

Köz 1/2 v *Nemzetgazd.*

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

1915

SZERKESZTI:
MANDELLO GYULA

1915. — XXXIX. ÉVFOLYAM. — 53. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1915

TARTALOM.

1915. XXXIX. ÉVFOLYAM. — 53. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Bálint Imre: Közgazdaságunk és vasútpolitikánk a háború után	308
Ferenczi Izso: Magyarország 1913. évi külkereskedelme	325
Földes Béla: Adalékok Marx Károly ismeretéhez	1
Mattyasovszky Miklós: A földmívelés közgazdaságtana. Rendszertani kérdések	161
Móricz Miklós: Árüzlet és moratórium	400
Neubauer Ferencz: Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága. I.	365
Rényi Artur: Észrevételek a pénz lényegének kérdéséhez	390
Schiller Ottó: Adatok Törökország gazdasági helyzetéről	37
Schlesinger Károly: Böhm-Bawerk	245
Szabó Ferencz: Háborús idők közélélmzési tanulságai	217
Szana Zsigmond: A háború kihatása a pénz lényegére	145
Varga Jenő: Háború és közgazdaság	152, 257
Varró István: Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez	48, 169
Vas Ferencz: Ausztria közreműködése Magyarország fejlődésében	289

II. Közlemények.

Prof. Dr. J. Conrad 1839—1915. (pp.)	338
Az Egyesült-Államok külkereskedelme a háború első hónapjaiban (Sch.) . . .	204
Az Egyesült-Államok petroleumtermelése 1914-ben (Sch.)	433
Az Egyesült-Államok vasércztermelése 1914-ben (Sch.)	432
Egyiptom külkereskedelme (Sch.)	431
Európai háború — amerikai közgazdaság (pp.)	421
Háború és közgazdaság (Sz.)	198, 272, 409
A háború hatása a német vasiparra (pp.)	285
Kir. József-műegyetem közgazdasági semináriuma	133
A Közgazdasági Szemle 1899—1914. évfolyamaiban megjelent értekezések tárgymutatója	136
Magyar Közgazdasági Társaság	135, 212, 288, 347
A munkanélküliek első összeírása Budapesten és 24 szomszédos községben (Ferenczi)	403
Német ipar a háborúban (pp.)	278

	Oldal
Olaszország gazdasági helyzete (Vidacs)	416
Oroszország gazdasági viszonyai a háború előtt (Sch.)	339
Az orosz ipar csődje a német ipar támogatása nélkül (pp.)	130
A világ aranytermelése 1914-ben (Sch.)	432
A világ gabonatermése 1914-ben (Sch.)	132
A világ kereskedelmi flottája 1913-ban (Sch.)	131
Társadalomgazdasági bibliografia (Krisztics Sándor)	348

III. Ismertetések.

Atlas Graphique et statistique de la Suisse. Publié par le Bureau de statistique de Département fédéral de l'intérieur 1914	344
50 Jahre sächsische Volkswirtschaft (herausgegeben vom Bankhaus Gebr. Arnold, Dresden) 1914. (103. oldal)	282
A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statistika. (Magyar statisztikai közlemények 52. kötet, 1914.) (IV. + 1314. oldal)	209
A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint. Második rész. Állatállomány a gazdaságok nagysága szerint. (Magyar statisztikai közlemények 51. kötet, 1914. (II. + 173. oldal)	209
Katona Béla: Magyarország közgazdasága, pénzügyi és közgazdasági évkönyv az 1914. évről. Budapest, 1915. Benkő, 336. o.	434
Dr. Kovács Lipót: A belföldi hitel függetlenítése az aranyáramlásoktól. (Lampel R. könyvkereskedése. Budapest, 1914.)	435

Adalékok Marx Károly ismeretéhez.

Kétségtelen, hogy rendszerek helyességét önmagában kell megítélni. Mindamellett, mikor rendszerek megértéséről és magyarázatáról van szó, rendkívül nagy hasznát vehetjük annak, ha azokat a körülményeket ismerjük, melyek között a rendszerek keletkeztek. Ez még azokra a tudományokra nézve is áll, melyek nem az emberrel függnek össze, hanem a természettel. A felfedezések története, a Galilei: *e pur si muove*, melyet annyira félreértettek és sok más természettudományi elmélet csak az elmélet keletkezésének körülményeiből ítélhető meg. De különösen áll ez a társadalmi tudományokra nézve, főleg pedig a társadalmi tudományok olyan művelőire nézve, kik közvetlenül a társadalom átalakítására törekednek. Hozzájárul, hogy a társadalmi események megítélésénél a kutató maga többnyire többé-kevésbé érdekelt, vagy legalább elfogult; saját hazája, saját osztálya, saját felekezete, saját csoportja, saját foglalkozása stb. iránti sympathiái és antipathiái, optimismusa vagy pessimismusa észrevétlenül is befolyásolják ítéletét. Marx tanának megítélése is sokat nyer, ha ismerjük mentől közelebb egyéniségét, életsorsát, az őt környező viszonyokat. A következőkben a nemrég megjelent gazdag tartalmú levelezésből, mely Marx és kiváló munkatársa Engels között folyt, Marx tanának jobb megismerésére adunk néhány részletet, hogy jobban lehessen betekinteni abba a műhelybe, melyben Marx hatalmas rendszerét kovácsolta. Az elfogulatlanság, leplezetlenség, intimitás az események ábrázolásában — igaz nála nyerseség is, a miért Marx egy alkalommal panaszkodik az ilyen levelezés közzététele végett — csakis ily munkában található meg, melyben az író oly őszintén beszél, mintha gondolatai, szavai soha ki nem szivároghatnának.

Marx tudós volt, ki az emberi tudás egész körét bejárta, hogy exact alapra fektethesse a társadalmi életről alkotandó törvényeket. Matematika, physiologia, vegytan, anthropologia, philologia, történelem, geographia, technologia, statistika, nemzetgazdaságtan, hadászat — mindent ismerni akart és mindent alaposan akart ismerni. Egy tudós, ki elméletét

a legszélesebb alapon akarja felépíteni. Tudós, kinek rendszere jóformán egy mintából van öntve és a ki e rendszerével felépítésének első percében teljesen tisztában van és azon egy hosszú életen át talán egy jöttát sem kénytelen változtatni. Tudós, ki épp azért szánsalommal tekint-hetett le a gondolkozók és szereplők azon tarka tömegére, a mely a történelem forगतagában ide-oda dobáltatik, mint a pihe, az opportunismus csoportjai.

Ember volt, ki egész életén át családi körben él, jóformán távol a világ zajától, a nyilvánosságot kerülve, kevés hive között, magányát teljesen átérzve, előkelő elszigeteltségben, tartózkodván a politikai hajótöröttek és politikai kalandorok és stréberek nagy többségének értelmileg alatta álló tömegétől, átszenvedvén a nélkülözésnek, a szó szoros értelmében a kenyérért való küzdelemnek nehéz sorsát; a gazdagodás törvényeinek magyarázója, a ki maga a koldusnál is rosszabb sorssal küzd. A capitalismus nagy ostromlója, a ki kénytelen capitalista lapoknál pénzért munkatársoskodni, vagy a mi még sokkal rosszabb, folytonosan kénytelen zálogházakba futni, uzsorásokkal tárgyalni, mészárosoktól, fűszere-sektől halasztást kérni, kénytelen barátainak megengedni, hogy a capitalismus szárnyai alatt keressenek menedéket; a kit az élet saját, fájó sebekkel borított testével formaliter kényszeritené a megadásra, a compromissumra.

Forradalmár volt, a ki életének legnagyobb részét mégis a British Museum könyvtárában tölti. Forradalmár, a ki active jóformán egyetlen forradalomban részt nem vett. Forradalmár, a ki az európai forradalmak számkivetettjeinek legnagyobb részével nem rokonszenvez, köztük jól nem érzi magát és gyatraságukat kiméletlenül ostorozza. Forradalmár, ki tudós fejfel, mondhatni mathematikai calculatio alapján számítgatja a munkásforradalom esélyeit, de abban téved, hogy azt sokkal közelebbnek képzei. Forradalmár, ki folytonosan anyagi gondokkal küzd, mert rendes családi életet óhajtott volna élni, de nagyszámú családjának fenn-tartására a journalistikai tevékenységre volt utalva. A közönséges forradalmároktól elválasztotta az, hogy emezek azt hitték, hogy csak az ő akaratuktól, képességüktől és előkészületeiktől függ a forradalom, mig Marx a forradalom előfeltételeit a gazdasági viszonyokban kereste és azok nélkül, nagy gazdasági válságok nélkül a forradalmat czéltalannak, sikertelennek tartotta. Azért az európai forradalmárok legnagyobb részével rossz lábon is állott.

Irtózik az összeesküvésektől, melyeket folytonosan körülötte szöttek francziák, olaszok, németek, magyarok, lengyelek. „... Bizonyos fatalitas van — mondja — általában ilyen titkos, melodramatikus összeesküvési mód felett. (III. 440. l.) (Engels) ... Ilyen összeesküvések rendje, hogy

ilyen ostobaságokhoz vezetnek, mert mégis valaminek történni kell, valamit tenni kell... Ezek az emberek többnyire a legnagyobb gyávák... a mellett az az idea, Irlandot felszabadítani azzal, hogy egy londoni szabóműhelyet felgyujtanak.“ (III. 441. l.) „A chartista mozgalomban O'Connor megbolondult, Harney izléstelené vált és Jones csődbe jutott. Voilà le dernier but de la vie dans tous les mouvements populaires (I. 294. l.).“ Mindamellett azonban a proletárforradalom képezte reményének állandó tárgyát, az egyedüli fénypontot a sötét valóságban, az egyedüli szempontot, melyből az összes eseményeket megítéli. 1852. augusztus 19. „A forradalom gyorsabban jöhet, mint nekünk kíváncsúság. Nincs rosszabb, mintha a forradalmároknak kell a kenyérről gondoskodniok.“ 1858. jan. 8. „A pillanatnyi hull (szundikálás) a valóságban, azt hiszem, érdekeinkre, értem party interests, nagyon jó. Még 1848-ban is Angliában az első hull után jöttek két-három intervallumban még erős lökések és akkor a crater már dolgozott 1847 április óta.“ 1866. ápr. 10. Engels: »Az atmoszféra nagyon villanyos és talán nem-sokára zivatarban leszünk.« 1866. május 1. »Remélem, hogy a berliniek kirohannak. Ha ott kihirdetik a forradalmat, Európa 14 nap múlva fel lesz forgatva. De fogják-e tenni? Hogy állunk ott az összeköttetéseinkkel?« 1866. június 11. »Azt hiszem, 14 nap múlva elsül. Ha ezt az alkalmat elmulasztjuk... akkor szépen bepakkolhatunk forradalmi czók-mókunkkal és a magasabb elméletre adhatjuk magunkat.«

Nem volt barátja a nyilvános szereplésnek és tényleg ritkán szerepelt is nyilvánosan. Egy sikerült munkástüntetés alkalmával írja: »Itt látszik a különbség, ha az ember a kulisszák mögött dolgozik és nyilvánosan eltűnik, a demokraták eljárásával szemben, a kik nyilvánosan fontoskodnak és semmit sem tesznek.« (III. 330. l.) »Ilyen agitációknál az a rossz, hogy nagyon zavartatik az ember. mihelyt azokban részt vesz.« (III. 200. l.) Igen ritkán vesz részt nyilvános ülésekben, stb. Milyen szoros az együttműködése Engelsszel, mutatja, hogy még meghívásoknál is az ő véleményét kéri. Így 1855. évi február hó 13-án írja, hogy az international committee meghívta egy meetingre, a melyre nem szándékozik menni; kérdi Engelstől póstafordultával, milyen formában írjon le? Mert leírni kell: 1. mert ilyen meeting csak humbug; 2. mivel a jelenlegi pillanatban az ember haszon nélkül a kormány üldözésének teszi ki magát és Palmerston engem megfigyeltet; 3. mert sehol és soha nem akarok Herzennel együtt szerepelni, mert nem a nézetem, hogy a vén Európát orosz vérrel kell felfrissíteni.« Igen tetszik nekem a nyilvános, autenticus elszigeteltség, a melyben mi ketten, Te (Engels) és én vagyok. Teljesen megfelel helyzetünknek és elveinknek. A kölcsönös engedmények rendszere, illemből túrt félségek, a kötelesség, a közönség

előtt a párt nevetségességének egy részét ezekkel a szamarakkal magára vállalni, az most megszűnik.« (I. 141. l.) »Ha kényelmesen, vagy legalább gondtalanul élnék, fűtyülnék ezekre a komiszságokra. De hogy a polgári . . . -t éveken át ezzel és hasonlóval fűszerezve kapom, c'est un peu fort. Szándékom a legközelebbi időben nyilvánosan kijelenteni, hogy semmiféle párthoz sincs közöm.« (I. 440. l.)

Nem mondhatni, hogy a munkások iránt túlságosan elfogult lett volna. Ismerte azok gyengéit, elmaradottságukat. »Szeretni sem a demokratikus vörös, de még a communistikus mob úgy sem fog soha.« (Engels I. 181. l.) »Mint mindenütt, úgy természetesen a londoni munkások között van egy knot of asses, fools and rogues (szamarak, bolondok és gazemberek) összegyűjtve egy csaló körül« (III. 255. l.) 1881. aug. 11. »A British working már nem akar tovább menni, az események, az ipari monopolium elvesztése fogja majd fölrázni. En attendant, habeant sibi!« 1870. szept. 6. »Éppen leültem, hogy írjak neked, mikor Serrailleur jött és velem közölte, hogy ő holnap elhagyja Londont és Párisba megy, de csak néhány napig akar maradni. Főcél: az Internationale (conseil fédéral de Paris) ügyét rendbe hozni. Ez annál szükségesebb, mert ma az egész »francia sectio« készül Párisba menni, hogy ott az Internationale nevében ostobaságokat csináljon. „Ők“ akarják az ideiglenes kormányt megbuktatni, a Commune de Paris-t szervezni, Pyat-ot londoni francia követé kinevezni stb. A conseil fédéralnak már ma kimerítőleg válaszoltam és arra a kellemetlen munkára vállalkoztam, nekik a dolgok igazi állásáról a szemüket kinyitni. — szept. 10. Tudod, hogy Braunschweigba tanácsokat adtam. Az ember feltételezi, hogy nem csecsemőkkel van dolga, hanem művelt emberekkel, a kik tudják, hogy a levelek brutális nyelve nincs kinyomatásra szánva . . . . Azok az emberek nemcsak szószerint kinyomatnak levelemből, hanem még szénavillával mutatnak a levélíróra . . . . Majd fejüket mosom, de az ostobaság mégis itt van. Aztán a párisi ostoba ficzkók! Tömegekben küldik nekem nevetséges kiáltványait, a melyek itt az angol munkások között nevetést és bosszankodást okoztak, melynek nyilvános kitörését nehezen tudtam elhárítani. Hogy a dolgot tömegesen Németországba küldjem, valószínűleg hogy a németek tudják, hogy előbb vissza kell vonulniok a Rajnán túl, hogy hazajöjjenek! A ficzkók merészkednek a helyett, hogy észszerűen felelnének levelemre, nekem instructiókat küldeni, hogyan kell Németországban agitálni! Itt mindent megtettem, hogy a munkások (hétfőn kezdődik a meetingek sora) kormányukat a francia köztársaság elismerésére kényszerítsék. Gladstone az első pillanatban was willing enough. De a királyné porosz instructió alatt és a kabinet oligarchikus része!«

Exact gondolkozását és minden frásis iránti gyűlöletét is számos hely bizonyítja. Így mikor az Internationale alapszabályaít szerkeszti: »köteleztek az előszóban két »duty« és »right«, továbbá »truth, morality and justice« felvételére, de ezt úgy helyeztem el, hogy nem okozhat bajt.« (III. 191. l.)

Az Internationale feliratot intéz Lincoln elnökhöz. Az angolok akarják, hogy régi angol szokás szerint egy parlamenti tag nyújtsa át. Marx ezt meghiusítja, azt mondja, ily régi angol szokásokat el kell törölni. Egy másik azt óhajtja, hogy a felirat ne Lincolnhoz legyen intézve, hanem az amerikai néphez. »Kellőkép nevetségessé tettem és kifejtettem az angoloknak, hogy a francia demokratikus etikett egy fillérrel sem ér többet, mint a monarchistikus etikett. (III. 201. l.)

*

Marx és Engels rendkívül széles tudományos alapon dolgoztak. A legkülönbözőbb tanulmányok, a matematikától kezdve végig az összes tudományokon egészen a hadügyig, minden érdekelte. Mindennek szenteltek alkalmilag mélyebb tanulmányokat. Egy-egy kérdés felmerülése beleviszi őket új meg új tudománykörök átkutatásába. Látjuk ezt a következő közlésekből. »Most mélyen bent ülök Ulfilasban — írja Engels — ; mégis egyszer csak tisztába kellett jönnöm azzal az átkozott göttel, a mit eddig mindig csak mellékesen tárgyaltam. Meglepetésemre találok, hogy többet tudok, mint gondoltam; ha még valami segédeszközhöz jutok, úgy hiszem, hogy 14 nap alatt teljesen elkészülök. Aztán következik az ó- és az angolszász«. (II. 360. l.) Clausewitzet (híres hadügyi író) Blücher alkalmából általánosságban egy kissé átvettem. A ficzkónak oly common-sense-a van, mely a szellemmel határos. (I. 234. l.) »Az öconomiai principles kidolgozásánál nagyon feltartóztatnak számítási hibák, úgy hogy kétségbeesésből ismét kezdtem hamarjában az algebrát átvenni. Az aritmetika nekem mindig idegenszerű volt. De az algebrai kerülő úton ismét gyorsan belegyakoroltam magamat«. (II. 233. l.) »Most az új hellén birodalom és Ottó király történetét magolom. — Szabad óráimban most spanyolul tanulok, kezdtem Calderonnal, kinek »májgico prodigioso -jából — a katolikus Faust — Goethe nemcsak egyes helyeket, hanem egész jelenetek tervét használta fel Faustjánál« (II. 22. l.) Más helyen: »Közben türelmetlenségből algebrával foglalkozom«. (II. 323. l.) Marx gondot fordított a szláv kérdés tanulmányozására, melyről cikksorozatot írt, de mely úgy látszik, meg nem jelent. 1865. márcz. 5-én számos könyvet sorol fel, melyek a szláv kérdéssel összefüggnek. Ezekből ránk nézve érdekesek: Die serbische Bewegung in Südungarn Berlin 1851.; Slavismus und Pseudomagyarismus. Von aller Menschen

Freunde, nur der Pseudomagyaren Feinde, Leipzig 1845., Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn., Leipzig 1843. Vuk Stephanovits »Serbische Hochzeitslieder« Deutsch von E. Wesely Pest 1826.« »Az én principal study-m most Spain«. (II. 37. l.) Alaposan szól, csak úgy mellékesen a középkori városi mozgalmakról. (II. 35. l.)« Rövid idő előtt ismét átvettem a régi római történetet Augustus koráig«. (II. 70. l.) »Az utóbbi időben egy kicsit fries-angol jüt-skandináv filológiát és archeológiát üztem (III. 185. l.) »Más alkalommal Engels arról ír, hogy a perzsa nyelvet tanulmányozza. »Most melleleg Comte-ot tanulmányozom, mivel az angolok és francziák oly lármát csapnak a ficzkóval. A mi őket megvesztegeti, az az encyclopédikus, a syntésis. De ez nyomoruságos Hegellel szemben (bár Comte, mint hivatásos matematikus és fisicus felülmulja, azaz felülmulja a részletekben és még itt is Hegel az egészben sokkal nagyobb). És ez az ordinaré positivismus 1832-ben jelent meg!« (III. 332. l.)

Széles tanulmányai és olvasmányai, sőt levelezése alapján berendez magának egész könyvvitelt. „Kivonatolom a leveleidet és azt bevezetem a főkönyvekbe.“ (II. 220. l.)

Engels folytonosan buzdítja Marxot nagyobb szabású munkák megírására. 1845. január 20-án írja, hogy készül Heszzel együtt egy communista folyóiratot kiadni. 14 nap alatt reméli az angol munkásokról szóló könyvet kiadni, aztán készül az angol történeti fejlődésről és az angol socialismusról könyvet írni. »A mire azonban elsősorban szükségünk van, — írja — egynéhány nagyobb munka, hogy e sok fél-tudósnak, kik szeretnének, de egyedül nem tudnak elkészülni, megfelelő támpontot adjunk. Iparkodjál nemzetgazdaságtani munkáddal mielőbb elkészülni, ha talán sokkal elégedetlen maradnál, mindegy, a kedélyek érettek és a vasat ütni kell, mert meleg. Iparkodjál: április előtt elkészülni.« Szó van köztük kiválóbb socialista munkák gyűjteményének kiadásáról. Későbbben egy nagy rendszeres munkáról, a közgazdaságtan történetéről. Az első két kötet foglalkoznék a közgazdaságtan rendszereivel, a harmadik kötet a socialistákkal. »Azután jönne — mint Engels írja — mint negyedik a kritikus és a nagyhirű positivum, az, a mit Te tulajdonkép akarsz. A dolognak ebben a formában megvan a maga nehézsége, de előnye az, hogy a nagyon várt titkot csak egészen a végén mondja az ember és csak miután a polgári kíváncsiság három kötetten át izgalomban tartatott, kifejti, hogy az ember nem gyárt Morrison-pilulákat. (I. 266. l.) A fődolog, hogy ismét egy vastag könyvvel a közönség előtt szerepelj és a legjobb a legártatlanabbal, a történettel. A közép-szerű és t...s irodalmárok Németországban jól tudják, hogy tönkre volnának téve, ha nem szerepelnének évenként kétszer-háromszor

valamely szeméttel a közönség előtt . . . Azonkívül feltétlenül szükséges, hogy az az átok megtöressék, mely a német piacról való hosszú letűnése és a könyvkereskedők előbbi gyávasága folytán keletkezett. Ha egyszer egy-két tanulságos, tudós, alapos és érdekes dolog tőled megjelent, c'est tout autre chose.» (I. 167. 1.) Néhány év elég volt, hogy Marx a nemzetgazdaságtani kutatás leghomályosabb mélységeibe behatolhasson, mint azt már a negyvenes években kiadott dolgozatai és különösen polemikus munkái mutatják, de a miről számos levél is tesz tanuságot, melyekben a legnehezebb kérdéseket exponálja. Így mindjárt az első kötetben éles bírálat tárgyává teszi Ricardo currency elméletét és ezzel szemben Tooke felfogásához csatlakozik. Szerinte a pénz mennyiségében beálló változás nem oka sem a külkereskedelem, sem a váltóárfolyam alakulásának, hanem okozata.

Általában látjuk, hogy Marx, a British Muzeumnak habituéje, a legintenzívebb munkával iparkodott e tudományba belehatolni. Különösen az angol irodalmat, a régi és új írókat, a nemzetgazdákat és socialistákat alaposan ismeri, sok olyan munkát böngész, mely már csak az irodalomtörténelemben említettik. Nagy szorgalommal lapozza az angol kék-könyveket. De a többi nemzet irodalmát is alaposan tanulmányozza. Nagy gonddal vizsgálja és bírálja Quesnay „Tableau économique“-jét, azután természetesen a francia és német socialistákat. „Annyira vagyok, hogy az egész ökonomiai fejlődéssel öt hét alatt kész leszek. Et cela fait otthon fogom ökonomiai munkámat kidolgozni, a muzeumban pedig más tudományokra adom magamat. Ça commence a m'ennuyer. Au fond ez a tudomány Adam Smith és David Ricardo óta semmi haladást nem tett, bármennyi történt egyes gyakran superdelikát vizsgálódásokban. „(I. 164. 1.) Mire Engels azt írja: „Nagyon örülök, hogy végre az ökonomiával kész vagy. A dolog valóban tulságosan huzódott és addig, míg Te csak egy fontosnak tartott könyvet nem olvastál, nem fogsz az íráshoz.“ (I. 169. 1).

Hogy Marx és Engels munkálkodása igen korán figyelmet keltett, mutatja a Journal des Economistes 1846-ik évi augusztusi száma, mely a következőket írja Marxról: „Marx czipész (!), épugy, mint egy másik német kommunista, Weitling szabó. Az első nem viseltetik nagy tisztelettel a francia communismus iránt, melyet szerencsés volt helyben tanulmányozni. Különben Marx nem lép ki az abstract fogalmakból és nagyon vonakodik bármely valóban gyakorlati kérdést tárgyalni. Szerinte a német nép emancipációja jeladás lesz az emberi nem emancipációjára; ezen emancipációnak feje lesz a bölcsészet, szive a proletariatus. Ha minden elő lesz készülve, a francia kakas beharangozza a germán feltámadást.“ Marx azt mondja, hogy Németországban meg kell

teremteni egy egyetemes proletariatust, hogy a communismus bölcséleti eszméje megvalósíttassék.

Marx nagy munkáját, a „Kapital“ három nagy kötetét (az utolsó kötet ismét két részből) és a külön megjelent köteteket a többletértékelméletekről nagyon rövid idő alatt írta meg. Engels azt írja a Kapital III. kötetének előszavában, hogy Marx 1863. és 67. között a Kapital két utolsó kötetét tervezetben és az első kötetet nyomdakész kéziratban elkészítette. Természetesen későbbben még a kéziratához járultak egyes kiegészítő változtatások, de a már 1864-ben mutatkozó betegsége akadályozta abban, hogy a második és harmadik kötetet befejezze. A munkánál Engels speciális szakismereteit igen sokszor igénybe veszi és a levelezés ezen technikai részletekről néha igen terjedelmes fejtegetéseket tartalmaz. „Könyvemnek a gépekről szóló fejezetével némi zavarban vagyok. Sohasem volt előttem világos, miképpen változtatták a selfactorok a fonást, vagy jobban mondva, miután már előbb alkalmaztatott a gőzerő, mikép kellett a fonónak a gőzgép daczára mozgó erővel hozzájárulni? Nagyon szeretném, ha ezt megmagyaráznád.“ (III. 109. l.) „Ne felejtsd el Knowlestől (még pedig mielőbb) a szükséges adatokat beszerezni: Average Weekly Wages, legyen ez egy mule-fonónak, vagy egy throstle-fonónak, mely fonal, lehetőleg gyapot (a dechet-et, mely a fonásnál veszendőbe megy, tehát hozzászámítva) on average, average numberból (vagy nem bánom bármily számból) egy egyén által hetenkint fonatik. Ehhez tetszés szerint valamely árát a gyapotnak és árát a fonalnak. Nem irhatom le a második fejezetet, mielőtt ezeket az adatokat kapom.“ (III. 282. l.) 1863. aug. 15. „Munkám (a kéziratnak elkészítése a nyomda számára) egy irányban jól halad. A dolgok az utolsó kidolgozásnál, úgy látszik nekem, türehető alakot nyernek, néhány elkerülhetetlen G—W és W—G-t nem számítva. Másfelől, bár egész nap írok, nem megy oly gyorsan előre, mint azt régen a türelmi próbára tett saját türelmetlenségem óhajtja. Mindenesetre 100%-kal könnyebben lesz érthető, mint Part I. Különben ha most a tákolmányt megnézem és látom, hogy kellett mindent felforgatni és még a történeti részt egészen ismeretlen anyagból összeállítani, úgy valóban kómikus előttem Lassalle, a ki az „ő“ ökonomiáját már munkába vette; mindennel pedig, a mit kisütött, hatodosztályú gymnazistának mutatkozik, a ki a legnagyobb mosónői bőbeszédűséggel mondatokat mint saját felfedezését világá kürtöli, a melyeket mi 20 év előtt tizszer jobban, felváltva aprópénzre hiveink elé tárunk.“ 1866. november 10-én írja, hogy az első csomag kéziratot a jövő héten elküldi Meissnernek (a kiadónak). Mire Engels: „A hír, hogy a kézirat elment, egy követ hengerít le lelkemről. Végre tehát egy commencement d'execution, mint a Code pénal mondja. Erre egy külön poharat iszom

a Te specziális egészségedre. A könyv sokban oka volt, hogy teljesen caput légy, ha egyszer leráztad, egészen más ember léssz.”

Marx alapgondolatait, a történelmi materialismust, stb. már Proudhon elleni irata tartalmazza alapvonásokban. Ezen fölfogástól többé el nem tért, ellenben a munkás-problema egyéb pontjai tekintetében nagyon koncilians volt, a mint általában gyűlölt minden általa úgynevezett secta-ságot. Érdekes e tekintetben egy 1847. november 10-én kelt levél, melyben Engels számot ad egy Louis Blanc-nál tett látogatásáról. A következőket mondta Louis Blanc-nak: „Vous pouvez regarder M. Marx comme le chef de notre parti (i. e. de la fraction la plus avancée de la démocratie allemande que je représentais vis-à-vis de lui) et son récent livre contre M. Proudhon comme notre programme... Que nous étions d'accord avec eux sur toutes les questions pratiques et d'actualité, et que dans les questions purement théoriques nous marchions vers le même but; que les principes énoncées dans son premier volume s'accordaient sous beaucoup de rapports avec les nôtres, et que pour le reste il en trouvait de plus amples développements dans ton livre. Quant à la question religieuse, nous la considérons comme tout-à-fait subordonnée, comme une question qui jamais ne devrait former le prétexte d'une querelle entre les hommes du même parti.”

1867. aug. 16-án éjjel két órakor írja Marx Engelsnek, hogy munkájából (Das Kapital) éppen az utolsó ívet korrigálta. Továbbá: „Tehát ez a könyv elkészült. Csak neked köszönöm, hogy ez lehetséges volt! Feláldozásod nélkül lehetetlen lett volna a rengeteg munkákat a három kötethez elvégezni. I embrace you, full of thanks!” Érdekes Engelsnek ez alkalomból írt levele. 1867. augusztus 23. „Eddig körülbelül 36 ívet dolgoztam át és gratulálok neked a complet módhoz, melylyel a legfogasabb gazdasági problémák egyszerű, a helyes összefüggésbe való helybeigazodás és beállítás által egyszerűen és majdnem érzékileg világossá vannak téve. Hasonlóképpen a dolog tekintetében nagyszerű fejtegetéshez a munka és tőke viszonyáról, teljes összefüggésben és itt először teljesen. Nagyon mulatott ugyan, látni, mennyire beledolgoztad magadat a technologiai nyelvbe, a mi neked bizonyára sok nehézséget okozott és a mi miatt nekem különböző aggályaim voltak. Egyes slips of the pen írónnal szélen corrigáltam és egyes conjecturákat (?) kockáztattam. De, hogy tudod a könyv külső beosztását úgy hagyni, a mint van? A negyedik fejezet majdnem 400 lap hosszú és csak négy vékonyan nyomtatott, alig megtalálható felírás által jelölt fejezet. A mellett az eszmemenetet folytonosan példák szakítják meg és a magyarázandó pont a példa végén soha sincs összefoglalva, úgy, hogy az ember folytonosan az egyik pont illustringjából beleesik a másik pont felállításába.

Az borzasztóan fárasztó, és nem elég éles figyelem mellett zavaró. Itt mindenestre gyakrabbi felosztás és a főfejezetek erősebb kiemelése helyén lett volna és az angol kiadásban okvetlenül megteendő. Általában ebben az előadásban (főleg cooperatio és manufaktur) egyes pontok nekem nem elég világosak, melyeknél nem tudom kitalálni, mely tényekre vonatkozik a csak általánosságban adott fejlődés. Az előadás külső formáját tekintve úgy látszik, ez a negyedik fejezet leggyorsabban íródott és legkevésbé van újból átdolgozva. De mindennek jelentősége nincs, a fődolog az, hogy a nemzetgazdák csak sehol sem találnak gyenge pontot, a hol rést üthetnének. Valóban kíváncsi vagyok hallani, mit fognak az urak mondani, nem találják a legkisebb fogantyút. Emberek a la Roscher majd vigasztalódnak, de Angliában az itteni emberek számára, a kik nem irnak hároméves gyermekeknek, a dolog mégis más-képp áll.“

Erre Marx augusztus 24-én: „Arra számítottam, hogy Te a dolgot (előszó) angolra fordítod; (akkor odaadnám a Beehivenek, melyet Mill, Beesly, Harrison, stb. tartanak). Lafargue, Laura (leánya és Lafargue neje) segítségével francziára a Courrier Français számára, végre egy példányt amerikai levelezőimnek küldtem volna. Legjobb munkámban 1. (ezen nyugszik a tények minden megértése) a mindjárt az első fejezetben kiemelt kettős jellege a munkának, a szerint, a mint magát használati értékben, vagy csereértékben fejezi ki; 2. a többletérték tárgyalása független különleges alakjaitól, mint nyereség, kamat, föld-járadék, stb. Főleg a második kötetben fog ez mutatkozni. A különös alakok tárgyalása a classikus nemzetgazdaságtanban, mely azokat mindig az általános alappal összezavarja, olla potrida. A te desiderataidat, kifogásaidat, queries, stb. kérlek a tiszta levonatokba beleírni. Nagyon fontos rám nézve, mert előbb-utóbb számítok második kiadásra. A mi a negyedik fejezetet illeti, úgy sok izzadtságba került a dolgot magát találni, azaz azok összefüggését. Aztán miután az megvolt, egy kék könyv a másik után dobálódott közbe az utolsó kidolgozásnál és én el voltam ragadtatva, elméleti eredményeimet a tények által teljesen beigazolva látni. Végre íródott karbunkulussal és mindennapi pénzhitelezői lábrugással.“

Marx nagy súlyt fektet arra, hogy a könyv ismertessék, még pedig mint tudományos alkotás. „Semmiképp sem akarom, hogy a ficzkók könyvem bírálatát is abba foglalják össze, hogy én demagog vagyok.“ (III. 431. 1.) Összeköttetésben Engels egy megjegyzésére a Kapitalban egy helyen használt adatokkal, azt írja: „Az a baj, hogy a gyakorlatilag érdekes és az elméletileg szükséges a nemzetgazdaságtanban annyira távol esnek egymástól, úgy, hogy az ember nem is találja úgy, mint

más tudományokban a szükséges anyagot.“ (IV., 52. l.) Engels: „A Fortnightly-czikk úgy lesz írva, mintha egy angol írná, úgy értem leveledet. Még mindig nem tudok a kezdetnél tovább jutni. Rettenetesen nehéz a dialectikai módszert a szemléket olvasó angolokkal megértetni és a W-G-W-féle egyenletekkel nem jöhetnek a mobnak. (IV. 53. l.)

Erre Marx: „Tévedésben vagy azzal az aggodalommal, az angol szemlefilisternek ily egyszerű képleteket, mint G—W—G, stb. bemutatni. Ellenkezőleg. Ha Te, úgy, mint én, kénytelen lettél volna Lalor, Spencer Herbert, Macleod stb. gazdaságtani cikkeit elolvasni, akkor látnád, hogy mindenki már úgy unja az öconomiai trivialitásokat és tudják, hogy olvasóik is unják, hogy ők a pancsot pseudobölcseleti és pseudotudományos slanggal füszerezni törekednek. A pseudojelleg nem teszi a dolgot (magában véve nulla) könnyen érthetővé. Ellenkezőleg. A művészet abban rejlik, az olvasót mystifikálni és neki fejtörést okozni, hogy azután a végén megnyugvására lássa, hogy ezek a hard words csak loci communes maskará-i. Hozzájárul, hogy a Fortnightly épp úgy, mint a Westminster Review olvasói maguknak hizelegnek, hogy ők a longest heads of England (hogy a többi világnak, az magától értetődik). Ha különben láttad volna, hogy Mr. James Hutchinson Stirling mit mert nemcsak könyvekben, de szemlékben is a közönségnek mint „the secret of Hegel“ feltálalni — Hegel maga sem értené, — akkor, Te belátnád, — James Hutchinson Stirlinget nagy gondolkodónak tartják, — hogy túlságosan feszélyezed magadat. Ujat kívánnak, ujat tartalomban és formában.

Nézetem szerint, miután a második fejezettel akarsz kezdeni, (de ne felejtse el valahol a szöveg folyamán az olvasót figyelmeztetni, hogy ő az érték- és pénzpancsot kifejtve találja az első fejezetben) a következőt kellene bevezetésül használni, természetesen a neked megfelelő alakban.

Th. Tooke kiemeli a curenry-ról szóló vizsgálódásaiban, hogy a pénz tőkefunctiójában kiindulópontjához visszafolyik (reflux of money to its point of issue), a pusztá currency functiójában nem folyik vissza. Ez a különbség, melyet Sir James Stewart régen Tooke előtt megállapított, utóbbinak csak polemiául szolgál azon állítólagos befolyás ellen, melyet a hitelpénz (bankjegy, stb.) kibocsájtása a currency principle profetái szerint az árúk árára állítólag gyakorol. Szerzőnk a pénz ezen sajátágos forgalmi alakját, midőn az tőkéül szolgál („serve in the function of capital“ Adam Smith) kiinduló pontul használja magának a tőke természetének vizsgálatára és legközelebb azon kérdés eldöntésére, hogy történik a pénznek, az érték ezen önálló alakjának, átváltoztatása tőkévé („conversion into capital“ ez a hivatalos kifejezés).

Mindenféle üzletember, mondja Turgot, „ont cela de commun qu'ils achètent pour vendre... leurs achats sont une avance qui leur rentre. Venni, hogy eladjanak, ez valóban az ügylet, melyben a pénz mint tőke szerepel és mely visszafolyását kiinduló pontjához feltételezi, ellentétben azzal: eladni, hogy vegyenek, melyben csak mint currency kell szerepelni. Az „eladni és venni“ ügyletek különböző sorrendje a pénznek két különböző forgalmi mozgalmát jelenti. A mi mögötte rejlik, az a pénzalakban képviselt értékek különböző viselkedése. Hogy ezt érthetővé tegye, a szerző a két különböző forgalmi mozgalomra nézve következő képleteket adja stb. stb.“

Irodalomtörténeti szempontból talán a legérdekesebb és legfontosabb Marxnak 1867. december 7-dikén kelt levele, a melyben mintegy maga mond véleményt munkájáról. Egyúttal megismerhetni e levélből egész taktikáját, igazi gondolkozását és célját. E levél írására alkalmat adott az, hogy Marx óhajtotta, hogy könyvéről bizonyos lapban bírálat jelenjék meg és megírja, mit mondjon a bírálat: „Azzal kellene kezdeni, hogy bármit gondoljanak e könyv tendenciájáról, a „német szellemnek“ becsületére válik és ezért egy porosz irta számkivetésben, de nem Poroszországban. Poroszország régen megszűnt az az ország lenni, melyben bármely tudományos kezdeményezés, különösen politikai vagy történeti vagy társadalmi szakban lehetséges volna vagy előfordulna. Az orosz szellemet képviseli, nem a németet. A mi már most magát a könyvet illeti, úgy két dolgot kell megkülönböztetni: a pozitív fejtegetéseket, melyeket a szerző ad és a tendentious következtetéseket, melyeket von. Az első, minthogy a tényleges ökonomiai viszonyok egészen új materialistikus módszerrel vannak tárgyalva, direkt meggazdagításai a tudományoknak. Például: 1. A pénz fejtegetése; 2. hogy fejlődnek természetszerűleg a kooperatio, a munkamegosztás, a géprendszer és a megfelelő társadalmi combinatiók és viszonyok. A mi már most a szerző tendenciáját itleti, úgy megint különbséget kell tenni. Ha kimutatja, hogy a mai társadalom, gazdaságilag tekintve, egy új magasabb formával terhes, úgy csak társadalmilag ugyanazt a fokozatos átalakulási proczesszust mutatja ki, melyet Darwin a természetben kimutatott. A „haladás“ liberalis tana ezt magában foglalja, éppen az az érdeme, hogy ott is rejtett haladást mutat, a hol a modern gazdasági viszonyok elriasztó közvetlen következményekkel járnak. A szerző ezen kritikus felfogása által egyúttal, talán malgré lui (?), véget vetett minden szakszerű socialismusnak, azaz minden utopismusnak. Ellenben a szerző subjectiv tendenciája — talán erre kényszerítette és kötelezte pártállása és multja — azaz az a mód, a hogy magának és másoknak a mostani mozgalom vég-eredményét rajzolja, tényleges fejtegetésével semmikép sem függ össze.

Ha a hely megengedné, hogy az bővebben kifejtessék, így talán ki lehetne mutatni, hogy „objectiv“ fejtegetése saját „subjectiv“ bogarait megczáfolja. Mennyire nem osztja Lassalle eszméit Bismarck hivatásáról egy gazdasági millenium létesítésére, nemcsak régibb tiltakozásában „a királyi porosz socialismus“ ellen mutatta, hanem kimondja 762. és 763. lapokon, ahol azt mondja, hogy a most Franciaországban és Poroszországban uralkodó rendszer az orosz korbácsnak uralmát fogja az európai continensre zúditani, ha kellő időben útját nem állják. Könyvének három alapelemét így jellemzi: 1. Hogy ellentétben minden eddigi gazdaságtannal, mely már eleve a többletérték különös fragmentumait fix formáival, mint járadék, nyereség és kamat mint adottakat tárgyalja, én mindenekelőtt a többletérték általános formáját, melyben mindez még el nem választva, úgyszólván feloldva létezik, tárgyalom. 2. Hogy a nemzetgazdák kivétel nélkül nem vették észre, hogy ha az árú kettőt tartalmaz, használati értéket és csereértéket, az árúban képviselt munka is kettős jelleggel bír, míg a pusztá elemezése a munkának sans phrase, mint Smithnél, Ricardonál stb., mindenütt megfejtethetetlenre akad. Ez valóban a kritikai felfogásnak egész titka. 3. Hogy a munkabér először tárgyalatik mint irrationalis megjelenési formája „egy mögötte rejlő viszonynak“ és ez a munkabér két formáján: időbér és darabbér ki-mutatattatik. (Hogy a magasabb matematikában többször fordulnak elő ilyen formulák, az segítségemre volt.)

„Az egyedüli hetilap itt Londonban, mely bizonyos részrehajlatlansággal bír és sokat foglalkozik német dolgokkal, német filozofiával, természettudománnyal, Hegellel stb., egy katolikus lap: The Chronicle. Nyilván tendentia, hogy mutassák, miszerint műveltebbek mint protestáns versenytársaik. Mult hét végén küldtem nekik egy példányt, a short letter with the purpose, hogy könyvem más nézetet vall, mint ők, hogy azonban lapjuk „tudományos“ jellege feltételezni engedi that „some notice will be taken of this first attempt at applying the dialectic method to Political Economy“! Majd meglátjuk! A finomabb világban (természetesen annak intellectuális részéről beszélek) erős szükséglet, a dialektikai módszerrel megismerkedni. És talán ez még a legkönnyebb mód, hogy az angolokat megfogjuk. (III. 424. l.) — 1868-ban azt írja Engels, hogy vége az agyonhallgatásnak és ha a könyv csak lassan tör utat magának, de most már biztosan.“ Ez a jóslat beteljesedett.

Nagy súlyt fektetett Marx arra, hogy könyve fordításban megjelenjék. „Ludlow, barrister at law, főmunkatársa a Spectatornak, szövetkezeti ember, vallásos, határozott ellensége a Comteistáknak, Beesley, Harrison stb. közreműködése miatt nyilvánosan kilépett a commonwealthunkból. Már régebben is elküldte nekem néhány röpiratát, barátja

Lloyd Jonesnak vagy Jones Lloydnak vagy a hogy azt a szabót hívják. Néhány nap előtt küldtem neki, miután a Fortnighthy megfelelő számát megpillantottam, my last available copy of „Das Kapital“. Persze, tudom, hogy németül olvas. Egyúttal küldtem neki levelet, melyben néhány élczet csinállok cikkéről, melyben szerintem előbb Lassalle az én elveimet terjeszti Németországban, azután én Lassalle elveit terjesztem Angliában. Remélem, hogy ezen medium által könyvemnek egy ismeretése bejut egy angol lapba. Ludlow szintén nagy tisztelője Ricardónak, a mi napjainkban, midőn Mill mindent elpancsolt, már valami rendkívüli.“ (IV., 159. l.) „A mi az angol fordítást illeti, úgy iparkodom Londonban egy ficzkót találni, a ki tisztességesen fizet, úgy, hogy Moore mint fordító és én mint szerző mindketten megkapjuk részünket. Ha sikerül, akkor Lizza kisasszony¹⁾ (ezt a tréfát ez esetben meg fogod engedni — de a medvék még nincsenek megfogva) is egy londoni ruha alakjában megkapja a részét. Van is némi kilátásom azon vágy folytán, melyet Harrison és társai éreznek, hogy a könyvet angolul tanulmányozhassák. Eccarius természetesen megmondta nekik, hogy ő humble tanítványom (az ő Mill kritikája nekik, kik eddig Mill hívei, roppant imponált) és hogy a próféta úr ép most bölcsességének erőlevesét Németországban közzéteszi, illetőleg nyomatja.“ E sorok az öngunyolásnak is sikerült példája.

A „Kapital“ czimű munkának minden esetre maradandó értékét képezi, hogy a termelési processust Marx előtt senki oly gondosan nem elemezte, sőt azt mondhatjuk, ilyen minuciosus elemzésben eddig a gazdasági élet jelenségei egyáltalában nem részesültek. Ez irányban a társadalmi gazdaságtan bátran követhetné Marx példáját. Ez egy valószínű bonczolás, mely a gazdasági test sejtjeit átvizsgálja, a mi eddig ebben a tudományban szokás nem volt.

Nem állithatni, hogy Marx irálya nagyon vonzó volna. Nehézkes, száraz, át nem tekinthető tárgyalási módja rendkívüli igényeket támaszt az olvasó iránt. Hogy csak egyet említsek: a munka első kötete, melyben először fordul egy nagyobb munkával a közönséghez és melytől mindketten annyit vártak, a szociális forradalom érdekében, így kezdődik: I. Ware und Geld, minden egyéb szó nélkül. Ily szárazon talán még Euklides elemei sem kezdődnek. Mennyire emelte volna előadásának megértését, de kiindulási pontjának jelentőségét is és mintegy népszerűségét, ha nehézkes tárgyalási módja helyett világosan beszélt volna, mint a hogy azt Engelsnek tanácsolja abból az alkalomból, hogy könyvét ismertetni akarja. Mert ha van gazdasági jelenség, melyet

¹⁾ Engels élettársa.

minden laicus ismer, úgy a pénz jelensége az, és ha van valami, a mit mindenki naponként saját szemeivel lát, úgy az, hogy a pénz egyfelől vásárlásra szolgál, másfelől a tőkét helyettesíti, mintegy annak képviselője.

*

A gazdasági élet jelenségei közül a legnagyobb érdeklődéssel kíséri Marx az időről-időre kitörő válságokat, már azért is, mert azoktól a mai társadalmi rendszer összeomlását reméli. Mennyire csalódott abbeli reményében, mennyire tévesen állapította meg a diagnózist, abból látjuk, hogy a válságok daczára eddig a capitalistikus rendszer még mindig erősebben bontakozik ki. 1852. közelebbi dátum nélkül (Engels) . . . „különben nagyon is a válság intenzitásától függ, vajjon azonnal forradalmat szül-e, azonnal, azaz hét vagy nyolcz hónapban. A rossz termés Franciaországban úgy fest, hogy ott valami kitörőben van, de ha krónikussá válik a válság és végül a termés mégis jobb lesz, mint látszik, úgy még 1854-ig elhúzódhatnak. Megvallom, szeretném, ha még egy év maradna nekem a magolásra, mert még egyet-mást át kell venni. Ausztrália is árt. Először az arany által és az összes egyéb kivitel szünetelése által, valamint az ezzel összefüggő erősebb bevétel által minden egyéb commoditiesban, végül az itteni surplus population levezetése által, at the rate of 5000 a week. Kalifornia és Ausztrália két eset, mely a manifestumban nem volt előre látva: új nagy piacok teremtése semmiből. Ezt még be kell venni. — 1852. nov. 29. (Engels): »Cobden minis-teri reményében Graham és Russelt illetőleg egy kissé csalódott, ezek hűvösen bántak vele, másképpen a pénteki dühét nem tudom megérteni. 1844. óta a ficzkó ily dühösen nem beszélt. He is a disappointed demagogue again, addig, a mig, különben jó, hogy a toryk többségben voltak, most mégis megkapjuk Disraeli budgetjét. Ha ennek a ficzkónak több tudása és esze és kevesebb ravaszsága és tolvajvágya volna, úgy semmi sem volna könnyebb, mint a freetradereknek oly freetrade-budgetet készíteni, melytől kápráznék a szemük. Bárcsak tartanák magukat a ficzkók, a mig a válság jön! Mi határozottan benne vagyunk az izgalomban, habár még nagyon piano, piano halad. De mindegy, a hat oldal joint-stock-hirdetés a Daily-News-ban, melylyel már a Timest lefőzni véli, hozzá a kb. 50—80 külföldi vasuti, aranybánya-, hajózási stb. társulat nem fogják elkerülhetetlen hatásukat eltéveszteni. A vágy »több után« el nem marad. Szerencsére az egyedüli körülmény, mely a gyapotipar túltermelését hamar megakaszthatná, elmúlt: az új termés messze a három millió báln túl lesz, tehát a legnagyobb, mely valaha volt és a gyapot megint csökken; nyersanyagban tehát nem lesz hiány. Most még jövő évben rossz termés rozsban és

szép tánczunk lesz. E nélkül az abnormalis viszonyok mellett, a gombamódon emelkedő ausztráliai és kaliforniai piacok mellett, hol egy egyén mintegy négyszer annyit fogyaszt, mint másutt, mivel jóformán sem asszony, sem gyermek nincs itt és sok pénz eldorbézolódik a városokban, az új piacz mellett, melyet kalkuttai házak már most Birmában kizsákmányolnak, Bombay és Karatsinak India északkeletével és a határos országokkal (ez különösen nagy) folytatott kereskedelem kiterjesztése mellett, alig mondható, hogy vajjon a jövő évben valami döntő történik-e. 1853. jan. 11. »A téli vetés állapota mellett meg vagyok győződve, hogy a válság fog become due. Addig, míg a staple-article, food, türhetően abundant és olcsón marad, hozzá Ausztrália stb., a dolog még mindig huzódhatik. Most itt stop lesz. Különben nem hangzik furcsán, ha pl. az Economist az utolsó kamatlábszabályozásról védelmezőleg azt írja, hogy célja »to prevent the exportation of capital«. Tudjuk nagyon jól, mit jelent ez. De nem lehetne az ő freetrader lelkiismeretét azzal a kérdéssel nyugtalanítani: Akarod az »exportation of capital,« cottons, yarns stb. alakjában szintén prevent? Akkor hát miért arany alakjában? Hát az a vége a freetrade economy-nak, hogy visszatér a mercantilismushoz és az efflux and influx of gold-ot a nervus rerum-nak tekinti? — 1852. szeptember 24. »A munkások úgy látszik après tout egészen bourgeoisok lettek a pillanatnyi prosperity és a gloire de l'empire kilátása folytán. Egy hatalmas megfenyítés válságok által lesz szükséges, hogy ismét mielőbb valamire hasznavehetők legyenek. Ha a legközelebbi válság enyhe lesz, akkor Bonaparte átvitorlázhat. De úgy néz ki, hogy átkozott komoly akar lenni. Nincs rosszabb válság, mint a hol túlüzérkedés a termelésből lassan fejlődik és tehát eredményeinek kifejlődéséhez annyi évet követel, mint a termény- és értékpapir üzletben hónapot«.

1856. április 14. »A szárazföldi ipar az angollal összehasonlítva egészen aránytalanul fejlődött és a brit uraknak, beig rather on the decline, minden okuk meg van, hogy a gyapotiparban túlüzérkedésbe ne bocsátkozzanak . . . A szárazföldi ipar éppen enormis fellendülésében az angol forradalom legéletrevalóbb csirája rejlik. 1856. szeptember 26. What do you think of the aspect of the money-market? . . . Azt hiszem, a nagy pénzcrisis átteleli az 1857-iki évet. Az ostoba brit szamarak azt hiszik, hogy náluk minden sound ellentétben a kontinenshez. Eltekintve az intim viszonytól az Old Lady Threadneedle Street (angol bank) és a párisi concern között, nem látják a szamarak, hogy az angol tőke nagy része continentalis hitelben fekszik és hogy az ő »sound« overtrading-jok a continens »unsound« üzérkedésén alapul éppen úgy, mint az ő 1854—56-iki civilisationális programjuk az 1851-iki coup d'étaton.

Eltérőleg régibb válságoktól, Franciaország ugyan megtalálta a módját, hogyan terjeszthető és terjesztetett ki a szédelgés egész Európába. El-
lentétben a saint-simonismus francia raffinementjától, stockjobbery-val
és imperialismussal, a belföldi angol speculatio az egyszerű és unmiti-
gated fraud primitiv formájához tért vissza . . . A dolog most európai
méreteket nyert, mint soha azelőtt és nem hiszem, hogy még soká lehet
nekünk itt szemlélődőnek maradni. Már az, hogy annyira vagyok, hogy
ismét egy házat berendezhetek és könyveimet hozathatom, bizonyítja
nekem, hogy személyünk mobilisatiója at hand». 1856. szept. 26.
Engels: »Úgy nézem, mintha a dolog már kitörne; de lehet, ez
csak előjáték . . . most következik egy dies irae, mint soha azelőtt, az
egész európai ipar kapott, minden piacz túltömve (Indiába már most
sem küldenek semmit), az egész birtokos osztály belelovagolva, a bour-
goisie teljes bukása, háború és könnyelműség a legnagyobb mértékben.
Én is azt hiszem, hogy mindez 1857 ben be fog következni, és midőn
láttam, hogy ismét butorokat veszsz, biztosra vettem a dolgot és foga-
dásokat ajánlottam». 1855. nov. 17. Engels: »A pénzügyi krízis úgy-
látszik némely hullámmal és lassan emelkedő élességgel krónikusan
akar a télen áthuzódni. Az osztrák Crédit mobilier már nem tudja a
második befizetést kapni és a mellett köt a kormány Ausztriában szer-
ződéseket, melyek a bankot kényszerítik a cash payment felvételére!
Szeretném, ha az enyém volna az a pénz, melybe Bonaparténak kerül-
hetett, hogy hat hét óta a járadékot 66%-on felül tudja tartani; éppen
az ezért tett nagy kiadások miatt azt a napot tekintem fordulópont-
nak, a midőn a járadék 66 alá süllyed. Minél tovább tart ez a krónikus
nyomás, annál több disznósága a bonapartistikus klikknek fog kiderülni
és annál nagyobb lesz a munkások dühe, a kik a részleteket addig nem
ismerik. Ilyen szép tabula rasat, mint most, nem talál ismét egykön-
nyen a forradalom».

1857. okt. 20. »Az amerikai válság — tőlünk a novemberi
szemlében 1850. mint New-Yorkban kitörő előre jósolva — beau-
tiful. A visszahatás a francia iparra immediate, minthogy a selyem-
árúk most New-Yorkban olcsóbbak, mint a hogy Lyonban ter-
meltetnek. Az angol moneyarticle-writers jajveszékelése, hogy az ő
angol üzletük egészséges, de külföldi vevőik unhealthy, eredeti és mulat-
ságos». 1857. október 29. Engels: »Az amerikai crash nagyszerű és még
koránt sem mult el. Az importházak tömegének bukása még csak jön;
eddig úgylátszik csak néhány bukott. A visszahatás Angliára úgylátszik
a Liverpooli Borough Bankkal kezdődött. Tant mieux. A kereskedelem
ismét hosszú négy évre tönkre van téve, nous avons maintenant de la
chance». 1857. márc. 7. Engels: »A commerce Franciaországban most

szerencsésen olyan állapotban van, mely nem javulhat, míg a krónikus válság nem csúcsosodik ki politikai forradalommá». 1858. ok. 7. . . . . az angol proletáriátus tényleg mindinkább polgársággá válik, úgy hogy úgylátszik ez a legpolgáriasabb nemzet végleg oda jut, hogy egy polgári aristocratiája és polgári proletáriátusa lesz a bourgeoisie mellett. Egy oly nemzetnél, mely az egész világot kizsákmányolja, ez mindenestre némileg jogosult. Itt csak néhány nagyon rossz év segíthetne, de ezek az aranyfelfedezések óta bizony nem jönnek létre. Mégis annyit kénytelen vagyok mondani, hogy az a mód, a melyen a túltermelt tömeg, mely a válságot előidézte, felszivódott, előttem éppen nem világos; ily gyors lefolyása egy ily hatalmas áradatnak, még nem fordult elő». 1858. okt. 8. »Nem tagadhatjuk, hogy a polgári társadalom másodszor élte át XVI. századát, egy XVI. századot, melytől remélem, hogy éppúgy sirba viszi, mint az első életre szőlította: a polgári társadalom tulajdonképpen feladata legalább körvonalaiban a világpiacznak és az ezen alapuló termelésnek létesítése. Minthogy a világ kerekded, úgy látszik, hogy ez befejeződött Kalifornia és Ausztrália gyarmatosításával és Kína és Japán feltárásával. A nehéz question ránk nézve az: a kontinensen a forradalom imminens és azonnal fog is socialistikus jelleget felvenni. Nem fog-e ezen kis zúgban szükségkép elnyomatni, minthogy a polgári társadalom movementje egy sokkal nagyobb területen még ascendant?« . . .

Érdekesnek tartjuk néhány részletkérdésről is megemlékezni, melyek iránt a levelezés felvilágosítást nyújt: »Az egész nyereségtant, mint az eddig volt, feldöntöttem. A feldolgozás módszerében nagyon hasznomra volt, hogy — by mere accident Freiligrath talált néhány eredetileg Bakunin tulajdonát képező kötetét Hegelnek és küldte nekem ajándékkul — ismét átlapoztam Hegel logikáját. Ha valmikor ismét idő lesz ily munkálatokra, nagy kedvem volna két-három nyomtatott ívben a Hegel által felfedezett, de általa egyúttal mistifikált módszert a közönséges ész számára megközelíthetővé tenni. (I. 235. l.)

Engels: »A földtulajdon hiánya képezi a kulcsot az egész Kelethez. Ebben rejlik politikai és vallási története. De honnan van az, hogy a keletiek nem jutnak el a földtulajdonhoz, még a hüberihez sem? Azt hiszem, főleg az éghajlatban rejlik, összekötve a talajviszonyokkal, különösen a nagy sivatagterületekkel, melyek a Saharától Arábián, Perzsián, Indián és Tatárságon keresztül a legmagasabb ázsiai felföldhöz vonulnak. A mesterséges öntözés itt első feltétele a mezőgazdaságnak, az pedig vagy a község, tartomány, vagy a központi kormány feladata. A Keleten a kormánynak mindig csak három ressortja volt: a pénzügy (a belföld megrablása), háború (a belföld és külföld megrablása) és

travaux publics (a reproductióról való gondoskodás). A brit kormány az elsőt és másodikat kissé filister módra szabályozta, a harmadikat egészen félredobta és az ind mezőgazdaság tönkremegy. A szabad verseny ott teljesen csődöt mond. A talajnak ilyen mesterséges termékenyítése megmagyarázza a különben furcsa tényt, hogy most egész területek terméketlenek és szárazak, a melyek az előtt fényesen voltak művelve (Palmira, Petra és Jemen romjai és Egyptom, Persia és Hindosztán területei), megmagyarázza a tényt, hogy egyetlen pusztító hadjárat egy országot évszázadokra elnépteleníteni és egész civilisációjából kivetköztetni képes. Ehhez tartozik, úgy gondolom, a Mohammed előtti délarabs kereskedelem megsemmisítése, melyet Te igen helyesen a Mohammed-féle forradalom főmozzatának tekintesz. Nem ismerem eléggé alaposan a hat első keresztény század kereskedelmi történetét, hogy megítélhessem, mennyiben tették előnyösebbé az akkori általános anyagi világállapotok a kereskedelmi utat Persián át a Fekete-tengerhez és a Persa-öblön át Syriába és Kisázsziába a Vörös-tengerénél. Azonban minden esetre nem volt jelentéktelen hatás nélkül a karavánok viszonylagos biztossága a persa rendezett Sassanida-birodalmon át, míg Jemen az Abessiniaiak által a 200–600-ik évig majdnem folytonosan leigáztatott, megtámadtatott és kifosztatott. Délarábia még a rómaiak idején virágzó városai a VII. században valóságos romsivatag; a szomszédos beduinok 500 év alatt teljesen mesés, mythikus traditiókat sajátítottak el származásukról (lásd a Koránt és az arabs történetirót, Novairit) és a betük, melyekben az ottani feliratok írva voltak, majdnem teljesen ismeretlenek voltak, bár más nem létezett, úgy, hogy de facto az írás feledékenységbe ment. Ilyen dolgok esetleges általános kereskedelmi viszonyok által okozott superseding mellett egy egészen direct erőszakos pusztítást tételeznek fel, mely csak az aetiop invasio által magyarázható meg. Az abessiniaiak kiűzése történt 40 évvel Mohammed előtt és az ébredő arab nemzeti érzés első jelenete volt, mely azonkívül északról jövő persa betörések által, melyek majdnem Mekkáig húzódtak, serkentetett. Mohammed történetét csak a legközelebbi napokban fogom elővenni; addig azonban előttem a városokban letelepedett, de szökésben levő fellahk ellen való beduin reactio jellegével látszik birni, mely fellahk akkor vallásilag is szétzüllöttek és egy züllött természeti kultusszal egy züllött zsidóságot és züllött kereszténységet keverték össze. (I. 415. l.)

„Carey, az amerikai nemzetgazda új könyvet adott ki „Slavery at home and abroad“. Slavery alatt a szolgaság minden nemét, wageslaveryt stb. érti. Megküldte nekem könyvét és többször (a Tribuneból) idézett, majd mint „a recent english writer“, majd mint „correspondent of the New-York Tribune“. Régebben mondtam neked, hogy ennek az ember-

nek régebben megjelent munkáiban kifejtetik a polgárság ökonomiai alapjainak „összhangja“ és minden mischief az állam fölösleges beavatkozásának tulajdonittatik. Az állam volt a bête noire-ja. Most más hangnemből beszél. Minden baj a nagyipar központosító hatásából származik. De ezen központosító hatásért ismét Anglia felelős, mely a világ workshop-jának rendezkedik be és minden más országot brutalis, az ipartól elszakított mezőgazdaságra veti vissza. Anglia büneiért pedig felelős a Ricardo—Malthus-féle elmélet, különösen pedig Ricardo földjáradék-elmélete. A Ricardo-féle elméletnek és az ipari centralisációnak szükségszerű következménye a communismus volna. Hogy pedig mindez elkerültesse, a centralisációval szembe állíttassék a localisatio és az egész országra szétszóró uniója a gyáraknak és mezőgazdaságnak, ezen ultra-freetraderünk ajánlja a — védvámokat. Hogy a polgári ipar hatásaitól, a melyekért Angliát teszi felelőssé, meneküljön, mint igazi yankee ahhoz fordul, hogy ugyanezt a fejlődést maga Amerikában mesterségesen sietteti. Egyébként Angliával való ellentéte belesodorja őt a Svájc, Németország, Kína stb. kispolgárságának sismondyszerű dicséretébe. Ugyanaz a ficzkó, a ki azelőtt Franciaországot csúfolta Kinához való hasonlatossága miatt. Az egyedül positiv érdekes könyvében az összehasonlítás az előbbi néger rabszolgaság Jamaikában stb. és az északamerikai néger rabszolgaság között. Kimutatja, hogy Jamaikában, stb. a négerek főtömege mindig frissen behozott barbariansból állott, mert az angol bánásmód mellett a négerek nemcsak fenn nem tudták tartani népességüket, hanem még az évi behozatal háromnegyed része mindig felemésztetett, míg a mostani amerikai négernemzedék belföldi termék, többé-kevésbbé yankeesítve, angolul beszélő és így felszabadulásra képes. A Tribune természetesen tele torokkal kürtöli Carey könyvét. Igaz, mindkettőnél közös, hogy a sismondias-filantrop-socialistikus antiindustrialismus álarca alatt a védvamos, azaz ipari bourgeoisiet képviselik Amerikában.“ (I. 419. l.)

Az osztályharcz elméletének eredetisége szempontjából igen érdekes, mit Marx Thierry „Histoire de la formation et du progrès du tiers état (1853)“ című munkájáról ír. „Különös, a mint ez az úr, az osztályharcz „atyja“, a francia történetírás előszavában az „ujakra“ haragszik, a kik a bourgeoisie és a proletariatus között ellentétet látnak és ezen ellentét nyomait már a tiers état történelmében 1789-ig felfedezik. Sok fáradságot vesz magának annak bebizonyítására, hogy a tiers état az összes rendeket, a melyek nem noblesse és clergé, magában foglalja és a bourgeoisie szerepét, mint az összes egyéb elemek képviselője, játszsza. Hivatkozik a velencei jelentésekre: „Questi che si chiamano li stati del regno, sono di tre ordini de persone, cioè del clero, della nobiltà, e del restante di quelle persone che, per voce commune, si può chiamare

popolo. „Ha Thierry olvasta volna a mi dolgainkat, úgy tudná, hogy a határozott ellentét bourgeoisie és peuple között természetesen csak akkor kezdődik, mikor megszűnik mint tiers état a clergé és noblesse-el szemben állani.“ (II. 34. l.)

„A hadügy története jobban, mint bármi más, megerősíti nézetünket a termelési erők és a sociális viszonyok közötti összefüggésről. Általában fontos a hadsereg a gazdasági fejlődés szempontjából. Így például a fizetés legelőször a hadseregben fejlődött ki a régieknél. Épúgy a rómaiaknál a peculium castrense az első jogi alapforma, melyben a nem családapák ingó vagyona elismertetett. Épúgy a czéhrendszer a fabri-k testületénél. Hasonlóképp itt az első nagybani alkalmazása a gépeknek. Még a fémek különös értéke és használata, mint pénz, úgy látszik, eredetileg azok hadi jelentőségére vezet vissza. Még a munkamegosztás is egy ágon belül először a hadseregben vitetett keresztül. A polgári társadalmi formák egész története igen jellegzetesen van benne összefoglalva.“ (II. 195. l.) — „Azon elméletünk, hogy a munkásszervezetet a termelési eszközök határozzák meg, sehol sem válik be fényesebben, mint az emberöldöklési iparban. Igazán érdemes volna, hogy erről valamit írjal (én nem értek hozzá) a mit neved alatt mint függeléket fölvehetnék.“ (III. 331. l.)

1857. december 8. „A Tribune-val szemben elégtételetem volt. November 6-án irtam neki egy cikket, a melyben az 1844-i bankaktát magyaráztam, hogy a felfüggesztés komédiája néhány nap múlva be fog következni . . . A New-York Times három nappal későbbben azt felelte a Tribune-nek, először a bank nem fogja a készfizetést felfüggeszteni . . . Ez történt 24-én. Egy nappal rá kapta táviratilag a hirt az Atlantictól, hogy a bank felfüggesztette a készfizetést . . . Különben nagyon szép Lloyd-Ovcestonetól (a törvény szellemi atyja), hogy most az 1844-iki törvény iránti fanatizmus igazi okát adta, hogy „hard calculators“-nak megengedi, hogy a kereskedelmi világból 20–30%-ot kisorsóljon. Hogy a tőkésék, kik nagyon kiabálnak a „droit au travail“ ellen, most mindenütt a kormányoktól „állami támogatást“ követelnek és Hamburgban, Berlinben, Stockholmban, sőt Angliában (a bankacta felfüggesztésének alakjában), közkölségen a „droit au profit“ érvényre emelik, igen szép, valamint hogy a hamburgi nyárs-polgárok megtagadták, hogy a tőkéséknek további alamizsnát adjanak.“ — „A mi a pénzügyi részt (északamerikai polgárháború) illeti, úgy az United States a függetlenségi háború idejéből és mi osztrák tapasztalatból tudjuk, hogy meddig lehet elértéktelenedett papírpénzzel menni. Tény az, hogy a yankeek soha sem vittek ki több gabonát Angliában, mint az idén, hogy a mostani termés messze átlagon felül áll és hogy

a kereskedelmi mérleg soha kedvezőbb nem volt, mint két év óta. Mihelyt az új adórendszer (igaz eléggé izléstelen és valódi Pitt-féle) érvénybe lép, a papírpénz visszaszivárgása is be fog állani, mely addig csak állandóan kibocsátatott. A papírpénzkibocsátás kiterjesztése a mostani mérték szerint fölöslegessé válik, egy további elértéktelenedés checked. A mi az eddigi depreciációt kevésbé veszélyessé teszi, mint hasonló körülmények között Francziaországban és Angliában, az, hogy a yankeek soha sem tiltották meg, hogy két ár legyen, gold price and paper price. A tulajdonképeni baj az, hogy államadósággá válik, melyért az állam sohasem kapta az egyenértéket és egy premium for jobbing and speculation.“ (III. 95. l.)

1860. január 11. „Nézetem szerint a legnagyobb dolog, a mi most a világban történik, egyfelől az amerikai rabszolgamozgalom, John Browns halála által megindítva, másfelől a rabszolgamozgalom Oroszországban. Bizonyára láttad, hogy a nemesség Oroszországban egyenesen alkotmányos agitációra vetette magát és két-három ember a főcsaládokból már Szibériába vándorolt. Együttal elrontotta Sándor a dolgot a parasztokkal, mert a legújabb manifesztumban szószerint kijelentetik, hogy az emancipatioval véget kell vetni a communistic principle-nek. Így megindul a sociális mozgalom a nyugaton és keleten. Ez együtt a közeledő dawnbreak-kel nagyszerű lesz.

Rendkívül érdekes az ir kérdés magyarázata. „Az a kérdés, mit tanácsoljunk az angol munkásoknak? Nézetem szerint Repeal of Uniont (röviden az 1783-iki vicz csak demokratizálva és az időviszonyokhoz alkalmazva) kell a pronunciamiento egy pontjává tenni... A mi az ireknek kell, az: 1. önkormányzat és függetlenség Angliától, 2. agrár forradalom. Ezt az angolok legjobb akarattal sem tehetik helyettük, de megadhatják a legális eszközöket, hogy ők maguk megcsinálják. 3. Védvámok Angliával szemben. 1783—1801-ig az ir ipar minden ágban felvirágzott. Az Unio, az ir parlament által felállított védvámok eltörlésével, tönkretett minden ipari életet Irhonban.“ (III. 435. l.)

*

Átme gyünk a levelezésnek azon részére, mely Marx és a socialismus más képviselői közötti viszonyról ad felvilágosítást. Tanítványa, részben riválisa: Lassalle és a közte való viszonyra nézve, a levelezés rendkívül érdekes, új, intim adatokat tartalmaz, melyek tantörténeti szempontból is becsesek. Ime egynéhány közülök. Rendkívül fontos Marxnak 1856. márczius 5-i levele. Itt vádak emeltetnek Lassalle ellen, melyeket egy e célból Londonba küldött Gustav Lewy nevű kereskedő állítólag a düsseldorfi munkások megbízásából Marx elé terjeszt és a melyek szigorú vizsgálat után jogosultaknak tartattak. Ezek nagyon

súlyos vádak voltak úgy Lassalle privát morálja, mint politikai szándékai tekintetében. A vádak ugyan nem voltak egészen légből kapottak, de mindenesetre tulzottak, a mit az bizonyít, hogy ugyanaz a Lewy az elsők között volt, a kik későbbben Lassallehoz csatlakoztak, sőt éppen ő volt az, ki az általános német munkásegylet alapításakor azt az indítványt tette, hogy Lassalle öt évre választassék elnöknek, még pedig dictátori hatalommal. Lewy Lassalle-val és Hatzfeld grófnéval pénz miatt össze volt veszve. Ezt Marx nem tudhatta és így ő attól kezdve Lassallet más szemmel nézte, holott azelőtt igen jó véleménye volt róla, a mi persze soha nem gátolta, hogy Lassalle gyengéit, különösen hiuságát, reklámhajhászatát, politikai opportunismust ostromozza. Persze nem volt olyan töröl metszett egyéniség, mint Marx, kinek antik nagysága és intranzigens volta majdnem megható, míg Lassalle teljesen modern, nagyon complikált egyéniség volt. — 1859. május 18. „Ha Lassalle a párt nevében merészkedik beszélni, úgy a jövőben vagy arra készüljön, hogy nyilvánosan dezavualjuk, mert a viszonyok sokkal fontosabbak, semhogy valakire tekintettel lehetnénk, vagy a helyett, hogy a tűz és logika vegyes inspirációit kövesse, előbb jöjjön tisztába azzal, mi másoknak a nézete. Feltétlenül a pártdisciplinához kell tartanunk magunkat, különben minden sárba tiportatik.“ Lassallenak homályos Herakleitos című munkájáról irt erős kritikáját a következő szavakkal zárja: „Különben a henczegés daczára, hogy Herakleitos eddig hét pecséttel lezárt könyv volt, lényegében absolut semmi újat nem nyújtott, a mit Hegel a bölcsészet történetében nem mondott volna. Csak a részletekben dolgozza ki, a mi természetesen két nyomtatott íven tökéletesen elegendően történhetett volna. Még kevésbé jut eszébe, valamilyes kritikai gondolatokat a dialectikára vonatkozólag elárulni.“ (II. 243. l.)

„Végre irtam Lassallenak. Bocsásd meg nekem a dicséretet, mit a homályos Heraklitnak tettem. Néhány jelentéktelen mellékmegjegyzésekben — mert a dicséret csak néhány gáncsoló árnyalás által kapja a komolyság látszatát — jeleztem némikép a vállalkozás valódi hiányait.“ (II. 275. l.)

„Mellékelve egy levél Lassalletól. Különös ficzkó. Még ő tölem an immense deal of discretion-t kíván és borzasztóan titkolózik. Az egész komédia lényegben megjelenik a kölni ujságban. Valami nevetséges renommistika vonul át ez ember levelein: „Most egy borotvaéles emlékiratot nyújtottam be stb.“ „Boeckh-et és Humboldt-ot mozgásba hoztam.“ „Magam egy rendkívül tisztán németül irt emlékiratot adtam át a herczegnek.“ „Valóban villámló vádak a minister ellen.“ „Sürgős kérdésben.“ „Egészen bizalmasan.“ „Legnagyobb slágerem.“ „Menthetetlenül.“ „Legmélyebb hallgatás és discretio.“ (II. 287. l.)

„Lassalle, ki e hét végén elutazik, egy rossz speculációban szerencsésen ismét 5.000 tallért vesztett. Hogy vele szemben a dehorsokat fenntarthassam, feleségem mindent, a mi nem ingatlan, kénytelen volt a zálogházba vinni.“ „Ha nem volnék ebben a rettenetes helyzetben, úgy királyilag mulattam volna rajta: A zürichi tartózkodása (Rüstow-val, Herwegh-gel stb.) és későbben olaszországi útja, aztán a Julián Schmidt-je teljesen elcsavarta neki a fejét. Ő most már nemcsak kétségbevonhatatlanul a legnagyobb tudós, a legmélyebb gondolkozó, legzseniálisabb kutató stb., hanem azonkívül Don Juan és forradalmi Richelieu bibornok.“ (III. 75. l.)

„Lassalle küldi nekem, mi elkerülhetetlen, védőbeszédjét (négy hónapra elítéltetett) a törvényszék előtt. Macte puer virtute! Mindenekelőtt ezt a renommista röpiratot, melynek birtokában vagy, beszéd „a munkásosztályhoz“ Svájcban újból kinyomatta ezen nagyhangú címen: „Munkásprogramm.“, Te tudod, hogy a dolog semmi egyéb, mint rossz vulgarizálása a „Kiáltványnak“ és a mitőlünk annyiszor hirdetett dolgoknak, úgy, hogy bizonyos mértékben már közhelylyé váltak. (Ez az ember például a munkásosztályt rendnek nevezi.) Well. A berlini törvényszék előtt tartott beszédjében van vakmerősége a következőket mondani: Állítom továbbá, hogy ez a röpirat nemcsak tudományos munka, mint más, mely már ismert eredményeket összefoglal, hanem a legtöbb tekintetben tudományos tett, új tudományos eszmék kifejtése, stb. Nem toronymagasságú ez a vakmerőség? Ez a ficzkó bizonyára azt hiszi, hogy ő hivatott a mi leltárunkat átvenni és a mellett groteszkül nevetéses! (III. 115. l.) — Sokszor kérdeztem magamtól, hogy is érzem magamat, midőn Lassalle „bérmunka és tőke“ (Bastiat—Schulze) című munkáját olvastam. Az alapgondolatok ugyanis szószerint ismeretesek voltak előttem (habár Lassalle módjára szépítve) és mégsem jött közvetlenül a „Manifestból“. Most néhány nap előtt véletlenül láttam az új rajnai ujságban közölt cikksorozatomat a bérmunkáról és tőkéről, le nyomata a brüsseli munkásegyesületben 1847-ben tartott előadásaimnak. Itt találtam Lassalleom legközelebbi forrását. (III. 166. l.) — 1861. május 7. Marx üdvösnek tartván, hogy Berlinben lapot adjanak ki, reméli, hogy e célra Lassalle-val együtt 20—30.000 tallért lehetne összehozni. „But hic jacet. Lassalle maga tette nekem az ajánlatot. Egyuttal megsugta nekem, hogy mellettem neki is redacteur en chefnek kell lennie. És Engels? kérdeztem tőle. Nos, ha három nem sok, úgy végre Engels is lehet redacteur en chef. Csak Ti ketten nem bírhattok több szavazatot, mint én, mert különben mindig leszavaztok. Hogy miért kell neki az élén állani, arra a következő okokat adta: „1. hogy ő az általános fel fogás szerint a polgári párthoz közelebb áll és így könnyebben kaphat

pénzt; 2. hogy „elméleti tanulmányait és elméleti nyugalmát fel kell áldozni és ezért csak kell, hogy valami haszna legyen stb.” Különben, tette hozzá, ha nem akartok, úgy ezután is, mint előbb, kész leszek a lapot pénzzel és irodalmilag segíteni; ez előny volna rám nézve: a lap hasznát élvezném a felelősség nélkül stb.” Ezek természetesen csak sentimentális szólamok. Lassalle, elvakítva a tekintélytől, melyet bizonyos tudós körökben Heraklitja által, aztán a tányérnyalók egy másik osztályában jó borai és jó konyhája révén élvez, természetesen nem tudja, hogy a nagyközönség előtt hirhedt. Azután az ő vitatkozási viszketegje; „a speculativ fogalomban való elmerülése” (a ficzkó álmodik egy második hatványú hegeli filosofiáról, a melyet ő írta), régi francia liberalizmussal való megfertőzése, bőbeszédű tolla, tolakodása, tapintatlansága, stb. Lassalle, mint egyik szerkesztő, szigorú disciplina alatt szolgálatot tehetne. Egyébként csak blamálna. De láthatod, hogy nagy zavarban voltam a nagy barátság mellett, melyet irántam tanusít, szint vallani. Így általános határozatlanságban maradtam; mondtam, hogy semmi irányban nem dönthetek veled és Lupussal folytatott előleges megbeszélés előtt. Ha tagadólag válaszolnánk, úgy a grófnő (Hatzfeld) és Lassalle egy évre Keletre, vagy Olaszországba utaznának.” — 1864. november 4. „Hatzfeld levele. Liebknecht által rövid részvétiratot juttattam kezéhez Berlinbe való érkezésénél. Liebknecht azt írta nekem, panaszolja, hogy „Lassallet cserben hagytam”, mintha az embernek lehetne jobb szolgálatot tenni, mint hallgatni és engedni cselekedni. (Utolsó beszédében¹⁾) a düsseldorfi esküdtszék előtt a márki Posát játszotta a szép Vilmossal, mint II. Fülöppel, kit a mostani alkotmány felfüggesztésére, az általános, közvetlen választójog kihirdetésére és a proletáriátussal való szövetkezésre akarta rábírní.” Lothario Bucher, kit Lassalle végrendeleti végrehajtójává nevezett ki és kinek évi 150 font sterling évjáradékot hagyott, átment, a mint valószínűleg tudod, a bismarcki táborba. Lassalle maga is talán ugyanazt tette volna, mint „munka-minister,” az Uckermárki II. Fülöp, márki Posája, de nem in the small way of Lothario, kivel Hatzfeldné összeveszett . . . Rodbertus úr is úgy látszik, „Beses” forral agyában, mert „a szociális kérdést teljesen el akarja választani a politikától”, biztos jele a ministeri vágyaknak. Ismét az az egész csöcselék, Berlinből, Markból és Pomerániából.” (III. 204. l.) — „Lassalle a mozgalomnak igazi tory-chartist jelleget adott, melyet nehéz lesz megsemmisíteni és lábra segített egy irányt, melyet a munkások azelőtt soha sem ismertek. Mindenütt kitör az az utálatos csuszás-mászás a reakció előtt.” (III. 224. l.) — „Addig, míg a Lassalle-féle história fenn-

¹⁾ Tévedés. Arról a beszédéről van szó, melyet Lassalle a berlini törvényszék előtt tartott a felségsértési vád miatt.

áll Németországban, addig az Internationale éppen ott nem talál teret. Különben türelemmel kell lenni.“ (III. 226. l.) — Schweitzer, megismerkedvén még Lassalle életében különböző dolgokkal Marxtól és Engels-től, Liebknecht által azt üzeni Marxnak: „nagyon meg van lepette, hogy minden, a mi neki Lassallenál tetszett, plágium.“ (III. 196. l.) — 1864. november 25-én azt írja Marx: „Minthogy Lassalle most már nem árthat, úgy természetesen — a mennyire csak lehet, a mi annyit jelent, a nélkül, hogy magunkat compromittáljuk — meg kell védeni ezen kispolgáris csöcseléssel szemben.“

*

A socialismus egy másik kiváló képviselőjéről Louis Blanc-ról is sokszor megemlékezik a levelezés. Londoni száműzetése alatt többször érintkeztek ugyan, de Marx maró gunyjával nagyon leszállítja Louis Blanc értékét. 1852. február 25-én. „A francziák (Londonban) egy februári bankettet rendeztek, vagy jobban száraz meetinget téával és sandvich-csel. Én és feleségem is meg voltunk hiva, a többi publikum egy francot fizetett. Miután nem tudtam és nem akartam odamenni, feleségemet küldtem egy frenchmannel. Ledru-Rollin, Pyat, Thoré. Martin, Bernard, stb., röviden az egész melinista klikk, mely a dolgot rendezte, nem jelent meg, mert a belépő díjat a száműzöttek javára communisnak tartották. Louis Blanc is leirt. Csak az emigráció legapróbb söpredéke volt ott, az, mely magát blanquistának nevezi. Azonban a kis hamis korzikai (Blanc), a ki a közelben egy parlourban tartózkodott, midőn kémei biztosították, hogy Ledru-Rollin és társai nem jelentek meg, megjelent és miután minden tehetség és tekintély teljesen hiányzott, a kokett aczélkék frakk rapturous applause-val fogadtatott. A beszédje, melynek megtartása után eltávozott, ellenségeit gyönyörködtette, elragadta, legyőzte. És mit mondott, ez a little man, a socialismus ezen Johnny Russelje? A külföldön csodálkoznak a sajátságos francia eseményeken; ő pedig erősebben, mint valaha, bizik a patrie csillagában. És miért? Je veux vous expliquer le mouvement historique stb. T. i. minden nagy katona életében, például Nagy Frigyes, Napoleon le Grand vannak grandes victoires et des grands revers. Eh bien! La France est une nation militaire. Vannak élanjai és katasztrófái . . . Quod erat demonstrandum. A mellett beszédjében három egész vicczet pazarolt. Elnevezte Bonapartét 1. un aventurier; 2. un batard; 3 le singe de son oncle. Az utolsó újdonság a jelenlévőket valóságos vitustánczra ragadta. Qu'en dis-tu? Kétségbe kell esni ezen crapauds fölött!“ (I. 300. l.) — »Louis Blanc akarja, mint előre látom, a közös nyilatkozatot Mazzini ellen arra felhasználni, hogy egy új reseau d'action kelet-

kezhessék és hogy ő mint a forradalmi párt feje előtolakodjék. Sőt engemet be akart vonni az összes francia socialisták fusiójába és meghívott egy összejövételre. Én természetesen feleletre sem méltattam, csak kifejtettem a közbenjáró előtt meglepetésemet ezen tolakodás miatt. Miután Proudhon idejön, a kicsinek nagyon alkalmas volna egy alliance velem.« (I. 311. l.) »Láttad, hogy nyilatkozik most Louis Blanc-uska a Tempsban mint jó democrat imperial, hogy ha Poroszország absorbeálja a német kis államokat, Franciaországnak legalább a Rajna balpartját kell kapnia? Ez az igazi fajta forradalmár.« (III. 315. l.)

Azonban míg Louis Blancban inkább a politikust nézi, addig Proudhon, ki akkor Franciaországban nagy tekintélynek örvendett, már a nemzetgazdát érdekelte. Első nagyobb munkáját Proudhonnak szenteli. Itt mutatja először egy nagyobb dolgozatban oroszlánkarmait, melyeket mélyen belevág Proudhon rendszerébe. A levelekben is a barátok hosszasán foglalkoznak Proudhonnal. Ezeknek visszaadására a hely nem elegendő; azért csak egy-két megjegyzésre szorítunk. — »Néhány nap előtt olvastam a könyvtárban Proudhon úr elucubratióit a gratuité du crédit-ről Bastiat ellen. Ez sarlatanériában, poltroneriában, tapagériában és gyöngeségben mindent felülmul, a mit ez az ember csinált... A mellett látnod kellene, hogy henczeg Bastiat-val szemben a dialectique hégeliennel.« — (1851. november 24.) Engels: (I. 32. l.) »Proudhon olyan, mint John Watts. Ez hivatását abban látja, hogy sértő atheismusa daczára a bourgeois-k tiszteletét megnyerje; Proudhon mindent elkövet, hogy az ökonomisták elleni polémiája daczára ő egy nagy elismert ökonomista legyen. Ilyenek a sectiererek. — A sociálisták közül Bakunin-hoz való viszonya is említésre méltó. (I. 33. l.) Engels már 1846-ban kezd Bakuninra gyanakodni. Midőn Szibériából megszökvén, Londonba jött, nem tette a legjobb benyomást. Mégis még 1864. november 4-én azt írja Marx: »Tegnap ismét először láttam 16 év óta. Mondhatom, nekem nagyon tetszett és jobban, mint előbb... Egészben azon kevés emberek egyike, a kit 16 év után nem vissza, hanem előre fejlődésben találok...« 1865. április 11-én „Bakunin az Internationaleban szakadásra törekszik, nem találja eléggé eszményinek.“ Attól kezdve természetesen vége a barátságnak. „A régi panslavistikus szedelés, az ő szláv községi tulajdont kommunismussá változtatni és az orosz parasztokat született kommunistáknak bemutatni, megint nagyon szélesre tapostatik.« (I. 336. l.) „Az orosz községi tulajdonról írja Marx 1868. november 7-én: »Az egész dolog a legkisebb vonalig identikus az ó-germán közösséggel. A mi az oroszoknál még hozzájárul (és ez találkozik az ind közösség egy részével, nem Pendzsabban, de délen)

az első sorban nem demokratikus, hanem patriarchalis vonása a községi előljáróságnak, aztán a közös szavatosság az adókért, stb. A második pontból következik, hogy mennél szorgalmazabb az orosz paraszt, annál jobban zsákmányolja ki az állam.«

A Bakunin által vezetett alliance internationale de la democratie socialiste-ra vonatkozólag az Internationale 1868 december 22-én következő határozatot hoz: Tous les articles du reglement de l'Alliance etc. statuant sur les relations avec l'Association Internationale des Travailleurs sont déclarés nul et de nul effet; 2. l'Alliance etc. n'est pas admise comme branche de l'Association des Travailleurs. 1870 február 10. „Emlékezni fogsz, hogy az Égalité Bakunin befolyása alatt a főtanácsot megtámadta, nyilvánosan mindenféle interpellatiót tett. Egy átirat — melyet én fogalmaztam — ment erre a Comité Romand-nak Genfbe és az összes velünk levelező többi francia nyelvű bizottságokhoz. Eredmény: az egész Bakunin-társaság kilépett az Égalité-ből. Bakunin maga székhelyét Tessinbe tette. Ismét folytatja intrikáit Svájcban, Spanyolországban, Olaszországban és Franciaországban. Köztünk most már a fegyverszünetnek is vége, minthogy tudja, hogy az utolsó genfi események alkalmából erősen megtámadtam és denuntiáltam. Ez a teremtés valóban azt képzei, mi „tulságosan polgáriak“ vagyunk és így képtelenek magasztos compositióit „örökösödési jogról és egyenlőségről,“ valamint az eddigi államrendszernek az Internationale által való visszaszorítását megérteni és méltányolni. Névleg az ő alliance de la democratie socialiste-ja megszűnt, a lényeg szerint azonban tovább él.“

Mikor Marx és Engels megindultak nagy útjukra, a német birodalomban Feuerbach és Stirner eszméi nagyon foglalkoztatták az elméket. Érdekes, mit ír az utóbbiról Engels 1844 november 19-én: „.... (Stirner) egoismus csak a mai társadalomnak és a mai embernek öntudatra jutott lényé és az utolsó, a mit a mai társadalom ellenünk mondhat. De azért a dolog fontos, fontosabb, mint azt például Hess tartja. Nem szabad azt félrelokní, hanem éppen, mint a létező örültség tökéletes kifejezését kiaknázni és amennyiben megfordítjuk, arra tovább építeni. Ez az egoismus annyira tulhajtott, annyira örült és egyuttal öntudatos, hogy egyoldalúságában egy perczig sem tartható, hanem azonnal communismusba kénytelen átcsapni. Először csekélység Stirnernek bebizonyítani, hogy az ő egoistikus emberének csupa egoismusból communistává kell lennie. Ezt kell a ficzkónak felelni. Másodszor azt kell neki mondani, hogy az emberi sziv kezdettől fogva, közvetlenül, egoismusában önzetlen és feláldozó és így ő mégis csak megint arra lyukadt ki, a mi ellen küzd. Ezen néhány trivialitással lehet az egyoldalúságot visszautasítani. De a mi az elvben igaz, azt nekünk is el kell fogadnunk. És igaz benne

kétségtelenül az, hogy egy dolgot először saját egoistikus dolgunkká kell tenni, mielőtt érte valamit tehetünk, hogy tehát ez értelemben esetleges anyagi remények nélkül is, egoismusból is communisták vagyunk, egoismusból emberek akarunk lenni, nemcsak egyének. Az énből, az empirikus, valóságos egyénből kell kiindulnunk, hogy ne úgy, mint Stirner, megakadjunk abban, hanem onnét az „emberhez“ emelkedjünk. „Az ember“ mindig egy kísértet, a míg nem alapszik az empirikus emberen. Röviden az empirismusból és materialismusból kell kiindulnunk, hogy eszméink és különösen „az emberünk“ valami valódi legyen; az általánost az egyesből kell levezetnünk, nem magából, vagy a levegőből, à la Hegel.“

*

Marx általában szigorúan ítél az emberekről, úgy hogy gáncsát legalább 50⁰/o-kal redukálni kell. Igen kevés emberről nyilatkozik dicsérőleg, a kik nem tartoztak közvetlen követőikhez. Lássunk néhány nyilatkozatot Leibnitzről, Smithről, Ricardoról, Millről, Tookeról, Langeról, Dühringről, Bastiatról stb. Nagy tisztelője volt Leibnitznek. „You know my admiration for Leibniz. Kugelman születésnapomra küldött nekem két darab tapétát Leibniz dolgozószobájából, a mi engemet nagyon mulattatott. Tudniillik Leibniz házát lebontották az utolsó télen és az ostoba hannoveriek, a kik Londonban jó üzletet csinálhattak volna az ereklyékkel, mindent eldobtak. Mindkettőt dolgozószobámban akasztottam fel.“ (IV. 283.) Dicséri Dureau de la Malle nagy munkáját: „Économie Politique des Romains.“ „Itt új világosságot fogsz látni, írja Engelsnek, a római hadviselés ökonomiai hátteréről, a mi nem volt más, mint a — kataszter.“ (I. 226. l.). „Az új történeted a földjáradékkal teljesen igaz. A földnek a népesség szaporodásával folyton nagyobbodó terméketlensége Ricardonál sohasem világlott be nekem és az őszerinte folyton emelkedő gabonaárakra sem találtam soha a bizonyítékokat, de az én ismert lustaságom mellett en fait de théorie, megnyugodtam a jobb énem belső zajlásával és sohasem mentem a dolog mélyére. Kétségtelen, hogy a Te megoldásod a helyes és új jogcímet szereztél a földjáradék nemzetgazdájának címére. Ha még léteznék a földön igazság és jog, úgy legalább egy évre az összes földjáradék a tied lenne és ez még a legkevesebb volna, a mire igényt tarthatnál. (I. 127. l.) Más helyen azt mondja: „Már régen volt gyanum Ricardo elméletének teljes helyessége iránt, végre megtaláltam a szédelgést.“ (III. 70. old.) Mindamellet Ricardo és Smith előtte is nagy tiszteletben állottak. Hogy Millről nem volt különös véleménye, azt a következő rövid sor mutatja: „Mit mondasz a nyolczadik világbölcshöz — Millhez?“ (III. 515. l.)“ Az összes újabb nemzetgazdák közül az unalom

levele legkoncentráltabb a Monsieur Bastiat „*Harmonies économiques*“-jában, csak egy crapaud volt képes ilyen pot-au-feu-t összekotyvasztani.“ (II. 235. 1.) „Tooketól megjelent a „*History of prices*“ utolsó két kötete. Nagyon kár, hogy az öreg úr a currency ficzkók és a Peel akta elleni fáradhatatlan küzdelemben tulságosan kizárólagosan a forgalmi levessel foglalkozik. Mindamellett a jelen pillanatban érdekes.“ (II. 145. 1.) „Arról az abszolút butaságról, a mely az 1857-iki és 1859-iki parliamentary Reportsban a bankügyről van és a melyet a multkor meg kellett nézni, a legtávolabbról sem lehet fogalmad. A mint a monetar rendszerben, tőke — arany. Közbe szemérmetes emlékezések Smithre és siralmas kísérletek a moneymarket gallimathiasát annak „felvilágosodott“ fogalmaival kibékiteni. Legjobban tünteti ki magát a most már a mulandóság ölébe került Mac Culloch. A fickó bizonyosan szép jutalmat kapott lord Overstone-tól, aki tehát természetesen facile maximus argentariorum és keresztülkasul kidicsértetik.“ (III. 276. 1.)

Egy orosz író az értékről a következő Marx által is helyeselt megjegyzést teszi: lehetetlen akárcsak egy példát felhozni, a hol az, a mit az értékről mondanak, szerves összefüggésben állana azzal, a mit más kérdésekről mondanak, a hol a bevezetésben az értékről mondtak bármilyen befolyást gyakorolnának a következő fejtegetésekre. Ehhez Marx: »Ez tényleg minden vulgaröconomia signaturája. Ezt Smith Ádám vezette be; az értékelmélet néhány mély és meglepő alkalmazásai alkalmi kijelentésekben találhatók, a melyek semmi összefüggésben sincsenek ex professo fejtegetéseivel. Ricardo nagy bűne, mely őt kezdettől fogva emészthetetlené tette, éppen a kísérlet volt értékelméletének helyességét a látszólag legellentmondóbb ökonomiai tényekben kimutatni.“ (IV. 406. 1.) Marx ezen megjegyzése a mily igaz, éppen oly fontos és itt valóban a régi nemzetgazdaságtan egy nagy hiánya rejlik.

Ime még néhány nemzetgazdasági íróról tett megjegyzés. „Lange röpiratát Siebel küldte meg nekem. Zavaros malthus ianizmus Darwinnal vegyítve, minden oldal felé kaczerkódva, de egy néhány sikerült dolog Lassalle és a bourgeois fogyasztásficzkók ellen“: (III. 241.) „Az utolsó számban (Fortnightly Review) egy valóban nyomorult cikk Thorntontól a maithusianizmusról (melyben a tulajdonképeni vezérek nem hisznek) a legszárazabb, a legtriviálisabb módon reprodukáltatik.“ (III. 416. 1.) „Dühring rendszeresen hizeleg a munkásoknak, miről részünkről nem panaszkodhatnak (IV. 375. 1.) Engels: „Különben vigasztalódom Dühring bölcséletével, ily lapos dolog még soha nem íródott. Ez az ember teremtvé volt a milliárdosoknak socialismusa és filosofiája számára.“ (IV. 381. 1.) „Nagyon mulatni fogsz Denis (Hector) záróimája felett Proudhonhoz. Ez a „sensational writer“ az ő féltudományosságával, a

tudománnyal való Lassalleszerű henczegésével — mely tudományról nem tudott semmit — az ő látszólagos kritikai fensőbbségével a socialist sectarianssal szemben sok kárt okozott.“ (III. 290. l.) „Professzor Beesley néhány hét előtt cikket közölt a Fortnightly Reviewben Catilináról, a melyben ezt forradalmi embernek állítja oda. Sok kritikátlanság van benne (a mint azt angoltól várhatni, például hamis dolgok Cäsar állásáról az akkori időben), de az intensiv düh az oligarchia és a respektabilisek ellen, igen szép. Így szintén a csapások a hivatásszerű angol dull literateur ellen. Harrison ur ugyanazon számban cikket közöl, melyben kifejti, hogy a politikai nemzetgazdaságtan nem tud semmit felhozni a communismus ellen.“ (III. 275. l.)

A levelezés szól az itt röviden említetteken kívül még sok más szereplőről, különösen socialistákról, a kik részint Marx hivei, részint ellenei voltak, kik a socialismus történetében kisebb-nagyobb jelentőséggel birnak, így Wolf (Lupus), Becker, Liebknecht, Heinze, Willich, Hess, Eccarius, Weydemeyer, Sorge, Harney, Jones stb., de a kikre itt már nem térhetünk ki. A levelezés gazdag kútforrása lesz a socialismus történetírói számára már azért is, mert csak egy levelezés nyújt alkalmat mindennek, de különösen a kuliszák mögött lejátszódó mozzanatoknak és intimitásoknak erős megvilágítására.

Mig a „Capital“ című munka Marx elméleti műve, melylyel állás pontját igazolni akarta, gyakorlati téren legfontosabb műve az Internationale, a nemzetközi munkásszövetség. Ennek történetét is számos adat világítja meg; ezek közül is közlünk néhányat. 1864. november 4. „Workingmen International Assotiation. Rövid idővel ezelőtt londoni munkások feliratot küldtek a párisi munkásokhoz Lengyelország miatt és ez ügyben közös cselekvésre kérték fel őket. A párisiak maguk részéről küldöttséget menesztettek ide, élükön egy munkást, Tolaint, a tulajdonképpen munkásjelöltet az utolsó párisi választásnál. Egész kedves ember (társai is igen kedves fiúk voltak.) 1864. szeptember 28-án népgyűlést irtak ki a Saint-Martin csarnokban Odger (czipész az itteni council of all London Trades Unions és különösen a Trades Unions Suffrage Agitation Society elnöke, mely Brighttel összeköttetésben áll) és Cremer, a mason union titkára. Egy bizonyos Le Lubez-t hozzám küldték, vajjon részt vennék pour les ouvriers allemands, különösen pedig, hogy küldjek egy német munkást, ki a népgyűlésen felszólalna. Eccariust küldtem, ki magát fényesen kivágta és én is assistaltam, mint néma figura a tribünön. Tudom, hogy úgy a londoni, mint a párisi oldalról most valódi „hatalmak“ szerepelnek és azért elhatároztam, hogy rendes szabályomtól to decline any such invitations, elálljak. A népgyűlésen, mely fulladásig megtelt (mert there is now evidently a revival of the working classes taking place),

Wolf őrnagy képviselte a London Italian Workingmens societyt. Határozatba ment egy „Workingmen International Assosiation“ alapítása, melynek general councilja Londonban székel, mely a munkás societieket Németországban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában „közvetitse“. A meetingen egy Provisional Comiteet választottak, Odger, Cremer és sok más, részint régi chartisták, régi owenisták stb. Anglia számára, Wolf őrnagy, Fontana és más olaszok Olaszország számára, Le Lubez stb. Franciaország számára, Eecarius és én Németország számára. 1865. február 25. A mi a londoni Unions stb.-t illeti, úgy minden nap új belépéseket kapunk, úgy hogy lassan-lassan hatalommá válunk.“ 1865. március 13. „Az International rendkívül sok időt foglal le, mivel tényleg a dolog feje én vagyok.“ 1866. április 6. »Nyiltan meg kell mondani, hogy az „Internationale“ nagyon rosszul áll. 1867. október 4. „Ad vocem International Assosiation az én javaslatomra eltörölték az elnöki méltóságot.“ Már akkor említi, hogy egy angol tag mozgalmat indított arra, hogy a székhelyet Londonból elvigyék.

1867. szeptember 4. „A fődolog az, hogy azok a nagy urak a békecongressusról (Marx a főtanácsban ellenezte a csatlakozást a békeszedelgőkhöz, mert Oroszország miatt szükségesnek mondta a hadseregeket), Victor Hugo, Garibaldi, Louis Blanc stb. a legnagyobb előkelőséggel ignorálták a nemzetközi Associációt. Én most kényszerítettem őket, hogy minket mint hatalmat elismerjenek.“ Az Internationale célja, de határa is igen jól fejeződik ki következő passusban egy levélből, melyet Marx a Bakunin-féle alliance alkalmából írt Engelshez: „Minthogy a különböző munkássectiók fejlődési foka ugyanazon országban és a munkásosztály különböző országokban szükségszerűleg különböző, a tényleges mozgalom is szükségszerűleg különböző theoretikus formákban jut kifejezésre. Az actió közössége, melyet a nemzetközi munkásszövetség életre hív, az eszmecsere az összes országok sectióinak különböző közegei részéről, végül a közvetlen viták az egyetemes congressusokon lassanként megteremtenék a közös theoretikus programot az általános munkásmozgalom számára.“ (IV. 144. 1.)

A levelezésben közöltekből nem éppen a legkedvezőbb benyomást nyerjük az Internationaleban végbement dolgokról. Széthúzás, ingatagság, gyengeség; valóban értéket jóformán csak Marx és követői képviseltek.

*

Végre pedig emlékezzünk meg azon rettenetes küzdelmekről, melyeknek Marx anyagi existenciája ki volt téve és mely annyira fülünkbe zugja Heine mondását, hogy ezek az idealisták saját szegénységük árán tették gazdaggá az emberiséget. Nem emlékezünk egyhamar ily meg-

ható olvasmányra, melynek minden lapja egy kiváló szellem megalázó, gyötrő, lelki nyugalomát rabló küzdelmeiről szól, melyeket csak egy ritka baráti szív tesz elviselhetővé.

„... Hidd el, minden további fogadkozás nélkül, hogy helyzetembe teljesen belefáradtam, Impossible így tovább élni.“ (I. 207. l.) „Feleségem beteg, Zsenike beteg, Lenkének idegláza van. Orvost nem hívhatam és nem hívhatok, mert nincs pénz orvosságra. Nyolcz-tíz nap óta a familyt kenyérrel és krumplival élelmeztem és kérdés, hogy tudom-e ma is beszerezni.“ (I. 344. l.) „A legjobb, a mi velem történhetik, ha a háziasszony kidobna engemet a házból. Legalább 22 fonttal rendszerben volnék. De annyi szivességet nem lehet tőle várni. Azonkívül pék, tejesember, teaember, zöldségárús, régi mészárosadósság. Hogy legyek mindezzel kész? Végre az utolsó 8–10 napon néhány shillinget és pennyt, hogy el ne pusztuljak, a munkásoknál pumpoltam, a mi a legfatálisabb, de szükséges volt.“ (I. 345. l.) „Egy hét óta elértem azt a kellemes pontot, hogy a zálogházba vitt kabátok hiányában ki nem járhatok és hitel hiányában már hust nem ehetek.“ (I. 299. old.) „Tegnap a Liverpoolból származó kabátot elzálogosítottam, hogy írópapírt vegyek.“ (I. 363. l.) 1861. május 7. „Mindenekelőtt tehát a business. Mindenekelőtt kaptam a nagybátyámtól 160 font sterlinget, úgy hogy adósságunk legnagyobb részét törleszthettem. Anyám, kinél készpénzről szó sem lehet, de a ki gyorsan közeledik feloszlásához, egy néhány adósslevelet, melyet régebben kiállítottam, megsemmisített. Ez egész kellemes eredménye volt a két napnak, melyet nála töltöttem. És nem beszéltem vele money-mattersről, hanem ő ragadta meg e pontban a kezdeményezést. Azonkívül Berlinben utat nyitottam magamnak, hogy szükség esetében a bécsi sajtóval összeköttetésbe lépjek, a mi a mostani amerikai állapotok mellett elkerülhetetlen lesz. Végre via Lassalle előkészítettem, hogy politikai ökonomiám második része Brockhaus helyett Dunckernél jelenjék meg. Dunckerről joggal jegyezte meg Camilla Essig (alias Ludmilla Assing), hogy ha egy könyvet titokban akarunk tartani, akkor azt Dunckernél kell kiadni. Különben mégis már szerepelek Rau utolsó munkájában, a ki a német Say. — „Lakásról kell gondoskodnom, ha a family jön és sem azt nem tudom, hogy tudok a régiből kijönni, sem az újba bejönni, mivel sem means nincsenek kezemben, sem közelebbi kilátásaim sincsenek. Hiába iparkodik az electricus kefe a haját feketévé tenni, mikor az atra cura jobban, mint valaha, fehériti.“ (II. 120. l.) „Beatus ille, kinek nincs családja.“ (II. 30. l.) „Általános törekvésű embereknel nem képzelhető nagyobb számárság, mint egyáltalában nőszülni és így elárulni magát a petites misères de la vie domestique et privéé-nek“ (II. 248. l.).

Ilyen megjegyzésekből azonban nem szabad arra következtetni, hogy a családi élet terhére volt. Jóformán minden levelében bensőséggel tesz említést feleségéről, gyermekeiről. Humorral tárgyalja néha folytonos pénzzavarát. Mikor Engelst értesíti, hogy a Tőke első fejezetei nyomdába kerültek, egyúttal kénytelen tőle pénzt kérni, mert már egy-fillérje sincs, hogy postára tegye és biztosítsa. Azonkívül kisebb embereknél ígért fizetést: „Nem tudom, írja, hogy valaha ilyen pénzhiány mellett a „pénzről“ irtak volna. Ezen tárgy legtöbb írója békében volt vizsgálódása tárgyával.“ Vagy: „Most inkább private economyval, vagy mint az angolok nevezik domestic economyval vagyok kint, mint political economyval. (IV. 73. 1.) Hogy a föld termékenysége fordított arányban áll az emberi termékenységgel, kellett, hogy egy családapát, mint én vagyok, nagyon szomorítson, annál inkább, mert mon mariage est plus productif que mon industrie.“ (I. 129. 1.) 1867. december 7. „Tegnap voltam a Loan Society-nél, hogy engemet megvizsgáljanak. Szerencsémre mellkasom annyira imponált a fickónak, hogy többet nem is akart tudni.

Milyen óriási fizikai és erkölcsi erővel kellett rendelkeznie annak, ki mikor fűhöz-fához szalad, hogy pénzt kapjon mészárosának kiegyenlítésére, képes a legnehezebb problémák fölött elmélkedni és szereplő államférfiak gyarlóságait megvilágítani, képes cynismus nélkül barátjától a font sterlingeket kérni, sőt a mellett még vele szemben, a ki szellemileg éppen nem alsóbbbrangú, a felülálló tekintélyét fentartani? És milyen lelki nagyság lakozhatott e barátban, ki nem egy vagy két évig, hanem körülbelül egy egész életen át a finansziális gondviselés szerepét teljesíti, azt soha nem érezteti vele és halálán túl mint szellemi vezérét, mint korszakalkotó szellemet elismerésével környezi, a rá bízott munkákat elvégzi, az ebből háruló anyagi hasznot is szűkölködő barátjának engedi át, sőt mikor már jól esnék a munkás élettől, az üzlettől, a bureau fülledt levegőjéből visszavonulni, megmarad állásában, csak hogy barátját tovább támogathassa, hogy nélkülözéseknek ne legyen kitéve. Anyagilag kedvezőbb Marx helyzete a 60-as évek elején, akkor, a mikor az Internationale körül és nagy munkájának megírásával van elfoglalva. Egy kis örökség anyja után, aztán egy nagyobb örökség Wolff után — Engels mellett leghívebb követője —, ki őt főörökösének nevezte ki. Marx Wolfftól körülbelül 16.000 márkát örökölt.

Végül néhány szó Engelsről, ki Marxot kiegészíti, kiből ez mintegy második életét éli. Rendkívül érdekes alak ő is. Tanulmányai szintén széles alapon nyugszanak, a tudomány jóformán minden területét átölelik. A mellett is a mélységre törekedett, a mint azt Dühringről irt tanulmánya eléggé bizonyítja. Óriási munkaerő. A mellett, hogy üzleti tevékenysége őt éjjelig lekötötte, ráér tanulni, alkotni, Marx helyett cikkeket

irni amerikai lapokba, írja hosszú sorát a tanulmányoknak, különösen hadügyi tartalommal, az amerikai Encyclopediába, részt vesz a munkásosztály szervezésében. A mellett nem fordít háttal az élet vidám oldalainak. Szórakozik jóbarátok társaságában, nagy barátja a vadászatnak és lovaglásnak, a nőket sem gyűlöli, — szóval inkább epicureusi hajlammal bír. Marxhoz való barátsága pedig az áldozatok egész sorát mutatja fel. Szüntelenül küld neki pénzt és sok mást, bort, stb., fordít neki angol nyelvre, magyarázza neki az üzleti élet jelenségeit, elhárítja tőle az élet sok kellemetlenségét, levesz róla minden gondot, érintkezik helyette a kiadókkal, a párttagokkal, az emigránsokkal, küld neki könyveket, felülbírálja munkáit, elméleteit, szóval valóságos alteregója. Sok finom vonásban gazdag Marxhoz való viszonya. Mi azt a benyomást nyerjük a levelekből, hogy Engels az erősebb kritikus szellem volt. Marx minden fontosabb kérdésben, még kisebbekben is, például, hogy valahol látogatást tegyen, vagy nem, kérdi véleményét. És Marx többnyire elfogadja Engels véleményét, ritkán polemizál Engelsszel, holott megfordítva Engels többször jelzi eltérő felfogását. Nem egy téren erősebb tudás fölött is rendelkezett, így különösen a hadügyi tudomány terén és az idevágó dolgozatokat (péld. mikor Marx cikkeket vállalt egy amerikai encyclopedia számára) Marx Engelsszel iratja. A történelem terén, a nyelvészet terén is nagy ismeretei voltak, nem is említve a gyakorlati élet ismereteit, technológiát, stb., melyek tekintetében Marx jóformán egészen Engelsre, gyakorlati ismereteire, tapasztalataira támaszkodik. A kommunista kiáltvány szerkesztésében is nagy része volt Engelsnek. Mint Engels leveléből látszik (l. 84. l.) a kommunisztikus hitvallást káté alakjában akarták közzétenni. Ezen levélben javasolja Engels a „Kommunistisches Manifest“ elnevezését. Egyuttal írja, hogy ő egyet készített, melyet magával hoz „einfach erzählend, aber miserabel redigiert in fürchterlicher Eile“. Engels ezen tervezete nem régen meg is jelent.¹⁾

Nem szenvedhet kétséget, hogy Marx Ricardo után a legmélyebben járó szellemek egyike volt, a kik a társadalmi gazdaságtan mezejét művelték. Ha a tendenciától majd idővel el fognak tekinteni, ha correctebb módon lesz feltüntetve az Internationale szerepe, Marx egész tudományos lénye, akkor kénytelen lesz az irodalomtörténet őt a bonczoló nemzetgazdák első sorába helyezni. Lénye nem volt az agitator lény, — hiszen a közlöttek után inkább az áll róla: Odi profanum vulgus — nem a forradalmár lény, ő a compromissumot nem ismerő, minden vulgaristól távol álló, a társadalmi és politikai élet chaosa fölé emelkedő szellem volt, a gyáripari capitalistikus korszak pathologiai anatómiájá-

¹⁾ Engels: Grundsätze des Kommunismus. Berlin, 1914.

nak képviselője. Ha voltak theoretikai elfogultságai, ez még az exact tudományokban is tudvalevőleg elfordul.

Marx ismeretéhez tartozik az ő publicistikai működésének méltatása is. Marx minden reményét a proletariatus forradalmi mozgalmára építette fel. Ez egyik oka volt azon éber figyelemnek, melylyel ő a politikai eseményeket kísérte. Soká az angol proletariatus tartotta erre a leghivatottabbnak, azért az angol viszonyokat különösen tanulmányozta és mert az európai reactio legerősebb várának Oroszországot tekintette, azért az orosz viszonyok tanulmányozását is folytatta legnagyobb buzgósággal. De a politikai viszonyok azért is vették igénybe figyelmét, mert évtizedeken keresztül a New-York Tribunenak londoni munkatársa volt és nagy súlyú cikkeket írt az európai politikai eseményekről, melyek nem egyszer széles medrű tanulmányok eredményei voltak. A 19. század második felének háborúi, a 48-iki magyar forradalom és függetlenségi harcz, cikkeiben és leveleiben érdekes megvilágítást nyernek. Éleseszű megjegyzések, találó prognostikumok, persze tévedések és túlzások is felváltva fordulnak elő. De tevékenységének ezen része nem tartozik e dolgozat keretébe.¹⁾

A társadalmi gazdaságtan a jövőben különbséget fog tenni Marx socialistikus irányzatú és Marx tudományos irányzatú tanításai között. Még ha az előbbiek a kritika súlya alatt összedőlnek is, Marx tanításaiból igen sok marad, a mit a társadalmi gazdaságtan leltárába fel kell venni. Különösen a modern termelési processzus elemzését előre vitte és addig figyelemre nem méltatott jelenségeket megvilágított, sőt felfedezett. Nem elég Marxot agyonczáfolni és agyonütni, tudni kell, hogy van életrevaló lélek is benne, melyet ezen oly nehéz feladatokkal küzdő tudománynak mindig hálásan köszönteni kell.

Földes Béla.

---

¹⁾ Marx politikai nézeteiről lásd „Marx-Engels levelezése az európai politikáról“ (Budapesti Szemle, december, 1914.) című értekezésemet, továbbá a »Socialismus« című munkámat II. kötet.

Adatok Törökország gazdasági helyzetéről.

Törökország gazdasági helyzete a világpolitika mai állása mellett két szempontból is figyelmet érdemel. Ha elfogadjuk, hogy a háborús entente államai közül Oroszország a politikai aspirációkat képviseli, Angliát ellenben a gazdasági hegemonia kérdése sodorta ellentétbe Németországgal, akkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy ennek a gazdasági érdekösszeütközésnek a legnagyobb területe közvetlenül, vagy közvetve a török befolyás sphaerájába esik. Egyrészt magának a török birodalomnak a gazdasági erőit akarták úgy Anglia, mint Németország gazdasági világhatalmuknak újabb forrásául felhasználni, másrészt azért kerestek Törökországban gazdasági connexiókat, hogy így politikai befolyáshoz jussanak ott, a mely politikai befolyásra ismét csak világ gazdasági — egyptomi, ázsiai, keletafrikai — érdekeltségük szempontjából volt szükségük. Törökország gazdasági helyzete ennyiben lecsapódása és bizonyos tekintetben hatásmérője a nagy háború egyik főokául szolgáló angol-német gazdasági rivalitásnak. De az angol-német háttértől eltekintve is, Törökország gazdasági helyzete önmagában is igen érdekes jelenség, mert a török birodalom az összes jelek szerint egy nagy fejlődésnek, minden esetre pedig alapvető változásoknak áll a küszöbén és a benne működő gazdasági erőknek a ruganyosságától függ, hogy a rázkódtatások mennyire lesznek képesek szervezetét deformálni, illetve a kedvező lehetőségek milyen magasabbrendű alakulattá fogják azt fejlebb-organisálni.

A következő adatokat Törökország gazdasági helyzetéről egy német írótól ¹⁾ veszszük, azok tehát bizonyára nem mentesek minden egyoldalúságtól. De a dolog természete hozza magával, hogy még tudatos chauvinismus föltételezése mellett is — a mire semmi alapunk nincsen — ezeknek az adatoknak is többé-kevésbé meg kell ütniök a teljesség mértékét, mert a németeknek a török birodalomban elért, vagy várható eredményei csak akkor és annyiban értékesek, a mennyiben a többi európai államok eredményeivel hasonlítottatnak össze.

---

¹⁾ Dr. C. A. Schäfer: *Deutsch-türkische Freundschaft*. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart, 1914.

Törökország legfőbb gazdasági tényezője a *mezőgazdaság*, sőt hozzátehetjük: egy eléggé primitív mezőgazdaság. Áll ez úgy a sok-helyütt még faekével dolgozó termelési módszerekre, mint azokra a társadalmi és gazdasági viszonyokra, a melyek között a lakosság zömét kitevő és a nemzetfentartó elemet képviselő parasztság él. A paraszt adója az ú. n. tized, a mi alatt azonban jog szerint is a föld hozadékainak 12⁰/₀-át kell érteni, nem is szólva arról, hogy a gyakorlatban az adóteher 30⁰/₀-ra is fölmege. Az állam ugyanis az adókat a legtöbbet ígérőnek bérbeadja s minthogy az adóbérlő még keresni is akar, ő a maga részéről a parasztokon szorítja meg a srófot. A nagy teher azonban éppen nem fokozott erőfeszítésre ingerli a török parasztot, hanem veleszületett lelki tunyaságát növeli, azt a gondolatot ébresztve, hogy „minek izzadni, mikor az urak úgyis elveszik a pénzemet“.

Az adóreform tehát elsőrendű szükséglet a török birodalomban. Eddig bajos volt megcsinálni, mert nem voltak fizetőképes adóalanyok, akikre az állami bevételek sérelme nélkül a parasztság adóterhét át lehetett volna hárítani. Egy a háborúval összefüggő politikai esemény: az európai capitulatioknak a megszüntetése e tekintetben gyökeres változást idézett elő. A capitulatiók, mint a porta az európai hatalmakhoz intézett jegyzékében rámutatott, a török birodalom fejlődését lehetetlenné tették. Az idegeneknek adómentességet biztosítottak, a behozatali vámot egy maximálisan 11⁰/₀-os értékvámmá merevítették és az európai államok postakezelési joga révén a postajövedelmeknek nagy részét a török államháztartástól elvonták. Ezzel szemben 1914 november 1. óta az idegenek kereseti adót tartoznak fizetni, a vámokat fölemelték 15⁰/₀-ra, úgy hogy Djavid bey pénzügyminister számítása szerint már pusztán ez a két jövedelmi forrás is 80 millió frank többletet fog teremteni. Nem is szólva arról, hogy a belföldi városi lakosság, a melyre eddig az összes adóknak alig $\frac{1}{7}$ része esett, gazdaságilag igen meg fog erősödni, ha megszabadul az adómentes nemzetközi versenytől és ezáltal aránylag nagyobb mértékben lesz (most már persze a külföldiekkel mindig paritásosan) megadóztatható.

A mezőgazdaság hátramaradottságának további okai: a túlságba vitt bérletrendszer, a mely mellett a földtulajdonosok a földjeiken folytatott gazdálkodás célszerűségével egyáltalán nem törődnek, az éghajlati viszonyok között kétszeresen veszedelmes és időnként egyes vidékeknek valósággal gazdasági katastropháját előidéző esztelen erdőművelés, a munkáshiány és végül a rossz közlekedési viszonyok, a melyek a termelés intenzitását korlátozzák, mert nagyobb árúmenyiségek szállítása és értékesítése lehetetlen lévén, a török paraszt, a kinek úgy is mindenre kívülről kell impulsust kapnia, gazdagabb berendezkedésre nem is gondol.

A munkáshiányon segíteni elsősorban a népsűrűség fokozásával lehetne. Ez a népsűrűség az egyes vidékeken ma igen különböző: az anatóliai kerületekben km^2 -ként 29 lakost is találunk, Örményországban és Kurdistanban alig 13-at, Syriában és az istenáldotta Mesopotámiában csak 7-et. A balkán háború és közvetlenül utána a mostani azonban nem teszik valószínűvé, hogy — legalább is a legközelebbi jövőben — ezen a téren a viszonyok javulni fognának. Viszont éppen a mostani háború a bevándorlásnak eddig súlyos problémájára vonatkozólag egyszeriben elvágta a csomót. A mohammedán bevándorlás ugyanis két irányból folyt. A balkáni kereszténység térhódításával kapcsolatban a Balkán felől, továbbá az indiai és az egyiptomi parasztság köréből. Míg az előbbi bevándorlók, eltekintve attól a Törökországra nézve szomorú körülménytől, melyben az említett népmozgalomnak indító oka rejlett, szívesen látott vendégek voltak, addig az indiai és az egyiptomi elemnek behatolását a kormánykörök gyanuval fogadták. Az angol befolyásnak titkos átszivárgásától tartottak, ismerve nevezetesen Angliának az arab területekre irányuló aspirációit. Most azonban az egész világ mohammedánsága Angliát ellenségének tekinti és ha nem is mindenütt lázad fel nyíltan ellene, egyrészt az angol uralom alatt álló területeket még könnyebb szívvel fogja elhagyni, mint eddig, másrészt jóidőre ki van zárva, hogy Törökországba angol hatalmi eszméket az iszlamon keresztül lehessen átültetni. Így tehát a bevándorlásnak széles zsilipje nyílik meg. Törökországban pedig kétszeresen fontos, hogy a mezőgazdaságban az emberi munkaerő szaporodjék. Mint már említettük, a termelés technikája kezdetleges, a mi azt jelenti, hogy az emberi erő nagyobb szerepet játszik, mint a gépek, vagy a mezőgazdasági chemia. Kétségtelen, hogy ennek az állapotnak a megváltoztatására kell törekedni; az általános cultura és a szakismeretek terjesztése Törökországban még legközvetlenebb gazdasági szempontból is végtelenül fontos feladat, mert a műveltség még az elsőrendű szükségletek kielégítésére sem elegendő. Szerencsére megvannak a kedvező feltételek: a legnagyobb birtokosok ugyanis a szultán, az állam és a mohammedán papság, tehát egyszersmind a műveltség hordozói, úgy hogy a nagyobb birtokokon máris kitűnő mintagazdaságok keletkeztek. De azért az átmeneti időben, a gyakorlatibb feladat mégis a munkáshiány megszüntetése emberi munkaerő beállításával egy olyan országban, a hol egyfelől az egész földterületnek általában még csak 30%-a került művelés alá, e tekintetben tehát a fejlődést elhanyagolni nem szabad, másfelől az állami jövedelmeknek túlnyomó részét már évtizedek óta culturalis célok helyett a létfenntartás legnélkülözhetetlenebb katonai eszközeire kellett fordítani és kényszerű szokás lett a gazdasági fejlődést csak kezdetleges

surrogatumokkal szolgálni. A mondottakból már többször megállapítható volt és ennél a pontnál különösen világos, hogy a török birodalomra nézve mennyire az elodázhatatlan leszámolás jellegével bírt a mostani háború, melytől az eddigi nagy militaristicus kiadásai igazolását, de egyszersmind a jövőre vonatkozólag arányos csökkenését is várják a török pártok.

A belső colonisation kívül különösen a csatornahálózat kiépítése játszik nagy szerepet a török agrárproblemák között. Nem annyira hajózási szempontból, mint inkább a száraz, sokszor sivatagszerű talajnak öntözése, javítása érdekében. A legfőbb török mezőgazdasági termékek a gabona és a gyapot, a melyek közül az elsőnek legkitünőbb termőhelye ezidő szerint a kónai síkság. Ezen a területen a német tőkével dolgozó anatóliai vasúttársaság, a mely a maga sinhálózata mentén egyébként is nagyszabású beruházásokkal igyekezett a gazdasági életet emelni, 50.000 hektárnyi teljesítőképességű öntözőműveket létesített, melyek a folyó évben vették föl üzemüket. Ettől az első ilyenfajta törökországi talajjavítási kísérlettől alapos számítások után a gabonatermés megtízszereződését várják. Még nagyszerűbb eredmények remélhetők azonban a megfelelő vízmennyiséggel megtermékenyített Mesopotámiában, a mely országrész, ha a tervbe vett öntöző művei elkészülnek, csak búzában 1 millió tonnára becsült termést fog producalni. És ha a németek, a kik a törökországi technikai műveknek az úttörői, a mesopotámiai csatornázást a gabonatermés fokozása érdekében nem is csinálnák meg — lévén a német közgazdaságnak uralkodó elve, hogy a gabonatermést a belföldön kell fokozni és a fogyasztást e tekintetben a külföldről teljesen függetleníteni kell — nagyon valószínűleg meg fogják csinálni Mesopotámia másik nagy kincséért, a nyersgyapotért. A német elmét mindenképen izgatják az olyanfajta problémák, mint a nagy történelmi múltú, de azóta az éghajlati viszonyok behatása, nevezetesen az erős insolatio és a ritka esőzések következtében elhagyatott mesopotámiai földterületnek a tudomány fegyvereivel a régi paradicsomi bőségbe való visszahelyezése. Igaz, hogy az ilyen lélektani motivumoknak nem szabad túlságos fontosságot tulajdonítani. De teljesen beleesik a német világpolitika irányába is az a terv, hogy a német ipar gyapotszükségletét idővel az angol és az amerikai piacok igénybevétele nélkül, Ázsiából és Keletafrikából legyen képes fedezni. A német diplomatiának legnagyobb kisázsiai sikere, a Bagdadvasút, éppen mesopotámiának a gazdasági és társadalmi (közbiztonsági stb.) viszonyain fog sokat javítani. És a török kormány a német tőkének iniciatíváját máris kedvezően látszik fogadni. Előbb angol, majd német technikusokkal kidolgoztatott egy tervet, amely 2–8 millió hektár mesopotámiai területnek az öntözését veszi számításba és a mely sze-

rint a mesopotámiai deltavidék termékenysége legalább is a Nilus árterületének a színvonalára volna emelhető. Djavid-bey, a nagy tehetségűnek tartott pénzügyminister, közvetlenül a háború kitörése előtt, július 4-én tartott budget-beszédében hivatalosan is bejelentette, hogy a kormány nyilvános versenytárgyalást irt ki a mesopotámiai öntözőművek megvalósítására. A háború bizonyára ezt a culturmunkát is el fogja egy kissé odázni, viszont az angol concurrentiától a német érdekeltségnek aligha kell többé félnie. Egyébként a német tőke, a Deutsch-Levanti-nische Baumwollgesellschaft m. b. H. útján, egy másik fontos török gyapottermő vidékre, az Adana mellett elterülő kilikiai sikságra már rátette a kezét. A gyapottermést itt az 1904/5. évi 45.500 bálról 1911/12-ig máris 100.000 bátra sikerült feljavítani és a mesterséges öntözéssel kapcsolatos intenzívebb művelés eredményeit ezen a vidéken szintén igen sokra — mintegy 500.000 bátra — becsülik.

Törökország *ipara* még sokkal teljesebb értelemben nevezhető kezdetlegesnek, mint a mezőgazdaság. Az utóbbi elvégre is a lakosság főfoglalkozása, éppúgy jelen van, mint maga az ország, csak minőségileg áll nagyon alacsony fokon, mint általában a közállapotok. Iparról azonban sem quantitative, sem qualitative nem igen lehet beszélni. Ami ipar van, az inkább csak háziipar. A főiparágak: a textilipar (legnagyobb-részt szőnyegszövés), az agyagipar és a cigarettagyártás. Jellemző az iparnélküliségre, hogy a nyersanyagokat, ú. m. a gabonát és a gyapjút az ország exportálja, a belőlük készült legelsőrendű szükségleti czikkeket ellenben (liszt és fez) importálja.

Az ipari fejlődés lehetőségei azonban Törökországban bőven megvannak. A már említetteken kívül igen gazdag az ország a következő nyersanyagokban: petroleum, vas, réz, chromérczek, ezüsttartalmú ón, zink, borazit, szén, asphalt és borostyánkő. A mezőgazdaság belterjessebbé válása az iparilag feldolgozható állati termények (bőrök, gyapjú stb.) készletét is szaporítani fogja. Ugyancsak a mezőgazdaság jövője hozza majd magával az ipari fellendülésnek egy másik tényezőjét is: a vásárlóképes fogyasztó piacot. Időrendben legelső sorban természetesen azoknak az iparágaknak a fejlődése várható, a melyek a földtermékeket a legegyszerűbben dolgozzák föl, illetőleg, ha több emberi hozzáadást, mesterséges elemet tartalmaznak is, a legnélkülözhetetlenebb productumokat hozzák létre. Ide tartoznak az u. n. mezőgazdasági iparok, a melyek mindenütt a világon a természetes összekötő-hidat képezik az agrárállapot és a kezdődő industrialisálódás között. A söriparról, a malomiparról és a cserzőiparról már is el lehet mondani, hogy természetes előfeltételeik megteremtésében az ország eljutott ahhoz a határhoz, a hol egy látszólag hirtelen processus eredményeképen „egyszerre

csak előttünk áll“ előbb-utóbb az életképes új iparág. A legtöbbre hivatott iparág a török birodalomban azonban a nyersolajipar, a melynek fejlődése valószínűleg meg fogja indítani az egész iparosodási mozgalmat.

A nyersolajnak két nagy előfordulási zónája van: az egyik Perzsiában, a másik Mesopotámiában. A perzsiái petroleumforrások a kultiváltabbak, míg a mesopotámiai szűz terület szinte a szó szoros értelmében csak a jövő kincseit rejti magában. Noha épen az utóbbi már az ókorban is ismeretes volt, a vállalkozási szellem nem nagyon foglalkozott vele, vagy ha igen — mint a múlt században többi ízben — nem nagyon sikeresen. A mesopotámiai nyersolajüzlet ugyanis azok közé a vállalkozások közé tartozik, a melyek szerfelett rentabilisak ugyan, de előzetesen sok pénz kell hozzájuk. A kapitalistikus vagyongelhalmozódás, a világverseny nagyobbstilű fegyverzetéhez tartozó risicóvállalás és végül a műszaki előreszámítások terén elérhető mind nagyobb pontosság okozták, hogy a mesopotámiai nyersolajvidékek iránt a legutóbbi időben az angol és a német tőke a legnagyobb érdeklődést kezdte tanusítani, sőt az üzlet elkaparításáért egyenesen oly heves küzdelembe bocsátkozott, a mely legjobban jellemzi, hogy — ha nem is az áldozatok, de a célok és a lelki állapotok tekintetében — milyen keskeny választófal választja el néha egymástól a békés vetélkedést a valóságos háborútól.

Németország éveken át követett kitartó politikával megszerezte magának a Bagdad-vasutat, a Tigris és Eufrát közének szívébe vezető utat, a mely szárnyvonalalaival együtt csaknem az összes petroleumterületeket érinti. Ezzel szemben az angol kormány ellenőrzése alatt álló, 4 millió font sterling részvénytőkével rendelkező Anglo-Persian Oil. Co. az északperzsa területek kivételével 1961-ig biztosította magának a perzsiái nyersolajforrások monopoliumát, úgy, hogy az angol befolyás földrajzilag egészen a mesopotámiai források szomszédságába nyomult előre, a mi, tekintettel a földrajzi relatióknak gazdasági jelentőségére, gazdasági értelemben is veszélyes közeledést jelentett. Érdekes, hogy ebben a kevésbé kockázatos háborújukban Anglia és Németország alig néhány héttel a nagy háború kitörése előtt kötötték meg a békét. E szerint egy pénzcsoport szerezte meg a mesopotámiai nyersolaj kihasználási jogát, a melyben 50°/o erejéig angol tőke, 25 – 25°/o-kal pedig német és holland tőke volt képviselve. Elképzelhető, hogy az azóta bekövetkezett eseményeket a németek igyekezni fognak olyan irányban kihasználni, hogy az angolokat most már teljesen kiszorítsák az üzletből. A török gazdasági életben elhelyezkedett angol és német tőkék között egy olyan új egyensúlyt teremteni, a mely Törökország fejlődése szempontjából is a legegész-

ségesebb, nemcsak Mesopotámiát illetőleg, hanem általában is, a jövő legkényesebb feladatai közé fog tartozni.

A legelmaradottabb a török ipar azokban az iparágakban, melyek a magasabb műveltség kísérői (gépipar, villamossági ipar, vegyi iparok). Ezekben az iparcikkekben Törökország szükségletét a külföldről kénytelen fedezni, ebben a formában róva le azt az adót, a melyet a tudatlanság az intelligentiának előbb-utóbb feltétlenül megfizet. Megjegyzendő azonban, hogy az egész török ipar fejlődését a vámrendszer megkötöttsége is súlyosan akadályozta, minélfogva nem lehetetlen, hogy most, mikor az emancipáció ezen a téren is be fog következni, meglepetésszerűen fogjuk constatálhatni, hogy bizonyos jelenségek, melyeket az ipar gazdasági, vagy kulturális feltételeinek hiányából magyaráztunk, merőben a vámügyi visszasságoknak voltak a következményei.

A török *külkereskedelem* passiv. A kivitelre vonatkozólag ugyan az utóbbi évekből nincsenek megbízható adataink (a török statistika számos hibában szenved), de a nagyobb európai államok külkereskedelmi mérlegeiből, a melyekben az illető államoknak Törökországgal való árúforgalma mindig föl van tüntetve, joggal lehet a passivitásra következtetni. Mondani sem kell, hogy ez a passivitás csakugyan a gazdasági gyengeség jele, hiszen az export majdnem kizárólag nyersanyagokban merül ki, a behozatalban pedig már elég közönséges gyártmányok (liszt, ruhaneműek) is szerepelnek. A külkereskedelem adatai nem is szolgáltatnak új tanulságot Törökország gazdasági helyzetére vonatkozólag, sokkal érdekesebbek abból a szempontból, hogy milyenek az erőviszonyok a Törökországban engageált európai államok között.

Importált Törökország a konstantinápolyi angol kereskedelmi kamara közlése szerint:

	1887-ben	1910-ben	1887-ben	1910-ben
	millió	font st.-ben	százalékban	
Angliából	6·2	8·8	60	35
Németországból	0·6	5·2	6	21
Ausztria-Magyarországból	1·3	5·3	13	21
Francziaországból	1·9	2·9	18	11·5
Olaszországból	0·3	2·9	3	11·5
	10·3	25·1	100	100

Az export adatai, mint már említettük, az európai államok saját statistikáiból volnának megállapíthatók, de ezekből sem szigorú pontossággal, mert az árúk származási helye nem mindig ellenőrizhető. Nagyjában azt lehet mondani, hogy a kivitel ugyanolyan arányban oszlik meg a nyugoti országok között, mint a behozatal és absolute is megfelelő mértékben emelkedett.

Eltekintve már most attól a ténytől, hogy a fontosabb európai államokkal való külkereskedelmi forgalom 23 esztendő alatt majdnem 150⁰/₁₀₀-os progressiót tüntet föl, a mi szemléltető képet nyújt az egész török gazdasági élet hatalmas fejlődéséről (ujabban, a balkán-háborúk miatt, némi visszaesés állott be) a fönt kifejtett érdekeltség-összehasonlító szempontból a következő észrevételek adódnak:

A török külkereskedelemben az európai államok közül mindig a legerősebben Anglia volt érdekelve. A míg azonban ezt a vezetőszeretet a szigetország részére egy negyedszázad előtt versenytársai előtt még óriási térelőny biztosította, addig most Németország és Ausztria-Magyarország komoly, sőt veszélyes concurrensekül jelentkeznek. A legszembeesőbb jelenség az egész statisztikai táblázatban a német kereskedelem hatalmas előrenyomulása. Rendszeres és kitartó munkának, a gazdasági és a politikai érdekek ritka szerencsés harmóniájának köszönhető csak ez a rendkívüli eltolódásokat produkáló eredmény olyan tökéletesen fölszerelt ellenfelekkel szemben, akiktől nemcsak a harctéren, hanem a gazdasági világversenyben is minden talpalatnyi tér elhódítása a legnagyobb erőfeszítést igényli. Németországgal ma egyenlő színvonalon áll Ausztria-Magyarország, miután a monarchiát kedvezőbb földrajzi helyzete már azelőtt is szorosabb kereskedelmi kapcsolatba hozta a török birodalommal s a legutóbbi két évtized alatt ezt a helyzetet még erősebben sikerült kiaknáznia. Anglia és Franciaország veszteségein végül Olaszország is osztozik, a mely szintén minden tekintetben igen szerencsés kézzel fejleszti tovább keleti posztóit. Az egész külkereskedelmi forgalomnak 53⁰/₁₀₀-a a hármasszövetség államaira esik, úgy hogy ez a politikai alakulat, legalább is a mi az áruforgalmat illeti, a török gazdasági életben éppen akkor jutott túlsúlyra, mikor egyrészt Törökország növekvő termelőképessége, másrészt növekvő fizetőereje ott minden gazdasági garanciát, legyen az akár a hitelezőnek adásával, akár a fogyasztónak termelőjével szemben követelt garantiája, biztosabbá fog tenni.

A nemzetközi *pénzforgalomban* azonban még mindig Franciaország a török birodalom első hitelezője. A török állampapírok közül francia kézben volt 1912 végén 80·5 millió török lira érték, az egész török államadósságnak (142 millió török lira = 3·227 millió frank) 57⁰/₁₀₀-a, német kézben 29 millió török lira érték, vagyis 20⁰/₁₀₀. A többi 23⁰/₁₀₀ hat állam között oszlik meg, a melyeknek sorrendje csak 1898-ból állapítható meg pontosan és akkor (mikor Franciaország érdekeltsége még csak 44·9⁰/₁₀₀-ot, Németorszáké csak 12·1⁰/₁₀₀-ot tett ki) a következő volt: Belgium 17·9⁰/₁₀₀, Angolország 10·9⁰/₁₀₀, Törökország 6·4⁰/₁₀₀, Németalföld 4·5⁰/₁₀₀, Ausztria-Magyarország 1·9⁰/₁₀₀, Olaszország 1·3⁰/₁₀₀. A mennyiben a néme-

tek számíthatnak rá, hogy Belgium gazdasági erői a jövőben a német gazdasági gépezetet fogják táplálni, úgy a háborúban aratott győzelmeiknek egyik konkrét jele lesz, hogy Franciaországot lassanként kiragadják annak a főhitelezőjének a kezéből, a mely, mint a világ bankárja, eddig sohasem mulasztotta el, hogy németellenes politikáját anyagi pressióval, kísérelje meg ráerőszakolni a kölcsöntkérő államokra.

Az állampapírok kamatain kívül egy másik adósságot fizet Törökország Nyugateurópának az angol, francia, német stb. tőke által alapított vállalatok külföldre folyó jövedelmeinek formájában. Ezeknek a vállalatoknak (vasutak, bankok, ipari üzemek stb.) az értékét egészen pontosan meghatározni nem lehet. A németek 1898-ban 225 millió márkára, 1912-ben 450 millió márkára becsülték a szóbanforgó törökországi érdekeltségüket, a mely összegnek a legnagyobb része vasútépítkezésekre esik. A török birodalomban functiót teljesítő angol és francia tőke ennél valószínűleg sem nem sokkal több, sem nem sokkal kevesebb. A francia tőke túlnyomólag a francia ottomán-bank útján kerül forgalomba, melynek befizetett részvénytőkéje 125 millió frank. A német bankok közül törökországi szervezete van a Deutsche Banknak (1909. óta ügynöksége Stambulban, 1910. óta fiókkintézete Konstantinápoly-Galatában) és egy par excellence keleti hatáskörű intézetnek, a Deutsche Orient-banknak. Az utóbbinak részvénytőkéje 32 millió марка, a miből tényleg befizettetett 20 millió. Fiókjai vannak Törökországban és Egyiptomban minden nevezetesebb városban, összesen 19 helyen; marokkói fiókját 1913-ban átadta a francia érdekeltségnek, hogy teljesen egyirányú munkakört fejthessen ki. Az angol bankoknak hasonló centralis intézményeik nincsenek, azonban a török pénzforgalomból az angol tőke aligha szorult ki nagyobb mértékben, mint az áruforgalomból.

Végül a mi a törökországi *közlekedési viszonyokat* illeti, a melyek, mint már említettük, a mezőgazdasági és az ipari termelés szempontjából játszanak elsősorban fontos szerepet, a vasuti hálózatot egy európai és egy ázsiai részre oszthatjuk. Az európai rész, mely a bukaresti béke értelmében beállott területkisebbedéshez képest jóval jelentéktelenebb és úgyszólván nem is a belföldi, hanem csak a nemzetközi forgalmat szolgáló néhány vonalra szorítkozik, a maga egészében a török kormánynak a tulajdonában van. Az ázsiai hálózat hossza 5.765 km., de ebből csak 1.801 km. (31·3⁰/₀) török államvasút; a többi, u. m. 2.087 km. (36·2⁰/₀) német, 1.226 km. (21·2⁰/₀) francia, 610 km. (10·6⁰/₀) angol és 41 km. (0·7⁰/₀) belga kezelés alatt áll. A leghosszabb vasuti vonalak: a Hedsasz-vasút (összes mellékvonalaival 1.535 km., török tulajdon), a németek hires Bagdad-vasútja (1.055 km.), a szintén német Haidar Pasa-Angora és Eskisehir-Konia vonalak (az u. n. anatóliai vasutak, 578 és 445 km.),

a rajak-aleppói vasút (francia, 331 km.), a smyrna-kassabai vasút (török 266 km.), az alaseir-karahissari vasút (francia, 253 km.) és a keskenyvágányú beirut-damaskus-el-nzeribi vasút (francia, 249 km.). A vasutak gazdasági fejlődése igen kedvező. A török kormány a legtöbb vasuti társaságnak 1 – 1 km.-hosszra eső minimális bevételt garantál, illetőleg az ennél kisebb bevételeket kiegészíti. Ennek a garantíának az alapján fizetett a kormány 1904/5-ben 1.929 km. vonalhossz mellett 481.967 török lirát, 1912/13-ban 2.482 km., tehát jóval terjedelmesebb hálózat mellett csak 196.390 török lirát. A legjobban jövedelmeznek az anatóliai vasutak, a melyeknél nemcsak hogy a kormányt a garantialis kötelezettség már nem terheli, de pl. a Haidar Pasa-Angora összeköttetés 1913-ban 820.561 frank állami bevételt eredményezett, mert a biztosított minimumon fölül mutatkozó nyereségből viszont a kormány kap 25⁰/₀-ot. Az anatóliai vasutak üzemi coefficiense (a nyers kiadások aránya a nyers bevételekhez) volt: 1889-ben 64·5⁰/₀, 1912-ben 35·5⁰/₀, 1913-ban a háború hatása alatt ismét 39⁰/₀. A legtöbb pénzébe a török kormánynak egyelőre a még fiatal üzemű, 1904-ben megnyitott és hét össze nem függő szakaszt alkotó Bagdad-vasutak kerülnek, a melyeknél 1913-ban a garantialis ráfizetés 426.295 frankot tett ki.

A vasuti vonalakon kívül a belföldi és a tengeri hajózás is határozottan fejlődőben van Törökországban, a minek legfőbb oka, — mint annyi más esetben is, — az angol és a francia mellett a német concurrentiának a megjelenése. A Tigrisen való folyamhajózás monopolizálását az angolok ugyan sokáig sikerrel biztosították maguknak, a most uralmon levő török kormány azonban nem kötötte le ezt a versenyszállítási utat Angliának, hanem rendes járatokat engedélyezett a kelet felé egyébként is terjeszkedő Hamburg-Amerika Linie német társaságnak is. Az utóbbi járatok Basran át való átrakódással vízi összeköttetést nyitnak meg Bagdad felé. A tengeren az angol és a francia hajótársaságok ellen az 1889-ben alapított Deutsche Levante Linie vette fel szép sikerrel a versenyt és a porosz államvasutakon is érvényes közvetlen tarifáival (kombinált vasuti és hajózási tarifák) törökországi forgalmának húsz év alatt csaknem megnégyszereződését érte el. A társaság jövőjére biztató jel, hogy a folyó év márcziusában a hamburg-amerikai vonal hatalmas érdekeltisége a részvénytőkének mintegy a felét átvette és így a társaságban döntő befolyást szerzett.

A németek a Törökország felé irányuló tengeri hajózás érdekében a kikötőépítkezés terén is oly nagyszabású beruházásokat tettek, a melyeknek Törökország sokat köszönhet. Még 1897-ben modernebbé fejlesztették a Marmara-tenger derindjei kikötőjét, 1902-ben pedig megalakították a szomszédos haidar-pasai kikötői műveket, a hol a „Hafen-

gesellschaft Haidar-Pasa, Kopfstation der Anatolischen Eisenbahn“ nevű társaság azóta 10 millió frank értékű befizetett részvénytőkével és 8 millió frank értékű kötelezvényekből álló vagyonnal képviseli a német érdekeket. A legfontosabbak azonban azok a kikötőépítkezések, a melyek a tengerpartról is Bagdad felé vannak hivatva összeköttetéseket létesíteni, úgy hogy ez a romantikus ó-török város, a melynek közlekedési viszonyaira jellemző, hogy bennlakóinak közmondása szerint, csak „a szerelmeseknek nincsen messze“, most a legreálisabb gazdasági törekvések központjának tekinthető és ennek megfelelően a jövőben valószínű forgalmi góczponttá fog válni. Nevezetesen az 1912-ben építésbe vett alexandrettei kikötő azonkívül, hogy az alexandrettei öböl Syriának kikötőépítésre a legalkalmasabb pontja, főleg azért bir nagy fontossággal, mert a csatlakozó alexandrette—bagdadi vasut a legrövidebb vonalat fogja alkotni Európából Mesopotámia és elsősorban Bagdad felé. Egy másik kikötő, a melynek a hinterlandja Bagdad, a basrai, a melynek kiépítése 60%-ban német és 40%-ban angol tőkével a háború kitörése előtt már el volt határozva és a kikötő szerencsés fekvésénél fogva a közbejött akadályok daczára sem fog végérvényesen meghiusulni.

Az eddigiekben részletesen ismertetett adatokkal a német író, ha nem is rendszeresen és számszerűleg állítja elénk a török gazdasági viszonyokat, mégis olyan színes és útmutatásokkal tele képet fest Törökország gazdasági helyzetéről, hogy bizonyára eléri célját: reáirányítani a figyelmet a Törökország jövőjében szunnyadó gazdasági lehetőségekre és jó előre megfontolni a teendőket, a melyek e tekintetben a békekötésnél és a háborút követő békés munkában actualitást fognak nyerni. Noha Austria-Magyarország nem számolhat oly expansiv tőkeállománnyal gazdasági programjában, mint német szövetségese, kétségtelen, hogy számunkra is van tér a török gazdasági élet jövőjében és következőleg nekünk is fel kell készülnünk a cselekvésre: a hódításra ellenségeinktől és méltányos érdekeink biztosítására jó barátainkkal, Törökországgal és Németországgal szemben. Most a mikor egy hosszú időkre számított általános elrendeződés nagy áldozatait hozzuk, csak természetes, hogy egész gondolkodásunkat úgy a leghelyesebb beállítani, hogy esetleg még nem tisztázott céljainkat igyekezzünk a legpontosabban megállapítani és minden töredékes adatnak is levonjuk praktikus tanulságait. Akkor, ha majd módunkban lesz, hogy dictáljunk, tudni fogjuk, hogy mit dictáljunk.

Schiller Ottó.

Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez.

8. A tulajdonképeni gazdaságtani tárgycsoport.

A)

Azok, a miket a bevezető részben a széles értelemben vett társadalomtudományi doctrinák tanításáról mondtunk, különösen állanak erre, a tulajdonképeni közgazdaságtanról¹⁾ szóló fejezetre. A nélkül, hogy hosszabb ismertetésekbe bocsátkoznánk, figyelmeztetnünk kell újból ama fő paedagogiai szempontra, a mely szerint egyesek a gazdaságtudományt (economics) nagyjában egységesítve tanítják, míg mások ketté választva, olyanformán, hogy külön tárgyalják az elméletét és külön azt, a mit gyakorlatnak vagy alkalmazott résznek neveznek.²⁾

Már itt meg kell jegyezni, hogy ez a szétválasztás igen gyakran úgyszólván látszólagos. Ugyanis a gazdaságtudomány egészének anyaga oly tömeges, hogy a képzelhető legnagyobb rendelkezésre álló óra- és semester szám mellett sem telik idő egyébre, minthogy a legfontosabb elméletek, controvers kérdések legszélesebb vonásaikban megmagyaráztassanak és legjobb esetben példákkal illusztráltassanak. Áll pedig ez egyformán úgy a közgazdaságtan elméletére, mint az alkalmazott köz-

¹⁾ A magyar nyelvhasználatban legelterjedtebb megjelölés a „közgazdaságtan“, azért használom; bár osztandónak látszik Földes felfogása a „társadalmi gazdaságtan“ megjelölésről is. A közgazdaságtan különböző egyéb megjelöléseire nem térek ki. Lásd bőven: Földes i. m. bevezetésében és Harmsnál is i. m. 318. old.

²⁾ Damaschke ezt a kettős feladatot így jellemzi: Először le kell írnia, rendeznie, csoportosítania, a közgazdasági történéseket, fel kell fednie az összefüggéseket és hatás közt s külön kell választania a lényegest a véletlentől. A nemzetgazdaságtan e része megfelel körülbelül a boncztnak vagy élettannak az orvosi tudományban. Valamint azonban a test felépítéséről és a szervek működéséről szóló tant és kórtant a megbetegedési jelenségekről és a gyógyítási módokról szóló tudomány egészíti ki, úgy a nemzetgazdaságtan amaz első részéhez egy másiknak kell járulnia, a mely a gazdasági történések lényegének megismeréséből nyeri a gazdasági élet aklalmas befolyásolásának céljait és zsinórmértékét. E szerint különbség teendő a közgazdasági tudomány két része, az elméleti és gyakorlati közgazdaságtan, avagy a szoros értelemben vett közgazdaságtan és közgazdasági politika közt. Lásd: Damaschke A.: Geschichte der Nationalökonomie. Eine erste Einführung. 6. Aufl. Jena, Fischer, p. 1.

gazdaságtanra. Mert úgy az első, természeténél fogva, mint a második is, daczára nevének, saturálva van elmélettel. Már most két véglet áll előttünk: Vagy leírni a gazdasági élet tényeit és itt-ott kitérni néhány közgazdasági elméletre; vagy: előadni az elméleteket és mellékesen érinteni néhány gyakorlati példát. A kettő között helyezkedik el minden egyéb.

Az első esetben adódhatik a végeredményben az, hogy néha még a gazdasági földrajz és statistika is belekerülnek az általános közgazdasági előadásba (pl. Birmingham). A második véglet pedig akárhányszor teljesen visszavonul a tiszta elmélet (matematikai közgazdaságtan) mögé és lesz *économie pure-Reine Ökonomik*, átengedve minden egyebet más, ép ennek folytán meggyarapodó doctrináknak, alkalmazott közgazdaságtannak, gazdasági földrajznak, statistikának stb. (pl. Pareto, bizonyos mértékig Dietzel vagy a régebbek közül Jevons stb.¹⁾)

Ahhoz, hogy az elméleti közgazdaságtanra mindenkinek feltétlen és elengedhetetlen szüksége van, a ki közgazdaságtant komolyan tanulni kíván, szó nem férhet. A tanmenetben ezt a többé-kevésbé „tiszta” elméleti részt a concret gazdasági élet szemlélete fogja követni. Elvben ez iránt nincs kétség, de gyakorlatban a legkülönbözőbb utak követtetnek. Ezen utaknak valami menetrendféléjét, vagy kalauzát adni lehetetlenség a rendelkezésre álló keretek közt.

Csak *néhány typus* bemutatása lehetséges, a legmegszokottabb rendszerek stb. alapján. A legelterjedtebb újabb, de különválasztó continentalis típusok példái: *Conrad, Wagner, Philippovich* a németek és osztrákok közt, *Leroy-Beaulieu* és *Gide*²⁾ a francziák közt. Lássuk ezeknek gerincét röviden.

Mind a három német (osztrák) széles bevezetést (*Conrad, Philippovich: Einleitug, Wagner: Grundlegung*) nyújt. Ebben egyformán tárgyalják a közgazdaságtan fogalmát és helyét a tudományok között, feladatát, rendszerét és módszerét. Némi eltérésekkel mind a három futólagos

¹⁾ Pareto V. *Cours d'économie politique* professé à l'université de Lausanne, Lausanne, 1896., vagy *Manuel d'économie politique*, trad. A. Bonnet, Paris, 1909. — Dietzel H.: *Theoretische Socialökonomik* (Wagner Lehr- und Handbuch d. pol. Oekonomie 2. Abt. 1.), Leipzig, 1895. — Jevons, W. S.: *The theory of political economy*, London, 1871. (legúj. kiad. 1911.).

²⁾ *Conrad, J.*: *Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie*. 6. Aufl. 1. Nationalökonomie. Jena: Fischer, 1907. — *Wagner, A.*: *Theoretische Socialökonomik oder allgemeine u. theoretische Volkswirtschaftslehre*. Leipzig: Winter, 1907. — *Philippovich, E.*: *Grundriss der politischen Ökonomie*. Tübingen: Mohr, 4—7. Aufl., 1901—14. — *Leroy-Beaulieu*: *Traité théorique et pratique d'économie politique*. Paris: Alcan, 5. éd., 1910. — *Gide, Ch.*: *Principes d'économie politique*. Paris: Larose, 7. éd., 1901.

ismertetését adja az alapfogalmaknak (javak, érték, ár, vagyon) többkevesebb történeti megvilágításban. Majd a közgazdaság, a gazdasági egységek fejlődését tárgyalják. Wagner a modern állami szempontokat, Philippovich inkább a fejlődési, mások egyéb momentumokat emelnek ki. Conrad ettől itt eltekint és e szempontokat részben a tárgyalás során külön fejezetben, részben a végül hagyott, inkább formális közgazdaságtörténeti áttekintésben domborítja ki. Vele szemben Philippovich nagyobb súlyt fektet közgazdasági eszmék fejlődéstörténetére (individualizmus-socializmus). Egyébként *Conrad* két fő részt ad; az első a termelésről szóló tant adja, a második a nemzetgazdaság hozamának megoszlásáról szól. A productióról tárgyaló tan (I) a következőképpen fejtegetik ki: 1. A termelés és fogyasztás fogalma: természet, munka, tőke mint termelőtényezők. Tulajdon, csere, verseny, munkamegosztás, tőke és munkaconcentráció. 2. A pénz. 3. A hitel. 4. A gazdálkodás nemei. 5. Az ár. 6. A bankügy. 7. Tőzsdeügy. 8. Kereseti társulatok. 9. Válságok. A nemzetgazdaság hozamának megoszlásáról szóló főfejezet. (II.): a jövedelmet és megoszlását, a földjáradékot, a tőkejáradékot és tőkekamatot, a munkabért és a vállalkozói nyereséget tárgyalja.

A *Philippovich*-féle rendszer négy főrésze oszlik. Ezeknek elseje (A) tárgyalja a nemzetgazdaság fejlődési feltételeit, (1.) a természet feltételeket, mint a milyenek a kültermészet és a lakosság, (2.) a társadalmat és az államot a maguk berendezéseivel (tulajdon-, örökjog, forgalmi jog, társadalmi tagozódás, munkamegosztás, foglalkozási és osztálytagozódás, állam és jog a gazdaságtól való függésükben).

A második főrész (B) általában a termelésről és jövedelemről szól. Nevezetesen (I.) A productióról és annak tényezőiről (1) lényegéről, (2) a személyes termelési tényezőiről: a munkáról és (3) a tárgyi tényezőiről a) a földről és b) a tőkéről, (4) a vagyonról és tőkéről (II) A termelés és jövedelem organizációjáról és pedig (1) a vállalkozás formáiról (egyéni, társas, szövetkezeti), (2) a nagy- és kisvállalkozásról. (III) A termelés és jövedelem szabályozó principiumáról (verseny).

A harmadik főrész (C) a forgalmat tárgyalja. (I) az értéket, (II) az árat, (III) a pénzt és (IV) a hitelt. Végül

(D) a negyedik főrész (I) szól a jövedelemről, nevezetesen (1) a vállalkozói, (2) a birtok- és (3) a munkajövedelemről, majd pedig (4) ezeknek egymáshoz való viszonyáról, továbbá (5) a biztosításról és (6) a szegényellátásról. Következik végül (II) a javak fogyasztása és ennek kapcsán a termelés és fogyasztás kiegyenlítetlensége: a válságok.

Wagner négy főrésze bontja rendszerét. Az egyik (I) a javak termelését tárgyalja (az ismert hármas osztásban: természet, munka,

tőke), a másik (II) a javak forgalmáról és megoszlásáról szól (Einkommenlehre, besonders im modernen privatwirtschaftlichen Konkurrenzsystem) majd (III) a forgalmat tárgyalja és pedig (1) a szorosabb értelemben vett forgalmat (közlekedés, szállítás), (2) a pénzt és pénzügyet, (3) hitel- és bankügyet, (4) a biztosítást. Végül (IV) következik a fogyasztás és a termelésnek a fogyasztáshoz való viszonya.

Mind a három vázolt rendszernek és mindazoknak, amelyek tipikus példái gyanánt felhozattak, külön alkalmazott, gazdaságpolitikai vagy gyakorlati része van, amelyről alább még külön lesz szó. Már a *Leroy-Beaulieu*-féle rendszernek nincsen külön alkalmazott része, amennyiben a tiszta elméletet mindenütt nyomon követi a gazdaságpolitikai elmélet és praxis. Leroy-Beaulieu rendszere a következő csoportosítást mutatja: 1. Bevezetés a közgazdaságtan tárgya, helye, haszna (az emberi előrelátás), módszere. 2. A javak termelése. 3. A társadalmi fejlődés feltételei (szabadság, tulajdon, felelősség, verseny). 4. A javak megoszlása. 5. A javak forgalma (érték, pénz, hitel, kereskedelem). 6. Fogyasztás (biztosítás, válságok, szegényügy). 7. Népesedés, vándorlás, telepítés. 8. Állam, socialismus, adóügy.

Gide tiszta négyes osztása: érték, termelés, megoszlás, fogyasztás. (Függelékben ezektől függetlenül les finances publiques). — Megjegyezzük, hogy e rendszer Londonban (School of economics) ma is első helyen szerepel a books recommended közt.

Bizonyos tekintetben átmenetet mutat Lexis¹⁾ rendszere az angolok és amerikaiak felé. Formális összefüggése egyes fejezeteinek lazább, de az egyes fejezetek magukon belül annál egységesebbek.

Felosztása. A) Bevezetés: a nemzetgazdaság fejlődése és a közgazdaságtan módszere. B) A közgazdaság körforgása: 1. Érték. 2. Kereslet. 3. Termelés. 4. Tőkevagyon és vállalkozás. 5. Kínálat. 6. Áralakulás. 7. Kereskedelem és árak. 8. Pénz. 9. Hitel és bankügy. 10. A pénzegység értéke. 11. Jövedelem. 12. A munkajövedelem és tőkejövedelem részletei. 13. Földjáraadék. 14. Termelés és jövedelem. 15. Válságok. 16. Fogyasztás. 17. Termelés és megoszlás. 18. Jövőbeli kilátások.

Sajátos helyet foglal el a continentalis közgazdasági irodalomban a Max Weber szerkesztésében megjelenő „*Grundriss der Sozialökonomik*” című új vállalkozás,²⁾ amely bizonyos modern oktatási törekvéseket is

¹⁾ Lexis, W.: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*. Leipzig: Teubner, 1910. = *Die Kultur der Gegenwart*. T. 2. B. X. 1.

²⁾ *Grundriss der Sozialökonomik*. Bearbeitet von S. Altmann, Th. Brinkmann, K. Bücher, J. Esslen, E. Gothein, Fr. von Gottl-Ottlilienfeld, K. Grünberg, Frz. Gutmann, H. Hausrath, H. Herkner, A. Hettner, J. Hirsch, E. Jaffé, E. Lederer, G. A. Leist, Fr. Leitner, W. Lotz, H. Mauer, R. Michels, P. Moldenhauer, P. Mom-

figyelembe vesz. A pénzügytant és a szegényügyet, mint külön doctrinákat kikapcsolja. Bevonja a magángazdaságtant oly mérvben, mint azt a társadalomgazdaságtani összefüggések kívánatossá teszik. A megszokottnál bővebben külön fejezetekben foglalkozik a gazdaságnak a technikához, valamint a társadalmi rendekhez való vonatkozásaival. Külön gazdaságtörténeti fejezete nincs. E helyett a gazdasági fejlődés fokait a bevezetésben vázolja és a társadalomgazdaság egyes tárgyi részleteinél ad rövid történeti bevezetéseket. Az általános dogmatörténeten kívül, minden külön fejezet mellett kritikai áttekintését nyújtja az illető kérdés irodalmi főáramlatainak.

Nem ad külsőleg egységes rendszert. Ugy véli, hogy tanítási célokat tartván első sorban szem előtt, ez másodrendű fontosságú.

Öt részből áll. Az elsőben A) a gazdaság alapjai tárgyaltnak. Nevezetesen: (I) gazdaság és gazdaságtudomány czímen (1) a gazdasági fejlődési fokok, (2) a dogma és módszertörténet korszakai, (3) a társadalmi gazdaság elmélete, *a*) egyszerű gazdaság, *b*) a népgazdaság, *c*) államgazdaság, *d*) világgazdaság. — (II) A gazdaság természetes és technikai vonatkozásai, és pedig: (1) az emberi gazdaság földrajzi feltételei, (2) gazdaság és népesség, (3) fogyasztás, (4) munka és munkamegosztás, (5) gazdaság és technika. — (III) Gazdaság és társadalom, (1) a gazdaság és a társadalmi rend különböző nemei, a hatalmak *a*) a társadalmi rendek kategóriái. — Gazdaság és jog elvi vonatkozásukban. A gazdasági kötelékek fejlődése: házközösség, oikos... a modern politikai kötelékekig, *b*) a gazdasági és socialpolitikai rendszerek és ideálok fejlődésmenete.

B) A modern capitalistikus gazdaság sajátos elemei: (I) Principialis sajátossága. (II) A modern magánjogi rend és a capitalismus. (III) A modern államrend és a capitalismus. (IV) A nyilvános testületek pénzügyei, üzemei és a capitalismus. (V) A modern hirszolgálat általános jelentősége. (VI) A magángazdasági üzem elemei. (VII) Szükségletfedezés és a kereseti gazdaság; háztartás, üzem, vállalat. (VIII) Vagyongategóriák és jövedelmi formák. (IX) Foglalkozási tagozódás. (X) Tőkeképződés és értékesítés. (XI) Pénz és hitel; tőkepiacz, jegybankok. (XII) Áralakulás a modern gazdaságban. (XIII) Conjuncturák és válságok.

C) Az egyes kereseti ágak a capitalistikus gazdaságban és a

---

bert, K. Oldenberg, E. von Philippovich, K. Rathgen, A. Salz, G. von Schulze-Gaevernitz, H. Schumacher, J. Schumpeter, E. Schwiedland, H. Sieveking, W. Sombart, O. Spann, E. Steinitzer, F. Swart, Th. Vogelstein, Adolf Weber, Alfred Weber, Max Weber, M. Weyermann, K. Wiedenfeld, F. Freiherrn von Wieser, R. Wilbrandt, W. Wittich, W. Wygodzinski, O. von Zwiedineck-Südenhorst. Tübingen: Mohr, 1914.

gazdasági belpolitika a modern államban. (I) Javak forgalma, (1) kereskedelem, kereskedelmi politika, tőzsde tőzsdepolitika, (2) hitelbankügy (német, angol, amerikai, francia), (3) szállításügy, (szállítási eszközök, gazdasági, társadalom-culturális jelentőségükben; szervezetük; viszonyuk a közhatalmakhoz; áralakulásuk elmélete; fejlődésük, teljesítőképességük; (II) javak termelése, (1) ipar, bányászat, építés. Nevezetesen: *a*) üzemformák, iparpolitikai fejlődésük, *b*) versenye, *c*) a capitalistikus ipartelep helytana, *d*) a capitalistikus ipar műszaki üzemtana, *e*) gazdasági sajátossága, *f*) pénzügyi szervezete és a monopoliumképződések, *g*) munkaszükséglete és belpolitikája, *h*) bányászat, *i*) lakástermelés, városi telekáralakulás. — (2) Mező- és erdőgazdasági termelés *a*) az agrárpolitika korszakai, *b*) a capitalistikus mezőgazdaság üzemtana, *c*) m. telekárképződés, *d*) agrárszervezet, *e*) m. hitel, *f*) m. gazdaság és kereskedelem *g*) erdőszet; (3) biztosítás.

D) Capitalistikus világ gazdasági vonatkozások. Külső gazdasági- és sociálpolitika a modern államban.

E) A capitalismus társadalmi vonatkozásai és a modern állam társadalmi belpolitikája. (I) A capitalismus gazdasági és társadalmi akadályai. (II) C. és néprétegződés. (III) C. és jövedelemmegoszlás. (IV) C. és fogyasztók (fogyasztási szöveth. politika, lakáspolitikája). (V) Gazdasági és társadalmi aristokratia a c. korában. (VI) A középosztály a k. korában (iparban, kereskedelemben) a parasztság és védelme, belső telepítés, szövetkezeti politika. (VII) A munkásosztály lényege és társ. helyzete. (VIII) Socialpolitika és közjótékonyosság fejlődése. Munkapiacz, munkaszervezési jog, osztályszervezési politika. Munkásvédelmi politika, munkásbiztosítási politika. A socialpolitika határai. (IX) Anticapitalistikus tömegmozgalmak. (X) A c. belső átalakulásának irányzatai és jövő kilátásai.

Az angolok és amerikaiak közül lássuk első sorban a régibb és a rendelkezésemre állottak közül legtheoretikusabb *Jevons*-t.¹⁾ Bevezetésében a tudomány matematikai jellegét, valamint a matematikai és exakt tudományok közt létező zavart magyarázza. Az exakt mérés lehetőségeit, a logikai módszert bírálja és fejtegeti a gazdaság és erkölcs vonatkozásait. Hat fejezetében hat elmélettel foglalkozik: Theory of pleasure and pain, utility, exchange, labour, rent, capital.

*Marshall*²⁾ rendszere continentális értelemben ugyan még erősen theoretikus, de az előzőhöz képest kevésbé. Figyelemreméltó azért

¹⁾ Jevons, W. St.: *The theory of political economy*. London: Macmillan, 1871. Új kiad. 1911.

²⁾ Marshall, A.: *Principles of economics*. London: Macmillan. Vol. 1. 3. ed. 1895. Megjelent 1909-ben németül is.

is mert Cambridgeben a közgazdasági oktatás vezérfonala és Londonban is recommended. Bevezetésében a tudomány történetének áttekintését adja, valamint részletes módszertani fejtegetéseket is nyújt. A fundamental notionsban részletesen hangsúlyoztatik a gazdaságtudomány jelenkortudományi volta és alapvető fogalmak határoztatnak meg: javak és fajaik, vagyon, termelés, fogyasztás, munka, szükségletek, tőke, jövedelem. Külön fejezetekben tárgyaltnak: Demand and consumption, The agents of production ; land, labour, capital and organisation, The theory of the equilibrium of demand and supply, Value or distribution and exchange. Függelékül matematikai megjegyzéseket ad az egyes elméletekhez.

Az említett angoloknál modernebb rendszer *Taussigé.*¹⁾ Nemcsak a közgazdaságtan úgynevezett elméleti részét adja, hanem ezt a legmodernebb gazdasági élet követelményeihez szabva összefonja az alkalmazott közgazdaságtannal. Legközelebb áll a fent vázolt Grundriss der Sozialökonomik című gyűjteményes munkához (bár sokat ad, a mit amaz nem és elhagy egyetmást abból, a mit a Grundriss tartalmaz) és a modern amerikai közgazdaságoktatás egyik tipikus vezérkönyvének tekinthető, amely azonban már Angliában is kezd használatossá válni. Hogy tartalma és csoportosítása tisztán látható legyen, nem volna elég hosszú tartalommutatójának közlése sem ; meg kell elégednünk főcímeinek kissé részletesebb reprodukálásával. Bevezető „organisation of production“ című könyvében (I) a javakról és a munka természetéről szól, különösen nagy súlyt fektet a munkára ; a tőkéről szólván, a szokottnál behatóbban vázolja az ipar modern fejlődését, különösen a gyáriparét és az ipari „corporate organisation“-t. Ismerteti végül a produktivitás főtenyezőit ; következnek : (II) Value and exchange, (III) Money and the mechanism of exchange, (IV) International trade, (V) The distribution of wealth. (1) Interest on capital, (2) overproduction, overinvestment, (3) Rent, agriculture, land tenure, (4) urban site rent, (5) monopoly gains, (6) capital, (7) wages, (8) business profit, (9) population, (10) inequality, (VI) Problems of labor, (1) Trade Unions, (2) labor legislation, (3) industrial peace, (4) workmen insurance, (5) poor laws, (6) Cooperation, (VII) Problems of economic organisation, (1) Railway problems, (2) Public ownership and public control, (3) Combinations and trusts, (4) socialism, (VIII) Taxation.

---

¹⁾ Taussig, F. W.: *Principles of economics*. Newyork: Macmillan, 1911.

B)

E rövid vázlat után nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat az ismeretes törekvéseket sem, amelyek egyfelől a magángazdaságtannak, másfelől a világ gazdaságtannak a régibb, összefoglaló közgazdaságtanból való kiemelését mind hangosabban és mind több eredménnyel sürgetik.

A *magángazdaságtan* újabban tapasztalt megizmosodása és térfoglalása dacára annak az elzárkózásnak, amelyet vele szemben bizonyos akadémikus körök tanusítanak, már erősen tapasztalható a főiskolai oktatásban. Fejlődésének útját számtalan kisebb-nagyobb értékű vitairat és nagyobb szakmunka jelzi. A mi szempontunkból a kérdést legelfogadhatóbban és a mai állásának legmegfelelőbben egy „Die private Unternehmung“ című kiadványsorozat nemrégiben megjelent első kötete ismerteti.¹⁾ E szerint a magángazdaságtan: a társadalmi gazdaságtannak részdiszciplínája. Tárgya a maguk érdekét szem előtt tartó magángazdasági alanyok minél nagyobb jövedelemnek lehető csekély kockázat mellett való elérésére irányuló tevékenysége. E részdiszciplína, ellentétben a szűkebb értelemben vett társadalomgazdasági szemlélettel, a jelzett tevékenységet eme magángazdaságok érdekeinek látószögéből, egyes típusaik szerint elkülönítve szemléli.

A magángazdaságtannak újabb előretörése két szempontból figyelemre méltó. Egyfelől mint reakció, szemben azzal az elhanyagoltatással, amelyben a cameralis tudományok korában szép fejlődésnek indult doktrína annak idején, a rovására nagyranőtt elméleti közgazdaságtannal és közgazdasági politikával szemben részesült. Másfelől következménye a modern gazdasági alakulás során megizmosodott kereseti ágak minden irányú fejlődésének. A capitalisticus gazdasági formák megkövetelik a bennük tevékenykedők speciális nevelését is, amely a régi főiskolai formák között már meg nem fért és egyfelől az egyetemeket és a többi régi keretű főiskolákat kényszerítette az alkalmazkodásra vagy pedig megteremtette a maga külön főiskoláit. Az elsőre példa az amerikai egyetemek stb. esete, amelyek, a hol csak lehetett és néha talán túlságosan is alkalmazkodtak a modern közgazdasági kívánalmakhoz, a másodikra az új európai facultások és kereskedelmi főiskolák.

A magángazdasági szempont feltörekvése idézte elő azt is, hogy

---

¹⁾ *Der privatwirtschaftliche Gesichtspunkt in der Sozialökonomie und Jurisprudenz.* 5 Aufsätze von H. Schönitz, Gerhard v. Schulze-Gaevernitz, R. Liefmann, P. Mombert u. H. Hoeniger. Leipzig: Bensheimer, 1914.

a közgazdaságtannak fokozott mértékben kell foglalkozni a *vállalkozóval és a vállalattal*, a vállalkozási formákkal. Pl.:

173. Organisation der Volkswirtschaftlichen Produktion. (Cöln, H. H. 2).

174. Die Unternehmungsformen. (Freiburg i. B., U.)

175. Entwicklung der Unternehmungsformen, hauptsächlich der Kartelle, Aktiengesellschaften. (Berlin, U. 2).

176. Geschichte des Imperialismus und des Unternehmertums. (Heidelberg. U. 1).

177. Kartelle u. Trusts (Bonn, U. 1).

178. Unternehmer- und Arbeitgeberverbände (Aachen, T.).

179. Corporations, trusts and railways. (Brunswick, U. St. Bowdoin Coll.)

Eme szempontot igyekeztem más helyen lehetőség szerint ki-domborítani,¹⁾ de azért itt is megemlítendőnek tartok róla egyetmást. A kik a magángazdaságtani törekvéseket elfogulatlanul szemlélik, ismételtén fennakadnak azon, hogy művelői sok mindent tudománynak declarálnak benne, a mi távolról sem az. Találóan mondja pl. B. Harms:²⁾ „Hier verschwindet der Weizen vor Bergen von Spreu. Das heisse Bemühen gilt der Ausbildung einer ‚Handelswissenschaft‘. Dabei ist es zu wunderlichen Dingen gekommen. Nicht nur, dass die ‚Buchführung‘ zur Wissenschaft aufgerückt ist, und die ‚Kopierpressen-Systeme‘ Bestandteil der Lehrbücher über Handelswissenschaft geworden sind, sondern auch die zweckmässige ‚Verwaltung der Porto-Kasse‘ gehört zu dieser umfassenden Wissenschaft. In all diesen Lehrbüchern stolpert man über ‚Wissenschaft‘ und was das schlimmste ist, ihre Autoren gebärden sich zumeist als erstklassige Nationalökonomien...“

A mi, elsősorban oktatási és nem tudomány-systematikai nézőpontunkból ez nem tulságosan fontos kérdés. Igen is fontos, hogy a magángazdaságtant úgy elméletileg, mint gyakorlatilag műveljék ott, a hol szükséges. Mindenesetre káros az oktatás súlypontját teljesen az üzemtanra fektetni³⁾ és tudományos rendszereket létesíteni akarni ott, a hol

¹⁾ L. A gazdasági archivumok cz. íolg.

²⁾ Volkswirtschaft und Weltwirtschaft. 346. l.

³⁾ Az ezirányú túlzások példája az R. Dietrich-féle: *Betriebwissenschaft*. München: Duncker & Humblot, 1914, a mely ugyan igen hasznos és eddigelé kellőképen nem méltányolt anyagot csoportosít, de viszont oly tömegeket (800 oldal) halmoz fel egyszerűen megérthető és „rendszerezést“ nem követelő vagy már más keretekben kellőleg elhelyezkedett kérdések körül, hogy czzel bizonyára sok oly gyakorlati embert riaszt el, a kik egyébként sikerrel használhatták volna. — A magángazdaságtan egyes fontos fejezeteinek megfelelő feldolgozására nézve jó példák Herzog S. kevésbbé brilliáns, de teljesen komoly és szakszerű

a legcélszerűbb a legmodernebb fejlődéshez alkalmazkodó mozgékony ismeretközvetítés. A még nem czéhbéli elismert tudományoknak, de sőt a hasznos ismereteket közvetítő ügyességeknek, a készségeknek meg kell adni a legliberálisabban a magukét, nehogy azok kénytelenek legyenek mindenáron tudományos álarcot ölteni a végből, hogy komolyan vétessenek.

*

Mindezen új szempontok mellett vissza kell térnünk még egyszer a *történeti* momentumra is, noha fentebb, mint külön tárgycsoporttal, már foglalkoztunk vele. A közgazdaságtan történetét különböző módon tanítják. A mint az általános közgazdaságtani programokból és syllabusokból, más helyen látjuk, legtöbbször az elméleti közgazdaságtani kollégium kiegészítő részeként tárgyalják. Vannak olyanok, a kik az egész elméleti részt dogmatörténeti alapon adják elő. Persze ma már fogyófélben van számuk. Mások bevezetésképen adják teljes áttekintésben. Vannak olyanok is, a kik vázlatosan összefoglalják a főirányokat és aztán az egyes elméleteknél mutatják be azoknak fejlődési menetét kisebb-nagyobb terjedelemben. Majd azután látunk nagy számmal speciális collegiumokat, a melyek a közgazdaságtan történetével önállóan foglalkoznak. A nagyobb apparatussal rendelkező egyetemeken állandó közgazdaságtörténeti előadások hirdettetnek. Így pl.:

180. Geschichte und Methoden der ökonomischen Theorien. (München, U. 2).

181. Klassiker der Volkswirtschaftslehre (Berlin, U.).

182. Geschichte der Nationalökonomie im 19. Jh. (Heidelberg, U. 1).

A kevesebb tanerővel ellátottak felváltva más mellékcollegiumokkal adják elő, olyanformán, hogy 2 évenként, vagy két semesterenként megismétlődjenek. Pl.:

183. Geschichte der Nationalökonomie u. des Sozialismus (Göttingen, U. 1 és Halle, U. 2), vagy

184. Quellenstudium zur Geschichte der industriellen Revolution Europas in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Kiel, U. 2). Továbbá:

185. Geschichte und Kritik der hauptsächlichen Gedankenrichtungen in der Arbeiterfrage der Gegenwart (München, U. 2).

monográfiái. Nevezetesen: *Industrielle Verwaltungstechnik*-ja (Stuttgart, 1912), továbbá *Industrielle Begutachtungen* (U. o. 1912) és *Handbuch der industriellen Finanzierungen* (U. o. 1914) c. munkái. Vagy: Leitner, F.: *Die Selbstkostenberechnung industrieller Betriebe. Eine Einführung* (Frankfurt a. M. 1913) c. m. Jó amerikai példa: Kimball: *Principles of industrial organization* (Newyork, 1913). Jó nyomon halad, csak sajnos igen szűk keretek közt Edinger B. *Iparvállalatok szervezése és ellenőrzése* c. kis munkája (Budapest, 1914).

186. Les principales doctrines économiques de l'Antiquité et du Moyen Age dans leurs rapports avec les faits et les institutions (Genf, U. 3).

187. Geschichte des Sozialismus, insbesondere Karl Marx (Breslau U.).

Sok hasonló, még apróbb részletkérdéssel foglalkozó mellék-kollégium csak azt jelzi, hogy egyik tanár adott időben épen ilyen történeti részletkérdéssel foglalkozott.

Szoros kapcsolatban az itt elmondottakkal, de egyszersmind a divó gazdasági kutatási módszerek tudományos visszahatásaként újabban mindinkább megizmosodni látszik az úgynevezett *exact gazdasági kutatás*,¹⁾ a melynek nyomai a közgazdasági felső oktatásban, bár a magángazdasági ágakkal erősen összefonódva, de mind gyakrabban fel-felbukkannak és állandósulnak.

*

A világgazdasági szempont kidomborítása és térfoglalása ugyancsak figyelembe volt veendő. Alább, a kieli intézetről szólván, még érintetni fog. Itt két főkérdés veendő figyelembe: A modern nemzetközi gazdasági és socialis érintkezés tényei és fejlődési tendenciái megerősítik-e azt a felfogást, hogy az államilag elhatárolt egységeken kívül olyan viszonylatok tömege keletkezett, a melyekre a világgazdaság megjelölés gazdaságtudományi fogalomalkotás és ennek megfelelően az oktatás szempontjából szükséges? Ha igen, külön munkatere van-e ezen új fogalomcomplexumnak? Ezen kérdésekre azt hiszem Harms²⁾ és vele többen megadták a kellő feleletet és az oktatást illetőleg megerősítést nyert ez a felelet az által is, hogy a világgazdasági problémák tanítását a modern közgazdasági felső oktatás is magáévá tette. A mennyire az itt adott szűk keretek és egyoldalú nézőpont megengedik, az összes felhozott momentumok is figyelembe fognak a következőkben vétetni.

¹⁾ Lásd a *Gazdasági archivumok* cz. dolgozatot, továbbá *Ziele des Thünen-Archives*. Bd. 1. 1906. Egészen röviden és igen népszerűen ismerteti legújabban: Ehrenberg az exakt gazdasági kutatás új megalapítója „*Fortschritte wirtschaftswissenschaftlicher Erkenntnis*” cz. előadásában. = *Volkswirtschaftl. Blätter* 13. Jg. No. 3—4.

²⁾ B. Harms: *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft. Versuch der Begründung einer Weltwirtschaftslehre*. Jena: Fischer, 1912. — A méltányosság követelése megemlékezni e helyen Zoepflről is, a ki a világgazdasági kutatásnak főiskolai disciplinává való alakításában ugyancsak szerepet játszott. A világgazdaságtan főiskolai oktatása tekintetében hasznos tudnivalókat tartalmaz rövid idő előtt megjelent „*Weltwirtschaftliche Forschung*” (Berlin: Heymann, 1915) című előadása, a melyet a Deutsche Gesellschaft für Weltwirtschaft egyik ülésén tartott. Ez az új egyesület is a világgazdaságtani disciplina fejlesztésének szolgálatában áll.

C)

A rendelkezésre álló anyag közt szembeötlik a *kölni kereskedelmi főiskolának* közgazdasági oktatási irányelveit tartalmazó programja. Kitér ugyan nem egészen szorosan közgazdasági materiákra is, de az általános áttekinthetőség végett mégsem látszott feleslegesnek kissé behatóbban vázolni.

Mindjárt bevezetésképen hangsúlyozza a főiskola, hogy a *közgazdaságtan* (Volkswirtschaftslehre) első helyet foglal el oktatásában. Előadásainak célja — úgy mond — elérteni a tanulóval a modern gazdasági élet, szervezete és alapkérdéseinek megértését. Tisztában kell, hogy legyen, mily hely illeti meg a gyárososztályt, stb., a másik hivatási ágak mellett. Módot kell nyújtani neki, hogy a főiskoláról való távozása után maga tudja megfigyelni, okaikból megmagyarázni és összehatásaikban mint egységet felfogni a gazdasági jelenségeket. Gyarapítani kell közgazdasági megismerését és tudását, a nélkül, hogy apasztatnék a mielőbbi gyakorlati tevékenység után való vágyakozása. Megállapítja a kölni iskola, hogy a közgazdaságtan különös része (gazdaságpolitika, gyakorlati nemzetgazdaságtan) megjelöléssel összefoglalt túlgazdag és sokoldalú anyag már az egyetemeken sem látható el egészen kielégítő módon egy előadásban. Fokozott mértékben követeli a kereskedelmi főiskola különleges feladata, hogy a közgazdaságtannak ez a rá nézve legfontosabb része, a melyben a létező gazdasági állapotok magyaráztatnak és a jelen sokszerű társadalmi és közgazdasági kérdései, valamint megoldásuk lehetőségei fejtegettetnek, egyes collegiumok egész sorozatára bontassék fel. És valóban a kölni főiskolán a világforgalom és világkereskedelem szervezete, a nemzetközi pénz-, bank- és tőzsdeügy, a legfontosabb kulturállamok kereskedelem-története és kereskedelmi politikája, társadalmi kérdései és socialpolitikája, mindenekelőtt a modern munkáskérdés, az iparpolitika a modern nagyvállalkozás különös hangsúlyozásával, a gyarmatpolitika és gyarmatgazdaság ritka részletességgel és alapossággal taníttatnak.

Előnyösnek látta például ez a főiskola, hogy a bank- és tőzsdeügy tárgyalása során ezt összekapcsolja az árukereskedelem szervezetének kérdésével és így kívánja teljes képét nyújtani a nemzetközi kereskedelmi vonatkozások épületének. Specialis előadásokat nyújt a gazdaságpolitika szűkebb határú területeiről, valamint a társadalmi és gazdasági elméletek történetéről is. Kiterjeszkedett figyelme a kiskereskedelem viszonyaira, valamint a kereskedelmi és műszaki alkalmazottak osztályát érintő socialpolitikai kérdésekre, nevezetesen az utóbbi évek alatt, a mióta

a nyilvánosságot fokozott mértékben érdeklik. A gazdasági érdekképviselések feladatai és hatása, tekintettel leendő kereskedelmi és iparkamarai és magánérdekképviselési tisztviselőkre, előadások és gyakorlatok keretében tárgyalattak. Teljes tudatában van e főiskola annak, hogy a mai magasabb standardu kereskedelmi és ipari üzem, vezetőivel szemben magasabb követelményeket támaszt, mint régente.

Szemben a legtöbb egyetemmel, a kereskedelmi főiskolák azért voltak kénytelenek több *praktikus közgazdasági collegiumot* fokozottabb mértékben feldarabolni, mert számolniok kellett ama körülménnyel, hogy a tanulók egyrésze már ismeri a kereskedelmi és egyéb gazdasági üzemeket magángazdasági szempontból és ennél fogva fokozottabb mértékben kellett részletekbe belebocsájtkozni. Viszont egyes themákat kénytelen az iskola szűkebb keretekben tárgyalni, mint az az egyetemeken történik, ahol a közgazdasági és jogi oktatást első sorban az közhivatalnokok igényeihez szabják. Ugyanigy vannak a pénzügytannal, a melyben csak a főproblema: mindenekelőtt az adószervezet és az államadósságtudatnak elő összefüggőleg, de egyszersmind megkísérlik a tanulóknak áttekintést nyújtani a legfontosabb államok jelenlegi pénzügyi helyzetéről is. Az agrárpolitikát helyes belátással csak előrehaladt közgazdasági ismeretek mellett adja e kereskedelmi főiskola, úgy vélvén, hogy ez a doctrina korábban érdekléssel nem bír a tanulóra, de viszont elengedhetetlen, mert főtanainak szerves beillesztése nélkül a gazdasági élet egésze meg nem érthető.

A *statistikából* az általános bevezetésen kívül, csak a gazdasági statistika (termelési, munka-, közlekedési, ár- és kereskedelmi statistika) vétetnek behatóbban figyelembe. Különösen nagy súlyt fektet az iskola az egész közgazdasági tudásterület összefoglalására.

Nem kevésbé érdemes a *London School of Economics* calendarjának egynémely közgazdaságtani programmpontját ismertetni, a melyek ott: Economics including statistics¹⁾ cím alatt szerepelnek. Nevezetesen: 188. The Elements of Economics (30).

Syllabus: The scope and method of economics. Material welfare, its nature, direction and effectiveness of labour. Manner in which these are determined under the existing organisation. The relative material welfare of individuals living in society, partially dependent on relative incomes. Causes of inequality of incomes.

The relative material welfare of classes. Connection. real and imaginary, between the material welfare of certain classes and wages, the rate of interest, and rent. Traditional discussion of these subjects.

The relative material welfare of „nations“ and all other groups of persons inhabiting different territories. Growing interdependence of such groups owing to trade and the holding of property by non-residents.

¹⁾ A statisztikai rész külön pont alatt szerepelt.

189. Principles of economics, including the history of economic theory.

A course of sixty lectures, extending over two years in 1910—11 the History of Economic Theory will be dealt with, for second and third year students, dealing in greater detail with the subjects, set forth in the syllabus of course No. I. ¹⁾

190. First principles of economics. (Harmincz előadásos collegium.)

Syllabus: This course begins with a survey of the present industrial structure of the United Kingdom, and examines to what extent that structure can be explained by economic theory. It states the main principles laid down in economic text-books, and uses these principles to discuss a number of the economic issues of the present time.

Érdekes 8 órás előadássorozat a következő:

191. The human basis and the social function of political economy.

Syllabus: General theory of expression of impulses, and administration of resources with a view to maximising desired results. Equivalence in subjective estimate, and equivalence in objective terms offered by nature or man. How coincidence between the two is reached. Shifting proportions create shifting transfer values.

Theory of distribution of resources in personal and in commercial expenditure. Principles of maximising, transference and equivalence the same in both cases; but in personal expenditure the common measure of values appears to be subjective; and in commercial expenditure it appears to be objective. Further examination of this contrast. In personal expenditure I consider what things are worth, in the sense of what importance I myself attach to them, and my estimates are decisive and immediate; but in commercial expenditure I aim at maximising results, the importance of which will be gauged by the estimates formed by other people. These estimates also are ultimately subjective, but I do not necessarily try to realise their subjective significance, for I may value them mainly or exclusively as indirectly enabling me to carry out purposes my own, rather than as directly enabling others to realize the purposes to which they minister immediately. Why I have to resort to this indirect method of accomplishing my purposes.

The nature of the economic nexus and the economic machine. A means of enabling me to transform what I have and can into what I want. Reaction upon training and development of the individual's powers. Commercial equivalence, to me, of things that minister to other men's desires, determined not by the nature or urgency of those desires, but by the extent to which I can further my own purposes by meeting them. Hence the same objective offer has the same significance to me whether it expresses a vital want or a mere whim, and whether it is the want of a wise or a foolish man.

Spontaneous organisation of industry under the economic nexus. Purposes, interests, or wants of „Society“ cannot be recognised or scheduled under economic categories. What are usually spoken of as „demands of the community“ are merely an aggregate of personal demands, heavily „weighted“ on principles which bear no relation to their vital significance. Yet the economic machine has a deep

---

¹⁾ Lásd az előtte álló 188. sz. syllabust.

social significance and value that must be understood if it is to be wisely checked, kept in working order, improved in its results, or supplemented. It fosters a certain general „benevolence“, though without moral or other discrimination, and it lends itself to any combinations of individual efforts, however high or low their object.

Brief examination of the economic organism. The collective scale of values. The theory of markets as rising out of the universal principles of administration of resources, and as determining all the so-called laws of distribution, earnings, interest, &c. The theory of „marginal distribution“. Disastrous ambiguity of the terms „margin“ and „marginal“. The flow of productive resources. Attempts to impose the higher will of society upon its members, acting through the economic forces, but not depending exclusively on their spontaneous organisation. Contemplation of truly „social“ ends. Government, its functions and its machinery. The ultimate meaning of taxation.

The evolution and education of collective ideals. They must act through the economic machine, and in alliance with it, but they may attempt to check it by condemning and thwarting the expression or satisfaction of individual purposes judged to be absolutely or relatively unsocial; to assist its action where it is judged to be socially good but not fully effective; and to supplement it on fields which it does not reach.

Some analytical applications. Distinction between (economic) wages and (social) maintenance, with reference to collective action. Trade Unionism. The Housing Question, &c., &c.

A berlini Handelshochschule a következő közgazdaságtani syllabusokat közli:

192. Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre (heti 4 ó.).

Syllabus: Das Wesen der menschlichen Wirtschaft; ihre Entwicklungsstufen; der Begriff der heutigen Volkswirtschaft. Die Grundtatsachen jeglichen Wirtschaftslebens: Bedürfnis, Gut und Wert, die Bevölkerung, Staat und Gesellschaft, Recht und Sitte, Eigentum und Erbrecht. Die Lehre von der Güterherstellung und dem Güterverkehr: Produktion und Produktivität, Arbeit, Natur und Kapital, die Technik, Unternehmer und Unternehmung, die Lehre vom Geld und den sonstigen Zahlungsmitteln, der Kredit und seine Anstalten. Die Verteilung des Volkseinkommens: der Preis, die Grundrente, der Arbeitslohn, Kapitalzins und Unternehmergewinn. Der Güterverbrauch. Die Krisen.

Ehhez sorakozik ugyancsak heti négy órában:

193. Spezielle Nationalökonomie.

Syllabus: 1. Kereskedelem és forgalom. 2. Ipar: *a)* az ipari kapitalizmus fejlődési irányai; *b)* kapitalizmus és kézműipar. 3. Mezőgazdaság: *a)* specialis helyzete a gazdasági életben; *b)* az agrárfejlődés irányzatai. 4. A nemzetközi gazdasági vonatkozások fejlődése. 5. Munkáskérdés.

Ugyanezen a főiskolán látjuk a következő collegiumot:

194. Allgemeine Nationalökonomie.

Syllabus: Vorläufige Begriffserklärung. Vorläufige historische Übersicht. Hilfsmittel für das Studium.

Produktion: Faktoren der Produktion (Boden, Arbeit, Kapital). — Organi-

sation der Produktion (Zusammenfassung der drei Produktionsfaktoren; insbesondere von Arbeit und Kapital). Unternehmungsformen. Betriebsformen. Verteilung: Elementartatsachen des Verteilungsprozesses, Tausch, Preis, Geld, Wert, Kredit. — Vermögen, Ertrag, Einkommen. Die Verteilungszweige (Unternehmensgewinn, Bodenrente, Kapitalzins, Arbeitslohn). Verteilungskämpfe. Konsumtion: Gegenstände, Grundsätze und Organisation der Konsumtion. — Gleichgewicht. — Krisen.

Anhang und Schluss: Geschichte der Theorien. — Systematische Wiederholung der hauptsächlichsten Begriffserklärungen. — Ausblick auf verwandte Gebiete. Winke für das weitere Studium.

Érdemesnek látszik még a következő collegiumok és syllabusok közlése is. A milánói r. scuola superiore di agricoltura a következő heti 2 órás cursust hirdeti:

195. Economia politica e industriale.

Syllabus: A gazdaságtudomány. Vonatkozásai a technikához. A termelés formái. A vállalkozás formái. A vállalkozó és fogyasztó viszonya. Védvám. Vállalkozó és földbirtokos viszonya. A vállalkozó és tőkés. A hitel szervezete. A biztositás. A vállalkozó és munkás viszonya (bér, munkafeltételek, nyereségrészesedés), sztrájk, választott bíróság. Munka védelme (hygiéne, munkásbiztosítás).

196. Az angers-i École supérieure d'agriculture et de commerce, cours d'économie sociale címen a következő beosztást adja:

1. Institutions ayant pour but la amélioration des salaires *a)* amélioration par l'action des ouvriers, *b)* amélioration par l'action des patrons, *c)* amélioration par l'action de l'état. 2. Le confort de la vie, *a)* alimentation, *b)* logement, *c)* santé. 3. La sécurité, *a)* épargne, *b)* assurance, *c)* assistance.

A párisi École spéciale des travaux publics, du bâtiment et de l'industrie a következő, minket itt érdeklő collegiumokat hirdeti:

1. Notions d'économie politique sociale. 2. Organisation et législation du travail. 3. Comptabilité. 4. Droit commerciale, introduction à la pratique des affaires.

Figyelemre méltók még végül a következő angol és amerikai szemelvények:

197. Engineering Economics (Montreal, Mc Gill University, Faculty of applied science).

Syllabus: This course is intended to familiarise the engineer. stud. with the business aspect of his profession. With this in view lectures will be given on the subjects of barter & sale, money & credit, the formation, organisation, finance of companies, analysis of balance sheet; operating & fixed charges, estimates, specifications & contracts.

198. Economics (U. ott).

Syllabus: Econ. theory, with special reference to the organisation of modern commerce & industry, railways & their development, essay-writing the preparation of reports & discussion of practical problems.

199. Railway economics (U. ott).

Syllabus: Transport, economics including the theory of railways government ownership a control, the treatment of transport-pblems in Eur. and America, etc. *Figyelemmel vannak specialis helyi és napi kérdésekre.*

200. Descriptive Economics (Cardiff, U.).

Syllabus: Cooperation, trade unions, trusts, railway, and ocean transport, in their relation to the structure of society. Trade fluctuations et inemployment. Coal, mining, textil et engineering industries.

201. Engineering Economics (Ames, Yova State College).

Syllabus: The economic side of transportation will be given a prominent place. The industrial aspects of irrigation, waterways, municipal utilities etc., will be studied. An earnest effort will be made to shope this source so as to meet the special needs of engineers.

202. A chicagoi egyetemen (Chicago Northwestern U. Evanston & Ch. The College of liberal arts) The elements of economics címen a következő programot találjuk:

I. semester. An examination of the fundamental principles of economics.

II. semester. Application of the principles to practical problems. Throughout the course special attention is given to the relation between theory and practice.

203. Az austini (U. of Texas) egyetem pedig Principles of Economics for professional students címen a következőket tanítja:

Syllabus: This course is intended to give Engeniering and Law students a general introduction to econom. theory and the principal branches of applied Economics. Banking, industrial combinations, transport, labor & taxation will receive special consideration.

204. A sheffieldi egyetemen a közgazdasági collegiumok így vannak felosztva economics gyűjtőcím alatt:

Theoretical economics. Descriptive economics. Advanced economics. Special subjects. Modern economic history. Organisation of commerce. Industrial economics.

205. Newcastle upon Tyne (Armstrong College). Négy éven átmenő tanfolyamban a következők taníttatnak:

1. Elements of Political Econom. (2). 2. a) History of econ., A. Smith. b) Problems of wages & employment, relations of capital. & labour (2). 3. Advanced econ., nehezebb problémák (2). 4. Econ. seminar, legmagasabb problémák.

Ezek mellett a sajátos csoportosítások mellett figyelmet érdemelnek ama több helyen divó collegiumok, a melyekben bizonyos *összehasonlító tendenciák* mutatkoznak. Pl.:

206. Économie sociale comparée (Paris, U.).

Nem kevésbé érdekesek azok, a melyek bizonyos *bölcseleti össze-*

függéseket, pl. pszichologiai vagy más eféle momentumokat domborítanak ki. Pl.:

207. Economic psychology (Berkeley, California-U.).

208. Psychologie im Rechts- und Wirtschaftsleben (Bonn, U. 1).

209. Übungen zur Rechts- und Wirtschaftspsychologie (Hamburg, Kolonialinst).

210. Wirtschaftsästhetik (Halle, U. 1).

D)

Szemben az általános vagy elméleti közgazdaságtannal, pl.:

211. Allgemeine theoretische Nationalökonomie (Berlin, U. 4), vagy

212. Reine Ökonomie nur für Mathematiker (Czernowitz, U.), stb., vagy ennek egyes fejezeteivel, pl.:

213. Geschichte und Theorien der Wirtschaftskrisen (Cöln, H. H. 1), mint a hogy fent részletesen láttuk, külön kell említenünk az *alkalmazott vagy gyakorlati közgazdaságtan* oktatását, újból figyelmeztetve azokra, a miket az elmélet és gyakorlat összefonódásáról ismételtén megjegyeztünk.

Megállapítható, hogy csak igen ritkán látni, hogy az alkalmazott közgazdaságtan oktatása körül valami vezető principium uralkodnék. A legnagyobb tarkabarkaságban kavarg össze-vissza: leíró közgazdaságtan, gazdaságpolitika, technikai ökonomia, magángazdaságtan, gyakran összeöntve egyszerű készségekkel (pl. bűróberendezés) stb. stb. Ebben a chaosban meglátni az összefüggéseket és a fejlődés irányát, nem a legkönnyebb. Az alkalmazott közgazdaságtannak ismert régibb szabású rendszerei, hogy visszanyuljunk az általános elméleti közgazdaságtani oktatásnál felhozott példákra, a Conrad—Wagner—Philippovich-féle típusok.¹⁾ Szemben az elméleti részszel, áll itt a gazdaságpolitikai rész, (a mely mellest megjegyezve sehol sem szorítkozik kizárólag gazdaságpolitikára, hanem felölel históriai, descriptiv, magángazdasági stb. elemeket is). A mi a gazdaságpolitika alapfogalmát, módszerét és feladatait illeti, kapcsolatban oktatásával, hivatkozom Hasbachnak²⁾ erre vonatkozó értékes fejtegetéseire. Ezeknek áttekintése világot vet a kérdés egészére és mentesít felesleges ismétlésektől. Legyen elég kihámozni

¹⁾ Roschernek anyagfelosztása még ezeknél is sokkal kevésbé tagolt. L. *Nationalökonomik des Gewerbefleißes und Handels*. 8. Aufl., bearbeitet von Stieda. 1913.

²⁾ *Grundbegriff, Aufgaben und Methode der Wissenschaft von der Volkswirtschaftspolitik*. Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1914. Neue folge 5. Jg. Heft 1—2.

belőle azt a helyes megállapítást, hogy e tudományág eszményi feladata az volna, hogy szenvedélymentes, nempolitizáló áttekintést nyújtson amaz eszközökről, a melyek az államnak a közgazdaság fejlesztésére rendelkezésre állanak és ítéletet formáljon arról, hogy az alkalmazott rendszabályok milyen hatással voltak.

A *tudományos gazdaságpolitika módszere* az elméleti közgazdaságtan módszerétől abban különbözik, hogy míg a gazdaságpolitika, ha csak nem vesz át ítéleteket, vagy ha nem végez összehasonlító funkciót, az ismert okból indul ki az ismeretlen hatás felé, ellenben az elméleti közgazdaságtan az ismert hatásból halad az ismeretlen ok felé. Ezért az elméleti közgazdaságtan és a gazdaságpolitika finoman külön volnának egymástól tartandók.

Rövidség kedvéért csak *Philippovich*-nál¹⁾ maradjunk, a ki szerint Hasbach-hal megegyezően: „... Eingriffe der organisierten Gesamtheiten, insbesondere des Staates, in die Entwicklung der Volkswirtschaft, bezeichnen wir als Volkswirtschaftspolitik“.

Philippovich a gazdaságpolitikát hat részre bontja, a melyek közül első az *agrárpolitika*. Ezen belül (I) leírását adja a mezőgazdasági termelésnek, leírja (1) a mai termelési szervezet alapjait és (2) a birtokmegoszlás politikáját, (3) a mezőgazdasági érdekek szervezetét és (4) a munkások állását a mezőgazdasági termelési szervezetben. Majd a (II) mezőgazdasági termelési politika keretében (1) a mezőgazdasági üzemet és (2) a mezőgazdasági hitelt.

Az *iparpolitikában* foglaltatik (I) az ipari termelés szervezete, (1) a mai termelési szervezet alapjai, (2) az ipari üzemszervezetek, (3) a kézműipar érdekében való iparpolitikai törekvések, (4) az ipari érdekképviselet, (5) a munkások állása az ipari termelési szervezetben, (6) az alkalmazott-kérdés. (II) Az ipari termelési politika, nevezetesen: (1) állami intézkedések az ipari termelés fejlesztésére, (2) ipari hitel.

A *külkereskedelmi politika* fejezete alatt találhatunk (1) a történeti bevezetés után, (2) a kereskedelmi politika elméleti megokolása (szabadkereskedelem-védvám) (3) kereskedelmi szerződések, (4) exportfejlesztés.

A *közlekedési szervezet és politika* fejezete a közlekedési utak és eszközök fejlődésének rövid vázolója után adja a következő részeket: (1) a vasutak szervezete és politikája (2) A tarifaügy és politika (3) belhajózás (4) tengerhajózás.

A *belkereskedelem és belkereskedelmi politika* részei: (1) árukereskedelem (ezen belül: áruháza, vándoripar, tisztességtelen verseny, élel-

¹⁾ I. m. 2. Bd. 1—2. Teil, *Volkswirtschaftspolitik* 1907—1914.

miszerrendészet, kereskedelmi alkalmazottak helyzete), (2) bank (bank-üzletek, a *b*) viszonya az államhoz és iparhoz), (3) tőzsde.

A *jövedelmi politika* részei: a munkajövedelem politikája, (1) intézkedések a jövedelem biztosítására: (*a*) munkaközvetítés, (*b*) munkanélküliekről való gondoskodás, (*c*) socialis biztosítás, (2) munkabérpolitika, (*a*) feladatai, *b*) fizetési módok, *c*) a bérbefolyásolás eszközei: bérharcolok, tarifaszerveződések, választott bíróságok, hatósági bérmegállapítások, (*d*) munkabérbiztosítás és gondoskodás a reálbérről, lakásügy. Végül (3) szegényügyi politika.

Ezen egy példa elegendő annak újbóli megállapítására, hogy az úgynevezett alkalmazott közgazdaságtan oly óriási complexum, a mely ma már egységesen csak a legnehezebben vagy egyáltalán nem adható elő. Tünőfélben is vannak már az ilyenféle kollégiumok, a melyek omnia scibilia et inscibilia et quibusdam aliis tárgyalnak. A kibontakozásra való törekvés különböző módokon történik. A régi forma ott tartja magát legtovább, ahol olyanoknak adják elő, a kik az egész közgazdaságtant csak mint mellékszakot választják, valamint ott, a hol csak a formális képesítés követelményeinek akarnak régi szokás szerint megfelelni: ugyanilyen régi módi collegiumban adják elő a gazdasági politika főelveit, de csak a legszélesebb vonásokban, vagy pedig csak a gazdaságpolitika módszerét és egy-két főrészét.

Példa erre a legtöbb, különösen kisebb német egyetemen szokásos ilyenféle collegium:

214. Praktische Nationalökonomie (Königsberg, U. 5.), vagy

214a. Spezielle Volkswirtschaftslehre, (Bonn, U. 4.), vagy még egyszerűbben

214b. Nationalökonomie II. (Marburg, U. 4.) esetleg hozzátéve:

214c. Spezieller Teil, vagy Volkswirtschaftspolitik (Ausztriában).

Egyes főiskolák, különösen az amerikaiak úgy segítettek magukon, hogy bevallottan csak egy-két legfontosabb fejezetet ragadnak ki és ezeket vázolják fő vonatkozásaikban. Pl.:

215. Agrar-, Forst- und Wasserwirtschaftspolitik (Basel, U. 4.).

216. Bergbau- und Industriepolitik (Basel, U. 2.).

217. Ökonomik des Berg-, Hütten- und Agrarwesens (Karlsruhe, T. 2.).

218. Industrie und Landwirtschaft. Einführung in die Wirtschaftspolitik (Zürich, T.).

Ezt az egységes előadási módot ott, a hol közgazdasági specialis szakokra nevelnek, vagy, a hol bevallottan súlyt fektetnek a közgazdaságtan intenzívebb művelésére, nem lehetett fenntartani. De még a jogi fakultásokon és ott sem mindenütt, a hol, mint mondtuk, a közgazda-

ságtant melléktantárgyként kezelik. Mindinkább kezdenek áttérni a közgazdasági politikának több főfejezetre való tagolására. Az alantiakban ennek a tagolt előadási módnak adjuk néhány példáját. Ügyelnünk kell azonban a következőkre: Abban a mérvben, a mint a gazdasági politika egyes fejezeteit külön adják elő, hozzákapcsolnak az egyes ágakhoz mind nagyobb mértékben nem szorosan gazdaságpolitikai szempontokat és részeket: jogot, statistikát, közigazgatást, technológiát. Azonkívül hangsúlyozzák az egyes kikapcsoltan előadott ágaknak egymáshoz való kölcsönös viszonyát. Az egyes kollégiumoknál azt is figyelembe kell venni, hogy milyen fakultások (egy vagy több) számára tartatnak.

*

Mezőgazdaságtan és mezőgazdasági politika köréből vett előadás példák:

Bevezető és általános vagy kapcsolt kollégiumok sorából említésre méltóak a milánói r. Scuola superiore di agricoltura összefoglaló collegiumai, a melyek három féléven át vezetnek végig a mezőgazdaság összes ökonomiai vonatkozásain. (219.)

Syllabus: 1. Bevezetés. Technológia és gazdaság. A mezőgazdaság ökonomiája, a mezőgazdaságra alkalmazott társadalomgazdaságtan. Agrárpolitika. 2. A mezőgazdasági vállalat: Ismérvei és társasági formái. 3. Az alaptőke, a beruházási tőke. 4. Üzemtőke a mezőgazdaságban. Taxatio. 5. Mezőgazdasági termelés külső feltételei, a fizikai, gazdasági és társadalmi feltételek; az árak és a kereskedelmi feltételek. 6. A mezőgazdasági termelési tényezők rendje. 7. A mezőgazdasági adminisztrációban résztvevő személyek egymáshoz való relációi. 8. Agrárrendszerek. 9. Mezőgazdasági számvitel.

Figyelemreméltó collegiumok továbbá:

220. Einführung in die Begriffe der Landwirtschaft. Für Studierende aller Fakultäten (Halle, U. 1).

221. Agrarwesen und Agrarpolitik (Leipzig, U. 1).

222. Agrarrecht und Agrarpolitik (Innsbruck, U.).

223. Agrarpolitik (Graz, T.).

224. Législation et économie rurales (Paris, U.).

225. Agrarische Operationen. Juridisch-administrativer Teil (Wien Hsch. f. Bodenk.).

226. Der landwirtschaftliche Pachtvertrag (Halle, U. 1).

227. Tagesfragen aus dem Gebiete des Ackerbaues (Halle, U. 4).

Mezőgazdasági üzem és rokon collegiumok példái különböző kapcsolatokban:

228. Landwirtschaftliche Betriebslehre (Freiburg i. B., U. 1).

229. Landw. Betriebslehre, 1—2. Th., einschliesslich das landwirt-

schaftliche Genossenschafts-, Kredit- u. Versicherungswesens 2 féléven át (München, T.).

230. Landwirtschaftliche Produktionslehre, *für alle Fakultäten* (Leipzig, U. 1).

231. Landw. Betriebslehre und Taxation (Freiburg i. B., U. 2).

232. Ackerbaulehre, mit Einschluss der landwirtschaftlichen Bodenkunde (Graz, T.).

233. Ausgewählte Abschnitte aus der Technik und Ökonomik der modernen Landwirtschaft (Bonn, U.).

234. Die Landwirtschaft u. ihr Betrieb im Zeitalter des Kapitalismus (Cöln, H. H. 1).

Mezőgazdasági Kereskedelemtan, stb. rokon problémákkal és másokkal is összekötve:

235. Landwirtschaftliche Handelskunde (Breslau, U.).

236. Der Landwirt als Kaufmann oder Handelskunde in ihrer Anwendung auf den Landwirtschaftsbetrieb (Berlin, Landw. Hsch. 1).

237. Landw. Buchführung mit Übungen (Königsberg, U.).

238. Die für den Landwirt wichtigsten Fragen der Technik des Zahlungs-, Kredit- und Börsenverkehrs (Berlin, Landw. Hsch. 2).

239. Weltproduktion und Handel landwirtschaftlicher Erzeugnisse (Leipzig, U. 1).

Vegyes rokon kérdések köréből emeljük ki végül a következőket:

240. Die französische Landwirtschaft und ihre Absatzgebiete (Leipzig, U.).

241. Real estate (Newyork, U.).

242. Staatliche und öffentliche Massnahmen zur Förderung der landwirtschaftlichen Tierzucht (München, T. 2).

243. Wirtschafts und Verwaltungstechnik auf dem Gebiete des Wasserbau- und Meliorationswesens (Wien, T.).

244. Einleitung in die Forstwirtschaftslehre¹⁾ (Breslau, U.).

245. Die forstlichen Verhältnisse Amerikas (Darmstadt, T.).

*

Az ipartan és ipari politika köréből kiemeljük a következő általános kérdésekre vonatkozó előadásokat:

246. Economics of Industry (Cambridge, U.).

247. The organization of commerce & industry (Manchester, U.).

248. Structure of problems of moderne industry (Cambridge, U.).

---

¹⁾ A szakszerű bányászati, erdészeti stb. oktatás messzebbmenő részleteire nem térünk ki.

- 249. Industrial conditions (Liverpool, U.).
- 250. Der Staat u. die Industrie (Cöthen, T.).
- 251. Field work in Industry (Philadelphia, U.).
- 252. Development of industrial Society (Pough Kepsie, Vassar Coll.).
- 253. Gewerbeorganisation u. Gewerbepolitik (Cöln, H. H. 2.).
- 254. Gewerbe u. Gewerbepolitik mit besonderer Berücksichtigung industrieller Fragen der Neuzeit (München, U. 2.).
- Egyes iparágakra* vonatkozó specialcollegiumok, a melyekben úgy iparpolitikai, mint más szempontok is hangsúlyoztatnak.
- 255. Einführung in die Maschinen- u. Elektrotechnik *für Juristen und Nationalökonomen*. (Ökonomie und Konstruktion der Kraftmaschinen) Mit Excursionen. (Heidelberg, U. 2.).
- 256. Allgemeine Übersicht der chemischen Industrie für *Nationalökonomen*. (Jena, U. 1.).
- 257. Chemische Technologie *für künftige Verwaltungsbeamte* (Marburg, U. 2.).
- 258. Einführung in die chemische Grosstechnik (Bonn, U.).
- 259. Chemische Grossindustrie (Dresden, T.).
- Egyes országok iparára* vonatkozó vegyes collegiumok:
- 260. Gewerbepolitik, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Industrieinteressen, inklusive Zollpolitik. (Karlsruhe, T. 3.).
- 261. Die deutsche Industrie, ihre Grundlage, Existenzbedingungen, Entwicklungstendenzen. (Charlottenburg, T. 2.).
- 262. Die deutsche Industrie, ihre Organisation, Verfassung unter besonderer Berücksichtigung des Kartell- und Syndikatwesens (Charlottenburg, T. 3.).
- 263. La France industrielle et commerciale (Grenoble, U.).
- 264. Industries régionales (Nancy, U.).
- 265. Geschichte Berlins mit besonderer Rücksicht auf die gewerbliche Entwicklung (Berlin, HH.).
- 266. Entwicklung und Organisation des deutschen Maschinenbaues (Dresden, T.).

*

Kereskedelmi politika. Hogy a megkezdett tárgyalási módot meg ne bontsuk, itt a kereskedelemre vonatkozó gazdasági tanok közül a szorosán vett kereskedelmi politikával kell első sorban foglalkoznunk. Hogy azonban meg legyen a kapcsolat az azután tárgyalandó magángazdasági és technikai szempontokkal is, látnunk kell előbb, daczára az így szükségessé váló ismétléseknek, egy modern kereskedelmi főiskola tan-

rendátmetszetét.¹⁾ Aztán (ezen sorrend betartása nélkül) vesszük az egyes még hátralevő doctrinákat.

Ime tehát a berlini Handelshochschule tananyagának csoportosítása:

1. Magángazdaságtan (kereskedelemtudomány):
  - a) kereskedelmi üzem általában;
  - b) árúkereskedelem és gyárüzem;
  - c) bankügy;
  - d) forgalom;
  - e) biztosításügy.
2. Közgazdaságtan (Volkswirtschaftslehre):
  - a) elméleti közgazdaságtan (theor. Nationalökonomie) statistika;
  - b) gyakorlati közgazdaságtan;
  - c) pénzügytan.
3. Jogtudomány.
4. Biztosításügy.
5. Szövetkezeti ügy.
6. Vegytan és kémiai technológia.
7. Physika és mechanikai technológia.
8. Földrajz és gyarmatügy.
9. Idegen nyelvek és kulturák.
10. Kereskedelmi oktatásügy, pedagogia.
11. Általános tudományos kiképzés.

A berlini iskola tanrendjében a kereskedelmi politika magán- és világgazdasági momentumokkal kombinálva a 2. b) ponton belül szerepel első sorban, de az 1. pont alatti collegiumokban is szerepelnek gazdaságpolitikai vonatkozások.

267. A berlini kereskedelmi főiskola mindenekelőtt bevezető collegiumot hirdet a kereskedelmi és világkereskedelmi politikába, a melyben a kereskedelmi politika főfogalmait, a merkantilismust, szabadkereskedelmet tárgyalja. Különösen kiterjed a német kereskedelmi politika utolsó száz esztendejének történetére. Ezenkívül van egy „Handelspolitik“ című collegiuma is, amely az előbbivel váltakozva szokott megtartatni. Syllabusa:

Handelspolitik im weiteren Sinne — im engeren Sinne: auswärtige Handelspolitik (Zollpolitik). — Geschichte der praktischen Handelspolitik und der handelspolitischen Theorien in England Frankreich, Deutschland usw. — Die Lehre von der sogenannten Handelsbilanz. — Die Prinzipienfrage: Schutzzoll und Freihandel. — Die hauptsächlichsten Fragen der heutigen Handelspolitik: Autonome Zollgesetzgebung und Handelsverträge; Tarifverträge und Meistbegünstigung; Freihäfen, Veredelungsverkehr usw.; Exportprämien. — Übersicht über die handelspolitischen Beziehungen Deutschlands zu den hauptsächlichsten Ländern Europas und Amerikas.

---

¹⁾ A kereskedelemtudományi disciplinák fejlődésének analysisét l. *A német kereskedelmi főiskolák* cz. munkában.

268. Probleme der Weltwirtschaftspolitik címen külön collegium hirdettetik (heti 1 órás) a következő syllabusszal:

Külföldi tőkebefektetés és politika. — A külkereskedelmi politika aktuális kérdései. — A tengeri forgalom szervezete. — A nemzetközi pénzpiacz békében és háborúban. — A be- és kivándorlás, a visszavándorlás és nemzetközi munkásszerzés problémái. — A nagy államok világgazdasági fizetési mérlege.

269. Ugyanitt világpolitika címen is tartanak idevonatkozó előadásokat. (Heti 1 óra.) Ime a részletes syllabus:

A világpolitika korunk gazdasági és politikai összejlődése számára való jelentőségében. — Ókor, középkor. — A modern világpolitika keletkezése a felfedezések korszakában. A portugálok, spanyolok, francziák, hollandusok és angolok tengerentúli terjeszkedése. Az orosz expansio. — Az újból egyesült Németbirodalom belépése a világpolitikába. Fejlődése mint tengeri hatalom és gyarmatosító hatalom. — A jelenkor világpolitikai problémái: A modern imperialis mus. Afrika felosztása. Északamerikai problémák: Kanada fejlődése és jelentősége. Egyesült-Államok; közgazdasági szervezetük és expansiós törekvésük összefüggése. A mexicói kérdés. A Panama-csatorna világpolitikai jelentősége. — Keletázsiai problémák: Japáni gyarmatosító és expansiós politika; China világgazdasági szerepe; Németország feladatai Chinában.

Zöpfl a berlini egyetemen külkereskedelmi politikai és gyarmatpolitikai rendes tanszék létesítését propagálván, érdekes promemoriát nyújtott be illetékes helyre e tárgyban, amelyben e tanszék létesítésével kapcsolatban világgazdaságtani intézet létesítését követeli. Ennek főcélja a gazdasági külképviseleti tiszti kar nevelése lett volna. Zöpfl világgazdaságtani előadásaiban (l. 268—9. sz. alatt), amelyeket alkalmasaknak tart arra, hogy gerincét tegyék a gazdasági külképviseleti functionáriusok közgazdasági nevelésének, mindenekelőtt bevezető elméleti részt nyújt. Ebben a gazdasági külpolitika tárgya, nevezetesen a világgazdaság, mint a nemzetközi gazdasági vonatkozások megtestesítője analitikailag tárgyalatik. Kifejti a különbséget világgazdasági viszonylatok és a belső közgazdaság és ennek alapfogalmai közt, bemutatja a kifelé irányuló gazdasági tevékenység növekedő jelentőségét, elemeit és hajtóerőit, úgyszintén és a belső közgazdaságéitól gyakran elütő alapjait. Majd következnek a gazdasági külpolitika elméletei, a melyek, mint pl. a merkantilista elmélet nemcsak a kereskedelemre vonatkoznak.

Ehhez csatlakozik a gyakorlati rész, lehetőség szerint theoretikus fejtegetések nélkül. Viszont a gyakorlati gazdasági külpolitika nemzetközi jogi alapjai, a mikor szükséges, figyelembe vétetnek. A jogi megalapozáson kívül figyelemben részesül a műszaki, gazdasági alapvetés is és előrebocsájtatik a külkereskedelem, tengerhajózás, tőkeátruházás stb. technikai ökonomiájára és üzemére vonatkozó minden tudnivaló; épp így összehasonlító statistika és a mennyiben szükséges, történeti visszapillan-

tások is adatnak. Ezeken az alapokon Zöpfl gazdaságpolitikai rendszerét így építi fel:

a) külső forgalmi politika (a tengerhajózás kábelügy, expansio, szervezés, subventionálás stb. politikája, a vasutakra, belhajózásra, postára, táviróra, telefonra, léghajózásra vonatkozó nemzetközi politika és egyezmények);

b) külső kereskedelmi politika (nemcsak kereskedelmi szerződések, hanem minden más idetartozó kérdés: közvetítő kereskedelmet, kereskedelmi mérleget, kiállításügyet, premiumokat vető politika, nyílt kapu, érdeksphaerák, bojkott, védjegy, szabadalmi ügy stb.);

c) a beruházási külpolitika (tengerentuli bankok, a külföldi tőke különböző felhasználási módjai a tőkék bizonyos irányokba való terelése, a vonatkozó tőzsdepolitika stb.);

d) a be- és kivándorlási politika;

e) a nemzetközi pénzpiacz ábrázolása.¹⁾

270. Itt említhető még ugyanezen főiskola „Deutschlands Weltinteressen“ című (2 órás) collegiuma is:

Deutschlands wirtschaftspolitischer Zustand zur Zeit der Reichsgründung. Die politische „Saturiertheit“. Der Aufschwung des deutschen Wirtschaftslebens seit den 80er Jahren, seine Gründe und seine Folgen. Weltwirtschaftliche und weltpolitische Interessenverpflichtung. Kolonial- und Weltpolitik. Unsere überseeischen Betätigungsgebiete: Amerika, Ostasien, der Orient. Die Entwicklungstendenzen unseres Aussenhandels. Kapitalsinvestierung im Auslande. Der Einfluss auswärtiger Verhältnisse auf unsere nationale Entwicklung: England, Russland, Frankreich, die vereinigten Staaten. Ausblick in unsere Zukunft als Weltvolk.

A többi főiskolákon a kereskedelmi politika köréből ilyenféle előadásokat látunk hirdetve. Pl. *Londonban*:

271. State promotion of foreign commerce.²⁾

Syllabus: The Lecture will not deal with any questions of fiscal policy, but will be devoted to a survey of the various ways in which at present the British Government endeavours to promote and assist the development of British Foreign Trade. It will include, therefore, a critical account of the machinery for (1) *the collection of information*—through (a) the Embassies, Legations and Consulates in Foreign Countries, (b) the Trade Commissioners and Correspondents in the Self-Governing Dominions and other British Possessions, and (c) Special Missions; and (2) *the dissemination of information*—through (a) Consular and other Annual Reports, (b) the „Board of Trade Journal“, and (c) the Commercial Intelligence Branch of the Board of Trade. A short account will also be given of the investigatory work of the Imperial Institute. Some notice will be taken of similar works

¹⁾ Lád bővebben *Promemoria über ein Institut und Ordinariat für auswärtige Volkswirtschaftspolitik zur Heranbildung von Beamten des auswärtigen Dienstes*. L. Zoepfl i. m. függelékében.

²⁾ Kivételesen itt közlök egy bevezető előadást. E bevezető előadásokról alább még részletesen van szó.

carried on by Foreign Governments; and the limitations of the utility of such action will be considered.

272. The Organisation of english foreign trade.

Syllabus: The general elements of English foreign trade explained in the light of history and geography. Analysis of trade: the more important commodities and their natural relations. Method of import and export organisation. Various agents and intermediaries and their work. Connection of the State with the process. Carriage by sea: the great steamship lines and routes. Importance of the freight question. Foreign routes and our relations with them. Financial organisation, method of buying and selling and liquidating obligations. The balance of trade and our trading relations with various typical countries examined. Change in the character of commodities exchanged, and the explanation.

273. The Trade of the British Empire, with special reference to the Self-governing Dominions and the more important Crown Colonies.

Syllabus: M. T. and L. T. — The Self-Governing Colonies. — Analysis of the trade of the Self-governing Colonies with the United Kingdom and the rest of the World. The character of the trade as influenced by the industrial development and economic policy of the Colonies and their financial relations with the Mother Country. Geographical and other conditions, peculiar to certain Colonies, as affecting their present and future value as markets.

S. T. — Crown Colonies and Questions of General Policy. — General character of the commercial relations of the tropical Colonies. The race question and the influence of political control on policy and development. The Empire as a whole: its resources and their utilisation, commercial and political ties. The possibility of improving present conditions and the difficulties to be overcome.

The lectures will be founded mainly on official documents, but references will be given to periodical literature and standard works on the subject.

274. Äussere u. innere Handelspolitik (Köln, HH. 2).

275. Auswärtige Handelspolitik (Marburg, U. 1).

276. International trade (Philadelphia, U. 2).

277. Commercial relations of United States (Syll: The trade relations of the U. S. with foreign countries; our manufacturers & exporters & sales abroad; methods & suggestions for the development of foreign trade) (Urbana, Champaign U. of Illinois).

278. Der Grosshandel u. seine Marktorganisation (einschliesslich der Börsen) (München U. 2).

279. Innere Handelspolitik u. Handelsgesetzgebung (Cöthen, T.).

280. Erörterungen über Deutschlands wichtigste Exportgewerbe und Ausfuhrwaren (Greifswald, U.).

Vagy specialisan a vámügy, illetve vámpolitika köréből vett collegiumtárgyak, pl.:

281. Das Deutsche Zollwesen (Cöln, H. H. 2).

282. The Tariff question in the U. S. (Pough Kepsie, Vassar Coll.).

*Magángazdasági szempontok.*¹⁾ Fent, a kereskedelmi politikáról szólván, rámutattunk a *berlini* kereskedelmi főiskola beosztására. Annak 1. magángazdaságtani (kereskedelemtudományi) fejezetéből közöljük a következőket:

a) *Kereskedelmi üzem általában.* Ide tartoznak a következő collegiumok:

283. Allgemeine Betriebslehre (Privatwirtschaftslehre kaufmännischer Betriebe) (2 óra).

Syllabus: Systematik. I. Betriebsmittel: Kapital und Vermögen, Kapitalbildung, -konsumtion, -bedarf. Umsatz. Finanzierung der Unternehmungen. Der Kredit, seine Organisation und seine Formen. Individueller, kollektiver und gesetzlicher Kreditschutz, Auskunftswesen, Kreditquellen. Zahlungsmittel und Zahlungsmethoden. Die Gegenstände des Handels, reale und ideelle Waren.

II. Formen der Unternehmung: Die Formen des Gesellschaftshandels, ihre charakteristischen Merkmale in wirtschaftlicher und rechtlicher Beziehung, Personen- und Kapitalvereinigungen.

III. Die Wirtschaftsführung: Der Handel als volkswirtschaftlicher Organismus, Grundlinien seiner Entwicklung, seiner Formen. Erwerbswirtschaften und ihre Ziele. Die Konkurrenz, das Risiko, die Spekulation. Mittel und Psychologie der Reklame. Organisation des Vertriebes, Einkaufs- und Verkaufsgemeinschaften. Der Kauf und seine handelstechnische Gestaltung. Grundzüge der Zoll- und Verkehrstechnik, Zoll- und Frachttarife, Nachrichtendienst, Lagerhauswesen.

284. Allgemeine Welthandelslehre (Allgemeine Handelslehre mit besonderer Berücksichtigung des internationalen Warenhandels) (4).

Syllabus: 1. Einleitung: Begriff des Handels, Arten des Handels; die Welthandelslehre, ihre Literatur und Quellen.

2. Die Entwicklungsbedingungen des Handels, privatwirtschaftlich betrachtet: Eigenarten und Strebungen der einzelnen Handelsbetriebe, Konkurrenz und Konkurrenzaufhebung, Konkurrenzfähigkeit der Produktion, Transportbedingungen, öffentliche Verkehrsbeeinflussung bezüglich Grenzüberschreitungen, Bedarf und Kaufkraft der Abnehmerkreise, Rechtsverhältnisse, Handelsgebräuche, öffentliche Handelsförderung, Informationswesen, Ausstellungen, gemeinsame Interessenvertretung des Handels.

3. Die Organisation des Handelsverkehrs: a) im allgemeinen (Produzenten- und Konsumentenhandel, Verlagshandel, Einzel- und Gemeinschaftshandel, Gross- und Kleinhandel, Eigen- und Kommissionshandel; die Herstellung der kommerziellen Verbindung zwischen Verkäufer und Käufer), b) im Exporthandel, c) im Importhandel, d) in öffentlicher Art (Märkte, Auktionen, Einschreibungen, Submissionen, Börsen).

4. Der Kaufvertrag: a) die Kaufvertragstechnik im allgemeinen, b) die Technik besonderer Arten von Kaufverträgen.

---

¹⁾ Rövid, de nem igen sikerült összefoglalási kísérletet arra nézve, hogy a német főiskolák mit tanítanak üzemtanból, vagyis abból a tárgykörből, a melyet ennek (Betrieb-Wissenschaft) nevez, Dietrichnél találunk. (I. m. 26. l.)

285. Organisation des kaufmännischen Betriebes in Handel und Industrie und ausgewählte Gebiete aus der Propaganda (2).

Syllabus: Allgemeine Grundsätze über die Organisation der Arbeit und der Mittel im kaufmännischen Betrieb. Das moderne Kontor. Die kapitalistische und die genossenschaftliche Richtung in der Gesamtorganisation. Organisation der Einzelbetriebe. Direktorale und kollegiale Leitung. Die departementale Gliederung. Der innere Dienst. Der äussere Dienst, insbesondere der Ein- und Verkauf. Anpassung der Organisation an gegebene Verhältnisse, Kräfte und Mittel. Allgemeine und besondere Arbeitsordnungen. Kontrolle. Monographien aus der Organisation einzelner grösserer Unternehmungen (Warenhaus, Grosseinkaufsgenossenschaften, Fabriken, Reedereien usw.). Hauptformen der Propaganda und ihre Organisation.

286. Finanzierung kaufmännischer und industrieller Unternehmungen (2).

Syllabus: A) Passive Finanzierung: 1. Geldbeschaffung bei Errichtung mit Eigenkapital, Personalkapital, Marktkapital (Finanzierung durch Aktien, Kuxe, Kolonialanteile), Kreditkapital.

2. Geldbeschaffung bei bestehenden Unternehmungen (Erweiterungskapitalien), Überschüsse, Kapitalerhöhung (Umwandlung in Aktiengesellschaft, Ausgabe junger Aktien, Fusionen, Agiopolitik, Vorzugsaktien, Sanierungen), Aufnahme von Schulden (Hypotheken, Obligationen, Kredite).

3. Die finanziellen Verhältnisse während des Betriebs: Anordnung von Vermögen, Kapital und fremden Mitteln; Bewertung, Sicherheit, Liquidität; Gewinn, Verlust, Rentabilität, Dividendenpolitik. Liquidation, Fusion, Konkurs.

B) Aktive Finanzierung: Der berufsmässige Finanzier, Finanzierung als Bankgeschäftszweig, Beteiligungen, Tochtergesellschaften, Finanzierungsgesellschaften.

287. Der Kaufmann in Theorie und Praxis (A.) (2).

Syllabus: Ausgewählte Partien aus Handelswissenschaft und Handelspraxis mit anschliessender Diskussion, unter Mitwirkung von in der Praxis stehenden Diplomkaufleuten, für Studenten im 4. und 5. Semester und frühere Studierende, welche die Handels-Hochschule absolviert haben.

288. Kaufmännische und industrielle Kalkulation (2).

Syllabus: Elemente und Methoden der Kalkulation. Kritische Untersuchung von Kalkulationen aus kaufmännischen und industriellen Betrieben. Kaufmännische Kalkulationen. Industrielle Kalkulationen. Kalkulatorische Bearbeitung der Bilanzen usw.

289. Theorie und Technik der Buchhaltung (Allgemeine Buchhaltungslehre) (2).

Syllabus: Einleitung. Aufgaben der Buchhaltung. Inventarium und Bilanz, Gründungs- und Schlussbilanz. Vermögensänderungen und ihre Aufzeichnung. Das Konto. Wesen der Verwaltungs- (kameralistischen) und Bestands- (einfachen) Buchführung. Wertveränderungen des Kapitals, Erfolgsbuchführung. Wesen und Technik der doppelten Buchhaltung.

Kontensysteme und Kontentheorien. Kontenschemata für verschiedene Zweige des Handels und der Industrie. Rechtliche und wirtschaftliche Leistungen

der Doppik. Gründung, Geschäftsbetrieb und Abschlusstechnik. Alte und neue Formen der Doppelbuchhaltung.

Besondere Fälle: Gemeinbuchführung, Abschluss bei Handelsgesellschaften, transitorische Buchungen, Filiale und Zentrale usw.

Kritik der Bilanzen.

290. Bilanzkunde (2).

Syllabus: Inventur, Inventar und Bilanz. Gründungsbilanz und -technik. Abschlusstechnik. Schlussbilanzen. Vermögens- und Ertragsbilanzen, ihr rechtlicher und wirtschaftlicher Inhalt, Bilanzen der Einzelkaufleute, der Personal- und Kapitalgesellschaften. Reserven. Bewertung der Bilanzposten, unechte und stille Reserven, Abschreibungen. Betriebrechnung und Ertragsbilanz. Gewinnverstellung und Erfolgsregulierungsposten. Die Bilanz als Grundlage der Steuerbemessung, Zwischenbilanzen; Bilanzdelikte (Fälschung, Verschleierung).

291. Einführung in die Buchhaltung mit Übungen (für Studierende ohne Vorkenntnisse) (4).

Syllabus: Wesen und Grundbegriffe der Buchhaltung und ihre Beziehungen zu Wirtschaft und Recht. Die Handelsbücher. Die Konten. Die Technik des Buchens. Die Vermögensrechnung, die Erfolgsrechnung und ihre Verbuchung. Die Anwendung der Grundsätze ordnungsmässiger Buchführung nach den verschiedenen Buchhaltungsmethoden, veranschaulicht an kurzen, typischen Geschäftsvorgängen mit jeweiligem Abschluss. Inventarisierung und die Technik der Bilanzierung. Übungen.

292. Einführung in das kaufmännische Rechnen (2).

Syllabus: Umrechnung der wichtigsten Münzen, Masse und Gewichte des Welthandels. Rechnungsvorteile. Schlussrechnung. Kettensatz. Prozentrechnung und ihre praktische Anwendung: Zins- und Diskontrechnung. Terminrechnung. Einführung in die Technik der Kontokorrentrechnung.

293. Arithmetik und Algebra (2).

Syllabus: Potenzen, Wurzeln und Logarithmen. Logarithmisches Rechnen. Gleichungen, insbesondere ersten und zweiten Grades. Proportionen. Arithmetische und geometrische Reihen. Permutationen und Kombinationen. Der binomische Satz.

294. Handelsjournalistik (2).

Syllabus: Einleitung: Aus der Organisation und der Technik der Zeitung. Die Zeitungen und ihr Publikum. Der Handelsteil und seine Bestandteile. Die verschiedenen Arten der Handelsberichterstattung. Zweck und Grenzen der Berichterstattung. Der Börsenbericht. Die auswärtige Börsen. Der Bericht über den Geldmarkt. Die Bankausweise. Die Aktiengesellschaften und die Kursgestaltung. Die Lebensgeschichte der Aktiengesellschaft im Spiegel der Handelspresse. Die offiziellen Mitteilungen der Aktiengesellschaften. Besprechung und Kritik von Geschäftsberichten und Bilanzen. Berichte über Generalversammlungen.

b) *Az árukereskedelem és gyári üzem című csoporthoz tartoznak a következők:*

295. Spezielle Welthandelslehre: Der Handel Europas nebst Ausblicken auf den überseeischen Produktenhandel (2).

Syllabus: Handelseinrichtungen und Handelsverhältnisse, Organisationen und Technik des Handelsverkehrs in den europäischen Handelsstaaten mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands sowie der Hauptartikel des Welthandels.

296. Der Börsenverkehr im Warenhandel (2).

Syllabus: Die Börse im allgemeinen und die Warenbörse im besonderen.

Der Warenterminhandel im allgemeinen: sein Wesen und jenes des handelsrechtlichen Lieferungsgeschäftes, die Voraussetzung seiner Entwicklung, staatliche Eingriffe, die Technik seines Abschlusses und seiner Abwicklung; Prolongation, Prämienengeschäfte. Die Wirksamkeit der Spekulation an der Börse, Auswüchse des Spekulationsverkehrs. Die Benutzung des Terminmarktes im Effektivhandel. Die Arbitrage im Warenhandel. Wechselwirkungen von Effektiv- und Terminmarkt. Organisation und Bedeutung der Warenbörsen in den einzelnen Ländern. Geschäftstechnik und Preisnotierungen der wichtigsten Terminmärkte.

Mint mellékcollegiumok figyelmet érdemelnek:

297. Der Vertrieb der Bücher (2).

Syllabus: Das Buch als Ware. — Die geschichtliche Entwicklung des Buchervertriebes in Deutschland. — Die wirtschaftlichen Grundlagen des Konditionensystems und sein Einfluss auf die Verbreitung der Literatur. — Allgemeines über Vertriebsmassnahmen und das Wesen der Reklame. — Die Vertriebsmassnahmen des Buchhandels (Verlag, Sortiment, Antiquariat). Der Buchervertrieb durch Kolportage- und Reisebuchhandel.

298. Das Kunstgewerbe als Arbeitsfeld des Kaufmanns (2).

Syllabus: Die wirtschaftlichen Grundlagen der heutigen Kunstindustrien. Handwerker und Künstler. Der Anteil des Kaufmanns. Geschmacksbildung. Qualität. Die Grundsätze: Zweck, Stoff, Arbeitsweise. Formen und Farben. Die wichtigsten Gebiete: Raunkunst. Möbel. Gold und Silber. Bronze. Eisen. Kunsttöpferei. Glas. Gewebe. Teppiche. Stickerei.

299. Kurse über internationale Privatwirtschaft.

Syllabus: In zweistündigen Abendvorlesungen mit anschliessender Diskussion werden von Spezialfachmännern Kurse über Einzelfragen der Privatwirtschaft eines bestimmten grösseren Auslandsgebietes abgehalten werden. In diesem Semester werden die Neuerwerbungen der Balkanländer sowie das Türkische Reich (vornehmlich die asiatische Türkei) den Gegenstand der Vorträge und Besprechungen bilden. Die Kurse, die zusammen ein Ganzes bilden, werden sich auf ungefähr 10 Abend-Doppelstunden erstrecken und in den Monaten Januar und Februar stattfinden.

c) *A bankügy magángazdaságtana köréből való collegiumok:*

300. Bankbetriebslehre (4).

Syllabus: Geschichtliche Entwicklung des Bankbetriebs. I. Der ertragswirtschaftliche Bankbetrieb: a) Die allgemeinen Grundlagen: 1. Betriebsgrundsätze. Beschaffung des eigenen Kapitals. 2. Beschaffung des fremden Kapitals (Depositen, Noten, Obligationen). 3. Verwendung der eigenen und fremden Mittel (Diskont, Lombard, Buchforderungen, Kontokorrentkredit, Anleiheübernahme, Gründungs-, Umwandlungsgeschäft, Emissionsgeschäft, Beteiligungen, Effektenanlage, Hypotheken). 4. Abwicklung der Geschäfte: das Kontokorrentkonto. 5. Beanspruchung

von Kredit (Rediskontierung, Lombard, Buch-, Akzeptkredit). 6. Das Liquiditätsproblem. 7. Die sonstigen Geschäfte (Bar-, Zahlungs-, Aufbewahrungsgeschäfte). *b)* Organisation und Geschäftspolitik der verschiedenen Bankunternehmungen (Privatbankier, Aktienbanken, staatliche Banken, sonstige Banken). II. Der genossenschaftliche Bankbetrieb. 1. Betriebsgrundlagen (Kapital, Reserven, Haftsummen, Zinspolitik). 2. Beschaffung des fremden Kapitals. 3. Verwendung der Kapitalien. 4. Zentralkassen. 5. Liquidität, Revisionswesen. III. Der Betrieb der Notenbanken: *a)* Reichsbank. 1. Bankgesetz als Grundlage. 2. Organisation und Verwaltung der Reichsbank. 3. Aufgaben der Reichsbank (Notenausgabe, Zahlungsverkehr, Kapitalverwendung). 4. Diskontsatz. Diskontpolitik. Devisenpolitik. 5. Reichsbank, ertragswirtschaftliche Banken, Geld- und Kapitalmarkt. *b)* Die Privatnotenbanken. *c)* (als Anhang vergleichsweise): Die Notenbanken der wichtigsten übrigen Länder.

301. Bank- und Börsenverkehr (mit Berücksichtigung der Rechnungstechnik) (2).

Syllabus: Überblick über die Bankgeschäfte und die Arten der Banken. Die Börse und ihre Stellung zum Bankgeschäfte. Die Zahlungsvermittlung der Banken. Wechsel und Scheck und die Geschäfte mit denselben, insbesondere Wechseldiskontgeschäft, Devisenhandel, Wechselpensionen. Edelmetall- und Münzhandel. Die Arten der Effekten nach ihren wirtschaftlichen Grundlagen, Emissionstechnik, Effektenhandel der Börse einschliesslich Skontrierungstechnik, Prolongationen und Prämienengeschäfte; das Börsenkommissionsgeschäft. Die im Wechsel-, Metall-, Münz- und Effektenhandel nach den Handelsgebräuchen der wichtigsten Handelsplätze des In- und Auslandes sich ergebenden Berechnungen, insbesondere auch die Arbitragerechnung.

302. Spezielle Betriebslehre: Der Börsenhandel (2).

Syllabus: I. Der Effektenhandel und die Fondsbörsen des In- und Auslandes. Die Wertpapiere im allgemeinen. Die Effektenmärkte. Technik der Börsengeschäfte. Die Börse als Geldmarkt. II. Die Warenbörsen.

303. Private Kapitalanlage und Vermögensverwaltung (1).

Syllabus: Wesen, Bedeutung der Kapitalanlage. I. Die Anlagemöglichkeiten: Einzahlungen bei Sparkassen, Banken, Genossenschaften, Versicherungsgesellschaften; Gewährung von Darlehen gegen Schuldschein, Hypotheken, Kauf von Grundstücken, Häusern; Beteiligung bei geschäftlichen Unternehmungen; Anlage in Wertpapieren (Obligationen, Aktien, Börsenhandel). II. Die Kunst der Kapitalanlage: Nach welchen Gesichtspunkten hat die Kapitalanlage zu erfolgen? Anleger und Auswahl der Anlagen, Spekulation, Beratung. III. Vermögensverwaltung (einschliesslich Buchführung).

304. Zinseszins- und Rentenrechnung (1).

Syllabus: Zinseszins-, Diskont- und Rentenfaktoren als Hilfsmittel zur Lösung der verschiedenen Zinseszinsaufgaben und zur Kapitalisierung von jährlichen und unterjährigen Renten. Tilgung von Anleihen durch gleichbleibende und veränderliche Renten (Annuitäten). Einlösung von Obligationen mit und ohne Aufschlag (Agio).

d) *A közlekedésügy is ide soroztatik. Mi ezt külön pontban tárgyaljuk; nem kevésbé*

e) a biztosításügyet is.

Nem egészen azonos ezekkel az, a mit *kölni kereskedelmi főiskola* foglal össze Privatwirtschaftlehre néven. Ide tartozik első sorban az általános kereskedelmi technika, továbbá a gyárüzemek, árukereskedelmi üzletek és végül a bankok kereskedelmi technikája. Ezek kebelében így oszlanak meg az egyes collegiumok.

A) Allgemeine Handelstechnik: a) Kaufmännische Betriebslehre mit Einschluss der Buchführung (Két cursusban tartatik. Az egyikben (4 óra) olyanok vesznek részt, a kiknek nincs gyakorlatuk, a másokban (3) azok, a kik már praxisban voltak). Die Kaufmännische Bilanz (1). Bilanzen der Aktiengesellschaften Grundlagen des Kaufmännischen Rechnens (2). — Buchhaltungslesen (2). (Két utóbbi gyakorlat. Heti 2—2 órával.) (1). — b) Verkehrstechnik: Grundzüge des Warenverkehrs (2). — Grundzüge des Geld-, Scheck- und Wechselverkehrs (2). — Grundzüge des Kontokorrentverkehrs (1). — Grundzüge des Effektenverkehrs (1). — Technik der Finanzierungen für Fabrik- und Bankbetriebsbeflissene (2).

B) Handelstechnik der Fabrikbetriebe: Selbstkostenwesen (2). — Ausgewählte Kapitel aus der Handelskunde für den industriellen Betrieb (1). — Kalkulation von Fabrikanlagen mit Ausschluss der Maschinen- und Metallwarenfabriken (1). — Seminar für Handelstechnik der Fabrikbetriebe (2).

C) Handelstechnik der Warenhandelsgeschäfte: Technik des Warenverkehrs mit besonderer Berücksichtigung der Welthandelsartikel (Haldottaknak 2). — Technik des Hamburgischen Exports (2). — Seminar für Handelstechnik der Handelsunternehmungen (1).

D) Handelstechnik der Banken: Die Technik des Hypotheken- und Effektenverkehrs einschl. Effektenkunde (3). — Die Bankbilanz nach dem neuen Bilanzschema, ihre buchtechnische (wirtschaftliche, bankgeschäftliche) und rechtliche Grundlage mit Beispielen aus der Praxis einer Grossbank nebst Erläuterung des Bankbetriebs (2). — Seminar für Handelstechnik der Banken (2).

A müncheni kereskedelmi főiskolán az oktatás ezen ága felöleli a kereskedelmi és ipari magángazdaságtant, a mely rendszeresen a kereskedelmi igazgatástanra és forgalomtanra osztatik. A kereskedelmi igazgatás (Kaufmännische Verwaltungslehre) az intézeti program szerint magában foglalja a tőkeszerzést és felhasználást, a mechanikai segéd-eszközök czélszerű felhasználását, nevezetesen az üzemi folyamatok és üzemi eredmények ellenőrzését a könyvvizetés révén. A kereskedelmi igazgatás főelőadásai lesznek: a kereskedelmi üzem alapvető berendezései, bevezetés a könyvelésbe, általános könyvviteltanba, mérlegügybe

és mérlegkritikába; e mellett a belső üzletvezetés más részei, valamint általános ismereteknek különleges vállalkozási ágakra való alkalmazása is ösztönzésül szolgálnak külön collegiumok tartására, úgy mint a bankok üzemének és könyvelésének szanálása, ipari vállalatok kereskedelmi igazgatása és könyvelése, forgalmi vállalatok kereskedelmi igazgatása és könyvelése az ipari önköltségszámítás.

A kereskedelmi forgalomtan a következő főelőadásokat foglalja magában: váltó-, csekk- és nemesérczforgalom, vállalkozási és kölcsöntőke forgalma, az árúkereskedelem technikája, az áruszállításnak a kereskedőre nézve legfontosabb területei. E mellett előadások tartatnak különösen fontos árúkereskedelmi ágakról. Szükség szerint a mechanikai és chemiai technologia közelfekvő területeivel kapcsolatban.

Hogy lehetővé tegyék a tanulóknak a kereskedelmi és ipari magángazdaságtan összterületén való áttekintést minden semesterben bevezető előadást tartanak ilyenféle címmel: Grundzüge der kaufmännischen und industriellen Einzelwirtschaftslehre. Ezen előadásnak az is a célja, hogy ama tanulók számára, a kik például mint gymnasiumvégzettek nem bírnak kereskedelmi praxissal, vagy a kiknek praxisa egyoldalú volt, előkészítésül szolgáljon a tulajdonképeni szakstudium számára. Ezenkívül előadások tartatnak a folyószámla-tanról és a kereskedelmi hirszolgálat ügyéről. A kereskedelmi számadások és okiratok ott tárgyaltnak, a hol ezt a kereskedelmi és ipari magángazdaságtan rendszere megkívánja.

A *frankfurti új egyetem* közgazdasági és társadalomtudományi kara „Privatwirtschaftslehre“ gyűjtőcímen a következő collegiumokat hirdeti:

Buchhaltung (3). Buchhaltungsübgn. f. Anfänger (1), Übgn. in industr. Buchhaltg. (1). Bilanzen (3). Einf. in d. kaufm. Rechnen (3). Übgn. im kaufm. Rechnen f. Vorgeschriftene (2). Finanzierungen (Kapitalbeschaffg. und Kapitalverwaltg. einschliessl. Gesellschaftsgründgn., Fusionen u. Saniergn.) (2). Kredit u. Zahlungsverkehr (3). Bankbetriebslehre (2). Warenhandelsbetriebslehre (3).

Megjegyzendő, hogy e főiskolán úgynevezett magángazdasági semináriumi oktatás van: ipari üzemtanból, kereskedelmi irodalomból kezdőknek valamint kereskedelmi üzemtanból is.

A *londoni főiskolán* az ide vonatkozó ismereteket „accounting and business methods“ néven foglalják össze, de részben a már fentemlített „commerce and industry“ csoportban is találhatók ilyenek. Ezek közül emlitem a:

305. „The function and methods of commercial advertising“ című előadás-sorozatot.

Syllabus: Origin of modern advertising for publicity in expansion of home trade areas following the rise of railways; its present day forms made practicable by the growth of newspapers and universal ability to read and write. The speciality package and trade-marked article. Fixed or „protected“ prices. Function of advertising as a „booster“ or speeder of the current of distribution. Economic position and value of advertising. Is advertising waste? Varied channels of advertising appeals and methods. Psychology, the basis of scientific advertising, just as it is the basis of scientific pedagogy. Right methods of arousing attention, creating interest and action by advertising. The creation of advertisements (with illustrations). Outline of a modern advertising „campaign“. Plea for the dignity of advertising.

306. Az accounting and business methods című collegium két részre oszlik (30 – 30 előadás). Az első rész syllabusa :

M. T. — General introduction as to the nature, objects, and utility of book-keeping. The nature of double-entry book-keeping described and distinguished from single-entry. Various forms of published accounts considered, and the nature and limitations of each described. The distinction between Capital and Revenue, both as regards receipts and expenditure. The distinction between „fixed“ and „floating“ assets. The Trial Balance. The application of the principle of the Trial Balance to each of a series of Ledgers. Various methods of sectional balancing described, and the relative advantages of each explained. Branch Accounts; their organisation and control from headquarters. Departmental Accounts. Consignment Exportation and Importation.

L. T. — Foreign Currencies; their fluctuation in value; its cause and effect. The accounts of Foreign Branches, and the treatment of fluctuating currencies therein. Balance Sheets and Revenue Accounts; their various forms and uses. Systems of Book-keeping. The Slip System, the Card System, the Loose-Leaf System; their application to both ledgers and books of first entry; their advantages and drawbacks.

S. T. — Tabular Book-keeping. Joint Stock Companies' Accounts. Outline of the constitution of Joint Stock Companies. Procedure during various stages of a company's career. Opening entries; issue of capital; acquisition of properties. Calls. Transfers. Forfeiture of shares. Payment of dividends. Reduction of capital, &c. Preparation for Audit and the Functions of Auditors. Partial Audits. The nature and utility of Periodical Returns.

A második rész syllabusa :

Accounting and Business Methods.

M. T. — The Double-Account System described and compared with the Single-Account System: its suitability to various classes of undertakings discussed. Reserve Funds and Reserves: their nature and object. The Investment of Reserve Funds. Secret Reserves. Sinking Funds: their nature, object, and operation. The depreciation of wasting assets: its nature and the various means by which it may be provided for. Goodwill: its nature and treatment in accounts. Profits: the various meanings attached to the term, and the method of arriving at true profits explained. Partnership Accounts.

L. T. — Income Tax; general outline of J. T. law; J. T. returns and assessment; the treatment of J. T. in accounts. Executorship and trust accounts. Bankruptcy and insolvency accounts.

S. T. — Liquidation accounts. Reconstruction of companies. Stock accounts. Stores accounts. Cost-a. Public-a. Local authorities'-a. The a. of charitable Institutions. The interpretation of a—s, and conclusion.

307. Business organisation (19 előadásos collegium).

Syllabus: L. T. The constitution of business houses. The financing of a business. The org. of control and responsibility. Remuneration of employees. The connection between records and results. The intelligence department. The organisation of mechanism. Stock exchange practice. The org. of credit. — S. T. Business statistics. Methods of payment. Methods of collection. Cooperation and profit-sharing, and their bearing on efficiency. The organisation of expanding, contracting, stationary and temporary business. The org. of payments the relations of speculation to business. Insurance. Interdepartmental trading. Public regulation and control, and its bearing upon organisation. Conclusion.

Ide vonatkozó érdekes syllabusok még a következő amerikaiak, amelyek képet adnak arról a sajátságos alakulásról, a melyet e tárgycsoport ott felmutat:

308. Business organisation & management (Lawrence, U. of Kansas, Graduate sch.).

Syllabus: Designed for advanced students in economics & sociology who desire to make special preparation for business life. — The course treats of methods of general business organisation & management as well as the organisation of the business, of the bank, the factory & the general office. The organisation & working of the industrial & commercial corporation will be given special consideration. Attention will be given to special examples of industries as types to illustrate the forms of modern business organisations & methods.

309. Business organisation (Urbana-Champaign, U. of Illinois, Courses in business administration).

Syllabus: Business enterprises & their organisation. The characteristics & relative advantages of the individual proprietorship, the partnership & the corporation. Organisation for operating purposes & the effect of the organisation on business & technical efficiency. The organisation & work of commercial & industrial associations.

310. Business methode (Reading, U. Coll. Classes in commerce).

Syllabus: Copying of letters, indexing, precis writing, card-index; postal, telegraph & telephone routine, Purchase of sale goods; counting house routine. Methods of forwarding goods. Customs, duties & the routine of docks & bonded warehouses. Mediums of exchange. The use of works of reference. The study of commercial & financial newspapers & reports. Import-export. — Banking, cheque, bills of exchanges. Correction of printers proofs.

Egyéb idevágó és rokon collegiumok példái rövid címekben:

a) *A kereskedelmi és ipari üzemtan és rokonágak köréből.*

- 311. Economic organisation (Liverpool, U.).
- 312. Documents commerciaux (Nancy, U.).
- 313. Kaufmännische Betriebstechnik der Fabriken (Cöln, HH. 3).
- 314. Modern industrial organisation (Pough Kepsie, Vassar Coll.).
- 315. Einführung in die Technik des Bankbetriebes (Leipzig, U. 1).
- 316. Allgemeine Handelsbetriebslehre (Freiburg i. B., U. 1).
- 317. Wirtschaftl. Organisation u. Geschäftsbetrieb industrieller & kommerzieller Unternehmungen (Aachen, T. 2).
- 318. Banking Practice (N.-York, U.).
- 319. Finanzierung technischer u. industrieller Unternehmungen (Zürich, U. 1).
- 320. Organisation u. Technik des kaufmännischen bankmässigen Zahlungs u. Kreditverkehrs insbesondere Kontokorrent, Deporten, Wechsél, Cheque u. Giroverkehrs mit Formularen u. Übungen (Breslau, U.).
- 321. Einführungskurs in die Kontorpraxis (Zürich, U.).
- 322. Modern industrial processes (Berkeley, California U.).
- 323. Fabrikbetrieb und Verwaltung (hiezú Vorkenntnisse) (München, T. 2).
- 324. Fabrikorganisation. Verwaltung und Verfassung der Gewerbebetriebe (Graz, T.).
- 325. Industrial management. A study of manufacturing organisation (Philadelphia, U.).
- 326. Selbstkostenberechnung industrieller Betriebe (Aachen, T.).
- 327. Économie industrielle pratique. Direction des entreprises (két párhuzamos folyam) (Zürich, T.).
- 328. Shop economics (Boulder, U. of Collorado).

Syllabus: . . . . will cover matters relating to the economical design and managment of manufacturing property; the capitalis. & organis. of companies; the organis. of labor, the calculation of cost, transmission of power & sanitation.

b) *Áruismeret.*

- 329. Introduction à l'étude des produits industriels et commercables, naturels et fabriqués (Gand, U.).
- 330. Kulturpflanzen der Weltwirtschaft (Giessen, U.).

c) *Számvitel, levelezés, mérleg stb.*

- 331. Kaufmännisches u. Gewerbl. Verrechnungswesen (Braunschweig, T. 2).

- 332. Comptabilité des banques (Fribourg, U.).
- 333. Einführung in d. Verständniss gesch. Bilanzen mit besonderer Berücksichtigung industrieller u. bergbaulicher Unternehmungen (Aachen, T. 1).
- 334. Commerc. Correspondence (Nottingham, U. Coll.).
- 335. Buchhaltung, Bankbetriebslehre, Handelswissenschaftliche Übungen (Zürich, U. 2).
- 336. Komerzielles Verrechnungswesen (Innsbruck, U.).
- 337. Accountancy (Leeds, U.).
- 338. Accounting (Edinburgh, T.).
- 339. Analysis of corporation reports (Newyork, U.).
- 340. Outillage commerciale, maritime et douanière (Nancy, U.).
- 341. Practice of commerce (Edinburgh, T.).
- 342. Compte courant, intérêts (Fribourg, U.).
- 343. Insurance book keeping (Edinburgh, T.).
- 344. Comptabilité et opérations financières (réservés aux ingénieurs et officiers) (Gand, U.).

d) *Könyvvitel.*

- 345. Einführung in das Verständniss der systematischen Buchhaltung (Leipzig, U. 2.).
- 346. Eléments de la comptabilité (Nancy, U.).
- 347. Buchhaltung, Contocorrent, Buchhaltungssysteme (Bern, U.).
- 348. Buchhaltung, der Begriff Vermögen etc. (Prag, deutsche T.).
- 349. Buchführungssysteme (Aachen, T. 2.).
- 350. Über Vermögensverwaltung u. private Buchführung (Bonn, U. 1).
- 351. Kaufmännische Buchführung (Halle, U. 2.).
- 352. Buchführung technischer Unternehmungen (Wien, T.).
- 353. Kaufmännische Buchführungs- und Bilanzwesen in den für Juristen wichtigen Beziehungen (Wien, U.).
- 354. Fabrikgeschäft und Fabrikbuchhaltung (Darmstadt, T.).

e) *Egyes kereskedelmi ágak.*

- 355. Getreidebehandlung und Getreideverwertung (Berlin, H. H. 1).

Syllabus: 1. Wie lagert und behandelt man Getreide zur Erlangung und Erhaltung eines möglichst hohen Gebrauchs- und Verkaufswertes? Abhängigkeit dieses Wertes vom physiologischen Zustande des Getreides und von seinen äusseren Eigenschaften einschliesslich den beigemengten Verunreinigungen. Beispiele, welche an Beobachtungen in der Praxis anknüpfen. Die massgebende Beteiligung der Luftfeuchtigkeit und des Wassergehaltes im Getreide an dem Zustande des Getreidekornes. Erfahrungen in landwirtschaftlichen und kauf-

männischen Kornhäusern, in Brauereien, Mühlen und Proviantämtern. Vorschriften für die Getreidebehandlung. Die häufigsten Getreideschädlinge. Vertilgung derselben.

2. Der Handel nach Gehalt, insbesondere nach Trockensubstanz. Allgemeine Bonitierung.

3. Die einzelnen Speichersysteme. — Die maschinelle Einrichtung. — Die Getreidetrocknung. — Das Getreidetransportwesen.

4. Getreideverwertung. — Müllerei. — Bäckerei. — Brauerei usw.

356. Der Vertrieb der Bücher (Die Reklame im Buchhandel) (Berlin, H. H. 1).

A szerint, a mint egyes főiskolák bizonyos gazdasági (üzleti, technikai) ágakra specializálják magukat, specialitásuknak megfelelőleg szoktak egyes illető kereskedelmi ágakat is behatóbban művelni. (Lásd fent a 297–8. sz. syllabusokat is.)

*

Világgazdasági szempontok. A világgazdaságnak hangsúlyozása mindenütt utat tört, a hol imminens világgazdasági érdekek szerepelnek (Anglia, Németbirodalom, Franciaország, Hollandia, Amerika, Olaszország stb.). Azonban a legtöbb helyen a világgazdasági szempontok még teljesen befelelődnak a külkereskedelmi vagy a gyarmatpolitikába. Több helyen látjuk már a kiválási folyamatot, míg Németországban már ittott mint különálló doctrina szerepel a világgazdaságtan.¹⁾

Ide tartozó specialis collegiumok a következők:

357. Einführung in die Weltwirtschaft (Berlin, H. H. 3).

Syllabus: Begriff des Welthandels und Weltverkehrs. Das Getreide, Fleisch und sonstige tierische Nahrungsmittel, die landwirtschaftlichen Erzeugnisse wärmerer Klimate, die landwirtschaftlich-technischen Nebengewerbe: Bier, Zucker, Spiritus, die künstlichen Düngemittel. Kohle und Eisen, die übrigen Metalle, die metallverarbeitenden Gewerbebezüge (Schiffbau, Maschinenbau und elektrische Industrie), das Erdöl und die sonstigen Mineralien. Baumwolle, Wolle, Leinen, Seide und die übrigen Faserstoffe. Papier- und chemische Industrie. Die Entwicklung der Landverkehrsmittel, die Seeschifffahrt. Die wichtigsten Wege des Welthandels.

358. Internationale Wirtschaftsbeziehungen der Gegenwart (Kiel, U. 2).

¹⁾ L. e szempontokat részletesen Harms i. m., úgyszinté Zoepfl i. m. s továbbá Sartorius Fr. v. Walterhausen: *Die Weltwirtschaftslehre*, = Zeitschr. für Socialwissenschaft. 3. F. 5. Jg. 7–8., Kobatsch: *Der Streit um die Weltwirtschaftslehre*, = Conrad Jb. 103. III. 48. Bd. Mindezek és még többek szerint Harms-szal egyetértésben a világgazdaságtan külön doctrina, külön módszerrel és saját rendszerrel. Velük szembe helyezkedik Diehl és pártja = Conrad Jb. III. XLVII. 469. l., a kik szerint a világgazdaságtan tökéletesen elhelyezkedhetik a nemzetgazdaságtan keretében.

- 359. Die deutsche Volkswirtschaft und Weltwirtschaft (München, U. 1).
- 360. Weltpolitik (Berlin, HH).
- 361. Übungen aus dem Gebiete der Weltwirtschaftslehre (Kiel, U. 2).
- 362. Übungen über Produktion, Zirkulation und Konsumtion wichtiger Welthandelsgüter (Kiel, U. 2).
- 363. Volkswirtschaftliche Zeitfragen: Weltwirtschaftslehre (Leipzig, U. 1).
- 364. Weltwirtschaftspolitik (Berlin, U. 2).
- 365. Weltwirtschafts- und Kolonialpolitik¹⁾ (Berlin, U. 1, Königsberg, U. 1).
- 366. Weltwirtschaftspolitik mit besonderer Berücksichtigung und Kolonialpolitik (Frankfurt, U. 2).
- 367. Besprechung wichtiger Fragen der Weltwirtschaft und Weltpolitik insbesondere der Kolonialpolitik (Frankfurt, U. 1).
- 368. Die internationalen Unionen (Bern, U.).
- 369. Die wirtschaftlichen und politischen Expansionsbestrebungen der Weltmächte (Kiel, U. 1).
- 370. Deutschlands Weltinteressen (Berlin, H. H. 2).
- 371. Bedeutung des Deutschtums im Ausland (Berlin, U. 2).
- 372. Die Organisation des Weltverkehrs und Verkehrspolitik (Halle U. 1).

Az általános és specialis világkereskedelmi tanok a magángazdaságtan körében is jeleztek. (L. 239., 268., 269., 274-6., 284., 295., 299. sz. is). Figyelmet érdemel végül a következő egy órás berlini kereskedelmi föiskolai collegium is:

373. Das Deutschtum im Ausland und seine Bedeutung für den deutschen Handel.

Syllabus: Mittelalterliche Kolonisation und auswärtige Handelsniederlassungen des alten Deutschen Reichs. Zusammenbruch der deutschen Weltstellung seit dem Ausgang des Mittelalters. Nationale Verluste durch Auswanderung und gedrückte Lage des deutschen Handels in der Epoche der politischen Zerklüftung des deutschen Volkes. Neuer Aufschwung als Folge des nationalen Zusammenschlusses. Zahl und Geltung der Deutschen ausserhalb der Reichsgrenzen: in Europa, in Übersee. Die gegenwärtige Stellung des Deutschen Reichs in der Weltwirtschaft. Die Stützpunkte des Auslandsdeutschtums für das deutsche Wirtschaftsleben. Pflichten des deutschen Kaufmanns im Ausland.

*

---

¹⁾ A gyarmatügyre, mint a mely minket legfeljebb közvetve érdekelhet, külön nem tértem ki. Csak ott nem hagytam el, a hol más, minket érdeklővel szervesen összefügg. P. Angliában is.

Mulasztás volna rá nem mutatni, hogy a modern társadalomgazdaságtani oktatásban milyen mértékben foglalkoznak a *socialistikus mozgalmakkal és tanokkal*. Sajnos, csak röviden.

Rendesen a közgazdaságtani eszmék történetével kapcsolatosan, valamint az egyes elméleti kérdések fejtegetésével összefüggésben, de a socialpolitika tanításával is szoros nexusban szokták a socialistikus szempontokat kidomborítani, de igen sok helyen látjuk, hogy a socializmus eszmefejlődésének és mindennemű vonatkozásainak külön collegiumokat szentelnek. Pl.:

374. Sozialismus und Kommunismus (Frankfurt U. 2).

375. Sozialismus, insbesondere Karl Marx (Breslau U. 2).

376. Kapitalismus u. Sozialismus (Berlin U.).

377. Der Marxismus (Breslau, U.).

378. Kampf zwischen Kapital und Arbeit (Berlin, U. 1).

379. Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus (Frankfurt, U. 2, Göttingen, U. 1).

380. Volkswirtschaftliche Zeitfragen (Kapitalismus und Sozialismus, Frauenarbeit etc) (Leipzig, U. 1).

E)

Socialpolitika. E fejezet bevezetése gyanánt nagyon csábító volna arra kiterjeszkedni, hogy mi is a socialpolitika, mik a céljai és feladatai, tudomány-e vagy nem. De nem engedi e dolgot célja és tiltaná akkor is, ha e kérdések megnyugtató megoldást nem is nyertek volna.¹⁾ Megelégszünk itt annak megállapításával, hogy a socialpolitika, mint az általános gazdasági politika egyik részének mint „empirische Fachdisziplin”-nek specialis oktatása oly mérveket öltött, hogy az alkalmazott közgazdaságtanból való kiválása nagyjából máris befejezettnek tekinthető.

A mi a socialpolitikának, mint a tanítás tárgyának külső beosztását illeti, utalok a legismertebb legújabb kézikönyvekre: van der Borghtra, Jastrowra, Zwiedineck-Südenhorstra, valamint a legismertebb bibliographiai

---

¹⁾ L. M. Weber: *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis.* = Arch. f. Sozialw. u. Sozialpolitik, 19. Bd., Sombart: *Ideale der Sozialpolitik.* U. o. 10. Bd. Gottl: *Zur sozialwissenschaftlicher Begriffsbildung.* U. o. 23. Bd.

rendszerekre.¹⁾ Van der Borgh't rendszere némelyek szerint, bár kissé

¹⁾ L. van der Borgh't: *Grundzüge der Sozialpolitik*. Leipzig, 1904. — Jastrow: *Sozialpolitik und Verwaltungswissenschaft*. Berlin, 1902. — Zwiedineck-Südenhorst: *Sozialpolitik*. 1911. — A *Blätter für die gesamten Sozialwissenschaften* bibliografiai anyagbeosztásának vonatkozó része, amely egyszersmind systematika jellegével bír, a következő:

VIII. Sozialpolitik.

1. *Allgemeines*. Arbeiterfrage allgemein. Kirche und Sozialreform. Staatliche und kommunale Sozialpolitik allgemein.

2. *Soziale Zustandsschilderung*. Allgemeines. Arbeiterinnen. Dienstboten. Kellnerinnen. Heimarbeit. Arbeits- insbesondere Tarifvertrag. Berg- und Hüttenarbeiter. Buchdrucker, Schriftsetzer. Landarbeiter. Lohnfragen, Gewinnbeteiligung der Arbeiter. Verschiedenes. (Ez a „különbözők“ rovat minden csoportban megismétlődik.)

3. *Arbeiterschutz*. Allgemeines. Arbeitszeit. Frauen, Kinder und Minderjährige. Gewerbehygiene, Gewerbeaufsicht. Heimarbeit. Lohnschutz, Mindestlohn. Unfallverhütung.

4. *Sozialversicherung, insonderheit Arbeiterversicherung*. Allgemeines. Alters-, Invaliden und Hinterbliebenenversicherung. Arbeitslosenversicherung. Krankenversicherung. Unfallversicherung. Privatbeamtenversicherung.

5. *Organisation der Arbeitgeber und Arbeitnehmer*. Allgemeines. Arbeitgeberverbände. Christlich-nationale Arbeiterbewegung. Gewerkschaftsbewegung (allgemein). Verschiedene Arbeiterverbände.

6. *Streik und Aussperrung. Einigungsämter und Schiedsgerichte*. Schieds- und Schlichtungswesen. Strike, Aussperrung, Boykott.

7. *Arbeitsmarkt, Arbeitslosigkeit und Arbeitsvermittlung*.

8. *Mittelstandspolitik*. Allgemeines. Gewerblicher, kaufmännischer und landwirtschaftlicher Mittelstand. Lehrer. Privatangestellte. Handlungsgehilfen. Schauspieler und Artisten. Schriftsteller und Journalisten. Staats- und Kommunalbeamte. Techniker, Ingenieure.

9. *Wohnungs- und Bauwesen, Bodenreform*. Arbeiterwohnungswesen, Kleinwohnungsbau. Bauwesen. Baupolizei. Bodenfrage. Bodenreform. Gartenstadt. Städtebau. Wohnungsfrage, Wohnungspolitik allgemein. Wohnungsfürsorge. Wohnungsinspektion. Wohnungshygiene.

10. *Soziale Hygiene*. Allgemeines. Alkohol. Ernährung. Geisteskrankheiten. Geschlechtskrankheiten, Sexualhygiene. Kinderpflege. Lebensmittelkontrolle. Rassenhygiene. Schulhygiene. Tuberkulose. Übertragbare Krankheiten. Desinfektionswesen. Wasserversorgung, Abwässer.

11. *Frauenfrage*. Allgemeines. Frauenberufe. Frauenbildung. Frauenrechte. Soziale Arbeit der Frau.

12. *Erziehungs- und Bildungswesen*. Allgemeines. Arbeitsschule. Auslandsschulwesen. Beamtenbildungswesen. Berufswahl. Bibliotheks- und Buchwesen. Lesehallen und Museen. Bildungswesen einzelner Staaten und Städte allgemein. Fortbildungsschulwesen. Gewerbliches und technisches Bildungswesen. Lehrlingswesen. Juristisches und volkswirtschaftliches Bildungswesen. Hilfsschulwesen, Heilpädagogik. Kaufmännisches Bildungswesen. Land- und forstwirtschaftliches Bildungswesen. Lehrerbildungswesen. Körperliche Erziehung. Spiel und Sport.

talán elavult, de még mindig a legmintaszerűbbek közé tartozik. A socialpolitika (I) általános vonatkozásainak, lényegének, feladatainak, előfeltételeinek, a socialis belátásnak és kötelességtudásnak, valamint a socialpolitikai irányoknak (socialismus, individualismus, socialreform) kifejtése után rámutat a socialpolitika útjaira, a törvényes kényszerre, a költségkérdésre, központosításra és decentralisatióra és a socialpolitika tempójára. Majd bemutatja a sp. hordozóit és szerveit (állam, önkormányzati testületek, munkaadók, munkások, a tényleges állapotok megállapítására szolgáló szervek, initiáló és kioktató szervek, érdekképviselők, vezető közp. szakhatóságok). (II) Munkásjóléti politika alatt ismerteti (1) a munkaalakalom hiányát, elvesztését és biztosítását, (2) a munkaviszony létrejöttét és alapjait, (3) az abból eredő jövedelmet, (4) felbontását, (5) a munkaviszonyból eredő jogvitákat, (6) a munkafeltételeknek egyesülés útján való befolyásolását, (7) a munkásbiztosítást, (8) a munkáslakáskérdést. Külön fejezetet szentel (III) az önkormányzati testületek és magánosok önálló socialpolitikai munkájának és a szervezett önsegélynek, kiemeli (IV) a munkásokon kívül a nem önálló helyzetben levő más alkalmazottakra vonatkozó közjóléti politikát is.

A *socialpolitika egyes ágai* a főiskolai oktatásban ismét kisebb-nagyobbfokú önállósulást mutatnak. Mindezeknek részletes végigvezetése nem áll módunkban, meg kell elégednünk a collegiumok példaszerű sorozatos bemutatásával.

A socialpolitika ama főiskolákban, a hol külön nem említettik, az alkalmazott közgazdaságtanban vagy gazdaságpolitikában szerepel. Az angol főiskolák a közigazgatással kapcsolatban is adják elő. Pl. a London School egyes fejezeteit a következő collegiumokban:

381. The british system of Local government (10).

Lehrlings- und Fortbildungsschulwesen. Mittelschulwesen. Religions- und Moralunterricht. Schulpolitik, Schulaufsicht. Staat, Kirche und Schule. Staatsbürgerliche Erziehung. Universitäten und Hochschulen. Studententum. Volksbildungswesen, Volkshochschulen. Volks- und Jugendlektüre. Volksschulwesen.

13. *Genossenschaftswesen*. Allgemeines. Konsumgenossenschaften. Kreditgenossenschaften. Genossenschaftsbanken und Kassen. Landwirtschaftliche Genossenschaften.

14. *Armenwesen*. Allgemeines. Armen- und Heimatwesen einzelner Staaten allgemein. Bettel, Wanderarmut, Landstreicherei.

15. *Öffentliche und private Wohlfahrtspflege. Wohlfahrtseinrichtungen*. Allgemeines. Fürsorgeerziehung. Gefängniswesen. Gefangenen- und Entlassenenfürsorge. Irren- und Schwachsinnigenwesen. Jugendfürsorge und Kinderschutz. Jugendstrafrecht. Jugendgerichte. Kranken- und Rekonvaleszentenfürsorge. Säuglings- und Mutterschutz. Uneheliche Kinder, Kost-, Findel- und Waisenkinder. Vormundschaftswesen.

382. Public administration with special reference to the local government of Great Britain (30).

Idevágó specialis collegiumok még ugyanitt:

383. The evolution of english poor law policy 1893 – 1913 (3).

384. Arbitration Courts and Wages Boards for the Regulation of the Conditions of Labour in the Oversea Dominions and the Mother Country (6).

Syllabus: I. Growth of Trade Unionist movement in Australia and New Zealand. Organisation of Labour for political purposes. Unemployment and spread of Sweating in large towns. Beginnings of factory legislation. Labour unrest 1889—93; maritime and shearers' strikes. Attempts to boycott non-union labour and hold up transport. Victories of employers who refuse arbitration. Parliamentary action to provide compulsory arbitration. II. The New Zealand law of 1894. Conciliation Boards. Arbitration Court and registration of industrial agreements. Registered unions made corporations. Penalties provided for strikes and breaches of Awards. Initial difficulties. Employers refuse to co-operate in setting up Conciliatory machinery. Success of Arbitration Court: eagerness of labour unions to obtain awards. Prosperity, rise in wages and improvement of labour conditions: sweating stamped out. Criticisms of English and foreign students. Rise in cost of living. Dissatisfaction of labour unions. Strikes of slaughter men and miners. Large measure of industrial peace between 1894 and 1911. Enforcement of penalties. Amendments of the Act. Present position. III. The Arbitration Law of New South Wales. Time Limit. Restriction but not Prohibition of Strikes. No Conciliation. Common Rule. Free use of Industrial Agreements. Hampered by decisions of Law Courts Expensive. Procedure. Congestion. Political Antagonism. Abandonment. Arbitration in Western Australia. Failure of Conciliation Boards. Success of Arbitration Court. Effect in Gold Fields. The Timber Cutters' Strike. IV. Federal Arbitration Act. Intermittent Operation. Award in Shearing Dispute. Hopes of Labour Unions. Collision with Wages Boards. Victorian Wages Boards. Constitution. Informality of Procedure. Small Beginnings. Early Difficulties. Rapid Expansion. Effect on wages in Sweated Industries. Effect on Slow and Aged Workers. V. Effect of Wages Boards on number and condition of Outworkers. The Chinese. Acquiescence of Employers. Limited scope of determination of Wages Boards compared with Awards of Arbitration Courts. Effect on Working Hours and Overtime. On Trade Unionism. Wages Boards in South Australia. Action of Legislative Council. Spread of Wages Boards throughout Eastern Australia. VI. English Trade Boards Act. Cautious Limitation of Scope. Exceptional powers given to Board of Trade. First Proceedings. Minimum wage for Miners. The English and the Colonial Conference. Canadian Industrial Disputes Investigation Act. Compulsory Reference. Moderate Aims of Public Services. Success in reducing number of Labour Conflicts. Failure in certain difficult cases. Nova Scotian Miners. Possible adoption of Canadian Methods in U. S. Contrast between Canadian and New Zealand Systems. Contrast between both and Wages Boards.

A hol a szocialpolitika már önállóan tanítatik, ott gyakran külön bevezető collegiumokat látunk pl. ilyenformán:

385. Grundzüge der Sozialpolitik (Leipzig, U. 2).

386. Einführung in die Sozialpolitik (Braunschweig, T. 2).

387. The labor problem. Lectures, readings, reports & discussions (Brunswick, Bowdoin Col.).

Az ilyen bevezető előadásokat azután teljes sociálpolitikai tanfolyam követi vagy egységesen, pl. :

388. Sozialpolitik (Berlin, U. 1).

389. System der gesamten Sozialpolitik mit Einschluss des Armenwesens u. der Grundzüge der Sozialversicherung (München, U. 4).

Külön collegiumokban ismertetik nemcsak a hazai, hanem a külföldi sociálpolitikát is pl. :

390. Amerikanische Sozialpolitik (Berlin, U. 2).

391. Die Arbeiterfrage in Frankreich (München, U.).

vagy pedig kisebb-nagyobb fejezetekben, a mint az alábbiakban látni fogjuk :

392. Ausgewählte Kapitel der Sozialpolitik (Brünn, T. 1).

393. Sozialpolitische Besprechungen mit Besichtigungen. Zentralthema : Die Soziale Thätigkeit der Kirchen und Sekten. (Frankfurt, U. 1).

394. Kolloquium über Sozialpolitik (Leipzig, U. 1^{1/2}).

A többi főiskolák tekintetében a következő csoportosításban mutathatók be a socialpolitikai és kapcsoló collegiumok.

Még más tanokkal kapcsolatban szerepelnek ilyenformán :

395. Grundzüge der Sozialpolitik, mit Einschluss der neueren sozialen Theorien (München, U. 1).

396. Arbeiterfrage, Sozialismus, Sozialreform (Darmstadt, T. 2).

397. Ökonomische Politik, Gewerbepolitik und gewerbliche Arbeiterfrage (München, U. 2).

398. Praktische Nationalökonomie Wirtschafts- und Sozialpolitik (Frankfurt, U. 4).

399. Allgemeine Wirtschaftslehre. System der deutschen Sozialpolitik (Braunschweig, T.).

400. Wirtschafts- und sozialpolitische Übungen (Leipzig, U. 1^{1/2}).

401. Rechtliche u. wirtschaftliche Lage der arbeitenden Klassen (Gewerkschaften, Tarifverträge, Lohntheorie, Lohnbewegung) (Berlin, U.).

402. Probleme der sozialen Gesetzgebung (Berlin, U.).

403. Soziale Gesetzgebung (olvasva) (Aachen, T. 2).

404. Legislation ouvrière comparée (Genève, U.).

405. Die Wohlfahrtspflege als Faktor des wirtschaftlichen Lebens (Berlin, H. H. 1).

Syllabus: Nach einer kurzen theoretischen Einleitung sollen die Hauptgebiete der Wohlfahrtspflege unter besonderer Berücksichtigung ihrer Bedeutung für das wirtschaftliche Leben behandelt werden, ausgenommen die öffentliche

Gesundheitspflege. Im einzelnen werden behandelt werden: 1. Materielle Fürsorge, 2. Sittliche, geistige Fürsorge; Besichtigungen.

Egyes socialpolitikai kérdés-complexumok előadásának példái:

Munkásvédelem, munkásegészségügy.

406. Arbeiterschutz im allgemeinen und Unfallverhütung (Danzig, T. 1).

407. Wohlfahrtspflege in ihrer Bedeutung für die Lösung der ländlichen Arbeiterfrage (Exkursionen) (Berlin, Lw. H. H.).

408. Notwendigkeit, Begriff und Aufgaben der ländlichen Wohlfahrtspflege (Königsberg, U.).

409. Gewerblicher Arbeiterschutz (Wien, T.).

410. Arbeiterschutzgesetzgebung und Wohlfahrtspflege (Cöln, H. H. 1).

411. Gesundheitsschutz und Unfallverhütung im Gewerbe (Cöln, H. H. 1).

412. Gewerbeinspektion in Österreich (Wien, T.).

413. Über die Gefahren im Bergbau und Hüttenbetrieb und deren Verhütung (Aachen, T.).

414. Österreichische Gewerbe- und Arbeiterschutzgesetzgebung (Graz, T.).

415. Gewerbehygiene, Unfallverhütung verbunden mit Fabrikbesichtigungen (Aachen, T. 1).

416. Soziale Medizin (Wien, U.).

417. Gewerbehygiene in der Textilindustrie (Prag, Deutsche T.).

418. Allgemeine Gewerbehygiene (Mit Excursionen) (U. o.).

Vegyes munkásügyi és socialpolitikai kérdések:

419. Labour problems (Cambridge, U.).

420. Problems of labor (Sanfrancisco, U. of California, Berkeley.).

421. Die Reichsversicherungsordnung (Darmstadt, T.).

422. Trade-unionism (Bristol, U. 5).

423. Wege zum gewerblichen Frieden (Cöln, H. H. 1).

424. Schiedsgerichte u. gewerbliche Verträge (Vorträge u. Übungen) (Dresden, T.).

425. Alkoholismus und seine soziale Bedeutung (Bonn, U.).

426. Praktische Übungen über Armenwesen mit Besichtigungen von Alters- und Siechenhäusern (Frankfurt a. M., heti egy délután).

427. Das Armenwesen des Deutschen Reiches (Frankfurt, U. 1).

428. Geschichte der Kinderfürsorge (Frankfurt a. M., U. 1).

429. Übungen über Säuglingssterblichkeit (Frankfurt a. M., 1).

430. The economics of workingmen (Toronto, Mc. Marter, U.).

Syllabus: A discussion of such subjects as the various methods of industrial remuneration, the place of the laborer in the evolution of industry, the history structure & principles of trade unionism, the legal status of labour.

431. Die Privatbeamtenfrage (Berlin, U.).

432. Az inaskérdés. (Genève, U.).

A *közszégi politika* köréből vett külön előadások példái. Általános előadások:

433. Probleme der Kommunalwirtschaft und Kommunalpolitik (Hannover. T. 1).

434. Städtische Verwaltungspolitik (Dresden, T.).

435. Grossstädte Europas (Wien, U.).

436. Die moderne Grossstadt. (Berlin H. H.)

Syllabus: 1. Der moderne Grosstädter. 2. Die Grossstadt als Wohnzentrum (Grund und Boden, Städtebau, Wohnungswesen). Die Grossstadt als Wirtschaftszentrum (Gewerbe, Handel). 4. Grosstädtisches Verkehrswesen. 5. Grosstädtische Verwaltung (Fürsorge für das körperliche, geistige und wirtschaftliche Leben).

437. The town & its problems (Liverpool, U.).

438. Wirtschaftliche Aufgaben der Städte (Dresden, T.).

439. Economical & social problems of City Life (Pough Kepsie, N. Y. Vassar Coll.).

440. Municipal problems (Northampton, Mass., Smith Coll. U.).

Syllabus: A study of the economic and social conditions under which the masses of people in cities live and work.

441. Municipal government. (Ames, Yowa State Coll., Yowa.).

Syllabus: A comparative study of city governments in England, France, Germany and U. States. Special attention of municipal government in the U. States.

442. Soziale Probleme in der modernen Grossstadt (Breslau, U. 1).

Egyes kommunalpolitikai ágakra vonatkozó és rokon előadások:

443. Städtische Boden- u. Wohnungspolitik (Braunschweig, T.).

444. Wohnungsfrage und Städtebau (Lichtbilder, Besichtigungen) (Berlin, U.).

445. Kommunal- und sozialhygienische Einrichtungen der Städte (Breslau, U.).

446. Boden, u. Wohnungsfrage (Prag, deutsche U.).

447. Special lectures in municipal problems:

a) Housing conditions in Los Angeles.

b) Past & future of Exposition Park.

c) The banks and the Community.

d) The Los Angeles Chamber of Commerce.

e) Democracy and the city.

f) Problems in life insurance.

g) Ideals of public education. (Los Angeles, U. of Southern California.)

448. Natural resources, development & conservation, the growth of cities, the domestic market. Social investigation. (Seattle, U. of Washington, Coll. of arts & sc.)

(L. még a 85., 106., 110. sz. a. is.)

Nem lesz érdektelen végül két ismert szakfőiskolának egész anyagát röviden bemutatni. A *cölni Hochschule für kommunale und soziale Verwaltung* tanrendje a következő:

A) *Jogi ismeretek*: a) Közjog és közigazgatási jog. — Közjog és közjogi gyakorlatok. Közjogi seminarium. — Gazdasági közigazgatási fejezetek. — Szegénygondozás és szegényügy. — Ifjúkorúak gondozása. — Községvagyon. — Iskolajog. — Beligazgatási jog. — Községi jogi gyakorlatok. — Közigazgatási jogi gyakorlatok. — b) Polgári jog. — Per- és csődjog. Gyakorlatokkal. — c) Egyéb jogi kérdések. — Szövetkezeti jog. — Községi kártérítési viszonyokra vonatkozó gyakorlatok. Büntetőjog.

B) *Gazdaságtan és kultúraápolás*: Bevezetés a közgazdaságtanba. Közgazdaságtan. Kolloquium. — A közgazdasági termelés szervezete. Gazdaságpolitika. Agrárpolitika. — Pénzügytan. Pénzügyi jog. — Kereskedelmi mérleg. A modern reklám-, jelzálog- és értékforgalom. — Állami és községi számvitel. — Munkásvédelmi törvényhozás. — Társadalmi kérdés és socialpolitika. — Községi közigazgatás. — Falusi közigazgatás. — Községi vállalatok üzemtana. — Szövetkezeti ügy. — Mérték- és érmeügy. — Iskolauty. — Járványok. — A modern színházüzem. — Műemlékek. (A sajtókollégiumokat l. a sajtó fejezetében.)

C) *Statistika*: Bevezetés a társadalmi és külön a gazdasági statistikába. — Pénzügyi statisztikai gyakorlatok.

D) *Biztosításügy*: Társadalmi biztosítás. — Betegbiztosítás. — Gyógyítás és kártalanítás. — Balesetbiztosítás. — Rokkantt biztosítás. — A socialis biztosítás hasznosítása a község által. — A magán- és társadalmi biztosítás új kérdései. — Társadalmi-biztosításjogi gyakorlatok. — Biztosítási számtani gyakorlatok. — Magán- és társadalombiztosítási seminarium.

E) *Technika*: Geologia. — Szén és turfa. — Bányászati ismeretek. — Az építési igazgatás feladatai. — Városépítési gyakorlatok. — Községi ingatlan birtokigazgatási gyakorlatok.

F) A nyelvoktatást a franczián kívül, a melyet a főiskolán magán oktatják, a kereskedelmi főiskola adja 15 nyelvből.

G) Általános műveltséget gyarapító kollégiumok (számszerint 42) is rendelkezésre állanak. Felsorolásuk itt felesleges.

A másik főiskola a düsseldorfi *Akademie für kommunale Verwaltung* a következőket tanítja:

1. *Jogi előadások*: Birodalmi, állami és községi közjog (4). — Közigazgatási gyakorlatok (1). — Közigazgatási jog (3). — Mezőgazdasági, halászati és vízügyi igazgatás (1). — Német iparjog (1). — Uti és építési jog (1). — Iskolajog (1). — Szegényjog és szegényügyi igazgatás (1). — Vadászati jog (kéthetenként 1). —

Pénzügyi jog és gyakorlatok (1). — Magánbiztosítási jog és magántisztviselők biztosítása (1). — Bevezetés a büntetőjogba és bünv. perrendtartásba községi tisztviselők számára (1). — Élelmiszerrendészet (1). — Közigazgatási jogi gyakorlatok (3). — Polgári perrendi gyakorlatok.

2. *Államtudományok*: Ált. közgazdaságtan (2). — Közgazdasági gyakorlatok (3). — A jelenkor társadalmi kérdései (1). — Községi gazdasági és társadalmi politika (2). — Gazdaságpolitikai és socialpolitikai gyakorlatok (1). — Községi pénzügyek (1). — Közegészségügy és igazgatás (1). — Honismeret (Heimatspflege) (1). — Államszámviteltan (1). — Megjegyzendő végül, hogy ezen intézetnek közegészségügyi seminariauma is van, a melyen nagyobb közegészségügyi tudományos dolgozatok készítésébe vezetettnek be a tanulók.

Végül visszamutatunk az 5. tárgycsoportban megbeszélt „Jog és Közigazgatás fejezetre“ amely szorosan összefügg a fentiekkel. (L. a 67. l. is).

F)

Szövetkezés. Mint több előző csoportot, úgy ezt is legtöbbször az alkalmazott közgazdaságtan kebelében szokták előadni vagy pedig ott ahol az alkalmazott közgazdaságtant részekre bontják, az agrárpolitikában, azaz ipari politikában tárgyalják a vonatkozó szövetkezeti általános ismereteket. Ujabban azonban mindinkább érvényesül az a törekvés, hogy a szövetkezeti ügyet egész külön collegiumok keretében ismertessék, egyetemeken, műegyetemeken és szakfőiskolákon egyaránt.¹⁾ Sok helyen összefoglaló collegiumban adnak áttekintést a szövetkezeti kérdés egészéről pl.

¹⁾ A svájci fogyasztási szövetkezetek szövetsége 1912-ben azzal a kérelemmel fordult a zürichi kanton kormánytanácsához, hogy a zürichi egyetem kebelében létesítendő ama tanszéket illetőleg, a melyről a szövetkezeti ügy története és elmélete fog előadatni, hallgassa meg az érdekelt körök véleményét. Ez a felterjesztés olyan általános érdekű és olyannyira ráillik a mi adott viszonyainkra is, hogy bizonyára érdemes lesz itt néhány pontját reprodukálni. Éles ellentétben állónak látják a svájci szövetkezetek ugyanis azzal a jelentőséggel, a melyet a szövetkezeti ügy elért, azt a tényt, hogy eddigelé tudományos kutatás tárgyává alig tétetett és alaposan tájékozódni alig lehet felőle. A közgazdasági tudománynak ezt a hiányát sürgősen pótolandónak tartják. A mi a szövetkezeti ügynek főiskolai oktatását illeti, helyesen fejt ki a svájci érdekeltség, hogy azt a tanulók különböző osztályaihoz kell alkalmazni. A tanulók egy részének ugyanis teljesen elegendő, ha csak általános áttekintést nyernek a szövetkezeti ügy egészéről; őket a detailok nem érdeklik. A tanulók egy másik csoportja ellenben kell, hogy alaposan megismerhesse a szövetkezeti ügyet, hogy később aztán képes legyen a szövetkezeti mozgalomban bárminő állást, igazgatói, intézői, titkári stb. minőségben, betölteni. Ezeknek a tanulóknak (alkalmasint jogászok, közgazdák, kereskedelmi szakosak lesznek) oly előadásokat kell nyújtani, hogy megismerkedjenek a szövetkezeti ügy különböző formáinak elméletével és gya-

449. Genossenschaftswesen (München, U. 1).

450. Übungen im Genossenschaftswesen (Berlin, H. H. 2).

Syllabus: Die Übungen sind eine Ergänzung zu den Vorlesungen. Die Teilnehmer haben Vorträge über Einzelfragen aus dem Gebiete des Genossenschaftswesens zu halten.

Vagy pedig a szövetkezeti ügy egyes fejezeteit tárgyalják egy-
ségeken pl.:

451. Landwirtschaftliches Genossenschaftswesen (Zürich, T.).

Általános bevezető szövetkezetügyi collegiumokkal is találkozunk
itt-ott pl.:

452. Einführung in das Genossenschaftswesen (Cöln, H. H., Greifswald, U. 1).

Némely főiskolák általános collegiumokban a szövetkezeti-jogi, mások
ismét a közgazdasági momentumokat hangsúlyozzák pl.:

453. Die rechtlichen Grundlagen des Genossenschaftswesens (Cöln, H. H.).

454. Das deutsche Genossenschaftsgesetz (Berlin, H. H. 1).

Syllabus: Geschichte der Genossenschaftsgesetzgebung. Das Genossenschaftsgesetz im Rahmen des deutschen Gesellschaftsrechts. Erläuterungen der wichtigsten Abschnitte. (Gründung der Genossenschaft. Erwerb und Verlust der

---

korlatával és a szövetkezeti joggal. A főiskolai tanulók eme kategóriájára nézve fontos lesz az is, hogy a szövetkezeti ügy terén önállóan dolgozni megtanuljanak. Ezenkívül kellene, hogy a főiskola a már gyakorlatilag tevékenykedő szövetkezeti férfiaknak is megközelíthetővé tétessék. Ebből a vázlatos jellemzésből is következik, hogy a tanítási program helyesen hármassá osztású lesz, 1. elsősorban gondoskodni fog kelleni arról, hogy évenként egyszer mintegy 2 órás előadás tartassék, a mely a tárgyba való bevezetésül fog szolgálni azoknak, a kik csak áttekintést akarnak nyerni a tárgykör fölött.

2. Azok számára, a kik a szövetkezeti téren működni akarnak, bő tantervet kellene kidolgozni. Ezeknek elsősorban ismerniök kellene a szövetkezeti mozgalom történetét, minden tapasztalatával. Ezzel kapcsolatban ismerniök kellene az összes szövetkezeti elméleteket és rendszereket, a melyek a szövetkezeti ügy fejlődése folyamán keletkeztek, és a gyakorlatban több-kevesebb alkalmazást nyertek. Egy másik előadásnak a szövetkezeti mozgalom anyagát a tudományos systematika látószögéből kellene tárgyalnia. Egy harmadik collegium a szövetkezeti joggal foglalkoznék, valamint a szövetkezetek megadóztatásának kérdésével. Ezen általános előadásokon kívül specialis előadásokon kellene legalább időről-időre foglalkozni a különböző szövetkezeti formákkal, a mezőgazdasági szövetkezéssel, a hitelszövetkezeti ügygyel, a kereskedelmi és ipari szövetkezéssel és végül a fogyasztók szövetkezeteivel. Ezek az előadások ki volnának egészítendőek további szövetkezeti ügyi szervezeti és igazgatási előadásokkal, tekintettel mindig a gyakorlatra, az aktualitásra. Mindezekhez ferialis kurzusok járulnának a gyakorlati férfiak számára. Megjegyezzük, hogy mindezek a kívánalmak úgyszólván teljes kielégülést nyertek a zürichi egyetemen.

Mitgliedschaft. Haftpflicht und Haftvollzug. Vermögensbildung. Folgen der Besonderheit des Genossenschaftsgesetzes für die Praxis. Revision usw.)

455. Die wirtschaftlichen Grundlagen des Genossenschaftswesens (Cöln, H. H. 1).

Egyes intézetek pedig, főleg a mezőgazdasági főiskolák, a szövetkezeti gyakorlatra fektetik a főszűlyt és ilyenféle collegiumokat hirdetnek:

456. Genossenschaftliche Praxis (Bonn-Poppelsdorf, K. landw. Ak. 1).

Végűl meg kell emlékeznűnk a hallei egyetem idevonatkozó collegium-csoportjáról, mint amely az összes főiskolák közül a legnagyobb szűlyt fekteti a szövetkezetűgy egészére és részleteire:

457. Das gewerbliche Genossenschaftswesen unter besonderer Berücksichtigung der Kreditgenossenschaften (2).

458 Genossenschaftliches Kolloquium (1).

459. Genossenschaftsbuchführung u. Revision (1).

460. Genossenschaftswesen des Handwerks u. des Kleinhandels (2.).

461. Konsumvereine (1).

462. Genossenschaftsrecht (1).

463. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen unter spezieller Berücksichtigung der Ein- u. Verkaufsgenossenschaften (1).

464. Bank- u. Versicherungswesen mit besonderer Berücksichtigung genossenschaftlicher Einrichtungen (2).

G)

Hitel, bank és tőzsdeűgy. E három csoport oktatása ismét úgy össze-fonódik, hogy külön-kűlön nem tárgyalható. Az egyetemek rendesen az elméleti, azaz alkalmazott gazdaságtan keretében, főleg a gazdaságpolitika keretében tanítják, de már régebben látunk hajlandóságot a külön részleges collegiumokban való tárgyalásra is. A kereskedelmi főiskolákban a specialis művelés elérte a legmagasabb fokot. Ezen intézetekben természetesen az elmélet a történeti fejlődés és a legfontosabb üzletágak ismertetése mellett, (a mint az az egyetemeken történt) mind nagyobb szűly fektettetik a tiszta praxisra. Mindjobban érvényesűlnek a magángazdasági szempontok. A műszaki főiskolák pedig mindjobban hangsűlyozzák az ipari hitellel összefűggő kérdéseket. Az amerikai szakfőiskolák úgyszűlván kizárólag az ő legegűoldalűbb szakszempontjukra szorítkoznak.

A berlini kereskedelmi főiskolán előadott banktechnikai és rokon-

collegiumokat ismertettük feljebb. (L. 300., 301., 302. sz.) A londoni iskolán Accounting and business methods, valamint banking czímen szerepelnek az idetartozó tudnivalók. Előbbieket fent ismertettük. (305 – 10. sz. a.) A banking csoportból adjuk a következő collegiumokat:

465. Currency, Banking, and the Money Market (elemi tanfolyam, 10 előadás).

Syllabus: The function of money. The English Mint Regulations. Legal tender. Standard and token money. Parity. The English banking system. Banking methods. The reserve and the discount rate. The Stock Exchange. The foreign exchanges. Commercial and financial crises.

466. Currency and Banking, Descriptive and Theoretical, with special reference to England (21 előadás).

Syllabus: M. T. Metallic Currency. — The function and economic significance of money. Various forms of money. Metallic currencies and coinage. The English Mint Regulations and Coinage Acts. Currency deterioration: its causes, measures and remedies. Legal tender: the various systems prevailing in different countries. Methods of maintaining internal equivalence of legal tender moneys. Questions of monetary standard and valuation. Decimal coinage. Various proposals for international money. Method of measuring variations in the value of money.

L. T. — Banking and the Money Market. — The function and economic significance of banking. The general structure and methods of English banking. The cheque system and the Clearing House. Banking investments. The Short Loan Fund. The Money Market: its fluctuations, periodic and other. The reserve and the discount rate. The regulation of the note-issue, and the Bank Acts. £ 1 notes. Comparison with foreign systems. Recent developments in English banking. General banking statistics. The foreign exchanges. Financial and commercial crises.

467. The Stock Exchange, Speculative Markets, and other Subjects connected with Banking (9 előadás).

Syllabus: The Stock Exchange and its relations with the banking system. Speculation and time dealings. Functions of the speculative dealer, and constitution of the speculative markets. The regulation of dealing. Financial crises and depressions of trade. The great international money markets, and some modern problems and developments connected with them.

468. The History of Currency and Banking, with special reference to England (30 előadás).

Syllabus: M. T. — The monetary system in the Middle Ages. History of the English silver pound. The silver famine and the effects of the supplies from the American mines. The controversy on the export of bullion and the Act of 1663. The early goldsmith bankers and the rise of banking in England. The foundation and early history of the Banks of England, Scotland, and Ireland. The recoinage of 1696. The guinea and its ratings. Sir Isaac Newton's reports on the currency. The recoinage of 1774. The restrictions on the tender of silver. Lord Liverpool's Report of 1805, and the adoption of the gold standard.

L. T. — The different developments of banking in England, Scotland, and

Ireland during the eighteenth century. The commercial expansion after 1763. The restriction of cash payments. The Bullion Committee. Lord Stanhope's Act. The resumption of cash payments, and the various currency proposals made in connection with it by Ricardo, Baring, and Huskisson. The modifications of the privileges of the Bank of England, and the rise of the English joint stock banks. The Bank Acts of 1844 and 1845. Recent developments in Banking.

S. T. — The gold discoveries of 1848—50. The working of the French monetary system. The movement for metrical unification and international coinage. The Latin Monetary Union. The Battle of the Standards. The Conference of 1867. The demonetisation of silver. The later conferences. The Bland and Sherman Acts. The closing of the Indian Mints. The present monetary position generally.

Throughout the course the attention of Students will be specially directed to the study of important documents and to the sources of historical information generally.

469. The Measurement and History of Changes in General Prices, their Causes and Principal Effects: with other Related Subjects (9 előadás).

Syllabus: Introduction and general view of the position. Analysis of the Price curve. Measurement of Price movements: the Index numbers. The relation between the supplies of the monetary metals and the level of prices. Fisher's Equation of Exchange. The social effects of general movements of prices. The standard of monetary stability. How far it is desirable or practicable to regulate the general purchasing power of money.

470. How Banks conduct their business (3 előadás).

Syllabus: I. As regards „Internal“ Finance and in relation to the Money Market. — Banks and the Money Market from a working standpoint. Analysis, examination of a bank balance-sheet. The „Short Loan Fund“ — how constituted. The bill broker and the money broker. Issuing houses. The provincial banks. Foreign banks and the Market. The Market operations of the home and foreign Governments. The internal organisation of a bank as regards Finance. A bank's branches and its surplus funds. The functions of the City Manager, of the General Manager, and of the Board. (The „hand on the safety valve“.) Some typical everyday transactions. II. In the Matter of Lending. — The banker as a lender. Organisation of bank's lending departments. Discounts. Stock Exchange borrowings — Pledging „bearers“, registered stocks and shares. Duration of loans. „Continuation“ rates and bankers' rates. Other borrowings. Advances to Limited Companies. Analysis of a Company's balancesheet from a lender's standpoint. Debentures and uncalled capital as factors. Advances to Corporations and public bodies. Pitfalls for lenders. „Securities which are not securities.“ Provision for „contingencies“. The psychology of the borrower. III. In the matter of financing British Exports and Imports. (a) Exports: How International Commercial payments are effected — Bills of Exchange — Bills of Lading — Subsidiary Documents — How Exports are paid for — (1) Purchase and Remittance of Bank Draft — (2) Draft by Exporter on Consignee, negotiated through a Bank — Untoward Contingencies — Failure of Consignee — Mishap to Steamer, etc. — (3) Cash Discounts through a Bank — (4) Telegraphic Transfers — (5) Letters of Credit — Incidental Services rendered by

Banks to Export Houses. (b) Imports: Examples: Imports of Cotton from the United States. Dairy Produce from Canada. Frozen Meat from Australia. Methods — (1. Cotton). Embodiment of Transaction in Documentary Form — „Through“ Bill of Lading — Documentary Draft on Liverpool — Arrival of Cotton — Delivery against Broker's Undertaking. (2. Dairy Produce). Documentary Bill — London Banker's Alternatives — Delivery of Documents on (a) Acceptance, (b) Rebate, (c) Payment at Maturity. Marine Insurance. Various Contingencies.

471. The London Stock Markets in Practice (4 előadás).

Syllabus: I. Their Characteristics. Investors. Speculators. The British Investor, his ways. The big investor and the little. System and fashions. Influence on prices. Machinery of investment. II. The British Speculator, his habits. Fruitful speculation v. gambling. Public and professionals. Gambling counters. The bulls' temperament and the bears'. The talk of the markets. Daily ups and downs, their causes. III. Speculative Movements. The natural history of a boom. That of a slump. Corner, squeeze, and shake out. IV. Position of the Stock Exchange. Provincial and foreign relations. Outside brokers. Mincing Lane. The course of development.

472. The Evolution of German Banking (4 előadás).

Syllabus: I. The Economic Development of Germany since 1870. A general survey. II. Land Banks — Co-operative Credit Societies. III. The Central Institute (Reichsbank) and the Money Market. IV. The „Banks“ (Grossbanken) and their relation to Industry and Commerce.

Említendő collegiumok ezeken kívül a következők:

473. Kreditgeschäfte und Kreditorgane (Berlin, U. 2).

474. Geld, Kredit und Banken (Berlin, U. 2).

475. Bank- und Börsenwesen (Bonn, U. 2., Greifswald, U. 1).

476. Börse, Börseneinrichtungen und Börsengeschäfte (Frankfurt a. M., U. jogi kar 1).

477. Geld-, Kredit-, Bank- und Börsenwesen (Leipzig, U. 2).

478. Banking (Edinburgh, T.).

479. Money & banking. Lectures readings, reports & discussions (Brunswick, Bowdoin Coll.).

480. Bank- u. Börsengeschäfte (Zürich, T.).

481. Investment & speculation (Newyork, U.).

482. Speculations financières et industrielles (banques, bourses, trusts) (Zürich, T.).

483. Kapitalbeschaffung für die industrielle Produktion (Wien, T.).

484. Industrielle Kapitalsbeschaffung (Cöthen, T.).

485. Bank- und Börsenrecht (Berlin, H. H. 2).

Syllabus: A) Bankrecht. 1. Allgemeines. a) Rechtsgrundlagen des Effektenverkehrs unter Zugrundelegung des Berliner Kurszettels. b) Die einzelnen Bankgeschäfte: Kontokorrent-, Diskont-, Lombard-, Depot-, Depositen-, Inkasso-, Effektenkommissions-, Gründungs-Emmissionsgeschäfte. 2. Die Nebenbanken.

B) Börsenrecht. 1. Begriff und Arten der Börsengeschäfte. 2. Das Börsengesetz vom 27. Mai 1908. Allgemeine Bestimmungen. Feststellung des Börsenpreises. Zulassung von Inhaberpapieren. Rechtliche Behandlung der Kassa- und der Termingeschäfte, der Prämien- und der Prolongationsgeschäfte. 3. Börsenstempelrecht.

II)

Biztosításügy. A biztosításügy oktatásának egészét igen jól mutatja be Manes ¹⁾. Ezért e feladat alól feloldva érzem magamat. Érdekesen mutatja be a biztosításügyi képzés alsóbb fokát W. Schaefer is. ²⁾ A mi a rendelkezésre álló collegiumokat illeti, jó áttekintést nyújtanak a biztosítási szakoktatás terén pl. a berlini H. H. előadástervei:

486. Allgemeine Versicherungslehre (2).

Syllabus: Die wirtschaftlichen, rechtlichen und technischen Grundlagen des gesamten Versicherungswesens mit besonderer Berücksichtigung der Privatversicherung. Begriff und Wesen, Voraussetzung und Grenzen, Entwicklung, Bedeutung und Statistik der Versicherung. Ihre Organisationsarten und Unternehmungsformen; Verbände. Der Geschäftsbetrieb der Versicherungsanstalten: Innendienst und Agentenwesen. Die Probleme der Versicherungspolitik: Staatsaufsicht, Besteuerung, Vertragsrecht. Die Versicherungsliteratur.

487. Privatversicherung (2).³⁾

Syllabus: Transport-, Feuer-, Lebens-, Unfall- und Haftpflichtversicherung usw. — Geschichtliche Entwicklung und gegenwärtiger Stand jedes einzelnen Versicherungszweigs. — Zweck und Gegenstand. — Die einzelnen Versicherungsarten. — Technik. — Verbände. — Statistik.

488. Recht des Versicherungsvertrages (1).

Syllabus: Allgemeines. — Übersicht über das Reichsgesetz über den Versicherungsvertrag vom 30. Mai 1908. — Die Arten der Versicherungsverträge. — Grundbegriffe. — Der Abschluss des Vertrages. — Die Prämie. — Anzeigepflicht und Gefahrerhöhung. — Der Versicherungsfall.

489. Sozialversicherung ⁴⁾ (1).

Syllabus: Die Versicherung als Einrichtung der Sozialpolitik. Entwicklung, Organisation und Technik der sozialpolitischen Versicherungen. Ihre Bedeutung für die Privat- und die Volkswirtschaft. Die einzelnen Zweige: Kranken-, Unfall-, Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversicherung; Angestelltenversicherung. Sozialversicherung des Auslands.

¹⁾ L. *Versicherungsllexikon*. Tübingen: Mohr, 1909—13. „Unterricht“ alatt.

²⁾ *Betrachtungen u. Materialien zur Frage des versicherungswissenschaftlichen Fortbildungsunterrichts*. Hannover, 1912. 2. Aufl.

³⁾ Azelött: besondere Versicherungslehre.

⁴⁾ Azelött: die sozialpolitische Versicherung der Arbeiter und Angestellten.

490. Versicherungspraktikum mit besonderer Berücksichtigung der privaten Feuerversicherung (1).

Syllabus: Besprechung von Fällen aus der Praxis der Feuerversicherungsunternehmungen unter Berücksichtigung der neuesten Judikatur.

491. Versicherungsübungen (auch für Anfänger) (1).

Syllabus: Die Versicherung im Dienste des Kaufmanns. — Besprechung wichtiger Fragen aus dem Gesamtgebiet des privaten und des sozialen Versicherungswesens. — Praktische Ratschläge für die Nutzenanwendung der einzelnen Versicherungszweige. — Eventuell Besichtigungen.

492. Versicherungsrechnung (2).¹⁾

Syllabus: Der Zins und die Sterblichkeitstafel als die beiden Rechnungsgrundlagen der Lebensversicherung. — Die Prämien und Prämienreserven bei der Leibrentenversicherung, der Kapitalversicherung auf Erlebens- und auf Todesfall usw. — Die Bilanz und das Gewinn- und Verlustkonto einer Lebensversicherungsanstalt.

A frankfurti új egyetem részletesen foglalkozik a biztosításügygel. Idevágó collegiumai:

493. Grundzüge der Versicherungslehre (1).

494. Wahrscheinlichkeitsrechnung (2).

495. Versicherungsmathematik (2).

496. Übungen für Mathematiker und Nichtmathematiker (1—1).

Egyéb biztosításügyi collegiumok közül még megemlíthetjük, mint legáltalánosabb típust:

497. Versicherungswesen (Aachen T. 1). Assurances (Fribourg, U.).

498. Die wichtigsten Versicherungszweige (Köln, H. H. 2).

499. Einführung in das Versicherungswesen (Aachen, 5. 1).

500. Praktische Fragen der Versicherungsökonomik (Karlsruhe T. 1).

501. Die Versicherung im Dienste des Kaufmanns (Köln, H. H. 1).

502. Versicherungswesen und Versicherungsstatistik (Erlangen, U. 3).

Az egyes biztosítási ágazatok köréből vett collegiumok közül említendők:

Az egyes főiskolákon sok helyen tanítják a biztosítás egyes ágait. És pedig vagy külön főcsoportokban a magánbiztosítást és a társadalmi biztosítást pl.:

503. Privatversicherung (Berlin, Landwirtsch. Hsch. 1).

¹⁾ Egyéb biztosítási számítási (számítási) kollégiumokat l. 5. sz. a.

504. Versicherungsrecht und Versicherungswesen (Prága, deutsche T. 1—2).
505. Les assurances privées au point de vue écon. et commerc. (Lausanne, U. 1).
506. Personenversicherung (Zürich, U. 1).
507. Einführung in die Lebensversicherungswissenschaft (Berlin, T. 1).
508. Privatseerecht und Seeversicherung (Prag, T. 1).
509. Feuerversicherung (Wien, T. 1).
510. Theorie der sozialen Versicherungen (Freiburg, B. U. 2).
511. Arbeiterversicherung (Wien, U. 1).
512. Sozialversicherung (Wien, T. 1). — Soziale Versicherung (Cöln, H. H. 2).
513. Ausgewählte Kapitel der sozialen Medizin, Unfall, Kranken- und Invalidenversicherungsgesetze (Berlin, U.).
514. Prämiensysteme in der Sozialversicherung (Brünn, T. 1).
(L. még az 5., 80. sz. a. is.)

J.

Közlekedésügy. A mint fentebb már részben láttuk, ezt a szerint, hogy minő célú tartanak szem előtt művelésével vagy a magángazdasági, illetve gazdaságpolitikai studium egyéb collegiumainak keretébe illesztik bele, vagy pedig nagyobb önállósághoz juttatják. Az egészen speciális közlekedésügyi szakoktatást, közlekedési szaktanfolyamok, tengerészeti szakoktatás stb. kénytelenek voltunk kihagyni e dolgozat keretéből.

Legfejlettebb közlekedésügyi szakoktatást találunk Londonban és a német kereskedelmi főiskolákon. De nagy gondot fordítanak rá egyetemek és műegyetemek is. Lássuk mindenekelőtt az említett londoni collegiumokat, a melyek „Transport“ összefoglalás alatt szerepelnek:

515. Railway Rates and Fares (10 előadás).

Syllabus: Early History. Comparison with Roads and Canals. Rates for Traffic by Goods Train. Maximum Rates and Charges for Conveyance and for Terminals. Classification of Merchandise Traffic. Class Rates. Special Rates. Local, Through and Group Rates. Rates for Traffic by Passenger Train. Milk Traffic. Perishable Merchandise. Parcels Traffic. Owners' Risk. Newspapers. Horses and Carriages. Passenger Fares. Ordinary. Duty on Passenger Fares. Tourist. Excursion. Week-end. Pleasure Parties. Season and Traders' Tickets. Workmen's Tickets.

516. The History of English Railways (10 előadás).

Syllabus: Inadequate means of communication in England in the mid-18th century. Improvement effected by the development of the canal system. The early railways and the introduction of the locomotive engine. The Stockton and Darlington and Liverpool and Manchester Railways.

Rapid extension of railway communications in the 'forties. Formation of large companies by consolidation. Conflicting interests of the Great Western, North Western, Midland and Great Northern Companies.

The beginnings of railway legislation: the Act of 1844 and the attempts to set up a board of control. The establishment of the Railway Clearings House. The railway mania and the crisis of 1847. The Traffic Act of 1854. Formation of the North Eastern and Great Eastern Companies. Development in the 'sixties. The inquiry of 1872. Subsequent amalgamations and improvements in facilities. The incorporation of the Great Central Company; the working union of the South Eastern and Chatham Companies. Parliamentary inquiries on rates. The present position.

517. Railway Organisation (9 előadás).

Syllabus: Introductory sketch of the growth of railway undertakings, and the increasing specialisation and subdivision of railway work. The economic aspect of the problem of organisation. Variety of work undertaken by a large railway company; comparison with other businesses.

Description of the chief departments in a typical English railway organisation. Recent modifications in the plan of departmental control. The departmental and the divisional systems of organisation contrasted.

Outline of the American system of railway organisation. Points of divergence from the English and American type in continental and colonial state railway organisations.

518. Railway Geography.

Syllabus: The application of geographical principles to Railways, illustrated from certain selected railways at home and abroad.

519. Railway Economics—Operating (20 előadás).

Syllabus: Organisation. Train Working. — Including timing trains, arrangement of guards' and enginemen's turns, loads, supervision of actual running. Signalling. — The history and general principles of signalling. Single and double line working. Station, Yard and Warehouse Operating. — Principles of design. Methods of working and tests of efficiency. Rolling Stock. — Relation of tare-weight and capacity. Value of interchangeability. Systems of distribution. Staff. — Hours. Wages, including bonus systems of payment. Supervision.

520. Railway Economics—Commercial (20 előadás).

Syllabus: Organisation. Capital and Expenditure. Gross and Net Receipts. Analysis of a Railway Report. Growth of passenger traffic. Passenger Fares. Season Tickets. Goods rates. Maximum rates and charges. Special rates. Classification of Goods. Railway Clearing House. State control of rates. Competition. State ownership of railways.

521. The Railways and the State, with special reference to the British Empire and America (20 előadás).

Syllabus. Railway Charters. Control of Railway Capital. Money subsidies. Guarantees of Interest. Land grants. Purchase of Land. Control of Construction. Control of Rates and Fares. Regulation of Operation. Taxation. Expropriation laws.

522. The Law of Carriage by Railway (20 előadás).

Syllabus: I. The Carriage of Goods. — The rights and liabilities of the Traffic Act, 1854. Special contracts of carriage. The ordinary conditions of a consignment note. Stoppage *in transitu*. Through traffic. Rights and liabilities after completion of transit. Rates. Recovery of charges. Animals Passengers' luggage. Reasonable facilities. Undue preference.

II. The Carriage of Persons. — Responsibility for the safety of passengers and others. Negligence and contributory negligence. The contract with the passenger. The ticket and the time-table. Through tickets. Bye-laws and offences.

523. The Law of the Traffic Relations of Railway to other Railways and the Public (20 előadás).

This course will primarily deal with the rights and obligations by law vested in or imposed upon railway companies other than as common carriers with respect to the transmission and carriage of goods and passenger traffic, the facilities to be afforded, and the tolls, rates, and charges to be taken in respect thereof. The course will not deal with the law relating to railway companies as common carriers, for which see Course No. 163.

Syllabus: The History and Development of Modern Railway Rates and Charges and Traffic Legislation. — Traffic tolls, rates and charges under the early private railway Acts. The various Royal Commissions and Select Committees on Railways. The events that in each case preceded the enactment of the Railway and Canal Traffic Acts 1854, 1873, 1888 and 1894. The revision of rates and the Railway Charges Acts 1891—2. The powers and jurisdiction of the Railway and Canal Commission Court. The Railway Clearing House. The Law as to Railway Rates, Charges and Fares. — (a) Merchandise. — The railway rates and charges orders. Classification. Maximum rates and charges in respect of conveyance, terminals — station and service, special charges, exceptional services. (b) Passengers. — Ordinary fares, workmen's fares, &c. The Law as to Railway Traffic. — I. Rights and obligations in reference to traders and the public. Publication and dissection of rates. Undue preference to traders, towns, imports, &c. Increasing rates. Proper facilities for traffic. Through traffic rates and bookings. Rebates, private sidings, &c. II. Combination of Railways. Working agreements and running powers. Pooling of traffic or receipts. Traffic agreements. Agreement for combination or reduction of competition.

A berlini Handelshochschulen két nagy közlekedésügyi kollégiumot találunk a magángazdasági csoportban Verkehrswesen alatt. Ezenkívül a fontosabb közlekedésügyi elméletekre és tanokra az alkalmazott közgazdaságtani főcollegiumokon is rámutatnak.

524. Eisenbahnverkehrs- und Tarifwesen.

Syllabus: Geschichtlicher Rückblick auf die Entstehung der deutschen Eisen-

bahnen (Privatbahnen, Staatsbahnen, Reichsbahnen). Die Betriebsmittel der Eisenbahnen (Staatsbahnen-Wagenverband pp.). Organisation der deutschen Eisenbahnverwaltungen. — Das deutsche Eisenbahn-Gütertarifsystem, seine Entstehung und Fortbildung bis in die neueste Zeit (formelle Einheit). — Ständige Tarifkommission, Ausschluss der Verkehrsinteressenten. — Ziffermässige Gestaltung der Gütertarife, regelrechte Kilometertarife, Stationstarife, Schnitttarife, Staffeltarife (materielle Einheit). — Ausnahmetarife, Differentialtarife. — Landeseisenbahnrat, Bezirkseisenbahnräte. Die wichtigeren Bestimmungen der Eisenbahnverkehrsordnung über die Beförderung von Gütern. Im Anschluss hieran die für den Eisenbahnverkehr in Betracht kommenden wichtigeren zoll- und steuergesetzlichen Bestimmungen, sowie die im Verwaltungswege hierzu erlassenen Vorschriften (Deklaration, Begleitschein I., Begleitschein II., Ladungsverzeichnis, Übergangsschein, An- und Abmeldung zu und von den Niederlagen, Zollbefreiungen, Zollerleichterungen usw.) — Eisenbahngeographie. Der deutsche Eisenbahngütertarif (Teil I.). — Die deutschen allgemeinen Tarifvorschriften nebst Güterklassifikation. — Die deutschen Binnen- und Verbandstarife und ihre praktische Anwendung. — Frachtberechnung, Nebengebühren, Frachtzuschläge. — Frachtturkundenstempel. — Internationales Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr. Direkte, beziehungsweise Verbandsgütertarife für den Verkehr zwischen deutschen und ausländischen Stationen. Kombinierte Eisenbahn- und Schifftarife ect.

525. E syllabus az utolsó évben következőleg módosult:

Syllabus: Geschichtlicher Rückblick auf die Entstehung der deutschen Eisenbahnen. Betriebsmittel und Verwaltungseinrichtungen. Das deutsche Eisenbahn-Gütertarifsystem in formeller und materieller Hinsicht. Regelrechte und Ausnahmetarife. Gruppierung der deutschen wie der internationalen Tarife. Allgemeine Tarifvorschriften und praktische Anwendung der Tarife mit Beispielen. Eisenbahnverkehrsordnung und internationales Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr. Eisenbahnräte. Eisenbahngeographie. Zoll und steuergesetzliche für den Eisenbahnverkehr in Betracht kommende Bestimmungen usw.

A másik idetartozó kollégium a

526. Postverkehrswesen.

Syllabus: Geschichte des Postwesens. Die deutsche Reichspostverwaltung, die bayerische und die württembergische Post. Mittel und Wege der Postbeförderung. Postgesetz und Postordnung. Gattungen der Postsendungen. Geld- und Zeitungsverkehr der Post. Tarife für den inländischen Postverkehr. Der Weltpostverein. Besondere Postverträge mit dem Auslande. Die Post in den deutschen Schutzgebieten. Leistungen der Post. Posteinrichtungen in Berlin.

A műszaki főiskolákon gyakran a vasútépítési műszaki collegiumokon hangsúlyoztatnak a gazdasági-commercialis vonatkozások. Pl. Verkehrstechnik (Coethen, T. 2). (527). De a mint feljebb jeleztük, az egyetemeken mellett ezeken is látunk tisztán gazdasági közlekedésügyi collégiumokat is. Így pl. általános közlekedésügyi előadás-sorozatok:

528. Allgemeines Verkehrswesen und Verkehrspolitik (Bern, U. 2).

529. Verkehrsorganisation und Verkehrspolitik (Cöln, H. H. 2).

530. Verkehrswesen (Berlin, U. 1^{1/2}, Aachen, T. 1).
 531. Verkehrspolitik (Berlin, U. 2), Braunschweig, T. 2).
 532. Railway economics (California, U. Berkeley, Manchester U.)
 533. Der Eisenbahntransport in wirtschaftlicher und rechtlicher Beziehung (Zürich, U. 2).

Más közlekedésügyi vegyes kérdések és csoportosítások:

534. Verkehrspolitik der Eisenbahnen (Dresden, T.).
 535. Eisenbahnbetriebslehre (Zürich, U.).
 536. Verkehrsfragen der Grossstaedte (Wien, T.).
 537. Umschlag u. Seehafentarife (Prag, d. U.).
 538. Die oberdeutschen Gewaessernetze (Dresden, T.).
 539. Entwicklung des Post- und Telegraphenwesens (Cöln, H. H.).

Az amerikai idevonatkozó collegiumok közül figyelmet érdemelnek végül:

540. Transportation. Primarily for engineers (Ames, Yowa state College, Yowa).

Syllabus: A study will be made of railways telephone, telegraph, street-railways, other similar corporations with special emphasis on their business organisation and their relations to the public.

541. Transportations & Corporations (Philadelphia, U. of Pennsylvania 2).

542. Electric railway transportation (Philadelphia, U.).

Syllabus: A course dealing with the traffic & financial problems of city, suburban & interurban electric railways.

(L. a vasuti jog alatt és 99., 316—9. sz.)

K)

Gazdasági érdekképviselés. A gazdasági érdekképviselés kérdése a közgazdasági főiskolai oktatás szempontjából kettős megítélés alá esik. Először: mit tanítanak a gazdasági érdekképviselésekről mint közgazdasági intézményekről; másodsor: hogy készítik elő a gazdasági érdekképviselést életpályául választókat.

A mi az első szempontot illeti, elmondhatjuk, hogy a közgazdaságtan úgynevezett alkalmazott része erre a fejezetre csak úgy kitér (vagy nem tér ki) mint a többire. Az általánosabb köröket felölelő rendszerek. Pl. Philippovich, beosztásában (l. fent 66. old.) a mezőgazdasági érdekképviselésekről a mezőgazdasági érdekek szervezetéről szóló fejezetben röviden emlékezik meg. Már a specialisan agrárpolitikai rend-

szerek, pl. Buchenberger¹⁾ nagyobb figyelemben részesítik. Ugyanez mondható el az ipari és kereskedelmi érdekképviselési kérdésre nézve is.

A második szempont: a gazdasági érdekképviselési pályára való előkészítés. Erről, mint már érintettem, legújabban e hasábkon részletesen írt Tonelli Sándor²⁾ és Vágó József, a mi a részünkről való hosszabb inszistálást feleslegessé teszi. Csupán az marad hátra, hogy példaképen néhány collegiumcímet ismertessünk. Az egyetemeken rendszeren az alkalmazott közgazdaságtan, illetve gazdasági politika keretében emlékeznek meg kisebb-nagyobb bőségben e themáról. A szakiskolák részletesebben belemennek, sőt itt-ott már programjukba is veszik a gazdasági érdekképviselési pályára való előkészítést, a mely azonban még távolról sem elegendő. A gazdasági érdekképviselési tisztviselők képzéséhez Németországban nagyban hozzájárul Calwer³⁾ gazdaságstatistikai irodája, a melyről szakkörökben sok elismeréssel nyilatkoznak.

Részletes syllabust közöl a berlini kereskedelmi főiskola e téren is:

543. Wirtschaftliche Interessen.

Syllabus: I. Privatwirtschaftliche und volkswirtschaftliche Interessen der Unternehmung (Einzelunternehmung, Gesellschaftsunternehmung; Grossbetrieb, Kleinbetrieb; Arbeitgeber und Arbeitnehmer) und der Erwerbsgruppen (Landwirtschaft, Handwerk, Industrie, Handel, Verkehrswesen). Geltendmachung (Vertretung) von Interessen im wirtschaftspolitischen Kampfe.

II. Gesetzlich anerkannte Vertretungen und freie Vereine in Deutschland.

a) Landwirtschaft (Landwirtschaftskammern, Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft, Bund der Landwirte usw.) und Handwerke (Handwerkskammern, freie Vereine). b) Handel und Industrie (Handelskammern und kaufmännische Korporationen in Deutschland, England, Frankreich, Österreich; Detaillistenkammern). c) Freie Vereinigungen von Kaufleuten und von Industriellen (allgemeine Vereine, Branchenvereine; Deutscher Handelstag, Zentralverband, deutscher Industrieller usw.). d) Interessenvertretungen von kaufmännischen und technischen Angestellten und von Arbeitern. — Deutsche Interessenvertretungen im Auslande; Handels-sachverständige bei Konsulaten.

Ugyanez az iskola gyakorlatokat is tart e téren a következő collegiumon:

544. Übungen aus den Arbeitsgebieten der Interessenvertretungen von Handel und Industrie (Berlin, H. H. 2).

Emlitendők még:

545. Organisation der Berufsinteressen im Deutschen Reich unter Berücksichtigung des Auslandes (Cöln, H. H. 1)

¹⁾ Wagner: *Lehr- und Handbuch der politischen Ökonomie*-ban.

²⁾ Külön könyvben is megjelent: *A magyar közgazdasági érdekképviselések* címen. Budapest, az Orsz. Iparegylet kiadása, 1914.

³⁾ Lásd bővebben alább a *Sajtóismeret* fejezetében.

Tart azonkívül specialis collegiumot a kereskedelmi és ipari érdekvépviseletről a marseille-aixi egyetem. A vállalkozó- és munkásérdekvépviseletet tárgyalja az aacheni műegyetem:

546. Unternehmer und Arbeitgeberverbände czímen (heti 1 órán).

547. Modernes Wirtschaftsleben und Organisationen (Leipzig U. 1 + H. H. 1) stb.

(L. a 447., 641. sz. a. valamint a vonatkozó észrevételeket e dolgozat több helyén.

9 Állami pénzügy, adóügy.

Ezen a helyen említjük, mert régi bevett szokás szerint még mindig a közgazdaságtan függelékeképpen szokott elhelyezkedni. Különösen egyetemeken látjuk még néha úgy szerepelni, mint a közgazdaságtan harmadik részét (1. az elméleti, 2. az alkalmazott közgazdaságtan vagy gazdasági politika mellett). Így pl.

548. Finanzwissenschaft (Volkswirtschaftslehre III.) (Breslau, U. 5.)

Ma már nagyjában megállapítható, hogy az oktatásban teljesen önállósult a pénzügytan. Magában e különvált tárgyban pedig többirányú, praktikus okok parancsolta, különválás észlelhető. Nevezetesen: A jogi és közigazgatási oktatás keretében a közjogi, pénzügyi-jogi és közigazgatási, esetleg államszámviteli szempontok emeltetnek ki. A műszaki oktatás a műszaki közigazgatással az iparral kapcsolatos kérdéseket fogja különösen hangsúlyozni. Úgy ez, mint pedig a közgazdasági, jelesen a kereskedelmi szakoktatás ismét más szempontokra helyezi a fősúlyt, mint azt az alábbi collegiumczímekből is látni fogjuk. Újabban a pénzügy és adóügy terén is mindinkább észleljük a magángazdasági, de sőt a világgazdasági szempontok érvényesülését is. A fentemlített breslaui egyetemi előadástypus mellett az egyetemeken rendszeren csak „pénzügytan“ Finanzwissenschaft (548) címet olvasunk. Pl. néhány kivétellel az összes német és osztrák egyetemeken.

De látunk ilyen collegiumokat is:

549. Finanzwirtschaft und -verwaltung (Berlin, U. 2).

550. Die Lehre vom öffentlichen Kredit (Heidelberg, U. 1).

A műegyetemek programjaiban ilyenfélék szerepelnek:

551. Grundzüge der Finanzwissenschaft (Aachen, T. 2).

552. Grundfragen der modernen Finanzwirtschaft (Stuttgart, T.).

553. Public finances, lectures, readings, reports (Brunswick, Bowdoin Coll).

554. Grundzüge der Steuerpolitik (Stuttgart, T. 1).

555. Die Steuern des Königreichs Württemberg (Stuttgart, T.).

556. Finanzwissenschaft (mit besonderer Rücksicht auf Finanzprobleme der technischen Verwaltung) (Karlsruhe, T. 3).

557. Besteuerung der Industrie in Österreich (Wien, T.).

Egyéb jellemző előadások sorából kiemelendők a londoniak:

558. The principles of public finance (10 előadás).

Syllabus: General principles regarding public expenditure, revenue and debts, as illustrated by the practice of the U. Kingdom and other countris.

559. Policy and opinion in english taxation in the 17 th and 18 th centuries (3 előadás).

Syllabus: The central problems in taxation and their relation. Contrast of early 17th and later 19th century taxation. Purposes of and opinion on customs. 17th century direct taxes, intention and practice. The excise. Opinion on taxation of the poor. Purposes and distribution of taxation about 1700 and opinion thereon. 18th century tax system. Walpole on the theory of equitable distribution. Influence of commercial opinion. Opinion on incidence of taxes on the poor. Taxes on luxuries. Question of equity. Opinion on relation of classes. Adam Smith's systematisation. His place and influence. The rebels. Taxes of last quarter of 18th century. Triple assessment and income tax. Opinions in 1798—9 on distribution and taxation of the poor.

A berlini kereskedelmi főiskola vonatkozó syllabusa a következő:

560. Finanzwissenschaft.

Syllabus: Die Entwicklung der Finanzwissenschaft und der Finanzsysteme. — Die Wirtschaft der politischen Gemeinwesen. — Das Budget. — Einnahme und Ausgabe. — Das Einnahmesystem. — Ordentliche und ausserordentliche Einnahmen. — Verwaltungs- und Finanzvermögen. — Öffentliche Betriebe. — Monopole. — Gebühren. — Steuern. — Principien der Besteuerung. — Einteilung und Arten der Steuern. — Das System der Reichssteuern. — Die preussischen Staatssteuern. — Die Kommunalsteuern in Preussen. — Vergleichender Überblick. — Die öffentlichen Anleihen und Schulden. — Das Ausgabensystem. — Ordentliche und ausserordentliche Ausgaben. — Die Finanzkontrollen und das Finanzrecht.

Figyelmet érdemelnek végül a magán- és világgazdasági szempontokat hangsúlyozók közül a következő példák:

561. Die Steuererklärung des Kaufmanns (Cöln, H. H. 1.).

562. Internationale vergl. Übungen über Finanzwissenschaft (Kiel, U. 2). A speciális adóügyi és államszámviteltani képzésre részletesen nem térnek ki.

10. Sajtóismeret.

Tárgyalásunk köréből kirekesztjük a hivatásos újságíró képzését.¹⁾ Közelebbről érdekel bennünket a közgazdasági felső oktatásnak fontos kiegészítő része, a közgazdasági periodikus sajtó ismerete. Ezen ismeret legelemibb része az időszaki sajtótermékek kezelni, használni tudása. Már magasabb fok a gazdasági sajtóbeli közreműködésre való nevelés. Végül ugyancsak a gazdasági felső oktatás tárgykörébe tartozik a sajtó, mint ipari és kereskedelmi üzletág. A sajtóismeret rövid áttekintésénél főleg eme szempontokra leszünk figyelemmel.

A közgazdasági periodikus sajtó, különösen a napi sajtó fontosságát a közgazdasági gyakorlati életre mindinkább kezdik belátni.²⁾ Ma már

¹⁾ Csak mellesleg említjük, hogy a neworki egyetemen „*Journalismus*” csoportban a következő kollégiumokat hirdetik heti 2—2 órával: 563. News writing. — 564. Short stories. — 565. Current topics. — 566. Editorial writing and criticism. — 567. Newspaper practice. — 568. Magazine making. — 569. Special feature work and magazine writing. — 570. Advanced magazine work. — 571. A Seattle University of Washington pedig *Journalism* alatt ezeket: 572. The newspaper. — 573. History of american journalism. — 574. The short story, narration. — 575. Editorial problems and policies. — 576. Editorial practice. — 577. News interpretation. — 578. Advertising. — 579. The mechanics of printing. — 580. Art of printing. — 581. Weekly conferences with instructors. — 582. Comparative journalism. A kérdés iránt közlőről érdeklődők figyelmébe ajánlható Bücher kitűnő dolgozata az újságíróképzésről: *Vorbildung für den Journalistenberuf an Universitäten* (Hochschulfragen, Leipzig, 1912). Utalunk ezenkívül a zürichi egyetemnek újságírótanfolyamára is, a melynek tanrendje az egyetem programjában található.

²⁾ Utalok e helyen B. Harms a közgazdasági napi sajtó fontosságáról a *Verein für Sozialpolitik*-nak a gazdasági érdekképviselői tisztviselők képzése tárgyában tartott ülésén mondott beszédének következő részletére: Die Zeitungskunde ist... für die Ausbildung des Nationalökonomen... von ganz hervorragendem Wert... Ich habe des öfteren in meinem Seminar die Probe auf das Exempel gemacht und dabei gesehen, dass ein grosser Teil der Nationalökonomen nicht in der Lage war, eine Zeitung, besonders im Handelsteil und Börsenteil zu lesen, geschweige denn den Kurszettel sich klarzumachen; ich habe seitdem in steigendem Masse den Handelsteil der Frankfurter Zeitung meinen Übungen zugrunde gelegt und damit nach meiner Meinung ganz ausgezeichnete Ergebnisse erzielt. Dann ist aber die Zeitung auch ein sehr vorzügliches Hilfsmittel im Examen. Die meisten von uns werden sich darüber klar sein, dass die Handhabung des Examens heute nicht immer so ist, wie sie sein könnte; ich glaube hier nicht zu viel zu behaupten, wenn ich sage, dass ein grosser Teil derjenigen Nationalökonomen, die geprüft werden sollen, sich überwiegend vorbereiten an der Hand des Kollegienheftes, und das halte ich für einen sehr grossen Fehler. Ich denke dieser könnte beiseitigt werden dadurch, dass etwa derjenige, der examiniert

nem elég, ha a gazdasági élet vezérférfiai figyelemmel kísérik vagy kísértetik e célból tartott alkalmazottjaikkal a közgazdasági lapokat. A napi sajtó mindinkább növekedő súlya már elérte, hogy a gyakorlati közgazda, a közép- és kiskereskedő, kereskedelmi alkalmazott, tőkés, jogász, iparüző stb. egyaránt kénytelenek figyelembe venni. Előle elzárkózni vakság. Hogy mégsem részesül a szükséges általános figyelemben, annak oka, hogy technikáját, nomenclaturáját a legtöbben nem ismerik. Ezen kívánnak legelső sorban segíteni a főiskolák, amikor hirdetett collegiumaikon módot nyújtanak a tanulóknak a közgazdasági sajtó megismerésére.

A közgazdasági időszaki szaksajtó teremtette meg a *conjunctura figyelést*, a conjuncturatant, a semiológiát, a melynek fontosságát általában belátják, a melynek oktatása azonban még távolról sem mondható általánosnak, noha a modern gazdaságtan egyik legfontosabb ága.

A conjunctura-ingadozások a gazdasági életnek bizonyos fokig rendellenes jelenségei. A velük legalaposabban foglalkozók ¹⁾ szerint a modern tudománynak egyik fontos feladata kellene, hogy legyen e hullámmozgás okainak és megnyilvánulásainak tanulmányozása és a gazdasági fejlődés kiegyenlítő befolyásolása a gyakran fellépő válságok pusztító hatásainak enyhítésére. Ennek lehetővé tételére előbb meg kell teremteni a kifogástalan diagnosis felállításához szükséges alapokat, a melyekből a prognos és therapia levezethetők. Csak ha a gazdasági erők és dinamikai összműködésük ismeretes, áll módunkban azoknak jövő alakulását előrelátni és befolyásolni.

A modern conjuncturakutatás, mint részben a gazdasági statistika kiegészítője, kiépítését és ápolását Németországban Calwer Richárdnak, az ismert gazdaságpolitikusnak köszöni. Vogel fentidézett munkájában a

---

meinetwegen das Handelsblatt der Frankfurter Zeitung mit in das Examen nimmt, es herauszieht und dann nach Massgabe der Dinge, die in diesem Handelsblatt stehen, examiniert. Ich mache mich anheischig, einen jungen Nationalökonom sein gesamtes Wissen auf dem Gebiete der praktischen Nationalökonomie und der Finanzwissenschaft an der Hand des Handelsteils irgend einer grösseren Zeitung zu entlocken. Ich glaube, auf Grund dieser Methode könnte das Examen, sagen wir einmal vorsichtiger Weise: zu grösserer Unbefangenheit führen. = Schriften d. Ver. f. Socialpolitik Bd 125. 130—1. — Mint érdekes hazai kísérletet v. ö. Herzfeld M.: *A Frankfurter Zeitung mint a tanítás segédeszköze*. = Kereskedelmi szakoktatás 22. évf. 134. old.

¹⁾ Pl. a németek közt Calwer és Vogel. Utóbbinak két jeles kis munkája: *Konjunkturkunde, wissenschaftliche Beobachtung des Wirtschaftslebens für die geschäftliche Praxis*, Berlin, 1913 és *Der Handelsteil der Tagespresse*, Berlin, 1914.

Calwer-féle munkamódszereket¹⁾ ismerteti. Dolgozatai oly alaposak, hogy utalva rájuk, felmentenek a továbbmenő ismertetés kötelezettsége alól.

A conjunkturakutatás előfeltétele a közgazdasági periodica olvasni- és figyelemmel-kisérti tudása. Erre az alkalmas módon beállított sajtó-collegiumok és gyakorlatok szolgálnak. Ugyanezen collegiumcsoport feladatai közé tartozik a közgazdasági sajtó technikájába való bevezetés a célból, hogy a közgazdaság bármely ágában tevékenykedők a közgazdasági napi és egyéb időszakai sajtó őket érdeklő részeit megbízhatóságukra nézve megbírálni tudják, hogy maguknak e szerint önálló ítéletet tudjanak formálni. Szemben eme passiv működéssel, áll az activ functio.

Tudvalevő, hogy a közgazdasági időszakai sajtó információit magán-gazdasági körökből meríti és annál megbízhatóbb lesz, mennél exactabb módon tudják magukat azok kifejezni, a kik a hirszolgálat ősforrásai-ként szerepelnek. Kíváncsinos tehát, hogy a gondos közgazdasági kiművelés arra is törekedjék, hogy mindenki a maga szakmájában meg tudjon szerkeszteni egy kielégítő értelmes referátumot.

A sajtóapparátus mai nagy capitalistikus fejlettsége mellett annak tisztán üzleti része is külön studium tárgya lehet, a melylyel egyes intézetek behatóan és exacte foglalkoznak, nevezetesen a nyomdaüzletnek nemcsak műszaki, hanem ipari és kereskedelmi részével, a kiadóhivatali propaganda üzlettel.

Egyes főiskolák ex asse tanítják a sajtó ismeretét más főiskolákon csak a közgazdasági sajtóval még pedig rendesen csak gyakorlatokon szoktak foglalkozni. (Nem emlitem a sajtójogi és a szellemi tulajdonról szólókat.) Csak elvétve fordulnak elő a sajtót tárgyzó mellék-collegiumok, pl. :

¹⁾ A Calwer-féle konjunkturafürkészés kiinduló pontja a munkapiaczi kínálat és kereslet mozgásának megfigyelése és az ipari munkabeli elfoglaltság mérve ingadozásainak statisztikai megragadása volt. Ez a két tényező a modern gazdasági élet gerincze. A külkereskedelemmel, szén- és vastermeléssel, belföldi áruforgalommal, nagykereskedelmi árúk mozgásával, új kereseti vállalatalapításokkal és tőkeemelésekkel egyetemben alkotják a legbiztosabb támpontokat az ipari konjunktúra helyzetének és kilátásainak megállapítására. A Calwer-féle módszer ujsága és sajátossága az összes hasznavehető statisztikai anyagnak összefoglaló feldolgozásában és a gazdasági tényezők dynamikai összhatásának legmesszebbmenő figyelembevételében áll. (L. Vogel Konjunkturkunde 9.1.) — Tudnunk kell azt is, hogy Calwernek a közgazdasági szakoktatás terén is nagy érdemei vannak, a mennyiben műhelyében állandóan foglalkozik kezdő kutató képzésével. Vállalatának (Wirtschaftsstatisches Bureau von R. Calwer, Berlin W. 50, Pragerstrasse 30) egy hirdetésében azt olvassuk: „Das Bureau übernimmt die Ausarbeitung volkswirtschaftlicher Gutachten und Berichte. Angehenden Volkswirten und Journalisten wird Gelegenheit zu praktischer Ausbildung in statistischen und publizistischen Arbeiten geboten.“

583. Die öffentliche Meinung, ihre Geschichte, ihre Quellen (Wien, U. 1).

584. Zeitungswesen (Danzig, T.).

585. Histoire du journalisme (Genève, U.).

586. Commercial review and Trade Journals (Berkeley California, U.).

Ezeknek és a hasonlóknak, az amerikaiaktól eltekintve, céljuk legfőbbnyire az általános műveltség gyarapítása. Egyes főiskolák azonban behatóbban foglalkoznak a sajtóval; az egyetemek közül különösen Zürich kereskedelmi facultására való tekintettel, részben, mert kimondott célja a zszurnalista-nevelés. Collegiumai a két utolsó esztendőben:

587. Technik der Tagespresse mit Übungen (2).

588. Handelspresse (1).

589. Geschichte der Tagespresse in der französischen Revolution (1).

590. Handelspresse im Wirtschaftsleben, Stelle und Aufgabe der Handelspresse.

591. Presse des 17. u. 18. Jahrhunderts.

A német műegyetemek egyike, a darmstadti, nagy súlyt fektet nyomdatechnikusok képzésére. Főleg ennek tulajdonítható, hogy a bőséges és alapos speciális nyomda- és papirtechnikai szakok mellett eféle mellékcollegiumokat hirdet:

592. Die deutschen Fachzeitschriften.

593. Die Illustration von Druckwerken und Zeitungen.

594. Errichtung und Betrieb einer Zeitungsdruckerei.

595. Wesen, Bedeutung und Aufgaben der deutschen Fachpresse.

596. Einrichtung und Betrieb grosser Buchdruckereien.

Ujabban nagy súlyt fektetnek a kereskedelmi főiskolák a közgazdasági sajtóügyre. Így például a berlini az 1912/3. és 1914/5. tanévben a következő collegiumokat hirdeti:

597. Handelsjournalistik (1).

Syllabus: Einleitung: Aus der Organisation und der Technik der Zeitung. Die Zeitungen und ihr Publikum. Der Handelsteil und seine Bestandteile. Die verschiedenen Arten der Handelsberichterstattung. Zweck und Grenzen der Berichterstattung. Der Börsenbericht. Die auswärtigen Börsen. Der Bericht über den Geldmarkt. Die Bankausweise. Die Aktiengesellschaft und die Kursgestaltung. Die Lebensgeschichte der Aktiengesellschaft im Spiegel der Handelspresse. Die offiziellen Mitteilungen der Aktiengesellschaften. Besprechung und Kritik von Geschäftsberichten und Bilanzen. Berichte über Generalversammlungen.

598. Handelsjournalistik und wirtschaftliche Berichterstattung (1).

Syllabus: Einleitung. Aus der Geschichte des Zeitungswesens. Definition. Der Nutzen einer objektiven Berichterstattung und Kritik. Kaufmannschaft und Presse. Die Kunst der Schriftstellerei (äussere und innere Erfordernisse; die Regeln eines guten Stils; Typographisch-technisches). Das Redigieren (Bearbeiten von

Telegrammen und sonstigen Manuskripten mit Übungen). Erstattung von Referaten mit Übungen. Berichte kaufmännischer Korporationen, Marktberichte der Kaufleute (sachliche und stilistische Erfordernisse). Die Pflichtberichterstattung der Aktiengesellschaften. Ethik und Polemik.

Cölnben részben a kereskedelmi főiskolán, részben a közigazgatási tanfolyamon a következő közös idetartozó collegiumokat leljük:

599. Zeitungswesen. Aufgaben des Journalismus.

600. Zeitungswesen. Die moderne Reklame.

601. Zeitungswesen. Wirtschaftliche Berichterstattung der Tagespresse.

602. Die wirtschaftliche Berichterstattung der Tagespresse.

603. Wer hilft in der Geisteswerkstatt der Presse mit? stb.

III.

(*Seminariumok, gyakorlatok.*)¹⁾ A mennyire követni lehet a felső oktatás fejlődését, megállapíthatjuk, hogy az mindig az ex cathedra való többé-kevésbé szabad előadásból és a tanítónak tanulókkal való közvetlen vagy kevésbé közvetlen érintkezéséből állott. Ezen személyes érintkezésnek két alakját különböztethetjük meg: a college-typust és az újabb német seminárium-typust.²⁾

A történeti folytonosság legtisztábban Angliában van meg, a modern követelményekhez bár alkalmazkodni igyekvő, de lényegében még min-

¹⁾ Mindjárt itt elől utalnom kell Szászy-Schwarz Gusztávnak a seminariumokról írt bölcs tanulmányára, a mely az itt elmondandókat úgy általános, mint hazai szempontokkal egészíti ki. L. *Parerga, Vegyes jogi dolgozatok* cz. m. gyakorlati jogtanítás fejezetét. Budapest, 1912.

²⁾ Franciaországban, úgymond Gide (i. m. 26. old.), a közgazdaságtant mindig ex cathedra tanítják, sohasem seminariumokban. Azonkívül mindenütt vizsgálati tárgy. Az előadó az évközben előadottakat examinálja. Ez fontos, mert a „préoccupation de l'examen“ majdnem olyan hatással van tanítóra, mint tanulóra. nem csak az oktatásra, hanem a könyvekre is, melyek gyakran nem egyebek, mint a szóbeli előadások összeszerkesztése. És ez is az oka, hogy a francia tanár igyekszik mindenk fölétt világos, érdekes, eleven lenni, hogy tanítványai jól megértsék és csak azt tanítani, a mi hozzájárul, hogy a tanuló egyszerű és precíz feleleteket tudjon adni a vizsgán. A határhaszonelmélet mysteriumai — úgymond Gide — erre nem alkalmasak.

Ugyanezen oknál fokva a matematikai közgazdaságtan, a melynek legkiválóbb előharczosai közül Cournot és fő mestereinek egyike, Walras, francziák, Franciaországban sehol sem taníttatik. Gidének ez a beállítása már némileg módosul. Ma már Franciaországban sem ragaszkodnak a teljes seminariummentességhez. Alább látunk majd francia semináriumi példákat is. A tanításnak a fenti értelemben való odaállítása szintén túlzottnak látszik.

dig hagyományos college-életben. Ezt itt bővebben nem tárgyaljuk, mivel hogy tőlünk és fejlődési irányunktól nagyon távol esik.

A főiskolák minket érdeklő legújabb fejlődésének signaturája, egyfelől az arra való törekvés, hogy a tanulók mindnagyobb tömege vehessen részt az intensív oktatásban, másfelől pedig a tudományos kutatásnak az egyesekre nézve minél könnyebbé és megközelíthetővé tétele. Az ezt lehetővé tenni törekvő mai fejlett seminárium vagy intézet tehát nem is azonos a régivel. Érdekesen fejti ki Lamprecht¹⁾ azt a fejlődést, a melyen a seminárlumi munka a német főiskolán újabban keresztül ment.

A német jelesebb közgazdasági tanszékek körül már régóta mutatkozott érdeklődés a seminaristikus oktatás iránt. Hogy melyik volt az első, az iránt nem érdeklődtem Lipcsében pl. Roscher már az 1849/50. tanév elején hirdetett gyakorlatokat »Staatswirtschaftliche Societät«, majd egy évvel később »Kameralistische Gesellschaft« czímen. A megbeszéléseket »Besprechung volkswirtschaftlicher Arbeiten« czímen tartották rendszeresen. Majd Brentano 1889/90-ben nyitott államtudományi semináriumot, melyet utóda Miaskowski vett át. Bucher 1892-ben nemzetgazdaságtan-statistikai semináriumot létesített, a mely 1897/8-ban egybeolvadt az előbbivel és Vereinigte Staatswissenschaftliche Seminare nevet nyert. Tagjainak száma 12-ről úgy felszaporodott, hogy ma 90–100 körül mozog.²⁾

Másutt is azt látjuk, hogy eredetileg a tanár magánlakásán gyűlt össze néhány legszorgalmasabb, kiválasztott tanuló. A professor magánkönyvtára szolgált megbeszélések, magyarázatok, kutatások alapjául. Az összejövetel intimitását ezen kívül a csésze tea, a pohár sör is növelte, mellyel a tanár diákjait megvendégelte. Ez a bensőséges kis kör mindinkább szélesedett. Az eredeti 12-es tagszám bővül 25-re, 40-re is. A semináriumok helyet kezdenek nyerni a főiskola épületében, saját könyvtáruk van. Számolva a tanulók beözönlő mindnagyobb számával, kifejlődnek a semináriumi életnek szabályai. Kezd intézményesen beleilleszkedni a főiskolai üzem egészébe és ma már alig van főiskola seminárium nélkül.³⁾

¹⁾ *Rede gelegentlich der Eröffnung des königl. sächs. Instituts für Kultur- und Universalgeschichte bei der Universität Leipzig, 1. Zwei Reden zur Hochschule-reform*, Berlin: Weidmann, 1910.

²⁾ Stieda W.: *Das Volkswirtschaftliche Seminar an der Universität Leipzig*, Leipzig: Wigand, 1909.

³⁾ Hogy a formafejlődés még nem jelent szellemi tartalomgyarapodást, az tudnivaló. Ezért a tanrendeknek a seminariumokra vonatkozó részét is nagy fenntartással kell tudomásul venni.

Ha már — mint legelől jeleztük — az egyes főiskolákon hirdetett előadások összefoglalása is nehéz, valósággal kétségbeejtő feladat volna, ha a semináriumi oktatás lényegét az egyes tanrendekben találtakból kívánnók rekonstruálni. Hiszen a semináriumi oktatásban nyílik legtöbb tere a tanítónak, hogy egyéniségét belevigye munkájába. Nem is ez a cél. Az itt következő áttekintés csak technikai és külsőleges, csak másodrendű tanulságokat nyújthat a többi feljegyzés és az egyes olvasó egyéni tapasztalatai mellett.

A mai főiskolai közgazdasági tancsoportok közt nincs olyan, a melyben semináriumi oktatás ne volna.

A London School classnak¹⁾ nevezi a tulajdonképeni semináriumot.

A beiratkozás a class-ekbe csak a vezető tanár beleegyezésével történhetik. A felvétel bizonyos feltételekhez van kötve. Ilyenek: numerus clausus, gyakran bizonyos előtanulmányok, nyelvismeret, néha bizonyos collegiumok párhuzamos hallgatása.

Class-t hirdet London School a következő tárgyakból (1912/3.): Economic theory, The history of political Ideas, Geography (map class), Detailed geography, Social evolution, Soc. institutions, Soc. rights and duties, Ethnology, Public administration.

A mit Londonban seminarynak²⁾ neveznek, rendesen magasabb fokú, intímabb jellegű collegiumot jelent és bárkinek díjfizetés ellenében rendelkezésére áll. Ideje, ellentétben a többi, előre, fix időre hirdetett elő-előadással, gyakran a tanító és a hallgatók között megállapodás tárgya.

A német és többi főiskolákon a semináriumi oktatással a legkülönbözőbb fejlődési fokokon találkozunk. Czélyszerű lesz először áttekinteni, hogy hogyan nevezik és csoportosítják a közgazdasági tárgysorozatokhoz tartozó semináriumokat. Néhány közölt seminárium-syllabus reprodukálása sem látszik feleslegesnek.

A mint látni fogjuk, vannak összefoglaló, szélesebb körű semináriumok. Sok helyen a tulajdonképeni közgazdaságtant más tárgycsoportokkal együttes semináriumokban művelik, pl. Seminary in political

¹⁾ A Webster: Dictionaryben class alatt a következőt olvassuk: A body of students in a school grouped together as pursuing the same or equivalent studies. An assembling of students, as for lecture or recitation; as an announcement given out during class; also the studies or instruction given or arranged for such a body.

²⁾ Az angol szokás különbséget tesz a következő előadási módok közt:

1. lectures. Ezek rendesen bevezető 1—2 órás előadások,
2. courses. Tanfolyamok, kollégiumok. Vannak general courses — főkollégium, general elementary courses — bevezető kollégium és special courses;
3. class és seminary, mindkettőről fentebb volt szó.

science, economy, Sociology (Philadelphia, U.) vagy vegyük a lyoni egyetem közgazdasági semináriumát. (Séminaire des sciences économiques.) Ennek tárgyai: Economie politique, économie sociale, sociologie statistique, pénzügytan, gazdaságtörténet, gazdasági földrajz.

Tevékenysége: a) Conférences consacrées à des exposés oraux, explication de textes, correction des dissertations, lecture et étude de mémoires rédigés par les élèves et destinés à les initier aux recherches scientifiques etc.

b) visites à des institutions ou entreprises intéressantes au point de vue économique ou social;

c) des réunions générales des membres du séminaire dans lesquelles seront présentés des travaux relatifs aux études du séminaire.

A seminárium látogatását kellő feltételek betartásával bizonyítvánnyal igazolja a vezetőség.

Ide tartoznak még az úgynevezett általános államtudományi semináriumok. Ilyen bl. a baseli:

604. Staatswissenschaftliches Seminar. (Anleitung zu staatswissenschaftlichen Arbeiten. Zweiwöchentlich 2) vagy a jeni (U.).

605. Staatswissenschaftliches Seminar (in 2 Abteilungen I. Referate Besprechungen, II. Referate, schriftliche Arbeiten.)

Egyes tárgyakra, szűkebb tárgycsoportokra vonatkozó semináriumokat és egyéb gyakorlatokat illetőleg közöljük a következő példákat:

1.) Gazdaságtörténetből sok helyen tartanak semináriumokat és gyakorlatokat. Pl. Berlinben (U. 2):

606. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Übungen (Épügy Hal-
leben, Lipcsében). Londonban:

607. Economic History (Knowles) stb.

2.) Gazdasági földrajzból:

A genfi egyetemen: a géographie économique című kollegiumhoz csatlakozólag:

608. Conférences de géographie économique a földrajzi intézetben.
A philadelphiai egyetemen:

609. Readings in Economic-geography cz. gyakorlatot látunk.

Londonban öt földrajzi seminárium van. Köztük egy szorosán vett gazdaság-földrajzi is:

610. Economic geography.

3.) Statistikából:

Az amsterdami egyetemen a statistika módszereit és alkalmazását

közgazdasági praktikumban tanítják, ehhez fűződik az ú. n. »occasio respondendi« 14 naponként. A berlini egyetemen:

611. Statistisches Konversatorium van »in Anschluss an die Vorlesungen« heti 1 órában.

Kopenhágában examinatórius átvétele Dánia statistikájának közösen az egyetemi és műegyetemi hallgatók számára történik, statisztikai dolgozatokkal. Ezenkívül számos helyen egyszerűen statisztikai seminárium hirdettetik.

Londonban azt olvassuk. hogy :

612. »Mr. Bowley will arrange to advise past or present student of the School who are engaged in statistical research work, or with practical problems.«

4.) Jogi semináriumok a közgazdasági studiummal kapcsolatosan sok helyen tartatnak. Pl.:

613. Juristisches Seminar (alle 14 Tage). Anleitung zur wissenschaftlichen Behandlung von Fragen des Rechts und der Politik (Berlin, H. H.).

614. Juristische Übungen für Anfänger — (wahlweise) (Berlin, H. H.) Besprechung einfacher Rechtsfälle aus dem Geschäftsleben. — Entwerfen von Geschäftsbriefen in Rechtsangelegenheiten. (Am Donnerstag und Sonnabend wird derselbe Stoff behandelt. Die doppelte Abhaltung der Übungen dient nur der Verminderung der Teilnehmerzahl).

Továbbá :

615. Praktikum des gewerblichen Rechts (Stuttgart, T.).

616. Übungen über die soziale Gesetzgebung Arbeiterschutz mit Einschluss der schwebenden Gesetzentwürfe (Berlin, U.).

5.) A tulajdonképeni közgazdaságtani semináriumok sorában különbséget kell tennünk a vegyesek, továbbá az elméleti és alkalmazott közgazdaságiak, végül a kezdők és haladottak számára tartottak közt

a) Kezdők számára való bevezető semináriumok és gyakorlatok példái: Vegyesek:

617. Volkswirtschaftliche Übungen für Anfänger (Bonn, Landw. Akad., Halle, U.).

618. Volkswirtschaftliches Seminar für Anfänger. Anleitung zu wissenschaftlichen Arbeiten (Tübingen, U. 2), vagy

619. Volkswirtschaftliche einführende Übungen (Karlsruhe, T. 2).

620. Volkswirtschaftliches Konversatorium auch für Anfänger mit schriftlichen Arbeiten (Greifswald, U.). — Elméletiek:

621. Proseminar: Theorie der Grundrente (Freiburg i. B., U.).

622. Proseminar, Lektüre von Ricardos Grundgesetzen der Volkswirtschaft und Besteuerung (U. ott 2).

623. Nationalökonomisches Seminar, Übungen über Preisbildung (München, U. 2).

624. Übungen über die Theorie des Arbeitslohnes (Freiburg i. B., U.).

625. Übungen über Geld und Kredit (Heidelberg, U.)

b) Haladottak számára tartott semináriumok sorából példaként emlíjük:

626. Übungen für Vorgeschriftene (Seminar, (Karlsruhe, T. 1).

627. Besprechung selbständiger volkswirtschaftlicher Arbeiten mit Fortgeschrittenen (Danzig, T. 2).

628. Nationalökonomische Übungen für geübte (Aachen, T. 2).

629. Nationalökonomisches Praktikum mit wahlfreien Arbeiten (Halle, U. 1).

630. Seminarübungen für Vorgeschriftene im technisch wirtschaftlichen Institut (München, T. 2).

631. Übungen im Wirtschaftswissenschaftlichen Institut (Charlottenburg, T. 2).

632. Volkswirtschaftliche Übungen (Berlin, U. Heidelberg, Hohenheim, Lw. H.).

633. Nationalökonomische Übungen in Gruppen (München, T. 2). Wirtschaftswissenschaftliches Seminar (Karlsruhe, T.).

634. Im schweizerischen Wirtschaftsarchiv: Volks und privatwirtschaftliche Übungen im Anschluss an die Vorlesung (Basel, U.).

635. Volkswirtschaftliches Seminar (Karlsruhe, T. 1).

636. Economic Seminar (Pough Kepsie, Vassar Coll.).

Alkalmazott-közgazdasági semináriumok. Vegyesek:

637. Übungen in Bank und Handelsgeschäften (Charlottenburg, T. 3).

638. Übungen für Nationalökonomien u. ältere Juristen — für jüngere Juristen und Einzelbesprechungen (Breslau, U.).

639. Kaufmännische Gründung industrieller Unternehmungen, ihre rechtliche Grundlagen verbunden mit praktischen Übungen der Bilanzlehre (Breslau, T. 2).

640. Volkswirtschaftliche Tagesfragen (Reichsfinanzreform, Brot- und Fleischversorgung Agrar- u. Industriezölle) Diskussionsübungen (Berlin, U.).

641. Wirtschaftspolitische Übungen. Seminaristische Übungen zur Gutachtlichen und verwaltenden Tätigkeit der Interessenvertretungen. Darstellung und Geltendmachung von Interessen (Berlin, H. H. 2).

642. Volkswirtschaftl. prakt. Repetitorium (Karlsruhe, T. 1).

643. Meghatározott fejezetek az alkalmazott közgazdaságtan köréből examinatoriumokkal és gyakorlatokkal (Kopenhága: egyetem és technika közösen).

a) Mezőgazdasági kérdések:

644. Agrarpolitische Übungen für Hörer aller Fakultäten. 1. Semester: Innere Kolonisation u. Landarbeiteransiedelung. 2. Semester: Laendliches Genossenschaftswesen (Königsberg, U.).

b) Ipari kérdések:

645. Übungen zur technischen Wirtschaftslehre (München, T.).

646. Übungen über industrielle Entwicklung (München, T.).

647. Industry. Alternat.: Lectures & reports on topics in industry & industrial organisation (Philadelphia, U. of Penns.).

648. Seminar für wirtschaftspolitische volkswirtschaftliche und juristische Fragen im Baugewerbe (Berlin, Lw. Hochsch.).

c) Kereskedelmi kérdések (szélesebb értelemben). A kereskedelmi kérdéseket művelő semináriumi munka mintaképeit a kereskedelmi főiskolákon találjuk. Itt közöljük a *berlini H. H.* néhány kereskedelmi semináriumának programját:

649. Handelswissenschaftliches Seminar.

I. Privatwirtschaftliche Übungen (Seminar I.)

a) Abteilung für Bankkaufleute (váltakozva 14 naponként),

b) Abteilung für Waren- und Industriekaufleute, (váltakozva 14 naponként.).

II. Handelswissenschaftliches Seminar (II.). Für Vorgerückte. Referate über grössere privatwirtschaftliche Arbeiten, Diskussionen usw. (2. o.)

650. Handelswissenschaftliches Seminar (Seminar für Welthandelslehre.

Syllabus: Systematische Erweiterung und Vertiefung des Einblickes in das Gebiet der Welthandelslehre durch kurze Referate und daran anschliessende Diskussionen über einzelne Probleme, wobei Mitteilungen und Artikel der Tages- und Fachpresse sowie neuere Bucherscheinungen berücksichtigt werden sollen. Kontortechnisch-praktische Übungen einschliesslich Paritätsberechnungen und Kalkulationen über Geschäftsfälle des Welthandels. Anleitungen zu wissenschaftlichen Arbeiten; Vorträge und Diskussionen über dieselben.

651. Handelswissenschaftliches Seminar (2.).

Syllabus: Übungen, Vorträge, Disputationen, Repetitorien aus dem gesamten Gebiete der allgemeinen und praktischen Handelsbetriebslehre; Besprechung einschlägiger Zeit- und Arbeitsfragen, sowie der neueren Literatur. Anleitung in wirtschaftlichen Arbeiten. Laufende Erhebungen über einzelne Erscheinungen aus dem Waren- und Kapitalmarkt etc.

652. Buchhaltungsseminar.

Syllabus: Besprechungen, Übungen, Repetitorien aus dem gesamten Gebiete der Buchhaltung, insbesondere: Schwierigere Fälle bei Eröffnung der Buchhaltung (Eingangsbilanzen bei Neugründungen, Fusion, Umwandlung). Kritik der verschiedenen Buchhaltungsformen; Einrichtung zweckmässiger Buchhaltungen für verschiedene Arten und Grössen der kaufmännischen Unternehmungen. Kontensysteme und Kontengruppierung. Rechtsfragen aus dem Gebiete der Buchhaltung. Bücherrevision. Fälschungen. Treuhänder. Einzelne schwierige Fälle und Probleme der Buchhaltung. Statistische und kalkulatorische Verwendung der Buchhaltungsergebnisse. Organisation der Buchhaltung mit monatlicher Berechnung von Gewinn und Verlust. Buchhaltung für Zweiggeschäfte. Zwischenbilanzen. Analysen von Bilanzen usw.

653. Exportkolloquium. Kolloquium über die Organisation und Technik der Exportgeschichte und das Verhältniss des Exporthandels zur Industrie (1).

654. Bankseminar.

Syllabus: Für Vorgeschriftene: 1. Die Bewegung des Diskont. Die Zinsbewegungen seit 1815. Zusammenhänge zwischen Diskont, Zins, Unternehmergewinn; zwischen Unternehmergewinn und Rentabilität. 2. Untersuchung der Kursbewegung der führenden deutschen Aktien in den Konjunkturperioden. Dividendenpolitik, Zeitpunkt der Emmissionen. Berechnung der Rente, welche sich auf Grund der Emmissionskurse ergibt. 3. Die Trustfinanzierung. Anfangsbilanzen. Emmissionskurse. Seitherige Kursbewegung der Trustwerte (es werden lediglich die führenden amerikanischen Trusts behandelt); *für Anfänger:* 1. Der Rückgang des Wechsels in England. Das Vordringen des Bankakzepts in Deutschland, der promissory note in den Vereinigten Staaten. Die Wirkung dieser Erscheinung auf Geldmarkt, speziell Effektenkredit und auf die Notenbank. 2. Auswärtige Kapitalanlagen. Statistik für Deutschland, England, Frankreich. Die Wirkung auf die Gläubiger- und die Wirkung auf die Schuldnerreiche. 3. Währungsreform in den Vereinigten Staaten. 4. Sonderthemen für Juristen. Die Verträge des Finanzgeschäfts (Gründungs-, Fusions-, Sanierungs-, Patentverträge).

Különböző kereskedelmi kérdésekkel foglalkozó seminariumok még :

655. Commerce & commercial policy. Lectures, reports & textbooks (Brunswick, Bowdoin Coll.).

656. Handelswissenschaftliche Übungen (Zürich, U.).

657. Besprechungen über Organisation und Geschäftsbetrieb der grossen Kartelle des Bergbaues in der Eisenindustrie (Aachen, T.).

658. Proseminar über Bankwesen (Freiburg i. B., U. 2).

659. Proseminar. Übung in der Analyse von Zeitungsberichten über wirtschaftliche Gegenstände namentlich über die Vorgänge an den Geldmärkten (Graz, U.) vagy: Besprechungen des Handelsteils grosser Tageszeitungen (Aachen, T.).

d) Biztosításügyi seminariumok példái:

660. Seminar für Versicherungswissenschaft (Göttingen, U.).

- 661. Versicherungstechnisches Seminar (Dresden, T.).
- 662. Übungen aus der Versicherungstechnik (Zürich, U.).
- 663. Besprechung über Privatversicherungsrecht in Anschluss an
Formulare der Versicherungsgesellschaften (Freiburg i. B., U.).
- 664. Invaliden- und Unfallversicherung mit Begutachtungen (Erlan-
gen, U.).

Meg kell jegyeznünk, hogy az úgynevezett államtudományi seminariumban szoktak elhelyezkedni egymás mellett különböző tárgycsoportok ú. m. nemzetgazdaságtan és pénzügytan, statisztika stb. Olyik helyen a pénzügytanból külön seminariumot is tartanak pl. Lipcsében (az egyesített seminariumban.)

Figyelmet érdemelnek, bár nem tartoznak egészen szorosan ide, legfeljebb, a mennyiben a közgazdasági sajtó technikáját is érintik, a következő sajtó-seminariumok:

- 665. Redaktion und Nachrichtendienst der Zeitung mit praktischen
Übungen (Bern, U.).
- 666. Technik der Tagespresse mit Übungen; Redaktionstechnik
(Zürich, U.).
- 667. Praktische Übungen zur Einführung in die Journalistik (Hei-
delberg, U. 2).
- 668. Technik der Tagespresse mit Übungen (Zürich, U. 2).
- 669. Journal-Club. A fortnightly meeting of the advanced students
under the direction of professor W. ist held for the discussion of cur-
rent political literature-books & periodicals (Baltimore, John Hopkins
U., Maryland.)

*

Miután így áttekintettük volna nagyjából a seminariumi oktatás tisztára külső kereteit, próbáljunk bepillantani annak belsejébe is.

Az előrebocsájtottakból is megállapítható, hogy a seminariumi oktatást a többi oktatási berendezkedéstől különválasztani nem lehet. Ez fontosságában folyton nyer, mert mindinkább belátják, hogy az előadás maga nem elegendő. Egyfelől azért, mert a folyton szaporodó tananyag hovatovább mind áttekinthetetlenebbé válik, másfelől mert mind szükségesebbnek látszik az individualizáló oktatás, a mely pedig a tömegoktatásban lehetetlenné válik. Sokan ellene vetik az utóbbi érvnek, hogy ha sok a hallgató, a seminariumokba is oly sokan jelentkeznek, hogy azoknak individualizáló törekvései meghiusulnak. Ezzel szemben mások rámutatnak arra, hogy a seminariumok „túlzsufaltsága“ nem lehet az oktatás akadálya. Erre a modern nagy egyetemek sok példával szolgálnak. Azt szokták felhozni, hogy a seminariumot vezető tanárnak

nem áll módjában minden résztvevővel közelebbről megismerkedni és személyes viszonyba kerülni. Ebben van ugyan valami. De viszont helyesen jegyzi meg Bücher,¹⁾ hogy a tanárban van a hiba, ő nem áll a helyzet magaslatán, ha ezen az állapoton segíteni nem tud. Több osztály vagy csoport felállításával, a tanítás tagolásával, rendkívüli tanárok és magántanárok bevonásával, mindenütt lehet a bajon segíteni. Sőt éppen a nagy főiskolák erős látogatottságú seminariaiban lehet ily eszközökkel a tanulók képzését sokkal alaposabban és sokoldalubban végezni mint ott, „wo sich in alter Weise eine kleine „Schule“ gläubiger Jünger um den allmächtigen, aber doch in der Regel recht einseitigen Ordinarius und Institutsdirektor schart und von ihm ihre einzige Erleuchtung erwartet.“²⁾

A seminariumi munkamegosztásra rövidesen visszatérünk. Addig is meg volna állapítandó, hogy a tanítás súlypontja a modern közgazdasági felső oktatásban mindinkább kezd áttérrelődni az előadóteremből a seminariumba. Ez azonban csak a seminariumoknak megfelelő fejlődésével képzelhető el. Milyen nagyjában a mai seminariumi munkamódszer?

Ott vannak mindenekelőtt az úgynevezett proseminariumok, a gyakorlatok kezdőkkel.

A jó lipcsei közgazdasági seminarium, a mely sok tekintetben mintául szolgálhat, egészen külön foglalkozik kezdőkkel és haladókkal.

A kezdők kurzusa hozzásimul a rendes általános és specialis közgazdasági előadásokhoz. Az ott előadott anyagot még egyszer átbeszéli szabad társalgás keretében.

A második félévben átveszik az első félév anyagát, az első félévben az előző tanév második félévi anyagát. A résztvevők itt még előadásokat, referatumokat nem tartanak.

A megbeszélés célja a résztvevők megerősítése abban, a mit a katedráról hallottak. Alkalom adatik itt a tanulóknak tájékozódni ama pontok iránt, a melyeknek összefüggésével nincsenek tisztában.

Itt minden kérdés alaposabban hányható-vethető meg, mint az előadások szükségszerűen gazdaságos keretében. Itt megjegyezzük, hogy egyes iskolákban (London és különösen Amerika) a correpetálás intenzívebbé tételére, ezeket a kezdőkkel folytatott megbeszéléseket rendszeren közvetetlen az illető előadás utánra szokták kitűzni. A magam itthoni

---

¹⁾ Bücher K.: *Ein Votum zur frankfurter Universitätsfrage.* = Frankfurter Zeitung, 1911. (Nr. 111, 112. Mgbl.)

²⁾ Bücher i. h.

tapasztalatából tudom, hogy egyes kiváló paedagogusok seminarium nélkül az előadás után valósággal megérezve az előadás kényes pontjait, fesztelen beszélgetés keretében szokták a bizonytalanságokat tisztázni, gyakran felszólítva a hallgatókat, mondják meg, mit nem értettek meg. Persze ennek a megbeszélésnek a legjobb esetben sem lehet olyan hatálya, mint a rendszeres seminariumban való tárgyalásnak.

A haladottak cursusának célja a lipcsei programm szerint:

1. dolgozatok készítése oly meghatározott tárgyakról, a melyek tüzetesebb megművelést érdemelnek, mint az előadások során lehetséges;

2. a tagokat gyakoroltatni az előadásban és szabad megvitatásban;

3. behatóbb nagyobb tudományos vizsgálódásokat lehetővé tenni.

A cursorius közös olvasmányok célja végül a közgazdaságtudomány classikus auctorait alaposan megközelíttetni. Mindezekre még visszatérünk.

Az egyes cursusok összhangba hozatalát úgy képzelik, hogy már a közgazdaságtan hallgatásának második félévében megkezdheti a tanuló a seminariumi munkát. A ki a téli semesterben iratkozik be, és az általános közgazdasági előadást hallgatja, jelentkezhetik a következő félévben a seminariumi kezdőcursusra. Ha aztán ezzel egyidejűleg a közgazdaságtan specialis részét hallgatja, csatlakozhatik a harmadik félévben tartott téli semesteri kezdő cursushoz. Ily módon tanulmánya első három semestere alatt, kettőt már seminariumban tölthetett és így jól felkészülve beléphet a haladottak cursusába, a melynek számára azután tanidejének terjedelme szerint marad ideje. (A pénzügytani cursus rendszeren a negyedik semesterhez csatlakozik és az olvasó cursus párhuzamosan haladhat a szerint, a mint a diák időbeosztásához legalkalmasabb.)

A mi a haladottak cursusa során a résztvevők által tartott előadásokat illeti, azok száma Lipcsében félévenként 10–13 közt mozog. Minden résztvevő kötelezi magát, hogy foglalkozni fog egy előre megállapított themával és hogy az előbb írásban benyújtott kidolgozást előre meghatározott napon fogja előadni. Miután rendszeren több a tag, mint a félévben rendelkezésre álló előadási napok száma, nem mindegyik tarthat előadást. Az elmaradók a következő félév elejére jegyeztetnek elő. A sorrend a félév végén előre megállapíttatik és az új semester elején kiegészíttetik. A seminarium fekete tábláján nyilvánosságra kerül a kész lista. Az előadást vita követi, melyhez mindenki hozzászólhat. A mint fentebb említettett, a themamegállapítás a seminariumvezetővel egyetértésben történik, miközben törekszenek lehetőség szerint mindenkit azon a téren szóhoz juttatni, a melyet gyakorlatból, saját szemléletből

legjobban ismer, a mely iránt különösen érdeklődik, a mely tehetségének másoknál jobban látszik megfelelni.¹⁾

Ha valamely bejelentett előadás elmarad és nem lehet hamarjában más előadót vagy helyettesítést kapni, akkor a lyukas órában valamely törvényszöveg interpretáltatik vagy a tanár vet fel vitatandó themát.

Egyik-másik előadás behatóbb tanulmányozás folytán terjedelmesebb tanulmánynyá formálódik. Az is előfordul, hogy más egyetemekről jövő és megkezdett themákat magukkal hozó semináriumi tagok folytatják megkezdett munkájukat és előadásukban referálnak munkájuk állapotáról vagy előadják annak magában is megálló egyik fejezetét. Így kelet-

---

¹⁾ Hozzájárul a lipcei seminarium működésének megvilágításához, ha felsorolunk néhány példát a tartott előadások nagy sorából (olyanokat választok ki, a melyhez hasonlók nálunk is kidolgozhatók volnának). (1905. S. S.) Baromfi-tenyésztés, Finnország textil- és dohányipara. A német mezőgazdaság iparosodása. A német munkaközvetítés szervezete. A részletüzlet. A mezőgazdasági kisüzem versenyképessége a nagyüzemmel. A Stahlwerksverband. (1905/6. W. S.) A Sächsisches Bank zu Dresden fejlődése. Stuttgart jelentősége mint könyvkereskedői bizományos-központ. A földhitel meghonosítása Romániában. A német csokoládéipar vámkezelése. Az ipari képesítés mai jelentősége. (1906. S. S.) A répacukor jelentősége a német közgazdaságban. Hume David. A nő versenye a kereskedelemben. Az otthonmunka törvényes szabályozása. (1906/7. W. S.) Az Egyesült-Államok kereskedelmi politikája. Bankkoncentráció. Mezőgazdasági munkaközvetítés. A német fogyasztási szövetkezetek közp. szövetkezete. Diskontpolitika. Akkordmunka. Mezőgazdasági munkások telepítése. A fogyasztási szövetkezetek jelentősége. (1907. S. S.) Kereskedelem és ipar fejlődése Sonnebergben. A véletlen szerepe a gazdasági élet elméletében és praxisában. Mezőgazdasági munkások szerződésszegése. Enskilda bankok Svédországban. Barcelona középkori kereskedelme. A kontinentális zárlat. Építési követelések biztosítása. A mai közgazdaság műszaki üzemerői. A szövetkezés jelentősége a kézműiparban. (W. S. 1907/8.) Gabonaközpontok Németországban. Középosztálykérdések. A szakszervezetek. A Saarvidék üvegipara a 18. században. Az orosz iparfelügyelet. Rabattspareinek Németországban. Német czéhek a 18. században. Német-amerikai kereskedelmi szerződés kilátásai. Üzemviszonyok a szász himzőiparban. Ipari képesítés és ipartestületek és a szász iparkamarák álláspontja e kérdésekkel szemben. A kartelek kiviteli prémiumpolitikája. (S. S. 1908.) A dollárhajósok helyzete. Az ausztriai parasztság eladósodása. Mezőgazdasági munkástelepítés. A 8 órás munkanap czélszerűsége. A bankenquète. A kommerzkollegiumok. Lehetséges Németországban a dohánygyedárúság? A német kisvasutak fejlődése és jelentősége. (W. S. 1908/9.) A kiskereskedelem és ellenségei. A papírpénz forgalma, lényege és története. Hangszergyártás a Sächsisches Vogtlandban. Holland jelentősége a német könyvkereskedelemre 1700-óta. A modern áruház és adója. A gabona-termelés a szász gazdasági életben. A kertvárosmozgalom. Dán-német kereskedelmi vonatkozások. A román gabonakereskedelem és szervezete. A német czukorkereskedelem szervezete különös tekintettel Magdeburgra. Északamerikai industrializálódása.

keznek azután inauguralis dissertatiók, a melyeknek sorából akárhány értékes monographia kerül ki.¹⁾

A résztvevők akárhányszor nem tudják befejezni dolgozatukat, más egyetemre mennek és ott folytatják a megkezdett munkát. Ez a vándorlás nem egy esetben hat fejlesztőleg az egyes seminariumokra. A más seminariumból jövő tanuló az ott tapasztaltakat, mint maguktól értetődő dolgokat kéri új munkahelyén és így ösztönöz újításra, reformra.²⁾

Plenge csak akkor vár eredményt az előadási, üzembeli újítástól, ha ezzel karöltve jár a seminariumi módszerek továbbfejlesztése is. Ismeretes, hogy az államtudományi seminariumok úgynevezett főosztályaiban gyakran fejlesztést nyer az egyoldalú specialis munkálkodásban való elmerülés. Ezzel szemben gyakran előfordul, hogy a „proseminariumok” nem nyújtanak kellő ellensúlyozást. Plenge tapasztalatai szerint — és tapasztalatai az enyémekeket is némely tekintetben fedik — az a proseminariumi üzem, a mely csak az előadásokon meg nem emésztett

---

¹⁾ Pl. Sternberg W.: *Das Verkehrsgewerbe Leipzigs*, 1905. — Rabius. W.: *Der Aachener Hütten-Aktienverein in Rote-Erde 1846—1906*, 1906. — März, J.: *Die Fayencefabrik zu Morbach in Baden*, 1906. — Kirmse, O.: *Die Deutsche Kakao- und Schokoladeindustrie*, 1908. — Sjaroff: *Die Rosenkultur und Rosenölindustrie in Bulgarien*, 1907. stb. stb.

²⁾ A lipcsei egyetem nemzetgazdaságtani seminariumának ministerileg jóváhagyott alapszabályai így szólnak:

1. Célja a tanulóknak alkalmat adni az elméleti előadások mellett (Vorlesungen) gyakorlati munkával tevékenykedni az államtudományi szakok terén.

2. A tagok *a)* kíséreljék meg értekezéseket kidolgozni a tudomány bizonyos kérdéseiről, a melyek megérdemlik, hogy tüzetesebben szemléltessenek, mint az az előadáson elhetséges, *b)* gyakorolják az előadást és a szabad discussiót cz. önálló nagyobb tudományos vizsgálatokat végezzenek a professor vezetése alatt.

3. A felvétel a vezető tanártól függ. Rendesen feltétel, hogy a jelentkezők a két előadás anyagában (általános és specialis közgazdaságtan) járatosak legyenek. De szükség szerint lehet oly kurzusokat is tartani, a melyekre alsóbb semesterbeliek is felvehetők.

4. A tanulmányok támogatására könyvtár szolgál, a mely csak a seminariumi helyiségekben használható. A könyvtár használata kivételesen nem tagoknak is megengedhető.

5. Minden résztvevő kulcsot kap, a melyet kiválásakor köteles visszaszármaztatni. Biztosíték 2 Mk.

6. A seminarium helyiségei használhatók hétköznap reggel 8-tól este 8-ig, vasárnap déli 1 óráig. A vakációk idején a nyitvatartás külön megállapítás tárgya.

7. A gyakorlatokat a vezető és megbízott assistense díjtalanul végzik. De minden résztvevő 10 márkát fizet, a mely összeg könyvbeszerzésre és más seminariumi szükségletek fedezésére fordítatik. A fizetést látogatójegyen nyugtázzák, a mely egyszersmind legitimáció gyanánt szolgál.

fogalmak magyarázására és a dogmatörténet studiumára van beállítva, gyakran többet árthat, mint a mennyit használ. De lehetségesnek tartja a proseminarium olyatén kialakítását, hogy oly feladatok végzésével, a melyeket az összes seminaristáknak egyformán el kell intézniök, a különböző gazdaságtudományi munkamódszerek iskolázásává és a gazdasági élet praxisába való bevezetésévé válik. Münsterben az ilyenformán értelmezett proseminariumi üzem és a főseminarium közé évi középfokot iktattak be, a melyben a gazdasági élet egy meghatározott területére vonatkozó rendszeresen összefüggő gyakorlatokat tárgyalnak a tagok rövid referatumaiban. Így adva van a fokozatos emelkedés az alapvető iskolázástól (proseminarium) kisebb tudományos összefoglalásokon át (középfok) a valóságos önálló megmunkáláshoz. Ama cél elérésétől, hogy a tanuló önállóan tudjon egy bizonyos kérdést kidolgozni, Plenge szerint, nem szabad eltekinteni, mert a ki az összefoglaló referátumok készítésének fokán akad meg, rutiniervé válik csupán, és ezzel a gyakorlati kíváncsiságon nincs segítve.

(Vége következik.)

Varró István.

Közlemények és ismertetések.

Az orosz ipar csődje a német ipar támogatása nélkül.

Anglia a most dúló háború főcéljául Németország gazdasági tönkretetését tűzte ki. Izolálni, kiéheztetni akarta a német birodalmat, hogy nagyszerű katonai erejét így törhesse meg. És most a háború ötödik hónapjában nemcsak, hogy nem érték el a céljukat, mert Németországot és monarchiánkat kiéheztetni nem lehet, hanem a míg a német ipar a legbámulatraméltóbb találékonysággal pótolja a külföldről nem importálható nyersanyagot, addig Anglia és Oroszország a legnagyobb mértékben megérzik a német ipar termékeinek elmaradását. Így a legnagyobb orosz lapok, a „Rjetsch“, a „Russkoje Slowo“ és a „Russkija Wjedomosti“ — mint a „Das Echo“ írja — panaszkodnak, hogy Oroszország gazdasági élete már most is a legnagyobb nehézségekkel kénytelen megküzdeni, mert a német import teljesen elmaradt. Érdekes, hogy mértékadó szaktudósok, mint pl. Dimítriew W. professor is kijelentette, hogy belátható időn belül nem fogja tudni az orosz ipar az eddig Németországból importált cikkeket előállítani. Nagy hiány van úgy Angliában, mint Oroszországban optikai üvegekben, a melyeket kizárólag Jénából szállítottak.

Sokkal fontosabb, hogy az anilinfestékeket is csaknem Németország szállította úgy Angliának, mint Oroszországnak. A „Rjetsch“ kétségbeesve kérdezi, hogy mi lesz a nagyszerű orosz textiliparral és az angollal is, hogy ha nem kaphatják meg a feltétlenül szükséges anilinfestékeket. Az orosz kereskedelmi és ipari ministerium a 22 legfontosabb orosz textilgyárral való megállapodás alapján szerződést kötött egy angol nagyiparoscsoporttal, hogy azok az angol kormány segítségével anilinfestékgyárat létesítsenek. Hogy milyen nagy itt a baj, mutatja — írják az orosz lapok — már az a körülmény is, hogy a máskülönben olyan önálló angol iparosok és gyárosok most önként a kormány támogatását és segítségét kérik. Épp ilyen bajban vannak az elektrotechnika terén. Tekintve, hogy a pétervári, moszkvai és varsói hatóságok a külföldiek

elektrotechnikai üzeimeit bezáratták, ezek a városok majdnem sötétben maradtak. Ugyanilyen nehézségek mutatkoznak a többi iparág terén is, úgy, hogy nagyon kétségessé válik, vajjon az orosz ipar meg tud-e állni a német segítsége nélkül.

(p. p.)

A világ kereskedelmi flottája 1913-ban.

A világ kereskedelmi flottájáról megjelent legutóbbi, 1913. évi statisztika szerint a kereskedelmi hajók tonnaállománya így oszlott meg a különböző államok között:

	Tonna
Anglia a gyarmatokkal	20,431.543
Egyesült-Államok	5,427.636
Németország	5,082.001
Norvégia	2,457.890
Franciaország	2,201.164
Olaszország	1,521.942
Japán	1,500.014
Hollandia	1,309.849
Svédország	1,047.270
Ausztria-Magyarország	1,001.414
Oroszország	974.178
Spanyolország	840.995
Dánia	762.054
Görögország	722.782
Összesen	46,970.113

Németország és Ausztria-Magyarország kereskedelmi flottája a háború kitörése óta teljes tétlenségre van kárhóztatva, az orosz hajókereskedelmet pedig roppantúl megbénítja az a körülmény, hogy az anyaország kikötői a világtengerektől az ellenséges hajóhadak blokádja következtében el vannak vágva, másrészt pedig a magas északon fekszenek, a hol a tengeröblök az év több hónapján keresztül be vannak fagyva. Anglia kereskedelmi flottája a háború első idejében szintén nem igen merészkedett ki a tengerre, mert a német czirkálók bravurjai veszedelmessé tették a hajózást. Bár azóta sikerült az angoloknak túlerejükkel a szóbanforgó német hajóknak legtöbbjét ártalmatlanná tenni, ma az aknaveszély és a német tengeralattjárók blokádja még sokkal jobban korlátozza az angol kikötők tengeri kereskedelmét. Másfelől természetesen ugyanakkor, a mikor a tengeri háború következményei a kereskedelmi hajózást a leírt módon befolyásolták, az egyes államok gazdasági viszonyaiban egyébként is igen jelentős változások állottak be, amelyek a tengeri kereskedelemre azután ismét kihatással bírtak.

Igy pl. az egymással ellenséges államok között a közvetlen kereskedelmi forgalom teljesen megszűnt. Ha tehát a világ kereskedelmi flottájának majdnem $\frac{1}{5}$ -e a háború következtében vesztegelni is kénytelen és számos hajót haditengerészeti célokra mozgosítottak, hajóhiány egyelőre nem mutatkozott, mert a nemzetközi forgalom is csökkent, illetőleg ha bizonyos irányokban nem is csökkent, sőt emelkedett, a hiányt itt megfelelő helyettesítésekkel pótolni lehetett. Anglia pl. az európai járataiban résztvevő hajóknak egy részét Amerikába dirigálta, a honnét ezek a hajók most az entente államai által megrendelt nagymennyiségű árukat szállítják. A hajókereskedelem terén a legnagyobb kilátásai vannak a terjeszkedésre az Egyesült-Államoknak, a melynek hajói a tengeren szabadon járhatnak, bármely ország kikötőibe elmehetnek és pl. a német hajóstársaságok üzletkörének egy részét könnyen elhódíthatják, ha a Németország és az idegen államok között, valamint az utóbbiaknak egymás között eddig a német társaságok által lebonyolított forgalmát most, mint a legkedvezőbb helyzetben levő nemzetséggű hajók, ők ragadják magukhoz.

Ha a mondottakhoz még hozzátesszük, hogy a fönti táblázatban föl nem sorolt államok kereskedelmi flottájának tonnatartalma körülbelül 2 millió tonnára tehető és így az egész világ kereskedelmi hajói 1913. évben összesen 48,970.113 tonna értéket képviseltek, akkor teljesen tiszta képet nyerünk a világ kereskedelmi hajóinak aránylag legújabb statisztikájáról, a hogy azt a mai események világításában látjuk. Egyfelől értékelhetjük azokat a károkat, a melyek a kereskedelmi hajók egy részének elpusztításából, más részének üzemszüneteléséből származnak, másfelől megítélhetjük, hogy a világkereskedelmi forgalomnak igényeit — tekintettel nevezetesen a világkereskedelmi forgalomnak a háború alatt szenvedett és a jövőben várható eltolódásaira — az egyes államok kereskedelmi hajórajai mennyire vannak és mennyire lesznek hivatva kielégíteni.

Sch.

A világ gabonatermése 1914-ben.

A római mezőgazdasági intézet december havi jelentése közli az északi földgömb államainak gabonatermelési statisztikáját az 1914. évről, kiegészítve ezt a déli földgömb egyes államainak termelésére vonatkozó becslésekkel. A statistika szerint *búzából* Magyarország, Poroszország, Belgium, Dánia, Spanyolország, Nagybritannia, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Románia, Oroszország (európai), Svédország, Svajcz, Kanada, az Egyesült Államok, Egyiptom, India, Japán, Algeria és Tunis együttvéve 746·1 millió q-t termesztettek 1914-ben, 8 8⁰/₀-kal kevesebbet, mint az előző évben és 13⁰/₀-kal többet, mint az

1903—1912. évi időszakban, ha az évi átlagot számítjuk. A déli félgömb államai közül Ausztrália búzatermelése az 1913. évi 28·2 millió q-val szemben csak 8 millió q-ra tehető. *Rozsból* Magyarország, Poroszország, Belgium, Dánia, Spanyolország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Románia, Oroszország, Svájc, Kanada és az Egyesült Államok 1914-ben együttvéve 377·2 millió q-t termeltek, ami 1913-hoz képest ismét 3·9⁰/₀-os csökkenést, az 1903—1912-iki tíz évi termésátlaghoz viszonyítva pedig 11·5⁰/₀-os emelkedést jelent. *Árpából* a búzára nézve felsorolt államok, India kivételével, együttvéve 258·6 millió termést adtak 1914-ben, 10·5⁰/₀-kal kevesebbet, mint 1913-ban, de 9·3⁰/₀-kal többet, mint az előző tíz év alatt évi átlagban. *Zabból* ugyanezek az államok 1914-ben 479·5 millió q termést mutatnak föl (1913-hoz — 12·6⁰/₀, 1903—1912-höz + 5·8⁰/₀). A *kukoricza*-termést a mezőgazdasági intézet 793·7 millió q-ra, vagyis az előző évinél 8·4⁰/₀-kal nagyobbra teszi. Csupán Egyiptom kukoriczatermése 17⁰/₀-kal, az Egyesült Államoké pedig 10⁰/₀-kal szaporodott. A kimutatásban még szerepelnek: Bulgária, Románia, Olaszország, Spanyolország és Japán. Az 1914. évi terméseredmény 3⁰/₀-kal a legutóbbi tízévi termésátlag mögött marad. *Rizsből* Olaszország, Spanyolország, az Egyesült Államok, India és Japán 1914-ben együttvéve 379·4 millió q-t termesztettek (1913-hoz + 1·5⁰/₀, 1903—1912-höz — 19·2⁰/₀). *Burgonyából* Poroszország, Dánia, Nagybritannia, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Svájc, Svédország, Kanada és az Egyesült Államok együttvéve 590·4 millió q-t (1913-hoz — 6·6⁰/₀, 1903—1912-höz + 9·2⁰/₀). Megjegyzendő, hogy a felsorolt államok az északi félgömb államainak terítéséből búzában 80⁰/₀-ot, rozsban 85⁰/₀-ot, árpában 90⁰/₀-ot, zabban 90⁰/₀-ot, kukoriczában 95⁰/₀-ot képviselnek.

A többi mezőgazdasági termények, ú. m. a gyapot, len, dohány, cukorrépa, olaj és szőlő termelési eredményeire, valamint a búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, lenmag és gyapot nemzetközi forgalmára vonatkozólag a jelentés a háború miatt csak igen hiányos adatokat közöl, amelyek azonban így is becsesek, mert adataink közül még a legjobbak és különösen az ellenséges államokból egyébként teljesen hiányzó adatokat legalább némileg pótolják. (Sch.)

Kir. József-Műegyetem Közgazdasági Seminariuma.

A Kir. József-Műegyetem Közgazdasági Seminariuma most rendez könyvtárát. Ennek alapját az a gyűjtemény alkotja, melyet a Magyar Közgazdasági Társaság a Műegyetem Közgazdasági Seminariumának átengedett.

A Közgazdasági Seminarium gazdag folyóirat-gyűjteménynyel rendelkezik. Itt közöljük azon magyar és német nyelvű közgazdaságtudományi és statisztikai folyóiratok jegyzékét, melyek a seminariumban találhatók. A más nyelvű külföldi folyóiratok megszerzése a háború ideje alatt nehézségekbe ütközik.

FOLYÓIRAT-JEGYZÉK.

I. Magyar folyóiratok :

Adó- és Illetékügyi Szemle.	Magyar Ipar.
Akadémiai Értesítő.	Magyar Társadalomtudományi Szemle.
Athenaeum.	Mérnökegyleti Közlöny.
Bányászati és Kohászati Lapok.	Mészárosok és Hentesek Lapja.
Budapest székesfőv. Statisztikai Havifüzetei.	Molnárok Lapja.
Honi Ipar.	Munkásügyi Szemle.
A Hitel.	Pénzügyi Szemle.
Huszdik Század.	Pénzügyi Szemle.
Jogállam.	Szocializmus.
Kereskedelmi Múzeum Külkereskedelmi Hirei.	Szocialpolitikai Szemle.
Könyvtári Szemle.	Szakszervezeti Értesítő.
Közgazdasági Értesítő.	Századok.
Közgazdasági Szemle.	Társadalmi Múzeum.
Közigazgatási Szemle.	Tőzsdevilág.
Köztelek.	Turán.
Magyar Gazdák Szemléje.	Városi Szemle.
Magyar Gyáripar.	Vasuti és Közlekedésügyi Közlöny.

II. Német folyóiratok :

Allgemeine Bibliographie der Staats- und Rechtswissenschaften.	Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.
Allgemeines Statistisches Archiv.	Die Bank.
Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.	Bank-Archiv.
Annalen für soziale Politik und Gesetzgebung.	Bibliographie der Sozialwissenschaften.
Arbeitsrecht Jahrbuch für das gesamte Dienstrecht der Arbeiter, Angestellten und Beamten.	Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre.
Archiv für exakte Wirtschaftsforschung.	„Concordia“ Zeitschrift der Zentralstelle für Volkswohlfahrt.
Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.	Deutsches statistisches Zentralblatt.
	Dokumente des Fortschritts.
	Der Economist.
	Das Handelsmuseum.

Jahrbuch für Bodenreform.
 Jahrbücher für Nationalökonomie
 und Statistik.
 Jahrbuch für die gesamte Verwal-
 tung und Volkswirtschaft im
 Deutschen Reiche.
 Kartellrundschau.
 Kommunales Jahrbuch.
 Kommunale Praxis.
 Konjunktur.
 Korrespondenz der Neutralen.
 Logos.
 Die neue Zeit.
 Der österreichische Volkswirt.
 Plutus.
 Recht und Wirtschaft.
 Reichs-Arbeitsblatt.
 Soziale Praxis.
 Soziale Rundschau.
 Sozialistische Monatshefte.

Sozial-Technik.
 Technik und Wirtschaft.
 Vierteljahrsschrift für Sozial- und
 Wirtschaftsgeschichte.
 Vierteljahrshefte für Statistik des
 Deutschen Reichs.
 Volkswirtschaftliche Blätter.
 Volkswirtschaftliche Mitteilungen
 aus Ungarn.
 Weltverkehr und Weltwirtschaft.
 Weltwirtschaftliches Archiv.
 Zeitschrift für Agrarpolitik.
 Zeitschrift für Sozialwissenschaft.
 Zeitschrift für die gesamte
 Staatswissenschaft.
 Zeitschrift für die gesamte
 Versicherungswissenschaft.
 Zeitschrift für Volkswirtschaft,
 Sozialpolitik und Verwaltung.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. február hó 18-án Hosz-
 potzky Alajos min. tan. elnöklése alatt felolvasó-ülést tartott, melyen
 Hantos Elemér országgyűlési képviselő *A világháború pénzügyi ellátásá-*
ról előadást tartott.

Az előadáson Társaságunk és közéletünk számos kiváló tagja volt
 jelen; ezek közül felemlítjük a következőket: Lukács György v. b. t. t.,
 Gaál Jenő főrend, műegy. tanár, Hegedüs Lóránt orsz. képviselő,
 Kvassay Jenő, Buday László és Hennyey Vilmos min. tanácsosok, Wallon
 Dezső közigazg. bíró, Fenyvessy József és Németh József osztály-
 tanácsosok, Gelléri Mór igazgató, Fenyvessy Adolf udv. tanácsos stb.

A nagyszámú közönség, meleg érdeklődéssel hallgatta végig az elő-
 adást, mely után elnök előadónak értékes fejtegetéseiért Társaságunk
 köszönetét fejezte ki.

TÁRGYMUTATÓJA.

I. ELMÉLETI TÁRSADALOMGAZDASÁGTAN.

1. Általában.

- Balás Károly*: Gazdasági szükségletek és érdekek. 1912. II. 443.
 — Közgazdasági értékű ethikai tulajdonságok. 1911. I. 1.
 — Logikai adalékok a technikai haladás társadalomgazdasági hatásának megítéléséhez. 1913. II. 462.
Bud János: A concentratio a gazdaság-társadalmi életben. 1911. I. 73, 199, 253.
Dánér István: A szükséglettelítés törvénye. 1914. I. 361.
Dékány István: Böhm-Bawerk értékelmélete. 1912. I. 162.
 — A történelmi módszer. 1911. II. 446.
Fellner Frigyes: A magyar nemzeti vagyon megbecslése, tekintettel egyéb államokra. 1901. II. 889.
 — A nemzeti jövedelem becslése. 1903. II. 893.
Földes Béla: A magy. tud. akadémia és a nemzetgazdaságtan-statistika művelése. 1910. II. 813.
Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világitásban. 1911. I. 301, 385.
 — A határhaszonelmélet bírálata. 1906. II. 531, 591.
 — Határhaszonelmélet és munkaelmélet. 1904. I. és II. 463, 516.
 — A határhaszonelmélet és az uralkodó érték-elméletek. 1906. I. 110, 176.
Jankovich Béla: Az értékelmélet mechanikai alapelveiről. 1906. I. 145.
 — Az értékelmélet mechanikai alapelvei s a termelés és forgalom gazdasági tényezőiről. 1906. II. 440.
 — Az értékelmélet mechanikai alapelvei a termények értékelése és elosztása. 1907. I. 289.
 — Értéktöbblet és gazdasági haszon. 1908. I. 217.
 — Értéktöbblet és földjáraadék. 1908. II. 801.
 — A közgazdaságtan módszere. 1903. I. 417.
 — Osztrák és magyar indexszámok 1867—1909. 1911. II. 745.
Kenéz Béla: Közgazdasági értekezések. 1909. I. 119.

- Kovács Gábor*: A bruxellesi sociologiai intézet. 1909. I. 245.
Legányi Gyula: A szükségsekről. 1901. I. 205.
Makai Ernő: A socialista válságelmélet. 1907. II. 511.
Mattekovits Sándor: Ruhland közgazdasági rendszere. 1908. II. 790.
Mattvasovszky Miklós: A drágaság és a fogyasztás. 1913. II. 427.
Mezey Lajos: A határhaszonelmélet bírálata. I. 1914. I. 186, 265.
 — A javak értéke. 1914. II. 549.
Neubauer Ferencz: Smith Ádám járadékelmélete és annak empirikus továbbfejlesztése. 1912. I. 371.
 — »Érték« vagy »ár«. 1914. II. 429.
Petheő Kálmán: A Babson-féle index-számok. 1913. II. 512.
Pikker Károly: Értékelés és ár. 1911. II. 466.
Reitzer Gyula: Neurath elmélete a modern közgazdaság főproblémáiról. 1906. II. 668.
Somogyi Manó: A társadalomgazdaságtan feladata. 1908. II. 620.
Szabó Ervin: A társadalomgazdaságtani bibliographia. 1913. I. 277.
Tonelli Sándor és Wolff Vilmos: Adalékok az élelmiszerdrágaság kérdéséhez. 1910. II. 583.
Tonelli Sándor: A drágaság kérdése Magyarországon. 1901—1910-ben. 1911. I. 145.
Varga Jenő: Az aranytermelés és a drágaság. 1911. II. 588.
 — A világgiazi drágulás nagysága és okai. 1911. II. 487.

2. Életrajzok.

- Acsády Ignáz* †. 1907. I. 3. (Kovács Ferencz.)
Almássy Pál, egy magyar nemzetgazda a XVIII. században. 1903. I. 39, 142. (Lengyel János.)
Bamberger Béla †. 1906. II. 484.
Hector Denis †. 1913. I. 361. (Neumann Ernő.)
Enyedy Lukács †. 1906. II. 483.
Falk Zsigmond lovag †. 1913. I. 145. (Váradi Antal.)
Alfred de Foville †. 1913. I. 289. (Fellner Frigyes.)
Hegedüs Sándor †. 1907. I. 1. (Mandello Gyula.)
Hieronymus Károly †. 1911. I. 297. (Fellner Frigyes.)

Jekelfalussy József †. 1901. I. 169. (Vargha Gyula.)
Kautz Gyula †. 1909. I. 145. (Mandello Gyula.)
Körösy József †. 1906. II. 483.
Levasseur. 1908. II. 787. (Láng Lajos.)
Levasseur †. 1911. II. 443. (Mandello Gyula.)
Mandello Károly †. 1906. II. 710. (Hegedüs Loránt.)
Neményi Ambrus †. 1905. I. 1. (Hegedüs Loránt.)
Proudhon. 1910. II. 665. (Földes Béla.)
Ráth Zoltán †. 1902. II. 653. (Vizaknai Antal.)
Schwartner Márton és a statistika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. 1905. I. 32, 93. (Márki Hugó.)
Vizaknai Antal †. (1863—1911.) 1912. I. 1. (Buday László.)

II. ALKALMAZOTT TÁRSADALOMGAZDASÁGTAN. GAZDASÁGPOLITIKA.

1. Általában.

Bálint Imre: Az 1899. év. 1900. I. 41.
 — Konstantinápoly, Szmirna, Szaloniki. 1902. II. 907.
Barabás Endre: Kolozs vármegye közigazgatási leírása. 1910. II. 486.
 — Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely thj. sz. kir. város közigazgatási leírása. 1906. II. 477, 539, 601, 689, 764, 830.
 — Udvarhely vármegye közigazgatási leírása. 1904. II. 683, 762.
Beck Salamon: Örökjog és köteles rész. 1911. II. 667.
Daróczy Aladár: Tolna vármegye közigazgatási leírása. 1908. II. 571, 684, 734, 819.
Edvi-Illés László: Aradváros közigazgatási leírása. 1907. I. 194, 249, 342, 395.
 — Arad vármegye közigazgatási leírása. 1907. II. 754, 829.
Éhen Gyula: Vas vármegye közigazgatási leírása. 1905. II. 705, 785, 853.
Erekly Károly: Az állam és a társadalom gazdasági tevékenysége Magyarországon. 1908. I. 97.
Jeszzenszky Ignác: A bárczasági szászok gazdasági viszonyai. 1900. 683.
 — Torontál vármegye gazdasági monographiája. 1904. I. 335.
Keletázsia. 1904. I. 271, 362.
Kemény György: Heves vármegye közigazgatási leírása. 1909. I. 54, 131, 187, 266, 344, 407.
 — Szabolcs vármegye közigazgatási leírása. 1913. II. 516, 588, 657.
Kis Ernő: Veszprém vármegye gazdasági leírása. 1905. II. 525.
Kunosi Ödön: Amerikai gazdasági vázlatok. 1913. I. 161.
Lendvai Jenő: Temesvár város közigazgatási leírása. 1908. I. 40, 108, 261, 337, 400. 1908. II. 471, 550.
Mattyasovszky Miklós: A polgári törvénykönyv

tervezetének öröklési joga, gazdasági és társadalompolitikai szempontból. 1901. II. 502.
Milhoffer Sándor: A Dunántúl gazdasági bajairól. 1904. I. 433.
Móricz Miklós: Az európai egyensúly gazdasági alapjai. 1914. II. 628.
Morvay Gyula: A hegyvidéki nép gazdasági viszonyai, különösen az állattenyésztés szempontjából. 1905. II. 865.
Nagy T. Imre: Csíkmegye közigazgatási leírása. 1902. II. 779, 847, 934.
Neményi Ambrus: Bureaukuracia Magyarországon. 1902. II. 813.
Németh József: Közigazgatási helyzetünk a Balkánon a háború előtt és után. 1913. II. 438.
Nyegre László: Máramaros megye közigazgatási leírása. 1900. II. 821, 901.
Rósa Ferencz: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közigazgatási jelentősége. 1903. I. 269.
Ruffy Pál: Bars vármegye közigazgatási leírása. 1901. II. 602, 687, 766, 843.
Schiller Ottó: Bosznia gazdasági viszonyai. 1912. II. 807.
Schwegel János: Amerika gazdasági életéből. 1904. II. 596.
Szeberényi Lajos: Izland. 1908. II. 643.
Szegh Dezső: Gazdasági feladataink Albániában. 1913. II. 779.
Szentiványi Ferencz: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. 1911. I. 22, 101.
 — Torontál vármegye szociális és közigazgatási állapota a XX. század első tizedében. 1912. I. 105, 173.
Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely népessége 1526—1848. 1910. II. 694.
Szterényi József: Gazdasági vonatkozások Magyarországon és Ausztria között. 1912. II. 711.
Téglás Gábor: Hunyadmegye közigazgatási leírása. 1903. II. 747.

2. Mezőgazdaság. I

Balás Károly: Nemzeti földpolitika. 1910. I. 149.
Bálint Béla: Az új földtehermentesítés kérdéséhez. 1905. II. 745.
Balkányi Béla: Magyarország mezőgazdasági kivitele. 1913. II. 751.
Barabás Endre: Az erdélyrészi népfajok birtokaránya. 1905. II. 817.
Baross János: A schleswig-holsteini parasztbirtokok törzsöröklési joga. 1902. II. 657.
Berényi Pál: A földbirtok hitellel való megterhelése. 1903. II. 604, 676, 769.
Braun Róbert: Falusi élet Amerikában. 1910. I. 47.
Csérér Lajos: Havasali határgazdasági rendszerek Erdélyben. 1913. II. 577.
 — Új falusi középosztály Erdélyben. 1914. I. 298.
Éber Antal: A földbirtok tehermentesítése. 1900. 770.

- Éber Antal:** A mezőgazdasági hitel reformja. 1901. II. 519.
- Ecseri Lajos:** A magyar buza és liszt versenyképességének fokozásáról. 1904. I. 423.
- Farkas Géza:** Mit áldoz a földműves, hogy sajátján dolgozhassék. 1912. I. 253.
- A kisgazdákrol. 1912. I. 361.
  - A legtöbbet termelő mezőgazdasági üzem. 1913. II. 486.
  - A parasztbirtok és a hitbizomány 1914. I. 289.
- Fellner Frigyes:** A törzsörökösödés és a magyar földbirtok. 1903. II. 667.
- Gárdonyi Albert:** Nagybritannia mezőgazdasági viszonyai. 1909. II. 480, 544, 636, 678, 759.
- Gärtner Henrik:** A buzaár alakulása. 1908. II. 449.
- Gerster Miklós:** A kenyérgabona szerepe Magyarországon közgazdaságában. 1905. II. 459.
- Gorove László:** Az agrársocialismus adatainak gyűjtése. 1901. I. 453.
- Hirsch Alfréd:** A mezőgazdaságot szolgáló hitel Somogy vármegyében. 1902. I. 353.
- Illés Imre:** A mezőgazdasági munkapiac. 1911. I. 236.
- Kovács Gábor:** A földbirtok árának befolyása a gazdaság intenzitására. 1905. I. 178.
- Az orosz alkotmányos mozgalmak és az agrár reform. 1905. I. 346.
  - Az orosz mir-szervezet socialgazdaságtani értéke. 1904. I. 445.
- Lénárd Jenő:** Többtermelés. 1912. II. 567.
- Leopold Lajos ifj.:** Az aratógép sociológiája. 1906. I. 73.
- Lukács György:** Az agrársocialismus és orvoslása. 1900. 257.
- Mailáth József gróf:** Magyarország mezőgazdasági munkásainak helyzetéről. 1904. II. 487, 580.
- Mailáth József:** A mezőgazdasági munkáskérdésről. 1907. I. 217.
- Mandello Gyula:** Mezőgazdasági munkabérek statisztikája. 1902. II. 493.
- Matlekovits Sándor:** Az önálló magyar vámterület és a magyar mezőgazdaság. 1910. I. 73.
- Ruhland agrár közgazdaságtana. 1903. II. 653.
- Milhoffer Sándor:** A járadékirtokok hazai viszonyaink között. 1902. II. 511.
- Náray Lajos ifj.:** Termelők és dohánykertészek közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvényjavaslat. 1900. 863.
- Rác Gyula:** Az orosz föld. 1907. II. 455.
- Sebess Dénes:** A földbirtokminimum és parcella-minimum 1909. II. 809.
- Földbirtokmozgalmak Magyarországon. 1909. II. 719.
- Spaho Mehmed:** A boszniai agrárkérdés. 1912. I. 289.
- Szeberényi Lajos Zs.:** A parasztkérdés a Skandináv népeknél különösen a Dánoknál. 1907. II. 793.
- Tonelli Sándor:** Az angol földreform. 1913. II. 746.
- Ollmann Jenő:** A bosnyák-hercegovinai kmettelkek megváltása. 1913. II. 707.
- Vécsey Loránd:** Törvény a közérdekű öntözőcsatornák létesítéséről. 1901. I. 43.
- A termésbecslések és az árhullámzás. 1902. I. 306.

3. Erdészet, vadászat, halászat.

4. Bányászat.

- Balkai Béla:** Az új bajor bányatörvény 1902. II. 837.
- A szénkérdésről. 1903. I. 21.
- Mandel Pál:** A magyar államvasutak köszénfogyasztása és köszénbányászatunk. 1905. II. 465.
- A köszénkérdéshez. 1905. II. 721.

5. Közlekedés- és kiállításügy.

- Barthos Andor:** Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében. 1914. II. 456.
- Dencz János:** A német birodalom új postai cheque rendszere. 1908. I. 233.
- Havas Mór:** A csatorna-kérdéshez. 1912. II. 639.
- Hegveshalmi Lajos:** A st. louisi kiállítás némely tanulságai. 1905. I. 241.
- Hieronymi Károly:** A csatorna-kérdés. 1901. II. 569.
- Az osztrák csatorna-tervek és feladataink vízi utaink fejlesztése körül. 1901. I. 329.
- Kohányi Zoltán:** Hajózási egyezmények a világforgalomban. 1910. I. 161.
- Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatai. 1910. II. 741.
- Kvassay Jenő:** A nemzetközi Duna és Magyarország. 1913. I. 364.
- Vízi közlekedési politikánk. 1912. I. 145.
- Navratil Ákos:** A közgazdaságtan a párisi kiállításon. 1900. 840.
- Schober Albert:** A magyar királyi államvasutak áruforgalmának fejlődése 1893 óta. 1902. I. 110.
- Szabó Jenő:** Helyi érdekű vasutaink jövője. 1903. I. 1.
- Szabolcsy Antal:** Irányváltás államvasutunk bevételi politikájában. 1914. I. 32.
- Szegh Desső:** Az Adria keleti kikötői. 1911. I. 343.
- A dalmát vasuti összeköttetés. 1910. II. 611.
  - A duna-adriai vasut. 1910. I. 221.
- Szirt Lajos:** Vízi közlekedésünk fejlesztése. 1914. I. 145.
- Vágó József:** A nemzetközi vasuti egyezmény revíziójához. 1903. II. 500.
- Vizaknai Antal:** A zónatarifa reformja és a vasuti személyforgalom fejlesztése. 1900. 351.
- A m. kir. államvasutak személydíjszabása, tekintettel a kocsiosztályokra. 1900. 519.
  - Javaslat a zónatarifa átalakítására 1902. II. 743.

6. Vámügy, kereskedelem.

- Árkövy Richárd*: Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei. 1905. I. 321.
- Bálint Imre*: A külügyi szolgálat reformja. 1908. I. 361.
- Berényi Pál*: A legtöbb kedvezés és a reciprocitás. 1908. I. 73.
- Vidéki közraktárak. 1902. I. 375.
- Az Északamerikai Egyesült-Államok vámpolitikája és a reciprocitás. 1902. I. és II. 450, 618.
- Fayer Pál*: A nemzetközi kereskedelmi statistika egységesítése. 1914. II. 585.
- Fekete Ignác*: Az őrlési forgalom. 1900. 595.
- Gaál Jenő*: A külön vámterület felállítása és hasznosságának feltételeiről. 1901. I. 1.
- Gärtner Henrik*: A budapesti malmok jövedelmzősége és az őrlési forgalom. 1910. II. 775.
- Malmi többtermelés, beviteli jegyek és gazdák. 1913. I. 112.
- A német gabonabeviteli jegyek rendszere. 1914. I. 85.
- Géber Zsigmond Antal*: A német kereskedelmi forgalom terjeszkedése. 1900. 619.
- Gorove László*: Árúkülforgalmi mérlegünk javítása és iparfejlesztésünk. 1903. II. 586.
- Hegedűs Sándor*: Chamberlain politikája. 1903. II. 813.
- Heller Farkas*: Németország kereskedelmi politikája. 1900. 752.
- Hieronymi Károly*: A német vámtarifajavaslat. 1902. I. 1.
- Holek Sámuel*: Magyarország és Észak-Afrika. 1901. II. 833.
- Jónás János*: Az ipari munkásság kereskedelmi politikája. 1907. II. 690.
- Katona Sándor*: Vámpolitikai nehézségek az önálló vámterületen. 1905. I. 278.
- Krausz Gyula*: Új kereskedelmi társaságok. 1906. I. 415.
- Kunosi Ödön*: Az angol szabadkereskedelem a XX. században. 1911. I. 15.
- Az új kereskedelmi szerződések hatása Németország külkereskedelmére. 1910. I. 317.
- Láng Lajos*: Chamberlain. 1904. I. 171.
- A kereskedelmi politika kilátásai. 1901. I. 409.
- A német vámjavaslat. 1902. I. 85.
- A védvamos fordulat. 1904. I. 89.
- Lendvai Jenő*: A tisztességtelen verseny nemzetközi szabályozása. 1914. II. 475.
- A magyar-osztrák monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején. 1903. I. 97, 196.
- Márfly-Mantuano Rezső*: Mennyiben áll a legnagyobb kedvezmény záradéka önálló gazdasági szervezkedésünk útjában. 1908. II. 715.
- Matlekovits Sándor*: Az autonóm vámtarifa. 1906. II. 649.
- Az autonóm vámtarifa iparvédő jellege. 1906. II. 721.
- Chamberlain és az irodalom. 1904. I. 203.

- Matlekovits Sándor*: Az európai kereskedelmi politika és Észak-Amerika Egyesült-Államai. 1907. I. 145.
- A nemzetközi kereskedelem az utolsó harmincz évben. 1912. I. 217, 314.
- A vámpolitika új korszaka. 1906. I. 289, 380.
- Móricz Miklós*: Külkereskedelmi mérlegünk passivitása. 1914. II. 605.
- Nagy Sassi Lajos*: A magyar-török-balkán gazdasági összeköttetés. 1909. II. 666.
- Neumann Károly*: A kereskedelmi törvény revíziója. 1900. 137.
- Penninger Antal*: A tengerhajózási mozgalmak és azok hatása Fiume forgalmára. 1904. II. 748.
- Pereszlényi Pál*: Országos kereskedelmi congresszus. 1914. I. 373.
- Ruttkay Vilmos*: Az angol gyarmatügyi értekezet. 1907. II. 505.
- Az angol vámpolitikai mozgalom. 1903. II. 733.
- Az angol vámpolitikai mozgalom új fordulatai. 1905. I. 3.
- Chamberlain vámpolitikájának újabb fordulata. 1906. II. 433.
- Schober Albert*: Magyarország liszt- és gabonakivitele. 1905. I. 155.
- Szántó Menyhért*: Köztárházak. 1902. II. 670.
- Szegh Dezső*: Gazdasági viszonyunk Bosznia-Hercegovinához. 1909. II. 827.
- Sz. Gy.*: Aktuális tengerhajózási és exportkérdések. 1912. II. 484.
- Szirt Lajos*: Hatodik nemzetközi kereskedelmi congresszus. 1914. II. 593.
- Szterényi József*: Kereskedelempolitikai szemlélődések. 1914. I. 217.
- Tonelli Sándor*: Bosznia és Hercegovina külkereskedelmi forgalma. 1912. I. 99.
- A közvetítő kereskedelem és a drágaság. 1911. II. 579.
- A vámvédelem és a drágaság. 1911. II. 505.
- Vágó József*: Kikészítési eljárás, vámhitel és egyéb kiviteli kérdések. 1904. II. 499.
- Kiviteli törekvéseink és az új autonóm vámtörvényjavaslat. 1903. II. 783, 860.
- Kiviteli törekvéseink és az új vámtörvényjavaslat. 1904. I. 375.
- Wekerle Sándor*: A passiv kereskedelmi mérlegről. 1913. I. 73.
- Werkner Ödön*: Az angol vámpolitikai mozgalom. 1911. II. 603, 674, 765.

7. Ipar, kézművesség.

- Buday László*: Az ipartestületekről. 1901. I. 191.
- György Endre*: A magyar vasművek és gépgyárak. 1913. I. 410.
- Magyar Géza*: Az ipari bíráskodás tekintettel az ipartörvény reformjára. 1909. I. 361.
- Matlekovits Sándor*: Az ipartörvény revíziója. 1913. I. 1, 92.
- Neményi Ábrus*: Az új magyar iparkataszter. 1901. II. 598.

- Rubin Miklós*: A technika szerepe az iparfejlesztésben. 1905. II. 694.
- Szegh Dezső*: Európai Törökország ipari viszonyai. 1912. I. 333.
- Szterényi József*: Iparfejlesztés. 1902. I. 185.
- Magyarország iparfejlesztése. 1912. I. 73.
- Telkes Simon*: Hogyan és hol lehetne az erdélyrészi vármegyékben fonó-, szövő-ipart teremteni? 1900. 378.
- Thirring Gusztáv*: Budapest építőipara és építkezései. 1900. 436.
- Varga Jenő*: Az ipartelepülés és Magyarország iparosodásának problémája. 1912. I. 304, 393.
- Vécsey Tamás ifj.*: A vizierők kihasználásának kérdése Magyarországon. 1903. II. 599.
- Wekerle Sándor*: A kereskedelem iparfejlesztő hatása. 1904. I. 251.
- A czukorkérdés. 1902. I. 298.

8. Szindikátusok, kartellek, trust-ök.

- Árkövy Richárd*: Kartellek és trust-ök. 1904. I. 352.
- Baumgarten és Meszlény*: A védvám befolyása a kartellekre és trustökre. 1906. I. 307.

9. Pénz-, hitel-, bank-, tőzsdeügy.

- Balázs Sándor*: Újitások a fizetési forgalomban. 1903. II. 573.
- Bánfi Oszkár*: A betéti kamatláb kérdése. 1902. II. 927.
- A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1902. évben. 1903. I. és II. 448, 527.
- A budapesti pénzintézetek üzleteredményei 1903-ban. 1904. II. 675.
- A budapesti pénzintézetek üzleteredményei. 1905. I. 337.
- A pénzintézeti betétek megadóztatása Magyarországon. 1905. I. 115.
- A takarékpénztári reform. 1903. I. 260.
- A valutareform az Északamerikai Egyesült Államokban 1901. I. 281.
- A pénzintézeti reform. 1914. I. 390.
- Barabás Endre*: A nemzeti bankok székhely-földi actiója. 1904. II. 815.
- Beck Dénes*: A pénz megrágulásának okai. 1906. I. 33.
- Bodor Antal*: Az erdélyrészi pénzintézetek. 1904. II. 924.
- Czakó Emil*: A bankok a kereskedelem szolgáltatásban. 1905. I. és II. 428, 470.
- A külföldi bankok szervezete. 1905. II. 560, 625.
- Czeiszler Emil*: A külföldi váltó- és valutarendezés. 1900. 611.
- A magyar befektetési értékek. 1903. I. 18.
- Éber Antal*: A fővárosi pénzintézetek 1900-ban. 1901. I. 351.
- A pénzintézetek revalidációjáról. 1911. II. 795.
- Engel Aurél*: A magyar záloglevelek visszaönlése. 1900. 293.

- Fellner Frigyes*: A telepítési járadék-rendszer. 1900. 677.
- Halász Sándor*: Codificationalis törekvések a chequejog terén. 1905. II. 597.
- Játék és takarékoság. 1904. II. 735.
- Nemzetközi giróforgalom, különösen Ausztria-Magyarország és Németország közt. 1906. II. 793.
- Hantos Elemér*: Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai. 1906. I. 14.
- Havas Miksa*: A jelzálogos kölcsönök stornója. 1906. I. 29.
- Hegedűs Sándor*: Az aranyvaluta terjedése. 1903. I. 169.
- Kőrösy József*: A részvények árfolyam nyereségeinek és veszteségeinek megállapításáról. 1902. I. 342.
- Makai Oszkár*: A jegybankok nemesérczpolitikájának főbb irányai. 1914. II. 558.
- Meszlény Artur*: Ingó-jelzálogjog és mezőgazdasági hitel. 1911. II. 651.
- Müller Vilmos*: A készfizetések elmélete. 1907. II. 806.
- A készfizetések és a disagio kérdése a magyar bankenquéten. 1908. II. 656.
- A magyar bankenquéte. 1908. II. 593.
- Neumann Armin*: A cheque-törvénytervezetről. 1904. I. 411.
- Neumann Ernő*: A kivándorlás része az olasz váltóárfolyamok emelkedésében. 1912. I. 21.
- Pap Dezső*: A kötvénykibocsátások biztosítása. 1902. II. 701, 759.
- Polányi A.*: A japán valuta történetéhez. 1907. I. és II. 410, 447.
- Rusz Andor*: A magyar cheque-törvény. 1909. I. 1.
- Schlesinger Károly*: Bankpolitika háború idején. 1914. II. 689.
- Szegő Ernő*: Tőzsderetorm. 1910. II. 542, 624.
- Vágó József*: A kézizálogüzlet államosítása. 1907. II. 433.
- Vajda Zoltán*: A cheque-rendszer elterjedésének nehézségeiről. 1901. I. 112.
- Varjassy Lajos*: A nemzetközi cheque- és giroforgalom. 1914. I. 239.
- Vas Ferencz*: A hosszúlejáratú ipari hitel szervezése. 1909. II. 503.
- Wekerle Sándor*: Hitelviszonyainkról. 1901. I. 174.
- Werkner Odón*: Az Egyesült-Államok jegybank-rendszerének reformja. 1914. 105, I. 195.
- Zsengery Manó*: A nemzetközi cheque- és giroforgalomról. 1909. II. 647.

10. Biztosításügy.

- Bogyó Samu*: A biztosítási kötvény visszaváltási értéke. 1904. I. 291.
- Havas Miksa*: A biztosító tudományok hatodik nemzetközi kongresszusának iratai. 1909. II. 626.
- A pénzintézetek ellenőrzése, tekintettel a biztosítótársaságokra. 1901. I. 212.

- Poór Jakab*: A biztosítási enquete. 1900. 459.
 — Az élet- és kárbiztosítási díjtartalékok elhelyezéséről. 1901. I. 104.
Rósa Ferencz: A biztosítási szerződésről szóló német törvénytervezet. 1904. II. 938.
Tonelli Sándor: Az életbiztosítás monopoliума Olaszországban. 1911. I. 377.

III. SOCIALPOLITIKA.

1. Általában.

- Ferenczi Imre*: A háború sebesültjeinek gazdasági jövője. 1914. II. 677.
Mandelló Gyula: Socialpolitikai programm. 1905. I. 81.

2. Társadalmi állapotok.

- Náray Lajos ifj.*: Robot és engária. 1901. II. 729.

3. Munkásvédelem

- Fenyvessy József*: A magyar munkásügyi hivatalról. 1903. II. 493.
Ferenczi Imre: A munkáskamarák megteremtése. 1907. II. 661.
Gallai Marcell: Az angol törvényes munkásvédelem. 1908. II. 445.
Gerstef Miklós: A mesterinas védelme. 1903. I. 187.
Moldoványi István: A berni nemzetközi munkásvédelmi conferentia. 1905. I. 391.
 — A gyufagyári munkások védelme. 1904. I. 1, 109, 219.
Szántó Menyhért: Mezőgazdasági munkásvédőtörvényhozásunk kezdetei. 1901. I. 22.

4. Socialis-, különösen munkásbiztosítás.

- Bokor Gusztáv*: Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása. 1903. II. 848, 936.
Flórián Károly: A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyújtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-c. szerint. 1908. II. 677, 722.
Harkányi József: A baleseti veszély és a balesetbiztosítási veszélyességi táblázat. 1908. I. 310.
Kármán Elemér: A betegsegélyző pénztárak statisztikája 1897–98-ig. 1900. 690.
Mattyasovszky Miklós: A gazdasági munkások és cselédek biztosítása. 1903. I. 353.
Moldoványi István: Sztrájk esetére való biztosítás. 1906. I. 230.
Náray Lajos ifj.: Gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárak szervezése. 1901. I. 85.
Pallay Béla: Társadalmi biztosítás. 1913. II. 720.
Poór Jakab: A magánhivatalnokok biztosítása Ausztriában. 1901. II. 758.
 Gazdasági munkásbiztosítás reformja. 1910. I. 326.
 Németbirodalmi törvényjavaslat az alkalmazottak biztosításáról. 1911. I. 174.

5. Munkaadók és munkások szervezetei.

- Ferenczi Imre*: A magyar ipari munkásság szak-szervezkedési jogának fejlődése. 1905. II. 765, 837.
 — A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai. 1906. I. 39, 122, 185, 251.
Tonelli Sándor: Az érdekképviselő. 1912. II. 656.

6. Sztrájk és kizárás, békéltetés, választott bíróságok.

- Géber Antal*: A sztrájkstatistika. 1907. I. 93.
Ruttkay Vilmos: Az angol szénbánya-munkás-sztrájk. 1912. II. 433.
 — Sztrájkmozgalmak Angliában az 1908. évben. 1909. II. 529.
 — A vasuti munkások sztrájkmozgalma Angliában. 1908. I. 32.
 — Munkáskérdések Angliában. 1914. II. 617.

7. Munkapiacz, munkanélküliség, munkaközvetítés.

- Buday László*: Adatok a munkahiányról. 1903. I. 249.
Ferenczi Imre: A munkanélküliség kérdése Magyarországon. 1910. I. 382.
 — A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások 1912. II. 735.
Lengyel Géza: A munkaközvetítés az új ipartörvényben. 1908. II. 755.
Mandello Gyula: Nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében. 1910. I. 373.
Vidacs Gyula: A munkaközvetítés Magyarországon. 1910. I. 399.

8. Középosztálypolitika, hivatalnokok.

- Gaál Jenő*: A technikusok szerepe a közgazdaságban. 1902. II. 893.
Méhely Kálmán: A közgazdasági mérnök. 1913. I. 217, 310.
Schiller Ottó: Középosztálypolitika. 1912. II. 678.

9. Lakás- és építésügy, földreform.

- Békésy Géza*: A lakásnyomorról. 1905. I. 165.
Ferenczi Imre: A községi lakáspolitikai feladatai Budapesten. 1909. II. 791.
Wildner Ödön: A lakáspolitikai kérdése a liègei congressuson. 1905. II. 634.
 Lakásügyi vita. 1910. I. 122.

10. Társadalmi egészségügy.

- Friedrich Vilmos*: Az alkoholizmus és az ellene való védekezés. 1901. I. és II. 95, 748.
Köllner Károly: Szegénység és fertőző betegségek. 1900. 367.
Leopold Lajos ifj.: Parasztgyermekünk és a tehén-tej. 1905. I. 355.

- Barabás Endre*: A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében. 1907. I. 37.
Szegedy-Maszácz Elemér: A munkásvédelem feladatai a tuberculosis-ellenes küzdelemben. 1904. II. 779, 840.

11. Nőkérdés.

12. Nevelés- és oktatásügy.

- Balogh Elemér*: A közgazdasági egyetem. 1913. I. 268.
Buday Béla: A közigazgatási mérnök. 1913. I. 292.
Méhely Kálmán: A közgazdasági mérnök. 1913. I. 217, 310.
Pereszlényi Pál: Nemzetközi közgazdasági tanfolyam Budapesten. 1913. II. 651.
Sigmond Andor: Mezőgazdasági szakoktatásunk. 1910. I. 2, 105, 163.
Sugár Ignác: A közgazdasági egyetem. 1912. I. 92.
Tonelli Sándor: Érdekképviselési tisztviselők képzése. 1913. I. 261, 330.
Vágó József: Érdekképviselési tisztviselők képzése. 1913. II. 715.
Varró István: A kielii Staatswissenschaftliches Institut. 1913. I. 399.
 — A német kereskedelmi főiskolák. 1913. I. 236.
 — Gazdasági archivumok. 1914. II. 483.
 — Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez. 1914. II. 704.

13. Szövetkezés.

- Horváth János*: Új ipari szövetkezeteink rendszere. 1901. I. 294, 363.
Navrátil Ákos: A szövetkezés szerepe társadalmunkban. 1900. 741.
 — Új törvényjavaslatunk a szövetkezetekről. 1904. II. 665.
Ruttkay Vilmos: A szövetkezeti intézmény Angliában. 1908. I. 322.
Szana Sándor: A létminimum biztosítása szövetkezeti úton. 1901. I. 358.

14. Szegényügy.

15. Jóléti intézmények, szegényügy.

- Bányász László*: Munkásviszonyok és munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban. 1906. II. 577, 805.
Moldoványi István: A bajorországi ipar munkásjóléti intézményei. 1907. II. 612.
Navrátil Ákos: A társadalmi muzeumi intézmény külföldön és hazánkban. 1903. II. 820.
Szántó Menyhért: Balesetügyi, iparegészségügyi és munkásjóléti kiállítás Budapesten. 1907. II. 650.
 — A Magyar Társadalmi Múzeum feladatai. 1907. I. 361.

IV. PÉNZÜGYTAN, PÉNZÜGYI POLITIKA.

1. Általában.

- Antal Géza*: Államvagyonleltár és költségvetés. 1913. I. 147.
Exner Kornél: Az exlex a pénzügyi jog szempontjából. 1903. I. 333.
Gerber Ferencz: Költségvetésünk tárgyalása és a költségvetési év megváltoztatása. 1913. I. 176.
Harmos Zoltán: A pénzügyi igazgatás reformja. 1901. I. 261.
Róka József: Pénzügyi igazgatásunk reformja. 1900. 462.

2. Adó- és illetékügy.

- Berényi Pál*: A bettermentadózás kérdése. 1906. I. 242, 331, 409.
Buday László: A községi alapokról. 1913. II. 635.
Éber Antal: A jelzálogkölcsonők conversiójának illetékmentessége. 1900. 931.
Ecseri Lajos: Az adóreform a földbirtok szempontjából. 1908. I. 1.
Exner Kornél: A magyar egyenes adók reformjának ismertetése. 1907. II. 721.
Halász Sándor: A chequebélyeg. 1902. II. 733.
Hegedüs Ferencz: Illetékviszátérítés az államkincstár alaptalan gazdagodása esetében. 1902. II. 924.
Hegedüs Loránt: A magyar egyenes adózás kifejlődése. 1900. 190, 581, 661.
Láng Mihály: Az új állami monopóliumok. 1910. II. 834.
Matlekovits Sándor: Az adóreform. 1909. I. 218.
Radnai Béla: Az egyenes adók új reformjáról. 1908. II. 534.
Ráth Zoltán: A monopol kérdéséhez. 1901. II. 489.
Szentkirályi Kálmán: Az adóreform. 1907. I. 240.
Teleszky János: A magyar, a porosz és az osztrák egyenesadó rendszerek. 1900. 421, 501.
Wallon Dezső: A hirdetményi és naptári bélyeg megszüntetése. 1900. 134.

3. Közvállalatok.

4. Államadósság.

- Bán Endre*: A magyar államkölcson kérdéséhez. 1912. II. 476.
Barta Ödön: A közös államadóssági járulék megváltása. 1904. II. 567, 655.
Czeisler Emil: A sóbányajegyek. 1901. I. 272.
György Miklós: Állami járadékunk elhelyezésének kérdése. 1909. I. 73.
Makai Ernő: Az állami sorsjegykölcsonők. 1905. I. 396.
Nádas László: A »magyar block« megváltása az államadóssági pótegyezmény alapján. 1908. I. 289.

5. Egyes államok és városok pénzügye.

- Bálint Imre*: Törökország gazdasági mérlege. 1902. I. 39.
Dénes István: Budapest községi pénzügyi helyzetének javítása. 1907. I. 377.
 — Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése. 1907. I. 73.
Edvi-Ilés László: A magyar városok gazdasága. 1907. II. 627, 676.
Exner Kornél: Az önkormányzat adóterhe Magyarországon. 1904. II. 895.
Kunz Jenő: Fővárosunk háztartásáról. 1902. I. 169.
Mandello Károly: A magyar állam bevételei 1868—1903. 1906. I. 165.
Matlekovits Sándor: A 34°-es kvóta. 1900. 4.
Papp Antal: A községi pótdózás és reformja. 1913. II. 793.
Schneider Sándor: A francia adóreform és annak socialpolitikai jelentősége. 1909. II. 602.

V. STATISTIKA.

1. A statistika elmélete és technikája.

- Bokor Gusztáv*: A nemzetközi statistikai intézet-ről. 1901. II. 531.
Bud János: Elméleti, gazdasági és moralstatistikai kérdések a nemzetközi statistikai intézet XI. ülésszakán. 1908. I. és II. 391, 460.
Buday László: A községi háztartás statistikája. 1909. I. 398.
 — A nemzetközi statistikai intézet Budapesten. 1901. II. 740.
 — Statistika és közigazgatás. 1912. II. 750.
 — A statistika nemzetközi művelése. 1912. I. 6.
 — A statistika újabb problémái. 1914. I. 73.
Foville Alfréd: A statistika és a közvélemény. 1902. I. 364.
Jllyefalvi Vitéz Géza: A statistika hivatalos szervei az egyes országokban. 1905. II. 671.
Kovács Gábor: A statistika története. 1914. I. 1.
Körösy József: A részvénytársulati statistika reformja. 1900 177, 273, 341.
Mandelló Gyula: A statistika jövője. 1905. II. 616.
Vámbéry Rusztem: A bűnügyi statistika reformja 1900. 28.

2. Demographia, vándorlások.

- Antal Géza*: Az amerikai magyarság jövője. 1908° I. 165.
Balás Károly: Telepítésünk főszempontja. 1909. I. 314.
Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. 1901. I. 424.
Bernáth Dezső: Belső munkásvándorlások Magyarországon. 1902. II. 582.
Bud János: Demographiai kérdések a nemzetközi statistikai intézet XI. ülésszakán. 1908. I. 11.

- Bud János*: Népünk halandósága és élettartama. 1907. I. 227, 320.
 — Születési és termékenységi statistika. 1907. I. 24.
Farahó János: A canadai magyarság. 1902. II. 593.
 — Magyar kivándorlók Canadában. 1901. II. 818.
Gaál Jenő: A magyarországi telepítések kérdése. 1900. 97.
Hegedüs Lóránt: Anglia bevándorlási politikája. 1904. I. 17.
Heller Farkas: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. 1904. II. 854, 907.
 — A városba tömörülés jelensége Magyarországon. 1905. I. 108.
Hoffmann Géza: Az amerikai magyarság. 1910. II. 455.
Jeszenszky Ignác: A telepítés elvei és kivitele. 1900. 32.
Kenéz Béla: A városba tódulás okai. 1905. II. 540.
Kovács Alajos: A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra. 1909. I. 16.
Kovács Alajos: A belső vándorlások Magyarországon. 1910. I. 301.
 — A kivándorlás statistikai okai. 1909. II. 445.
 — Népesedésünk újabb jelenségei. 1912. II. 783.
 — Az 1910. évi népszámlálás eredménye. 1911. I. 225.
Kovács Gábor: A demographia irodalma és az osztályokba tagozódás. 1909. I. 147.
 — Házasságkötések és elveszületések. 1909. I. 289.
 — Kritikai észrevételek Malthus népesedési elméletére. 1908. I. 146, 248.
 — A népesedési elmélet újabb fejlődése. 1906. I. 217, 317.
Kovács Ferencz: A városba tömörülés jelensége Magyarországon. 1905. I. 13.
 — Vizsgálódások Magyarország népmozgalmáról a legújabb időben. 1909. II. 431.
László Gyula: Székely kivándorlás. 1900. 527.
Legenyei Bodnár Péter: Bodrogház a kivándorlás szempontjából. 1903. II. 834, 922.
Matlekovits Sándor: A kivándorlás. 1907. II. 577.
Móricz Miklós: Magyarország ipari népessége. 1912. II. 590.
Nyegre László: A bevándorlásról. 1902. II. 573.
Putnik Béla: Magyar kivándorlók Galaczon (Romániában.) 1901. II. 826.
Ráth Zoltán: Népeségünk szaporodásáról. 1901. I. 249.
 — A házasságok termékenysége. 1902. I. 333.
Rózsa Mihály: Argentina közigazdasági viszonyai és bevándorlása. 1902. II. 599.
Tonelli Sándor: Utazás magyar kivándorlókkal Amerikába. 1908. II. 427.
Vizaknai Antal: Az 1910. év végén tartandó népszámlálásról. 1910. II. 439.
 — Társadalmi és gazdasági szempontok a XIX. század végén és a XX. század küszöbén tartott népszámlálásokban. 1902. I. 285.

3. Gazdasági és társadalmi statistika.

- Bud János*: Árstatistika. 1911. II. 723, 806.
 — Magyar árstatistika. 1913. I. 18.
 — A munkanélküliség statistikája Magyarországon. 1910. I. 394.
 — A munkanélküliség statistikája. 1913. I. 344.
Ferenczi Izso: A magyar külkereskedelem. 1913. I. 32.
 — Magyarország 1912. évi külkereskedelme. 1913. II. 810.
Földes Béla: Az elitélhetőség matematikai és statistikai alapjairól. 1906. I. 1.
Géber Antal: Az ipari termelési statistika. 1909. II. 575.
 — A magyar gyáripár első üzemi és munkásstatistikája. 1904. I. 121.
Gerster Miklós: A kenyérgabona árának alakulása. 1906. I. 361.
Goldziher Károly: Vizsgálatok a rokkantsági statistika köréből. 1914. I. 311.
 — A rokkantsági statistika újabb irodalmáról. 1914. II. 698.
György Miklós: A gyapot árhullámozásának okai. 1909. II. 744.
Illés Imre: Egy pozsonyi hivatalnokcsalád háztartási számadása. 1913. II. 563.
 — Mezőgazdasági munkabérstatistika. 1912. II. 461.
Kármán Elemér: Bűnügyi statistikánk újabb eredményei és irányai. 1903. I. 366, 430.
Kenéz Béla: Javaslat a munkanélküliség statistikájának szervezésére Magyarországon. 1913. I. 335.
Laky Dezső: Községi administratio és községi háztartás a statistika mérlegén. 1914. I. 14.
Mandello Gyula: Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom bűnügyi statistikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében. 1905. I. és II. 258, 408, 479.

Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése. 1902. I. 409.

VI. TÁRSADALOMTÖRTÉNET, GAZDASÁGTÖRTÉNET.

- Ecseri Lajos*: A magyar buzaárak alakulása a múlt század közepétől fogva és az új mezőgazdasági vármok várható hatása. 1906. II. 505.
Edvi-Illés László: Alföldi városaink emelkedése. 1907. I. 115.
Ferenczi Imre: Iparunk régibb fejlődési nehézségei. 1909. I. 68, 171.
 — Mária Terézia és II. József ipari politikája. 1909. I. 30.
Gárdonyi Albert: Felső-Magyarország kereskedelmi útjai a középkorban. 1908. I. 90, 192.
Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája. 1914. I. 328.
Illés József: A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének alakulása 1301-től 1526-ig. 1908. I. 186.
Lukács Károly: A francia államháztartás Lully idejében. 1907. I. 7.
 — Lully mezőgazdasági és ipari politikája. 1907. I. 181.
Mandello Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. 1902. I. 253.
Sipos L. Kamilló: Adalékok az absolutismus gazdasági könyvészetéhez. 1912. II. 817.
 — Adalék a 40-es évek gazdasági irodalmához. 1913. II. 672.
 — Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. 1910. I. 23, 115, 187, 333.
Strickerné Pollacsek Laura: III. Károly gazdasági politikájának hatása Magyarországra 1909. I. és II. 384, 456.
Szegő Ernő: Róma közgazdasága Diocletianus korában. 1909. I. 255, 327.

A háború kihatásai a pénz lényegére.

A világtörténelemben soha elő nem fordult méretekben játszódnak le immár majd 250 nap óta oly arányú események, hogy azokat a kellő távlat hiányában teljesen felfogni, teljesen áttekinteni, a szerves kapcsolatokat észrevenni még nem tudjuk. Mint mikor égbenyuló sziklafal tövében állunk és annak felületét sejtelmes borongással csak érezni tudjuk, látószervünk az irtó felületet azonban áttekinteni nem képes, úgy állunk mind azon történéssel szemben, melyet világtörténelmi eseményekben a nap minden órája reánk zudit. Chaoticus forrongásban fel-fordul minden, a mit örökösnek véltünk; meggyökerezett képzeletek, felfogások, nézetek, harci küzdelemben gyökerestől kitépődtek és hervadó lankadtsággal hevernek az emberiség előtt; a szilárd folyóvá, a nyugodtság hörgő nyugtalansággá, a tegnap minden igazsága tépelődő kétséggé vált. És az ember madáchi és goethei hangulatban itt áll és kutatja, mi bizonyult mégis igaznak és valónak a nagy és kiméretlen harcban, melyet minden és mindenki *ellen* ádáz és habzó dühében folytat az emberiség.

A harctér, mely mindent magában foglal, a mit az emberiség évezredes munkában, szellemi és anyagi érdekekben teremtett, még nem áttekinthető. A nagy földrengés, mely tátongó sebeket hasít és hegy-magasságú daganatokká púposítja a rónákat, még tart. Csak foszlányait az eseményeknek kutathatja az emberi elme, izzó vágygyal a látás, a kutatás és a megértés után.

Egyik izgaló kérdése a jelennek, hogy a *pénz*, ez az értékmérője mindennek, a mi létezik kíváncsian, értékesben, a nagy daemoni eszköz, mely a jelenlegi világ hajtóereje, mily szerepet játszott a nagy fölfordulásban, a nagy rémes revisióban, melynek minden-minden alá van vetve. Mi bizonyult igaznak abból, amit róla tudtunk? Mily új tulajdonságait ismertük fel a mindennél másabb mostani helyzetben? Mennyire tudtunk mélyebbre hatni lényének fölismerésében, szervezete, kutatásában? Hogy a kérdést megközelíthessük, a pénz fogalmát kell körülírnunk. Ez a látszólagos önmagától értetődő valami, ez a természetes

egyszerű kifejezője minden értéknek, oly komplikált, oly sejtelmes, oly változó, hogy lényegét csak megközelíteni, de teljesen meghatározni sohasem tudjuk. A pénz minden anyagiak kifejezője és mégis az abstract fogalmak tömegének megtestesítője. Keletkezett az emberiség azon vágyából, hogy minden létező érték számára egységes értékmérő létezzék és differenciálódott, komplikálódott minden eszmével, a mit az emberiség politikai, államhatalmi és gazdasági téren kitalált. A bábeli zavar kezdődött a pénz anyagával. Réz, ezüst, arany, nikel és papír képezik a pénz legismertebb anyagát, eltekintve az exoticus népek exoticus fizetési eszközeitől. Lehet mondani, hogy a pénz fejlődése dematerializálódó irányban halad. A pénz mint positivum lassan átszellemült abstractummá és ezért mindig nehezebben megérthető, lényegében nehezebben meghatározhatóvá vált.

Kezdetben a pénz is árú volt, mint mindaz, a minek értékmérőjéül használták. Súly volt a pénzegység. Árút árú ellen mérték. A mint azonban az államfő és később az állami hatalom jelvénye került a pénzre, mint annak lényeges alkatrésze, úgy már többé nem csupán az árú a pénzben, hanem a kibocsájtó giroja is alkották értékét. A mikor pedig már a gazdasági élet fejlettebb stadiumba jutott, akkor az, a mi a fizetési eszközben árú, már közvetlen forgalomba nem is került, hanem a pénz utalvánnyá vált ezen árúra, a fémre és az utalvány képezte a fizetés eszközét. A pénz teljesen dematerializálódott, tiszta abstractummá vált, jelképe lett egy valahol létező anyagnak. A gyökere tehát mégis még mindig az aranyba nyult. A jegybankok pontosan hetenként, két-hetenként kimutatták, hogy a forgalomban levő „pénz“-nek, a bankjegyeknek mily érczfedezete van. Gondosan ügyeltek bizonyos határok betartására, gondosan összemérték, hogy a nagy nemzetek pénzjegyeinek aranyfedezete hogy viszonylik egymáshoz.

A papírpénz tehát mégis még mindig csak a surrogatuma, a helyettesítője volt annak a Niebelungeni kincsnek, melyet a jegykibocsájtó bankok pinczéiben őriztek. Nem volt saját lelke és mint a mesebeli Peter Schlemil árnyékát vette kölcsön, úgy a jegypénz a fényét kölcsönkapta a pinczékben őrzött aranytól.

De jött a kutató elme Knapp tanár személyében. És ez azt mondta, hogy a bankjegy erejét, vásárló képességét nem is ez a holt aranykincs adja, melyet szinte jelképesen, csupán tradícióból őriznek. Szerinte a bankjegynek tulajdonképeni pénzerejét mindazon gazdasági erők összege nyújtja, melyet az állam magába foglal és képvisel. A papírpénz fizetési eszköz, nem a pinczében őrzött arany jóvoltából, hanem fizetési eszköz, mert az állam hatalma és rendje kibocsájtását tényleges értékek ellenében garantálja és ellenőrzi. Ez a chartal theoria páratlan heves-

ségű vitákat provokált. Azt mondotta hirdetője, hogy csak mint theoria, mint felismerő és ismertető tan vagyok új, de a lényege annak, a mit tanítok, régi és elfogadott. Soha hevesebb, gyűlölettel teljesebb viták még nem folytak, mint e tan körül. Az aranyban hívők az arany imádói, a világbálványt, az „Aranyat” látták veszélyeztetve. A mit évezredekben át legfőbb kincsnek tisztelt az emberiség, a miért emberek és népek éltek és haltak, — úgy mondták — ezt papir nem pótolja, ha mindjárt az állam hatalmának pecsétjét nyomja a papírra.

A heves küzdelem eldöntetlen maradt. Eldöntetlen maradt a kérdés, hogy a pénz identikus-e arannyal, vagy arany nélkül, van-e saját élete.

És a mostani háború, mintha választ adott volna a tépelődő kérdésre, mintha a mysteriumba belevilágított volna hatalmas tűzcsóvájával, melynél az egész világ lángol. A háború alatt legalább úgy néz ki, mintha Knappnak lenne igaza, mintha a fizetési eszköz, a pénz az aranytól elválasztva önálló életet tudna élni, kizárólag az állami hatalomra, az állami rendre támaszkodva. Mert mi történt, mikor kitört a háború? A jegybankok legtöbbje megszüntette az aranykészlet, a bankjegyforgalom kimutatását és ime látjuk, a pénz ereje az aranytámasz nélkül is megmaradt. Kivonták a bankjegyek alól az aranybasist és ezek mégis szilárdan teljesítik a hatalmas gazdasági élet reájuk bízott functióit. Értékmérő és fizetési eszköz maradt a pénz az aranyfedezet nélkül is és a Knapp-féle chartatheoria a háború egyik első győztesének látszik.

Mily mimosaszerű subtilitásnak látszott a pénzpiacz! A harusspexek nem figyelték oly aggódó gondossággal a természet titkos jeleit, hogy jóslásaikat teljesítsék, mint azt a pénzpiacz tudósai tették, kik az aranyfedezet arányait tanulmányozták és napról-napra jegyezték a deviza árfolyamát ezrelékek töredékéig, mert a legkisebb törtszám sem látszott nekik elég érzékeny és finom meghatározó eszköznek. Jött azonban a nagy, a souverain háború és elsöpörte a subtilitást, az érzékenységet e téren is és kiderült, hogy a pénz functionál akkor is, a mikor nem figyelik aranykeretének minden ezredmilliméteres elváltozását, mikor nem örködnek viszonylatai felett, más országok pénzéhez arányítva. Tudjuk, hogy ez lázállapot, de a kóros állapot árulja el legjobban a szervezeti functiókat és a pénz viselkedése ezen kóros állapotban igazi lényéről adja a kiegészítő felvilágosításokat, melyek normalis állapotban felismerhetők nem voltak.

A pénz, a fizető eszköz, kell hogy arányban álljon a forgalomba kerülő értékekkel. Ez egyik nagy tanulsága a háborúnak. Nem lehet mesterséges, dogmatikus keretek közzé szorítani a fizetési eszközt, ha-

nem elasticusnak kell lenni az értékmérőnek, mely tényleges értékekkel szemben áll. Egészségtelen és lehetetlen állapot, ha a pénz, a fizetési eszköz ritkasági értékekkel bír és nem egy szükségszerű functio eszköze. De nem is tűri az élet az ilyen theoreticus korlátozásait a fizető eszköznek akkor, mikor mint a háborúban, igazi életére kell. Széjjelfeszíti és lerázza magáról a vaspántokat. A háború első napján az összes háborút viselő államok fizetési eszközeit szaporították oly mértékben, amennyiben szükségük volt erre, hogy a háborúvezetéshez szükséges árúkat, értékeket beszerezzék, hogy a háborút viselő emberanyag produktióerejét némileg kárpótolják. Elhagyták az aranykorlátokat és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy pénzt, fizetési eszközt minden rendelkezésükre bocsátott érték ellen adnak ki. Nem lehetett a pinczékben őrzött arany korlátaikat respektálni. Az anyag- és munkaérték, a mit az árú képvisel fizetést igényel és a fizetési eszköz nyugtát képvisel az árú tulajdonosa kezében, hogy ő ennyi és ennyi értékű anyag- és munkaértéket bocsátott rendelkezésre és az ennek ellenében birtokába jutott nyugta ellenében igényelhet ugyanily értékű más árút vagy értéket. A háború kényszerűsége kiváltotta tehát a pénz legbensőbb tulajdonságát, oly értékmérő lett, mely az állami hatalom ellenőrzése mellett minden létező érték ellenében forgalomba kerül minden egyéb korlátozás nélkül.

Hogy ily bonyolult fuñciónak persze van egy csomó mellékútja és melléktünetje, hogy nem oly egyszerű és világos praeparatumként fekszik előttünk, a mint azt fent vázolni próbáltam, az természetes. Egy zavaró momentum például mindjárt a fizetési eszköz thesaurálása és eldugása, annak a forgalomból való kivonása, mint az a háborút megelőző napokban és azután is még a legnagyobb mértékben mutatkozik. Tényleg miután az állam háborúban szükséglete szerint veszi igénybe a jegy kibocsátó banknál a hitelt és ebben semmi más szempont által magát nem korlátoztatja és a mellett a thesaurált pénzek is léteznek, a fizetési eszközök egy plethoriája keletkezik. Ez tényleg így van, de csak átmenetileg és jelentősége nincs.

A thesaurált pénzek majd előkerülnek valamikor és akkor a nagybankok gyűjtőmedenczéi útján a jegybankokhoz visszaözönlenek. Mily hiba volna e miatt, hogy ezek az eldugott pénzek a jegyforgalmat egyrészt dagasztják és amellet mesterséges pénzhiányt okoznak, a pénzre utalt fizetési functióban zavarokat előidézni, melyek a háború nehézségei közt végzetessé válhatnak. Az a nagy kényszer, az a souverain erő, mely a háborúval jár, azt a csodálatos jelenséget hozta épp magával, hogy a legbonyolultabbnak látszó kérdésekben a kényszer hatása alatt a legvilágosabb, a legtermészetesebb megoldások találhatók. Van-e világosabb,

természetesebb és egyszerűbb ellenszer a thesaurálás ellen, mint a thesaurált pénzeket új kibocsátással pótolni és az életre bizni, hogy a túlterített piacz majd leadja a felesleget a kibocsátó helynek, a mint ez a felesleg dughelyéről forgalomba kerül.

A pénz természetének fölismeréséhez érdekes adatot szolgál továbbá a devizaárfolyam alakulása a háború alatt. Itt is az alakulás az aranyfedezettől függetlenül történt. A német valuta aranyfedezete a háború alatt javult, a svájci pénz aranyfedezete rosszabbodott. Mégis a svájci pénzzel szemben a német pénz disagiója majd 10³/₁₀-ot ért el. De disagióba került a német pénz még a belga pénzzel is, melynek aranyfedezetét egyszerűen elvitte a kormány és melyről kétséges, hogy létezik-e egyáltalában. Látjuk tehát, hogy a pénz relativ értéke más ország pénzével szemben is elhagyta a háború alatt az arany alapot. A pénz ezen relatióban árúvá vált, melynek ára kereslet és kínálat törvényei alapján szabályozódott. Mi is, Németország is a neutralis államokban vevők voltunk és ezért emelkedett ezen államok fizető eszközeinek árfolyama a miénkkel szemben és nem a fizető eszközök aranyfedezetének elváltozásai miatt.

A kik külföldön elfogadják a mi pénzünket, daczára annak, hogy most már hónapok óta nem tájékoztatjuk annak aranyfedezetéről, azok tisztában vannak az iránt, hogy azzal a pénzzel, mellyel mi fizetéseket eszközölünk, egyenértékű oly javakat fognak minálunk vásárolhatni, melyeket mi termelünk. Ez a gondolatmenet vezet talán annak a kulcsához, mikép és miért megy végbe a pénz körül az evolutio, mely az aranytól a chartaltheoriához vezet. Ennek a lehetősége abban fekszik, hogy az egy zárt gazdasági organismust képező államok mindegyike az általuk forgalomba hozott pénz biztosítására — ha nem is tudatosan — ma annyi javat, értéket termel, melyek az általuk forgalomba hozott pénz vásárló erejét garantálják. A pénz értékének biztosítását tehát a legérzékenyebb relatióban, a nemzetközi forgalomban, a gazdasági instinctus nem az aranyfedezetben, hanem abban tudja, hogy a *jegykibocsátást ellenőrző állam a saját országa javai és értékei által biztosítja a pénz vásárlóképességét. Az országok productiv ereje képezi ma tulajdonkép a »pénz« tényleges fedezetét és nem az arany.*

Ezen tétel számszerű bizonyítékát alábbi felállítás adja. A Deutsche Reichsbank aranyálladéka az egyes évek október 31-én volt :

	1911.	1912.	1913.	1914.
	m i l l ó m á r k a			
a bankjegyforgalom	1.053	1.132	1.462	1.890
fedezete kitesz :	57.1	58.2	70.6	66.2 ⁰ / ₁₀ -ot.

Az 1911. évi október 31-iki fedezet tehát az 1914. évi fedezethez képest 9·1⁰/o-al rosszabb volt és ennek ellenében a márka külföldi paritása az összes neutralis és ellenséges államokkal szemben még Oroszországgal szemben is romlott majdnem ugyanannyival, a mennyivel a márka aranyfedezete javult. Tehát az aranyfedezettel teljes ellentétes fejlődését látjuk a külföldi relatióknak.

Az angol aranyfedezet 1914. október 29-én 29·79⁰/o-ot tesz ki, valuta ezen rossz fedezet dacára a külfölddel szemben parin felül áll. A francia valuta szintén fentartja a paritását, pedig bankjegyforgalma változatlan 4 milliárdos aranykészlet mellett 5.900 millióról 9.300 millióra emelkedett az 1914. évi októberi kimutatás szerint. 1915 február 18 óta a francia bankjegyforgalom fedezete 39·4⁰/o-ra apadt, az 1914 július 30-iki 61·9⁰/o-os fedezettel szemben. A devizaárfolyam a fedezet ezen 50⁰/o-os romlásával alig lett érintve.

Hogy végeredményében mennyire határozza meg az állam a pénz értékét, abba élénken bevilágít a maximalis ármegszabás, melyet most már minden állam szinte az összes fontos árucikkkel szemben alkalmaz. Azt hiszem, a kérdésbe való mélyebb behatolást jelent, ha nem úgy fogadjuk az eseményt, a mint felületes szemlélődésre mutatkozik, hogy itt t. i. a legfőbb hatalom korlátozza az áralakulást. Én ezen intézkedésben inkább a pénz vásárlóképességének a megállapítását látom. És talán ezen tünet világítja legélénkebben meg, hogy ultima ratioként mégis csakis az állami hatalom szabja a pénz értékét. Világosabban, szinte iskolapéldaszerűbben soha sem látjuk, mint akkor, mikor az állam a javakkal szemben állapítja meg a pénz vásárló(képességét) erejét. Hogy ily nyíltan teszi, hogy beavatkozik decretáló hatalmával a szabad kereskedelem máskor automatikusan szabályozó forgalmába, annak magyarázata a rendkívüli helyzet által okozott rendkívüli állapotokban leli magyarázatát. A mennyiségi theoria szerint a növekedő pénzforgalom emeli az árúk értékét. A pénzforgalom növekedése természetes, mert az állam óriási hadiszükségletei fedezésére a forgalmat rendkívül telíti pénzzel. A takarékosabb életmód, az a körülmény, hogy külföldi luxuscikkekért pénz nem megy ki az országból, mind fokozza a háború tartamával a forgalomban levő pénz mennyiségét. Viszont az árúk iránt fokozódó kereslet és fogyasztás mutatkozik. A háború az összes élelmiszereket, ruházati cikkeket és a háború viselésére szolgáló anyagokat a maximumra fokozott mértékben fogyasztja. Mindezen cikkek ellenében, melyek készlete mindinkább csökken, a fizetési eszközök, a pénz szaporodik. Az árúk helyébe pénz lép és az eltolódás arányában mutatkozik a hajlam, hogy az árú és fizetési eszköz közti értékkülönbséget eltolódják. Itt aztán közbelép az állam és meghatározza a pénz vásárló-

képességét. Látjuk tehát, hogy sem külföldi relációban, sem a belföldi értékében nem az aranyfedezet, hanem ettől teljesen távol álló factorok a pénz érték meghatározói.

A kötelező készfizetés hivei számára is nagy és keserű csalódást okozott a háború. Mert ugyancsak a háború kitörését megelőző napokban a jegybankok a bankjegyek beváltását ércpénzre beszüntették. A papir pénzről, melyet mindig utalványnak aranypénzre vélték, kiderült, hogy nem az. Békében kényelmi és forgalmi okokból nem kellett az ércpénz, melyre a jegypénz jogot ad, crisisben, meg háborúban nem lehet hozzájutni ahhoz az aranyhoz, melyre utalványnak vélték a papirpénzt. Phantommá vált a positivum: az arany, de a pénz értékmérő és vásárlóképes ereje mégis megmaradt. Szétfoszlott ugyan egy ábránd, de megismertünk egy valóságot, mely talán ennél értékesebb.

Az arany a legpuhább fém, mégsem elég nyúlós ahhoz, hogy a gigási arányokat öltött gazdasági életet befedhesse. Nem képes ellenértéket nyújtani azon óriási javak ellenében, melyeket emberi genie, leleményesség, munka és szorgalom produkál. Az aranytermelés nem tart lépést az egyéb javak előállításával és talán azért el kell ejteni az aranyat, mint az egyedüli értékmérő eszközt, melynek hivei látni akarják. A pénz tisztán chartal, fiducer természetű talán nem lesz, az arany mint „Hemmungsorgan“ a jövőben is fog még functiót teljesíteni, de a háború az arany szerepét a pénz körül feltétlenül redukálni fogja, szétválasztja a szétválaszthatatlanoknak látszókat, a pénzt és az aranyat.

A mostani rettentő háborúban eltűnő korszak pénzének még csengetés volt az alaponusa, az új korszak mögött az állami hatalom néma komor ereje fog állani. A pengő pénz a romantikához tartozik, nem elég elastikus, nem elég alkalmazkodó a vágató árként fejlődő gazdasági élet számára. A nagy átértékelés, mely a háború folytán mindent revisió alá vesz, az emberiség legnagyobb zsarnokát, az aranyat is elérte. És ebben a gondolatban van valami kibékítő, hogy nemcsak a pénznek van hatalma az emberiség felett, hanem az emberi elme hatalmát a nagy zsarnokon, az aranyon is tudja érvényesíteni.

Szana Zsigmond.

Háború és közgazdaság.

A most folyó világháború a közgazdasági életben ezernyi új, eddig még sohasem tapasztalt ténytet produkált. Mióta a modern capitalismus az európai és amerikai országokban az uralkodó termelési mód, hasonló méretű háború nem volt: az 1859-es orosz-török háború, 1866-os és 1870-es háborúk voltaképpen csak két-három európai állam szárazföldi összecsapása volt, a melynek hatása a semleges államokra a mostanihoz képest, a mely három-négy világrészen folyik, aránylag elenyésző volt. De nemcsak a résztvevő államok kisebb száma és a hadműveletek színterének korlátoltsága miatt volt a régebbi háborúknak csekély hatásuk: még ennél is fontosabb, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok épen az utolsó félszázadban sűrűsödtek annyira össze, hogy a szó szoros értelmében világpiacszról és világgazdaságról lehet beszélni, sőt a közgazdasági irodalomban a világgazdaságtannak, mint a nemzetgazdaságtantól szigorúan elkülöníthető tudományágnak szüksége is fölmerült és ez az új tudomány egy hatalmas német folyóiratban, az Archiv für Weltwirtschaft-nak kiadásával külső létet is nyert. Végül még hozzátehetjük, hogy a modern hitelélet szintén az utolsó nagy európai háború óta nyerte mai fejlettségét, a melynél az árucseré már jóformán teljesen elszakadt eredeti alakjától, az árúnak és a pénzül szolgáló nemes fémnek közvetlen cseréjétől, a melynek helyébe a legcomplicáltabb hitelműveletek léptek, úgy hogy az árucserénél a valóságos pénz csak mint távoli lehetőség szerepelt: természetes, hogy ennek a végtelenül complicált hitelszervezetnek a megrendülése sokkal erősebb, mint a régebbi háborúk idején. Ha még hozzávesszük a cartellek, tröstök és egyéb termelési szabályozó alakulatok keletkezését, a melyek mind a legutóbbi évtizedek eredményei; ha meggondoljuk, mennyivel sűrűbb ma Európa lakossága és ebből mennyivel nagyobb az iparral foglalkozó rész, mint az utolsó európai háború idején, világossá válik, hogy azok a tapasztalatok és az ezekből levont elméleti tanulságok, a melyeket a közgazdasági tudomány az előző háborúkból merített, ez alkalommal nem sokat segítenek a háborús közgazdasági események földolgozásánál. A közgazdasági tudo-

mány különben is nagyon elhanyagolta a háború közgazdaságtanát: jellemző erre nézve, hogy a különben oly kitűnő nagy német encyclo-pedia, a „Handwörterbuch der Staatswissenschaft“ egy sorral sem emlíkszik meg a háború közgazdaságtanáról: viszont azok a mono-graphiák, a melyek erről a kérdéstről elég nagy számban megjelentek, majdnem kizárólag gazdaságpolitikai természetűek és lényegileg practikus célokat szolgálnak. Amidőn tehát most a háború folyamán kísérletet teszünk arra, hogy a mostani világháború által producált közgazdasági eseményeket elméleti szempontok szerint csoportosítsuk és feldolgozzuk, hogy a háború már megállapítható és a jövőben megjósolható következményeit kidomborítsuk, tisztában vagyunk vele és az olvasónak is gondolni kell erre, hogy csak kísérletről van szó, a melynek eredményeire a tényleges fejlődés menete talán számos dologban rá fog czáfolni. A kérdés óriási fontossága azonban czélszerűvé teszi, hogy már most megkezdjük a kinálkozó óriási eseményhalmaz és problémakör vázlatos földolgozását. A vezérfonalunk mindig az lesz: megmutatni, milyen változásokat okozott a háború a közgazdasági életben és hogyan alkalmazkodik a közgazdaság a változott viszonyokhoz!

A háborús termelés.

Ha a közgazdasági élet kiinduló pontját, a termelést vizsgáljuk, rögtön szembetűnik az a nagyarányú változás, a mit a háború okozott. Az általános védkötelezettség magával hozza, hogy a hadviselő államokban a férfilakosság java, a legmunkaképesebb emberek elhagyják a termelő foglalkozást és az ország védelmére sietnek. Pontos adataink arra nézve, hogy az egyes hadviselő államok termelő népességéből hány százalék hagyta el a termelő foglalkozást, ma még nincsenek. Az egyes munkás-szakszervezetek jelentései alapján 20—40 százalékra tehető szakmák és országrészek szerint. A termelő munkások ilyen óriási arányú elvonása természetesen a termelés hasonló arányú csökkenését jelentené, ha nem lépne föl már ezen a ponton is a háborús alkalmazkodás: a hadbavonult fiatal férfi munkaerők helyét a „tartalék munkás-sereg” tagjai, idős és fiatal munkások, női és gyermekmunkások foglalják el. A dolgozó munkásság kor és nem, valamint képesítés szerinti tagoltsága a háború folytán nagy mértékben megváltozik és pedig minden tekintetben megromlik. A háborúban részt nem vevő semleges államokban, a mennyiben semlegességük védelmére szintén kénytelenek mozgosítani, ugyanez a jelenség kisebb arányban szintén mutatkozik. A tartalék munkásseregből azonban nem lehet teljesen pótolni a háborúba vonult tanult munkaerőket; ezért számos iparágnál, például a bányászatanál a termelésnek kényszerű csökkenése áll be. Ezenkívül egyes

különösen képesített munkaerők — mérnökök, üzemvezetők, gépészek — bevonulása egész üzemek szünetelését idézi elő.

A háborús állapot a termelésben más irányban is nagy változást létesít. A háború óriási új szükségletet teremt hadfölszerelési cikkekben. Mig a termelés egyéb ágai később kifejtendő okokból panganak, addig a hadsereg részére termelő üzemekben a legmegfeszítettebb tevékenység folyik: éjjel-nappal szüntelenül folyik a legnagyobb erőmegfeszítéssel a termelés: a legtöbb üzemben napjában háromszor váltják föl a munkásságot, hogy a termelés mennél intenzívebben folyjon.

Ezzel szemben a békés szükségletre történő termelés erős csökkenést mutat. Különösen három termelési ág az, a hol a csökkenés igen nagy méretű. Az egyik az európai, általában a capitalista országok számára döntő fontosságú: a termelő eszközök termelése. A modern capitalismust általában jellemzi a közvetett termelés, vagyis hogy a termelésre fordított összes munka- és tőkének egyre növekvő hányadrésze nem közvetlenül fogyasztási cikkek, hanem az ezeknek termelésére szolgáló tárgyak, termelési eszközök előállítására szolgál. Ámde a háború alatt a munkaerő elvonása, a külkereskedelmi forgalom zavarai, a jövedelem bizonytalansága folytán új üzemek alapítása, valamint a fennálló üzemek bővítése — egy-két hadseregszállító üzem kivételével — teljesen szünetel. Szünetel tehát a gyárépítés, a gépvásárlás, a termelő eszközök szaporodása. Ez a csökkenés olyan nagy arányú, hogy a háború folytán megcsökkent munkáslétszám se talál foglalkozást e helyen. Ezt a tényt bizonyítja a vascartellek kimutatásai, a gépgyárak munkásainak elbocsájtása, avagy a munkaidőnek félnapokra vagy heti három napra történt reductioja, a mit nálunk is számtalan esetben tapasztalunk.

A másik termelési ág, a mely a háború alatt pang, az exportcikkek termelése. A most folyó világháborúnak talán legfeltűnőbb jelensége a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok nagyarányú bomlása. A háborúban álló országok maguk egymásnak legjobb szállítói voltak. Németország behozatalában például Oroszország állt első helyen, míg kivitelében Anglia; ezek közt a termelvények kicserélése jóformán teljesen szünetel, mert az az árúcsere, a mely semleges országokon át, azoknak közvetítésével történik, alig jöhet számba. A tengeri szállítás pedig az ellenséges cirkálók miatt a hadviselő államok hajóin Németország és a Monarchia számára lehetetlen, ellenfeleik számára nagy nehézségekkel jár; a semleges államok hajóparkja pedig sokkal kisebb, semhogy a saját kivitelükön kívül a hadviselő államok kivitelét is lebonyolíthatnák. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy számtalan igen fontos árúcsikk, vagy abszolút, vagy legalább is viszonylagos hadi dugárúnak nyilvánított a hadviselő felek részéről; ha számba vesszük a ki- és át-

viteli tilalmak hosszú sorozatát, a melyekre később visszatérünk, megértjük, miért kell az exportcikkek termelésének nemcsak a hadviselő államok területén, de a semleges országokban is nagyon megcsökkenni.

A harmadik termelési ág, a mely a háború alatt jóformán teljesen szünetel, a legszélesebb értelemben vett luxuscikkek termelése. Ez a jövedelmi viszonyok bizonytalanságával függ össze. A vagyonos emberek nem tudják, hogy jövedelmük a háború folytán mennyire fog megváltozni, megcsökkenni; tartózkodnak tehát luxuscikkek vásárlásától. Még bizonytalanabbá vált a középosztályok, a kereskedők, iparosok, szabadfoglalkozású emberek, hivatalnokok jövedelme. Ehhez járul még a háborúval kapcsolatos élelmiszerdrágulás. Mindenki arra igyekszik, tekintve jövőbeli jövedelmének bizonytalanságát, hogy legalább első rendű életszükségletének fedezését minél hosszabb időre előre biztosítsa. Ennek következménye az élelmiszerek, tüzelőanyag stb. nagy fokú drágulása, a minek folytán luxuscikkek vásárlására nem jut pénz. A luxuscikk fogalma itt nagyon viszonylagos, gazdag embereknel az ékszer, műkincs, régiség a luxuscikk; a középosztálynál az új ruha, könyv, butor; a munkás osztálynál jóformán minden iparcikk, a legszükségesebb ruhadarabok kivételével. Ilyenformán minden nem az első rendű életszükségletek kielégítésére szolgáló cikk fogyasztása megcsökken, a mi természetesen a termelés csökkenését vonja maga után.

Ezzel szemben teljes erővel folyik a mezőgazdasági termelés, a mely kizárólag első rendű szükségleti cikkeket állít elő. Miután a háború az aratás után kezdődött, a tavalyi termés betakarítása zavartalanul ment végbe. A jövő termés őszi előkészítésénél ugyan sok férfi munkaerő hiányzott. A háborús alkalmazkodás azonban ezen a téren különösen nagy mértékben mutatkozik. Minthogy a talaj kellő előkészítése nélkül a jövő évi termést biztosítani nem lehet, a hiányzó férfi munkások munkáját mindenütt elvégezték az öregek, az asszonyok és gyerekek. Némely helyen hiányzott az igavonó erő, itt gépmunkával, gőz- és motorké-, valamint kézi munkával igyekeztek pótolni. A jövő termés biztosítására irányuló munkában különösen buzdítólag hatott a mezőgazdasági termékek rendkívül magas ára, amely nyilván jövőre is még fenn fog állni. És noha a gyengébb képességű munkások munkája a föld művelését nem is végezte el oly tökéletesen, mint máskor, mindent összevetve, a mezőgazdasági termelés menete talán a legkevésbé tér el a háború folytán a normálistól.

Összefoglalván az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a termelésben a háború nagyarányú változásokat idézett elő: hihetetlen föllendült a hadviselés céljaira szolgáló ipari termelés, míg a termelő eszközök, a

kiviteli cikkek és a legszélesebb értelemben vett luxuscikkek termelése nagyon megcsökkent; a mezőgazdasági termelést a háború kevéssé zavarta meg. Természetes, hogy tisztán közgazdasági szempontból tekintve, ez az állapot semmikép sem mondható kívánatosnak. A munkaerő elvonása a termelő foglalkozástól, a termelőeszközök termelésének szünetelése és az improductiv hadi célokra történő termelés elméleti közgazdasági szempontból az emberiség jószág-termelő képességének óriási arányú megcsökkenését, az emberiség szükségleteinek kielégítésére most és a közeli jövőben rendelkezésre álló javak nagyarányú megcsappanását jelenti. Ez a hatás pedig nemcsak a hadviselő államokra terjed ki, hanem a világ összes capitalista államaira, a mint ezt a háborús forgalomról szóló fejezetben kifejtjük. A jelenlegi termelés, valamint a jövőbeli termelőképesség nagyarányú megcsökkenése: ebben foglalhatjuk össze a háború közgazdasági hatását a termelésre.

Az árúcsere a háború alatt.

A háború az árúcserében is nagy zavarokat idéz elő és pedig úgy a belső forgalomban, mint a külkereskedelmi forgalomban is. A belső forgalom zavarai részben a termelésnek fönnvázolt belső akadályaiából, részben a hitelszervezetnek később tárgyalandó fölbomlásából származnak. Az embereknek a jövedelem bizonytalanságából származó ama törekvése, hogy a nélkülözhető javak vásárlását mellőzzék és helyette az elsőrendű szükségletek kielégítésére alkalmas javakat vásárolják és lehetőleg fölhalmozzák, természetesen nemcsak a termelésben idéz elő eltolódásokat, hanem elsősorban az árúcserében és csak ezen keresztül a termelésben. A nélkülözhető luxuscikkek megmaradnak a kereskedőknél, ezek szintén kénytelenek bevásárlásaikat megszüntetni és így szünetel aztán a termelés is. De vannak az árúcserének közvetlenül a háborúból eredő akadályai is; ilyen elsősorban a közlekedés hiánya úgy a belső, mint a nemzetközi forgalomban. A belső forgalomban ez két alakban nyilvánul meg: a háború folytán a vasuti közlekedés szünetel vagy nagyon korlátozott; továbbá a kocsiforgalom lebonyolítására hiányoznak a lovak. A vasuti forgalom a hadseregek fölvonulási idején egy darabig teljesen szünetel; később is nagyobb csapatáthelyezések idején a polgári forgalmat, főleg az árúk szállítását beszüntetik vagy igen nagy mértékben korlátozzák; olyan rendszabály ez, amely a háborúval elkerülhetetlenül velejár és a közgazdasági életnek alig van módjában valamiféle alkalmazkodás által a hatásait kivédeni; a mai árúforgalom annyira a vasuti szállításra van berendezve, hogy nincs mód ennek pótlására. A személyforgalom annyiban alkalmazkodott, hogy szükség esetén automobilon tették meg az emberek vasút helyett az utat. A

lónak hiánya az áruforgalomban gyakran szintén zavart okozott, de a közgazdasági élet alkalmazkodása itt is segített: Budapest utczáin a háború kitörése óta gyakran látunk hatalmas ökörfogatokat, amint sört, lisztet vagy más terhet hurcolnak.

Az árucseré a belföldön a közlekedési zavarok ellenére aránylag rendben megy már végbe: annál nagyobb akadályokba ütközik a külföldi áruforgalom, a nemzetközi árucseré, amely a háború alatt a rendes forgalomnak felére, kétharmadára redukálódott. A külkereskedelmi forgalom főakadályai a következők:

A vasuti forgalom megszakadása a szomszédos ellenséges államok közt.

A tengeri forgalom megszakadása a zsákmányjog folytán.

Az árucseré korlátozása a kiviteli és átviteli tilalmak folytán.

Az üzletkötés és fizetés tilalma folytán.

A háborúban a vasuti forgalom a hadviselő államok közt természetesen szünetel; de a hadviselő és a semleges államok közt is nagyon megcsappan a forgalom, mert a vasuti gördülő anyagot, vagonokat és mozdonyokat egyik állam sem ereszti át a másiknak a területére, mert minden eshetőségre saját országában akarja tartani azokat. Ilyenformán a vasuti forgalom csak átrakodás által lehetséges, ami az árucserét nagyon megnehezíti.

A tengeri áruforgalmat a tengeri zsákmányjog, a régi kalózkodásnak ez a végső maradványa teszi lehetetlenné vagy korlátozza. A hadviselő államok kereskedelmi hajói, némi korlátozással, az ellenséges hadihajók szabad zsákmányát képezik; a magántulajdon a háború idején a tengeren megszűnik. Ilyen körülmények közt a monarchia tengeri forgalma teljesen szünetel; Németországé a Keleti tengerre szorítkozik, Oroszországé az archangelszki és wladiwostoki kikötők befagyása és a török háború kiütése óta teljesen megszűnt; még a hatalmas Anglia tengeri kereskedelmét is annyira veszélyeztetik némely irányban a német cirkálók, hogy az Indiába menő hajók tengeri biztosításának tétele időnként 4⁰/₀-ára emelkedett és pedig mint utóbb kiderült, nem egy évre, hanem egy negyed évre volt a biztosítási díj 4⁰/₀, egész évre tehát 16⁰/₀.

A semleges államok hajói ugyan járhatnak a tengereken, azonban a hadi dugárú szállítása számukra is tilos. És mivel a modern katonai felszerelés fejlődése rengeteg sok anyagot vont be a hadfelszerelés körébe, mivel továbbá az egyes államok olyan anyagokat is hadi dugárúnak minősítenek, amelyek csak közvetve szolgálhatnak hadi célokra, mint pl. vasércet, gyapotot, de iparilag fontosak, a semleges hajózás által lebonyolítható áruforgalom is nagyon megszűkült. Így Anglia egyidőben a hadiszereken és élelmiczikkeken kívül még a következő árúkat nyil-

vánította hadi dugárúnak: réz, ólom és a belőlük készült ötvények; vasércz, gliczerin, gummi, bőrök és prémek, petroleum, gyapot, gyanta, terpentin. Természetes, hogy ilyen körülmények közt a semleges hajózás működése csak azokra az árakra vonatkozik, a melyeknek forgalma szabad.

Még nagyobb akadálya a nemzetközi árucserének a kiviteli és átviteli tilalmak végtelen sorozata, amelyet a hadviselő és semleges államok kibocsátanak. Alig van árucikk, amelynek kivitele egyik vagy másik országban tilos ne volna. Hogy fogalmuk legyen, mi mindenre kiterjed a kiviteli tilalom, közöljük a Németország által kiadott kiviteli tilalmak fő tárgyait:

Buza, rozs, árpa, zab, általában mindenféle élelmiszer és takarmány, valamint almozásra alkalmas anyag; mindenféle állatok és állati termékek; burgonya, ételzsir, kakaobab és héj, nyers és pörkölt kávé, zsiradék, növényzsir, állati belek, friss és szárított tojásfehérje, tea, bors.

Nem nemes fémekből és ezek ötvényeiből készült pléhek, lemezek, rudak, drótok; motorok és motoralkatrészek, kerékpárok; molybdänérc, molybdän és ötvényei, cerium, thorium, ferrosilicium, ranadium, rézérc, nikkelérc, kénkovandpörk, asbestárúk.

Robbanóanyagok, nyerspetroleum, kátrány és belőle készült anyagok; kátrányfestékek, kaucsuk, guttapercha és ezek hulladékai; festékek, festékanyagok, sósav; puha kaucsukból készült árúk, olajkaucsuk, szappanfőzés mellékterményei.

Gyapotfonal, gyapot kötött és hálószerű árúk; selyem- és itatóspapír stb.

Körülbelül ugyanezeknek az anyagoknak a kivitelét tiltotta meg a legtöbb európai állam. Ehhez járul még némely államnál a cukor, gyapjú, juta, rizs és még néhány anyag kivitele.

Ezek a kiviteli tilalmak nagyrészt hadicélokot szolgálnak: részben az a céljuk, hogy az illető anyagokat az ország hadserege számára biztosítsák; részben, hogy megakadályozzák, hogy az ellenséges hadseregek részére hadiszerek készüljenek belőle. Vannak azonban olyanok is, a melyek által egyenesen az ellenséges államok közgazdaságának akarnak ártani. Így például a német vegyipar számos terméke, például a festékek és festékanyagok bőségesen megvannak az országban és nem is szolgálhatnak háborús célokra; a kiviteli tilalom célja nem más, mint az ellenséges államok közgazdaságának, főleg az angol textiliparnak, a mely a német festőanyagokat nélkülözni nem tudja, károsítása. Hasonló célt szolgál Anglia részéről a nyersgyapot és gyapjú, valamint belőlük készült némely anyag, továbbá a kaucsuk, juta, sok más árú kivitelének tilalma. Közgazdaságilag különösen érdekesek a semleges

államok kiviteli tilalmai. Ezeknek nagy része másodfokú kiviteli tilalom: a hadviselő államok bizonyos árúkat viszonylagos hadi dugárúknak minősítenek, a melyeknek bevitelét a semleges országokba csak azzal a feltétellel engedik meg, ha az illető ország viszont kiviteli tilalom által megakadályozza az árú eljutását valamely ellenséges országba. Ez az értelme a hollandiai petroleum, az olasz juta és rizs, valamint élelmiszerkiviteli tilalomnak. A nemzetközi árúforgalom megakadályozására szolgálnak kivételesen beviteli tilalmak is: ilyen például az angol répacukorbehozatali tilalom, a mellyel Anglia meg akarja akadályozni, hogy semleges államok közvetítésével német vagy osztrák-magyar származású cukor jusson el Anglia piacára.

Ezek a kiviteli, beviteli és átviteli tilalmak természetesen rettenetesen megnehezítik a nemzetközi árúcserét és rendesen nemcsak azt az államot sújtják, a mely ellen irányulnak, hanem magát az intézkedő államot is. A vegyi ipari termékek és festékek kivitelének tilalma nemcsak az angol textiliparnak, hanem a német vegyi iparnak is kárára van; hasonlóképpen az angol kiviteli tilalmak az angol ipar bizonyos ágaira. Ugyanígy van ez a semleges államokban is. A nemzetközi árúcsere nagyarányú megszakítása számtalan külföldi nyers- és segédanyagokat használó iparág termelését teszi lehetetlenné úgy a hadviselő, mint a semleges államoknak.

Az európai semleges államok közgazdasági helyzetét egy úgyszólván véletlen körülmény nagyon megnehezíti: Európa szénbánya-vidékei kizárólag a hadviselő államok területén vannak. Sem Európa déli félszigetein, Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban; sem Svájcban, sem az északi semleges államokban, Hollandiában, Dániában, Svéd- és Norvégországban nincs számbavehető széntermelés; mindezek az államok német vagy angol szén behozatalára szorulnak. Ez a behozatal most természetesen minimumra csökkent, a mi a semleges államokra nagy nehézséget jelent és a termelés zavartalan folytatását lehetetlenné teszi.

A közgazdasági élet alkalmazkodási képessége természetesen ezekkel a mesterséges akadályokkal is igyekezik megbirkózni. A mit külföldről behozni nem lehet, a belföldön termelhető árúkkal igyekeznek pótolni. A jutából készült zsákok helyébe textil-anyagból készült papírszakok lépnek; a természetes kaucsukot Németországban vegyi úton készített kaucsukkal kezdik pótolni, a melynek gyártására már régebben történtek kísérletek, de a termelése sokkal drágább volt, mint a természetes kaucsuk ára; most az ár persze nem számít. A benzin helyébe benzolt vagy spiritust alkalmaznak motorok hajtására. Angliában megpróbálkoznak a német festékeket belföldi gyártmányokkal pótolni. Valószínű, hogy úgy mint száz év előtt a continentális zárlat idején, úgy most is a

különböző országokban olyan iparágak fognak keletkezni, a melyeket eddig ott termelni nem lehetett.

Ez az egész alkalmazkodási folyamat a külső forgalom megszakadása által hiányzó áruknak belföldi termelés által történő helyettesítése a vagy más belföldön termelhető pótlóanyagok alkalmazása közgazdasági lényegét tekintve, a munka termelőképességének nagyfokú hanyatlását jelenti. A termelés azokról a telephelyekről, a hol a kereslet és kínálat, valamint a békés vámpolitika révén mint legkedvezőbb helyeken megtelepedett, kénytelen kevésbé kedvező telephelyeket fölkeresni, a mi azt jelenti, hogy a munka termelőképessége csökken, vagy más szóval kifejezve, a termelés megdrágul. A helyett, hogy minden ország azokat az árukat termelné, a melyeket az illető ország éghajlati, földrajzi viszonyai, talajkincsei és lakosságának gyakorlata szerint legolcsóbban tud termelni, a világpiacz kettészakadása és a nemzetközi árucseré súlyos zavarai folytán a hadviselő országok kénytelenek olyan termékeket előállítani, a melyeket rendes körülmények közt sokkal olcsóbban tudnának külföldről beszerezni.

(Vége következik.)

Varga Jenő.

A földművelés közgazdaságtana. Rendszertani kérdések.

Czettler Jenő dr. könyve: »Magyar mezőgazdasági socialpolitika.«

A tudományban is vannak szabadságharczok. Ilyen szabadságharcz az, a mely egy idő óta a közgazdaságtanban a földművelés érdekében folyik.

A classicus gazdaságtan az egyénből s annak gazdasági tevékenységéből indult ki. Olyan képzeleti embert — homo oeconomicust — állított vizsgálódásai központjába, a kinek egész élete számításból áll, minden cselekedete gazdasági önzésből fakad. Ennek visszahatása nem maradhatott el. Hivatkoztak arra, hogy a gazdasági tevékenység csak egyik oldala az emberi életnek s így minden egyesnél más ható okok is irányítják a tevékenységet, nemcsak az önérték. Hivatkoztak arra is, hogy a gazdaságtan egyáltalán nem állhat csak a gazdálkodó emberek tevékenységének vizsgálatából, mert az ember nem elszigetelten, külön-külön, hanem csoportokban, többé-kevésbé szervezett osztályokban folytatja gazdálkodását. Jött tehát egy másik irány, mely kimondta, hogy a gazdasági élet nem egyéni, hanem társadalmi folyamat, hogy az ember csak mint valamely társadalmi osztály tagja számít. E szerint a gazdaságtan az egyénnel kevésbé foglalkozzék s a fősúlyt a társadalmi osztályok gazdasági működésére vesse. Ez a felfogás jórészt a socialismus nyomán keletkezett visszahatás eredménye is volt. A socialismus ugyanis eleinte az egész világból csak a gyári proletárok osztályát látta s az emberiséget ennek az osztálynak látószögéből kiindulva igyekezett volna átformálni.

Miután azonban más társadalmi osztályok is vannak, a gazdaságtan, mely a socialismustól megtanulta, hogy a proletárosztálynak különleges gazdasági élete és súlya van, igyekezett e tapasztalatokat a többi osztályra átvinni. Így épült ki a gazdaságtan társadalmi iránya, mely az egyénnel hova-tova már csak a hiányérzet, a szükségletek s a jószágok szempontjából foglalkozott, egyébként pedig a gazdaságtant, illetve a

gazdasági élet működését (fogyasztást, termelést s a kettőt összekötő forgalmat) a társadalmi osztályok nézőpontjából vette tárgyalás alá.

Azonban úgy az individualis, mint a socialis irány általános igazságként hirdetett tételei jórészt nem az egész gazdasági élet szemléletéből fakadtak, hanem annak csak kereskedelmi és ipari részéből. Ennek egyik oka az, hogy a homo oeconomicus nem az az elvont, csakugyan minden ízében izolált ember volt, a kinek azt az elmélet feltűntette, hanem az egy, kereskedéssel és iparral foglalkozó üzletemberek tömegéből abstrahált typus volt. Az individualis iskola tehát az ő izoláló módszerével a kereskedelmi és ipari életből vett tételeket általánosította. A másik ok az volt, hogy a socialis iskola ezt az örökséget tovább építette. A társadalmi osztályokat a jövedelem, a végzett munka alsóbb- vagy felsőbbrendű volta szerint, a vagyon mértéke, a gazdasági függés különböző fokozatai alapján szedte rendszerbe és nem a főfoglalkozási ágak szerint.

Igy azután a mezőgazdasággal foglalkozók teljesen felolvadtak, eltűntek a nagy- és kisjövedelműek, a szellemi és physikai munkások, a vagyonosak és vagyontalanok, az önálló vállalkozók és a proletárok nagy tömegeiben.

A tudományok története szerint a politikai rész mindig megelőzi az elméleti részt. A földművelés emancipációjánál is ezt látjuk. Először a közgazdaságtan gyakorlati részében, a gazdasági politikában ment végbe a mezőgazdaság különválása az úgynevezett agrarpolitika gyűjtőneve alatt. Az agrarpolitika a földművelésnek, mint főfoglalkozási ágának alapján végzi el a gazdasági élet működési formáinak és a földműveléssel foglalkozók viszonyainak vizsgálatát. Mikor ez a különválasztás megtörtént, akkor jött az elmélet. Az agrarpolitika ugyanis kimutatta, hogy a földművelés intézményei és alanyai sokban eltérnek a közgazdaságtan által hirdetett törvényszerűségektől. Meg kellett tehát történnie annak a következő lépésnek is, mely azt vizsgálta, *mi az oka* az eltérésnek. Az agrarpolitika megállapította az eltérés tényét; eszközei e részben a gazdaságtörténet és a jelenlegi állapotok leírása voltak s ezekből igyekezett következtetést vonni a jövőre. Az elméletnek a pusztá ténynél nem volt szabad megállni, hanem azt kellett kutatnia, hogy a földművelés különállásának e foglalkozási ág gazdasági természetében van-e a gyökere s ha igen, az részletesen miben áll?

A socialismusé a dicsőség, hogy ezt a munkát megkezdte. A socialismus is először gyakorlati okokból foglalkozott a földműveléssel: a földművesek nagy számát igyekezett elveinek megnyerni. Az itt jelentkező nehézségek illetve sikertelenség birta rá azután a socialista írókat arra, hogy az agrarpolitika különyszerűségeit, a földművelés conservativ erejét,

a földművelők osztályszerkezetét elméleti alapon vizsgálják meg. Ez a vizsgálódás meglepő eredménynyel járt. Kitűnt, hogy a földművelés gazdasági természete lényegbe vágóan különbözik a kereskedés és ipartól, következésképpen az elmélet egysége sem tartható fenn a hallgatagon a kereskedelmi és ipari életből leszűrt s általánosított gazdasági törvényekben. A régi elméletnek csak egy fejezete volt, mely a mezőgazdaság különállását sejtette s ez a földjáradék volt. De éppen mert ezt nem lehetett a classicus iskola rendszerébe úgy beszorítani, mint a hogy azt az egységes munka- és értékelmélet hívei szerették volna, a földjáradékot igyekeztek pusztán társadalmi és nem gazdasági jelenséggé feltüntetni, holott a földjáradék is csakúgy, mint a többi jövedelmek a gazdasági és jogi jelenség kettős arculatját mutatja.

A földművelés különállásáért vívott tudományos harc eredménye ma az, hogy az elméletnek a termelésről, a munkáról, a munkamegosztásról és munkaegyesítésről vallott tételei revisióra szorulnak.

A földművelés közgazdaságtani emancipációja szempontjából nem ilyen közvetlen, de azért mégis nagy jelentősége van annak az elméleti iránynak is, mely a haszonból kiindulva az értéktant vette vizsgálat alá. Míg a socialismus kifejezetten a mezőgazdaság különállása szempontjából kutatott annak elméleti alapjai után, addig a határhaszon-elmélet magának az értéknek classicus megállapítása, a munka illetve költségelmélet egyoldalúsága ellen vette fel a harcot. De az eredmény itt is megerősíti a földművelésnek már más oldalról elméletileg is megokolt különállását. Mert a határhaszonelmélet mutatott rá arra, hogy az érték nemcsak a termelésből, de a fogyasztásból is levezethető s hogy különösen a tetszés szerint nem szaporítható jószágoknál a termelési költség értékmegállapító erejét leronthatja a haszonban jelentkező, attól különböző értékmenyiség. Ennek az elméletnek alapján látjuk ismét fokozottabb világításban azt az igazságot, hogy a föld mint lényegileg sem nem szaporítható, sem nem fogyasztható mennyiség, e gazdasági természetéből kifolyólag nem vonható azonos elbánás alá a többi termelési tényezővel, a munkával és tőkével.

Szerény véleményem az, hogy az elmélet mai állása szerint az értéknek egységes és objectív fogalma fenn nem tartható. Más az érték a termelő és más a fogyasztó szempontjából s e két értéktétel különbségéből alakul ki a nyereség vagy veszteség. De tovább menve, másként termelő és másként fogyasztó a földművelő, mint a kereskedő és iparos. A földművelő értéktételeit más tényezők befolyásolják, illetve ugyanazon tényezők másképpen befolyásolják s ez az ő gazdasági helyzetének, nehezebb mozgásának, kisebb nyereségének az oka.

A földművelésnek elméleti emancipációja még csak a kezdet kezde-

tén van. De a munka megindult. Sokak közreműködésére lesz szükség, hogy a közgazdaságtan elvont tételeinek ebből a szempontból való revisiója rendszeresen elvégeztessék. Ehhez képest az agrarpolitika anyagának is bővülni kell. A mezőgazdaság leírása és történeti kifejtése s a föld és művelőinek jogi viszonya, végül a jövőre való következtetés mellé oda kell illeszteni a mezőgazdasági termelés, fogyasztás és forgalom elméleti szabályait is. Az agrargazdaságtan és agrarpolitika ez által a *földművelés közgazdaságtanává* fog kifejlődni. Ezt a kifejezést ugyan már Roscher is használta, de nála az elnevezés több volt, mint a mennyit a tartalom adott. Mert ő is csak a mezőgazdaságot és annak alkotmányát írta le a nélkül, hogy a földművelés gazdasági alaptermészetéből következő különös tételeket megvilágította volna. Az ő »National-ökonomik des Ackerbaues« című könyve tulajdonképp csak úgy »Agrarwesen und Agrarpolitik« volt, mint a Buchenberger és von der Goltz ily című munkái.

A földművelés tudományos különállásának továbbá érvényesülni kell a sociálpolitikában is. A socialpolitika, mely első sorban nem a gazdasági élet működésével, hanem az osztályokba csoportosított emberek gazdasági magatartásával foglalkozik, eleinte csakúgy, mint az elmélet, úgyszólván teljesen mellőzte a földművelő osztályokat. A köztudatba átment az a felfogás, hogy a socialpolitika csak az ipari, gyári munkásokkal és ezek munkaadóival foglalkozik. A communalis socialpolitika e részben csak annyit tágitott, hogy a városok minden támogatásra szoruló osztályát bevonta gondoskodása körébe. De miután ezek a gyengébb osztályok a városok túlnyomó többségében nem földműves foglalkozásúak voltak, a socialpolitikának ez az iránya is egyoldalú maradt. A mint tehát a közgazdaságtan elméletében helyet kell szorítani a földművelés gazdasági különös természetéből következő törvényszerűségeknek, éppúgy külön kell választani a földművelésben termelő és fogyasztó osztályokra vonatkozó vizsgálódásokat is. Az így kiépített mezőgazdasági socialpolitika vagy az általános socialpolitikának vagy az agrarpolitikának egy része. Az általános socialpolitika része lesz akkor, ha általában a gazdasági osztályok vizsgálatából s a gyengébb osztályok támogatásának társadalmi szükségszerűségéből indulunk ki, mert akkor a foglalkozás szerint megkülönböztetett csoportokat, tehát a mezőgazdák, iparosok, kereskedők alsóbb és felsőbb rendű osztályait egyformán, ugyanazon gazdasági, jogi, erkölcsi, műveltségi szempontok szerint vehetjük tárgyalás alá. Ellenben az agrarpolitika része lesz a mezőgazdasági socialpolitika akkor, ha előbb végezzük el a foglalkozás szerinti felosztást s ez által a földművelést és földművelőt az ipar- és kereskedéstől, illetve iparostól és kereskedőtől különválasztva, ezen a gondolat-

körön belül vesszük vizsgálat alá a földművelők gyengébb osztályait.

Természetes, hogy az anyag nagysága indokolhatja a mezőgazdasági socialpolitika külön tárgyalását is. Hiszen a tudományok története azt bizonyítja, hogy az összefoglalás és a részletezés felváltva szolgálta a haladást. Új tudományágban először a részletező munkát kell elvégezni s mikor az itt elért eredményeket a bíráló, a tapasztalás és az idő már kipróbálta, akkor kell következnie az összefoglalásnak, mely a lényegyet több ágazatból kiválasztva, magasabb szempontok szerint illeszti egységbe a szétszórt tételeket.

A földművelésnek a socialpolitikában való tudományos különállását hirdeti Czettler Jenő dr.-nak most megjelent legújabb könyve: „Magyar mezőgazdasági socialpolitika” is.

Nézetem szerint mindenféle socialpolitikai tárgyalásnak egy közös hibája van. Ez abban áll, hogy a társadalmi osztályokat lehetetlen egymástól pontosan megkülönböztetni. Még az is vitás, hogy minő alapon (foglalkozás, vagyon, jövedelem, szellemi műveltség, cél, történeti múlt, stb.) kell az osztályokat felállítani. De az is kétségtelen, hogy sok ember egyszerre több osztályba tartozik és viszont sok olyan ember is van, a ki nem tartozik egyik osztályba sem, ha öntudatosságot kívánó célok alapján állítjuk fel az osztályokat. Ezek a nehézségek fokozottabb mértékben jelentkeznek éppen a mezőgazdasági osztályoknál. Mert itt, a mint erre Czettler is helyesen rámutat, az alsó osztályok nincsenek oly mereven elkülönítve, mint a gyári proletariátus. A nagy- és kisüzem közt sincs az az ellentét, mint kereskedelmi és ipari téren, sőt a mezőgazdasági kis- és nagyüzem egymást kölcsönösen kiegészíti. A kisüzem munkaerőfelesleget, a nagyüzem élelemfelesleget ad, a mint ezt a parcellázásokkal kapcsolatban már 1910-ben kifejtettem a *Revue Économique Internationale* szeptemberi számában (497., 500., 502—503. l.). Minthogy továbbá a kisüzem a földművelésben nem a nagyüzem nyereségének csökkentéséből remélheti saját hozamának növelését, sőt vámpolitikai, törvényhozási, kormányzati téren egyaránt a legfontosabb esetekben ugyanazok az intézkedések egyformán hasznosak vagy károsak a kis- és nagyüzemekre, itt szinte lehetetlen olyan értelemben vett külön socialpolitikát űzni, mint a kereskedelmi és ipari politikában. Úgy, hogy a mezőgazdasági socialpolitika tulajdonképpen inkább a kisemberre alkalmazott agrárpolitika.

Czettler is inkább agrárpolitikát irt, semmint socialpolitikát. Mert éppen a fentieknél fogva kénytelen volt egyrészt a közép- és nagybirtokosokkal is különösen az alapvetésben s a birtokpolitikánál majdnem ugyanolyan terjedelemben foglalkozni, mint a kis- és törpebirtokosokkal,

másrészt mert a termelők és fogyasztók mellett a termelés és fogyasztás intézményeit (mezőrendőrség, tőzsde, terményhamisítás, agrarvám, szakoktatás, érdekképviselő) is be kellett vonnia vizsgálódása körébe. Úgy, hogy ez a könyv is azt bizonyítja, hogy a közgazdaságtan alkalmazott tanainak kereskedelmi és ipari része kevésbé szorosan függ össze a kereskedelmi és ipari socialpolitikával, semmint az agrarpolitika a mezőgazdasági socialpolitikával.

További észrevételem elméleti szempontból az, hogy Czettler a mezőgazdasági nagyüzemet „capitalista” üzemnek nevezi (238. l.). Nincs ugyan egyértelműség a tudományban a tekintetben, hogy mit értünk „capitalismus” alatt, de ha egyszer az ingótőkének a hitelnyújtásban, az értékesítésben, a nyersanyagbeszerzésben s általában a közvetítésben elért hatalmát, szervezetségét tekintjük „capitalismus”-nak, mint a hogy azt egész helyesen Czettler is vallja, akkor talán mégsem indokolt a mezőgazdasági nagyüzemet capitalisticusnak mondani. Hiszen a közép- és nagyüzem ugyanúgy érzi az ingótőke hatalmát, mint a családi- vagy kisüzem. Egy aránylag nagybirtok is tehetetlen magában véve, pl. a biztosító társaságok, a cukorgyárak, a műtrágyagyárak, a gépgyárak kartelljével, a pénzüintézetek közösen megállapított kölcsönfeltételeivel vagy a gabonatőzsde ármegállapításaival szemben. Sőt a közép- és nagybirtok annyiban még rosszabb helyzetben van, hogy kénytelen lévén idegen munkásokat igénybe venni, ezek szervezett hatalmának is ki lehet szolgáltatva és a napszámberék miatt kénytelen állandóan nagyobb üzemi tőkével, tehát esetleg nagyobb hitelszükséglettel dolgozni, mint a kisüzem. Az tehát, a mit Czettler felhoz, hogy a mezőgazdasági nagyüzem azért „capitalista”, mert idegen munkaerővel dolgoztat (246. l.) nézetem szerint épen még rosszabb helyzetbe hozhatja a nagyüzemet az ingótőkével, tehát a capitalista hatalommal szemben, mint a milyen helyzetben van a kisüzem.

De nem helyes az idegen munkaerőre alapított megkülönböztetés azért sem, mert maga Czettler is mondja, hogy a kis- és középüzem közti határvonalat nehéz pontosan megállapítani a tisztán családi munka s az idegen munkaerő alapján. Czettler a német írókkal szemben (251. l. jegyzet) még a néhány kisegítő munkással dolgozó családi üzemet is kisüzemnek tartja, tehát ha a nagyüzemet az idegen munkaerő miatt capitalistának nevezi, akkor ugyanolyan joggal az ilyen kisüzemet is a capitalista üzemhez kellene soroznia. Mindettől eltekintve, a földművelés egész természete annyira elüt attól, a mit közönségesen „capitalismus” alatt értünk, hogy itt a nagyüzemet sem tudnám általánosságban capitalistának nevezni.

Különösen találóan festi le Czettler a magyar középosztály átala-

külását, a lateiner elem socialis állását, jól jellemzi az örökhaszonbérlet és járadékbirtok hasonszerűségét s kiválóan megszívlelésre érdemes mindaz, a mit oktatásügyünknek földművelés ellenes mivoltáról mond. Ellenben nem osztozom abban a felfogásában, mely közegészségügyünk javítása körül a falusi orvosok működésétől oly sokat vár. Az orvosi szakképzésre is áll az, a mi az egész oktatásügyre. Az orvosnövendékeket is meg kellene ismertetni a falusi viszonyokkal. Azt hiába várjuk, hogy az orvos kedvéért a falu népe meg fog változni. Megfordítva, az orvosnak kell alkalmazkodni az ottani különleges viszonyokhoz. Természetesen nem úgy, hogy a tisztaság helyett a tisztátalanságot, a fertőtlenítés helyett a fertőzést terjeszse, hanem úgy, hogy az ideális sebkezelés, betegápolás stb. helyébe tudjon tenni megfelelő, a viszonyokkal megalkuvó, viszonylagosan jó sebkezelést, ápolást, berendezést. A fiatal orvosok legtöbbje ma teljesen tehetetlennek érzi magát, ha falura kerül, a hol mindannak épen ellenkezőjét tapasztalja, mint a mit ő az egyetemen tanult. Sokan közülök tehát abba a hibába esnek, hogy azt hiszik vagy csak úgy lehet, a mint tanulták vagy sehogy. A falura menő orvosokat úgy kellene külön kiképezni, mint a missionariusokat. Hiszen ők való ággal apostoli működésre is vannak hivatva a vidéken, mert szaktudásukon felül a leggyakorlatibb módokon kellene terjeszteniök a falusi közönség körében a tisztaságra, egészséges táplálkozásra, lakásra, ruházódásra stb. vonatkozó ismereteket. Ma erre a legtöbb orvos azért nem képes, mert egyoldalúan, városi viszonyokra való tekintettel történik az oktatás s kevés kivétellel az oktatók sem ismerik a falut s annak népét.

A nagy- és kisüzemek vámpolitikai szempontból való tárgyalásánál nem ártott volna a takarmányvámok kérdését is megvizsgálni. Az örökhaszonbérletről szóló fejtegetésekben a könyv ismételten az „örökbérlet” kifejezést használja. E két különböző (örökhaszonbérlet = emphiteusis, örökbérlet = superficies) kifejezés felcserélése különösen a laicus olvasót könnyen megzavarhatja, annál is inkább, mert a sajtóhibák közt a helyesbítés hiányzik.

A törzsöröklésnél Czettler egyetért velem abban, hogy a mi viszonyaink közt kezdetnek elég lenne az, ha egyelőre a svájcz törvénykönyv mintájára bírói törzsöröklés lépne életbe. A magyar polgári törvénykönyv második tervezete meg is kezdi ennek a rendszernek a kiépítését, mert lehetővé teszi — bizonyos korlátok közt — a birtoknak egy örökös által, hozadéki értékben való átvételét (1946. §.). Egyetértünk abban is, hogy a törzsöröklés gyakorlati megvalósításához megfelelő pénzügyi szervezet (járadékbank) kell, a miről illetve annak egyik változatáról, az életbiztosítással kapcsolatos jelzálogkölcsonról az

1911. évi birtokpolitikai szaktanácskozmányon tartott előadásomban, illetve a Közgazdasági Szemle 29. kötetében megjelent cikkemben (364–365. l.) is megemlékeztem.

Nem látom azonban tisztázottnak Czettler álláspontját a törzsörökös külön előnyösítése, a praecipuum kérdésében. Egy helyütt ugyanis azt mondja (420. l.), hogy „a törzsörökös egyéb rendelkezés híján, a birtok értékében *egyenlően* osztoznék többi testvéreivel“, a következő oldalon pedig (421. l.) mégis azt írja, hogy „minden egyes örököstől egyenlő arányban annyi vonatnék le, a mennyi a törzsörökös életbiztosításához szükséges“ s még azt is hozzá teszi (422. l.), hogy „ha az örökösödés élemedettebb korban történik, a mikor az életbiztosítás évi díja magasabb s így az örökösök évi járadéka ennek levonása után tetemesen csökkenne, lehetséges volna e helyett az örökösöknek szabad választást engedni a tekintetben, hogy a törzsörökösnek az érték egyharmadát *előnyösítés gyanánt* adják által“.

Ezektől eltekintve, Czettler könyve határozottan kiváló munka és kétségkívül nyeresége a magyar közgazdasági irodalomnak. Az anyag azonban, a mit Czettler itt feldolgozott, szinte túlságosan nagy s talán ennek kell tulajdonítani a gyakori ismétléseket, a miket egy újabb kiadás alkalmával könnyen lehetne kiküszöbölni. Ez által a könyv kezelhetőbbé is válnék, mert bizony az mostani alakjában annyira vaskos (1103 lap) és súlyos (több mint 2 kg.), hogy a miatt éppen azok a gyakorlati férfiak fognak visszarettenni az elolvasásától, a kiknek az előszó azt különösen szánta.

Ebből a practicus szempontból továbbá nagyon kíváncsú lett volna egy, a mostaninál részletezőbb tartalomjegyzék, mely megkönnyíthette volna éppen a feldolgozott anyag nagyságára való tekintettel különösen szükséges tájékozódást és a rendszer áttekintését.

Mattyasovszky Miklós.

Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez.

A birminghami közgazdasági facultás seminariumáról annyit tudok Ashley közléséből, hogy a haladottak ott hetenként összeülnek, hogy fesztelen érintkezésben is hozzászokjanak az önálló ítélkezéshez és kutatáshoz. Mindenki idejekorán kap themát. Áttanulmányozza annak irodalmát és consultál gyakorlati szakembereket, a kikhez a vezetőtanár beajánlja, hogy azután a seminariumi ülésen akár szóban, akár írásban be tudjon számolni munkájának állapotáról. Súlyt fektet a seminarium arra, hogy tagjait rövid, velős szakreferátumok készítésére nevelje.

Az ismertetett lipcsei és münsteri semináriummal szemben még modernebb typust képvisel a *kieli königliches Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft* (Kaiser Wilhelm Stiftung).¹⁾ Szervezeti szabályai²⁾ szerint az Institut az egyetemhez csatolt kutatási és oktató intézet (der Universität angegliedertes Forschungs- und Lehrinstitut). A porosz közoktatásügyi ministerium alá van rendelve, igazgatása a porosz egyetemi intézetek számára létező szabályok és elvek szerint történik. *Feladatai:*

A. Mint kutatási intézet hivatott a világgazdasági vonatkozások tudományos kutatását teljes terjedelmükben ápolni és fejleszteni. Szoros érintkezésben kell állania a világgazdasági praxissal, hogy megteremtse egyfelől a saját tevékenységének szükséges előfeltételeit, másfelől pedig megtermékenyítőleg hasson a gyakorlatra.

B. Mint tanintézetnek feladata, hogy az egyetem hallgatóit semináriumi gyakorlatokkal bevezesse a világgazdaságtan studiumába, adott esetben előkészítse a világgazdasági praxisra és vezesse tudományos szaktanulmányokban.

Elvi fontossága van annak, hogy itt *kutatási és tanintézet* létesült, a régibb typustól elütő, szélesebb körű és újabb berendezkedésű. Az

---

¹⁾ Az e hasárok részére készült ismertetése már két év előtti. Azóta oly mértékben gyarapodott, hogy nem lesz felesleges pótlólag egyetmást közölni róla.

²⁾ *Auszug aus der Grundsatzung des königl. Instituts für Seeverkehr u. Weltwirtschaft an der Christian-Albrechts-Universität in Kiel.* Jena: Fischer, 1914.

intézetnek feladata — úgymond első igazgatója, Harms — (I) a világgazdaság összes életnyilvánulásait állandóan megfigyelni, azaz tényeket fürkész és ténybeli kapcsolatokat állapít meg. E célból szükséges (1) a legfontosabb nyelveken megjelenő currens irodalom beszerzése. Tartandók az egyes államok gazdasági életére nézve jelentékeny folyóiratok. Nemcsak előfizetendők, de gyűjtendők, részben teljes terjedelemben, részben kivágásokban is, (2) a világpiaczi jelentéseket tartalmazó nagy lapok is. (3) Az archivumban gyűjtendők lesznek az összes idevágó anyagok, tőzsdei, piaczi jelentések, termésjelentések, ipari, kereskedelmi, plantage, vasuti és hajózási társulati jelentések, stb. Ezekon kívül (4) gyűjtenie kell a világkereskedelemben érdekelt államok és gyarmatok legfontosabb kereskedelmi, hajózási, gazdasági és pénzügyi statistikáját, hangsúlyozván, hogy ma Németországban nincs oly hely, a hol ez az anyag teljesen meg volna, vagy megközelíthető volna és kinosan érzik, hogy e végett a német kutatónak Londonba kell utaznia. Ugyanez áll (5) a világgazdasági fontosságú parlamenti irodalomra is. Gyűjteni és rendszerezíteni kívánja (6) a legfontosabb hivatalos gazdasági bel- és külföldi kereskedelmi kamarák jelentéseit. Ugyaníly figyelmet kíván fordítani a magánérdekképviselői kiadványokra is. Azt óhajtja, hogy az intézet megbízható informáló hely legyen (7) a nemzetközi kartellügyet illetőleg és (8) gyűjtőhelye az egyéb nemzetközi gazdasági kötelekeknek, melyeknek száma felülhaladja az 500 at. Gyűjteni fog az intézetben (9) a gazdasági és közlekedésügyi nemzetközi államszerződések anyaga, mindaz, a mit a modern nemzetközi jog „a nemzetközi jog gazdasági alapjainak” nevez.

Az intézetben a fenti vázlat szerint tényekről és ténykapcsolatokról gyűjtött anyag csak úgy válik értékké, ha feldolgozzák. A feldolgozásnak Harms szerint analysisre és az okkutatásra kell kiterjednie. A szem előtt tartott cél (II) a világgazdasági kapcsolódási folyamatokat fokozatosan rendszeres munkával kimutatni és ezen az alapon a gazdaságtudomány egy részletdisciplináját, a világgazdaságtudományt kiépíteni. E mellett az intézet (III) véleményadással és felvilágosításnyújtással igyekezni fog gyűjteményét ez irányban is hasznosítani. Az intézet tudományos irodalmi tevékenysége feltételezi, hogy (IV) a közreműködőknek alkalom fog nyújtani a világgazdaság legfontosabb terein személyesen is körültekinteni, azaz helyszíni tanulmányokat végezni. Igéri a vezetőség, hogy igyekezni fog az intézet a jövőben, hogy vagyontalan tehetséges tagjainak is lehetővé tegye a tanulmányutak tételét. Ugy a fenti tanulmányutakról, mint pedig az intézet kiadványairól (VI), nevezetesen sorozatos publicatioiról a „Probleme der Weltwirtschaft”-ról, mint pedig a negyedévenként megjelenő Weltwirtschaftliches Archiv-ról (a mely

a jövőben — a háború után — havi folyóirattá fog átalakulni) már volt szó.

Mint fentebb láttuk, a kielii intézet alapszabályai kimondják: Es soll sich in enger Fühlung mit der weltwirtschaftlichen Praxis halten, um sowohl für seine eigene Thätigkeit die nötigen Voraussetzungen zu schaffen, als auch auf die Praxis befruchtend einzuwirken“. A kik régi szemüvegen nézik az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásait, bizonyára mosolyogni fognak ezen a követelésen. A kielii intézet azonban abból az alaptételből indul ki, hogy nincs oly tudományos módszer, a melylyel lehetséges volna általános érvényű direktivákat felállítani a gazdaságpolitika számára. Ebből az alaptételből újabban egyes közgazdák levonták a szükséges következtetéseket. Állampolgári jogaiknak és kötelességeiknek óvása és elismerése mellett — úgymond Harms ¹⁾ — nem támasztanak igényt arra, hogy mint tudósok hivatottak volnának útmutatással szolgálni a gyakorlati politikának. Másfelől el is utasítják, hogy bárminemű gazdaság- vagy sociálpolitikai követelések számára tudósi minőségükben koronatanukká emeltessenek fel, azaz helyesebben hordárokká alacsonyíttassanak le. Tudományos tevékenységüket tények és ténykapcsolatok megállapítására, analysisre és okkutatásra fordítják. Igyekeznek továbbá hasonló határokat betartani tanítói tevékenységük terén is és letenni arról, hogy hallgatóikat politikailag vagy ethikailag bármely irányban befolyásolják.

Harms úgy véli és vele sokan, hogy ezzel nemcsak hogy az elmélet és gyakorlat együttműködésének régi ideálja eltörölve nincs, hanem ellenkezőleg csak most van meg igazán megvalósulásának feltétele. Mert a mikor arról van szó, hogy a kutató a gyakorlati életet passive megfigyelje, a mi az azzal való legközvetlenebb érintkezés nélkül lehetetlen, könnyű lesz a fenti elvet betartani. A gyakorlat embere az oly tudós kutatóval szemben, a ki tudományt és politikát különválasztani nem tud, méltán bizalmatlan lesz az anyagszolgáltatás tekintetében. Ellenben az, a ki tulajdon területére szorítkozik, a praxisban nagyobb előzékenységgel fog találkozni és kutatása sikeresebb lesz. A mennyiben tehát exakt kutatás a gazdaságtudomány feladata, az eféle politikai és ethikai célkitűzéstől abstrahálni tudó kutatás lehet az elmélet és gyakorlat együttműködésének célja.

A mi a positiv munkát illeti (szemben az előbbi passiv gyűjtéssel, sem jelent a kielii intézet és a rokongondolkozásuak programja lemondást a theoria és praxis együttműködéséről. Hisz a közgazdaságtannak a gazdaságpolitikához való viszonya kifogástalanul csak úgy

¹⁾ L. *Das königl. Institut für Seeverkehr etc.* Festsitzung. 1914. 13. és 15. ll.

formulázható meg, hogy az előbbinek gyakorlati intézkedésekkel szemben ismét csak az a feladata, hogy közvetítse ama tények ismeretét, a melyek a politika által befolyásolandók volnának és a mennyiben e célból exakt módszerek rendelkezésre állanak, rá kell mutatnia, mily hatásuk volt bizonyos megtett intézkedéseknek és milyen hatásuk lehet előreláthatólag a jövőre tervezett rendszabályoknak. És ez minden. A ki e határt túllépi és meghatározott ethikai vagy sociálpolitikai vagy más előre megfogalmazott nézetekkel megy neki a kérdéseknek, elhagyja az exakt tudomány területét és pártállást foglal. Feltétlenül helyeselendő Harmsnak ama felfogása, hogy tudományunk az így megvont határokon belül jelentékenyebb szolgálatot tesz a gyakorlati gazdaságpolitikának, mintha lemondva a minden táborban megillető figyelembevételről, bizonyos felfogásoknak, esetleg azoknak teljesít szolgálatot, a melyekhez az illető tudós mint állampolgár vonzódik.

Erre, az első pillantásra nem egészen ide tartozni látszó fejtegetésre azért tértem ki, mert szükséges annak a megértéséhez, hogy miként képzelik a modern intézeti működést legujabb kifejesztői. Folyton felfelhangzik, hogy ha a közgazdasági felső oktatást, különösen a gyakorlati közgazdák képzését javítani akarjuk, egészen más eszközökre van szükség, mint a milyenek a legtöbb helyen, már mint a kontinensen rendelkezésre állani szoktak. Méltán hasolítja össze Plenge (akár csak Ashley Birminghamben) a gyakorló orvosok kiképzésére szolgáló tanerők karát a közgazdasági szakoktatás rendelkezésére állókkal és aránytalanul csekélynek találja számukat, holott a modern közgazdaság struktúrája nem érthető könnyebben, mint az emberi testé, a melyet az orvos tanulmányoz. Több rendes, több rendkívüli tanárra és magántanárra van szükség, úgy mond Plenge és rendszeresebb munkamegosztásra.

Az új kielői intézet figyelme mindezekre kiterjeszkedik. Az intézet összes segédeszközei korlátlanul rendelkezésére állanak a kielői egyetem tanulóinak. A mi praktikus szervezetét illeti, kilátásba helyezi a vezetőség, hogy az intézetben szabályszerű turnusban seminaristikus gyakorlatok fognak tartatni a világgazdaság minden fontos jelensége fölött, a melyek a megfelelő előadások mellé kiegészítőleg fognak sorakozni. Ügyelni fog az intézet arra, hogy tagjait rendszeresen bevezesse a világgazdaságtan studiumába és előkészítse arra, hogy később gyakorlatilag ténykedhesse-nek benne. Már megnyitásakor hangoztatja vezetősége ama tapasztalatot, hogy a tanüzem kívánatos intenzitása egyetemi intézetben csak akkor érhető el, ha itt, szemben a tanterembeli Massenunterweisunggal az individualizáló módszer alkalmaztatik. Ezt csak úgy véli elérhetőnek, ha a tulajdonképeni tanárok mellett más erők is vonatnak be a gyakorlatok számára, mint gyakorlatvezetők. Ennek lehetővé tételére a porosz köz-

oktatásügyi ministerium oly intézményt teremtett, a melytől szép fejlődés remélhető a német egyetemi tanüzem terén. Ugyanis elhatározott, hogy az intézet erre alkalmas tanársegédeknek jogositványt adnak arra, hogy az intézetben kurzusokat tartsanak, amelyeknek tagszáma huszonötön túl nem mehet. E kurzusok úgy kezeltetnek beiratás és fizetés tekintetében, mint a magántanáriak, azonban a nyomtatott tanrendben nem hirdettetnek. A ministerium ezen assistensek számára, kiknek kinevezését fenntartja magának, egy régi egyetemi címet frissített fel, amennyiben az ilyen megbizottakat repetenseknek nevezik ki (Repetenten).

A kielii intézetnek nem szándéka az intézeti tanítási tevékenységet a kielii egyetem tanáira, magántanáira, tanársegédeire azaz repetenseire korlátozni, hanem tervbe vette, hogy külső, nevezetesen külföldi tudósok és gyakorlati férfiak által is tartat előadásokat és vezettet tanfolyamokat. Az olyan vállalkozás, mint a kielii intézeté, úgymond vezetője, feladatának csak úgy felelhet meg, ha a modern gazdasági „Weltverkehrsgesellschaft“-ot a maga számtalan életmegnyilvánulásával a nemzetközi árúforgalom, tökevándorlások, kivándorlás, a gazdasági utazási forgalom, a nemzetközi vállalatok, kartellek és trustök, a műszaki közlekedésügy, a nemzetközi jogforgalom stb. tekintetében oly átfoglaló módon, a hogy csak lehet, tagjainak közelébe juttatja. Ezt úgy vélik elérhetőnek, ha az intézet tanárai részéről történő állandó oktatás mellett, a külföld oly tudósai és praktikusai működnek átmenetileg, a kik valamely világ-gazdasági szakterületen sikeresen tevékenykedtek. Az oktatási tevékenység eme kibővítésében nemcsak a világgazdaságtani oktatás alapjának szükséges és elengedhetetlen kiszélesítését látják, hanem remélik, hogy ez termékenyítőleg fog hatni az intézetnek, tanítóinak és tagjainak a nemzeti és nemzetközi elméleti és gyakorlati szakvilághoz való viszonyára.

Jellemzik egyébként az intézetnek működését az alapszabályaiban a tagságra nézve foglalt ministeri rendelkezések is. Megkülönböztet ugyanis az intézet rendes-, olvasó-, tudományos-, levelező- és tiszteleti tagokat. A *rendes tagok* azok a kielii egyetemi hallgatók, a kiket a gyakorlatvezetők egyike a seminariumi gyakorlatok valamelyikére felvett.¹⁾ *Olvasó tagok* azok az egyetemi tanulók lehetnek, a kik hallgattak közgazdasági előadásokat, azonban a gyakorlatban kellő szaktudás híján még részt nem vehetnek. Joguk van megszerezni az olvasó tagságot azoknak, a kik gyakorlatokon már részt vettek, a míg az egyetem vagy tengerészeti akadémia kötelékébe tartoznak. Olvasójegyet szerezhettek ezenkívül igazgatósági engedéllyel más tanulók, katonatisztek, hivatalnokok és más

¹⁾ Ha az illető közgazdasági tanár egyszersmind a kielii tengerészeti akadémiának is tanára, joga van az intézet eszközeinek igénybevételeével ott is tartani gyakorlatokat.

gyakorlati emberek is, különösen kereskedők. *Tudományos* tagokként (wissenschaftliche Mitglieder) csak azok vehetők fel, a kik főiskolai tanulmányaik befejeztével az intézet megbízásából vagy annak közreműködésével a világgazdaságtan terén tudományos kutatásokat végeznek. Az intézet *levelező tagjává* kinevezhetők a bel- és külföld ama tudósai és gyakorlati férfiai, a kik az intézetet tudományos kutató munkájában állandóan támogatják. A *tiszteleti tagság* az intézet ama bel- és külföldi fejlesztőinek adatik, a kik kiépítése és munkássága körül kiváló érdemeket szereztek.¹⁾

Az intézetbeli tudományos munkálkodás serkentésére gondoskodás történik megfelelő *pályatételekről* és díjakról. A legkiválóbb pályázók érmet is nyerhetnek. Joga van az intézetnek oly tagjai számára, akiknek az intézet megbízásából végzendő tudományos munkák érdekében kell tanulmányutakat tenniök, e célra pénzbeli segílyt nyújtani.

A teljesség kedvéért említendő, hogy az intézet keretében önállóan működik egy tengeri jogi seminarium, valamint keletkezően van egy nemzetközi jogi is. Az intézet élénk összeköttetésben van a hamburgi Kolonialinstitut-tal, a melynek kiváló szakkönyvtára az Institut tagjainak Kielben is rendelkezésére áll. Egyébként újabban azt tervezgetik, hogy a kiel és hamburgi intézetek együttműködése a jövőben szervezetileg is valahogyan kifejezésre juttattassék. Az intézet terjedelmére következtethetünk végül, ha figyelembe vesszük, hogy új épülete, a melynek még további kiépítése is tervbe van véve, huszonöt munkahelyiséget foglal magában. Személyzete a tanárokon kívül egyelőre nyolcz assistens, könyvtáros, titkár és két irodatiszt. A személyzet szaporítása eleve ki-látásba helyeztetett.

A kiel-i intézet megszületésében több körülmény játszott közre. Először az a, más helyen²⁾ bővebben kifejtett körülmény, hogy belátták a vezető hivatalos körök, hogy a Németbirodalomnak világgazdasági helyzetéből kifolyólag tudományos kötelességei is vannak. Közrejátszott továbbá az is, hogy egy nagy tehetségű és nagy energiájú tudós lankadatlan erővel dolgozott azon, hogy az intézet létrejöjjön és Kielben jöjjön létre. Fontos volt végül a fölöttes hatóságok bőkezűsége és a társadalom lelkesedése és áldozatkészsége.³⁾

¹⁾ E két utóbbi, a levelező- és tiszteleti tagság elnyerését külön választási rend szabályozza.

²⁾ L. a kiel-i intézetről irt ismertetést.

³⁾ Kielben külön egyesület keletkezett: „*Gesellschaft zur Förderung des Instituts für Seeverkehr u. Weltwirtschaft an der Universität Kiel*” néven. Neve jelzi célját. A tagsági díj minimum 100 márka. Megalakulásakor, az első felhívástól számított 8-dik napon kilenczvenhat *fizető* tagja volt.

Lássuk tehát, eme talán nem felesleges kitérés után, mi kell tárgyi eszközök tekintetében ahhoz, hogy a seminariumi oktatás a helyzet magaslatán állhasson:

1. Jó seminariumi könyvtár. A seminariumi könyvtár jósága más elbírálás alá esik, mint bármily más könyvtaré. Célja szabja meg, hogy mit értsünk itt jó könyvtáron. Szemben az egyetemi stb. főiskolai vagy más nagy, nyilvános könyvtárakkal, a melyekben a fesztelen egyéni munka könyvpolczokon való áttekintés, lapozgatás úgyszólván ki van zárva, a seminariumi könyvtárban már az elhelyezésnek, azaz felállításnak olyannak kell lennie, hogy a látogatók áttekinthessék az anyagot és könnyen megtalálják, a mit keresnek. Ne csak azt találják meg, a mit keresnek, hanem még többet: a kutatásra, szakolvasásra, a dolgozásra ösztönző anyagot. Tehát jó, szép és érdekes dolgokat. Szóval a seminariumi könyvtárnak aktualis tartalmunak kell lennie. A seminarium keretébe tartozó összes doctrínáknak a legmodernebb és minden munkapazarlást megtakarító könyvekkel kell képviselve lenniök benne. Mihelyt valamely, a régiebknél összefoglalóbb, azok tartalmán túlmenő művek jelennek meg, a túlhaladott munka bevonandó, azaz abba az anyakönyvtárba lesz áthelyezendő, a melyre kell, hogy minden seminariumi könyvtár támaszkodhassák. Ez az illető

2. jó főiskolai (vagy más nyilvános) nagy könyvtár. Innen módjában lesz a tanulónak ha önálló kutatásba fog, haza vagy a seminariumba is kivihető könyvanyagát kiegészíteni, mert a seminariumi könyvtár feltétlenül csak helyben legyen használható. A seminariumi könyvtárnak szoros nexusban kell állnia a helybeli nagy közgazdasági könyvtárral vagy könyvtárakkal, hogy a tanulási vagy önálló kutatási munka megokolatlan nehézségekbe ne ütközzék, kell tehát, hogy a seminariumi könyvtárban meglegyen a szükséges

3. bibliographiai apparatus. Láthassa a tanuló a fontosabb kérdések irodalmának összefoglalását; tudhassa meg rövid úton, mi, hol lelhető fel. Ez nem csak könyvekre, hanem kurrens folyóiratokra is áll, továbbá elengedhetetlen hozzátartozói a reference művek, lexiconok, almanachok, évkönyvek, szótárak.¹⁾ A jó közgazdasági seminariumi könyvtárnak ezeken kívül elengedhetetlen kelléke a jó

4. folyóirat és napilapgyűjtemény. Ebben az összes irányoknak

---

¹⁾ Sürgősen követendő volna a mannheimi kereskedelmi főiskola példája, mely egy könnyen kezelhető jegyzékben foglalja össze a város összes könyvtáraiban hozzáférhető folyóiratokat. L. *Verzeichnis der in Mannheim's Bibliotheken gehaltenen Zeitschriften. Herausgegeben von der Bibliothek der Handels-Hochschule Mannheim.* Mannheim: Bentheimer, 1913. Ilyen gyűjtemény van Berlinben is, de különösen sok Amerikában.

kellőképen és egyformán képviselve kell lenniök. A folyóiratoknak és napilapoknak könnyen áttekinthető rendben és frissen jelen kell lenniök. Megközelíthetőnek kell lennie, lehetőleg minden folyóirat teljes évfolyamának (napilapok közül legalább egynek, hogy az időbeli gyors tájékozódás lehetővé tétessék). A mi e ponthoz legközelebb áll, az a

5. gazdasági archivum. Legyen ez bármily szűk korlátok közt mozgó, de modern tanítási apparatus nem nélkülözheti.¹⁾ Minimalis felszerelése az oktatáshoz feltétlenül szükséges bemutatások tárgyai lesznek pl. bankjelentések, tőzsdei árfolyamlapok, némi statisztikai nyersanyag, vasuti tarifák stb. stb.

6. Szemléltető anyag. Minden rendes seminariumnak fel kellene szerelve lennie egy iskolai vetítőgéppel, a mely bármely tudománytalanak lássék az első pillanatra, a tanításnak ma már nélkülözhetetlen segédeszköze. A tanuló szeme elé varázsolhatók ezzel egyébként soha sem látható távoleső vállalatok, üzemek, eljárások, vegetatiók stb. stb. képei. A meglátáshoz való hozzászokás minden jelenben gyökerező tudománynak az alfája. Innen egy lépésre esnek a

7. tudományos kirándulások és tanulmányutak, a melyekről alább még szólni fogunk. Hogy ezek az alapjában végtelenül hasznos oktatási segédeszközök, ne sülyedjenek haszontalan időfecséreléssé, a mint azt illetékes helyről ismételten panaszkodni halljuk, kell, hogy a seminariumban megfelelően előkészítettessenek és érleltessenek. Nem mellékes feltevése a seminariumi munkának

8. czélszerű helyiség sem, természetesen megfelelően kezelve. És mily különbségeket látunk e tekintetben, ha végigtekintünk a tanári magánlakástól vagy az egyik tanteremben vagy folyosón felállított kis könyvszekrénytől a maga „közgazdaságtani seminarium“ felírásával, a saját külön épületben elhelyezett pompás, dusan felszerelt és fejedelmi-leg dotált intézetekig. Egyes ritka kivételektől eltekintve, azt tapasztalhatjuk, hogy az egyes seminariumok felgyarapodása a vezető tanár személyes érdeme szokott lenni. Ma már mint létminimumot szokták megkövetelni, hogy a seminarium helyiségének lehetőleg a főiskola épületében kell lennie, hogy a tanulók két előadás között maradó üres órájukat is benn tölthessék. Tekintettel arra, hogy a legtöbb tag, a rendes közös foglalkozási időn kívül alkalmasint csak a déli vagy az esti órákban fog ráérni, huzamosan a seminariumban tartózkodni, kívánatos, hogy a seminarium reggel 8-tól este 8-ig nyitva legyen, azaz, ha kellő személyzet nincs, a tagok vagy mindannyian, vagy legalább is azok, a

¹⁾ Az archivumok részletkérdései illetőleg utalok a „Gazdasági archivumok“ című dolgozatra.

kiket a vezetők már ismernek, kulcscsal legyenek ellátva. Ajánlatos a seminariumi helyiség és felszerelés használtatásában a legmesszebbmenő liberalismust gyakorolni.

E liberalismussal eddig még sehol sem tettek rossz tapasztalatokat. A rongálások és lopások minimálisak és ha tünnek is el itt-ott könyvek vagy brosúrák, ezek nem annyira rossz indulatból sikkasztatnak, mint hogy a tanulók gyakori költözködése folytán elkallódnak. Minden eshetőség ellen biztosíthatja magát a seminarium olyanformán, hogy a tagoktól díjat szed (Lipcsében pl. 10 márka semesterenként), a melyet mindenütt szívesen fizetnek. Ez a díj egyébként a legtöbb helyen a seminarium fő jövedelmi forrását teszi.

Kissé feljebb érintettem, hogy a seminariumok anyagiakkal való kellő felruházása rendesen a vezető tanár érdeme szokott lenni. Ha az iskolafenntartó testület vagy hatóság magától nem siet a seminariumok kellő felszereléséről és dotálásáról gondoskodni, csak a vezető tanárnak áll módjában egyéni súlyának latbavetésével rámutatni kellőképen a fennforgó szükségletre és kieszközölni a hatósági támogatást vagy összeköttetései révén a szükséges alapokat társadalmi úton előteremteni; nevezetesen baráti körben, tudományos hivei, volt növendékei stb. révén. Eklatáns példája annak, hogy mire képes e téren az egyéni tevékenység a kielői königliches Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft. Ez az egész intézmény, eszméjének megszületésétől számítva mindössze 5 esztendő! 1911-ben az egyetem államtudományi seminariumában csak mint kis alosztály szerepel; 1914 február óta már saját palotával és hatalmas berendezéssel, solid vagyoni alappal rendelkező minta-intézet, a mely egy új tudományág fejlesztésére nézve is elsőrendű fontosságú apparatus. Bár, mint feljebb említve volt, a porosz közoktatásügyi kormány belátta, hogy a Németbirodalom világgazdasági térfoglalása megérdemli, hogy annak tudományos vonatkozásai kutatás tárgyát képezzék, ismétlem, csak az intézet megteremtője személyes súlyának és kitarításának tudható be, hogy a belátást elhatározássá érlelje. Az elhatározást pedig, tekintettel az administratív nehézségekre és mindenféle személyes akadályokra nem követte volna oly gyorsan nyomon a lehető legjobb végrehajtás, ha nincs egy céltudatos és erős akaratú egyéniség, a ki minden nehézség ellenére megszerzi a maximális állami, községi és egyetemi segínyt és a hiányokat nem tudja társadalmi úton kitölteni.

A mint láttuk, az anyagi feltételek mellett egyenlően fontosak a személyiek. A seminarium vezetőjének személyes kvalitásairól bővebben nem szólok. Azok imponderabilisak, de kétségkívül a legfőbb mozgató erőnek tekintendők. A seminarium vezetője adja meg a hangot és emelheti a szellemi nívaut a szükséges magaslatra. Ő fogja megválasztani

és instruálni a megfelelő segédszemélyzetet, a mely nélkül sikeres munka el nem képzelhető. Gyakran látjuk, hogy a seminariumokban több tanár (rendes, rendkívüli magántanár) is működik. A munkamegosztás különböző módon történhetik. Vagy teljesen különválasztva, olyan formán, hogy az egyik az *A*), a másik a *B*) tudománycsoportot vezeti (pl. gazdaságtörténet, elméleti közgazdaságtan). Ilyenkor, és ez az egyik véglet, az egyes tanárok a maguk előre megszabott óráikban külön tartják a gyakorlatokat, megbeszéléseket stb. Európában ez a leggyakoribb eset. A munkamegosztás teljesen külső, formális. Az egyes tanárokat csak az akadályozza meg a konkurrálásban, egynek kétszer előadásában vagy a legfontosabbak elhagyásában, hogy rendesen igen kevés a seminarium. A másik véglet az, hogy teljesen kooperálnak, olyformán, hogy pl. a jelentkező tagokkal az első személyes megbeszélést együttesen tartják, az egyes tagok munkabeosztását, munkatervét együtt beszélik meg, a főcollegiumban is teljesen kooperálnak és ennek megfelelően osztják fel egymás között a legszerveesebben összefüggő gyakorlatokat is. Pl. egy statisztikai seminariumi cooperatio így képzelhető el:

Egy jónevű amerikai egyetemen *A*) előadja a statistika történetét és elméletét, *B*) pedig az alkalmazott statistikát és módszereit (esetleg az assistens *C*) a statistika technikáját) heti 2—2 órában. Az előadók pontosan megállapodnak előadásaik tartamát illetőleg és összeegyeztetik syllabusaikat. (Az assistens a syllabusnak megfelelően végzi a bemutatásokat). Miközben a történeti bevezetés folyik, a gyakorlatok egyrésze valamely statisztikai classicus mű olvasása körül fog foroghatni, másik részük pedig az előadás részletes magyarázatú kimélyítése lesz esetleg a matematikai vonatkozások tekintetében (közben az assistens már annyira viszi a technikát, hogy mire a történeti bevezetés véget ér, a tagok a fontosabb statisztikai források kezelésével tisztában legyenek). Ha a hallgatóság az elvekkel tisztában van, csoportokra fog oszlani a szerint, hogy milyen részlettel foglalkozik behatóbban. Pl. 1. Elméleti, 2. gazdasági-statisztikai, 3. socialstatistikai kérdésekkel foglalkozó csoport.

Igen jól elképzelhető a két tanár olyan kooperálása, hogy egy csoporttal közösen végeznek egy nagyobb statisztikai munkát. Pl. egy népesedési statisztikai kérdést dolgoznak fel (teszem valamelyik népszámlálás egyik nyersanyag részét) olyformán, hogy *A*) átveszi az elméleti bevezetést, bemutatja a felvételek történetét, kifejti, miért volt czélszerű ezt vagy amatt a szempontot felvenni vagy kikapcsolni stb., *B*) aztán in praxi feldolgoztatja az egész anyagot kellő munkamegosztással. Vagy pedig *A*) vállalja külön az elméleti kérdésekkel foglalkozókat, *B*) a gyakorlatiakat. Ha az idő engedi, oda fognak hatni, hogy mindenkinek

módjában álljon egy elméleti és egy alkalmazott statisztikai feladatot végeznie.

Még teljesebben is elképzelhető a cooperatio olyanformán, hogy az alkalmazott közgazdaságtan tanárai (agrárpolitika, iparpolitika, munkásügy, tanügy, kereskedelem stb.) megállapodnak a statisztikai üzemmel, hogy tanulók párhuzamosan dolgozhassák ki az illető csoport körébe tartozó dolgozatuk statisztikai vonatkozásait.

E két vázolt véglet közt, az egymással nem törődő és a teljesen összefonódó seminariumi apparatusok közt, sok a közvetítő forma, a célszerűség adta cooperatio különböző nemei. Ezeknek következményei a különböző egyetemeken tapasztalható fúziók, pl. az ilyenek: Vereinigte Staatswissenschaftliche Seminare, vagy nemzetgazdaságtani statisztikai seminarium, vagy pedig a nagyobbá tömörült seminariumokban beálló osztlás, megizmosodó seminariumokból való kiválás, önállósulás (pl. a fentemlitett kielői eset).

A seminarium vezetőjének *tudományos segéderői* (adjunctus, assistens, lector, seminariumvezető, titkár vagy akárhogya is nevezzék) rendszeren nem végleges alkalmazású hanem átmenetileg működő egyének szoktak lenni. Ez az ideiglenesség sok tekintetben rá is nyomja bélyegét a seminariumi munkára, miért is több helyen az a tendencia látszik érvényesülni, hogy a seminariumi tudományos segéderők lehetőség szerint minél hosszabb időre biztosíttassanak az intézeteknek.¹⁾ Ennek módja egyfelől az assistensek méltányos honorálása, előléptetése, a nélkül, hogy egyébként, megfelelő képesség híján, ebből igényt formálhatnának a rendes tanszékekre és így akadályává válhatnának a szabadversenynek vagy meghívásnak. Igen könnyen elképzelhető ugyanis, hogy valaki kitűnően alkalmas az assistensi teendők ellátására, seminariumi munkák vezetésére a nélkül, hogy azt a tudományos önállósági mértéket megütné, a melyhez a rendes katedrát az egyes főiskolák kötni szokták. Az is elképzelhető, hogy más, (közép-, szak-) iskolák tanárai közgazdasági szaktisztviselők etc. mellékfoglalkozásként vállaltak ily megbízásokat.

Az intézetekben való állandó foglalkozás ugyanis bizonyos continuitást és tradíciót teremt, a mely pedig nagy tökéletet jelent. A seminariumvezetés körül szükséges tapasztalatokat csak több évi pontos, megfigyelő munka árán lehet megszerezni és mi több, értékesíteni a tudományos képzés számára. Ha pedig nem lehetséges a tudományos segéderők állandó jellegű lekötése, idejekorán kell a continuitás érdekében utódjáról gondoskodni, a ki mindig legjobban az illető seminarium tagjai közül lesz kiválasztható és kellőképpen idejekorán bevezethető.

¹⁾ Találóa mutat rá erre Apáthy i. m. is.

A közgazdasági seminariumoknak (intézeteknek) igen fontos feladata, a mely különösen a jövőben vár még teljesebb kiépítésre, a főiskolai élet kapcsolatkeresése egyrészt a tudományos kutatással, másfelől a gyakorlati élettel való. Ez nem novum. Az orvosi, természettudományi és technikai szakokon régóta meg van. Gondoljunk csak a klinikákra, különböző orvosi tudományos kutató intézetekre bakteorológiai, közegészségügyi törvényszék-orvostani stb. vagy a vegy- és egyéb kísérleti és anyagvizsgáló, mezőgazdasági kísérleti stb., stb. intézetekre! El fog érkezni az az idő, talán nem is nagyon sokára, a mikor a közgazdasági tanszékek mellett levő intézetek is egyformán fogják szolgálni tudni a tudományos képzést, a tudományos kutatást és a mindennapi gyakorlati életet. Concret példákba vagy tervezgetésekbe itt nem bocsátkozom. Hivatkozom a kielii intézetre vagy a baseli archivumra, a melyeknek practikus munkája egyéb tereken is világosan elképzelhető. Közgazdasági, közgazdaság-közigazgatási, munkásügyi számtalan szakkérdésben, de lege lata törvényalkotási előmunkálatok esetében statistikai kimutatások, tervezetek üzlettervek, exposék készítése terén óriási feladat vár a közgazdasági szakseminariumokra vagy intézetekre. Különösen nagy feladat vár rájuk Magyarországon.

Hivatalos, félhivatalos és magán közgazdasági és közigazgatási gyűjteményeink teljesség és continuitás dolgában sok kívánni valót hagynak hátra, úgy, hogy a mindennapi élet ezernyi esetet vet fel, a midőn egy fontos közgazdasági részletkérdés állásának átmetszetét megállapítani csak bonyolultabb apparatussal, hosszabb idő alatt lehet, nem pedig egyszerűen egy tartalommutató pillanatnyi felütésével, a mint azt a be nem avatottak képzelni szokták. A gazdasági elő szervezet pillanatról pillanatra változik. Megfigyelésére és ennek hasznosítására pontosan működő, máig alig létező apparatusra van szükség. Ennek a közgazdasági seminariumokból kell kiérnie. E tárgyra vonatkozó concret tervet nem tartok e keretbe illőknek, azért mellőzöm őket.

VI.

A fentiekben közölt sok tanrend és syllabus átnézése után feltölulhat az az igen közelfekvő kérdés, vajjon nem-e fontosabb mindennél a *jó tanító*? Ehhez kétség nem fér. A jó mester (a ki nem kell, hogy e mellett feltétlenül a tudomány nagyszerű továbbvivője legyen) elengedhetetlen kelléke a jó iskolának. „Egyetlen jó vagy rossz professor harmincz emberöltőn keresztül, a mi alatt az ország ifjúsága az ő elő-

adásait és vizsgáit végig hallgatja, több hasznot és kárt tehet mint megannyi egyetemi törvény és ministeri rendelet összevéve“. ¹⁾

De a jól megszervezett tanítási apparatus is majdnem oly fontos. Visszamutatva a dolgozat elején a külföldi intézmények meghonosításáról mondottakra, nem látszik feleslegesnek egynek-másnak feljegyzése ezen apparatust illetőleg, a mi nem *csak* a közgazdaság tanítására, hanem más főiskolai oktatásra is vonatkozik, de azért mégis figyelemreméltó.

Volt szó arról, hogy a közgazdasági tudományokat ez idő szerint minő főiskolai keretekben tanítják. Arra nézve, hogy a jövőben hol lesznek legczélszerűbben elhelyezhetők, nem lehet jó lélekkel általánosságban nyilatkozni. Sok jó érv szól, mint láttuk, a mellett, hogy a közgazdasági felső oktatás jövője a műegyetemeken van, de azért az egyetemek rovására sem lehet jövőndölésekbe bocsátkozni. E kérdést nyitva kell hagyni.

Azt se bolygassuk, hogy az életfogytiglan kinevezett, megválasztott vagy hosszú évekre lekötött igazgató vezetheti-e jobban a főiskolát vagy pedig az évről-évre lelépő fő (rektor, dekán). Az évről-évre változásnak főbaját, az állandóság hiányát az intézet közszelleme korrigálhatja, az elhibázott igazgató választás kevésbé korrigálható. Az „intézet szelleme“ nem irreális megjelölés, nem megfoghatatlan valami. Ha valamely főiskola tanítói vagy többségük el van telve attól az akarattól, hogy az iskola úgy tudományközvetítés, mint pedig állampolgári nevelés tekintetében a helyzet magaslatán álljon — minden emberi közületlen elkerülhetetlen társadalmi, politikai stb. különbségek antagonismusok, antipathiák daczára — feltétlenül kialakul az iskola vezetésére, egész munkájára vonatkozó eszmék, tervek és eljárások realis, kézzelfogható közösségének egy neme, a melyet nem csak az intézet írott szabályai biztosítanak és visznek előre.

Ennek a szellemnek, vagy nevezzük belátásnak, egyik főfolyománya a tanítási *cooperáció*, a mely nélkül haladottabb oktatás el nem képzelhető.

A főiskolák chartáiban ez le nem köthető, szabályokkal nem szabályozható. Hogy valamely iskola, mint olyan jó-e, *ceteris paribus* azon fog megfordulni, belátják-e tanítói a cooperatió szükségét és meg van-e bennük az elhatározás annak érvényesítésére. Ennek a cooperatióknak különösen nagy a fontossága a közgazdasági felső oktatásban, a hol mint lépten-nyomon, unásig láttuk, igen nagy az egyes tudományágak fiatalságából és más, többé-kevésbé kifejtett okokból folyó, állandó

---

¹⁾ Szász-Schwarz Gusztáv: Egyetemi kérdések. Kl. a Magyar Figyelőből, 1912.

forrongás, doctrina - összefonódás, doctrina - különválás, kiegészülés stb., stb.

Ez a cooperatio kettős; egyfelől elkülöníteni igyekszik a tudományterületeket munkamegosztásos szempontból. A tanuló minimális, e mellett gazdaságosan használandó ki, kerülni kell minden felesleges szót. Ha A előadott valamit az első félévben minek ismétlje meg azt B két félévvel később más néven ugyanazoknak?

E végből mindenkinek lehető pontosan tudnia kell, hogy mit ad elő mindenki. (Persze azért mindenkinek módjában lesz, a hol szükséges, átnyulni rokon területekre, vagy idegenekre is.) A másik szempont a rendező, a synthetisáló. Ennek figyelembevételével minden tanító bizonyosan igyekezni fog állandóan kapcsolatot keresni a tudománycsoport minden területével. A közgazdasági életben nincsenek olyan területek, tehát nem lehetnek tanítások sem, a melyek egymással össze nem függnének. Itt nincs az a rendszerberek, ama tanvár, a melybe visszavonulni, vagy a melynek tetején ülni lehetne a többieknek legfeljebb negligálásával, legalább megvetésével. A hol van, ott zavaró idegen test az ideálisan elgondolt tanítótestületben.

E cooperatio külső megtestesülést nyer már a *tanrendben* is, a melyen, ha jó, meg kell hogy lássék az együttműködési törekvés. Az ideális modern tanrend a reális szerződés minden kellékével bir. Világosan megmondja, hogy a két szerződő fél, az iskola és a tanuló mit nyújt és mit vár. E pontnál helyesen jegyzik meg sokan, hogy felette zavarólag hathat a minősítés-nyújtás. Az a körülmény, hogy igen sok helyen lényegileg ugyanaz a szervezet nyújtja a qualificatiót, mint a mely tanít, a szerződés ideális tartalmát alkalmas elhomályosítani. A tanító a qualificálás nyomasztó hatalmának tudatában, a tanuló a qualificatio elnyerésének fővággyával kétoldalulag, egyformán hozzájárulnak a szükséges ideáltól való eltávolodáshoz. Az ideálhoz való közeledés útja a tudomány szeretetén kívül csak a két functio újból való lehetőség szerinti elválasztása lehet.

Vizsgáljunk közelebbről egy jó, modern tanrendet, pl. a londonit.¹⁾ Bevezetésében világosan megmondja az iskola célját. Rövid történeti bevezetést ad, a melyben tömören kifejti, hogy mily szándék vezette megalapításával létrehozóit. Bemutatja, kik tartják fenn az intézetet és mibe kerül fenntartása. Ezzel és sok mással azt érik el, hogy a tanuló nem tekinti az iskolát valami adott, magától értetődő, vagy pedig szükséges rossznak, historicumnak, vagy mysticumnak, hanem az első aca-

¹⁾ The London School of Economics and Political Science (University of London). Calendar.

demiai lépéstől kezdve tisztában van amaz intézmény lényegével, a mely-lyel egész jövője, sorsa összefügg. Az intézethez való viszonyait illető információja első és legmegbízhatóbb kézből való, nem portástól, vagy élelmes szomszéd könyvkereskedőtől.¹⁾ A mikor a tanszerződésre lépő felek egyike, a tanító bemutatja a tanítás lényegét, szándékát, egyszerűsmind pontosan megmondja azt is, hogy *mit és hogyan fog tanítani*. Ezt a részletes tanrenddel és a kellő informatio nyújtásával igyekszik elérni. Lássuk mind a kettőt. A londoni Calendar pontos „*almanach*“-ot tartalmaz, a mely napról-napra előre a legpreczisebben meghatározza, mi fog történni a jövő oktatási évben. Az egyszer fixirozott oktatási évből pedig semmi lenyirbálásnak helye nincs. A kitűzött tanév szabad szerződés tárgya, a melyet annak, a ki igéri, a leglelkiismeretesebben be kell tartania. E tekintetben ideálisnak mondható az angol-amerikai rendszer, a mely nem azt mondja, hogy pl. „Alkalmazott közgazdaságtan heti 2 óra“, hanem tüzetesen kijelenti:

670. Mediaeval Economic and Social History, a course of thirty lectures by Mr. Jenkinson on Wednesdays, at 6 p. m., beginning M. T 16th October, L. T. 15th January, S. T. 30th April. Sessional Fee, £ 1 11s. 6d.; Terminal Fee, 12s. 6d.

A tanuló tehát tudja: ebből a tantárgyból lesz 30 előadás. A calendar-ben levő syllabusokból pontosan látja, mi fog az első; a második és a harmadik évharmadban²⁾ előadatni, szóval tudja

¹⁾ „Itt van egy tanrend a l'Université de Paris et les Établissements Parisiens d' Enseignement Supérieur tanrende... Itt minden... világosan, értelmesen áttekinthető módon van csoportosítva nem anciennitás szerint (mint pl. a budapesti egyetemen), nem is csak tudománycsoportok szerint, mint Németországban, hanem az egyetem sajátos munkásságának rendje szerint... Egy tanár 3 helyen is előfordul; először a szerint, a mint a „cours publics“ sorában nemzeti nevelő, mert mindenki eljőhet hozzá, hallgathatja előadásait. Ott találjuk aztán második helyen nevét, a hol zárt előadást hirdet csak deákoknak tanulmányok érdekében, de még mindig abban az értelemben, hogy előkészítse őket valami szakszerű icladatra és megtaláljuk nevét harminadik helyen is, a hol még zártabb körben, de bárki még nemzeti különbség nélkül is — segít abban, hogy a tudományos kutatás módszerébe vezesse őket. (École pratique de hautes études.)“ Kármán Mór: *A magyar egyetemek kérdése*. L. A közoktatás egysége. Budapest, 1911.

²⁾ The Session will be divided into three Terms: — Michaelmas Term, Thursday, 3rd October, to Wednesday, 18th December, 1912, eleven weeks; Lent Term, Monday, 13h January, to Wednesday, 19th March, 1913, nine and half weeks. Summer Term, Thursday, 24th April, to Monday, 30th June, 1913, nine and half weeks. Throughout this Calendar these Terms are referred to as M. T., L. T., and S. T.

Itt nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy az amerikai főiskolai tanév általában két, ritkábban három részre oszlik (terms). Rendesen szeptember 20—25.

pontosan magát mihez tartani, módjában áll gazdaságosan idejét beosztani.¹⁾

Kiterjeszkedik a tanrend arra is, hogy az egyes collegiumok hallgatásához, megértéséhez minő feltételeket kötnek. Nem elégszik meg azzal, hogy kimondja: „Jogtudományi encyclopedia kezdőknek, ugyanez haladottaknak,” hanem pontosan körülírja, hogy ezt a collegiumot csak azok hallgathatják, a kik ebből és abból vizsgáztak, vagy a kik ezt vagy azt ennyi időn át hallgatták, hozzátéven esetleg azt is (különösen gyakorlatoknál), hogy a felvétel csak a tanítóval történt megbeszélés alapján történhetik. Nem ad szóval százfélekép tágítható és kommentálható általánosságokat, hanem lelkiismeretes tüzetes tudnivalókat.

Főzt kezdődik, még pedig mindjárt teljes üzemmel. A kétszemesteres beosztásnál az első félév körülbelül február 10-ig tart. A második néhány napi szünet után kezdődik és június 20-áig tart. A háromhavi szünidő június 20-tól szeptember 20-ig tart. Ha levonjuk a 10 napos karácsonyi és 8 napos husvét szünidőt, a tulajdonképeni tanévre legfeljebb 36–37, sőt a vizsgák folytán gyakran csak 32–34 tanhét esik.

A három harmadra osztott tanidőnél (pl. Armour Inst. of Techn.) az őszi term szeptember 20-tól december 16-ig (13 hét), a téli harmad január 3-tól márczius 24-ig (13 hét), a tavaszi pedig április 3-tól június 16-ig tart (11 hét).

Egy félév összes óráinak száma mintegy 720, a hétköznapi tanidő 6–7 óra. Ehhez járul a normális képzettségű diákra nézve $1\frac{1}{2}$ –2 órai készülés a kérdés-feleletórákra szövegek könyvekből, úgy, hogy a rendes tannapok munkaideje $8\frac{1}{2}$ óra. A Mass. Inst.-ban a készülésre és oktatásra fordított idő 15 teljes tanhétre számítva 720 órát nem léphet túl. $5\frac{1}{2}$ napos munkahétnél ebből $8\frac{1}{2}$ órai munkaidő adódik.

Az amerikai órabeosztást a legtöbb intézetnél szokásos óraegységre való számítás megnehezíti. Az „united hour” heti egységórát jelent egy semesterben. Az egységórára valóban fordított idő a tanítás módja szerint különböző, csak az előadás és kérdés-felelet óra számít teljes órának unit hour-nak, a laboratoriumi, seminariumi munka csak töredéknek.

Egy termben rendszeren 18 unit hours van, vagyis 18 akademikus óraegység. Ebbe azonban csak a valóságos közös munkaórák számítanak. A tanítás 9-kor kezdődik, néha már $\frac{1}{2}$ 9-kor és egy óras déli szünetet leszámítva, délután $4\frac{1}{2}$ -ig tart. Szombaton délben végződik az oktatás. L. S. Müller: *Technische Hochschulen in Nordamerika*. Leipzig, 1908.

¹⁾ A közigazgatási tanácson felül francia egyetem kebelében még egy külön tudományos tanulmányi tanácsot szerveztek, a melynek ép az a feladata, hogy egészében tegye megvitatás tárgyává, miként működik az egyetem, hogyan legyenek előadásai rendezve, hogyan legyenek vizsgálatai tartva és ennek megállapítása szerint adják ki egész évre a tanulmányozás programját, nem pedig félévenként, mint a németek teszik. De az utóbbiak is még bizonyos lelkiismeretességgel legalább 3 hónappal a félév megnyitása előtt adják ki tanrendjüket... Ott Franciaországban a megállapodás egész évre szól. Mert mi nehéz is lehet abban, egy tanárnak megállapítani, hogy az éven át minő előadást akar és fog tartani? L. Kármán i. m. 94.

A syllabusok mintáit eléggé részletezve láttuk az egyes tárgycsoportoknál. Az angol iskola régi szokás alapján azt is hozzáfűzi a syllabushoz, hogy *mely könyveket ajánl* a tanító az egyes collegiumok hallgatóinak. Pl. a fent 272. sz. alatt (l. 74. old.) közölt „The organisation of english foreign trade” syllabusa után azt olvassuk:

671. Books Recommended. — Elementary notions as to English foreign trade may be gathered from: Bastable, Commerce of Nations; Bowley, England's Foreign Trade; Chisholm, Handbook of Commercial Geography; Hooper and Graham, Modern Business Methods (import and export trade). Reference may be made to Bastable, Theory of International Trade; Clare, A Money Market Primer and the A) B) C) of the Foreign Exchanges; various articles in Palgrave's Dictionary; the official statistics of British trade.¹⁾

Az előadás — tekintettel a kimért időre — gyakran kénytelen megelégedni kézi és tankönyvekre, valamint más forrásokra való egyszerű utalásokkal. A tanuló feladata lesz ezeket egyedül, vagy ha így nem tudja, a rendelkezésre álló apparatus (assistens, gyakorlat stb.) segítségével tanulmányozni. Van azonban sok és a tanulók nagyobb tömegeit egyformán érdeklő fontos részletkérdés, a melynek a közvetetlen forrásokból ilyen magánúton való kiböngészése részben túl fáradságos, részben időt rabló volna. Ezért több helyen azt látjuk, hogy az intézetekben egyes részletkérdéseket összefoglaló hasznos kiadványok, *segédnyomatványok* készülnek. Pl. kíváncsok az országos jegybank funkcióját, vagy az állami költségvetés constructióját ismerni. Azt, a mit az előadás, a középterjedelmű kézikönyv meg nem mondhat, ellenben a bankjelentés és a költségvetés túl részletesen közöl, nagyon jól elő lehet adni néhány, a folyton változó és legújabb adatok közlésére is alkalmas röplapon. Mint jó példákra hivatkozhatom a kielii intézet eféle kiadványaira.²⁾

A jó iskola arról is intézményesen gondoskodik, hogy a tanuló a holt betűn túlmenőleg még pontosabban tájékoztatva legyen a felől, hogy mire vállalkozik és hogy mit várhat. Erre szolgál az iskolai *informatio*, a melynek célja nemcsak szorosan vett tájékoztatás a szerződés részleteit illetőleg, hanem annak a kidomborítása is, hogy a tanuló a főiskola kötelékébe lépven, belejut egy szervezetbe, a mely neki részben pénzéért, de ezen túlmenőleg magasabb nevelő hivatása tudatában, a rendelkezésére álló összes előnyöket nyújtani kívánja.

¹⁾ Régi tanrendekből láthatjuk, hogy ez a szokás csirájában valamikor nálunk is meg volt. Tévedés volna persze azonosítani a régi célt a maival. Akkor a cenzura szerepelt. Nem volt szabad mást használni, mint az előírt könyvet. Ma a sok közül ajánltatik néhány legjobbnak vélt mű. A régi cél restringáló jellegű volt, a mai ép ellenkezőleg elősegítő, támogató.

²⁾ L. a kielii Staatswissenschaftliches Institutról írott cikkben K. g. Sz. 1913. 1.

Minden iskolában van a vezetőknek (igazgató, rektor, dékán stb.) u. n. hivatalos órája. Ezt a hivatalos órát az ideális főiskola intézményesen odafejleszti, hogy az intézetbe belépő minden tanuló megfelelő legpraktikusabb módon állíttassék a tanítási üzemben a maga helyére. Tehát a tanuló pontos és közvetlen *felvilágosítást* kell hogy nyerjen az intézet egész tervéről, berendezéséről, minden rendelkezésére álló apparátusról. A jó iskola könnyű szerrel rendes és állandó szolgálatot szervez a végből, hogy minden tanuló mindig, minden kérdésben, rövid úton nyerhessen felvilágosítást úgy általánosságban, mint pedig részletekben. Még pedig ne csak akkor, ha a tanuló maga keresi az útbaigazítást. A legtöbb tanuló a középiskolát mint minden önállóság híján szükölködő gyermek hagyja el és az úgynevezett önállóságra rendesen kinos tapasztalatok árán és túlkésőn tesz szert. Ezért kötelezővé volna teendő mindenkire nézve, a ki főiskolára kerül, hogy annak információs szolgálatát a legnagyobb mértékben igénybe vegye — persze ha van.

A legegyszerűbb módja (különösen kisebb intézeteknél) a tanítók és vezetők személyes informatio nyújtása.

Nem lesz érdektelen itt közölni a kölni főiskola programjának a Sprechstundere vonatkozó részét.

. . . . die *Sprechstunde des Studiendirektors und der Dozenten*, die den Studierenden wie für jede Frage so auch für die Einführung in die Studien offen steht.

Nach der alten Sitte der Universitäten sind sämtliche Dozenten der Hochschule zu bestimmten Tagesstunden für ihre Zuhörer, namentlich auch für solche, die neu zur Hochschule kommen, zu sprechen. Die Dozenten geben im Vorlesungsverzeichnis an, wann und wo sie ihre *Sprechstunden* jeweils abhalten. Jeder hauptamtliche Dozent hat in der Hochschule ein besonderes Zimmer, das ihm als Studienraum, zugleich aber auch als Sprechzimmer dient. Daneben ist noch ein gemeinsames grosses Sprechzimmer für die Dozenten vorhanden. Da rund 50 Dozenten die angekündigten Sprechstunden abhalten, ist jedem Studierenden die Möglichkeit geboten, zwanglos mit einzelnen seiner Lehrer persönlich in Berührung zu kommen und in mündlichen Austausch zu treten.

Von der gebotenen Gelegenheit, den Studienplan bei Beginn des Semesters mit dem Studiendirektor zu besprechen und in Zweifelsfällen ihn um Rat zu fragen, hat ein grosser Teil der Studierenden regelmässig Gebrauch gemacht. *Die Anpassung des Studienplans an die wechselnden Bedürfnisse* des einzelnen liess sich bei einer Rücksprache, die Einblicke in die seitherige Lebensbahn und die Zukunftsaussichten des Studierenden gewährte, meist schnell erreichen. Die Studierenden können in den Sprechstunden alles, was ihnen am Herzen liegt, vorbringen in der Gewissheit, dass ihre Mitteilungen rein vertraulich behandelt werden und dass ihnen Rat nach bester Überzeugung zuteil wird.

A hol az iskola oly nagy, hogy az egyéni megbeszélés az igazgató részéről fizikai lehetetlenséggé válik, ott az információs szolgálat függetlenül az egyes tanítók megbeszéléseitől, központosítva külön feladattá válik.

Hozzájárul ehhez a szükségessé váló intézményesítéshez az, hogy nemcsak a világ legnagyobb központjaiban, hanem kisebb centrumokban is oly szövevényes a tudományos munkamegosztás szülte apparátus, hogy azon eligazodni vajmi nehéz. A keresők munkájának könnyítésére több helyen keletkeztek *útbaigazító helyek*, a melyek közül a legjobban szervezettnek a berlini Akademische Auskunftsstelle¹⁾ tekinthető. 1904-ben állította fel a porosz oktatásügyi ministerium eleinte azzal a céllal, hogy a berlini egyetemről és a vele összefüggő berendezésekről, valamint a birodalmi fővárosban található és a művészet meg tudomány ápolására szolgáló többi főiskoláról és egyéb berendezésről információt nyújtson. Működési köre hamarosan bővült. Az a körülmény, hogy a német főiskolai hallgatóság nem egy főiskolát látogat, hanem ide-oda vándorol és újabban sokat megy külföldre is, továbbá, hogy nagy a külföld érdeklődése a német felsőoktatási stb. berendezések iránt, szükségesnek látszott egész Németországot és a külföldet is belevonni az információnyújtás körébe. Az intézet feladata azóta, gyűjteni mind azt a legaktuálisabb anyagot, a mely a legfontosabb culturországok felső oktatási üzemmenetére vonatkozik és mint központ minden érdeklődőnek megadni mindazt a tudományos vonatkozású információt, a mely az akadémikus pályák embereinek tanczélokra szükségesek lehetnek. Az anyag, a melyről az Akademische Auskunftsstelle részletes felvilágosítással tud szolgálni, 25 csoportra oszlik, a melyek közül az 1. a berlini főiskolákat és tudományt, művészetet ápoló intézeteket tartja nyilván: akadémiákat, könyvtárakat, múzeumokat, laboratoriumokat, klinikákat stb. Minden intézetre nézve összeállítva találjuk itt a felvételi feltételeket, használati utasításokat, előadás-jegyzékeket, alapszabályokat, legújabb jelentéseket. 2. A többi német főiskola és rokon intézet és intézmény. 3. A külföld főiskolái. 4. Általános közlemények a főiskolai ügyről, különösen a szervezet, statistika, tanár- és diáksere stb. efféle. 5. Német tudományos intézetek külföldön. 6. Tantervek, tanrendek, habilitációs rendtartások. Diplomprüfungsordnungen stb. 7. Pályamunkák nyilvántartása. 8. Alapítványok és ösztöndíjak tanulóknak és fiatal tudósoknak. 9. Női studium. 10. Nyilvántartása a különböző academicus pályákon nyiló állásoknak. Szakvizsgák, gyakorlatidő, szakegyletek útbaigazító értesítései. 11. Általánosan képző, szabadoktatási tanfolyamok, előadás-sorozatok. 12. Tudományos egyes előadások nyilvántartása. 13. Orvosi továbbképző tanfolyamok. 14. Egyéb academicus szakmák továbbképző tanfolyamai, szünidei tanfolyamok. 15. Tanulmányutak. 16. Tudós társasá-

¹⁾ L. W. Paszkowski: *Die amtliche Akademische Auskunftsstelle an der königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Berlin, 1909.

gok, tudományos egyesületek. 17. Egyesületi közgyűlések, vándorgyűlések, kongresszusok. 18. és 19. Bel- és külföldi tudósok életrajza, előadók betűrendes jegyzéke, a fekete táblákon szétszórta, nehezen felfalálható adatok egyesítése. 20. és 21. Műszaki és egyéb középfokú oktatás bel- és külföldön. 22. Külföldiek érdeklő adatok (egyesületek, consulátusok). 23. Ministeriumok hivatalos lapjai, academicus hivatalos lapok adatmerítésre. 24. Könyvtári, könyvkereskedői és antiquarius jegyzékek tudományszakok szerint rendezve.¹⁾ 25. Kiegészíti ezt a gyűjteményt egy kézi könyvtár, amelynek anyaga systematicus, biográfiai munkákat, szaknaplókat, almanachokat stb. tartalmaz. Az informationyújtás megbízhatóvá tétele végett az összes nyilvántartásokat állandóan à jour kell tartani, bibliográfiákat figyelemmel kíséni, levelezni.

Az informatiós szolgálat támogatására a hivatal vezetője 1906 óta folyóiratot ad ki (Berliner Akademische Wochenschrift, 1907 óta Berliner Akademische Nachrichten címen), a mely havonként háromszor jelenik meg, rövid tájékoztató cikkeket közöl az academicus oktatásügy legkülönbözőbb köreiből és nyilvántartja a berlini tudományos és művészeti egyesületi élet híreit, informatiót ad tudományos előadásokról, congressusokról stb. Az Auskunftsstelle van megbízva a berlini egyetem tanrendjének összeállításával is. Az elmúlt évben ezenkívül tájékoztató könyvet adott ki,²⁾ melynek célja az egyetemi és más főiskolai hallgatókat a művelődést szolgáló berlini intézményekkel megismertetni.

A rendelkezésre álló óraszám gyakran a leggazdaságosabb beosztás mellett sem lesz elegendő akkor, hogyha a tanító nem elégszik meg egy adott pensum száraz elintézésével. Ezért azt látjuk, hogy különösen a magasabb fokozatokon a tanítás (kivéve a collegiumbelit, a publikumot), nevezetesen gyakorlatok, seminariumok, különösen pedig a tanítók vezetésével folyó, többé-kevésbé önálló munka zavartalanul tovább folyik. Egyébként általános az a tendentia, hogy ha a tanítás nem is, de a tanulási és az intézetekbeli dolgozási lehetőség ideje mentül hosszabbá tétessék és hogy a főiskolai munka a folytonosan közbevágó hosszú szünetelés által ne zökkenjék ki minduntalan a kerékvágásból. A Diplom-

¹⁾ L. egybként az azóta tetemesen megszáporodott információs anyagra vonatkozó részleteket: *Gasamtkatalog über das Arbeitsfeld der Amtlichen Akademischen Auskunftsstellen an der Universität*. Berlin, 1913.

²⁾ *Berlin und seine Universität, ein Führer für Studierende mit besonderer Berücksichtigung der Ausländer* hg. v. d. Aml. Akad. Auskunftsstelle an der Universität Berlin. Berlin, 1914. Megjegyzem e helyen, hogy egy eféle tájékoztató szerkesztése (specialisan a gazdasági intézményeket és berendezéseket illetőleg, tehát valami közgazdasági Baedeker-féle) a budapesti műegyetem közgazdasági osztálya számára terve van véve.

arbeitek kidolgozása már gyakran a nagy vacatio idejére tétetik. A tanítók és segédek igen sok helyen, ha csak lehet, valami inspectiofélét szerveznek, tudatják vagy összes hallgatóikkal, vagy pedig komolyabb munkát végzőkkel, hogy a hivatalos szünidőben melyikük hol és mikor található, akár személyesen, akár levélbelileg. A semestéri vagy trimeszteri megszakitások intézményes áthidalására szolgálnak, a több semesterre hirdetett átfutó collegiumok.

Nyilvánvaló ma már, hogy a közgazdasági studium rengeteg anyaga a rendelkezésre álló hagyományos academicus időbeosztással le nem győzhető. Miután a qualificatiós és egyéb akadályok nehezítik a tanidő egészének kiterjesztését, egyelőre a közgazdasági főiskolák nem látnak más célravezető utat, mint a rendelkezésre álló tanidő mentül belterjesebb felhasználását. Ennek egyébként az is volna a célja, hogy a jövőbeli közgazdát kezdettől fogva rászoktassák az állandó és legkomolyabb munkára. Ha valamely pályára, úgy a közgazdaságira már nem áll az a régi felfogás, hogy a főiskolai studium a semmittevés ideje.

Fent érintettek a *tanulásba való beállítás* többé-kevésbé intézményes eszközei. Ezekkel kapcsolatosan kell megemlékezni a studiumba bevezető előadásokról, azoknak különböző típusairól.

Ott vannak mindenekelőtt az *általános ünnepies megnyitók*, a melyeket az iskolák igazgatói (rector stb.) tartanak ősidők óta a tanév elején. Szép és feltétlenül fenntartandó, paedagógiai becsst sem nélkülöző intézmény. De fontos, hogy ne történjék a nyilvánosság kizárásával, sőt kívánatos, hogy a tanulók összességét érdeklő beszédek, a melyek legtöbbszörre nyomtatásban is megjelennek, nyomban a tanulók mentül szélesebb rétegeiben díjtalanul kiosztásra kerüljenek.

Figyelemreméltóak az angol-amerikai főiskolákon szokásos *bevezető előadások*. *Inaugural lectures*, a melyeknek itt adjuk néhány londoni példáját az 1912/13. tanévből.

672. The Far East in 1912, by Professor Sidney Webb, on Thursday, 3rd October, at 5.30 p.m., His Excellency the Japanese Ambassador in the chair.

673. The Geographical Imagination, by Mr. Mackinder, on Thursday, 3rd October, at 8.30 p.m. The Principal of the University, Sir Henry A. Miers, in the chair.

674. The Next Hague Conference, by Dr. Higgins, on Friday, 4th October, at 5 p.m. Lord Justice Kennedy in the chair.

675. Economic History: Its Fascination and its Practical Importance, by Dr. Knowles, on Friday, 4th October, at 8.30 p.m. W. A. S. Hewins, M.A., M.P., in the chair.

676. The Relations Between Law and Political Science, by Professor Morgan, on Monday, 7th October, at 5.15 p.m. Sir Frederick Pollock in the chair.

677. Railway Progress in the United States, by Mr. Ivy Lee, on Monday, 7th October, at 8.30 p.m. Sir Charles Owens in the chair.

678. State Promotion of Foreign Commerce, by Mr. Percy Ashley, on Tuesday, 8th October, at 8.30 p.m. The Right Hon. Russell Rea, M.P., in the chair.

679. Some Aspects of Mediaeval, Economic and Social History, a lecture illustrated by lantern slides, by Mr. Hall, on Wednesday, 9th October, at 8 p.m., Charles Lethbridge Kingsford, M.A., in the chair.

680. Faith and Science, their Related Values, by Dr. J. Lionel Tayler, on Monday, 14th October, at 4.30 p.m. Professor Bernard Bosanquet in the chair.

Minden fontos tárgycsoportot egy ilyen, rendszeren külső szaktekin-télytől tartott, ünnepélyes formák közt lezajló előadás nyit meg. Úgy a fentemlített Sprechstunde, az igazgatóval és szaktanárokkal való beható megbeszélés, mind pedig ez az ünnepélyes megnyitó alkalmasak arra, hogy különösen az először főiskolára kerülő ifjat mélyen impressio-nálják.¹⁾

Nem kevésbé fontosak a *studium egészébe bevezető collegiumok* is. Ezeknek külföldi példái:

681. Classification des sciences (Genève, U.).

682. Über Universität und Universitätsbildung (Marburg, U. 1).

683. Einführung in das Studium an der Handelshochschule (Ber-
lin, H. H. 1).

Syllabus: Im ersten Teil des Semesters: Das Wesen der Hochschulbildung und Ratschläge für Einrichtung des Studienplans.

684. Erről a bevezető collegiumról a kölni H. H. programja így nyilatkozik: „... wird regelmässig in jedem Semester eine Vorlesung „Einführung in das Studium“ an der H. H. gehalten, die den Studierenden eine Wegleitung durch das Vorlesungsverzeichniss, eine Einführung in das akademische Studium und Leben, einen Überblick über die ge-
lehrten Disziplinen gibt.

Die Einführung in das Studium soll die Studienbeflissenen in den Stand setzen, sich über die verschiedenen Wissensgebiete klar zu wer-

---

¹⁾ Sok olyan emberrel beszéltem, a ki kijelentette, hogy élete egyik leg-nagyobb kiábrándulása a főiskolába való belépés volt. Nagy várakozással nézett eléje és üzleti bántó hangot, piszkos, szellőzetlen, kietlen iskolaszobát, indextusát, rideg irodatisztet és lemondott első előadásokat lelt.

den, um dann ihren Neigungen und Lebenszielen entsprechend den Anschluss an einzelne Dozenten zu gewinnen, denen die weitere Erteilung von Rat und Hilfe bei Einrichtung der Studien zufällt.

Das Einführungskolleg wird ergänzt durch... (folyt l. fent 186. old.).

Nem hangsúlyozható kellőképpen annak fontossága, hogy a tanuló kezdettől fogva bevezetessék a tanulás, az önálló szellemi munka általános technikájába, a mely technikának ma jól kiépített útjai vannak. Ime néhány külföldi példa:

685. Professional terminology (Columbus, U. of Missouri.).

686. Economic bibliography (Columbus, Ohio State, U.).

Mindkettőben igyekeznek bemutatni a szellemi munka technikáját, segédesszközeinek használati módját. Ilyenek még pl.:

687. Bibliography (Columbia, U. of Missouri.).

Syllabus: ....To give the Students a knowledge of the literature of the subject: general national bibliographies, encyclopaedias....

688. The Use of diagrams in elementary economics (Cambridge, U.).

Mindeme bevezetések és előkészítések kivül említendőek volnának végül azok a specialis collegiumok, a melyek az egyes *szakstudiumokba való bevezetést* célozzák. Ilyenek pl.:

689. Encyclopaedie der Staatswissenschaft zur Einführung in das staatswissenschaftliche Studium (München, U. 1).

A stockholmi egyetem bevezető közgazdaságtani tanfolyamot nyújt az összes karok hallgatóinak.

Az olyanféle bevezető előadásokat, mint pl.:

690. Einführung in die Volkswirtschaftslehre (Cöln, H. H. 3).

691. Introduction à l'étude de l'économie politique (Genève, U.).

692. Grundlegung der Volkswirtschaftslehre (Charlottenburg, T. 4).

693. Grundzüge der Volkswirtschaftslehre (Darmstadt, T. 2).

igyekeztünk fent az egyes tárgycsoportoknál lehetőség szerint bemutatni. A studium egyes ágainak megfelelő beállításához hasonló fontosságú a *gyakorlati élettel való nexus állandó fenntartása*.

Ennek megfelelően a modern követelményekkel számoló közgazdasági oktatás igyekszik mindenütt kidomborítani a *helyi szempontokat*, legszűkebb, bővebb és tágabb körben. Lássuk néhány példáját:

694. Geschichte und Ortskunde von Berlin (Berlin, H. H.).

695. Berlins Postverkehrswesen (Berlin, H. H.).

696. Cölner Handel. Cölner Grossfirmen und Wirtschaftsleben (Cöln, H. H.).

697. Die Bedeutung der Cölner Grossfirmen für das lokale und allgemeine Wirtschaftsleben (Cöln, H. f. kommun. u. soz. Verwaltung 1).

- 698. Einführung in die Mannheimer Industrie- und Handelsgeschichte mit Besprechungen (Mannheim, H. H. 2).
- 699. Wirtschaftsentwicklung von Rheinland-Westfalen (Cöln, H. H.).
- 700. Die Ostmarkenfrage als wirtschaftliches Problem (Posen, Akademie.).
- 701. Entwicklung der deutschen Volkswirtschaft seit 1871 (München, T.).
- 702. Wirtschaftspolitik Österreichs in den letzten Jahren (Graz, T.).
- 703. Die deutsche Volkswirtschaft der Gegenwart (Bonn, U.).
- 704. Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert (Aachen, T.).
- 705. Die Schweizerische Volkswirtschaft (Basel, U. 3).
- 706. Vie économique de la France (Nancy, U.).
- 707. Les richesses de la France (Grenoble, U.).
- 708. Commerce, industry & transportation of the U. St. (Washington, G. W. U.).
- 709. Economic conditions in S.-America (Philadelphia, U. 2).
- 710. Praktische Nationalökonomie, mit besonderer Berücksichtigung schweizerischer Verhältnisse (Bern, U.).

A mint a felsorolt példákból látható, a legközelebbi lokális szempontokat legkönnyebben a főiskola székhelye és annak környéke nyújtja. A legközelebbiek helyes ismertetésének nem valami localpatriotismus az indítója, hanem az, hogy a localis példa az oktatás céljait legközvetlenebbül és legexactabban szolgálja. (A mi budapesti specialis esetünkben a főváros valóban országos centrum lévén, annak, mint az egész ország gazdasági központjának tanulmányozása felette fontos, talán fontosabb, mint eddigelé általában hinni szokták.)

A második localis szempont a hazai¹⁾. A hazai gazdasági vonatkozásoknak tüzetes ismeretét mindenütt szükségesnek tartják. Ezt nemcsak magyarázatot nem igénylő hazafiui kötelesség diktálja, hanem a józanság és önérdék egyaránt. Ha valamely ország túlnyomó részben exportál, azért kell ismerni önmagát, hogy tisztában legyen tel-

---

¹⁾ Rendkívül fontos a közgazdasági oktatás minden ágazatában a leggyakorlatibb példákkal való állandó megvilágítás, valamint annak az országnak, melyben az oktatás folyik, lokális szempontjaira való folytonos rámutatás.

Kitűnő példája az ilyenféle tanításnak gróf Witteé, a kinek módszere ugyan, mint a mely in usum delphini készült, általános példa gyanánt nem állitható oda, de mégis sok figyelemreméltót tartalmaz.

Gróf Witte 1900/1902-ben Alexandrovics Mihály orosz nagyhercegnek előadásokat tartott nemzetgazdaságtan és pénzügytanból. Harmincznégy közgazdasági és tizenöt pénzügyi előadása Melnik J. fordításban (2. k., Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, Berlin, 1913.) németül is megjelent és az orosz közgazdaság egészére és részleteire nézve, valamint paedagogiai szempontból is, felette érdekes.

jesítő képességével, ha tulnyomóan importra szoruló, azért kell ismernie magát, hogy tisztában legyen felvevőképességével, igényeivel. De ez az export-import szempont csak kiragadott egy példa az ezer közül. Nem szorul hosszas magyarázatra, hogy nem nyulhat komolyan a közgazdasági praxishoz az, a ki a honi gazdasági viszonyokkal, valamint azoknak a világgazdasági viszonylatokba való bekapcsolódásaival teljesen tisztában nincs.¹⁾ Különösen fontos lesz azon ország vagy országok vagy világ-rész ismerete, a melylyel valamely állam a többenél szorosabb nexusban, illetve versenyben vagy más pro vagy contra érdekeltségben van. Ilyen szempontból tekintve beszédes lesz a sok külföldi vonatkozású syllabus, a melyet a legtöbb jó külföldi főiskola programján találunk. Például:

711. Die wirtschaftlichen Verhältnisse Russlands (Berlin, H. H. 1).

Syllabus: I. Übersicht über die wirtschaftsgeographischen Gebiete des europäischen und asiatischen Russland (mit gelegentlichen Lichtbildern).

II. Die Landwirtschaft Russlands. Geschichtliche Entwicklung der Bodenbesitzverhältnisse. Die neue Agrargesetzgebung und ihre wirtschaftliche Bedeutung. Die kolonisationsische Erschliessung Sibiriens. Die landwirtschaftlichen Nebengewerbe.

III. Industrie und Handel Russlands. Geschichtliche Einleitung. Zoll- und Tarifpolitik Russlands. 1. Industrie-, Nahrungs- und Genussmittel, Textilindustrie, Lederindustrie, Holzbearbeitung, Papierindustrie, Industrie der Seifen, Fette, Öle, Bergbau, Hütten- und Salinenwesen, keramische Industrie, chemische Industrie, Tabakfabrikation. Die Heimgewerbe. 2. Handel. Allgemeine Charakteristik des inneren Handels. Jahrmärkte. Börsen. Das Artelwesen. Aktiengesellschaften. Ausländisches Kapital. Der auswärtige Handel Russlands, insbesondere der deutsch-russische Warenaustausch. Der Transithandel.

712. Die volkswirtschaftlichen Grundlagen Nordamerikas (Berlin, H. H.).

Mexiko, Vereinigte Staaten, Canada: 1. Wirtschaftsgeschichtlicher Überblick. 2. Das Gebiet. 3. Die Bevölkerung (soziale und berufliche Gliederung, Rassenfragen, Einwanderungspolitik). 4. Die Urproduktion (Landwirtschaft, Viehzucht, Bergbau). 5. Industrie. 6. Handel (auswärtiger Handel, Bankwesen, Versicherungswesen). 7. Verkehr (Eisenbahnen, Schifffahrt, Post). 8. Finanzen. 9. Lebenshaltung der Bevölkerung.

A hazai és a közvetlenebbül érdeklő külföldi közgazdaság ismerete összefügg a *nyelvismeret kérdésével*, a mely a közgazdasági szakoktatás-

¹⁾ Már rámutattam, hogy specialis magyar viszonyokra a magyar közgazdasági oktatás általában nem fordít annyi gondot, mint kívánatos volna. Általában nem vagyunk, „különös tekintettel“ Magyarországra, mind ott, a hol kellene és lehetne. Még rosszabbul áll a dolog Ausztriával, Horvátországgal és Boszniával, a melyeknek legapróbb részleteit kellene ismernie a gondos magyar közgazdának, a ki azonban majdnem többet tud a régi mórok vagy hindukról, mint a mai osztrákokról. Ugyanezt mondhatnók (talán a keleti akademiától eltekintve) a Balkán ismeretéről is. A gazdasági földrajz (I. o.) mindent nem merit ki.

sal szétválaszthatatlanul össze van növe. Hisz azt látjuk, hogy az angolok és franciák, a kik sok tekintetben érthető okokból a legújabb időkig általában nem nagy ügyet vetettek idegen nyelvek gyakorlati elsajátítására, újabban a legnagyobb súlyt fektetik rájuk. A londoni iskola katalógusának Books recommended rovatában lépten-nyomon német és francia szakmunkákba ütközünk. A mint említettük, a birminghami egyetem a közgazdasági studium elengedhetetlen kellékének mondja egy-két külföldi nyelv ismeretét és tanulását az egész tanidő alatt kötelezővé teszi. Határozottan látni ama tendenciát, hogy a nyelvtanulás kiemeltessék az egyszerű készségek sorából és elsőrendű szükségességnek declaráltassék¹⁾.

Sok intézetben igen helyesen bizonyos collegiumokat idegen nyelven tartanak. Más collegiumoknál a tanár elengedhetetlenül megkívánja bizonyos külföldi nyelv megfelelő ismerését.

A nyelvismerettel kapcsolatosan adódik az *előadóképesség* fejlesztésének kérdése, a melyre ugyancsak sok iskola különös ügyet vet. Például:

713. Übungen in deutscher Rede. Vorträge, freies Sprechen, Disputation und Debatte (Berlin, U.).

714. Sprechtechnik und Vortragskunst. Praktische Übungen im Vortrage (Hannover, T.).

Indokoltá teszi ezt a közgazdasági pályán, hogy a nemjogász világból kikerülők, de gyakran még ezek is, részben azért nem tudják gazdasági érdekeiket kellőképp védeni, mert a nyilvános tárgyalás, vita technikájának legegyszerűbb elemeivel sincsenek tisztában. Nem is szólva arról, hogy az eféle készség tanulása és kellő iskolai alkalmazása a főiskolai tanulást igen változatossá tudja tenni. A mint hogy egyáltalán rendkívül fontos paedagogiai elv *a tanításnak mindenképpen élvezetesebbé tétele*. A modern főiskola rég túl van azon, hogy méltósága szenved csorbát, ha az oktatás az egész vonalon a lehető legvonzóbban és változatosabban alakul. A tanulás magában véve amugy is oly fáradságos és annyi kevésbé élvezetes anyag szükségszerű áthasonítását követeli meg, hogy csak praktikusnak mondható élvezetessé tétele ott, a hol megengedhető. Meg is teszik ezt a modern főiskolák, a hol csak lehet. E célból a legkülönbözőbb eszközök állanak rendelkezésre.

¹⁾ A mi a speciális magyar viszonyokat illeti, talán mondanunk sem kell, hogy közgazdasági studium vagy praxis a német és legalább még egy világnyelv ismerete nélkül nálunk sem képzelhető el. Ez a kérdés sok mással egyetemben átvezet a középiskolánk reformjának égető kérdéséhez, a melyet egyébként Tonelli is hangoztat a gazdasági érdekképviselési képzés kérdése kapcsán. L. i. m.

Így mindenekelőtt nem jár túlnagy nehézséggel a tanrendbe élvezetes közgazdasági és rokon mellékcollegiumok beillesztése, vagy ha ez nem lehetséges, idegen fakultások vagy főiskolák használatának könnyűszerrel megközelíthetővé tétele.

Több főiskola ezt a célú úgy szolgálja, hogy a főiskola kötelékébe nem tartozó szakembereket hív meg esetről-esetre egyes érdekes szakelőadások vagy előadássorozatok megtartására.¹⁾

A mannheimi kereskedelmi főiskola pl. azt hirdeti programjában: „Im W. S. soll wieder eine Reihe von Vorträgen namhafter auswärtiger Gelehrten stattfinden. Die Studierenden haben freien Eintritt.“ Ugyanezt a célú szolgálják, bár ha közvetve, az úgynevezett csereprofesszorok is.

Ugyancsak az előadások élvezetessé tételét szolgálják — eltekintve egyéb kiváló hasznuktól — a *bemutatók* (legyenek azok egyszerű vetítógépesek vagy kinematografikusok etc.), valamint a *megtekintések és kirándulások*. Az iskolai látogatások és kirándulásoknak a közgazdasági studiumban, tekintve többször hangsúlyozott practicus voltukat, különösen nagy a fontosságuk. Hallani ugyan véleményeket, a melyek kétségbe vonják komolyságukat. Ebből azonban csak az következik, hogy komolyan kell őket beilleszteni a tanmenetbe. Fontos mindenekelőtt a megtekintések és kirándulások *kellő előkészítése*. Nevezetesen programszerűen kell történniök. Tudnia kell tanárnak, tanulónak egyaránt jó előre, mi fog megtekintetni, mert a teljesen laicusnak a gyár- vagy üzemláto-

---

¹⁾ Példakép említem a Berlinben évek óta divó ilyen egyes előadásokat, a melyek nyomtatásban is megjelennek és fontos oktatási célokat is szolgálnak. *L. Gewerbliche Einzelvorträge. Gehalten in der Aula der Handelshochschule Berlin.* Hgg. v. d. Aeltesten der Kaufmannschaft von Berlin. Berlin, 1—8. Reihe. Ime legújabb programjaik egyike:

„In den Monaten Februar und Mai 1914 finden in der Aula der Handelshochschule die folgenden Vorträge über einzelne Gewerbe sowie über einzelne Handelseinrichtungen statt. Für die Vorträge ist je eine Abendstunde in Aussicht genommen. (8—9.)

I. *Organisation und Bedeutung der deutschen Elektrizitätsindustrie:* Herr Dipl.-Ing. Dr. Max Levy, Inhaber der Firma: Fabrik elektrischer Maschinen und Apparate Dr. Max Levy;

II. *Die Fabrikation elektrischer Kabel. Mit kinematographischen Vorführungen:* Herr Oberingenieur Mauritius (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft);

III. *Die wirtschaftliche Bedeutung der amerikanischen Trusts und ihre Bekämpfung durch die Gesetzgebung:* Herr Wilhelm Kantorowitz;

IV. *Zigarrenindustrie und -Handel:* Herr Reg.- und Baurat a. D. Sommerguth, i. F.: Loeser & Wolff;

V. *Entwicklung des deutschen Lokomotivbaues:* Herr Reg.-Baum. a. D. Buchterkirchen, Direktor bei der Fa. A. Borsig. Die Vorträge sind unentgeltlich.“

gatás édes keveset mond. Annál nagyobb értéke van a bemutatásnak és látogatásnak, ha az collegiumban vagy méginkább seminariumban úgy van előkészítve, hogy a studiumnak bizonyosképen betetőzését jelenti. A tanár haszonnal fog a vezetőhöz, tulajdonoshoz, előmunkáshoz stb. a tanulók jelenlétében kérdéseket intézhetni és sikeresen fogja a tanulókat rávezethetni, hogyan kell nézni és meglátni. Fokozottabb mértékben áll az előkészítés szükségessége nagyobb, esetleg *külföldi tanulmányutaknál*, a melyek előkészítés és készülés nélkül könnyen a tanítás parodiáivá válhatnak. Különösen súlyt fektetnek, a kik az efélet komolyan veszik, arra, hogy a tanulmányutakon való részvétel ne csak pénzkérdés legyen, melynek megfelelően, bárki részt vehessen. Első feltétel minél kisebb számú és mentül jobb felkészültségű résztvevő. A tanulmányi utazás leghasznosabb módját legjobban talán az közelíti meg, a melyet a kielii intézetben láttunk. Egyideig mintha a külföldi tanulmányútjárásra való kedv csökkent volna. Majd újabban az egész világon élénkül.

Tapasztalhatjuk ezt a főiskolai vacatiós tanfolyamok látogatottságának állandó emelkedéséből valamint a külföldön mindinkább szaporodó és erősödő utazási ösztöndíjakból. Igen sok ilyen van Japánban, Amerikában, Ausztráliában és Angliában. A birminghami egyetem évi 1,500.000 koronát ad utazási ösztöndíjakra. Cecil Rhodes egész vagyonát Oxfordra hagyja, a melynek kamataiból ez évenként mintegy száz egyenként 22.500 frankos utazási ösztöndíjat ad ki.

A tanulók gyakorlati érzékét és ítélőképességét nagy mértékben edzeni fogja *a legactualisabb gazdasági kérdéseknek a tárgyalás keretébe való bevonása*, a mi sok helyen valósággal rendszeresítve van. Pl.:

715. Particular attention will be given to the problems of the day... (Halifax Dalhousie Coll.)

716. Special course for students of industrial and social problems of the present day (Newcastle u. T. Armstrong Coll.)

717. Wirtschaftliche Tagesfragen (Aachen, T.).

Az actualitás kívánalmainak a legmodernebb iskolák oly annyira hódolnak, hogy a legkényesebb kérdések tárgyalásától sem riadnak vissza. A kérdéseknek a legnyilvánvalóbb módon tudományos intenciókkal való megragadása, az ítéletformálástól, befolyásolástól való tartózkodás minden témanehézségen által segít. Csak így képzelhető a legégetőbb osztály-, vallási, nemzetiségi és egyéb társadalmi, társadalomtudományi problémák zavartalan bonczolása.

A közkönyvtári politikának már régebben egyik fő elve az olvasást nemcsak azok számára tenni könnyüvé, a kikben az olvasási szándék megvan, hanem azokat is olvasásra bírni, a kiknek annakelőtte olvasási

hajlamuk sem volt. A főiskolai politikának hasonlóképpen oda kell hatnia minden rendelkezésre álló eszközzel, hogy ne csak azokat dedelgesse, a kik a tudományszomjat magukkal hozzák és azzal maguktól jelentkeznek, hanem a tudományszeretet, a művelődésre való vágyakozást ama sok ezernyi szürke tömegbe is próbálja belevinni, a melynek egyetlen czélja a lehető legkevesebb munkával minél előbb megszerezni az előirt képesítést. Ennek egyetlen módja a hallgatóság egészével való intensív foglalkozás. Minden hallgatónak külön-külön kell éreznie, hogy foglalkoznak vele, hogy súlyt fektetnek rá, hogy ő nem quantité negligible. Szóval az egyessel való foglalkozásnak intézményszerűen kell biztosítva lennie. Erre a fontos kérdésre már a seminariumok kérdéseinél rámutattunk. Itt csak az volna újból hangsúlyozandó, hogy a hallgatósággal való intensív foglalkozás lehetősége nagyjában pénzkérdés.

A tanulókkal való állandó és intensív személyes foglalkozás általában a legjobban dotált amerikai főiskolákon tapasztalható a legtökéletesebben. Az a fejlesztés, a melyet pl. a német diák a gyakorlatoknál pl. harminczas csoportokban élvez a tanársegéd részéről, a ki csak kevés tanrendszerű órán áll a tanuló rendelkezésére, nem hasonlítható ahhoz a gondoskodáshoz, a melyben az amerikai tanulónak van része a nagyszámú nem mellék-, hanem főfoglalkozásban alkalmazott segéd-tanár révén.¹⁾

Hazai főiskolai körökből gyakran hallani, hogy az intensív főiskolai munka legnagyobb akadálya, hogy a főiskolák tanulóanyagának átlagos színvonala hihetetlenül alacsony. Ezzel szemben a főiskola igényei már annyira le vannak szállítva, hogy lejjebb szorítani nem lehet. Csakis a középiskola nivóját kell emelni. A középiskolai reform az, a melynek bekövetkeztével az igazán mélyreható és hatályos főiskolai reformra gondolni lehet. Ennek a középiskolai reformnak az eddiginél jobban ki kell terjesztenie figyelmét a közgazdasági felső oktatás követelményeire.

Varró István.

---

¹⁾ Müller J.: *Technische Hochschulen in Nordamerika*. Leipzig, 1908.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

Egyik legfeltűnőbb és egészen háborús jelensége gazdasági életünknek: az *élelmiszer-ellátás* kérdésének napról-napra jobban emelkedő jelentősége és fontossága. A kérdés megoldása érdekében lázas munka folyik. Feladatok, — mint például a szükséglet megállapítás, készlet-összeírás, hatósági beavatkozás a fogyasztásba — a melyek béke idején hiszen tárgyalásokba fulnának, most sürgősen megoldhatnak. A munka eddigi eredményeiből pontos megállapításokat levenni nem lehet ugyan, de általános észrevételként megjegyezhető, hogy a hirtelen, szükségből történt intézkedések, változtatások, létesítmények között nem egy van, a mely béke idején is helyénvaló lesz, sőt a multban is helyénvaló lett volna.

A kormány működése is természetesen ezen a téren a legserényebb. Egymást követik az élelmiszer ellátásra vonatkozó rendelkezések. Mult számunk megjelenése óta mindenekelőtt szükségesnek látta a kormány a *maximalis árakról szóló rendelet revisióját*. A korábbi rendelet ugyanis, melynek alapján a városi és vármegyei törvényhatóságok állapították meg az árakat, nem felelt meg a követelményeknek. A gabonakereskedelem, a tőzsdei gabonaforgalom teljesen megakadt, a budapesti gabonapiacz teljesen kikapcsolódott a forgalomból. A bajok megszüntetése végett a kormány vizsgálat alá vette a hatóságok által megállapított árakat és bizonyos változtatásokat tett rajtuk. Az új rendelet részletesen megállapítja az egyes körzetekben és városokban a maximális árakat és azokat a szállítási díjakkal arányba hozni törekszik. De a cél, a fogyasztás jó ellátását, ezzel a rendelettel sem érte el a kormány, mert a kínálat ez után sem fordult a városok felé, minthogy a rendelet nem biztosította az ehhez szükséges előnyt a termelő részére. Ezek után általánossá vált a vélemény, hogy a bajon csak *requirálással* lehet segíteni. Az erre vonatkozó rendelete a kormánynak nemsokára meg is jelent (1915. január 15.) Ez a rendelet kimondja, hogy a közgazgatási hatóság, a földművelési minister felhatalmazására, elrendelheti

a búzából, rozsból, árpából és zabból meglévő készletek bejelentését, továbbá hogy a hatóság felszólítására mindenki köteles a búzából, rozsból, árpából és zabból birtokában lévő készleteket feltárni és a készletnek azt a mennyiségét, mely a saját házi és gazdasági szükségletének a közigazgatási hatóság által megállapítandó mértékét meghaladja, a hatóságilag megszabott legmagasabb áron készpénzfizetésért Az Országos Gazdasági Bizottság részére átengedni.

A requirálás a gabonakészletek összeírásából és lefoglalásából, a zsákok rendelkezésre bocsátásából, a requirált gabona átvételéből, berakásából és elszámolásából, kifizetéséből és a fogyasztók közti felosztásából állott. A művelethez megfelelő apparatus kellett, a melylyel a kormány nem rendelkezvén a requirálás jogát a földművelésügyi minisztérium kebelében működő Országos Gazdasági Bizottságra ruházta. Ennek megbízásából egy külön, a szükséges szakismeretekkel és szervezetteli bírói organizatio vette a kezébe az országban levő gabonakészletek pontos összeírását és megvásárlását. Az organizatióban benne vannak azok a fővárosi nagy bankok, a melyeknek malomérdekeltségeik vannak. A megalakult bizottság tagjai (az említett bankok áruosztályai és négy fővárosi nagykereskedő) körzetenként végezték a munkálatokat. A rendelet értelmében minden árúbirtokos köteles teljes készletét bemutatni a bizottság megbízottja előtt és az egyéni gazdasági szükségletét meghaladó mennyiséget átengedni. A requirálás célja a gabonakészlet állami felügyelet alá való helyezése, megfelelő gabonamennyiség visszatartása az aratás előtti időkre és a fővárosi és vidéki malmoknak gabonával való ellátása, illetve ezeknek biztosítása volt. A rendelet szövege ennek megfelelő.

A gabonarequirálásról szóló rendeletet követte egy másik rendelet, a mely a *forgalom megkönnyítésére* irányult. Az új rendelet szerint a hatóságilag megállapított legmagasabb árba be kell ugyan számítani mindazokat a mellékszolgáltatásokat is, a melyeket a vevő a vételáron felül ellenértékül adott vagy ígért, de nem esik e mellékszolgáltatások körébe a gabonaművek eladásánál szokásos $1\frac{1}{2}\%$ -ot meg nem haladó közvetítő kereskedelmi jutalék, a melyet a közvetítést végző kereskedők a vevővel szemben a közvetítés ellenértéke fejében szoktak felszámítani. Ehhez képest ezt a jutalékot a kereskedő a vevővel szemben a búzáért, rozsért, árpáért, tengeriért és zabért követelhető hatóságilag megállapított legmagasabb árakon felül is felszámíthatja. Ez az intézkedés tehát a kereskedelemnek jutalékot biztosít a gabonaforgalom megkönnyítése érdekében.

Egyidejűleg a kormány felhatalmazta az Országos Gazdasági bizottságot a *korpa*-készletek requirálására is és megállapította az átvétel

maximalis árait is. A szabadforgalomban az árakat nem szabályozta a kormány.

Ugyancsak intézkedett a kormány a liszt requirálására nézve is, a mennyiben a gabona requirálásáról szóló intézkedés hatályát kiterjesztette a buza-, rozs-, árpa-, tengeri-, burgonya- és rizslisztből meglevő készletek bejelentésére, föltárására és az Országos Gazdasági Bizottság részére való átengedésére. Ugyabban a rendeletben intézkedik a kormány a maximális árakról szóló rendeletek ellen vétők szigorú megbüntetéséről is.

Egy másik rendeletben a kormány megváltoztatta a *buza maximalis árát*. Addig a megállapított legmagasabb hatósági ár ugyanis oly buza-minőségre vonatkozott, a melynek fajsúlya 76 kilogramm volt; az újabb rendelet szerint a maximális ár ezzel szemben a 73 kg.-os buzára érvényes, még pedig oly minőségre, a mely két százaléknál több idegen keveréket nem tartalmaz. A 2⁰/₀-nál több keveréket tartalmazó buzánál minden további két százalék keverékért 40 fillért kell 100 kg.-ként az árból levonni. Ezzel egyidejűleg természetesen megváltozik arányosan a *liszt maximalis ára* is, a mennyiben a kiszámítás alapjául ezentúl a 73 kg.-os 2⁰/₀-nál több idegen keveréket nem tartalmazó buza ára szolgál.

Egy további rendeletben a kormány módosította a buza- és rozslisztnek kenyérlisztpótló anyagokkal való keverési arányát akképpen, hogy az egyfajta kenyérlisztet és sima őrlésű lisztet, úgyszintén a rozsból előállított egységes minőségű rozslisztet, vagy a buza- és rozsliszt keverékét 1915. február 15-től előállítandó lisztkeverék összsúlymennyiségének 50⁰/₀-át kitevő kenyérlisztpótlókkal (árpa-, tengeri-, burgonya- vagy rozsliszttel) kell keverni. Budapest székesfőváros tanácsa ezeknek a rendelkezéseknek megfelelően a szóbanforgó gabona-, illetve liszt-neműek legmagasabb árait azonnal módosította a nagykereskedelem számára. A kormány megállapította az iparszerű sütéshez fölhasznált liszt keverésének arányait, valamint a lisztpótló anyagok százalékszerű mennyiségét is. Az intézkedés a gabonakészleteket védi az okszerűtlen felhasználás ellen. A rendelet kimondja, hogy a keverés arányára vonatkozó rendelkezést a belügyminister a törvényhatóság első tisztviselőjének előterjesztésére a magánháztartásokra nézve is kötelezőnek állapítja meg. Ennek a rendeletnek a végrehajtását a kormány később kénytelen volt elhalasztani, mert még nem állott elegendő mennyiségű tengeriliszt rendelkezésre. A kormány ehhez képest a rendeletet akként módosította, hogy az életbeléptetés időpontját a tengeriliszt forgalombajutása szerint a belügyminister állapítja meg.

Megemlítendő, hogy a főváros elhatározta, hogy összeírja a magánháztartások lisztkészletét. Az összeírásnak kizáróan statisztikai jelentő-

sége van, a főváros hatósága tiszta képet akar kapni a főváros élelmezési állapotairól. E végett az összeíró iven azt is be kell jelenteni, hogy az illetőnek mennyi a házi szükséglete.

Amikor a kormány a gabonaneműek hatósági árait megállapította, a *tengeri* árát nem szabályozták, mert a tengeriből rendelkezésre álló nagy készletek ezt fölöslegessé tették. Időközben a tengeri lisztjének nagy arányú fölhasználása, a keverési rendeletek intézkedései a keresletet tengeri iránt annyira megnövelték, hogy kívánatosnak mutatkozott a tengeri requirálása is. A kormány ennek a szükségét belátva, egy újabb rendeletben a requirálás jogát kiterjesztette a tengerire és az előző rendeletekben nem említett mezőgazdasági czikkekre. A miniszter a requirálást nem rendelte el azonnal, hanem a kiterjesztő rendeletben fölhívta a gazdákat, hogy készleteiket márczius 1-ig jelentsék be és megállapított kivételes áron szabad kézből való eladásra az Országos Gazdasági Bizottságnak ajánlják föl, megjegyezvén, hogy ha ezen az uton nem sikerül az egész készletet biztosítani, elrendeli a kényszer-requirálást, de nem a felajánlott kivételes áron, hanem a hatósági áron. Figyelemmel arra, hogy a bejelentett tengerire megállapított ár elegendő magas volt, a termelők tömegesen jelentették be készletüket. Ezeknek a rendelkezéseknek megfelelően meg kellett állapítani a *tengeriliszt* árát is. Ez meg is történt egy későbbi rendeletben, melynek intézkedései márczius elsején léptek életbe. Utóbb a kormány az árpa kimélése végett a malátagyártást is korlátozta.

Azonban nemcsak az élelmiszerek terén vannak requirálások. Jelen-tős és az ipari érdekeket érzékenyen érintő rendelkezése volt a kormány, a mellyel a hadvezetőség kívánságára a *fémeket* és ötvözeteket lefoglalta. A requirálástól három rendelet intézkedik, melyek közül az első a készletek bejelentéséről, a második a készleteknek hadicézélokra való igénybevételétől, az igénybevett fémeknek és ötvözeteknek a birtokos rendelkezésére való bocsátásáról szól.

A requirálásokon kívül a kormány igen fontos intézkedéseket tett a *termés és a mezőgazdasági munka biztosítása* érdekében. Legutóbb részletes rendeletet intézett a vármegyékhez, a melyben megjelöli azokat az elveket, a melyek keresztülvitelével az ország termésének biztosítását reméli. A közigazgatási és társadalmi tényezők bevonásával tervezi ezt a munkát a földművelésügyi minister olyképen, hogy minden vármegye alakítson külön gazdasági intéző bizottságot, mely az alispán elnöklete mellett a vezetés és irányítás föladatát fogja ellátni. Ezenfelül községi (esetleg körjegyzőségi) gazdasági bizottságot is kell alakítani, melynek a főszolgabíróval való állandó összeköttetésben az lesz a föladata, hogy a helyi szervezkedést megvalósítsa. A rendeletben közli a miniszter,

hogy a szükséges igaerő kiteremtésére a közerő kirendelését és a személyes szolgáltatás elrendelését is meg fogja tenni. A termés biztosítása dolgában igen fontos tényező a vetőmag kérdése, a melyet a rendeletben úgy oldott meg a földművelésügyi kormány, hogy a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetét megbizta, hogy árpa-, zab- és tengeri-vetőmagból lehetőleg nagy készleteket szerezzen be s azt megrendelésre szállítsa. Nagyobb uradalmak aratómunkásszükségletüket hadifoglyokkal is pótolhatják. E munkaerő felhasználását legközelebb külön rendelettel fogja szabályozni a kormány. A gazdasági munkaszerződések megkötésének érvényesítésének módozatait is enyhítette és egységesítette a földművelésügyi kormány, a mennyiben adott esetekben a munkaszerződéseknek a községi előjáróságok előtt való megkötését mellőzhetőnek jelentette ki.

A fizetések szabályozása terén a kormány folytatta a *moratorium* rendelkezéseinek a speciális igényekhez való alkalmazását. Január 16-án egy újabb, *ötödik moratoriumrendeletet* bocsátott ki, a mely ismét változtat az előbbi intézkedésein. Az új rendelet ismét két hónappal meghosszabbítja a moratoriumot. A fokozatos megszüntetés irányában nem jelent erős haladást, a mi nem egyforma véleményt keltett az érdekelt-ségben. Egyesek a moratórium minél gyorsabban való megszüntetését sürgetik, mások tőkegyengességünkre és adós-ország mivoltunkra hivatkozva, azt hangoztatják, hogy nekünk nincs okunk sietni a moratórium megszüntetésével. Egyébként az új rendelet fontosabb eltérő intézkedései a következők:

A jelzálogadós a törlesztéses záloglevélkölcsonőknak ezentúl is csak folyó annuitásait tartozik a moratórium alatt megfizetni; de ha az adós a folyó annuitásokra megszabott fizetési kötelezettségének a hitelező fölhívásának vételétől számított tizenöt nap alatt bármely részben nem tesz eleget, a hitelező az összes korábban lejárt kamatok és tőketörlesztő részletek megfizetését is követelheti. Hasonló intézkedést tartalmaz az új rendelet más kamatok fizetésére vonatkozóan is.

A negyedik moratorium-rendelettel megszabott részlettörlesztés kötelezettsége a biztosítási szerződésből eredő tartozásokra is fennmarad olyképpen, hogy a hol akár biztosítási díj, akár biztosítási összeg címén már egy ízben 25 százalék volt fizetendő, két hónap elteltével újabb 25 százalék válik esedékessé.

A személyes munkateljesítmények címén fennálló költség- és díj-tartozásokra, mint eddig, kéthónaponként 25 százalék, az ingó dolgok vételára és ipari munkateljesítmények ellenértéke címén fennálló tartozásokra, mint eddig, hónaponként 10 százalék fizetendő.

Mivel váltótartozásokra csak három hónaponként szokott törlesztés történni, az új rendelet az olyan váltók és hasonló papírok után, a me-

lyekre a negyedik moratorium-rendelet értelmében januárban 10 százalék fizetendő, a következő két hónap alatt nem rendel el fizetést. Előre jelzi azonban a rendelet, hogy e papírokra teljesítendő törlesztést áprilisban újabb mérlegelésével fogja megszabni. Másfelől azonban az új rendelet a 10 százalékos részlettörlesztés kötelezettségét kimondja azokra a váltókra, a melyek 1914. október 1-étől 1915. január 31-éig váltak vagy válnak esedékesekké. A 10 százalékos részlet az októberi és novemberi váltókra februárban, a deczemberi és januári váltókra márcziusban fizetendő a lejáratnak megfelelő napon.

A budapesti *árú- és értéktőzsde* leszámoló rendje alá tartozó ügyletekből eredő tartozásokat illetőleg szintén változtat az eddigi állapoton a rendelet, a mennyiben eddig a megbízó tartozása a megbízott tőzsde-taggal szemben csak akkor nem esett moratorium alá, ha egyúttal a megbízó is tőzsdetag volt, míg az ötödik moratorium-rendelet értelmében a megbízó akkor is tartozik fizetni, ha nem tőzsdetag. A rendelet továbbá büntetősanctiókat állapít meg nem fizetés esetére.

A hosszú idő óta folyó *mérleg-vita* után végre január 16-án megjelent a kormány óhajtott rendelete. Azonban az osztalék-kérdést nyitva hagyta, illetve a pénzüzetek megállapodására bizta s csak a közgyűlések elhalasztására nézve és az értékpapírok árfolyamát illetőleg intézkedik positive. A közgyűléseket illetőleg a rendelet kimondja, hogy a részvénytársaságok és szövetkezetek igazgatósága az 1914. évi augusztus 1. napján vagy azután záródó üzleti évre vonatkozóan a számadások megvizsgálása, a mérleg megállapítása és a nyereség felosztása végett tartandó közgyűlést, ha az alapszabályok alapján korábban kellene azt megtartani, az üzleti év végétől számított hat hónapon belül bármely napra, ha pedig ez a hat hónapi időtartam az 1915. évi június hó 30. napja előtt telnék el, az 1915. évi június 30. napjáig halaszthatja. Az értékpapírok árfolyamára vonatkozólag pedig úgy intézkedik, hogy az 1914. évi augusztus 1. napján vagy azután záródó üzleti év mérlegébe a tőzsdén jegyzett azokat az értékpapírokat, a melyeknek az üzleti év utolsó napján tőzsdei árfolyamuk nem volt, az 1875 : XXXVII. t.-cz. 199. §-a 1. pontjának megfelelően abban az értékben kell felvenni, amely az üzleti év utolsó napján értéküknek megfelel. A budapesti tőzsdén jegyzett ilyen értékpapírok legfeljebb azzal az árfolyammal vehetők fel, a melyen azokat a budapesti tőzsdén az 1914. évi július 25. napján, e napi jegyzés hiányában pedig ezt a napot megelőzően utoljára jegyezték.

A közgyűlések elhalasztására vonatkozó intézkedés legfőbb indoklása abban van, hogy a vállalatoknak a háború miatt az értékmegállapításnál nagy nehézségeik vannak. Az értékpapírárfolyamok dolgában

pedig azért volt szükség kormányrendeletre, mert a kereskedelmi törvény szerint a tőzsdei értékpapírok az évfárlat napján jegyzett tőzsdei árfolyamokkal állítandók a mérlegbe. Ilyen árfolyam hiányában a rendelettel kellett megállapítani a mérlegbe állítandó árfolyam meghatározásának módját.

A pénzügyek terén legnevezetesebb intézkedés a pénzügyminiszter körrendelete a *jövedelemadó* 1915. évre szóló kivetése tárgyában, mely részletes utasítást tartalmaz a pénzügyigazgatóságok és a székesfővárosi adófelügyelő számára a kivetés módját illetően.

A *hadikölcsön* végleges eredményét január 22-én tette közzé a pénzügyminister. E szerint a jegyzés teljes összege 1170 millió korona. Illetve a jegyzés ennél több volt, de a tényleges befizetéseknél az összeg ennyire redukálódott. Az eredmény messze túlhaladta a várakozást és kétségtelen, hogy jelentékeny morális és pénzügyi hatása lesz a jövőben.

Az Osztrák-Magyar bank a mérlegfőállítás dolgában szintén kényelmetlen helyzetbe jutott a háború következtében. A mérleg főállítása nemcsak nagy nehézségekkel járt volna, de a közzététel a jelenlegi viszonyok között közérdekből nem volt tanácsos. Súlyosbította a helyzetet, hogy a mostani közgyűlésen kellett volna határozni a fölött, hogy a jegybank kéri-e szabadalmának 1917-en túl való meghosszabbítását. A complicatiót a kormány úgy oldotta meg, hogy a bankot fölhatalmazta, hogy szabadalmának meghosszabbítását utóbb is kérhesse és fölmentette az alól a kötelezettség alól, hogy végleges mérleget terjeszsen elő.

Sz.

Az Egyesült-Államok külkereskedelme a háború első hónapjaiban.

Az Egyesült-Államoknak a háborúhoz való állásfoglalásáról az elmúlt hónapokban a legkülönbözőbb hírek voltak elterjedve. Eleinte az a vélemény uralkodott, hogy az Egyesült-Államok a közte és az entente-al szövetséges Japán között fennálló érdekellentétéknél fogva legalább is barátságos semlegességet fog tanúsítani Németország irányában. Később éppen ellenkezőleg azt mondták, hogy az angol kábelmonopoliumnak sikerült az Egyesült-Államokat teljesen az entente javára befolyásolni. Mint látszik, ezek a legelső mendemondák az Egyesült-Államok állásfoglalását a közgazdasági szempontoktól teljesen függetlenül képzelték el. Utóbb viszont éppen azért imputáltak az Egyesült-Államoknak egymással homlokegyenest ellenkező szándékokat és elhatározásokat, mert

a közgazdasági érdekeltséget vették kiindulási alapul, de nem tudták tisztán eldönteni, hogy ez az érdekeltség milyen politikára fogja rábírní a nagy északamerikai köztársaságot. Felmerült az a lehetőség, hogy az Egyesült-Államok, tekintettel azokra az óriási megrendelésekre, a melyeket az amerikai ipar Angliából, Franciaországból és Oroszországból kapott, az entente oldalára fog állani. Másfelől érzékenyen sujtotta az Egyesült-Államok nyersanyag-termelőit Angliának tengeri politikája, a mely, minthogy minden Németországhoz vezető utat elzárni igyekezett, a Németországba irányuló jelentékeny amerikai nyersanyag-kivittelt lehetetlenné tette. Az Unió kormánya állampolgárai különböző érdekeinek megvédésére számos jegyzéket volt kénytelen intézni Londonba is, Berlinbe is.

Mindezek után az előzmények után érdekesnek látszik számszerűen megállapítani, hogy milyen is volt az Egyesült-Államok külkereskedelmi forgalma a háború első hónapjaiban? A gazdasági élet jelenségei közül a külkereskedelmet befolyásolja legjobban a háború. Vajjon tehát az Egyesült-Államok külkereskedelmi forgalmának az alakulásából mire lehet következtetni? Arra-e, hogy a háború súlyos gazdasági csapásként nehezedik az Egyesült-Államokra s az utóbbinak eminens érdeke ezt a háborút minél előbb megszüntetni? Vagy pedig arra, hogy az Egyesült-Államok az egyik, vagy a másik hadviselő fél mellé állva, igenis megtalálhatják a maguk számadását a háborúban, sőt esetleg éppen abból huzhatják a legnagyobb hasznót, ha egy activ természetű semlegességgel, az összes hadviselőket egyformán támogatva, a háborúnak minél hosszabb ideig való kinyújtására törekszenek?

A Newyorker Staatszeitung szerint az Egyesült-Államok legforgalmasabb keleti kikötőjének, a newyorki kikötőnek exportforgalma kített:

1914. augusztusban	33,559.424 font sterlinget,
1914. szeptemberben	61,859.606 » »
1914. októberben	88,199.144 » »
1914. novemberben	102,227.342 » »

Mint látható, a háború kitörése a newyorki kikötő forgalmát óriási mértékben deprimálta, ez a depressio azonban határozottan és fokozatosan felengedett és a háború negyedik hónapjában a kivitteli forgalom már felülmulta az első két háborús hónap együttes exportját. Az 1914. év első tíz hónapjának eredményei, összehasonlítva a megelőző évekkel, még igen nagy visszaesést mutatnak. 1913. január—szeptemberben a newyorki kikötőből kivittek 771,681.769 font sterling értékű árut, 1914-ben a megfelelő időszak alatt csak 650,346.806 font sterlinget.

A newyorki kikötő kiviteli forgalmának a hullámozása úgyszólván simbolizálja az Egyesült-Államok összes (szárazföldi és tengeri) exportjának az alakulását a kérdéses időben. Az összes külkereskedelmi forgalom is a múlt év augusztusában egyszerre hihetetlenül megcsappant, azután mindjobban magához tért, októberben azonban az 1913. év adataihoz viszonyítva még mindig deficitet tüntetett föl. Nevezetesen a kivitel volt: az 1914. év első tíz hónapjában 1,662.685 ezer dollár (1913-ban a megfelelő idő alatt 2,005.283 ezer dollár), októberben 195.283 ezer dollár (271.810 ezer dollár). A behozatal kevesebbet szenvedett úgy a háborút megelőző gazdasági feszültség, mint magának a háborúnak a romboló hatása alatt. A január—szeptemberi időszakban az import 1,548.229 ezer dollárt tett ki, szemben az 1913. évi 1,460.334 ezer dollárral, a mi tehát absolute emelkedés és legföljebb más évek eredményeihez képest jelent némi stagnálást. Az importtöbblet túlnyomó része az év elejére esik, sőt az év első tíz hónapjának 8·8 milliós havi emelkedési átlagával szemben az emelkedés még októberben is csak 5 milliót tett ki (132.949 ezer dollárról 137.978 ezer dollárra).

Az Egyesült Államok 1914. évi külkereskedelméről való legújabb adatok szerint volt:

	Behozatal		Kivitel	
	1914-ben	1913-ban m i l l i ó	1914-ben d o l l á r	1913-ban
Januárban	154·74	163·06	204·07	227·03
Februárban	148·05	149·91	173·92	193·99
Márcziusban	182·56	155·45	187·50	187·43
Áprilisban	173·76	146·19	162·55	199·81
Májusban	164·28	132·72	161·73	194·61
Júniusban	157·53	131·25	157·07	163·40
Júliusban	159·68	139·06	154·14	166·99
Augusztusban	129·77	137·65	110·37	187·91
Szeptemberben	140·09	171·08	156·05	218·24
Októberben	137·98	132·85	195·28	271·86
Novemberben	126·47	148·59	203·77	245·65
Deczembenben	114·40	140·—	246·27	225 —
Összesen	1.789·31	1.748·81	2.112·72	2.481·92

A behozatal emelkedésében (40·5 millió dollár) kétségtelenül nagy szerepet játszik az új amerikai vámtarifa. Augusztusig a behozatali többlet már 121·96 millió dollárt tett ki, azután aláhanyatlott 81·46 millióval. A kivitel csökkenése nem teljesen a háború következménye, mert már az év első hónapjaiban is tetemes kiviteli minus volt tapasztalható (augusztusig 132·28 millió dollár), viszont az 1914 deczember havi export fölülmúlja az 1913. évit.

Ha tiszta képet akarunk az Egyesült-Államok külkereskedelmének a jelentőségéről, akkor tudnunk kell azt is, hogy milyenek voltak az eltolódások különösen az egyes fontosabb áruczikkre és a háborúban résztvevő államokra vonatkozólag. E tekintetben szeptember hóról állanak a rendelkezésünkre adatok, a mikor is buzából exportáltatott 29,255.000 dollár (1913-ban 11,198.000 dollár) és pedig Belgiumba 239.000 dollár (982.000), Franciaországba 8,601.000 dollár (957.000), Németországba — (1,897.000), Angliába 7,271.000 dollár (4,605.000), a többi Európába 5,816.000 dollár (300.000); rézből 6,816.000 dollár (11,404.000) és pedig Franciaországba 388.000 dollár (2,018.000), Németországba — (3,573.000), Angliába 2,197.000 dollár (1,940.000), Ausztria-Magyarországba — (736.000); nyersgyapotból 5,807.000 dollár (65,745.000) és pedig Ausztria-Magyarországba — (943.000), Belgiumba — (1,723.000), Franciaországba — (9,617.000), Németországba — (20,281.600), Angliába 2,256.000 dollár (26,482.000); gyapotárúkból 1,720.000 dollár (2,726.000), mezőgazdasági szerszámokból 656.000 dollár (1,850.000), vágó állatokból 1,169.000 dollár (457.000), gabonaneműekből 46,737.000 dollár (18,538.000), waggonokból 1,839.000 dollár (3,735.000), réz- és rézárúkból 6,816.000 dollár (11,404.000), vas- és aczélárúkból 12,531.000 dollár (22,831.000), cink- és cinkárúkból 2,504.000 dollár (18.000), fa- és faárúkból 4,632.000 dollár (9,244.000).

Az egész 1914. év statistikáját tartva szem előtt is a legnagyobb a visszaesés a nyersgyapot és a réz kivitelében mutatkozik. Aczélneműekben a hanyatlást illusztrálja, hogy a United States Steel Corporation az 1914. évben olyan kevés megrendeléssel volt ellátva, mint 1911-en kívül sohasem. Az amerikai vastermelés a múlt évben teljes 8,072.000 tonnával csökkent. Ellenben a gabonakivitel az 1913. évi 4.551·7 millió bushellel szemben (2.863·76 millió dollár értékben) 4.942·61 millió bushelt tett ki a rendkívül magas árak mellett 3.223·63 millió dollár értékben.

Mindent összevéve: az Egyesült-Államok az import terén a háború daczára sem látnak szükségét, sőt a viszonyok e tekintetben még csak nemis rosszak. Valószínű, hogy a kimaradó német importot a többi hadviselő államok, illetőlg a semleges termelők igyekeztek pótolni és hogy maga Németország is folytatta a semleges államokon keresztül szállításait az Egyesült-Államokba, mert az angol hajók ellenőrzése csak arra terjedt ki, hogy az Egyesült-Államokból ne kerüljön árú Németországba, de az esetleges ellenkező irányú kereskedelmi összeköttetéseket az angolok nem igyekeztek megghiusítani. Az exportálásból származó jövedelme az Egyesült-Államoknak a háború első hónapjaiban tetemesen csökkent, de némi optimismussal a későbbi hónapokra nemcsak a veszteségek ki-

egyenlítődése, hanem valósággal föllendülés is várható. Az exportcsökkenésnek egyik főoka ugyanis az volt, hogy a német czirkálók támadásainak veszélye miatt a hajóforgalom még az entente államaival is a minimumra süllyedt. Látszik ez abból, hogy pl. nyersgyapotot szeptemberben nemcsak Németországba nem szállítottak, hanem Franciaországba sem, sőt Angliába is csak erősen redukált mennyiségben. Az entente-nak időközben sikerült óriási túlerővel a külső tengereken vadászó német hajókat ártalmatlanokká tenni, úgy, hogy az Egyesült-Államok kereskedelme az entente-államokkal jelentékenyen nyerhetett intenzitásban. A legutóbbi hetek eseménye, Németország és Anglia kölcsönös blokádja, ismét érzékenyen veszélyezteti ugyan az amerikai kereskedelmet, de az idevonatkozó eredményeket egyelőre még nem lehet áttekinteni. Egy másik ok, a mely miatt az Egyesült-Államok exportjának az emelkedése várható, hogy a rendkívüli helyzethez való alkalmazkodással valószínűleg mindinkább sikerülni fog a Németországgal és az osztrák-magyar monarchiával való közvetlen kereskedelmet egy, a semleges államokon át vezető közvetett forgalmi úttal pótolni. Ez kitűnik abból a statistikából, a melyet az angol kormány állított össze és a mely szerint a legtöbb semleges állam behozatala az Unióból 1914. novemberben lényegesen nagyobb volt, mint az 1913. évnek ugyanabban a hónapjában. A tengeri kereskedelem szünetelése miatt Németország jelentékeny exportját Délamerikába, Kanadába és Chinába az Egyesült-Államok kereskedelme fogja, legalább is jó részben, elhódítani. Az entente államainak megrendeléseik különösen ipari termékekben fogják az Egyesült-Államok kivitelét szaporítani. A mi pedig a nyersanyagok kivitelét illeti, téves volna azt hinni, mintha az Egyesült-Államok e tekintetben olyan nagyon is sokat szenvednének. A fönti számokból kitűnik, hogy bizonyos nyersanyagokra (gabonaneműek, vágóállatok, érc) Európának olyan nagy szüksége van, hogy ezekben az export — még a háború kitörését követő első hetek nagy szállítási nehézségeinek dacára sem — egyáltalában soha nem csökkent, sőt emelkedett. A nyersanyagkivitel csökkenése túlnyomórészt, majdnem kizárólag, a nyersgyapotra esett, mert Anglia elérkezettnek látta az alkalmat, hogy bosszút álljon a német textiliparon az utóbbinak diadalmas térhódításáért és ki akarta éheztetni a német gyárakat. Az Egyesült-Államok azonban, amelyek barátai voltak Angliának, a mig mint az entente-hadsereg szállítói huzhattak hasznot a háborúból, nyomban igen erélyesen léptek föl, mihelyt Anglia azt akarta megakadályozni, hogy a szabad északamerikai köztársaság polgárai Németországban is megkeressenek annyit, a mennyit lehet. Tudvalevőleg Anglia a nyersgyapotot törölni volt kénytelen a hadi dugárú sorából és éppen így, legalább is deczembertől a leg-

utóbbi blokirozásig könnyebbé lett azoknak a többi nyersanyagoknak az exportja is, a melyeknek forgalmi korlátozottsága miatt az Egyesült-Államok kivitele eleinte erősen hanyatlott.

Az Egyesült-Államok külkereskedelmének a szemlélete azt a meggyőződést kelti az emberben, hogy az amerikai gazdasági világ, ámbár nem volt elkészülve a háborúra, mindenesetre meglepetéséből igen rövid idő alatt fölocsudott és értette a módját, hogy miként kell az új helyzetet a lehető legjobban felhasználni. Hogy nem okoz-e a háború az Egyesült-Államoknak mindig újabb és újabb fordulataival közvetlenül is, vagy közvetve mégis nagyobb károkat, mint a mekkora hasznot a hadviselő államoknak gazdasági ellátása és a harcszerű felszerelésben való segítése nyújt, hogy nem hamis-e tehát tisztára gazdasági szempontból is (egyéb szempontokat most nem is tekintve) az Egyesült-Államoknak az a politikája, a mely a háború tartósságához járul hozzá — ezek oly kérdések, a melyek újabban az európai és az amerikai közvéleményben mind sűrűbben merülnek föl, de az Egyesült-Államok eddigi magatartásával szemben egészséges reactiót szülni még nem tudtak.

Sch.

A statisztikai hivatal két új kiadványa.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. (Magyar statisztikai közlemények 52. kötet. 1914.) (IV. + 1314 oldal.)

*

A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint. Második rész. Állatállomány a gazdaságok nagysága szerint. (Magyar statisztikai közlemények 51. kötet 1914.) (11 + 173 oldal.)

*

A népesség foglalkozási statistikáját, a mely 1913. végén jelent meg, a Közgazdasági Szemle 51. kötetének 5. számában a 339—344. oldalakon részletesen és behatóan ismertettük, úgy, hogy ennek újból való ismertetését feleslegesnek tartjuk. A most megjelent kötet elsősorban a foglalkozások rendszeres és betűrendes jegyzékét adja. A munka két főrésztre oszlik: a foglalkozások szerinti összeállításokat tartalmazó táblákra és azokra a táblákra, a melyek a foglalkozási főcsoportok adatait (összehasonlítva az 1900-iki adatokkal) törvényhatóságokként részletezve tartalmazzák. Ez utóbbi képezi a munka legnagyobb részét.

Az állatstatistika abból a szempontból érdemel több figyelmet és válik a rövid megbeszélésre érdemessé, mert a már egyszer ugyan közölt adatokat olyan combinatív feldolgozásban tárja most elénk, a mely mezőgazdaságunkra sokféle szempontból egészen új világot vet. Az 1911. évi állatstatistikai felvétel adatait ugyanis a most megjelent munka a különböző birtokkategóriák szerint dolgozta fel. A statistika általában két főrésze oszlik: először az állatállománnyal bíró gazdaságok adatait dolgozza fel a területi nagysága szerint; azután az állatállományt a gazdaságok nagysága szerint. A gazdaságokat nagyságuk szerint tíz kategóriába osztja, még pedig 1 holdon aluli, 1—5, 5—10, 10—20, 20—50, 50—100, 100—200, 200—500, 500—1000 és 1000 holdon felüli csoportokba.

Az egész Magyarbirodalom területén abszolút számokban és százalékokban az állatállománnyal bíró gazdaságok ennek a beosztásnak alapján a következőképen oszlanak meg:

1 holdon aluli birtok	105.459	5.2%
1— 5 holdig	694.127	34.1%
5— 10 »	552.658	27.1%
10— 20 »	421.594	20.7%
20— 50 »	205.724	10.1%
50 - 100 »	33.001	1.6%
100— 200 »	10.380	0.5%
200— 500 »	7.125	0.3%
500—1000 »	3.620	0.2%
1000 holdon felüli birtok	3.662	0.2%

Tehát az állatállománnyal bíró gazdaságok összes száma 2,037.350 volt. Tekintve, hogy az állattulajdonosok száma ugyanakkor 2,628.211 volt, arra az eredményre jutunk, hogy 590.861 állattulajdonos semmiféle gazdaságilag művelt területtel nem birt. Ezen birtokkategóriák szerint a legfontosabb állatok állománya a következő volt 1911-ben a felvétel napján:

	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Kecske
1 holdon aluli birtok	87.729	28.336	187.152	60.855	17.240
1— 5 holdig terjedő birtok	1,170.960	257.884	1,029.240	755.991	120.798
5—10 » » »	1,482.542	421.498	1,083.461	1,174.875	96.806
10—20 » » »	1,532.559	565.872	1,305.334	1,492.689	78.394
20—50 » » »	1,048.617	476.604	1,074.297	1,321.687	45.727
50—100 » » »	271.448	123.931	281.520	414.671	6.976
100—200 » » »	147.876	50.819	124.987	271.267	2.331
200—500 » » »	226.119	50.774	149.058	450.305	1.644
500—1.000 » » »	253.235	50.722	184.711	518.951	602
1.000 holdon felüli birtok	626.163	111.920	583.960	1,756.957	1.510
	6,847.248	2,138.360	6,003.720	8,218.248	372.028

Ha ezeket az adatokat az 1895. évi felvétel adataival összehasonlítjuk nagyjából, arra az eredményre jutunk, hogy emelkedést mutat a szarvasmarha-, a juh- és a kecske-állomány, csökkenést pedig a ló- és a sertés-állomány. Ugyancsak nagymérvű csökkenést mutat a gazdasággal bíró állattulajdonosok száma. Az előttünk fekvő statistika szerint a 100 katastrális holdnál kisebb birtokokra az egész állatállománynak 80·65%-a esett, míg az ennél nagyobb birtokokra csak 19·35%-a. Igen szembetűnő jelenség tehát, hogy kis birtokok sokkal gazdagabb állatállománnyal rendelkeznek, mint a nagybirtokok, még pedig az állatlétszám emelkedése a birtokok területi csökkenésével fordított arányban áll. Csak egy példát említünk: az egy holdnál kisebb birtokokon 100 katastrális holdra eső átlagos szám pl. a szarvasmarhánál 218·5, az 1.000 holdon felüli birtokoknál pedig csak 7·6. Ennek magyarázatául az szolgálhat, hogy kisebb birtokok állatállományuknak szükséges takarmányt nem maguk termelik. Az állattulajdonosok 38·8%-ának az összeírás idejében csak egyféle állata volt. Ezekben ismertettük nagyjából a statisztikai munka adatait. Nem tehetjük azonban le ezt a munkát a nélkül, hogy néhány kritikai megjegyzést ne fűzzünk hozzá. A statisztikának, mint tudománynak, legfontosabb feladata az, hogy az összegyűjtött adatokat tudományosan dolgozza fel, vagyis olyan elvek és módok szerint kombinálja, hogy azokból azon gazdasági vagy társadalmi viszonyokra vonatkozólag, a melyekre a feldolgozandó adatok kiterjednek, az észlelhető törvényszerűségről és viszonyokról világos képet kapjunk. Ebből a szempontból az itt ismertetett munka ellen többrendbeli kifogás emelhető. Így például mindjárt az első részben, a melynek a címe: az állatállománnyal bíró gazdaságok száma a terület nagysága szerint, felsorolja ugyan 10 kategóriába sorozva az állatállománnyal bíró gazdaságokat, de ezen kis összeállítás után a gazdasággal bíró állattulajdonosokról beszél és ebből a szempontból csoportosítja az adatokat. Ez rendkívül zavarólag hat, de semmi értelme sincs, mert közgazdasági szempontból sokkal fontosabb volna ezen adatoknak a gazdaságok szerint való csoportosítása. Ebből a hibából magától következik azután a többi: így megmondja ugyan, hogy 590.861 állattulajdonos volt, a kik semmi gazdaságilag művelt területtel nem bírtak. Nem mondja meg azonban, hogy ezek mennyi állatállomány felett rendelkeztek. Azután ez a „gazdaságilag művelt terület” kitétel is homályos és több okból némi felületességre vall. Mert a szövegből igazán nem lehet megtudni, hogy vajjon a csupán legelővel bíró állattenyésztő gazdaságokat gazdaság-számba vette-e szerző, vagy ezeket is a „gazdaságilag nem művelt területek”-hez számítja. Ha így tette, úgy mindenesetre nagy hibát követett el. Sokkal inkább kellett volna azt kimutatni, hogy hány gazdaság nem birt

egyáltalában semmi állatállománnyal, a mi pedig igen egyszerű lett volna. Világosabban kellett volna az állatállomány és az egész ország területe közötti összefüggést bemutatni, valamint azt, hogy milyen viszonyban volt az állatállomány a gazdaságok fajaival, hogy legalább némileg valami képet alkothassunk az egyes gazdaságok belterjességére és arra vonatkozólag, hogy mennyiben használták fel a gazdaságokban igazán gazdaságosan az állatokat. Mindezt ugyanezzel a fáradsággal meg lehetett volna tenni. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy e munkának nincsen semmi értéke, sőt nagyon érdekes és hasznos könyv, csak hogy a statisztikai hivatalnak az adatok feldolgozásában nagyobb tökélyre és tudományos módszerre kellene törekednie. (pp.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi február hó 25-én csütörtökön délután 6 órakor tartotta meg évi rendes közgyűlését, Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos elnöklete mellett.

Elnök a megjelentek meleg üdvözlése után a következő fejtegetésekkel nyitotta meg a közgyűlést:

Ezek a nagy idők igen komoly elmélkedésre adnak okot. Részt vesznek ezekben az elmélkedésekben politikai és tudományos életünk legelőkelőbbjei, a kik rendkívül tanulságos figyelmeztetésekkel látnak el bennünket az iránt, hogy mit várhatunk és mit kell tennünk a háború után, mivel valóban életkérdés a háború utáni feladatoknak helyes puhatolása és sorozatuknak a követelmények szerinti felállítása. A hön óhajtott és vitéz csapataink hős küzdelme mellett Isten segítségével el is érhető győzelem teljes kihasználásának megállapítása a legfontosabb feladat és közgazdaságunk nagyjai reámutattak arra, hogy ez sokkal nehezebb, mint azt általában véve az emberek képzelik. Ezek szerint a mérvadó vélemények szerint semmi esetre sem látszik célhoz vezetőnek főképpen egy nagy összegben kifejezett hadisarczot megállapítani és e mellett közgazdasági előnyöket nyújtó kikötésektől eltekintve, ezáltal lehetővé tenni azt, hogy az elszalasztott közgazdasági előnyöket éppen ellenségeink élvezzék.

Általánosan ismeretes dolog az, hogy a 44 év előtt lezajlott német-francia háború után az e tekintetben követett eljárás későbbben szerencsésnek nem ítéltetett. A vaskancellár Bleichröder tanácsára kötött ki 5 millió franc hadisarczot, evvel azt akarván elérni, hogy Franciaország hosszú időre tehetetlen legyen. A bekövetkezett tény azonban az, hogy Franciaország ezt a hadisarczot a legrövidebb idő alatt lefizette. Nagy

csodálkozás követte ezt a meglepetést, mely éppen Németországra látszott legkevésbé örvendetesnek. Ezen nagy fizetőképesség okainak ki-
puhatolására Németország elsőrangú közgazdasági szakférfiakból álló
bizottságot küldött Franciaországba, mely bizottságnak a tagjai kuta-
tásuk eredménye alapján azt vélték megállapíthatni, hogy Franciaország
pénztermelő képességének egyik főforrása a nagy kiterjedésű víziutak
használatában rejlik. Más országokhoz képest ugyanis az olcsó víziutak
használatát által úgy a nyers anyagoknak, valamint a feldolgozott ter-
mékeknek szállításában jelentékeny összegeket takarított meg. Ezzel
— akár úgy, mint az ókorban — a győző tanult a legyőzöttől és neki
is látott Németország azonnal a természetes víziutak fejlesztésének és
mesterséges víziutak építésének. Az utolsó 40 év alatt ezekre a célokra
Németország legalább 1.000 millió márkát költött, de nem maradt meg
a 40 év előtti állapotban Franciaország sem, amely ezen idő alatt
szintén mintegy 1.000 millió francot költött víziutakra. A két nagy
ország tevékenysége között a különbség mégis az, hogy Franciaország-
ban elsősorban gazdasági célokat követő víziutakat létesítettek, ellen-
ben Németországban stratégiai szempontok is vétettek figyelembe. A
stratégiai jelentőséggel bíró mesterséges víziutak közé tartoznak az
Északi-tengert a Keleti-tengerrel összekötő már kész Wilhelms-Kanal,
továbbá a Franciaország felé transversális irányban vezető és épülő-
félben levő Mittelland-Kanal. A Wilhelms-Kanal segítségével Német-
ország hadihajói az egyik tengerből könnyen jutnak a másik tengerbe,
holott az ellenséges flotta hasonló törekvése megakadályozható, de leg-
alább is megnehezíthető. A Mittelland-Kanal feladata leendő a vasutakon
történt gyors felvonulás megtörténte után katonákat, fegyvereket és
élelmiszereket a csatatérre, onnan pedig a megsebesült és megbetege-
dett katonaságot hazájukba szállítani.

A háború után csak az ezáltal szenvedett nagy veszteségek helyre-
pótlása után következhetik az ország gyarapodása és fejlődése, a miből
következik, hogy gondoskodni kell az ehhez szükséges eszközökről, a
melyek segítségével új erőforrásokhoz jussunk. Ezek közé az eszközök
közé tartoznak kétséget kizárólag a víziutak. Jankovich Béla mostani
vallás- és közoktatásügyi miniszter egy néhány év előtt itt a Köz-
gazdasági Társaságban tartott előadása során többi között megál-
lapította azt, hogy az élet terheinek könnyebb viseléséhez a víziutak jelen-
tékenyen hozzájárulnak és a midőn azt kérdezte, hogy a mesterséges
víziutak dolgában hogy állunk Magyarországon, arra a következtetésre
jutott, hogy sehogy. Pedig nálunk a tervezett mesterséges víziutak nem-
csak közgazdasági, hanem stratégiai jelentőséggel is bírnának. A Duna
és Tisza között létesítendő hajózó csatorna stratégiai jelentősége abban

rejlének, hogy dunai monitoraink Budapestről az Aldunán vagy megfordítva akkor is közlekedhetnének, hogyha a Középdunán rendkívüli kis vizállás vagy hajósülyedés folytán időleges hajózási akadályok volnának. De sokkal nagyobb a stratégiai jelentősége a Duna és Száva között létesítendő úgynevezett Vukovár-Samac csatornának. A kereskedelemügyi m. kir. ministerium által 1908-ban „Adatok a Duna-Száva csatorna és Adria felé vezetendő viziút kérdéséhez” cím alatt közrebocsátott terjedelmesebb műben rendszeresen össze vannak foglalva ezen csatorna közgazdasági jelentőségére és rendeltetésére vonatkozó fejtegetések. Ezek szerint a csatorna legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy a Duna és Tisza vízrendszere és a Száva folyó közötti vízi forgalomban igen jelentékeny útrövidülést idézne elő, a mennyiben az 57 kilométer hosszú csatorna létesítése következtében a viziút a Dunáról Budapest felől a Szávára nem kevesebb mint 420 kilométer, a Tiszáról a Szávára 177 kilométer, az Aldunán pedig 85 kilométerrel rövidülne Sziszek felé a mai Belgrád—Zimonyon át vezető természetes viziút-kapcsolattal szemben. A csatorna kiépítése, valamint a Kulpa-folyónak Károlyvárosig leendő hajózhatóvá tétele esetén évenként 8 millió korona megtakarítás érethetnék el szállítási költségekben, a mi 150—200 milliós tőkének felelne meg. Ugyanezen csatorna stratégiai jelentősége tekintében kiemelendő az, hogy ma, midőn hadseregünk egy hatalmas része a Száva mentén, Belgrád előtt s a Dunán le birodalmunk határán Orsováig felvonulva áll, kétségen felül áll, hogy ezen csatornának milyen nagy szerepe juthatott volna az egész ottani hadviselés körül. A csatorna, a mely a Duna-folyamnak úgyszólván egyenes mesterséges folytatását képezi, az annektált, tehát saját tartományaink szíve felé éppen oly szolgálatot tenne, mint maga a Duna.

Ezek alapján a Közgazdasági Társaság tisztelt tagjait arra kérem, hogy mindenki a maga működése körében mindent elkövessen, hogy az ország saját jól felfogott érdekében a viziutak tág jelentőségéről állandóan tájékoztatva legyen és hogy a meglevő viziutak fejlesztésének, valamint a felsorolt mesterséges viziutak létesítésének kérdése soha a napirendről le ne kerüljön.

Ezzel a közgyűlést megnyitom.

Igazgató bemutatta az igazgató-választmány 1914. évi működéséről szóló jelentését, a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1914. évi zárszámadásokról és előterjesztette az 1915. évi költségvetést. (L. a Közgazdasági Szemle 1915. évi január—februári számát.)

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, a zárszámadásokat helyeseknek találta, az elnökség részére a felmentvényt megadta s elfogadta az 1915. évi költségvetést.

Azután megválasztotta a Társaság az elnökséget és az igazgató-választmányt 1915–1917-re. A választás eredménye a következő:

Tiszteletbeli elnök: Báró Láng Lajos.

[*Volt elnökök:* Báró Láng Lajos (1894–1902 és 1907–1912).
Kautz Gyula † (1902–1907). Vargha Gyula (1913)].

I. Elnökség.

Elnök (1915-re): Hoszpötzky Alajos
Alelnök: Halász Sándor.
Igazgató: Mandelló Gyula.

Főtítkárok: Paikert Alajos.
Bud János.

Pénztáros: Huszár Gyula.
Ellenőr: Baumgarten Nándor.
Ügyész: Fekete Ignác.

Osztálytitkár: Szirt Lajos.

II. Igazgató-választmány.

1. Antal Géza	25. Jankovich Béla	48. Pap Dezső
2. Bedő Albert	26. Katona Sándor	49. Pap Géza
3. Bernát István	27. Kilényi Hugó	50. Popovics Sándor
4. Bosányi Endre	28. Ifj. Korányi Frigyes br.	51. Rubinek Gyula
5. Buday László	29. Kovács Gábor	52. Schmidt József
6. Concha Győző	30. Kovács Gyula	53. Somogyi Manó
7. Chorin Ferencz	31. Kovács Ferencz	54. Szabó Jenő
8. Deutsch Antal	32. Krejcsi Rezső	55. Szabóky Alajos
9. Domony Móricz	33. Kvassay Jenő	56. Széll Kálmán
10. Exner Kornél	34. Lánczy Leó	57. Szilassy Zoltán
11. Farkas Geiza	35. Lers Vilmos	58. Szterényi József
12. Fellner Frigyes	36. Magyary Géza	59. Teleszky János
13. Fenyvessy Adolf	37. Mailáth József gr.	60. Thirring Gusztáv
14. Ferenczi Imre	38. Mándy Lajos	61. Tisza István gr.
15. Földes Béla	39. Matlekovits Sándor.	62. Tolnay Lajos
16. Gaál Jenő	40. Mattyasovszky Miklós	63. Tonelli Sándor
17. Gelléri Mór	41. Mende Bódog	64. Ullmann Adolf
18. Gonda Béla	42. Miklós Ödön	65. Vágó József
19. Gorove László	43. Nagy Ferencz	66. Vargha Gyula
20. Halász Imre	44. Navratil Ákos	67. Varró István
21. Hegedüs Loránt	45. Neumann Károly	68. Walder Gyula
22. Heller Farkas	46. Ottlik Iván	69. Wallon Dezső
23. Ifj. Hollán Sándor	47. Pap Dávid	70. Wickenburg Márk gr.
24. Horváth János		

III. Számvizsgálók. (1915-re.)

Baross Géza
Beck Dénes

Schóber Béla

Székely Ferencz
Zsengery Manó.

Hospotzky Alajos elnök meleg szavakban köszönetet mondott a saját és az elnökségi tagoknak nevében megválasztásukért.

Miután igazgató jelentése szerint a közgyűlés elé terjesztendő indítvány nem érkezett be, az ülés ezzel befejeződött.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi márczius hó 4-én, csütörtökön délután 6 órakor Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen Pernyési-Szabó Ferencz, Budapest székesfőváros vásárigazgatója *háború és közéletmezés* címmel előadást tartott.

Az előadást a Közgazdasági Szemlében közölni fogjuk. Előadás után az elnök köszönetet mondott az előadónak érdekes és tanuságos előadásáért; a gabona-monopoliumot illetőleg azonban kiemelte, hogy ezt kivételes állapotok indokolhatják, de rendes körülmények között nem hinné, hogy megfelelő volna; az egész ország gazdaságát terhelné, de még a mezőgazdaság érdekeit sem szolgálná.

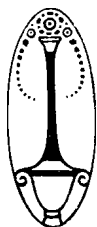

HIRDETÉSEK.

INDEX·VISIBLE

---

*A legjobb, legáttekinthetőbb,
legpontosabb czédula-katalogus rendszer.
Sokkal jobban áttekinthető, mint a fiókos-rendszer.
A kezelésben 10—60 % időmegtakarítás.
Minden czédula vezérszava
állandóan látható.*

*Index Visible,
Inc. Times Building,
New-York.*

**Tekintse meg
vételkötelezettség nélkül a**

„THE MONARCH VISIBLE“

**amerikai írógép
új 3. számú modeljét.**

Ismertetővel készséggel szolgál

„The Monarch Visible“ írógéptelep

Budapest, Semmelweis-u. 14. sz.

Referentiák:

Budapest székesfőv. tanácsa 81 Monarch írógépet alkalmaz.
Pesti magy. keresk. bank 70 Monarch írógépet alkalmaz.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzügyi piacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Díszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándécul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4°/o-os és 4¹/₂^o/o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂^o/o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4°/o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂^o/o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetési kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek. *) — Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cs. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti kocsik- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá **vasúti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sín**ek és sinkapcsoló szerek, **kocsi-** és **híntő-tengelyek**, **sodrony** és **sodronyszeg**ek, **kereskedelmi** és **méretes** lemezek, **horganyozott** és **hullámlemezek**, **tetőlemez-zsindelyek**, **fehérlemezek**, **faszén**, **nyers-vas**, öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az
igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

A Magyar Országos Központi Takarékpénztár

XLIII. rendes közgyűlését

1915. évi márczius hó 27-én délután 4 órakor az intézet helyiségében (IV., Deák Ferencz-utca 7. szám, I. emelet) tartja meg.

Napirend :

1. Az igazgatóság jelentése.
2. Zárószámadások előterjesztése a felügyelő-bizottság jelentésével.
3. Felmentvény az igazgatóság és felügyelő-bizottság részére.
4. Mérleg megállapítása, nyeresmény felosztása és kifizetése iránti határozathozatal.
5. Három igazgatósági tag választása.
6. A felügyelő-bizottság választása.
7. A választmány választása.

 Azok a t. részvényesek, kik ezen közgyűlésen résztvenni szándékoznak, sziveskedjenek részvényeiket az alapszabályok 37. §-a értelmében *) f. évi márczius 24-ig délelőtt 12 óráig az intézet pénztáránál letenni, mely alkalommal a mérleg is rendelkezésükre állandó.

Az igazgatóság.

*) 37. §. Közgyűlésen résztvehetnek mindazok a részvényesek, kik három nappal a közgyűlés megtartása előtt a le nem járt szelvényekkel együtt oly részvényt tesznek le a társulatnál vagy a közgyűlési hirdetményben megjelölt más pénztárnál, mely legalább hat hónappal a közgyűlés napja előtt a letevő saját nevére íratott.

1015

MEGHIVÓ

a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-banknak

1915. évi márczius hó 30-án délelőtt fél 11 órakor saját helyiségeiben (V., Dorottya-utca 6. sz.) tartandó

XLV. évi rendes közgyűlésére.

NAPIREND :

1. Az igazgatóság jelentése az 1914. üzletévről. 2. Az 1914-iki számadás és mérleg előterjesztése és az igazgatóságnak a nyereség felosztására vonatkozó indítványa.
3. A felügyelő-bizottság jelentése az igazgatóság által előterjesztett évi számadás és mérlegről, valamint a nyereség felosztását illetőleg tett indítványok megvizsgálásáról.
4. Ezen tárgyak és az igazgatóság és a felügyelő-bizottság részére adandó felmentvény feletti határozat. 5. Rendkívüli tartalék javadalmazása. 6. A nyngdijszabályzat módosítása.

Azok a részvényesek, kik a közgyűlésen résztvenni kívánnak, felhivatnak, hogy az alapszabályok 17. §-a értelmében részvényeiket a még le nem járt szelvényekkel együtt legkésőbb folyó évi márczius hó 27-ig a következő helyek valamelyikén letéteményezzék: **Budapest**en: a bank központi pénztáránál (V., Dorottya-utca 6.); **Fiumé**ban: a bank fiókosztályánál (Via del Lido 7.); **Kassá**n: a bank fiókosztályánál (Fő-ut 11. szám); **Kolozsvá**rott: a bank fiókosztályánál (Mátyás király-tér); **Pozsony**-ban: a bank fiókosztályánál (Fő-tér); **Wien**-ben: a K. k. priv. Österreichische Länderbanknál (I., Hohenstaufengasse 1.).

A megvizsgált mérleg és az erre vonatkozó felügyelő-bizottsági jelentés 8 nappal a közgyűlés előtt a társaság helyiségeiben a t. részvényesek rendelkezésére áll.

Budapest, 1915. évi márczius hó 14-én.

(Utánnnyomás nem díjaztatik.)

AZ IGAZGATÓSÁG.

MEGHIVÓ

a Budapesti takarékpénztár és országos zálogkölesön részvénytársaság

részvényeseinek 1915. évi márczius hó 18-án, csütörtökön délelőtt 11 órakor a takarékpénztár I. emeleti üléstermében (VI., Andrassy-út 5. sz.) tartandó

XXII-iki rendes évi közgyűlésére.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság jelentése.
2. A zárszámadások előterjesztése és a felügyelő-bizottság jelentése.
3. A mérleg megállapítása és a felmentvény iránti intézkedés.
4. A nyereség hováfordítása iránti határozathozatal.
5. Az igazgatóság választása.
6. A felügyelőbizottság tagjainak választása és a bizottság tiszteletdíjának megállapítása.
7. A választmány kiegészítése.

Budapesten, 1915. évi márczius hó 4-én.

Az igazgatóság.

 Azok a t. cz. részvényesek, a kik a közgyűlésen résztvenni óhajtanak, felkérnek, hogy nevükre irt részvényeiket az alapszabályok 20. §-a értelmében bezárólag 1915 márczius hó 15-ig Budapesten a társaság főpénztáránál (VI., Andrassy-út 5. sz.), vagy Triestben a Filiale der k. k. priv Oesterreichischen Creditanstalt für Handel und Gewerbe pénztáránál letenni sziveskedjenek, hol a letett részvényekről elismervényt nyernek, mely a közgyűlésen való részvételre igazolási jegyül szolgál.

A közgyűlésen az alapszabályok 16. §-a szerint a részvényesek az általuk letett minden 5 darab részvény után egy-egy szavazatra jogosultak, azonban 30 szavazatnál többet sem saját, sem megbízója nevében, sem mindkét minőségben együtt, senki sem gyakorolhat.

A mérleg, valamint a felügyelőbizottság jelentése a letéteményezési helyeken a t. részvényesek rendelkezésére áll.

A „Pesti Victoria gőzmalom“

t. cz. részvényesei tisztelettel meghívtnak a f. évi márczius hó 20-án, szombaton délelőtt 11 órakor a Magyar Fővárosi Malomegyesület helyiségeiben (V., Mária Valéria-utcza 12. sz., II. em.) tartandó

48-ik rendes közgyűlésre.

Napirend:

1. Két részvényes megválasztása a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére.
2. Az igazgatóság évi jelentése, a felügyelő-bizottság jelentése, az 1914. évi mérleg jóváhagyása és a felmentvény megadása.
3. A nyereség hováfordításának és az osztaléknak megállapítása.
4. Egy igazgatósági tag megválasztása.

 Azon t. cz. részvényesek, kik ezen közgyűlésen résztvenni kívánnak, az alapszabályok 24. §-a értelmében tartoznak részvényeiket a szelvényivekkel együtt legkésőbb f. évi márczius hó 17-ig a társaság pénztáránál (V., Ujpesti rakpart 22.) letéti elismervény ellenében, mely egyuttal belépti jegyül szolgál, letétbe helyezni. Ugyanott márczius hó 12-től kezdve a felügyelő-bizottság évi jelentése a mérleggel együtt a t. cz. részvényesek rendelkezésére áll.

Budapest, 1915. évi márczius hó 12-én.

Az igazgatóság.

MEGHIVÓ.

A

Budapest-Lipótvárosi Takarékpénztár Részvénytársaság

t. részvényesei az intézet házában Budapesten, V., Vilmos császár-út
36—38. folyó évi márczius hó 23-án d. u. 4 órakor tartandó

XIX. ÉVI RENDES KÖZGYÜLÉSÉRE

ezenel meghivatnak.

Tárgyrend:

1. Az igazgatóság és felügyelőbizottság jelentése.
2. A mérleg, valamint a nyereség- és veszteségszámla megállapítása.
3. A nyereség hovaforrása iránti határozathozatal.
4. Az igazgatóságnak és felügyelőbizottságnak a felmentvény megadása.
5. A felügyelőbizottság és választmány tiszteletdíjának megállapítása az 1915. üzletévre.
6. Az igazgatóság kiegészítése, a felügyelőbizottság és választmány megválasztása.
7. Esetleges indítványok tárgyalása.

Kelt Budapesten, 1915. évi márczius hó 13-án.

Az igazgatóság.

Azon részvényesek, kik a közgyűlésen résztvenni óhajtanak, kötelesek a legkevesebb 60 nap óta a társaság részvénykönyvében saját nevükre írott részvényeiket, a hozzá tartozó még le nem járt szelvényekkel együtt, legkésőbb 3 nappal a közgyűlés megtartása előtt (f. é. márczius 20-ig bezárólag) az intézet pénztáránál letéteményezni.

MEGHIVÓ

a Magyar Általános Takarékpénztár Részvénytársaságnak

1915. évi márczius hó 20-án délután 6 órakor az intézet saját házában (Budapest, V., József-tér 14. sz.) levő helyiségeiben tartandó

XXXIII. rendes közgyűlésére.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság jelentése az 1914-iki üzletévről.
2. Az igazgatóság zárszámadásának előterjesztése és indítványa a megállapítandó osztalékra nézve.
3. A felügyelő-bizottság jelentése az igazgatóság által megállapított évi mérlegről, valamint a nyereség felosztását illetőleg tett indítványának megvizsgálásáról.
4. Határozathozatal az előbbieket felett és a felmentvény megadása az igazgatóság és felügyelő-bizottság részére.
5. Az alapszabályok 36. §-ának megváltoztatása.

Azon t. cz. részvényesek, a kik ezen közgyűlésen résztvenni kívánnak, felkéretnek, hogy az alapszabályok 13. §-a értelmében nevükre szóló részvényeiket a még le nem járt szelvényekkel együtt legkésőbb folyó évi márczius hó 16-ig Budapesten a társaság főpénztáránál, vagy Bécsben az „Union-Bank“-nál, avagy Triestben a Cs. kir. szab. Triesti általános biztosító társulatnál (Assicurazioni Generali), a „Filiale der k. k. priv. Österr. Credit-Anstalt für Handel- und Gewerbe“ című intézetnél, a „Filiale der Union-Bank“-nál, a „Filiale der Anglo-Österreichischen Bank“-nál helyezték letétbe.

A megvizsgált mérleg és az arra vonatkozó felügyelő-bizottsági jelentés a társaság helyiségeiben a t. c. részvényesek rendelkezésére áll.

Budapest, 1915. évi márczius hó 11-én.

Az igazgatóság.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy 1912. évi márczius hó 1-től érvényes helyi árúdíjszabásának I. rész A és B szakaszaihoz, valamint a II. részhez kiadandó

III. pótlék

nem — mint hirdetve volt — folyó év márczius hó 1-én, hanem márczius hó 15-én lép érvénybe.

Budapest, 1915. évi február hó 26-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy vegyes hajójáratait Vukovár—Ujvidék között az egyidejűleg kiadott menetrend-hirdetmények szerint a folyó évben akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban márczius hó 1-én lesz.

Az említett napon tehát ezen vonai államásainak egymásközi forgalmában úgy a személy- mint az árúszállítás megnyílik.

Budapest, 1915. évi február hó 26-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy vegyes hajó-járatait Budapest és Ercsi között az egyidejűleg kiadott menetrend-hirdetmények szerint akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban folyó évi márczius hó 1-én lesz, mely napon ezen vonal állomásainak egymásközi forgalmában úgy a személy- mint az árúszállítás megnyílik.

Egyben pedig közli, hogy Érd és Szigetújfalu állomásokat a gőzös egyelőre nem érinti.

Budapest, 1915. évi február hó 26-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy vegyes hajó-járatait a Kisdunán Budapest—Visegrád—Dömös között az egyidejűleg kiadott menetrend-hirdetmények szerint akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban folyó évi márczius hó 1-én lesz.

Ezen járatokkal egyidejűleg a kisdunai állomások a személy- és árúforgalomra megnyílnak.

Budapest, 1915. évi február hó 26-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy folyó év márczius 1-én a regensburg-ujvidéki vonalon fekvő állomásain kívül a Tisza mentén fekvő állomásaival és Nagybecskerekkel való forgalmában is megkezdí az árúfelvételt.

A magyar átrakási állomásokon át hajóról vasutra irányuló forgalom további intézkedésig még szünetel.

Budapest, 1915. évi február hó 26-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy a budapesti raktáraiban és rakodóhelyein beállott árútorlódás következtében *Budapestre érkező* mindazon árúkra, melyekre a helyi árúdíjszabás I. rész B) szakaszának D) fejezetében foglalt vonatkozó határozmány 5 napi fekbérmentességet állapít meg, ezt a fekbérmentes határidőt, folyó évi márczius hó 22-től, további intézkedésig *3 napra szállítja le*. Egyidejűleg és ugyanezen időponttól való érvénnyel a Budapestén tároló, vagy Budapestre érkező árúknál a helyi díjszabás fenti fejezete XI. szakaszának B—4, —d), e), f) és g) pontjai szerint esedékes fekbértételek *azok kétszeresére* emeltetnek fel.

Budapest, 1915. évi márczius hó 18-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy a múlt évi szeptember 15-én életbeléptetett amaz intézkedése, a mely szerint Bécsbe és Budapestre érkező árúkra megszabott fekbérmentes határidő megrövidített s a fekbértételek folyó évi márczius hó 1-én *hatályát veszíti*.

Márczius 1-től kezdődőleg a küldeményekre a helyi árúdíjszabásban megállapított fekbérmentes határidő fog ez állomásokra érkező küldeményekre is alkalmaztatni s a díjszabásban megállapított fekbér fog beszedetni.

Budapest, 1915. évi márczius hó 1-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirrre teszi, hogy vegyeshajó-járatait Baja—Apatin között az egyidejűleg kiadott menetrend-hirdetmények szerint a folyó évben akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban márczius hó 6-án lesz, a mely nappal a személy- és árúszállítás ezen vonal állomásaival való forgalomban megkezdődik.

Egyben pedig közli, hogy Monostorszeg állomást a gőzös egyelőre nem érinti.

Budapest, 1915. évi február hó 27-én.

Az igazgatóság.

Háborus idők közéleti tanulságai.¹⁾

Hat hónapja múlt, hogy Európa legnagyobb nemzetei között kitört a nagy világháború s bár még nincs befejezve, már is igen sok tanulságot szolgáltatott minden téren. Hogy nagyban befolyásolta a közéleti életet is, azt mindnyájan tudjuk és érezzük. E hatással érdemes részletesen foglalkozni, hogy az így gyűjtött tanulságokat közéleti politikánk jövőjének irányításánál gyakorlatilag is felhasználhassuk.

A harczban álló nagyhatalmasságoknak e háború által követelt közéleti intézkedéseiről ma még csak egyoldalulag lehetünk tájékozva. Egész általánosságban csak annyit tudunk, hogy a középeurópai két szövetséges állam múlt évi mezőgazdasági termése gyenge közepes volt s hogy a másik oldalt álló három nagyhatalmasság ezen gyengénket minden eszközzel törekszik kihasználni s bennünket idegen, tengerentuli államok élelmiszereitől teljesen elzárni. Éppen ezért az itt következő tanulmány is csak a Németbirodalomra s a Magyar-Osztrák birodalom közéleti kérdéseire terjeszkedik ki; egyrészt, mert e tekintetben legalább a legújabb időkig, mi voltunk az egyedül körülzároltak; másrészt, mert az angol, francia és orosz közéleti állapotokról jelenleg nincs módunkban megbízható részletes adatokat szerezni.

A mi az élelmiszerek termelését, felhasználását s forgalomba hozatalát illeti, úgy elegendő lesz ez alkalommal csupán rá mutatni azon általánosan ismert tényre, hogy Németországban évek óta nagy és sikeres erőfeszítéseket tesznek arra nézve, hogy gabona-átlagterméseiket fokozzák, a burgonyatermelést minél nagyobb területekre kiterjesszék s az állattenyésztést és hizlalást, de legfőképpen a sertésenyésztést oly mérvűvé fejlesszék, hogy ezek által a birodalom lakosait közéleti szempontból is minden más országtól függetlenítsék. E mellett az élelmiszerek forgalma s fogyasztása az egész birodalomban, nagy átlagban szólva, meglehetősen szabályossággal elosztott, a mennyiben az egész birodalomban számtalan, virágzó iparral bíró nagyváros létezik, melyek

---

¹⁾ Pernyési Szabó Ferencz Budapest székesfőváros vásárigazgatójának előadása a Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi márczius hó 4-én tartott felolvasó ülésén.

valamennyie egy-egy, állandó forgalmat s árt szabályozó góczpontot képez.

Ugyanílyen általánosságban beszélve, a Magyar-Osztrák birodalomban teljesen elütő a helyzet. A nagy nyers termelő területek részben Galicziára és Bukovinára, legfőképen azonban Magyarország sík vidékeire terjednek és fő kereskedelmi s fogyasztó góczpontunk úgyszólván csak kettő van: Bécs és Budapest. Magában a gabonakereskedelemben a tul a dunai és felsőmegyei vidék gazdaságai a bécsi gabonatőzsde paritásaihoz tartják magukat; míg hazánk többi részén a budapesti tőzsde paritása alapján történnek az eladások. Ugyanez áll a vágóállatok árára is.

Ezen állapot nagy bizonyítéka annak, hogy vidéki városaink leg többje még ma sem képez ipari, sok munkást foglalkoztató, igazi városi elemmel telített nagy fogyasztó góczpontot. Nyers terményeink legnagyobb része az említett két nagy városba irányul s áruszállításaink főeszköze, a vasút, szinte e két központba fut össze.

Ezen teljes általánosságban rajzolt helyzetbe kell magunkat beleképzelni, ha a most folyó világháborúnak első hatását jellemezni akarjuk.

1914. július 26-án tört ki a háború s a bécsi és budapesti gabonatőzsde azonnal beszüntette működését. Ez az egy tény talán a legnagyobb hatással volt egész közéletünkre. Mindenki úgy érezte, hogy eloltották azt a mécset, mely állandóan rávilágított legfőbb szükségleti cikkeink áralakulására, melyhez aztán az ország minden termelője alkalmazkodott. Egyszerre minden útmutató nélkül kellett az ország minden városának s minden termelőjének a „helyi árakat” kialakítani.

Az árútőzsdék működésének hirtelen történt megszüntetésével fellépett még két új tényező, melyek gyökeresen megváltoztatták közéletünk viszonyainkat. Egyrészt a vasuti szállítási eszközök teljesen katonai célokra fordítottak; úgy, hogy élelmiszer- s nyersterményforgalmunk egyszerre s majdnem teljesen megakadt. Másrészt élelmiszerpiacszainkon fellépett bevásárlóként egy eddig nem ismert legnagyobb fogyasztó: a hadsereg.

Ez a három tényező, vagy ha úgy tetszik, körülmény egyszerre rávilágított közéletünk intézményeink elégtelen voltára és általában kétségülenségre.

Mindezekkel szemben az események gyors bekövetkezte mégis a higgadtabb elemeknél is azt a meggyőződést érlelte, hogy a készülő háború a közéletre aggasztó veszedelmet nem hozhat. Szinte megnyugtatólag hatott az az okoskodás, hogy hiszen a hadbavonultak a békeidőben is ettek, s mivel az országnak legegészségesebb, legmunkabíróbb eleme megy hadba: az élelmiszer-fogyasztás sem emelkedhet túlságosan.

Ezen elméleti okoskodás az első hetekben még a közéleti hatóságokat is magával ragadta nemcsak nálunk, hanem Németországban is. Első pillanatra úgy a polgári lakosságnak, mint magának a hatóságoknak a megmozdult árak visszaszorítása látszott a legsürgősebb feladatnak.

Budapesten a mozgósítás napján 8–9 fillér volt 1 kg. burgonya s négy nap alatt ezen ár 40 fillérre szökött. Megfelelő piacrendészeti intézkedéssel (tudniillik az árszöktetőknek megfenyegetése azzal, hogy ha a régi árakhoz vissza nem térnek, piaci árúhelyüket elveszítik) a detail árak már a következő héten ismét a régi határok között mozogtak. Ezen gyors siker szinte kezdett igazat adni azoknak, kik egészen a legújabb időkig azt tartották, hogy a közéleti tudományoknak csak egy kis, csonka ága, mely az élelmiszerpiacok úgynevezett hetivásárjainak rendészeti felügyeletéből áll s legfeljebb magában foglalja mint közintézményeket a községi vágóhidakat s a városokban levő gabonaraktárakat. Különösen nálunk, mint nyerstermelő országban, az úgynevezett falusi lakosság közéleti közéletével már csak azért sem kellett különösebben törődni, mert hisz ezen lakosság háznépének egész élelmiszer-szükségletét maga meg tudja termelni. Még vidéki városaink lakossága is sok helyt tart fejős tehenet, hizlal sertést és tart háza körül veteményes kertet. A közéleti közéletre, a tömeg ellátására békeidőben tehát csakis a városokban volt szükség.

A városok tömegellátása egész a legújabb időkig tisztán a magán-tevékenységre volt bízva s maga a hatóság csak alkalmat nyújtott az adásvételek lebonyolítására. Ezen magán-tevékenység a rendes napi forgalomnak megfelelőleg alakult s éppen nincs rendkívüli esetekre berendezve. Néhány napig tartó ünnepek, nagyobb embertömegeknek a városokba tódulása ily viszonyok között mindig bizonyos zavart okozott, noha a magánvállalkozás iparkodott az előre tudható nagyobb fogyasztást kielégíteni. Így p. o. Budapesten Szent István napkor kedvező időjárás esetén az idegenforgalom a környék lakosságának bevándorlásával együtt 200.000 új fogyasztót jelent, ami a rendes lakosság létszámának majdnem 25%-os emelkedését jelenti.

Modern nagyvárosaink mindjobban érzik a szükségét annak, hogy annak a tömegnek, mely egy-egy városban él, megélhetését, élelmiszerrel való ellátását állandóan biztosítsa. Az élelmiszer-piacokat, vásárcsarnokokat, állatvásártereket, közvágóhidakat, élelmiszerraktárakat és hűtőházakat az egészségügyi s technikai tudomány eszközeivel törekszik felszerelni; az élelmiszerkereskedelem terén kifejlett számtalan magánvállalkozás mindenütt ott, hol nagyobb tőkebefektetésről vagy különösen fontos közegészségi tekintetéről van szó: községi vállalatokkal törek-

szik kiegészíteni, minők a vásárpénztári s közraktári intézmények, a községi élelmiszerüzemek, stb.

A városi hatóságoknak ezen új irányú közélelmezési vállalkozásai sokak szemében visszatetsző, mert a magántevékenységgel szemben túlerővel fellépő versenyvállalkozás. A most folyó háború azonban nagyon is igazolta a városi közélelmezés terén kifejtett ezen újabb iránynak helyességét.

Mielőtt azonban ezen újabb közélelmezési intézmények nagy jelentőségére bővebben kiterjeszkednénk, lássuk a másik nagy embertömegnek: a katonaságnak közélelmezését.

A hadseregellátás is tömegélelmezés azzal a különbséggel, hogy ez békeidőben rendszeren a városok közélelmezési intézményeire támaszkodik. A közélelmezési osztályok az egyes csapattestek élelmezéséről állomáshelyeiken épp úgy gondoskodnak, mint p. o. a városi kórházak, népkonyhák stb., épp ezért béke idején a katonaság élelmezése szorosan egybe van olvadva a polgári lakosság élelmiszer-piaczával, vállalataival, intézményeivel.

A hadiállapot e helyzetten egyszerre gyökeres változást idéz elő. A vidékről beözönlő behivottak, vagy az egy-egy községen átvonuló csapatok óriási létszáma egyszerre olyan igényekkel lép fel az illető városokban vagy községekben, melyre ezek berendezve nincsenek. Hiszen ha egy 2—3 ezer lelket számláló kis községben néhány ezred csak 1—2 napig tartózkodik, az annyit jelent, mintha Budapest egy-milliós lakossága máról-holnapra kétmillióra emelkednék.

A hadbavonultak ily tömeges csoportosításán kívül felforgatja a normális közélelmezést azon körülmény is, hogy a hadsereg a mozgósítás első napjától kezdve óriási tömegekben törekszik beszerezni hetekre, sőt hónapokra terjedő szükségletét, legyőzhetetlen versenyt támasztva a legtágabb értelemben vett élelmiszer-piaczon a polgári elemmel szemben. E verseny a háború folyamán még fokozódik. A váltakozó harczok közben óriási élelmiszerkészletek semmisülnek meg, kerülhetnek ellenséges kézbe. Nagy vidékek terményei pusztulnak el; úgy hogy az ott levő polgári lakosságnak élelmiszeréről magának a katonaságnak kell gondoskodni. Végül a modern háborúnak száz-ezrekre menő hadifoglyai is új fogyasztókat hoznak a hazába. Ezekkel szemben mint apadást csak a harczban elhullott honfitársaink létszámát állíthatjuk.

A háborús élelmiszerfogyasztásnak ezen általános megrajzolása mellett elegendő rámutatni a jelen esetben arra, hogy hazánkban a Szerbiával határos délvidék élelmiszerkészlete lett hadseregünk által hónapokon át kihasználva; északon Galiczia egész lakossága szorul a

mi kenyereinkre s a győzelmes Németország is kénytelen a megsemmisített Belgium lakosságával saját kenyerét megosztani.

S mégis, daczára a fogyasztás ily nagymérvű emelkedésének, nem volna aggodalomra okunk, ha a hátunk mögött állana a világkereskedelem az ő kifogyhatatlan élelmiszereivel, pótló anyagaival.

De épp úgy, miként a városok élelmezésének ütőerei, a vasutak, a háború kitörésével többé-kevésbbé megszűntek a városok élelmiszer-szükségletét pótolni: épp úgy a most folyó háború terjedelmének teljes kibontakozásával megállott a világforgalom is, a világkereskedelem utánpótlása.

S ime a háború intézői e körülményt hatalmasabb eszköznek találták a harcászat minden eddigi tömeggyilkoló fegyverénél s így lett a közgazdasági tudományoknak azon előbb említett csenevész, műveletlen kis hajtásából a nagy világháború leghatalmasabb eszköze.

A nagy harcok hevében észrevétlenül növekedett meg a közéleti jelentősége.

A városok eleinte észre sem vették, hogy a polgárság mellett a katonaság is kijár az élelmiszer-piaczra. Az árak a hatósági ellenőrzés mellett eleinte alig emelkedtek. A hosszú ősz, a bő zöldségtermés mind hozzájárult ahhoz, hogy a városi lakosság elég jutányosan jusson élelemhez. A húsárak emelkedéséhez már régen hozzászoktunk s a lisztnek és kenyérnek áremelkedését egykedvűen tűrtük. Az itthonmaradottak legtöbbször bőségesen gondoskodott az állam; a hadba vonultak közül igen sokan egész zsoldjukat is hazaküldötték s a legszegényebbek ingyenellátásáról számtalan közbizalmi intézménnyel gondoskodott a társadalom s a hatóság. Csupán a fixfizetésű városi lakosság egy része kezdte az élelmiszerdrágaságot egyre jobban érezni. De még késő ősszel is az volt a köztudatban, hogy élelmiszer van elég az országban, csak az a baj, hogy nem lehet a városokba szállítani, mert a vasuti útvonalak s járművek katonai célokra kellenek.

Hadviselő ellenfeleink már ekkor nem a városok ellátásán gondolkodtak, hanem egész haditervükkel Ausztria-Magyarországnak és a Németbirodalomnak a világkereskedelemtől való teljes elzárását íparkodtak megvalósítani.

Ha Olaszország nem marad semleges állapotban, úgy még Svájc is a bekerített s kiéheztetendő országok sorába jutott volna, noha még így is nagy gondot okoz számára is a világháború.

Svájc után Németország, majd Ausztria-Magyarország látta meg az entente hatalmak ezen haditervének komolyságát s miután Németország egy új, genialis harcmodorral Angliát is belevonta a kiéheztetendő államok sorozatába s e mellett kockázatosá tette még a semle-

ges államokra is a tengeri úton való szállítást; ezzel maga a köz-élelmezés egyszerre a legnagyobb jelentőségű állami feladattá növekedett.

Az érdekelt államok kormányai s ezen országok nagy városainak hatósága a háború első hónapjaiban ezen újfajta, köz-élelmezési háborúnak nagy jelentőséget nem tulajdonítottak, vagy ahol hatását észlelni kezdték, még ott is kezdetben kisszerű intézkedéssel iparkodtak hatás-talanná tenni. Amint azonban az ősz elmúlt és ezzel az olcsó friss zöld-ség az élelmiszerpiaczokról eltűnt, amint ebből folyólag az élelmiszerek ára egyre jobban és jobban emelkedett, s amint mindenki tisztába jött azzal, hogy a háború most már egészen biztosan belenyulik a télbe, sőt talán még a tavaszba is, egyszerre köztudattá vált a köz-élelmezés biztosításának úgy stratégiai, mint socialis jelentősége.

Első pillanatra szinte tehetetlenül állottak a kormányok a feladat nagysága előtt. Hiszen ennek előtte a köz-élelmezés, mondjuk, a tömeg-ellátás biztosításának kérdése csakis akkor öltött nagyobb méreteket, ha egyes ostromlott várnak a külvilágtól elzárt polgári és katonai lakosságának élelmezéséről volt szó, a midőn a készleteket egyszerűen a lehető legkisebb adagokra osztották fel s ha ez elfogyott, kapituláltak; vagy pedig minden más esetben a városok élelmiszerhiányán, vagy egyes országrészekben, vagy egész országokban mutatkozó éhínség veszedelmén idegen helyről történt élelmiszer-bevitellel törekedtek segíteni. A történelem mutatja, hogy már ezen szörványos feladatok megoldása is mily nehezen sikerült.

A jelen esetben azonban egész Közép-Európáról volt s van szó.

Ám lássuk, mily intézkedéseket tettek nálunk, továbbá Svájcban s végül Németországban a kormányok s városi hatóságok a köz-élelmezés biztosítása érdekében.

E tekintetben Magyarországon idősorrendben a következő lényegesebb kormányrendeletek adattak ki:

Hazánkban a hadiállapotból folyó s a köz-élelmezést érdeklő rend-kivüli kormányhatósági intézkedések három alaptörvényből indulnak ki:

az 1912 : LXIII. törvényczikkből,

az 1912 : LXVIII. »

az 1914 : L. »

Az 1912. évi két törvényczikk nagy politikai párttusák közepette készült s nagy világháborúra akkor még nem sokan gondoltak. E törvények értelmében az esetben, ha a fogyasztási cikkek árai a nem tényleges állományú legénységnek nagyobb számban történő bevonulása következtében aránytalanul és pedig nem indokolt mértékben fel fognak szökni, elrendelheti a ministerium, hogy ott a legszükségesebb élelme-

zési cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság állapítsa meg.

1912-ben tehát még csakis a legszükségesebb élelmiszerek árának szabályozására gondoltak.

Ezzel szemben az 1914-iki törvény már ezt mondja:

A ministerium rendeletére a közigazgatási hatóság az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árakat megállapítani köteles. A megállapított áraknál drágábban árusítani tilos. Magasabb ár fizetése a többletre nézve hatálytalan és a vevő a többletet hat hónapon belül visszakövetelheti. Az árba be kell számítani mindazokat a mellékszolgáltatásokat is, a melyeket a vevő a vételáron felül ellenértékül adott vagy ígért. Jogot ad továbbá e törvény a kormánynak, hogy szükség esetén a magánfeleknél levő árukészleteket rekvirálhassa s magánüzemeket állami felügyelet alatt dolgoztasson.

Ezen említett három törvény alapján az 1914 július 26-án kitört háború kezdete óta a következő közéleti rendelet lettek idősorrendben kibocsátva:

Az 1914 aug. 12-én 5.600. M. E. szám alatt kibocsátott kormányrendelet szerint az élelmiszerek és elsőrendű szükségletek kielégítésére szolgáló cikkek (tüzelőanyag, ruházat, katonai felszerelés stb.) árát, vagy az ezek körül szükséges szolgáltatások díjazását aránytalanul magas összegben megszabni még a kereslet rendkívüli fokozódása esetében sem szabad.

Október—november hó folyamán megjelentek az élelmiszerek kivételére vonatkozó tilalmak¹⁾ s ugyancsak október 9-én 7.475. M. E. sz. alatt kimondatott az őrlményekre s hüvelyes veteményekre fennálló behozatali tilalmak megszüntetése.

November 8-án és 27-én szabályoztatott az őrlés²⁾ s egyáltalában a

¹⁾ 1914. okt. 2. 7.862. M. E. rendelet.

1914. » 21. 7.861. » »

1914. nov. 30. 8.757. » »

1915. jan. 4. 4. » »

²⁾ 1914. nov. 8. 8.317. M. E.

1914. » 27. 84.204. K. M.

1914. » 28. 8.684. M. E.

1914. » 28. 8.682. »

1915. jan. 27. 411. »

1915. febr. 8. 553. »

1915. jan. 27. 422. »

1915. febr. 16. 649. »

kevert lisztek forgalomba hozatala. Ugyanekkor a gabona s őrlemények nagykereskedelmi maximalis ára is megállapított.¹⁾

Deczember 2., illetve 7-én rendelet jelent meg a kenyér előállításáról s a vámörlésről,²⁾ majd később a zab maximális áráról³⁾ s a cselédjárandóságról.⁴⁾

1915 január 15-én a ministerium felhatalmazta a földművelésügyi ministert arra, hogy a közigazgatási hatóságok a területükön levő buza-, rozs-, árpa- és zabkészleteket jelentsék be, hogy a hatóság ezt lefoglalhassa s a megállapított maximális áron megvehesse. A vétel keresztülvitelére »Országos gazdasági bizottság« szerveztetett, mely a megvett árút kifizeti s annak szétosztása felett rendelkezik.⁵⁾

E rendelet 1915 január 19-én a korpakészletek rekvirálására is kiterjesztetett, megállapítván a korpának ily esetre vonatkozó maximális ára. Később, február 15-én e rendelet a tengerire és minden egyéb mezőgazdasági terményre is kiterjesztetett. Ugyanezen utóbbi rendelet azonban még két új s lényeges rendelkezést is tartalmaz. Nevezetesen kimondja, hogy a rekvirált árút a volt tulajdonos, az országos gazdasági bizottság kívánságára négy hét helyett három hónapig köteles raktározni és gondozni. Másrészt felhatalmazza a földművelésügyi kormány az országos gazdasági bizottságot, hogy márczius 1-ig mindazoktól, kik tengerijüket eladásra önként felajánlják, a megállapított 22 K maximális ár helyett 27, illetve 30 koronát adhasson.

A magyar kormány első intézkedései tehát az uzsora meggátlására irányultak. Ezt követték a főbb élelmiszerek nagykereskedelmi maximalis árainak megállapítása s ezzel kapcsolatban a gabonaneműek őrlésénél és felhasználásánál gyakorolható takarékoság elrendelése. Végül megengedése annak, hogy a közigazgatási hatóságok saját területükön élelmi-

1) 1914. nov. 28. 8.682. M. E.
1914. dec. 7. B : 142.048. Bp. szf. t. sz.
1915. jan. 5. 913. K. M.
1915. » 19. 253. M. E.
1915. febr. 23. B. 22.444/1915—VII. Bp.a/t.

2) 1914. decz. 2. 8.800. M. E.
1914. » 7. 8.912. »
1915. jan. 27. 412. »

3) 1914. decz. 21. 9.227. M. E.
1915. jan. 28. 422. »

4) 1914. decz. 15. 9.090. M. E.

5) 1915. jan. 15. 240. M. E.
1915. » 28. 422. »
1915. febr. 15. 610. »

szereket requirálhassanak. Ezen ügyletek lebonyolítására egy központi szerv: az Országos gazdasági bizottság szerveztetett.

A közigazgatási hatóságoknak tehát saját területükön autonóm joguk e téren is meghagyatott, azonban e joguk gyakorlása a földművelésügyi miniszternek rendeltetett alá s bizonyos tekintetben az Országos gazdasági bizottság által is korlátoztatott. A kezdeményezés mindenesetre az egyes közigazgatási hatóságokra bízott.

Ezen teljesen decentralizált rendszerrel ellentétben állanak azon intézkedések, melyeket az ország közéleti helyzetének érdekében Svájc, mint semleges állam, s melyeket a nagy Németbirodalom tett.

Svájc a kenyérterményeket illetőleg békeidőben is bevitelre szorul. E bevitel Olaszországon s néhány tengeri kikötőn át lehetséges, noha most már ezen az úton is megcsappant az árúkinálat.

Egyedül Svájc volt mindjárt a háború kitörésekor teljesen tisztában azzal, hogy az általános védkötelezettség folyamánként harczba hívott néphadsereg élelmezését nem szabad a polgári elem élelmezésétől úgy külön választani, hogy a közéleti helyzet e két ága egymás érdekeivel mit sem törődve, egymásra licitálhasson. Épp ezért 1914. szept. 8-án kimondotta a szövetség tanácsa, hogy az ország kenyérszükségletének biztosítása érdekében a következő intézkedéseket lépteti életbe:

1. A szövetség belföldi gabonát vásárol a termelőktől, a gazdasági egyesületektől, s a hol ilyenek nincsenek, a községektől. Az átvett gabona a hadsereg és a polgárság szükségletének fedezésére szolgál és a szövetség tanácsa ezt önköltségen bocsátja rendelkezésükre.

2. Legkisebb mennyiség, mely megvétetik, 5.000 kg. Vételármaximum per 100 kg.

búzánál	29 frank
rozsnál	24 »
tönkölynél	23 »
zabnál	24 »

netto feladóállomásonál, készpénzfizetéssel. Minőség megállapítva, gyengébb minőségért megfelelő levonás. A ki legalább is 10.000 q-át szállít, mázsánként 40 rapp közvetítési jutalékot számíthat. A további feltételeket a katonai hatóság adja meg.

3. Külföldről gabonát, őrleményeket s őrletakarmányt csakis a szövetség tanácsa hozhat be. A beszerzésről és viszontelárusításról a vezérhadbiztosság gondoskodik.

4. Az eladásról is a katonai hatóság gondoskodik. Gabonát csak malomvállalatok kaphatnak, melyek tartoznak a mindenkori 1—1 havi ellátmányt azonnal megörölni s az őrleményt a lisztkereskedőknek s viszontelárusítóknak eladni.

5. Csakis teljes lisztet szabad készíteni; dara (gries) és finom liszt készítésére külön katonai hatósági engedély kell.

A lisztminőségnek a szövetségtanács által megadott mintának megfelelőnek kell lenni.

Korpa- és takarmányliszt csakis gazdasági egyesületeknek, főleg sorban sertés- és baromfitakarmányozási célra adható el.

6. A forgalomban előforduló gabonafélék és őrlemények maximális árát a következőleg szabták meg:

Mely esetben?	Maximalis árak						
	búza	rozs	tönköly	zab	tengeri	liszt, dara, teljes liszt, finom liszt	korpa
	frank per 100 kg.						
1. A szövetségtanács által fizetett vételár	29	24	23	—	24	—	—
2. A malomvállalatok által fizetett vételár	30	—	—	23	—	—	—
3. A malomvállalatok maximális eladási ára (1914. szept. 8. rend.)	—	—	—	—	—	38	12
4. Az 1914. nov. 4-ik rendelet módosítása szerint:							
a) A szövetségtanács eladási ára	29	22	23	22·50	24	—	— ¹⁾
b) A malmok eladási ára	—	—	—	—	—	40	14
5. Az 1914. nov. 27. módosítás szerint:							
A szövetségtanács által fizetett vételár	30	25	23	22·50	25	—	—

Mint látható, Svájc teljesen központosította egész kenyértermény-kereskedelmét, szorosan egybekapcsolta a katonaság és a polgárság élelmezését, teljesen kimondott gabonabeviteli monopóliumot teremtve.

Németországra várt e háborúban a közélélmezés terén is a legnagyobb feladat, melynek megoldásánál azonban épp oly határozott nagy conceptiojú, teljes részletességgel megszervezett megoldást létesített, mint kint a nagy csaták kiterjedt mezején.

A háború első hónapjaiban Németországban is a maximális árak megállapításával, az őrlés szabályozásával s a kevert lisztfélék kötelező használatával iparkodott a birodalmi kormány a közélélmezést biztosítani.

¹⁾ A többi cikk árát a katonai hatóság szabja meg.

Idevágó intézkedései ¹⁾ mind az 1914. évi aug. 4-én kelt felhatalmazási törvényen alapulnak s a magyar kormány intézkedései sok tekintetben megegyeznek ezen kormányrendeletekkel. E törvény felhatalmazást adott a kormánynak a gabonamonopolium behozatalára is.

A háború kitörése után nemsokára megalakították a Birodalmi gabonavásárló társaságot (Reichseinkauf-Gesellschaft), mely felhatalmazást nyert arra, hogy kenyérterményeket és takarmányneműeket vásárolhasson szabadkézből akár belföldön, akár külföldön.

Miután azonban néhány hónap arról győzte meg Németországot, hogy mindezen rendeletek és intézkedések nem elegendők arra, hogy a mind hosszabbra nyúló háború alatt a birodalom lakosságának zavartalan élelmezését biztosítsa, 1915. január 25-én kelt rendelettel Németország a teljes gabonamonopoliumra tért át.

Gabonamonopolium behozatalára eddig csakis Oroszországban történtek komolyabb kísérletek, hol a főbb vasuti állomásokon már is sok helyt létesítettek e célra gabonaraktárakat. Németországban, még ily előkészületről sem volt szó s mégis — a háború által szorítatva — úgyszólván egy kardvágással életbeléptette a világ ezen legnagyobb kereskedelmi vállalatát.

A monopolium életbeléptetésével létesült azután a „Berlini korlátolt szavatosságú hadigabona-társaság” s e két társaság mellett ugyancsak állami felügyelet alatt működött a „Szárított burgonyatermékeket értékesítő társaság” is.

A február elsejével életbeléptetett németbirodalmi gabonamonopoliumról szóló rendelet főbb vezérelvei a következők:

Január 26-tól 31-ig gabonát és őrleményeket nagyban való eladásra nem volt szabad bocsátani. Ezen idő alatt történtek a bevallások, összeírások s ezzel a lefoglalások.

¹⁾ 1914. aug. 24. rendelet.

1914. okt. 15.	„
1914. „ 28.	„
1914. nov. 1.	„
1914. „ 5.	„
1914. „ 28.	„
1914. dec. 11.	„
1914. „ 17.	„
1914. „ 18.	„
1914. „ 19.	„
1914. „ 22.	„
1914. „ 23.	„
1915. jan. 5.	„

a) *A termények és termékek lefoglalását illetőleg:*

1. Minden gabona és őrlemény a hadigabona-társaság javára foglaltatik le.
2. A lefoglalt kész őrlemények annak a községnek esnek javára, a hol találtattak.
3. Nem foglalhatók le a köztulajdont képező s a katonai czélokra már lefoglalt árúk.
4. Az egyes községi kötelékek feleslegének vagy szükségletének kiegyenlítése csakis a felettes közigazgatási hatóság javaslatára történhetik, még pedig mindig az u. n. „Birodalmi elosztó hatóság” közbenjöttével.
5. Nem foglalható le a vetőmag; fejenként s havonként 9 kg. kenyérnek való gabona; továbbá a lisztkereskedők azon lisztkészlete, mely a jan. 1—15-ig terjedő forgalmuk felét, illetve a pékeknél s cukrászoknál annak $\frac{2}{3}$ -át teszi ki.

b) *A bejelentés kötelezettségét illetőleg:*

1. Kiterjed mindenkire, aki a maga vagy más gabonáját őrzi vagy mely útban van.
2. A bejelentés az illetékes közigazgatási hatósághoz küldendő be, a honnan a bejelentések, a megfelelő űrlapok felhasználásával, az árúk neve és tulajdonosa szerint rendszeresen osztályozva és csoportosítva a „Birodalmi elosztó hatóság”-hoz küldendők.
3. Lisztkereskedők, pékek és cukrászok, valamint a malmok kötelesek január 1—15-iki forgalmukat kimutatni s ennek alapján gabona-szükségletüket jelezni.

c) *Elbirtoklás:*

1. A lefoglalt árú azé, akinek a részére lefoglaltatott, a tulajdonjog azonban utólag átruházható.
2. Be nem jelentett, tehát eltítkolt készletek árát nem kell megteríteni.
3. A volt tulajdonos tartozik a bejelentett s ezzel lefoglalt árút az átvételig gondozni s kezelni.
4. A csépeletlen gabona szalmástól van lefoglalva, de a cséplés után a szalma a volt tulajdonosé marad.

d) *A hadigabonatársaság s a községek:*

1. A hadigabonatársaság az általa lefoglalt gabonával a községeket látja el, vagy amennyiben egy-egy községben felesleg van, e felesleget átveszi.
2. A község kívánságára a község területén levő, de a társaság tulajdonát képező gabonakészletet a helybeli malomvállalatban őrletti meg s csak mint lisztet szállítja el.

e) *Örlési kötelezettség s a lisztforgalom rendezése :*

1. A malmok tartoznak megőrizni úgy a hadigabonatársaság gabonáját, mint a központi bevásárló társaság tulajdonát képező, valamint a községek tulajdonába átment gabonát.

2. A hadigabonatársaság lisztet csakis a községeknek, vagy a hadseregnek vagy a haditengerészetnek adhat.

f) *A fogyasztás szabályozása :*

1. Az egész birodalomban lefoglalt összes gabona- és őrlménykészletek megfelelő elosztását egy külön e célra létesített hivatal: a Birodalmi elosztó hatóság végzi, még pedig a gyakorlati kivitelben mindenkor a hadigabonatársaság közreműködésével.

2. Ezt a hivatalt értesítik az egy községi kötelékbe tartozó községek nevében a köteléki központok, hogy az egész kerületnek (köteléknek) mennyi a gabona- s lisztükséglete, illetve feleslege.

3. Az egy közigazgatási kerületbe (kötelékbe) tartozó községek a birodalmi elosztó hatóságtól kapott ellátmányt saját hatáskörükben osztják fel maguk között.

4. Az ellátmány további felosztása az egyes községekre bizható s ezen részletes felosztásnál elrendelhető, hogy

a) egységes kenyér süttessék ;

b) a kalácssütés részben vagy egészben megtiltassék ;

c) a kenyér- és lisztfelosztás, illetve kiadás: mennyiség, idő s hely tekintetében szabályoztassék s korlátoztassék.

5. A birodalmi központi elosztó hatóság még az egyes országok törvényeitől eltérő rendeleteket s határozatokat is jogosult hozni.

Ezek a német gabonamonopolium alapvető vezéreszméi.

Miként a biblia szerint Józua megállította a napot, úgy Németország is január 26.-ától 31-ig megállította az egész birodalomban a gabona- s lisztkereskedelmet s február 1-jével már az új rendszer szerint élt az egész Németország.

A közéleti tanulmányoknak ezen nagyszabású és merész átalakításában egyik kimagasló nehézség leküzdésére vállalkozott azonnal Berlin városa, ki mondván, hogy több, mint négy millió lakosságának ezentúl a szó legszorosabb értelmében kéztől adja a mindennapi kenyeret. S azóta mindenki megkapta a maga „kenyérbárczáját“ s e nélkül ma Berlinben senki sem vehet vagy adhat el kenyeret vagy lisztet.

A gabonamonopolium behozatalával egyidejűleg ugyancsak január 25-iki rendelettel a községeknek tartós huskészlettel való biztosításáról is gondoskodoit a Németbirodalom. Az erre vonatkozó rendelet értelmében az 5.000-nél nagyobb lélekszámmal bíró községek tartoznak hosszabb időre eltehető huskészletről (Dauerware) gondoskodni. A község

hatósága maga szabhatja meg, hogy mily hust s hogyan elkészítve (sózva, füstölve, páczolva stb.) kíván eltenni. E célból a községi sertés-állományt lefoglalhatja, vételárul 100 kg.-nál súlyosabb hizlalt sertések-nél a két legközelebbi reá nézve mérvadó piacz, két legutolsó fővásári napjain mutatkozó árak irányadók. Száz kilonál könnyebb sertések maximális ára vidékenként van megszabva. Egy-egy lakosra 15 márka ily huskészlet számítandó. Nehogy a tömeges vásárlásokkal a sertésárak felszökjenek, a városok a bevásárlásokat újabban a hadibevásárló intézetre bízták.

Ezzel be is fejeztem a minket érdekelhető államok kormányhatóságainak márczius 1-ig kiadott intézkedéseinek ismertetését. Magától értetődik, hogy a háború tartama alatt újabb és újabb ily intézkedésekre lesz még szükség.

Hogy azonban teljes képét lássuk a háború hatásának a közéletre, meg kell még röviden emlékeznem a városi hatóságok intézkedéseiről, a városi lakosság magánháztartásai által fogatosított eljárásokról s az élelmiszerkereskedelemmel foglalkozók helyzetéről.

A nagyobb góczpontokon fekvő városok közéletmezését a következő körülmények forgatták fel teljesen:

- a) a fogyasztásnak a hadbahívott katonák időszakos összetorlódása által előidézett rendkívüli növekedése;
- b) az átvonuló hadtestek és betegszállítmányok váratlan, de gyakran ismétlődő élelmezése;
- c) igen gyakran a tulhajtott jószívűséggel nyújtott élelmiszerek határt nem ismerő tömeges elpocsékolása; s
- d) a kórházakban ápoltak s a jótékony intézetekben ellátott nagy tömegek élelmezése.

E nagy s váratlan feladatok megoldását két körülmény nehezítette meg legjobban. Egyrészt majdnem valamennyi magánvállalkozó, ki a városokkal a közéletmezés terén szerződéses viszonyban állott (pl. kórházi ellátás stb.), a háború kitörésével azonnal a vis major álláspontjára helyezkedett; úgy, hogy még a normalis idők közéletmezési feladatai is a hatóságokra hárultak. A vasuti forgalomnak katonai célokra történt teljes igénybevétele miatt előállott zavarokról már megemlékeztem.

Szinte elképzelhetetlen, hogy p. o. Budapesten mily állapotok következtek volna be, ha magának a községnek nem lett volna nagyszabású kenyérgyára, kolbászgyára, élelmiszerárusító üzeme, lóhusszéke, zöldségtermelő gazdasága stb.

Oly községekben, a hol ilyen vagy ehhez hasonló községi vállalatok nem léteztek, ott az illető hatóságok csupán egyes cikkek raktári felhalmozására szorítkozhattak, a mely munkájukban igen gyakran gá-

tolta őket a befektetendő nagy tőke hiánya, másrészt állandóan fenyegette őket az a veszély, hogy készleteik hadicélra requiráltak.

Hiányos volna ismertetésem, ha nem emlékeznék meg külön is az élelmiszerkereskedőkről. A háború ezeket két egymástól élesen elhatárolt táborra osztotta. Az egyik csoport teljesen felhagyott a polgári lakosság élelmezési szükségleteinek ellátásával s kizárólag mint hadsereg-szállító kívánt működni. A másik csoport megmaradt régi foglalkozásánál: a polgárság közéleti ellátásánál. Mindkét csoport igen sokat szenvedett első sorban a tömegesen jelentkező új vállalkozóktól, kik teljes járatlanságuk, szakértelmüknek teljes hiánya mellett nem egyszer tőkegazdagságukon kívül rossz értelemben vett kitanultságukra támaszkodva iparkodtak nagy rendelésekhez jutni. Másod sorban igen sokat szenvedtek a vasuti forgalomban minduntalan előállott fennakadások s egyéb szállítóeszközök megcsappanása által. E körülmények a kereskedelmi vállalkozást bizonytalanná s kockázatosná tették s mindenesetre igen nagyban hozzájárultak az élelmiszerek megdrágulásához éppen most, amidőn úgyszólván minden körülmény ingerlőleg hat minden kereskedőre, hogy az árakkal felfelé haladjon.

A háborús hónapok újból megerősítették azon tapasztalatunkat, hogy a kereskedelemnek egyetlen ágában sem jelentkezik annyi felesleges, csupán árdrágító kereskedői kéz, mint az élelmiszerek forgalomba hozatalánál. E tekintetben már egész szervezetek fejlődtek, melyek csak erőszakos intézkedésekkel tolhatók félre az útból.

Az előzőkben rajzolt hatósági rendeleteken és intézkedéseken kívül számos javaslat és tanács látott még napvilágot a közéleti ellátás fennakadásának elhárítása érdekében.

Ezeknek megfelelő rendszerbe csoportosítása s e mellett gyakorlati megvalósíthatásuk elemzése egyaránt érdekelheti úgy a közéleti ellátással tisztán tudományos szempontból foglalkozó közgazdát, mint a gyakorlati téren működő közigazgatási szakembert.

Ezen javaslatokat csoportokba oszthatjuk, a mint itt következnek.

1. *Javaslatok a fogyasztók alkalmazkodását illetőleg.*

E tekintetben a legelső gondolat volt elköltöztetni a városi lakosság felesleges népét a vidékre, a rokonokhoz, a hol van még otthon termett, tehát olcsó és bőséges élelmiszer. Felmerült az eszme, hogy az elköltöztetés ingyen vasuti jeggyel s az itt maradt butorok hatósági díjtalan beraktározásával mozdíttassék elő. Az eszme korainak bizonyult s miután a háború színtere tőlünk nagy távolságra elhúzódott: ezen eszme megvalósítása Budapesten elmaradt. De ne feledjük azt sem, hogy minden városi lakos veszély esetén épp úgy ragaszkodik a szerény, megszokott fészkehez, mint a falusi gazda a maga rögéhez, gazdaságához.

Javasoltatott a legszükségesebb élelmiszerek beszerzése, felhalmozása, raktározása is. Ezzel a tömegellátás az egyes családokra parcelláztatik s az élelmiszereknek raktározásánál előállható elromlások kockázata apróra szétosztatik. E tanácsot sokan meg is fogadták¹⁾, de még több család nem fogadhatta meg, mert nem állott rendelkezésére a megfelelő tőke s a szükséges éléskamra s pincze

A fogyasztási szövetkezetekbe való belépés eszméje Magyarországon igen hideg fogadtatásra talált s miután a meglevő szövetkezeteink működését is megbénította a vasuti forgalom fennakadása: e tanács megfogadásának nem lett nagy sikere. Épp úgy népszerűtlen maradt az úgynevezett közös konyhán való főzés.

Legkiterjedtebb mérvben agitáltak a humanus egyletek az étkezésnek egyszerűsítése mellett. Ez alkalommal is beigazolódott dr. Rubner Max berlini egyetemi tanárnak azon kijelentése²⁾, hogy a tömeget az ő megszokott étkezésének rendjétől egyszerre eltéríteni csakis erőszakkal, kényszer alkalmazásával lehet. Ez a kényszer a helyzet súlyosbodásával, az élelmiszerek drágulásával s a korlátozásokat tartalmazó hatósági rendeletek életbeléptetésével fokozatosan be is következett s a városi embernek hozzá kellett szokni a kisebb ételadagokhoz s az egyszerűbb étrendhez.

A takarékoságnak ezen módjait elemezve különben a következő főeredményekre jutunk:

A reggeli és uzsonnai kávé egy-egy családnak majdnem annyiba kerül, mint az egész ebéd s e tekintetben a kávé, — úgy mint a katonaságnál, — köménymagos rántott levessel pótolni igen takarékos eljárás.

Az egyes ételneműek mibekerülésének kiszámításánál nem elegendő a főnyersanyag (p. o. burgonya) beszerzési árának mérlegelése, hanem figyelembe veendők még a „hozzávalók“ (pl. zsír, tojás, liszt) s a főzéshez szükséges tüzelőszert költsége is. Ily számítással az tűnik ki, hogy a közönségesebb ételneműek között nincs nagy árkülönbözet.

¹⁾ Budapest egy millió lakosának magánháztartásában 1915 február 28-án 66.451 q lisztet találtak, tehát fejenként 6.6 kg. liszt volt eltéve. Egy lakosra számítottak 1—1 hónapra Berlinben . . . . . 8.5 kg.-ot

Bécsben . . . . . 8.0 »

Budapesten . . . . . 6.0 »

Miután a főtt s gyúrt tésztaevés csakis nálunk divatos, a 6 kg. erre megy fel s ehhez még legalább is 6 kg. kell kenyérre, úgy hogy az egy havi lisztszükséglet fejenként Budapesten 12 kg.-ra tehető. Tehát még egy havi szükségletet sem raktározott a lakosság a legnagyobb pánik idején.

²⁾ Wandlungen in der Volksernährung von Dr. Max Rubner. Leipzig 1915. Akademische Verlagsgesellschaft. m. b. H.

Pénzügyi szempontból még legnagyobb megtakarítást azzal lehet elérni, ha vacsorára mindig a délről maradt főzeléket vagy gyúrt tésztát csak fel kell melegíteni.

Egyes megdrágult élelmiszerek bojkottálása a legtöbb esetben nem vezet az árak leszorítására.¹⁾

2. *Javaslatok az élelmiszerek mennyiségének növelését illetőleg.*

E tekintetben gyakorlatilag mit sem eredményezett az élelmiszer-behozatalok megengedése s a vámok felfüggesztése. Egyrészt mert ezen intézkedések mind megkésve érkeztek; másrészt mert a behozatal megszervezését senki sem tartotta feladatának.²⁾

Eleinte az élelmiszerpazarlással senki sem törődött. Az átvonuló s hadbavonuló katonaságot csupa jószívűségből agyontömték útravalóval, a mi bizony sok esetben nagymérvű élelmiszer-pócsékolást idézett elő.

Az első komoly és hathatós lépés volt a kevert lisztfélék kötelező használatának elrendelése, továbbá az állati takarmányoknak és ipari nyers anyagoknak (tengeri, árpa, szeszgyári burgonya) emberi táplálékra való lefoglalása és e célra való fordítása.³⁾

3. *Javaslat az élelmiszerek izletességének szándékos elkerülését illetőleg.*

Egészen jól bevált az az eszme, hogy a jó buzalisztból készült kenyérhez szokott magyar gyomor az árpa, tengeri s burgonya hozzákeverésével előállított kenyérből sokkal kevesebbet fogyaszt. Ugyanez a hatása a zsirtalan főzésnek is. (Vizben főtt burgonya.)

A megvetett élelmiszerek bevezetése is a helyzet súlyosbodásával bizonyos eredményt mutat. Így nevezetesen Budapesten a lóhús s a paczal mind elfogy, holott a háború kezdetén a husconservgyáraknál felszaporodott nagymennyiségű paczalt és zsigereket (máj, tüdő, lép, sziv) még ingyen sem akarta a lakosság elfogadni (még a népkonyhákban sem!)

4. *Javaslat az élelmiszer rendszeres és olcsó szállítását illetőleg*

E tekintetben mit sem lehetett elérni. A vasuti vonatokat teljes

¹⁾ Bécsben 1915 február hóban a magas sertéshúsárak miatt a Háziasszonyok szövetkezetének több mint 65.000 tagja bojkottálta hetekig a sertéshúst. Az eredmény az lett, hogy a gazdák és kereskedők nem hajtottak a bécsi vásárra sertést. Különben is a sertéshús ára a folyton dráguló takarmányárakkal tartott lépést s szorosán ezzel függ össze.

²⁾ A Németbirodalom Kriegseinkauf vállalatának erre is volt gondja.

³⁾ Németországban elrendelték a sertésállomány minél kiterjedtebb leölését, hogy a tengeri és árpa megmaradjon a lakosságnak. 5 kiló szemes takarmánnyal 1 kg. élősúlygyarapodást, tehát 1 kg. hústermelést lehet a sertésnél elérni. Az 1 kg. élősúly megfelel 80 deka vágósúlynak, úgy hogy 80 deka hús helyett 5 kg. tengerit vagy árpát takarítottak meg ezzel az emberi táplálkozás számára.

mértékben igénybe vette a katonaság s a lórequirálások folytán a városokban az árúfuvarozás is gyakran igen nagy károsodásokat okozó fennakadásokat idézett elő. E részben az első naptól kezdve látható volt, hogy mennyire szükséges háború esetén a közszükségleti tárgyak beszerzését, szállítását s felosztását a katonai hatóságnak a polgári hatósággal együttműködőleg intézni. Budapesten a tél elején főleg a szén-szállítások fennakadása okozott sok gondot s drágulást, melyből okvetlenül azt az okulást kellett szerezni, hogy tisztán idegen országbeli (porosz) szénre bízni egy nagy város tüzelőszer-szükségletét nagy könnyelműség. Másrészt a helybeli szállítás feleslegessé válását eredményező gázkályhák s gázkonyha-berendezések jelentőségét a háborús év teljesen kidomborította. Tél vége felé a tűzifafelszállítással s ezzel egyidejűleg a gabonafelhozatallal volt a székesfővárosnak sok baja.

Nagyobb eredményt sehol sem értek el a városok villamos vasutjaiknak az árúforgalom részére történő felhasználásával. E kérdéssel, úgy látszik, sehol sem foglalkoztak elég komolyan. Hiszen békeidőben a városok egyenesen megakadályozzák, hogy a környéket behálózó »viczinálisok« befuthassanak a város belterületére. Hogy ezen legközelebbi élelmiszer-termelő kútforrásokat s így magukat a termelőket közvetlen, teherszállításra berendezett villamos vasuttal kössék össze a városok élelmiszer-piaczaival, azt a legtöbb városban még ma sem tartják üdvös dolognak. Persze a szabadkereskedelem közvetítő szervei így kimaradnának sok élelmiszer forgalombahozatalánál.

E pontnál rá kell mutatnom annak a szükségességére is, hogy törekedni kell a városok környékén a piaci termények termelését minél intensivebbé tenni (csakis öntözésre készen berendezett kertgazdaságok létesítésével s bérbeadásával) és mindent el kell követni, hogy a vasuti és viziuti forgalom mellett a környékből kocsival és gyalogosan is felkeressék a termelők a városi élelmiszerpiacokat.

Megfontolandó az is, hogy nem volna-e czél szerű a főbb vonalakon állandóan tisztán élelmiszervonatokat járatni, melyek az u. n. gyűjtő forgalmat is lebonyolíthatnák s háború esetén is fentartandók volnának.

5. *Javaslat az élelmiszerek tömeges felhalmozására.*

Erre nézve csakis oly czikkek jöhetnek tekintetbe, melyek nem könnyen romlók, s a melyek eltételére a városokban megfelelő raktárak, magtárak, hűtőházak s pinczék állanak rendelkezésre. Első sorban tehát gabona, őrlemények, szalonna, zsir, füstölthus; már kevésbé burgonya, friss hus (hűtőkben), tojás stb. Nagyvárosok lakosságának létszámához viszonyítva ily raktározások igen tekintélyes tőkebefektetést igényelnek s e tekintetben is, csakis a Németbirodalom támogatja teljes rendszerességgel lombardkölcson által a községeket. Nálunk még a katonai requi-

rálás lehetősége is veszélyezteti az ily nagymennyiségű készletek felhalmozását.¹⁾

6. *Javaslatok az élelmiszerek tökéletes feldolgozását és forgalmuknak tervszerű megszervezését illetőleg*

Az élelmiszerek gazdaságos kihasználása csakis teljes nagyszabású és jól szervezett vállalatok által történhetik. Sajnos, ily szervezetek Európa nagy városaiban alig találhatók; minálunk Magyarországon egyáltalában nincsenek. Az ily vállalatokat úgy kell megszervezni, hogy a nagyban bevásárolt nyersterményt teljesen feldolgozhassák, s annak minden részét (tehát a melléktermékeket s hulladékokat is) megfelelőleg értékesíthessék. Párisban, Brüsszelben már 30 év előtt is voltak oly mészáros- és hentesvállalatok, melyek a hizómarhát levágván, annak minden ehető részét nemcsak a saját mészárszékeikben bocsátották eladásra, hanem a mészárszékek feleslegeit saját vendéglőikben mint teljesen elkészített ételeket juttatták el egészen a fogyasztók szájához. Éppen husneműeknél van nagy jelentősége annak, hogy minden melléktermény és hulladék jól értékesüljön, mert hisz a hol ezzel nem törődnek, ott minden próbavágásnál az sül ki, hogy rá kell fizetni a mészáros-üzletre. Oly hentesvállalat, mely a huskimérés mellett kolbászgyártással is foglalkozik, az itt említett rendszer teljes kiépítése által az élősértés súlyának 95 – 98⁰/₁₀₀-át tudja értékesíteni.

Ugyanilyen nagyjelentőségű az élelmiszerek városi eladásának tervszerű megszervezése. A dohányegyedárúság már tudja, hogy dohány-eladásra szolgáló kis tözsdéket közel egymáshoz állítani ügyetlen üzletvitel volna. A nagy tejszövetkezetek elárusító helyei is bizonyos tervszerűséggel vannak a nagyvárosokban szétosztva s a tej széthordása ennek megfelelőleg a lehető legtakarékosabb szállítási költséggel történik. Ezzel szemben a minden rendszer nélkül össze-vissza keletkező szabad kereskedelmi élelmiszerüzletek akárhányszor egymás mellé telepednek, s ugyanazt az árut mindenikőjüknek más-más fogat szállítja, s ezzel csak az árut drágítja. Ily kis existenciák ily élethalál harca, — napi forgalmuk is igen szerény lévén, — a legjobban drágítja az élelmiszereket. E téren igen nagy rendezésre van szükség.

7. *Javaslatok községi (communalis) élelmiszervállalatok létesítésére.*

A szabad kereskedelmi irányzattal szemben ma még ily vállalatok sok községben nehezen létesíthetők; holott az előbb említett javaslatoknak legtöbbször csak ily communisticus vállalatok segítségével lehet teljesen megoldani. E mellett a köztisztaság, közegészség, s a méltányos

¹⁾ Németországban lakosonként 15 márka értékű sertéshus eltételét javasolták a városoknak; úgy, hogy p. o. Budapesten ily arányban 15 millió márka ily hus beszerzéséről kellett volna gondoskodni.

áralakítás követelményeit ily vállalatok teljesíthetik a legkifogástalanabbul s e mellett a tömegélelmezést csakis ezekkel lehet minden időkben biztosítani. Ily községi vállalatok hivatása az élelmiszer-feldolgozás és forgalombahozatal terén jelenleg elszórtan működő iparosokat s szak-erőket összegyűjteni s megélhetésüket, boldogulásukat biztosítani; de e mellett a felesleges közvetítő élősdiakat közülök kiostálni. A háborus idők gombamódra termették ezen közvetítő elemet, kiknek a közélélmezés terén egyetlen érdeke csakis az árak mesterséges emelése volt.

8. *Javaslatok az élelmiszerek árának szabályozását illetőleg.*

A sok idők óta hangoztatott azon elv, hogy az áralakulás a kínálat s kereslet egymáshoz mért arányától függ, csődöt mondott. A szabad kereskedelmi irányzat védelme alatt a háború megindításának perczétől kezdve mindenütt minden termelő, minden kereskedő s minden iparos egyszerre arra gondolt, hogy miként lehetne a háború által teremtet új helyzetet saját anyagi érdekeinek kihasználására fordítani. Csupán a fix-fizetéses hivatalnokok állottak ott teljesen szervezetlenül, teljesen érdek-képviselet nélkül, politikai és társadalmi értelemben teljesen súlytalanul. S nehogy ők is részesülhessenek az új helyzet kínálta előnyökben, mindjárt a háború kitörésekor figyelmeztetve lettek, hogy drágasági pótlék helyett valószínűleg be fog következni, legalább a háború tartamára, fizetésük redukálása.

Ezzel szemben az élelmiszerek ára folyton emelkedett. A maximalis árak elrendelését a fogyasztók várva-várták s mire végre erre nézve a kormányrendeletek megjöttek s életbeléptek, már decemberben voltunk s az új árak — bár nemcsak a kereslet s kínálat által, hanem főleg az erős kezek speculatioja által — teljes magasságukban kialakultak. A szabadkereskedelem két áralakító tényezője: a kereslet és kínálat azonban még ezen — pedig teljes jószívűséggel és bőkezűséggel megállapított maximalis árakra sem akart előjönni; úgy, hogy Európa legtöbb országában teljesen szakítani kellett a szabadkereskedelmi irányzattal s át kellett térni az erőszakos maximalis ármegállapítások s egyetlen logikus következményére, a karhatalmi árúlefoglalásokra.

Svájcz a hatósági gabonabevásárlásoknál egyenesen kizárta a kereskedőket, kimondván, hogy az állam gabonát a vezérhadbíróság útján vesz és pedig csakis a termelőktől, a termelők szövetkezeteitől s a községektől. Kereskedővel csak akkor tárgyal, ha az külföldről közvetíti az eladást.

Németország teljes kiméletlenséggel rendelte el a készleteknek maximalis áron való hatósági lefoglalását. A megállapított minőségnél gyengébb árúnál levonás történt, tehát a maximalis árt csakis a legjobb árúért fizették ki.

Nálunk a maximalis ár¹⁾ a kihirdetés napjától kezdve minimalis árnak tekintetett s mivel a jó kereskedő s a jó gazda minimalis áron nem adja el árúját s mivel nálunk a németországi árúkisajátítási szigort nem akarta a kormány az árútulajdonosokkal szemben alkalmazni: az ellenkező eszközt használta, t. i. a maximalis árra önként praemiumot ígért. Így történt, hogy a 22 koronában megállapított maximalis tengeri-árra még a katonai requiráló-bizottság is 2 koronáig terjedhető bonifitációt adott, hogy a megállapított maximalis ár helyett a tengerinél a földművelésügyi miniszterium felhatalmazta az Országos gazdasági tanácsot, hogy 27, illetve 30 koronát fizessen az önként jelentkezőknek. S midőn még erre sem jelentkezett a szabadkereskedelem árszabályozó „kinálata“, az árpraemiumra szabott határidőt meghosszabbította.

Az erőszakos ármegállapítás körül különben nálunk is, a többi államokban is más lényeges hiba is csúszott be. Ugyanis nem gondoltak arra, vagy szándékosan elhanyagolták azon elvet, a mely szerint a nyers-terményből készült valamennyiféle termék és mellék hulladék maximalis ára is megállapítandó. Így p. o. nálunk maximáltatott a liszt ára, de nem maximáltatott a korpa ára. Ez annál érthetlenebb, mert a liszt ára őrlési alapon tisztán matematikai számítással állapítottatott meg; úgy, hogy e számításnál a korpa árát is okvetlenül meg kellett határozni.

A lisztfélék s a korpa maximalis ára a 8.682. M. E. számú rendelet alapján számítható ki. E rendelet p. o. a búzára nézve kimondja, hogy a hektoliterenkint 76 kilós búza 20% idegen magnál többet nem tartalmazhat s a kiörlésnél szabad készíteni belőle:

15% fehér tészta lisztet (régí 0-ás),
 15% főzőlisztet (régí 2-es),
 50% kenyérlisztet (régí 3—6-os),
 16% korpát, úgy, hogy marad
 4% elporlásra, takarmánylisztnek.

Az árakra nézve kimondatott, hogy a megállapított buzaárhoz a különféle liszteknél még hány százalék árkülönbözet számítandó és pedig p. o. Budapesten:

67.5% finom tészta lisztnél, tehát ára $41 + 27.68 = 68.68$ K
 57.7% „ „ „ „ $41 + 23.58 = 64.58$ „
 17.4% „ „ „ „ $41 + 7.13 = 48.13$ „

¹⁾ A maximalis árat nálunk minden városban és járásban azon gabonaár képezi, melyet az illető terményért ott helyben 1914. november két utolsó hetében fizettek.

Már most malomszakértőkkel megállapított, hogy a buzának az állomásról Budapestre szállítása, a malomba fuvarozása, megőrletése s a malomvállalat polgári haszna métermázsánként legfeljebb 5·14 K lehet, vagyis 1 q buza feldolgozása után nyert lisztért a buza árán felül 5·14 K-át szabad kérni. Ez alapon p. o. Budapesten így áll a helyzet. Egy mázsa buza után nyert őrlemények ára:

15 kg. fehér tésztaliszt	à 68·68 K	10·30 K
15 „ főzöliszt	„ 64·58 „	9·69 „
50 „ kenyérliszt	„ 48·13 „	24·07 „
16 „ korpa	„ 13— „	2·08 „
4 „ elporlás, lábliszt	„ —— „	— „
Összesen . . .		46·14 K
Ebből levonva az őrlési költségeket . . .		5·14 „
Marad a buza vételára . . .		41— K

Miután a korpa ármaximuma nem tétetett kötelezővé, ennek ára felment 13 K-ról 34 K-ra, úgy, hogy minden mázsa buzán nyertek ezáltal a malmok az 5·14 K áron felül még 3·36 K-át.

Ugyanide tartozó tapasztalat az is, hogy a gabona ármaximálásával egyidejűleg a főbb takarmánymagvak ármaximumát is meg kell állapítani, de legfőképen akkor, ha e takarmányok emberi táplálkozásra is használhatók (p. a tengeri, burgonya).

A maximalis ár elméletileg háromféleképp állapítható meg. Lehet
 állandó, változatlan;
 automatice hanyatló s
 automatice növekvő.

Hatásukat illetőleg ezek igen különbözők.

Nálunk a változatlan maximalis árak rendeltettek el; a mi annyit tesz, hogy a buzaliszt ára decemberben is 68 fillér, még öt hónappal később áprilisban is. Más szóval ez annyit jelent, hogy a ki pénzét ilyféle terménybe fekteti, az mondjon le előre annak kamatjáról. Miután pedig az árú maximalis árába még a kereskedői haszonnak is benne kellett volna lenni, árút pedig maximalis áron alul se termelő, se malom nem adott: a kereskedők teljesen felhagytak a gabonavásárlással s közvetítéssel. Egy későbbi rendeletben a kormány a maximalis áron felül megengedte a gabonánál 1¹/₂% közvetítői jutalék felszámítását. De ez sem segíthetett a stagnation; mert p. o. a Czegléden levő buza ármaximuma nem volt a budapesti piacra nézve paritásba állítva s így az ideszállítás költségeire nem volt fedezet. Ezen egy körülmény maga is elegendő ok volt a Budapesten bekövetkezett teljes árúhiány bekövetkeztére.

Németország a maximalis árakat automaticamente emelkedőleg állapította meg, kimondván, hogy a gabona maximalis alapárához a tőke kamatja, a kezelési költségek, a beszáradás s a kockázat fejében havonként bizonyos (25—50 filléres) térítés adandó, s hogy a szállítással s közvetítéssel járó költségeket a kereskedő 4 márka erejéig felszámíthatja.

A Pester Lloyd 1914. egyik decemberi számában meg éppen azt ajánlotta, hogy a maximális árak havonként lépcsőzetesen lemenőleg állapíttassanak meg, hogy az új aratásig a normalis árakra térhessünk vissza. Az illető szeme előtt a moratorium-rendeletek lebeghettek a tartozások fokozatos törlesztési kötelezettségeivel; elfelejtvén, hogy azért ott a hitelezőnek tőkéje is, kamatja is megtérítettik.

A magyar rendeletek kimondják, hogy a megállapított maximalis árak csakis a nagyban való kereskedelemben érvényesek s a fogyasztók közvetlen kiszolgálásánál ehhez csak mérsékelt haszon számítható. A detailárak fix megállapítása a közigazgatási hatóságokra lett bízva.

E kérdések sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem tisztáztak. Miután azonban a székesfővárosban az 5.600/1914. M. E. számú rendelet alapján a közszükségleti tárgyak árusításánál követelt túl magas árak miatt a rendőrkapitányságokhoz tett feljelentésekre a vásárigazgatóságnak (illetve a vásárcsarnokokban tett kihágásokra a vásárcsarnokok igazgatóságának) kellett szakvéleményt adni, a magam részéről az ellenőrző közegek részére e tekintetben a következő általános elveket és gyakorlati szabályokat állítottam fel:

A kormány által megállapított maximalis ár csakis az első kézre vonatkozik; tehát ha a termelő gabonát ad el, vagy ha a malomvállalat lisztet vagy korpát ad el. A második kéz tudnillik a nagykereskedő, ha csak közvetít s magával az áru megvételével, raktározásával, kezelésével s szállításával nem foglalkozik, csak $1\frac{1}{2}\%$ ügynöki jutalékot számíthat e közvetítésért. Ugyanis Budapesten a malmok maguk nem adnak lisztet a kiskereskedőnek, csakis az ügynökök s a lisztnagykereskedők útján, mert áruhitelezésbe a kiskereskedőkkel szemben nem mennek.

A helybeli viszonyok mérlegelése s egyéb gyakorlati adatok alapján állapítottam meg a raktárt tartó lisztnagykereskedő s azután a fogyasztót kiszolgáló kiskereskedő által felszámítható árpótlékot. E pótléknak magában kell foglalni az áru szállítási költségét a malomból a raktárba s innen a kiskereskedőhöz a befektetett tőke kamatját s kockázatát, a helyiségek bérét, a dologi és személyi kiadásokat, a zsákkölcsön-díjat, a kicsomagolás költségeit s a kereskedői hasznot. Lisztnél különként ezen összegek úgy a nagy, mint a kiskereskedőnél 5—5 fillérre rugnak, oly módon megállapítva, hogy a tényleges költségek levonása

után mindenkinek marad circa $1\frac{1}{2}\%$ haszna, tehát éppen annyi, mint az előbb említett ügynöki jutalék.¹⁾

Közérdekkel bír a kenyér és péksütemény maximalis árának calculatiója is. Ezen határszámok kiszámításánál a liszt detail árából kell kiindulni, mert hisz ebből készül a kenyér s így e kettőnek ára szorosan összefügg. Ha tudjuk a kenyér előállításának költségeit s ehhez hozzáadjuk a felhasznált liszt árát, úgy meghatároztuk a kenyér eladási árát. Igen, de éppen ezek a termelési költségek szoktak igen változók lenni a szerint a mint kis vagy nagy üzemről van szó, a szerint amint ügyetlen vagy kereskedelmileg is jártas egyén gyakorolja ezen ipart. A jelen esetben e tekintetben nem is volt idő a tanulmányozásra s ép ezért a teljesen gyakorlati módszert kellett alkalmazni. Feljegyzéseink szerint megállapítottuk, hogy normalis időben a kenyér mindig olcsóbb valamivel vagy legfeljebb egy árú azon liszt detailárával, melyből készült. E tapasztalati adatot már most felülvizsgáltam a háború kitörése óta szerzett piaczi árakkal. Ezt találtam:

	Per kg.
a) A kevert kenyérliszt detail ára volt	56 fillér.
b) A nyílt piacokon a különböző fajta és származású kenyér volt	50–56 »
c) A soroksári gömbölyű kenyér volt	58 »
d) Budapest székesfőváros községi kenyérgyára adta a kenyeret	46 fillérért.

E szám adatok alapján a kenyér maximalis árát 56 fillérben, tehát a liszt detail árában állapítottuk meg. Ugyanis 100 kg. legrosszabb esetben is lisztből 125–130 kg. kenyér süthető s az így előálló 25–30% többlet fedezi az összes költségeket s a sütő nyereségét is. De e szám adatokból az is látható, hogy a jól berendezett kenyérgyárban 10 fillérrel még olcsóbban is elő lehet a kenyeret állítani. E körülmény kihasználása önként kínálkozik a községi kenyérmonopolium behozatalára, különösen ha a gyártásba a péksütemény előállítását is belevonjuk.

Ugyanis a péksüteménynél a liszt detailárára vonatkoztatva a pé-

¹⁾ Érdekes jelensége viszonyainknak, hogy e határszámok megállapítása után egyik budapesti malom azonnal maga állított fel a fővárosban néhány detailkereskedést s miután e boltok egyikének jövedelmét jótékony célra ajánlotta fel, a felsőbb hatóságtól engedélyt nyert arra, hogy valamennyi boltjában az egész 10 filléres árkülönbözetet kihasználhassa; tehát mint első kéz se alkalmazza a kormány által megállapított maximalis árakat. Németországban ez tiltva van.

Egy másik concret esetben Budapest főkapitánya másodfokú ítéletében kimondta, hogy 50 kg.-nál nagyobb eladás már en gross ügylet, tehát a kormány maximalis árainál több nem követelhető. Ennek folytán kereskedő 50 kg.-nál több lisztet most már nem ad el, mert költségei sem térülnének meg.

kek 30⁰/o-ot számítanak termelési költségekre, 30⁰/o-ot haszonra, mely utóbbiból juttatnak a kihordóknak s a kávéházaknak, vendéglőknek is. Lássunk erre nézve egy kis konkrét számítást:

Feltéve, hogy a pék a legfinomabb nullás lisztet használja a süteménykészítéshez, úgy ennek ma (a háború alatt) a maximális detailkereskedelmi ára métermázsánsként . . . . . 78— K.

Ehhez hozzáadva az imént említett 60⁰/o-ot . . . . . 46·80 »

kijön . . . 124·80 K.

Mivel 100 kg. lisztből legalább is 112 kg. sütemény készíthető úgy ezen 112 kg. zsemlye, kifli eladásából be kell folyni annak a 124·80 koronának.

Ez esetben

a 2 dekás sütemény darabjéért kell	2·226 fillért,
a 3 » » » »	3·342 »
a 4 » » » »	4·456 »
az 5 » » » »	5·570 »

kapni. Mivel ily fillértörödékekkel nem lehet fizetni, e számokat, — az eddigi gyakorlatnak megfelelőleg felfelé kikerekítettük s kimondtuk, hogy a péksütemények detail árának maximuma a következő:

a 2 dekásának darabja 3 fillér
a 3 » » » 4 »
a 4 » » » 5 »
az 5 » » » 6 »

Mit jelent ez üzleti szempontból? Azt, hogy a 124·80 K helyett kap a pék:

ha 2 dekást süt	168— K-át,
ha 3 » »	149·33 »
ha 4 » »	140— »
ha 5 » »	134·40 »

ami annyit tesz, hogy az említett 60⁰/o helyett

a 2 dekásnál	115·3 százalék,
a 3 »	91·5 »
a 4 »	80·0 »
az 5 »	72·0 »

nyers jövedelmet ad a péküzem.

Ha meggondoljuk, hogy mennyivel olcsóbban termel a kisiparosnál a gyár s hogy itt még figyelembe sem vettük a lisztnek nagyban való beszerzésénél előálló külön hasznót (ma mázsánsként 10 K), úgy mindenkinek be kell ismerni, hogy a kenyér- és péksütemény-gyártás kiválóan

alkalmas tárgya a községi monopoliumnak, akár tisztán socialista communistikus szempontból nézzük ezt, mint a mellyel a közélélmézést olcsóbbá tehetjük, akár tisztán pénzügyi szempontból tekintjük, mely a ma teljesen jövedelem nélkül álló községeknek városainknak a lakosság számával emelkedő biztos s tekintélyes jövedelmet nyújthat.

Visszatérve a hatósági ármegállapításokra, egy további igen érdekes tapasztalata a mai háborús helyzetnek a kereskedői észjárás teljes kidomborodása.

A kereskedőnél a hatóságilag megállapított maximalis ár az életbe léptetés perczétől fogva minimalis árnak tekintetik.

Nettóárnál megszűnik a kereskedelem, mert a kereskedő fáradságának nincs jutalma és tényleges kiadásainak nincs fedezete.

Ha az en gros és en detail árak között hatóságilag biztosított különbség van, az en grossista felcsap detailistának s az egész különbséget maga akarja megnyerni.

A változatlan maximalis árak igazságtalanok, mert figyelmen kívül hagyják az árú raktározásával, kezelésével, apadásával s a befektetett tőke kamatjával előálló utólagos költségeket. Azt mondhatjuk, hogy a változatlan maximalis ár tulajdonképpen fokozatosan automatische hanyatló ár. (A burgonyánál e költségek néhány hó alatt az árú értékének 25—30%-ára is felemelkedhetnek.)

9. Javaslatok és tanácsok az életmód megváltoztatását, egyszerűsítését illetőleg.

A hatóságok, szakférfiak és emberbaráti testületek ily irányú tanácsadásainak rendesen semmi gyakorlati hatása sincs. S ez érthető is. Mindenki jólétre törekszik s a mennyit ebből életében szorgalmas s fáradságos munkásságával elérhetett, erről csakis erőszak útján mond le. Társadalmilag megszégyenítőnek tartja mindenki, ha holnap szerényebben kell neki élni, mint tegnap élt. S kire hassanak e jó tanácsok? A vagyonosnak nem kell takarékoskodni. A munkásosztály ma sokkal többet keres, mint békeidőben. A hadbavonultak családjáról annyira van gondoskodva, hogy ezek munkát sem akarnak vállalni. A társadalom jószívűsége két kézzel ontja a segítséget még az erre teljesen érdemteleneknek is. Csupán csak egy társadalmi osztály van, melynek ily tanácsok szólhatnak. Ezek pedig — értem alatta a fixfizetéses, intelligens osztályt — már csak azért sem szorultak ily tanácsra, mert velük szemben a sors kérlelhetetlenül kierőszakolja az egyszerűbb, takarékosabb életmódot.

10. Javaslatok erőszakos közélélmézési intézkedésekre.

Mindenki, a ki gyakorlatilag is foglalkozik közélélmézési politikával, előbb-utóbb rájön, hogy a tömegélélmzés terén foganatosítandó bármily

csekély változtatás csakis erőszakkal, a hatóság tekintélyének s a megtorlás teljes szigorának alkalmazásával érhető el. Hogy a gabonát egészen kiőröljük, hogy csak 15⁰/₀ fehér lisztet gyártsunk, hogy kenyérsütésre csakis kevert barna lisztet használjunk, hogy buza helyett árpa s tengeri lisztet fogyasszunk stb., stb., csakis erőszakkal lehet reánk kényszeríteni. A mai háború tanulságai szerint ezen erőszakos intézkedések mind megkésve érkeztek. E késedelemnek legfőbb oka, hogy a közéleti életnek nincsen érdekképviselője, nincsen különálló ministeriuma, nincsen társadalmi s politikai pártja. A nyeresztermelő osztály érdekeit képviseli a földművelésügyi kormány, a kereskedők érdekeit a kereskedelmi ministerium; a fogyasztóközönség érdekeit, vagy jobban mondva az országos közéleti érdekeket nem képviseli senki. Csupán egy-egy nagyobb városban van külön közéleti ügyosztály, a többiben a piaci kofákra felügyel a rendőrkapitány, mint a közéleti élet egyetlen hatósága.

Ez az állapot igen sok esetben szolgál magyarázatául a most folyó háború eseményeinek. E tekintetben Németországban sem állanak sokkal jobban a viszonyok; azonban ott legalább a mit elhatároztak, azt komolyan akarják is.¹⁾ S a nagy tömeg mindig feltétlen bizalommal van azon hatóság iránt, mely kérlelhetetlen szigorral hajtja végre saját rendeleteit.

Tanulságok.

A háborúnak még nincs vége; bizonyára még igen sok tapasztalattal leszünk általa gazdagabbak; azonban már eddig is levonhatjuk belőle a közéleti életet illető következő tanulságokat:

1. A most folyó háború teljes egészében kidomborította a közgazdaságtan egyik legelhanyagoltabb ágának: a közéleti életnek nagy jelentőségét és terjedelmét. A tömegellátásnak új feladatait tárta elénk, midőn leghatalmasabb harci eszközül egész országok kikoplaltatását állította oda.

2. Bebizonyult, hogy eddigi közéleti intézményeink kisszerűek, legfeljebb egy-egy város lakosságának életét biztosítják, úgy, a hogy, békeidőben.

3. Bebizonyult, hogy vasuti szállítási eszközeink elégtelenek s hogy viziutaink kiépítésére igen nagy szükség van.

---

¹⁾ A most folyó háború alkalmából kibocsátott hasonló tartalmú rendeletekben a kihágás minálunk 600 K-ig vagy 2 hónapig terjedhető elzárással büntetettik; Németországban 15 000 márkáig s egy évig terjedhető fogházzal.

4. Bebizonyult, hogy oly országokban, a hol az általános védkötelezettség van behozva: nem szabad a polgári lakosságot közéleti szempontból a harczbavonult lakosságtól úgy elkülöníteni, hogy a két csoport az élelmiszerek beszerzésénél egymással versengjen, egymásra licitáljon s egymással szemben külön-külön requiráljon s ezzel az élelmiszer-árakat a leghatalmasabb eszközzel felhajtja.

5. Bebizonyosodott, hogy a közéleti terén is igen nagy sikereket lehet elérni megfelelő szervezéssel, organisatioval s hogy ezen szervezetnek az egész országra kiterjedőleg egységesnek kell lenni.

6. Bebizonyult, hogy nagy veszélyek alkalmával a közéleti feladatok megoldását csakis az államilag s községileg, tehát hatóságilag megszervezett közéleti szervezetek és vállalatok útján lehet feltétlenül biztosítani, mert ezek még a háború esetét sem tekinthetik vis majornak, mely őket a vállalt közéleti kötelezettségek alól mentesíti.

7. Bebizonyult, hogy a gabonamonopolium behozatala gyakorlatilag is teljesen megoldható feladat.

A doktrinär nemzetgazdaságtan s a szabadkereskedelmi irányzat eddig utopiának tartotta a gabonamonopoliumot. Ma valóság. Németország öt nap alatt megteremtette,

Ha meggondoljuk, hogy e nagy világháború befejeztével mily óriási gazdasági és culturalis feladatok várnak nálunk is megoldásra, s hogy e feladatok megoldásához szükséges milliárdok előteremtésére aligha van jobb s bőségesebb nemzeti jövedelmi forrás a gabonamonopolium behozatalánál, úgy szinte jól esik ezen jövendőben bekövetkező nagy átalakításról tudni azt, hogy a nagy Németbirodalomban már gyakorlatilag is kipróbáltatott. Lehetséges, hogy a kényszerűség rávisz minket is e térre, melyről talán a Németbirodalom többé le sem fog lépni. Hogy e monopolium mily egészséges megoldást képezne a városokra is, s hogy mit jelentene községeink városodásának megvalósításához szükséges újabb jövedelmi források megnyitása szempontjából a községi kenyér- és péksütemény-monopolium, arra az előzőkben már rámutattam. A közölt számadatok azt mutatják, hogy ily monopoliumok behozatalával épenséggel nem kell drágaságot előidézni, — elegendő csupán az ez esetben teljesen felesleges közvetítő drágítókat kikapcsolni, úgy, hogy a liszt-, kenyér- és péksütemény-monopolium behozatala tisztán communisticus szempontból is megállhatja a helyét.

Szabó Ferencz.

Böhm-Bawerk.

A modern közgazdaságtan büszke palotájának legrégibb részeit Smith és Ricardo építették.

Már Smith választotta kiinduló pontul, hallgatólag ugyan és inkább szerencsés tudományos ösztönétől, mint világos belátástól vezetve, azokat a valóságnál egyszerűbb feltevéseket, a melyeket legnagyobbbrészt mai napig sem tud nélkülözni a szigorúan elméleti, általános törvények felfedezésére törekvő kutatás. Abból, hogy semminemű egyedárúság nincsen, a gazdálkodó egyének szabad versenyben állanak egymással és tökéletesen áttekintik a gazdasági viszonyokat, két sarkalatos tételt vezet le Smith: a piaczi forgalomba kerülő egynemű mennyiségek — legyenek bár termékek vagy termelési tényezők, mint munka, föld és tőke — egy áron kelnek el, és minden termék ára egyenlő az előállításánál felhasznált termelési tényezők árainak összegével. Mig az első tétel magától értetődik, a termelési költségek értékelmélete beható indoklást nyer. Ha a termékek csak önköltségen alul adhatók el, azok a gazdaságok, a melyek saját termelési tényezőikkel termelhetnének, e tényezőket eladják és azok, a melyek idegen termelési tényezőket vennének igénybe, ezeket nem vásárolják. Ennek folytán a termelési tényezők ára leszáll, másrészt a termékek ára a productio és a kínálat csökkenésével emelkedik, mindaddig, mig a termék ára emelkedésében találkozik a csökkenő önköltségekkel. Viszont, ha a termék drágább az önköltségeknél, akkor ennek ára száll le és a termelési tényezőké fokozódik.

Világos, hogy Smith törvénye nem határozza meg a termékek és a termelési tényezők (pénzben kifejezett) absolut árát, mert követelményeinek az árak számtalan alakulása egyaránt megfelel; sőt ugyanebből az okból még a termékek és a termelési tényezők között fennálló árrelatiók megállapítását sem tartalmazza és az egyes termékek árának viszonyát is csak akkor definiálja, ha előállításuknál egyforma arányokban működik közre a három termelési tényező. Teljesen érintetlen marad továbbá az a kérdés, hogy mennyit termelnek az egyes árúnemekből, hogy miként

oszlanak meg a termelési tényezők a termelés különböző ágai és a termelt árúnemek a fogyasztók között.

A felderítetlenül hagyott problémák tömkelegébe csodálatos analitikai képességgel nyitott utat Ricardo híres földjáradékelméletével.

Fiatal, ritka népességű gyarmatokban — ugymond Ricardo — a föld legtermékenyebb fajtájából is fölösleg van, nagy része parlagon hever, uratlan és ezért senki sem hajlandó a föld használatának jogáért a tulajdonosnak bért fizetni; mindenki úgy is annyi földet vehet megmunkálás alá, a mennyiből a rendelkezésére álló tőkével és munkaerővel a legnagyobb hozadékot nyerheti. Tegyük fel, hogy ilyen körülmények között a termés holdanként 6 métermázsá és a munka- és kamatköltség métermázsánként 10 korona. A buza ára is 10 korona lesz és a termelt buzamennyiségben, vagy annak értékében kizárólag a munka és a tőke osztozkodnak. Ha a lakosság szaporodik, több élelemre van szükség, többen foglalkoznak mezőgazdasággal, nemsokára minden elsőrendű föld művelés alatt áll és holdanként annyi munka és tőke működik közre a termelésben, hogy azontúl — ez phisikai, a nemzetgazdaságtan számára tovább nem elemezhető tény — a föld hozadéka lassabban emelkednék, mint a reá fordított munka és tőke mennyisége. Ezután már csak úgy fokozható a termelés, ha vagy rosszabb minőségű talajt vesznek megművelés alá, vagy — a csökkenő termelékenység ellenére — az elsőrendű talaj művelését belterjesebbé teszik, holdanként még több munkát és tőkét fordítva reá. Rendszerint mindkét úton terjeszkedik a termelés. Ha már most, a munka és tőke változatlan árai mellett, másodrendű talajon a buza métermázsáját 15 koronáért lehet termelni és az elsőrendű talaj hozadékanak fokozása 6 métermázsán felül métermázsánként szintén 15 koronába kerül, vagyis annyi pénzbe, illetőleg annyi munka- és tőkehasználatba, a mennyivel eredetileg $1\frac{1}{2}$ métermázsát lehetett termelni, a buza ára 15 koronára szökik, az eredetileg $1\frac{1}{2}$ métermázsá termelésére szükségeltetett termelési tényezők buzában kifejezve pedig csak annyi bért fognak kapni, a mennyinek a termelése a megváltozott viszonyok között közreműködésüktől függ, tehát csak 1 métermázsát. A legjobb minőségű föld tulajdonosának holdanként az első 6 métermázsá után métermázsánként 5, egészben véve 30 koronája, vagy $\frac{1}{3}$, illetőleg 2 métermázsá buzája marad; ez képezi egy hold földnek évi járadékát. Mennél sűrűbb lesz a lakosság, annál rosszabb talajt vesznek caeteris paribus megművelés alá, annál belterjesebben művelik a jobb talajokat, annál nagyobb lesz a művelés alá vett legrosszabb földek-nél jobb minőségű talajoknak járadéka, annál magasabbak lesznek a legkedvezőtlenebb körülmények között termelt élelmiszerek előállítási költségei és ennek következtében az összes élelmiszerek árai, annál

alacsonyabb a munkából és tőkéből élelem alakjában huzható jövedelem.

Azok a törvények, a melyeket Ricardo ezekkel az elemzésekkel nyert, három fontos gazdasági relatiót állapítanak meg, ha adva van a mezőgazdaság technikájának egy bizonyos foka, a termelendő élelem mennyisége és az, hogy munka és tőke milyen arányban vegyülnek és ennek következtében mekkora mennyiségekben alkalmaztatnak a mezőgazdaságban. Megállapítják, hogy mennyi esik a termelésből a földbirtokra, mennyi a munkára és tőkére együttvéve, tehát hogy miként viszonylik a mezőgazdasági termékek ára a földbérhez és a munkának és tőkének együttes jutalmához, és megállapítják az árarányt a mezőgazdasági termékek és ama ipari gyártmányok között, a melyeknek előállításában a talajnak elenyészően csekély szerep jut, míg munka és tőke változatlan arányokban működnek közre.

Ricardo azonban Smithnél sokkal szigorúbban iskolázott gondolkodásával tudta, hogy a fentebb adottakként említett tényezők az agrártechnikai tudás kivételével szintén gazdasági természetű törvényeknek vannak alávetve, tehát a nemzetgazdaságtan által közelebbről megállapítandók. Két kiegészítő elméletet állított fel, amelyeket azután Marx is rendszerének alapjává tett: A munkaértékelmélet szerint a termékek ára úgy viszonylik egymáshoz, mint a legkedvezőtlenebb viszonyok között (legrosszabb földön stb.) előállításukra fordított munkamennyiségek; a „munkabér vas törvénye“ szerint, a mint azt később a socialisták nevezték, a munkabért a népesség szaporodása és — ez a megokolás már Marxtól származik — a munkanélküliek „ipari tartalékserege“ mindig a legszűkösebb megélhetés színvonalára nyomja. Mindkét elmélet a tapasztalattal ellenkezik és levezetésében is már régen meg van czáfolva; a munkaértékelmélet logikailag sem egyeztethető össze azzal, hogy a tőke az egyes javak előállításában változó mértékben működik közre és mégis mindenütt egyforma hasznot hajt.

Az epigonok csak kamatoztatni tudták Smith és Ricardo nagy örökségét és nem gyarapították eredeti, alapvető gondolatokkal. Levonták mindazokat a következtetéseket, a melyeket az alaptanokból le lehetett vonni; de a rendszer kiegészítésére irányuló kísérleteikben — ilyen volt a számtalan tőkekamatelmélet és a „Lohnfondstheorie“ — nem voltak szerencsésebbek mint Ricardo. Bármennyire finomak azok az elméletek, a melyeket a XIX. század derekán J. B. Say az általános túltermelés lehetetlenségéről, v. Thünen az egyes termelési ágak topographiai elhelyezkedéséről felállítottak, bármennyire széles J. St. Mill nemzetgazdaságtanának látköre, ez a kor arra, a ki a tudomány fejlődésében a nagy, irányadó eszméket tekinti, két nagy hegycsoport között elterülő

lapály benyomását kelti, a melyben erraticus, nehezen megközelíthető sziklatömbként mered ég felé Cournot nagy műve. A szaktudomány sövényein belül a legtöbben régi igazságokon kérődztek, míg az activabb elemek között bellum omnium contra omnes dúlt többnyire liliputi okokból; a nagyvilágban hitelét veszítette a nemzetgazdaságtan részben önhibáiból, részben azért, mert felelőssé tették a classikus iskola gazdaságpolitikai Manchester-programmjának elavult pontjaiért, nem gondolva azzal, hogy mennyi értékes, a köztudatban már teljesen felszívódott alkatrésze volt e programmnak. Mikor a Political Economy Club 1876-ban Smith „Wealth of Nations“-ének 100-ik születése napját ünnepelte, a résztvevők beszédeikben csak tudományuk nagy multjáról emlékeztek meg, jövőjéről alig mertek nyilatkozni. Találónan jegyezte meg egy ujság, hogy a gyűlekezet inkább halotti torát ülte a nemzetgazdaságtannak és nem jubileumát.¹⁾

A helyzet rövid időn belül megváltozott; a már kihaltnak látszó elméleti nemzetgazdaságtan újabb, eredményekben gazdag fáradozások mezeje lett. Carl Menger osztrák, Walras francia és Jevons angol tudósok egy időben, a nélkül, hogy tudtak volna egymásról — ez bizonyítja, mennyire belső szükség volt a tudomány ilyen irányú fejlődése — közzé tették a fogyasztási cikkek árai és az irántuk nyilvánuló kereslet nagysága közötti kapcsolatról szóló, részben egybehangzó, részben egymást kiegészítő tanaikat, melyek a határhaszonelmélet neve alatt ismeretesek. A varázs meg volt törve: Walras és utóbb Wieser, nagyszerűen általánosítva Ricardo járadékelméletét, kimutatták, hogy minden termelési tényező használati árában egységes elv szerint érvényesül egyrészt a termékek árának visszahatása — „Kosten sind eine Werterscheinung“ mondja Wieser — másrészt a legkevésbé productiv egységek termelékenységé, az u. n. határtermelékenység; kimutatták továbbá, hogy a tényezők összessége hogyan oszlik meg a termelők szabad versenye következtében az egyes iparágak között úgy, hogy egyik sem volna más ponton nagyobb előnnyel értékesíthető. Böhm-Bawerk a tőkekamatra vonatkozó problémákat vette vizsgálat alá; Irving Fisher és a távolról sem eléggé méltányolt Wicksell felderítették az árak abszolút magasságának vagy, a mint azt röviden kifejezni szokás, a pénz vásárló erejének számos vonatkozását; végül Schumpeter és az amerikai iskola kiváló tudósai (Clark, Patten, Taylor) tudományunk ismerettanával és módszer-

---

¹⁾ Schumpeter: Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie 11. old.

tanával foglalkoztak és rámutattak mindenekelőtt arra, hogy az elmélet mindeddig csak olyan (statikai) közgazdaságot vizsgált, a melynek külső körülményei, mint lakosság, föld, tőkemennyiség, technika, fogyasztási hajlamok, az u. n. „adatok” nem változnak, míg eredményeinek valószínűsítése a viszonyok folytonos változásának szempontjából a még megteremtendő dinamikai nemzetgazdaságtan feladata.

A felsorolt tudományos munkálatok közül Böhm-Bawerk elmélete tárgyalja a legnagyobb elágazású, a körben való okoskodások és útvesszők miatt legveszedelmesebb problémákat. Szűk keretben ilyen elméletet csak akkor lehet előadni, ha az ember sok fontos pozitív részt feláldoz és lemond arról, hogy eloszlasson minden kételyt, mely éppen a figyelmes és alapos olvasóban támad leggyakrabban. Ezzel a fenntartással próbálom Böhm-Bawerk nagy művének, a „Capital und Capitalzins”-nek második részét, a „Positive Theorie des Capitals”-t ismertetni.

Az elmélet alaptétele a következő: Jelenlegi javaknak rendszerint nagyobb a subjectiv értéke, tehát az ára is, mint ugyanolyan nemű és mennyiségű jövődöbeli javaknak. Elenyészően csekély azoknak az eseteknek a száma, a melyekre az ellenkező áll.

Ennek gyakran az az oka, hogy a szükségleteknek aránya fedezetükhöz a jelenben kedvezőtlenebb, mint a milyenre a jövőben számítani lehet. Ismeretes, hogy múltó pénzzavarban lévő emberek pillanatnyi segítségért sokkal nagyobb ellenszolgáltatást ígérnek, és a kinek rosszul megy sora, de jobb időket vár, nagy kötelezettségeket vállal, hogy rögtön juthasson sokkal csekélyebb összeghez. Az, a ki jövedelmének egy jelentékeny részét megtakarítja, már ezzel is jövődö fogyasztási lehetőségeit a jelenhez képest szaporítja, tehát bizonyos fokon túl a jelen javakat, minthogy sürgősebb szükségleteket elégítenek ki, magasabbra kell becsülnie a jövődöbeliekénél.

Ugyanabban az irányban hat az emberi természetnek az a tulajdonsága, hogy könnyelműségében a jövődö szükségleteit a jelen ugyanakkora intenzitású szükségleteivel szemben alábecsüli, és ezt természetesen átviszi a kielégítésükre szolgáló eszközökre is. Ezzel szemben felhozható ugyan, hogy a takarékoság ott is el van terjedve, ahol — mint a keleti népek széles rétegeiben — nem kecsegtet a kamat jutalma; de ez nem bizonyítja az ellenkezőt, mert ilyenkor az ember kevésbé fontos közeli szükségletek kielégítéséről mond le távolabbi, de fontosabb szükségletek kedvéért.

Hogy sokan ezen a mértéken túl is megvonnak maguktól jelen javakat jövődöbeliek ellenében, annak tulajdonítható, hogy a megtakarított összeget vagy mint termelők további nélkülözések nélkül szaporíthatják,

vagy külön jutalmat kaphatnak ennek fejében a fent említett, szűkös helyzetben levő vagy könnyelmű embereken kívül még másoktól is, a kik idegen termelési tényezőket egyesítve termelnek javakat.

Ez utóbb említett, közvetlenül tapasztalt tények magyarázásában Böhm-Bawerk abból a feltevésből indul ki, hogy kellő minőségű munka és természeti erő (föld, ásványtelepek stb.) a fogyasztási cikkek előállításához u. n. tőkejavak, tehát gépek, nyersanyagok és egyéb, a termelést előmozdító termékek nélkül fognak. Együtműködésük, ha nem közvetlenül a fogyasztási cikkekre irányul, hanem hosszú kerülő úton előbb tőkejavakat termel és csak e tőkejavak segítségével kezd fogyasztási cikkek előállítását, addig az időpontig, 'a míg a tőkejavak teljesen el lettek használva, sokkal több fogyasztási cikket eredményezhet, mint a mennyit ugyanazon idő alatt kerülő nélkül produkálhatott volna. De hosszabb ideig kell várni a termelés gyümölcseire és a kerülő ezért csak annyiban lehetséges, a mennyiben a munkás és a földbirtokos időközben egyéb forrásokból megélhet. Rendesen nem felhalmozott készletek szolgálnak erre a célra, hanem az, hogy kis időközökben céltnak érnek a közgazdasági termelő erők bizonyos, már régebben útnak indult hányadai, a melyek az egyes időközökön át az egész közgazdaságot ellátják. E hányadok azután új fordulóba kezdenek és e közben viszont más hányadok termékeiből elégtetnek ki. A munka és a föld együtműködésének a kerülők mentén egyidejűleg felhalmozott, az érlelődés különböző fokán levő gyümölcsei a közgazdasági tőkét (Sozialcapital) alkotják; ennek egy részét, azokat a javakat, melyek a kerülők egyes szakaszait gazdaságilag és jogilag önálló, adás-vételre alkalmas egész-ként lezárják, tőkejavaknak vagy átmeneti termékeknek szokás nevezni. Egyszerűség kedvéért azonban ezeknek piaci forgalmától eltekintünk és feltesszük, hogy a termelés elejétől végig ugyanannak a termelőnek kezében van. Az, amit egy termelési eljárás folyamán a munkaerő és a föld tulajdonosainak ki kell fizetni, az illető termelési eljáráshoz szükséges tőke; ez a tőke nélkülözhetetlen, akár egyéni vállalkozás útján, akár collectiv (szövetkezeti, socialista) alapokon folyik a termelés. Így a következő, az egyéni vállalkozás feltevésén alapuló okfejtések mutatis mutandis a socialista rendszerek módozataira is alkalmazhatók.

Ha egy termelő mindig ugyanazokat a kerülőket járja, tőkéjét nem csökkentheti, de nem is kénytelen azzal gyarapítani, hogy vagy nagyobb mennyiségben vásárol jelen javakat jövődöbeliek ellenében, mint azelőtt, vagy saját jövedelmének egy részét megtakarítja és üzemébe helyezi el. Ha tehát a termelési kerülők nem volnának meghosszabbíthatók, a közgazdasági fogyasztás összességének a rendes jövedelem színvonala alá való csökkentése nem ígérne a jövődö számára termelési többletet; csak

olyanok vennének kölcsön új tőkét, akik vagy saját maguk többet akarnak fogyasztani, mint a mennyi rendes jövedelmük, és üzemüket régi terjedelmében idegen tőkével igyekeznek fenntartani, vagy régebbi kölcsönöket kénytelenek visszafizetni, mert hitelezőjük jövedelmén felül költekeznek, vagy más, üzemüket tökehiányból redukáló vállalkozók helyébe akarnak lépni. Ilyen körülmények között kamat nélkül is csak akkor mulná felül a tőkekereslet a tőkekinálatot, ha a jövőbeli javak alábecsülésének motivumai, melyeket nem gyengít a kamatban rejlő jutalom, elég erősek volnának arra, hogy az egyesek által rendes jövedelmükön felül elfogyasztott összegeket a mások által előrelátásból megtakarított összegek fölé emeljék.

A modern technika és a termelési eljárások jelen állása szerint azonban még beláthatatlan mértékben van mód arra, hogy a termelési kerülők meghosszabbítása által a termelékenység fokoztassék, míg maga a termelési többlet egy bizonyos ponton túl mindenütt csökkenő irányzatot mutat. Ennek következtében 0 kamatláb mellett érdemes a termelést igen nagy új kerülőkre vezetni és ezért a tőkekereslet a tőkekinálatot jelentékenyen felülmulja; minél magasabb a kamatláb, annál csekélyebb lesz az egyes iparágakban a kerülőknek az a meghosszabbítása, mely jövedelmezőnek ígérkezik, annál csekélyebb lesz tehát az egyes termelési ágak tőkekereslete és egyszersmind annál jobban nőnek — legalább is egy bizonyos fokig — a takarékosagra kitűzött jutalommal együtt a megtakarított jövedelmek.

Okvetlenül lennie kell tehát egy kamatlábnak, a melynek színvonalán az új tőke keresletének és kínálatának mennyiségei találkoznak. Ez a kamatláb uralkodik — Smith áregységtörvényének értelmében — az egész piacon, megszabva a régebbi tőkék után fizetendő kamatokat is; ez befolyásolja visszahatólag a földnek és a munkának használati árát, osztozva velük a termelés gyümölcsében, ez határozta meg a határhaszon és a költségek törvényével egyetemben a fogyasztási cikkeknek, a határtermelékenység és a költségek törvényével egyetemben a tőkejavaknak árait is.

Böhm-Bawerk elméletének leglényegesebb hiányát abban a feltevésben látom, hogy a termelési folyamatok első szakában csak munka és föld működnek közre. Böhm ezt ugyan ártalmatlan egyszerűsítésnek tartotta, a mely az előadás menetét hosszadalmasságoktól szabadítja meg, a nélkül hogy szükségessé tenné új elvek bevezetését a jelenségek magyarázásába; de feltevése valóságban nemcsak fictio — sehol sem találunk manapság emberi tevékenységet termelt segédeszközök használata nélkül —, hanem el is takarja a gazdasági életnek fontos, a tőkekamat kérdésébe belekapcsolódó összefüggéseit.

E hiány azonban nem csorbitja az elmélet értékét, mert a felderítetlenül hagyott összefüggések — a melyeket viszont a határtermelékenység elméletének segítségével könnyű megvilágítani — nem módosítják lényegében a kerülők termelékenységének elvét, a melyből Böhm a tőkekereslet túlnyomó részét leszármaztatja, és egyáltalán nem érintik a jövődöbeli javak alábecsülésének lélektani okadatolását; ezért mindkét tételt a modern nemzetgazdaságtan legszebb és legmaradandóbb értékű vívmányai közé kell számítani.

A „Positive Theorie des Capitals“ további érdeme, hogy egyéb összefüggésekre, köztük a határhaszonelméletre is új fényt derített és különösen, hogy ezeket az összefüggéseket oly mesteri módon foglalta rendszerbe.

A rendszerek egységessége egyáltalában jellemzi a modern fejlődést a nemzetgazdaságtan első, classicus virágzásával szemben; az egyes tételek nem függnek a levegőben, hanem egymást támasztják, míg szilárd talapzatukul a fent említett „adatok“ szolgálnak. Ha az állandó adatok között működő közgazdaságot kristályhoz hasonlítjuk, úgy az elméleti nemzetgazdaságtan a kristály tengelyrendszerét igyekszik rekonstruálni egyes tételeivel mint tengelyekkel; elvétett tévedések a szerkezet valószínűségét ronthatják ugyan, de az egész mindig formailag és logikailag lehetséges alkotás marad, a melyből későbbi kísérletek könnyen kiválaszthatják az értékes elemeket.

Nagy nehézségeket csak a teljes rendszer áttekintése szokott okozni, a percipiálása annak, hogy a sokféle gazdasági mennyiségek kölcsönös függőségekben vannak egymástól és mégis a külső, általuk rövid időn belül visszahatólag nem befolyásolható „adatok“ által *egyértelműleg* — a szót matematikai jelentésében használok — határozatnak meg. Az, hogy a közgazdaságnak egy és csakis egy állapota felelhet meg a különböző összefüggések követelményeinek, könnyű szerrel felfogható, ha ezek a követelmények kifejeztetnek olyan függvényrendszerrel (egyenletrendszerrel), amelyben a külső adatok a függvények (egyenletek) parameterei, (ismert nagyságai), az interdependens gazdasági mennyiségek pedig a változók, (az ismeretlenek) és ha a függvények (egyenletek) száma egyenlő az ismeretlenek számával.

De sok nemzetgazdász helyteleníti a matematikai módszert, vagy elvből — ezekhez tartozott Böhm-Bawerk — vagy azért, mert előnyeit nem tartja eléggé jelentőseknek, hogy értük a tudomány hozzáférhetőségét annyira megnehezítse: ez Marshall álláspontja. És kétségtelenül el kell ismerni, hogy a nemzetgazdasági ismeretek széleskörű terjesztésére, gyakorlati érvényesítésére még sokáig nem-matematikai munkákra is szükség lesz. Azonban nagyon bajos dolog a gazdaság sokdimenziójú szerkezetét

a közönséges nyelv által egymáshoz fűzött fogalmak keskeny sávjában visszatükröztetni; és éppen abban rejlik Böhm-Bawerk egyik igen nagy érdeme, hogy ő tételeinek synthesisében a világosság és az áttekinthetőség magasabb fokát érte el és ennek révén az elmélet elterjedéséért többet tett, mint bárki más.

Meg kell még emlékeznünk a „Kapital und Kapitalzins“ bevezető részéről, a »Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien“-ról is. Böhm nagyon jól érezte, hogy semmit sem ér azzal, ha 22 régi tőkekamat-elmélet mellé egy 23-at helyez és hogy győzelmének feltétele az, hogy az összes egyéb tanokat alapos kritika alá veszi; érezte azt is, hogy nem képzelhető jobb előkészítés egy új elmélet megértésére, mint a régebbi, ugyanarra a tárgyra vonatkozó tanok dogmatörténete. A „Geschichte und Kritik“ mindkét szempontból a nemzetgazdaságtan keretén belül páratlan és az ösztudomány irodalmában is a legkiválóbb alkotások között foglal helyet. A belső és külső stylus tökéletessége, a polemia formáinak felülmulhatatlan finomsága mellett, melyek Böhm-Bawerk minden munkáját jellemzik, kitünteti az az alaposság, lelkiismeretesség és az idegen gondolatokba való elmerülésnek alkotó erejű elméknél ritkán található képessége, a melylyel az egyes elméleteket gyakran az eredeténél is világosabban és bámulatraméltó oekonomiával visszaadja, kitünteti az a lényegyet kereső, sohasem szavakba kapaszkodó vagy szavakkal játszó, mindig concretizálásra törekvő, a casuistikának fáradságos ösvényeitől vissza nem riadó bíráló, a mely a hézagokat, körben való okoskodásokat és az okfejtés egyéb logikai hibáit vagy a valóságnak meg nem felelő kiinduló pontjait csodálatos biztonsággal felfedi. Ha tisztán a munka belső tulajdonságai és nem a thema és az elért eredmények fontossága után indulunk, a „Geschichte und Kritik“-et Walras nagy műve mellett talán mint a nemzetgazdaságtan legtökéletesebb alkotását kell értékelnünk.

Végül még egy kérdésre kell felelnünk, a mely nem hallgathat el egy nagy tudós pályafutásának lezárása után. Vezethetnek-e a jövőben még értékes, új eredményekhez az általa járt utak vagy sem? Egy korszak beteljesedését jelenti-e műve vagy magában hordja-e továbbfejlesztésének lehetőségeit?

Nem hiszem, hogy Böhm-Bawerken túl messzire vezet az ösvény. Miután a statisztikai nemzetgazdaságtannak már másfél évszázadja tárgyalta problémáit nagyjában véve megoldották a modern határelméletek, amelyek inkább csak synthesisükben és egyes feltevéseik valószerűsbitését illetően szorulnak jelentősebb, a matematikai módszer segítségével eszközölhető javításokra, az elméleti nemzetgazdaságtannak új feladatokat kell maga elé tűznie, ha nem akar ismét marasmusba esni.

A legfontosabb problémákat az adatok folytonos változása veti fel. Nem e változások törvényeiről van szó első sorban, mert ezek legnagyobb részben idegen tudományoknak, mint például a lélektannak, a népességtannak vagy a technikának körébe tartoznak, nem is arról, hogy az adatoknak egy konkrét változása miként hatna a gazdasági mennyiségekre, mert erre maga a statika válaszol, hanem ama hatásokról, a melyeket a változások előrelátása, az előrelátás tökéletlensége és bizonytalansága a közgazdaságban gyakorol.

Azt, hogy mindenki elhatározásaiban a jövő viszonyait is tekintetbe veszi, a statika sem hagyja figyelmen kívül, a midőn a termelési kerülőket és a sokáig használható termelési tényezők (föld, gépek stb.) árait tárgyalja; de abból az egyszerűsítő feltevésből indul ki, miszerint az egyén elhatározásaiban (helyesen) számít arra, hogy az adatok és ennek következtében a gazdasági mennyiségek nem változnak érezhető mértékben a tekintetbe jövő időközökön belül. A dinamika magát az egyszerűsítő feltevést is elejti és ez által egy nagy lépéssel közeledik a valósághoz. Nemcsak az árú- és értékpapirspekulációt magyarázza meg — ezek elvégre csak accidentális jelenségek — hanem a speculációnak ama sokkal lényegesebb nemét is, a melylyel mindenki, a ki földet vásárol, gyárat épít vagy egyéb hosszú lejáratú üzletbe kezd, a termékárak és a termelési költségek jelen állásán kívül számít azoknak kisebb-nagyobb valószínűséggel várható jövő változásai-val is.

A dinamika továbbá tanulmány tárgyává teszi azokat a tehetetlenségi momentumokat, a melyek, főképen a szokás hatalmán alapulva, minden gazdasági mennyiségben és folyamatban benne rejlenek. Ha a közgazdaság beláthatatlan időközön át változatlan adatok között működne vagy pontosan előre láthatók volnának azoknak változásai, az a körülmény, hogy a gazdasági összefüggések érvényre jutása mindig egy bizonyos időt igényel, csak elodázhatná, de nem akadályozhatná meg a tökéletes gazdasági egyensúly kialakulását és annak a viszonyok változásával lépést tartó továbbfejlődését. Azonban az adatok folyton és részben előre nem látott módon fejlődnek, mindegyik változás a gazdasági mennyiségek rendszerét más és más irányú és nagyságú erővel támadja és az erők a rendszer különböző részein egyrészt különböző időpontban lépnek működésbe a szerint, hogy közvetlenül vagy más mennyiségeken keresztül hatnak-e rájuk, másrészt különböző fokú ellenállásokra találnak; hiszen ismeretes, hogy az árak a kiskereskedelemben nehezebben változnak, mint a tőzsdén, a munkabérek nehezebben, mint a kamatláb. Ennek következtében a gazdasági mennyiségek rendszere soha sem felel meg a vele egyidejű adatoknak, hanem sok elmúlt gazda-

sági állapot hatásainak összetetalálkozásából származik, a melyet leginkább talán a hullámok interferentiájának physikai jelenségéhez lehetne hasonlítani.

A speculációs tévedések között különös tanulmányt érdemelnek azok, a melyek mint tömegjelenségek lépnek fel és a termelés legtöbb ágát egyszerre veszik birtokukba. Tapasztalati tény, mely részben gazdasági, részben lélektani okokból magyarázható, hogy a vállalkozási optimizmus és pessimizmus nem vegyülnek a közgazdaságban a nagy számok törvényének megfelelően állandó mértékben, hanem vagy az egyik, vagy a másik uralkodik az emberek nagy többsége felett túlnyomó erővel. A speculációk összességének ingaszerű mozgása, a mely majd jobbra, majd balra téríti el azt az egyensúlyi középhelyzetből, a jó és rossz conjuncturák szabályos váltakozását eredményezi és a fordulópontokon többnyire gazdasági válságokhoz vezet.

A krisismélet azonban csak egy elszigetelt — bár különösen fontos — példája annak, hogy concrét adatok a gazdasági összefüggések rendszerébe bevezetve olyan belátásokhoz juttatnak, a melyek pusztán a tapasztalat vagy a »józan ész« segítségével hozzáférhetetlenek. A gyakorlati élet sok más vonatkozásban is dolgozik már ilyen módszerekkel; így például a nagy gonddal készített kimutatások a mindenkori gabona- vagy czukorrépatermésről azokkal a tapasztalatokkal egyetemben, a melyeket a fogyasztásnak az árral való összefüggéséről a multban rendszeresen gyűjtöttek, néha grafikai vagy matematikai alakba is hoztak, mértékadó tényezői a speculációs elhatározásoknak és az áralakulásnak; soha sem ismétlődően a gazdaság története folyamán ugyanaz a helyzet, az említett tények ugyan egymagukban nem szolgáltatnak kész, empirikus megoldást a jelen számára, de részleges kiinduló pontjai egy, sok más tényezővel is számoló következtetésnek. Nem hiú remény, hanem teljesele eléjén álló valóság, hogy e módszerek alkalmazását a nemzetgazdaságtan a statistikával, a technikai tudományokkal és — ott, a hol csak qualitativ adatok kívántatnak — a gazdaságtörténettel egyetemben kiterjesztheti és tökéletesebbé teheti; csak sokat ígérő kezdet példajaként említem Edgeworth¹⁾ és Barone²⁾ tanulmányait az adókról, Benedetti³⁾ és Perozzo⁴⁾ munkáit a vasutakról.

¹⁾ Economic Journal 1897, 1910/11.

²⁾ Giornali degli Economisti 1894.

³⁾ Roma soc. ingegn. Annali 1896.

⁴⁾ Giornali degli Economisti 1893, 1906.

A tudományok értékelésénél gyakorlati hasznuk nem az egyetlen mérvadó szempont és ezért nem létező törvényre hivatkozik az a vád, hogy a nemzetgazdaságtan „nem tudomány,” mert a gyakorlatban nem alkalmazható; hiszen ugyanazon az alapon a jogtudomány kivételével az összes szellemi tudományoknak, sőt a csillagászatnak, a fejlődéstannak és sok más természettudománynak értékét is kétségbe lehetne vonni. De a legutóbbi évtizedek fejlődése után a vád elvesztette tényekbe vetett alapját is; a nemzetgazdaságtan, miután száz év előtt portyázásai a gyakorlat birodalmába többnyire nagy kudarczokkal végződtek, most másodszor, lassabb menetben és nagyobb készültséggel indul hódító útjára, hogy a magángazdaságok és az állam gazdasági ténykedésének vezetésében a nyers empiria és a felületes syllogismusok örökébe lépjen.

Schlesinger Károly.

Háború és közgazdaság.

Az áralakulás a háborúban.

Az eddigi fejtegetések nyomán könnyen érthető, hogy az áralakulás a háború alatt és a háború folytán egészen másképp alakul, mint béke idején. A világpiacz szétfoszlása folytán a világpiaczi verseny nem hat többé mérséklőleg az árakra, viszont sok esetben lehetetlen az árúfölösleget a világpiaczon elhelyezni, a mi óriási arányú áresést von maga után. A világpiaczi verseny kikapcsolása folytán azonban nemcsak annyira drágul valamely árú, a mennyire a kereslet és kínálat szabad alakulása folytán emelkedhetne: az a valószínűség, hogy bizonyos hosszú időn belül valamely árút külföldről behozni nem lehet, sem a belföldön megtermelni nem lehetséges, erős ösztönzést ad a speculationnak arra, hogy a természetes áremelkedést fokozza. Ilyen rendkívüli háborús áremelkedést tapasztalunk például Angliában a vegyészeti cikkeknel, Franciaországban a czukornál, Németországban a kaucsukárúknál, benzinnél, réznél; nálunk ezenfölül az élelmiszereknel is.

A speculatiós árfölhajtás némely föltétlenül szükséges cikknél Németországban és a monarchiában olyan nagyfokú lett, hogy az államhatalom kénytelen volt az áralakulásba beavatkozni és a közönség érdekében az összfelhajtásnak a legmagasabb árak hatásági megszabása által gátat vetni. Így megszabták Németországban a buza, rozs, árpa, zab, burgonya, továbbá néhány a hadsereg céljaira szolgáló cikk, mint réz, gyapjú árát. Az utóbbiaknál nemcsak az áralakulást módosította az államhatalom, hanem egyben az összes az ország határán belül föltalálható készletet is lefoglalta és monopoliumszerűen osztotta meg az egyes üzemek közt. Az élelmiszerek hatásági árszabása a monarchia területén is megtörtént, és bárha a hatásági árak a normalis évekhez képest nagyon magasak, a hatásági árszabás legalább a további áremelkedésnek vetett gátat.

De a háború nemcsak drágulást, hanem olcsóbbodást is idézett elő számos országban. Nincsenek pontos adataink róla, de a világpiaczi

forgalom megbénulásából természetesen következik, hogy Oroszországban, a mely a kiviteltől teljesen el van most zárva, óriási a gabona- és más élelmiszer-fölösleg és ennek folytán nagy áresés kell hogy legyen. Óriási méretű áresés mutatkozik az amerikai gyapotpiacon: a gyapot ára a háború előtti ár felére süllyedt, 14 centről 8 centre; természetes, hogy az áresést állami beavatkozással sokkal nehezebb megszüntetni, mint a drágulást. A közgazdasági alkalmazkodás azonban itt is mutatkozik; Amerikában egy alkalmi gyapotkartell keletkezett körülbelül 130 millió dollár alaptőkével, arra a kifejezett célra, hogy a gyapot vásárlása és elraktározása által a gyapot árát legalább 10 centre hajtsa föl.

A középeurópai államokban ilyen háborús olcsóság nem igen mutatkozik, kivéve természetesen a luxuscikkek árcsökkenését, a mely azonban most a jövedelem általános bizonytalansága folytán az egész világon észlelhető. Nálunk voltaképen csak egy cikk van, a mely fölös mennyiségben lesz meg a kivitel zavarai miatt; ez a cukor. Nagyobb árcsökkenés azonban itt se várható, mert a kartell elég erős ahhoz, hogy az áresést megakadályozza.

A jövedelem megoszlása a háborúban.

Természetes, hogy a termelésben és az áralakulásban beállott nagyarányú változások a jövedelemmegoszlásban is nagy változásokat idéztek elő. A társadalom különböző osztályainak jövedelme különbözőképp módosult. Legjobban a nagybirtokosok és nagybérlők jártak. A háború az élelmiszerek és mindenféle mezőgazdasági terméknek körülbelül 50—60 százalékos drágulását idézte elő. Ez a drágulás természetesen azoknak vált javára, a kik nagy eladható fölösleggel bírnak, tehát első sorban a nagy mezőgazdasági termelőkre, kisebb arányban a birtokos parasztságra is. Károsodás a mezőgazdákat csak ott érte, a hol ellenséges invasio történt az országban; ilyen esetben sokhelyütt nemcsak az idei jövedelem, hanem az ellenség által jószágban és épületekben ejtett kár folytán több év jövedelme is tönkre ment.

Az ipar részére nem ilyen könnyű a jövedelemben beállott változást megállapítani. Óriási jövedelemre tettek szert a mindenfajta hadsereg-szállító üzemek, a melyek kitűnő árat kapnak termékeikért és e mellett üzemeik teljesítő képességét éjjel-nappali üzem, vagyis háromszori munkásváltoztatás mellett a legtökéletesebben ki tudják használni, tehát termelési költségük — nem véve figyelembe a nyersanyag esetleges megdrágulását — kisebb, mint rendes körülmények közt, a midőn az üzem termelési képességét ilyen tökéletesen kihasználni nem lehet. A jövedelemmegoszlás olyan arányban válik kedvezőtlenebbé, a mily arányban kisebbedik az üzemek közvetlen vagy közvetett részesedése a hadsereg-

szállításban. Mivel azonban a modern hadsereg technikai felszereléséhez legkülönbözőbb ipari termékek szükségesek, a hadseregszállításból származó nagy jövedelem igen széles körben oszlik meg az ipari nagytőkések közt.

A kisiparnak is jut egy csekély rész ebből a rendkívüli jövedelemből. Ruhák, bakkancsok és más cikkek szállítása, a melyek előállításánál a kézműipar még versenyképes a gyárüzemmel, némi jövedelmet biztosít a kisiparosnak is. Ezt a jövedelmet azonban a közvetítők hada nagyon megnyirbálja. A hadseregszállítások nagy része egyes nagyszállítóknak jut, a kik azután másoknak adják tovább, úgy hogy a tulajdonképeni termelő kisiparosok csak harmad-negyed kézből kapják a megrendelést és a haszon javarésze a közvetítőknek jut. A legnagyobb jövedelemtöbblet a normalis viszonyokhoz képest éppen a hadseregszállításokat közvetítő emberek nagyszámú serege jut.

A kereskedők sorsa a háború alatt nagyon különbözően alakul. Azok a kereskedők, a kik olyan cikket is árusítanak, a melyek a hadsereg számára is kellenek, jól jártak, annál is inkább, mert raktáruknak értéke a hirtelen beállott drágaság folytán automatikusan emelkedett; különösen jó conjunkturájuk volt a kereskedőknek ama vidéki városokban, a melyeken állandóan katonaság vonult keresztül vagy táborozott; az élelmiszereknek, élvezeti és ruházati cikkeknek óriási tömege kelt el ilyen helyen és sok város kereskedői megszédtek magukat a háború folytán. Viszont a hadi útvonalaktól távol eső helyek kereskedői, valamint azok, akik olyan cikket árulnak, a melyek a háborúban fölöslegesek, különösen luxuscikkeket, nagyon megcsappant forgalommal és jövedelemmel kénytelenek beérni.

A munkásság sorsa is különbözőképen alakul. A hadsereghez bevonult munkások hozzátartozóiról az állam az engedélyezett segély által annyira gondoskodik, hogy valahogyan meg tudjanak élni, noha az élelmiszerek rettenetes drágulása miatt a mindent vásárló munkásság helyzete nagyon megromlott.

A harczba nem vonult munkások kereseti viszonyai szakmák szerint különbözőek. Némely hadseregszállító üzemben a munkások a háború kitörése óta elég jól keresnek. A sokfelé folytatott erősítési munkálatoknál is nagyszámú munkás talált alkalmazást. Viszont némely szakmában óriási a munkanélküliség, így különösen a nyomdaiparban, valamint a különféle luxusiparágakban. A munkanélküliség ellen sok helyen úgy védekeztek, hogy félnapokat vagy heti három-három napot töltöttek csak munkában. A kereset ily módon a felére csökkent és mivel egyidejűleg a drágulás folytán a pénz vásárló ereje nagyon megcsökkent, az ipari munkásság helyzete a háború folytán megrosszabbodott.

Nem lehet ezt állítani a mezőgazdasági munkásokról. A mezei munkások száma a capitalista országokban állandóan a kínálkozó munka-alkalomhoz képest kisebb, legalább is a mezőgazdasági tenyészet ideje alatt, tavasztól őszig. Most a háború rengeteg munkaerőt vont el, részben mint katonát, részben mint a requirált kocsik kocsisait. Ennek folytán a mezőgazdasági munkáknál kevés volt a munkaerő és így nemcsak a munkabérnek volt emelkedő tendenciája, hanem a munkaerő hiánya folytán a munkafolyamat tovább is tartott és így az egyes munkás által munkában töltött napok száma más évekhez képest szaporodott.

A legrosszabb helyzetük volt a munkásoknak némely olyan üzemben, a melyeknek munkásságát a maga egészében mint népfölkelőket föleskették és kötelezték, hogy az illető gyárnál vagy üzemnél a háború befejeztéig megmaradjanak. A munkaerőnek ilyen megkötése a hadviselés céljából szükséges volt. Azonban akadt, sajnos, Magyarországon számos olyan üzem, a mely a munkások illetén kényszerhelyzetét arra használták föl, hogy az ily módon ellenállásra képtelen munkásság keresetét megnyirbálja. Sok esetben használt, ha a munkások a hadvezetőséghez panaszra mentek, de néha a munkások nem folyamodtak ehhez, avagy kérésük nem talált a kellő pártfogásra, úgy hogy sok esetben keresetük a háború alatt tetemesen kisebb, mint előzőleg béke idején.

Összefoglalva mondhatjuk, hogy a jövedelem-megoszlás eltolódott egyfelől a mezőgazdaság javára, szemben a többi foglalkozási ágakkal; másfelől a tőkések javára, a munkásság keresetének rovására.

A fogyasztás alakulása a háborúban.

A háború által a fogyasztás is lényeges változásokat szenvedett, a melyek közül némelyiket már eddig érintettünk. Az üzleti élet nagyarányú pangása magával hozta, hogy az úgynevezett productiv fogyasztás, az investitio a háború kitörése óta világszerte szünetel. Néhány hadseregszállító üzemen kívül, a mely a háború óta kénytelen volt üzemét kibővíteni, sem üzembővítés, sem új vállalatok alapítása nem fordul elő. Szünetel az építkezés is; a megkezdett építkezéseket befejezték, de új épületek a háború ideje óta nem létesültek.

A jövedelem bizonytalansága is nagy változásokat létesített a fogyasztásban. Általában mondhatjuk, hogy a fogyasztás irányzata minden társadalmi rétegnél az elsőrendű életszükségletek irányában tolódott el. A vagyonos emberek is tartózkodnak a luxuskiadásoktól és e helyett arra törekcszenek, hogy élelmiszerral, fűtőanyaggal, ruhaneműekkel lehetőleg hosszú időre lássák el magukat. Ugyanezt tapasztaljuk a középosztálybeli családoknál és a mennyiben csekély keresetük megengedi, a

munkásosztálynál is. Soha még olyan rengeteg mennyiségű élelmiszer és fűtőanyag nem volt az egyes háztartásokban a magánfogyasztás céljaira fölhalmozva, mint most a tél elején.

Ezt a nagyarányú élelmiszer-fölhalmozást nemcsak a jövedelem bizonytalansága, hanem az a félelem is okozta, hogy hátha később nem lehet majd mindenféle a mindennapi szükséglet kielégítésére alkalmas javakat vásárolni. Természetes, hogy a vagyonosabb emberek túlzott gondoskodása a normalisnál nagyobb keresletet támasztott és a drágulást fokozta a szegényebb néposztályok rovására, a kik korlátozott jövedelmük mellett máról-holnapra kénytelenek élni és így nem volt módjukban a korábbi olcsóbb árak mellett szükségleteiket előre fedezni.

A háború különben a fogyasztás minőségében is jelentős változásokat okozott. Az élelmiszerdrágaság rákényszerítette a szegényebb embereket, hogy drágább élelmiszerek helyett nagyobb arányban fogyasztanak olcsóbb cikkeket; a tej, vaj, tojás, marha- és borjúhús igen sok háztartásból kiszorult, helyükbe a leves, szalonna, disznó- és juhús, valamint a főzelékek léptek. Az ételmezés olcsóbbítása az egész vonalon észlelhető és egyike a legérdekesebb alkalmazkodási jelenségeknek.

A külföldi piacok hozzáférhetetlensége is nagy változásokat idézett elő a fogyasztásban. A tengerentúli cikkek, a fűszerek, kávé, tea, a tengeri halak készlete a háború alatt alig szaporítható; a nagyarányú áremelkedés automatikusan a fogyasztás csökkenését idézte elő. Azonban a magángazdasági alapon fölépített termelési rend alkalmazkodási képessége nem mutatkozott elegendő nagynak; illetőleg a tisztán az áralakulás révén történő alkalmazkodás egyoldalúan a szegényebb néposztályok rovására állította helyre a kereslet és kínálat egyensúlyát. Ezért az államhatalomnak kellett beavatkozni az ételmezésbe és egyfelől az árak hatósági megszabása, másfelől egyes fő ételmezési cikkek, buza- és rozsliszt fogyasztásának csökkentése által gondoskodni, hogy a szükséglet egész éven át fődözve legyen. Az állam beavatkozásáról a háborús közgazdasági életbe külön fejezetben szólunk.

Pénz és hitel a háború alatt.

A közgazdasági élet különböző ágai közül a pénzforgalom és a hitelélet az, a mely a háború folytán a legmélyrehatóbb megrendülést szenvedte át. A háború kitörésével a hitelszervezet teljesen fölmondotta a szolgálatot és a közgazdasági élet mintha hirtelen egy pár évszázadot ugrott volna visszafelé; a teljesen kifejlett hitelgazdaságból egyszerre visszazuhant a kezdetleges pénzgazdaságba. A háború kitörésekor mindenki arra törekedett, hogy követeléseit másokon behajtsa, megszüntette a további hitelezést, minden árúért készpénzfizetést követelt, míg más-

felől saját tartozásainak fizetését igyekezett elodáztatni. Az embereknek ezt a törekvését főleg az indokolta, hogy minden eshetőségre lehetőleg nagy mennyiségű készpénz birtokában akart mindenki lenni.

Tudvalevő azonban, hogy a modern gazdasági életben az árucseré legnagyobb része nem készpénzfizetés mellett, hanem az érték hitelezése és az esedékes követelések kölcsönös compensálása által megy végbe. A midőn a háború kitörésével az emberek a hitelezést kölcsönösen megszüntették, a megcsökkenő áruforgalom ellenére is hiányzott a lebonyolításához szükséges fizetési eszköz, a készpénz. Mert az áruforgalom csökkenéséből előálló pénzfölösleg korán sem recompensálta a hitel megszűnéséből származó óriásira megnövekedett fizetési eszköz szükségletét. A fizetési eszközök abszolút hiánya mutatkozott; olyannyira, hogy a forgalom és a termelés teljes fönnakadása fenyegetett a készpénz hiánya miatt.

A közgazdasági életnek a fizetési eszközök hiánya folytán fenyegető válságát kétféleképp lehetett megszüntetni: vagy a fizetési eszközök mennyiségének hirtelen szaporítása vagy a fizetési eszközszükséglet hirtelen megszorítása által. Az összes capitalista államok, a hadviselők csak úgy, mint a semlegesek, az utóbbi módot választották; egyedül Németország, amely gazdasági tekintetben minden államnál jobban felkészült a háborúra, választotta az előbbi, a közgazdasági élet folytonosságára előnyösebb utat, a fizetési eszközök hirtelen szaporítását. Németország háborús pénzügyi politikájának vezető elve az első pillanattól fogva az volt, hogy a termelésnek nem szabad szenvedni a fizetési eszközök hiánya folytán, hogy mindenkinek, a kinek vagyona van, lehetővé kell tenni, hogy vagyona megfelelő részét készpénzalakra hozhassa. Hogy ez lehetséges legyen, első sorban megszüntették a jegybank bankjegykibocsátási jogának az aranyfedezettel kapcsolatos korlátait; ezenkívül az állam birtokában levő összes aranyat átutalták a jegybanknak; rögtön a háború kitörése után föllállították a hadisegélybankokat, a mely árukra, értékpapírokra, követelésekre kölcsönöket nyújtott és az általuk kibocsátott pénztárjegyeket a jegybank saját bankjegyeire cserélvén föl, újabb bankjegykibocsátás födözetéül használta föl. Ilyen módon a forgalomban levő bankjegyek hirtelen szaporítása által sikerült a kellő mennyiségű fizetési eszközt előteremteni s vele a közgazdasági élet relativ zavartalanságát biztosítani.

A capitalista világ többi országai nem voltak pénzügyileg annyira fölkészülve a háborúra, hogy ezt az utat választhatták volna a fizetési eszközökben mutatkozó hiány leküzdésére. Ezért kénytelenek voltak a mutatkozó pénzhányt a szükséglet korlátozása által kiküszöbölni; ezt a célt szolgálta a moratorium, vagyis az összes fizetések határidejének állami rendelettel történt kitolása, beleértve a látra vagy fölmondásra

szóló pénzügyintézetekkel szemben fönnálló követeléseket is. A közönség minden államban olyan hirtelen rohanta meg a pénzügyintézeteket betétjeiért, hogy — Németország kivételével — egyetlen állam pénzügyintézetei se lettek volna képesek a run-nek ellenállani és így a moratorium elrendelése a közgazdasági élet épségének érdekében föltétlenül szükséges volt.

Természetes, hogy az általános moratorium elrendelése bármily szükséges volt is a rögtönösen fenyegető pénzügyi összeomlás megakadályozására, mint állandó állapot a közgazdaságban nagy pusztítást okozott volna. Ezért a többi állam is alkalmazta a másik eszközt, a fizetési eszközök szaporítását, a mely a bankjegykibocsátási jog kiterjesztése, hadi segélypénztárak és segélybankok föllállítása által történt. Ezzel kapcsolatban fokozatosan megszüntették a moratoriumot is olyanformán, hogy a moratorium által elhalasztott fizetési kötelezettségeket hosszabb vagy rövidebb idő alatt törleszteni kellett. Viszont Németország is alkalmazta a moratorium egy nemét; ha valakinek nem volt módjában fizetési kötelezettségének eleget tenni, bíróság útján kérhette ennek a megállapítását, a mire számára egy egyévi moratoriumot rendeltek el.

A fizetési eszközök szaporítása és a szükséglet korlátozása által sikerült újra helyreállítani az egyensúlyt a forgalomban levő fizetési eszközök mennyisége és a szükséglet közt. A hitelélet azonban ennek ellenére sem állt helyre. Az áruforgalom majdnem kizárólag készpénzzel bonyolítottatik le, csak kivételes esetekben történik hitelezés. A hitelezés megszorításának a vagyoni állapot háborúokozta bizonytalansága az oka. A háború sok embernek rengeteg vagyoni kárt okozott; nem is véve számba az ellenséges invasio által közvetlenül okozott vagyonpusztítást, jóformán minden követelés alakjában meglevő vagyonrész — kivéve a betéteket — a háború befejeztéig kétséssé vált. Kétséssé vált a részvények és más értékpapírok értéke is, mert ez a kamatozás, illetve osztalék nagyságától függ. A követelések bizonytalansága oly nagy, hogy minden államban fölmerült az a terv, hogy az idén a pénzügyintézetek mentessenek föl a mérlegkészítés kötelezettsége alól, mert a vagyoni viszonyok zavara folytán a pénzügyintézetek biztos és kétes követeléseinek szétválasztása a leggondosabb körültekintés mellett sem látszik keresztülvihetőnek.

Az állami hitelműveletek hatása.

A fizetési eszközök szaporodásának legfőbb tényezője az állami hitelműveletek. A háború által okozott rendkívüli költségek oly óriási arányúak, — a hadban álló nagyhatalmak mindegyének napi hadi kiadásait körülbelül 25—30 millió koronára becsülhetjük, — hogy ezt egyetlen állam sem képes hosszabb időn át pénztári fölöslegeiből vagy ren-

des bevételeiből fedezni. Természetes, hogy elméleti közgazdasági szempontból semmi értelme sincs annak a sokszor hangoztatott állításnak, hogy a háborúhoz pénz, pénz és pénz kell. Ez teljesen helytelen álláspont. A hadviseléshez mindenféle javak, hadiszerek, ruházat, élelmiszer kellenek, nem pénz. Gazdag, mindenféle jószágban bővelkedő országban el lehet egy hadsereget minden szükségességgel látni foglалás útján, minden közvetlen pénzkiadás nélkül. Viszont egy javakban szűkölködő, gazdaságilag elmaradt országban nem lehet egy hadsereget jól felszerelni, ha bőségben van is pénz, ha mint most, a világpiaczi forgalom el van vágva. Az állam rendelkezésére álló pénzmennyiség tehát egyáltalán nem játszik döntő szerepet a hadviselésben. Hogy az államok ennek ellenére nagy hadikölcsönöket vesznek fel, ennek az a célja, hogy a hadsereg céljaira történő termelést jobban biztosítja az, hogy ha az állam készpénzben fizeti meg a vásárolt árukat, mintha csak elismervényt ad az értékről. Közgazdaságilag azonban egyre jut ki a két eljárás; az állam elfogyaszt rengeteg javakat a háborúban, későbbi fizetés fejében: ha az állam lefoglalja a szükséges javakat és elismervényeket állít ki róla, úgy közvetlen a szállítóknak válik adósává; ha ellenben kölcsönt vesz fel, az államkölcsönök jegyzőinek válik adósává és az így nyert pénzzel fizeti ki a szállítókat.

Nem változna a dolog lényege akkor sem, ha az állam nem az állampolgároktól venné kölcsönbe a pénzt, hanem egyenesen a jegybanktól venné fel. Mert hisz az államkölcsönt sem aranyban fizetik be a jegyezők, hanem a jegybank bankjegyeiben, illetőleg bankoknál, pénzüintézeteknél fennálló követelésekben. Az állam sem kap aranyat, hanem kizárólag bankjegyet. A dolog lényegén tehát az sem változtatna, ha egyenesen a jegybanktól venné fel az állam a kölcsönt. Hogy mégis a közönséghez fordulnak az államok, ezt nagyon helyesen azért teszik, hogy a kedvező kamatozás által a sok forgalomból kivont és magánemberek által fölraktározott fizetési eszközt a rejtékhelyéről kicsalják, hogy sok a pénzüintézeteknél parlagon heverő pénzt mozgósítsanak és végül azáltal, hogy az egész ország vagyonos polgársága adja a kölcsönt, az ország egész vagyona felelős a jegybank által kibocsátott bankjegyek fődőzetéért, belső értékeért, míg közvetlen kölcsön esetén csak az állam maga az, a ki a bankjegyek visszafizetését garantálja.

Természetes, hogy a hadikölcsönjegyzés által sok bankjegy kerül forgalomba, a melynek alapja *factiv*. Minthogy a hadikölcsönkötvények mindenütt lombard-kölcsönök alapjául szolgálnak, nyilvánvaló, hogy a forgalomból a hadikölcsön befizetése által kivont bankjegyek egy nagy része közvetlenül visszakerül a forgalomba. De visszakerül maga a befizetett kölcsön is. Az állam a kapott pénzzel kifizeti a hadseregnek

szállított javakat, valamint a katonaság zsoldját, a hivatalnokok fizetését stb. Mivel pedig a hadsereg fogyasztása sokkal nagyobb, mint a hadviselő államok termelése, a háborús állapot közgazdasági következménye, hogy az állampolgároknak valóságos javakban meglevő vagyona átalakul az állam és a jegybankkal szemben fennálló követelésekké, vagyis hadikölcsönkötvények és bankjegyek, esetleg bankbetétek alakját ölti fel. A forgalomban levő bankjegyek mennyisége csak úgy, mint az egyéb fictiv tőkéké, a háború folytán a valóságos javak fogyásával arányosan növekszik. Valóságos vagyon átalakul jogi tőkévé, az állammal szemben fennálló követeléssé, a mi nem valóságos vagyon, hanem csak jogalap az illető állam polgárai által a jövőben termelendő javak egy bizonyos részének lefoglalására az állam által fizetett kamatok közvetítésével. Vagyis durván kifejezve: a vagyonos állampolgárok pénzt adnak az államnak, a mely a kapott pénzért valóságos javakat cserél be, a pénztulajdonosoknak pedig kötvényeket ad, a melyekben jövő jövedelmének egy részét átengedi a pénzkölcsönzőknek. Valóságos javak helyett tehát állami betétpapírok maradnak meg végeredményben az állampolgárok kezében. A fictiv tőkének és a forgalomban levő bankjegyek mennyiségének óriási szaporodása nem okoz bajt, míg a háború tart és a pénzre mint fizető eszközre a hitelszervezet megbomlása folytán fokozott szükség van. Ha azonban a háború majd elmúlik és a hitelszervezet újra helyreáll, a fölös mennyiségben meglevő bankjegy, fölhalmozódott fictiv tőke mélyreható változásokat fog a közgazdasági életben előidézni. Erről egy későbbi fejezetben szólunk.

A külföldi valuták átalakulása.

A háborús idők közgazdaságának egyik legérdekesebb és legfontosabb fejezete a külföldi valuták árfolyamának alakulása. A hadviselő államok megtiltották egymás polgárainak az üzletkötést és fizetést ellenséges államok polgárai részére. Ezáltal azonban a nemzetközi pénzforgalom nem szűnt meg teljesen; az egy táborban harczoló államok közt, valamint a semleges államok közt, továbbá a különböző hadviselő államok és a semlegesek közt fennmaradt a háborus idő alatt is a pénzforgalom, sőt az egymás ellen harczoló államok pénzei iránt is mutatkozik kereslet a háborúban álló országokban. Ami az árfolyamok alakulását illeti, általában azt tapasztalhatjuk, hogy az európai államokban a nyugati államok pénzének agioja van a keleti államokban, tekintet nélkül a háborús sikerekre vagy vereségekre. Így a mi pénzeinknek tekintélyes agioja van a Balkán államokban; a német márkaváltó vagy bankjegy nálunk a normális 118 helyett 125-ön áll; a mi pedig a legfel-

tünőbb, 100 frank névértékű francia papírpénz ára novemberben a normális 80 márka helyett 89 márkába került!

Mi lehet ennek a jelentőségnek oka? Véleményünk szerint a következő:

Európában általában véve nyugatról keletre halad a hitelezés: Franciaország hitelezője a középeurópai államoknak; Németország a monarchiának; a monarchia a Balkán államoknak. Ennek folytán most, midőn minden állam polgárai igyekeznek követeléseiket bevonni, Franciaország visszavonja pénzét a középeurópai semleges államokból, ezek Németországból, Németország Ausztria-Magyarországból, ez pedig a Balkánról. Igaz, hogy moratórium áll fenn majdnem minden államban, azonban a nyugati államok tőkepénzesei részére mégis kifizetik a keleti államok államadósságainak, városi és más kötvényeinek kamatjait, legalább a semleges országokban; a kereskedők, a kik semleges külföldről árút vásárolnak, szintén kénytelenek a moratorium ellenére régi tartozásaikat is fizetni, különben nem kapnak árút külföldről. Ilyenformán a keleti államoknak állandó pénzszükségletük van a nyugati államokkal szemben, a mi a nyugati államok valutájának agióját előidézi.

Németország és Franciaország valutáinak árviszonyát ezenkívül bizonyára specialis okok is befolyásolják. A francia nép általában otthon ülő természetű, és csak elvétve utazik közülök valaki Németországban, hacsak üzleti dolga nincs ott. A németek ellenben kóbor természetűek és évente tizezerszám keresik fel Párist és a francia fürdőhelyeket. Ilyenformán a háború hirtelen kitörésekor bizonyára igen nagyszámú vagyonos német turista, fürdőző ragadt Franciaországban, a kiknek most állandóan Németországból kell francia pénzt Svájcra át küldeni, a mi valószínűleg szintén egyik forrása a Németországban mutatkozó nagy keresletnek francia pénz után. Végül valószínűnek tartjuk, hogy Svájcra keresztül most is importálnak francia árukat Németországba, a melyeket francia vagy svájci pénzzel kell fizetni; míg Németország inkább súlyos nagy tömegű árukat szokott Franciaországba exportálni, a melyek a Svájcra át való kerülő utat nem bírják meg, a francia kivitel nagyértékű és kissúlyú áruinál a hosszabb vasuti szállítás által előidézett fuvardíjtöbblet nem játszik szerepet. Németország politikai köreiben a francia pénz agiója sok boszankodást okozott és felmerült az a terv, hogy a kormány hívjon össze szakértőket a frank árfolyam-emelkedésének okait megállapítani és segítséget teremteni. Ez azonban eddig nem történt meg.

A márkának drágulása nálunk a hitelező és adós állam viszonyától eltekintve, főleg a nagyarányú szénimport következménye, a melyet a gabona- és lisztexportok a kiviteli tilalom következtében nem egyenlített ki

úgy, mint más években. Az osztrák és magyar kormány november hóban 200, illetve 100 millió márka névértékű kincstári váltókat helyezett el Németországban, hogy az így nyert német fizetési eszközökkel a márkaváltó további drágulását megakadályozza. Látni való ebből, hogy nem a harctéren elért eredmények döntenek el a valuták árfolyamának alakulását, mert ez esetben a német pénznek kellene agioval birni a francia pénzzel szemben, hanem tisztán közgazdasági összefüggések.

A háború gazdasági következményei.

A közgazdaságtani tudomány egyik legérdekesebb feladata volna most a háború alatt kideríteni, quasi megjósolni, hogy a háború milyen gazdasági következményekkel fog járni a hadviselő és semleges államok közgazdaságára. Néhány megjegyzést ez irányban már most meg merek kockáztatni.

A háború által előidézett közgazdasági változások közül a legmélyrehatóbb az, hogy a hadviselő államok óriási háborús fogyasztása folytán ezek az országok valóságos javakban nagyon elszegényednek, ellenben állampolgáraik birtokában a fölhasznált javak helyett óriási mennyiségű fictiv tőke, államkötvények, továbbá bankjegyek alakjában halmozódik föl. Mi lesz ennek a következménye a háború befejeztével?

A javak hiánya arra fog ösztönözni mindenkit, a kinek módjában van, hogy a jó árak kihasználására minden erejével rávesse magát a javak termelésére. Ugyanilyen irányban fog hatni a rengeteg mennyiségben meglevő bankjegy is. Az emberek készpénzalakban meglevő pénzüket óriási összegekben a pénzintézeteknél fogják elhelyezni. Ennek folytán a pénz kamatlába nagyon alacsony lesz, mert hisz nyilvánvaló, hogy a pénzintézeteknél elhelyezett tőke a maga összességében csak abban az értéktöbbletben osztozik, a melyet a tulajdonképeni termelő tőke hoz. Minél nagyobb tőkemennyiségek hevernek parlagon, annál kisebb lesz az egy egységre eső hozadék. A tőketulajdonosok és a pénzintézetek vetekedni fognak tehát abban, hogy tőkéiket vállalatokba fektessék és meddő alakjából termelő tőkévé alakítsák át. Ennek folytán a háború befejeztével óriási conjunctura lesz az összes hadviselő államokban, sőt mivel ugyanezek az okok kisebb mértékben a semleges capitalista országokban is föllépnek, azokban is nagy conjunctura várható a háború után.

A háború után bekövetkező nagy conjunctura persze, mint minden nagy fellendülés, magában hordja az esetleges válság csiráit. Az óriási tőkék, a melyek a háború után elhelyezést fognak keresni, természetesen rengeteg új üzemet fognak létesíteni és a túltermelés veszedelmét idézik majd föl. A nagy conjuncturát hosszabb-rövidebb idő múlva minden

valószínűség szerint egy nagyarányú válság fogja föl váltani. Ez a válság valószínűleg annál erősebb lesz, minél nagyobb tőkemennyiségek fognak egy-egy államban szabad alakban a háború befejeztével a tőkések rendelkezésére állni. Éppen ezért a válság veszélye a győztes államokban nagyobb lesz, mint a legyőzöttekben. A győztes államok tőkéje a kapott hadisarcz által hirtelen még nagyobbá válik. Igaz, hogy a hadisarcz a győztes állam birtokába jut; de ez természetesen a legnagyobb kamatozású adósság, a hadikölcsönök törlesztésére használja föl első sorban; ilyen módon a kapott hadisarcz azt eredményezi, hogy a polgároknak kölcsönkötvények alakjában lekötött tőkéi felszabadulnak és így a tőkék tódulása a termelésbe és ezzel a túltermelés veszélye még nagyobb lesz, míg a vesztes államokban a hadisarcz fizetése kisebbiti a disponibilis tőkemennyiséget és így kisebbiti a válság veszélyét.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy erős ellentendia is fog a háború folytán érvényesülni. A háborús idő a vállalatok számára legalább is egy ugyanolyan intenzitású válságot jelent, mint a milyenek a capitalismus korában minden évtizedben le szoktak folyni. Valószínű, hogy a háborús válság sokkal nagyobb, mint bármely más eddig előfordult gazdasági válság, de következményei kevésbé láthatók, mert az állam beavatkozása folytán (moratorium, csődeljárás szünetelése stb.) egyelőre nem kerülnek nyilvánosságra. Bizonyos azonban, hogy az egyes vállalatokat védő eme kivételes rendelkezések letelte után a háború által okozott gazdasági pusztítás teljes mértékben mutatkozni fog. Mint minden válság, úgy ez is igen sok kisebb önálló ipari termelőt és kereskedőt fog tönkretenni és a capitalista termelés koncentrációja ismét nagy lépést fog előre haladni. Főleg a nagybankok által föntartott és erősen cartellált vállalatok fogják a válságot baj nélkül meguszni. Minél kisebb azonban valamely gazdasági területen az egyszerű önálló üzemek száma, annál áttekinthetőbb a piacz és annál könnyebb a túltermelést és az újabb válságot meggátolni, vagy pusztító erejét gyöngíteni. Míg tehát a fictiv óriási megszorodása folytán nagy conjunctura és nyomában nagy válság várható, a concentratio előrehaladása viszont lehetővé teszi a piacz jobb áttekintését és a fenyegető válság átalakítását lassú pangássá, a mint ezt már az utolsó évtizedekben, a mióta a banktőke dominál az iparban, amugy is tapasztalhatjuk.

Aligha tévedünk abban, hogy a háborús drágulás a háború befejezte után is még hosszú ideig el fog tartani, sőt talán még nagyobb lesz, mint most, amidőn az állami intézkedések egész sora korlátozza a drágulást. A nagy conjunctura folytán az emberek pénzjövedelme, még a munkásságé is emelkedni fog, azonban a drágulás oly nagy lesz, hogy a jövedelem emelkedését messze fölül fogja mulni. Legjobban

az európai nyerstermelők, főleg a mezőgazdasági termelők fognak az árviszonyok megváltozása által járni.

Világgazdasági változások a háború folytán.

A háború a világgazdaságban is igen nagyarányú változásokat fog előidézni, és pedig annál nagyobbakat, minél hosszabb ideig fog tartani. E változások lényege a következő lesz: Európa capitalista államai — Oroszországot nem számítjuk ide — eddig főleg nyersanyagokat vásároltak az idegen világrészekből, a melyeket vagy iparcikkokkal fizettek meg, vagy az idegen világrészekben elhelyezett tőkék kamata gyanánt kaptak. A külföldön, főleg idegen világrészekben levő tőkeelhelyezés következménye, az európai capitalista államok állandóan passiv kereskedelmi mérlege. Minél tovább tart a háború, annál inkább kifogynak az európai államok nemcsak az idegen nyersanyagokból, hanem a belföldi iparcikkekéből, sőt — különösen, ha a háborús invasiók roppant pusztításait is számba vesszük — az iparcikkek előállítására szükséges termelőeszközökből is. Más szóval kifejezve, a háborús Európa javakban nagyon el fog szegényedni. A béke helyreálltával az idegen világrészek nyersanyagainak, a gabonának, gyapjúnak, gyapotnak, jutának, kaucsuknak, réznek és számtalan egyéb cikknek az importja teljes erővel meg fog indulni. De az elszegényedett Európának nem lesz egyelőre módjában az idegen világrészekből behozott nyersanyagokat, úgy mint máskor, iparcikkek kivitele által megfizetni, mert hisz nemcsak nyersanyagokban, hanem iparcikkekben is szűkölködni fog. A nyersanyagok importját tehát az eddig idegen világrészekben elhelyezett tőkék bevonásával fogja fizetni, vagy másképp kifejezve az idegen országok nyersanyagexportjuk által, a melyért cserébe iparcikkeket nem kapnak, adósságaikat fogják törleszteni. Ilyenformán az a viszony, a melyben ma Európa mint hitelező és az idegen világrészek országai mint adósok vannak, a háború folytán az utóbbiak javára fog eltolódni: másképp kifejezve, Európa a háború folytán szenvedett nagy veszteségeit külföldi követeléseinek incassálása által lesz kénytelen kipótolni. Evvel természetesen csak az eltolódás irányát jelöltük meg; hogy milyen arányú lesz az eltolódás, ezt főleg a háború időtartama fogja meghatározni. Ha nagyon soká eltart, vagy hamarosan újra kiújul, úgy arra a váratlan eredményre vezethet, hogy az egymással harczoló európai államok időközben mindösszesen teljesen elvesztik gazdasági fölényüket a többi világrész fölött.

De nemcsak nagyarányú tőkeeltolódásokat fog a háború eredményezni Európa hátrányára, hanem a közgazdasági alkalmazkodás folytán nagy eltolódásokat a termelés világpiaczi megoszlásán. Azok a telephely-előnyök, a melylyel Európa az ipar számára eddig bir — központi

helyzete a szárazföldi félgömb közepén, nagy tagoltsága és kitünő vízi utai, szén és vasércz együttes előfordulása, kitünően iskolázott és begyakorolt munkásság, — ez ideig azt eredményezték, hogy Nyugat-Európa a világ műhelye volt, a hová mindenfelől összehordták az ipari nyersanyagokat és földolgozva újra széthurczolták. Ez az állapot a háború-okozta világforgalmi zavarok folytán megszakítást szenvedett: a nyers-termelő államok nyersanyagaikat nem tudják eljuttatni Európába, viszont nem tudják megkapni onnan az iparcikkéket. Természetes, hogy ilyen körülmények közt a háborúnak olyan hatása lesz az idegen világrészekre, mint a continentalis zárlatnak Európa száraz földjére volt: nagyarányú ipari fejlődés fog megindulni! Az idegen világrészek népei el levén zárva az európai piactól, meg fogják próbálni önálló ipart fejleszteni, nyersanyagukat tovább földolgozni. Minél tovább tart a háború, annál jobban meg fognak gyökeresedni ezek az újonnan keletkezett iparágak, annál jobban le tudják majd győzni az ipari fejlődés legfőbb akadályát, a tanult gyakorolt munkaerő hiányát. Európát tehát az a veszély fenyegeti, hogy a háború folytán elveszti nemcsak hitelezői, hanem ipari fölényét is a többi világrész fölött.

A legnagyobb haszna az ilyen irányú eltolódásokból természetesen az Európán kívül fekvő nagytőkés államnak, az Amerikai Egyesült-Államoknak lesz; az Unió átalakulása nyerstermelő államból ipari állammá különben is folyamatban van. Az európai ipar szükségszerű versenyképtelensége a háború folytán hathatósan fogja elősegíteni ezt az átalakulást és ha a háború soká tart, nincs kizárva, hogy Amerika veszi át a vezető szerepet a világ gazdaságban a háborúban elvérző Európa helyett.

Az állam szerepe a háborús közgazdasági életben.

A közgazdasági élet — a mint ezt több ízben kimutattuk — a háború folytán beállott nagyarányú változásokhoz sok esetben autonom módon alkalmazkodott: drágulás által ellensúlyozta némely árú hiányát a fogyasztás megcsökkenése révén; hiányzó nyersanyagokat újakkal pótolta; a tanult férfimunkaerők helyét a munkástartalékseregből töltötte be stb. Azonban ez az alkalmazkodási képesség nem mutatkozott elég nagynak ahhoz, hogy további tényező beavatkozását feleslegessé tette volna. Annál inkább sem, mert az autonom közgazdasági alkalmazkodás súlyos conflictusba került sokszor a közérdekkel. A közérdek, a hadviselés és némely részben maguknak a magángazdasági tényezőknek érdekében az államnak számtalan esetben be kellett avatkozni a közgazdasági élet menetébe.

Az állami beavatkozás nem novum; kisebb mértékben mindig és mindenütt meg volt; a manchesterismus be nem avatkozási elve sohasem

érvényesült teljesen, az angol capitalismus kezdő korát kivéve, ez az állami beavatkozás a háború folyamán, különösen Németországban olyan nagy méreteket öltött, hogy szinte megközelíti a socialisticus gazdálkodási formát. A legtöbb élelmiszer, valamint számos fém, kaucsuk, gyapot, gyapjú, benzin stb. árát többé nem a kereslet és kínálat alakulása, hanem hatósági rendelet szabja meg. Számos árucikkből a birodalomban meglevő mennyiséget a kormány lefoglalta és maga osztatja ki az üzemek közt tovább feldolgozás végett. Az állam beleavatkozik a bérviszonyba és előírja a hadseregszállító üzemeknek, hogy a szakszervezetek által megszabott béreket fizessék. A közgazdasági életnek jóformán minden mozzanatában a háború alatt megszűnik a magánosok korlátlan rendelkezési joga és helyébe az állam rendelkezése lép. Ez részben a hadviselés érdekében szükséges; részben azért, mert az egyesek magánérdeke, mint eladóké, tulságosan ellenkezett a közösségnek, mint vásárlónak érdekével, — részben, mint a moratorium elrendelése esetén, magukat a kisebb-nagyobb tőkések védte meg a hirtelen összeomlástól. De bármi is az oka az állami beavatkozásnak, ez most mellékes: fontos maga a tény, az állami beavatkozásnak szinte korlátlan arányai. Bizonyítéka ez annak, hogy a termelésnek teljesen állami befolyás alatt történő lebonyolítása — a mint ezt a socialisták óhajtják — egyáltalán nem keresztülvihetetlen utopia . . .

A háborús közgazdaságnak bizonyára még számos érdekes problémája van: ezeknek a tárgyalása most könnyen érthető okokból nem opportunus; míg más problémák tüzetesebb vizsgálatához még hiányzik a megbízható adatgyűjtemény. Az elméleti közgazdaságtanra mindenestre nagy és újszerű feladat vár a háború után: földolgozni egy világ-háború közgazdasági hatásait a capitalista termelési rendre.

Varga Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

A folyvást szaporodó háborús gazdasági intézkedések halmazában még mindig legnagyobb számmal vannak az élelmiszerellátásra vonatkozó rendelkezések. A háború előrehaladásával napról-napra constatálható, hogy az élelmiszerellátás kérdése — úgy a katonai, mint a polgári népességé — a háborús állapot legfontosabb problémája. Úgy a felmerült és már észlelhető zavarok enyhítése, mint a jövőben esetleg felmerülhető bonyodalmak elkerülése érdekében sűrűn követik egymást a kormány intézkedései.

Még márczius hó elején rendelkezett a kormány a *maláta- és árpa-készlet* megállapítása iránt. Elrendelte, hogy minden malátagyár és sörgyári vállalat köteles úgy a saját ipartelepén vagy bárhol másutt lévő maláta- és árpakészletét rövid határidőre bejelenteni a kereskedelemügyi ministeriumnak. Ez a rendelkezés folytatása volt annak az actionak, melyet a kormány már korábban a malátagyártás korlátozásával kezdett.

A *buzalisztnak tengeriliszttel való keverésére* vonatkozó rendelet kibocsátása idején tudvalevően a rendelet nem volt végrehajtható, mert még nem állott elegendő kukoriczaliszt rendelkezésre. Miután kellő mennyiségű tengerilisztről való gondoskodás megtörtént, a kormány a rendeletet márczius 20-án kezdődő hatálylyal életbeléptette. Ugyancsak újabb intézkedések történtek a *gabona- és lisztkészletek megállapítása* érdekében. A földművelésügyi minister a már kiadott kormányrendeletre való utalással fölhívta az alispánokat és polgármestereket, hogy szólítsák fel a közönséget készleteik bejelentésére. A határidő ezuttal 3 nap volt, ami alatt mindenkinek, akinek buzából, rozsból, árpából vagy ezekből előállított lisztből olyan készletük volt, a mely a folyó év termésének betakarításáig a saját háztartás és gazdaság céljára szükséges mennyiséget meghaladja, a rendelet szerint kötelesek voltak bejelenteni. A rendelet úgy intézkedik többek között, hogy akinek gabonája és lisztje volt, annyival kevesebb lisztet tarthatott vissza, mint a mennyi

lisztje volt. A kinek csak lisztje volt, ebből csak annyit tarthatott vissza, hogy a lisztkeverésben érvényben lévő szabályok betartásával, a háztartásban élőkre a folyó év augusztus 15-ig számítva, havonként és fejenként 6 kg. liszt jusson. Gazdasági szükséglet czímén visszatartható volt árpából a vetőmag, továbbá valemennyi terményből, a gazdasági cselédek conventiója az említett hatánapig, az aratók és egyéb élelmezési kötelezettségbe vagy tartománybeli járandósággal alkalmazott vagy alkalmazandó munkásoknak a szükséglete.

Rendelkezett továbbá a kormány a lisztneműek *előállításáról*, forgalombahozásáról, a kukoricza és különböző lisztfajták, valamint a korpa maximalis áráról és a korpakészletek bejelentéséről. A *lisztneműek előállításáról és forgalombahozásáról* intézkedő rendelet pontosan előírja, hogy a kiörlésre szánt gabonamennyiségének milyen százaléka használható fel különböző lisztfajták előállítására. A rendeletben előírt keverés arányától eltérő módon előállított lisztet nem lehet áruba bocsájtani. A búzát oly malmokban, a melyekben többféle lisztmennyiségeket állítanak elő, az egynemű korpa és hulladék elvonása után, annak figyelembevételével, hogy takarmánylisztet előállítani tilos, 87⁰/₀-ra kell kiörlöni és abból csak a [rendeletben meghatározott három fajta lisztet szabad előállítani.

A *tengeri áráról* új szóló rendelet 26 koronában állapítja meg 100 kilogramm tengeri árát. Az augusztusi tengeri ára 28 korona. A tengeri maximalis árának megállapításával együtt a kormány az *egy s lisztfajták árát* is újból szabályozta. És pedig úgy, hogy métermázsánként az előállított finom tészta lisztnél és daránál az az ár, a mely 90⁰/₀-kal, a búzából előállított főzölisztnél, a mely 65⁰/₀-kal, a kenyérlisztnél, a mely 9⁰/₀-kal, búzából előállított sima örlésű lisztnél, a mely 16⁰/₀-kal, rozslisztnél, a mely 30¹/₂⁰/₀-kal, árpalisztnél, a mely 48⁰/₀-kal magasabb, mint a megfelelő nyersanyagnak az illető járás vagy területére nézve métermázsánként megállapított legmagasabb ára.

A *korpakészletek bejelentéséről* szóló rendelet szerint minden malomvállalat köteles takarmánylisztből, korpából és örlési hulladékból 1915. évi április hó 1. napja meglévő készletét a kereskedelemügyi miniszterhez április hó 8-ig bejelenteni. A bejelentési kötelezettség nem terjedt ki olyan malomvállalatokra, a melyek lisztet vagy örleményt bérért vagy az örlés végett behozott gabonanemű bizonyos hányadáért kizárólag az örlötető félnek házi szükségletére állítanak elő.

A takarmányinség enyhítése érdekében, figyelemmel arra, hogy nyers cukornak ilyen célokra való felhasználásával igen jó tapasztalatokat tettek, a kormány intézkedett, hogy a gazdák *takarmányozási célokra adóment s nyers cukrot* kaphassanak. A cél érdekében meg-

állapították a nyers cukor árát is. A cukorhoz keverendő fehérje anyag ára egyelőre még nincs szabályozva.

Az élelmiszer ellátás megkönnyítése céljából sűrűn folynak a *vám-felfüggesztő* intézkedések is. A legutóbbi időben történt vámfelfüggesztések közül kiemelendő a 130 kilogrammos és ennél nagyobb súlyú élő sertések, továbbá a természetes vagy mesterséges vaj, ételzsiradékok, állati faggyú, pálma- és kókuszolaj vámjának felfüggesztése, továbbá az *arató és kaszáló gépek*, továbbá a *részgálicz* behozatalának vámmentesítése.

A preventív intézkedések sorában megemlítendő a kormánynak tilalma az *új termés előzetes vétele és eladása* dolgában, továbbá a *katonák szabadságolása a sürgős tavaszi munkák idejére*. Az első intézkedéssel a kormány megakadályozni törekedett azt a drágaságot, a melyet a termésnek előre való vétele és eladása a későbbi időpontban előidézett volna, továbbá biztosítani akarta a termést közczélok számára. Az intézkedés helyénvaló volt, mert a vételek és eladások már sűrűn folytak. A rendelet kimondja, hogy minden olyan szerződés, a mely a folyó évben betakarítandó mezőgazdasági terményeknek adás-vételére vonatkozik, semmis. A terményeknek előre való vétele és eladása tilos, a már létrejött szerződések érvénytelenek. A katonák szabadságolására vonatkozó intézkedés a tavaszi vető- és szőlőművelő munka akadálytalan elvégzése céljából történt. A honvédelmi és a hadügyminister a földművelésügyi miniszterrel egyetértőleg elrendelte, hogy az országban lévő csapatokhoz beosztott, illetve bevonuló legénység abban a mértékben, a mint azt a szükséges pótlás és kiképzés érdeke megengedi, a tavaszi munka elvégzésére márczius folyamán 14 napig terjedő szabadságban részesüljenek. Ezt a rendelkezést időközben a téli időjárás miatt megváltoztatták, úgy, hogy a szabadságolások akkor kezdődjenek, a mikor az időjárás a tavaszi munkák megindítását lehetővé és a szabadságolt munkáskatonák alkalmazását gyakorlatilag szükségessé teszi. Nevezetes rendelkezése a kormánynak, a mely a *répatermelés korlátozásáról* szól, a mely szerint az a termelő, a ki háború előtt arra kötelezte magát, hogy meghatározott nagyságú területen cukorrépát termel, de ennek a kötelezettségének nem tehet eleget, kérheti annak a meghatározását, hogy általában köteles-e és milyen területen cukorrépát termelni.

Az élelmiszer-ellátásról gondoskodó rendeleteken kívül még számos rendelete jelent meg a kormánynak, a melynek célja más, egyéb szempontból fontos anyagoknak a biztosítása. Így a hadi célokra szükséges *lőrészletek nyi vántartása* érdekében a kormány elrendelte a bőrkészletek és a bőrgyártás céljaira szükséges anyagkészletek bejelentését. Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban megalakult a bőripari központ,

mint részvénytársaság, két millió korona alaptőkével, a melynek célja a háború tartama alatt a bőrárúk és bőripari cikkek előállításához szükséges anyagnak első sorban hadi felszerelések céljaira való megszerzése, szétoztása és értékesítése. Ugyanilyen céllal megalakult a fémipari központ is, a mely a fémek és ötvözetek beszerzésének és elosztásának és katonai célokra való biztosításának feladatát vállalta magára. A fémanyag biztosítása végett a kormány korábbi rendelkezését kiegészítve elrendelte a bejelentését az olyan fél- vagy készgyártmányoknak, amelyek egészen vagy túlnyomó részben *aluminiumból, ólomból, vörösrézéből, sárgarézéből, nikkelből, vörösféméből* vagy *zinkből* állanak. Ezenkívül hadi célokra requirálta az *aluminiumból, antimonból, ólomból, chrom és ferrochromból, vörös- és sárgarézéből, molybdän és ferromolybdänből, nikkel és ferronikkelből, vörösféméből, vanadium és ferrovanadiumból, wolfram és ferrowolframból, ónból és ónötözetekből* nyersfém alakjában meglévő anyagoknak a készleteit, valamint az említett fémekből és ötvözetekből ércz, kohó féltermék, ócskaanyag, ipari hulladék, egyéb hulladék és hamu alakjában meglévő készleteket, a melyek az 1915. évi február hó 7. napját követő időből valók. Ezekből az anyagokból minden hónapban csak 20%-ot dolgozhat fel a tulajdonos és csak 15%-ot adhat el.

Ez a rendelet, mint látjuk, a fémek és ötvözetek requirálásáról szóló február 6-iki rendeletet kiterjeszti a horganyra is. A kormány elrendelte továbbá a *gummiárúk*, nyers és tisztított gummi, mindennemű gummiabroncs két hetenként való bejelentését.

Márczius 25-én jelent meg a *hatodik moratorium-rendelet*, a mely egyúttal bezárja a moratorium-rendeletek sorát. Ennek a rendeletnek a 32. §-a ugyanis kimondja, hogy a moratorium 1915. évi július hó 31. napján megszűnik. Azok a pénztartozások, a melyek ezután járnak le, teljes összegükben követelhetők, az esetleges kivételektől eltekintve. A moratorium megszűnésével előálló helyzet szabályozásáról külön rendelet fog gondoskodni.

A rendelet négy hónappal hosszabbítja meg a fennálló moratoriumot. A fontosabb változtatások az előbbi rendelettel szemben a következők:

Olyan árútartozások után, a melyekre a rendelet életbelépése előtt, vagy azután már legalább öt 10%-os részletet fizettek, egyelőre nem kell több részletet fizetni. Ha azonban a tartozást a szerződés értelmében tiznél több részletben kell fizetni és egy-egy részlet 25 K-nál nem nagyobb, a részletek fizetését illetően a jövőben a szerződés kikötései irányítók. A halasztás alá eső váltótartozások után, ha a váltó az 1915. évi október 1-je előtt járt le, májusban újabb 10%-ot kell fizetni, az

októberben és novemberben lejárt papirosokra az újabb 10⁰/₀ júliusban esedékes, az 1914. évi decemberben és az 1915. évi januárban lejárt váltók után júliusban kell újabb 10⁰/₀-ot törleszteni, az 1915. évi februárban és márcziusban lejárt váltókra vonatkozóan a törlesztés hónapja május, az 1915. évi áprilisban és májusban lejáró adósságokra vonatkozóan július. A törlesztés mindig 10⁰/₀ és ezt a 10⁰/₀-ot mindig az eredeti összeg után kell számítani.

A pénzüzetek szempontjából fontos intézkedés, hogy az a pénzintézet, a mely a betétre nézve 1914. július 31-én fennállott kamatlábat akár a mostani rendelet életbelépése előtt, akár azután egyoldalúan leszállította, a teljes betét kifizetését a moratoriumra való hivatkozással nem tagadhatja meg, ha csak a kamatlábat a jövőre nézve az 1914. évi július hó 31-én fennállott kamatláb magasságára nem emeli. A mennyiben az intézet vagy czég a betét kifizetésére a felmondási időt igénybe veszi, erre az időre sem fizethet kisebb kamatot, mint a milyenre 1914. évi július hó 31-én volt kötelezve.

A rendelet részletes intézkedéseket tartalmaz a bérleti viszonyokra vonatkozólag; főként a fölmondás jogát korlátozza ott, a hol a családfő katonai szolgálatot teljesít.

A *pénzügyek* terén jelentős intézkedés volt a jegybank *kamatlábának fél százalékkal való leszállítása*. Ennek az intézkedésnek most nem várható olyan hatása, mint béke idején, mert a hitelüzlet majdnem megszűnt. Indoka a pénzpiacz kedvező helyzetében van, a hol a kínálat napról-napra nő, a pénzbőség jelei minden téren mutatkoznak. Másik főlemlitendő intézkedés, *az arany és ezüst, valamint a vert pénz át- és kivitelének eltiltása*, minek következtében ezentúl minden külföldi értékre szóló fizetést koronaértékben kell teljesíteni.

A háború által előidézett bajok orvoslását czélzó, de már a békében való továbbfejlesztés czélját is szolgáló intézmény létesítését hozta javaslatba a kormány, a *pénzüzetek központja* megszervezésének tervével. Az intézmény egyfelől a háború következtében bajba jutott vidéki pénzintézeteken kíván segíteni, másfelől azonban az első kezdő lépést akarja megtenni a pénzintézetek ügyének általános reformja irányában.

Az intézmény czélját a tervezet szövege szószerint a következőképen határozza meg:

A magyar szent korona országainak egész területére szóló hatálylyal tervezett Pénzüzeti Központ czélja, hogy a magyar szent korona országainak területén működő pénzintézetek közös érdekeik ápolása és előmozdítása végett olyan autonóm szervvel rendelkezzenek, a melynek feladata odahatni, hogy

a) a pénzintézetek összes üzletágaiban a gazdasági élet követelmé-

nyeinek mindenben megfelelő helyzet teremtsék; előmozdítottassék, hogy a pénzügyintézetek tőkeerejükkel arányban álló, természetes körzetük körébe eső gazdasági érdekek kielégítésével foglalkozzanak s ezeket az érdekeket minél tökéletesebb mérvben és módokon elégíthessék ki; hogy a pénzügyintézetek színvonala emeltessék; ügyvitelükben, ügykezelésükben és a mérleg készítésében kellő egyöntetűség létesíttessék s általában a pénzügyintézetek működéséről és helyzetéről a közvélemény, az érdekeltség és a kormányzat megfelelő tájékozást nyerjen;

b) a tagjai sorába tartozó pénzügyintézetek indokolt hiteligényei ki-elégíttessenek oly rendkívüli időkben és különleges körülmények között, a mikor hitelszükségletüknek a rendes hitelforrások útján való megszerzése nehézségekbe ütközik;

c) lehetővé tétessék, hogy azok a pénzügyintézetek, melyeknél ennek szüksége fenforog, egészséges alapra fektetessenek, esetleg más pénzügyintézettel egyesüljenek vagy felszámoljanak.

A tervezet megvitatása céljából április hó 8-án enquête volt a pénzügyminisiteriumban, a melyen az összes érdekelt körök, hatóságok és testületek képviselve voltak. Az enquêten több észrevétel hangzott el a tervezet egyes intézkedései ellen, az eszme azonban általános helyeslésre talált, noha van olyan vélemény is, a mely szerint az intézmény feladata csak az acut bajok megszüntetése lehet, mert általános reformot csak törvénnyel lehet megcsinálni. Kivánalmak nyertek kifejezést főként abban az irányban, hogy annak eldöntésénél, vajjon revisió alá tartozik-e valamely pénzügyintézet vagy sem, ne a tízmillió koronás alap-tőke mesterségesen meghuzott vonala legyen a határ, továbbá, hogy a központi intézmény ne szüntesse meg a pénzügyintézetek önállóságát, hogy a vidék erősebben érvényesüljön az intézmény vezetésénél. A kivánalmakat a kormány minden valószínűség szerint mérlegelni fogja az intézmény szervezésénél. A központ nemsokára megalakul, és megkezdí működését.

Külkereskedelmi forgalmunk alakulásáról a statisztikai hivatal deczemberi kimutatása vázlatos képet ad. Ezzel az utolsó kimutatással az egész évi forgalmunkról is kapunk áttekintést; nem végérvényeset, mert az értékmegállapításoknál eltérések lesznek — csak hozzávetőlegeset. Egy szaklapunk összeállítása szerint az 1914. évi kereskedelmi forgalmunk 76.9 millió koronával passiv. Ausztriával szemben a mérleg 71.9 millió koronával activ. A december havi forgalom jóval alul maradt az előző év megfelelő havi forgalmának, és úgy a beviteli, mint a kiviteli forgalomban specialis eltéréseket mutat, a melyek a háborús állapotban lelik magyarázatukat.

A német ipar a háborúban.

A világháború kitörésekor a német ipar el volt vágva azoktól az országoktól, a melyekből a szükséges nyersanyagot kapta, viszont azoktól is, a melyek erősen fejlett iparának piaczul szolgáltak. Daczára ennek a németeket, az őket jellemző organizáló tehetség átsegítette minden nehézségen, úgy, hogy még legelkeseredettebb ellenségeik is kénytelenek voltak elismeréssel adózni nekik. Anglia egyik legtekintélyesebb technikai lapja, az „Engineering” egyik legutolsó számában például „German System and Methods” cím alatt a következő érdekes sorokat írja a német ipar rendszeréről: „A németek a mostani háborúban eléggé bebizonyították a „rendszer” és „módszer” szavaknak fontosságát és különösen azt, a mi ezeknek fogalma alá tartozik. Érthető tehát, hogy a sajtóban, gyűléseken és beszélgetésekben nagy büszkeséggel és elégtétellel térnek rá ezekre a fogalmakra. Mindnyájan tudjuk, hogy Németország a rendszeresítést, a mennyire csak lehetséges volt, utólérhetetlen tökéletességre fejlesztették, olyanra, a milyent más országokban meg sem kísérltek elérni, nem is szólva arról, hogy elérték volna. Bármilyen nehéz helyzetbe is jusson Németország, sokkal nagyobb bajban volna, ha nem lenne meg rendszeres szervezete (systematische Organisation). Ez a fontosabb gépezet mindjárt a háború kitörése után mozgásba hozatott és amint azt a németek állítják, a háború nehéz próbájánál minden követelménynek megfelelt. Az A. E. G. (az Általános Villamosságai Társaság) legutolsó közgyűlésében arról tett jelentést, hogy a háború által elhelyezési lehetőségeiben erősen korlátolt ipar első feladata volt, hogy az üzemét fenntartsa. E cél eléréséhez helyenkint az iparban a viszonyok teljes átváltoztatására volt szükség. Daczára annak, hogy egy országnak, a melyik igen nagy nyersanyag behozatallal bír, nem eshetik könnyen, hirtelen pótlásról gondoskodni, a szükségessé vált változtatásoknál semmi nehézség nem fordult elő. Majdnem minden ipari jelentés egybehangzóan azt mutatja, hogy az első hetek után az üzemet az előbbi személyzet nagy részével újra fel lehetett venni és főleg hadi célokra dolgozni. Egy izzólámpagyár elkezdett töltényeket készíteni, egy gépgyár tábori konyhákat, egy szállodakonyha conservgyárrá alakult át. Egy-két hét múlva a szükséges gépek és eszközök ott voltak a helyszínén, a munkaerő be volt tanítva és a kereskedők közvetítették a nyersanyagot. Az első ok, hogy a német ipar nem hallgattatott el és rövid idő múlva keresztülment a szükséges átalakuláson, hogy azután tökéletes nyugalommal, minden idegesség nélkül dolgozzon tovább, az volt, hogy a német seregeknek sikerült a háborút ellenséges területre terelni. Egyszersmind megfelelő rendelkezésekkel megerősítették az ipari szervezetbe vetett bizalmat. Utolsó sorban azonban mégis a német ipar

szabályszerű továbbdolgozásának okát abban kell keresni, hogy a német ipar, sokkal inkább mint bármely más államé, rendszeresen fejlődött és ennek folytán az előállítási folyamatban semmiféle jelentőséggel bíró hézagot nem mutat. A míg Németország bizonyos nyersanyagokat mindig importálni lesz kénytelen, mert hazai terményekkel csak részben pótolhatja azokat, addig minden félgyártmányt maga produkál és a mellett az ipari melléktermékeket is utólérhetetlen eredménnyel használja ki. Hogy ezek a melléktermékek mit jelentenek Németországra nézve, különösen ammoniumsulphatnál és benzolnál láthatjuk. Hogy a termelésben a fontos középokoknak a hiánya egy országra nézve milyen káros lehet mutatja Anglia, a hol némely előállítási folyamatnak elégtelen fejlődése az ország egyik legfontosabb iparát majdnem megbénították. Így például a festékanyagok Németországból való behozatalának megszűnése, dacára annak, hogy pénzértékben kifejezve csupán 20 millió márkát képvisel, az angol textilipart, tapétaipart és más iparágakat fenyegeti. Így az olcsó félgyártmányok elmaradása az angol vasipart igen kellemetlen helyzetbe juttatta, míg bizonyos faalkatrészek elmaradása a szénbányászatra nézve kellemetlen nagyon. Az angol elv: csak kész árukat (nem félgyártmányokat) előállítani és a nyersanyagot, valamint a félgyártmányokat importálni, ebben a háborúban a német rendszer által legyőzött. Utóbbi ország arra törekszik, hogy különböző gyárakban minden előállítási folyamat részére tökéletes organisatiót létesítsen, a melyek együtt a termelést elejétől végéig felölelje. Ilyen módon a német ipar, bár jóval fiatalabb mint az angol, nincs idegen segítségre utalva. Ez pedig igen értékes tény egy nemzet részére, a mely a tengerentuli beszerzési forrásoktól majdnem teljesen el van vágva.

Csakis ez a tökéletes szervezet teszi lehetővé, hogy a német ipar olyan eredményeket tudott elérni, a melyenkről a berlini Disconto-Gesellschaft „Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege“ című kiadványa beszámol.

A szénbányászat közvetlenül a háború kezdetekor a munkásság behívása és a nagyarányú vagonhiány következtében igen sok kárt szenvedett. Helyzete azonban fokozatosan javult. A rajna-westfaliai szén-syndicatus jelentése szerint a syndicatus könyvei a következő adatokat tartalmazzák a szén, briket és koksztállításáról:

	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November
		t o n	n á k	b a n	
Összesen	8,855.292	4,623.209	5,509.528	6,041.509	5,753.293
Szénszállítás	6,969.420	2,428.913	3,522.416	3,941.510	3,827.765
Kokszszállítás	712.039	553.912	871.060	1,039.198	1,023.294
Brikettszállítás	381.345	113.918	249.171	328.617	360.086

A kalitermelésről adatok hiányzanak, de a kalisyndicatus novemberi jelentése szerint 1914 novemberében 8·25 millió márka értékű árút helyeztek el a különböző piacokon, míg 1913-ban ugyanezen idő alatt 18·1 millió márka értékűt. A német nyerstermelés, épp úgy mint a széntermelés az első időben erős korlátozást szenvedett, de később újból emelkedést mutatott. A „Verein Deutscher Eisen- und Stahlindustrieller“ statistikája szerint a különböző minőségekből a termelés a következő adatokat mutatja:

	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November
	t	o	n	a	n
Öntöttvas-nyersvas	259.942	88.788	100.644	142.599	131.941
Bessemer-nyersvas	19.076	23.162	16.144	5.891	7.984
Thomas-nyersvas	1,045.586	295.158	279.485	438.607	498.384
Acél- és tükörvas	203.968	100.305	108.835	113.781	123.000
Puddel-nyersvas	35.773	14.014	13.076	28.944	27.647
Összesen . . .	1,564.345	521.427	518.184	729.822	788.956

Az acél- és hengerművek helyzete nagyjából a nyersvasat előállító művekéhez alkalmazkodott. Pontos adatok hiányzanak, de következtetni lehet azokból az adatokból, a melyeket a Stahlwerksverband decemberben tett közzé és a melyek az október-november hónapokban elszállított árumennyiséget tüntetik fel tonnákban:

	Félgyártmány		Vasuti anyag		Formavas	
	1914.	1913.	1914.	1913.	1914.	1913.
október	46·0	157·5	160·0	239·4	74·6	127·9
november	38·7	147·2	149·9	211·3	57·5	103·7

A formavasak termelésének csökkenése abból magyarázható, hogy ezeknek legnagyobb részét Angliába szállították, ami természetesen most elmaradt. Az előbb idézett angol cikk panaszkodik is e miatt, mert az elmaradt német export megbénította az angol ipart. A gépipart illetőleg az adatok hiányoznak, de annyi itt is megállapítható, hogy a háború első hónapjaiban a helyzethez képest jól voltak ellátva munkával, de javulás ebben az iparágban nem állt be. A vaggongyárak az első zavarokat leszámítva jól vannak foglalkoztatva. Novemberben ez a helyzet további javulást mutatott. Az automobiliparra vonatkozólag különbözők a vélemények és jelentések. Egyes műhelyek és gyárak túlságosan el vannak látva munkával, míg mások kevésbé, vagy egyáltalán nem. A kereslet azonban nem olyan nagy, hogy minden vállalatot lehetne foglalkoztatni. A fényüzési ipar természetesen igen kedvezőtlen helyzetbe jutott. Elsősorban áll ez a zongoraiparra, az ezüstárúgyárakra stb. A villamosipar számszerűleg szintén nem jellemezhető, ugyancsak az adatok hiánya

folytán. Ez az iparág mindenesetre azok közé tartozik, a melyek a tengerentúli behozatal elmaradását igen erősen érzik. Másrészt azonban az elektromosipar jó példáját nyújtja Németország ipari üzemének ruganyosságára vonatkozólag. Egész sereg vállalatnak sikerült megcsökkent üzemét egész új olyan termelési ágakkal, a melyek rendes körülmények között termelésük határain kívül esnek, a háborúban azonban nagy előnyöket nyújtanak, nemcsak teljes mértékben fenntartani, hanem még fokozni is. Így például elektromosművek asztalos műhelyei, a melyek mellékes munkákat végeztek, most annyira kifejlesztettek, hogy az üzem legfontosabb részét képezik és a hadseregszállításokat az illetékes tényezők legnagyobb meglepődésére eszközlik. Erre vonatkozólag az „Engineering” idézett cikke szintén érdekes dolgokat közöl. Az élelmezési és élvezeti ipar, a mennyiben, illetőleg olyan mértékben, a mennyire független a tengerentúli behozataltól és a gyarmati termékektől, keveset szenved a háború miatt. Azok az üzemek, a melyek hazai terményeket és termékeket dolgoznak fel, épp olyan jól, sőt a hadsereg szükségleteinek fokozódása folytán, nagyobb mértékben vannak foglalkoztatva, mint a háború előtt. Ugyanez vonatkozik a sörgyártásra is. Ebben az iparban csak a legutolsó időben mutatkozik visszaesés. A sütőműhelyek, kenyérgyárak és vágóhidak munkássága a normális keretekben folyik. A cukoripar igen szép eredményeket mutatott fel. A répának feldolgozása nem maradt a múlt évi mennyiség mögött. Feldolgoztatott az 1914/15. évi kampagneban 71.714 millió métermázsa, 1913/14-ben 76.580 millió métermázsa és 1912/13-ban 74.619 millió métermázsa. A textilipar, a mely az utolsó évben kedvezőtlen viszonyok között dolgozott, a háború kezdete óta mindig jobb és jobb helyzetbe jut. A textilmunkások szövetségének munkanélküliségi statistikája szerint augusztus végén a textil-munkások 28·2⁰/₀-a volt munka nélkül, szeptember végén már csak 17·1⁰/₀, október végén 9·1⁰/₀, november végén pedig ez a szám 4·9⁰/₀-re csökkent. Természetesen a textilipar foglalkoztatásának ily módon való emelkedését a katonaság fokozott szükséglete idézte elő. E szükséglet ruházati cikkekre, terítőkre és hasonlókra terjedt ki. A gyapotipar helyzete előzőleg rosszabb volt, mint a gyapju- és ruházati iparé, de később ezé is javult. Az építőipar eleinte a nagy állami és községi céltudatos támogatás következtében egész szépen volt munkával ellátva, az utóbbi időben, különösen a téli hónapokban, majdnem teljesen szünetelt. A többi iparágak, úgy mint a kémiai ipar, a papíripar, a graphikai ipar és a játékarúipar annyiben érzik a háborút, a mennyiben a tengerentúli kivitel elmaradt. A bőripar a hadseregszállítások folytán nagy fellendülést mutat. A Disconto-Gesellschaft ezt az érdekes munkáját időnkint az újabb adatokkal ki fogja egészíteni, a mire annak idején mi is vissza fogunk térni.

Amint az elmondottakból láthatjuk, Angliának nem sikerült a hajóforgalom megszüntetésével Németország iparát tönkrezúzni, mert a geniális szervezés olyan ruganyosságot adott a német iparnak, hogy az még a legnagyobb csapásokat is minden nagyobb rázkódtatás nélkül tudja elviselni.

(p. f.)

Szászország közigazdaságának ötvenéves története.

[50 Jahre sächsische Volkswirtschaft (herausgegeben vom Bankhaus Gebr. Arnold, Dresden) 1914. 103. old.].

A Gebr. Arnold drezdai bankház ötvenéves fennállása alkalmából egy rendkívül értékes munkát adott ki, a melynek megszerkesztésében segítségül voltak a kiadó bankháznak az összes ministeriumok, iparkamarák és gazdasági egyesületek, úgy, hogy sikerült nekik megbecsülhetetlenül értékes statisztikai adatokat összegyűjteni. Ez a statisztikai adatgyűjtemény annál értékesebb, mert gondosan, világosan van rendezve, és így érdekes képet ad egy gazdag ország nagyszerű gazdasági fejlődéséről.

Szászország közigazdasági fejlődése a XIX. század közepe óta nagyszerű fejlődést tett meg és még most is folytonos fejlődésben van. Már a vámszövetségbe való belépéssel az ipari fejlődésnek egész új korszaka kezdődött, a mennyiben minden ipari fejlődés alapfeltétele: nagy piac nyílt meg előtte. Az addig elválasztott országrészek szorosabb kapcsolatba jutottak egymással és mikor a Németbirodalom megalakult, a fellendülés bámulatos mértéket öltött. Nagy hatása volt a szász ipar kifejlődésére az új szász ipartörvény életbelépésének, a mi 1862 január elsején történt meg. Első sorban földrajzi fekvésének köszöni ezt a nagy fellendülést Szászország, a mennyiben Németország szívében fekszik, rajta mennek keresztül a legfontosabb útvonalak, a melyek a Majnát a Dunával és Olaszországgal, a nyugatot Oroszországgal kötik össze. Nagy segítségére volt a szász iparnak a sűrű vasúthálózat, a korán kiépített posta-, telefon- és táviróhálózat. Az ország népességének foglalkozási viszonyaiban az utolsó ötven év alatt nagy eltolódások álltak be a mezőgazdaság hátrányára, az ipar és kereskedelem előnyére. 1861-ben a lakosság 25·50/o-a, vagyis 559.013 ember (302.283 kereső + 256.370 eltartott) élt mezőgazdaságból, 1907-ben már csak az összes népesség 10·70/o-a, azaz 490.962 ember (261.902 kereső + 229.060 eltartott). Az ipari ezzel szemben lényegesen emelkedett. 1861-ben 597.112 kereső és 651.565 eltartott, összesen 1,248.677 ember élt iparból, a mi az összes népesség 56·20/o-ának felel meg. Ezzel szemben 1907-ben az iparban keresők száma 1,238.991, az eltartottaké 1,480.306, összesen 2,719.297,

vagyis 59·3⁰/₀. Ugyancsak nagy az emelkedés (majdnem kétszeres) a kereskedelemben és forgalomban, itt az ebből élők száma 1861-ben 172.946 volt (69.301 kereső és 103.645 eltartott) (7·7⁰/₀), 1907-ben pedig 697.279 (286.642 kereső és 410.637 eltartott) (15·2⁰/₀). A lakosság száma 1864. óta 1910-ig több mint megkétszereződött, a mennyiben 2,337.192-ről 4,806.661-re emelkedett (2,323.903 férfi és 2,482.758 nő), a mi az egész birodalom lakosságának 7·403⁰/₀-át teszi ki. 1910 deczember elsején az egy négyzetkilométerre eső átlagos népesség 320 (az egész ország területe 14.992·94 km²). Sehol az egész Németbirodalomban nem olyan nagy a népesség sűrűsége, mint Szászországban, a többi országok messze elmaradnak mögötte, úgy, hogy csak néhányat említünk: Poroszországban 115, Württembergben 125, Bajorországban 158. A nemzeti vagyon is nagy mértékben szaporodott: 1864-ben 447,787.290 márka volt, 1912-ben 1.835,407.789 márka, ezzel szemben az államadósság 1864-ben volt 203,457.822 márka, 1912-ben 869,894.500 márka. A vasutakban építési és befektetési tőkéje 1864-ben 696,721.834 márka volt, 1912-ben 2.371,270.242 márka; a tiszta jövedelmük 1864-ben 10,292.904 márka, 1912-ben 52,357.919 márka. Az állami erdők tiszta jövedelme az ötven év alatt 4,981.078 márkáról 11,273.949 márkára emelkedett. Nagy mértékben gyarapodott a városok vagyona telkekben és tőkékben ez idő alatt. Az összes városok vagyona 1864-ben 19,670.958 márka volt, 1893-ban 318,240.544 márka, a városi lakosság átlagos fejenkénti vagyona 1864-ben 22·2 márka, 1893-ban 214·8 márka. A szász pénzügyminis-terium becslése szerint 1900-ban az összes physikai és jogi személyek jövedelme körülbelül 13 milliárd márkát tett ki; 1912-ben 33.492,886.000 márkát, a mely így oszlott meg: földbirtok 4.416,325.000 márka, járadék 4.106,678.000 márka, fizetés és bér 18.400,630.000 márka, kereskedelem és ipar 9.504,895.000 márka.

A jövedelmek Szászországban a jövedelem nagysága szerint a következőképen oszlottak meg:

	1880	1896
	millió márkában	
950 márkáig	445	650
950— 1.250 m.-ig	75	177
1.250— 1.600 »	59	121
1.600— 1.900 »	36	66
1.900— 2.200 »	30	57
2.200— 4.800 »	130	230
4.800— 9.600 »	72	134
9.600— 26 000 »	65	148
26.000 - 51.000 »	24	72
51.000—100.000 »	18	53
100.000 márkán felül	29	86
Összesen	983	1.794

Nagy figyelmet érdemel az az összeállítás, a mely a lakósok számát a jövedelem nagysága szerint mutatja be. E szerint 300—400 márka jövedelme volt 1910-ben 192.238 embernek, 400—500 márka jövedelme 233.686 nak, 500—600 márka 236.925-nek, 600—700 márka 167.916-nak. 700—800 márka 153.411-nek, 800—950 márka 203.725-nek, 950—1.100 márka 190.233-nak, 1.100—1.250 márka 155.746-nak, 1.250—1.400 márka 112.876-nak, 1.400—1.600 márka 109.706-nak. Ettől kezdve gyorsan fogy e szám, pl. már 2.200—2.500 márka jövedelme csak 37.999-nek volt, 4.800—6.300 márkáig csak 18.754-nek, 500.000 márkán felül csak 25-nek. A népesség nagy takarékoságát mutatja, hogy majdnem a lakosság $\frac{3}{4}$ részének volt takarékbetétje; a betevek száma ugyanis 1911-ben 3,292.728 volt (1864-ben 278.944), az egyes takarékkönyvek átlag összege 550·2 márka (1864-ben 182·8 m.), átlagos vagyon fejenként 374·9 márka volt (1864-ben 23·4 m.) A nép jólétét mutatja az is, hogy míg 1864-ben a fejenkénti évi huszfogyasztás 28·5 kg. volt, addig 1911-ben ez a szám már 49·91-re emelkedett.

Áttérve a bányászatra, megállapíthatjuk, hogy az arany- és ezüst-érczek bányászata óriási mértékben csökkent az utolsó évtizedekben. 1871-ben 5,132.361 márka értékűt produkáltak, 1912-ben csak 442.925 márka értékűt. Egyáltalában bányászata nagyon csekély van az országnak. 1912-ben 147 bányája volt, 144 hivatalnokkal, 1.354 munkással, 12.000 tonna tömegű és 1,407.000 márka értékű termeléssel. Kohói mégis nagyértékű ércztömegeket dolgoznak fel. Széntermelése 1912-ben 5,066.000 tonna kőszén és 5,335.000 tonna barnaszén volt összesen 77,576.000 márka értékben.

Mezőgazdaságilag az ország területének 66⁰/₀-a van kihasználva. Csökkent 1878 óta a szántóföldeknek és réteknek, de különösen a szőlővel beültetett területek nagysága, ellenben emelkedett, még pedig igen nagy mértékben a legelők területe. A mezőgazdasági üzemek száma szintén csökkent, még pedig a következő arányban: 1882-ben volt 192.921, 1907-ben 175.428; ezzel szemben az üzemek összes területe emelkedett ugyanezen idő alatt 1,211.157 hektárról 1,286.594 hektárra. A legnagyobb területet a 10—20 ha közötti nagyságú birtokok foglalták el, míg a legtöbb az egy hektárnál kisebb üzemek száma volt. A termés értéke 1864-től 1912-ig 53,663.556 márkáról 269,395.000 márkára emelkedett, vagyis körülbelül 500⁰/₀-kal. A legfontosabb termék a burgonya (1,173.152 tonna 97,488.000 márka értékben), azután a zab, a rozs, buza és árpa. Az állatállomány is nagy mértékben emelkedett, csak a juhok száma csökkent. 1912-ben ló volt 175.313, szarvasmarha 701.853, juh 55.137, disznó 657.026, kecske 133.004.

Az ipari fejlődés a XIX. század közepén kezdődött. 1803-tól 1860-ig

4.102 gyárüzemet alapítottak Szászországban. Az iparral foglalkozó egyének száma 1882-től 1907-ig 793.760-ról 1,588.146-ra emelkedett. A gőzgépek száma 1861-ben 1.003 volt, löerejük 15.630, 1910-ben a gőzgépek száma már 13.478 (628.000 lóerővel). Az 1913 május 2-án eszközölt üzem- és munkásszámlálás szerint 35.166 olyan üzem volt Szászországban, a melyek legalább 10 munkást foglalkoztattak. Az ezen üzemekben foglalkoztatott munkások száma 824.161 volt. A gyárszerű üzemekben foglalkoztatott munkások száma az egyes főüzemágak szerint a következőképen oszlott meg: textilipar 257.379; gépipar 144.368; fémfeldolgozóipar 68.167; ruházati ipar 64.308; kő- és agyagipar 58.915; élelmezési ipar 54.250; faipar 51.013; papiripar 42.602; sokszorosító ipar 34.320. Nagy fontossága van Szászországban a háziiparnak és otthonmunkának. A háziipari üzemek száma 1882-ben 120.686 volt, a háziipari munkások száma 137.375. 1913-ban 185.000 otthonmunkást számláltak meg. A munka ezek után az általános adatok után részletes adatokban számol be a legfontosabb iparágakról, úgy mint a textiliparról, szövőiparról, szövöttáruiparról, a csipkeiparról, fémiparról, gépiparról stb., stb. Külön fejezetben számol be a közlekedési viszonyokról, vasutakról és hajózásról. A vasutak jövedelme 1910-ben 58,481.449 márka volt, a szállított személyek száma 103,585.000. 1911-ben a lokomotivok száma 1.538; a személykocsiké 4.211, a teherkocsiké 36.400. Külön fejezet számol be a bankügyről, a postáról és táviróról, valamint a börzeügyről. Érdemes megemlíteni, hogy Németországban általános szokássá vált az egyes régi nagyobb cégek jubileuma alkalmából összefoglaló gazdasági visszapillantás kiadása az egész országra vonatkozólag. A német alaposságnak tulajdonítható, hogy ezek a munkák túlnőnek a reklám kiadványok keretein és a kutató statistikusként megbecsülhetetlen értékes adathalmazt nyújtanak. A most ismertetett munka is ezek közé tartozik; egész nyugodtan mondhatjuk róla, alapos, logikusan megcsinált statisztikai munka, a melyben értékes anyag van felhalmozva. Nagyszerű példája annak, hogy az egyes gazdag német cégek, mint vezetik vissza gazdagságukat az általános német jólét és gazdagság fejlődésére.

(p. p.)

A háború hatása a német vasiparra.

Egész közhellyé vált már az a tény, hogy Anglia máris kudarcot vallott ebben a háborúban, a mennyiben végső célját, a német ipar tönkretételét, nem érte el. Ennek újból való bizonyítására Müller német gyárigazgató érdekes adatokat közöl a német vasiparra vonatkozólag.

(Nord und Süd 1915. évf. februári száma 143. old.) A német vasipar a nagy iparosnemzet egyik legfejlettebb iparága, a mely majdnem 2 millió munkást foglalkoztat és ezeknek évi $2\frac{1}{2}$ milliárd márka munkabért fizet. Ha minden egyes munkásra csak $2\frac{1}{2}$ eltartott hozzátartozót számítunk, úgy a német vasiparból kerek 7 millió ember él, Németország egész lakosságának $10\frac{7}{10}$ -a. Természetesen közvetve is nagy befolyással van a vasipar a többi iparágakra: így az építőiparnak szállítja a különböző formavasakat ház-, gyár- és hidépítéshez; a vasutaknak sineket, a gép-iparnak nyersanyagot, a kisiparnak szerszámot stb. Továbbá az a 7 millió ember, a ki a vasiparból él, német piacon szerzi be minden életszükségletét, abból a $2\frac{1}{2}$ milliárd évi munkabérjövedelemből a legnagyobb-rész mint visszatérő tőkék táplálják a többi iparágakat. Mindezeket azért bocsátottuk előre, hogy ennek az iparágaknak a nagy jelentőségét lehetőleg minél jobban kidomborítsuk. A háború hirtelen kitörése mint minden iparágat, ezt is pillanatnyilag egészen megbénította és bizony nem kis időbe került, míg az új viszonyokhoz alkalmazkodva, kissé magához tért az első bénulásból. Azok közt az okok között, a melyek ez iparág hirtelen megbénulását előidézték, a legfontosabbak: a munkások hirtelen behívása katonai szolgálatra, vagy erősítési munkálatok végzésére, a nyersanyagbehozatal hirtelen megszűnése és végül a kereslet csökkenése. Hogy világosan láthassuk a háború hatását a német vasiparra, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy éppen legfontosabb vasipari vidékei Lotharingiában és Luxemburgban vannak, a mely vidékek a legközelebb voltak a nyugati harctérhez, tehát a legtöbbet is szenvedtek. Ugyancsak fontos ok a vasuti forgalomnak a katonaság részére való lefoglalása, a mi által a nyersanyag szállítása lehetetlenné vált. Pedig igen nagymennyiségű külföldi nyersanyagra volt a német vasiparnak szüksége: így 1913-ban nem kevesebb, mint 14 millió tonna ércet importáltak Németországba. Még pedig 3·6 millió tonnát Spanyolországból, 4·5 millió tonnát Svédországból és 3·8 millió tonnát Franciaországból. Természetesen a francia import és a Franciaországon át jövő spanyol import rögtön a háború kitörése után elmaradt. A svéd import, a mely eddig holland kikötők felé irányult, most német kikötőkbe kellett irányítani, a mi természetesen szintén időt vett igénybe. A munkások hiányát eléggé indokoltuk az előbb. Erre vonatkozólag azonban hiányzanak a pontos adatok. Mindezek a körülmények idézték elő azt, hogy júliustól augusztusig $40\frac{0}{10}$ -ra csökkent a német vasipar termelése. A háború első négy hónapjában a vasipar termelésének változása a következő volt:

	J u l i u s		A u g u s z t u s	
	nyersvas	nyersacél t o n n á k b a n	nyersvas	nyersacél
Rheinland-Westfalen	675.088	847.875	363.444	436.795
Siegerland	65.843	125.097	28.603	55.636
Schlesien	84.262	33.271	48.269	8.138
Nord-, Ost- u. Mittel-Deutschland	36.691	61.626	14.068	24.359
Sachsen	41.398	26.960	23.117	13.610
Süd-Deutschland	29.222	17.219	16.201	7.362
Saargebiet	115.153	180.222	22.543	6.228
Lothringen	283.516	188.518	25.249	2.874
Luxemburg	233.172	146.563	45.167	11.822
Összesen	1 564.345	1,627.345	586.661	566.822

	S z e p t e m b e r		O k t ó b e r	
	nyersvas	nyersacél t o n n á k b a n	nyersvas	nyersacél
Rheinland-Westfalen	350.389	501.493	386.296	580.546
Siegerland	31.329	61.329	39.086	82.975
Schlesien	49.322	17.941	60.736	22.773
Nord-, Ost- u. Mittel-Deutschland	13.356	35.201	13.940	38.497
Sachsen	25.820	18.457	29.696	18.826
Süd-Deutschland	12.844	6.183	13.937	6.737
Saargebiet	24.752	8.372	44.047	72.304
Lothringen	42.315	6.326	74.678	40.257
Luxemburg	29.960	7.921	67.425	37.286
Összesen	580.087	663,223	729.841	900.201

Ebből a táblázatból világosan kitűnik, hogy mely vidékeken milyen hatása volt a háborúnak a vasiparra. Az ország belsejében, a háború messze eső részében a termelést sikerült ismét átlagban 60—70%-ára, a háború előttire emelni. Luxemburgban és Lotharingiában azonban alig sikerült 50%-ra emelni újból.

Az ellenséges piacok keresletét részben pótolta a hadvezetőségnek óriási szükséglete. A munkanélküliség problémáját is sikerült eredményesen megoldani. A német vasipar tehát a legnehezebben túl van és az eddigi eredmények arra a reményre jogosítanak fel bennünket, hogy a háború dicsőséges befejezése után, a mikor a munkások visszatérnek a kohókhoz és gyárakba, megindul újból az import, a német vasipar épp olyan győzelmesen fog Anglia vasiparával concurrálni, mint a háború előtt.

(p. p.)

Magyar Közgazdasági Társaság.*Felolvasó-ülés.*

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi április hó 7-én (szerdán) délután 6 órakor Hoszpötzky Alajos elnök elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Berényi Pál »Hitelszervezetünk és a moratorium« címmel előadást tartott. Az előadáshoz hozzászóltak Gaál Jenő főrendiházi tag, Mandello Gyula igazgató, valamint Hoszpötzky Alajos elnök, a ki a Társaság nevében köszönetet mondott előadónak érdekes előadásáért.

A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete a Magyar Közgazdasági Társaság részvételével, Földes Béla elnöklésével, folyó évi április hó 10-én, szombaton délután $1\frac{1}{2}$ 6 órakor szaktanácskozást kezdett meg »A rokkantak gazdasági elhelyezkedése« tárgyában. A szaktanácskozást dr. Ferenczi Imre előadása vezette be.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi április hó 19-én (hétfőn) délután 6 órakor Hoszpötzky Alajos elnök elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Neubauer Ferencz »Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága« címmel előadást tartott. Elnök meleg szavakban tolmácsolta a Társaság köszönetét előadónak és a magyar mezőgazdaságra nézve oly fontos tárgynak napirendre tűzését helyezte kilátásba.

Ausztria közreműködése Magyarország gazdasági fejlődésében.¹⁾

Napjaink hangulatában talán merész vállalkozás a hallgatóság figyelmét oly kérdésre irányítani, mely a háborúval látszólag nincsen összefüggésben. Hangsúlyozom, hogy látszólag, mert a valóságban eme kapcsolat fennáll. A háború lezajlása után nagy horderejű gazdasági feladatokat kell megoldanunk. Nem csupán állampénzügyi kérdések, u. m. kölcsön-, adózási, beruházási és valutaügyek lesznek tárgyalandók, hanem az intézkedések egész halmaza, melyek hivatva lesznek a monarchia gazdasági szervezetét megújítani és megerősíteni oly módon, hogy az a jövőben fokozottabb mértékben képezze alapját a messze szétágazó tevékenységnek. Az előkészületeket ez irányban a mostani súlyos napok gondjai között is meg kellene tenni azért, hogy a döntő pillanatban kellően osztályozott anyag álljon rendelkezésünkre. Ezen anyag előkészítésének egyik legfontosabb előfeltétele, hogy Ausztria és Magyarország gazdasági kapcsolata, melynek szabályozása amúgy is napirenden van, tökéletesen megvilágíttassék.

Ehhez az anyaggyűjtéshez kívánok hozzájárulni azzal a kísérlettel, hogy lehetőleg tömör összefoglalásban vázoljam Ausztriának Magyarország közgazdasági fejlődésében eddig kifejtett tevékenységét és hogy rámutassak azokra a feladatokra, a melyek a két ország közös tevékenységére a jövőben várnak.

*

Ausztria és Magyarország között a szorosabb gazdasági kapcsolat a 18. században kezdődött, pontosabban megjelölve, az 1715:VIII. t.-cz. megalkotásával, mely az állandó hadsereget, mint a véderő egy alkatrészét becikkelyezte. A törvényhozás ezzel szemben a magyar nemesség, illetőleg a magyar földbirtok adómentességének újabb biztosítását követelte, mely kikötést azonban csak évtizedek után Mária Terézia királynő az 1741. évi történelmi nevezetességű pozsonyi országgyűlésen szentesítette.

¹⁾ E tanulmányt a szerző a „Niederösterreichischer Gewerbeverein“ 1915. február hó 26-án megtartott teljes ülésében olvasta fel.

Ezen emlékezetes paktum kiinduló pontját képezte az egy évszázadon át tartott remonstrációknak és viszályoknak. A kormány egyre újabb kísérletet tett arra, hogy az Ausztriában életbeléptetett általános adózási kötelezettséget Magyarországon is bevezesse, a magyar törvényhozás viszont az ezt célzó törekvést mindannyiszor ridegen visszautasította. Az így keletkezett conflictus következménye volt, hogy amíg Mária Terézia és férje, valamint József császár, Ausztriának és az örökös tartományoknak ipari fejlesztésében fáradhatatlanul buzgólkodtak, Magyarország ebből a gondoskodásból ki volt zárva. A tervszerű iparpártolás folyamánya volt az 1775. évben megalkotott ismeretes vámszabályzat, mely a prohibitiv és kiviteli vámok jól kigondolt rendszerével azt eredményezte, hogy Magyarország élelmiszer- és nyersanyagkivitelét, épp úgy mint az ipari termények behozatalát az örökös tartományokkal való forgalomra korlátozta és a külföldi fogyasztókat, valamint szállítókat kizárta.

A magyar közgazdaság ez időben vezetés és iskolázás hijján, nem csak a törvényhozásban nem tudott megfelelő képviseletre szert tenni, hanem az állami hatalommal sem volt képes érintkezésbe jutni. Ily állapotok mellett tehetetlenségre volt kárhoztatva, nem tudta a bécsi udvarnak a kereskedelmet és ipart pártoló hangulatát a saját javára kihasználni és fejlődésében, mint a tapasztalat mutatja, szinte pótolhatatlan időbeli veszteséget szenvedett.

A független történelmi kutatás feladatát képezi, hogy ezen jelenségek és azok kölcsönös hatásának mélyebben rejlő okait megállapítsa. Az ecsetelt állapotokból azonban megérthető, hogy az akkori helyzet jellemzésére megszületett az azóta kétségtelenül idejét mult frázis a „magyar gyarmati politikáról“.

A magyar közgazdaság ezt követő korszakát, mely a mai napokba is belenyulik, *a közös vámterület dominálja*. Ez a korszak a mult század közepén Széchenyi befolyása alatt azzal kezdődött, hogy az ország tudatára ébredt annak, hogy közintézményei és gazdasági helyzete a szomszéd állam fejlődése mögött messze elmaradt és elposványosodott. Ez volt az első lépés a régi intézményekkel már nem életképes állam megújítására, mely az 1848-i alkotások megteremtésére vezetett. Ez hozta létre rövid néhány nap alatt egyebek közt a szabad gazdasági tevékenység alapjait is. A sors azonban úgy akarta, hogy azok, kik az országot a viharos napokban vezették, csak a középkor bástyáit dönthették le. Az ujjaépítés egy, legalább részben újabb nemzedéknek volt fentartva.

Bármily szomorú volt a következő 18 esztendő Magyarországra nézve úgy politikai, mint társadalmi okokból, ez még sem akadályozhatta meg a magyar közgazdaságnak végre mégis meginduló fejlődését. Ha ma az azóta észlelhető eredményekről némi megelégedéssel beszélhe-

tünk, úgy nem téveszthetjük szem elől, hogy eme fejlődés az 1850. év október hó 1-én életbelépett közös vámterülettel kezdődik, mely a komplikált közbeeső vámokat és a forgalom egyéb akadályait megszüntette. Ehhez járult, hogy a kormány a politikai rendszabályok tekintetében tanusított kiméletlen szigora daczára a gazdasági törekvéseket a legnagyobb figyelemre méltatta. A rendeletek egész sorozatával megteremtették a szabad kereskedelem és ipar, a telekkönyv, a cataster, a pénzrendszer szabályozását, ezenfelül a szabad forgalmat az egyöntetű bírászkodás is támogatta. Érthető tehát, hogy az osztrák közgazdaság ettől fogva mindnagyobb bizalommal látott hozzá, hogy Magyarországon érvényesüljön.

Egyike az első nagyjelentőségű intézkedéseknek volt 1851-ben az Osztrák Nemzeti Bank fiókjának felállítása, mely 2 millió forint dotációval kezdte meg működését. Ez összeg csakhamar kevésnek bizonyult és hosszadalmas tárgyalások után s csak Albrecht főherczeg közbelépésére 2¹/₂ millióra, majd 1854-ben 4 millióra emeltetett fel.

Az osztrák érdekeltség számos irányban fejtett ki tevékenységet; első sorban forgalmi eszközök létesítésére törekedett. Erre az időszakra esik egyes, már kiépített állami vonalak átruházása és azon consortiumok engedélyezése, melyek később az Osztrák-Magyar Államvasutat és a Déli Vasutat létesítették. Ugyanekkor indult erős fejlődésnek a Duna Gőzhajózási Társaság, melyet a mult század huszas éveinek elején Wienben Széchenyi és néhány más magyar aristokrata közreműködésével alapítottak. A részletek sokaságát kellene felhoznom, ha ezen, immár nagyrészen a történelemre tartozó korszaknak és számos, azóta elenyészett névnek és elfelejtett vállalatnak időt és helyet akarnék szentelni. Ezt mellőzve, tény gyanánt megállapíthatom azt, hogy 1850. év január hó 1-je óta osztrák szaktudás, munkaerő és tőke szakadatlanul áramlott Magyarországra. E folyamat, eltekintve a világpiaczon az általános viszonyok következtében egynéhányszor beállott visszaeséstől, azóta szünetlenül tart és nem szakadt meg sem Magyarországnak időközben visszanyert önállóságával, sem az időnként kisebb-nagyobb zavarokat előidéző politikai vagy gazdasági viszályok következtében sem.

Az osztrák közgazdaság Magyarországra úgy a jelenben, mint a multban, rendkívül értékes befolyással volt. Nem csupán ama alkotások által, melyek osztrák közreműködéssel vagy osztrák kezdeményezésre létesítették, hanem azért is, mert e tevékenység a honi gazdasági tényezőkre is buzdítólag hatott és az idők folyamán közvetve számos téren igen tekintélyes és nagy jelentőségű, az osztrák befolyástól független pénzügyi, technikai és ipari alkotást idézett elő.

Világosan észlelhető, hogy az osztrák közgazdaság többek között a

magyar földművelésre, a malomiparra és egyéb, a földműveléssel szorosan összefüggő iparágra, továbbá a takarékpénztári intézményre, a belföldi biztosítási üzlet fejlődésére, végül a helyi érdekű vasút intézményére befolyást egyáltalában nem vagy csak kis mértékben gyakorolt. A gazdasági tevékenység eme ágazatai teljesen önállóan fejlődtek, sőt néhány nagyobb pénzintézetünk a világpiacra is a nagy osztrák pénzintézetekkel egyenrangú helyet vívott ki. Kiemelendő azonban e mellett, hogy Európában a magyar államhitelt a bécsi világczég vezetése alatt álló csoport teremtette meg, mely immár évtizedek óta, jó és rossz időkben egyaránt a lelkiismeretes bankár feladatát teljesítette.

Az osztrák közgazdaság befolyása túlnyomóan oly vállalatok létesítésében érvényesült, melyek nagy tőkét vagy szaktudást igényeltek. A közel hetven éves közös tevékenység eredménye megállapítható a ma még működő vállalatok vezető testületeinek összeállításából és a tőkeérdekeltségnek ezen részvénytársaságoknál fennálló alakulásából.

Figyelmen kívül hagyva a vasutakat, melyek az államosítás által a magánvállalkozás köréből kivonattak és a helyi érdekű vasutakat, melyek fejlesztése iránt az osztrák tőke — ellentétben a némettel — kevés érdeklődést mutatott, a következő összeállítás nyújt áttekintést a jelen-
tekenyebb magyar ipari és budapesti pénzügyi vállalkozásokban képviselt osztrák érdekeltségről

18 budapesti bank közül (melyek alaptőkéje a 10 milliót meghaladja)	10-ben .
23 bányá- és kohóvállalat közül (még pedig azok legjelentékenyebbjeinél)	10-ben
49 fém-, gép- és villamos üzem közül	29-ben
32 vegyi-petróoleum és gummi-vállalat közül	17-ben
19 textilgyár közül	12-ben
23 cukorgyár közül	13-ban

van képviselve osztrák érdekeltség. Ezek egy részénél bizonyára csak barátságos személyes kapcsolat nyilvánul. Azon magyar vállalatok leg-
többjénél azonban, melyeknél osztrák érdekeltség áll fenn, ennek képviselői állandó és buzgó tevékenységet fejtenek ki.

Eme kapcsolatok világos jeleit látjuk a bécsi tőzsdeárfolyam lapjában is, melyben

- 12 magyar bank részvényei és
- 27 magyar ipari, szállítási és biztosító társaság részvényei, továbbá
- 23 budapesti bank és vállalat kölcsönkötvényei (vidéki kibocsátmányok itt
nincsenek figyelembe véve)
- jegyztetnek, míg Budapesten csupán
- 3 osztrák bank részvényei és
- 7 ipari-, szállítási- és biztosító-társaság részvényei, kölcsönkötvények pedig a

közös vasútak kötvényei és néhány régi sorsjegy kivételével egyáltalán nem jegyeztetnek.

Fellner Frigyes röviddel ezelőtt egy Ausztriában is ismeretes tanulmányt tett közzé az osztrák és magyar nemzeti vagyon összeállítására vonatkozólag. Ebben megállapítja, hogy az osztrák tőke birtokában 1912-ben volt:

1.357	millió korona összegű magyar állampapír
1.348	» » » blockrente
947	» » » záloglevél és bankkötvény
86	» » » vasúti kötvény
458	» » » részvény és egyéb kötvény
8	» » » sorsjegy
500	» » » osztrák bankok magyar jelzálog- kölsöne (az Osztrák-Magyar Bankot beleszámítva)

összesen . . . 4.704 millió korona.

Ezzel szemben a magyar tőke tulajdonában 177 millió korona osztrák értékpapír volt. Az osztrák közgazdaság összesége tehát mint vállalkozó, mint hitelező és mint üzletbarát a magyar közgazdaságban $4\frac{1}{2}$ milliárddal részes. Ha pedig a Fellner által tekintetbe nem vett pénz- és áruhiteleket, valamint az osztrák állampolgároknak magyar ingatlan tulajdonát is figyelembe vesszük, feltehetjük, hogy az érdekeltség az 5 milliárd koronát tetemesen meghaladja s ily módon az *osztrák nemzeti vagyon nagyon jelentékeny része Magyarországon van elhelyezve*. Sok magyar közgazdászunk sajnálja, hogy Magyarország ennyi idegen tőkét vesz igénybe, de talán sem Magyarországon, sem Ausztriában nincs ma senki, a ki szívesebben látná, ha ezen érdekeltség francia vagy angol kézben lenne. Volt idő, mikor e tekintetben más nézetek érvényesültek, de az utolsó hónapok eseményei ezt a felfogást, sok egyéb közkeletű fogalommal együtt halomra döntötték.

Ezeket a tényeket és számadatokat annak igazolására hoztam fel, hogy az osztrák közgazdaság sokoldalulag és sikeresen működött közre a magyar közgazdasági élet felépítésénél, de azért is, mert ezek bizonyítják, hogy erős érdekek fűzik azt a magyar közgazdaság további fejlődéséhez és boldogulásához. Ez az érdekeltség minden esetre olyan mérvű, hogy figyelemre számíthat egy előterjesztés, mely feltárja Magyarország gazdaságában, de különösen az agrár és ipari termelésében, valamint állampénzügyi téren elért tényleges állapotokat.

A legfontosabb magyar termelési ággal, a *mezőgazdasággal* kezdem.

Magyarországra az 1912. évben vámbevételek címén a kvótászerű

elszámolás alapján 87 millió korona esett. A vámbevételek 1913-ban Olaszországban 330 Franciaországban 642 és Németországban 720 millióra rugtak. Romániában (1910/11.) 49 milliót, azaz a behozatal 10—12⁰/₀-át tették ki, míg Magyarország vám czímén csak 4⁰/₀-ot szedett be. Ha Magyarország a tényleges behozatalának megfelelő vámkokat hajtáná be, akkor bevételei e czímen 220—250 millió koronával magasabbak lennének. Ezen számításban, a teljes vámszedés esetén, az árúbehozatalban valószínű visszaesés nincs figyelembe véve, de számításba van véve a pénzügyi vámkok jövedelmének reductiója, mely természetesen a kvótászerűnél kisebb lenne. A budapesti kereskedelmi kamara e veszteséget már 20 év előtt 120 millió koronára becsülte, olyan esztendőben, midőn az egész vámterület bevételei csupán 110 millió koronára rugtak. A látszólagos ellentét akkor, mint most is, azzal volt magyarázható, hogy a közös vámterület nyersárút és félgyártmányt hoz be, melyek azután iparczikké alakjában kerülnek Magyarországra. A magyar állam ezen legitim jövedelméről azonban — s ezt hangsúlyozni kívánom — nem Ausztria javára mond le, minthogy másrészt Ausztria Magyarországtól agrár terményekre és egyéb Ausztriába irányuló kivitelre vámot nem szed. A valóságban a magyar állam ezen jelentékeny összeg legnagyobb részét közvetve az osztrák fogyasztó útján, a ki a vámot a vételárban megfizeti, óriási subventio gyanánt a magyar mezőgazdáknak juttatja. Persze ez a támogatás automatikus úton a belföldi ár alakulása által még emelkedik, minthogy ez állandóan egyenlő a világpiacz árának és a vámnak összegével. •

Az így kialakult helyzettel a magyar, de az osztrák gazdák is megvannak elégedve. Megállapította ezt a múlt évben Pozsonyban megtartott gazdacongressus. A magyar szónok kifejtette akkor, hogy a takarékbetétek a pénzintézeteknél 1907. óta megkétszereződtek és a magyar gazdáknak vételkedve és vételképessége nagy mértékben emelkedett. A takarékbetétek dolgában — a mint ezt már egy ízben megállapítottam, — az előadó tévedett, minthogy az emelkedés 1906—1912. év végéig a tőkésített kamatokat is beleértve, csak 50⁰/₀-ra rugott. Ellenben helyes és a külkereskedelem, valamint az osztrák-magyar közbenső forgalom (Zwischenverkehr) számadatai megerősítik azt a tételt, hogy Magyarországon a vételkedv és a vételképesség, tehát a fogyasztás jelentékenyen emelkedett. Önmagában véve ez öröndetes jelenség. De ezzel szemben rá kell mutatni arra a tényre, hogy a magyar földbirtok 1907—1912-ig, a visszafizetés vagy convertálás által törlesztett régi adósságok levonása után, közel 3½ milliárd új adóssággal terheltetett meg. Az osztrák hitelező szempontjából ez aggályra nem ad okot. A záloglevél-forgalom teljes összege ez idő alatt csak 1·3 milliárddal emelkedett. A záloglevél

tulajdonosára nézve pedig nem hátrány a második tételen történő magasabb megterhelés. Ez egyfelől bizonyítja a jelzálog magasabb értékét és másfelől a második helyen álló hitelező bizonyos mértékben az első helyen állóval szemben szavatol az adósért. Ezt a jelenséget tehát nem az adósság és fedezet közti viszony miatt kell közelebbről megvizsgálni, hanem az eladósodás gazdasági hatásának szempontjából.

Már most tény, hogy ezen adósságok egy része átmeneti jellegű. Egy jelentékeny részük városi kölcsönökre esik, melyek a gazdákat egyáltalában nem, vagy csak részben érintik. Ezenfelül kétségtelenül nagyobb összegek fordítottak beruházásokra. Az 1900—1911. években pld. átmunkálás útján legelőkből 800.000 hektár szántóföld létesítettett, a mi megfelelő befektetést igényelt. Az állatállomány, ha nem is számbelileg, de minőség tekintetében jelentékenyen javult. Ezen kívül, ha nem is nagy mértékben, mezőgazdasági gépek vétettek üzembe. Mindezek figyelembe vételével azonban mégis meg lehet állapítani, hogy úgy az új kölcsönök, mint ama subventio, melyet az állam, mint említettem, a mezőgazdaságnak juttat, és végül a világpiacz árait meghaladó nagy jövedelmek, melyeket a fogyasztás fizet, nagy részben nem produktív befektetésekre, hanem az életmód feljavítására használtatnak fel.

Ez nem annyira számszerű adatokból, mint inkább abból tűnik ki, hogy a magyar föld termelésében számbavehető szaporulat nem mutatkozik. Ennek igazolására az idevágó és ismert statisztikai adatok tömegéből egynéhányat meg kell említenem.

1906—1911-ig Magyarországon hektáronként átlag 12·2 mm. búzát arattak, épp annyit, mint 25 évvel ezelőtt és 75 mm. burgonyát, 60 mm.-val szemben. Ezzel szemben ezen idő alatt a Németbirodalom termelése hektáronként búzában 12 mm.-ról 23 mm.-ra és burgonyában 85 mm.-ról 158 mm.-ra, tehát majdnem 25 év előttinek kétszeresére emelkedett. Ausztriával összehasonlítva Magyarországon az 1909—1912. években a búza- és rozs-aratás ez évszázad első tíz esztendejével szemben nem aránylag, hanem a szántóföld szaporítása folytán absolute 100%-kal emelkedett, míg Ausztriában a termelés növekedése 360%-ot tesz ki. Az átlagos hozamot tekintve, Magyarország az 1912., illetőleg 1913. években Európa nagy búzatermelő országai között a hatodik helyen áll, Németország, Anglia, Ausztria, Románia és Franciaország után. A Németországgal való összehasonlítás egyenesen megcségyenítő és csak rémülettel lehet arra gondolni, minő helyzetben lennénk ma szövetségesünkkel együtt, ha Németország mezőgazdasági termelése 25 év óta nem fejlődött volna másképen, mint Magyarországé. Kétségtelen, hogy ezen eredményeknél a véletlennek is lehetett szerepe, de hogy az aránylag csekély magyar termelési hozam nem a mostoha természeti

viszonyok folyománya, ezt számos mintagazdaság elért eredménye bizonyítja. Ezek persze viszont 30 millió hektár mezőgazdasági termelési terület átlagát (melyből 14 millió hektár szántóföld) nem javíthatják meg, mint a hogy egyes, intensivebb megművelést igénylő termelési ágak, valamint némely melléktermelés növekedése a nagy átlagot lényegesen szintén nem javíthatja. Az a körülmény, hogy pl. 1912-ben cukorrépa 172.000 hektáron termeltetett, 1903-ban 95.000 hektáron, még mindig csak a szántóföld 1·2⁰/₀-ának belterjesebb kiaknázását jelenti.

Tény, hogy a magyar mezőgazdaságban stagnatio mutatkozik. Ez a jelenség, mely ellentétben áll a védvámok hatásának elméletével, csakis azzal magyarázható, hogy a magyar mezőgazdaságnak Ausztriában kényelmes és biztos piacza van, a hol más versenytárstól, mint a hazaitól, nem kell tartani, mely utóbbi emelkedik ugyan, de nem oly mértékben, mint a fogyasztás.

Nem tartozik szorosan véve tárgyamhoz, nem is érzek magamban hivatást arra, hogy az osztrák ipar termelési viszonyait bonczoljam. Tény azonban, hogy az osztrák készárú kivitelének kereskedelmi egyenlege a vámkülföldre öt év alatt (1908—1912-ig) egyenlő színvonalon maradt, míg a német külkereskedelem készárúban, ugyanezen idő alatt (1909—1913) a kivitel növekedésében egyenlegként két milliárd márka szaporulatot ért el. Ezen nagy számadat mellett említésre méltó ama kisebb is, hogy Románia behozatalában

1900-ban Ausztria-Magyarország	32 ⁰ / ₀ -al.
1900-ban Németország	25 ⁰ / ₀ -al.
1910-ben Ausztria-Magyarország	24 ⁰ / ₀ -al.
1910-ben Németország	34 ⁰ / ₀ -al.

volt részes. Azt hiszem ezek a tünetek arra nézve volnának megvizsgálandók, vajjon az osztrák iparban nem állott-e be egy a magyar agrár termelésben mutatkozó stagnatióval párhuzamos jelenség az által, hogy a magyar piacon a külső versenytől a vám folytán, a belső versenytől pedig a magyar ipar lassú fejlődése révén védve van.

Mindent összevéve tény az, hogy a magyar mezőgazdaság termelési eredménye, a mint kimutattam, növekedő vételkedv és fogyasztási képesség mellett stagnál. Tekintettel a szintén növekedő eladósodásra és a két jelenséget együttvéve, kétségtelen, hogy a magyar mezőgazdaság pénzzé tette és elhasználta azon tőkeértékeknek egy tetemes részét, melyet a vámvédelemben bir.

A magyar ipar fejlődéséről gyakran igen kedvező ismertetések jelennek meg. Az ilyen alkalmakkor közzétett számadatok helyesek és korábbi időszakokkal összehasonlítva gyakran örvendetese is. Világos azon-

ban, hogy a már elért eredmények megállapítása mellett rá kellene mutatni a meg nem oldott feladatokra is. Így például a vas fogyasztása Magyarországon 10 év alatt (1904—1913-ig) 150%-kal emelkedett, ami persze örvendetes. A termelés azonban, dacára annak, hogy az utolsó esztendőekben jelentékenyen emelkedett, alig 60%-al növekedett. Nem azért, mintha a belföldi termelés fokozásának előfeltételei hiányoznának, hiszen Magyarország állandóan és évenként 5—6 millió q. vasércet szállít Ausztriába és 1912-ben véletlenül ép annyit kapott a vasércz vételára fejében, amennyit az osztrák iparnak csavarokért és szegekért fizetett. Hasonló módon szállítottunk nyersanyagot és félgyártmányt Ausztriába és vásároltunk tőle készárút, czipőt, papírt stb. Hogy mily következtetések vonhatók le ebből a mi iparunk termelési képességét illetőleg, azt Magyarországon felismernék akkor, ha búzát vinnénk ki és lisztet hoznánk be. Ez pedig lényegében nem lenne egyéb mint a fent jelzett folyamat. A textilipartól egészen el is tekintve, a magyar külkereskedelem statistikája mutatja, hogy az 1908—1912. években a behozatal — a kivitelt leszámítva —

gépek és villanygépekben	59	millióról	117	millióra, tehát	100%-al,
mezőgazdasági gépekben	9	»	14	»	55%-al,
férfi ruhaneműekben . .	22	»	35	»	60%-al,
üvegekben	8	»	10 ^{1/2}	»	33%-al,
czipőkben	17	»	33	»	100%-al,
papirosban (nagyobbára					
író- és nyomdapapír) .	14	»	19	»	35%-al

növekedett. Mindezek főleg fogyasztási cikkek, nem pedig fényüzési tárgyak, melyeknek különösen finom kivitele esetleg nagy szaktudást igényelne.

Sokszor említették, hogy az állam által támogatott iparágak 300 millió korona értékű évi termelést, (ma talán még többet) értek el. Ennek dacára a magyar ipar a fogyasztás növekedésével lépést tartani nem tud. 1912-ben a behozatal készárúiban 1908-al szemben több mint 360 millió koronával emelkedett, míg a kivitel csupán 200 millióval, és ha a lisztet és czukrot leszámítjuk, a melyek mint mezőgazdasági ipari termékek eme behozatallal tulajdonképpen nem állíthatók szembe, csupán 112 millióval növekedett. Hogy a magyar iparpártolás, dacára az e célra fordított jelentékeny összegeknek, valamint a hivatalos tényezők buzgó tevékenységének, kedvezőbb eredményt nem tudott elérni, az könnyen érthető. Pusztán iparpártolással a védvám nem pótolható. Meg kell itt jegyezni, hogy magam is osztom azt a felfogást, hogy a közös vámterületen belül a vámvédelmet egyoldalú intézkedésekkel pótolni nem is szabad. A tényleges helyzetért azonban senkisé sem felelős, mert az

a viszonyok természetes fejlődéséből alakult ki. A természet sem a magyar földet, sem annak lakóit nem fosztotta meg az ipari tevékenység lehetőségétől. A korábbi generációk mulasztásaiból előállott idővesztés most válik érezhetővé a természetes előfeltételek és képességek hiányos és így nem versenyképes kiképzésében. Ilyen kiképzési nehézségeken, vagy mint mondani szokás, gyermekbetegségeken azonban minden állam ipara átesik, amíg életképessé válik. Normális viszonyok között ezen legsúlyosabb első időszakban a védvám segít. Minthogy pedig egyfelől Magyarország állami létének és pénzügyi gazdaságának érdekében iparának megteremtéséről és fejlesztéséről nem mondhat le, másfelől azonban nem áll módjában az ezen cél elérésére leghatásosabb eszköznek, a védvámnak életbeléptetése, természetes, hogy az iparfejlesztésben bizonyos védvám-surrogatumok fejlődtek ki. Némely esetben, erőteljes vállalkozások részére, ha a fennálló természetes viszonyok és conjuncturák kedvezőek, ezek a surrogatumok elégségesek. Más esetekben, és ezek a gyakoriabbak, ezek csupán arra elegendők, hogy vállalatokat életre keltsenek, de arra nem, hogy azokat életben is tartsák. Sok érdekelt fél van, aki csak vállalatának megalapítása után ismerte fel ennek a tételnek igazságát.

A Magyar Statistikai Évkönyv 1907. és 1912. évfolyamaiban található táblázatok szerint

1907-ben 468 társaság közül 362 nyereséggel, 106 veszteséggel, (61 millió kor. nyereséggel, 9·7 millió kor. veszteséggel).

1912-ben 901 » » 597 nyereséggel, 304 veszteséggel (100 millió kor. nyereséggel, 34·5 millió kor. veszteséggel)

zárta le mérlegét. Az ipari részvénytársaságok száma e szerint 1907—1912-ig majdnem megkétszereződött. A kerek 600 millió korona tőke 1 milliárdra emelkedett, mely növekedésnek jelentékeny része egyébként már fennállott társaságok tőkefelemeléséből áll. A nyereséggel dolgozó vállalatok száma és tőkéje 60%-al szaporodott. Ezzel szemben azonban 1907-ben 106, 1912-ben 304 vállalat dolgozott veszteséggel, ezeknek száma (és tőkéje) tehát az öt év előtti háromszorosára emelkedett. A veszteség, mely mindössze 35 milliót, vagyis a beruházott tőke 20%-át teszi, ezen időben majdnem négyszeresére emelkedett, a mi mellett azonban figyelembe veendő, hogy az 1912. évi veszteségekben a korábbi évekből áthozatott veszteségek is bennfoglaltatnak.

Egyébként az a tény, hogy egy termelési ág 35 millió korona veszteséget szenved, különösebb pénzügyi jelentőséggel nem bír oly országban, melynek földterményei egyedül egy évben (1912) meghaladják az 5 milliárd pénzértéket. Pénzügyi szempontból ezt az eredményt nem kell ppen tragikusan venni. Mind a mellett számos érdekelt, köztük kisebb

pénzintézetek, ily módon veszteségeket szenvedtek, vagy nehezen értékesíthető érdekeltségekhez jutottak, a mi más téren gazdasági károsodást okozott.

Ha még megemlítem, hogy az iparalapítási buzgalom majdnem teljesen megszűnt, a mióta az önálló vámterület létesítésének valószínűsége háttérbe szorult, akkor megismertettem azokat az eredményeket, melyeket az iparpártolási actio — ennek komolyságát és értékét egyébként nem szabad kicsinyelni — elérni képes volt.

A hivatalos iparpártolásnál sokkal többet köszönhet a magyar ipar a kartelleknek, melyek eredményesen pótolják, habár rendszerint egy contingensre szorítják a védvámot. Hatásuk különösen akkor érvényesül, ha, mint a cukoriparnál, megfelelő adópolitikai intézkedések vagy közbenső vámok azt támogatják.

Összefoglaló áttekintés gyanánt meg lehet állapítani, hogy normális viszonyok között, az 1907–1911. évek közbeeső forgalmának eredményét alapul véve, feltehető, hogy *Magyarország az 1906–17. évi ciklusban végeredményben 10 milliárd értékű készárút fog Ausztriából behozni és azt 6 mill árd nyersárúval, 3 milliárd liszttel és 1 milliárd készpénzzel fogja megfizetni.* (Az 1912. évi osztrák-magyar kereskedelmi forgalom adatai az itt előadott feltevést megerősítik, a háború által okozott és okozandó eltérés pedig nem érinti a 12 évi nagy átlagot.) E mellett még megemlítem, hogy a félgyártmányokban előálló behozatali többletet is nyerstermékekkel fizetjük és hogy ama készárúk, melyeket Magyarország Ausztriába exportál, súlyban a felét, értékben alig egy hatodát teszik ki a behozatalnak, a miből következtethető, mily nagy különbség rejlik a két gyártmányban foglalt *munkaérték* között.

Már most az elmélet, valamint a gyakorlat régen megállapították, hogy a mezőgazdasági és ipari, valamint az egyszerűbb és finomabb ipari termelés gazdasági értéke között lényeges különbség van azon ipar javára, mely a nyersanyag értékét a készgyártmányig megsokszorozítja. Nem szorul tehát bizonyításra, hogy az ipari és kereskedelmi vállalkozó nyereségében, a tisztviselők és munkások jövedelmében, a közvetett és közvetlen adókban megnyilvánuló eredmény az osztrák termelésre nézve sokkal előnyösebb, mint a magyarra. Számszerűleg ez a különbség nem mutatható ki, de az osztrák-magyar kereskedelmi forgalom fent vázolt kereskedelmi és fizetési mérlegéből ez irányban tájékozás nyerhető.

Bár mennyire igyekszem is fejtegetéseimet a leglényegesebb szempontokra szorítani, érintenem kell egy e helyütt mellékesnek látszó körülményt, a mely Magyarország gazdasági viszonyaiban azonban figyelemre méltó hatással szerepel. Ez a kivándorlás. Ha eltekintünk attól, hogy a kivándorlók pénzküldeményei fizetési mérlegünket megjavítják, semmi-

nemű előnyét nem láthatjuk annak, hogy a munka termékei helyett magát a munkaerőt exportáljuk. De ennél még fontosabb lesz a visszavándorlás kérdése, a mely hivatva lenne a háborúban elveszett, valamint a munkaképességében gyengített emberanyagért pótlást nyújtani. Csupán annyit akarok erre vonatkozólag megjegyezni, hogy a nálunk szokásos rendszer, a mely ez esetben a kivándorlás eltiltásában és a visszavándorlás subventionálásában fog előreláthatólag megnyilvánulni, nem fog kielégítő eredménnyel járni, ha munka- és jövedelmi források megteremtésével a visszavándorlók megélhetési lehetőségét nem biztosítjuk.

Fejtegetéseim szűk keretében nem áll módomban az, hogy különböző, Magyarország gazdasági szervezetét érintő, elég érdekes kérdéseket, pld. a kereskedelmi mérleget, az árúüzletet, a kisipart, a hitelszervezeteket, a forgalmi eszközöket és számos más intézményt tárgyaljak. Pótolhatni vélem ezt azonban azzal, hogy a *magyar állami pénzügyek* alakulásának néhány szót szentelek.

Magyarország 1867-től 1914 július végéig, vagyis a háború kitöréseig, a „blokkrentét” beleszámítva, $8\frac{1}{2}$ milliárd kölcsönt vett fel. Ausztria összes államadóssága, a blokkrentén kívül, ugyanezen időpontig 11·6 milliárdot tesz ki. Ha még figyelembe vesszük, hogy Ausztria vasutjaiért (14.143 km.) 5.829 milliót, Magyarország (8.113 km.) 3.043 milliót és az 1913 január 1-e óta eszközölt beruházásokat adta ki, akkor számbelileg majdnem egyforma az államadósság: 5.787 millió 5.492 millióval szemben. Ezen szám adatok magukban véve nem ijesztők és sem Ausztriára, sem Magyarországra nézve nem jelentenek túlságos megterhelést. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a 40%-kal nagyobb és anyagilag sokkal erősebb osztrák lakosság teherviselési képessége a magyarral szemben, úgyszólván hivatalosan (a quóta-egyezménnyel) 63·6—36·4 arányban van megállapítva, akkor kétségtelen, hogy a magyar állam eladósodása viszonylag sokkal nagyobb, mint Ausztriáé. E mellett valószínű, hogy a háború kitörése óta erősen emelkedett eladósodás a háború alatt és azután még jelentékenyen növekedni fog.

Az eladósodással azonos helyzet tapasztalható a normális költségvetés tekintetében. A lakosság említett teherviselési képességét alapul véve, kiderül, hogy a magyar költségvetés, melynek végösszege kisebb ugyan, aránylag magasabb megterhelést tüntet fel, mint az osztrák. Az osztrák költségvetés 1914/1915-re 3.460 millió, a magyar 2.264 millióval zárul. Az említett quótaarány ez áltai 200 millióval túllépetett, a mint ez egyébként már évek óta észlelhető. Teljesen pontos megállapítások e téren az átmeneti tételek, valamint az állami üzemekre és kölcsönműveletekre vonatkozó transactiók kihasítását tennék szükségessé. Le kell

azonban mondanom arról, hogy az osztrák és a magyar államkölcsonök és költségvetések fejlődésére vonatkozó érdekes összehasonlításokra e helyütt rátérjek. (E tárgy megérdemli, hogy különállóan, alaposan fejtegettessék). Egyes oly költségvetések összehasonlítására szorítkozom tehát, melyek átmeneti és egyéb elszámolásokkal nincsenek, vagy csak kis mértékben vannak complicálva s ezért alkalmasak a felállított tétel megvilágítására. Így pld. Magyarország közoktatásügyi költségvetése 132 milliót tesz ki az osztrák 126 millióval szemben. (Itt tisztán az állam, nem pedig a tartományok, községek stb. kiadásairól van szó.) A belügyi és honvédelmi tárczák kiadásai — melyek a csendőrség költségeinek különböző elszámolási rendszere miatt egybevonandók — Magyarországon 198, Ausztriában 194 millió korona. Érthető, hogy ily viszonyok mellett gyakran az állami pénzügyekben való takarékoskodásról esik szó. Csakhogy ebből a szempontból hasznos javaslatok alig várhatók. Egyes fényűzési kiadásokat, mint pld. díszpaloták létesítését stb., melyek főleg az állam presztizsének kidomborítását szolgálják, talán túlzottaknak lehet minősíteni, de az erre a célra fordított összegek egészben véve nem jelentékenyek. Kétségtelen azonban, hogy a culturalis és állami feladatok céljaira szánt kiadások nagyban és egészben, mint épen az említett két tárcza példája mutatja, nem csökkenthetők.

A bevezetésben megemlítettem, hogy a magyar közgazdaság azon korszakát, melyet itt tárgyalok, a közös vámterület dominálja. Hogy ez a körülmény a magyar állampénzügyekben kifejezésre jut, az természetes, de annak kellő megértése némi magyarázatot igényel.

Ha abból indulunk ki, hogy általánosságban a védvám feladata, hogy egy gazdasági terület minden termelőjét a kívülálló versenynyel szemben védekezésre és támadásra képesítse, akkor különböző gazdasági területeknek egy vámterületté való összefoglalása észszerűen csak úgy képzelhető, ha legalább megközelítőleg egyforma gazdasági viszonyokról van szó. Míhelyt a védelem alá vont érdekek nem egyenlők, azok egybefoglalása ellentmond a vámvédelem elemi fogalmának. Ezzel szemben tény viszont az is, hogy a termelési viszonyok különbözősége, kisebb-nagyobb mértékben, még a legkisebb gazdasági területen is fennáll. A különböző érdekek kiegyenlítése egységes államban oly módon történik, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő országrészek a szegényebb területek pénzügyi szükségleteiről gondoskodnak. Ez történik ma is Ausztriában. Az 1913. évi osztrák Statisztikai Évkönyv adatai szerint Alsó-Ausztria, Csehország, Morvaország és Szilézia 1912-ben a dologi adók 68⁰/₀-át és a személyi adók 80⁰/₀-át viselték, noha ezen országok lakossága számszerint csak 48⁰/₀-át és a területet véve alapul csak 33⁰/₀-át képezik egész Ausztriának. Természetesen Ausztria egyéb részei

kevesebbet szolgáltatnak, mint a mennyi területüknek vagy a lakosság létszámának megfelelne. Eme kiegyenlítés különálló államokra nézve is képzelhető, a mi által — de csakis ez által — az egységes vámvédelem rendszerének elkerülhetetlen hátrányai némileg kiegyenlíthetők.

1850-ben a közös vámterület oly állam részére alkottatott, mely tényleg — ha államjogilag nem is — egységes volt. A közös vámterület annak idején az észszerű munkamegosztás (agrár termelés Magyarországon, ipari termelés Ausztriában) méltányos és logikus alapgondolatával és ama pénzügyi alapon létesült, hogy az állam egyöntetűen egész területéről gondoskodik, viszont az egyes országoktól, azok anyagi képességéhez mérten kapja az állami kiadások fedezetét. Magyarország önállóságának visszaállítása után — természetes — a két állam pénzügyi gazdálkodása is külön vált, úgy hogy ezután a két állam maga gondoskodott saját szükségleteiről. Ezzel megszűnt az az imént említett kiegyenlítés, mely a két állam kiadásának közös viseléséből ered. A Magyarország és Ausztria között létrejött azon külön megállapodás, hogy a közös intézmények költségei egy időről-időre megállapítandó arány szerint közösen viseltessenek, bizonyítékát szolgáltatja annak a mindenkor fentartandó elvi felfogásnak, hogy a közös kiadásoktól eltekintve, sem Ausztria Magyarországért, sem Magyarország Ausztriáért a pragmatikus közösség fejében sem közvetve, sem közvetlenül áldozatot hozni ne legyen kénytelen.

Ha már most megállapítjuk, hogy az állami pénzügyi kezelésnek az a feladata, hogy saját intézményeinek költségeit viselje és evégből saját jövedelmét használja fel, oly módon, hogy e célra saját lakosságának szolgáltatási képességét kizárólag önmaga részére veszi igénybe, akkor arra az eredményre jutunk, hogy külön választott állampénzügyek mellett közös vámterület az egyébként egyszerű helyzet természetellenes eltolódásához vezet. Ennek a kétségtelen igazságnak bizonyítékát látjuk Ausztria és Magyarország állampénzügyi eredményének összehasonlításából.

Hogy az ecsetelt állami pénzügyi gazdálkodás a magángazdaság haladó eladósodásával együtt végeredményben Magyarország fizetési mérlegét befolyásolja, az természetes. Ismeretes, hogy megbízható fizetési mérlegek egyáltalában nem készíthetők. Ezért feleslegesnek vélem, hogy a Fellner és más szakemberek által kiszámított eredményeket idézzem. Elegendő, ha rámutatok ama tényre, hogy Magyarország évek óta fizetési mérlegének kiegyenlítése céljából a kivándorlók pénzküldeményeit és az Ausztriában és a külföldön értékesített fix kamatozású címleteit használja fel. A pénzbeszerzésnek eme második része állandó megterhelést jelent, s hogy ez Magyarországra nézve súlyosabb mérle-

gelés alá esik, mint oly állam pénzügyi gazdaságában, mely a befektetési értékeket és különösen az államadósságokat a belföldi tőkénél tudja elhelyezni, az nyilvánvaló. Ettől eltekintve, figyelembe veendő azonban, hogy a kivándorlók pénzküldeményei, ha majd a kivándorlás megszűnik, fokozatosan el fog maradni, minthogy az idők folyamán megszűnik ama rokoni és egyéb kapcsolat, amelynek fentartására és ápolására a kivándorlók megtakarított pénzüket haza küldik.

*

Fejtegetéseimben az a törekvés vezetett, hogy kizárólag hivatalos adatok alapján tárgyilagosan és a valósághoz hiven ismertessem a tényleges viszonyokat. Fölöslegesnek, sőt károsnak vélem, hogy a gazdasági kérdésekben megállapítható tünetek közül (könyvelési értelemben megbízható számadatok nem állanak rendelkezésünkre) mindig csak a kedvezőbbek ragadtatnak ki. Magyarországnak erre nincs szüksége. Az utolsó évek nyomasztó pénzügyi viszonyai közepette és különösen a hadikölcsön meglepő sikerével bizonyosságát adta pénzügyi erejének. E mellett természetes segélyforrásaiban, valamint a nagyobb részt még ki nem aknázott termelési erejében nagy tőkéje van, melynek észszerű munkával való gyümölcsöztetésére tág tér kínálkozik. E lehetőségek helyes kihasználása képezi feladatát Magyarországon a fokozott gazdasági tevékenységnek.

Felfogásom szerint az eme tevékenységben való közreműködés, mint nagy anyagi érdekeltségének természetes folyamánya, valamint az *eddiggi sikeres* együttműködés folytatása az *osztrák közgazdaságnak elsőrangú feladatát képezi*. Ezen feladata megoszlik egyfelől sokoldalú magángazdasági tevékenységekre, másfelől oly feladatokra, melyek az osztrák közgazdaság összességére hárulnak. Magángazdasági értelemben nem igen lehet ugyan feladatokról beszélni ott, a hol anyagi érdekekről és azoknak számszerűleg megállapítandó kielégítéséről van szó. De feltehetjük, hogy az osztrák gazdasági érdekeltségnek is meg fog felelni, hogy az eddigi, mindkét részre hasznos tevékenységet Magyarországon folytassa. Ez nem csupán az osztrák tőkepénzesre vonatkozik, a ki bizonynyal továbbra is hajlandó lesz megtakarításait az előtte ismert, jó és jövedelmező magyar befektetési papirokban elhelyezni. Fontosabb ennél az osztrák vállalkozó további közreműködése, a kinek szakismerete és tőkeereje Magyarország természeti segélyforrásainak feltárására és kihasználására szükséges.

Magyarországra nézve ezen összeköttetés fenntartása és szorosabbá tétele kettős jelentőséggel bír. Egyrészt azért, mivel minden valószínűség szerint még a háború után is hosszú ideig nem számíthatunk arra,

hogy a nyugati tőke- és pénzpiacok — amennyiben egyáltalában külföldi tevékenységre képesek lesznek — Magyarországot felkeressék, másrészt mivel az európai és Európán kívüli gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása Magyarországot nagyobb szabású nemzetközi tevékenység kifejtésére meglehetősen előkészületlenül fogja találni.

Mindebből az következik, hogy nézetem szerint Ausztriának, a magángazdasági tevékenységét fontosságban messze felülhaladó *közgazdasági feladatát képezi, hogy a magyar közgazdasági politikának a jövőben mérvadó irányelveinek megalkotásában hathatósan közreműködjék.*

Ki kell itt jelentenem, hogy Magyarország lakosságának nagy része magángazdasági szempontból a jelenlegi viszonyokkal meg van elégedve. Az agráriusokról ezt egész biztosan tudjuk. Ezt nem lehet és nem kell eltitkolni. De ez nem sokat jelent. 150 évvel ezelőtt a földbirtok adómentességének fentartása a magángazdasági érdekeknek szintén megfelelt és mégis ez előnyben rejtett, a mint az már régen felismertetett, a csirája ama sokkal nagyobb hátránynak, mely Magyarország gazdasági visszamaradottságában nyilvánul meg. Magyarország egyébként nem az egyetlen ország, a melyben széles látkörű gazdasági és társadalmi politikusok oly károkat ismernek fel és igyekeznek kiküszöbölni, a melyeket a kortársak többsége figyelemre nem méltat.

A ki azonban a viszonyokat kellően mérlegeli, az beláthatja, hogy Magyarországon előbb-utóbb, de belátható időn belül fel fog merülni az a nagy kérdés, *miképen lehet a mezőgazdasági és ipari termelés rendszeres és nagyszabású fejlődését elérni? E kérdésre adandó választól függ, vajjon az ország hatalmasan megnövekedő állami és culturalis feladatainak meg tud-e felelni, vagy sem.* Bizonyos, hogy statisztikai adatokkal és a lakosságnak adandó tudományos vagy népszerű tanácsokkal e téren eredmény nem érhető el. A gazdasági fejlődés általában ritkán indul ki a tömegek tárgyilagos mérlegeléséből, hanem majd mindig kényszernek eredménye; vagy egy külső, a magángazdasági viszonyokba belemarkoló nyomásé-, vagy pedig egy, a magángazdaság felett álló hatalmas erőé, a mely a gazdasági politikát irányítja.

Ennélfogva *helyes magyar gazdasági politikára* kell törekedni, *azonban gazdasági politikát Ausztria és Magyarország csak együttesen csinálhatnak.*

E gazdasági politikának tartalma megint csak annak a régi gondolatnak megvalósítása lehet, hogy a két állam között nagyszabású céltudatos munkamegosztás létesíttessék. Ezt a gondolatot persze a tényleges viszonyokhoz kell alkalmazni. A munkamegosztás pusztán agrár és ipari termelésre már nem lehetséges. Erre senki sem gondol. Nem

kell azonban hinni, hogy a munkamegosztás programja a különválás euphemistikus körülírása akarna lenni. Ellenkezőleg. Hiszen munkamegosztás csak közös tevékenység mellett lehetséges. Arra irányuló kísérletek, hogy a két állam vám- és kereskedelmi szerződésében mindkét félre nézve hasznos módosítások létesítenek, nem tévesztendő tehát össze a gazdasági közösségnek kifelé irányuló kettéválasztásával. Egyes intézkedések, mint pl. a cukoripar rendezése és egyéb igazolták, hogy a gazdasági viszonyoknak ilyen részleges átalakítása mellett minden jogos érdek megvédelmezhető. Egy határozott program alkotandó tehát, mely az alapvető terven kívül álló egyes intézkedések kizárásával, *mindkét állam termelési képességét rendszeresen a legmagasabb fokra fejleszteni volna hivatva*. Magától értetődik, hogy ezen program is megfelelő átmeneti intézkedésekkel a fennálló magángazdasági viszonyokra tekintettel kell, hogy legyen.

Mint egy nagy magyar ipari érdekképviselői központ előadója, ezen nézetemnek megfelelő konkrét javaslatokat formuláztam,¹⁾ melyeknél

¹⁾ 1913 október végén a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által kiküldött bizottság elé egy jelentést terjesztettem, mely a sajtó útján a nyilvánosság elé került. Helyén valónak tartom e javaslat végső következtetéseit itt idézni: Magyarország gazdasági fejlődése érdekében nélkülözhetetlen, hogy termelése gyarapodjék. Az *ipari* termelés legalább annyira, hogy a belső szükséglet fedeztessék; ez alatt nem az értendő, hogy a behozatal, hanem hogy a készárúknak behozatali egyenlege megszűnjék. Az *agrar* termelés viszont növelendő addig a határig, a meddig a természeti lehetőség terjed. Mindkét cél csak elővigyázatos, fokozatos ténykedéssel érhető el. Ebből kiindulva terjesztetem elő a következő *javaslatokat*:

1. Magyarországon egy oly iparfejlesztési program alkotandó meg, mely ellenében az eddigi pongyola gyakorlattal, nem tetszés szerinti új alapításokra terjedjen ki, hanem bizonyos időszakokon belül az ipar egyes, pontosan megjelölendő csoportjainak támogatására szorítkozzék. Ha pl. 4 évi időszakok állapíttatnának meg ez időszakokon belül kizárólag a programban megjelölendő iparágak részesülnének kedvezményekben; amennyiben ezen iparágak az illető időszakban a kedvezményeket igénybe nem vennék, úgy a vámvédelem kivételével ezen kedvezményben később nem részesülnének. Emellett szükséges, hogy az iparfejlesztés *hatásos* legyen, tehát ne nyújtson *kedvezményeket védvám helyett*, hanem nyújtson *kedvezményeket védvám mellett*.

2. Minthogy elérendő az, hogy kb. 1·3 milliárd értékű behozatal pótolassék *belföldi készárú* előállításával, az ipari csoportok részére 6 időszak állapítandó meg, eleinte egyenként 4—4, később esetleg 3—3 évi időtartammal, melyekben mindig körülbelül 250 millió korona értékű behozatal lenne hazai gyártás által pótlendő. Ehhez képest a közös vámterületnek kifelé való fentartása mellett Ausztriával *20—25 évre vám- és kereskedelmi szerződés* kötendő, mely az ipari termelésnek *csoportonként beálló vámvédelmét* biztosítja. A vámvédelem ily módon való megalkotásának az a célja, hogy szemben az eddig szokásos korlátlan iparfejlesztésnek az egész monarchia minden iparágát nyugtalanító esélyeivel, az iparfejlesztésnek

ugyancsak abból indultam ki, hogy az idevágó kérdések új szabályozása csakis Ausztriával együtt és csakis az osztrák közgazdasági érdekek teljes megvédése mellett lehetséges.

Ezen konkrét javaslatok tárgyalása azonban nem tartozik e fejtegetéseim keretébe, minthogy a nagy anyag általános áttekintését óhajtom csak nyújtani. Ez épp úgy vonatkozik az én indítványomra, mint számos más eszmére, melyek felmerültek, vagy amelyek utóbbi időben komoly oldalról kilátásba helyeztetek. Általánosságban pedig az a nézetem, hogy ezen rendkívül sokoldalú kérdésben valóban hasznos indítványok csak az esetben tehetők, ha mindkét állam közgazdasági érdekeinek hivatott képviselői előbb egymást és azután együttesen a felelős tényezőket a *tényleges helyzetről és a valóságos szükségletekről* behatóan és tárgyilagosan tájékoztatják.

Szükséges lenne tehát, hogy egy közös osztrák és magyar szervezet létesíttessék, melyfe ladatául tüzné ki a mindkét államot érintő gazdasági kérdések tisztázását. Ez az eszme nem új. Az ellene épp a legújabb időben elhangzott ellenvetések is ismeretesek. Ezek teljesen jogosultak is, a míg oly ügyekről van szó, melyek, mint a hadi állapottal szorosan összefüggő kérdések, gyorsan és radikálisan elintézendők. Ily ügyek erőteljes elhatározást igényelnek, nem pedig subtilis fontolgatást.

Az a szervezet azonban, a melyre én gondolok, nem lenne hivatva égető napi kérdéseket elintézni. Az ő feladata az lenne, hogy gondos, alapos munkával előkészítse ama elhatározásokat, amelyek évtizedekre kiható módon alapját fogják képezni a két állam gazdasági fejlődésének.

Nem lényeges, vajjon e célból egy külön egyesület, vagy pedig egy, a fennálló gazdasági egyesülésekből összeállítandó delegatio létesíttetik-e, avagy valamely más forma választatik. Lényeges az, hogy e szervezet észszerű együttes munkálkodással tárgyilagosan és türelemmel arra törekedjék, hogy a valóságos ellentétek kiegyenlítettessenek, a látszólagosak pedig kiküszöböltessenek. Amíg magángazdasági ellentétekről van szó, ezek könnyen felismerhetők és bár nehezen, de kölcsönös jó aka-

---

szabatos kerete és terjedelme hosszú időre előre megállapíttassék és hogy másfelől az erélyes iparfejlesztés által károsodó osztrák ipar megfelelő, sőt bőséges kárpótást nyerhessen az iparfejlesztés keretében létesítendő magyar vállalatainál.

3. Az osztrák mezőgazdaság védelmére szintén alkottassék meg a védvám Magyarországgal szemben, csak hogy nem csoportonként, minthogy a mezőgazdasági termékek egymás közti pótlási képességénél fogva ez nem lehetséges, hanem a tételek *fokozatos* növelésével, ugyanolyan mértékben, a mint ez a magyar iparvámokat illetőleg csoportosan történnék.

4. Minden egyéb, Ausztriával közös, vagy közösen elintézendő kérdés szintén a vám- és kereskedelmi szerződés időtartamára, 20—25 évre szabályozandó.

rattal mégis kiegyenlíthetők. Súlyosabb feladat ama ellentétek elintézése, a melyek nálunk is, Ausztriában is a *magángazdasági* és *közgazdasági* érdekek között fennállanak. A megoldandó feladat legnehezebb részét képezi ezeknek felismerése és kiegyenlítése. A ki ebben a tevékenységben közreműködik, annak nem pusztán a saját vállalatára, vagy termelési ágára, sőt nem is a saját honi gazdasági területére szabad gondolnia, hanem az utánunk következő nemzedékekre. Nem ezen generációk ama kis részecskéjére, melyet családnak nevezünk (ez magángazdasági felfogás lenne), hanem az utánunk következő osztrákok és magyarok összeségére, akiknek megélhetési feltételeiről tőlünk telhetőleg és, ha kell, áldozatok árán is gondoskodnunk kell, csak úgy, a mint ma fiaink és testvéreink vérüket ontják azért, hogy a későbbi nemzedékek házi tűzhelyének nyugalmát és biztonságát kiküzdjék.

Vas Ferencz.

Közgazdaságunk és vasútpolitikánk a háború után.

Az iránt aligha lehet kétség, hogy a békés fejlődés lehetőségének helyreálltával egész intellectuális, phisikai és anyagi erőnk teljes és lelkiismeretes összpontosítására lesz szükségünk, ha a kiállott nemzetgazdasági és állampénzügyi megpróbáltatások után a gazdasági fejlődés biztos útjaira akarunk térni. Gazdasági helyzetünk őszinte, kendőzetlen képét kell megállapítanunk s a kibontakozás és fejlődés lehetőségének tárgyi-lagos mérlegelése alapján, a háború előtti idők felfogásától, hagyományaitól és előítéleteitől függetlenül magunkat, kell a helyes orientálódást keresnünk, s ha ez megtörtént, gazdasági politikánkat minden tartozékával együtt az így megállapítandó irányelvek szolgálatába kell állítanunk.

Az 1917-ben lejáró gazdasági szerződések revisióját ez új alapon kell előkészíteni, vasuti politikánkat pedig, a mily mértékben szabad a kezünk mindjárt, az egyes kötelező megállapodások időbeli lejártakor pedig annak idején e keretekbe kell beleilleszteni.

E keretek megállapítása azonban nehéz feladat, a mely kiméletlen bonczkést és rideg kritikát igényel. A mennyire a helyzetet felszínes megfigyeléssel látjuk, a viszonyok bár nem adnak okot az optimistikus megítélésre, mégis kétségtelen, hogy nem kizárólag árnyékolodalakból alakulnak.

Talán szerencsénkre mondhatjuk, hogy a háború olyannyira aláhanyatlott gazdasági conjunctura idején következett be, hogy a mai helyzet a tavalyival szemben csak árnyalatkülönbséget mutat és az a földrengésszerű rázkódtatás, a melyet a világháború egy magas conjuncturás érában idézett volna elő, nem állott be amugy is tespedt gazdasági életünkben. A háború idején a felemelő gazdasági jelenségek a lesújtó megpróbáltatásokkal sűrűn váltakoztak. Az iparnak a háborus viszonyokhoz való alkalmazkodása; a kereskedelemnek és társadalmi pénzgazdálkodásnak megdönthetetlen alapszilárdsága, a mely a rossz évekre következett még rosszabb évet is nagyobb rázkódtatás nélkül birta ki; egy 1.170 milliós államkölcson-siker, a milyenről béke idején még álmodni sem mert volna egy magyar pénzügyminister; mind

arra engednek következtetni, hogy a magyar gazdasági életnek mély numusrétege van, a melyet egy világháború forgószele felkavarhat ugyan, de nem hordhat el, mint a futóhomokot.

E mellett azt kell hinnünk, hogy Magyarország pénzbeli készségének nagyon jelentékeny része még mindig nem jutott felszínre. Maga az a tőke, a mely hadiszállításokért és requisíciók fejében szivárgott a gazda és kisipari osztályok körébe, még nem találta meg az útját a nagy, országos pénzmedenczék tápláló csatornáiba.

Ezzel szemben azonban máris kétségtelennek látszik, hogy megintgathatatlan bizalommal várt határozó győzelmünk esetén sem számíthatunk arra, hogy állami pénzügyeinket egy bőséges hadikárpótlás segítségével rendezhessük s nemzetgazdasági életünk pénzcsatornáit idegen arannyal duzzasztjuk meg. A világháború az összes hatalmak gazdasági erejét olyannyira kimeríti, hogy még egy határozott győzelem esetén sem és még ha a győzőnek még mindig elég erő-tartaléka lesz követeléseinek kellő nyomatékot adni, még akkor sem lesz lehetséges a győzők által követelendő összegek előteremtése. Ha pedig a legyőzöttek pénzügyi szolgáltatóképessége egészben vagy részben elapad és a készpénzben való hadikárpótlás helyett a győző gazdasági vagy területi engedményeket fog szerezni, ez nem fogja a pénzügyi helyzetet enyhíteni, sőt ellenkezőleg, a legszükségesebb beruházások körét fogja tágitani és ez úton az állampénzügyi igényeket fogja lényegesen növelni. Azzal már a balkán-háború óta tisztában vagyunk, hogy a háború nyomában járó szertelen beruházási igények, amelyeket a gazdasági és állami életnek romjaiból való kiemelése és az elhasznált és megsemmisített anyagok pótlása, elpusztult technikai és katonai felszerelések, berendezések és műtárgyak helyreállítása tesz szükségessé, nem hozzák magukkal az ipar és kereskedelem annyira várt fellendülését, mert a vállalkozókedv, ha nem támogatja a tőke és hitel bősége s ha ezenfelül még reánehezhető adóteher, fogyasztási nehézségek és egyéb válságos időkkel járó gazdasági rendellenességek súlya alatt nyög, a legjobb esetben is akadémikus jellegű, sőt még veszedelmessé is lehet, mert a nagy vállalkozási lehetőségek szülte phantasia a megvalósítás anyagi feltételeinek híján vajmi könnyen egy szédelgési korszak éltető elemévé válhatik.

Ezzel szemben azonban sokoldalú részletmegfigyeléseink alapján azt kell hinnünk, hogy az ellenség által közvetlenül megszállva volt és elpusztított vagy kimerített területek kétségtelenül jelentékeny kárán kívül nemzetgazdasági inventáriumunk nem fogyott meg oly mértékben, hogy az belátható időben pótolható (nem volna. Kétségtelen, hogy a gazdasági élet terén jelentékeny eltolódások észlelhetők, de az agrárius

termékek magas ára combinálva egy nagyon is jelentékeny fényűzési import kimaradásával, éppen Magyarországot ellenállóképességében kétségkívül erősítették s azt kell hinnünk, hogy dualistikus gazdasági helyzetünk és Németországhoz való viszonyunk következtében is, a reánk eső hadiköltségek egy jelentékeny része a magunk gazdasági csatornáiba jutott vissza. Ehhez járul még az az egyáltalán el nem hanyagolható tétel, hogy a magyar társadalomnak eddig jelentékenyen túlfeszített fogyasztási igényei, amelyek a népesség megfelelő rétegeinek valóságos vásárlóképességét a gazdasági egyedek tömeges összeomlásával fenyegető módon haladták meg, a mai háborús gazdasági viszonyok súlyos terhe és a legszükségesebb használati és fogyasztási cikkek szédületesen felszökött árainak hatása alatt subnormális mértékre hanyatlottak, s így ha a háború után nem fognak ismét túlcsapni a normális gazdasági lehetőségek keretén, a mai válság egész nemzetgazdasági életünknek bizonyos tagadhatatlan hasznát is fog hozni.

Mindezekkel szemben áll a háborúnak legközvetlenebb következménye, a nemzetnek nemzeti, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt megrázó és lesújtó vérvesztesége, a mely tisztán gazdasági szempontból nézve mint gazdasági életünk hordozói sorából kidült rendek, a munkaskézben beállott veszteség, a termelés és árúfogyasztás alanyainak megritkulása vagy részleges eltompulása képében jelentkezik. Ehhez járul még a gazdasági szempontból termelékeny számtalan existenciának megrokkánásával vagy teljes munkaképtelenségével járó nemzetgazdasági és állampénzügyi kár, s az, hogy az ily rokkantak tömegének nemcsak termelő erejét kell majd nélkülöznünk, hanem az így kimaradó termelési haszon híján megfogyatkozó nemzeti gazdálkodáson alapuló állampénzügyeket a rokkantak, a hadiözvegyek és árvák eltartása egy emberöltőn át fogja terhelni. Ezzel szemben még ma alig becsülhető fel, hogy e gazdasági és pénzügyi károsodásunkat mily mértékben fogja enyhíteni egy lehető, de még nagyon is kérdéses tömeges visszavándorlás, s másrészt az, hogy az eddigi munkakörükben munkaképtelenné vált rokkantaknak egy rendszeres akció keretében gazdaságos munkát biztosítsunk.

Mindezekhez járul az, ami egész külön tanulmányozást fog igényelni, hogy a háborúban és a háború idején elfogyasztott anyag pótlása s az ezzel járó árúforgalmi torlódás és tájékozatlanság a pénz vásárló értékében is egyelőre beláthatatlan eltolódásokat fog okozni.

De a mi gazdasági életünk körében a legmélyebben szántó forradalmat fogja felidézni és a mi legapróbb részleteibe ható felderítésre szorul, ez az, hogy a mostani világháború az európai világ gazdaság egész szerkezetét alaposzlopaiban rázta meg. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a háború befejezése után a megszakadt gazdasági kapcsok és vonatko-

zások legtöbbször, a termelés, export-import, forgalmi relációk stb.-nek változatlan helyreállítása nemcsak hogy alig lesz lehetséges, de kívánatos sem lesz. Nemcsak a békekapitulációkban kialakulandó helyzet lesz új, hanem minden gazdaságpolitikai fogalmunkat át fog kelleni értékelnünk; a nehézség és a gazdasági javak inventáriumának, termelési, forgalmi és fogyasztási viszonyainknak és lehetőségeinknek lelkiismeretes revíziója alapján a gazdasági élet körébe tartozó összes fogalmunkat újra kell megállapítanunk és összes gazdasági, socialis és forgalmi tendenciánk tekintetében merőben új orientálódásra lesz szükségünk.

Nyilvánvaló, hogy a bekövetkezendő béke-korszak csakhamar el fogja ejteni az agrarius, socialista, politikai, sőt a tudományos terminológiának is nem egy elaggott jelszavát s eddig szentnek hitt dogmáját. De sokkal nehezebb lesz eddigi export-tendenciáinkkal és iparfejlesztési programmunkkal leszámolni. E tekintetben már is több új jelszó látott napvilágot. Így több oldalról hangoztatják azt, hogy a háború eddigi tanulságai a mezőgazdasági termelés intenzitásának fokozására és a föld hozadékának lényeges szaporítására szorítanak bennünket. Érdekes, hogy az ez értelemben emelkedő hangok főleg vezető capitalistikus helyről jönnek, a mit éppen helyénvalónak tartunk, mert e niszus érvényesítése csak a mezőgazdasági termelésnek szigorúan capitalistikus szervezése útján vihető keresztül. De egy zárt közgazdaság szükségességéről is merülnek fel új jelszavak, s ezeken kívül új imperialisticus ideákkal vegyesen a régi export-tendenciák is fel-feltűnnek.

A mi a zárt közgazdaság kérdését illeti, félős, hogy e tekintetben ismét egy elhamarkodott tévhittel van dolgunk, a mely annál veszedelmesebb, mert az e fogalmat fedő kifejezés olyan tetszetős veretű, hogy az állami és társadalmi élet legkülönbözőbb rétegeiben könnyen népszerűvé válhatik. Már pedig a zárt közgazdaság kifejlesztése mindenekelőtt a hazai ipar legmesszebbmenő, csaknem prohibítív védelmét feltételezi. Egy ily vámvédelem, tekintettel Ausztriához való viszonyunk közeli revíziójára és kereskedelmi szerződéseink egyidejű lejártára, nem tartozik ugyan a lehetetlenségek közé, de a politikai okokon kívül ezer gazdasági okból azt kell hinnünk, hogy vámpolitikánk bizonyos, talán új rendszerű és külön érdekeinket jobban biztosító vámszerződések keretében a nagyobb területek gazdasági közössége felé fog fejlődni. Egy zárt közgazdaságot különben sem lehet egy ötletesen megtalált jelszó varázsszavával létrehozni. Az egyes termelési területek termelésének különleműsége nem emberi szeszélyben gyökerező véletlen elhatározás következménye, mert az egyes iparágak csak ott élhetnek és fejlődhetnek, a hol számukra őstermelés, munkásviszonyok, közlekedési viszonyok

nyok stb. mind megadják a szükséges előfeltételeket. Kierőszakolni a zárt közgazdaságot nem lehet, és valósággal nemzetgazdasági bűntény volna az adófizetők keserű fillérei árán életképtelen termelési ágakat tenyészteni. S mindezekon kívül még azt is figyelmünkre kell méltatnunk, hogy csak a háború által nemzetgazdaságunkon ütött sebek lassú begyógyítására is szinte kiapadhatatlan tőkére lesz szükségünk. És ahhoz, hogy egy olyan időben, a mikor európai államok a legrövidebb idő alatt 50 milliárdon felül fognak kölcsönt felvenni, mi is megszerezzük a szükséges hitelt, első sorban nemzetközi rokonszenvre kell szert tenni; ehhez pedig nem az a legrövidebb út, hogy a saját vámhatárunkat hermetikusan elzárjuk az idegen termeléssel szemben.

A mi egy nagystilű kiviteli működés imperialistikus ideáit illeti, még sokáig fog kelleni az ellenünk érvényesülendő politikai és érzelmi momentumok ellen küzdenünk, a melyek a világforgalomban, ha nem is irányadó, de tagadhatatlanul igen jelentékeny szerepet játszanak. E tekintetben kétségtelenül sok függ attól, hogy jövődő gazdasági politikánk tekintetében megtaláljuk-e a helyes orientálódást.

Bárhová nézzünk is, gazdasági boldogulásunk jövőjének alapját megvető nehéz elhatározások előtt állunk. Boldogulásunk lehetősége attól függ, hogy lesz-e elég önmegtagadásunk, gazdaságpolitikai ideológiánk elavult phrasisait romba dönteni, és a gyakorlati felfogás friss szelőlőjében rostálni meg azokat a bevett fogalmakat, a melyeknek tartalmát a tartós béke évtizedeiben elmulasztottuk szigorúbb kritika alá venni. Az új viszonyok tárgyilagos megítélése alapján új és a gyakorlati követelményeknek megfelelő gazdaságpolitikai megállapításokat kell létesítenünk, s mielőtt gazdasági életünk új korszakának alapjait lerakjuk, a legradicalisabb módon ki kell irtanunk gazdaságpolitikai leltárunkból azokat az eddigi dogmákat, közhelyeket és jelszókat, a melyek ítélőképességünk szabad lendületét korlátozzák.

*

A bekövetkezendő békekorszak helyreálltakor homloktérbe fog nyomulni a magyar vasuti politika: mercantil szempontból; az első rendes állami költségvetés összeállításakor a vasutüzem: finansialis szempontból. Egy egészséges vasutnál a fiscális és mercantil érdekeknek bizonyos természetes egyensúlyban kell lenniök. Ha ugyanis a jó vasuti politika természetrajzi törvényeinek elvonására vállalkoznánk, meg kellene állapítanunk, hogy a mi az ország, illetve a forgalmi medence gazdasági állapotának gazdasági lehetőségeinek és forgalmi tendenciáinak megfelel, az a vasutnak fiscális szempontból is jó.

Miután a múlt század hetvenes évei óta a Németbirodalom és

Poroszország vezetése mellett egyre jobban érvényesülő államvasuti elv már annak a megállapítását is involválja, hogy a vasút egyszersmind a gazdaságpolitikának is hathatós eszköze — és e helyen nem azt a rövidlátó politikát értjük, a mely a pillanatnyi exigenciák tudománya, hanem azt, a mely az exigenciákat, a maga előrelátásával irányítja, — ez a mérleg nem lehet állandóan egyensúlyban, vagyis jobban mondva, a megbillent serpenyő olykor csak a helyes vasuti politika által jogsulttá váló gazdasági remények nehezékével jut egyensúlyba. Hogy például is szolgáljak, azok a vasutintézetek, a melyek vonalaik mentén telepítenek, vetőmagot és palántákat osztanak ki és mezőgazdasági gépeket terjesztenek és javítanak — a mint az új colonialis vidékeknek (pl. Anatólia, Bagdad vasut) gazdasági és politikai okokból való közlekedési feltárásánál fordul elő — éppen úgy követik politikájukban a fiscalis szempontok és a gazdasági szempontok között vívó helyes középutat, mint azok az intézetek, a melyek szerencsésebb viszonyok között fejlődven, ott létesítenek új vasuti vonalat, a hol az országút karban tartása a tengelyen vagy lábon való szállítás nagyra növekedett forgalma miatt már is lehetetlenné vált.

Valóban e két szélsőség között csak az a különbség, hogy melyik vasut milyen ágyból született. De egy tekintetben kell, hogy mind megegyezzenek, s ez az, hogy az önköltség és másoldalt a merkantil érdekek között az egyensúlyt egy jól individuált díjszabási politika tartsa fenn, amelynek az évek egy bizonyos előre megállapított sorozatán belül a merkantil érdekek érvényesítése útján fiskális szempontból is jó eredményeket kell hozni.

Az individuálizálásnak természetesen nem szabad addig mennie, hogy az egyes tarifafételeket az egyes érdekelték testére szabjuk s ez úton a pillanatnyi exigenciák kielégítésére törekedjünk, hanem egy időszakot véve alapul, az ország gazdasági lehetőségeit és tendenciáit felbecsülve helyes gyakorlati érzékkel gazdasági politikát csináljunk.

Előre meg akarjuk jegyezni, hogy mikor a hazai termelési, fogyasztási és forgalmi érdekek szempontjait, s az ezeknek szolgálatába helyezendő tarifapolitikát homloktérbe állítjuk, akárcsak átmenetileg sem akarjuk ennek a vasutintézet fiskális érdekeit feláldozni, mert e kettőt, mint már említettük, a körülmények helyes mérlegelésével összhangzásba lehet, sőt kell hozni. Egyszersmind előre meg akarjuk állapítani azt is, hogy amennyire fontos az individualizált tarifapolitika, éppen olyan kevésbé szükséges, hogy az így alakított tarifák okvetetlenül olcsók legyenek; sőt megállapítható, hogy olyan tarifapolitika, amelynek egyetemes gazdaságpolitikai céljai is vannak, csak aránylag *drága* tarifák mellett képzelhető, a melyek módot adnak a gazdasági élet irányításá-

hoz szükséges tarifapolitika helyes instrumentálására. Természetes, hogy a magas tarifák elviselhetővé tétele a tarifák individualizálásának feladata.

E sorok nincsenek hivatva javaslatokat tenni e téren, de most, a mikor vasuti politikánk teljesen új korszak előtt áll egyrészt a háború közvetlen és közvetett következményei miatt, másrészt pedig mert Ausztriához és a többi külföldhöz való viszonyunk legközelebb revisió alá fog kerülni, szeretnénk néhány zászlócskát kitűzni az e téren való teendőink beirányítása céljából, más alkalomra tartván fenn magunknak azt, hogy az egyes árúcsoportoknak a vasuti tarifa szempontjából való teherbíróképességét részleteiben vizsgáljuk.

*

A békés fejlődés lehetőségének helyreálltakor a magyar vasuti politika egynél több szempontból fog az előtt a felkiáltójel előtt állani, hogy itt valaminek történnie kell!

Régi közmondás, hogy az egészséges embernek ezer gondja van, a betegnek csak egy! Ez a közmondás a nagy közönségekre is alkalmazható. A míg a háború tart, minden ennek a szolgálatában áll; a pénzügyek terén a milliók és milliárdok nem birnak azzal a jelentőséggel, a melyet fogalmukhoz fűzni szoktunk; a magángazdasági élet állapota, igényei és jogai teljesen le szorulnak a homloktérről; hiszen még az emberélet, a nemzet mindennél nagyobb jelentőségű java, a melynek biztonságáért és jólétéért épül fel az egész állami szervezet, az emberélet is százezer számra, számlálatlanul dobátik oda egy cél szolgálatának áldozatául: győzni kell, biztosítanunk kell nemzeti és állami fennmaradásunk jövőjét. Ez a nagy operáció alatt vonagló államtest egyetlen gondja.

De a mint a béke helyreáll, megjön az ezer gond. Eddig az állam akart megélni, azontúl az ember fog megélni akarni. A kik a háborúból épen visszakerülnek, fel akarják venni gazdasági megélhetésük fonálát; a kik rokkantan, csonkán, betegen kerülnek vissza, igényt fognak tartani rá, hogy az állam és a társadalom érdekük szerint bánják velük és ne vesse oda őket a hazáért szenvedett inferioritásuk martalékául, s végül azok, a kik a háború idején gazdasági működésükben bénultak meg önhibájukon kívül és pedig akár a kormány háborús rendkívüli intézkedései, akár a háborúval járó conjuncturák hatása alatt, akár pedig a háború közvetlen rombolásai következtében, a béke helyreállta után újra vissza fogják követelni a gazdaságos termelés, forgalom és egyáltalán a gazdasági fejlődés normális, sőt fokozott lehetőségeit.

Azok a milliárdok, amelyek a háború céljaira — a követelő szük-

séggel nem lehet perbe szállni — a legnagyobb áldozatkészséggel használtatnak fel, törlesztésre szorulnak, s ezen és a rendes állami szükségleteken kívül az államháztartás a károk pótlására, a rokkantak és munkaképtelenek, árvák és özvegyek támogatására és eltartására szükséges évi újabb milliókkal nagyobb terheket fog viselni. Ezeket a milliókat és milliárdokat a béke után következő évtizedek alatt kell majd kidolgoznunk. A törlesztés és a növekedő igények — tegyük hozzá részben improduktív, de mégis jogosult igények — fedezése az állam jövedelmeinek emelése útján kell, hogy történjék, s ezenfelül egy minuciózus gondosságnak kell beállania a kiadások, az állami szükségletek megrostálása tekintetében.

Be fog következni, hogy mi, a kik most milliárdos kölcsönök felvételéről úgy beszélünk, mint régebben valamelyik állami üzem hozadékának történetes emelkedéséről vagy eséséről, akkor néhány ezer koronás szükségleti tételt ministertanácsi határozattól fogunk függővé tenni. Ki gondolkozik ma azon, hogy közélélmzésünk biztosítása hány extramillióba kerül, s hogy e milliók és a háborús milliárdok közadókban kivette mennyivel fogják a jövőben a polgárságot fejenként terhelni. De a béke helyreállta után a terheket mégis ki fog kelleni vetni és a mi több, *meg kell majd szereznünk a lehetőségét annak, hogy a gazdasági élet képes is legyen ezeket a jelentékenyen emelkedő terheket viselni.*

A vasut egyik eszköze a nemzetgazdasági termelésnek és elosztásnak, tarifája pedig egyik tényezője az áralakulásnak s a mikor a gazdasági élet termelékenységének szükségszerű növeléséről van szó, a gazdasági politika mellett méltó helyet foglal el, vagy ha úgy tetszik annak egyik jelentékeny momentuma. Ez lesz az egyik nézőpont.

De a vasuti politikának megvannak a maga pénzügyi keretei, a melyeket jöllehet a magyar államvasuti gazdálkodás nem a magán gazdasági elv alapján épült fel, a mai és a háború utánra várható állampénzügyi viszonyok között még a gazdaságpolitikai célok szolgálatában sem szabad túllépnie. A vasutüzleti pénzügyi kereteket értjük. Ez a másik szempont, a mely azonban az adott esetben több körülményt ölel fel.

Ugyanis egyrészt kétségtelen, hogy állami vasutunk eddig sem volt pénzügyileg aktív s az e téren való eddigi helyzettel szemben vasuti finansziáinkat az aktivitás színvonalára kell emelnünk.

Másrészt a vasutak egyes létesítményeinek a háború folyamán bekövetkezett megrongálásán és elpusztulásán, valamint szállító eszközeinek fokozott elhasználásán kívül a békés időkben összeállított előirányzathoz képest a háború idejére egyoldalt jövedelemcsökkenés, de másoldalt még önköltségemelkedés is várható.

Miután pedig annak a szüksége, hogy az államvasutak üzemét a beállandó új korszakban pénzügyi szempontból is gazdaságossá tegyük, a várható pénzügyi viszonyok mellett nem szorul megokolásra, első sorban szükséges lesz, hogy az állami vasutüzlet mai állapotáról józan, őszinte és megbízható mérleget állítsunk fel, a költségvetési rendszerben a szigorú üzleti könyvelés elveit állapítsuk meg, törlesztésekkel, leírásokkal és a pénzügyi egyensúlyra való őszinte törekvéssel.

E pénzügyi célok elérése technikai és forgalomtechnikai tökéletesítések nélkül el nem képzelhető, de másrészt részben a már említett gazdaságpolitikai szempontok szolgálatában, részben pedig ugyancsak a pénzügyi szempontok érdekében el nem lesz kerülhető a tarifapolitika radikális reformja, a mely a díjszabás emelése nélkül el nem képzelhető.

*

Egy vasuti tarifaemelés szükségességére rámutatni kétségtelenül egyike a legnépszerűtlenebb dolgoknak. Az ipari és kereskedelmi érdekeltség mindazokat a tényezőket, amelyek alkalmasak az áralakulásra drágító befolyást gyakorolni és ezzel az árú elterjedését a fogyasztók korlátozott finansiális felvevőképességére való tekintettel korlátozni, illetőleg a versenyre való tekintettel konveniólásában leszállítani, feltéve, hogy e tényezők nem a saját maguk hasznára kötött kartellek vagy egyéb önhasznú áremelő tényezők, mindig nagyító üveggel nézik. És éppen ezért főleg a vasuti díjszabásemeléseket a termelés és a kereskedelem ellen elkövetett merényletnek tekintik. Ezzel szemben meg kell állapítani, hogy a díjszabás áremelő hatását a termelés a belföldi forgalomban a fogyasztásra hárítja át, a mi pedig a nemzetközi forgalmat illeti, abban egy bizonyos vonalrészben való díjszabás megnövekedésének árbefolyásoló hatása kétségtelen ugyan, de a versenyképesség csökkenése nem szükségképpen egyenlő a díjszabás emelésénél előállott különbözettel.

A vasutüzlet szempontjából voltaképpen az áruszállítás igényli a vasuti politika helyes beállítását. Egyrészt a személyszállítás gazdasági szempontból csak közvetett szerephez jut, másrészt pedig a vasuti üzem jövedelmezősége az áruszállításra van alapozva nemcsak azért, mert az áruszállítási brutto bevételek például a magyar vasuti hálózaton csaknem háromszorosát adják a személyszállításból származó bevételeknek, de azért is, mert a személyszállítás önköltsége lényegesen nagyobb a teherszállításénál s ha a vasutak a személyszállítást egyáltalán kikapcsolhatnák üzemükből, saját jövedelmezőségük szempontjából kétségtelenül megtennék.

Ámde, miután a személyforgalom fentartása mintegy becsületbeli kötelessége az államvasutaknak, a személydíjszabások magasságának

megszabása csak laza összefüggésben van a valóságos önköltséggel. Egyáltalán azt hisszük, hogy a személydíjszabások olcsóbbá tétele vagy a jelen esetben legalább drágításának mellőzése főleg kulturális szempontoktól volna függővé teendő. Vajjon a Baross-féle zónatarifa által előállott centralizáció, Budapestnek a vidék rovására való rohamos, sőt szédületes fejlődése, az a körülmény, hogy egy milliós fővárossal szemben csak egy városunk van, a melynek lakossága valamivel meghaladja a százezret, helyes kulturpolitikai irány-e, vajjon a főváros kérdését egyáltalán kihagyva a számításból, ethnikai szempontból helyes-e a vidék gyöngítése és ezer más részletkérdés merülhet fel, a melynek nézőszögéből kell a személydíjszabást megítélni. De gazdasági jelentőséget, bizonyos idegenforgalmi kérdéseknek egészen más számítási alapokra utalandó és egyes viszonylatokra szorítandó szempontjain kívül, nem tulajdonítunk a személydíjszabás drágasági fokának. Nevezetesen ha kritikai szemmel nézzük a személydíjszabásnak a piacok eltolódására s termelési centrumok képződésére gyakorolt hatását, azt fogjuk látni, hogy a személydíjszabás csak bizonyos árúk elszállításának, illetve piacainak központosítására gyakorol jelentékenyebb hatást; így különösen a fényűzési árúk, ruhaneműek, különösen női ruha, kalap, cipő, keztyű, fűző stb., valamint műipari termékek, a melyeknél a divatosság garantált volta vagy a választék bősége bizonyos előszereteti értéket adnak az illető cikknek, kevésbé drága személydíjszabás és kedvező személyszállítási körülmények között a fővárosba centralizálódnak úgy termelés, mint piac tekintetében; de még e cikkekkel is úgy vagyunk, hogy a mint a kedvező körülmények a piacképzés munkáját befejezték, a felemelt szállítótarifát is kibírják; ellenben a tömegtermelés tárgyai a személydíjszabás bármily alakulása mellett is termelési és piaci szempontból egyaránt függetlenek a fővárostól, mert az anyagbeszerzés és az elosztó kereskedelem által esetleg feltételezett utazások költsége annyira megoszlik a kérdéses árú mennyiségére való kirovánál, hogy a személyszállítási költség az áralakulás, illetve a piacképződés szempontjából teljesen elhanyagolható.

Megjegyzendő, hogy a mi a személydíjszabás pénzügyi részét illeti, mindig szem előtt tartva, hogy a vasuti szállításnak ez az ága igazán nem fogható fel üzleti alapon, más eszközökkel szabályozható.

A személydíjszabás, felfogásunk szerint, nem lehet a vasuti politika változható felfogásainak alávetve. Függ ugyan a fentebb is érintett és egyéb állami szempontoktól, de szállítási politika szempontjából csak azt az irányelvet tartjuk helyesnek, hogy az önköltség és az átlagos jövedelem közötti harmóniát a menetrendszerűen köteles vonatok szerelvényeinek gazdaságosabb kihasználásával kell megközelítően helyreállítani.

E tekintetben a személyszállításnál kedvezőbb helyzetben vagyunk, mint a teherszállításnál, mert a személyszállítás körében a terjedelmes árú analógiája csak az egészen kivételes luxusosztályok alkalmazásánál fordul elő, az árú értékmegállapításának és az egyes tarifák körébe való classifikálásának analógiája pedig az utas önbecslésére van bízva, mert ő állapíthatja meg, hogy melyik osztályon akar utazni. Nagyon jelentékenyen javítható azonban az egységteljesítmények átlagos jövedelme a kocsik és szakaszok intenzívebb kihasználása által, a mibe ugyan a magyar utazóközönség, a mely külföldön a gazdaságosság e követelményeinek aláveti magát, itthon oly nehezen törődik belé. Az e téren elérhető eredmények, még ha bizonyos viszonylatokban az idegenforgalom-emelés érdekében kivételes intézkedésekre is szánjuk magunkat, a személydíjsszabás emelése nélkül is megakaszthatnák azt az irányzatot, a mely a személyszállítási jövedelemnek az egységteljesítményhez való egyre rosszabb arányba jutásában nyilvánul.

A mi azonban a tarifapolitikának az áruszállítás körében való kialakulását illeti, teljesen jogosulatlan az a gyanus bizalmatlanság, a mely az érdekeltség körében minden tarifareformmal szemben fennáll.

Végre is nyilvánvaló, hogy a szállítási költségeket valakinek viselnie kell s csak arról lehet szó, a mi egyszersmind az államháztartás összességének és minden egyes ágának külön-külön a legfőbb kérdése, hogy a teherviselés igazságosan legyen elosztva.

Az pedig nyilvánvaló, hogy még ha nem is állunk a tiszta magán-gazdasági elv alapján, a szállítás költségeit első sorban lehetőleg azokon kell behajtani, a kik a szállítóeszközöket igénybe veszik. Hogy a szállítási költségek nem róhatók ki egyenletesen minden árrúra, az a szállítási üzlet természetében rejlik; viszont azonban azt a terhet, a melyet egy árrúról akár azért, mert azt a díjtételt, a melynek reá kellene esnie, nem bírja ki, akár pedig azért, mert a díjtételt abban a bizonyos viszonylatban nem bírja ki, le kell venni, módjában van a tarifapolitikusnak egy olyan árrúra háritani, a mely az őt megillető díjtételnél magasabbat is kibír ugy belső értékénél, mint az illető forgalmi viszonylatba való beállításánál fogva.

Csak egy dolog volna helytelen, ha a szállítási költséget, a vasutak fentartásának szükségletét egyenes közadókban azokon hajtánák be, a kik nem utaznak és nem szállítanak s a kik a vasuti forgalom gazdasági hatását még származékosan is alig érzik, mert talán kizárólag a maguk portáján termelt árrúból élnek, a mit pedig nagyipari cikket használnak, annak az árában amugy is megfizetik a szállítási költséget.

Ez utóbbi szempontból tartjuk hibásnak az olyan vasutüzleti gazdálkodást, a mely teljesen eltávolodva attól az elvi alaptól, hogy bizonyos

határig az államvasut is vállalati jelleggel bír, a melynek szükségleteit, helyes vezetés mellett, magának kell fedeznie, úgy illeszkedik be az állami költségvetésbe, hogy saját szükségleteit részben a pénzügyi közszolgáltatások nem arra szánt forrásaiból fedezi. Az olyan országokban, mint például a Németbirodalom, a hol az árúforgalom oly szédületes mértékben emelkedik s a culturszempontról, valamint a stratégiai szempontból megállapított vasutvonalszükséglet ugyyszólván mindenütt fedi egyszerűsmind a gazdasági élet követelményeit is, elérhető a magángazdasági elvnek a közgazdaság károsodása nélkül való érvényesülése s jó vasuti politika mellett az állami vasutak jövedelméből, kellő leírások és törlesztések mellett, még egyéb culturcélokra is lehet évenként jelentékeny összegeket fordítani, de viszont nálunk sincs semmi ok arra, hogy az államvasutak pénzügyi életképességét ne lehessen helyreállítani.

Elkerülhetetlen lesz a háború után lelkiismeretes. pontos inventariomot felvenni az államvasutak anyag- és leltári készleteiről és a pontos és szigorúan objectiv mérleg felállítása alapján és a legközelebbi beruházások calculatióba vétele után kell tarifapolitikánk radicalis reformját megteremteni, de úgy, hogy az államvasutak üzeme a jövőben az üzemi költségeknek a beruházásoktól való szigorúan elkülönített számlák mellett is pénzügyileg activ saldot eredményezhessen.

A magyarországi összes vasutak beruházási tőkéje az utolsó három évben a következőleg alakult:

Év	Felhasznált beruházási tőke		
	millió K	növ. %	építési hossz km.-ként ezer K
1911	4.442	3.4	212
1912	4.678	5.3	218
1913	4.905	4.9	225

Ezzel szemben az 1912. év márczius hó végén életbeléptetett 5⁰/₀-os (közönséges gyorsárúnál 7⁰/₀-os) díjtételemezés, valamint a személydíj-szabás drágítása daczára a vasutak viszonylagos jövedelmezősége fokozatosan csökken. Így jöllehet az egy üzlethosszkilométerre eső bevétel az 1913. évben, a mely már egészen az új tarifák érvénye alatt állott, a személyforgalomban (az utasok számának 7.618-ra való csökkenése daczára) 7.185 koronára, az árúforgalomban pedig 18.455 koronára (3.962 t után) növekedtek, a tiszta fölöslegeknek a bevételekhez viszonyított aránya az államvasutaknál 21.3⁰/₀-ra (1912-ben 26.6⁰/₀), az összes vasutaknál általában pedig 26.4⁰/₀-ra (1912-ben 30.5⁰/₀, 1911-ben 32.3⁰/₀) szállt alá, a mi, ha a vasutak pénzügyi mérlegét nézzük, a következő egyáltalán nem vigasztaló adatokban feltüntetett leromlásra vezet:

	Üzleti fölösleg			Tiszta fölösleg		
	összesen millió K-ban	növ. (+) v. csökkenés (—) ‰		összesen millió K-ban	növ. (+) v. csökkenés (—) ‰	
1911 . . .	195·0	+ 28·1	+ 16·8	172·6	+ 29·6	+ 20·7
1912 . . .	205·8	+ 10·8	+ 5·5	176·2	+ 3·6	+ 2·1
1913 . . .	192·0	— 13·8	— 6·7	157·3	— 18·4	— 10·4

És az itt feltüntetett utolsó esztendőre következtek az 1914-iki és 1915-iki háborús esztendők, a melyekben a vasuti hálózat, nem számítva a ténylegesen közvetlenül szenvedett háborús károkat, egész szervezetében a hadvezetés szolgálatába került.

A hadvezetés kétségkívül megfizeti az effectiv teljesítményeket és pedig az olcsóbb katonai díjszabás szerint. De kétségtelen, hogy az olcsóbb katonai díjszabás még fokozott forgalom mellett sem adhat ki-elégítő pénzügyi eredményt, mikor még a drágább polgári díjszabás sem tudja a befektetett öt milliárd amortisatióját, kamatoztatását és az üzemköltséget kellő mértékben fedezni. Részben a katonai igénybevétel részben a conjunkturák alakulása és főleg a nemzetközi áruforgalom csaknem teljes szünetelése akadályozta a drágább áruk szállítását és transitó-forgalmát. S ehhez járul az, a miről nincsenek rendelkezésünkre adatok, de a mire elég is általánosságban rámutatnunk, hogy a személyvonatok szerelvényei és a tehervonatok gyakran csak egy irányban vittek szállítmányokat s vissza üresen, de a személyvonatok gyakran mindkét irányban is félig üresen jártak. Ehhez járul még egyes, hirtelen szükségessé vált beruházások költsége és az üzemköltségeknek az anyagárak emelkedése folytán is beállott lényeges emelkedése.

Hogy mi lesz a kiadások összegének a mult év második felében kezdődött költségvetési évben való emelkedése, azt még felbecsülni sem tudjuk, de hogy a vasuti üzem a háború idejére minő mérleget fog adni, arra elég biztosan következtethetünk az államvasút szállítási bevételeinek 1914. évi július hó 1-től 1915. évi február hó végéig való ki-mutatásából, a mely szerint a Máv. bevétele az előző évhez képest nem is egész év alatt 56,521.484 koronával hanyatlott,¹⁾ a mi a kiadások előre-látható lényeges növekedése mellett talán még az üzemköltségmérlegben is passziv szaldót jelent.

Már csak ez adatokból és a hozzájuk fűzött combinatiókból is megállapítható, hogy a háború egyik sebesültje államvasutunk pénzügyi helyzete lesz. Az pedig nyilvánvaló, hogyha jövőendő gazdasági fejlődé-

¹⁾ A Máv. szállítási bevételei az 1914. évi július 1-től, a költségvetési év kezdetétől fogva, az 1915. évi február végéig így alakultak: Személy- és podgyászforgalomból 70,347.303 (— 3,382.060) K, gyors- és teheráruforgalomból 151,454.406 (— 53,139.424) K. Nyolcz hónap alatt tehát 221,801.709 korona volt a Máv. összes bevétele. A bevételecsökkenés az előző esztendőhöz képest 56,521.484 korona.

sünket nem akarjuk békóba szorítani, vasutaink technikai, gazdasági és pénzügyi rendezését első sorban kell szemünk előtt tartanunk.

Alkalmasabb időt ez ügyek radicalis rendezésére nem is találhatnánk, mint a háború után bekövetkező alkalmat, de viszont a legnagyobb óvatossággal kell a homloktérbe toluló kérdések megoldásának útját kiűzni.

Nehogy eddigi okoskodásaink téves conclusiók elhamarkodott megállapítására vezessenek, minden esetre meg kell állapítanunk, hogy államvasutainknak a tiszta magángazdasági elv alapjára helyezése éppen most volna a legelhibázottabb vasuti politika. Az államvasut-rendszernek az a nagy előnye, hogy egyszerű és rationalis tarifák létesítésére alkalmas, soha nem volt olyan fontos, mint a most várt gazdasági időszakban. A mennyire fontos, hogy a vasuti önköltségek az árúk és viszonylatok abszolút és relativ teherbirása szerint adagolt díjtételekből térüljenek meg, éppen olyan tarthatatlan volna az árúforgalomnak az okvetetlenül szükségesnél nagyobb mérvű megterhelése. A gazdasági élet fellendülése e pillanatban minden egyéb cél, azt merném állítani, még a culturcélok felett is áll, tehát a legnagyobb óvatossággal kell magunktól a porosz államvasutaknál gyakorolt magángazdasági elv kisértését elutasítanunk, s arra még csak gondolnunk sem szabad, hogy a vasuti forgalomnak az okvetetlenül szükségesnél nagyobb pénzügyi megterhelése révén más állami szükségleteket igyekezzünk fedezni.

Ellenben a közgazdasági elv szigorú szemmel tartása mellett viszont radicalisan keresztül kell vinnünk azt, hogy a vasuti üzem költségét a szállítmányok viseljék.

A szállítási díjtételeknek az árúk árára való befolyása egyike a legbonyolultabb kérdéseknek, a melyre úgyszólván esetről-esetre más a válasz. A kérdésnek végtelenül sok vonatkozása van a termelés, a piacz és a fogyasztás helye szerint, a nyersanyag provenientiája és értéke, a készárú értéke és kelendősege szerint, a szerint, vajjon a cikk szorosan vett szükségleti cikk-e, vagy élvezeti vagy fényűzési cikk, a szerint, vajjon a termelés vagy a kereskedelem, vagy a fogyasztás vagy ezek közül több is szervezve van-e vagy nincs, a szerint, vajjon romlandó-e az árú vagy tartós, idény cikk-e vagy nem, a kínálat erős-e, sürgős-e, a verseny milyen, a kereslet milyen nagy, milyen sürgős és ragaszkodik-e provenientiához vagy márkához, milyenek az üzleti szokások, fizetési feltételek stb. Mindez minden esetben más-más eredményt adna, mert a javak forgalmának örök törvénye, hogy a szállítási költséget, valamint akár az adókat is, az összes egyéb főköltségekkel, mellékköltségekkel és rendkívüli terhekkel egyetemben, mind összecalculálva, minden tényező, a melynek a kezén az árú bármely címen

keresztül megy, a mily mértékben csak tudja, a másakra akarja háritani. E tekintetben egészben vagy részben az a győző, a ki az illető cikk dolgában, az illető relatióban, kedvezőbb helyzetben van. A termelő mellett van a cikknek a fogyasztás szempontjából való szükségessége vagy éppen sürgőssége, vagyis az erős kereslet, az árúhiány, a versenyhiány, a cikk tartóssága, a termelés esetleges szervezettsége; a fogyasztás mellett van a kínálat bősége, a verseny lehetősége stb. A kereskedelem szerepe azután minden esetben változik, de nagy általánosságban a kereskedelem az, a melynek reservoirjában a szállítási költségeknek a fogyasztóra való áthárítása történik, vagy az egészben vagy részben való áthárításnak lehetetlensége, mint ható tényező érvényesül oly irányban, hogy az árú relativ piacsképtelenségét állapítja meg.

Ámde olyan simulékony tarifa, a mely a termelés, kereskedelem és fogyasztás minden eshetőségével számolni tudna, nem is képzelhető; hiszen erre még a főleg ezt a célzt szolgáló vámtarifák is csak nagyon nagyjából képesek. Kétségtelen, hogy a mi specialis viszonyaink között a vasuti díjszabási politika szabad mozgását még más szempontok is gátlolják. Nevezetesen a mercantil szempontoknak a tarifa-politikában való érvényesítése, miután az árúknak nemzetgazdasági érdekeink egyedül jogosult szempontjából való osztályozása tekintetében Ausztriával való viszonyunk folytán meg van kötve a kezünk, csak bizonyos határok között lehetséges. De szerencsére ez a megkötöttség inkább formális, mert ennek keretein belül még mindig korlátlan terünk van államvasuti üzemünk jövedelmezővé tételére és elegendő terünk nemzetgazdasági szempontjaink kielégítésére is; mert jóllehet Ausztriával való gazdasági közösségünk folytán a kötelezően azonos árúosztályozás csak a gyakorta ellentétes érdekeknek méltányos összeegyeztetésével jöhet létre, a díjtételek megállapításánál módunkban van nemcsak a pénzügyi szempontok érvényesítésére, de még a mercantil érdekek szemmeltartására is. A díjtételek megállapításánál eddig az a törekvés érvényesült, hogy a behozatali cikkekre magasabb, a kiviteli, valamint a közzgazdaságra nézve fontosabb cikkekre pedig alacsonyabb díjtételeket szabjunk, s egyes külön mérlegelést érdemlő viszonylatokban és árúkra vonatkozólag díjkedvezményekkel és kivételes díjszabásokkal ellensúlyozzuk szerződéses megállapodásaink merevségét.

Kétségtelen, hogy egy főleg ipari termelésű és egy főleg agrár termelésű ország, ha vasuti politikájával egymástól függetlenül rendelkezhetik, nagyon is eltérő árúosztályozást állitana fel, s így ha egy egyöntetű árúosztályozásban kell megállapodniok, mindkét országnak kell bizonyos concessiókat tennie. Miután pedig az ezekre vonatkozó megállapodások keretében érdekeink kielégítése eddig olykor még a méltányosság határain is innen maradt, természetes, hogy e korrektívumul

szolgáló díjkedvezmények és kivételes díjszabások, a melyek a tarifa-rendszer egyszerűségének rovására mennek, nagyszámúak és komplikáltak.

És ha a háború által előidézett közgazdasági helyzet amúgy is szükségessé fogja tenni tarifapolitikánk reformját, e reformakcióra annál alkalmasabb lesz a normális viszonyok helyreállításának ideje, mert ez szerencsésen össze fog esni Ausztriához és Németországhoz való viszonyunk megújításának előkészítési idejével, a mikor alkalmunk lesz a megváltozott gazdasági és pénzügyi viszonyok mai állapotához képest, szerződéses megállapodásainkat is revízió alá venni. Hogy ez mily irányú legyen, arra nézve elhamarkodott dolog volna részletkérdések taglalásába bocsátkozni, mert hiszen alkudozásokról lévén szó, óhajtásaink előzetes szellőztetése már maga is taktikai hiba volna. Mindenesetre a mennyire a mai kormányzati szereposztás mutatja, a magyar álláspontot a most várható tárgyalások körében keménygerincű és hozzáértő államférfiak fogják képviselni, s így remélhető, hogy a monarchia keretében általában megnövekedett politikai súlyunk előnyös vasutpolitikai megállapodásokban is kifejezésre fog jutni.

Mindenesetre kétségtelen, hogy ha Ausztriához való gazdasági viszonyunkat nem is akarjuk minden áron meglazítani, a kiegyezés megújítását Magyarországon nem is tudjuk másképpen elképzelni, mint a magyar gazdasági érdekek teljes, méltányos kielégítésével.

Ha pedig egy ily kiegyezés valósággal létre jön, a minek létre kell jönnie, mert most már nemcsak Ausztria és Magyarország tartozik egymásnak bizonyos politikai tekintetekkel, hanem a mostani háborús vérszövetség óta Németország is, az pedig kétségtelen, hogy a monarchia két állama között való bármely tarifaharcz Németországgal szemben is tarifaharczczá válnék; tehát ha egy ily megegyezés létre jön, akkor annak alapján teljes nyíltsággal és fátyolozatlan jóhiszeműséggel kell közös egyetértésben arra törekednünk, hogy vasutaink jövedelmezőségének hanyatlását meggátoljuk s pénzügyi érdekeiket értelmetlen és haszontalan versenyintézkedésekkel kölcsönösen ne sértsük.

Ausztriával egy jó megegyezés ezerszer többet ér, mint a verseny, a mely mindkét államnak árt pénzügyileg és alig használ gazdaságilag. Régebben a magyar vasat aránytalanul olcsó viteldíjak mellett szállítottuk Ausztriába és az osztrákok a magukét minimális díjtételek mellett Magyarországra. Ujabban ez a verseny csökkent és bizonyos megállapodások szerint bizonyos taxative felsorolt árúkra nem adunk kedvezményeket egymás területére, de azért gabona és liszt dolgában a verseny most is tart. Ezek a versenyeszközök mindkét állam vasuti pénzügyeit megrongálják, de közgazdasági hasznót a mai díjszabási színvonal mellett alig hajtanak.

Mert gazdaságpolitikát csak magas vasuti tarifákkal lehet csinálni, s ha tarifáink emelését nem is kerülhetjük el, oly magasra sem emelhetjük, hogy velük gazdaságpolitikailag sikerrel operálhassunk. Eredményt e téren csak magas tarifákkal lehet elérni — ott van például a boszniai, a mienknél 100—300%-kal magasabb tarifa — a mely bő keretet ad a mozgásra, de a mi díjszabásaink, a melyek az önköltség határán mozognak és néhol alig 3—4%-kal emelkednek az üzemi önköltség fölé, nem alkalmasak arra, hogy gazdaságpolitikai harcot vívjunk velük. Különben is nyilvánvaló, hogy ha Ausztriának Kelet felé való útját meg is nehezíthetjük, viszont azonban Ausztria minket Nyugat felé való utunkban szoríthat meg és valóban nagy tévedés volna azt hinni, hogy a mi gazdaságpolitikai fejlődésünket a keleti viszonylatok teljesen kielégíthetik; a multban sem elégitették ki, a jövőben talán még kevésbé fogják.

A helyes út tehát, különös tekintettel Németországhoz való viszonyunkra is, az Ausztriával való józan megegyezés kölcsönös concessiók alapján úgy, hogy nemzetgazdasági szempontjaink megóvása mellett vasuti gazdálkodásunknak kölcsönösen finansiális eredményeket is biztosíthassunk.

Az így megszabandó kereteken belül azután — különösen, ha tarifáink megfelelő emelése módot ad rá — meglesznek az eszközök arra, hogy ott, a hol az árúknak a külföldi piacokon a versenynyel szemben való conveniálása a tarifa magasságától függ, kivételes díjszabásokkal segítsük elő javaink értékesítését. Ez minálunk körültekintő politikával és gyakorlati mercantilis érzékkel annál könnyebben volna elérhető, mert ipari termelésünk aránylag igen kevés központra szorítkozik.

Díjszabási politikánk irányának a mai pénzügyi és a háború után bekövetkezendő gazdasági viszonyok között a következő három komponensből kell erednie: a vasuti üzem pénzügyi egyensúlya, a belföldi fogyasztásnak a hazai termelésre való utalása, s a termelés során előálló, illetve kivitelre termelt feleslegek kedvező exportlehetőségeinek megteremtése.

E három irányelv egész díjszabási politikánkban egységes nagy conceptiót feltételez. Ennek alapjait soha kedvezőbben megvetni nem lehetne, mint a mai gazdasági megrázkódtatás után és egy olyan időben, amikor az összes kiegyezési, tarifális, kartellszerű megállapodások revisiója részben okvetetlenül szükséges, részben pedig könnyen eszközölhető lesz.

Az új tarifapolitikai éra bölcs megalapozása pedig a jelen és a jövő nemzedék anyagi boldogulásának egyik feltétele.

Bálint Imre.

Magyarország 1913. évi külkereskedelme.¹⁾

A magyar külkereskedelmi statistikának a háború okozta késés folytán csak most közzétett 1913. évi eredményei szerint a magyar külkereskedelmi forgalom értékösszegei 1913-ban — öt év óta először — ismét visszaesést mutatnak. A nemes fém és ércpénz forgalmának mellőzésével volt ugyanis a

	behozatal	kivitel
	millió koronákban	
1907	1.652·3	1.618·0
1908	1.559·6	1.584·4
1909	1.808·8	1.700·2
1910	1.852·4	1.716·8
1911	2.082·2	1.830·5
1912	2.212·1	1.962·3
1913	2·075·3	1.904·8

Nem csodálkozunk azon, ha valaki a jelen nagy történelmi eseményei közepette visszatekintve az 1913. évi jelenségeire, a behozatal és kivitel körében jelentkező csökkenést azzal a közhellyel véli elintézhetni, hogy a számokban kifejezésre jutó depressio hasonlatos a fergeteg kitörését megelőző súlyos, nyomasztó feszültséghez. A magyarázat nagyon kényelmes, de meggyőződésünk szerint nem találja el a problema magvát. Nem tulajdonítunk ugyan nagyobb jelentőséget az eféle megállapításoknak, annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy tévedés közgazdasági életünknek 1912/13. évi jelenségeit ama nagy krízis ouverturejének tekinteni, melynek drámai tetőpontját a világháború képezi, hanem helyesebb az 1912. őszén kiélesedett s az 1913. év jó részét betöltő krízist külön jelenségcsoportnak, önmagában befejezett kórképnek tekinteni, mely persze tetemes befolyással volt arra, hogy gazdasági organismusunk a háború teherpróbájából mikép fog kikerülni.

---

¹⁾ Ez a közlemény túlnyomó részében kivonata a *Magyar szent korona országainak 1913. évi külkereskedelmi forgalma* című hivatalos kiadványban foglalt bevezető értekezésnek, mely a szerző tollából való.

Igaz, hogy az 1912/13. évi válság is külpolitikai események nyomán manifestálódott. A minduntalan kiélesedő külpolitikai helyzet bizonytalansága, mely a kielégítő megoldást nem hozó bukaresti béke után sem szűnt meg, már önmagában is útját állotta minden nagyobb szabású közgazdasági tevékenységnek. A nagyhatalmak fegyverkezésének az eddigi arányokat is felülmúló költségei, a külföldi tőkének külpolitikai indokok irányította magatartása, a takarékbetétek visszahúzódása, a jegybankoknak minden esélyre számító készenléte, a hivatalos kamatlábnak ezzel összefüggő állandó magassága valóságos *hitelkrisist* idézett elő, mely különös súllyal nehezedett a nagy mértékben hitelre támaszkodó magyar iparra, kereskedelemre és vállalkozásra. Az államnak, a városoknak és községeknek investíciós tevékenysége szűkebbre szorult, a magánépítkezések erősen csökkentek, új gyárak alapítása vagy a már fennállók bővítése vagy modernizálása jobb időkre halasztatott; ehhez járult a kis- és közép nagyságú hitelintézetek egész sorának összeomlása, mely sok ipari és kereskedelmi vállalkozásnak is végzetévé vált.

Az adatok részleteit vizsgálva, nem lehet kétségünk, hogy a *behozatal* értékösszegének csökkenése legelsősorban az ipari, vállalkozási és kereskedelmi tevékenységnek ezzel a zsibbadtságával függ össze. Azt látjuk ugyanis, hogy a 137 millió koronát tevő értékcsökkenés legnagyobb része — körülbelül két harmada — az ipari gyártmányok két csoportjára esik: egyrészt gépekre, vas- és fémárúkra, mely árukból az előző években az élénk beruházási tevékenység, a fejlődő ipari termelés hatása alatt az import oly hatalmasan felszökkent, másrészt pedig a textil- és confectios szakma áruira.

A vasséggyártmányok, vasárú, fémárú és gépek fajtáinak hosszú sorát végig tekintve szinte kivétel nélkül a behozatal erős csökkenésével találkozunk. Legnagyobb súllyal jelentkezik a kedvezőtlen conjunctura a vasgerendák és az u. n. kereskedelmi vas forgalmánál. A vasárú körében legnagyobb a csökkenés azoknál az áruknál, melyeknél a szükséglet elsősorban az építkezés arányaihoz igazodik, így pl. drótszegeknél, kovácsolt és vékonyabb falú öntött vascsöveknél, valamint — a magyar aczélgérművek fokozott sintermelése folytán — a vasúti sínekénél. Egyforma vigasztalan a kép a gépek behozatalánál: pangás és hanyatlás mindenütt, hol az előző években a haladás és erősödés tünetei mutatkoztak. Igen nagy a csökkenés mindenekelőtt a mezőgazdasági gépek behozatalánál (az erőgépekkel együtt körülbelül 70—80 ezer métermázsára tehető a visszaesés), mert az előző év kedvezőtlenebb termése, az idők politikai bizonytalansága és — a mi ennél, a részletfizetésekkel és váltóhitellel erősen dolgozó szakmánál ugyancsak számba jön — a pénzviszonyok megrosszabbodása folytán a befektetésektől

könnyen visszariadó kisebb gazdák vételkedve erősen megcsappant. Nagy az apadás a különböző motorok behozatalánál, a melyet többek között a benzinmotoroknak a magas benzinárak miatt csökkent kelendősége is korlátozott. De volt a nagy hanyatlásnak még számos más tényezője is. Itt is éreztette hatását az építkezési válság, mely csökkentette a — gépekhez sorozott — fűtésberendezések, liftek stb. s közvetve a téglá- és cementgyártási gépek behozatalát. Számba jön még a magyar textilipar fejlődésének teljes megakadása, melynek következtében a textilipari gépek behozatala a már egy évtizednél is korábban elért színvonalra süllyedt vissza. S figyelembe kell vennünk végül azt is, hogy az előző években a nagy számban keletkezett új czukorgyárak berendezései és a hadihajók gyártására berendezkedő vállalatok beszerzései fémmegmunkáló gépekből erősen élesztették az importot, mely tényezőknek az 1913. évben már csak nagyon kevés szerepe volt.

Még tanulságosabb a textil- és confectionált árúk behozatalának — mennyiség szerint is — erős csökkenése. Kétségtelen ugyanis, hogy a magas terményárakat élvező magyar mezőgazdaságnak változatlanul kedvező helyzete folytán a nép széles rétegeinek fizetőképessége általában nem kisebbedett, bizonyos az is, hogy az élelmiszerek drágasága éppen 1913-ban általában enyhülvén, az egyre növekvő igényű s a luxusfogyasztásra aránylag sokat költő városi lakosság vásárlási kedve is inkább élénkült. Viszont köztudomású, hogy a textil- és vele rokon szakmák ügyében öltötte a cégek összeomlása a legnagyobb arányokat. Ebben a szakmában játssza a hosszúlejáratú s a vevő anyagi erejével igen sokszor semmi arányban nem álló hitelezés a legnagyobb szerepet; ebben a szakmában a legsűrűbb a minél messzebb menő hitelezésben egymáson még túllicizáló s a maga részéről is minél nagyobb hitelt kereső, mert kevés saját tőkével rendelkező közvetlő kereskedelem, ügynökök stb. hálózata. Elmaradhatatlan volt ezért, hogy a hitelviszonyoknak példátlan kiélesedésével az osztrák és magyar gyáraknak, nagykereskedőknek és kiskereskedőknek ezt a sok részben egészségtelen hitelen alapuló, bonyolult szervezetét oly vihar rázta meg, melynek igen sok áldozata volt. Mindezek után nagyon is valószínű, hogy a textil- és confectionált árúk behozatalánál mutatkozó visszaesésnek forrását nem a fogyasztás csökkenésében, hanem inkább a hitelviszonyok megromlásában, a hitelezések megszorításában s a nagybani vásárlásoknak és készletbeszerzéseknek ezzel összefüggő csökkentésében kell keresnünk. Támogatja ezt a magyarázatot egyébként az is, hogy a textil- és confectionált árúk behozatalának általános visszaesése mellett a leginkább ezen árukból táplálkozó ú. n. csomagszállítási forgalom — melyet a kereskedelmi életben „Hirsch“-forgalom néven ismernek — az előző

évhez képest emelkedett; növekedett továbbá — bár a postán behozott árúk értéke általában kisebb volt — az osztrák pamutszövetek postai behozatala is, a mint a csomagszállítási forgalom körében is a pamutszövetek importjánál van leginkább emelkedés. Hogy a textilárú-import általános nagy visszaesése mellett éppen a nagybani textil-kereskedelem legfontosabb árúiból postán és csomagszállítás útján több jött be az országba, ismét csak arra enged következtetni, hogy a kedvezőtlen hitelviszonyok folytán sok esetben elmaradt az üzleti készleteknek nagybani pótlása s a kereskedők inkább — mint mondani szokás: máról holnapra élve — az aktuális szükségletet kicsinyben fedezték.

A részleteket tekintve, itt is úgyszólván az egész vonalon következetes a behozatal csökkenése. Kivételt csak egyes, a divat által felkapott cikkeknel, azután kötszövött árúknál, sportcikkeknel és néhány más árúcsoportnál látunk; de az ilyen kivételek megítélésénél sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy mily nehezen ér el a magyar külkereskedelmi statistika éppen a textilárúknál helyesen megkülönböztető árúbevallásokat. A confectionált árúk forgalmánál azt is észlelhetni, hogy a behozatal csökkenése inkább érintette a férficonfectiót, mint a női confectiont; ezt látni már a kalapok importjánál is, a női ruhák behozatala meg éppen nemcsak hogy nem csökkent, hanem még tetemesen emelkedett is. Ebben kétségtelenül része van az osztrák női ruhaconfection-ipar fokozódó versenyének, mely egyre több bluz, szoknya, teljes kosztüm és egyéb kész árú behozatalában jut kifejezésre, de része van annak a ténynek is, hogy a női ruházkodási szükséglet nehezebben alkalmazkodik a kedvezőtlen gazdasági viszonyokhoz.

Az 1913. évi magyar behozatal értékösszegének csökkenésére azonban még egynéhány más tényező is volt — bár az eddig tárgyaltaknál kisebb — hatással. Első helyen említjük ezek között az 1913. évi kukoriczabehozatal alakulását, mely kisebb volt az előző évinél s ezért, valamint az árú olcsóbbodása következtében is érték szerint közel 14 millió koronával maradt mögötte az előző évinek. Megjegyzendő azonban, hogy az 1913. évi kukoriczabehozatal — 2·2 millió métermázsza — még mindig messze túlhaladta a normális évek importját. Ez — együtt azzal a másik adattal, mely szerint az 1913. évi kukoriczakivitel még az előző év redukált exportjánál is kisebb volt — annál feltűnőbb, mert 1912. évi kukoriczatermésünk hozama igen jó volt (kerek 51 millió métermázsza, tehát 10 millió métermázsával több, mint 1911-ben). Az a körülmény, hogy termésünknek 25%-os nagyobbodása karöltve járt nemcsak Magyarországnak, hanem az egész szerződéses vámterületnek szinte változatlanul nagy importjával (mely 1912-ben 7·4, 1913-ban 6·5 millió métermázsát tett), nyilvánvalóvá teszi a kukoriczafogyasztásnak hatalmas emel-

kedését, a melynek legfontosabb táplálója kétségtelenül az erősen fel-lendült sertéshizlalás volt.

Meg kell említenünk a balkán húsbehozatal csökkenését is, mely túlnyomóan a háborúban és az annak nyomában járt kolerajárványban, de azonfelül az itteni állat- és húsarak csökkenésében találja magyarázatát. Tekintettel a balkán húscontingenseknek sokat hányatott kérdésére, itt kivételesen a monarchia egész húsimportjáról is akarunk néhány szóval megemlékezni. A kereskedelmi szerződések szerint Romániából 1913-ban 22 ezer darab szarvasmarha, 90 ezer darab sertés és 100 ezer darab juh volt levágott állapotban kedvezményes vámtétel mellett importálható; a szerb kereskedelmi szerződés pedig — mint ismeretes — egyszer s mindenkorra változatlanul évenként 15 ezer darab szarvasmarhának és 50 ezer darab sertésnek levágott állapotban való kedvezményes behozatalát tette lehetővé. A szerződéses vámterület külkereskedelmi statistikája szerint — a súly szerint kimutatott behozatalt átszámítva — kedvezményes vámtétel mellett Romániából 2.622, Szerbiából 9.573 marhát (ennek körülbelül fele szolgált a magyar fogyasztás céljaira), továbbá 3.082, illetve kerek 50 ezer darab sertést hoztak be. Azt látjuk tehát, hogy a Románia részére engedélyezett contingensnek 1913-ban — még inkább mint az előző években — csak elméleti jelentősége volt; a szarvasmarhacontingensnek csak 12⁰/₀-a, a sertéscontingensnek csak 3⁰/₀-a használtatott ki s ugyancsak minden gyakorlati jelentőség híján van az engedélyezett juhcontingens is. A szarvasmarhacontingenst — a fentiek szerint — ezúttal Szerbia sem használta ki; ellenben a sertéscontingens kimerülésén túl is szállítottak a monarchiába 30 koronás vámtétel mellett további 10.823 métermázsa súlyú levágott sertést. Magában Magyarországon a szerb sertéshús csak körülbelül negyedrésszében talált elhelyezést, mert nálunk 1913-ban a sertéshús olcsón és bőségben állott rendelkezésre.

Tovább vizsgálva az 1913. évi behozatal alakulásának legfőbb mozzanatait, nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a csökkenésnek a statisztikai adatok összeállításában rejlő okai is vannak. Az egyik az, hogy az értékmegállapító bizottság ezúttal is egynehány — közöttük néhány nagyforgalmú — tétel eddigi egységértéket újabb, beható vizsgálatok és számítások tárgyává téve, azoknak tetemes leszállítását tartotta szükségesnek; ezen újabb helyesbítések következtében a behozatal értékösszege körülbelül 16·5 millió koronával kisebb, mint a mekkora a korábbi egységértékek fenntartása esetén lett volna. A másik ok pedig az, hogy az Ausztriával a két állam közötti árúforgalom statisztikai számbavétele tárgyában kötött új egyezmény értelmében az Ausztriával való forgalomban a javítás végett küldött és javítás után visszaszállított

árúk ezúttal első ízben nem vétettek számba a külkereskedelmi adatok összeállításánál. Noha a dolog természeténél fogva csak a Magyarországból Ausztriába javítás végett küldött árúk forgalma érdemel említést — Ausztriából csak nagyon kevés árút küldenek javítás végett hozzánk —, mégis a javítási forgalom kiküszöbölése erősebben érvényesül a behozatalnál, mint a kivitelnél. A kivitelnél ugyanis az értékmegállapító bizottság mindeddig a megfelelő tételeknél a javítás végett küldött árúk részesedési arányához képest rendszerint alacsonyabb egységértékeket alkalmazott, a behozatal értékelésénél ellenben a javítás után visszaérkező árúk részesedésére nem volt figyelemmel s így azok mindenben új árukként érvényesültek a behozatalban. A javítás után visszaérkezett árúk kiküszöbölése révén importunk értékösszege körülbelül további 7 millió koronával kisebbedett.

Kivitelünk értékcsökkenésének okait kutatva, mindenekelőtt azt találjuk, hogy az az 1913. év válságaitól teljesen független. Mint másszor is, mezőgazdasági termékeink forgalmi és árviszonyai döntötték el a kivitel főeredményeit. E tekintetben adataink azonban egy nagy fontosságú, új tanulságot nyújtanak; míg ugyanis más években termékeink kivitele elsősorban a saját termésünk eredményéhez igazodott, addig 1913-ban Ausztria hatalmasan megerősödő mezőgazdaságának termékei szabtak határt legfontosabb cikkeink forgalmának és árainak. Legeclatásabban nyilatkozik ez meg a rozs és a zab kivitelénél. Ausztriának 1912-ben — mint ismeretes — általában kitűnő termése volt; különösen jól sikerült a rozs és a zab termése. Ennek az volt a következménye, hogy rozsból az 1913. év első felében csak 626 ezer métermázsát vittünk ki — s azt is igen nyomott árakon —, holott az előző év ugyanazon időszakában 1·1 millió métermázsá talált elhelyezést az osztrák piacokon. Még nagyobb a csökkenés az első félév zabkivitelénél; Ausztriába szállítottunk az 1912. év első felében 932 ezer métermázsát, 1913. első felében csak 232 ezer métermázsát, viszont vásároltunk ugyanakkor Ausztriából közel 90 ezer métermázsá — főleg cseh — zabot szemben az 1912. évi 20 ezer métermázsával. A zabüzletben ugyanis — a magyar és osztrák termés közötti szokásos arány eltolódásán kívül — nagy hullámlásokat okozott az is, hogy a budapesti piacon a háborús bonyodalmakra számító housespekuláció teljes erővel rávetette magát erre az áruira s így előállott az a példátlan helyzet, hogy míg Budapesten az 1913. év elején a szokványos zab ára áprilisi szállításra 11 koronáig emelkedett (50 kg.-kint), ugyanakkor Bécsben cseh és morva középminőségek azonnali szállításra 9·50—9·75 koronáért voltak kaphatók. Ugyancsak nagy hatással volt gabonakivitelünk alakulására Ausztria 1913. évi termése. Az új osztrák zabtermés még nagyobb volt az előző évinél is, a cseh és morva zab

bécsi jegyzése az őszi hónapokban is kisebb volt a magyar zab áránál; ily körülmények között kivitelünk az év második felében sem vehetett lendületet. Viszont buza- és rozskivitelünket az őszi hónapokban erősen élesztette a katasztrofális időjárástól sújtott Galiczia és Bukovinának nagy terméshiánya. Ennek hatása alatt 1913-ban a két tartományba körülbelül 1·3 millió métermázsa búzát és rozst szállítottunk — még pedig, a mi egészen kivételes jelenség, sok tiszavidéki búzát és pestmegyei rozst is —, holott 1912-ben ebben a relatióban csak kerek 400 ezer métermázsát vittünk ki.

Mindezek a viszonyok természetszerűleg a magyar liszt kivitelre is éreztették hatásukat. Önmagában az 1913. évi lisztexport — 7·4 millió métermázsa — ha körülbelül 200 ezer métermázsával kisebb volt is az előző évinél, még mindig egyike volt az eddig elért legnagyobb eredményeknek. Vajjon azonban a kivitelnek ez az önmagában kétségtelenül imponáló nagysága a hazai malomipar kedvező viszonyaira enged-e következtetni, annak megítélésénél figyelembe kell vennünk az osztrák malmok szövetsége központjának jelentését, mely két tényt emel ki élénk meglepéssel. Az egyik az, hogy a magyar malmok, melyek már bele-törődtek abba az állandó jelenségbe, hogy az év első felében üzemüket a hét néhány napjára kénytelenek korlátozni s hogy az üzemi év végén több heti teljes szünetre kénytelenek, 1913-ban még az új cam-pagneban sem dolgozhattak teljes üzemmel. A másik az, hogy az 1912. évi kitűnő osztrák búzatermés folytán tetemes disparitás alakulván ki a magyar és az osztrák buzaárak között, a lisztüzlet Ausztriának számottevő piacjai felé természetesen megbénult. Annak, hogy a prágai buzaár az 1913. év háromnegyed részében alacsonyabb volt, mint a 76 kg.-os bánsági és az elsőrendű tiszavidéki buza budapesti átlagára, természetes következménye volt az, hogy a magyar lisztből (sehországba az 1912. évi 1·6 millió métermázsával szemben csak 1·3 millió métermázsát, sőt az is, hogy Bécsbe is az előző évi 1·8 millió métermázsával szemben csak 1·5 millió métermázsát szállíthattunk. Számottevő nehézséget okozott malmainknak végül az 1912. és 1913. évi búzának gyenge minősége, mely a liszt hozamot s így az amúgy is korlátozott üzem rentabilitását erősen csökkentette. Ennek a körülménynek még volt minden-esetre az a hatása, hogy az előző években felhalmozódott finom liszt-készletek, melyeket malmaink oly nyomasztóan éreztek, rohamosan apadtak. Ha mindezekhez hozzávesszük még gyenge minőségű árpánknak erős árnyatlását és az 1913. évi kukoriczakivitelnek már említett újabb visszaesését, összegében azt látjuk, hogy 1913. évi kivitelünk egész hanyatlásából öt árúra, névszerint rozsra, árpára, zabra, kukoriczára és buzalisztra kerek 65 millió korona esik.

A kivitel érték hanyatlásának másik fontos tényezője az volt, hogy borkivitelünk a mennyiségileg is gyengén sikerült 1912. évi szüretnek szinte példátlanul gyenge minősége folytán hatalmasan megcsappant s az előző évi mögött, amelyet az 1911. évi igen bő termés kivételes magasságra segített, több mint 30%-kal elmaradt. Hiába volt 1912-ben Ausztriának a kivitelünk szempontjából legfontosabb vidékein a mienknél is rosszabb a szüretje, a borkereskedelem csak nagyon nehezen vette termékünket, egyrészt azért, mert a magas áraktól és rossz minőségektől elriasztott borfogyasztás erősen megcsappant, másrészt azért, mert az előző évről még nagyon sok, magas áron vett készlet maradt fenn, mely a válságos pénzügyi viszonyok között súlyosan nehezedett a kereskedőkre. A kivitel az előző évinél — legalább mennyiségileg — sokkal jobban sikerült 1913. évi szüret után sem tudott fellendülni, első sorban nyilván azért, mert az új termés Ausztriában s nevezetesen Alsó-Ausztriában is jobb volt. Érték szerint a borkivitel hanyatlása 22 millió koronával apasztotta 1913. évi exportunk végösszegét.

A kivitel csökkenésének magyarázatát adva, ugyancsak meg kell emlékeznünk az adatok összeállításánál alkalmazott két reformról. Az egyikkel: az Ausztriába javítás végett küldött árúk számbavételének mellőzésével már találkoztunk; ennek a tényezőnek hatása a kivitelnél — mint említettük — kisebb, mint a behozatalnál, mégis legalább 4—5 millió koronára tehető az az összeg, melylyel a kivitel végszáma ezen a réven apadt. Nagyobb hatással volt az osztrák kereskedelemügyi miniszterrel kötött új egyezménynek az a megállapodása, hogy 1913-tól kezdve a két állam közötti külkereskedelmi forgalomban nem vétetnek számba azok a küldemények, melyek Magyarországra vagy Ausztriába közvetlenül katonai hatóságok, intézetek vagy csapatok részére érkeznek. Félreértések mellőzése érdekében hangsúlyoznunk kell, hogy a külkereskedelmi forgalom köréből ekkép 1913-tól kezdve kirekesztett szállítások távolról sem fedik az u. n. hadseregszállítások fogalmát. Az 1913. évig is a magyar külkereskedelmi forgalomban csak azok a hadseregszállítások szerepeltek, melyeket magyar, illetve osztrák magánfelek (cégek, vállalatok stb.) közvetlenül a másik állam területén székelő vagy elhelyezett katonai hatóságok, intézetek vagy csapatok számára végeztek. Nem foglaltattak ellenben már 1913 előtt sem az Ausztria és Magyarország közötti forgalomban fegyvereket, fegyverrészeket, lőszereket és várerősítési anyagokat tartalmazó küldemények, továbbá olyan tárgyak, melyek már a katonai intézetek, hatóságok vagy csapatok tulajdonát képezték, azok raktáraiban már el voltak helyezve s egyik ily katonai intézettől stb. a másikhoz küldettek. Viszont 1913. után is bentfoglaltatnak a külkereskedelmi forgalomban a hadseregszállítások azon részei, melyek nem

közvetlenül katonai hatóságoktól vétetnek át (pl. lemezek hadihajók építésére stb.). A statisztikai feldolgozás reformja által érintett katonai szállítások körének ezen körvonalozása után s annak figyelembevételével, hogy a közös hadsereg egyes fegyvernemeinek (tüzérség, vonatcsoapat stb.), továbbá a közös haditengerészetnek központi telepei és raktárai, nemkülönben a katonai kincstár legtöbb üzeme osztrák területen van, meg fogjuk érteni, hogy ennek a katonai rendeltetésű áruforgalomnak sokkal nagyobb a jelentősége az Ausztriába irányuló kivitelünkben, mint a mekkora szerepe van az Ausztriából származó behozatalban. A Magyarországból az 1913. évben Ausztriába szállított ily küldeményeknek értékösszege, melyekről megállapítható volt, hogy címezettjük Ausztriában székelő katonai hatóság, intézet vagy csapattest — a megfelelő statisztikai tételek kiviteli egységértékével számítva — közel 12·7 millió koronát tett (az ellenkező viszonylatban csak körülbelül 1·5 millió koronát). Az adatok összeállításánál alkalmazott s az eddigiekben ismertetett két reform folytán tehát kivitelünk értékösszege 17—18 millió koronával csökkent.

Minthogy mindezek ellenére a kivitel végszáma 1912-höz képest csak 58 millió koronával szállott alá, nyilvánvaló, hogy az eddigiekben ismertetett apasztó tényezőket egyes árúcsoportok exportjának számottevő emelkedése ellensúlyozta. Csak a legfontosabbat említjük e helyen s ez az 1913. évi sertéskivitelnek szinte példátlan magassága, melynél nagyobb csak a sertésvész pusztításait megelőző időkben, tehát húsz évvel korábban találunk kimutatva. A kivitelnek nagy fellendülése — 548 ezer darabról 893 ezer darabra — a magyarországi hizlaló üzemek nagy gyarapodásával függ össze. A m. kir. földművelésügyi ministerium adatai szerint az 1913. évben a serum egyre általánosabb és egyre sikeresebb alkalmazása folytán alig 176 ezer sertés hullott el a sertésvészben, holott az előző évben még 338 ezer állat pusztult el ebben a kórban. Ennek az üdvös hatása a vásárokon csakhamar jelentkezett s a hizlalásra való anyag beszerzése a rendesnél jóval könnyebben és jóval nagyobb mértékben vált lehetségessé. Ily körülmények között nem csodálkozhatni azon, hogy — a kukoricza is bőségben és hanyatló árak mellett állván rendelkezésre — a sertéshizlalás hirtelen erősen felkapott üzletté kezdett lenni, annál is inkább, mert az év első felében a balkán hadviselő felek vásárlásai által is élesztett zsir- és szalonnakereslet igen élénk volt. Szakkörök információja szerint azonban ez a sok részben speculativ hizlalás nem ritkán balul ütött ki. Az állandó nagy kínálat folytán a disznózsir és szalonna ára az év későbbi folyamán tetemesen csökkent, az 1912. évi kukoriczának rossz minősége folytán pedig a hizlalási eredmények nem voltak kielégítőek; így érthető,

hogy mikor a változatlanul nagy felhajtás következtében a sertésárak hanyatlani kezdtek, számos — a kedvezőnek látszó conjunctura felhasználására létesült alkalmi — hizlaló üzem, mely a súlyos pénzviszonyok folytán amúgy is sok bajjal küzdött, nehéz helyzetbe került. A sertés kivitel emelkedésének volt különben még egy másik forrása is. Az 1913. év első felében fennállott kivételes helyzet folytán a bécsi piacra a rendesnél jóval kevesebb galicziai hússertés érkezett, mely hiánynak egy részét szintén magyarországi árú fedezte. De eltolódást tapasztalunk más irányban is. A szudét tartományok vásárlói, kik rendes években inkább Galicziából fedezik szükségletüket, ezúttal kivételes mértékben keresték fel a magyar piacot, sőt jelentkezett az a ritka tünet is, hogy magába Galicziába is vittünk nagyobb mennyiségű zsirsertést. Egészben az 1913. évi hatalmas sertésexport — az árak általános hanyatlása ellenére is — kivitelünk értékösszegében 38 millió koronás többletet okozott.

A behozatal és kivitel végeredményeinek egybevetéséből kitűnik, hogy külkereskedelmi forgalmunk *passivitása*, mely a közvetlenül megelőző két évben változatlanul negyed milliárd korona magasságán maradt, leszállott 170 millió koronára; a csökkenés ellenére is a mérlegnek ez a hiánya még mindig nagyobb, mint 1911. előtt az utolsó évtizedek bármely esztendejében. Azokat, kikben külkereskedelmi mérlegünknek két éven át mutatott megdöbbenő magasságú hiánya a behozatali többlet problémája iránt annak idején érdeklődést keltett, talán megnyugtatta a passivitásnak ez az erős csökkenése. Hogy azonban a magyar külkereskedelmi mérleg kérdése mennyire szövevényes és mennyi megvilágításra váró oldalt rejt magában, arra igen jellemző, hogy a legnagyobb összegű passivitás aggasztó tünete azokban az években keltett feltűnést, a melyek a köztudatban általában mint a fellendülés, az üzleti élénkség, a jó conjunctura évei éltek s viszont kedvezőbb képet a külkereskedelmi mérleg éppen abban az esztendőben mutat, mely kétségtelenül közgazdasági életünknek egyik legterhesebb periodusa volt. Az elmúlt évek külkereskedelmi mérlegének eredményeit s azok jelentőségét közgazdasági organismusunk szempontjából bonczolgatni a jelen időpontban egyébként legkevésbé sem időszerű: a világháború a gazdasági élet és a külkereskedelmi politika terén is beláthatatlan eredményeivel és következményeivel halomra döntötte a következtetések korábbi alapjait. Ma mindenki azt érzi, hogy a világháború nagy tisztító-tűzéből Magyarországnak — s vele a magyar közgazdasági életnek — gyökereiben megújnodva és megerősödve kell új életre kelnie; ennek a perspektívának, ennek a hitnek fényességében az elmúlt évek passiv kereskedelmi mérlegének problémája elveszti minden jelentőségét.

Külkereskedelmi eredményeinknek ezt az általános ismertetését még röviden ki kell egészítenünk a forgalom származási és rendeltetési országok szerinti megoszlásának jellemzésével. Mindenekelőtt szét kell bontanunk a forgalmat két legfontosabb elemére: a szerződéses vámterületen belül maradó árúcserére és a vámhatáron kívüli országokkal való árúforgalomra. Az utolsó két év adatai a következők:

		Behozatal	Kivitel	Behozatali (—) vagy kiviteli (+) többlet
e z e r k o r o n á k b a n				
Ausztria . .	{ 1912 . . .	1,583.658	1,447.076	— 136.582
	{ 1913 . . .	1,482.827	1,381.958	— 100.869
Bosznia- Herczegovina	{ 1912 . . .	32.887	49.130	+ 16.243
	{ 1913 . . .	26.441	59.114	+ 32.673
Más országok	{ 1912 . . .	595.598	466.610	— 128.988
	{ 1913 . . .	566.068	463.704	— 102.364

Azt látni tehát, hogy az arányok az előző évhez képest jóformán semmit sem változtak: mindkét viszonylatban körülbelül fél százaléknyi eltolódás van mindössze a vámhatárokon túli országok javára, melynek azonban — minthogy nincs állandó tendenciája — semmiféle jelentősége nincs. Érdekes mozzanatokat egyébként csakis a Balkán államaival való forgalmunk mutat; ezért az adatok complexumából csak ezeket ragadjuk ki. Az 1913. évi balkán forgalmunkról szóló adatok magyarázatául meg kell jegyeznünk, hogy a magyar külkereskedelmi statistika a forgalmi eredményeknek országok szerinti csoportosításánál a balkán háború következtében beállott területi változásokat már teljes mértékben figyelembe vette. Sőt, minthogy a Törökbírodalom más kézbe került európai részének a magyar külkereskedelmi forgalom szempontjából szóbajövő legfőbb forgalmi góczpontjait (elsősorban Szaloniki, Dedegacs, Üszküb stb.) már az év kezdetétől fogva azok az államok tartották tényleg megszállva, melyeknek a bukaresti békekötés azokat azután végleg is juttatta, az új alapon való csoportosítás nemcsak a békekötés utáni időben, hanem visszahatólag az egész év forgalmára alkalmaztatott. A román-bolgár határ megváltozása természetesen csak a békekötés után vétetett figyelembe. Különös nehézséget okozott a balkán államok legfiatalabbja: Albánia. Abban az időben, a mikor az új állam még nem öltött alakot, a tengerparti városokba (Durazzo, S. Giovanni di Medua, Valona stb.) történtek nagyobb szállítások az okkupáló szerb, montenegrói és görög csapatok számára; ez a forgalom az illető országokba irányuló kivitelünk keretében van kimutatva. Az év első felében az albán területtel lebonyolódó egyéb forgalmunk, melyről az okkupáló hadseregek számára való rendeltetés

nem volt megállapítható, vagy a kifejezetten az albán lakosság szükségleteinek fedezésére történt szállítások (pl. gabona, liszt, bab stb.) visszahatólag szintén Albánia alatt vétettek számba, noha abban az időben — mint említettük — ennek az országnak még határai sem voltak megállapítva.

A területi változások azonban csak a Görögországgal és az Európai Törökországgal való forgalomról szóló adatokban jutnak kifejezésre. Volt ugyanis a

		behozatal	kivitel
		ezer koronákban	
Görögország	{ 1912 . . .	1.181	3.318
	{ 1913 . . .	5.228	10.834
Európai Törökország	{ 1912 . . .	9.273	19.481
	{ 1913 . . .	1.374	11.273

A behozatalban a maczedóniai dohány okozza a nagy eltolódást, melyet túlnyomóan a görög kézbe került Kavallából szállítanak el; egyébként ezek a szállítások a háború folytán az előző évhez képest tetemesen csökkentek s ezért az Európai Törökországból származó import visszaesése jóval nagyobb, mint a Görögországnál mutatkozó emelkedés. A kivitelben Szalonikinek, exportunk — s elsősorban cukorkivitelünk — ezen nagyjelentőségű piacának Görögországhoz történt csatolása változtatta meg legerősebben a forgalom képét; de növelte a görög rendeltetéssel kimutatott kivitel nagyságát egy nagyobb töltényszállítás is s viszont apasztotta az Európai Törökország alatt kimutatott kivitelt az, hogy a török sereg részére végzett 1912. évi kivételes nagy szállítások (lovak, löszerkocsik, hátizsákok stb.) elmaradtak.

A Romániával, Szerbiával és Bulgáriával lebonyolódott külkereskedelmi forgalom változásai is — noha már lazább — összefüggésben vannak a háborúval. Az adatok — ezer koronákban — a következők:

		Románia	Szerbia	Bulgária
Behozatal	{ 1912-ben . . .	44.110	20.955	7.650
	{ 1913-ban . . .	37.114	10.185	3.726
Kivitel	{ 1912-ben . . .	33.666	15.568	14.344
	{ 1913-ban . . .	32.363	18.964	11.649

A behozatal csökkenésében elsősorban ugyan a kisebb kukoriczaimportnak van része, de Romániánál és különösen Szerbiánál azonfelül a húsbehozatal nagy visszaesésének is, a mihez még a román halimportnak a kolerajárvány okozta hanyatlása járult. A szerb rendeltetésű kivitelt pedig a hadsereg számára szállított búzaliszt, széna, zab stb.,

továbbá a megbénult termelés pótlására szerb részről beszerzett szesz, vetőbúza, vetőárpa stb. értéke duzzasztotta fel.

Az 1913. évi balkán forgalmunk ismertetését ki kell még egészítenünk azzal, hogy a hadsereg számára végzett nagy liszt- és szalonnaszállítások révén Montenegroba irányuló s rendszerint az egy millió koronán alul maradó kivitelünk 1913-ban hirtelen közel 3 millió koronára szökött fel. S meg kell emlékeznünk végül — a már korábban mondtak figyelembevételével — Albániával való, első ízben külön kimutatott külkereskedelmünkről. Behozatalunk ebből a ressource-okban szegény s még kiaknázatlan országból egész jelentéktelen volt: alig 14 ezer korona értékű, a mely összegnek fele valonai asfaltra esik. Kivitelünk ehhez mérten elég tekintélyes összeget: 746 ezer koronát képvisel; igaz, ennek nagyobb felét liszt, árpa, bab, vagyis oly árúk képezték, melyek rendezettebb viszonyok között talán kisebb mértékben fognak oda szállíttatni, viszont remélhetni, hogy consolidáltabb viszonyok beálltával az ipari gyártmányokból való, az első évben még nagyon zsenge kivitelünk ott jobban fog meghonosodni.

A magyar külkereskedelmi forgalomról szóló adatok gazdag tárából még csak egy jelenségre óhajtunk röviden rámutatni. Mezőgazdaságunk termelési és forgalmi politikájában s az arról folyó diskussziókban a növénytermelés érdekei szoktak általában elsősorban szóhoz jutni; ezzel szemben áll egy irányzat, mely lándzsát tör azon felfogás mellett, hogy a magyar mezőgazdasági politika sarkkövének az állattenyésztést kelteni s ezen a téren nyílnának mezőgazdaságunk s vele egész gazdasági létünk számára a legkecsegtetőbb perspektívák. Ezt a problemakört a magyar külkereskedelmi forgalom szempontjából érdekesen világítja meg az az adat, hogy 1913. évi egész kivitelünkben 430 millió korona (22·6%) esik a növénytermelés körébe eső árúkra és 541 millió korona (28·4%) az állattenyésztés termékeire, mely számokban mindig csak a mezőgazdasági termelés körén belül maradó árúk vannak figyelembe véve. Lesznek, a kik a jövő útjaira való útmutatást fognak találni az 1913. évi külkereskedelmi forgalom azon eredményében, hogy a vámhatárokon kívüli országokkal való forgalmunk a növénytermelés körébe tartozó árúkat tekintve 27 millió koronás passivummal, az állattenyésztés termékeit tekintve pedig 50 millió koronás activummal zárul.

Ferenczi Izsó.

Közlemények és ismertetések.

Prof. Dr. J. Conrad (1839—1915.)

A német közgazdaságtani tudományt nagy gyász érte: elvesztette egyik legszorgalmasabb munkását. Conrad J. hallei professor, hetvenhat éves korában elhunyt. Nem volt merész ujitó, a ki tudományát hirtelen lökessel viszi előre, hanem igazi német tudós, rendszerező fej volt. Tulajdonképpen nem is arra a pályára készült, a melyen 76 évi kitartó munka után utolérte a halál. Atyja gazdálkodó volt Borkau-ban (Nyugat-Poroszország) és fiát is erre a pályára szánta. A fiatal Conrad először mezőgazdasági tanulmányokat folytatott, azután a természettudományokkal foglalkozott és csak később ébredt fel benne az érdeklődés a mezőgazdasággal kapcsolatban a nemzetgazdaságtan iránt. Közgazdasági munkásságát azzal kezdte, hogy Liebignek a talaj kimerüléséről közzétett nézeteit tette tudományos kritika tárgyává gazdasági és történeti szempontból. Egyetemi tanulmányainak bevégezése után külföldi tanulmányútra ment. Különösen Olaszországban időzött hosszú ideig, ahol a mezőgazdaság helyzetét tanulmányozta. 1868-ban, visszatérte után, Jenában magántanárrá habilitálták. 1872-ben pedig a hallei egyetem hívta meg a Strassburgba távozó Schmoller tanszékére. Ettől kezdve 1914 nyaráig itt tanított és az általa megszervezett közgazdasági szemináriumban egész nemzedéket nevelt fel.

Tudományos működése elsősorban mezőgazdasági tanulmányaival állott összefüggésben, különösen agrárpolitikával foglalkozott sokat. Alapvető nagy gazdasági munkájának a címe: *Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie*. Ez a kiváló munka aránylag rövid idő alatt tíz kiadást ért, a mi az ilyen irányú tudományos műveknél igazán ritka eredmény. Munkáját legjobban jellemzi az, a mit Conrad a *Grundriss* harmadik kiadásának előszavában mond. Fő életfeladatának mindig a tanítást tartotta és ezért nem is állítja azt, hogy a tudományt lényegesen fejlesztette. Csak arra törekszik, hogy a tudomány általános eredményeit áttekinthetően összefoglalja, miközben tudományunk természetének megfelelően az egyéni fölfogás érvényesül.

Sokat foglalkozott statistikával is. Ez irányú munkásságának legfontosabb eredményei: *Die Sterblichkeitsverhältnisse der Stadt Halle in besonderer Rücksicht auf Lebensstellung und Beruf* (1868), továbbá *Das Universitätsstudium in Deutschland während der letzten 50 Jahre* (1884). Különösen az utóbbi munkának van nagy jelentősége, mert sok irányban volt fontos befolyással az egyetemi ügyek reformjára.

Szélesebb körökben azonban nevét ismertté az általa szerkesztett *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* tette, a mely folyóirat a legkiválóbbak közé tartozik. A *Jahrbücher*-eket először tanárával és későbbi apósával Bruno Hildebrand jenai professzorral szerkesztette együtt, ennek halála után pedig Elster-rel, Lexis-sel és Loening-gel. Ugyanezekkel a tudósokkal együtt adta ki a már harmadik kiadást ért *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* című nagy munkát is.

Résztvett állandóan az aktuális napi kérdések megvitatásában és mindig nagy tudásával, nyugodt meggondoltságával tűnt ki. Tudományos működését nemcsak hazája határain belül ismerték el, hanem az egész világon.

(p. p.)

Oroszország gazdasági viszonyai a náború előtt.

Oroszország gazdasági életének legfőbb tényezője a mezőgazdaság. A lakosság 74·6⁰/₀-a mezőgazdasági foglalkozású. Az ország földbirtokviszonyairól utoljára 1905-ben készült statisztikai felvétel, tehát még a nagyobb terjedelemben az 1906. évi november 22-iki törvény által megindított agrárreform előtt. Azóta a helyzet bizonyára változott, nevezetesen az egyéni parasztbirtokok száma szaporodott, minthogy azonban az agrárreform zavartalan fejlődés esetében is csak több évtized leforgása után lett volna képes Oroszország gazdasági arculatát lényegesen megmásítani, kiinduláspontul az említett 1905. évi adatokat igen jól használhatjuk. E szerint a statistika által megvizsgált 395.192 millió desjetina földterületből 25·8⁰/₀ állott magántulajdonban, 35·1⁰/₀ a parasztok közös tulajdonában és 39·1⁰/₀ a korona, az egyház, a kolostorok vagy más testületek tulajdonában. A magántulajdonként szereplő földbirtokoknak mintegy $\frac{3}{5}$ -de a nemeseké, $\frac{1}{7}$ -de a kereskedőké és a kiváltságos polgároké, $\frac{1}{6}$ -da a parasztoké volt, míg a fönmaradó rész a községek, a birtokszövetkezetek, a papok, a kispolgárok stb. között oszlott meg. A nemesség birtokgazdagsága a jobbagyság és a kapcsolatos ingyenes szolgáltatások megszüntetése óta a könnyű hiteleket nyújtó nemzeti agrárbank és az állam támogatása dacára is

folytonosan csökken, egyrészt, mert a munkaerő megdrágult, másrészt mert a felszabadult parasztok birtokainak kihasítása a nemzeti földek szempontjából sok helyütt czélszerűtlenül ment végbe. Az összes magángazdaságok száma 752.881. Ebből 663.860 gazdaság 9.74 millió desjetina területtel esik az 1—100 desjetina nagyságú földbirtokokra, 75.170 gazdaság 23.9 millió desjetina területtel a 100—1.000 desjetina nagyságúakra és 13.851 gazdaság 52.17 millió desjetina területtel az ennél is nagyobbakra. Vagyis a legnagyobb területek kevés számú nagybirtokosok kezében vannak. A nagybirtok e túltengését némileg ellensúlyozza, hogy a legnagyobb birtokok intensív művelésre alkalmatlan, száraz talajú vidékeken vannak és hogy számos nagybirtokos a földjét kis parcellákban bérbeadja a parasztnak.

A parasztság közös birtokaiból 1905-ben 114.13 millió desjetina (83.4%) volt a tulajdonképeni közös tulajdon, a melyen az egyes parasztnak csak haszonélvezete nyilott, míg a többi területek az egyes parasztházak közvetlen tartozékait alkották és mint a házak maguk, a közösségi rendszer daczára is, a parasztok magántulajdonában állottak. Minthogy a parasztházak száma ksszesen 12.27 millió volt, az egész közösségi birtok területe pedig 138.76 millió desjetina, 1—1 házra, gazdaságra esett volna átlagban 11.1 desjetina föld. A valóságban azonban 236.729 parasztgazdaság létezett csak 1 desjetina földdel, 2.85 millió gazdaság 1—5 desjetinával, 5.07 millió gazdaság 5—10 desjetinával, 4.07 millió gazdaság 10-nél több desjetinával.

A jogi személyek birtokai közül 7.84 millió desjetina, többnyire nagyon értékes föld 1905-ben a koronáé volt, időközben azonban éppen ezeket a birtokokat túlnyomórésztben eladták a parasztnak. Az egyház birtoka mintegy 1.87 millió desjetinára, a kolostoroké 0.73 millió desjetinára, a városoké (parasztok és kispolgárok bérletében) 2.04 millió desjetinára tehető.

A mezőgazdasági termelést az északi szélesség 66 fokán túl a klimatikus viszonyok kizárják. Lejebb egészen az 59. fokig, a fenyőerdők mellett megterem az árpa és a zab is, noha a termés még sokat szenved a hidegtől. A lakosság főfoglalkozása ezeken a vidékeken az erdőművelés, a vadászat (különösen a prémvadászat) és a folyók mentén a halászat. A folyók az erdőgazdálkodásban kitermelt fáknak a szállítására is igen alkalmasak. A mérsékeltébb éghajlatú vidékeken terem még: rozs, buza, burgonya, kender, répa, dohány, kukoricza, szőlő, dinnye, sőt a Krim félszigeten pálma is. Az óriási nagy birodalomban a növényzetnek is a legkülönbözőbb végletei vannak képviselve. A mezőgazdasági művelésre alkalmas földterület körülbelül 9—10-szer akkora, mint egész Németország. Ebből az európai Oroszországra esik csaknem 75%, míg

Szibériának legföljebb $\frac{1}{12}$ része vonható rendszeres művelés alá. A szántóföldek nagysága, ideértve a még parlagon heverő területeket is, Európában 140 millió hektárra becsülhető, vagyis $5\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint a német birodalom megfelelő földállománya. Ehhez járulnak még a szibériai szántóföldek, körülbelül 550.000 km² kiterjedésben. Minőség tekintetében mintegy 109 millió hektár legelsősorrendű fekete föld, a mely sok helyütt $1\frac{1}{2}\%$ nitrogént tartalmaz, úgy hogy helyes gazdálkodás mellett semmiféle trágyázásra nincsen szükség. Vannak vidékek, a melyeknek búzája 20%-nál több fehérjetartalommal bír, ezzel a búzával tehát csakis a kanadai buza veheti föl a versenyt. A középázsiai sivatagokban mezőgazdálkodásról viszont alig lehet szó. Délkeleti Ázsiában ismét, a hegyek közt, a völgyekben és Turkeztán oázisain buján terem a buza, de különösen a gyapot, a melyből Oroszország szükségletének ma már csak $\frac{1}{20}$ -át szerzi be az amerikai piacon.

Az 1908—1912. évek termésátlaga a következő volt: 21·7 millió tonna rozs (a világtermés 46·2%-a), 9·7 millió tonna zab (26·6%), 18·7 millió tonna buza (16·8%), 9·7 millió tonna árpa (26·6%), 1·2 millió tonna tengeri (1·1%), 0·3 millió tonna rizs (0·4%), 33 millió tonna burgonya (23·24%), 665.000 tonna kender (81%), 151.000 tonna len (42%), 89.000 tonna dohány (7%), 180.000 tonna gyapot (4%).

Az állattenyésztés legtöbbször a földműveléssel kapcsolatos, de a nomád lakosságnál önmagában is előfordul. A tenyésztett állatok: szarvasmarhák, lovak, juhok, disznók, kecskék, bölények, tevék és rénszarvasok. Az 1910. évi állatszámolás szerint 33·2 millió lova, 50·6 millió szarvasmarhája, 79·2 millió kecskéje és juha és 13·4 millió disznója volt Oroszországnak. Halászáttal a tengerek, tavak és folyók környékén mintegy $\frac{1}{2}$ millió ember foglalkozik.

A földterület 34%-át erdőségek borítják. Különösen gazdag erdőkben Szibéria, a hol pessimistikus számítás mellett is legalább 400 millió hektárra becsülhetjük az erdőállományt. Ha hektáronként csak $2\frac{1}{2}$ m³ termelést számítunk, akkor a szibériai erdők, kellő gazdálkodás esetén, évi 1 milliárd m³ (= 500 millió tonna) fát tudnának termelni, a mi 250 millió tonna szén fűtőértékének felel meg. Ez a roppant kincs ma azonban még úgyszólván teljesen parlagon hever.

A bányászat Oroszországban aránylag jelentős, noha a föld tartalma még távolról sincsen föl kutatva. A leggazdagabb vasérctelepek Jekaterinoszlav mellett vannak (ezek az évi vasérctermelésnek mintegy $\frac{7}{10}$ részét szolgáltatják), továbbá Közép-Oroszországban, Tula mellett és az Uralban. A leghatalmasabb szénterületek: a Donez-vidék (250 m. mélységben $3\frac{1}{2}$ milliárd tonna tartalommal), Lengyelország nyugoti határai és a még rendszeresen föl nem tárt szibériai bányák. Előfordulnak még a követ-

kező érczek: arany, réz, ólom, zink, platina. 1909-ben a széntermelés kitett 26·2 millió tonnát, az aranytermelés 56.796 kg.-ot, a zinktermelés 9.606 tonnát, a platinatermelés 5.118 kg.-ot, a réztermelés 18.132 tonnát. A híres kaukázusi naphtaforrások 9·3 millió tonna naphtát szolgáltattak.

Az ipar túlnyomórészen még háziipar, nevezetesen gyapjút, kender és lent dolgoznak föl mellékfoglalkozásként a parasztok. Bőrárúkat is készítenek háziiparilag. A gyáripar különösen a fővárosokban, Szent-Pétervárott és Moszkvában, azonkívül Lengyelországban, Varsóban és Lodzban fejlődött ki. Az egész textiliparnak $\frac{2}{3}$ része Moszkva körül telepedett le és ugyanitt vannak az állami vas- és fegyvergyárak. Egyéb meghonosodott iparágak még: a vegyészeti iparok, a föld- és kőipar, a papíripar, a faipar, a gummi- és linoleumipar, az állati termékeket feldolgozó iparok, az élelmiczikk-iparok. A termelés nagysága szempontjából első helyen áll a textilipar (750.000 munkás, 2·8 milliárd márka termelés), azután következnek a fémipar (530.000 munkás, 1.600 millió márka forgalom), a cukoripar (379 millió forgalom), a többi élelmiszer-gyártó iparok (a szeszipar kivételével, 350 millió forgalom), a vegyészeti iparok (308 millió), a faipar (280 millió), a szénipar (275 millió), az állati termékeket feldolgozó iparok (238 millió), a naphta-termelés (228 millió), a papíripar (227 millió), az agyagipar (218 millió).

A külkereskedelem állandóan activ. A kivitel, mely a gabonatermés eredménye szerint bizonyos ingatagságot mutat, 1913-ban volt: 1.583·2 millió rubel, 1912-ben 1.562 millió rubel, 1911-ben 1.591·4 millió rubel, 1910-ben 1.449·1 millió rubel. A behozatal értékei a következők: 1913-ban 1.316·7 millió rubel, 1912-ben 1.125·2 millió rubel, 1911-ben 1.161·7 millió rubel, 1910-ben 1.084·4 millió rubel. Az export legfőbb tárgyai voltak 1913-ban: gabona 589·9 millió rubel (és pedig buza 225·1 millió, árpa 186·1 millió, rozs 32·9 millió, zab 25·1 millió), tojás 90·64 millió, tejneműek 71·16 millió, fa 163·61 millió, kender 86·85 millió, bőrök 52·52 millió, naphta 48·5 millió, olaj 38·5 millió, állatok 32·99 millió, gyártmányok 30·45 millió. Az utóbbi szám azért érdekes, mert élelmiszerek kivitelére 807·2 millió rubel esett, nyersanyagok és félgyártmányok kivitelére pedig 550·2 millió. A behozatalból volt: élelmiszer (halak, tea, gyümölcs, főzelék stb.) 161·11 millió rubel, állati termék 91 millió, fa- és faárú 49·9 millió, agyagárú 31·7 millió, szén és koks 86·7 millió, kaucsuk és guttapercha 42·3 millió, vegyészeti szerek 59·5 millió, fém és fémárú 339·1 millió, textilárú 283·3 millió. Az egyes országok szerint a külkereskedelmi forgalom így oszlott meg:

	Behozatal m i l l i ó r u b e l	Kivitel
Németország	642·76	452·64
Nagybritannia	170·35	266·86
Egyesült-Államok	74·17	14·16
Franciaország	56·00	100·86
Ausztria-Magyarország	34·60	65·30
Hollandia	21·50	177·50
Olaszország	16·70	73·70

A közlekedés eszközei közül a vasuti hálózat 1913-ban az európai Oroszországban — a Finnországra eső 3·763 km.-en kívül — 57·906 km.-t tett ki. Ebből állami kezelésben állott 37·558 km., magánkezelésben 17·941 km., helyi érdekű vasút volt 2·407 km. Ázsiai Oroszországban az összes vasutak hossza 74·942 km. A tengeri kereskedelmi forgalmat 1913-ban 1.016 gőzös 486.914 tonnával, 52 motorcsónak 12.847 tonnával és 2.577 vitorláshajó 256.844 tonnával bonyolította le. A parti forgalmat leszámítva a tengeri hajóforgalomban részt vett 13.501 beérkező hajó 13,945.000 tonnatartalommal és 13.305 eltávozó hajó 13,793.000 tonnatartalommal. Orosz lobogó alatt állott az előbbiekből 2.093 hajó 1,578.000 tonnatartalommal, az utóbbiak közül 1.918 hajó 1,444.000 tonnatartalommal. A belföldi hajóforgalomnak 245.000 km. hosszúságú viziutak állanak a rendelkezésére, a melyek azonban úgy Európában, mint Ázsiában a téli hónapok alatt be vannak fagyva. Az országutak hálózata sűrűség és minőség szempontjából egyaránt még igen kezdetleges állapotban van. Az úgynevezett főutak állami tulajdonban és a közlekedésügyi ministerium fennhatósága alatt állanak, hosszúságuk körülbelül 17.000 km. A posta és a távírda működése primitív. Az egyes állomások egymástól messze esnek, a szervezet nem megbízható. Nincs is ország egész Európában, a melyben ezt a modern intézményt a lakosság aránylag oly kevésbé használná, mint Oroszországban. 1911-ben a postahivatalok száma volt 16.452, a telefonállomásoké 176.235, a sürgönydrótok hosszúsága 718.196 km.

Az államháztartás, bár rendezésére sok gondot fordítottak, a tíz év előtti japán háború és az azóta állandóan fokozódó militaristikus kiadások súlyát erősen megérezte. Annál is inkább, mert az orosz állam bevételei a gabonatermés sikerétől és a pálinkamonopolium eredményeitől olyan nagy mértékben függnék, hogy néha egészen váratlan ingadozások észlelhetők rajtuk. 1913-ban az állami költségvetés 3.250 millió, 1914-ben 3.558 millió rubel egyenleget irányzott elő. A legfontosabb bevételi tételek voltak az 1914. évi költségvetésben: a pálinkamonopolium (935 millió, tényleges jövedelem 1912-ben 824 millió), a vasutak (858 millió, 1912-ben 742 millió), a vámok (351 millió, 1912-ben 327 millió),

a cukoradó (149 millió, 1912-ben 127 millió), a kereskedelmi szabadalmak (145 millió, 1912-ben 132 millió), posta és távirda (125 millió, 1912-ben 109 millió), bélyegadó (117 millió, 1912-ben 101 millió), állami erdők (100 millió, 1912-ben 84 millió), földadó (82 millió, 1912-ben 80 millió), dohányadó (78 millió, 1912-ben 72 millió), italadó (54 millió, 1912-ben 48 millió). A kiadásokból jutott: a hadügyi tárczára 599·1 millió rendes és 17·97 millió rendkívüli kiadás, a flottára 250·4 millió, a közlekedésügyre 849·2 millió, a pénzügyi tárczára 495·9 millió, az államadósság kamataira 402·8 millió, a belügyi tárczára 206·8 millió, a mezőgazdasági igazgatásra 157·6 millió, közoktatásra 161·6 millió. Az államadósság 1913-ban 8.841·72 millió rubelt tett ki. A valuta szilárdságára káros befolyással bír, hogy papírpénzek tulságos mennyiségben vannak forgalomban.

Sch.

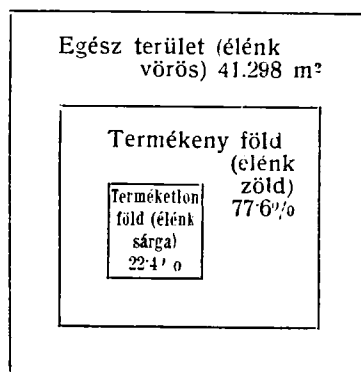
A statistika graphikai ábrázolása és annak gyakorlati jelentősége.

Tulajdonképpen a svájci köztársaság 1914. évi statisztikai évkönyvéről volt szándékunk rövid ismertetést írni. A svájci statisztikai hivatal a múlt év statisztikai adatait nem a szokásos módon — számokban — tette közzé, hanem graphikailag ábrázolva, vagy a mint a munka címe mondja: graphikai-statisztikai atlasz formájában. Ez a szokatlan forma készlet bennünket arra, hogy az egyszerű ismertetés kereteit átlépve, néhány általánosságban is érvényes megjegyzést fűzzünk a statistika graphikai ábrázolásához és annak gyakorlati jelentőségéhez, E lap hasábjain nem szükséges a statistikának, úgyis mint önálló tudománynak, úgyis mint — mondhatjuk az összes — többi tudományok nélkülözhetetlen segédtudományának fontosságát hangsúlyozni. De bennünket jelenleg nem is ez érdekel, hanem inkább a statistika gyakorlati alkalmazása, jobban mondva az adatok feldolgozásának az a módja, a mely azokat a gyakorlati alkalmazásra alkalmassá teszi. A statistika eddig a nagy tömegek szemében, sőt még a művelt városi polgárosztály, a lateínerek szemében is mint a legszárazabb, legunalmasabb tudomány szerepel és nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy mindezek az emberek nem is tudják értékelni a statistika jelentőségét. Nem tudják felfogni, hogy mi fontossága lehet annak, ha nagy számtömegeket egymás mellé állítunk. Nem képesek ezekből az egymás mellé állított számokból megconstruálni azt a képet, a melyet pedig ezek az adatok éppen ábrázolni akarnak. Hogy egy — talán nem egészen találó, de mégis némi világot vető — hasonlatot használjunk, hasonlitsuk egy költeményhez, a melyben

a költő nem tudta úgy visszaadni a hangulatát, hogy az olvasóban ugyanazt a hangulatot tudta volna vele felkelteni, a mely őt versének megírására készítette. Az igazi, vérbeli statisztikus, ha a számadatok tömegét leírja, ő akkor nem ezeket a számokat látja, hanem egy színes képet, nyüzsgő gazdasági életet, a melyben nincs nyugalás, hanem folytonos a munka. Ő a számokkal csak mint jelenségekkel ábrázolja vázlatosan ezt a képet. S ha bármilyen statistika kerül kezébe, ebből megtudja construálni magának az adatok által ábrázolni akart képet. Igaz, hogy felvethetik azt a kérdést, hogy vajjon minek is a nagytömegnek a statistika? Nézetünk szerint erre az ellenvetésre könnyű megfelelni. Olyan társadalomban élünk, a melynek gazdasági élete a komplikáltságnak hihetetlen magas fokát érte el, a melybe az egyes egyén a munkamegosztás révén egyéni értékét gazdaságilag teljesen elvesztette, energiája helyzeti energiává változott, a melynek érvényesülése az egész összefüggő tömeg energiájának változásától függ. Szándékosan kapcsoltunk itt ki a gazdaságin kívül minden más szempontot, mert a gazdasági élet az, a mely a tömegeket is létfenntartásuk miatt legjobban érdekli. Az egyén gazdálkodása szervesen kapcsolódik belé egy nemzet, a világ gazdaságába. Az amerikai termés milyenségétől nemcsak az amerikai gazdának, hanem a magyarnak is existenciája függ. Úgy, hogy az egyes gazdálkodóknak, a „magán“-gazdaságoknak, hogy folytonos alkalmazkodás által prosperitásukat fenntarthassák, tisztán kell látniuk a „köz“-gazdaság helyzetét, vagyis az egész világgazdaságot. Erre nézve pedig a közgazdaságtan tudománya nem ad kielégítő felvilágosítást, csupán az alapot, a csontvázat alkotó általános törvényeket nyújtja, de e csontvázra a mindenkor élő húst és vért a statistika teszi rá. Vagy hogy még jobban megvilágítsuk a statistika gyakorlati szerepét, idézzük a kiváló német tudósunk, August Onckennek egy szellemes hasonlatát, a melyben a statistikát az emberiség életfejlődése eseményei könyvelésének mondja. (Au. Oncken: Untersuchung über den Begriff der Statistik. Leipzig, 1870. [52. o.]). Ebből a könyvelésből megállapítható az az egyenleg, a melyen az egyes magángazdaságok számításainak nyugodni kell.

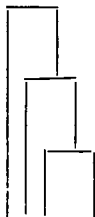
Általános érdek tehát a statistikát népszerűvé tenni, mert ha elkövetkezik az az idő, hogy a gazdasági életben a nagy tömegek is gyakorlati hasznát fogják látni, ez nagy mértékben fog hozzájárulni a gazdasági élet egyentetőségéhez, a magángazdaságok tevékenységének szerves összekapcsolódásához. Itt tehát kizárólag módszertani kérdésről van szó, arról ugyanis: hogy tehetnők a laikusok részére könnyebben érthetővé a statisztikai adathalmazokat. Ha a kérdést a dolog lényegére hatólag akarnók feltenni, így kellene megformulázni: hogy lehetne oly módon

közölni az adatokat, hogy azok perceptiója révén ne csupán számokat lássanak, hanem kép keletkezzék az emberek szeme előtt. Ennek a célnak igen jól megfelel a graphikai ábrázolásnak az a módja, a melyet most a svájczai statisztikai hivatal alkalmazott. (*Atlas graphique et statistique de la Suisse. Publié par le Bureau de statistique du Département fédéral de l'intérieur 1914.*) A graphikai ábrázolás módszerét alkalmazták már régen a legkülönbözőbb népszerű zsebatlaszok, a melyek különösen és kizárólag az egyes országok adatainak összehasonlítására használták fel ezt, mert erre a célra ez a módszer önként kínálkozik. Nagyobb lendületet vett a statistika graphikai ábrázolása a Budapesten 1894-ben megtartott statisztikai kongresszus óta, a mikor itt egy ilyen tárgyú kiállítást is rendeztek. De egész, a társadalmi élet minden terére kiterjedő statistikát, úgynevezett statisztikai évkönyvet graphikai ábrázolásban először a svájczai statisztikai hivatal adott ki, még pedig az 1914-es jubileumi berni kiállítás alkalmából. Ismételjük: nem akarunk jelen sorainkkal a statisztikai atlaszról ismertetést közölni, csupán az a szándékunk, hogy az előbb körvonalazott szempontból annak módszerét tegyük vizsgálat tárgyává. A graphikai ábrázolásnak főcélja az, hogy — mint már fentebb hangsúlyoztuk — kép formájában közölje az adatokat. Feltétlenül szükséges tehát, hogy azok a formák és színek, a miket e cél elérésére használ, világosak és feltűnőek legyenek. Például az említett svájczai statistika Svájcz kantonokra beosztott térképén a zöld szín különböző árnyalataival jelzi az egyes kantonokban a mező- vagy erdőgazdaságilag termékeny területek nagyságát, a kantonok egész területéhez viszonyított arányszámát. Sokkal világosabban fejezi ki ugyanazt kantononként. Az ábrázolásnak a módja itt a következő (pl. egész Svájczra vonatkozólag):

Természetesen egy ilyen táblán 26 ilyen rajz van, a melyeken mindjárt a kantonok nagyságának egymáshoz viszonyított mérete rajzbelileg is ábrázolva van, a színmagyarazatok külön vannak, úgy, hogy a rajzokban az egyes koczkák felé csak a kantonok neve van felírva és azután a színekben csak a számok. Egyáltalában érdekes, hogy milyen tuda-

tosan csoportosítják az ábráknál az egymástól nagyon elütő és nagyon élénk színeket, a mi által a kifejezni szándékolt ellentéteket és viszonyokat igen frappánsan fejezik ki. Ügyesen használja ki a technika készségét, hogy egyszerű ábrákkal minél többet fejezzen ki. Így például van egy tábla, a melyen a házasságok, születések és halálesetek vannak az utolsó negyven évben kantonok szerint kimutatva. Az ábrázolás módja az, hogy a születések száma vörös szalaggal van jelölve, a halálozásoké a vörösre festett feketével, a házasságoké a feketére festett élénk kékkel, körülbelül ily módon:

Az összeállítás igen egyszerű technikájával pedig nagy eredményeket lehet elérni. Ebből a táblából leolvashatjuk: 1. hogy mennyi volt a születések száma; 2. mennyi a halálozásoké és 3. mennyi a házasságoké. Továbbá: 4. milyen viszonyban áll a házasságok száma születésekkel; 5. és a halálesetekkel; 6. milyen viszonyban állanak egymással a születések és halálozások esetei, mely utóbbiból leolvasható; 7. hogy mennyi a mindenkor születési felesleg; sőt 8. hogy csökkenő vagy szaporodó tendenciájú-e a népesség. És mindezeket bármely laikus leolvashatja, a ki statistikával sohasem foglalkozott, csupán az átlagos intelligencia szükséges hozzá. Nem kevésbé lényeges, hogy a graphikai módszer alkalmazásával lehetővé tesszük a megállapítását annak, „hogy a helyes adatok által szabott iránynak megfelelően a jelenségeknek hogyan kell alakulnia.” (Földes B.: Statistikai Előadások I. sorozat. 1904.) Nagy jelentősége van a graphikai ábrázolásnak továbbá pedagógiai szempontból. Nemcsak a statistika tanításánál nélkülözhetetlen ez, hanem más tárgyakénál is, különösen az alsó- és felsőkereskedelmi oktatás terén is. Végül a statistika népszerűsítésére is alkalmas módnak kínálkozik a graphikai ábrázolás módszere, a melyet mindezen szempontokból követendőnek tartunk.

(p. p.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1915. évi április hó 29-én Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsos, elnök elnökielte alatt ülést tartott.

Az igazgatóválasztmány a főtitkári teendők ellátásával dr. Szirt

Lajos osztálytitkárt bizta meg és dr. Schiller Ottót osztálytitkárnak választotta meg.

Rendes tagokul felvételtek 1915. évi január hó 1-i hatállyal: dr. Kovács Béla, Budapest, Rényi Artur, Budapest, pernyési Szabó Ferencz, Budapest, Szana Zsigmond, Temesvár.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi április hó 29-én, csütörtökön délután 6 órakor Hoszpötzky Alajos elnök elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Szabolcsy Antal, a „Vasuti- és Közlekedési Közlöny“ főszerkesztője „Német—osztrák—magyar—balkán—kisázsiai forgalmi szövetség“ címmel előadást tartott.

Az ülés után, melyen nagyszámú közönség volt jelen, elnök a Társaság nevében előadónak köszönetet mondott.

A Társadalomgazdaságtani Bibliographia.

A tudományok fejlődését eszközlő tömérdek emberi agy-munka gazdaságosságának alapelvét régi szabály fejezi ki: »*Fontes rerum nosse dimidiam operis partem absolvit.*« Vagyis bibliographiai tájékozottság tudományos feladatok megoldásánál legalább is feleannyi agymunkától mentesít, mint az anélkül valóság s ennek megfelelően annál képesebbé teszi az észt a továbbfejlődést jelentő megoldás nyújtására.

A szellemi munka gazdaságosságának a bibliographiai készütség megszerzésén nyugvó ezen alaptétele, a szellemi termékek teljes, folytonos és módszeres nyilvántartását teszi szükségessé; olyan segédeszköz meglételét tételezi fel, melyben a világ könyv-, folyóiratcikk, hivatalos kiadvány-termelése minél teljesebben, lehetőleg rövid időközökben megjelenő és jól áttekinthető formában van összefoglalva.

Ez az ideális követelmény azonban ma, mikor a világ évenkénti szellemi termelése kerek számokban 150.000 könyv és 400.000—600.000 folyóiratcikkre tehető átlagosan, lehetetlen feladat elé állítja az embert. De ha a tudományok minden ágára kiterjeszkedő nyilvántartástól el is tekintünk s csak egyes tudományágak, vagy még ezeken is belül egyes tudományszakok irodalmának nyilvántartását kívánjuk elérni, akkor is igen nagy feladat a lehető teljes, rövid időközökben megjelenő s módszeres nyilvántartás keresztülvitele.

Közvetlenül a társadalom-tudományokat tekintve, az ideál megvalósítására rövid egymásutánban két nemzetközi intézet is alakult: az »*Institut International de Bibliographie*« Brüsszelben s az »*Internationales Institut für Sozial-Bibliographie*« Berlinben.

Ezeket megelőzőleg Kuno *Frankenstein* 1893-ban indított meg társadalomtudományi bibliografiai folyóiratot: »*Zeitschrift für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften*« (Leipzig, 1893—) 1895-től, »*Vierteljahrschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder*« címen, mely a fentebbi elveket szolgálta ugyan, de már 1897-ben megszűnt.

Ezen első, teljességre törekvő, folytatólagos és rendszeres társadalomtudományi bibliographiai kísérlet után a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet emeli fel az elejtett fonalat s 1902-ben megindul a »*Bibliographia Economica Universalis. Répertoire bibliographique annuel des travaux rel. aux sciences économiques et sociales*« (Bruxelles: Inst. intern. de Bibliographie 1903—). Ez az organum a társadalomtudomány, főképp a közgazdaság lehető teljes bibliographiáját törekedett nyújtani módszeresen, csak-hogy évi időközökben. Az első három évfolyamot kiadták *Mandello* Gyula, *Henri Lafontaine*, *Paul Otlet* és *Louis Masure*, szerkesztették *Szabó* Ervin és *Pollacsek* L. A negyedik évfolyamtól kezdve a szerkesztők *Henri Lafontaine* és *Louis Masure*, s ma mint a »*Revue économique internationale*« melléklete jelenik meg havonként. A brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet ezen kiadványa mellett 1905-ben a berlini nemzetközi bibliographiai intézet megindította a »*Bibliographie der Sozialwissenschaften*« című havi folyóiratát, melyet évi 4.000 könyv és 10.000 folyóiratcikk címeinek nyilvántartására terveztek. Eredetileg mint a *Hermann Beck* által szerkesztett

Blätter für die gesamten Sozialwissenschaften« különálló része jelent meg. Mikor azonban 1908-ban a »*Kritische Blätter*« széleskörű kritikai bibliographiai anyagának korlátozására kényszerült, a »*Bibliographie der Sozialwissenschaften*« szerkesztése maradt meg csak *Beck* kezében, kiadása egészen a berlini nemzetközi társadalomtudományi bibliographiai intézetre hárult. 1913 óta végül a német belügyminisztérium, »*Reichsamt des Innern*«, megbízásából *Georg Maas* szerkeszti. Tekintve, hogy e formájában 15.000 márka évi állami subventióban részesül, előfizetőinek száma pedig 25 márkás évi előfizetési ár mellett állítólag a háromezret meghaladja,*) minden anyagi eszközzel rendelkezik, hogy lehetőleg teljes, pontosan havonként megjelenő, s rendszeres társadalomtudományi bibliographiát nyújtson.

A brüsszeli és a berlini nemzetközi bibliographiai intézetek társadalomtudományi bibliographiát nyújtó tevékenysége azonban úgy látszik, még nem ért el a tökéletesség azon fokára, mely minden egyéb társadalomtudományi bibliographiai gyűjtést feleslegessé tett volna. Ezt a tényt iga-

*) *Noé*, A. C. von. The international institutes in Berlin for the bibliography of the social sciences medicine, jurisprudence and technology. Bibliographical Society of America. Papers, 1910. Vol. 5. p. 99.

zolják az elég nagy számban megjelenő specialis tárgyú társadalomtudományi bibliographiai folyóiratok és bibliographiai évkönyvek, valamint azon tudományos szakfolyóiratok, melyek folytatólagosan s a teljesség ephemer jelentőségű elvének mellőzésével, válogatott bibliografiával szolgálnak olvasóiknak rendre minden számukban. Az ideál kétségkívül az volna, ha a bibliographianyújtást, mint egészen különálló functiót egy nagy nemzetközi folyóirat végezné, míg a tudományos szakfolyóiratok a szakuk körébe vágó munkákkal tisztán a kritika szempontjából foglalkoznának. Az utóbbi feladat betöltésén kívül azonban ma még bőven vannak szoros értelemben vett bibliographiát nyújtó folyóiratok, melyek közül felsoroljuk a legfontosabbakat:

A *sociologia* terén kiemelkedik bibliographiai gyűjtésével az Emile Durkheim szerkesztette »*L'année sociologique*« (Paris, 1896, 97—.), mely azonban 1906-tól kezdve négyévenként jelenvén meg, sokat veszít értékéből.

A »*Société belge de sociologie*« organuma a »*Le mouvement sociologique internationale*« (Bruxelles, 1900—.) 1905-től kezdve tisztán bibliographiai folyóirat.

A »*Rivista italiana di sociologia*« »*Rassegna delle pubblicazioni*« című rovatában a szakok szerint csoportosított könyvismertetések után válogatott könyv- és folyóiratcikk címeket közöl.

A *statistika* köréből felemlítjük a »*Bulletin de l'Institut internationale de statistique*« (Rome 1886—.) évenkénti bibliographiáját s a »*Deutsches statistisches Zentralblatt*« által 1913-tól kezdve Peter Schmidt szerkesztésében »*Bibliographie der Technik, Method: und Theorie der Statistik in ihrer Anwendung auf einzelne Wissensgebiete von 1913 an*« cím alatt közölt betürendes bibliographiát.

A *munkáskérdés* irodalmát ugyancsak Peter Schmidt dolgozza fel »*Bibliographie der Arbeiterfrage*« (Berlin, 1901—.) cím alatt, mely 1902 óta az »*Arbeiterfreund*« mellékleteként jelenik meg. 1908-tól kezdve »*Bibliographie der Praxis des Arbeiterfrage*« a címe.

A »*Korrespondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands*« (Berlin, 1891—.) havonkénti »*Literaturbeilage*«-jában közli munkáskérdést illető irodalmi termékeket.

A *közgazdaság* köréből több igen jelentős bibliographiai gyűjtés emelhető ki.

»*Bibliography of economics*« ed. by the Faculty of the Department of political economy of the University of Chicago (Chicago, 1909—.), mely a »*Journal of political economy*« havi bibliographiájának összefoglalása. Könyvek, folyóiratcikkek, recenziók, hivatalos kiadványok. Az 1909-iki kötet pl. 7.000 – 7.500 címet tartalmaz.

»*Economic bulletin*« publ. quarterly by the American Economic Association (Baltimore, 1908—.), mely folytatása a »*Quarterly Journal of economics*« által 1886—1907-ig közölt bibliographiának.

A »*Revue économique internationale*« havi mellékleteként jelenik meg ma Louis Masure szerkesztésében a »*Bibliographia Economica Universalis*«.

A »*Revue d'économie politique*« bibliographiai melléklete a »*Bulletin bibliographique trimestriel*, établi par G. & M. Algassa, H. E. Barraud, L. Polier.«

A mezőgazdaság irodalma különösen alapos nyilvántartásban részesül. Csak a legfontosabb mezőgazdasági bibliographiai folyóiratokat említjük meg.

»*Bibliographie agricole*. Revue paraissant tous les deux mois, donnant un compte rendu des mémoires et travaux concernant l'agriculture publiés sous forme de volumes, brochures, articles de revues et de journaux. (Paris, 1905—.)

Institut international d'agriculture. Bulletin bibliographique hebdomadaire. (Roma, 1910—.)

»*Institut international de Bibliographie. Bibliographia agronomica universalis*. Répertoire bibliographique des travaux parus sur l'agriculture. Par E. Ottavia & A. Marescalchi« (Bruxelles, 1913—.).

A vasútügy bibliographiája a »*Bibliographie mensuelle des chemins de fer*« (Bruxelles, 1907—.).

A kereskedelemügy bibliographiáját közli havonta a »*Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis*«, melynek évi kiadása a »*Bibliographie der Handelswissenschaften*« (Leipzig, 1909—.).

A »*Közgazdasági Szemle*« már most, hasonlóképpen a külföld említett folyóirataihoz, 1902 óta közli a társadalomgazdaságtani bibliographiát; és pedig 1902—1904-ig a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet, 1905—1907-ig a »*Kritische Blätter für die gesamten Sozialwissenschaften*« szerkesztősége, 1908—1912-ig a berlini nemzetközi társadalomtudományi bibliographiai intézet, 1912—1914-ig a budapesti Városi Nyilvános Könyvtár közreműködésével, míg végül az ezzel való együttműködés is lehetetlenné vált.

E sok hányattatás élénken tükrözi vissza az együttműködés minden nehézségét a bibliographiai termelés terén. Ily körülmények között a »*Közgazdasági Szemle*« szerkesztősége a »*Társadalomgazdaságtani Bibliographia*« önállóan való, saját kezelésben történő nyújtását határozta el.

Ezen elhatározásnál mérlegeltettek azon külső körülmények, melyek külön társadalomgazdaságtani bibliographia nyújtását egyáltalán indokoltá teszik, mikor használható, s pontosan megjelenő társadalomtudományi

bibliographia is áll rendelkezésre a *Maas* szerkesztette »*Bibliographie der Sozialwissenschaften*« képeben. Ez indokok a következők. Magyarországon először is ily tartalmú bibliographiai folyóirat nincsen. A nagy külföldi bibliographiai folyóiratok nehezen hozzáférhetők, Magyarországon keveset forognak. A külföldön megjelenő bibliographiák, s így a nemzetközi »*Bibliographie der Sozialwissenschaften*« is, ma tényleg nem közölnek magyar irodalmi termékeket. Végül a felhozott folyóiratok sora élénken igazolja, hogy a szakfolyóiratok által való válogatott bibliographia nyújtás, a meglévő nemzetközi s tisztán bibliographiai organumok mellett, ma még mindig szükségletet pótló működés.

A »*Közgazdasági Szemle*« által azonban ezentúl önállóan való bibliographia nyújtás maga után vonja annak szűk keretek közé való szorítását. Éppen ezért a »*Közgazdasági Szemle*« nyújtotta »*Társadalomgazdaságtani Bibliographiá*«-ban a fő törekvés arra fog irányulni, hogy semmi elvi jelentőségű mű és cikk az olvasó figyelmét ki ne kerülje; vagyis úgy a könyvek, mint a folyóiratcikkek megválasztása erős kritikával fog történni, hogy így szigoruan válogatott jegyzék kerüljön az olvasó elé.

A bibliographia három havi időközökben, a nemzetközi tizedes rendszer alapján csoportosítva fog megjelenni, e bevezető szerény írójának egyszerűsítettől áthatott munkája képpen.

Krisztics Sándor

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI

BIBLIOGRAPHIA

≡ 1915 JANUÁR—MÁRCZIUS ≡

31 Statisztika

- Behr-Pinnov.* Statistische Beiträge für die Beurteilung der Säuglingssterblichkeit in Preussen. Berlin: Kaiserin Auguste-Viktoria Haus 1915. 156 p.
- Borgh, R. van der.* Gutachten zu dem Fragebogen f. Erhebungen über den städtischen Immobiliarkredit. Berlin: Heymann 1914. VI, 130 p.

*

- Bresciani-Turroni, C.* Kritische Betrachtungen über einige Methoden der Einkommenstatistik. Statist-Monatschr. 1915. 20, 1. p. 1—30.
- Cantelli, F.* Media aritmetica, media probabile e media piu probabile. GiornEconomet. 1915. 50, 2. p. 157—74.
- Gross, P.* Die Reorganisation des statistischen Dienstes in der Schweiz. ZSchweizStatist. 1915. 51, 1. p. 1—14.
- Hecke, W.* Erfahrungen mit der Zählmaschine. AllgStatistischesA. 1915. 8, 3—4. p. 694—707.
- Heiss, Cl.* Die Berufszählung v. England u. Wales f. das Jahr 1911. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 535—583.
- Klumker, J.* Statistik u. Fürsorgewesen, insbesondere Säuglingssterblichkeit u. Säuglingsfürsorge. ZSozialwiss. 1915. 6, 1. p. 1—15; 2. p. 99—108.
- Kootz, R.* Der Anteil der uns feindlich gesinnten Staaten an der Ausländerbevölkerung des Deutschen Reiches. ZStaatswiss. 1915. 71, 1. p. 137—44.
- Kürten, O.* Wege und Ziele der staat-

lichen Wohnungszählungen. DStat-Zentralbl. 1915. 7, 1. p. 1—6; 2. p. 33—44.

Landsberg, O. Ergebnisse der deutschen Berufs- u. Betriebszählung in ihrer Bedeutung für die Sozialpolitik. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 1—2. p. 1—73.

Mayr, G. Ausgestaltung des Hochschulunterrichts in der Statistik an den Universitäten. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 733—750.

Most, O. Zur Wirtschafts- u. Sozialstatistik der höheren Beamten in Preussen. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 181—218.

325 Gyarmatpolitika Telepités Vándorlások

Barrows, D. P. A decade of American government in the Philippines 1903—1913. New York: World Bk. Co. 1914. 66 p.

Boyce, W. D. United States: Colonies and dependencies. New York: Rand 1914. 16, 638 p.

Joseph, S. Jewish immigration to the United States 1881—1910. New York: Longmans 1914. 209 p.

Warnack, M. Unsere Kolonialwirtschaft. Berlin: Kolonialwirtschaftl. Komitee 1914. 136 p.

*

Donie, J. Die Besiedlung der künstlich bewässerten Ländereien des Punjab. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 1. p. 110—34.

Jacini, S. Italienische Auswanderung nach Deutschland. WeltwirtschA. 1915. 5, 1. p. 124—136.

- Oroszország.* Der Stand der inneren Kolonisation in Sibirien 1913. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 119—34.
- Pedrazzi, O.* Firenze centro di studi coloniali. NuovaAnt. 1915. 50, 1033. p. 449—54.
- Sheridan, F.* „Die überbevölkerten Distrikte“ von Irland u. die Tätigkeit des „Amtes für überbevölkerte Distrikte“. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 2. p. 111—38.
- Wagemann, E.* Das Deutschtum in Südamerika. DeutscheRdsch. 1915. 162, 3. p. 321—43.
- Wagemann, E.* Die deutschen Kolonisten in Südamerika. Schmollers-JB. 1915. 39, 1. p. 283—94.

33 Szociálpolitika

- Salz, Arth.* Die Rechtfertigung der Sozialpolitik. Heidelberg: Weiss 1914. 37 p.

*

- Szterényi J.* A háború szociálpolitikája. MunkásüSz. 1915. 6, 5. p. 97—115.

331 Munkáskérdés

- Barnich, G.* La législation et l'organisation ouvrières en Belgique. Bruxelles: Rossel 1914.
- Isay, Harry.* Liberalismus u. Arbeiterfrage in Belgien. 1830—1852. Stuttgart: Cotta 1915. XVI, 102 p.
- Lennard, Reg.* Economic notes on English agricultural wages. New-York: Macmillan 1914. 12, 154 p.

*

- Belgium.* Die Lage der Landarbeiter in Belgien. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 96—105.
- Fechlinger, H.* Mindestlohnbehörden. ZStaatswiss. 1915. 71, 1. p. 151—56.
- Heiss, C.* Die Arbeitsteilung und die Beschäftigung minderwertiger Arbeitskräfte in der modernen Grossindustrie. SozKultur. 1915. 35, 2. p. 73—80.
- Mleineck, C.* Der Einfluss des Krieges auf die Frauenarbeit. ArchFrauenarb. 1915. 3, 1. p. 1—19.
- Seydel.* Wohlfahrtseinrichtungen der preussisch-hessischen Eisenbahngemeinschaft 1913. ArchEisenbahnw. 1915. 1. p. 30—109.

331.6 Munkapiac

*

- Heinemann, W.* Neue Aufgaben und Wege für den kaufmännischen Arbeitsnachweis. SozPrax. 1915. 24, 20. p. 449—54.

- Lederer, E.* Lage des Arbeitsmarktes u. Aktionen der Interessenverbände zu Beginn des Krieges. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 147—195.
- Schneider, G.* Die Arbeitsvermittlung für Kaufleute. SozPrax. 1915. 24, 24. p. 545—50.; 25. p. 573—76.
- Umbreit, P.* Kriegsfürsorge und Arbeitsvermittlung. SozialistMh. 1915. 1, 5. p. 234—39.

331.823 Munkásvédelem

- Calvo y Camina, Pedro.* Accidentes del trabajo. Madrid: Establecimiento Tip. 1915. 78. p.
- Willis, W. N.* White slaves of toil. London: Pearson 1914. 208 p.

*

- Bender.* Über den Arbeiterschutz in Glühlampenfabriken. Concord. 1915. 22, 4—5. p. 61—63.
- Voltmer.* A munkásvédelem és az iparfelügyelet befolyása a nép és haderő fejlesztésére. MunkásüSz. 1915. 6, 3—4. p. 70—75.

331.88 Szakszervezetek

- Köhne, A.* Die deutschen Knappschaftsvereine. Hannover: Hellwing 1915. 96 p.

*

- Braun, A.* Realismus u. Utopismus in den Gewerkschaften. Gewerksch (Berlin). 1915. 19, 5. p. 65—68; 6. p. 81—84.
- Deutsch, J.* Die österreichischen Gewerkschaften im Kriege. NeueZeit. 33, 1. 16. p. 485—492.
- Kampffmeyer, P.* Freie Gewerkschaften Deutschlands u. der Krieg. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 1—2. p. 149—176.

333.32 Lakáskérdés

- Breuer, A.* Realkredit u. Wohnungsfürsorge. Wien: Anzengruber-Verl. 1915. 27. p.

*

- Battenstein, P.* Praktische Wohnungsfürsorge. ZWohnungsw. 1915. 13, 11. p. 155—58.
- Erman, H.* „Deutsche“ Mietskaserne und „belgisches“ Einfamilienhaus. Bodenref. 1915. 26, 2. p. 43—46.

334 Szövetkezetek

- Cassau, Theod. O.* Die Konsumvereinsbewegung in Grossbritannien. München: Duncker 1915. XXII, 320

p. (Schriften d. Ver. f. Sozialpol. 150, 1.)

*

Altenrath. Die Baugenossenschaften u. der Krieg. Concord. 1915. 22, 6. p. 80—85.

Jelland, T. E. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Australien. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 1. p. 12—21.

Michels-Lindner, G. Die preisregulierende Wirkung der Konsumgenossenschaften. ZSchweizStatist. 1915. 51, 1. p. 44—53.

Németország. Die Baugenossenschaften und der Krieg. ZeitschrWohnungswesen. 1915. 13, 7. p. 84—95.; 8. p. 110—20.; 9. p. 126—29.

Németország. Das Konsumvereinswesen in Deutschland. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 1. p. 1—11.

Radtke. Die Einwirkung des Krieges auf die wirtschaftliche Lage der Baugenossenschaften. ZWohnungsw. 1915. 13, 10. p. 137—41.

Spanyolország. Der Stand des Landwirtschaftlichen Genossenschaftswesen in Spanien. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 11—30.

335 Szociálizmus

*

Bernstein E. Die Internationale der Arbeiterklasse u. der europäische Krieg. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 267—322.

Földes B. Adalékok Marx Károly ismeretéhez. KözgazdSz. 1915. 53, 1—2. p. 1—36.

Heine, W. Die deutsche Sozialdemokratie in der Internationale. SozialistMh. 1915. 1, 1. p. 1—11.

Heine, W. A szociáldemokrácia az új Németországban. SzociálpolSz. 1915. 5, 3—4. p. 78—89.

Hermberg, P. Internationale Beziehungen der deutschen Arbeitgeber-, Angestellten- u. Arbeiterverbände. WeltwirtschA. 1915. 3, 1. p. 105—123.

Jäger, G. Der marxistische Neukriticismus. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 375—422.

Kampffmeyer, P. Die zweite Internationale u. der Krieg. SozialistMh. 1915. 1, 1. p. 82—86.; 3. p. 128—32.

Kiss M. A háború és a munkásmozgalom. SzociálpolSz. 1915. 5, 1—2. p. 17—22.

Oppenheimer, F. Eine Revision des sozialdemokratischen Programms. ZPolitik. 1915. 8, 1—2. p. 255—65.

Schmoller, G. Friedrich Engels u. Karl Marx. Ihr Briefwechsel v. 1844—83. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 423—32.

Winnig, A. Die deutsche Arbeiterbewegung u. der Krieg. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 1—2. 133—148.

Winnig, A. Der Krieg u. die gewerkschaftliche Internationale. SozialistMh. 1915. 1, 1. p. 11—16.

Zepler, W. Über den Internationalismus der Sozialdemokratie. SozialistMh. 1915. 1, 6. p. 274—82.

36 Jótékonyág Szegényügy

Bosanquet, Helen. Social work in London 1869—1912. New York: Dutton 1914. 420 p.

*

Drechsler. Die Stellung der Gemeinden zur öffentlichen u. privaten Armenpflege in Deutschland u. dem Auslande. ZArmenwes. 1915. 16, 3—4. p. 37—54.

Klumker, Chr. J. Fürsorgewesen während des Krieges. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 469—89.

Lindemann, H. Aufgaben u. Tätigkeit der Gemeinden im Kriege. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 196—266.

Schmid, C. A. Das gesetzliche Armenwesen in der Schweiz. ZArmenwes. 1915. 16, 1—2. p. 21—28.

38 Közgazdaság

Cancio Mena, Juan. Tratado de economía política. Saragoza: Impr. del Heraldo 1914. 400 p.

Schulze-Gaevernitz, Gerh. v. „Wirtschaftswissenschaft?“ München: Duncker 1915. 31 p.

*

Alberti, M. Per una conversione quantitativa negli studi economici. GiornEconomist. 1915. 50, 2. p. 188—94.

Dix, A. Kriegswirtschaftslehre. Recht-&Wirtsch. 1915. 4, 3. p. 79—82.

Goldscheid, R. Menschenökonomie als neuer Zweig der Wirtschaftswissenschaft. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 516—535.

Schultze, E. Kraftaufspeicherung und Kraftanwendung. ZStaatswiss. 1915. 71, 1. p. 15—38.

Schwiedland, E. Eigentum u. Erbrecht. SozKultur. 1915. 35, 2. p. 80—98.

Sigwart, G. Die Fruchtbarkeit des Bodens als historischer Faktor. SchmollersJB. 1915. 89, 1. p. 113—42.

- Stolzmann, R.* Die Kritik des Objektivismus. JBNationalök. 1915. 104, 2. p. 145—214.
- Varró J.* Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez. KözgazdSz. 1915. 53, 1—2. p. 48—129.; 3. p. 169—197.
- Vinci, F.* L'induzione quantitativa negli studii economici. GiornEconomist. 1915. 50, 2. p. 175—87.
- Wirz, Wilh.* Zur Logik des Qualitätsbegriffes. JBNationalök. 1915. 104, 1. p. 1—11.

380.33 Tőke Kapitalizmus

- Embden, van.* De oorlog en het kapitalisme. Amsterdam: Scheltema 1914. 116 p.
- Pereyra, Alcantára.* El capitalismo y el problema económico. Barcelona: Portavella 1915. 114 p.

*

- Jaffé, E.* Der treibende Faktor in der kapitalistischen Wirtschaftsordnung. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 3—29.
- Schulze, Ernst.* Das französische Kapital in Russland. FinArch. 1915. 32, 1. p. 125—33.

380.345 Nemzeti vagyon

- Helfferich, Karl.* Deutschlands Volkswohlstand 1888—1913. 5. Aufl. Berlin: Stilke 1915. XVII, 142 p.
- Mallock, W. H.* Social reform. An examination of the increase and distribution of wealth 1801—1910. London: Murray 1914. 404 p.

*

- Rudloff, L.* Die Gestaltung des Reinertrages u. Kapitalwertes des land- u. forstwirtschaftlich genutzten Bodens in Frankreich 1851—1912. JBNationalök. 1915. 104, 2. p. 215—30.
- Weyermann, M. E.* Die statistischen Versuche einer Erfassung des Volksvermögens. ZSchweizStatist. 1915. 51, 1. p. 54—70.

380.36 Érték Ár

- Eulenburg, F.* Untersuchungen über Preisbildung. Leipzig: Duncker 1914. V, 422 p. (Schr. d. Ver. f. Sozialpol. 145, 2.)

*

- Bresciani-Turroni, C.* Di alcune relazioni fra prezzi presenti. GiornEconomist. 1915. 50, 4. p. 311—33.
- Busch, A.* Einige Bemerkungen zur Lebensmittel-Preisstatistik in der

- Kriegszeit. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 610—617.
- Eggenschwyler, W.* La guerra e la pace come determinanti dei movimenti generali dei prezzi. RiformaSoc. 1915. 26, 1. p. 65—80.
- Eggenschwyler, W.* Krieg u. Preisbewegung. Bank. 1915. 1. p. 24—32.
- Köhler, W.* Die Objektivität. Untersuchungen ü. die logische Struktur des Werturteils. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 71—76.

380.8 Gazdasági leírás

- Belgien.* Land, Leute, Wirtschaftsleben. Hg. im Auftr. d. kaiserl. deutschen General-Gouvernements. Berlin: Mittler 1915. IV, 154 p.
- Bruce, G. J.* Brazil and the Brazilians. New York: Dodd 1915. 307 p.
- Hoefliger, Walt.* Die finanzielle Kriegsbereitschaft der schweizerischen Eidgenossenschaft. Zürich: Füssli 1914. XI, 254 p.
- Keisel, Frz. & Arth. Spiethoff.* Österreichs Finanzen u. der Krieg. München: Duncker 1915. 36 p.
- Montesquiou, Léon.* Notes sur la Roumanie. Paris: Libr. nat. 1914.
- Nötzel, Karl.* Das heutige Russland. München: Müller 1915. XIII, 480 p.
- Prange, O.* Deutschlands Volkswirtschaft nach dem Kriege. Berlin: Puttkammer 1915. VIII, 170 p.
- Rathgen, K.* Deutschlands wirtschaftliche Lage. Hamburg: Boyen 1914. 22 p.
- Roger, R.* La Colombie économique. Paris: Tenin 1914. 500 p.
- Rusmisl, Levi Clyde.* Industrial-commercial geography of the United-States. New York: Palmer 1914. 294 p.
- Schilder, Sigm.* Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft. 2. Bd. Naturfaktoren u. soziale Vorgänge in der Weltwirtschaft. Berlin: Siemenroth 1915. XII, 736 p.
- Verril, Alpheus Hyatt.* Cuba past and present. New York: Dodd 1915. 257 p.
- Verril, Alpheus Hyatt.* Porto Rico past and present, and San Domingo of to day. New York: Dodd 1915. 21, 358 p.

*

- Belgium.* Grund u. Bodenbesitz, Arbeitsverhältnisse u. Arbeitsvertrag im Belgischen Kongo. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 1. p. 75—88.
- Bendix, L.* Die amerikanische Volkswirtschaft unter dem ersten Einfluss

- des europäischen Krieges. ArchSoz-Wiss. 1915. 40, 2. p. 371—430.
- Blinh, H.* Wirtschaftliche Lage der Niederlande in den ersten Kriegsmomonaten. WeltwirtschA. 1915. 5, 1. p. 137—160.
- Borgatta, G.* Imperialismo, nazionalismo, organismo industriale in Italia. RiformaSoc. 1915. 26, 1. p. 81—98.
- Cunow, H.* Vom Wirtschaftsmarkt. NeueZeit. 1915. 33, 1. 22. p. 691—698.
- Dix, Arth.* Die wirtschaftliche Mobilmachung Deutschlands 1914. JBNationalök. 1915. 104, 1. p. 12—51.
- Federn, W.* Österreich-Ungarns Geld- u. Kreditwesen im Kriege. ArchSoz-Wiss. 1915. 40, 2. p. 323—50.
- Geisser, A.* L'imperio Britannico. RiformaSoc. 1915. 26, 1. p. 1—64.
- Graner, H.* Die französische Finanzen in Kriegszeit. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 337—43.
- Gygax, P.* Die wirtschaftliche Rüstung der Schweiz. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 454—68.
- Hartung, H.* Wirtschaftliche u. finanzielle Entwicklung Frankreichs u. der Krieg. BankA. 1915. 14, 7. p. 111—121.
- Kambe, M.* Grundlagen u. Entwicklungstendenzen der japanischen Volkswirtschaft. WeltwirtschA. 1915. 5, 1. p. 63—75.
- Kaliski, J.* Unsere wirtschaftliche Kriegsrüstung. SozialistMh. 1915. 1, 1. p. 22—27.
- Kaufmann, E.* Die Finanz- u. Wirtschaftslage Frankreichs im Kriege. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 431—53.
- Losch, H.* Belgien als Volkswirtschaftskörper. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 584—610.
- Müller, E.* Die ungarische Volkswirtschaft. ZSozialwiss. 1915. 6, 1. p. 16—24.
- Oroszország.* Szibéria gazdasági jövője. MezőgazdSz. 1915. 33, 1. p. 12—20.; 3. p. 106—15.
- Österreichs* Finanzen u. der Krieg. ÖsterrVolkswirt. 1915. 7, 20. p. 301—4.
- Pereszlényi P.* A háború előtti Belgium közgazdasági helyzete. MagyarFigy. 1915. 1, 1. p. 68—73.
- Pohle, L.* Die deutsche Volkswirtschaft im Kriegszustande. ZSozialwiss. 1915. 6, 2. p. 69—86.
- Porri, V.* L'organizzazione dell'economia germanica e la crisi della guerra. RiformaSoc. 1915. 26, 2—3. p. 197—233.
- Russlands* Finanz- u. Währungssorgen.

ÖsterrVolkswirt. 1915. 7, 19. p. 289—91.

Sartorius, A. Die Entwicklung der deutschen u. der englischen Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert u. der Weltkrieg. ZPolitik. 1915. 8, 1—2. p. 43—87.

Sternheim, B. Die ökonomische Lage Hollands. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 325—36.

380.9 Gazdaságtörténet

Albrecht, Paul. Die volkswirtschaftlichen u. sozialen Fragen in der Frankfurter Nationalversammlung. Halle. 1914. 63. p.

Bogart, E. L. & C. M. Thompson. Exercise book in economic history of the United States. New York: Longmanns 1914. 63 p.

Hugelmann, Karl. Historisch-politische Studien. Wien: St. Robertus 1915. IV, 488 p.

*

Philippovich, E. Geschichtliches zu den österreichisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen. ÖsterrVolkswirt. 1915. 7, 16. p. 237—40.; 17. p. 253—56.

Rümelin, M. Der Tübinger Vertrag v. 8. VI. 1515. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 1—16.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

Gothein, Eberh. Krieg u. Wirtschaft. Heidelberg: Weiss 1914. 110 p.

Hirsch, Wilh. Wirtschafts- u. Verkehrsfragen im Kriege. Essen: Girardet 1915. 26 p.

Jaffé, Edg. Volkswirtschaft u. Krieg. Tübingen: Mohr 1915. 30 p.

*

Brentano, L. Der Krieg u. die Verhütung seiner Wiederkehr. ArchSoz-Wiss. 1914. 40, 1. p. 30—42.

Crüger, H. Die Regelung des Wirtschaftslebens zur Kriegszeit. Nord & Süd. 1915. 39, 1. p. 43—46.

Eckstein, G. Englands Siegespreis. NeueZeit. 1915. 33, 1. 23. p. 705—710.

Egyesült-Államok érdekei a világháborúban. MagyarFigy. 1915. 1, 4. p. 253—60.

Fischer, E. Krieg u. sozialistisches Werden. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 1—2. p. 74—132.

Kádár G. A kapitalizmus háborúja. MagyarFigy. 1915. 1, 2. p. 106—13.

Kirdorf, E. Landwirtschaft, Handel u. Schwerindustrie im Weltkrieg. Nord & Süd. 1915. 93, 2. p. 152—59.

- Lansburgh, A.* Grundsätzliches zur Frage der Kriegsentschädigung. Bank. 1915. 3. p. 199—213.
- Lederer, E.* Organisation der Wirtschaft durch den Staat im Kriege. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 118—146.
- Mendel, J.* Staatliche Massnahmen für die Kriegsbereitschaft des deutschen Wirtschaftslebens. Techn&Wirtsch. 1915. 8, 1. p. 28—34; 2. p. 59—66.
- Perels, E.* Die wirtschaftlichen Kriegsmassnahmen in Österreich. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 351—70.
- Schilder, S.* Weltwirtschaftliche Hintergründe des Weltkrieges. WeltwirtschA. 1915. 5, 1. p. 1—22.
- Schippel, M.* Englischer Wirtschaftskrieg u. amerikanische Interessen. SozialistMh. 1915. 1, 1. p. 16—22.
- Szabó E.* Gazdasági szervezet és háború. HuszadikSzáz. 1915. 31, 1. p. 1—37.
- Terni, G.* La preparazione monetaria alla guerra. NuovaAnt. 1915. 50, 1034. p. 658—63.
- Varga, E.* Probleme der Kriegswirtschaft. NeueZeit. 1915. 33, 1. 15. p. 449—461.

381.21 Tudományos üzemtan

- Briscoe, Norris A.* Economics of efficiency. New York: Macmillan 1914. 15, 385 p.
- Mayer, Max.* Die Anregungen Taylors für den Baubetrieb. Berlin: Springer 1915. 40 p.
- Stoekert, G.* Die Organisation u. die Aufgaben des Maschinenbetriebes in Hüttenwerken. Kattowitz: Böhm 1915. IV, 104 p.

381.63 Közélelmelés

- Akers, Alfr.* The war and the world's wheat. London: Simpkin 1914. 22 p.

*

- Ballod, K.* Die Volksernährung im Krieg u. Frieden. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 77—112.
- Frank, A.* Volksernährung u. Landwirtschaft in der Kriegszeit. Techn&Wirtsch. 1915. 8, 1. p. 18—27.
- Garino-Canina, A.* Gli alti prezzi dei cereali ed i calmieri. RiformaSoc. 1915. 26, 2—3. p. 234—47.
- Klopper, Volkmar.* Wichtige Ernährungsaufgaben im Kriege. ArchSozWiss. 1915. 40, 2. p. 499—509.
- Zirn, G.* Der Nährbedarf Österreichs u. seine Deckung. ÖsterrVolkswirt.

1915. 7, 21. p. 317—19; 22. p. 333—36; 23. p. 353—56; 24. p. 369—71.

- Zitzen, E.* Die Grundlagen unserer Fleischversorgung. SozKultur. 1915. 35, 1. p. 5—14.

382 Bányászat

- Gebhard, F.* Der Torf, seine Gewinnung u. Verwertung. Berlin: Verl. d. Tonindustrie Z. 1915. 64 p.
- Jungeboldt & Eschenbruch.* Die Kohlenaufbereitung. Essen: Bädker 1915. III, 149 p.
- Németszág. Verein deutsch. Eisenhüttenleute.* Gemeinfassliche Darstellung des Eisenhüttenwesens. 9. Aufl. Düsseldorf: Verl. Stahleisen 1915. XII, 438 p.

*

- Jöhlinger, O.* Koloniale Bergbaugesellschaften. Techn&Wirtsch. 1915. 8, 3. p. 85—94.
- Pudor, H.* Die Inventur der Eisenerze der Welt. JBNationalök. 1915. 104, 2. p. 231—37.

383 Mezőgazdaság

- Charbonnier, Jean.* Elektrische Überlandwerke u. Landwirtschaft. Berlin: Losdan 1914. 54 p.
- Greve, Rud.* Der Zusammenhang zwischen Höhe u. Sicherheit der Ernten. Göttingen: Vandenhoeck 1914. 103 p.
- Hegedüs István.* Az éghajlat hatása az Alföld mezőgazdasági termelésére. Debreczen: Csáthy 1914. 178 p.
- Ráde Károly.* A cserepes növények és virágágyak gondozásának szabályai. Budapest: Háziny. 1915. 22 p.
- Wolf, Jac.* Der Tabak. Anbau, Handel u. Verarbeitung. Leipzig: Teubner 1915. IV, 103 p. (Aus Natur u. Geistesw., 416.)

*

- Egyesült-Államok.* Die landwirtschaftlichen Bedürfnisse der Vereinigten Staaten. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 106—18.
- Farkas G.* Háborús mezőgazdasági szemle. HuszadikSzáz. 1915. 31, 2—3. p. 139.
- Japán.* A mezőgazdaság Japánban. MezőgazdSz. 1915. 33, 1. p. 8—12.
- Mattyasovszky M.* A földművelés közgazdaságtana. Rendszertani kérdések. KözgSz. 1915. 53, 3. p. 161—168.
- Degen Á.* A háború és magkereskedelem. MezőgazdSz. 1915. 33, 2. p. 49—55.

383.1 Földbirtokpolitika

Martens, Heinr. Die Agrarreformen in Irland. München: Duncker 1915. XIV, 282 p.

Slavescu, V. J. Die Agrarfrage in Rumänien. Halle. 1914. 77 p.

*

Ausztria. Die neueste Agrarpolitik in Österreich. III. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 77—95.

Bulgária. Die Verteilung der landwirtschaftlichen Ländereien u. des Grundeigentums. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 1. p. 89—109.

Jäger, E. Die agrarische Bewegung der 80-er u. 90-er Jahre. SozKultur. 1915. 35, 3 p. 146—59.

Köttgen, J. Die Agrarfrage in England. NeueZeit. 1915. 33, 1. 20. p. 611—620.

Strehlow. Der städtische Boden als Handelsware u. seine Preisbildung. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 363—79.

Schwege, L. Das Unglück der Terraingeschäfte sind die Zinsen. Bodenref. 1915. 26, 6. p. 165—68.

383.49 Erdészet

Chapman, Herman H. Forest valuation. New York: Wiley 1914. 16, 310 p.

Glaser, Theod. Beiträge zur Waldwertrechnung u. forstliche Statistik. Tübingen: Laupp 1915. VIII, 146 p.

Koegel, L. Das Urwaldphänomen Amazoniens. München 1914. 82 p.

383.6 Állattenyésztés

Pfannenschmidt. Die argentinische Viehzucht. Berlin: Parey 1914. 164 p.

Répássy Miklós. Édesvízi halászat és halgazdaság. 2. kiadás. Bp.: Nagel 1914. 549 p.

Wehrle. Das Veterinärwesen. Berlin: Springer 1914. 79 p.

*

Bodor E. Amerikai ügetők. MezőgazdSz. 1915. 33, 1. p. 23—27.

Rombay D. A háború és állattenyésztésünk. MagyFigy. 1915. 1, 2. p. 123—30.

384 Iparpolitika

Wilden, Jos. Zur wirtschaftlichen Förderung des Handwerks. Crefeld: Greven 1915. 67 p.

Guyot, Yves. L'industrie et les industriels. Paris: Doin 1914. XX, 365 p.

Verril, Alpheus H. South- and Central-

American trade conditions of today. New York: Dodd 1914. 14, 255 p.

*

Bräuer, K. Hausindustrie u. Heimarbeit. ZSozialwiss. 1915. 6, 1. p. 25—39; 2. p. 87—98.

Lux, H. Die Neuorientierung unserer Industrie durch den Weltkrieg. SozialistMh. 1915. 1, 4. p. 184—92.

Revere, C. T. Latin-American trade possibilities. NorthAmRev. 1915. 201, 1. p. 72—81.

Schuchart, Th. Die kriegswirtschaftlichen Aufgaben der deutschen Industrie. Techn&Wirtsch. 1915. 8, 1. p. 1—17.

Waldecker. Die Deutschen u. das deutsche Kapital in der russischen Industrie. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 351—62.

384 Egyes iparágak

Berthold, K. P. Untersuchungen über d. Standort d. Maschinenindustrie in Deutschland. Jena: Fischer 1915. VII, 132. p.

Bianchi, A. La lana e la sua industria. Milano: Vallardi 1915. 128 p.

Binz, Arth. Die chemische Industrie u. der Krieg. Stuttgart: D. Verl. 1915. 29 p.

Jacobi, B. Die Elektrizität im Baugewerbe. Leipzig: Hachmeister 1914. 28 p.

Jettmar, Jos. Die Lederhandschuhfabrikation. Lpzg: Voigt 1915. VIII, 356 p.

Neumann, Jos. Monopolenentwicklung u. Gesetzgebung in der deutschen Spiritusindustrie. Berlin: Dtsche Destillateur Z. 1915. 47 p.

Woodhouse, T. & T. Milne. Jute and linen weaving. 2. ed. New York: Macmillan 1914. 27, 590 p.

*

Anzilotti, E. L'industria dei laterizi. GiornEconomist. 1915. 50, 2. p. 111—56.

Beukenberg, W. Die Schwerindustrie nach dem Kriege. Nord&Süd. 1915. 39, 2. p. 160—64.

Klößner, P. Der Weltkrieg u. die Erwartung der Montanindustrie. Nord&Süd. 1915. 39, 2. p. 164—67.

Müller, Th. Die deutsche Eisenindustrie im Weltkriege. Nord&Süd. 1915. 39, 2. p. 143—52.

Niedt, O. Die oberschlesische Montanindustrie im Zeichen des Weltkrieges. Nord&Süd. 1915. 39, 3. p. 270—74.

Wassermann, L. Die Entwicklung und Gliederung der deutschen Spiritusindustrie. JBNationalök. 1915. 104, 1. p. 77—89.

Zuckerkandel, V. Die deutsche Eisen- u. Stahlindustrie. Nord&Süd. 1915. 39, 3. p. 274—77.

385.3 Postaügy

Manes, Alfr. Ersatz der Briefmarken durch Frankiermaschinen. Berlin: Dtscher Städteverl. 1915. 47 p.

*

Wittiber, H. Tarifwesen u. Tarifpolitik im Fernsprecherverkehr von Ort zu Ort unter bes. Berücks. der deutschen Verhältnisse. FinArch. 1915. 32, 1. p. 1—53.

385.5 Vasútügy

Colson, C. Railway rates and traffic. Trad. by L. R. Christie. New York: Macmillan 1915. 8, 195 p.

Monksell, Rob. French railways. NeNew York: Dutton 1915. 32 p.

Schumacher, Fritz. Das eidgenössische Eisenbahndepartement 1873—1913. Bern: Grunau 1915. 338 p.

*

Edwards. Der Einfluss der Frachtkosten auf die Preise der Massengüter. ArchEisenbahnw. 1915. 1. p. 283—324.

Edwards, W. H. Zukunftsaussichten der nordamerikanischen Eisenbahnpolitik. ArchEisenbahnw. 1915. 1. p. 1—29.

Mertens. Zur Geschichte des Eisenbahntarifwesens in Russland. ArchEisenbahnw. 1915. 2. p. 368—79.

Sakolski, A. M. Some economic problems of railroad valuation. AmEconRev. 1915. 5, 1. p. 12—26.

Salomon. Die Warschau-Wiener Eisenbahn u. ihre Verstaatlichung. ArchEisenbahnw. 1915. 1. p. 110—27; 2. p. 345—67.

Tecklenburg. Personen- u. Güterverkehr. ArchEisenbahnw. 1915. 2. p. 253—82.

Zimmermann. Die Beförderungspreise auf der österreichisch-ungarischen Donau u. die Eisenbahnen. ArchEisenbahnw. 1915. 2. p. 325—44.

385.6 Hajózás

Bakenhuss, Reuben etc. The Panama Canal. New York: Wiley 1914. 9, 297 p.

Bancroft, Hubert Howe. The new Paci-

fic. 3. ed. New York: Bancroft Co. 1915. 8, 549 p.

Hepburn, Alonzo B. Artificial waterways of the world. New York: Macmillan 1914. II, 171 p.

Sartatti, G. Navigazione. Milano: Soc. Ed. Libreria 1915. 142 p.

*

Fitger, E. Die Welthandelsschifffahrt der Zukunft. ÖsterrVolkswirt. 1915. 7, 21 p. 320—22.

386 Kereskedelmi politika

Colombo, Piero. I libri di commercio nella legislazione comparata. Milano: Stampa 1914.

Grossmann, H. Über gute Geschäftssitten. Leipzig: Glockner 1914. 72 p.

Musgrave, C. H. The London Chamber of commerce 1881—1914. London: Wilson, 1914. VIII, 93 p.

*

Eggenschwyler, W. Verso la libera concorrenza fra governi. Riforma-Soc. 1915. 26, 2—3. p. 151—69.

Lustig, L. Deutscher Eisenhandel. Nord&Süd. 1915. 39, 3. p. 281—86.

Micke. Die Frage der Bilanzaufstellung im Kriege. DWirtschZ. 1915. 11, 3. p. 65—78.

Netter, C. L. Metallhöchstpreise u. Metallhandel. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 2. p. 39—42.

Stevens, W. H. S. The Clayton Act. AmEconRev. 1915. 5, 1. p. 38—54.

386.2 Külkereskedelem

Angelescu, J. N. L'évolution du commerce extérieur de la Roumanie. Bucarest: Independenta 1914. 35 p.

Azzarita, Leon. Il commercio italiano. Milano: Stampa 1914.

Benedetti-Cerruti, Giov. de. Contributo agli studi per una nostra maggior penetrazione e commerciale in Cina. Perugia: Bartelli 1915. 106 p.

Brown, Harry G. International trade and exchange. New York: Macmillan 1914. 18, 153, 197 p.

Dominicus, Dav. Der Kampf um den Weltmarkt. Frankfurt a. M.: Engler 1914. 51 p.

Dore, Valentino. Le marché des céréales d'Anvers. Roma: Ist. Intern. d'Agricoltura 1915. VII, 64 p.

Konstantinoff, P. Der Aussenhandel Bulgariens. Zürich: Rascher 1914. 183 p.

Krieg dem deutschen Handel. Die engl. Massnahmen u. Vorschläge zur Ver-

drängung v. Deutschlands Handel u. Industrie. Aus engl. übers. u. hg. v. A. Kirchraath. Lpzg: Zehrfeld 1915. 118 p.

Scott, Leslie. Trading with the enemy. London: Stevens 1914. 71 p.

Whyte, Adam G. & T. C. Elder. The underwar. A reasoned statement of the true strategy inv. in the war upon Germany's trade. London: ElectricalPr. 1914. 126 p.

*

Bürgel, M. Der Export nach Russland während des Krieges. DWirtschZ. 1915. 11, 5. p. 129—38.

Hofrichter, A. Der englische Handelskrieg. NeueZeit. 1915. 33, 1, 21. p. 647—659; 22. p. 684—691.

Jöhliger, O. Die Getreidehandelspolitik Deutschlands während des Krieges. Nord&Süd. 1915. 39, 3. p. 316—23.

Krakauer, V. Ausfuhrförderung durch Differenzierung von Bahntarifen u. Steuern. Handelsmus. 1915. 30, 10. p. 137—40.

Krieg u. Probleme der Handelspolitik. NeueZeit. 1915. 33, 1. 25. p. 773—780.

Lavergne, B. La mise en tutelle de l'Autriche et l'enjeu de l'Italie. GiornEconomist. 1915. 50, 4. p. 285—310.

Pudor, H. Weltwirtschaft und Inlandproduktion. ZStattswiss. 1915. 71, 1. p. 145—50.

Ramsay, W. Német módszerek a kereskedelmi forgalomban. Szociálpol-Sz. 1915. 5, 3—4. p. 93—97.

386.3 Vámpolitika

Philippovich, Eug. v. Ein Wirtschafts- u. Zollverband zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn. Lpzg: Hirzel 1915. 59 p.

Schaeffer, Frz. Benj. Aus- u. Durchfuhrverbote d. wichtigsten kriegführenden u. neutralen Staaten während d. Krieges 1914—15. Berlin: Heymann 1915. 63 p.

Stanescu, Jon. M. Der Übergang von d. Freihandelstendenz z. Schutzzollpolitik in den europ. Grossstaaten. Göttingen: Vandenhoeck 1914. III, 76 p.

*

Keller, K. Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn. DWirtschZ. 1915. 11, 6. p. 161—69.

Schippel, M. Zollvereinspläne u. Frie-

densziele. SozialistMh. 1915. 1, 6. p. 269—74.

387.1 Bankügy

Betti, Agostino & Fred. Weber. Trattato di banca e di borsa. Milano: Stampa Comerc. 1914. 700 p.

Hultegger, O. Die Bank von England. Zürich: Füssli 1915. XIII, 432 p.

Mering, Otto. Die Liquidität der deutsch. Kreditbanken. Halle 1914. 84 p.

Motschmann, Gust. Das Depositengeschäft der Berliner Grossbanken. Halle 1914. 93 p.

Somary, Fel. Bankpolitik. Tübingen: Mohr 1915. XI, 829 p.

Tillyard, F. Banking and negotiable instruments. New York: Macmillan 1914.

*

Arons, B. Die Frage der Erhaltung des Privatbankierstandes. BankA. 1915. 14, 9. p. 159—163.

Bernhard, G. Politik der Reichsbank im Kriege. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 43—87.

Eschwege, L. Die deutschen Hypothekenbanken am Scheidewege. Bank. 1915. 2. p. 123—134.

Hartung, H. Der Kriegszustand bei den Zentralnotenbanken. BankA. 1915. 14, 9. p. 151—159.

Jaffé, E. Die Kriegsrüstung der Reichsbank. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 1. p. 10—16.

Wehberg, H. Rechtslage der Banken auf besetzten feindlichen Staatsgebiete. BankA. 1915. 14, 12. p. 209—213.

387.2 Takarékpénztárak

American Bankers' Association. Forms for savings banks and savings departments in commercial banks and trust companies. New York: Bankers' Ass. 1915.

Jenne Willy. Die Spar- u. Leihkassen in der Schweiz. Zürich: Füssli 1914. 166 p.

*

Hoffmann W. Die Arbeitsteilung zwischen Sparkassen und Depositenkassen. ZStaatswiss. 1915. 71, 1. p. 39—83.

387.4 Pénz Valuta

Böttger, Hugo. Das Geld im Kriege. Stuttgart: Hallberger 1915. 30 p.

Eulenburg, Frz. Das Geld im Kriege. Lpzg: Koehler 1915. 56 p.

Holdsworth, J. Thom. Money and banking. New York: Appleton 1914. 439 p.

*

Hantos E. Pénz és háború. MagyarFigy. 1915. 1, 5. p. 339—54.

Lansburgh, A. Die beiden Geldtheorien u. der Krieg. Bank. 1915. 2. p. 99—123.

Pyritz, K. Marokkanische Währungsverhältnisse. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 295—330.

Szana Zs. A háború kihatása a pénz lényegére. KözgazdSz. 1915. 53, 3. p. 145—151.

387.6 Értékpapír Értéktőzsde

Anzilotti, Eug. I titoli del debito publico come investimento di risparmio. Roma: Athenaeum 1915. 68 p.

Bonardi, E. Borsa e valori pubblici. Milano: Hoepli 1915. XXVI, 890 p.

Schwabe, Walt. S. The effect of war on stock exchange transaction. London: Wilson 1915. 133 p.

*

Necco, A. Corso dei titoli di borsa in Italia 1861—1912. GiornEcon. 1915. 50, 4. Suppl. p. 1—150.

Nussbaum, A. Bemerkungen zum Börsen- u. Effektenrecht der Kriegszeit. BankA. 1915. 14, 12. p. 202—206.

Trumpler. Die Emission von Wertpapieren. ArchRechtsphilos. 1915. 8, 2. p. 237—55; 3. p. 369—75.

387.7 Hitelügy

Herrick, Myron T. & R. Ingalls. Rural credits. New York: Appleton 1914. 19, 519 p.

Michel, Erwin. Barzahlung u. Kreditverkehr in Handel u. Gewerbe in d. Prov. Posen. Stuttgart: Cotta 1915. VII, 91 p.

Salomon, Heunr. & Konr. Bud. Darlehenskassengesetz vom 4. 8. 1914. Berlin: Guttentag 1915. 122 p.

Stein. Die staatliche Kreditanstalt d. Herzogt. Oldenburg in ihrem Verhältn. zur Landwirtschaft. Oldenburg: Stallung 1915. 15 p.

Steinberg, Jul. Geld u. Kredit im Kriege. Bonn: Marcus 1915. 46 p.

Strassburg. Satzung der Kriegskreditbank. Strassburg: Elsässische Dr. 1915. 16 p.

*

Altenrath. Mietdarlehnskassen und sonstige Kreditsinrichtungen für Haus-

besitzer und Mieter. Concordia. 1915. 22, 1. p. 1—7.

Altenrath. Mietdarlehnskassen und sonstige Kreditsinrichtungen für Hausbesitzer und Mieter ZWohnungsw. 1915. 13, 8. p. 101—9.

Erman, H. Volksschädliche Wirkungen unseres technisch vollkommenen Hypothekenwesens. ArchRechtsphilos. 1915. 8, 2. p. 201—12.

Eschnege, L. Der städtische Realkredit nach dem Kriege. Bank. 1915. 1. p. 16—23.

Hartwig, A. Massnahmen zur Beschaffung u. Beleihung zweitstelliger Hypotheken während des Krieges. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 344—50.

Jastrow, J. Organisation des Kredits im Kriege. ArchSozWiss. 1914. 40, 1. p. 88—117.

Nagybritannia. Die Quellen des landwirtschaftlichen Kredits in Irland. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 2. p. 73—107.

Olaszország. Die Entwicklung der Provinzialverbände der katholischen ländlichen Darlehnskassen. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 2. p. 1—6.

Oroszország. Die Zentralkreditanstalt der ländlichen Spar- u. Darlehnskassen u. das Kreditgenossenschaftswesen in Finnland. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 2. p. 16—43.

Putnam, G. E. Farm credit in Kansas. AmEconRev. 1915. 5, 1, p. 27—37.

Spanyolország. Der landwirtschaftliche Kredit u. die Verbände der „Positos“. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 3. p. 61—66.

Stillich, O. Darlehnskassen und Kriegskreditbanken. JBNationalök. 1915. 104, 2. p. 238—50.

Supino, C. Il saggio dello sconto e il saggio dell' interesse dopo lo scoppio della guerra. RiformaSoc. 1915. 26, 2—3. p. 105—17.

Voigt, A. Das Hypothekenrecht in seiner wirtschaftlichen Bedeutung. ArchRechtsphilos. 1915. 8, 2. p. 213—27.

388 Biztosításügy

*

Hülse, F. Versicherung u. Wirtschaft. JBNationalök. 1915. 104, 3. p. 289—324.

Olaszország. Die Entwicklung des Versicherungswesens in Italien. InternAgrarRdsch. 1915. 6, 2. p. 57—68.

Schwiedland, E. Die Versicherungen. SozKultur. 1915. 35, 1. p. 18—32.

388.4 Munkásbiztosítás

Koehne, Karl. Das Recht der Sozialversicherung u. der Krieg. Berlin: Hofmann 1915. 64 p.

Zahn, Frdr. Wirkung der deutschen Sozialversicherung. München: Schweizer 1915. V, 116 p.

*

Fáy Gy. A háború hatása a gazdasági munkások biztosításaira. MunkásüSz. 1915. 6, 2, p. 47—58.

Hartmann K. A német munkásbiztosítás mozgósítása. MunkásüSz. 1915. 6, 1. p. 5—9.

Kis A. Háború és munkásbiztosítás. MunkásüSz. 1915. 6, 6—8. p. 155—71.

Magyarország. Adatok a kerületi munkásbiztosító pénztárak működéséről a háború alatt. MunkásüSz. 1915. 6, 1. p. 16—17.

Magyarország. Az ipari munkásbiztosítás deficitje és a rokkant katonák ellátása. MagyGazdákSz. 1915. 20, márcz.—ápr. 95—101.

Szterényi J. A munkásbiztosítás Magyarországon. MunkásüSz. 1915. 6, 2. p. 33—37.

Wissel, R. Die Arbeiterversicherung während des Krieges. SozialistMh. 1915. 1, 4. p. 132—40.

Zahn, F. Wirkung der deutschen Sozialversicherung. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 401—516.

389 Állami pénzügy

Higgs, Henry. The financial system of the United Kingdom. London: Macmillan 1914. 218 p.

Peters, Fritz. Lehrbuch der Staatsverrechnung. T. 1. Prag: Statthaltereirei Dr. 1915.

Tangorra, V. Trattato di scienza della finanza. Vol. 1. Alba: Sansoldi 1915. XXX, 884 p.

*

Gerloff, W. Kriegsanleihen im 19. Jhrht. BankA. 1915. 14, 11. p. 192—196.

Griziotti, B. Crisi e tendenze negli studi finanziari. GiornEconomist. 1915. 50, 2. p. 93—110.

Hoffmann. Reichsfinanzbehörden. Z-Zollwesen. 1915. 15, 1. p. 4—9.

Schwarz, O. Die Finanzen der europäischen u. der wichtigeren ausser-europäischen Staaten. FinArch. 1915. 32, 1. p. 134—266.

Vogel, E. H. Robert Meyer und sein Wirken auf dem Gebiete der Finanz-

wissenschaft. FinArch. 1915. 32, 1. p. 77—87.

389.2 Állami adók és illetékek

Lánczi Jenő. A hadsegélyezési adó és az új jövedelemadó. 4. kiad. Bp.: Grill 1915 XVI, III, CXXIX, p.

Strutz, G. Einkommensteuerverpflichtung u. Einkommensteuerveranlagung im Kriege. Berlin: Springer 1915. IV, 75 p.

Telegdy Géza. 1914 : XLIII. t.-cz. a törvénykezési illetékekről. Bp.: Ráth 1915. 61 p.

Tschanner, J. Frdr. Die Staatssteuern des Kantons Graubünden 1838—1913. Stuttgart: Cotta 1915. XI, 223 p.

Vihar Károly. A jövedelemadó. Bp.: Saj. kiad. 1915. 15 p.

Vlasák, Bohumil. Das Gesetz vom 25. Okt. 1896 betr. die direkten Personalsteuern in der Fassung der Personalsteuernovelle vom 23. Jän. 1914. 1. Bd, 1. Hälfte. Wien: Manz 1915. XLII, 652 p.

Wunsch, Frz. Erbschaftssteuergesetz vom 3. 6. 1906, 3. 7. 1913 nebst Ausführungsbestimmungen. 2. Aufl. Berlin: Heymann 1915. XVI, 536 p.

*

Braun, A. Elektrizitätsmonopol. Neue-Zeit. 1915. 33, 1. 19. p. 583—591; 20. p. 620—627.

Benedek S. A törvénykezési illetékekről szóló új törvény AdóIII Sz. 1915. 4, 1—2. p. 33—47.

Boldt. Die Erträge der Zuwachssteuer im Kriegsjahre 1914. Bodenref. 1915. 26, 4. p. 100—3.

Fellner F. Az egyenes adók reformja. AdóIII Sz. 1915. 4, 1—2. p. 1—5; 3. p. 73—77.

Geisser, A. Progressivita di aliquota e progrediente evasione nelle imposte. RiformaSoc. 1915. 26, 2—3. p. 118—50.

Kautsky, K. Zur Frage der Steuern u. Monopole. NeueZeit. 1915. 33, 1. 22. p. 673—683.

Kleszky Gy. Házagosságok a szeszadó biztosítása körül. AdóIII Sz. 1915. 4, 3. p. 92—96.

Koczynski, S. Der böhmische Dezenalrecess v. 1748 und die Stempelabgabe. FinArch. 1915. 32, 1. p. 88—124.

Komin J. A háború jövedelemadója. AdóIII Sz. 1915. 4, 1—2. p. 5—9.

Milliet, E. W. Zur Frage der eidgenössischen Tabakbesteuerung. ZSchweizStatist. 1915. 51, 1. p. 24—43.

Peters, J. Hamburgisches Einkommensteuergesetz v. 9. Jan. 1914. FinArch. 1915. 32, 1. p. 310—50.

Schneider, O. Kriegssteuern. SchmollersJB. 1915. 39, 1. p. 331—64.

Seyffert, H. Krieg u. direkte Steuern. BankA. 1915. 14, 8. p. 136—142.

Speiser, P. Die eidgenössische Kriegsteuer. ZSchweizStatist. 1915. 1. p. 15—23.

Szathmáry S. A háború jövedelemadója. AdóIllSz. 1915. 4, 1—2. p. 9—12.

Vihar K. A hadiadó gyakorlati ismertetése. AdóIllSz. 1915. 4, 3. p. 78—83.

Vogel, E. H. Die direkten Steuern Frankreichs u. ihre Reform. FinArch. 1915. 32, B1. p. 364—426.

Weber. Geschichte der norddeutschen

Bierbesteuerung. ZZollwesen. 1915. 15, 1. p. 9—12.

Zahn, E. Die Besteuerung der Erbschaften in den Hansastädten unter bes. Berücks. Bremens. FinArch. 1915. 32, 1. p. 276—309.

389.5 Községi pénzügy

Ma, Yin Ch'u. The finances of the city of New York. New York: Longmans 1914. 312 p.

*

Haselberger. Gemeindefinanzen in den Vereinigten Staaten v. Amerika. AllgStatistischesA. 1914. 8, 3—4. p. 649—680.

Schanz, G. Zur Frage des Steuerprinzips bei den Gemeindesteuern. FinArch. 1915. 32, 1. p. 54—76.

Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága.

I. Bevezetés.

A fejlődő gazdasági viszonyok folytán előálló jelentékeny talajjavítás, azután a birtokmegosztás rideg hatásainak enyhítésére szolgáló készpénzkielégítés, főleg azonban a vállalkozóbbak területhódításához szükséges, hogy olcsó hitelfeltételek mellett tudjon a mezőgazda mindenre pénzt szerezni. Olcsó és állandóan biztosított hitelforrás kell azért, mert a mezőgazdálkodás általában ritkán nyújt az üzleti vállalkozással egyébként járni szokott rendkívüli jövedelmet, hanem évente visszatérő, tartós jövedelemből kell kielégítést nyerjen a hitelező. Ez pedig a mezőgazdálkodó üzemi tevékenységének sérelme nélkül csak akkor lehetséges, hogyha az évente jelentkező jövedelemnek csupán bizonyos meghatározott részére lehet a hitelezőnek igénye és — ha ezt megkapja — hirtelen több követeléssel nem ejtheti zavarba a termelőt.

Sőt a mezőgazdasági hitel terén régtől fogva ismert az a tendentia, miszerint a régi dologi terhek mintájára, állandó járadék jellegét vegye fel a hitel élvezete fejében folyó ellenszolgáltatás. Legalább is az ilyen rendezés, gondolkozzon annak értéke felől bárki bárhogy, a mezőgazdálkodás természetével semmi esetre sem áll ellentétben.

A világgazdasági viszonyokba való bekapcsolódás azután megteremtette a szükségét a mezőgazdasági hitel egy másik fajtájának is, a melyet leghelyesebben időszaki hitelnek nevezhetnénk. Ez a hitelszükséglet a mezőgazdasági és állattenyésztési termékek időszaki kifejlődésével függ össze és az ilyen termelési folyamatokba való belekezdést teszi lehetővé, illetve előlegezi a velök járó kiadáshoz a várható eredményt. A készpénzhitel mellett ehhez kapcsolódik hozzá az előlegezéssel összekötött beraktározás.

Magyarország e kétirányú mezőgazdasági hitelre vonatkozó kielégítési szervezete semmiféle tekintetben sem néz vissza hosszabb multra. 1848, illetve az ősiség megszüntetése előtt egyenesen jogi akadályok tették minél nehezebbé az ingatlanokat terhelő fedezett hitel igénybevételét, úgy, hogy Széchenyi Istvánnak és kortársainak reformeszméi közt

vezető szerep jut a „Hitel“ kérdésének s vége-hossza nincs a panasz-nak minden hitel hiánya fölött. Még jobban lehet beszélni tényleg létezett időszaki hitelről, a melyet — busás nyereség ellenében — a terményeket értékesítő üzletemberek nyújtottak.

Sok elmaradott mezőgazda még most sem tud szakítani az ilyen, üzletemberek által nyújtott hitel formájával, pedig szemébe kellene ötlőn, hogy a birtokos középosztályt éppen az ilyen uzsorahitel szertelen igénybe vétele tette főképen tönkre. Azonban általában véve és különösen a fejlődő kisgazdálkodás szempontjából el kell ismernünk, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet, helyesebben kifejezve az ennek kötelékébe tartozó falusi hitelszövetkezetnek a jobb anyagi viszonyokkal bíró községekben megerősödött formája az időszaki hitelt a magyarországi kisgazdára nézve igen előnyös módon oldotta meg és immár vannak vidékek, a hol a legnagyobb pénzválság idejében is a szokott (6—6¹/₂%-os) kamatláb mellett teljesen ki tudták a helybeli szövetkezetek elégíteni a helybeli kisgazdáknak elsősorban a jószágvásárlásnál jelentkező hiteligényeit.

És hogyha belátnók azt, hogy a falusi hitelszövetkezeteknek elsősorban, sőt kizárólag az ilyen időszaki hitelszükséglet kielégítése a feladata s ennek megfelelőleg őket a szigorú központosítás s az azzal okozott tulságos központi költség és gyámkodás alól felmentenők s e helyett szervezetüket hierarchicusan kiképező közbeeső nagyságokkal, akkor elég lenne téve a jövő fejlődés feladatának is abban az irányban, hogy biztosítva legyen a magyar mezőgazdák zöme részére az olcsó időszaki hitel.

Egészen másképen áll azonban, sajnos, a dolog a zálogjogilag fedezett, tehát hosszú lejáratúnak szánt mezőgazdasági hitel kérdésével. Ez a hitelforma is sokkal többféle igénynek kielégítésére szolgál, semhogy létező különböző formáinak bármily irányban való korlátozását óhajtanók. Viszont azonban nagyon helyes, ha rámutatunk arra, hogy a hosszú lejáratú mezőgazdasági hitel sem oly formában, sem oly olcsón nem vehető igénybe nálunk, mint az üdvös lenne vagy a mint az más országokban lehetséges s hogy éppen ennél fogva egyes, semmiképen sem kedvező feltételekkel kapcsolatos kielégítési formái tultengenek.

A „jelzálogilag biztosított váltó“ oly hitelforma, mely csak kivételes esetekben felel meg legelőnyösebben a hitelkérő szükségletének s így, habár ki nem küszöbölendő, kivételes hitelformának kellene megmaradnia. Így is van ez ott, a hol vele külföldön találkozunk. Ellenben nálunk a vidéki váltóanyag jelentékeny százaléka, sok helyen több mint fele „jelzálogilag biztosított váltó“, a mi kizárja, hogy ez valóságosan óvadékösszeg bekebelezésével biztosított rugalmas üzleti kölcsönt fedez-

zen, hanem egyszerűen mezőgazdák éveken át huzódó kölcsönei rejlenek nagy részük mögött. Ezek a hitelek többnyire hirtelen felmondhatók, kamatlábuk pedig sohasem alacsonyabb az általános váltókamatlábnál s így nyilván nem bírnak azokkal a tulajdonságokkal, melyekkel egy mezőgazdasági hitelnek bírnia kell s a melyeket a kölcsön fedezett volta előnyként magának megkövetelhet.

Midőn a most folyó háború kitört, számtalan helyen forgott szóban a hazai váltóanyag csekély liquiditásának kérdése, a mi szintén a fenti helyzettel függ össze és igazolja hangoztatott ténymegállapításunkat.

Hogyha kedvezőbb formájú és feltételű kölcsönök állanának mezőgazdáink hosszabb időre igényelt hitelének kielégítésére nézve rendelkezésünkre, akkor nyilván nem vennék a „jelzálogilag biztosított váltó” formáját annyira igénybe, hogy ezen formájú hitelünk 1908. évben 596,641.000 koronát tett ki, a mi az összes jelzálogos kölcsönök több mint $\frac{1}{4}$ -ed része, váltóállományunknak pedig csaknem $\frac{1}{3}$ része, vidéken azonban bizonyára jóval meghaladja ezt az arányszámot.

Az egyébként jelzálogkölcsönök formájában igénybe vett hitelünk képe sem kedvező. Ha a kamatláb-statisztikát nézzük, akkor egyáltalában nem találunk 4%-osnál olcsóbb kamatlábú kölcsönöket, holott a külföld, illetve Ausztria jelzálogkölcsöneinek egy jelentékeny része, Németországban csak a záloglevelek 45%-a 4%-nál olcsóbb kamatozású. De ha természetesnek is tartjuk, hogy a mi hitelviszonyaink valamivel drágábbak kell legyenek a fejlettebb osztrák vagy német viszonyoknál, viszont figyelembe veendő, hogy a nyilvános kamatstatistika egyáltalán nem fedi a valóságot akkor, midőn a telekkönyvileg kiüntetett kamatlábat veszi alapul. Eltekintve ugyanis attól, hogy a 8%-on felüli kamat, ha be is szedetik, telekkönyvileg ki nem tüntethető, továbbá, hogy az utolsó esztendőik válságai közepette igen nagy mértékben vették igénybe a nem pontos adósokkal szemben, illetve a felmondható kölcsönöknél a pénzüzetek az alkalmat jóval magasabb kamat tényleges fizetésének kikötésére, még kevésbé fedi a bekebelezett kamatláb ott a valóságot, a hol a statistika a záloglevél kamatlábát veszi alapul, *holott az annuitásban hozzácsapott egyéb járulék azt messze felemeli.*

A ki csak valamennyire is elismeri a mi jelzálogos hitelviszonyainkat, az meg kell állapítsa, hogy míg az 1909–10-es évekig, részben az 1912. évig a kedvező pénzüzetek hatása alatt lehetett beszélni arról, hogy a zálogleveles kölcsön az adósnak 5–5 $\frac{1}{4}$ %-os kamatfizetésébe került és voltak intézetek, melyek 6%-ra adtak készpénzkölcsönt akár határozott időre, akár törlesztéses feltételek mellett, azóta a helyzet e tekintetben jelentékenyen rosszabbodott és — ha a háború előtti, az utóbbi években legkedvezőbb rövid időszakot vesszük normá-

lisnak — ma a készpénzkölcsönök még a legjobb helyeken is megütik a 7⁰/₀-ot, a zálogleveles kölcsönök fizetett kamatlába a tőketörlesztésen felül legalább 5¹/₂—6⁰/₀. Ezenfelül még a jelzálogos kölcsönöknél is gyakorlatba jött a 8⁰/₀-os maximális kamatláb bekebelezése mellett az osztrák-magyar bank kamatlába szerint hullámzó kamat kikötése és nemcsak a zálogleveles kölcsönöknél, de még amazoknál is árfolyam differentia formájában jutalék felszámítása. Ezek figyelembe vételével a zálogleveles kölcsönök legutóbb (háború előtt) 6, a többi jelzálogkölcsöné 7⁰/₀-os kamatozáson felülinek mondható.

Miután a jelzálogkölcsönök hosszú kötöttségének természete kizárja, hogy abba nem állandó elhelyezésre szánt tőkék fektetessenek és ezek még nemrégén oly bőven álltak tőkehitelpiacznak rendelkezésére s hazai gazdasági viszonyainkra tekintettel idehaza az utóbbi időben semmiképpen sem csappanhatott meg e tőkék forrása, hanem csak szaporodhatott, mindenképpen feltűnő, hogy akkor, midőn a világ nagy részében, habár kis mértékben, de mégis csak lassan és igen fokozatosan drágult a hasonló hitelre irányuló kínálat, nálunk egyenesen forradalomnak nevezhető változás állott be, sőt mondhatni jórészben az erre irányuló pénzforrás teljesen bedugult. Mert hiszen tudvalevő, hogy különösen kivételes esetektől eltekintve, az 1913. év folyamán különösen alig csináltak üzletet, plausibilis feltételek mellett nagyobb fővárosi pénzintézeteink a hosszú lejáratú, illetve zálogleveles hitel terén.

A hazai forrásokhoz még legjobban hozzáférő Magyar Takarékpénztárak központi jelzálogbankja záloglevélkibocsátása 1912-ben még 27,213.300 koronával emelkedett, 1913-ban már csak 1,363.700. És a kisbirtokosok földhitelintézetének kibocsátása is az 1911. évi 5.232 kölcsönkérelemre folyósított 25,739.850 koronával szemben 1913-ban fokozatos csökkenéssel már csak 2.556, kölcsönkérelemre folyósított 18,881.100 koronára szállott alá. Valójában azonban az ezen intézet által kibocsátott záloglevelek összege 1912-ben 17,468.700 koronával emelkedett, 1913-ban ellenben csak 10,876.600 koronával, tehát az emelkedés csaknem a felére apadt. Végül a Magyar Földhitelintézetnél 1912-ben még 9,512.200 korona volt a záloglevélállomány emelkedése, 1913-ban pedig már csak 3,832.400 korona. Még szembeötlőbb az eset a teljesen francia elhelyezésre támaszkodó Magyar Jelzáloghitelbanknál, a hol az 1912. évi emelkedés még 22 milliónál több, ellenben 1913-ban alig másfél millió.

Hogy különösen a zálogleveles hitel terén hova fejlődött a helyzet, arra nézve álljon itt egy államilag kivételes előnyökkel felruházott intézetnek 1914. év elején tett kölcsön propositiója, melyet mint különös kedvezményt kellett tekintetni a kölcsönkeresőknek.

Tekintettel arra, hogy a kölcsönkérő feleknek megküldött értesítésben a folyósítási feltételek is nyomtatva vannak kitüntetve, nyilván általános és semmiképpen discret feltételekről van szó. E szerint az az intézet, mely utóbb az 5⁰/o-os záloglevéltypusra tért ismét át 94⁰/o-os folyósítási árfolyam mellett 5·7⁰/o-os annuitás mellett 65 évre, 6¹/o-os annuitás mellett pedig 50 évre volt hajlandó kölcsönt folyósítani, kijelentve, hogy: „egyéb feltételek mellett ma kölcsönt nem adunk“. És daczára annak, hogy ez az intézet egy a Neue Freie Presse 1914. évi augusztus 30-iki jubiláris számában megjelent ismertetés szerint legutóbb 0·19⁰/o-ra szállithatta le a kezelési járulékot, ez a kölcsönajánlat nem 5·19⁰/o-nak, hanem 5·57⁰/o, illetve 5·69⁰/o-nak felel meg, sőt az árfolyamdifferentia tekintetbevétele mellett a kínált kölcsön 6·06⁰/o netto kamatozása. Ehhez illustringképpen még hozzátehetjük, hogy 5⁰/o-os kamatláb mellett $\frac{3}{4}$ ⁰/o-os amortisatióval (tehát 0·25⁰/o-ot számítva a kezelésre) az egész névértékű kölcsöntőke 81 félév alatt törlesztődve le, az adós a névleges kamatláb valóságosnak való elfogadása esetén 19 féléven át fizeti a 6⁰/o annuitást tisztán fölös ajándékként az intézetnek, sőt még 5¹/₂⁰/o-os amortisatio mellett is 5 félévi túlfizetést kell megállapítani, a mi utóbbi esetben a tőke 15⁰/o, előbbi esetben azon a fél kölcsöntőkét meghaladó haszonnak felel meg. Mindebben nincs benne az árfolyamveszteség sem!

De más előkelő intézetek ajánlatai sem különböznek ettől.

Tekintettel már most arra, hogy az ez irányban szintén rosszabbodott külföldi viszonyok mellett ott mégis ugyanezen időben a fejlődés alig akadt meg, csupán az olcsóbb typusú záloglevélre való áttérés akadt fenn, az árfolyam szállott valamivel lejjebb, de a záloglevelek elhelyezésében alig volt érezhető visszaesés, meg kell állapítanunk azt, hogy a viszonyoknak nálunk való különös rosszabbodását különös okok kellett előidézzék.

És ha vizsgáljuk egyrészt a külföldi hasonló hitelviszonyokat, különösen a vizsgálatnak szoros tárgyául szolgáló záloglevélüzlet viszonyait és azokkal szembehelyezzük saját viszonyainkat e téren, hamarosan szemünkbe kell ötljön az okok legfontosabbika és azután annak további kísérői.

Mindenesetre meg kell azonban állapítanunk, hogy habár nálunk sem állott be a teljes szünet a záloglevélkölcsönök kihelyezésében, mégis, miután a kihelyezések oly súlyos feltételekkel kapcsolatosak, melyek teljesen ellentmondanak kölcsönforma lényegének és céljának, ma a hosszú lejáratú jelzálog, főleg zálogleveles hitel további fejlődése hazánkban teljesen megakadt.

II. A megakadás okai.

I. Ha egy, az osztrák-magyar monarchia jelzáloghitelintézeteiről irt munkában azt találjuk, hogy a monarchia legnagyobb záloghitelintézetének, a k. k. priv. allg. öst. Bodenkreditanstaltnak 1863-ban történt megalakulásában a „Credit Foncier de France“ vezető egyéniségei is részt vettek, úgy rátapintottunk záloglevél-hitelviszonyaink megakadásának legfőbb okára. Mert ime, nem mi, a szegényebb Magyarország, de még a vagyonosabb és a hitelélet terén nemcsak fejlettebb, de sokkal régibb s így egészségesebb fejlődésű Ausztria legnagyobb záloglevélkibocsátó magánintézetéről is kiderül, hogy annak az alapítását jelentékenyen elősegítette a *külföldi tőke részvétele*.

Habár nem lehet összeállítani statistikát arról, hogy a hazai ingatlanokra jelzálogilag biztosított kölcsönök alapján kibocsátott zálogleveleknek mekkora része van külföldön, nevezetesen Francziaországban, Belgiumban és Hollandiában elhelyezve, a jelzálogintézetek alapítási adatai, igazgatóságaik összeállítása és az általuk ez irányban kiadott s gyakran egyenesen a reklám jellegével bíró commünikék elég bő bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy zálogleveleik elhelyezésénél elsősorban a fenti országok felszívókéességétől függenek. Csak a minap kísérték lapjaink a Credit Anversoisnak megjelent háborús mérlegét avval a commentárral, hogy ez az intézet szoros összeköttetéseket tartott fenn záloglevélkibocsátó intézeteinkkel és sok magyar záloglevelet segített elhelyezni a belga és franczia pénzpiaczokon. Sőt köztudomású, hogy nemrégén Hollandiában egyenesen azzal a célzattal alakult egy pénzintézet, hogy Magyarországon fog jelzáloghitellel foglalkozni, a mit nevében is kitüntetett.

Nem térünk el tehát egy hajszálnyit sem a valóságtól, ha megállapítjuk, hogy daczára az osztrák, német és kis részben még a hazai pénzpiacz részvételének is, túlnyomó részben a nyugati franczia, belga és hollandi pénzpiacz felvevőkéességére volt alapítva eddig létezett záloglevélhitelünk és paradoxonképen megállapíthatjuk, hogy az egyébként talán legfranciábbnak tetsző Magyar Jelzáloghitelbank volt a legmagyarabb jelzálogintézetünk az által, hogy ennek legalább nyereségekötvényeit vette fel számosabban a hazai közönség. Tipikus tünet az is, hogy míg sorsjegyekkel számos banküzlet keresi meg hasznát nálunk, egyetlen egy sincs, a melyik zálogleveleknek a közönség rétegeiben való elhelyezésével foglalkozna.

Ha azonban mindezen szembetűnő körülmények nem lennének ele-

gendők annak bizonyítására, hogy elsősorban a francia tőke uszályhordozói voltunk eddig a jelzáloghitelben, úgy kétségtelen bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy összes *hitelintézeteink jelzálog-kölcsönüzlete vakon lemásolása a Credit Foncier de France ez irányú üzletfeltételeinek.*

Nem is beszélve ugyanis a teljesen szabad és fesztelen fejlődésű német jelzálogkölcsönhitelről, még ha csak az osztrák viszonyokkal hasonlítjuk is össze a mi jelzálogintézeteink zálogleveles kölcsön feltételeit, akkor is látnunk kell, hogy sokkal kevésbé található nálunk oly kölcsönt, mely a Credit Foncier típusaitól eltérne, mint Ausztriában, a hol legalább közalapítású intézetek és a takarékpénztárak merészkedtek a hitelkereső közönség óhajításainak vagy saját nézetüknek megfelelőleg a kölcsön feltételeiben a főmintától eltérni.

Nálunk zálogleveles kölcsönt egyáltalában nem lehetett eddig más formában szerezni, mint szigorúan a Credit Fonciere feltételei szerint.

Holott nem tehető fel sem viszonyainkról, sem pénzügyi vezető egyéniségeinkről, hogy ne találtak volna valami olyan módozatot üdvösebbnek, mely a mintától eltérő. Mégis miért nem létezik még kísérlet sem az eltérésre?! Bizonyára csak azért, mert a hozzáértők meggyőződése szerint az ily eltérés minden esetben az üzlet hátrányára szolgált volna. Hiszen elég szép, hogy a francia kistőkés valaminél magasabb kamat fejében hajlandó megvásárolni egy előtte félig exotikus országban fekvő ingatlan által biztosított záloglevelet, nem hogy még hozzájáruljon ahhoz is, hogy az ennek alapját képező kölcsön feltételei az általa megbízhatónak ismert Credit Foncier feltételeitől el is térhessen. Vagy — ha erre a kistőkés nem is gondolt — gondoltak azok a francia pénzügyészek, a kik előtt a saját rendszerük kellett legjobbnak tetszen s a kik ezen záloglevelek kibocsátási feltételeinek meghatározásában, elkezdve az allg. öst. Bodenkreditanstaltól 1863-ban egész napjainkig döntő részt vettek.

Csak természetes, hogy a külföldre való támaszkodás folytán minden körülmények között drágább kellett legyen záloglevélhitelünk azon országokénál, a melyekbe zálogleveleink átvándoroltak. Ezt azonban elsősorban a magasabb kamattypus, továbbá az ugyanolyan kamatozású zálogleveleink alacsonyabb árfolyama kell feltüntesse, egymagában más következés ezzel nem kellene járjon. Néhány éve azonban nemcsak, hogy mindenütt nehezebb idők járnak a fixkamatozású papírok elhelyezésére nézve, hanem még másképen is meg kellett szenvednünk ez irányú függésünket a külföldtől.

A nehezedő viszonyok nemcsak mind nagyobb uzsorára készítették az idegen pénzembereket a mi rovásunkra, hanem egyúttal egészben véve is megrontották a záloglevelek elhelyezésének körét. Sőt, egyenesen

arra kényszerítették jelzálogintézeteinket, hogy papírjaikat tömegesen vásárolják vissza a külföldről, nehogy azok tőzsdei árfolyama lényegesenbben szenvedjen.

Arra ébredtünk az utóbbi években, hogy a záloglevélpiacon egyenesen földrengésmérője lett a külpolitikai bonyodalmaknak és a velünk ellenséges célzatú hatalmak pénzügyministerei egyenesen azzal akartak nekünk kárt okozni, hogy papírjainkat tömegesen hazaküldötték. Ez az immár balkánkrízisek kitörésének első ideje óta tipikussá vált tünet tette azután *véglegesen illusoriussá, hogy a külföldre támaszkodó záloglevél-hitelünk ez irányú jogos igényeinket továbbra és a jövőben is ki tudja elégíteni.*

Ma a háború folytán stagnál minden újabb hitelre irányuló törekvés. De az eddigi hitelek sem szorulnak erősebben össze éppen ugyanezen okból és mert a háború a záloglevelek további visszajövetelét a külfölddel való összeköttetésünk teljes megszakitása folytán lehetetlenné tette. De vajon nem-e lesz rosszabb e tekintetben a háború után a helyzet, mint most?! Avagy talán az a francia nemzet, mely újra hozzá kell kezdeni a 70-es évek rekonstrukciójához, nem-e fogja minden pénzét elég drága hazai czimletekben elhelyezni s a még ott levő zálogleveleinket is hazaküldeni!?

II. Záloglevélhitelünk ezidőszerinti fennakadásának legfőbb okát előadtuk. Ezenfelül rámutattunk arra is, hogy nemcsak ezidőszerint van fennakadás, de ezen az úton egyáltalán nincs remény a továbbhaladásra, sőt, az eddiginek fenntartására sem.

Hogy azonban ennyire a külföld függésébe járhatunk, annak viszont hazai okai is vannak és mint sekundér okok ezeket is ki kell derítenünk.

Egyik oka ennek egész *hiteléletünk* fejlődése, a mely *nem nyit elég teret az olcsó, de biztos hitelforrások megbecsülésére.* Szervezett hiteléletünk, vagyis a pénzintézeti hitel nálunk igazán a külföldinél is még sokkal rövidebb multu. Nem zárkozhatunk el az elől, hogy a fizetési eszközöknek rendkívül labilis és hullámzó értéke, a mely állam-pénzügyi viszonyainknak egészen a 60-as évekig való ziláltságában bírta okát, volt elsősorban akadályozója annak, hogy nálunk is, mint Középeurópa többi, főleg germán részében, nem is beszélve a még fejlettebb Nyugateurópáról, ha csak csekély mértékben is készpénztőke gyűlt volna fel már a 18-ik század második és 19-ik század első felében és már bizonyos pénz keresett volna biztos elhelyezést akkor, midőn még az a fejlett hitelrendszer nem létezett, a mely ma meg tudja szerezni minden tőkének a biztonság érzete mellett is aránylag előnyös kamatozását.

Nyilvánvaló, hogy a nyugotibb államokban régtől fogva erősen érvényesülő és még most is elég élénken ható kereslet a többszörösen garantált biztosítékú fedezettel bíró olcsó papírok iránt volt az a nálunk sohasem szerepelt alap, mely oly régtől fogva lehetővé tette a nemzeti készpénztőke egy számottevő részének olcsó záloglevelekben való elhelyezését.

Hol volt 1770-ben még az a sok állampapír vagy részvény, a mely ma, midőn csaknem, sőt egészen oly biztosaknak tartatnak az állampapírok és sok megüledett vállalat részvényei, versenyt gyakorol a záloglevelek elhelyezésére! Akkor igazán még távol állott a bizalom ezekkel szemben, a mennyiben egyáltalán léteztek, azok részéről, a kik a »Hypthekeninstrument«-et, a jelzálogilag biztosított adóslevelet, a melyből hiszen a záloglevél kifejlődött, alacsony kamat dacára is azon hitelformáknak tekintették, a melynél az idők minden viszontagsága dacára sem veszhetik el szerény összekuporgatott tőkéjük.

Természetes, hogy a kik ilyen viszonyok mellett kezdtek annak idején 5—6⁰/₀-os névre és birtokra szóló zálogleveleket venni, azoknak utódai, a kik ilyen papírt örököltek s úgyszólván a becsének tudatával nőttek fel, ma is sokkal többre becsülik annak mai utódjait mint az, a ki sem nem örökölte a zajos időkkel szemben ellenálló képességük tudatát és a kinek így semmiféle konzervatív értéke nincs a ma létező csábítóbb és ép oly biztosnak vélt befektetési alkalmakkal szemben.

Magyarországon a modern hitelviszonyok kifejlődése előtt nem volt oly sok elhelyezést kereső tőke, hogy az olcsó kamatu de biztos záloglevél vételhez fordult volna, vagy csak olcsóbb, de biztos jelzálogkölcsonök részére kínálkozott volna. Épen ezért nincs nyoma hazánkban oly intézményeknek sem, melyek ily, hajdan nehezen található biztos elhelyezés céljait szolgálnák.

A század közepe táján létesült és nálunk a modern hitelélet kezdetét jelentő takarékpénztárak sem ilyen célzattal alakultak, holott külföldön ezt a célt szolgálták. Azért tért el a mi takarékpénztárunk a külföldi, német és osztrák typustól, mely csak a biztonságot a jövedelmezőség fölé helyező tőkék megőrzésére hivatott közintézmény és csupán a biztonság és nem a nyereség szempontjából üzletekkel foglalkozó, míg ellenben a magyarországi takarékpénztárt a hitelszerzés szervezeteként alapították s ma ennek a betét azért kell, hogy vele részvényesei számára minél jobb üzleteket csináljon, a miben nálunk a betevők érdekében semmiféle korlát nem akadályozza.

Nálunk tehát a nyerészkedő üzletre irányuló takarékpénztárak, mint minden pénzügyintézet nem a fix kamatozású papírokban elhelyezést nem

nyerő vagy valami okból nem kereső betétösszegek után fizetnek *minimális* kamatot, hanem elejétől fogva a betétek gyűjtése egyik fő és agitatórius célja a pénzintézeteknek azért, hogy mindenféle irányú üzleteik számára a legbiztosabb és minden körülmények közt, ha nem is a legolcsóbb, de mindenesetre biztos nyereséget nyújtó tőkékre tegyenek szert. Így tehát nálunk elejétől fogva bizonyos verseny emelte a betétkamatlábát, úgy, hogy az, ha nem is magasabb többnyire a fix kamatú papirosokénál, de semmiesetre sem alacsonyabb. *A betétek utáni verseny és a betétkamatláb viszonylagos magassága* nálunk szintén egyik akadálya a fix kamatú papirosok megkedvelésének általában.

Mindezekon felül a sok pénzintézeti alapítás és az ezen alapításokba általában vetett bizalom, mely tényleg azon a tapasztalaton nyugodott, hogy az ilyen részvénytársaságok nemcsak boldogulnak, de részvényeik belértékének és osztalékaik emelésének révén a busás hasznon felül még állagában is megszorítják részvényeseik vagyonát, továbbá a hozzájuk fűződő számos agitatórius érdek azok részéről, a kik állások és tisztek betöltésével az ilyen társaságaknál még indirect hasznokra is szert tettek s a minek folytán szűkebb ismerőseik körében az ügy érdekében jobb ügryhöz méltó buzgalommal mozditottak meg minden követ, töméntelen biztos elhelyezést kereső pénznek jobb forrásul tüntette fel a részvényjegyzést és vásárlást, semmint az ezen nagyobb, habár nem bizonyos előnyökről a fix kamatozású papir kedvéért lemondott volna bárki is. Hazafias óhaj, ha azt kívánjuk, hogy ezt a bizalmat a háború után túlságosan meg ne bánják.

Ezek a körülmények, melyek nálunk az eddig volt tőkeveszteség mellett még hatékonyabban ellene dolgoztak a záloglevelek belföldi elhelyeződésének, csak arra szolgáltak, hogy mind kizárólagosabban külföldi befolyás alá kerüljön zálogleveles hitelünk.

III. Hogy pedig éppen a francia teljesen merev záloglevél kölcsönforma vált kizárólag honossá nálunk, azt a külföldi döntő francia befolyás mellett az is előmozdította, hogy nemcsak a külföldnek egyaránt legjobban kedvezett ez, az idegenek kizsákmányolására legtöbb alkalmat nyújtó módozat, hanem a mi pénzügyi köreinknek sem volt semmi kifogásuk, a módozat ezen tulajdonsága ellen.

A merev francia törlesztéses záloglevélkölcsön forma a legtöbb és legkülömbözőbb nyereszkeségi alkalmakra használható fel. Mutatja ezt első pillantásra az, hogy az általam korábban említett kölcsönajánlatok, ha igazi terhükre nézve megvizsgáljuk azokat, mily messzire el tudnak kalandozni maguknak a zálogleveleknek kamatlábától. Tulajdonképen csak ez a mérhetetlen nyereszkeségi rugalmasságuk az, a mi — sajátos viszonyaink daczára — mégis lehetővé tette azt, hogy utolsó évek-

ben teljesen meg ne szűnjön a zálogleveles kölcsönök kihelyezése. Evvel a rugalmassággal érték ugyanis el csak azt a mi hazai intézeteink, hogy saját tőkéjük terhére, vagyis saját zsebük javára is jó volt bizonyos mennyiségű ilyen kölcsönt folyósítani, mert daczára az általános magas kamatlábnak, még mindig lehetett ezeken a kölcsönökön annyit, sőt pillanatnyilag többet is keresni, mint más hitelezéssel. Hiszen nálunk még az is lehetővé vált — és ebben a külföld számára is iskolát csináltunk — hogy a kölcsön engedményezés bevezetése útján nem is egy, hanem két intézet részesedjék a nyereségben, a mi bizony alig a szokott nyereség elosztása, mint inkább megfőlözése által lett elérve.

De mutatja ezt az is, hogy mennél inkább uralkodik valamely jelzálogkölcsönök nyújtásával foglalkozó vállalatnál a nyereszkesedés szempontja, annál inkább hajlik arra, hogy más kölcsönformákkal szemben az annuitásos formát részesítse előnyben, illetve kizárólag ennek propagálására szorítkozzék.

Innen van az, hogy a kölcsönnyújtás terén az altruismust, vagyis a kölcsönkereső szempontját szem előtt tartó közintézmények és szövetezések, elkezdve a poroszországi Landschaftoktól, a melyek a legrégibb és még ma is legtisztábbban a kölcsönkereső közönség érdekeit szolgáló záloglevélkibocsátó intézmények, egészen a német és osztrák takarékpénztárakig, melyeknél ugyan nem a kölcsönvevő szempontja az első, de annyiban mégis érvényesül, a mennyiben nem áll ellentétben az ezek vezető alapelvével, a biztonság szempontjával, mindezen Landschaftok, területi politikai testületek által fentartott egyéb ilyen célú intézetek (Landeskulturrentenbank, Landesbank, Hypothekenanstalt stb.) s végül az említett és záloglevélüzletet is folytató közhasznú takarékpénztárak mind vagy egészen más rendszert cultiválnak, vagy pedig a merev annuitásos formán is több irányban készek enyhíteni, ellenben a tisztán, illetve elsősorban alapítók és részvényeseik nyereségét szem előtt tartó intézetek, melyek közé az összes külföldi bankokat és részvénytársaságokat, nálunk pedig tulajdonképen még egyetlen két közhasznú földhitelintézetünket is bele kell számítani, az annuitás merevségéhez ragaszkodnak.

Fő dolog itt az annuitáshoz hozzá csapható jutalék korlátlan kihasználásának lehetősége, a minek kiszámítását a tőketörlesztés beszámítása tesz oly homályossá. A laikus előtt teljesen összefolyik a kamat a tőketörlesztéssel és egyáltalán nincs tiszta képe arról, hogy a valódi tőketörlesztésen felül mit fizet kamatban és jutalékokban a folyósító intézetnek.

Valamikor a folyósító záloglevélkibocsátó intézetnek, illetve közintézménynek, mert a záloglevélkibocsátó intézetek legelőször mindenütt

közérdekű alapítások voltak, ügykezelési kiadásait volt hivatott fedezni az az összeg, melyet a záloglevelek névértékének százalékában kifejezve fizetnie kellett a kölcsönvevőnek a záloglevelek tiszta kamatján felül. Ez a differentia a zálogleveles kölcsönöknél a múltban bevallottan maximum 1⁰/₀ volt, ez is csak néhány régi osztrák alapításnál. Másutt ez a regie-járulék sehol sem haladta felül a 1¹/₂⁰/₀-ot, sok helyen ennél jóval kevesebb volt. És hogy a tulajdonképeni regiet egy valamire való záloglevélkibocsátó intézetnél a 1¹/₂⁰/₀ okvetlenül kell, hogy fedezze, azt mutatja az, hogy a nyereszkesedést kizáró porosz Landdschaftok e 1¹/₂⁰/₀-ból a regien felül jelentékeny alapokat gyűjtöttek, melyekre indirekt hasznosításuk mellett az egyes adósoknak egyéni jogaik biztosítva vannak abban az irányban, hogy ezek a megtakarítások az ő tartozásaik csökkentésére fordíthatók a felgyűlés bizonyos szakában.

Nálunk ezt a regie-járulékot nemcsak nem kapják meg soha az adósok, nemcsak, hogy még a közhasznú magyar földhitelintézet is 0·6⁰/₀-os járulékot költ el a maga javára, hanem az a kifejezetten kereseti alkalomra nem számított hozzáütés a kamathoz a bizonytalanba nőtt és a nyereszkesedés oly kiapadhatatlan forrásává gyarapodott, melyen immár többen is tudnak osztozni és a mely a homlokon hordott záloglevél-kamatlábtól annyira elvezeti az igazi kamatlábat, hogy már zálogleveles kölcsöneinket a legolcsóbb jelzáloghitei nyújtására alkalmasoknak egyáltalán nem lehet tekinteni. A legtöbb esetben ez a regie-járulék az annuitásnak 1¹/₂—2⁰/₀-kal (a tőkéhez viszonyítva) való felemelését foglalja magában, a minél fogva a mi mai zálogleveles kölcsöneink 5¹/₂—6¹/₂⁰/₀-os kamat közt mozognak s ezt a kamatot legalább még 1⁰/₀-kal emeli a 10—20⁰/₀-os árfolyamveszteség, melynél fogva még ezt az 5¹/₂—6¹/₂⁰/₀-os kamatot 100 korona névértékből is csak 80—90 K után kell megfizetni, tehát *az igazi kamat* 6—7¹/₂⁰/₀. Ime így festenek a mi mai legolcsóbb zálogleveles kölcsöneink.

Ha már most figyelembe vesszük még, hogy az annuitásos kölcsönök áldásaként az ú. n. időmeghosszabbítást, vagyis az annuitásnak a valódi törlesztési időn túl bizonyos ideig való továbbfizetését ismét egy oly alkalomként találták ki, melylyel a kölcsön valódi kamat és tartozási terhét el lehet távolítani attól a kamattól, melyet a tényleges magánzáloglevéltulajdonosok kézhez kapnak, akkor nyilvánvaló, hogy ez a helyzet így tovább nem tarthat s vagy le kell mondanunk ezen, oly sok hátránnyal járó és valójában oly drága kölcsönökről egyáltalában, vagy módot kell találni arra, hogy mégis csak lehetőleg alacsony kamatláb mellett, de őszinte és ellenőrizhető kedvezőbb feltételek mellett tudjon zálogleveles kölcsönökre mezőgazdaságunk, esetleg városi háztulajdonosaink is szert tenni.

Holott ezen kívül is van még többféle alkalom arra, hogy a zálogleveles kölcsönnél a folyósító nyereséget biztosítson magának, szemben a készpénzkölcsönnel.

Ezek immár oly hátrányai a zálogleveles kölcsönnek, melyek többnyire természetével járnak és tőle úgyszólván elválaszthatatlanok. Mégis azt fogjuk látni, hogy a francia, annuitásos rendszer ezeket a hátrányokat is kiélesíti és mindig és mindenütt a legtöbb alkalmat nyújtja a kölcsönkereső megrövidítésére.

Mindenekelőtt itt van az árfolyamkülönbség, vagyis, hogy a kölcsönvevő zálogleveleket kap és azokat parin alul kénytelen értékesíteni. Ez a módzat valaha őszinte volt, mert a hajdani porosz Landschaftok tagjai tényleg átvették a zálogleveleket és ezt az ismerősök körében igyekeztek elhelyezni. Ma már ez a záloglevél átvétel teljesen kizárt dolog, sőt igen sokszor meggyűlne a hozzáragaszkodónak a baja az intézettel. Ma már az intézetnek privilegiuma az árfolyam megszabása, hogy azon az általa előre kikalkulált különbséget meg nyerje s így is keressen a kölcsönügyleten. Ma már alig van köze a felszámított árfolyamkülönbséghez a tényleges tőzsdei árfolyamnak. Hogy ez mennyire így van, arról nemcsak bárki könnyen meggyőződhetik, hanem az is bizonyítja, hogy nálunk ma már készpénzkölcsönöknél is divatba jött az árfolyamkülönbség számítása, mint jutalékkikötési forma.

A második nyerészkedési alkalom, a záloglevelek értékesítéséért járó jutalék felszámítása ma már tulajdonképen, az árfolyamkülönbségnek nyereség elérésére való felhasználása folytán jelentőségét veszítette. Ám azért többnyire benfoglaltatván az alapszabályokban, ma is kis jelentőségű sallangját alkotja a zálogleveles kölcsönöknél előforduló levonásoknak.

Lényeges hátránya harmadszor a zálogleveles kölcsönöknek általában a kapott összegnél nagyobb tartozási összeg visszafizetésének kényszerűsége.

Hát ez éppen egyik specialitása a merev francia annuitásos rendszernek, melynél az annuitás egységes volta és kényszerű megállapítása teljesen kizárja, hogy — rendkívüli visszafizetések esetén kívül (akkor is csak, ha záloglevelekben is eszközölhető a visszafizetés) az árfolyam-differenciánál folyósítatlan maradó kölcsönösszeget ne legyen kénytelen kamat-kamatostól megfizetni az intézetnek a kölcsönvevő. Holott az intézet a tőzsdei vétel útján mindig kellő időben képes elkerülni azt, hogy az egyszer zsebre tett árfolyam differenciát, melyet az adós biztosan meg kell fizessen, a kisorsolt záloglevelek netaláni idegen tulajdonosaihoz tovább legyen kénytelen juttatni. Ez a nyerészkedési eshe-

tőség specialisan csak a nálunk divó annuitásos kölcsönök feltétlen tartozéka. Vannak más módjai és rendszerei a zálogleveles kölcsönöknek, melyeknél ez a mai viszonyok mellett egyenesen óriásivá, a kölcsön 10—20%-ává nőtt veszteség elkerülhető.

Ha minden esetben viselni is kell azt a hátrányt, hogy névleg és telekkönyvileg nagyobb összegű a tartozás, mint a mennyit az adós tényleg kölcsön kapott, akkor legalább az helyén való, hogy ez a differentia a visszafizetésben is kifejezésre jusson az adós javára. A német Landschaftok s egyáltalán a nem annuitásos kölcsönvisszafizetési rendszerek ezt lehetővé teszik.

Általános hátránya azután a mindenesetre némi árfolyamvesztéssel feltétlenül járó zálogleveles kölcsönöknek az, hogy az utána esedékes illetékeket is a teljes összeg után kell megfizetni, nem pedig a kölcsön valódi összege után. Ámde nyilvánvaló, hogy ott, a hol árfolyamon való üzérkedés oly mértéket ölt, mint nálunk, még nagyobb az adósok ezirányú túlfizetése mint másutt.

Végül kísérője éppen az annuitásos rendszernek a magasabb kamat és jutaléktérítés a kölcsön időközi váratlan visszafizetése esetében. A stornodíjak révén itt is alapos megsarczolás válik lehetségessé a mi azonban viszont nem éppen a zálogleveles kölcsönöknek specialitása.

Nálunk az egészen 6%-ig felvitt stornodíj újabb nyereszkeségi spekulációkra ad alkalmat és egyenesen hozzá nyügözi az adott kölcsönhöz az adóst.

IV. Záloglevélkölcsön-szervezetünknek ezen vázolt helyzete, melyet egyrészt a kizárólag külföldi tőkeforrásokra való támaszkodás, másrészt a nyereszkeségi irányzat olyan túltengése és ebből eredőleg a kölcsönfeltételekben való egyoldalúság jellemez, mely az ezen kölcsönök által betöltendő közgazdasági feladat szolgálatára úgyszólván képtelenné és alkalmatlanná teszi, nyilván azzal is szoros összefüggésben áll, hogy a már részben említett okok közrehatása folytán oly közhasznú szervezetek nálunk nem léteznek, melyek e célzt a kölcsönt kereső mezőgazdaság szempontjából törekednék elérni.

Közhasznú tendenciával bíró zálogleveles intézetünk csak kettő van, úgymint a Magyar Földhitelintézet és a Kisbirtokosok Földhitelintézete. Az országos központi hitelszövetkezet ugyan a többivel kapcsolatban foglalkozik zálogleveles kölcsönök folyósításával, de saját czímleteket nem bocsát ki és az egész üzletág eddig nem emelkedett jelentékeny összegre. Hogy pedig az Országos Központi Hitelszövetkezet szerepe az ily kölcsönök terjesztése terén nagyobb mértékre terjedjen, azt — elte-

kintve a hitelszövetkezeteknek már említett más irányú főfeladatától — a központ és a falu közötti anyagi erőkülönbség, valamint a folyósítások nehézsége nem engedi.

A fennmaradó két közhasznú intézet kibocsátványainak összege 1910-ben 612 millió volt, a mivel szemben a részvénytársasági alapon állóké 2.435 millió s így az összes záloglevelek és kölcsönkötvények 20⁰/o-a, vagyis $\frac{1}{5}$ része volt közhasznú kibocsátású, 80⁰/o-a, $\frac{4}{5}$ része ellenben nyereségre alapított társaságoké.

Ha ezzel az állapottal összehasonlítjuk a német és osztrák viszonyokat, akkor egészen más arányszámokra találunk. Németországban a közhasznú záloglevélkibocsátó intézetek kölcsönállománya 1909-ben 4.732 millió volt, a mivel szemben a nyereségre dolgozó jelzálogbankoké 10.479 millió, tehát a kölcsönök 31⁰/o-a, csaknem $\frac{1}{3}$ része származott a közhasznú intézményektől. Ezenfelül pedig szintén nem direct a célzott szolgáló intézetek, mint a takarékpénztárak, biztosító társaságok, állami rokkantság elleni biztosító intézetek és szövetkezetek készpénzben 14.656 millió oly jelzálogkölcsönt folyósítottak, mely kamatlába átlagban a 4·2⁰/o-ot nem haladta túl. Ha vagyoni viszonyainkat a német birodalom egyötödrészeiben állapítanók meg, akkor is mit jelent ehhez képest az az 1.200 millió jelzálogkölcsön, mely az 1908. évi statistika szerint a telekkönyvi bejegyzés szerint 4 és 4·5⁰/o kamatozású lett volna.

Ausztriában pedig 1910-ben a közhasznú intézetek záloglevélkölcsönállománya 2.818 millió koronát tett ki a nyereségre dolgozó bankoknak csupán 1.263 milliót kitevő állományával szemben. Az előbbi összegben azonban benne vannak az olyan intézetek záloglevelei is, a melyek a mi közhasznú intézményeinknek felelnek meg és az ausztriai felfogás szerint a közhasznú szempontoknak nem felelnek meg. Hogy itt a részvénytársaságok a kölcsönnyújtásban oly csekély részt vesznek, holott Németországban legalább a városi jelzálogkölcsönök egy jelentékeny részét bonyolítják le, az éppen annak tulajdonítható, hogy hamarosan kiderült róluk, hogy a zálogleveles hitel iránti igényeket, úgy a hogy arra szükség lenne, kielégíteni nem tudják, vagy nem akarják. Már a fejezet elején rámutattunk arra, hogy ezek az intézetek Ausztriában is a külföldre támaszkodva jöttek létre és igyekeztek működni, a minek következményeképpen a francia kölcsönformát is adoptálták. De hamarosan e bankok magas kamatai és jutalékai az általuk nyújtott jelzáloghitelt a földbirtokosok hitelszükségletének igen kétséges segítségként tüntették ki: »Zálogleveleikkel többnyire a külföldre mentek, kölcsön *kihelyezési terepüket pedig mindinkább* tőkeszegényebb keleti részekbe *Magyarországba, Galicziába stb. helyezték át.*« Azt hiszem, ez

kellőleg jellemzi ezen intézetek működésének a hazai közönségük részéről való mikénti megbecsülését.

Osztrák vélemény szerint is nem a mi közhasznú intézeteinkhez hasonló kezelésű és folyósítású jelzálogintézetek tudtak segíteni az igazán olcsó és éppen e cél szempontjából záloglevelek kibocsátásával megkönnyített mezőgazdasági hosszú lejáratú hitel kiegészítésén, hanem csak a *külföldről független tartományi hatósági bankok*.

Nálunk tehát ott végződik a zálogleveles hitelre vonatkozó szervezetünk, a hol az Ausztriában és Németországban tulajdonképpen és a mezőgazdaság érdekében működni kezdődik. A multa nézve ennek a fejlődési hiánynak okait már említettük, csak az a kérdés már most, hogy lehet e további fejlesztésről nálunk szó.

A jövőre a külföldre alig számíthatunk. Módot kell tehát találni oly feltételek szabására, melyek mellett saját magánközönségünk legyen hajlandó zálogleveleket venni s ha e célból a kamattypust emelnünk is kell, oly közvetítőt kell létesítenünk a kölcsönvevő és záloglevélvevő közé, a mely a kölcsönön ne kereshessen s így a magasabb kamattypus dacára és az egyébként is a kölcsönvevő érdekében megállapított feltételekre való tekintettel mégis előnyösebb legyen a kölcsön, mint a milyenné az utóbbi években általában vált és a mely helyzetből az eddigi rendszernél való megmaradás mellett kimenekülés egyáltalában nem remélhető.

Tekintettel a folyamatban levő háború által felidézett változásokra, melyek nemcsak hitelfelfogásunkat fogják más irányokba terelni, a minek előjelei máris észlelhetők s belőlük a bekövetkezendő közvéleményre következtethetünk, hanem egyúttal bebizonyították mekkora biztos elhelyezést kereső, ilyen alkalmakra esetleg rendelkezésre álló tőkeanyaggal rendelkezünk s tekintve azokat az intézményeket, melyeket oly országok, melyek nekünk ma éppen a belterjes gazdasági szervezkedés minta erősségeiként tűnnek ki e háború folyamán, létesítettek és tartanak fenn saját jelzáloghitelük, első sorban zálogleveles kölcsöneik olcsósága és közhasznú volta javára és a melyeket mi mintául sokban felhasználhatunk akkor is, ha helyzetünk különbözőségét számba is vesszük és vak utánzók sem akarunk lenni most ismét más irányban, azon a véleményen vagyok, hogy még sok és jó útja van annak, hogy a most folyamatban levő válság befejezése után, az új berendezkedés munkája közben ez a fontos kérdés is kedvezően legyen megindítva s lehet remény, hogy munka és tiszta célirányosság mellett lassan kiépítsük a belátható időkre alkalmas hitelszervezetünket a zálogleveles, tehát hosszú lejáratú és minél olcsóbb jelzálogos hitel terén is.

III. A német és osztrák közhasznú záloglevélkibocsátó intézetek, főleg a porosz Landschaftok.

A záloglevelek, mint a jelzáloghitel kiterjesztésének és olcsóvá tételének eszközei Poroszországban születtek meg és onnan terjedtek el a földkerekségen.

Az első „Landschaft“-ot Nagy Frigyes porosz király személyes ellenőrzése és előírásainak figyelembe vétele mellett az ő belügyi reformjait keresztülvezető kiváló kancellárja: von Carmer állította fel Porosz-szilézia tartomány részére 1770-ben. A telekkönyvi és jelzálogjogról e célra külön informált uralkodó ennek a felállítását azon célból engedte meg, hogy ez által oly intézmény lépjen életbe, mely módot nyújt a földbirtokosoknak arra, hogy a birtokaikra jelzálogi biztosítás mellett felveendő kölcsönökhöz olcsó kamat és egyéb kedvező feltételek mellett jussanak.

Az akkor még teljesen szervezetlen hitelviszonyok mellett ugyanis ott is, a hol a jogi helyzet ezt megengedte (nálunk az ősiség állta útját), felette nehéz volt egy földbirtokosnak olyan hitelt szerezni, mely évi forgalmi javainak értékét, vagyis az időszaki hitelnek a kalmárok által nyújtott kisebb-nagyobb mértékét felülhaladta. A kereskedő hosszabb időre nagyobb összeget nem adott kölcsön, mert aránylag kevés pénzét előnyösebben meg tudta forgatni és ő is jobban rá volt szorulva a szervezetlen hitelviszonyok mellett saját tőkéjére. Viszont azonban nem léteztek sem takarékpénztárak, sem részvénytársaságok de még állampapírok sem s így azok a nem kereskedő vagy vállalkozó emberek, a kik pénzüket, ha volt nekik, nem akarták a ládafiában teljesen gyümölcsözés nélkül hagyni, az általuk is biztosnak tekinthető befektetéstől szintén el voltak zárva.

A közelben fekvő földbirtokon való jelzálogi biztosítást azonban, mely a birtok elválaszthatatlan tartozékává tette az adósság bekebelezett összegét, az esetben hogy ha közvetlen tapasztalás alapján tudták, hogy az a birtok minden körülmények közt többet ér ezen tehernél, a mely teher jogi természete mintegy a jelzálogösszeg erejéig való társ, sőt elsőbbséggel bíró tulajdonjogot nyújtotta a hitelezőnek az esetre, ha az adós vállalt kötelezettségét teljesíteni elmulasztaná és a mely jogokról a hitelező nemcsak egy kimerítő okiratot kapott a tulajdonostól, de a közhatóságok és a bíróság is megerősítette és biztosította az okiraton magán is ezen jogait, annak a kihitelezési formának kellett tekinteni azokban az időkben, mely a netalán a ládafiából mégis gyümölcsözésre kívánczó tőkéknek legjobban megfelelt.

Ez volt a földhitel terén mintegy a további fejlődési stádium, mely a tényleges zálogbaadást, a középkori és a mi elmaradt jogviszonyaink mellett egészen az ősiség eltörléséig divó meg biztosabb hitelezési módot követte. Megkönnyítette a fejlődést a római joghoz való visszatérés s így a hypothecarius jog elméleti megismerése.

A kétféle igény tehát találkozott és így a fejletlen viszonyokban éppen a fejletlenség juttathatta bizonyos hitelhez a földbirtokost. Hogy ez a kereslet mindkét oldalról megnyilvánult, azt mutatja Nagy Frigyes tervezete az által, midőn csupán a két kereső fél találkozását igyekszik előmozdítani és nem tulajdonképen hitelt nyújtani s mégis sikerül neki célját elérni. Addig ugyanis a hitelkereső földbirtokos nem tudta, hol talál a ládafiából kikivánó pénzre. Az első ilyen jelzálogos hitel valószínűleg rokonok, ismerősök, szomszédok közt jött létre, a kiktől azután, biztosságáról értesülve, egyes távolabbiak a kölcsönlevelet, melyet Hypothekeninstrument-nek, valami gyümölcsöt hozó tárgyfélének tekintett tulajdonosa, megvették és így terjedt el ezen kölcsönforma használata s a beléje vetett bizalom. Valószínű, hogy ezen elterjedési módra való tekintettel már most egyes olyan birtokosok, kiknek közvetlen ismerősi körükben nem volt senki, a ki nekik pénzt adhatott volna kölcsön, a lebonyolítást akképen egyszerűsítették, hogy a kölcsönlevelet, a Hypothekeninstrumentet a maguk nevére (innen van, hogy Németország mai napig is ismeri az önjelzálogot, vagyis ott nem szűnik meg a jelzálogjog önmagától az által, hogy a hitelező és adós egy személyben egyesül) ki is állították előre s azután — maguk nem mehettek vele üzérkedni — egy arra vállalkozó üzletembernek adtak megbízást arra, hogy azt helyezze el valahol, adja el annak, a ki megveszi s a vételárát szolgáltatassa be neki.

Talán nem egészen találó a kép, azonban lényegében ilyenféle folyamat kellett ezen kölcsönök létesítéséhez, a mi azután elvezetett a záloglevélhez, mely az ilyen, említett kölcsönlevéllel eleinte tulajdonképen teljesen ugyanazonos volt s záloglevélnek, Pfandbriefnek azért nevezték el, mert bizonyos közintézmény, a mely érte alapszabályszerűleg szavatolt, adta ki bizonyos általános és egyenlő szabályok mellett. De maga a lényeg nem változott, mert a Landschaft még ma is tulajdonképen nem ad kölcsönt az ő tagjának, illetve a záloglevelekért hozzá fordulónak, hanem csak zálogleveleket ad ki a kért és alapszabályszerűleg megállapított korlátok közötti mennyiségben. Alapszabályai értelmében a Landschaft ma sem törődhetik a záloglevél piae viszonyával, illetve avval, hogy a pénzzé tételt mily feltételek mellett érheti el az adós, hanem minden esetben köteles az illető birtokosnak a Landschaft szabályai szerint nyújtandó hitel összegéig a megfelelő jelzálogi biztosítás fel-

tétele mellett a vonatkozó névértékű zálogleveleket feltétlenül kiszolgáltatni.

A Landschaft csak oly garantiával ruházta fel a zálogleveleket, a mely garancia értékesítésükre előnyös lehet, továbbá az ő intézményes fellépése folytán hozzá fordulóknak, azoknak az egyes ember által nehezen feltalálható és vételre vállalkozó pénzes embereknek oly hivatalul szolgál, melyhez fordulván úgy a hitelt nyújtani akaró mint a hitelkereső, tehát a záloglevelek az ő közbenjöttével minden nyereszkedés kizárásával könnyebben jutnak vevőkhöz, mint addig jutott, mikor a földbirtokos drága közvetítő ügynök útján kellett hogy felkeresse azt a pénzforrást, mely a Landschaftnál önként jelentkezik, szintén örülve, hogy immár van kihez forduljon, ha pénze van és azt biztosan és mégis gyümölcsözően akarja elhelyezni.

A Landschaftok alapeszméje ez volt s a mellett az, hogy a jelzálogkölcsonök elhelyezésének tágabb kereslet szereztessék az által, hogy a Landschaftok által kiadott záloglevelekért eleinte az illető tartomány összes nagyobb földbirtokosai, a kik a Landschaft kényszerű tagjai voltak, egyetemenlegesen szavatoltak az esetre, ha a concret birtok eladása azokat nem fedezte volna. Még most is fennáll ez a legvégső egyetemenleges szavatosság mindazon birtokokra vonatkozólag, melyek ugyanazon Landschaft záloglevélkölcsonei által megterhelvék.

Hogy mennyire voltak az akkori természetének megfelelőleg a Landschaftok záloglevelei minden oldalról körülbástyázva oly jogokkal és biztosítékokkal, melyek lehetővé tették, hogy ez a papir tartassék az akkori időkben az olcsó kamattal megelégedő, de minden koczkázattól is borzadva szepegő magántőke csaknem egyetlennek nevezhető befektetési módjának, azt bizonyítja az, hogy az általános garancia és a záloglevélkamatoknak a Landschaft útján való kifizetése daczára mindazon jogokat, melyek egy bekebelezett jelzálogkölcson tulajdonosát megilletik, tehát a közvetlen perlési jogot is csak úgy fenntartották a záloglevélbirtokos részére.

Az első sziléziai Landschaft és ezt követőleg az egyes többi akkori porosz tartományokban felállította Landschaftok rendi testületek voltak, melyeknek az illető tartományokban fekvő és nemesi tulajdonban levő összes földbirtokok kényszerű tagjai voltak olyképpen, hogy minden tag jogosított volt a birtoka értéke szerinti záloglevélhitelt igénybe venni. A nagyjában azonos tartalmú szabályzat felsőbb jóváhagyással ellátott privilegiumszerű szabályrendelet jogi karakterével bírt, a mennyiben a Landschaft tagjaiból alakult gyűlés hozta meg és az uralkodó hozzájárulása biztosította kiváltságos jogi helyzetét.

Ezen kiváltságos alapszabályok határozták meg, hogy a tagok az

általuk igényelhető zálogleveles hitelt mily feltételek mellett vehetik igénybe. Irányadó elvül állították továbbá oda az új intézmények érdekében való teljesen fizetés és anyagi előny nélküli közbenjárást a tagok részéről úgy, a mint az nálunk is dicséretes szokás volt a hajdani rendi időben a rendi intézmények részére.

A Landschaftoknál máig minden teendő ellátása nobile officiumot képez és nincs más javadalmas alkalmazott, mint a jogi munkát elvégző syndicus és annak a pénzkezelést is elvégző irodaszemélyzete.

Egyrészt ez a felelősséggel járó, de minden önérdek érvényesülését kizáró testületi közreműködés a kölcsön folyósításánál, a melyet betetőzött a kormányhatalom megbízottjának felügyelete abban az irányban, hogy soha se lehessen több záloglevél forgalomban, mint a mennyi névértékének megfelelő jelzálogos követelés állott fenn a telekkönyvekben, a mit garantált az, hogy ezen kormány megbízott vagy az ugyanerre kirendelt felügyelő bizottság sajátkezű aláírásával látott el minden egyes záloglevelet, másrészt a régebbi jelzáloghitelezőket megillető összes jogok fenntartása mellett a testületbeli összes ingatlanok egyetemleges felelőségének megállapítása igyekezett a pénzes ember szemében jó befektetésnek feltüntetni az aránylag alacsony kamatozású zálogleveleket. Ezenfelül a Landschaftnak is joga volt a bíróságtól a kezében levő bekebelezési okirat alapján közvetlenül végrehajtást és zárlatot vezetni az adós birtokára, valamint az eleinte még birtokra és névre szóló záloglevél-tulajdonos és utóbb, midőn a birtok már abban külön többé nem volt kitüntetve, jogosított volt az esetben, ha a Landschaft a kamatfizetést nem teljesítette pontosan, akár a Landschaft mint olyan ellen perrel fellépni, akár a hasonló zálogleveles kölcsönnel jelzálogilag megterhelt ingatlanokból, illetve zálogleveles kölcsönökből bármelyiket kiragadni és tulajdonosát kielégítés végett beperelni.

E Landschaftok, melyek mellé a 19-ik század második felében külön Rusticallandschaftokat, azaz — tekintet nélkül a rendi jellegre vagy területi kiterjedésre — *minden mezőgazdaságilag művelt* ingatlanra kölcsönt nyújtó hasonló intézeteket is állítottak fel, viszont a régiek rendi jellegét is megszüntették, az említett alapon, mint a kölcsönt igénybe vevő földtulajdonosok önkormányozta intézményei kizárólag azon szempontok szem előtt tartásával szolgálják ki közönségeiket, melyek mellett létesültek s melyek a záloglevélbirtokos érdekében sokszorosan körülbástyázott biztonság egyrészt, a kölcsönt igénybe vevő földbirtokos minél előnyösebb kielégítése másrészt. E két szempont kölcsönös támogatásával érték el fényes fejlődésüket, úgy, hogy nemcsak porosz mezőgazdák hosszú lejáratú igényeit elégítik ki csaknem kizárólagosan, hanem hasonló intézmények létesítését inspirálták úgy a többi német

tartományokban, mint Ausztriában. De legtisztábban a két szempontot ma is a porosz Landschaftok érvényesítik.

Alább működésük feltételeit és az általuk nyújtott sokoldalú kedvezményeket lényegükben ismertetni fogjuk, bevezetőül csak a statistika álljon itt, mely szerint 1880-tól 1909-ig kölcsönállományuk 1.388·9 millió márkáról 3.544·1 millió márkára emelkedett és a névérték után az adósok által fizetett kamatteher átlaga $4\cdot10^0\%$. A kibocsátott záloglevelekből 510 millió $3^0\%$ -os, 2.220 millió $3\frac{1}{2}^0\%$ -os, a többi $4^0\%$ -os. A regiejárlék átlag $\frac{1}{3}^0\%$ -nak mondható.

Az első időben inkább a záloglevelek jogi alakjában álltak célszerűségi változások, a kölcsönfeltételek nemhogy módosultak volna, de nagyjában ma is azonosak. Csupán a záloglevelek kamatja hullámzott, illetve csökkent alá egészen a 19-ik század végéig, a mit a conversiók egész sorozata jellemez.

A záloglevelek jogi alakja annyiban módosult, hogy míg 1830-tól 1840-ig a tulajdonosok is jogosultak voltak felmondani és követelni a záloglevél névértékét, ezt megszüntették ezután s — mint általában — a záloglevelek csupán akkor fizetendőek vissza, hogy ha a Landschaft akarja. De míg azelőtt a sorsolási rendszer a Landschaftot védte az esetlegesen túlsok felmondás ellen, ezután a sorsolás, mely az annuitásos kölcsönformának kísérője, sem pedig semmiféle praemiális kedvezmény nem fűződik a záloglevelekhez.

Rendi jellegük elvesztése mellett a már korábban beléjük tartozó ingatlanok nem nemesi kezekben is tagjai maradtak, de a többi, sőt a kiscgazdák birtokai is, melyek számára néhol külön Landschaftokat ezen vagy hasonló név alatt létesítettek, tagjaivá lehettek, a mi azonban csak a kölcsön igénybevételeivel történt meg s így újabban csak a kölcsönnel terhelt birtokok a tagok s ezek közt áll fenn az egyetemleges felelősség, néhol pedig csak a hasonló kamattypusú kölcsönökkel terhelt közt, sőt évjáratok szerint is van elkülönítés.

Mig eleinte csak a nagyobb birtokokra terjedt ki a Landschaftok jótéteménye, újabban a mezőgazdasági birtokok legminimálisabbjaira kiterjesztették a kölcsönnyújtást. A kisebb kölcsönök folyósításával is foglalkozók egész a 15 márka kataszteri tiszta jövedelemig a 100 márka kölcsönig szállanak le kisebb-nagyobb különbséggel.

Páratlan azután az a sokféleség, melyet a Landschaftok által nyújtott kölcsönök és szolgálatok teljesítésében, feltételeiben megnyilvánul. Bizonyítéka ez annak, hogy csupán az ügy kizárólagosan altruistikus alapon való kezelése alkalmas arra, hogy komolyan első törekvése legyen valamely kölcsönnyújtó intézménynek az adós igényeihez és érdekeihez való alkalmazkodás. Nem gondolhatunk ki olyan, csak valami-

féle viszonyok közt levő kölcsönkereső részére előnyösnek mutakozó változtatást a merev francia annuitásos záloglevélkölcsön-rendszeren, a melyet a Landschaftok valahol alkalmazásba ne vettek volna, lehetővé nem tettek volna.

Mindenekelőtt az a semmiféle financiaális irányzattól nem függő tény, hogy a Landschaftok rendszerint két, sőt háromféle kamatlábú zálogleveleket hajlandók adni a kölcsönkeresőnek, a mely típusok közül saját körülményei szerint válogathatja ki a nekik tetszőt, mutatja ezt.

Eredetileg mindig kézhez vette a leveleket az adós és saját risikójára adta el ott, a hol tudta. Utóbb átvette, kívánságra, sőt ragaszkodóan is a Landschaft az értékesítést, a miben a mellette létesített bank lett segítője.

Minden tagnak, illetve pedig minden, a Landschaft territoriumába eső, mezőgazdaságilag művelt és az említett minimalis jövedelmet hajtó ingatlan tulajdonosának jogában van, első helyre való bekebelezés mellett az alapszabályszerű összegben rá eső záloglevélhitelt mindenkori igénybe venni.

Nagyon szigorúak az ingatlan értékére vonatkozó megállapítások, ezen értékmeghatározásnak is különböző módjai vannak egymás mellett alkalmazásban. 1. A legrégibb mód a vételár után való értékelés volt. Tekintettel az emelkedő földárakra, a vétel kelte óta való időnek hossza szerint a becsérték a kétségtelen vételár egészében vagy bizonyos részében nyert megállapítást és így a vételár $\frac{2}{3}$ -áig, $\frac{1}{2}$ -ig vagy $\frac{1}{3}$ -ig lehetett záloglevélkölcsönt igénybe venni. A napoleoni háborúk tanulságai alapján ez is még redukálva lett. Ez a becslési forma azonban mindinkább elavulóban van, mégis kisebb kölcsönöknél most is a vételár $\frac{1}{3}$ -áig folyósítható a kölcsön. 2. A kataszteri tiszta jövedelem 30-szoros a másik becsérték, melynek ezután $\frac{1}{2}$ -e, illetve bizonyos esetekben $\frac{2}{3}$ -a adható meg kölcsönképen. 3. Az újabban legáltalánosabb mód a pontosan kidolgozott rendszer alapján való fölbecslés, melyet esetenként is alkalmaznak, de a melynek alapjául általános becslési tételeket is készítettek az illető Landschaft területének egyes részeire nézve.

Általában a becsérték $\frac{1}{2}$ -e a megadható kölcsön határa, de újabban ezen túl a becsérték $\frac{2}{3}$ -dig, sőt a keletporoszországi Landschaftnál $\frac{5}{6}$ -ig is adnak kölcsönt, de a többletnek igénybevétele befolyással van azután a visszafizetési feltételekre és egyébként is sokkal szigorúbb ellenőrzés alá veti a gazdaságot.

A kölcsönnevő által teljesítendő fizetéseket illetőleg mindenekelőtt tartozik az általa választott kamattypusu záloglevelek kamatait, rendszerint félévenként utólagosan pontosan megfizetni, a mire az által is szorítva lesz, hogy néhol késedelem esetén az 5%-os késedelmi ka-

matot tartozik a megkezdett félhónapra teljesen megfizetni, sőt hosszabb elmaradás esetén kiterjed ez a megkezdett negyedévre is.

Ezt meghaladólag évente visszatérőleg csupán arra van kötelezve a kölcsönvevő, hogy az alapszabály szerinti százalékot fizesse a kamattal egyidejűleg a kezelési költségre. Ez a százalék a különböző Landschaftoknál $\frac{1}{10}$ és $\frac{1}{20}$ közt ingadozik és a mennyiben a kezelési költségek fedezése után ebből valami megmaradt, úgy akkor a tulajdonjog az adóst illeti meg s ennek számára lesz gyümölcsözőleg elhelyezve és használható fel általa az esetben, ha kamatostól a kölcsön 10% -át kiteszi, annak egyszerre ezen összeggel való törlesztésére.

A kezelési járulék a törlesztést így önállóan ott idézi elő, a hol nagyobb összeget tesz ki, évi $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{20}$ -ot s így túlnyomó része megmarad az adós javára. Ellenben ott, a hol $\frac{1}{10}$ -ot tesz ki évente, ott a törlesztésre való jelentősége csekély, mert ez az $\frac{1}{10}$ is csak addig szedetik, míg kamatkamatokkal a kölcsöntőke 2% -ára szaporodik. Ily berendezésnél külön e célra szedett járulék gondoskodik a törlesztésről.

Megjegyzendő, hogy a Landschaftok a kezelésen felül ezen fizetésekből nemcsak jelentékeny törlesztéshez juttatták az adósokat, hanem ezen fizetéseknek csupán részleges és időleges visszatartásával jelentékeny összegű olyan alapokat gyűjtöttek, melyek lehetővé tették azokat a sokoldalú szolgálatokat, melyeket a Landschaftok által ez úton létesített intézmények nyújtanak tagjaiknak.

A legtöbb Landschaftnál bizonyos idő múlva, midőn a kölcsön bizonyos minimalis összege mellett az ilykép felgyült alap bizonyos nagyságot ér el, ez a többletfizetés is teljesen megszűnik.

Az elsősorban a kezelési költségekre, azután a Landschaftok különböző alapjainak összegyűjtésére és csak végül az egyes befizetők javára eső törlesztésre fordítandó kezelési pótléknak németül Quittungsgroschennek vagy Reservefonasbutiagnak nevezhető fizetségnek ott, a hol az erre a célra megjelölt s ily esetben kisebb, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{10}$ -ot tevő ezen fizetések külön vannak választva a tulajdonképeni törlesztésre szánt fizetésektől kiegészítője a kifejezetten ezt szolgáló törlesztési járulék, Tilgungsbeitrag, mely külön $\frac{1}{20}$ -ot tesz és teljesen az adós javára lesz külön számlán vezetve és kamatoztatva. Érdekes, hogy az ilyen felgyült törlesztési alapok nem az adós személyével, hanem mondhatni az adóssággal magával kapcsolatosak úgy, hogy az ingatlan eladása esetén eo ipso a vevőre szállnak át.

Csupán ott, a hol a $\frac{1}{2}$ becsértéken felül akár a $\frac{2}{3}$ becsértékig lesz kölcsön engedélyezve, a mi néhol lehetséges, vagy a hol szigorú becslési eljárás mellett a birtok megmentése végett $\frac{5}{6}$ -a a becsértéknek lesz folyósítva, a mi szintén lehetséges Keletporoszországban egy külön

erre irányuló actió folytán, tartozik az adós a fentiekén felül további fizetésekre. Nevezetesen ott mindaddig, míg a felgyült befizetések és kamatkamataik figyelembe vételével a rendes becsérték $\frac{1}{2}$ -énél nagyobb, a kölcsön további $\frac{1}{2}\%$ befizetés eszközlendő, sőt mentési actióknál ez felszállhat a kamattypus szerint annyira, hogy az összbefizetés a kölcsön 6% -át ($3-3\frac{1}{2}$ és 4% -os zálogleveleknél) éri el.

Kiemelendő azonban az adósok fizetési kötelezettségének világos áttekinthetése szempontjából az, hogy a statutumok mindig és mindenütt pontosan előre meghatározzák ezek perzentuális összegét, melyek a kölcsön $\frac{1}{4}-\frac{3}{4}\%$, néhol 1% -áig ingadoznak együttvéve és azok hozzáadásával is világosan szeme előtt van az adósnak, hogy mennyit fog fizetni és mit milyen célra. Látjuk azt is, hogy ezen járulékokkal együtt is messze mögötte marad az összes fizetési kötelezettség a nálunk szokásos annuitás mögött.

Szigorúan meghatározottak úgy a jogi munka, mint a becslésért, a zálogleveleknek a Landschaft útján való értékesítéséért minimális összegben megállapított költségek. A záloglevél szelvényadóját néhol külön fizeti be az adós, másutt a kezelési költségekhez van csapva.

A kölcsön visszafizetésének feltételei is teljesen rugalmasak és alkalmazkodnak az adós szükségleteihez.

Eredetileg a kötelező törlesztést egyáltalán nem ismerték, viszont azonban nem ismernek maig sem semmiféle oly kikötést, mely a bármikor való visszafizetést anyagilag sújtaná vagy másképen megnehezítené.

Még a Landschaft a kölcsön visszakivánására nézve pontos és szigorú feltételekhez van kötve, az adós mindenütt jogosult bizonyos rövid, legfeljebb fél éves felmondási idővel tartozását akár készpénzben, akár ugyanolyan típusú záloglevélben visszatéríteni. Sőt az utóbbi esetben felmondást sem kívánnak, eo ipso el lévén érve a felmondás célja, hogy tudniillik gondoskodás történhessék viszont megfelelő összegű záloglevélnek a forgalomból való kivonása iránt, a minek igazolása a telekkönyvi törlés előfeltétele és a záloglevélkibocsátás szigorú ellenőrzési rendszeréhez tartozik.

Sőt tetszés szerinti részletet is fizethet vissza bármikor záloglevelekben az adós, ez irányú készpénz fizetése pedig törlesztési számlája javára iratva a megfelelő összegű záloglevél visszavonásának elérése után lesznek a tényleges törlesztésre fordítva.

Újabban azonban minden Landschaft létesített oly intézményeket, melyek ugyan szigoruan előírással amortisatióknak nem tekinthetők, mégis avval járnak, hogy a tartozásnak legalább egy része az idők folyamán okvetlenül letörlesztődik.

A törlesztést szolgálják a fentebb említett kezelési járulékból eszközölt megtakarítások, valamint a törlesztési járulék, melyek ha előbbinek mindig jelentékeny feleslege nem lesz a Landschaft valamely maradandó jellegű alapja javára felgyűjtve, az egyes adósok javára lesznek összegezve és kamatoztatva.

Mihelyt az így az adós javára felgyűlő összeg eléri az eredeti kölcsön névértékének többnyire 10, ritka helyen 20⁰/₀-át, beáll annak lehetősége, hogy ez a felgyűlt összeg, mely az adósságtól, a melynek időközben mindig eredeti összege erejéig lesznek a fizetések teljesítve, az adós, illetve (mint említettem) birtoka külön választott követeléseként lesz kezelve, az adósság összegének csökkentésére fordíttassék. Megjegyzendő, hogy a Landschaftok a maguk kezelésében oly előnyösen hasznosítják ezen külön követeléseket, hogy azok oly kamatozásban részesülnek, mely megfelel a záloglevelek kamatlábjának s így ebből a külön kezelésből tényleges kár az adósra egyáltalán nem hárul.

De ezen felgyűlt törlesztési alap hasznosításánál is több lehetőség áll az adós rendelkezésére. Mindenekelőtt kívánhatja, hogy annak összegével adóssága csökkentessék, a mivel folyó kifizetései is csökkennek. Ilyenkor a telekkönyvi résztörlés is bekövetkezik. Kívánhatja azután, hogy törlesztési alapjának megfelelő összegű újabb záloglevelek adassanak ki neki, illetve azoknak megfelelő értékesítési összege, mely esetben a törlesztés előlről kezdődik. Végül azonban lekötheti ezen minőségbeli törlesztési követelését biztosítéskul oly bekebelezetlen kölcsönre, melyet a Landschaft e célra gyűjtött alapjából létesített pénztintézet, bank vagy kölcsönpénztár ad neki. Sőt hagyhatja érintetlenül is az alapot, mely esetben a kifejezetten amortizálásra adott többletjárulék fizetése rendszerint megszűnik (10⁰/₀ összeggyűjtése után) évi fizettsége tehát még ez esetben is kevesebb lesz, ellenben a kezelési járulék és az eddigi alap kamatai mégis növelik azt s utóbb rendelkezik tetszése szerint fellette. A szabályzatok még az iránt is intézkednek, hogy a törlesztési alapnak az adósság összegére való felgyűlése esetén az adós három hónapon belül tartozik nyilatkozni, hogy új zálogleveleket akar-e, mert ellenesetben a kölcsön törlése hivatalból eszközöltetik.

(Vége következik.)

Neubauer Ferencz.

Észrevételek a pénz lényegének kérdéséhez.

A Közgazdasági Szemle 1915. márczius havi száma „A háború kihatásai a pénz lényegére“ címen, Szana Zsigmond úr értekezését közli, a mely rendkívül érdekesen világít rá a közgazdaságtannak egyik leglényegesebb és a háború kihatásai következtében teljesen új színben feltűnő kérdésére. A cikkíró, pénzügyi életünk egyik vezető egyénisége, cikkében azon következtetésre jut, hogy a háború okozta pénzügyi jelenségek teljesen igazolják a Knapp-féle chartalis pénzelmélet azon állítását, amely szerint a bankjegy vásárló képességét nem a szinte jelképesen, csupán tradícióból őrzött aranykincs adja meg, hanem mindazon gazdasági erők összessége, amelyeket az állam magában foglal és képvisel. A cikkíró ezen elméletnek igazolását látja abban a jelenségben, hogy a külföldi pénznemek árfolyama, a háború alatt azok aranyfedezetétől meglehetősen függetlennek látszik lenni. Ezen utóbbi jelenségre példaképpen azt hozza fel a cikk írója, hogy az angol valuta a csupán 29·79⁰/₀-ot kitevő, tehát meglehetősen rossz fedezet daczára, a külfölddel szemben parin felül áll, ugyanígy parin felül áll a francia valuta 39·4⁰/₀-os fedezet mellett, míg a német valuta 66·2⁰/₀-ot kitevő aranyfedezete ellenére is, lényegesen romlott. Úgy látszik tehát, mintha az aranyfedezet magassága a valuta értékére nézve csak igen alárendelt jelentőségű volna. Ezen kérdésnek tisztázása, nemcsak a készfizetéseknek nálunk a közeli évtizedekben actualissá váló felvételére vonatkozólag bir rendkívül nagy érdekekkel, de az egész világnak a jövőben követendő pénzügyi politikájára vonatkozólag rendkívül nagy horderejű. A kérdés tehát beható kutatást érdemel és ezért talán nem lesznek érdektelenek az alanti vizsgálódások, amelyekkel e sorok írója a cikkíró által felvetett végtelenül érdekes kérdések tisztázásához hozzájárulni igyekszik.

Az a tény, hogy a bankjegyek értéke azok aranyfedezetétől függetlennek látszik, már azért sem kelthet meglepetést, mivel tudjuk, hogy a háború kitörése pillanatában a jegybankok a bankjegyeknek ércpénzre való beváltását beszüntették. A világ összes bankjegyei ezzel megszűntek aranypénzre való utalványok lenni, hanem államilag garantált papír-

pénzzé lettek. Nem oszthatom tehát a cikkíró azon felfogását, amely szerint: „a bankjegyről, amelyet eddig utalványnak vélték aranypénzre, kiderült, hogy nem az.” A bankjegy tényleg aranypénzre szóló utalvány volt béke idején, csupán az aranypénzre való beváltás megszüntetése, amelyet az állam hatalmi jogánál fogva decretált, szüntette meg a bankjegyek ezen minőségét és csinált a bankjegyből papírpénzt. A bankjegyeknek egymáshoz való relatív értéke ennek következtében azon törvények hatálya alá jutott, amelyek az állam által fedezet nélkül, de törvényes fizetési eszköz jellegével kiadott és az állampénztár által is törvényes fizetési eszköz gyanánt elfogadott államjegyek, vagyis a papírpénzre vonatkozólag fennállanak.

Kérdés már most, hogy melyek ezek a törvények és kérdés, hogy vajjon az a körülmény, hogy az állam háborús gazdasági szükségletének óriási feladatát, mint látjuk, papírpénzzel és egyedül csak papírpénzzel lehet megoldani, nem mutat-e arra, hogy a papírpénz béke idején is kielégítő fizetési eszköz és hogy az aranypénz és a bankjegyek aranyfedezete merőben felesleges?

Mint látni fogjuk, az utóbbi kérdésre nemmel kell felelni. A kérdés megvilágítására, mint említettük, a papírpénz lényegét kell vizsgálat tárgyává tenni.

A papírpénz kibocsátásának alapja, az állam souverainitása. A souverain állam, amely egyes polgárainak vagyonával és életével a törvények által előírt módon rendelkezni jogosítva van, ugyanugy, mint minden egyes fegyverképes polgárától kárpótlás nélkül követelhet személyes szolgálatot a hon védelmére, munkában és anyagban felmerülő szükségleteit szintén souverain hatalmánál fogva követelhetné kárpótlás nélkül, egyes e szolgáltatásokra kiválasztott polgároktól. A munka- és anyagszolgáltatás legnagyobb részében az államnak ezen eljárása nagyfokú igazságtalanságra vezetne. Egyesek, akik bizonyos az állam által szükségelt munkák teljesítésére képesek, vagy bizonyos az állam által szükségelt anyagoknak birtokában vannak, munkákat teljesítenének, anyagokat beszolgáltatnának és ez által súlyos áldozatokat hoznának, míg a lakók egyéb részei az állami védelem áldását élveznék a nélkül, hogy a terhek viseléséhez hozzájárulnának. Az állam tehát ezen igazságtalanság elkerülésére, a munka és anyagi szolgáltatásokra vonatkozólag nem választja a kárpótlás nélküli requisitiónak ezen útját, hanem egy, lehetőleg az egyes egyének teherviseléséhez alkalmazott adórendszerrel osztja fel az anyagi szolgáltatások mértékét egyes polgáraitra és az ilyen módon beszolgáltatott értékekkel vásárolja meg az általa szükségelt anyagokat és szolgáltatásokat.

Világos már most, hogy az adóknak természetben való behajtása

roppant bonyolult és nehézkes volna és hogy e helyett az államnak gondoskodnia kell arról, hogy az állami terheknek a lakosságra való elosztása, valamely kényelmesebb közvetítő eszköz segítségével történhessék.

Erre a célra alkalmas eszköz a papírpénz. A papírpénz egy fedezettől teljesen független, az állam által fizetési erővel felruházott fizetési eszköz. A lényeges különbség egyrészt az aranypénz, vagy arannyal többé-kevésbé fedezett bankjegy és papírpénz között a következő: Az aranypénz vagy az arannyal a szokásos fedezeti arányban fedezett bankjegy vásárló képessége egy számtalan világgazdasági viszony által stabilisált tény, mely évről-évre aránylag kevésbé változik. Bizonyos változás évről-évre van, ezt az arany súlyegységéért a leghasználatosabb árukból átlag kapható mennyiségnek, az index-számoknak ingadozásában kifejeződő változása mutatja, de e változás évenként csak néhány százalékot tesz ki és így beszélhetünk az arany vásárlóképességének bizonyos relativ stabilitásáról. E relativ stabilitás oka abban rejlik, hogy az arany tartóssága, elpusztíthatatlansága miatt az évszázadok folyamán oly nagy aranykészletek gyűltek össze, hogy azokhoz képest az évenkénti aranytermelés és aranyfogyasztás csekély jelentőségű, a világ aranykészlete évről-évre aránylag igen keveset változik. Az aranykészlet ezen állandósága stabilisáló hatással van az arany vásárlóképességére. Mert képzeljük el egy pillanatra, hogy a termékek birtokában levő egyének közös megállapodással csökkenteni kívánnák az arany vásárlóképességét és ennek megfelelően minden termény árát felemelnék: A forgalomban levő arany kevésnek bizonyulna a forgalom lebonyolítására s az áraknak ismét esniök kellene, az arany vásárlóképessége ismét helyreállna. A hitelgazdaság ugyanezt a pénzgazdasági elvet sok tekintetben komplikálja és módosítja, mindazonáltal tény, hogy az arany vásárlóképessége évről-évre csak aránylag keveset változik.

Ezzel szemben a valamely állam által kibocsátott papírpénz értékét azok a különleges intézkedések állapítják meg, melyekkel az állam annak vásárlóképességét hatalmi jogánál fogva decretálja.

Ide tartozik, mint azt a fentemlített cikk írója joggal s igen érdekesen kiemeli, — tudtommal erre eddig még senki sem mutatott rá — a maximális árak megállapítása, melyek a papírpénz vásárlóképességét mesterségesen meghatározzák. Ide tartozik továbbá az az általánosan alkalmazott intézkedés is, mely szerint a papírpénz nem mint egyetlen fizetési eszköz, hanem a fennálló aranypénz, vagy az arannyal fedezett bankjegy mellett kerül forgalomba, oly egységekben, melyek az aranypénz bizonyos súlyú mennyiségével egyenértékűeknek nyilvánítván, az állampénztárak által adóban az illető mennyiségű arannyal egyenértékűen elfogadtatni rendeltetnek.

Az állami rendkívüli kiadásoknak papírpénzzel való fedezése tehát azon alapul, hogy az állam a neki teljesített szolgálatokért vagy a neki szállított anyagokért papírpénzt ad s e papírpénzt, miután az további vásárlások tárgyát képezvén, a lakosságban eloszlott, a közterhek mikénti viselésére megállapított rendszernek megfelelően az egyes teherviselésre kötelezett polgároktól ismét beköveteli. Világos már most, hogy az állam azon célja, hogy a háború költségeit ne azok viseljék, a kik véletlenül a háború céljaira alkalmas eszközök birtokában voltak, hanem azok, a kikre az állam e kötelezettséget a megállapított teherviselési rendszer értelmében elosztani kívánja, akkor van elérve, ha a papírpénz további útjában az államnak szállító egyéntől az adófizető polgárig, azon vásárlóképességet, melylyel azt az állam felruházta, továbbra is megtartja.

A francia assignáták szomorú példája, melyek vásárlóképessége a későbbi forgalomban értékük egy ezredrészére is alászállt, mutatja, hogy a papírpénz vásárlóképességének biztosítására különös intézkedésekre szükség van.

A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy a háborúk költségei oly magasak, hogy azokat egyetlen év adójával pótolni rendszerint a gazdaságnak katastróphalis megbolygatását jelentené. A hadiadót tehát sok évre kell elosztani, az első évi adó lerovására tehát csak aránylag kevés papírpénz iránt mutatkozik kereslet. A többi papírpénz forgalomban maradván, óriási keresletet támaszt árúk iránt, melynek a termelés nem tud megfelelni. Az árak tehát automatikusan emelkednek, a papírpénz vásárlóképességében veszít. A ki tehát 2 lovat 2.000 korona papírpénzért az államnak eladott s jó árat kapni vélte, azon veszi észre magát, hogy a kapott összegért 1 lovat sem vásárolhat többé, sokkal jobban járt volna, ha a lovait nem adja el. A háború költségeinek aránylagos viselőjévé vált, holott talán a fennálló teherviselési rendszer szerint kevesebb teher illetné meg őt.

Ezt a jelenséget: a háború terheinek a papírpénz vásárlóképességének csökkenése által azok vállára való nehezését, kik termékeiket papírpénzért eladták — megakadályozni: a hadikölcsön feladata.

A hadikölcsön ugyanis módot ad arra, hogy bármily mennyiségű papírpénz hadikölcsön-kötvényre cserélhető be. Az utóbbiak kamatja ugyan szintén bankjegyekben, nem aranyban, fog fizettetni, de e bankjegyek ismét a szokásos aranyfedezettel fognak birni — hiszen a felesleges papírpénz a hadikölcsön-kötvényekre való becserélés útján, kikerült a forgalomból — s így meg lesz régi, az arany keveset változó világpiaczi vásárlóképességén alapuló vásárlóerejük. Már pedig ha biztosítva van azoknak a bankjegyeknek vásárlóképessége, melyeket a hadikölcsön-kötvény tulajdonos évenként kamatjáradék gyanánt fog kapni, akkor

biztosítva van az ily kamatjáradékot biztosító kötvénynek értéke, vásárlóképessége és így végeredményben az ily kötvényre becserélhető pénznek vásárlóképessége is.

Teljesen téves és helytelen tehát a hadikölcsönnek oly beállítása, mintha a hadikölcsön kibocsátásával a hadvezetőség a pénz birtokában levő egyének áldozatkészségéhez apellálna, hogy most már ők is vegyék ki részüket a háború áldozataiból és kölcsönözzék nagylelkűen pénzüket a hadvezetőségnek! Ellenkezőleg! A hadikölcsön kibocsátása az állam részéről egyenesen azok érdekében hozott intézkedés, kiknek tőkéjük jelenleg papírpénz alakjában van és célja, hogy őket a papírpénz vásárlóképességének nagyfokú csökkenése folytán beálló veszteségtől mentesítse s ezáltal elérje, hogy a háború költségeit ne azok fizessék, kiknek vagyona ma véletlenül a papírpénz alakját vette fel, hanem mindazok, akik azt a nemzet által megállapítandó teherviselési terv értelmében viselni tartoznak.

Ne azt mondják tehát: hozzon mindenki áldozatot a hazáért azzal, hogy hadikölcsönt jegyez, — mert ez bizony nem áldozat. Se azt ne mondjuk: a hadikölcsönjegyzés jó üzlet, (csodálatos, hogy a fenti két homlokegyenest ellenkező argumentumot állandóan egymással parallel használják, pedig a mi jó üzlet, az nem lehet áldozat) mert a midőn a haza érdekéről van szó, nem létezhetik üzlet, csak kötelesség. Hanem mondjuk meg világosan: a hadikölcsönjegyzés útján a közönség azon részének, a kiknek vagyona jelenleg pénzben vagy oly követelésben, — pl. bankbetétben van, — mely pénzzel, tehát papírpénzzel is egyenlíthető ki, megengedtetik kikerülni azt a veszteséget, hogy papírpénzének elértéktelenedése révén ő viselje a hadiköltségek aránytalanul nagy részét. Nem áldozatkészség ez, nem is üzlet, hanem a pénzbirtokosok közös érdeke, hogy igazságos módon a hadviselés költségeihez csak annyival járuljanak, a mennyit a nemzet, mint a hadiadó rájuk eső részét, megállapítani fog és ne veszítsék el vagyonuk aránytalan nagy részét pusztán azért, mert azt a háború folyamán ingatlanból vagy áruból, pénzzé alakulni engedték.

Ha a pénzvagyonnal bíró egyéneknek volna egy közös érdekképviselőjük, egyenesen követelniök kellene, hogy az államértékben csökkent pénzjegyeiket cserélje be kölcsönkötvényekké, melyek megszüntetvén a túl magas papírpénzforgalmat, a kamatképen fizetendő bankjegyek teljes vásárlóképességét s így a kamatot nyújtó kötvény teljes értékét biztosítják.

Legfeljebb az iránt lehet kétség, hogy a sok szabad forgalomban levő kölcsönkötvény nem fog-e a felesleges papírpénzforgalomhoz hasonló jelenséget előidézni s ezért különös súlyt kellene helyezni a zárolt kötvények jegyzésére.

Láttuk tehát, hogy a papírpénz, — a hadikölcsönre való becserélhetőség révén, — nyerhet indirect stabilitást és vásárló képességet. Ez a stabilitás onnan ered, hogy bizunk abban, hogy a papírpénznek kölcsönkötvényekre való becserélése után kamat fizetésére kibocsátandó bankjegyek ismét rendes aranyfedezettel fognak birni, s így végelemzésben a papírpénz vásárlóképességét mégis csak az arany világpiaczi vásárlóképessége stabilisálja.

Az aranytól független vásárlóképességét a papírpénznek csak úgy lehetne adni, ha az állam nem csak a terményeknek néhány, hanem valamennyi fajtajára, továbbá munkabérekre is, hatósági árakat decretálna. Ez azonban maga után vonná a mai gazdasági liberalismuson alapuló gazdasági életnek teljes megszüntetését, a termelésnek állami irányítását, a javak mikénti felosztásának állami decretálását.

Hogy egy ilyen socialistikus államban, feltéve, hogy az vagy felöleli az egész világot, vagy legalább is nincs szüksége arra, hogy a világnak rajta kívül fekvő részével gazdasági forgalmat tartson fenn, nincs szükség ércpénzre, hanem azt állami utalványok pótolhatják: az közismert dolog. A socialista államregények mindegyikében az ércpénz kiküszöböltnek van feltüntetve.

Mindaddig azonban, míg a gazdasági életet az állam ilyen mélyrehatóan nem szabályozza, hanem azt nevezetesen az árak alakulását, bár csak részben is, a kereslet és kínálat szabad játékára kívánja továbbra is bízni, a papírpénz mellett, bár annak használata, mint láttuk, feltétlenül jogosult és célszerű, szükség van szabályozó orgánumként az arany világpiaczi vásárlóképességében gyökeredző aranypénzre, vagy aranypénzre szóló utalványra, illetve bizalomra az iránt, hogy a papírpénz, — esetleg a hadikölcsönök közvetítésével, — aranypénzre vagy ezt pótló utalványra vagy devisákra névértéken lesz beváltható. Ha megszűnne a bizalom az iránt, hogy a papírpénz oly hadikölcsön-kötvényre lesz becserélhető, melynek kamatszelvei bár bankjegyekben lesznek fizetendőek, de aranyat fognak érni, mert normális módon lesznek arannyal fedezve, akkor a papírpénz vásárlóképességében egészen előreláthatatlan mértékű romlás következhetik be, a minek az a következménye, hogy a háború költségeit nem azok viselik, a kiknek azokat a törvényhozás által a megállapított teherviselési terv szerint viselniök kellene, hanem azok, a kik az elértéktelenedés pillanatában véletlenül papírpénz birtokában vannak.

Mi az oka már most a deviza-árfolyamok feltűnő alakulásának? Hogy a devisák árfolyama, vagyis a külföldi pénzegység ára a mi pénzegységünkben kifejezve, nem az aranyfedezet percentualis magasságától függ, az magától értetődik. Béke idején sem attól függ, hanem a kül-

földi és belföldi pénzegységek egyenlő számát tartalmazó aranyérmék törvényben megállapított súlyviszonyától, a mely viszonytól az árfolyam közismerten legfeljebb az arany kiküldésének és átveretésének költsége erejéig térhet el, az árfolyam az úgynevezett alsó és felső aranypont között mozog. De nem függ a devisák árfolyama bizonyos határok közt az illető állam productiv erejétől sem, mint azt czikkiró állítja. Hiszen ez annyit jelentene a jelen helyzetben, hogy Németország productiv ereje, legalább is a külföld véleményében kisebb volna, mint Franciaországé, holott ez egészen bizonyosan nincs így. Franciaország, a melynek földjén a háború lejátszódik, bizonyára súlyosabban fogja érezni a háborút, mint Németország és ellene szól ezen tételnek maga azon példa is, a melyet szerző említ, t. i. a belga pénz, a melylyel szemben a német pénz szintén disagióba került. Mert nem tételezhető fel, hogy a meghódított, háború által számtalan productiv tevékenységében meggátolt, súlyos hadisarczczal terhelt Belgiumot bárki is nagyobb productivitással bíró országnak tekintse Németországnál.

A deviza-árfolyamok alakulásának helyes okát, a czikkiró azon másik, az előbbivel parallel tett állítása adja meg, a mely szerint a deviza-árfolyamot a kereslet és kínálat törvényei szabályozzák és így azon országok valutája emelkedik, a mely országok terményeire a többi országoknak szükségük van és a melynek fizetési eszközeit ennek következtében keresik. Ezek az országok kétszeresen nyerne. Mindenekelőtt az árúkereslet nagy volta következtében, maguknak az árúknak ára, az illető ország pénznemében kifejezve emelkedik, mikor azután fizetésre kerül a sor, oly nagy a hiány fizetési eszközökben, hogy az árúkat vásárló államnak újabb áldozatot kell hozni árfolyamban, hogy a fizetési eszközöket magának megszerezze. A valutának ezen ingatagsága éppen abban a körülményben leli magyarázatát, hogy az az ellenszer, a mely valamely valuta árának emelése ellenében, béke idején a valuta vevőjének rendelkezésére állott, t. i. hogy saját bankjegyét bármikor aranyra beválthatta és ez aranyat az illető országból kiküldve, abból az illető ország pénznemének megfelelő értéket kiverethette, az aranyfizetés megszüntetése következtében, a háborúban lehetetlenné vált. Téves volna azonban azt hinni, hogy azért, mert az aranyfedezet ma nem működik, annak a deviza-árfolyamok alakulására való minden hatása megszűnt. A külföld, a mely bankjegyeinket daczára annak, hogy a bankkimutatások közlését beszüntettük, elfogadja, bár bizonyos disagioval, ezt nem csak azért teszi, mivel tudja, hogy a maximális árak alapján ezen pénzért nálunk javakat fog vásárolhatni — hiszen a vásárlás lehetőségei korlátozottak — hanem azért is, mert tudja, hogy a háború után a többletként kibocsátott bankjegyek, hadikölcsön kibocsátása, vagy hadiadó kivetése útján ismét be fognak vonatni és a nor-

mális bankjegyforgalom és annak aranyban való fedezete ismét helyre fog állani. Ha a külföld ezt nem tudná, bankjegyünket nem fogadná el, mert az a pusztá tény, hogy bankjegyünkért nálunk mindig fog vásárolhatni általunk termelt javakat, a külföldet nem nyugtathatja meg, mert senki sem biztosíthatja a külföldet arról, hogy ezen javaknak bevásárlása milyen bankjegyekben kifejezett árak mellett lesz lehetséges.

Maguknak a maximális áraknak megállapítása is a kormány önkényére van bízva, a termények nagyrészt requirálva vannak és így az a tény, hogy az osztrák-magyar bankjegyért maximális áron Ausztria-Magyarországban bizonyos terményeket lehet majd vásárolni, nem volna elegendő a valuta aránylag jó árfolyamának fentartásához. Hogy valutánk például a német valutához képest nem rosszabb, az, mint ismétlem, háttározottan azon, Németországban elterjedt meggyőződésnek is következménye, hogy a háború után a fentjelzett módon valutánk ércfedezetét helyreállítani ismét képesek leszünk, hogy azonban mégis annyira amennyire romlott valutánk, pl. a márkához képest az tényleg nem egy relatív bizalmatlanságnak, hanem egy monopolistikus helyzetnek következménye, a mibe Németország velünk szemben fizetési mérlegünk rosszabbodása következtében jutott. A helyzetet talán egy hasonlaltal lehetne legjobban megvilágítani. Az az árfolyam, a melyen valamely ország külföldi kölcsönt tud kapni. szabad verseny esetén, attól a bizalomtól függ, a melylyel a kölcsönadó külföld az illető ország gazdasági viszonyait tekinti. Ha azonban valamely ország politikai okokból csak egy bizonyos másik országban kereshet kölcsönt, úgy igen valószínű, hogy ezen másik ország bankjai, monopolistikus helyzetüket kihasználva, rosszabb feltételek mellett fogják adni a kölcsönt, a nélkül, hogy ezek a rosszabb feltételek tényleg bizalmatlanságot jelentenének. Lesz azonban egy bizonyos határ, a melyen túl a monopolistikus ország bankárai a kibocsátási árfolyamok leszorításával nem mehetnek, mert ellenkező esetben az organisatióba nem foglalható kisebb magántőke támasztana neki versenyt, a mennyiben tőkéjét a hitelképesnek ismert országnak felajánlaná. Hasonló helyzetben vagyunk mi a devisák tekintetében Németországgal szemben, Németország pénzügyi körei azon tényt, hogy a német fizetési eszközre rá vagyunk utalva, ezen eszközök drágítására használják fel, egy bizonyos határon túl azonban nem mehetnek, mert a német köztudatban is él az a hit, hogy a háború után felesleges bankjegyforgalmunkat bevonni és a normális aranyfedezetet helyreállítani képesek leszünk, mikor is az osztrák-magyar bank ismét fel fogja vehetni a neki a törvény által privilegiuma elvesztésének terhe alatt előírt, a valuta paritásának fentartását biztosító devisapolitikáját.

Hasonló monopolistikus helyzetben vannak fizetési eszközeiket ille-

tőleg Svájc, Belgium és Itália Németországgal szemben és ez a körülmény magyarázza Németország valutájának a Svájc, Belgium és Olaszország valutájához képest mutatkozó disagióját.

Összefoglalva a fentieket, azt mondhatjuk, hogy míg béke idején a fennálló aranyfedezet és arany fizetési kötelezettség mellett, a bankjegyek aranyra való beváltásának és ezen aranyra az illető ország külföldi pénznemében való kiverésének lehetősége, az egyes országok pénznemeinek árfolyamát mindenkor az alsó és felső aranypont között tartja, vagyis azon aránytól, a melyben az egyenlő számú egységet reprezentáló érmék, törvény által meghatározott súlyviszonyukkal egymással szemben állanak, legfeljebb az arany kiküldésének vagy olvasztásának, átverésének stb. költségei erejéig engedi eltérni, addig a háború által bekövetkezett azon állapot mellett, a mely a bankjegyeknek aranyra való beváltását lehetetlenné tette, a valuták árfolyama, egyes valuták iránti kereslet túlnyomó voltának monopolistikus kihasználása által emelkedhetett. Ezen emelkedésnek azonban nemcsak az a — bár semmi esetre sem elhanyagolandó — körülmény szab határt, hogy az illető disagióba került valuta értékét, az illető ország kormánya maximális árakra vonatkozó rendelkezésekkel fentartja, hanem tekintve ezen biztosítéknak korlátozott voltát, főleg az a körülmény is, hogy a közönség széles rétegeiben meggyökeredzett az a vélemény, hogy a háború alatti magas bankjegyforgalom természetes átmeneti jelenség, a melyet a háború után, a felesleges bankjegyeknek hadikölcsön útján, a jegybankokhoz való visszavándorlása és megsemmisítése és a régi normális aranyfedezettel bíró mérsékelt bankjegyforgalom fog követni. Ez a bizalom biztosítja azt, hogy a valuták árfolyama nem tér el még jobban a súlyarány adta paritásos árfolyamoktól. Ez a bizalom biztosítja továbbá az egyes pénznemek abszolút vásárlóképességének aránylagos stabilitását is.

Azon felfogásnak, hogy az aranykészlet a valuta stabilitásának ma is nélkülözhetetlen eszköze ad kifejezést a német birodalmi bank is, a midőn bár egyrészt a legmesszebbmenő módon áll rendelkezésére az államnak, másrészt féltve őrködik aranyállománya felett és az ország hazafias lakosságát aranyának beszolgáltatására szólítja fel, a mely felhívás, mint tudjuk, a legnagyobb sikerrel járt, a mennyiben a német birodalmi bank érckészlete, a mely a háború kitörésekor a Julius Thurm-ban levő 120 millió márka hadikincscsel, a német kormány által ujabban gyűjtött 120 millió márka ezüstpénzzel együtt is csak 1.675 millió márkát tett ki, folyó év márczius hó 31-én 2.378 millió márkára emelkedett.

Ennek az aranyfedezetnek sokkal nagyobb súlyt kell tulajdonítani, mint annak a másik körülménynek, hogy az aranyfedezeten felül kibocsátott bankjegyek is, a mit oly gyakran emlegetnek, bankszerű fede-

zettel birnak. E bankszerű fedezetnek nagy része nem egyéb, mint például a német birodalmi banknál a Németbirodalom váltója (Reichswechsel) már pedig egyedül birodalmi váltóval fedezett bankjegy, másnak, mint papírpénznek nem volna tekinthető. Látjuk tehát, hogy a mily mértékben a bankjegy a háború alatt papírpénzzé alakult, oly mértékben árfolyama nem rosszabbodott ugyan, de bizonytalanná vált gazdasági helyzetektől függővé, monopolistikus helyzetek kiaknázása által, feljebb vagy lejjebb szoríthatóvá vált. Minthogy az első követelmény, amit egy ideális valutával szemben támaszthatunk annak stabilitása, vagyis az a körülmény, hogyha már elkerülhetetlenül alá van vetve a pénz értéke azoknak a hullámzásoknak, a melyeket a világgazdaság az arany vásárló képességében évről-évre előidéz és a melyek az indexszámokban nyernek kifejezést, legalább az egyes országok között keletkezhető különleges gazdasági viszonylatok és monopolistikus helyzetek ne járuljanak még hozzá a pénz értékének labilissá tételéhez: ezen szempontból, bármily elkerülhetetlenül szükségesnek is látjuk a háborúban a papírpénznek keletkezését, illetőleg a bankjegyeknek a papírpénzhez hasonló jellegűvé válását, a normális békeidő viszonyai számára mindazonáltal csakis az aranyfedezet által stabilisált valutához való visszatérést, a mit a hadi-kölcsön és hadi adók kivetése lehetővé fognak tenni, tarthatjuk kívánatosnak.

Csak abban az igen távoli időben, a midőn különböző valuták egyáltalában nem fognak létezni és egy nagy politikai és pénzügyi unió fogja egyesíteni a világ civilizált államait és csak egyféle valuta lesz, a melynek stabilitását tehát biztosítani nem kell, lehet majd remélni, hogy az arany, a forgalom közvetítésének eme drága eszköze feleslegessé fog válni. Addig azonban az arany szerepét csak csökkenthetjük a hitelforgalom fejlesztése, a fizetéseknek chequek, clearingforgalom vagy más hitelműveletek által való teljesítésének előmozdítása által, az aranyat azonban, bár ha csökkent mennyiségben is, a pénz vásárlóképességének biztosítására okvetlenül meg kell tartanunk.

Rényi Artur.

Árúüzlet és moratorium.

A moratorium a háborús közgazdasági életnek legérdekesebb jelenségei közé tartozott és alkalmas volt arra, hogy élesen világítson be ennek az életnek olyan részeibe, melyekről concret adatokon alapuló biztos tudásunk nem igen van. Azonban sajnos, a moratoriumnak ez irányú tanúságait nem vontuk le és magát, ezt a jelenséget, éppen közgazdasági szempontból nem vizsgáltuk eléggé. Nem gondoltunk arra, hogy a moratorium teljes hiteléletünket átfogó intézmény; intuitív módon, megfelelő statisztikai és közgazdasági megalapozás nélkül teremtettük meg ezt az intézményt, de annál nagyobb buzgalommal kellett volna tanulmányoznunk, hogy egészen megismerhessük hatásaiból.

Az ország hiteléletéről tulajdonképen kevés adatunk van. A hitelnek arról a részéről, mely a pénzüintézetek kezén megy át, van némi fogalmunk, de arról már nincs, hogy vajon ez a hitelforgalom milyen arányban van azzal, a mely az országnak egész közgazdasági tevékenységét kíséri. Az csak találgatás, ha azt mondjuk, hogy az arány a kettő között olyanforma lehet, mint a kül- és a belkereskedelem között: a külkereskedelem, bármilyen fejlett is, csak egy hányadát teszi annak az intensív belső forgalomnak. A hiteléletnél is ugyanigy van; annak csak egyes objectumai jutnak el a pénzüintézetek gyűjtő és kicserélő csatornáiba, maga az intensív hitelélet azonban azokon kívül folyik le. Egyszerű próbája ennek az, hogy — főként a kereskedelmi forgalomról beszélvén — a pénzüintézetekhez első sorban a váltóanyag jut, a váltó azonban, különösen vidéken, még mindig nem elég kedvelt fizetési mód s azonkívül csak a par excellence kereskedelmi körökben elfogadott, ellenben a fogyasztó közönség már határozottan idegenkedik attól. A könyvkövetelések pedig már nagyon ritka, szinte kivételes esetekben jutnak a pénzüintézetekhez.

A moratorium hatása az volt, hogy életbeléptének pillanatában megnehezítette az új hitelműveletek létrejövetelét, és ugyancsak megnehezítette a régebben kialakult hitelnek azt a természetes tendenciáját, hogy rendeltetése szerint ismét készpénzzé aiakuljon. A gazdasági élet-

nek soha sincsenek pihenői; álló gazdasági szervezetet nem lehet elképzelni; most sem állott meg az egész, ellenben igen annak egy része, mivel váratlanul kikapcsolódott az egész hatalmas szervezetből. A mi hitel tehát — concret esetünk szerint — augusztus hó 1-én fennállott, az megszűntette, de mindenesetre meglassította azt a tendenciáját, hogy készpénzzé, kész üzletté legyen. Ha tehát sikerült volna megmérni azt, hogy számszerűen mennyit tehetett nálunk a moratorium alá eső követelések és tartozások összege, közgazdasági életünk terjedelméhez rendkívül érdekes adatokat nyerhettünk volna.

Az ilyen irányú kutatások már azért is becsesek lehetnének és becses eredményeket szolgáltatnának, mert az egyes üzletnek közgazdasági természetének ismeretéhez segítenének bennünket. Az üzletnek ugyanis helyi viszonyok, kereskedelmi ágak szerint rendkívül nagy változatosságot mutatnak. Így Kassa városában a moratorium alá eső követelések teljes összegét a kereskedelembe több millióra lehetne tenni, tekintettel arra, hogy a város egész kereskedelmi forgalma évente mintegy 40—50 millió koronát tehet és arra, hogy üzleti életünk alapja nagyban való vásárlásnál a három hónapos váltó; ezzel együtt a forgalmi intenzitását kell még figyelembe venni és végeredményül talán azt lehetne mondani, hogy a forgalomnak harmadrésze esett moratorium alá. E kutatás szempontjából közönbös a későbbi moratoriumoknak a kereskedelemre vonatkozó része.

Ez az eredmény azonban nem feltétlenül megbízható. Az egyes kereskedelmi ágakban ugyanis rendkívül eltérők egyrészt a hitelszokások, másrészt pedig a forgalom intenzitásának maximumpontja szerint más és más az a súly, mellyel azokra a moratorium ránehezedett. Több üzletágban ugyanis azonnali készpénzfizetésnél sconto és resconto szokásos, a mi együtt nem egyszer 7⁰/₀-ig is felmegy, harmincz napon belül pedig sconto, vagy három hónapos, nem egyszer pedig ennél is hosszabb váltó. Mindez befolyásolja a fizetések természetét, tehát azt, hogy az egy adott perczben fennálló vagyontételek közül milyen nagyok azok, melyeket hiteltételek ellensúlyoznak, rustikus nyelven szólva, hogy (például nyílt üzleteknél) az árúraktárnak hányadrésze hitelezett árú, vagyis hogy az üzlet forgalmából mennyi esik moratorium alá.

Ezen kívül pedig arra, hogy a moratorium időpontja mennyire más és más sullyal nehezedett az egyes üzletágakra, elég két példát hoznunk fel, a fakereskedelmet és a szeszipart és szeszkereskedelmet. A fakereskedelemben harmincz nap és két-három százalék, vagy három hónapos váltó a szokásos fedezeti mód, — nem beszélve a vidéki kereskedelemnek arról a fejletlenségéről, mely a váltótól való félelemben nyilvánul meg; — természetes, hogy mindez rendesen még meg is toldódik egy-

két héttel, a levelezések, az üzleti „culanteria“ és más címeken; a fa-üzlet megindul februárban, de akkor még gyenge, szinte kivételes; még márcziusban sem erős, holott az augusztus hó 1-én életbelépett moratorium már a márcziusi üzleteket kivétel nélkül érte; viszont az üzlet augusztusban tulajdonképpen már lebonyolódott és éppen az egyes tételek incassálása következik. Így tehát a moratorium nem zavarta meg az üzlet kifejlődését, ellenben kizárta az incasso lehetőségét, minek következtében ebben a szakmában a moratorium alá eső kinnlevőségek az üzlet 80—90%-ára tehetők. A szeszüzlet viszont ősszel indul meg, a kampány előtt és alatt és januárban, februárban éri el maximumát; itt a váltók rendesen hosszabbak, és az üzleti viszonyok nem szolidak, mégis azt lehet mondani, hogy az üzletre nézve a moratorium a lehető legalkalmasabb időpontban jött. Itt a moratorium alá inkább a rendkívül hosszú és végül rendesen behajthatatlanná levő tételek kerültek, valamint a kisüzlet tételei. Ugyancsak itt tarthat számot figyelemre egy vidéki bankigazgatónak az a kijelentése is, hogy a bankok üzletüket az év első felében csinálják meg, s így moratorium czímén veszteség nem érheti a bankot, hanem igen akkor, ha a követelések értékét le kellene írni, mi főleg az ingatlanok értékcsökkenésével és az értékpapírok tartós és reparálhatatlan árfolyamveszteségével következnek be.

Mindezek mutatják azt, hogy az esetleges becslésnek rendkívül sok akadálya van s hogy az az árúüzleti szokások alapos ismeretét feltételezi. De viszont ismételjük, az üzletek és szakmák belső erejére, a háborús viszonyokkal szemben mutatott ellenálló képességére, sőt egész strukturájára másként meg nem szereshető adatokat szolgáltat s így csak sajnálhatjuk, ha az igazi gazdasági vonatkozások nyomozását a moratoriummal kapcsolatban elhanyagoltuk.

Dr. Móricz Miklós

Közlemények és ismertetések.

**A munkanélküliek első összeírása
Budapesten és 24 szomszédos köz-
ségben. Irta: Dr. Ferenczi Imre,
a székesfőváros szocialpolitikai
szakelőadója. Kilián, 1914. 235. l.**

Ezen a címen külön kötetben, a mely most német nyelven (*Fischer, Jena*) is megjelent, írta meg az első hazai munkanélküliségi számlálás tervezője és vezetője a munkanélkülieknek az 1914. évi márczius 22-én a fővárosban és 24 szomszédos községben keresztülvitt összeírás történetét és ez alkalommal felvett gazdag anyag részletes statisztikai feldolgozását. A 70 statisztikai táblával felszerelt munka a munkanélküliség statisztikájáról szóló bevezető tanulmány után ismerteti a budapesti összeírás előzményeit, a számlálás keresztülvitelét, eredményeit általában és a részletes eredményeket. Az utóbbiakat négy csoportban közli: még pedig a demografiai adatok, az utolsó munkaalkalomra vonatkozó körülmények, magára a munkanélküliségre vonatkozó és végül amaz adatok, a melyek a munkanélküliség kárainak enyhítésére irányuló rendszabályokra vonatkoznak. Végül levonja a tanulmány az első felvétel sokoldaló tanulságait.

A nagyszámú adat közül különös figyelemre méltók a következő eredmények.

A márczius hó 21-iki, szombati *hétköznapra* vonatkozó felvétel alkalmából 30.144 *darab* számlálólapp érkezett be. Ezekből mindenekelőtt kiselejtezték a különböző okokból ide nem tartozó 2.817 lapot. Maradt tehát *a fővárosban* 20.624, *a szomszédos községekben* 6.564, összesen 27.188 munkanélküli. A munkanélküliek közül *férfi* volt a fővárosban 18.027, nő pedig 2.597; 100 férfilakosból tehát a fővárosban 4·2, a 100 női lakóból 0·6 munkanélküli volt.

Foglalkozás szerint a 27.188 munkanélküli közül tulajdonképpeni *ipari alkalmazott* volt 23.283 (85·7⁰/o), *a kereskedelem* körébe tartozott 2.270 (8·3⁰/o) s egyéb foglalkozást folytatott 1.635 (6⁰/o). Az utóbbiak

közül háztartási munkás volt 702 (2·6⁰/o), napszámos külön megnevezés nélkül 933 (3·4⁰/o).

Ha a számlálás alkalmával felvett munkanélküliek számát *ipari csoportok* szerint vizsgáljuk, azt látjuk, hogy legerősebben van képviselve *a vas- és fémipar*, a melyben 5.253 megszámlált (19·3⁰/o) volt munka nélkül. Ezt követi *az építőipar* 5.040 (13·5⁰/o), *a fa- és csontlpar* 2.608 emberrel (9·6⁰/o), *a ruházati ipar*, melynek alkalmazottai közül 2·341 volt munkanélküli (8·6⁰/o). Élég tekintélyes a munkanélküliek száma a gépgyártás és a közlekedési eszközök gyártása, a villamossági ipar, a hangszeripar, a műszerek. tudományos eszközök és tanszerek gyártása terén is, a hol 2.212 ember, vagyis 8·1⁰/o volt munkanélküli. Az élelmezési ipar körében foglalkozók köréből már csak 1.648, vagyis 6·1⁰/o nem talált foglalkozást, *a szállodás-, vendéglős- és kávésipar* alkalmazottai közül pedig még kevesebb, vagyis 1.166 egyén (4·3⁰/o). Még kisebb arányszámmal van képviselve a többi iparág.

A kereskedelem körében alkalmazottakra a munkanélkülek 8·3⁰/o-a jutott, a mi tekintettel ez alkalmazásnak az ipari munkásénál különben jóval nagyobb állandóságára, igen magas arány. Ebből *a tisztviselőkre* esik 1·3⁰/o (364), *az utazókra és ügynökökre* 0·2⁰/o (46), *a segédekre* 3·1⁰/o (846), a szakmunkásokra 0·3⁰/o (83), a szolgákra 1·3⁰/o (343), a napszámosokra 2·1⁰/o (581), a tanoncokra összesen 7 egyén jutott.

Az egyéb foglalkozást folytató 1.635 egyén közül háztartási munkás volt 2·6⁰/o (702), napszámos külön megnevezés nélkül 3·4⁰/o (933).

A számlálás főeredményeinek megítélésénél — mondja a jelentés — elsősorban kell kiemelnünk azt, hogy a számlálás *rendkívüli nagyarányú és általános pari krízis-munkanélküliséget mutatott ki.*

A munkaadók ezuttal *a javakorbeli, családos* és állandóan a fővárosban tartózkodó munkásaiknak jórészét is elbocsátották. A munkanélküliek közül 60·5⁰/o 20—40 éves ember volt, 50 évnél idősebb pedig csak 13⁰/o volt. Házas volt 40⁰/o, közös háztartásban pedig csak 3·5⁰/o élt. *A munkanélküliek száma az általuk eltartottakkal együtt 62.000 lélekre rugott. Ennyi embert sujtott tehát a legközvetlenebbül a munkanélküliség csapása.* A munkanélküliek túlnyomó nagy része *állandó polgára* volt a lakóhelyének. Az összes munkanélküliek közül közel egyharmad rész, 29·6⁰/o, a fővárosban felvettek közül 20·8⁰/o születése óta lakott lakóhelyén.

Az általános munkanélküliség hatása alatt csak 10⁰/o-a a munkanélkülieknek költözött közvetlenül a munkanélküliség hatása alatt a fővárosba, többnyire abban a reményben, hogy itt munkát talál. A jelenlegi számlálás arra is világot derít, hogy a szomszédos községekben talált munkanélkülieknek több mint a fele (52·7⁰/o) dolgozott legutóbb a főváros területén.

A mi a munkanélküliség tartamát illeti, *egy hétnél rövidebb* ideig volt munkanélkül 1.466, vagyis 5·4⁰/₀, két hétig 834, vagyis 3·1⁰/₀, 15—30 napig 1.997 (7·3⁰/₀), *1—3 hónapig* 5.683 (20·9⁰/₀), *3—6 hónapig* 8.626 (31·7⁰/₀), *6—12 hónapig* 4.872 (18·2⁰/₀), *1—1½ évig* 1.500 (5·5⁰/₀), *másfélnél hosszabb ideje* 1.200 (4·4⁰/₀), melyből három évnél hosszabb idő óta munkanélküliekre 159 egyén (0·6⁰/₀) esik.

Több mint negyede a munkanélkülieknek *félévnél hosszabb ideje* rendes munka nélkül lézengett, hogy hányan költöztek el, arról nincs tudomásunk. Bár márczius hó 21-én a téli évszak lezárult, a munkanélküliek tábora még folyton szaporodott, hiszen egyesek csak egy hónapja és egy hete voltak munka nélkül.

Ha a *munkanélküliség okát* vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a munkaadó mondott fel 21.340 esetben és pedig munkahiány miatt 19.916 esetben, egyéb okból 1.424 esetben. Az alkalmazott mondott fel 2.467 esetben (9·1⁰/₀), betegség vagy baleset következtében szünt meg a munka 1.630 munkanélkülínél, *sztrájk* következtében 107 esetben, *kizárás miatt* 269 megszámolt egyénnél és egyéb okból, például katonai behívás, csőd, üzemmegszűnés és kölcsönös megegyezés folytán 777 alkalmazottnál.

A fővárosban felvett 20.624 munkanélküli munkanélküliségének tartama márczius 21-éig 3,281.961 napot, a szomszédos községekben a 6.564 munkanélküli munkanélküliségének tartama 1,082.623 napot tett ki. A főváros területén a férfi munkanélküliek között általában foglalkozásra való tekintet nélkül 159·7 napig voltak munkanélkül (a nők 155·3 napig). A szomszédos községek területén az alkalmazottak munkanélküliségének átlagos tartama napokban kifejezve, foglalkozásra való tekintet nélkül általában a férfiaknál 166·1, illetve a nőknél 155·4 nap volt.

A munkanélküliek összes munkabérvesztesége (koronákban) márczius 21-étől visszamenőleg a fővárosban 11,703.994 (a férfiaké 10,963.205, a nőké 740.789), a környéken 3,700.647 (a férfiaké 3,506.721, a nőké 193.926) együttesen tehát 15,404.641 millió volt. A szükséges korrektívakkal bizvást 20 millió koronára becsülhetjük a márczius 21-én munka nélkül levő vagy rövid ideig dolgozó munkások munkabérveszteségét, pusztán a munkanélküliségnek e dátumot közvetlenül és megszakítás nélkül megelőző tartama alatt. E veszteség nagyságát eléggé mutatja, hogy pl. az 1910. évben, a mikor a fővárosban nagyszámú (70) sztrájk (és 7 kizárás) volt, az összes sztrájkokban 20.798 (a kizárásokban 3.196) munkás vett részt, az elveszett munkanapok száma 201.348 (60.381), a bérveszteség pedig csak 909.376 (293.483) korona volt. A tömeges munkanélküliség tehát aránytalanul nagyobb csapás a munkásságra néze, mint a sztrájkok, a melyek káraik mellett — az e nemű statisztikai fel-

vételek mérlege szerint — közvetlenül és közvetve végeredményben nemcsak a munkabéreket növelik meg, hanem gyakran az összes többi munkafeltételeket is megjavítják.

A fővárosban az ipari férfialkalmazottak naponként átlag 3·95 K-t, (a nők 2 K-t), a kereskedelmi alkalmazottak 4·06 K-t, (a nők 2·19 K-t) s az egyéb czímen felvettek 2·50 K-t, (a nőknél 1·22 K-t) és foglalkozásra való tekintet nélkül általában 3·92 K-t, (a nők 1·89 K-t) vesztettek a munkanélküliség következtében.

A szomszédos községekben az ipari férfialkalmazottak naponta átlag 3 K 77 f-t, (a nők 1·81 K-t), a kereskedelmi alkalmazottak 3·06 K-t, (a nőknél 1·73 K-t) s az egyéb czímen megszámláltak 2·25 K-t, (a nőknél 1·19 K-t) vesztettek.

A székesfővárosban az ipari alkalmazottak fejenként átlag összesen 622 K-t (a nők 330 K-t), a kereskedelmi alkalmazottak 643 K-t (a nők 331 K-t) s a háztartási munkások és napszámosok 265 K-t (a nők 136 K-t) és foglalkozásra való tekintet nélkül 608, illetve a nőmunkások 285 koronát vesztettek munkanélküliségük ideje alatt.

A szomszédos községek munkanélkülieinek átlagos összbérvesztesége közel azonos képet mutat.

Általában véve a fővárosban a férfimunkások 608 K-t, a nőalkalmazottak 285 K-t vesztettek munkanélküliségük tartama alatt, a szomszédos községekben az előbbieket bérvesztesége 601 s az utóbbiaké 266 korona, vagyis lényegtelenül kevesebb volt. A munkanélküliség okozta bérveszteség kiszámítása a munkanélküliektől bemondott munkabéradatok alapján történt.

Külön *bérstatistika* készült azoknak a munkanélkülieknek a lapjairól, a kik legutóljára a fővárosban voltak alkalmazva, tekintet nélkül arra, vajjon itt laktak-e, vagy a szomszédos községekben. Összehasonlítható és eléggé nagy adatot arról a kérdéstről csak így nyerhettek. A 15.431 tanult férfi ipari munkanélkülinek *heti* munkabére átlag Budapesten 29 K 8 f volt. Az egyes legalább 100 egységgel képviselt iparcsoportok szerint külön is feldolgozták az anyagot, a legkisebb munkabért mutat a vendéglős ipar (21 K), a legmagasabbat a sokszorosító és műipar (37 K). A segédmunkások bére az egyes iparszakmákban szintén közel azonos, átlagban 23·1 K. Az ipari napszámosok átlagos heti keresete még alacsonyabb, tudniillik 19·2 K, a legalacsonyabb a női munkásoké, a mely átlag csak 14·3 koronára rug.

A munkanélküliek közül *ideiglenes keresettel* rendelkezett a munkanélküliség tartama alatt 5.937 egyén és pedig 5.357 férfi és 580 nő.

Ha tehát azt nézzük, hogy a munkanélküliek saját bevallásuk szerint *miből éltek* a munkanélküliség tartama alatt, azt látjuk, hogy 4.277

munkanélküli megtakarított tőkéjéből élt, 5.299 ember kölcsönökből tengődött, tőkéjéből és kölcsönből 266, míg 5.421 egyén a *szüleivel tartatta* el magát, 1.968 a felesége keresetére támaszkodott, 2.897 gyermekei, más hozzátartozói és barátai segélyeztek és 2.217 ingóságainak részint eladásából tartotta fenn magát. Egyleti betegsegélyekből és a főváros által márczius hó 21-ig két ízben kiosztott munkanélküli segélyből 737 ember (2·7) tengette saját és hozzátartozója életét, könyöradományokból 348 ember élt.

Érdekes adat az, a mely a szakszervezeti kötelékre vonatkozik. A fővárosban a Magyarországi Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozott a munkanélküliek közül összesen 7.640 egyén, vagyis 37⁰/₀ és pedig 7.569 ipari (44⁰/₀), 53 kereskedelmi alkalmazott (2·6⁰/₀) s 18 egyéb czímen felvett munkanélküli (1·3⁰/₀). A környéken 2.156 (32·8⁰/₀) — 9 egyén kivételével — ipari alkalmazott tartozott ezen szakszervezetekhez. E szakszervezeti csoport tehát a munkanélkülieknek több mint egy harmadát ölelte fel, a mi igen szomorú jele a tanult munkások nagy munkanélküliségének. A táblán felsorolt többi szakegyesület között egy sincs, a melynek száz tagja lett volna munkanélkül.

A fővárosban összesen 2.277 egyén részesült szakszervezeti segélytben és pedig 2.135 férfi és 142 nő. Ezek közül négy hétnél rövidebb ideig kapott segélyt 900 egyén, 39·6⁰/₀ (820 férfi és 80 nő), 1—2 hónapig 587 munkanélküli, 25·8⁰/₀ (553 férfi, 34 nő), 9—10 hétig 574 alkalmazott, 25·2⁰/₀ (562 férfi és 12 nő), tíz hétnél hosszabb ideig 151 egyén, 6·5⁰/₀ (137 férfi, 14 nő). Ismeretlen ideig segélyben részesült 65 megszámolt egyén vagyis 2·9⁰/₀ (ebből 2 nő).

A fővárosban a szakszervezetétől az egész segélyezési idő alatt 6 koronán aluli segélyt kapott 62 egyén, vagyis 2·7⁰/₀ (58 férfi és 4 nő), 6—10 koronát 6⁰/₀ (117 férfi, 20 nő), 10—20 koronát 12·1⁰/₀ (255 férfi, 21 nő), 20—30 koronát 9⁰/₀ (172 férfi, 33 nő), 30—50 koronát 22·6⁰/₀ (480 férfi, 34 nő), 50—100 koronát 733 egyén, vagyis 32·2⁰/₀ (717 férfi, 16 nő és 100 koronánál nagyobb összeget 13·7⁰/₀, vagyis 304 férfi és 8 nő. Ismeretlen a segély összege 32 férfi és 6 nőalkalmazottnál (1·7⁰/₀). Segélyképen kifizettetett az illető férfiaknak 119.392 korona (96⁰/₀), a nőalkalmazottaknak 4.882 korona (4⁰/₀), vagyis összesen 124.274 korona.

A fővárosban megszámolt munkanélküliekből összesen 1.069 egyén volt kénytelen rögtöni szegénységélyt igénybe venni és pedig 942 férfi és 127 nőalkalmazott.

A környéken összeirt munkanélküliek közül 620 egyén és pedig 613 férfi és 7 nő volt kénytelen rögtöni szegénységélyt igénybe venni.

A munkanélküliek közül a főváros részéről az 1913—14. évi téli

munkanélküliség enyhítésére megszavazott 50.000 és a kormánytól két ízben 100.000 koronával kiegészített segélyben 1914. márczius 21-ig *csak az első felhívás* folytán jelentkezettek kaptak — két ízben — segélyt. Ezt a rovatot azonban valószínűleg számos addig segélyezett sem töltötte ki. Innen a segélyezett munkanélküliek aránylag kis száma. A szabályzat értelmében egy, illetve két ízben (először három hétre, másodszer két hétre) segélyben részesült a fővárosban 3.276 egyén és pedig 3.186 férfi (97·3⁰/o) és 90 nő (2·7⁰/o). A harmadik segélyezés és a számlálás idején volt folyamatban. Az utolsó részben a számlálás alapján történt.

A fővárosban összesen 9.102 egyén keresett munkanélküliségének tartama alatt a különböző munkaközvetítő intézetek útján alkalmazást. Ezek között a számlálást megelőzőleg 1 hónapnál rövidebb idő előtt 20·8⁰/o, vagyis 1.895 egyén, (1.723 férfi), 1—6 hónap előtt 5.419 munkanélküli (59·6⁰/o), a kik között 5.071 férfi volt, 6 hónap—1 év előtt 1.293 egyén (14·2⁰/o), és pedig 1.207 férfi, 1 évnél hosszabb idő előtt 3·2⁰/o, tehát 296 egyén, és pedig 265 férfi, 199 esetben pedig (2·2⁰/o) ismeretlen volt a jelentkezés ideje (valamennyi nő).

Ez adatok mutatják, hogy az összes márczius 22-én megszámlált ipari és kereskedelmi munkanélküliek közül Budapesten 44·1⁰/o (a férfiak közül 43·9⁰/o), a vidéken 35·2⁰/o (a férfiak közül 37·3⁰/o) fordult egyáltalában munkaközvetítőhöz. A nők még kevésbé fordulnak közhasznú intézetekhez, mint a férfiak. Legkedvezőbb az arány az iparban 48·4⁰/o (36·5), azután a kereskedelemben 30·5 (29·5). Ez az a pont, a hol sürgős reformnak van helye.

A fővárosban 100 ipari munkanélküli közül saját bevallása szerint 28 jelentkezett egyedül a szakszervezeti közvetítőnél és csak 11 egyedül az állami intézetnél. A kereskedelemben 11·5 és 11·3 az arány, az „egyéb“ csoportra nézve 0·5 és 11·1. Eszerint az ipari munkások sokkal inkább a szakszervezeti közvetítőhöz szítanak, mint az államihoz, melyhez kizárólag csak minden tizedik fordul. A kereskedelemben alig egy tized veszi igénybe akármelyik szervet; az „egyéb“, azaz a legtöbbször szervezetlen munkások természetesen főleg az állami intézetet vehetik igénybe.

A szomszédos községekben még kedvezőbb a szakszervezetekre az arány. Az iparban 22·7⁰/o jelentkezett a szakszervezeteknél és csak 6·3⁰/o az állami intézetnél, a kereskedelemben 6·9⁰/o és 2·4⁰/o, az „egyéb“ közül 7·4⁰/o az államinál.

A részletesebben nem ismertethető adatokon kívül, a számlálás sok empirikus feltevést igazolt először tudományos adatokkal, így többek között kimutatta, hogy mentől idősebb korban válik egy alkalmazott

munkanélkülivé, annál valószínűbb, hogy hosszabb ideig lesz munkanélkül, mert az egyszer elbocsátott idősebb munkást nehezen veszik vissza. Érdekes, hogy a nemi különbség és a foglalkozás nem befolyásolja számottevő mértékben a kornak szabályszerű befolyását a munkanélküliség tartamára. Egy másik statistika mutatja, hogy a családos munkanélküli általában hosszabb idő után jut vissza a munkába, mint az egyedül álló és a családi állapotnak ezt a szabályszerű befolyását a nemi különbség vagy a foglalkozás szintén alig befolyásolja.

A számlálás különösen a munkanélküliség esetére való biztosítás matematikai alapjaira nézve nyújtott nélkülözhetetlen adatokat. A felvétel módszerének helyességét igazolja az is, hogy a német szociálpolitika központi lapja, a „Sociale Praxis“ a budapesti számlálás módszerét mintául ajánlotta a német városoknak.¹⁾

A tanulmánykötet, a mely az összes nyomtatványmintákat, utasításokat stb. tartalmazza, hasonló felvételeknél útmutatóul szolgálhat.

¹⁾ XXIII. évf. 1.355. old. és XXIV. évf. 62. old.

Dr. Ferenczi Imre.

Háború és közgazdaság.

A legutóbbi két hónap alatt — a háború kilencedik és tizedik hónapja — gazdasági életünkben új jelenségek nem merültek föl, lényeges változások nem történtek. A gazdasági élet, a mennyire ezt a magyar közgazdaság szervezettsége megengedte, háromnegyed esztendő alatt alkalmazkodott az új viszonyokhoz, berendezkedett a háborus állapotra. Nagy, általános új intézkedések szüksége nem mutatkozik, ennél fogva a feladat most már csak az, hogy ott, a hol az intézkedések elégteleneknek, vagy nem megfelelőeknek bizonyultak, a pótló, kiegészítő vagy helyreigazító rendelkezések megtörténjenek.

Ez a munka folyamatban van. Sűrű egymásutánban jelennek meg a kormány rendeletei, a melyek a gazdasági élet egyik vagy másik terén rendezik az állapotokat. Legerősebben foglalkoztatja a kormányt természetesen az élelmiszerellátás kérdése. A haderőnek és a polgárságnak elegendő és megfelelő élelmiszerrel való ellátása ma a legfőbb feladata a rendelkező köröknek.

Az idevonatkozó igen számos intézkedések között kétségkívül a legfontosabbak a *termés közczélokra való biztosítása és helyes elosztása* érdekében tett intézkedések. A termés munkálatainak zavartalan elvégzését biztosító rendelkezésekről részben megemlékeztünk múlt számunkban. Május közepén Frigyes főherczeg tábornagy valamennyi illetékes

katonai parancsnokságot utasította, hogy a mezőgazdasági munkák elvégzésénél hathatósan támogassák a polgári hatóságokat. A főparancsnok fölhatalmazta a hadtápparancsnokságokat, hogy a hadműveletek szünetelése esetén a helyzethez mérten a vetési munkálatokhoz engedjék át a nélkülözhető legénység és fogatok egy részét. Elrendelte továbbá a főparancsnok minden megmívelhető és eredményt ígérő katonai terület hasznosítását. Gondoskodtak arról is, hogy a katonai célokra hasznavehetetlenné vált lovakat a környékbeli gazdáknak adják el, részletes intézkedés történt továbbá a *hadifoglyoknak* a mezőgazdasági munkáknál való felhasználása dolgában.

A főfeladatnak a termés közczélokra való biztosításának és a helyes elosztásának megoldásául a kormány a *termés zár alá vételét* választotta. Az erre vonatkozó rendeletében kimondta, hogy az 1915. évi buza-, rozs-, kétszeres-, árpa- és zabtermésnek árusítása és forgalombahozatala csak a rendelet szabályai szerint történhetik, s e végből *minden termelőnek a termése az említett cikkekben a közélélmezés és közszükséglet céljaira zár alá kerül.* A rendelet természetesen kiveszi a zár alól a házi és gazdasági szükséglet fedezéséhez szükséges terménymennyiséget, de ezt a quantumot meghatározza. Házi szükséglet címén a mezőgazdasággal vagy őstermeléssel foglalkozó fogyasztó az említett gabonaneműekből 18 kilogrammot vehet igénybe fejenként és havonként azok után a személyek után, akik a fél háztartásában rendszerint természetben ellátást élveznek. Gazdasági szükséglet címén csak a fél vállalatában alkalmazottak termésbeli járandósága és a vállalat folytatásához szükséges mennyiség vehető számításba. A rendelet úgy intézkedik továbbá, hogy a közélélmezés biztosítása céljából a kereskedelmi miniszter a földművelésügyi és belügyi miniszterekkel egyetértve a vármegyei és a városi törvényhatóságoknak, rendezett tanácsú városoknak, nagyobb *ipari telepeknek*, közlekedési és egyéb *vállalatoknak*, fogyasztási *szövetkezeteknek*, *menhelyeknek*, *internátusoknak*, *kórházaknak*, gyógy-, büntető- és javítónevelő és egyéb *közüintézeteknek* megengedheti, hogy a földművelésügyi miniszter által megjelölt törvényhatóság, járás, rendezett tanácsú város vagy község területén az *1915. szeptember 15. napjáig*, illetőleg a nevezett miniszterek által megállapított későbbi határnapig a termelőktől elővétel, vagy készáruvétel útján az 1915. évi termésből *annyi buzát, rozst, kétszerest, árpát és zabot vásárolhassanak, mint a mennyi terményre az ellátandó személyek élelmezésére a jövő 1916 augusztus 15-ig előreláthatólag szükségük lesz.*

Az ilyek fedezendő szükséglet mennyiségét a belügyminiszter állapítja meg.

Ha ilyen célú vásárlásra törvényhatósági joggal felruházott város,

vagy rendezett tanácsú város kapott engedelmet, a kereskedelmi miniszter a földművelési miniszterrel és a belügyminiszterrel együtt *a város lakóinak fejenként és havonként tíz kiló gabonanemű vásárlására-szóló jogát felfüggesztheti, vagy korlátozhatja.*

A rendelet a maximális árról is intézkedik, a mennyiben kimondja, hogy az eladott terményekért nem köthető ki magasabb vételár annál, a mely a szállítás idejében érvényben levő, hatóságilag megállapított legmagasabb árnak a termények minősége szerint megfelel.

A helyes elosztás keresztülvitele érdekében a kormány új szövet létesített. *Haditermény Részvénytársaság* címmel részvénytársaságot alakított, melynek célja a rendelet szövege szerint: „mezőgazdasági terményeknek, vagy ilyenekből, akár a társaság által, akár mások által előállított gyártmányoknak a kormányval létesítendő megállapodások szerint az alakulás idejében folyó háború folytán közérdekből szükségessé vált beszerzése, tárolása és forgalomba hozatala.” A társaság alaptőkéje husz millió korona, melynek felét az állam maga jegyzi. Részvényesek az államon kívül csak törvényhatóságok, városok, szövetkezetek, gazdák, mezőgazdasági vállalatok, gabonakereskedők, gabonakereskedéssel iparszerűen foglalkozó vállalatok, malom és más ipari vállalatok lehetnek. A vállalat igazgatóságának tagjait és elnökét a ministerium nevezi ki. A részvénytársaság — egyik napilap értesülése szerint — a gabona-termés átvételére és rendeltetési helyére való továbbítása céljából a gabonakereskedelem meglevő szervezeteit igénybe fogja venni. Érdeklődéssel várjuk, hogy a sok vita és beható tárgyalás után megállapított szervezet milyen eredményeket fog felmutatni.

A közéletmezés érdekében történt további fontosabb rendelkezéseket a következőkben soroljuk föl.

Mikor a kormány a gabona előre való eladását és vételét — a fenti cél érdekében — megtiltotta, a gazdák részéről panasz merült föl a miatt, hogy ez az intézkedés bonyodalmakat okoz a gazdáknak, mert így elesnek attól a hiteltől, a mit a gabonaeladásnál igénybevenni szoktak. A panasz orvoslása végett a miniszter újabb rendeletet bocsátott ki, a mely kimondja, hogy a termelők a postatakarékpénztár által kijelölt (s tőle hitelt élvező) pénzügyintézeteknél és hitelszövetkezeteknél *előlegeket vehetnek* föl az 1915. évben várható búza-, rozs-, árpa-, zab- és repce-terményeikre. A hitel csak 1915. évi július hó 28-ig adható és búzánál métermázsánként 20 koronát, rozsnál, árpánál, zabnál és repcénél 15 koronát meg nem haladhat. Az előlegezett terményt a termelő egyidejűleg leköti, ezzel szemben a termelő az ügylettől az előleg visszafizetése mellett elállhat. Az ily módon lekötött terményt a közszükséglet céljaira veszik át. Ezt a mennyiséget a termelő másnak át nem adhatja, s

arra jogot másnak nem engedményezhet. Az új rendelkezésnek, mint a gazdák részéről fölmerült kifogásokból következtethető, nem volt meg a várt eredménye.

A közélélmzési ügyek körüli eljárások gyorsítása végett a kormány 1.559/915. M. E. szám alatt rendeletet bocsátott ki, melynek alapján a belügyminister a saját hatáskörében is megteheti azokat az intézkedéseket, melyeket a kivételes rendszabályokról szóló 1914 : L. t.-cz. az összkormány hatáskörébe utalt. A rendelet szerint a belügyminister az ország egész területére vagy egyes részeire maga megállapíthatja a maximális árakat, de elrendelheti, hogy a közigazgatási hatóság végezze a megállapítást. Elrendelheti továbbá a készletek bejelentését és kötelezheti az elsőrendű szükségleti cikkek birtokosait, a saját szükségletet meghaladó mennyiség átadására. A rendelet, melynek nyilvánvaló célja az eljárás gyorsítása, még számos más intézkedéssel *kibővíti a belügyminister ármegállapító és requiráló hatáskörét.*

Az 1.113/1915. M. E. számú rendelet, a mely a búza- és a rozslisztnek kenyérlisztpótló-anyagokkal való keverését írja elő, több törvényhatóság területén azt az állapotot idézte elő, hogy búza és rozs volt kellő mennyiségben, de a pótlóanyagok elfogytak és így a törvényhatóság nem teljesíthette a rendelet előírásait. A kormány ezen úgy segített, hogy fölhatalmazta a kereskedelemügyi ministert, hogy a belügyminiszterrel és a földművelésügyi miniszterrel egyetértően *eltéréseket engedélyezhessen azoktól a szabályoktól, a melyeket az 1.113/1915. M. E. számú rendelet a keverésre nézve felállít.* Ez az új rendelet kimondja azt is, hogy az engedélyezett eltérések alapján előállított búzaliszt árát a kereskedelemügyi minister állapítja meg.

A *tengerire* vonatkozó korábbi rendeletek kiegészítéséül a földművelésügyi minister elrendelte huszonöt megyében és tizenegy városban a csöves és morzsolt tengerikészlet összeírását és zár alá vételét. Egy másik rendeletben a kormány megengedi a törvényhatóság első tisztviselőjének, hogy az illetékes ministerektől nyert fölhatalmazás alapján elrendelhesse, hogy a malomvállalatok, közterületek és közintézmények kenyér előállításával foglalkozó vállalatai részére, olyan helyeken pedig, a hol a liszt- és kenyérutalvány-rendszer be van vezetve, a malomvállalatok és a lisztelárúsító bárki részére az 1.113/915. sz. rendeletben említett kenyérlisztet keverés nélkül hozzák forgalomba és idézett rendeletekben megszabott keveréshez szükséges tengeriliszt mennyiséget a keverés céljaira egyidejűleg külön szolgáltatassák ki.

A *burgonyafogyasztás* szükségleteinek biztosítása végett a kormány elrendelte a burgonyakészleteknek az Országos Gazdasági Bizottság részére való átengedését és megállapítja — métermázsánként 11 koroná-

ban — az átvett burgonya legmagasabb árát. Ez az ár csak az Országos Gazdasági Bizottság által átvett burgonyára vonatkozik, mert a rendelet a szükségletet meghaladó burgonyamennyiségek árát nem kívánta szabályozni. Ugyancsak a burgonyafogyasztás érdekében egy másik kormányrendelet kimondja, hogy *burgonyakeményítő* gyárvállalatok burgonyát keményítőgyártás céljaira az 1915. évben csak az 1914. évben beültetett területnek megfelelő nagyságú területen és csak külön engedély alapján termelhetnek.

A *malátaszükséglet* biztosítása céljából requirálás alá kerültek a malátakészletek is. A kereskedelemügyi minster elrendelte, hogy minden malátagyár és sörgyár, mely malátát készletben vagy más részére őrizetben tart, *köteles a készleteket legkésőbb 1915. évi június hó 5. napjáig bezárólag* a május hó 23-án volt állapot szerint a *hatóságnak bejelenteni*. A honvédelmi minster pedig a kormány előbbi rendelete értelmében bejelentendő *készletek egyötöd részét hadicézélokra igénybeveteknek mondta ki*.

Jelentős rendelkezések végül az élelmiszerellátás érdekében, a melyekkel a kormány az osztrák kereskedelmi kormánygyal egyetértőleg *felfüggesztette* a közélélmzés érdekében, további intézkedésig, az ökor, bika, tehén, növendékmarha, borjú, juh, kecske, bárány, gödölye, a 60 kg.-nál súlyosabb sertés, a szárnyas, vad, hal, kenyér, sütemény, tészta, hús, húskolbász, sajt, hering, külön meg nem nevezett halak, húscservesek, főzelékcservesek, gyümölcsök, főzelékek, húskivonat, levesgyártmány, tojáscserv, hagyma és fokhagyma *behozatali vámját*.

A szőlőtermelőknél nehézségeik támadtak a *rézgáliczszükséglet* fedezése körül. A földművelésügyi minster több intézkedést tett a szükséges mennyiség biztosítása érdekében. Németországban beszerzett 100 kocsi-rakomány rézgáliczt, a melyet a szőlőtermelők között szétosztott; megállapította az április 29-ike után eladásra kerülő rézgálicz legmagasabb árát kilogrammonként 1 korona 80 fillérben és az addig még el nem adott rézgáliczkészletet lefoglalta és gazdasági célokra requirálta. Az utóbbi intézkedést a rézgáliczkeereskedők magukra nézve sérelmesnek találták.

Sok beavatkozást és hatósági rendezést igényel az ipar *nyersanyag-szükségletének* a biztosítása. A háború tartamának az elnyulásával együtt nő a hadsereg számára dolgozó iparágak nyersanyagainak és félgyártmányainak a jelentősége. A legfőbb nyersanyagok árait már megállapította és requirálását elrendelte a kormány. Az 1.581/1915. M. E. számú rendeletben a kormány meghatározta a *gyapjú* árát, egy másik rendeletben elrendelte a készletek bejelentését a házi szükségletek kivételével, egy harmadik rendeletben a gyapjúkészletek felhasználásának és forga-

lombahozatalának korlátozásáról intézkedik. E szerint a rendelet szerint nyers vagy mosott gyapjút csak katonai megbízások teljesítésére szabad feldolgozni, más irányban való felhasználása és elszállítása a gyapjúnak a kereskedelemügyi minster engedélyéhez van kötve. A *fémanyagoknál* már odáig ment a kormány, hogy elrendelte azoknak a fémekből álló üzemi berendezéseknek a bejelentését, a melyek túlnyomó részben aluminiumból, ólomból, vörösréz-ből, sárgaréz-ből, nikkelből vagy vörös fémből vannak és nincsenek használatban. A honvédelmi minster pedig ezeket a berendezéseket hadi célokra igénybevetteknek jelentette ki, sőt az ön és önötvezetek kivételével minden ócska fémanyagot, fémgyártmányokat és ezeknek hulladékait requiráltatta. A nyers *marha- és ló bőrök*, valamint a kész marha- és ló bőrök legmagasabb árait szintén megállapította a kormány, a mi idejében volt, mert a nyers bőr ára túlságosan magasra emelkedett, noha nincs nyersanyaghiány.

Érdekes intézkedése volt a kormánynak, a melylyel a *szeszárok* megállapításával kapcsolatban elrendelte, hogy a törvényben megállapított alapár és a maximális ár közötti különbség az államkincstár részére beszedendő. Az állami beavatkozásnak ez az új módja élénk érdeklődést keltett és megérdemli a hatásának és eredményeinek a figyelemmel kísérését.

A pénzpiacznak nevezetes eseménye volt a *második hadikölcsönnek* május 22-én történt kibocsátása. A nagy anyagi erőmegfeszítésnek az eredményét feszült figyelemmel várta az egész ország. A siker ismét meglepő volt. A jegyzések összege pontosan még nincs megállapítva, de valószínűleg nagyobb az első kölcsönénél. Figyelemreméltó jelenség volt ezúttal, hogy a jegyzésben a szélesebb néprétegek vettek részt, a mire más körülményektől eltekintve abból is következtetni lehet, hogy a kölcsönjegyzők száma (a mi szintén nincs még megállapítva) nagyobb volt, mint az első kölcsön alkalmából. Az aláírás határnapja május 20-ika volt. Ezt a határidőt utóbb június 7-ig meghosszabbították.

A kölcsön alkalmából kétféle kötvényt, 6 százalékos és $5\frac{1}{2}$ százalékos járadékkötvényt bocsátottak ki. A kötvények kamatozása Ullmann Adolf ¹⁾ szerint a következő: A 6 százalékos kötvények kamatozása a kamatoskamatok tekintetbevételével 6·28 százalékot, a zárolt daraboknál 6·65 százalékot tesz, az $5\frac{1}{2}$ százalékos kötvények kamatozása 6·13 százalék. Ezután indulva az $5\frac{1}{2}$ százalékos kötvények jegyzése kevésbé előnyös. A 6 százalékos kötvények azonban 1921. május 1-től kezdve konvertálhatók, úgy, hogy az előnyös kamatozás csak 6 esztendőre van bizto-

¹⁾ Ullmann Adolf: A magyar ipar és a hadikölcsön. Magyar Ipar. 1915. évf.

sítva, míg az $5\frac{1}{2}$ százalékos kötvények kedvező kamatozását az aláírók tíz évig élvezik.

A 6 százalékos kötvények aláíróinak az első hat év eltelte után kötvényeiket előreláthatólag beváltásra kell bemutatniuk és az ellenértékét más, alacsonyabb kamatozású papirokban elhelyezniük. Az árfolyamkülönbséget, melyet e kötvények tulajdonosa a beváltásnál kap, 2·92 százalékot, vagyis pontos matematikai alapon számítva, évi 0·37 százalékot fog kitenni, úgy, hogy ebben az esetben a 6 százalékos kötvények szabad darabjainak kamatozása a zárolt darabok kamatozásával egyenlően 6·65 százalékra fog rugni.

Az 5 és fél százalékos kötvények 6·13 százalékot hoznak, olyképpen azonban, hogy ez a kamatozás tíz teljes éven át a kötvények konvertálhatóságáig zavartalanul megmarad és a kötvénytulajdonosnak ezenkívül kilátása van legalább 9 százaléknyi árfolyamemelkedésre. Ha tehát ezek a kötvények tíz év után a pariárfolyamig emelkednek, úgy az elért 9 százalékos árfolyamkülönbséget az évi kamatozás 0·71 százaléknyi emelkedésének felel meg, úgy, hogy ebben az esetben a kötvények tíz éven át 8·84 százalékos kamatozást nyújtanak.

A kormány többféle módon törekedett a jegyzést megkönnyíteni. Míg az első kölcsönnél az osztrák-magyar bank a hadikölcsönkötvényekre egy év tartamára a mindenkori váltóleszámitolási kamatlábon nyújtott előleget, más értékpapirokat pedig, melyek a befizetéshez szükséges pénz megszerzése céljából nyújtattak be nála, a szokottnál fél százalékkal olcsóbb kamatlábon lombardirozott, addig most mindkét esetben egy év tartamára a mindenkori váltóleszámitolási kamatlábat s ezenfelül még azt a kedvezményt is biztosította, hogy a jegyzés céljaira a befizetési határidőkön belül igénybe veendő kölcsönök után a felek kívánására egy egész évre engedélyezte az 5 százalékos fix kamatlábat. Teleszky pénzügyminister pedig elrendelte, hogy a moratórium alá eső betétek 25%-a a kölcsönkötvényekre történő befizetés céljaira igénybe vehető legyen.

Értesülésünk szerint az Osztrák-Magyar Bank intézkedéseire alig volt szükség. A bank állítólag igen kevés lombardkölcsönt adott a hadikölcsön miatt. A jegyzők legnagyobb része készpénzért vette [a kötvényeit.

A háború kitörése óta a forgalomban levő *tíz- és huszfillérese*k mennyisége elégtelennek mutatkozott. Miután a nikkel beszerzése a háború alatt akadályokba ütközött, a két kormány új ötvözetekből (50 rész réz, 40 rész bergany, 10 rész nikkel) állította elő a tíz- és huszfilléreseket. Ezeket az érméket maximálisan husz millió korona értékig hozzák forgalomba és csak korlátolt időre.

Külkereskedelmünk forgalma a statisztikai hivatal jelentése szerint, fokozatos emelkedést mutat. Úgy a behozatalunk, mint a kivitelünk csekély mértékben emelkedett február hónapban. Megemlítést érdemel, hogy Ausztriával való kereskedelmi forgalmunkban a kivitelünk értékösszege — 207·8 millió korona — meghaladja az előző év január—február hónapi kiviteli értéket, a mi csak 188·5 millió korona volt. A statisztikai hivatal jelentése megállapítja, hogy ennek a különbségnek az oka egyfelől a kiviteli az árak emelkedésében, másfelől abban van, hogy kivitelünk kevésbé csökkent, mint a behozatalunk. Ezek a körülmények erősen aktívá teszik a mérlegünket.

A háborús gazdasági intézkedések sorában meg kell említenünk azt a rendelkezést, a mely felhatalmazza a pénzügyministert arra, hogy az *építőipar föllendítésének* céljára budapesti záloglevélkibocsátó intézetektől, a mennyiben azok építkezések céljaira ötven millió korona tényleges összeg erejéig új törlesztéses kölcsönöket engedélyeznek és folyósítanak, a m. kir. államkincstár részére *husz millió korona értékű zálogleveleket vehessen át.*

A háború által fölvetett társadalompolitikai kérdések közül újabban is élénken foglalkoztatta az érdekelt közvéleményt a *rokkantá vált katonákról* való gondoskodás, továbbá a háborúból visszatérők újra alkalmazásának kérdése. Konkrét intézkedések egyelőre egyik kérdésben sem történtek.

Sz. L.

Olaszország gazdasági helyzete.

A monarchia és Olaszország között kitört háború Olaszország gazdasági helyzetére hívja fel a figyelmet. Olaszország gazdasági helyzete több ízben súlyos válságoknak volt kitéve, ezeken azonban az ország nagyrészt elég jól keresztülesett, így a tripolisi hadjárat következményeként mutatkozó válságos állapoton is. Akkor ugyan különböző iparágakban válságos tünetek jelei mutatkoztak, továbbá a libiai sivatag meghódítására irányuló hadjárat az állam pénzügyi erejét erősen igénybe vette, mégis az azt követő európaszerte beállott erős konjunktúrában Olaszország mégis résztvehetett. Bizonyos iparágakban azonban az évek óta tartó nehéz viszonyok nem javultak. Az olasz vasipar hosszú időn át a legnagyobb nehézségekkel küzdött, azonban az egyes ipartelegeknek egy trösztbe való összesítése, valamint igen jelentékeny állami megrendelések a viszonyok szanálását idézték elő. A textilipar helyzete az állandó túlproductió miatt nagyrészt kedvezőtlen maradt, a jelenlegi európai háború következtében a pamutipar ugyan fellendült, ezzel szem-

ben azonban a selyemipar a fogyasztás hiánya miatt rendkívül hanyatlott.

Olaszország az európai háború első kilencz hónapjában a hadviselő felek részéről igen sok szállítást kapott, ezt a többi állam feletti előnyt azonban nem használhatta ki a kereskedelem, mert az olasz kormány magasabb állami érdekekre hivatkozva, hónapok előtt már számos árucikkre kiviteli tilalmat rendelt el. Ennek következtében az 1914. év első felében az emelkedő tendenciával induló olasz exportforgalom az azon év második felében már erősen hanyatlott, ez a hanyatlás körülbelül ötszöröse volt annak az emelkedésnek, a melyet az 1914. évi január—juniusi statistika kimutat. Az 1915. év első hónapjainak kiviteli statistikája ismét emelkedő összehasonlítva az 1914. év első hónapjainak hasonló statistikájával. A bevétel úgy 1914. évben, mint az 1915. év első évnegyedében az előbbi évhez képest jelentékenyen visszafejlődött.

Olaszország kereskedelmi mérlege passiv. Az utóbbi években úgy a kivitel, mint a behozatal emelkedett, kivéve az 1913. évet, a melyben — gazdasági depressió lévén — a kivitel az előző évhez képest hátramaradt. A kiviteli és behozatali forgalmat a következő statisztikai táblázat mutatja:

	Behozatal		Kivitel	
	Árúk	Nemes fémek e z e r l i r a	Árúk	Nemes fémek
1909	3,111.716	18.001	1,866.890	54.068
1910	3,245.976	31.066	2,079.977	48.116
1911	3,389.298	28.896	2,204.273	42.097
1912	3,701.922	25.906	2,396.927	41.475
1913	3,637.711	21.014	2,503.914	80.287

Olaszország kereskedelmi mérlegének passiv volta tehát szembe-
tűnő; több, mint egy millió lírát tesz ki, de míg a tőkeerős országok,
mint Anglia, Franciaország vagy Németország a külföldi értékek kama-
taiból fedezheti ezt a hiányt, addig Olaszország főleg rendkívül nagy
idegenforgalmának, továbbá jól fejlődő tengerhajózásának hozadékából,
valamint a különösen Délamerikában levő nagyszámú olasz kivándor-
lottak pénzküldeményéből kénytelen ezt a mankót pótolni. Különösen az
olasz kivándorlottak olaszországi hozzátartozóiknak küldött pénzei bírnak
a fizetési mérleg szempontjából nagy fontossággal. Olaszországnak né-
pessége 35·2 millió lélek. A népvándorlási statistikája pedig a követ-
kező:

	Kivándorlók	Visszavándorlók
	s z á m a	
1909	625.437	134.210
1910	615.475	161.148
1911	533.844	218.998
1912	711.446	182.990
1913	872.598	188.978

Ebből világosan látható, hogy az olasz kivándorlás folyton fokozódik és eddig sem a gyarmatokba, hanem főleg Argentínába és Észak-amerikába irányult.

Visszatérve Olaszország kereskedelmi mérlegére, constatálható, hogy a behozatal oroszlánrészét a gabona képezi. A gabonabehozatal ugyan a mindenkori terméseredmények szerint ingadozik, mégis jelentékeny összegek azok, a melyeket az ország ezen árucikkért a külföldnek juttat. A mai rendkívüli viszonyoktól eltekintve mindenkor Oroszország, Argentina, valamint Románia voltak Olaszország gabonaszállítói, csak az utóbbi időben, mivel a Dardanellák elzárattak s így az oroszországi és romániai gabona nem volt vizen szállítható, Olaszország is az észak- és dél-amerikai gabonára volt ráutalva. Olaszországban az utóbbi évek termés-eredményei rendkívül gyengék voltak és mert behozatali szükséglete folyton nőtt, a világpiaczon uralkodó verseny következtében igen magas árakat volt kénytelen fizetni, ma csak nagyon csekély gabonakészlettel rendelkezik; igaz ugyan, hogy ebbeli szükségletét Argentínából ma is — bár rendkívül magas árakon — kielégítheti, annál is inkább, mivel sem a monarchia, sem Németország ezt a tengeri forgalmat aligha lesz képes lényegesen megzavarni.

A gabona után a legfontosabb behozatali cikk a kőszén, a melyet legnagyobb részben Angolország szállított, kisebb része németországi eredetű volt. Olaszország a szénbehozatal rövid szünetelése esetén is már a legnagyobb válság elé tekinthetett és éppen ezt a helyzetet használta ki Angolország, a midőn Olaszországot a semlegesség elhagyására akarta rábírní. A behozatali statistika harmadik legnagyobb tétele a gyapot, az elég jól fejlett olasz textilipar legfőbb nyersanyaga. A gyapot nagy részét az ország kőcszövedékké feldolgozva ismét exportálja.

A kiviteli cikkek közül, ha az értéket tekintjük, a textilipar termékei, főleg a selyem és szövetek állanak első helyen, utána a gyümölcs, (főleg déli gyümölcs) és korai zöld termékek kivitele következik.

Olaszország főbb beviteli, illetőleg kiviteli árúi a következők:

Bevitel	millió lira	Kivitel	millió lira
Gabona	546·5	Selyem	409·8
Szén	362·1	Szövedékek	263·1
Pamut	341·6	Termékek, gyümölcs stb.	156·8
Vegyi szerek	213·0	Vegyi szerek	86·3
Vas és vasárúk	190·0	Bor	73·9
Fa	144·6	Sajt	69·1
Selyem	140·6	Kender	68·0
Nyersbőr	130·3	Konzervek	61·7
Gépek	121·0	Kaucsukárúk	56·2

Az olasz külkereskedelmi statistikát vizsgálva, láthatjuk, hogy az ország kivitele elsősorban Németországba irányul, a sorban második Angolország és csak ezután következik az osztrák-magyar monarchia. Az Ausztria-Magyarországba és Németországba irányuló kiviteli forgalom összege nagyobb, mint az entente országaiba kivitt árúk összértéke. Olaszországnak a főbb államokba irányuló külkereskedelmi forgalmát a következő táblázat mutatja:

	Behozatal	Kivitel
	ezer lirában	
Ausztria-Magyarország	294·5	219·2
Németország	626·3	328·2
Angolország	577·1	264·4
Franciaország	289·6	222·6
Oroszország	214·9	55·9
Románia	169·9	25·8
Svájc	84·7	28·9

Ausztria-Magyarországnak áruforgalma Olaszországgal 1913-ban 384·5 millió korona értékű volt; ebből Magyarországra esett 69·0 millió K érték, vagyis a magyar külkereskedelmi forgalom 1·78⁰/₀-a. A monarchia összforgalmából a kivitel 215·5 millió K, a behozatal 169 millió K értéket képvisel. Magyarországnak Olaszországgal való külkereskedelmi forgalmát a következő táblázat mutatja:

Év	Behozatal		Kivitel		Összes forgalom	
	millió korona	az összes behozatal hány %-a	millió korona	az összes kivitel hány %-a	millió korona	az összes forgalom hány %-a
1909	17.809	0·99	50.822	2·99	68.631	1·96
1910	18.926	1·02	46.881	2·73	65.807	1·94
1911	23.293	1·12	44.934	2·45	68.227	1·74
1912	27.442	1·24	44.657	2·28	72.099	1·73
1913	28.332	1·36	40.717	2·14	69.049	1·78

Úgy a monarchia, mint Németország Olaszországból nagyjából fényűzési és oly élvezeti cikkeket importál, a melyekről a háborús idő alatt könnyen le lehet mondani. Így a Magyarországra 1913. évben behozott olasz cikkek voltak:

	Behozatal millió korona
Narancs	4.690
Virág	2.459
Magvak	2.287
Gesztenye	2.223
Czitrom	1.912
Kender	1.769
Kén	1.370
Friss főzelék	1.216
Friss gyümölcs	1.109
Rizs	1.084

Olaszországra nézve a külkereskedelmi forgalom megszakadása a monarchia és Németország részéről annál kellemetlenebb, mivel friss termékeit csakis a szövetséges államokban tudja elhelyezni, a szövetséges államokból eredő árúkat pedig, különösen a hadi állapot alatt, nehezen fogja nélkülözhetni, főleg a Magyarországból eredő fát, lovakat, motorokat, techn. zsiradékokat, faszenet, cukrot stb., továbbá a Németországból eredő kőszén (ugyanis Angolországnak aligha lesz módjában az egész olasz fogyasztást ellátni), továbbá a kátrányfestékeket, a melyek hiánya miatt az olasz textilipar meg lesz bénítva, nem is szólva azokról a vascikkekről és gépekről, a melyekkel Németországon kívül Ausztria is ellátta Olaszországot. A Magyarországból Olaszországba exportált főbb cikkek 1913. évben a következők voltak:

	Kivitel millió koronában
Fa	13.855
Ló	3.037
Gépek, motorok	2.859
Technikai zsiradékok	2.190
Torpedók	2.148
Faszén	1.949
Bab	1.696
Cellulose	1.354
Cukor	1 228

Mindezekből konstatálható, hogy Olaszország hihetetlen hódítási vágyától űzve, elfelejtette azt, hogy gazdaságilag mennyire rá van utalva a szövetséges államokra. Külkereskedelmét hosszú időre tönkretette és

a mennyiben háborúja valószínű kudarcczal fog végződni, az országot gazdasági válság elé juttatja, a mi még a háború kedvező eredménye esetén is valószínű, mert a nagymérvű idegenforgalom, a mely Olaszország számos városának létalapját képezte, a háború befejezése után is éveken át nem fog a régi mederbe visszatérni.

Dr. Vidacs Gyula.

Európai háború — amerikai közgazdaság. (I. Egyesült-Államok.)

A gazdasági élet bonyolult szervezetének, a mely láthatatlan szálai-val összefűzi a kelet és nyugat távoli országait, nagy culturértékei és előnyei mellett meg van a maga hibája is. A világ gazdasági rendszerében, a mely a minden tekintetben a munkamegosztás elvének érvényesülésén épül fel, bármely helyen kitört válság ép olyan módon terjed tovább, mint a vízbe ejtett tárgyak által felidézett hullámgyűrűk. Természetesen a hullámgyűrűk intenzitása a kiindulás pontjától való távolsággal egyenes arányban csökken, de bármily kis intesitással is, de befutják az egész felszint. Az európai háború kitörése, mely az egyes nemzetek forgalma közé áthághatatlan gátakat emelt, hatalmas termelő országokat izolált a világforgalomtól, hatásait nemcsak a continens semleges országaiban éreztette, hanem túl az óceán beláthatatlan vizein is. Ma, a mikor a különböző jelentésekből némi képet alkothatunk magunknak arról a hatásról, a melyet az európai népek háborúja gazdasági téren az Egyesült-Államokban előidézett, bátran mondhatjuk, hogy az első időben bizony ép úgy szenvedett az Egyesült-Államok gazdasági élete, mint akár a hadviselő államok bármelyike. Csak nagysokára, az állam legerélyesebb beavatkozása, számos sürgőstörvény hozása után november-december folyamán kezdett lassan-lassan a régi mederbe térni a gazdasági élet menete. Megbecsülhetetlen anyagot gyűjtött össze Ludwig Bendix („Die amerikanische Volkswirtschaft unter dem ersten Einfluss des europäischen Krieges“ czímmel az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 40. kötetének 2. füzetében (371. oldal). A következőkben ismertetett adatok főleg az ő tanulmányából valók.

A háború által felidézett első zavarok és rémület hatása a piacon elsősorban abban nyilvánult, hogy az áresés megakadályozása céljából a börzét bezárták. Az Egyesült-Államok börzéi élükön a new-yorkival megpróbálták ugyan fentartani az üzemet, de ez mindössze három napig sikerült. Még július 30-án ilyen értelemben határozott a „New-York Stock Exchange“, de már másnap kénytelen volt a határozatot

megváltoztatni és a börze bezárását kimondani. A „Commerciat & Financial-Chronicle“ erről irt cikkében (szó szerint idézve L. Bendix fentemlitett tanulmányában) a börze bezárásának okát főleg abban látja, „hogy meg kellett akadályozni, hogy az egész világ értékpapirkészletét az amerikai értékpiacon helyezték el és váltsák be ezüstre.“ Hiszen 10 nap alatt 45 millió dollárt küldtek aranyban Európába, az előzőben pedig 50 milliót, úgy hogy két hónap alatt 100 millió dollár aranyat vontak ki az Egyesült-Államokból. Annál súlyosabban érintette ez az Uniót, mert a fizetési mérlege úgylégsz kedvezőtlen volt. Az aranykivitel megszüntetése azonban a legnagyobb zavart idézte elő a new-yorki pénz- és devisapiacra. Az angol váltóárfolyam aranypontja normális körülmények között $4.88\frac{1}{4}$ \$ pfund sterlingenként. Julius 27-én (1914-ben) az angol deviza-árfolyam $4.87\frac{3}{4}$ \$ volt, a mely 31-ére már 6.65 \$-ra emelkedett és augusztus 2-án elérte a maximumot, 7 dollárt. A bankkörök ebben az egész amerikai kereskedelem diszcreditálását látták a külföld előtt és minden erejükkel a normális helyzet visszaállításán fáradoztak. Sok javaslat merült fel, de egy sem látszott alkalmasnak a kitűzött cél elérésére. Végre is augusztus 4-én a congressus kénytelen volt az új banktörvényen nagyjelentőségű változtatást tenni. A Federal Reserve Aktának 27. §-a által ugyanis az Aldrich Vreeland bill, a melynek 1914 június 30-án hatályát kellett volna veszteni, 1915 június 30-ig meghosszabbított. Ez a törvény lehetővé teszi nemzeti bank-szövetségek alakítását, a melyeknek jogukban áll kritikus időkben szükség-bankjegyeket kiadni, a melyeknek 30%-a erejéig váltók is használhatók fedezetül. Ezeknek a szükség-bankjegyeknek összege 1908-ban 500 millióban állapított meg. Ez a határ most kibővített az által, hogy a nemzeti bankszövetségekhez csatlakozó bankoknak megengedték, hogy részvénytőkéjük és tartalékuk 125%-a erejéig bankjegyeket bocsássonak ki. Ezenkívül a pénzügyi államtitkár hozzájárulásával és engedelmével az állami bankok és a trustok is csatlakozhattak a nemzeti bankszövetségekhez. Hogy azonban a szükség-bankjegyek ne érjenek el nem kívánatos óriási magasságot, legalább 5%-át a kibocsátott mennyiségnek aranyban a washingtoni pénzügyi hivatalba kell letenni. Október 13-ig összesen 352 millió dollár volt ebből az új fizetési eszközből forgalomban. Ugyanakkor az egyes államok minden tőlük telhetőt megtettek a normális viszonyok fentartása érdekében. A bankok feljogosítottak, hogy a 25—50 dollárnál nagyobb betéteket csak 60 napi felmondás után fizessék ki. New-York, Boston, Philadelphia, Baltimore, Cincinnati, Kansas City, Sioux City, Chicago, St.-Louis és New-Orleans elhatározták a bankok egymásközti leszámolásának megkönnyítésére és a hazai aranykészlet megóvására clearing-hause-bizonylatokat adnak ki.

Ezek a bizonylatok azonban csak olyan összegben fognak kiadatni, hogy a mindenkori tartalékul szolgáló értékek, főleg váltók piaci értékének 75%-át ne haladja meg. Ugyanekkor a new-yorki bankárok és bankok a leszámolási tételeket a következőképen állapították meg: 1 pfund sterling = 5 \$; 5 franc = 1 \$; 4 márka = 1 \$. Az arany kivitele sok nehézségre adott okot, a míg sikerült hosszas tárgyalások után egy aranyalapot teremteni. Az aranyalap összege 100 millióban állapították meg. Ebből 45 milliót New-York bankjai adnak, Chicago 16 milliót. Egyelőre csak 25%-ot kell a bankoknak a reájuk eső részből befizetni. Az első befizetett rész 25 millió dollár a Bank of England rendelkezésére átutaltatott Ottawába, ennek ellenében az Angol Bank elvállalta az Angliában esedékessé váló amerikai tartozások aránylagos beváltását. Mindezek az intézkedések lassan bár, de megjavították a helyzetet. Így október hó 13-án már csak 4.97³/₄ dollár volt a pfund sterling árfolyama.

Az értékpiacon megpróbálták, hogy a börze bezárása által előállott nehézségeken könnyítsenek, de be kellett látni az érdekelt köröknek, hogy fáradozásaik hiábavalók. Csakis az érdekelték fegyelmezettségének és belátásának köszönhető, hogy a börzék kivételesen alakított tanácsainak határozatait megtartották és ezáltal az értékpiacon megkimélték végzetes rázkódtatásoktól.

A míg a pénz- és értékpiacon ilyen módon sikerült némileg könnyíteni és a baj arányait minimálisra csökkenteni, addig bizony az áruüzletben a válság sokkal nagyobb vehemenciával jelentkezett, a mi érthető is, hiszen az Unio legnagyobb piaca Európa. 1913-ban pl. 2.466 millió dollár kiviteli értékből 1.479 millió dollár (60%) jutott Európára, még pedig Angliára és Írországra 597.1 millió \$, Németországra 331.7 millió \$, Franciaországra pedig 146.1 millió \$. Az Unio legfontosabb mezőgazdasági terméke, a gyapot okozott legtöbb bajt. A termés éppen jónak ígérkezett és így az a kérdés merült fel, hogy hol fogják ezt a nagy mennyiséget elhelyezni. Az elmúlt évben (1913-ban) 14,588.591 bálra becsülték a termést, a mi megközelítőleg egy milliárd dollár értéket képvisel. Ebből körülbelül 9 millió bált 584.4 millió dollár értékben exportálták. E kivitelből 3,556.000 bál Angliába ment, 2,350.000 bál Németországba és 1,010.000 bál Franciaországba. A gyapotbörzén a veszélyt nem vették idejekorán észre, annál nagyobb volt azután a rémület, úgy, hogy három nap alatt egy font gyapot ára 12.16 centről 9.90 centre esett. Valóságos pánik fogta el a gyapotcégeket erre az áresésre, a minek az lett a következménye, hogy a gyapotbörzét is bezárták. De nemcsak a gyapotcégek érezték meg a bajt, hanem az Unio egész gazdasági élete, mert a gyapotkivitel nagy mértékben járult hozzá,

hogy az Unio kereskedelmi mérlege kedvező. Mindenféle javaslat és indítvány merült fel. De míg ezeket tárgyalták, addig a gyapot ára folytonosan tovább esett. A new-yorki börze július 31-én még 10·75 centben állapította meg az árat, szeptember közepén már 8·5 cent volt az ár, szeptember végén 7·90 cent, sőt New-Orleansban szeptember 23-án már csak 5·62 centtel jegyezték. Erre aztán egy sajtóságos amerikai ötlet támadt. Megindítottak egy mozgalmat ezzel a jelszóval: »Végy egy bál gyapotot“. Körülbelül 5 millió bálnak az értékesítését akarták így elérni. És tényleg több mint 500.000 bált tudtak ily módon eladni, mert bankok és magánosok egyaránt támogatták a mozgalmat. Végeredményben azonban nem ez segített a bajon, hanem egy nagy vállalat alapítása, a melyek a gyapotfelesleg átvételére és feldolgozására vállalkozott és pedig a „Cotton Trading Corporation“ alapítása és a „Cotton Loan Fund“ létesítése, a mely utóbbi egy 135 millió dollárral rendelkező alap. Célja a gyapotra való hitelezés megkönnyítése. Ilyen módon sikerült elérni, hogy november vége felé a gyapotbörzét meg lehetett újból nyitni.

Ellenkezőleg állt a helyzet a gabonával. Ebben a cikkben folytonosan és rohamosan fokozódó kereslet mutatkozott, úgy, hogy ebből az üzletágból az Uniónak a háború révén csak haszna lett. Ehhez járult még, hogy ez évben igen jó terméseredményt értek el, jobbat, mint múlt évben (1914. szeptember 1-én 896 millió bushel volt az össztermés, 1913-ban csak 763 millió bushel). Európában ezzel szemben úgy Oroszországban, mint a Duna-menti országokban rosszul ütött ki a termés. Anglia minden népjoggal ellenkező fellépése folytán az amerikai kereskedők nem tartották, illetőleg nem akarták kötelezőnek tartani a német kereskedőkkel kötött szerződéseiket, már csak azért sem, mert a velük kialakult olcsó árnál később sokkal jobb árakat érhettek el. Csak egy pillantást kell vetnünk az alábbi táblázatra, mely a gabonaárak emelkedését mutatja és mindjárt megérthetjük ezt.

A határidő-gabona jegyzése centekben bushelenként:

		J u l i u s					
		25.	27.	28.	29.	30.	31.
New-York	. . . .	92 ¹ / ₈	92 ¹ / ₄	100	96 ⁷ / ₈	102 ³ / ₄	97 ¹ / ₂
Chicago	. . . . .	82 ⁷ / ₈	83 ⁷ / ₈	92 ³ / ₈	88	94 ¹ / ₈	88 ³ / ₈

		A u g u s z t u s					
		1.	3.	4.	5.	6.	7.
New-York	. . .	96 ¹ / ₄	95 ¹ / ₈	97 ¹ / ₂	99	96 ¹ / ₂	96 ³ / ₄
Chicago	. . . . .	87 ⁵ / ₈	86 ³ / ₈	89	90 ³ / ₈	91 ¹ / ₈	92 ³ / ₈

A u g u s z t u s						
	8.	10.	11.	12.	13.	14.
New-York	100	100 ⁷ / ₈	99 ³ / ₄	98	98 ⁵ / ₈	98
Chicago	94 ³ / ₄	96 ³ / ₄	94 ¹ / ₂	93 ⁵ / ₈	92 ⁷ / ₈	90 ⁷ / ₈
	15.	17.	18.	19.	20.	21.
New-York	96	95 ³ / ₈	102	102	101 ¹ / ₂	102 ³ / ₄
Chicago	88 ³ / ₄	89 ⁵ / ₈	94	94	94	96 ³ / ₄
	22.	24.	25.	26.	27.	28.
New-York	105 ¹ / ₂	106 ¹ / ₂	111	116 ³ / ₄	117	113 ¹ / ₂
Chicago	99 ⁷ / ₈	99 ⁵ / ₈	103	108 ¹ / ₈	107 ¹ / ₂	104 ¹ / ₂
	29.	31.				
New-York	115 ¹ / ₂	119				
Chicago	107	111 ¹ / ₈				

S e p t e m b e r					
	1.	2.	3.	4.	
New-York	117 ¹ / ₂	119	125	130	
Chicago	110	111	114 ³ / ₄	120 ⁵ / ₈	
	5.	8.	9.	10.	11.
New-York	130	134 ¹ / ₄	121 ¹ / ₄	123	120
Chicago	119 ¹ / ₂	114	—	111 ³ / ₄	111
	12.	14.	15.	16.	17.
New-York	120	111	113 ¹ / ₄	117	116 ¹ / ₄
Chicago	108 ³ / ₄	102	104 ⁷ / ₈	109	107 ¹ / ₄
	18.	21.	22.	23.	24.
New-York	117 ¹ / ₂	120 ¹ / ₂	117	118	117
Chicago	—	111 ¹ / ₂	108 ¹ / ₂	108 ³ / ₄	107
		25.			
New-York		116			
Chicago		107			

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy milyen körülmények befolyásolták az árak változását. Így például augusztus elején az angol felsőházban lord Kitchener kijelentette, hogy a háború három évig is eltarthat. E mellett szólt a nagy francia vereség híre is. A gabona ára erre Chicagóban bushelenként azonnal 8 centtel szökött fel. Szeptember 11-én békehirek jöttek; eredmény a gabona hirtelen áresése volt. Az angol sajtó szeptember közepén hazug győzelmi híreivel azt a reményt keltette Amerikában, hogy rövidesen béke lesz, erre New-Yorkban 9 centtel esett a gabona árfolyama.

A liszt kivitel arányait a háború első hónapjaiban a következő két táblázat mutatja:

Kivitel	Liszt (hordókban)		Buza (1000 bushelben)	
	1914.	1913.	1914.	1913.
Julius 1-től IX/19-ig . .	817.973	654.494	21.851	13.301
Angliába	754.097	884.273	27.505	15.221
Az európai kontinensre .	446.572	475.629	25.888	23.700
Dél- és Közép-Amerikába	261.579	148.752	1.084	105
Nyugat-Indiába	277.390	261.391	15	11
Angol-Eszak-Amerikába .	21.697	25.532	—	—
Más országokba	44.618	24.557	24	---
Összesen	2,623.926	2,474.628	76.367	52.338

Hetenként :

Kivitel	Liszt (hordókban)		Buza (1000 bushelben)	
	1914.	1913.	1914.	1913.
VII/1—VII/25	817.973	654.494	21.851	13.301
— VIII/1	197.907	192.092	9.035	3.897
— VIII/8	160.331	225.473	3.980	6.527
— VIII/15	170.255	175.818	9.574	6.887
— VIII/22	186.116	186.040	6.991	6.050
— VIII/29	258.130	296.219	10.354	6.637
— IX/5	269.660	213.070	7.996	2.738
— IX/12	259.423	260.501	6.709	3.446
— IX/19	304.131	270.921	5.877	2.856
Összesen	2,623.926	2,474.628	76.367	52.338

Meglehetősen áremelkedést idézett elő a háború a cukor árában is. Az Unió körülbelül 8 millió font cukortermelésének nagy részét küldi európai piacokra. A háború kitörése az Unió részére csak kedvező volt, mert Anglia és Franciaország nem tudják cukorszükségletüket maguk fedezni, hanem Németországból és Magyarországból pótolják azt. Természetesen, a mint azoktól az országoktól el lett vágva, az Unió felé fordult keresletük, a hol ez kielégítést is talált. 1914 augusztusában a new-yorki kikötőben 70 millió font cukrot hajóztak be, míg ezzel szemben 1913-ban ugyanezen időben csak 2·3 millió fontot, úgy, hogy 1914 augusztusában New-Yorkból több cukrot exportáltak, mint az előző évben az egész Unióból. A 96⁰/₀-os centrifugált cukor ára rövid idő alatt 3·26 centről (fontonként) 6·52 centre emelkedett. Ez az ár ugyan október eleje felé ismét csökkent, de az augusztusi árakhoz képest még így is 1·50 cent emelkedés mutatkozik. Ezzel szemben a kiskereskedésben szintén annyira fölverték a cukor árát, hogy a hatóságok voltak kénytelenek közbelépni. A kávéárakra nem volt különösebb be-

folyással a háború. Hogy a húsiparra milyen hatással volt a háború, azt eddig — adatok hiányában — megállapítani nem lehetett. Németország nagy fogyasztója volt az amerikai húsiparnak és így az ő elmaradása mindenestre súlyos veszteséget jelent. A disznóhús ára júliustól októberig csökkent, a sonka és a marhahús ára emelkedett. Ugyancsak emelkedett a disznózsir ára is.

Bányászati termékei közül az Unió főleg ezüstöt, rezet és petróleumot szállított Európába. 1912/13-ban ezüsttermelésének 85⁰/o-át Európa piacain helyezte el, egyedül Németországba 1.464 millió dollár értékű ezüstöt szállított. A bajon úgy segítettek, hogy Smoot szenátor javaslatára egy bill-t hoztak, a mely feljogosítja az államot 15 millió uncia ezüst megvásárlására, hogy ebből az érmék veréséhez szükséges anyagot előre biztosítsák. Nem biztos azonban, hogy ez a bill érvényre fog jutni. A rézművek „ép úgy, mint a petróleumvállalatok üzemredukálással vágta a baj elé, de különösen a petróleumiparban ezzel nem igen segítettek.

Az ipar nagyon sokat szenvedett a háború miatt, különösen az első zavarokban, később azután ott is alkalmazkodott az ipar a megváltozott körülményekhez és így mégsem következett be nagyobb baj. A nagy hadianyagmegrendelések szintén hozzájárultak a helyzet nagymértékű javulásához.

A külkereskedelem hullámozásáról a háború első hónapjaiban a következő táblázat nyújt képet:

augusztus	1914. millió dollár	1913. millió dollár	csökkenés millió dollár	1914-ben %
behozatal	129·4	137·7	8·3	6
kivitel	110·3	187·9	77·6	41
egész külkereskedelem . . .	239·7	325·6	85·9	26

szeptember	1914. millió dollár	1913. millió dollár	csökkenés millió dollár	1914-ben %
behozatal	139·2	171·—	31·8	18
kivitel	156·2	218·2	62·—	28
egész külkereskedelem . . .	295·4	389·2	93·8	24

A behozatal tehát ebben a két hónapban 40·1 millió dollárral csökkent, a kivitel azonban 139·6 millió dollárral. A külkereskedelem nagyarányú csökkenését még jobban mutatja a következő táblázat:

	nyersanyagok és mezőgazdasági termékek kivitele			
	1914.	1913.	1914.	1913.
	augusztus 1.000 dollár		szeptember 1.000 dollár	
kenyéranyagok	29.539	28.687	45.331	17.859
élő vágómarha	58	51	106	99
húsipari termékek és tojás . . .	8.528	11.890	10.050	10.512
gyapot	1.306	16.519	5.807	65.744
gyapotmagolaj	404	429	702	197
ásvány-olajok	7.837	12.391	12.796	13.159
összesen	47.672	69.967	74.792	107.570

	Csökkenés		Növekedés	
	%o-ban			
	aug.		szept.	
kenyéranyagok	+ 2·9		+ 153·8	
élő vágómarha	+ 13·4		+ 6·3	
húsipari termékek és tojás . .	— 28·2		— 4·3	
gyapot	— 92·—		— 91·1	
gyapotmagolaj	— 5·6		+ 255·7	
ásvány-olajok	— 36·7		— 2·7	
összesen	— 31·8		— 30·4	

Augusztusban a kivitel rendeltetési országok szerint így alakult:

	1.000 dollár		
Anglia	32.951	33.355	5.404
Németország	68	21.301	21.233
Franciaország	7.420	10.750	3.330
Belgium	432	9.322	8.890
Olaszország	1.169	5.274	4.105
Argentina	971	5.139	4.168
Ausztrália	1.825	3.875	2.050
Oroszország	112	1.500	1.388

A mint a fenti táblázatok mutatják, a gyapotkivitel, különösen szeptemberben nagyon megcsökkent, a kenyéranyagok kivitele ellenben emelkedett. A Németországba való kivitel csökkenésének arányait a legjobban az fejezi ki, ha szembeállítjuk egymással az 1913. évi augusztusi és 1914. évi augusztusi adatot: 1913-ban 21·3 millió dollár volt ez az összeg, 1914-ben 68.000 dollár. A kormány ezen a téren is megtett mindent, hogy a nehézségeket ki lehessen küszöbölni. Így egy 10 millió dollár alaptőkével rendelkező vállalat alakításáról fogadtatott el a kormány egy törvényjavaslatot, a mely vállalatnak a célja hajók beszerzése. Szükség volt erre, mert nagyon sok német hajó maradt el. Ezenkívül létesítettek a pénzügyi hivatalban egy háborús rizikó-biztosító hivatalt, a mely a veszélyt teljesen magára vállalja. A biztosítási tételeket a pénz-

ügyi hivatal állapítja meg, a mely erre a célra egy 5 millió dolláros alapot tett félre.

Az Unióban épp úgy, mint nálunk, egyes lelkiismeretlen existenciák a háború által előidézett gazdasági bonyodalmakat az élelmiszerek árának indokolatlan felferésére használták fel. A drágaság itt is olyan ijesztő mérveket öltött, hogy kereskedelmi államtitkár a rendőrhatóságokat a legszigorúbb és legkiméletlenebb eljárásra utasította az uzsorásokkal szemben. Az Unió egész bünyügyi rendőrsége mozgósított, mert még soha nem volt példa arra, hogy egy háborúban részt nem vevő államban a háború hatása alatt ily hirtelen áremelkedést észleltek volna az élelmiszereknél.

Még egy hatása volt a világháborúnak Amerika gazdasági életére és ez abban állt, hogy az Unió kényszerítve volt hadiadót kivetni az elmaradt jövedelmek pótlására. A gazdasági válság okozta kiviteli nehézségek a vámjövedelmek nagyarányú csökkenésében jutottak kifejezésre. Az előző évben a vámjövedelmek 380,988.550 dollárt tettek ki, 1914-ben csupán 125,811.000 dollárt, vagyis körülbelül harmadrészét az előző évi-nek. A hadiadót elsősorban a vasuti árúdíjszábsí bevételekre szándékoznak kivetni (3%-os kulccsal). Az adómentes jövedelmek összegét redukálták. A hadiadó legnagyobb részét a közlekedésre akarják kiroáni.

Az első hónapok fejetlenségét és zavarát azonban lassanként kezdte felváltani az összes gazdasági tényezőknek az a törekvése, hogy az Unió gazdasági élete is alkalmazkodjék a háborús viszonyokhoz és a mennyire lehet rendes kerékvágásba terelődjék. Május végén az Unió gazdasági életéről körülbelül a következő általános képet kapjuk: Az amerikai export helyzete sok aggodalomra ad okot. Igaz, hogy a kereskedelmi mérleg végeredménye kedvezőnek tünteti fel a helyzetet, de ha egyes tételeket külön vesszük szemügyre, úgy bizony sok kedvezőtlen jelenség fog szemünkbe ötléni. Az a körülmény, hogy a kivitel meghaladja a behozatalt (ez a különbség az utolsó 4 hónapban kb. 600 millió dollárt tett ki), nem arra vezetendő vissza, hogy az Unió függetleníteni tudta magát az európai behozataltól, hanem sokkal inkább arra, hogy némely gazdasági ágban a behozatal teljesen megakadt, s a kivitel abnormis nagyságát pedig az élelmiszerek és hadianyagok óriási méretű kivitele idézi elő. A kincstár statisztikai adatai azt mutatják, hogy éppen az Unió standard cikkeinek kivitelében állt be nagy visszaesés; különösen mezőgazdasági gépekben, a melyek kiviteli értéke 13 millió dollárral csökkent, a rézben (csökkenés 33 millió dollár), a gyapotban (csökkenés 275 millió dollár). Ugyancsak igen nagy mértékű csökkenés állt be a gép, fa, dohány, írógép, számológép, szörmeárú exportjában

vagyis éppen olyan cikkekben, a melyek sok tekintetben a normális kereskedelmi forgalomnak képezik alapját. A kivitel e csökkenésével természetesen ellentétben áll a direct és indirect hadiszállítások nagy mérete. Így pl. a gabonakiviteli többlet 189 millió dollárt tett ki, nem szólva a robbanó anyagokról és fegyverekről. A kivitelnek ilyen irányú emelkedése azonban az előbb említett csökkenést nem tudta kiegyenlíteni, mert még így is 187 millió dollár esést mutat a kivitel az előző évvel szemben. Az a kiviteli többlet, a melyet Angliába, Franciaországba, azután Olaszországba és az északi államokba való nagyobb export jelent, nem tudja pótolni azt a veszteséget, hogy Németország elmaradt az Unió vevőinek sorából. Az előbb említett államokba való export-plus 189.4 millió dollár, a németországi elmaradt kivitel összege pedig 215 millió dollár. Az ipar terén a helyzet úgy alakult, hogy egy pár iparág sokat keres a hadiszállításokon, a nagy többség azonban veszteséggel dolgozik, úgy, hogy végeredményben nagyon nem jó hatása van a háborúnak az Unió gazdasági életére. Az a remény az Unió ipara az entente államaiban el fogja foglalni Németország helyét, bizony csak remény maradt. Sok érdekes esetet közöltek amerikai cégek német cégekkel, a melyekkel bizalmas viszonyban vannak, hogy angolok kimentek az Unióba azzal a céllal, hogy az eddig Németországból beszerzett cikkeket onnan hozassák meg, de hosszú keresgélés után meggyőződtek ennek lehetetlenségéről, mert az amerikai árak 50—200%-kal nagyobbak a németekénél. A börzei körök nagyon erősen remélik az entente győzelmét, tudniillik nagyon félnek attól, hogy ha Németország marad felül, akkor Anglia, Franciaország és Oroszország újabb hatalmas értéktömegeket lesz kénytelen amerikai piacokon elhelyezni, ez pedig a pénzügyi faiseuröknek nem igen conveniálna. A mi végül az általános hatásokat illeti, csak egyet akarunk kiemelni, azt, hogy még Amerikában is a mai végtelenül bonyolult gazdasági életet a nagy válságokon csak az állam gyámolító erélyes keze segítheti át, különösen érdekes ez a körülmény az Unióban, a mely mint a democratia mintaképe, a gazdasági életben is arra törekedett, hogy az erők szabad játékát az állam erőszakos beavatkozása ne zavarja meg. Mint mindenütt máshol, úgy itt is a szükség kényszerítő hatása adta az állam kezéhez ezt a nagy hatalmat és nem igen hisszük, hogy ezt hajlandó volna ismét kiengedni a kezéből. (Amerika többi államainak háborús közgazdaságáról a következő számokban számolunk be.)

p. p.

Egyiptom külkereskedelme 1914-ben.

Egyiptom külkereskedelmét az 1914. évben a következő számok illusztrálják az 1913. év eredményeihez való viszonyításban:

	Behozatal egyptomi fontokban	
	1913	1914
Január	2,522.389	2,474.937
Február	2,040.651	2,068.936
Márczius	2,181.515	2,414.627
Április	2,094.326	2,269.597
Május	2,116.778	2,455.957
Junius	1,909.465	2,284.391
Julius	2,265.334	2,392.509
Augusztus	2,259.959	1,489.961
Szeptember	2,335.281	936.275
Október	2,742.969	930.884
November	2,585.841	938.099
Deczember	2,810.687	1,068.433
Összesen	27,865.195	21,724.606

	Kivitel egyptomi fontokban	
	1913	1914
Január	3,954.803	3,767.362
Február	2,731.514	2,817.249
Márczius	2,231.352	2,878.106
Április	1,977.701	2,175.947
Május	1,706.545	2,029.875
Junius	1,268.529	1,683.991
Julius	1,083.953	1,391.860
Augusztus	1,118.363	313.110
Szeptember	1,588.981	373.614
Október	4,398.942	906.214
November	4,506.312	3,018.191
Deczember	5,095.070	2,736.277
Összesen	31,662.065	24,091.796

A háború hatása a külkereskedelmi forgalomra egész nyilvánvaló. Január hónaptól (a kivitelnél még áprilistól is) eltekintve, az 1914. év határozottan emelkedő tendenciát mutatott és csak a háború kitörése idézett elő augusztustól kezdve egy olyan nagy méretű összeomlást, hogy az év végeredményei mélyen az előző évek mögött maradtak.

Sch.

Az Egyesült-Államok vasércztermelése 1914-ben.

Az Egyesült-Államok nyersvasércztermelése 1914-ben 23,549.752 tonnát tett ki, a mi az 1913. évi eredménnyel szemben (30,966.301 tonna) 26⁰/₀-os visszaesés. Általában a múlt évi terméseredmény a legalacsonyabb 1908. óta, a mit a következő táblázat mutat:

	Termelt mennyiség tonna
1914-ben	23,049.752
1913-ban	30,966.301
1912-ben	29,726.937
1911-ben	23,649.547
1910-ben	27,303.567
1909-ben	25,795.471
1908-ban	15,936.018

Megjegyzendő azonban, hogy az 1908. év abnormálisan visszaeső volt, a termelés már 1907-ben is 25,781.361 tonnára és 1906-ban is 25,307.191 tonnára rugott. Állandóan alacsonyabb termelést csak az előző években találunk.

Az Egyesült-Államok nyersvastermelését a geológiai állami hivatal 1914-ben 40 – 42¹/₂ millió tonnára becsüli. Ez az 1913. évi eredménnyel 33⁰/₀-kal kevesebb. A bányák vasérczkészlete az 1914. év végén 13,500.000 tonnára volt tehető, 1913. év végén 12,918.633 tonnára. Az árak 1914-ben átlag 50 – 75 centtel voltak alacsonyabbak, mint az előző évben.

Sch.

A világ aranytermelése 1914-ben.

Az angol „Statist” adatai szerint a háború a világ aranytermelésére 1914-ben nem volt hatással. Mutatkozott ugyan 2·2 millió font sterling értékű visszaesés, de ez még a háború kitörése előtti hónapokat terheli. Délafrika, India és Auszália a háborús hónapok alatt egyenesen több aranyat termelt, mint az előző év megfelelő periodusában. A világ aranytermelése volt 1912—1914-ben termelő államok szerint:

	1912	1913 font sterling	1914
Transvaal	38,757.000	37,358.000	35,588.000
Rhodesia	2,707.400	2,903.300	3,580.200
Nyugatafrika	1,497.100	1,634.700	1,727.000
Australia	11,222.500	10,836.000	10,309.300
India	2,265.000	2,300.000	2,340.000
Kanada	2,500.000	3,360.000	3,360.000
Nagybrittania	58,949.000	58,392.000	56,904.500
Egyesült-Államok	19,268.000	18,200.000	19,000.000
Mexiko	4,860.000	3,610.000	2,000.000
Oroszország	5,000.000	5,250.000	5,350.000
Más államok	8,000.000	8,000.000	8,000.000
Összesen	96,077.000	93,452.000	91,254.000

Megjegyzendő, hogy az 1914. évre vonatkozó adatok részben becs-
lésen alapulnak. Sch.

Az Egyesült-Államok petroleumtermelése 1914-ben.

Az Egyesült-Államok geológiai hivatala az 1914. évi petróleumter-
melést 292 millió hordóra becsüli. Ez az eredmény folytatása az évek
óta tartó állandó emelkedésnek és az 1913. évi termeléssel szemben
(248,446.230 hordó) 13⁰/₀-os többletet jelent.

Az 1913. év pontos és az 1914. év becslésszerű eredményeit ter-
melő-vidékenként a következő tábla tünteti föl:

	1914 hordó	1913
Kalifornia	103,000.000	97,788.525
Oklahoma	98,000.000	63,579.384
Illinois	21,000.000	23,893.899
Texas	20,000.000	15,009.478
Louisiana	15,000.000	12,498.828
West Virginia	11,000.000	11,567.299
Ohio	7,500.000	8,781.468
Pennsylvania	7,000.000	7,963.282
Wyoming	4,600.000	2,406.522
Kansas	2,700.000	2,375.029
Indiana	700.000	956.095
New-York	800.000	902.211
Kentucky	500.000	524.568
Kolorado	150.000	188.799
Más államok	50.000	10.843
Összesen	292,000.000	248,446.230

S. h.

Magyarország közgazdasága.

Katona Béla: *Magyarország közgazdasága, pénzügyi és közgazdasági évkönyv az 1914. évről.* Budapest, 1915. Benkő, 336 old.

A szerzőnek a fenti címmel évente kiadmánya jelenik meg, a mely összefoglalja az előző év gazdasági eseményeit. Az előttünk fekvő új kötet az 1914. év gazdasági történetéről számol be. A kötet 14. fejezetben csoportosítva tárgyalja a megemlést érdemlő eseményeket, jelenségeket, kiterjeszkedve a gazdasági élet minden ágára. A 14. fejezetet általános rész vezeti be, melyben a szerző az államhatalom fejlődésének irányait fejtegeti a háború megvilágításában, ismerteti a háború közvetlen előzményeit és vázolja a háborúnak pénzügyi, mezőgazdasági, ipari és külkereskedelmi viszonyokra gyakorolt hatását. A bevezetés után az évkönyv felsorolja az államnak a gazdasági élet érdekében tett védőintézkedéseit, majd a nemzetközi vonatkozású és az Ausztriával közös ügyeket tárgyalja. A többi fejezetben földolgozza az egyes termelési ágak 1914. évi anyagát, az állami és magánpénzügyek, árú- és értéktőzsde, a biztosításügy, közlekedés és a socialis ügyek terén történeteket.

Az évkönyv, a korábbi években megjelentekhez hasonlóan, törekszik arra, hogy az esztendő gazdasági életének vázlatos, de lehetőleg hű képét adja. Ez bizonyára sikerült is a szerzőnek. A nagy szorgalommal és gyakoroltsággal összegyűjtött adatok, -- a melyekben igen gazdag a kötet-futó, de érdekes áttekintést adnak az 1914. év gazdasági történetéről, a mivel a szerző értékes szolgálatot tett az érdeklődő közönségnek. Kár, hogy adatainak forrásait nem nevezi meg és így nem ad módot ezek tudományos ellenőrzésére.

A szerző a bő adathalmaz felsorolását komoly törekvésre valló fejtegetéssel kíséri, helyenként figyelmet keltő megállapításokat és javaslatokat tesz. Ezek között különös súlyt vet a következőkre:

A háború okaival foglalkozva, a mellé a fölfogás mellé áll, mely szerint a túlzásba vitt védővamos politika veszélyezteti leginkább a nemzetközi békét. Idézi a Cobden Club által 1909-ben megtartott szabadkereskedelmi congressus felhívását és azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy a prohibítív vámrendszer megerősödését csak úgy lehetett volna meggátolni, ha Anglia annakidején elfogadta volna Chamberlain ismert javaslatát. Az iparról szóló fejezetben azt hangsúlyozza, hogy iparfejlesztési politikánk súlypontját az országban található nyerstermények földolgozására kell helyezni. A mezőgazdaság problémáit tárgyalva a jelenlegi vámok két káros hatását emeli ki: hogy szertelenül felhajtották a föld árát és hogy kényelmessé teszik gazdáink számára a termelést. Ezeknek a káros hatásoknak az elhárítása érdekében vámpolitikánk

reformját tartja szükségesnek és pedig abban az értelemben, hogy a vámpolitika ne csak védje, hanem irányítsa is a mezőgazdasági termelést. Arra kell törekednünk, — mondja a szerző — hogy kisebb területeken többet termeljünk és az így fölszabaduló területeket olyan mezőgazdasági termények előállítására használjuk föl, a melyek az ipar számára nyersanyagul szolgálnak és az ipar fejlődésének biztos alapot nyújtanak.

A védővamos politika kétségkívül egyike a nemzetek állandó ütköző pontjainak. Mégis, az az állítás, hogy a védővamos irányzat veszélyezteti *leginkább* a nemzetközi békét, mélyebb indoklásra szorul. Az iparfejlesztésre vonatkozó megjegyzés helyesbitést igényel anynyiban, hogy a konkrét iparfejlesztési program megállapításánál nemcsak a nyersanyag szempontjának kell irányadónak lennie, hanem az ipari termelés többi feltételei is figyelembe veendők. A nyersanyag igen fontos termelési tényező, de egymaga csak akkor dönti el valamely iparág vagy iparvállalat létének kérdését, ha mellette a termelés többi tényezői jelentéktelenek a prosperálás szempontjából. A többtermelésre vonatkozó indítvány kétségkívül helyes, csak a sikerre vezető módok és eszközök kikutatása a problema. A szerző nem lát nehézségeket e körül és idézi „Az Alföld gazdasági jövője” című munkáját, a melyben ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozik s a melyet az érdeklődők figyelmébe ajánlunk.

Sz. L.

Belföldi hitel — aranyáramlás.

Dr. Kovács Lipót: *A belföldi hitel függetlenítése az aranyáramlásoktól.* (Lampel R. könyvkereskedése. Budapest, 1914.

Kovács Lipót könyve a külföldi váltók árfolyamának kamatlábemeléséek által való szabályozása ellen száll sikra. Szerinte kereskedelmi mérlegünknek és fizetési mérlegünk egyéb tételeinek passivumát nem úgy kellene kiegyenliteni, hogy a jegybank drágítja a kamatot és ezzel a külföldet rövid lejáratú kölcsönök engedélyezésére és fix kamatozású értékpapirjaink vásárlására bírja; így csak ideiglenesen, a jövő terhére könnyít intervalutaris helyzetünkön, amelynek a kölcsönért járó kamatok és a szükségesekké váló törlesztések által későbbben annál súlyosabbá kell válnia. A kereskedelmi mérleg passivumát tartósan egyedül a devizaárfolyamok emelkedése orvosolhatja, mely a behozatalt megnehezíti és a kivitelt fokozza; a devizaárfolyamok ingadozása csak „néhány kávé-, theabehozatali cég calculatióit” veszélyezteti és sokkal csekélyebb baj a pénzdrágulásnál, a mely miatt „halomra buknak cégek, megállanak gépek, tétlenné válnak munkáskezek” (56. old.). Ez a lényegében meg-

lehetős következetességgel végiggondolt elmélet} nézetem szerint azért hibás, mert a magas kamatlábból járó áresésnek csak kártékony hatását látja, a mely átmeneti; mihelyt az összes termelési tényezők árai a termékek szerint eligazodtak, megszűnik a foglalkoztatás hiánya és az alacsonyabb árak mellett ugyanakkora a termelés, a mekkora azelőtt a magasabb árak mellett volt. Nem tekinti ellenben a szerző azt, hogy egy alacsonyabb árniveau elérése éppen olyan tartósan sanálja fizetési mérlegünket, mint a devisák agiója; hogy a pénzdrágaság csak új vállalatok keletkezését gátolja egy ideig és ennek révén a tőkejavak utáni keresletet és az árniveaut csökkenti, de nem okozhatja egészséges vállalatok bukását. A két remedium közül csak akkor kell a devisaagiót választani — a mely azonban ez esetben állandó marad — ha rendkívüli események következtében a belföldi és a külföldi pénzegység vásárló ereje között a feszültség annyira fokozódott, hogy az átmenet magasabb árakról alacsonyabbakra túlságos áldozatokba kerülne; ha a jegybanknak túlsoká kellene a magas kamatlábat érvényben hagyni, míg az általa külföldi kölcsönök útján beszerzett és a magángazdaságoknak eladott külföldi fizetési eszközök ellenében hozzá befolyt bankjegyek egyrészt, a közgazdaságnak új vállalatok létesítése helyett a jegybanknyújtotta hitelek törlesztésére szánt megtakarításai másrészt annyira csökkentették a forgalomban lévő pénzmennyiséget és az árniveaut, hogy a devisapari a külföldi hitel túlságos igénybevétele nélkül pusztán a kül- és belföldi árak relatióiból, illetőleg kereskedelmi mérlegünk alakulásából adódik.

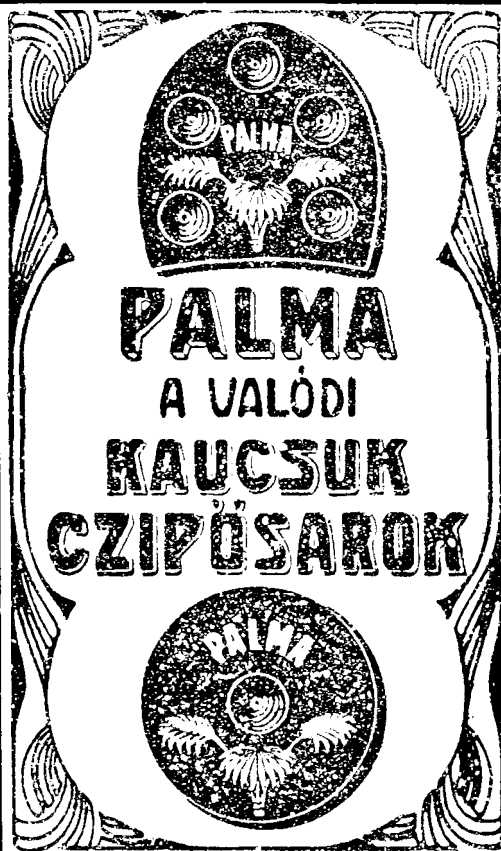
Kovács könyve azért actualis, mert conclusiói, a melyek a könyv megjelenése idején, békében még nem feleltek meg a viszonyoknak, háború után minden valószínűség szerint helyt fognak állani. Tisztán tudományos szempontból tekintve, a mű, dacára annak, hogy egyes, okfejtéséhez feltétlenül szükséges tételek megalapozása (pl. a magas kamatláb nyomása az árakra) nem egészen kielégítő, gondolatmeneteinek sok fontos elágazása — így pl. az a rész, a mely a bankjegycirculációnak a szerző főelmélete szerint kívánatos nagyságáról szól — egyáltalán nem vezet positiv megoldáshoz, igen értékes gazdagítása közgazdasági irodalmunknak és úgy okfejtő, mint fogalomkritikai részeiben az elméletileg képezett olvasó számára sok reflexió kiinduló pontjául szolgálhat.

S—r.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacszain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre .. . . . 16 K

Félévre .. . . . 8 »

Negyed évre .. . . . 4 »

Díszpéldány egész évre .. 50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándécul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leltner Zsigmond.**

A 4⁰/₀-os és 4¹/₂⁰/₀-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂⁰/₀-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4⁰/₀-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet záloglevelei, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet községi kötvényei óvadékképesek és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂⁰/₀-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75⁰/₀ erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetési kezessege. Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy 260 millió korona értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezesseget vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje 250 millió koronát meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.)* — Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppiesser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-acél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar ozélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az
igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüzetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy személyszállítással összekötött menetrendszerű teherjáratait a Tiszán a már kiadott menetrendhirdetmények szerint akként indítja meg, hogy az első menet Szolnokról Csongrádra folyó évi május hó 23-án, Csongrádról Szegedre és vissza május hó 24-én, Csongrádról Szolnokra pedig május hó 25-én lesz.

Az említett napokon tehát a szolnok—csongrád—szegedi vonalon — Vezseny állomás kivételével, a melyet a gőzösök árvíz miatt egyelőre nem érintenek — megnyílik úgy a személy-, mint az áruforgalom.

Budapest, 1915. május 21.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága ismételten felhívja a t. közönség figyelmét arra, hogy a rendkívüli viszonyok következtében úgy a magyar, mint az osztrák vasutakon az áruszállítás bizonyos korlátozásoknak van alávetve és az árúk felvétele bizonyos módozatokhoz van kötve, a mire nézve az átrakási forgalomban szállítandó küldeményeket illetőleg állomásaink a szükséges felvilágosítást megadják.

Budapest, 1915. évi június hó 2-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy Vezseny állomást, mely eddig árvíz miatt szünetelt, folyó hó 6-ikával az összforgalom számára megnyitja.

Budapest, 1915. évi június hó 4-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság közli, hogy bécsi raktáraiban és rakodóhelyein beállott árutorlódás következtében, az *érkezett árukra*, a társasági helyi árudíjszabás I. rész *B)* szakaszának *D)* fejezetében, a *XI/1—B—b)* pont alatt megszabott 5 napi fekbérmentes határidőt, a társasági hajókkal *Bécsbe érkező* küldeményekre folyó hó 15-től kezdődőleg további intézkedésig 3 napra szállítja le.

Egyidejűleg és ugyanazon időponttól való érvénnyel az említett díjszabás fenti fejezetének *XI—B—4—d), e), f), g)* pontjaiban megszabott fekbérilletékek a *Bécsbe érkező* áruk tekintetében azok kétszeresére felemeltetnek.

Budapest, 1915. évi június hó 9-én.

Az igazgatóság.

Az „Unio“ élet- s gyermekbiztosító intézet m. sz. nagyszámú biztosított fél jelenlétében dr. Vázsonyi Vilmos orsz. képviselő elnöke alatt május hó 30-án tartotta 52-ik évi rendes közgyűlését.

Az 1914. évről szóló üzleti jelentésből kitűnik, hogy a háborus viszonyok következtében az üzletszerzés a múlt év második felében erősen megcsappant és az intézet működése főleg a már meglevő biztosítási állomány ápolására és megóvására, továbbá a biztosított felek fokozottabb igényeinek kielégítésére irányult.

Az intézet megfelelt az állam és a társadalom iránti kötelességének, a mennyiben az első hadi kölcsönre 1,500.000 koronát, a második hadi kölcsönre 850.000 koronát jegyzett és különböző jótékony célokra több mint 25.000 koronát adott.

Tisztviselőink közül huszonöten vesznek részt a haza védelmében.

1914. évben 7,557.566 K új üzlet kötöttett.. A biztosítási állomány 77,066.528 K 86 f-t tett ki. Esedékes tőkék fejében 1.963.177 K 55 f-t fizettek ki.

A díjbevétel 4,042.933 K 60 f., a kamat és házbérjövedelem 1,185.864 K 44 f-re rugott.

A díjtartalék 25,319.957 K 23 f-re emelkedett.

Értékpapír-árfolyamkülönbözet és egyéb leírások összege 1,009.079 K 16 f, az üzleteredmény feleslege 42.136 K 58 f, mely felerészben a jutalékfelemelési, felerészben pedig a külön tartalékhoz csatoltatott.

A hivatalnoki nyugdíjalap 640.087 K 49 f-re emelkedett.

A közgyűlés a jelentést és mérleget tudomásul vette és a felmentvényt egyhangulag megadta. A felügyelő bizottságba a belépő tagok újra megválasztattak.

Miután még az igazgatóságnak jegyzőkönyvi köszönet és elismerés szavaztatott, elnök a közgyűlést berekeszti.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLO GYULA

1915. — XXXIX. ÉVFOLYAM. — 51. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1915

TARTALOM.

1915. XXXIX. ÉVFOLYAM. — 54. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balkányi Béla: Gabonaárak alakulása 1906 óta az osztrák-magyar vám-területen	501
Bauer Albert Béla: Holland kikötők 615,	760
Csérer Lajos: A jövő hazai »Stájerföld«	491
Csérer Lajos: Az erdélyi mezőgazdasági földrajz vázlata	824
Fayer Pál: Anglia gondoskodása czukorszükségletéről a háborúban	755
Ferenczi Imre: A rokkantak visszavezetése a német mezőgazdaságba	805
Goldziher Károly: A kamatszámítás gazdasági-mathematikai elmélete	461
Horváth Ödön: A gabonabehozatali jegyek meghonosításáról	661
Mezey Lajos: Jövedelemelosztás alapelve	442
Mezey Lajos: Liefmann theoriája	733
Müller Vilmos: Bankjegy vagy államjegy 447,	604
Németh József: Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia közgazdasági leírása . . 581,	698
Németh József: Ó-Szerbia és Szerb-Macedónia erdei	841
Neubauer Ferenc: Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága (II.)	515
Pereszlenyi Pál: Adatok Anglia háborús közgazdaságához	687
Rósa Ferenc: Megtámadhatlan biztosítási kötvények	477
Vágó József: Vámpolitikai közeledés és legtöbb kedvezményre való jog	437

II. Közlemények.

Az első háborús év államadósságai (pp)	795
Az amerikai kereskedelmi hajóhad	556
Amerikai petróleumtermelés	565
Amerikai vasproductio 1914-ben	569
Anglia gazdasági élete a világháborúban (pp)	551
Az angol árúárak emelkedése	857
Az angol gyapotkereskedelem 1914-ben	566
A Bagdad-vasút	644
A brünni gyapjúárúipar 1914-ben	561
A budapesti állami rendőrség működése 1914-ben	577
Chinai petroleum-előfordulások	567
Az Egyesült-Államok hadiszerkivitele	723
Az Egyesült-Államok külkereskedelme 1914-ben	558
Európai háború — amerikai közgazdaság (pp) 547,	640
Az európai kőolajtermelés a háborúban	563
A francia vasúttársaságok és a háború	727
Gelléri Mór (s)	628
A háború és az európai országok jegybankjai (pp)	797
A háború hatása Japán külkereskedelmére (pp)	796
Háború és közgazdaság (Sz.) 531, 629,	733
Hajóközlekedés Anglia és Oroszország között	555

	Oldal
India helyzete a világkereskedelemben (pp)	787
A lyoni selyemszövőipar 1914-ben	788
Magyar Közgazdasági Társaság	732, 804, 864
A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi működése	859
A munkaközvetítés szabályozása Ausztriában	792
Munkanélküliség Ausztriában a háború alatt	730
Nagybritannia hajózása 1914-ben	553
Nagybritannia mezőgazdasági termelőképessége	732
Német Népesedéspolitikai Társaság	855
Az olasz olivajtermelés 1914-ben	566
Az orosz lenipar	566
Oroszország aranytermelése	729
Oroszország bányaipara 1914-ben	565
Oroszország külkereskedelme 1915. év első felében (pp)	793
Oroszország rézproductiója 1914-ben	569
Oroszország vasutjai 1914-ben	556
Orosz vasútépítés	555
A svájci húsbevétel	726
Svájc kereskedelmi oktatásügye	858
A svájci külkereskedelem 1914-ben	561
Svédország külkereskedelme 1914-ben (pp)	557
Svédország állami vizierőművei	857
Új szénforrás	858
Szibiria vajkivitele 1914-ben	568
Szuezi csatorna a háborúban (pp)	553
A tengerentúli személyforgalom és a háború (pp)	646
A világ aranytermelése 1914-ben	564
A világ automobil-forgalma	554
A világháború költségei	721
A világ hajóvesztése 1914-ben	645
A világ műtrágyatermelése	790
Társadalomgazdaságtani Bibliographia	647, 865

III. Ismertetések.

Epstein László dr.: A tengerentúli kivándorlás elmeorvosi szempontból. Budapest, Pápai E. ny. 1914. 490. (Az Orvosi Hetilap tudományos közleményei)	570
Dr. Paul Fleischl: Versuch einer Theorie der Produktion. (Duncker & Humblot) München und Leipzig, 1915. 163	574
Gelléri Mór új könyvei	576
Az iparoktatás az 1912—1914. években. Budapest, 1915. Kiadja a kereskedelemügyi ministerium. 590	543
A Magyar királyi központi statisztikai hivatal nyilvános könyvtárának könyvjegyzéke. I. köt. Szerk. és kiadja a központi statisztikai hivatal. Budapest. Athenaeum, 1915. V. 138.	802
Dr. Rudolf Sieghart: Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie. Wien, Manz, 1915. 413	571
Wolff Gerő: A kereskedelmi tudományok tanítása az egyetemen. Tanulmányi jelentés és javaslat. 1914.	570

Vámpolitikai közeledés és legtöbb kedvezményre való jog.¹⁾

A szövetséges központi hatalmak kereskedelempolitikai egybeolvasztását célzó mozgalom már egész kis könyvtárra rugó irodalmat termelt. Diehl tanárnak e szemlében már ismertetett füzetén kívül a többi könyv és folyóirati dolgozat szinte mind egy húron pendül: az egész világgal folytatott ránczkényszerített háború által összekovácsolt kettős szövetség sorsközösségének perennálása örök időkre katonai, politikai és gazdasági téren.

E sorsközösség által teremtett összetartozósági érzésből és a fegyverközösség szülte hangulatból meritik e füzetek is érvelésüket. Az érzések és hangulatok szövevényében a háború utáni jövőt már békésnek nem is képesek feltételezni. Összes jövőbeli terveiket arra alapozzák, hogy a fegyveres háború befejeztével sem fog szünetelni a gazdasági harc, a világforgalomtól való elzárttságunk, a magunk termelésére utaltságunk.

A gazdasági háború által ránczkényszerített — és igaz, hogy mind- eddig dicsőségesen megállt — önmagunkra utaltság (gazdasági autarchia) állapota mindenképen a kényszerűség szükséghelyzete, a melyre a háború tartama alatt be kell rendezkednünk, de ebből a kényszerhelyzetből a béke idején is gazdasági ideált teremteni nem szabad, sőt nem is lehet. A német és az osztrák-német gazdasági írók és politikusok mégis e célból dolgoznak a vámunió mellett. Főérvük a gazdaságpolitikai egybeolvadás szükségessége mellett: a gazdasági autarchia lehetővé tétele.

Tagadhatatlan, hogy a gazdasági autarchiára való törekvésben sok a megvesztegető gondolat. A termelőforrások minél intenzívebb kihasználása, a külföldtől való függőségnek a minimumra szorítása, a belföldi kereseti lehetőségeknek a szélsőségig való kiaknázása, a külfölddel

---

¹⁾ Jastrow: *Die mitteleuropäische Zollannäherung und die Meistbegünstigung.* (Leipzig 1915. S. Hirzel 47. old.)

szemben való árútartozásunk leszorításával a fizetési és kereskedelmi mérleg megjavítása s mindaz, a mit még várnak az autarchiára való átmenettől, kétségtelenül csak fokozása a védővámpolitikával amúgyis szem előtt tartott végső célok megvalósításának. Viszont tudjuk, hogy az ezzel szemben felhozható ellenérvek: a termelésnek a gazdaságossági elveket halomra döntő improductivitása stb. még a mérsékelt védővámpolitikával szemben is érvényesíthetők.

Egyébként éppen a most dúló háború tette nyilvánvalóvá, hogy mégsem pusztán fokozati különbségek vannak a védvamos elzárkózás és az öntermelésünkkel való beérés között. Ez utóbbit csak a kérlelhetetlen kényszer diktálhatta ránk, magunknak spontán erre törekedni nincs okunk.

De még ha kívánatosnak mutatkoznék is a gazdasági autarchia állapota, vajjon lehetséges-e? A vámuniós irodalom, a mely különben is a részletekbe hatolás és a realis megvalósíthatás kutatása mellőzésének a hibájába esik, nem sok ügyet vet arra, hogy javaslatainak célravezetőségét vizsgálja és ha rövid az érvelése, megtoldja egy továbbmenő javaslattal. Így pl. ha az unió révén előálló nagy gazdasági területtel szemben kiderül, hogy megnagyobbodása ellenére sem termelhet pamutot, jutát, kávé, kakaót, kaucsokot stb., akkor megtoldják az uniós vámterületet Kisázsiaival. Hogy aztán az így Brémától (esetleg Bruxelles-től) Berlin – Bécsen – Budapesten – Bukaresten – Bulgárián – Byzánczon át Bagdadig terjedő nagy gazdasági imperiumban meg van-e a lehetőség arra, hogy mindezt és miből mennyit termeljenek, annak a kiszámítására vagy csak felbecsülésére is ezek a gazdaságpolitikai röpirók nem vállalkoznak.

De azzal sem vetnek számot, hogy vajjon a nem exotikus termények és érczek, mint pl. búza, takarmányárpa, hüvelyes vetemények, szarvasmarha, gyapjú, réz, ón stb. ezen a nagy vámterületen elegendő mennyiségben termeltetnek-e s ha igen, az évek milyen hosszú sorára, az egyes országokban milyen életbevágóan fontos reformokra, milyen rengeteg tőkebefektetésekre stb. lenne szükség, míg ez lehetővé válik.

Ugyanilyen téves és felületes érvelés az is, a mely azzal biztatja a német birodalmat és a mi szerződéses vámterületünket, hogy a világpiacra való térvesztésükért a vámunió útján kárpótolhatják majd magukat egymás piacain. Az így érvelők egyike sem vetette azonban még magát ama nem is oly nehéz munkának alá, hogy kiszámítsa: mit jelentene egyfelől szerződéses vámterületünknek a német birodalmon kívülről eredő árúimportja ahhoz a horribilis exporthoz képest, a melyet Németország a háború előtti években a szerződéses vámterületen kívüli országokban bonyolított le s hogy ennél fogva milyen elenyészően csekély kárpótlást nyujtana neki, ha elfoglalná a mi vámterületünkön azt a

piacot, a melyet eddig a többi vámkülföldi országok láttak el. Másfelől elmulasztják e politikusok számot vetni azzal, hogy a szerződéses vámterületnek ipari exportja irányítható-e és milyen mértékben a német piacra.

Eddig az sem okozott nagy gondokat e vámpolitikai tervezgetőknek, hogy a mennyiben a két szövetséges hatalom egymásnak olyan kereskedelempolitikai előnyöket akar nyújtani, a melyekből a többi államokat mind kizárják, vajjon elérhetik-e aztán ez utóbbiak részéről a legtöbb kedvezményre való jogot? Hogy ez nem alárendelt szempont, különösen nem Németország részéről, az nem szorul bővebb kifejtésre. A kiviteli lehetőségek tudvalevőleg nem annyira a lerovandó vámtételek magasságától függnék, mint inkább attól, hogy a piaczért versenyzők egyenlő vámfeltételek mellett exportálhassanak. Ha a német exportőrnek magasabb vámot kellene lerónia pl. Argentínában, mint a vele versenyző angolnak, akkor kivitelképessége legalább is megbénulna, ha teljesen meg nem szűnnék. Éppen ezért Németország, a melynek kivitele 91% erejéig Ausztria-Magyarországon kívüli területekre veszi útját, a legnagyobb súlyt kell, hogy az egyenlő versenyviszonyok biztosítására vesse. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha lehetőleg az összes piacokon ugyanazokat a vámkedvezményeket élvezheti, a melyeket más államok. Más szóval, ha a föld összes államai részéről a legtöbb kedvezményre való jogot szerzi meg. Ennek megadásából azonban tudvalevőleg ki szokták zárni azokat az államokat, a melyek a maguk részéről is nem adják meg korlátozás nélkül ugyanezt a jogot a maguk területére.

A vámközeledés gerinczkérdése tehát az, hogy vajjon hogy ítélnék meg a külállamok azt, ha a Németbirodalom és Ausztria-Magyarország egymásnak olyan vámkedvezményeket biztosítanának, a melyekben más államokat nem hajlandók részesíteni?

Nehéz, szinte lehetetlen erre most, a háború folyamán, már biztos feleletet adni. Ha ellenségeinket legyőzzük, úgy, hogy mi diktálhatjuk nekik a béke feltételeit, módunkban lenne őket a legtöbb kedvezmény megadására szorítani és egyben korlátozni az ő legtöbb kedvezményre való jogukat azokra a vámfeltételekre, amelyeket másoknak, mint egymásnak adunk. Vagyis k zární ellenségeinket azokból a messzebbmenő kedvezményekből, a melyeket a két szövetséges hatalom gazdasági téren egymásnak juttat. De hátha nem sikerül *ennyire* győznünk? Ettől azonban el is tekintve, vannak semleges államok is, amelyekkel való legtöbb kedvezményes szerződéseink még fennállanak. Ezeket fel lehet ugyan mind mondani, le is jár egyrészük közeli időben, de vajjon a semleges országok megújítanák-e szerződéseiket, ha részünkről csak korlátozott mértékben kapnák meg a legtöbb kedvezményre való igényt?

Vámpolitikai precedensekből bajosan merithetünk e kérdésekre feleletet. Vannak ugyan példák a legtöbb kedvezményre való jog ilyen korlátozásaíra (a Spanyolország és Portugália, a spanyol anyaország és gyarmatai, az északamerikai Unio és a délamerikai országok, az angol anyaország és egyes gyarmatai közt stb.), de vajjon Europa kontinensére érvényesnek fogják-e elismerni e precedenseket, mint jogforrásokat?

Biztosra csak egyet lehet venni. Vámunio esetén, vagyis ha egy vámterület létesül a két szövetséges hatalom eddig két vámterületéből, nem lehetne a külállamoknak azokra a vámbeli előnyökre reflektálniok, amelyekben egymást a két szövetséges részesíti. A vámunio megszüntetné az eddig szerepelt két vámpolitikai alanyt és teremtené egy új harmadikat, amely mint külön egység szerződhetik, tekintet nélkül arra, hogy ez egységen belül egyes részek közbenső vámokkal operálnak-e vagy sem. A ki azonban ismeri azokat az ez idő szerint leküzdhetetlen nehézségeket, amelyek ily vámunió létesülésének útját állják; a ki figyelemmel kísérte a Németországgal való vámközeledés gondolatának a háború folyamán való kialakulását: lehetetlen, hogy kizártnak ne tartsa a vámközeledésnek vámunió formájában való testetöltését. Ehhez képest igyekeznek most a vámközeledés hivei az előnyvámrendszer alapjait lefektetni.

Éppen az előnyvámrendszer az, a mely a legtöbb kedvezményre való jogelven megfenekelhet. A kettő összeegyeztetése, egymással való kibékítése *Jastrow* legújabb füzetének is a témája.

Jastrow kimutatja, hogy vámterületek egyesülésére a történelem csak egy példát ismer: a német Zollvereinét; minden hasonló más terv vagy meghiusult, vagy valóságos állami közösségre vezetett. Németországban is azért sikerült, mert a német nemzet államszövetségbe kívánt egybeolvadni és ennek egyengette útját a Zollverein. Megkönnyítette létrejöttét a mult század első felének szabad kereskedelmi irányzata, a mely nem tulajdonított még a védővámoknak nagyobb jelentőséget.

Világosan feltárja *Jastrow* azt is, hogy a vámunió nélküli vámelőnyösítés — az ilyenekre való precedensek ellenére is — olyan politikai gyűjtőanyagokkal terhes, a melyekkel nem volna szabad megnehezíteni azt a politikai helyzetet, a mely a békekötés után elő fog állni. Miután azonban valamilyen gazdasági közeledést mégis szeretne a két fegyverszövetséges közt, fejtegetéseinek tárgyává teszi annak vizsgálatát, hogy a vámközeledés lehetővé tételének czéljából milyen módosításoknak kellene és lehetne magát a vámelőnyösítést ma még kizáró legtöbb kedvezményre való jogot alávetni.

A frankfurti békeszerződésnek 11. pontja, a mely Németországot

„örök időkre“ arra kötelezte, hogy Franciaországnak megadja a másoknak megadott legnagyobb kedvezményeket, a háború folytán véget ért. Ezen a téren tabula rasa állott elő. Jogilag tehát Németország szabad kezet nyert arra, hogy a jövőben a legnagyobb kedvezményekre való jogot csak azzal a fentartással nyujtsa, hogy annak alapján ne lehessen levezetni az Ausztria-Magyarországnak (és viszont) adott külön kedvezményekre való jogot is. Hogy aztán a ma ellenséges és a semleges államok ebbe belemennek és még az így korlátozott legnagyobb kedvezményre való jog ellenében is hajlandók lesznek-e concedálni az ő általuk nyújtott legtöbb kedvezményre való jogot, erre Jastrow sem tud feleletet adni. Szerinte az ilyen vámelőnyösítéssel szemben való magatartásról előre megjósolni semmit sem lehet.

Füzetének többi fejtegetései már más témát fejtegetnek, nevezetesen azt, hogy a jövőben is súlyt kell helyezni a legtöbb kedvezményes rendszerre a kereskedelmi politikában. Új érveket ugyan nem visz sorompóba e végből, de az ismert megokolásokat igazán vonzó, meggyőző és szellemes csoportosításban adja. Érvelését különösen a szabadkereskedelmi rendszer híveihez intézi, a kiknek bebizonyítja, hogy törekvéseiknek a háború utáni idő nem kedvezhet és így ériék be egyelőre a legtöbb kedvezmény rendszerének fentartásával.

Vágó József.

A jövedelemeloszlás alapelve.

Hogyan jutunk jövedelemhez?

Úgy, hogy áruba bocsátjuk azt, a mink van. A földbirtokos a terményeit, az iparos a készítményeit, a munkás a munkáját. Ezeknek az ára lesz az egyesek jövedelme. A jövedelem tehát annál nagyobb, minél nagyobb az ára a piacon annak, a miből a jövedelmünk ered. Ennél fogva a jövedelemeloszlás törvényei, t. i. azok a szabályok, melyek meghatározzák, hogy kinek mennyi jövedelme lesz — az ártörvényeken alapszanak.

Az áralakulás alapelvei szerint pedig — és ebben az összes nemzetgazdasági elméletek megegyeznek — az ár magassága a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyától függ. Minél nagyobb a kínálat s minél kisebb a kereslet valamely árúból, annál alacsonyabb az ár és viszont.

Az egyes termelő (a piacon eladó lévén) saját árújának minél magasabb árat igyekszik biztosítani. Az ár magasságát meghatározó két tényező közül az egyik, a kereslet, számára hozzáférhetetlen. Nem gyakorolhat befolyást oly irányban, hogy többen vagy hogy nagyobb mérvben érezzék az emberek szükségét az ő portékájának. Marad a kínálat. Minél kevesebb kerül az illető jószágból a piacra, annál nagyobb az ár. Egész gazdasági törekvése tehát szükségképpen oda korlátozódik: csökkenteni a kínálatot a saját árújából.

Ennek a legegyszerűbb módja látszólag az volna, hogy az egyes termelők minél kevesebb árút hozzanak a piacra. Azonban az ár nem az egyes termelők külön kínálatától, hanem a piacra kerülő egész kínálattól függ. Ezt pedig alig befolyásolja az egyes termelő még oly nagy kínálata is. Ha tehát a termelő nem szorítja meg önszántából a termelést, hanem ellenkezőleg: a lehetőségig kiterjeszti, — csak végtelesen kis mértékben befolyásolhatja az ár magasságát. Ellenben nagy mértékben befolyásolhatja a saját jövedelmét. A nagyban való termelés esetén ugyanis aránylag kevesebb az árú előállítási költsége s így ugyanazon eladási ár mellett nagyobb a termelő jövedelme. Így tehát az ő

jövedelme szempontjából a legelőnyösebb minél többet termelni. A kínálat csökkentése, a mi (mint láttuk) szükségképpen az egyedüli eszköz, az egyedüli lehetőség a jövedelem gyarapítására, nem mehet végbe aképpen, hogy az egyes termelők önként korlátozzák a termelvényeik mennyiségét. Mivel pedig a kínálat csökkenését kell akarniok: nem marad más hátra, mint *másokat* megakadályozni a termelésben. Ez lesz már most az egyes termelő célja s e cél elérésére pompás eszköz lesz éppen az, a mi látszólag a legellentétesebb a kínálat csökkentésére való törekvéssel, t. i. a nagyban termelés. A nagyban, vagy a mi ezzel egy: az olcsón termelés lehetővé teszi az ár mérséklését anélkül, hogy megfosztana a jövedelemtől. Azokat azonban, a kik nem képesek hasonló nagy tőkét mozgósítani a termelésre, érzékenyen sújtja az ár csökkenése s mivel veszteségre nem dolgozhatnak, kénytelenek beszüntetni az üzemet s más termelési ágak felé nézni. Ez által a társadalmi össztermelés az illető ágban csökken s így végeredményben ugyanaz az eset áll elő, mintha mindegyik termelő külön-külön csökkentené a termelvényei mennyiségét.

Világos az eddigiekből, hogy a minél nagyobb jövedelemért vívott harc végeredményben egyetlen eszközzel dolgozhatik csak: kitűrni a versenytársakat, csökkenteni a versenyt; vagyis: monopóliumra törekedni. Mert mi a monopólium? Eredeti értelme szerint egyedárúság. A mikor egy eladó áll szemben az egész vevőközönséggel. Nincs verseny. De a verseny viszonylag hiányzik akkor is, ha 2, 3, 4 stb., általában, ha aránylag kevés eladó kezében koncentrálódik az egész készlet valamely árúból; s így kisebb-nagyobb mérvű monopóliumról beszélhetünk minden oly esetben, mikor az eladók aránylag kevesen vannak a vevőkhoz képest.

A jövedelemért való harc ezek szerint egy pontra redukálódik: eszközöket keresni a monopolistikus helyzet biztosítására. A gazdasági harc nem egyéb, mint harc a monopolért. Ha tehát a jövedelemeloszlás folyamatát meg akarjuk érteni, kizárólag azt kell kutatnunk, hogy mily eszközökkel biztosíthatunk magunknak monopolistikus helyzetet.

A legalkalmasabb eszköz erre a természetadta előny; kivételes tehetség, alkalmas helyzet (pl. szőlőbirtok a tokaji hegyen). Ez a versenyt lehetetlenné teszi, illetőleg rendkívül szűk körre szorítja. A monopólium ezen faja azonban viszonylag csekély jelentőségű, mert kevés ember van ily kivételes helyzetben.

Nagyon közel áll ehhez a monopólium azon faja, melynek jellemzője, hogy bár a monopólium tárgyát képező jószág nem mondható ritkának, mégis nincs belőle annyi, hogy mindenkinek jusson, vagy ha

arányos elosztás mellett jutna is, a történeti fejlődés folyamán mégis úgy alakult a helyzet, hogy ma már lehetetlen (a társadalmi berendezkedés teljes felforgatása nélkül) minden embernek részt juttatni belőle. Értem itt elsősorban a földbirtokot és illetőleg a gazdaságilag számbavehető földbirtokot. Föld van a Szaharán is elég, de nem olyan, melynek megművelése gazdaságilag előnyös volna. Igaz, hogy a népesség szaporodásával és a technika fejlődésével egyre több területet vonunk művelés alá s így a gazdaságilag számba jöhető földterület korszakonként változó, tehát határozatlan tényező, mégis minden egyes korszakra nézve határozott valami, a mit számításba lehet venni, s minden egyes korszakban kevesebb, semhogy minden embernek része lehetne belőle. Szóval a viszony lényegileg mindig ugyanaz, bár az arányszám változik. Ha a gazdaságilag számba jövő föld oly nagy mennyiségben állana rendelkezésre, hogy mindenki, a ki akar, szerezhette belőle, akkor csak azok élvezhetnének földjáradékot, a kiknek a földje előnyös fekvés, kiváló minőség stb. által tűnik ki a többiek közül, míg most a legközönségesebb föld is hoz. És nem változtat a dolog lényegén az: akár azért nem jut mindenkinek föld, mert nincs elég, akár mert az elosztás olyan, hogy egyesek (nagybirtokosok) aránytalanul nagy hányadot foglalnak el: tény az, hogy sokan, a kik szeretnének földhöz jutni, nem juthatnak hozzá, minek következtében azok, a kiknek földjük van, távol tartják a földnélkülieket a versenytől, ez által a verseny szűk körre szorítkozik s a földdel bírók monopolistikus helyzetet élveznek.

A földbirtok-monopollal egy categoriába tartozik a tőke-monopol. A tőkét munkával kell előállítani természetadta anyagokból. Előállítanak pedig annyit, a mennyi szükség van, azaz a mennyi gazdaságosan felhasználható, jövedelmező. Ez a tőke megoszlik a tőkések közt. A tőkések különböző helyzetben vannak, mert némely fajta tőke jövedelmezőbb, mint a másik s a nagyobb tőke aránylag többet hoz, mint a kis tőke. A ki a tőkések közül nem tud termelékenyebb tőkére szert tenni, az kénytelen beérni a kevésbé termelékenynyel. Azonban senki sem hajlandó oly terméketlen tőkével dolgozni, mely kedvezőtlenebb helyzetbe hozza, mint a milyet egyéb termelési ágakban biztosíthat magának. Minthogy pedig a gazdaságilag használható tőke mennyisége korlátolt s amellet elosztása is aránytalan, így viszonylag kevés ember közt oszlik meg, a kik éppen ezért monopolistikus helyzetet élveznek.

A monopol eddig említett fajai (kivételes helyzet, földbirtok- és tőke-monopol) megegyeznek abban, hogy nem mesterséges alakulatok, hanem a tényleg létező természeti viszonyok következményei. Ezzel szemben vannak oly monopoliumok, melyeket a céltudatos emberi tevékenység szándékkal teremtett. Ide tartozik elsősorban az állami monopo-

lium. Az állam, mint föltétlen parancsoló, egyszerűen eltiltja a versenyt bizonyos jóságok termelése vagy forgalombahozásánál s ezekre kizárólagos jogot biztosít magának. Így aztán tetszésszerűen magasságban szabhatja meg azok árát s csak a jól számított önérdek fog e tekintetben korlátokat szabni; az önérdek, mely belátja, hogy alacsonyabb ár mellett a nagyobb fogyasztás több hasznot eredményez, mint a legmagasabb árak kicsiny fogyasztó közönség mellett.

Az állami monopólium a nyers erőszakon alapszik. Emellett vannak sokkal enyhébb eszközökkel dolgozó monopoltörékvések a társadalom egyes csoportjai, egyénei körében is. Ilyenek mindjárt a trustok, kartellek, a mikor néhány egyén céltudatos törekvése teremt monopolistikus kiváltságot. S ilyen mesterséges monopólium teremtésére irányuló célzat jellemzi azt a nagyarányú mozgalmat is, melyet socializmus néven ismerünk. A munkások, t. i. azok, a kik minden föld, tőke nélkül állanak a világban s létszükségleteik tekintetében két kezükre vannak utalva, napról-napra szaporodnak, holott az egyre tökéletesedő kapitalizmus a maga emberpótló eszközeivel egyre több munkást tesz fölöslegessé. A népesség szaporodása és a technika tökéletesedése két ellentétes tendencia s mindkettő a munkás megélhetésének hátrányára szól, mert mindkettő a munkáskínálatot s ezzel a munkások egymás közötti versenyt fokozza. A munkás érdeke a verseny megszüntetése s erre szolgál a szervezkedés. A munkások összebeszélnek, hogy bizonyos béren alul egyikük sem fog munkába állani, hogy nem fogják alacsonyabb és alacsonyabb bérek elfogadása által egymást túllicitálni, hogy olyan helyekről, a hol túlsok a munkás és így a verseny is alig kerülhető el, gyérebb munkapiacokra költözködnék, persze a szervezet költségén (trade-unionok) stb. Magasabb bérek kicsikarására sztrájkokat rendeznek, a sztrájktrórkot erkölcsi, sőt gyakran sokkal kézzelfoghatóbb hátrányokkal sujtják. Mind e cselekmények, bármennyire eltérők legyenek különben, valamenynyien megegyeznek abban, hogy a munkás által anynyira gyűlölt versenyt korlátozzák. A munkásideál: oly társadalom, a hol minden szolgáltatásnak, jószágnak az árát az állam állapítja meg s a szabad verseny az elavult történeti dokumentumok lomtárába hajíttatott.

A munkásprogramnak első része a munkásérdekekkel ellentétes monopóliumoknak, a földbirtok és tőke monopolisálásának megszüntetése. E két monopólium mindenha nagy száka volt a munkások szemében s örökös célpontja támadásaiknak. Mindkettő egyaránt veszedelmesnek látszik előttük, mindkettőt egyaránt a pokolba kívánják s csak azért fordulnak specialisan egyik vagy másik ellen (George, Oppenheimer iskola a föld, a Marx-féle hatalmasabb áramlat a tőke ellen), mert a kettő között szerves összefüggést látva, meg vannak győződve, hogy meg-

döntve az egyiket, a másik is utána omlik s ezért támadják minden erejükkel azt, mely meggyőződésük szerint a másiknak alapját képezi.

A munkásprogram kiegészítése volna: monopolisálni a munkát, vagyis a munkapiacra a szabad versenyt megszüntetni s a munkabért más jövedelmek rovására a lehetőségig fokozni. Mivel azonban a tőkés és földbirtokosok, a kik a munkásokat foglalkoztatják, természet-szerűleg legrosszabb esetben is csak addig a határig fognak elmenni a munkabérek emelésében, a míg a termelés haszna nagyobb, mint a kifizetett munkabérek összege: ennél fogva a munkabér emelkedése maximális határát éri el akkor, mikor a tőkés és földbirtokos egész jövedelme munkabérekre fordítatik. Mihelyt ez beáll, mindenki munkára lesz utalva, az egész társadalom munkabérijövedelmet élvez, tehát nem lehetséges, hogy egyik csoport a másik rovására gyarapítsa jövedelmét, mi által a monopol egyik jellemző vonása elvész. A munkásság monopolistikus törekvése tehát végeredményben minden monopolium megszüntetése felé vezet.

* * *

A jövedelemszerzés szempontjából három nagy osztályra oszlik a társadalom: földbirtokosok, tőkésék és munkásokra. Láttuk, hogy a tőkésék és földbirtokosok előnyös helyzetüket monopolviszonyoknak köszönik, a munkásmozgalmat monopolistikus törekvések jellemzik. *A társadalom egyes tagjainak jövedelme annál nagyobb, minél monopolistikusabb helyzetet élveznek az illetők.* Ebben a megállapításban foglalható össze a jövedelemeloszlás egész magyarázata. Mindenki érzi a verseny nyomását s igyekszik szabadulni alóla s ha e törekvésében különös viszonyok, a természet kedvezése, nem támogatják, a legkétségbeesettebb eszközöket találja ki, hogy a vágyva-vágyott monopolium birtokába jusson. Azok, a kik e tekintetben természetnél fogva legkedvezőtlenebb helyzetben vannak, de viszont számuknál fogva leginkább képviselik azt az erőt, mely a társadalom életberendezkedését megváltoztatni képes, t. i. az alsó népréteg, a proletariatus, megértve, hogy a monopoliumok létezése neki előnyére a tőkésekkel és földbirtokosokkal szemben sohasem válhat, mert legrosszabb esetben ezek maguk is munkásokká lesznek, belátja, hogy bármennyire jó is a monopol, rá nézve a legelőnyösebb arra törekedni, hogy mindenféle verseny megszűnjék és senki se legyen előnyösebb helyzetben, mint más. Így a két ellentét: verseny és monopol kölcsönös eltörlése által akarja biztosítani a társadalom összes tagjainak jólétét, oly állapotot, melyben nincsenek dúsgazdagok, de nincsenek koldusok sem s mindenki egyaránt élvezheti a mérsékelt polgári jó mód áldásait.

Mezey Lajos.

Bankjegy vagy államjegy?

A világháború nemcsak a szorosan vett haditudományban, hanem sok más tudományágban is gyökeres változásokat idézett elő és fog még a jövőben is előidézni. A hónapokig húzódó álló lövészárokharcz, a tengeralattjárók fontos szerepe, a polgári lakosság élelmezésének súlyos problémái, oly jelenségek, a melyekkel a háború előtt nem igen számoltak a szakkörök. A benzin hiánya a benzol nagybani használatára utalja az automobilosokat. A tengerentúli behozatal elzárása a szintetikus gummi és a levegőből nyert salétrom nagybani előállítására kényszeríti Németországot.

A közgazdaság terén is hihetetlen változásokat hozott a háború. Oroszország behozza az alkoholtilalmat, a mi több száz millió rubelnyi áldozatot jelent az államkincstárnak. Németország a közélélmezés biztosítása végett kénytelen a gabonamonopoliumot in optima forma bevezetni. Még sok más mélyreható változás állott be, a melyeket itt nem sorolhatunk fel.

Az állami pénzügyek terén óriási meglepetést keltett a magyar hadikölcsönök nagy sikere. 1.300 milliót jegyeztek az első és 1.120 milliót a második kölcsönre. Igaz, hogy a rendkívüli idők szülte hazafias áldozatkészség nagyban hozzájárult a nagyszerű eredményhez, de ha meggondoljuk, hogy békeidőben a pénzügyminister egy száz-kétszázmilliós kölcsönt is csak külföldi bankconsortiumok segítségével tudott nyélbeütni, úgy ez az eredmény a jövőre nézve óriási perspektívát nyújt állami hitelműveleteink terén. Mint novumot kiemelhetjük itt, hogy az osztrák-magyar bankot — ez alkalommal először — bevonták a kölcsön jegyzési helyei közé. Bár más helyen már jó néhány évvel ezelőtt rámutattunk annak a lehetőségére, hogy a bank kiterjedt fiókhálózatát az állami kölcsönök kibocsátásánál hasznosítsák és jóllehet erre a példa már régóta meg van Németországban, a hol a birodalmi bank mindig a vezetője az állami kölcsöntranszaktióknak, mégis mostanáig minálunk az osztrák-magyar bank közreműködésétől az állami kölcsönöknél eltekintettek. Az oka ennek abban az idegenkedésben keresendő, a melylyel pénzügyministereink minden olyan

kapcsolat iránt viseltettek, a mely a jegybank és az állami kölcsönműveletek fogalmai között elképzelhető. A közgazdasági dogmatikának elég volt a két fogalom, hogy a legnagyobb ellentétet, tüzet és vizet, lásson benne. Pedig milyen nagy különbség van a között, ha a jegybank segít az államkötvényeket a közönség körében elhelyezni és a között, ha az állam a jegybanktól magától kölcsönt vesz fel. Ehhez is egy háború tanulsága kellett!

Igen érdekes jelenségek mutatkoznak a háború folytán a pénzforgalmi eszközök terén. Az állami hitelműveletek következtében a bankjegyforgalom hihetetlenül emelkedett az összes hadviselő, sőt a semleges országokban is. Hogy a forgalom ezeket a nagy jegymennyiségeket meg tudta emészteni, annak oka a hitelgazdaság teljes szünetelése a háború alatt. Gyárosok, kereskedők mindent csak készpénz ellen adnak el. Az árúk árának óriási emelkedése szintén jelentékenyen megnövelte azoknak a fizető eszközöknek mennyiségét, mely a javak kicseréléséhez szükségeltetik. Ezek a főokok, hogy a forgalom oly nagymennyiségű pénzt bír absorbeálni. A váltóforgalom jelentéktelen. A pénzhelyettesítők háttérbe szorulnak és a hitelgazdaságból a legteljesebb pénzgazdaságba kerültünk.

Hogy minálunk ez mennyire van így, nem tudjuk megítélni, mivel az osztrák-magyar bank a háború kezdete óta nem tesz közzé kimutatásokat. E tekintetben egyedül állunk az összes hadviselő államok között. Úgy nagyjából feltehetjük, hogy a bankjegyforgalom 4–5 milliárd körül mozgott a háború alatt.

A valuta fentartása érdekében a Bank a háború alatt természetesen nem sokat tehetett. Egyrészt az aranykészletet minden körülmények között kimélnie kellett, még pedig magasabb állami szempontok miatt. Az aranykészletnek a háború alatt hadikincsül kell szolgálnia és ezért is csinyján kell vele bánni és nem szabad holmi valutapolitikai elméleteknek feláldozni. Másrészt látjuk, hogy disagiója többé kevésbé az összes hadviselő államok pénzének van, ennél fogva nem megszegyenítő reánk nézve sem a mi pénzünk disparitása, a melyet a rendelkezésünkre álló eszközökkel eltüntetni úgy sem lett volna lehetséges.

Látjuk továbbá a háború folyamán, hogy mindenütt, még olyan országokban is, a hol az aranypénz eddig a forgalomban jelentékeny szerepet játszott, az állam igyekszik az aranyat a jegybankhoz vonzani. A bankokat felhatalmazzák kis összegről szóló jegyek kibocsátására, hogy a forgalomban meggyökereszenek. Az arany mindinkább csak a nemzetközi forgalomban jelentkezik, quasi luxustárggyá válik valutarius szempontból és Seltenheitswert-je van. A pénz minden ország határain belül papír-formában lép fel. E mellett a devizaárfolyamok annyira el-

térnek a paritásoktól, így különösen az amerikai dollár árfolyama annyira megdrágul, hogy immár nem is lehet mondani, miszerint a valutának alapja, kiinduló pontja az arany volna. A pénznek papír-alakban minden országban megvan a maga vásárló ereje a javakkal szemben, egészen függetlenül attól az aranyalaptól, a melyet a papírpénz fedezetének képzelnek, mert hiszen pl. minálunk ennek az aranynak mennyiségéről a háború kezdete óta semmit sem tud a közönség. Az arany nivelláló működése az egyes országok valutája között, mely csak az arany Freizügigkeit-je mellett lehetséges, a háború alatt megszűnt, mert a kibocsátó bankok lakat alatt tartják érczkészletüket. Még a „nagy” Anglia is beszüntette a háború kezdetén a bankja készfizetését, de a hol a törvény nem is mentette fel formálisan a jegybankot a jegyeinek beváltása alól, ott is hazafiatlan dolognak tekintették, a banktól aranyat elvonni és mindenki tartózkodott is ettől. Miután ily módon az arany szabad mozgása megszűnt, elszakadt a fém a különböző valutáktól, a melyeknek alapját képezte volt.

És ezek a valuták mégis tovább éltek a maguk életüket. A papírpénz mindenütt teljesítette a hivatását, közvetítette a javak, értékek kicserélését. Az az aranykészlet, a mely a jegybankoknál van és a melyet a bankjegyek fedezetének szeretnek nevezni, most már nem tekinthető annak, még pedig két okból. Először mert az aranykészlet nagysága aránytalanul csekély a kibocsátott jegyekhez képest, másodsor pedig azért, mivel attól a rendeltetésétől, hogy a jegyek beváltására fordíttassék, teljesen elvonatott és valószínűleg el fog vonatni a jövőben is, majd ha a háborúnak vége lesz. Ha valamely államnak a külföldről behozott sürgős hadiszükségletek kifizetésére nincs más módja, mint effektív arany elküldése, ily állam nem fog habozni, hogy e célra a bank aranykészletét igénybe vegye, még ha a bankja egészen arany nélkül maradna is. Bizonyosra vehető, hogy minálunk a „készfizetések kérdése” teljesen le fog tűnni a napirendről. A háború meggyőzhette a mi politikusainkat, a kik ugyszólván mind a bankjegyek kötelező beváltását tekintették ideálnak, a készfizetések jelszavának teljes kivihetetlenségéről. Meggyőzhette őket arról, hogy ily rendszabály minden körülmények között, tehát nemcsak háborús időkben, egészen elhibázott lenne. Mert tegyük fel, hogy a készfizetéseket a bankszabadalom legutóbbi megújítása alkalmával, mint magyar vivmányt, nemcsak a papiroson, hanem ténylegesen a gyakorlatban is sikerült volna kivívni. Mi lett volna most a háború kitörésekor a helyzet? A háborút megelőző hónapokban uralkodó politikai feszültség alatt a publikum bizalmatlansága folytán az osztrák-magyar bank igen nagymérvű aranyelvonásoknak lett volna kitéve. Tehát sokkal kisebb aranykészlettel felfegyverezve lépett volna be a

háborús időszakba, mint most tényleg volt. A másik baj az lett volna, hogy a hadüzenet pillanatában természetsszerűleg fel kellett volna függeszteni a bank beváltási kötelezettségét, a mi az amugy is végtelenül felzaklatott idegű közönséget csak még nyugtalanabbá tette volna. Így azonban, minthogy szerencsére nem sikerült a készfizetések „vivmány“-át kieroszakolnunk, elkerülhető volt a háború kezdetén a publikum külön nyugtalanítása a készfizetések felfüggesztése által. Nem kellett semmi-féle új rendszabályhoz nyulnunk, a meglevő állapot e tekintetben érintetlen maradt. A háború tökéletesen igazolta azt az álláspontot (a melyet annak idején minálunk csekélységemen kívül még csak egy-két közgazdasági író képviselt), mely a készfizetéseket perhorrescálta. Ezen az állásponton voltak Ausztriában az összes mérvadó körök, és e mögött mindig ott lappangott az a titkos gondolat, hogy a bank aranyának tulajdonképeni rendeltetése, hogy hadikincsül szolgáljon.

Ha tehát elfogadjuk azt az álláspontot, hogy az aranykészlet ma már a közönség szemében sem fedezete a bankjegyeknek (mint az előbb kiemeltük, minálunk pl. a háború kezdete óta a közönségnek az aranykészletről fogalma sincs), vizsgálnunk kell, hogy a jegyek miért tudták mégis pénzfunkciójukat teljesíteni. Erre rámutatott már a Közgazdasági Szemle f. é. márcziusi számában Szana Zsigmond, aki igen helyesen az állam parancsszavának tulajdonítja, hogy a forgalomba bocsátott új meg új papirmilliárdok kifogástalanul működnek mint csere- és fizetőeszközök. A Knapp-féle chartal-theória valóraválását látja Szana ebben a jelenségben.

Ha már most egy lépéssel tovább megyünk, eljutunk ahhoz a következtetéshez, a melyet kérelhetetlenül hozzá kell fűznünk ehhez a felismeréshez. Két kérdésre kell válaszolnunk:

1. A fedezettől elválasztott (vagy a viszonyok folytán quasi elrugaszkodott) papírpénz fizető ereje miben leli eredetét, az állam parancsszavában, avagy a közönségnek a jegybank iránt tanusított bizalmában? A válasz nem lehet kétséges: az állam parancsa okozza, hogy a bankjegyet fizetés gyanánt mindenki elfogadja. Mert hát tudná-e a bank az állam segítsége nélkül — az állam által elrendelt kényszerárfolyam nélkül — jegyeit forgalomba tartani? Azt hiszem, a felelet erre nem lehet kétséges, hogy: nem. Mert ha készfizető a bank, a publikum politikai vagy gazdasági bizonytalanság első leheletére megrohaná a bankot aranyért és oly tömegekben vonná el azt, hogy a bank meg volna bénulva. Hogy a kamatlábemelés ily esetben teljesen meddő rendszabály, arra a tapasztalat már megtanított bennünket. A bankot ez esetben csak az állam mentheti meg, ha a bankjegyek beváltásának kötelezettsége alól felmenti. Vagyis a mai fedezeti rendszer, mihelyt functionálnia kellene, csődöt

mond, az államnak kell közbelépnie és azt mondania, hogy az aranyat nem engedem széthordani, az nem arra való, hogy minden jött-ment bankótulajdonos kezébe kerüljön, aki pedig, szegény, azt hitte, hogy a banknál levő arany arra való, hogy az ő papírjait beválthassa vele.

Ha ellenben nem készfizető a bank, akkor józan észszel el sem lehet képzelni, hogy akadjon valaki, aki egy semmire sem szóló banknyomtatványt, az állam határozott rendelete nélkül csak békeidőben is, nem is szólva a háborús időről, fizetés fejében elfogadna. Egy be nem váltható bankjegy az állam közbejötté nélkül egy darab papiros, más semmi. A jegybank hitele ez esetben szóba sem kerülhet, mert a parasztnak hiába magyaráznák azt meg, nem értené. A készpénzre be nem váltható bankjegy és államjegy között semmi különbség nincsen: mindkettőnek fizető ereje az államhatalomban gyökerezik.

2. A második kérdés, a melyre igen egyszerű a válasz, ez: kinek kötelessége a valuta fenntartásáról gondoskodni, a jegybanknak-e vagy az államnak? Természetes, hogy ez utóbbinak. Tulajdonképpen furcsa, hogy ezt a kérdést egyáltalán fel kell vetni, de minálunk pl. az a furcsa helyzet áll fenn, hogy a paritás fenntartásának feladata teljesen a bankra van bízva. Egy eminens állami feladatot nem az állam végez. Hogy a bank ezt a feladatot kifogástalanul oldja meg, az más kérdés, de meg kell azt állapítani, hogy a bank ezt a funkcióját is az állam helyett végzi. E mellett ebből igen tekintélyes haszonra tesz szert.

Ha tehát az eddig mondottakból le akarjuk vonni a consequentiákat, constatálnunk kell:

1. Ha a papírpénznek az állam hatalmi szava adja meg a fizető erőt, úgy a papírpénzt magának az államnak kell kibocsátania és ezt nem szabad bankra bízni. Már csak azért sem, hogy minden magasabb szemponttól eltekintve, az ebből húzható busás jövedelem a maga teljességében az állam kezébe kerüljön.

2. Ha a paritás fenntartása állami feladat, az államnak kell azt elvégeznie és nem a jegybanknak. Maga a büszke Albion is, a melynek valutája, mint az egyedüli tiszta aranyvaluta, világstandard volt eddig, kénytelen volt a háború folyamán a paritást mesterségesen védeni a newyorki sterlingcursus fenntartása által. És ezt a feladatot maga az angol kormány vállalta magára, nem bízta azt például az angol bankra.

Állami papírpénzt kibocsátani, ehhez az állampénzügyi tudomány mai állásában oly elvetemültség kell, a melyhez egyetlen pénzügyminis-ternek sem volna merészsége. Ez a világ szemében az állam csődjét jelentené. Ezzel a felfogással szemben csak újra arra kell rámutatnunk, hogy mennyi dogmának tekintett tévhitet rombolt szét ez a háború.

Midőn tehát az államjegyek kibocsátásának expediensét ajánljuk, a

következőkben meg is fogjuk indokolni annak czélszerűségét és megvilágítjuk a lehetőségeket, amelyeket az államnak ez az eljárása maga után vonna.

Midőn fentebb az állami papirpénz kibocsátását és a paritás állami fentartását egymás mellé állítottam, ezt azért tettem, mert az előbbi az utóbbi nélkül a tudomány mai állása mellett el sem képzelhető. Államjegykibocsátás állami paritásfentartás nélkül csak kontárkodás volna a valutaügy terén. És ha a pénzügyministereknek ma borsódzik a hátuk az államjegyeiktől, ez csak onnan van, mert a két állami functiót eddig még sehol sem kapcsolták egybe és így az államjegyekről mindezideig csak igen szomorú tapasztalatok maradtak az utókorra. Különben is a tiszta államjegyforgalom eddig még sehol sem volt megvalósítva. Mindig működött mellette a bankóprés, vagyis a jegybank is. A bankjegyek ép úgy, mint az államjegyek beváltathatatlanok voltak. Öntudatos paritásfentartás ismeretlen fogalom volt. Ily körülmények között egyrészt a valuta teljesen a sorsának volt átengedve, másrészt a forgalomban felesleges államjegyek a jegybanknál gyűltek fel, amely azokat érczkészletébe számíthatta be. Ily két egymástól teljesen függetlenül működő jegykibocsátó hely természetesen nem teremthetett ideális viszonyokat a pénzforgalom terén. Az államjegyeknek a banknál való felhalmozódása az államra nézve semmi haszonnal nem járt, azokat az állam nem hozhatta újra forgalomba, hanem csakis a bank.

Ha az állam elhatározza magát arra, hogy az ország szükségletét fizető eszközökben maga látja el és ebből a tevékenységéből kifolyólag előnyöket élvez, magára kell vennie és soha semmilyen viszonyok közt nem szabad szem elől tévesztenie azt a mindennek felett álló kötelezettségét, hogy ezeknek az általa forgalomba helyezett fizetőeszközöknek értékét a külföldi valutákkal szemben biztosítsa. Ha ennek a köteleességnek az állam lelkiismeretesen eleget tesz, az államjegyek kibocsátása semmi kifogás alá nem eshetik. Megjegyzem, hogy a paritás fentartása alatt csak azt értem, amit emberileg elkövetni lehetséges. Nem értendő ez alatt, hogy a valutát állandóan az aranyparitáson kell tartani, kisebb ingadozások mindig előfordulhatnak, a minthogy előfordulnak most is minálunk, a hol bankjegyeknek nevezett papirospénz képezi a kizárólagos fizető eszközt. A Bank egészen kifogástalanul látja el ezt a reája ruházott kötelezettségét. De ép oly jól elláthatja ezt a dolgot egy állami hivatal is megfelelő szakember vezetése és avatott segédek mellett.

Lássuk tehát, mily előnyök származnak az államra nézve az államjegyek kibocsátásából, illetőleg abból, hogy a pénzforgalmi eszközöket kizárólag az állam szolgáltatja a közönségnek. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy az államnak hasznának kell, hogy legyen belőle, ha arra

a mélyreható és a mai államfinancziális elvekkel homlokegyenest ellenkező elhatározásra szánja el magát, hogy a pénz kibocsátását magára vállalja.

Azt ugyebár tudjuk, hogy az államjegyek forgalombahozatala nem más művelet, mint kamatmentes kölcsön felvétele az állam részére. Ha kényszerárfolyammal történik a kibocsátás, kényszerkölcsön jellegével bír. Megjegyzendő, hogy ha most államjegyről beszélünk, mindig kényszerforgalmú papírpénzt értünk alatta. De hisz nem is érthetünk mást, miután a készfizetések szükségességének teljes negatiója alapján állunk. A koronapénzláb számolási egységgé degredálódik, mert aranypénznek a forgalomban elő sem kell fordulnia, sőt ily irányú tilalom ép oly hasznos lenne, mint teszem a sacharin-tilalom. Ha az állam monopolisálni akarja a pénzeszközök kibocsátását, ezt a monopoliumot a legszélső consequentiáig kell fejlesztenie. Ki kell az államnak mondania hogy aranyban vagy aranypénzben csak az állampénztárnak van joga fizetéseket teljesíteni vagy kikötni; ékszereken kívül aranynak érmék vagy rudak alakjában magánfeleknél való tartása tilos. Az aranynak csak az állampénztárnál van helye, mely azt a köz és az állam érdekében használja fel és nem szétszórta a publikumnál, a mely csak thesauráló szenvedélyének kielégítésére használja fel.

A forgalomnak bizonyos mennyiségű fizetőeszközökre állandóan szüksége van. Az állam tehát a közönségnek ezt a szükségletét a maga hasznára fordíthatja és kimondhatja, hogy ily fizetőeszközöket csakis ő adhat ki. Minél több ily fizetőeszköz marad azután állandóan forgalomban, annál nagyobb kamatmentes kölcsönt élvez az állam.

Mielőtt az államjegyek kibocsátásának technikájára térnénk át, foglalkoznunk kell a jegybankok mai szerepével a közgazdasági életben, jobban mondva azzal a szereppel, a melyet a tudomány a jegybankoknak tulajdonít. Ez elvek szerint a jegybank feladata a forgalom ellátása fizetőeszközökkel, a pénzforgalom szabályozása; továbbá hogy központi hitelforrás legyen, és nálunk még a paritás fentartásával is meg van bízva. Hogy a pénzforgalmi eszközök, a bankjegyek, miképen jussanak a forgalomba, arra nézve úgy az elméletben, mint a gyakorlatban igen ellentétes elvekkel találkozunk. A kontinentális rendszerben az a szabály, hogy a papírfizetőeszközöknek csak a jegybank leszámítolási vagy lombardüzleti tevékenysége által szabad forgalomba kerülniök. (Németországban még a lombardkölcsönök is ki vannak zárva a jegyfedezetből, ellenben a jegybank mellett a birodalom is kibocsát beváltható államjegyeket). A más módon forgalomba jutott jegyekre — az államnak adott kölcsönök minálunk és Franciaországban — más mentséget nem tudnak felhozni, mint hogy azok szépséghibák. Igaz hogy ezek a kölcsönök az alaptőkéből adottaknak is tekinthetők, de csak akkor, ha összegük azt

felül nem mulja. Franciaországban azonban az állam többel tartozik a francia banknak, mint annak az alaptőkéje. Ez esetben tehát ezek a bankjegyek nem leszámítolás útján kerültek forgalomba és mégsem okoztak bajt. Június végén a francia bank jegyforgalma már 12 milliárdra rugott. Ebből — a francia pénzügyministernek a kamarában tett nyilatkozata szerint — 6 milliárdot, vagyis az egész forgalom felét, az állam vett fel a banktól kölcsönképen. Hogy az állam e kölcsönöket a banktól kamatmentesen kapja, az ugyebár el sem képzelhető. Viszont ha az ily módon forgalomba jutott jegyek természetét vizsgáljuk, egészen világos, hogy azok semmi egyebek, mint államjegyek. Ennélfogva a komikum erejével hat, hogy az állam kamatot fizet egy magántársaságnak oly kölcsön után, amelyet államjegyek formájában teljesen kamatmentesen vehetett volna fel a publikumnál. Ha a francia állam a kölcsön után csak 4°/o-ot fizet is a francia banknak, úgy az államjegyemisszió nem kevesebb mint évi 240 millió frank megtakarítást jelentett volna a francia államkasszának addig az időpontig, míg ezt a kölcsönt az állam refundálni képes lesz. Hiszen a banknál levő tartozást a végeredményben az államnak — kamatozó kölcsön kibocsátása által — ép úgy konszolidálnia kell a háború után, mint az államjegyeket. Ennélfogva a két művelet közül okvetlenül az olcsóbbikat, a kamatmentest, vagyis az államjegyemissziót kellett volna választani. A jegybanknak ily igénybevétele a pénz lényegének teljes félreismerésére mutat a francia pénzügyminister részéről. Ha ezt a tranzakciót elemezzük, azt fogjuk találni, hogy az az állam, a mely a háborúban mindenható, arra kér egy magánvállalatot, hogy az állam által kibocsátott jegyeket (mert az államnak adott kölcsön folytán kiadott bankjegyek közönséges államjegyek) a bank cégének reányomása által, quasi a bank girojával, a bank garanciájával lássa el. Ezért a garanciáért kamatot fizet az állam, ugyanakkor, a midőn az így kibocsátott jegyeket a közönség nem a bank kedvéért fogadja el, hanem mert az állam a publikumra oktroyálja.

Angliában az arannyal nem fedezett bankjegyek nem egyebek, mint a Bank of England által kibocsátott államjegyek, mert alapjukat az állam adóssága képezi a bankkal szemben. Itt tehát az államjegyek szintén kerülő úton, e bank útján jutottak forgalomba és valódi természetük teljesen elhomályosult.

Amerikában bankjegyeket csak U. S. Bonds-ok ellenében szolgáltat ki a National Bankoknak a Comptroller of the Currency. Az egész eljárás tehát lényegileg nem más, mint hogy egy állami hivatal bizonyos kategoriájú bankoknak kamatmentes lombardkölcsönöket nyújt. Kölcsönt nyújt papírpénzben, amelyet bankjegyeknek tekintenek, holott az szintén államjegy, mert a fedezetét államkötvények, az állam tartozása alkotják.

Nem volna-e ennél sokkal egyszerűbb és az államra nézve gazdaságosabb, ha ezeket a fedezetül letett bondokat bevonnák és helyettük államjegyeket adna ki az állam maga, nem pedig bankok útján. A bondok után fizetendő kamatokat, bármily alacsony is a kamatláb, ily módon megtakaríthatná az állam.

Az amerikai rendszer, ép úgy mint az angol, nélkülöz minden elaszticitást. vagyis oly központi hitelforrást, a mely válságos időben is teljesítőképes.

Nézetünk szerint az, hogy milyen módon jutnak a fizető eszközök a forgalomba, egészen mellékes, irreleváns dolog. Juthatnak forgalomba akár a continentális, akár az angol vagy az amerikai rendszer szerint, egyik systema sem vindicalhatja magának a tökéletességet és egyik sem rosszabb a másiknál. De juthatnak a papírijegyek akár úgy is forgalomba, hogy az állam az alkalmazottait fizeti, vagy vasutakat épít, a katonaságot eltartja, vagy bármily más képzelhető módon. Hisz legutóbb nálunk a mozgósításnál is láttuk, hogy az állam az első pénzszükségletét oly módon fedezte, mely veszedelmesen hasonlított az államjegy-kibocsátáshoz, csupán a látszat, a forma kedvéért ragaszkodott a bankjegyekhez. Álszeméremből a pénzszerzésnek igen költséges formáját választották a helyett, hogy egyszerűen állami papírpénz kibocsátásához folyamodtak volna, a mi kamatmentes lett volna. A hitelműveletből nyert pénz azután egyszerűen a hadseregszállítások kiegyenlítésekép és zsoldok, meg tisztí fizetések formájában került forgalomba és ott is maradt, pedig nem úgy jutott a pénzcsatornába, mint ez normális időkben történik: a bank leszámítoló vagy lombardüzleti tevékenysége által.

Nem is az a fődolog, hogyan jut a pénz a forgalomba, hanem hogy bármikor vissza is mehessen oda, a honnan útra bocsátották. Lényeges az, hogy a pénzforgalom önmagát szabályozhassa, hogy a pénzrendszerben legyenek ventilek, a melyeken át a pénz visszavonulhasson a forgalomból, a mikor az már nélkülözni tudja. Ilyen biztonsági szelep most a háború alatt nincs. Ez a ventil a jegybank volna. De ennek a leszámítolási állománya az egész jegyforgalomhoz arányítva, a háború alatt nem lehet nagy, semmiesetre sem olyan, hogy az incassált váltók összege a jegyforgalom állandó csökkenéséhez vezethetne. A lombard-kölcsönök állománya a hadikölcsönökre folyósított előlegek folytán igen tekintélyes lehet, de ez a tétel viszont többnyire állandó jellegű, a visszafizetések ebben az üzletágban még sokkal kisebb arányúak lehetnek, mint a váltótárczájánál. Ennélfogva a szelep itt sem functionál. A pénzforgalom másik szelepe a magánbankokhoz folyó betétek. Ebben az irányban történhettek jelentékeny visszaáramlások, hogy ezek mily mérvűek, azt ma még nem lehet áttekinteni.

Ha tehát a pénzforgalmi eszközöket az állam adná ki, annak az intézménynek, melyet ma jegybanknak nevezünk, csak egy functiója maradna: hogy központi hitelforrás legyen. Evvel a functioval az állam ruházná fel. A dolog technikai keresztülvitele a következő volna:

Az állam szerződne egy bankkal — rendszerint valószínűleg azzal az intézettel, a mely eddig a jegykibocsátást ellátta — és kötelezné magát ezt a bankot annyi pénzzel — államjeggyel — ellátni, a mennyire az intézetnek a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem legitim hitel-igényeinek kielégítésére szüksége van. A bank mindig annyi pénzt venne fel az állampénztártól, a mennyire a legközelebbi időben szüksége lenne. Ily előirányzatot minden bankigazgató meg tud magának csinálni, ha hosszabb időre nem is, de egyik napról a másikra mindig. Az állampénztárnál felvett összegeket a bank mint az állampénztár betétét kezelné és utána kamatot fizetne. Azt a kamatlábat, a melyet a bank az állam betétje után fizetne, a pénzügyminister vagy egy másik állami hivatal, a melyről később még szó lesz, állapítaná meg.

Hogy vajjon mi czélszerűbb: ha az állam a bank által szedhető kamatlábat fixirozza-e időről-időre és általánosságban azt mondja ki, hogy e kamatláb alatti hány százalékot (pl. 1⁰/₁₀ vagy 1¹/₂⁰/₁₀) köteles a bank neki a betétje után fizetni; vagy pedig megfordítva: az állam esetről-esetre azt a kamatlábat állapítja meg, a melyen a banknak a betétet átengedi és általánosságban kimondja, hogy a bank e százalék felett mily kamattételt alkalmazhat feleivel szemben, oly kérdés, melynek czélszerű megoldására csak a gyakorlati élet adhat újmutatást. Bár a két forma egy- és ugyanannak látszik, mégis hatásukban különbözők lehetnek egymástól. Az utóbbi forma pl. könnyen a pénz megdrágítására vezethet, ha a kamatlábmegállapító fórum az államfinanczialis szempontokat elébe helyezi az általános gazdaságiaknak. Mindenesetre legczélszerűbb az volna, ha az államnak mindkét irányban teljesen szabad keze lenne és a mindenkori pénzviszonyok mérlegelésével a legmegfelelőbb módon járna el. A mai állapothoz képest novum volna az állam kamatmegállapítási joga, de ezt az állam — sok egyéb, ehhez fűződő érdekén kívül — nem adhatja ki a kezéből, először, mert az állam, mint a bank egyetlen betevője, megállapíthatja, hogy milyen áron adja a banknak a pénzt, másodsor, mivel a valuta paritásának gondja is az ő vállára nehezednék.

Az államnak a banknál levő betétje avval a lényeges tulajdonsággal bírna, hogy az a bankkal kötött szerződés tartama alatt az állam által fel nem mondható. A bank ellenben a betétből bármikor visszafizethetne annyit, a mennyit üzleteinél nélkülözhet. Természetes, hogy az állam csak oly bankra bizna ily nagy betéteket — a melyek állandóan néhány

száz millióra, rendkívüli időben esetleg milliárdokra is rughatnak — a mely saját tőkéjének nagysága által garantiát nyújthatna az államnak, hogy a rendelkezésére bocsátott összegek nem veszhetnek el és azokat oda fordítják, a hova az állam contemplálja. Ennélfogva az ily banknak is épp oly mérvű állami ellenőrzés alá kell kerülnie, mint jelenleg a jegybank van, és az állam betétének elhelyezését ugyanazon szigorú szabályoknak kell alávetni, a melyek jelenleg a bankjegyek bankszerű fedezetét szabályozzák.

Mit nyújtana ez a rendszer a banknak és mit az államnak?

A bank nyer szerződése idejére annyi betétet, a mennyire csak szüksége van. A betét visszafizetésének gondja alól fel van mentve, tehát nincsenek olyan pénztári gondjai, mint a többi bankoknak. A betét után bizonyos százalékot (pl. 1⁰/₀ vagy 1¹/₂⁰/₀) kereshet állandóan és mindig csak annyi betétet tart magánál, a mennyit elhelyezhet, mert a felesleges pénzt bármikor visszafizetheti az állampénztárnak. Viszont bármikor felemelheti a betétet, ha alkalma van azt elhelyezni. A bank magánosoktól kamatozó betéteket el nem fogadhat, mivel ezzel az állam jövedelmét kisebbitené, már pedig az államnak érdekében áll, hogy minél nagyobb összegű betét után élvezzen kamatot, szóval hogy a központi hitelforrás útján jelentkező pénzszükséglet kizárólag államjegy-emissio által legyen kielégítendő. Azonfelül nem volna helyes, ha a bank a betéti üzlet terén azoknak a pénzüintézeteknek csinálna concurrentiát, a melyeknek központi hitelforrásaként működik.

A központi bank nem foglalkozhatik ugyan más üzletágakkal, mint a melyek ma egy jegybank részére elő vannak írva, még sincs alávetve azoknak a feszélyező szempontoknak, a melyek ma egy jegybank tekintélyével össze nem férőknek tekintetnek. Így tovább adhat a külföldön váltótárczájából és ez által a pénzét többször megforgathatja, nagyobb nyereséget hozhat ki belőle, mint egy jegybank. Mindezt azért hozom csak fel, hogy rámutassak, miszerint az állammal való ez a viszony, ha nem is ad oly bőséges nyereségekre kilátást, mint egy bankjegykibocsátási monopolum, mégis oly előnyöket nyújt, a melyeknek kihasználására bármily pénzcsoport szívesen vállalkoznék.

Bizonyos, hogy az állam által ily módon megkülönböztetett bank épp úgy magához vonzaná a girobetéteket, mint ma egy jegybank. Ezek a girobetétek tudvalevőleg kamatmentesek. De mivel ezeket a kamatmentes girobetéteket a bank kizárólag ama kiváltságos helyzetnek köszönheti, a melybe az államhatalom felemelte, az állam ez összegek után is igényelheti azt a kamatot, a melyet a bank a számlatulajdonosoktól az állam jóvoltából élvezett kiváltságos és monopolistikus fölénye folytán megtagadhat. Az állam egyszerűen megadóztathatja ezeket a betéte-

ket. A közönség ezt az adót nem érzi meg, mivel a banknak nincs módjában áthárítani reája, az államnak pedig mégis igen jogos, semmi-féle kifogás alá nem eső jövedelmet biztosít, mert csak a banktól veszi el azt a kamatot, a mely a betevőket illette volna meg, de a melyet a bank tőlük hatalmának tudatában elvont. Méltányolva mindazonáltal azt a jelentékeny irodai munkát, a mely a bankra ezen giroszámlák kezelése — a giroátutalások nagy tömege — által hárul, az állam megelégedhetik a girobetétek után egy százalékkal alacsonyabb kamatlábbal, mint a saját betéte után.

A mi már most a dolognak az államra háruló előnyeit illeti, ezek evidensek. A háború után az állam oly nagy feladatok elé lesz állítva, hogy nem szabad semmi jövedelmi forrást kiaknáztatlanul hagynia. A forgalomnak pénzjegyekkel való ellátását is azért kell az államnak a kezébe vennie, mert ennek a jognak egy bank útján való gyakorlása ezt a jövedelmi forrást nem teszi kellőképpen kihasználhatóvá. Oly bevételi forrásává lehet ez az államnak, mely a közönségnek újabb megterhelése nélkül is új, az eddiginél nagyobb bevételt jelent a kincstárnak. Az állam a háború után sok oly új jövedelmi forrás után lesz kénytelen látni, mely a polgárokat az eddiginél nagyobb mértékben veszi majd igénybe. Annál inkább köteles hát jövedelmeinek szaporítására ezt a módot is megragadni, melyet a publikum nem fog megérezni.

Tudvalevő dolog, hogy a forgalom bizonyos mennyiségű fizető-eszközt semmi körülmények között nem nélkülözhet. Ezeket tehát az állam vagy a központi bank útján bocsátja a forgalom rendelkezésére, vagy pedig direkte az állampénztár bocsátja a forgalomba az állami kiadásoknak államjegyekben való folyósítása által. Az első esetben az állam a bank útján, a melytől a betéte után kamatot kap, egyszerűen adót vet ki a fizetőeszközökre. A második esetben kamatmentes kölcsönt vesz fel a publikumtól, a melynek visszafizetéséről később lesz szó. Hogy a második esetnek mi az előnye az állam szempontjából, azt felesleges bővebben magyarázni. Igen gyakori eset, hogy az államnak sürgős beruházási, hadügyi vagy egyéb kiadásai vannak, a melyeket azonban el kell halasztania addig az időig, a míg kölcsönhöz juthat. Az ipar pang, sok a munkanélküli, az illető befektetést olcsón lehetne eszközölni, de az államnak nincs pénze, nem tehet semmit. Vár alkalmas időre, a midőn kölcsönt vehet majd fel. A pénzviszonyok azonban folyton rosszabbodnak. Az illető beruházás vagy hadügyi kiadás végre is halaszthatatlanná válik. A kölcsönt fel kell venni, bármily súlyos feltételek mellett is. Tehát a vége a dolognak egy drága kölcsön, mert az állam kényszerhelyzetbe került. Ilyen helyzetek ki lennének zárva, ha az állam papírpénzt bocsátana ki. Mert az a felfogás, hogy a pénzmennyiségnek —

a mi esetünkben az államjegyeknek — a forgalomban való emelkedése, ha ez az emelkedés a forgalomban már meglevő pénzmennyiséghez képest nem túlnagy, a valutának ártalmára lehetne, semmiesetre sem helytálló. A Quantitätstheorie-t már rég teljesen elvetette a tudomány. Ha egy ország forgalomban levő pénzállománya pl. 2 milliárd, úgy nézetünk szerint néhány száz milliónyi új pénzjegy kibocsátása semmiesetre sem idézhet még elő oly jelenségeket, a melyek a külföldi paritás lényeges eltolódására vezethetnének. De különben is, mint később látni fogjuk, lenne oly szerve az államnak, a mely a paritás megromlását nem nézné tétlenül, hanem idejekorán közbelépne oly rendszabályokkal, a melyek az adott viszonyok között legalkalmasabbaknak látszanak a valuta megvédésére.

Ha az államnak bármilyen fontos kiadása volna, azt nem lenne kénytelen a pénzpiacz helyzete miatt elodáztatni, hanem államjegyekkel kifizethetne mindent. Ezek a jegyek azután kamatmentes kölcsönt képeznének addig az időpontig, a míg a pénzpiacz alkalmas volna arra, hogy az ily módon forgalomba bocsátott jegyeket kamatozó kölcsönrel refundálják. Járadékot mindig csak oly időben bocsátana ki az állam, ha a pénzviszonyok azt parancsolólag előírnák az államnak. Vagyis ha: 1. nagy pénzbőség, illetőleg alacsony kamatláb volna; 2. az államjegyek túlságos forgalma a valuta paritását veszélyeztetné és egyéb expediensek a baj elhárítására nem bizonyultak volna hatásosaknak.

Megjegyzendő, hogy a járadék kibocsátásának az állam szempontjából egészen más jelentősége volna, mint eddig. Ma ily emissio azért történik, hogy az állam a közönség megtakarításait magához vonzza, hogy magának tőkét szerezzen valamely beruházáshoz vagy más kiadáshoz. A tőke szót alá kell húznunk, az állam közgazdasági értelemben vett tőkét vesz kölcsön. Az új rendszer mellett nincs szó tőkéről, ha az állam kötvényeket bocsát aláírásra. A transactio tisztán pénztechnikai jellegű és nem akar mást elérni, mint hogy a forgalomban levő fizető eszközöket — államjegyeket — a kibocsátandó államkölcsön összege erejéig csökkentse. Ha a kölcsön összege befolyt, az így visszakerült jegyeket újra kiadhatja az állampénztár, esetleg azonfelül újakat is, mindaddig, míg a pénzforgalmi viszonyok azt megengedik. Magától értetődik, hogy az állam igyekszik a kölcsön kibocsátását minél későbbi időre kitolni, hogy az államjegyekben felvett ideiglenes kölcsön kamatmentes voltát minél hosszabb ideig élvezze. A járadék-kibocsátás időpontját ennél fogva leggyakrabban a minden egyéb tekintet felett álló valuta-politikai szempont fogja eldönteni.

Tulajdonképpen államjegy-emissióról csakis az esetben lehet szó, ha az állami kiadások a bevételeket felülmulják. Mert ha pl. valamely

állam évi budget-je egy milliárd bevétellel és ugyanannyi kiadással zárul, akkor, ha az állam mindent államjeggyel fizet is, mégsem kerül papírpénzmisszióra sor, mert a budgetarius év végén egy fillérnyi államjegy sem maradna forgalomban. Pénzkibocsátásról csak akkor van szó, ha 1.000 millió bevétellel szemben 1.200 millió kiadás van. Ebben az esetben tehát a kiadási többlet, vagyis 200 millió az év végével a forgalomban maradt, hacsak a bank útján vissza nem folyt az állam-pénztárhoz.

Vizsgáljuk most azokat a „ventil“-eket, a melyeken át az állam-jegyforgalom szabályozódik. A ventilek alatt azok a nyílások értendők, a melyeken át a fizető eszközök a forgalomból eltávozhatnak. Ez alatt csak azokat a lehetőségeket értjük, a melyek magához a kibocsátó helyhez viszik vissza a jegyeket. A magánbankokat, a melyek a felesleges pénzeket betétek alakjában vonják el a forgalomból, ez alkalommal figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel ezeknek a szerepe az államjegyek forgalmánál teljesen azonos a mai viszonyokkal, a midőn bankjegyek töltik be a pénzforgalmat.

(Vége következik.)

Müller Vilmos.

A kamatszámítás gazdasági-mathematikai elmélete.

I. RÉSZ.

Alapvetés.

1. A tőkekamat fogalma szerint három változó függvényének tekintendő, melyben a kamatláb definiálásánál szereplő alapösszegetőke (t), a tőke használatára megszabott időszakegységek száma (n) és a kamatláb (p), a változók. A matematikai vizsgálat ennek a függvénynek *formalis* felépítését tűzi ki tárgyul és nem elemezheti problémáknak a nemzetgazdaságtani irodalomban kimerítően tanulmányozott *tartalmi* kapcsolatait. Analog esettel van dolgunk a formális népességi statistikában, mely nem a felvételek tartalmi vonatkozásait, hanem az összességek alaki tulajdonságait vizsgálja abból a célból, hogy a statisztikai viszonyszámok szerkesztésének feltételeit kutassa. Feladatunk megoldásánál tehát a kamatfüggvényt meghatározó három lényeges adatot egymástól független változóknak fogjuk fel; vagyis nem tekintünk azokra a tartalmi mozzanatokra, melyek a gazdasági élet alakulásával és a hitel-szervezettel vannak kapcsolatban. A kamatláb így elvont fogalomává válik, a menyinyiben a kölcsönnél szereplő tőke és időtartam nagyságától, a hitelnyújtás kockázatától és költségeitől függetlennek tekintetik; változásának számbavételénél nem belső conjuncturalis, hanem külső tényezők hatását mérlegeljük. A kamatláb mint a disponibilis tőkék menyinyiségével fordítva arányos használati díj a gazdasági érdekek és a mindenkor piaci viszonyok legjobb értékelésével mintegy utólagosan nyer konkrét tartalmat. Formalis kutatásunk célja, hogy a gyakorlati élet számvetéseinél használatos képletek érvényességének feltételeit közelebbről meghatározzuk. Végeredményünk, hogy a kamatlábváltozások hatásának megállapításával a *normális kamatláb* számára teljesen elvont definitiót adunk, melyhez a megfelelő üzletfajok szerint statisztikai alapon bizonyos konkrét értéket rendelhetünk és ezt gyakorlatilag alkalmaz-

hatóvá tehetjük az által, hogy a figyelembe veendő gazdasági, politikai, specialis üzletpolitikai, hitelszervezeti, kereskedelmi, jogi stb. viszonyokhoz adaptáljuk. Hasonló az eljárás, midőn a külföldi váltónak a megfelelő nemzetközi fizetési mérlegből levezethető átlagos theoretikus árfolyamát a devisa forgalmára jellemző és döntő körülményekhez alkalmazzuk.¹⁾

A formalis kapcsolatok matematikai tanulmányozásának alapjai egyoldalúaknak tűnnek fel azok előtt, kik a tőkeamat gazdag irodalmának problémáit ismerik. Mindazonáltal ezt az utat is meg kell járunk, ha a gyakorlati számvetések háttérét pontos megvilágításban óhajtjuk látni. Kérdéstételünkkel az irodalomban aránylag kevesen foglalkoztak és ezek sem kimerítő módon, mivel a nézetünk szerint legfontosabb mozzanatot: a kamatlábváltozás hatását figyelmen kívül hagyták. Említjük a folytonos kamatozás alapképletének levezetését infinitesimalszámítási elemekkel, mely gondolatmenet gazdaságilag a szabad concurrentia idealis elvével igazolható. Rámutathatunk a kézikönyveknek a kamatos-kamatszámítással foglalkozó fejezetében rendesen szereplő függvényegyenletre, mely a kamatfüggvénynek az időtartamtól való függését fejezi ki állandó tőke és kamatláb esetében.²⁾ A kamatos-kamatfüggvény alakjának gazdaságilag igazolt követelésekből eredő meghatározásával legtüzetesebben Laurent foglalkozott; a kamatlábat állandó menyiségnek tekintvén a tőkével és az időtartammal való kapcsolatot elemezte. Laurent az első kérdést gazdasági aperçuvel dönti el, a második kapcsolatot relativ szélső érték problémával intézi el.³⁾ Az időtartamra vonatkozó követelése úgy fejezhető ki, hogy megadott tartamhoz a függvénynek a hitelező érdeke szerint maximalis értéke tartozzék, mely azonban a kamatot fizető érdeke szerint független legyen az időtartam feldarabolásától.

Mindezek a vizsgálatok — mint említettük — nem meritik ki a feladat tulajdonképpeni tartalmát, mivel az elmélet szempontjából a kamatlábbal való függvénytani kapcsolat közelebbi elemzése, mint lényeges formalis mozzanat, az általános megoldás kutatásánál nem maradhat

¹⁾ L. erről Barriol: *Théorie et pratique des opérations financières* (Encyclop. scientifique, Paris, Doin. 1908.) I, 3. fejezet.

²⁾ L. pl. a magyar kézikönyvek terén Császár: *A közgazdasági számvetés tudománya* (Budapest, 1892.) 159. és 160. o. Juckel szerint (Math. és Phys. Lapok VIII. [1899.] 283. o.) a kamatformulának ilyen módon történő levezetése Lewin-től ered. (*Aphoristikus megjegyzések a politikai számtanhoz.* 1875.)

³⁾ L. Laurent következő munkáit: *Petit traité d'économie politique* (Paris, Schmid. 1902.) XIII. fej., *Statistique mathématique* (Encyclop. scientifique, Paris, Doin. 1908.) 43. §., *Théorie des opérations financières* (Encyclop. scientifique des Aide-Mémoire Paris, Gauthier—Villars) 14—16. o.

el. Az üzlet folyamán beálló kamatlábváltozásoknak a számtani alapvetéssel való kapcsolatára fontos példaként idézhetjük a különböző törlesztési rendszereknek ebből a szempontból történő megbírálsát. Dolgozatunkban továbbá mind az egyszerű, mind a kamatoskamat-számítás alapképletének érvényességi feltételeit vizsgáljuk: még pedig *egységes módszerrel és mind a három változóval való kapcsolat szerint*.

A kamatszámítás matematikai elmélete a kétféle $f(t, n, p)$, ú. n. kamatfüggvény *alakjának* meghatározását tűzi ki feladatul. A problema megoldásának menete a következő: A tárgyalás élére állítjuk azokat a gazdasági követeléseket, melyeket a kamatfüggvénynek egyes változóival való formális kapcsolatára döntőknek tekinthetünk; a követeléseket *függvényegyenletekben* fejezzük ki és megszerkesztjük ezeknek általános megoldását.¹⁾ Az általános megoldás definiálja azt a legáltalánosabb kamatfüggvény-typust, mely az alapul vett követeléseknek megfelel.

A függvényegyenletek módszerével egységesen tárgyalhatjuk a kamatszámítás körébe tartozó elméleti kérdéseket; reájutunk a szokásos képletek alkalmazhatóságának axiomatikus feltételeire és reájutunk olyan kamatfüggvényekre is, melyek bizonyos követeléseknek megfelelnek ugyan, de melyeket közelebbről meghatározandó okokból a gyakorlatban nem használhatunk.

2. A kamatfüggvény alakjának elméleti meghatározására a postulatumnak következő független alapsorozatát választjuk.

a) *A kamatfüggvény a tőke szempontjából distributív jellegű legyen*; más szóval: független legyen az alapösszeg-tőkének feldarabolásától.

b) *A kamatfüggvény az időtartam szempontjából distributív jellegű legyen*; más szóval: független legyen a tőke használatára megszabott időtartam feldarabolásától.

c) *A kamatfüggvény a tőke használata folyamán beálló piaczi kamatlábváltozások esetében tartsa meg a kamatlábak, illetőleg a kamattényezők bizonyos associatív jellegű középértékeit*.

Az első két követelés nem új és mind az egyszerű-, mind a kamatoskamat-számítás körében egységes érvénnyel bír. Új azonban a harmadik követelésnek postulatszerűen a tárgyalás élére helyezése; látni fogjuk, hogy a választandó középérték jellege szerint differenciálódhatnak a különböző kamatszámítási formulák. Gazdaságilag és elméletileg ebben a harmadik követelésben ismerjük fel a részletekre is kiter-

¹⁾ A függvényegyenlet valamely meghatározandó függvényalak jellemző tulajdonságait fejezi ki és megoldása nem numerikus, hanem egy még ismeretlen függvényalak megszerkesztésére irányul. A megoldás általános, ha a levezetés folyamán bebizonyosodik, hogy a feltételeket kielégítő legáltalánosabb alaknak egyértelmű úton jutottunk birtokába.

jedő formalis tárgyalás lényegét. A középérték megválasztása további gazdasági mozzanatok szerint fog történni.

3. A kamatlábak illetőleg a kamattényezők középértékének megtartására vonatkozó követelésünk gazdaságilag két irányban értelmezhető:

Az első szempont teljesen az elméleté és mind az adós, mind a hitelező érdeke szerint a jövő bizonytalan alakulásaival szemben fixirozza az üzlet megkötésekor kialakult kamatlábnak kapcsolatát az üzlet folyamán bekövetkezendő kamatlábváltozásokkal. A használati díj alku tárgya és az egységárnak meghatározásakor a jövő ingadozások ismeretlenek. A kamat jellemző vonása, hogy a *jövőre vonatkozó* és változásoknak alávetett egységárát az üzletkötés időpontjában állandónak tekintjük és így elméletileg biztosítanunk kell, hogy a theoretikus normális kamatlábat, illetőleg kamattényezőt, mint az ingadozások *középértékét* definiálhassuk. A megállapított egységár e szerint annál közelebb van a ténylegeshez, minél biztosabban sikerül a jövő alakulásokat a középértékek tanából kölcsönzött elemekkel megközelítenünk. Az elméleti tárgyalás egy bizonyos középértékből indul ki és megszerkeszti azt a formulát, mely ennek a középértéknek megmaradását biztosítja, mi által azt is vizsgálja, hogy a gyakorlatban használt képletek mennyiben követik az elméletileg meghatározott elveket.

A másik szempont arra irányul, hogy a középértékkel értelmezett *normális kamatlábnak* concret tartalmat adunk, a mennyiben stabilis gazdasági viszonyok között a multa vonatkozó statisztikai megfigyelések alapján számértékét keressük és ezt a már jelzett módon a jövőre nézve gazdaságilag adaptáljuk (a megfelelő megfigyelési periodus választásában is már bizonyos adaptatio érvényesül). Elvi jelentőségű a kamatlábnak ilyen úton történő meghatározása a hosszabb időre kötött üzleteknél, továbbá a kamatlábtól függő tarifaszámításoknál (pl. az életbiztosító matematika díj- és tartalékszámításainál).

A kamatszámítás alapvetése a normális kamatláb adott definitiója során a matematikai statistika módszereivel kerül vonatkozásba. Az említett első szempont a kamatlábváltozást elméleti úton a statisztikai középértékek segítségével követi; ennek jelentősége abban van, hogy az alapvetés független a kamatlábváltozás tekintetében *előzetesen* szerkesztett valamely analytikai formulától. A második gyakorlati szempont két irányban nyit utat széleskörű statisztikai vizsgálatok számára: *a)* a concret számérték megállapításával kapcsolatosan a tényleges kamatlábváltozást leíró sorozatoknak stabilitására vonatkozólag, illetőleg symptomatikus esetben a megfelelő empirikus törvényszerűség és állandóinak meghatározása dolgában: *b)* az adaptatióval kapcsolatosan megfelelő *correlatiós* vizsgálatok tekintetében. Ilyen correlatiós vizsgálatokból vezetendők le

egy bizonyos üzleti kamatlábfaj esetében a conjuncturalis adaptatio tényleges gyakorlati mértékei¹⁾ és ilyen correlatiós számításokkal intézhető el továbbá az üzleti élet különböző kamatlábfajtái egymással való kapcsolatának kérdése is (így nyerhetnénk például exact módszert a pénzpiaczi és a tőkepiaczi kamatláb egymástól való függésének vitás kérdésében²⁾). Ezen gyakorlati problémák további tanulmányozása túlhaladja jelen dolgozatunk elméleti irányzatát; fontosnak véljük azonban, hogy az e téren felmerülő statisztikai kutatásoknak az alapvetéssel párhuzamosan haladó szükségére reáutaljunk.

4. A statisztikai középértékek tanának áttekintése³⁾ arra vezet, hogy esetünkben azok a középértékek vehetők alapul, melyekre nézve az eltérések, illetőleg az ezekből alkotott kifejezések algebrai összegének eltűnése a jellemző. Problémánknál a középérték nem mint a sorozat elemét alkotó átlag szerepel, mely véletlen esélyektől függő collectiv jelenség leírására, összehasonlítására vagy dispersio-számításra szolgál, hanem mint homogennek tekinthető anyagon végzett számítás-szerű elvonás lép fel és lehetőleg súlyokkal számítva állapítandó meg. A megfigyelések súlya közvetlenül adódik; a kamatláb (p_i), illetőleg a kamattényező ($v_i = 1 + p_i$) súlya: n_i , vagyis azon időtartam, melyben p_i a piacot irányító kamatláb. A fentiek alapján a statisztikai középértékek sorából nem vehetők számításba a centralis érték (vagy medián) és a legsűrűbb érték; az első érték azért sem, mert nem az eltérések számának kiegyenlítése a döntő és az utóbbi, mivel esetünkben nincsenek sűrűsödések. E két átlagnak többek között az a fontos tulajdonsága van, hogy a szélső, abnormis esetek nem hatnak rájuk. Abnormitások problémánknál előfordulhatnak, a gyakorlatban az őket megillető súllyal — különösen rövid tartamú esetekben — számításba is veendő (kamatláb-speculatio). Hosszabb tartamoknál olyan középérték megtartása az előnyösebb, melyre az abnormis esetek lehetőleg kis befolyással vannak; látni fogjuk, hogy a kamatos-kamatszámítás esetében nem az arithmetikai, hanem a geometriai középérték szerepel, melyre tudvalevően az abnormis eseteknek kisebb a hatása.

¹⁾ Erre vonatkozólag egy fontos correlatiós számítást végzett Norton: *Statistical studies in the New-York-money-market* (Publications of the department of the social sciences, Yale University; New-York, The Macmillan Company 1902.) cz. munkájának VII. fejezetében („correlation between the call discount rate and the ratio of reserves to deposits“). L. továbbá Sorer dolgozatait az Allg. Stat. Arch. VIII. (1914.) és a Giorn. degli Econom. 1914. évf.

²⁾ Az idevonatkozó gazdasági és üzletpolitikai problémákról l. pl. Somary: *Bankpolitik* (Tübingen, Mohr. 1915.) cz. munka 15. és 50. fejezetét.

³⁾ Az ebbe a körbe tartozó nagy irodalomból említjük Žižekművét: *Die statistischen Mittelwerte* (Leipzig, Duncker und Humblot. 1908).

A statisztikai mérlegelt középértékek sorából a következőket választjuk :

1. *geometriai középérték* :

$$k_g = \sqrt[s_1 + s_2 + \dots + s_i]{a_1^{s_1} a_2^{s_2} \dots a_i^{s_i}}$$

2. *arithmetikai középérték* (vagy logaritmikusan számított geometriai középérték) :

$$k_a = \frac{s_1 a_1 + s_2 a_2 + \dots + s_i a_i}{s_1 + s_2 + \dots + s_i}$$

3. *az arithmetikai középérték formális általánosításai* :

a) *hatvány középértékek* :

$$k_h = \frac{s_1 a_1^{r+1} + s_2 a_2^{r+1} + \dots + s_i a_i^{r+1}}{s_1 a_1^r + s_2 a_2^r + \dots + s_i a_i^r}$$

Ezek legfontosabb specialis esetei :

$r = 0$: arithmetikai középérték,

$r = -1$: harmonikus középérték,

$r = +1$: antiharmonikus középérték,

b) *hatványközepek* :

$$\bar{k}_h = \sqrt[r]{\frac{s_1 a_1^r + s_2 a_2^r + \dots + s_i a_i^r}{s_1 + s_2 + \dots + s_i}}$$

Ezek legfontosabb specialis esetei :

$r = 1$: arithmetikai középérték,

$r = -1$: harmonikus középérték,

$r = 2$: a hibák és a statisztikai sorozatok elméletében szereplő quadratikusan hiba-középérték (középhiba, ill. standard deviation).

(A Fechner¹⁾ műveiben található egyéb főközépértékek, illetőleg ezek általánosításai, továbbá egyéb általános középérték-típusok a dolgozat keretén kívül vannak).

A további kiválasztásnál két gazdaságilag indokolható szempont vezethet a hitelező, illetőleg az adós érdeke szerint :

A *hitelező* és az *adós* érdeke megkívánja, hogy a középérték számítása független legyen a számítás intervallumának feldarabolásától, vagyis, hogy a középérték számítása *associatív jellegű művelet*

¹⁾ L. Fechner : *Kollektivmasslehre* (Leipzig, Engelmann 1897) X. fejezet.

legyen.¹⁾ Ez alatt értjük, hogy részintervallumoknak megfelelő középvértékek az eredeti eljárással felhasználhatók legyenek az egész intervallumhoz tartozó középvérték kiszámításánál, ha hozzájuk súlyként a componens súlyok összegét rendeljük. (A centrális és a legsűrűbb középvérték ennek a követelésnek sem tesznek eleget.) A súlyokkal való számítás ebben a követelésben találja legerősebb igazolását, mivel súlyok nélkül számítva az associativ jelleg 1)-re, 2)-re és 3b)-re csak azzal a korlátozással érvényes, hogy a részletcsoportok egyenlő számú elemet tartalmaznak.²⁾ Súlyokkal számítva azonban az előbb definiált associativ jelleg a legfontosabb esetekben tényleg megvan, t. i. 1)-nél, 2)-nél, 3b)-nél (tehát a 3a) csoportból csak a harmonikus középvértéknél).³⁾ Az általános 3a) eset e követeléssel nem egyeztethető össze. Az associativ jelleg követelése számításainkat is lényegesen egyszerűsíti, a mennyiben az általános problema tárgyalását visszavezethetjük két kamatláb esetére; analóg módon a t - és az n -től való függés elemzésénél a distributiv jelleg folytán elegendő két elem tárgyalása.

Az adós érdeke szerint a kiválasztás másik szempontja volna, hogy lehetőleg kis középvérték megmaradása biztosítható. Ez a szempont első sorban hosszú tartamoknál érvényesül, melyeknél a kamatlábváltozások hatása nagyobb jelentőségű. E körülmény újabb oldalról világítja meg a geometriai középvértéknek hosszú tartamoknál való előtérbe lépését, mivel tudvalevően a geometriai középvérték kisebb az arithmetikainál. Látni fogjuk, hogy a kamatszámítás praxisára végül csak az arithmetikai és a geometriai középvérték lesz jelentőséggel; az adós érdeke azonban reáutalna a 3a) és 3b) alatti azon középvértékekre is, melyeknél $r < 0$. Ugyanis a középvértékek monoton függvények lévén, az $r < 0$ felvételnek az arithmetikainál és a geometriainál (mivel már a harmonikus középvérték kisebb a geometriainál) kisebb középvértékek felelnek meg. Így bizonyos érdekességük van a 3b) alatti általános eseteknek, ha $r < 0$, mivel ezek associativ jelleggel is bírnak. Mint a következőkből kitűnik, egyéb okok miatt ez a speciális szempont háttérbe szorul;

¹⁾ Analog követeléssel élt az árak statistikájában Jevons, midőn összetett periódusra vonatkozó totális indexszámok megszerkesztésénél viszonyszámoknak erősebb ingadozásoktól különben is kevésbé befolyásolt, az alapév választásától független geometriai középvértékét használja.

²⁾ L. Fechner: *Über den Ausgangswert der kleinsten Abweichungssumme etc.* (Abhandl. der math. phys. Classe der kgl. Sächs. Akad. der Wiss. XI. Bd. 1., Leipzig, Hirzel. 1874.) 61. o.

³⁾ Mint speciális eset említendő, ha az összes componens súly egymással egyenlő; ekkor formálisan az egész intervallumra vonatkozóan a súly nélküli középvérték adódik.

a megfelelő eredményeket a kamatszámítás gyakorlatában nem használhatjuk.

5. Látni fogjuk, hogy egyszerű kamatszámításnál a kamatlábak arithmetikai, kamatos kamatszámításnál a kamattényezők geometriai (illetőleg a kamaterősségek arithmetikai) középértékének megmaradása jellemzi a gyakorlatban használatos képletek elméletét. E jelenség indirect úton utólag igazolható is; az elméleti, függvényegyenletekből kiinduló tárgyalás azonban ennél többet nyújt, a mennyiben a felvetett problémák általános megoldását szolgáltatja. A megfordított eljárás például az egyszerű kamatszámítás körében így alakul: A kamatlábra vonatkozó követelés a szokásos formula alapján ($t=1$ -re) így fejezhető ki: Keressük a kamatlábak azon középértékét, $\pi-t$, melyre

$$1 + \sum_{(i)} n_i p_i = 1 + \pi \sum_{(i)} n_i$$

a mely egyenletből:

$$\pi = \frac{\sum_{(i)} n_i p_i}{\sum_{(i)} n_i} : \text{mérlegelt arithmetikai középérték.}$$

Ép így járhatunk el a többi esetben.¹⁾

Az elméleti alapvetés továbbá olyan képletekre is reámutathat, melyek a gyakorlatban nem használatosak, de a középértékekkel való kapcsolatukban figyelmet érdemelnek.

II. RÉSZ.

Mathematikai tárgyalás.

1. A kamatfüggvénynek az I. részben tárgyalt követeléseket kielégítő általános alakjait a függvényegyenletek módszerével fogjuk meghatározni. Levezetésünk alapgondolata a partiális isolatio elve, mivel a három változót egymástól függetlennek tekintjük; a levezetés így volta-képpen minden esetben három lépésben fokozatosan történik, a szerint, hogy melyik változó kapcsolatát elemezzük a másik két változónak állandó tartásával. Továbbá a már említett okokból elegendő két componens elem esetét tárgyalnunk.

¹⁾ A kamaterősségek esetében így jár el Broggi: *Versicherungsmathematik*. (Leipzig, Teubner. 1911.) 167. o. L. továbbá Boggio: *Sull'interesse continuo a tasso variabile etc.* (Torino, Bona. 1906.) 7. o.

A következőkben előforduló fontosabb függvényegyenletek megoldását a legegyszerűbb esetre fogjuk visszavezetni, tudniillik az

$$f(x) + f(y) = f(x + y)$$

egyenlet megoldására. Függvényegyenletet megoldani annyit jelent, hogy keressük az általános függvényalakot, mely x és y minden értékénél az egyenletnek eleget tesz. A felírt egyenletet a matematikai irodalomban — Cauchy óta — igen kimerítően tárgyalták, mivel alapvető mechanikai és geometriai problémák megoldása (így az emelő elve, a vector összeadásnak és a projectiv geometria alaptételének a folytonossági axioma nélküli felépítése) függ tőle.¹⁾

A megoldás karaktere a szerint irányodik, hogy függvénytanilag milyen közelebbi feltételeket szabunk; a kamatszámítás szempontjából nem szükséges az irodalomban tárgyalt tágabb értelmű mellékfeltételek bevezetése, hanem elegendő az a követelés, hogy $f(x)$ egyértékű folytonos függvény legyen.²⁾ Ismeretes, hogy az egyenletnek általános folytonos megoldása:

$$f(x) = ax$$

hol a tetszőleges állandó.³⁾

A bevezetett függvénytani megszorításnak elvi jelentősége csak az n -el való kapcsolat elemzésénél van, a mennyiben kezdettől fogva a tetszőleges időszakegységben való tőkésítést, vagyis az exponentialis felfogást vezetjük be a kamatos-kamat tárgyalásánál. A nem folytonos megoldások kizárását a kamatfüggvényre érvényes gyengébb feltételekkel is elérhetnők, a folytonos kamatozásból való kiindulás azonban az elméletet kezdettől fogva a matematikailag indokolt általános keretben tartja.⁴⁾

¹⁾ L. Encyclop. der mathemat. Wiss. Bd. II. 1. Heft 6 (798. oldal). Az alapvető függvényegyenlet újabb irodalmának és elméletének kimerítő tárgyalását l. Schimmack: *Axiomatische Untersuchungen über die Vektoraddition* c. göttingeni dissertatio-jában (Abhandl. der Kais. Leop-Carol. Deutschen Akademie der Naturforscher. Bd XC. 1. 1908.)

²⁾ A nem folytonos megoldások kizárása indokolva van gyakorlati esetünkben Schimmack (i. m. 32—35. o.) egy tételével, mely szerint a függvényegyenletek azon osztályára, melybe a következőkben előforduló összes egyenleteink tartoznak, jellemző, hogy megoldásuk vagy kizárólagosan folytonos (totalstetig) vagy kizárólagosan nem folytonos (totalunstetig.)

³⁾ L. pl. Broggi idézett művében 166. o.

⁴⁾ A kamatos kamatszámítás commerciali felfogásban levezetett képletének alapvetését külön nem tárgyaljuk, mivel a következők alapján összetétel útján nyerhető.

2. Mindenekelőtt az alapösszeg-tőkével való kapcsolatot elemezzük, e közben tehát a másik két adatot állandónak vesszük. (Egyszerűség kedvéért a következőkben a decursiv módon meghatározott alapösszeg-tőke esetére gondolunk és csak a felkamatolás formuláit vizsgáljuk.) A tőkére vonatkozó követelés így formulázható, ha e közben a másik két változót állandóan megtartjuk:

$$F(t_1) + F(t_2) = F(t_1 + t_2)$$

mely függvényegyenletnek általános folytonos megoldása:

$$F(t) = at$$

A kamatfüggvény alakja tehát ezen első lépés után:

$$f(t, n, p) = at \varphi(n, p)$$

Ez a tőkével való egyenes arányosság kifejezője.

3. A $\varphi(n, p)$ függvény tárgyalásánál külön kell választanunk az egyszerű kamatozás esetét (kamat a tőkétől külön tartatik) a kamatos kamatozás esetétől (kamat a tetszőleges időszakegység végén tőkésítés útján beleolvad a tőkébe). A kamatfüggvény elméletének kétféle kiindulópontja analog a függő, illetőleg a független valószínűségekből szerkesztett kiválási-rend kétféle fogalmazásával.

Vizsgáljuk meg második lépésben az n -nel való kapcsolatot.

a) Egyszerű kamatozás esete:

$$\varphi(n_1, p_1) + \varphi(n_2, p_2) = \varphi(n_1 + n_2, \pi)$$

a hol (n_1, p_1) és (n_2, p_2) egy tetszőleges feldarabolás és π a megfelelő középértéket jelenti. Ha a második lépésben p -t állandónak tekintjük:

$$\psi(n_1) + \psi(n_2) = \psi(n_1 + n_2)$$

vagyis

$$\psi(n) = bn$$

$$\varphi(n, p) = bn\chi(p)$$

és így

$$f(t, n, p) = abtn\chi(p)$$

b) Kamatos kamatozás esete:

$$\varphi(n_1, p_1) \varphi(n_2, p_2) = \varphi(n_1 + n_2, \pi)$$

és állandónak tekintve p -t:

$$\psi(n_1) \psi(n_2) = \psi(n_1 + n_2)$$

A $\psi(n) \equiv 0$ trivális megoldást nem számítván és megfigyelve, hogy a valós körben $\psi(n)$ csak pozitív lehet, helyettesítésünk legyen:¹⁾

$$\text{Log } \psi(n) = \xi(n)$$

a mi által:

$$\xi(n_1) + \xi(n_2) = \xi(n_1 + n_2)$$

és így az általános megoldás:

$$\xi(n) = b n$$

$$\psi(n) = e^{b n}$$

$$q(n, p) = e^{b n \chi(p)}$$

$$f(t, n, p) = a t e^{b n \chi(p)}$$

4. Harmadik lépésben a p -vel való kapcsolatot elemezzük. A tárgyalás lényeges eleme, hogy π helyébe melyik középértéket választjuk. Az I. részben felsorolt esetek közül az 1., 2. és 3 b) alattiak vehetők alapul; a 3 a) alattinak az általános esetben nincsen meg az associativ jellege.²⁾ Legczélszerűbb, ha az általános 3 b) alatti esetet vizsgáljuk, melynek megfelelő specialisálásaival adódnak a gyakorlatilag fontos típusok.

Legyen tehát

$$\pi = \sqrt[r]{\frac{n_1 p_1^r + n_2 p_2^r}{n_1 + n_2}}$$

Ezt az értéket behelyettesítve a $q(n, p)$ -re vonatkozó megfelelő függvényegyenletbe, miután q -helyébe az előző pontban már megállapított alakot választottuk, mind az egyszerű, mind a kamatos-kamat esetében arra jutunk, hogy $n_1 = n_2 = 1$ helyettesítéssel:

$$\chi(p_1) + \chi(p_2) = 2\chi\left(\sqrt[r]{\frac{p_1^r + p_2^r}{2}}\right)$$

Legyen:

$$\chi(p) = \eta(p^r) = \eta(u)$$

akkor

$$\eta(u_1) + \eta(u_2) = 2\eta\left(\frac{u_1 + u_2}{2}\right)$$

¹⁾ A következőkben a természetes logaritmus rendszert (Log) használjuk.

²⁾ Ezen középértékekre már két elem esetében azt nyerjük, hogy a kamatfüggvénynek szükség szerint való végességét követelvén $\chi(p) = \text{const.}$ az általános megoldás.

A kamatlábbal való kapcsolat tárgyalásánál ez az alapvető függvényegyenlet. A kamatfüggvénynek minden véges argumentumnál véges értékűnek kell lennie és e tekintetben csak $p = 0$ hely szorul még megfontolásra. A részletes tárgyalásnál ugyanis két esetet kell megkülönböztetnünk:

$\alpha.) \eta(0) = d$: véges érték, $r > 0$ -nak megfelelően:

Ebben az esetben a fenti függvény egyenlet alapján ($u_1 = 0, u_2 = u$ -ra):

$$d + \eta(u) = 2\eta\left(\frac{u}{2}\right)$$

tehát

$$2\eta\left(\frac{u_1 + u_2}{2}\right) = d + \eta(u_1 + u_2)$$

$$\eta(u_1) + \eta(u_2) = d + \eta(u_1 + u_2)$$

Ha:

$$\bar{\eta}(u) + d = \eta(u)$$

akkor:

$$\bar{\eta}(u_1) + \bar{\eta}(u_2) = \bar{\eta}(u_1 + u_2)$$

vagyis:

$$\bar{\eta}(u) = cu$$

$$\eta(u) = cu + d$$

$$\chi(p) = cp^r + d$$

$\beta.) \eta(0) = \infty$, ez az $r < 0$ esetnél fordul elő:

A megfelelő függvényegyenletek mutatják, hogy $r < 0$ felvétellel minden helyen végeességet követelve az általános megoldás:

$$\chi(p) = \chi(0) = \text{const}$$

Ha a 0 helyen és a végesben *csak itt* feladjuk a végeesség követelését, az általános megoldás alakja ugyanaz, mint az $\alpha)$ esetben. Már ez a körülmény is gyakorlatilag kizárja az $r < 0$ felvételt, mivel a levezetendő képletek a $p = 0$ esetben ellenkeznének a gyakorlati felfogással.

Ugyancsak a $\beta.)$ esettel van dolgunk, midőn a geometriai középértéket vesszük alapul és logaritmikus helyettesítéssel a függvényegyenletet visszavezetjük az arithmetikai középérték esetére; ez alkalommal is nem tekintvén a $\chi(p) = \text{const.}$ speciális megoldást, az általános megoldás megszerkesztésekor a 0 helyen és csak itt fel kellene adnunk a gyakorlat követelését. Látni fogjuk, hogy ebben az esetben a gyakorlati

felfogással való összhangot úgy állítjuk helyre, hogy a kamatos kamatnál a középérték megmaradását nem a kamatlábra, hanem a 0-tól mindig különböző kamattényezőre mondjuk ki.

Ezen elméleti megfontolások előrebocsátása után sorra vehetjük a kamatláb-középértékek megmaradásának különböző eseteit.

a) Egyszerű kamatozás esete:

Az általános hatványközép megmaradásának követelése az $r > 0$ esetben a következőket adja:

$$f(t, n, p) = A t n p^r + B t n$$

a hol A és B állandókat jelentenek.

Lévén értelme szerint:

$$f(t, n, 0) = 0$$

következik, hogy $B = 0$.

A képlet legczélszerűbb alakját nyerjük, ha a kamatlábra ezt az általános definitiót választjuk:

$$f(1, 1, p) = p^r$$

akkor ugyanis $A = 1$ és az általános kamatfüggvény:

$$f(t, n, p) = t n p^r$$

vagyis a felkamatoztatott érték:

$$T = t + f(t, n, p) = t(1 + n p^r)$$

Látjuk tehát, hogy a gyakorlat azt a legegyszerűbb és az adós érdekét szolgáló esetet vette alapul, melyben a kamatláb definitiója

$$f(1, 1, p) = p$$

vagyis $r = 1$. Az egyszerű kamatozás szokásos képletét nyerjük, ha a kamatlábak arithmetikai középértékének megmaradását követeljük.

Ha $r < 0$, nem juthatunk a szokásos képletre; a 0 helyen való viselkedés és a kamatlábbal való fordított arányosság nem egyezik meg a gyakorlati tényekkel. A megfelelő középértékek kisebbek az arithmetikainál; ez tényleg az adós érdeke szerint a megfelelő képletekben is a kamatlábbal való fordított arányosságban jutna kifejezésre. A hitelezőnek módjában állana azonban ezen a körülményen segítenie, a meny-nyiben a kamatozás eredeti értelmének megfordításával kis kamatlábat igyekeznék elérni; a dolog lényege tehát nem változnék, a művelet számtani kifejezése pedig felesleges módon komplikálódna. Így például a harmonikus középérték megmaradása az

$$f(1, 1, p) = \frac{1}{p}$$

czélszerű definitióra és az

$$f(t, n, p) = \frac{tn}{p}$$

kamatfüggvényre vezetne [új értelem volna: $f(t, n, 0) = \infty$]

A kamatlábak geometriai középértékének megmaradása a

$$\chi(p_1) + \chi(p_2) = 2\chi\left(\sqrt{p_1 p_2}\right)$$

egyenletre vezetne, mely a

$$\chi(p) = \xi(\text{Log } p)$$

helyettesítéssel alakilag az előbbi $r=1$ esetre redukálódik, úgy, hogy végül az általános megoldás:

$$f(t, n, p) = A t n \text{Log } p + B t n$$

Ez a képlet a $p=0$ helyen való viselkedése miatt nem felel meg a gyakorlati szokás igényeinek. Használata is a mindennapi praxisban túlságosan nehézkes volna, noha az adós érdekét jobban szolgálná, a mi azzal is egyezik, hogy a geometriai középérték kisebb az aritmetikainál. Általában volna:

$$A = f(1, 1, e) - f(1, 1, 1) \text{ és } B = f(1, 1, 1)$$

Legczélszerűbb felvétel ebben az esetben, ha a kamatozás egységárának az adósra nézve tényleg előnyös következő definitióját választanók:

$$f(1, 1, p) = \text{Log } p$$

vagyis ($A=1, B=0$):

$$f(t, n, p) = t n \text{Log } p$$

$$T = t(1 + n \text{Log } p)$$

b) Kamatos kamatozás esete:

Az általános hatványközép megmaradása a következőt adja:

$$f(t, n, p) = a t e^{(A p^r + B) n}$$

Lévén a kamatoskamat értelme szerint

$$f(t, 0, p) = t$$

következik, hogy $a=1$

Czélyszerű új definitio volna:

$$f(1, 1, p) = e^{p^r}$$

akkor ugyanis $A = 1$ és $B = 0$; úgy, hogy:

$$f(t, n, p) = te^{np^r}$$

Az arithmetikai középérték megmaradása ($r = 1$) nem szolgálná — mint az I. részben láttuk — az adós érdekét; a harmonikus középérték megmaradása ($r = -1$) ellenkeznék a gyakorlat tényeivel. A geometriai középérték megmaradása ($r = 1, p: \text{Log } p$) a $p = 0$ helyet illetőleg ellenkeznék a gyakorlati felfogással.¹⁾ Így jutunk rá arra, hogy a geometriai középérték megmaradását a kamatláb olyan összetételére postuláljuk, mely minden esetben a 0-tól különböző, a mi által az általános megoldás a 0 helyre vonatkozó újabb mellékfeltétel nélkül használható. A kamatláb helyébe a kamattényezőt

$$v = 1 + p$$

-t helyettesítve postulatunkaink sorában, a geometriai középérték megmaradásához tartozóan ezt nyerjük:

$$f(t, n, v) = t \left(v^A e^B \right)^n$$

Az

$$f(1, 1, v) = v$$

definitioval: $A = 1$ és $B = 0$, úgy, hogy végül:

$$f(t, n, v) = tv^n$$

Ez a gyakorlatban alkalmazott alak. A *kamatos-kamatszámítás szokásos képletét nyerjük, ha a kamattényezők geometriai középértékének megmaradását követeljük.*

A kamaterősség (δ : Verzinsungsintensität, force of interest) a tetszőleges időszakegységben való tőkésítés mértékének elvont határértéke, ha az időszakegység tetszőlegesen kicsiny; ismeretes, hogy

$$\delta = \text{Log } v$$

¹⁾ Képletünk volna:

$$f(t, n, p) = t (p^A e^B)^n$$

a hol:

$$A = \text{Log } f(1, 1, e) - \text{Log } f(1, 1, 1) \text{ és } B = \text{Log } f(1, 1, 1)$$

A gyakorlati tényekkel ellenkező definitióval:

$$f(1, 1, p) = p$$

elérhetnők, hogy czélszerűen: $A = 1$ és $B = 0$.

A szokásos eljárással tehát a kamaterősségek arithmetikai középértéke marad meg. A mint ebben a határesetben az utólagos (decursiv) és az előleges (anticipativ) kamatozás fogalma összeesik, úgy helyettesíthető ebben a határesetben a kamattényező geometriai középértékének megmaradása a kamatlábhatarértékek arithmetikai középértékének megmaradásával. Ténylegesen adott esetben a kamatlábak arithmetikai középértékének megmaradása csak azon mértékben vehető első megközelítő felfogásnak, a mennyiben (lévén $p < 1$):

$$\text{Log}(1 + p) \sim p$$

5. Nem akarván a matematikai tárgyalást túlságosan részletezni, az általános esetből vezettük le eredményeinket, a nélkül, hogy a postulatum-rendszer teljességének elméleti kérdését tovább fejtegettük volna. Végeredményben azt látjuk, hogy a gyakorlatban szokásos kamatszámítási képletek felépítése formailag teljesen követi azokat az elveket, melyeket az általános gazdasági matematikai alapvetéssel megállapíthattunk.

Goldziher Károly.

Megtámadhatlan biztosítási kötvények.

Általános és jogos a panasz, hogy a biztosítási üzem lényege felől — annak úgy jogi, mint gazdasági vonatkozásait tekintve — még a műveltebb társadalmi osztályokban is, fontosságával arányban semmiképpen sem álló tájékoztatlanság, sőt egy kis túlzással mondhatni, tudatlanság uralkodik. E tény forrásának keresése e cikk keretét meghaladná, de oka nagyrészt bizonyára az, hogy a művelődési góczokon, főképpen az egyetemeken e tárgyú előadások nem tartatnak, illetve csak a főtanulmánytárgy — a kereskedelmi törvény — keretében s így annak oktatása alárendelt jelentőségű, tehát hiányos is. Pedig jogászra épp úgy mint nemzetgazdászra, de a közigazgatás ágainak bármelyikében működő köztisztviselőre is egyaránt fontos a biztosítási üzem ismerete. A bírónak — szolgálja az igazságszolgáltatás bármelyik ágát is — épp oly járatosnak kell lennie a biztosítás jogi és közgazdasági vonatkozásaiban, mint a közigazgatási tisztviselőnek vagy nemzetgazdásznak, a ki a mai fejlett ipari és gazdasági viszonyok között naponta juthat ama helyzetbe, hogy e kérdésekben való járatlansága esetén, hivatásából folyólag eléje kerülő hasontárgyú kérdéseket megoldani nem tud. A bíró elé legtöbbször a biztosítási szerződési jog egy-egy kérdése kerül ugyan, — minő például a közlési kötelezettség kérdése, — de ez is nemcsak a biztosítási jognak, hanem a biztosítási üzem gazdasági alapjainak ismeretét is feltételezi. Majd biztosító részvénytársaságok vagy biztosítási szövetkezetek jelentkeznek cégük bejegyzése iránt. Nem ritkán merül fel ama fontos kérdés, hogy valamely vállalat valóban biztosítási vállalatnak tekintendő-e, hogy tehát az azokra vonatkozólag fennálló törvények és törvényes szabályok alkalmazandók reája vagy sem! A szociális biztosítások számos kérdésével a közigazgatási hatóságok és szakbíróságok foglalkoznak, de e kérdések eldöntéséhez is a biztosítási magánjog ismerete is szükséges. Mindezeknek pedig az a logikai folyománya, hogy a felsőbb tanintézetekben, különösen az egyetemeken, a biztosításnak jogi és nemzetgazdasági vonatkozásaival és kérdéseivel a mainál behatóbban kell foglalkozni!

Az elmondottak helyességét mi sem bizonyítja jobban, mint a felvetett thema, melylyel cikkem keretében foglalkozni kívánok. A biztosítási szerződések — közkeletűbb nyelven szólva, a *biztosítási kötvények* — megtámadhatatlanságának kérdése ugyanis oly számos vonatkozásában érinti a biztosítási üzemet, a biztosításnak alapelveit, célját és annak erkölcsi létjogosultságát, hogy a biztosításnak jogi, gazdasági és társadalompolitikai jelentősége még e tisztán joginak látszó tárgynál is erősen kifejezésre jut. Egyaránt érdekelheti tehát a nemzetgazdászt, jogászt és politikust. *Nemzetgazdasági* szempontból ugyanis bizonyos, hogy az egyén, kereseti képességének szempontjából, bizonyos értéket képvisel, a mely érték, halál folytán megsemmisülése esetén, az életbiztosítás révén többé-kevésbé megtérül. Megtérül pedig nem csak az elhalt egyén közvetlen hozzátartozóinak, de megtérül a köznek is, midőn az elhalt hátramaradottainak kisebb-nagyobb fokú ellátásáról — tehát a köznek ezirányú tehermentesítéséről — gondoskodik. Nem lehet tehát semmiképpen sem közömbös az, hogy bizonyos esetekben a biztosító a kapott értékek — a biztosítási díjak — ellenében feltétlenül és minden körülmények között — tekintet nélkül a bekövetkezett esemény okára, — megfizeti-e a biztosított összeget a kedvezményezettnek vagy sem, illetve, hogy fizetési kötelezettségét csak bizonyos esetekre szorítja vagy bizonyos feltételekhez köti. *Jogi* szempontból fontosnak látszik, hogy a tételes törvények és a biztosítók biztosítási feltételei mennyiben befolyásolják vagy érintik a biztosító abbeli kötelezettségét, hogy a biztosított halála esetén a biztosított összeget kifizetni tartozik, illetve, hogy bizonyos esetekben van-e joga ebbeli kötelezettségét csak bizonyos korlátozással vagy éppen nem teljesíteni. *Socialis* szempontból tagadhatatlanul tetszetősnek — s az első pillanatra talán értékesnek is — látszik a biztosítási szerződések azon alakja, melynél a biztosított a biztosítási szerződéssel elérni szándékozt célját — a biztosított összegnek a kedvezményezett részére való juttatását — minden esetben eléri. Hogy az ilyen biztosítási szerződés azonban mennyiben egyeztethető össze a biztosítás szellemével s erkölcsi és gazdasági alapjaival, ez más kérdés. Épp azért *társadalompolitikai* szempontból nem kevésbé fontos kérdés az, hogy vajjon ott, a hol a tételes törvény a biztosításban érdekelt feleknek korlátlan szerződési szabadságot enged, indokolt-e a szerződési szabadságnak fenntartása, ha ez magasabb társadalmi erkölcsök rovására szabaddossággá fajul, a megtámadhatatlan biztosítási szerződések révén módot nyújtván a jó erkölcsökbe ütköző cselekedetek elkövetése vagy előidézése útján a biztosított összegek elnyerésére.

E kérdésekkel kívánok — tárgyam sokoldalúságához mérten rövid cikkemben — foglalkozni.

* * *

Az életbiztosítási kötvények megtámadhatóságának okai lényegileg két csoportba tartoznak.

Az egyik csoportba azok, melyek a biztosítási szerződés megkötése alkalmával a közlési kötelezettségnek a biztosított részéről történő megsértésében nyilvánulnak;

a másikba a biztosított (illetve a szerződő vagy kedvezményezett) abbeli tényei, a melyekkel a biztosított esemény bekövetkeztét vétkes gondatlansággal vagy szándékosan előidézi vagy akár active akár passive siettet.

Minden egyéb eset e két csoport valamelyike alá szubsumálható.

Az első csoportba tartozó megtámadási okokat illetően, elsősorban is meg kell állapítanunk ama tényt, hogy az életbiztosítási szerződések létrejötte eminenter feltételezi a felek, különösen a biztosított jóhiszeműségét. Az összes ez irányú törvényhozások, de a theoretikusok is, egyértelműen hangoztatják, hogy a biztosítási szerződés a felek „különös bizalmán” kell, hogy fölépüljön. Indokát ez abban találja, hogy úgy a biztosított szerződéskötés körüli magatartása, mint a biztosítónak a biztosított szempontjából egyedül fontos erkölcsi és anyagi megbízhatósága, vagy épen nem, vagy igen nehezen ellenőrizhető. Míg azonban a biztosító anyagi bonitása az ezirányú törvényes rendelkezések folytán legnagyobbbrészt biztosítottnak látszik, addig a biztosító, a biztosított erkölcsi bonitása: a biztosítási szerződés körüli jóhiszemű eljárása tekintetében csak annyiban látszik védettnek, amennyiben tételes törvény a biztosítani szándékozó feleket bevallásra és e körüli igazmondásra kötelezi oly körülmények tekintetében, melyek a biztosítás elvállalása szempontjából befolyással bírónak látszanak. A törvény által statuált eme *közlési kötelezettség* képezi tehát első látszatra az egyedüli kautélát arra, hogy a biztosító a biztosított részéről, a szerződés céljától elütő jogtalan vagyoni előnyök szerzésére felhasználható ne legyen. Az utolsó években egyes — többnyire amerikai — biztosítók illojalis versenye révén köttetnek és kezdettek elterjedni oly biztosítások, melyek minden tételes törvényben szükségesnek elismert közlési kötelezettség teljes vagy nagy részbeni mellőzésével, korlátlanul vagy rövid időbeli korlátozással, az úgynevezett megtámadhatlan életbiztosítási kötvények teremtték meg; sietek kijelenteni, hogy nézetem szerint a biztosítási üzem erkölcsi és — bár itt másodrendű — anyagi kárára is.

A megtámadhatlan életbiztosítási kötvények gyakorlati jogosultságának eldöntése körül a felvetett irányban első kérdés az, hogy a közlési kötelezettség a biztosítási ügylet oly lényeges feltételét képezi-e, a mely nélkül biztosítási ügylet létrejötte — annak jogi és üzleti természetéből folyólag — józanul el nem képzelhető, vagy pedig csupán a biztosítási

szerződés alaki létrejöttének egyik eleme, egyik fázisa ez, a mely nélkül a szerződés tartalmilag épp úgy construálható, mint azzal, a nélkül hogy ez által ez a biztosítási üzlet lényegével és természetével ellenkezésbe jutna. Hogy ezen kérdésre válaszolhassunk, elsősorban is tisztába kell jönnünk a közlési kötelezettségnek, e helyen eminenter az életbiztosításra vonatkozó jogi természetével.

Ellentétben azon sokirányú nézettel, a mely szerint a közlési kötelezettség célja jogilag csupán a szerződés tárgyának pontos körülírása, illetve ennek szükségessége, nézetem szerint a közlési kötelezettség helyes megokolását egyedül és kizárólag a biztosítási üzlet technikai alapjaiban kell keresnünk. A biztosítási ügylet technikai alapjai ugyanis statisztikai tömegmegfigyelések eredményei, bizonyos események gyakorisága, azok előfordulásának neme és mikéntje tekintetében. A halandósági statisztika például felvilágosítást ad az irányban, hogy ugyanolyan korú és a megfigyelés tárgyát képezett bizonyos számú egyének elhalálása, a megfigyelt időtartamon belül milyen módon folyt le. A technikai alapok tehát bár tapasztalatokon nyugszanak, a biztosító részére nem szolgáltatnak bizonyosságot a kötött vagy kötendő concret ügylet mikénti lefolyására néze, hanem csak a megfigyelt kockázatok nagyobb vagy kisebb számához mérten arra, hogy azok a megfigyeltekhez hasonló módon fognak kialakulni, lejátszódni, mint maguk a megfigyeltek. A tapasztalat azt mutatja, hogy hasonló veszélyeknek kitett nagyszámú oly kockázatok közül, a melyek a biztosított veszélyhez való viszonylatukban és ennek szempontjából egyenértékűeknek tekintendők, a kár által tényleg sújtottaknak a veszéllyel fenyegetett kockázatokhoz való aránya, csak bizonyos szűk korlátok között szokott ingadozni és hogy ezen ingadozásokra, illetve eltérésekre a „Nagyszámok Törvénye“ teljes mértékben érvényesül. E szabály szerint az ingadozások annál kisebbek, minél nagyobb a biztosított kockázatok száma. Ezzel egyszersmind a biztosítási üzemből a nagybani üzlet szükségessége is adva van. A Nagyszámok Törvényének alkalmazhatósága feltételezi azonban, hogy az egyes kockázatok egymástól, valamint minden közös harmadik okozatótól függetlenek legyenek. Ezen feltétel megvalósítása azonban csak bizonyos speciális intézkedések szem előtt tartásával érhető el. (Például a kockázatok kumulálásának mellőzése). A miből ismét az következik, hogy a biztosítási üzlet csak racionálisan, bizonyos határozottan körülírt üzleti elvek és szabályok szem előtt tartásával folytatható. Csak így lehet a biztosító a technikai alapok segélyével abban a helyzetben, hogy üzlete körében a biztosítás tárgyát képező veszély bekövetkeztének valószínűségéről véleményt vagy számításszerű alapot nyerjen és hogy ennek segélyével a kockázatoknak megfelelő nettodíjakat: a koc-

kázatoknak számításszerű egyenértékét, legalább is megközelítő biztonsággal megállapíthassa.

Az általam felvetett kérdés tekintetében azonban nem a biztosítás technikai alapjainak itt rajzolt funktiója főképpen az, a mi bennünket érdekel, hanem inkább ezeknek constructiója, statistikai felépítése. Tapasztalatszerűleg ugyanis hasonló nemű kockázatok (pl. elhalálozási valószínűsége az ugyanolyan korú személyeknek stb.) rendszerint nem azonosak; egymás között nagyobb vagy kisebb eltéréseket mutatnak, a melyek speciális, a biztosítás szempontjából kedvező vagy kedvezőtlen természetűnek tüntetik fel azokat a biztosított esemény bekövetkezésének lehetősége és valószínűsége szerint. A statistikai tapasztalatok, a melyek valamely biztosítási üzem technikai alapjaiban értékesítvék, az egyes kockázatok ezen egyenetlenségeit figyelemre méltathatják és ignorálhatják. Az egyenetlenséget figyelmükre méltatják akkor, ha csak oly válogatott kockázatokat tesznek megfigyelés tárgyává, a melyek ennek megfelelő különös vizsgálat és megállapítás útján veszélymomentumaik tekintetében egyenértékűeknek minősítették és melyek tehát valószínűségi következtetéseikben ezen megfigyelések eredményét értékesítik. Ignorálják ezen egyenlőtlenségeket azok, a melyek általában a minőségileg ki nem selejtezett, csak általában bizonyos nemű veszélynek kitett megfigyelési anyagot értékesítenek, a fenyegető veszély bekövetkezésének valószínűsége tekintetében. A biztosító üzleti ténykedése a biztosítási ajánlatok elintézése körül, szükségképpen tehát a technikai alapok constructiójához igazodik. Az első esetben ugyanis kell, hogy a biztosító lehetőleg megbízható ítéletet alkosson magának, hogy a concret eset kockázata, technikai alapjaiban értékesített melyik kockázattal azonos, illetve, hogy annak egyik vagy másik kiválasztott kockázatával azonos-e vagy sem. E célból pedig, minden egyes esetben mindazon tényeknek ismeretére szüksége van, a melyek a veszélymomentumoknak megítélése, a biztosított esemény beállásának valószínűsége tekintetében reá nézve jelentőséggel bírnak. A második esetben a biztosító, — mint könnyen átlátható — fel van mentve annak szükségessége alól, hogy a neki felajánlott kockázatot, annak egyes, a biztosított veszély tekintetében befolyással bírható különleges tulajdonságai szempontjából mérlegelje.

Teoreticze nem is áll útjában semmi annak, hogy a biztosító technikai alapjait akár az egyik, akár a másik módon construálja. A biztosítási üzem keretében e technikai alapok mindkét alakulatát megtalálhatjuk. Azon biztosítási ágak és általában a biztosítási ügyvitel azon módjai és nemei azonban, a melyek technikai bázisuk folytán az egyes kockázatok veszélymomentumainak egyáltalában nem, vagy csupán a biztosított kora

tekintetében tulajdonítanak fontosságot, tehát a biztosítottnak más irányú közlési kötelezettségét nem ismerik (megélési biztosításoknál fordul elő), úgy számuk, mint gazdasági jelentőségük tekintetében messze mögötte maradnak a többi biztosítási ágaknak, a melyek technikai alapjaiknak megfelelőleg a kockázatok megválasztását teszik szükségessé. Az utóbbiak képezik a szabályt, az előbbiek a kivételt. Ez a gazdasági individualismus egyik folyamánya, a mely napjainkban egyébként egész közgazdasági életünket jellemzi. A biztosítás gazdasági alapja a veszélyközösségen nyugszik, a szövetkezőkben, a melyek megadják a lehetőséget arra, hogy az egyest érő kár, az ugyanolyan veszélyek által fenyegetett személyek többségére, illetve érdekösszeségére felosztassék. Az ezzel szemben álló ellenszolgáltatás — a díj — minél alacsonyabb, annál nagyobb az egyén szempontjából a biztosításnak gazdasági jelentősége. A gazdasági individualismus követeli tehát azt is, hogy az egyes kockázatok a káros esemény beálltának valószínűségéhez való viszonylatukhoz mérten méltattassanak figyelemre. Akár a célból, hogy a veszélyes vagy egészen rossz kockázatok, a biztosításból teljesen kizárassanak; akár azért, hogy a kockázatok közötti eltérések, a biztosított társak között, a járlékok magassága útján vagy egyéb módon kiegyenlíttessenek. Nagyon messze vezetne a felvett themának ez iránybani fejtegetése. Elég legyen csak arra utalni, hogy a kockázatok megválasztásának rendszere, a biztosítási üzem által kellett, hogy recipiáltassék, ha gyakorlati eredményeket akar elérni. Minden más eljárás a magánbiztosító társaságok tönkjét eredményezte volna. Mert ez esetben a biztosítót csak a rossz kockázatok keresték volna fel, míg a jobbak kerültek volna azt, az épp ezen oknál fogva szükségképpen túl magas díjai folytán.

A kifejtettek alapján, a közlési kötelezettség lényege a biztosítási üzem technikai alapjaiban ezek constructiójának mikéntjében rejlik. Kiténik ezekből az is, hogy a biztosítási üzletet nem lehet úgy, mint bármely más kereskedelmi vagy ipari vállalkozást tetszés szerinti módon folytatni. A biztosítási üzem, hogy a siker reményével folytatható legyen, szükségképpen az egyéni mérlegeléstől független berendezést: a technikai alapok létezését feltételezi. E technikai alapok nem csupán az üzlet hasznos és jövedelmező folytatásának egyik feltételét képezik, hanem ezek nélkülözhetetlen, gyakran törvény által követelt és ellenőrzött alapjait képezik a biztosítási üzemnek. Ezen functiójukban a technikai alapok egész sorában a fontosabbnál-fontosabb jogkérdéseknek hatékonyan érvényesülnek. A biztosítónak számítása, a veszély terjedelme és valószínűsége, valamint ezzel szemben a veszély ellenértékét képező biztosítási díj kiszámításai ezeken alapszanak. Ezen számítások technikailag fixirozva vannak és a biztosító önkényétől függetlenek. Alapját képezik

ezek a biztosító egész üzleti ügyvitelének (tartalékozás, visszavásárlás, tőkésítés stb.) a melyek a biztosítási szerződéses viszony kialakulására fontos kihatással bírnak.

Ha ezek után bizonyosnak látszik, hogy a biztosítási üzemben a technikai elem teljes mértékben érvényre jut, úgy ennek egyszerű és természetes folyománya, hogy a technikai alapok által feltételezett üzemi szabályok hatályossága is jogilag kell, hogy biztosítsák. Ezek részben köz-, részben magánjogi természetűek. A magánjogú természetű rendszabályok körébe esik elsősorban is: a közlési kötelezettség alapelveinek törvényes sanctiója. A közlési kötelezettség lelkiismeretes teljesítése — a miként fentebb ismételve kifejtettem — kell, hogy a biztosító által megköveteltessék, a kockázatoknak technikailag megkövetelt kiválasztásához. Ezen funkciójában a közlési kötelezettség pontos betartása a technikai alapok alkalmazhatóságának essentialis előfeltétele. Ezzel a közlési kötelezettség jogi szempontjából való mikénti kezelése, de lege ferenda is adva van. Elvileg kimondandó tehát, hogy a biztosítóra nézve a biztosítási szerződés jogi hatálya attól függ, hogy a biztosított, illetve szerződő a technikailag releváns veszélymomentumokat vele közli. Ha az előfeltétel nem teljesült, úgy a biztosító szerződésben vállalt kötelezettségeihez kötve nincs.

Ha már most mindezen itt kifejtetteket helyesnek elismerjük, főképpen helyesnek elismerjük azt, hogy a kockázat kiválasztásának következetes keresztülvitele nélkül észszerű és sikeres biztosítási üzem el sem képzelhető és ha helyesnek ismerjük el azt, hogy a közlési kötelezettségnek fentartása, a kockázat megválasztásához feltétlenül szükséges, úgy a felvett irányban a megvitatás tárgyát képező kérdést csak aképpen oldhatjuk meg, hogy az *oly irányú megtámadhatlan biztosítási kötvények meghonosulása, a melyek a közlési kötelezettség elejtésével járnának karöltve, úgy a biztosítási üzem és a tisztes kereskedői elvek, mint a társadalmi morál szempontjából feltétlenül elvetendő.* Tág teret nyitna ez a biztosításnak dolosus s a biztosításban rejlő anyagi előnyök rosszhiszemű, de megtorolhatlan kihasználására. A napjainkban itt-ott divó 1—3 évi fennállás után kimondott megtámadhatlanság, már eddig is, ha talán nem is romboló anyagi károkban, de a biztosított anyag átlagos morális nivójának súlyedésében bizonyára érezteti hatását. A közlési kötelezettség elejtésével létrejövő megtámadhatlan életbiztosítási szerződések egyenes dekadentiát jelentenének a biztosítási üzem fejlődésében, kifejezett szerencseszerződéseké sülyesztenék azokat, azokká, amik hajdanában a biztosítási eszme megindulásakor a valóságban voltak.

* * *

A megtámadható biztosítási ügyletek másik csoportjába tartoznak azok, melyeknél a megtámadás okát a *biztosított szándékos vagy gondatlan cselekménye képezi*. E cselekmények között a felvetett kérdéssel való vonatkozásban első helyen az *öngyilkosság* az, a mely már az esetek gyakorisága folytán is bennünket különösen érdekelhet. Érdekel pedig azért, mert a biztosítók csaknem kivétel nélkül — több-kevesebb korlátozással talán, de elvileg mindannyian — a biztosított öngyilkosság esetén bekövetkezett halálát is kockázatuk körébe bevonták és ilyen módon a megtámadhatatlan biztosítási kötvényeknek illetve szerződéseknek oly faját honosították meg, a mely a biztosítás szellemével ellentétben, a biztosított szándékos cselekménye vagy mulasztása útján előidézett eseményeket is biztosítottaknak elismert. Nem érdektelen e helyen a biztosítási üzem fejlődésének nyomait azon az úton követni, a melyen haladva odáig jutott, hol a biztosítás szellemének legteljesebb negatívumával a biztosított szándékos⁷ cselekménye legeklatánsabb nyilvánulását — a biztosított öngyilkosságát — kockázatának körébe vonta.

Az életbiztosítási ipar fejlődésének kezdő korában a biztosító állandóan arra törekedett, hogy az életbiztosítási szerződésből reá háramló felelősségnek körét lehetőleg megszorítsa. Az ország határain kívül való utazás, ragályos betegség, háború vagy belső zavarok, a biztosítási feltételek szerint a biztosítási szerződés hatályának megszűntét illetve ideiglenes felfüggesztését vonták maguk után. Ugyancsak ily joghatálylyal ruházta fel a biztosítási szerződés a hosszabb időre szóló szabadságvesztésbüntetéseket, kicsapongó életmódot, vagy más oly élethivatásra való áttérést, a mely a biztosító kockázatát növelte; épp így bírálta el kockázatainak szempontjából a könnyelműen vagy gondatlanságból előidézett halált, az életet veszélyeztető cselekményt, öngyilkosságot stbbit, közömbös lévén az utolsó esetben az is, hogy az beszámítható vagy beszámíthatatlan állapotban követtetett-e el. Az életbiztosítási feltételeknek a biztosítottak érdekében történő gyökeres átalakulása csak a múlt század 80-as éveinek vége felé következett be. Eme átalakulás mellett is azonban következetesen ragaszkodott a biztosító a jogélet ama alapelveihez, hogy a biztosítási, különösen az életbiztosítási szerződések a szerződő felek mindegyike részéről különös bizalmat feltételeznek. Ezen alapelv következetes elismerésének folyománya volt az után az is, hogy az életbiztosítási szerződések megtámadása tovább is mindazon esetekben jogosnak ismertetett el, melyekben a szerződő felek egyike a szerződési hűség elve ellen bármely irányban vétett, a mi pedig a halál szándékos előidézése esetén eminenter fennforgott.

A 80-as évek kezdetéig a biztosítási technika az öngyilkosság kérdésével szemben többé-kevésbé azonos álláspontot foglalt el. Az ön-

gyilkosság esetében ugyanis a biztosító a teljes díjtartalékot illetve az összes befizetett díjakat visszafizette és közömbösnek tekintette azt, hogy vajjon az öngyilkosság beszámítható vagy beszámíthatatlan állapotban követetett-e el, nemkülönben azt is, hogy a biztosítási feltételek különböző joghatályokat fűznek-e ahhoz vagy sem. Ugyanazon állásponton volt az ítélkező bíró is. Kétségtelen azonban, hogy a biztosítási szerződésből eredő igény elvesztése az esetben, ha a biztosított eseményt maga a biztosított öngyilkossága idézte elő, azonban az öngyilkosság elkövetése időpontjában *be nem számítható lelkiállapotban* volt, igen szigorú praejudiciumnak volt tekintendő. Ha ugyanis e cselekmény a szabad akaratelhatározást kizáró lelki zavarban követetik el, úgy az öngyilkosság épp oly betegségnek tekintendő, mint minden más esemény, melynek kockázatát a biztosító az életbiztosítás lényegéből folyólag eo ipso viselni tartozik. Ezen alapelvnek az öngyilkos-biztosított hátramaradt hozzátartozói érdekében való következetes keresztülvitele feltétlenül szükséges és kívánatos. Ezen szükségnek teljes felismeréséből kiindulva, egyes biztosító-társaságok ki is fizetik a teljes biztosított összeget az esetben, ha az öngyilkosságot a biztosított teljesen beszámíthatatlan állapotban követte el; ugyancsak ennek megfelelő értelemben alakították át e biztosítók biztosítási feltételeiket is. Ezzel eltentében a biztosítóknak egy nagy része, még ma sem vette fel életbiztosítási feltételei közé azon rendelkezést, hogy beszámíthatatlan lelkiállapotban elkövetett öngyilkosság esetén a biztosítási összeget kifizeti, sőt legnagyobb részük világosan, kifejezetten azon kikötést vette be biztosítási feltételeibe, hogy öngyilkosság esetén, akár beszámítható, akár *be nem számítható* állapotban követetett legyen el az, ki nem fizetik a biztosítási összeget.

Lássuk ezzel szemben minő álláspontot foglal el a tételes jog és joggyakorlat.

A tételes törvények általában azon elvi állásponton vannak, hogy a biztosított szándékos cselekménye folytán bekövetkezett biztosított esemény — mint a biztosítás szellemével ellenkező — a biztosító kockázatán kívül esik. Ily esetekben a biztosítót a biztosított összeg fizetésének kötelezettsége egészben, de legtöbb esetben nagy részben nem terheli.

A biztosítási szerződésekről szóló *német törvény* — mint a legmodernebb hasontárgyú törvények egyike — 169. §-ában például azon rendelkezést tartalmazza, hogy a biztosító fizetési kötelezettsége érintetlenül fennáll, ha a biztosított a halálát előidéző cselekményt szabadakarat-elhatározását kizáró elmebeli állapotának beteges zavarában követte el. Közömbös lévén, hogy a biztosított azt nyomban a biztosítási szerződés megkötése után, vagy évekkel követőleg követte-e el. E törvény 172. §-ában

fentidézett rendelkezését abszolút hatállyal ruházta föl, tehát az ezzel ellenkező kikötés lehetőségét illetve érvényét kizárta.

A magyar Kereskedelmi Törvény 504. §-a a biztosított öngyilkossága esetén a biztosítót, a biztosított összeg fizetésére nem, csupán a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ részének visszafizetésére kötelezi. Nem tesz különbséget a között, hogy az öngyilkosság a biztosított beszámítható vagy beszámíthatatlan elmebeli állapotában követtetett-e el, tehát a törvényből folyólag az abban foglalt rendelkezések szempontjából e körülmény teljesen közömbös.

A *biztosítási feltételek* — a miként már fentebb vázoltam — kevés kivétellel öngyilkosság esetén az igényjogosultnak a biztosított összeghez való igényét el nem ismerik, s csak a díjtartalékot adják ki, tekintet nélkül arra, hogy az öngyilkosság minő elmebeli állapotban követtetett el. A biztosítási feltételeknek azonban a díjtartalék kiadását ígérő rendelkezése, a Kereskedelmi Törvény 504. §-ának a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ részének visszafizetését statuáló rendelkezésénél azonban mégis sokkal kedvezőbb, mert az előbbi az utóbbinál sokkal nagyobb összegre rug. Kifizetik azonban a teljes biztosított összeget a biztosítók csaknem kivétel nélkül, ha a biztosításnak megkötésétől számított bizonyos idő (1—3 év) már eltelt.

A mi most már a magyar *joggyakorlatot* illeti, hosszú időn keresztül ez azon álláspontot vallotta, hogy a beszámíthatatlan állapotban elkövetett öngyilkosság nem tekinthető a valóságban a biztosított szándékos és tudatos cselekményének, nem tekinthető öngyilkosságnak és e minősítése folytán a biztosított eseménynek beszámíthatatlan állapotban elkövetett előidézését sem minősítette olyannak, a mely a biztosítónak, a biztosított összeg fizetése tekintetében fennálló kötelezettségét korlátozni vagy megszüntetni alkalmas lett volna. A magyar biztosítók nagy része biztosítási feltételeiben ennek daczára következetesen ragaszkodott és ragaszkodik ma is ama álláspontjához, hogy az öngyilkosság folytán bekövetkezett halál esetén a biztosító fizetési kötelezettsége a biztosított összegre be nem következik, követtetett el legyen az akár beszámítható, akár beszámíthatatlan elmeállapotban. A biztosítási feltételeknek e kikötése a magyar joggyakorlatnak fentebb vázolt irányával egyenes ellentétben állott. Ez irányban azonban az utóbbi időben fordulatot tapasztalunk! A magyar kir. Curia ugyanis (139/1899., majd legutóbb 1.087/1913. sz. ítéleteiben) kimondotta, hogy a biztosítási feltételeknek ama kikötése, a mely *öngyilkosság esetén a biztosított összeg kifizetésére irányuló kötelelem feltétlen megszüntét deklarálja*, — tekintet nélkül a biztosítottnak az öngyilkosság idején fennállott beszámíthatatlan elmeállapotára, — érvényesnek és *hatályosnak tekintendő*! Az ítélet a Kereskedelmi Törvény idézett 504. §-ára alapítja indokait.

Bizonyos, hogy a magyar joggyakorlat ezen új iránya socialis szempontból bizonyos visszaesést jelent a kir. Curiának egyébként a legtöbb biztosítási kérdésben túlliberális irányzatával szemben, bár bizonyos az is, hogy a fentebb idézett ítéletben sanctionált biztosítási feltételektől bizonyos tekintetben a czélszerűséget elvitatni sem lehet. Hiszen általában az a nézet, hogy az öngyilkos az öngyilkosság pillanatában többé-kevésbé beszámíthatatlan elméleti állapotban van! Ha azonban az öngyilkos beszámíthatatlanságának fenforgása tekintetében ily vélelmet állítanak fel, — ennek egyrésztől következménye az volna, hogy a biztosító fizetési kötelezettsége az ellenkező bizonyításáig mindenkor fennállana, másrésztől ez a beszámítható állapotban elkövetett öngyilkosság tényének bizonyítását a biztosítóra hárítaná! Ez pedig lehetetlen kötelezettséget róna a biztosítóra! A magam részéről semmiképen sem helyeselhetem ama álláspontot, mely a gyakorlatban használatos biztosítási feltételekben és a kir. Curiának fentebb idézett határozatában jut kifejezésre! A beszámíthatatlan állapotban elkövetett öngyilkosság teljesen nélkülözi a megtámadhatóság criteriumát: a biztosított tudatos szándékosságát! Ép azért a két ellentétes érdeknek összeegyeztetése csak úgy képzelhető el, hogy feltétlenül ragaszkodni kell ama elvhez és de lege ferenda kívánatos volna annak kimondása, hogy *a beszámíthatatlan állapotban elkövetett öngyilkosság esetén a biztosító a biztosított összeget megfizetni, de a beszámíthatatlanság tényének fenforgását a kedvezményezett teljes mértékben bizonyítani tartozik.*

* * *

A miképpen azonban a beszámíthatatlan állapotban elkövetett öngyilkosság akár jogi, akár erkölcsi szempontból nem használható fel a biztosított összeg kifizetésének megtagadására, sokszorosan sajnálatosabb hogy a törvényhozó az öngyilkosságot illetőleg a biztosítással érdekelt feleknek oly kikötéseket enged meg, a melyek a már fentebb ismertett, a biztosítottakra káros irányú szélsőséggel szemben *a biztosítókra nézve rendkívül károsok*, a concurrentia folytán azonban ma ki nem kerülhető másik szélsőséget képviselnek, midőn nem tagadja meg azon kikötés létesítésének lehetőségét, illetve ennek elismerését, a mely szerint a biztosító a biztosítási összeget *akkor is köteles kifizetni, ha a biztosított öngyilkosságát teljesen józan, beszámítható állapotban követte el.* Hiánya ez általában az összes tételes ez irányú törvényeknek, a mi annál sajnálatosabb, mert a törvényhozás feladata, hogy ébrentartsa a jogi életben a tisztesség, jóhiszeműség és bizalom érzetét. Az életbiztosítási szerződés törvényhozási rendezésénél el kellene tiltani oly kikötéseket, a melyek minden törvényhozási műnek nélkülözhetetlen

alapelveibe ütköznek, még akkor is, ha egyébként a biztosítók a nagymérvű concurrentia folytán készek is volnának ezzel ellenkező kikötések létesítésére. Ha a biztosított tudja, hogy az a biztosító, a kinél ő magát biztosította, a teljes biztosítási összeget köteles kifizetni azon esetre, ha ő szándékosan idézi elő halálát, ez esetben ha a biztosított illetve családja szükségbe jut, az ily biztosítások egyenesen kísértésbe viszik a biztosítottat, hogy öngyilkossá legyen. Ha az ily kikötések joghatályát elismerjük, úgy ez nem jelent mást, mint díjakat kitűzni öngyilkosságuk előre megfontolt szándékkal való elkövetésére. Ha helyes és igazságos volna előre megfontolt szándékkal elkövetett öngyilkosságot biztosítási jogi szempontból is biztosított eseménynek elismerni, azon okból, mert az öngyilkosnak — ki többnyire férj és családapa — hozzátartozóit a biztosított cselekedeteiért felelőssé tenni nem lehet, miért tűznek ki mégis ma a biztosítók többnyire bizonyos várakozási időt és csak az azon túl elkövetett öngyilkosságokat ismerik el biztosítottaknak? Ezzel szemben az ezen időn belül elkövetett öngyilkosságokat még azon esetben sem ismerik el biztosítási jogi szempontból biztosított eseménynek, ha az beszámíthatlan lelkiállapotban követtetett el! A humanitás és jogérzet teltétlenül megköveteli, hogy míg egyrészt a biztosított ne tétessék felelőssé beszámíthatlan lelkiállapotban elkövetett cselekedeteiért, addig a megfontolt szándékkal és meggondolva elkövetett öngyilkosság esetén a biztosított jogutódait semmiképen sem illetheti meg más, mint a mi azon biztosítottakat illeti meg, a kik a viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán a biztosítási szerződés megszüntetésére (tőkésítés vagy visszavásárlás útján) vannak utalva.

Statistikai adatokat láttam, melyek szerint amerikai életbiztosító-társaságok biztosítottjai körében mily ijesztő mérvben szaporodtak el az öngyilkosságok. Hogy ezen kimutatás helyes-e vagy sem, azt nem vizsgálhatom; kétségtelen azonban annyi, hogy ha ezen adatok helyesek, ezekért nagy részben az amerikai életbiztosító-társaságok tehetők felelősekké. Csak röviden kívánom felemlíteni, hogy az említett közlemények szerint 30 év statistikai adatai szerint Észak-Amerika legnagyobb városaiban az öngyilkosságok száma 1870-től 1879-ig terjedő decennium alatt 5 062, 1880-tól 1889-ig 8.348, 1890-től 1899-ig 17.773 volt; minden 100.000 lakosra az első 10 évben 11, a második 10 évben 13·4, a harmadik 10 évben 17·7 öngyilkosság esett. Egyes városokban hihetetlen módon szaporodott meg az öngyilkosságok száma. Így például New-Yorkban 1870-től 1879-ig minden 100.000 lakosra 13, 1880-tól 1889-ig 15·4 és 1890-től 1889-ig 20·8 öngyilkosság esett. Brooklynban 30 év alatt az öngyilkosságok száma csaknem megkétszereződött, míg St.-Louisban és New-Orleansban a kétszerest is meghaladta.

E statisztikai kimutatások kötelességévé teszik a törvényhozónak, hogy a biztosítási szerződésekből illetve biztosítási feltételekből kisselejtezze mindazt, a mi az öngyilkosságok számának növelésére vezethet.

Ezen feladatát pedig csak úgy fogja megvalósítani, ha abszolút rendelkezések útján gondoskodik arról, hogy a szóban levő megállapodások hatállyal ne birjanak.

A német életbiztosító-társaságok szövetsége egyik gyűlésén az e tárgy fölötti discussio során e kérdéssel is foglalkozott; kimondották ott, hogy a theoriában helyes az, hogy a beszámítható állapotban elkövetett öngyilkosságok esetén a biztosító ne fizessen, a gyakorlat azonban, sajnos, nincs összhangban a theoriával, mert az életbiztosító-társaságoknak nagy kárára szolgálna, ha a beszámítható állapotban elkövetett öngyilkosság esetén az egyébkénti feltételek (bizonyos idő letelte) fennforgása esetén a fizetést megtagadnák! Reá mutattak itt arra, hogy a perek száma e kérdés körül az irányban, hogy az öngyilkosság beszámítható vagy beszámíthatatlan állapotban követtetett-e el, rohamosan megszorodnék, mert ennek a kérdésnek eldöntése igen nehéz.

E kérdésben állást foglalni azonban első sorban nem a gyakorlati biztosító dolga, a kinek nézeteit üzleti érdekek és szempontok befolyásolják, hanem feladata a jogásznak, nemzetgazdásznak és politikusnak. A jog és erkölcs szempontjából kell első sorban e kérdést elbírálni, az irányban, hogy a törvény védelmet nyújtson speculativ kihasználás ellen. Ha a törvényhozó megfelelő tilalmat fog statuálni, úgy a biztosítók között a concurrentia e téren nyomban meg fog szűnni, a minélfogva az összes biztosítók azonos álláspontot fognak elfoglalni az öngyilkosság kérdésében. A mi pedig azon kifogást illeti, hogy a beszámíthatóság kérdésének elbírálása a perek szaporodására fogna vezetni, úgy ez még akkor sem képezne elegendő okot arra, hogy a törvényhozót hivatászerű kötelességétől visszatartsa, ha ez igaz és a szaporulat számbavehető is volna. Még eddig ugyanis sohasem hallottuk azt, hogy a perek azért kerülendők, mert az azokban foglalt vitás kérdés eldöntése nehéz! Mindenesetre ideális állapot volna az, ha e kérdés az általam jelzett irányban oldatnék meg. Az ezzel szemben sok oldalról hangoztatott, de általam nem osztott aggályokkal szemben, ha a törvényhozás ezeknek jogosságát elismerné, minden esetre oda kell hatnunk, hogy legalább is a várakozási idő nyújtassék ki lehetőleg hosszúra, természetesen mindig csak a beszámítható állapotban elkövetett öngyilkosságot illetőleg.

Conclusióm mindezek után az, hogy az olyan irányú megtámadhatlan életbiztosítási kötvények, melyek a biztosított eseménynek a biztosított szándékos cselekedetei vagy mulasztásai folytán történő bekövetkezte esetére is a biztosított összeg kifizetését ígérik, a biztosítás szellemével ép úgy ellenkeznek, mint a közlési köteleesség mellőzésével kötött biztosítási ügyletek. A beszámítható állapotban elkövetett öngyilkosság útján előidézett halál esetére is érvényes biztosítási ügyletek pedig, mind-ezeken felül feltétlenül erkölcstelenek s ép azért elterjedésük ellen minden lehető módon állást foglalni, épp úgy gazdasági mint társadalmi és jogi szempontból köteleesség!

Rósa Ferencz.

A jövődő hazai „Stájerföld“.

I.

Lelki szemeim előtt ha elvonulnak Erdély kies tájképei közepette a faluhatárokat szegélyező erdők, ligetek, szénafüvesek, kaszálók és rétek zöldelő szinfoltjai, hirtelen hajlanék némely optimista magyar író olyan hasonlatához, hogy Erdély hazánk „Svájcza“. Ha azonban közelebb vizsgálom a valóságot — és ismerve a „Svájcz“ fogalom minden kellékét — felsóhajtok, hogy bár az üdén zöldelő, mind jobban kiterjedő fűtermő határrendszerekkel bíró *Stájerország*hoz lehetne hasonlítani Erdélyt. Mert kevés kivétellel még messze állunk ettől a sziklacsucok aljáig jól gondozott muramenti tartománytól!

Mert Erdély „par excellence“ vidéke lehetne a rendszeres takarmánytermelésnek, a bőséges rendeket termő kaszálóknak és réteknek s haszonhajtó legelőgazdaságoknak. Az országrész közepén a Mezőség, Maros-, Küküllő-vidék jótalajú dombos fensíkjain bőven megteremhetne mindenféle mesterséges takarmány, a völgyi vidéken dúsan s biztosan teremne a szálás fű, ha árvizek helyett öntöző-berendezések szabályoznák a felesleges folyóvizet, a hegyvidékeken a havasok alján okszerű gondozással a hegyi szénatermést lehetne biztosítani, a magas partokon, északi oldalakon elterülő lejtők legelőjéről pedig súlyban megszorodott nyájakat kellene számbavenni a betelelés idején. Mert, hogy mindez lehet, igazolják az Erdélyszerte elszórtan mégis található jó példák, a hol vagy a természet adományát nem bírta még elhanyagolni az ember, vagy már a gazdasági tudás és szorgalom révén egy-egy erdélyi község határán és fűtermő helyein Stájerországban véldéd magad!

Jelen sorokban nem terjeszkedem ki a nagyobb birtokok fűtermelő gazdaságára, csak a kisk gazdaságok, illetve községi fűtermő határok viszonyait vizsgálom. Ehhez képest a mellékelt táblázatban Erdély 25 községéből beszerzett statisztikai adataival csak a kisk gazdaságok takarmánytermelő viszonyait óhajtom jellemezni:

Rét- és legelőgazdaság az erdélyi községi határokon.

Község, megye	Gazdasági rendszer	Egész határ	Szántóföld	Lóher-termő	Másféle mesterséges takarmány-termő	Rét és kaszáló	Legelő
területe katasztrális holdakban							
A) Rétek és kaszálókon füvelő községek.							
1. Jád, Besztercze-N. vm. nyomásos		14.381	1.939	19	23	4.394	1.929
1. Homoródalmás, Udvarhely vm. . . . . »		1.985	1.985	20	20	3.481	2.391
3. Marisel, Kolozs vm. . . . . szabad		13.256	1.455	—	—	2.728	392
4. Marosugra, Kis-Küküllő vm. . . . . »		2.160	1.000	20	50	600	100
5. Breása, Fogaras vm. . . . . nyomásos		4.658	694	10	—	907	563
6. Csikszépvíz, Csik vm. . . . . »		30.659	1.085	5	—	10,070	9.207
7. Zetelaka, Udvarhely vm. . . . . »		32.390	1.981	31	—	7.024	3.305
8. Oroszhegy,, Udvarhely vm. . . . . »		20.291	1.801	166	10	3.492	1.954
B) Legelő-füvelő községek.							
9. Remete, Alsó-Fehér vm. . . . . szabad		12.770	3.224	—	—	2.302	3.628
10. Magyarszováth, Kolozs vm. . . . . »		5.674	2.676	350	40	963	1.015
11. Felek, Szeben vm. . . . . nyomásos		16.019	2.531	20	30	2.234	3.555
12. Papolcz, Háromszék vm. . . . . szabad		21.927	1.565	85	—	486	419
13. Magyarfráta, Kolozs vm. . . . . »		7.222	3.290	120	50	1.312	1.982
14. Gyimesközéplók, Csik vm. . . . . »		7.688	415	4	1	2.424	3.207
15. Felsőgyurkucz,, Kolozs vm. . . . . »		32.000	10	—	—	800	4.500
C) Kisebb fűtermelő községek.							
16. Felenyed, Alsó-Fehér vm. . . . . szabad		3.088	826	35	130	202	246
17. Felsőboldogfalva, Udvarhely vm. . . . . nyomásos		1.127	547	67	20	232	118
18. Kide, Kolozs vm. . . . . »		2.195	769	20	—	278	159
19. Magyarigen, Alsó-Fehér vm. . . . . szabad		2.300	1.010	30	—	180	160
20. Magyarfülpös, Maros-Torda vm. . . . . »		3.130	1.377	—	57	251	288
21. Sövényfalva, Kis-Küküllő vm. . . . . »		2.899	1.774	20	—	226	59
22. Lándor, Alsó-Fehér vm. . . . . nyomásos		1.149	903	10	—	74	48
23. Angyalos, Háromszék vm. . . . . szabad		1.856	1.360	100	50	25	405

Általánosságban ugyanitt említem fel a mesterséges takarmánytermelő területet is, bár az az erdélyi falu szántóföldjének csak kis $\frac{0}{0}$ -át foglalja el. A mi a holdszám szerinti kiterjedést illeti, hát constatálhatjuk, hogy igen sok erdélyi község fűtermő határát megirigyelhetné akár — Svájc is — de ijesztően torzul a statisztikai kép, ha tudjuk, hogy ezeken az óriási fűtermő helyeken milyen kevés a jó fű, helyesebben milyen kevés a legelő állat, habár ha az állatlétszámot viszonyítjuk a községi határterület számával, még mindig nagyobb az állatlétszám hazánk más vidékéhez képest, de ebben csak az ugar legelő segít: hogy gazdasági szempontból van-e köszönet benne, az más kérdés.

A viszonylagos kép az átlag adatokból alakul ki, de különböző földrajzi, természeti közgazdasági viszonyok következtében bajos megalkotni számszerűleg az átlagképet, azért talán érdekesebb lesz a határszámokat vizsgálni. Legnagyobb fűtermő területe van a táblázatban Csikszépviz községnek: 19.282 katasztrális hold = 63 $\frac{6}{10}$ -a a község egész határának, ebből a szántóföld csak 1.085 katasztrális hold s ezen is csak 5 katasztrális holdan termelnek mesterséges takarmányt. Ha itt a keleti Kárpátok lejtőjén tehát külterjes vidéken 4 katasztrális hold fűtermő helyre számítunk egy számos állatot, úgy 4.821 darabnak kellene lenni, van pedig összesen 1.539 darab, illetve részletezve 1912. év végén volt 288 darab ló, 24 darab csikó, 524 darab fehér tehén, 156 piros tehén, 70 (!) darab növendék marha, 238 darab ökör, 44 darab bivaly, 1.539 darab juh, 416 darab kecske s 400 darab sertés. Tehát 4.888 darab számos állattal van kevesebb mint a mennyit tartani lehetne, de egész biztosan, mert legelő-számba kell venni a nyomásos művelésű szántóföld egy harmadát az ugart is, mint időleges legelőt. Vajjon a 2.315 lélekből álló község a 9.750 katasztrális holdas erdőségekben foglalkozik-e inkább — s erre mutat a 810 darab szekérleltár, hogy az év nagy részében fuvarral „csángálnak” inkább, mintsem túlon túl sok fűtermő helyeiken a fent jelzett mértékben állatot tenyészenek — annál inkább, mert hiszen a szépviz — csikszentmihályi vasútállomás csak négy kilométerre van, Csikszereda vásárpiacza pedig csak tizenegy kilométernyire. Vajjon nem-e fulladozik ez a nagybirtokos község a saját fűtermésében?

Legkisebb fűtermő helye (a táblázatban) a háromszékmegyei Angyalos községnek van = 158 katasztrális hold; számos állata 296 darab, tehát egy katasztrális hold fűtermő helyre 1.8 darab számos állat esik. Csikszépvizen pedig egy számos állatra 12 katasztrális hold fűtermő terület jut. Mily bőség! Az angyalosi állattenyésztés tehát belterjesebb, ezt igazolja, hogy 115 katasztrális holdon mesterséges takarmányt termelnek, ez azért lehet, mert szabad határgazdaságot üznek s szántójuk

az összhatárnak 70%-a! Tehát művelt területben jobban állanak. Így hasonlíthatók tehát össze a táblázatban legnagyobb és legkisebb fűtermő területtel bíró községek.

A részletekről szólva, előbbben a *szénatermő helyekről*: a rétekről s kaszálókról tesztek említést. Erdély közepe felé inkább a vízparti s völgyi rétek terjedtek el jobban, a domb és a határmenti hegyvidékeken pedig a magasan fekvő kaszálók termik az erdélyi kiskazda fűtermését, ez utóbbi területek a községi határokból nagyobb részt foglalnak el, vannak üde talajú áradásmentes, jó fűvekkel benőtt kitűnő rétek ott, a hol esetleg a kaszálók kis termést adnak s váltakozva találunk hegyi kaszálókat, melyek jó természeti előfeltételek mellett több s jobb termést adnak, mint az esetleg vizes rétek. Sőt szinte vallom, hogy a domboldalak és hegyek kaszálói fontosabbak egy állattenyésztő község gazdasági rendszerében, ha a kaszáló rendszeres gondozást kap — a völgyi fekvésű rétek a csapongó árvizek, rohanó nyári patakok, stagnáló altalajvizek miatt szemünk előtt értéktelenednek el a gondatlanság miatt. Azaz az évről-évre kisebbedő haszon miatt végre is feltöri rétfjét a kiskazda s pár évig siet kihasználni tengeri, kendertermelésre, utóbb tavaszi gabonafélékkel és még talán haszon ez a pár évi földhasználat, ha akár földművelés s betrágyázás után a kiskazda valamely herefélével veti be véglegesen kaszálóját s annak kiritkulásával jó fűfélékkel természetes úton gyepesedik be a rét. Ilyenformán hive vagyok a réttörésnek, ám azt sem bánom, ha kapással váltakozva, luczernásnak használja a kiskazda, de ha egy-két évi buzaterméstől elragadtatva, piaczi növénynyel kinozza éveken át a kezdetén jó erőben lévő új szántót, úgy pár év múlva úgy kiadja a lelkét a talaj, hogy a kiskazda kénytelen parlagon hagyni s így várni az új gyepesedést, a miben nincs sok köszönet. És ilyen meggyilkolt rétterület sok van az erdélyi kiskazdák kezén. Pedig az átlagban $\frac{1}{4}$ 3—6 katasztrális holdas paraszt rétföldeket, miután egy dülőben vannak a culturmérnökség segítségével, könnyen lehetne közös munkával vízmentesíteni, sőt nyomban öntöző árkok s csatornákkal a vízfölösleggel rendszeres öntözést létesíteni, a hogy például a vasmegyei kiskazdák (Rohoncz) maguktól is kitalálják és az öntözést bizonyos patriarchalis rendszer szerint, írott szabályok nélkül is jól végzik. Az erdélyi faluban az időszakos öntözést a malompatak végzi el, de sokszor alkalmatlan időben, mert ha nyári zápor idején, a mikor a széna már rendekben fekszik, elfelejti a molnár kinyitni a „zugót“, a fölös víz kitör a malomárból s uszik egy-egy község szénatermése. Mintha még ezek az apró primitívus patakalmok akarnák jelképezni a feudális világ előjogait, avagy csak az állami megváltás lassú eljövételét várják ezen omladozó „piktor-tárgyak?“ Pedig Erdély sok vidékén

voltak hires rétek, melyek szénáját herbateának hordták el messze földre fejedelmi vajda- és országhancellári udvarokba kedvencz paripák megkurálására. Hiányzik az erdélyi paraszt rétekről a rendszeres trágyázás, azaz néha jut oda is, ha az ugarról lemarad; a rétnak legjobb orvossága a trágyalé, mely mindig közigazgatási kihágás az erdélyi falukon, ha valakibe bele akar kötni a hatóság — tapasztalván, hogy a hig arany az út árkába folyik! Mégis el kell ismerni, hogy a szászok földjén már használják, ott minden utcának meg van a külön trágyalé-hordója.

Vizmosást és partkötést ritka helyen látni, ellenben a lágy földbe benyomuló szénásszekérnyomot is „majd“ benövi a fű, ugyanúgy a korai és őszi legeltetés kárait is: a bivalyfekvést, ökörnyomot, bárányos anyajuhok által kitépett fűbokrokat, továbbá az őszi legeltetés után maradó trágya-lepényeket majd szétmossa az őszi eső: igaz, akad minden faluban egy néhány értelmesebb gazda, a ki mindezt megteszi, sőt a tavaszi rétboronálástól sem irtózik, mégis úgy rémlik, hogy az erdélyi állattenyésztés legfontosabb alapjával, a mesebeli selyemfűvű réttel még nem sokat törődik a kiskgazda. Néha eszembe jut, hogy a mezőrendőri törvényben is van szó tövissek irtásáról stb. És a sűrűsödő vakondtúrások is gátolják a mélyen járó kaszát, pedig de sok reá érő ideje szokott lenni az erdélyi kiskgazdának az őszi kikirics-nyílás idején! vagy nyugodjunk bele abba, hogy a rétek helyett luczernásokat állítsanak be, csak a legeltető gazdák is belenyugodnának, hogy a luczernást nem szabad Szent György napig és Szent Mihály naptól legeltetni. Így esik aztán, hogy az erdélyi kiskgazdának csak egy-két szekér szénája terem egy katasztrális holdon, a sarjuból egy szekérrel, a hol a sarjut megtudják őrizni. Az 1912-iki esős nyarú év igazolta legjobban a sarju becsét, a mikor az anyaszéna tönkrement a sok eső miatt vagy a nyári vizek elhordták, de takarmányul alig volt használható, ellenben az enyhe nyárutóban szépen megnőtt a sarju, sűrű leveles rendjét jól meg lehetett szárítani s a bő termés jól kielégítette a kiskgazdát, jól tudta teleltetni marháját 1913-ra. Ez nagy tanulság volt!

A hegyvidéki kaszálók átka a tövisbokor, a vizmosások, forrásos helyek, helyenként a kőgörgeteg, de mégis mintha a hegyvidéki nép többet törődnék kaszálójával. Sőt mennél feljebb emelkedünk a havas-alji régióba, annál inkább jobban gondolja a hegylakó a kaszálót, egyengeti, tisztogatja, két-három évenként trágyázza, gereblyéli: szinte hihetetlen ez, tudva, hogy a havas alján már ugyancsak külterjes a mezőgazdaság s mégis kénytelen a kaszálógondozással a kiskgazda, hiszen főüzemi ága az állattenyésztés, birtokának csak 20—30%-án termelhet tavaszi gazdasági növényt, mert az őszi gabona nem bírja el

a hosszú telet, ellenben a fű ezen vidék főnövénye, még az udvarán is gondozza a mokány, az neveli nagyon az ő főhasznát: a marhát, juhot stb.

Szomorú, de igaz, hogy nem a Mezőségen kell keresni mintaréteket s kaszálókat, de fent a lombos erdők határán, a hol a szénatermés betakarítása az év gazdasági ünnepe.

II.

Az erdélyi kisgazdasági legelők egy része községi vagyont alkotó községi legelők, nagyobb részük vagyonszösszessegek és pedig:

a) A volt úrbéresek legelői.

b) Kisbirtokosságok közös legelői, melyek még arányosítás alá esnek vagy arányosítás után együtt maradtak.

c) Tagosítás alkalmával egyezség (1908 : VII. t.-cz. és 1908 : XXXIX. t.-cz.) alapján osztatlan közös tulajdonul kihasított legelők.

d) Azok a közös legelők, melyeket bizonyos birtok-csoportosulások az 1908 : XLIII. t.-cz alapján államsegélylyel vásároltak s végül.

e) Azok a közös legelők, melyek az a—d) pontok valamelyike alá eső legelő részesei a közös legelő helyébe vagy kiegészítésére ujabban szereztek.¹⁾

Vannak még kisgazdák kezén különálló kisebb legelődarabok is, legtöbbször olyan földek, a melyek talajuk vagy hegyes-völgyes fekvésük-nél fogva szántásra nem alkalmasak s ezen $\frac{1}{4}$ —2 katasztrális holdas területeken a tulajdonos önállóan legeltet de a hasznosság szempontjából nagy fontossággal nem bírnak.

A közlegelők — a székely s szász falvak kivételével — gazdasági érték szempontjából hasonlóképp jellemezhetők, mint a rétek és kaszálók-nál láttuk. Elhanyagolt, megrontott, elvadult területek úgy, hogy sok helyen csak 2—3—4 katasztrális hold bír el egy-egy számos állatot. Pedig a természettől olyan jó fekvésűek, üde talajúak s zárt, jó növényzetű gyepezettel bírók, hogy ott, a hol gondozzák a legelőt, katasztrális holdanként egy számos marhát is elbir. A hantos, vakondturásos, kőhányásos legelők, továbbá gyomfoltos, majd tövisbokros területek a kártartó emberi hanyagság következményei; de már tudatlanságnak, vagy éppen rosszakarat s a közmunkára való restségnek következményei a marhacsapások, bivalyfekvések, disznóturásokból kifejlődő vizes árkok, posványok, szakadékok és partomlások. Megátalkodott szokás, hogy titokban akár terüs szekérrel is esőázott legelőn keresztül-kasul hajtanak a gondatlanok. A keréknyomban mind sebesebben csergedez alá az eső-

¹⁾ Magyar föld-közösségek, írta Felszeghy Béla, Budapest 1914.

viz, egy évben sokszor ismétlődven ez, helyenként a lankásokon tócsák támadnak, ott megromlik a gyepezet, savanyú füvek törnek elő s a mé-tely is szívesen tanyáz itt; az évenként mélyülő keréknyomból lassan-ként barázda, majd árok lesz, ebben segít a bivaly s a sertés. Ezek nyomán már gödrök támadnak, omlások, partszakadások, pár év alatt akkora árkok támadnak, hogy a legelő marha már nem bír átvergődni rajta. A víz folytatja mélyítő munkáját, a martok mind meredekebbé válván, beomlanak, a felső terület támasztéka meglazulván, megmozdul a fel-talaj, megszakad az összefüggés s bekövetkezik a talajcsuszás és a föld-omlás, mely már $\frac{1}{4}$ holdtól kezdve több holdakra is kiterjedhet. Ime egy ke-réknyomból 10—15 év alatt ilyen „drámai“ pusztuláson megy keresztül a le-gelő. De ezt a képet, ahány falu, annyi-féleképen lehetne variálni. Egyik vidé-ken a rosszul kezelt hegyi források rontják el a talajt, a Székelyföldön a borókaligetek nyomják el a fűnövést, máshol kőbányát nyitnak a le-gelők tetején s a guruló morzsakő lassankint beborítja a legelő nagy részét, sok helyütt eltűrik, hogy az erdő nyomul évről-évre küllebb a legelőbe, igaz, hogy recompensatióképen áll a másik rossz erdélyi szo-kás, hogy tilalmazott sarjerdőt, vagy új ültetést alakítanak át tilos legel-tetéssel — erdei legelővé! Pedig ha akár a község, vagy a közbirtokos-ság nagy közös erejével minden őszön, vagy kora tavaszon csak 10—15 napra felvonulna a legelőjavítási munkálatokra, csakhamar rendbe lehetne hozni minden legelőt úgy, hogy kevés kivétellel minden erdei legelő elbirna egy számos állatot. Ha még egy néhány kutat és itatót állítanak fel, talán karámot, vagy nyári istállót s kiépítenék a csordajáró utat, úgy már csak a törvény követelte legelőrendtartást kellene szabályozni: mintegy beleszoktatni a csordásokat vagy legelőpásztorokat, hogy az ita-tók környékét tartsák szárazon, a marhafektető (delelő) helyeket változ-tassák, a trágyalepényeket terjesszék széjjel, a pásztás legelősorrendet tartsák be, idegen marhát ne fogadjanak fölös számba a csordába, a csoportos legeltetést ne engedjék meg senkinek (még a birónak se!), a vakondturásokat verjék széjjel, a tövisfoltokat pusztítsák, stb., stb. Szép és hasznos munkakör a csordaőrzés közben, ha nem a falu legmegbiz-hatatlanabb s legtunyább emberei vállalnák a pásztorkodást. Ezek a pásztorok annyira magukra vannak hagyatva ma, hogy különös tekin-télyt arrogálva, a gazdák nem mernek nekik parancsolni, pedig nagy állattartó községben majdnem akkora a fejszám szerinti jövedelme, mint például a községi jegyző fizetése! Persze a nagy gazdák pártfogására támaszkodik a hetvenkedő pásztor, mert elnézik, hogy azok több mar-hát hajtanak a legelőre, mint a mennyi a „jog“ szerint szabadna!

Statistikai szemmel vizsgálva a fenti táblázatot, a rét-kaszáló terü-let szempontjából még felemlítek néhány kiváló példát. Csikszépvizről

már volt szó, mint legnagyobb fűtermőterülettel bíró. Az első csoportban szembetűnő, hogy a fűtermő területek mind nagyobbak a község határán, mint a szántók s ez már állattenyésztő jellegre vall, hogy ez miként domborodik ki, lássunk néhány példát:

Az udvarhelymegyei Zetelaka községnek 33.900 katasztrális holdas határából a fűtermő helyek 30⁰/₀-ot foglalnak el, a szántók csak 6⁰/₀-ot és ez is hármas nyomásban műveltetik. Az óriási állatlétszám átszámítva 2.837 darab számos állatot eredményez, jut tehát állatonként 3·8 katasztrális hold fűtermő hely, a mi ezen a vidéken normálisnak mondható, azaz némileg több is jut, hisz az 536 darab sertés valószínűleg az ugarlegelőre jár: azonkívül van 575 darab ló s feltűnően kevés (35 darab) csikó, 637 darab fehér tehén, de csak 29 darab piros tehén, azonkívül 612 ökör, 8 bivaly, csak 539 darab juh, 442 darab kecske, de legjelentősebb számát a növendékmarha adja 1.438 darabbal. Mindenkiből van tehát szépen, de a főtenyésztési ág a marhatenyésztés és ökörnevelés. Ha a 4.700 főnyi lakosság szempontjából nézzük az állatlétszámot, illetve a lehető húsfogyasztást kíséreljük kiszámítani, úgy a számos állatlétszámot szorozzuk meg az átlagállat súlyával, 500 kilogrammal: $\frac{1}{3}$ tenyészanyag, $\frac{1}{3}$ piaczi anyag és $\frac{1}{3}$ fogyasztási anyag (472.833 kilogramm : 4.700 lélek) egy-egy lélekre egy évben 100 kilogramm hús jut. Igen ám, mondja a zetelaki ember, a léleknek juthat, de a testnek aligha. S azonkívül lóhússal már nem élnek a székelyek. Mindazonáltal alkalmas szám a további összehasonlításra s annak igazolására, hogy ott a Hargita alján, 800 méteres tengerszin feletti magasságban elég fejlett, okszerű az állattenyésztés, lehet, ott jut egy kis takarmány a 19.560 katasztrális holdnyi erdőterületből is: munkát mindesetre itt talál többet a lakosság, mert a szántóföldön 800 katasztrális holdon tavaszi gabonát termelnek, 200 holdon tengerit s csak 100—100 katasztrális holdon őszi buzát, burgonyát. Jellemző még az arányos birtokeloszlás Zetelakán, így van ott birtok: 5 katasztrális holdon alul 360, 5—50 katasztrális hold között 650, 50—100 katasztrális hold között 7 és 100 katasztrális holdon felül négy birtok.

A szebenmegyei Feleken 16.019 katasztrális holdnyi határnak 40⁰/₀-a fűtermő hely és csak 10⁰/₀-a szántóföld. Az állatlétszám szintén jelentékeny minden fajtában, a számosállatlétszám 2.112 darab, tehát egyre-egyre már csak 2·6 katasztrális hold fűtermő hely jut: s lehet, hogy kerül legelő a 7.107 katasztrális holdnyi erdőn is. De már a feleki állattenyésztésre jellemző a 786 darab ló, 1.800 darab sertés, továbbá 410 darab bivaly, azonkívül van itt még 24 darab fehér tehén, 260 darab piros tehén, 110 darab növendékmarha, 240 darab ökör, 1.500 darab juh és 300 darab kecske: a számosállat élősulyra át-

számítva a 3.195 lélekre fejenként (1912-ben) 101 kilogramm fogyasztási anyag jut.

A táblázat harmadik csoportjában végül olyan erdélyi községeket sorolok fel, melyeknek aránylag kevés a fűtermő helyük. Hogy ez miként befolyásolja az állattenyésztést, vizsgáljuk meg a feltűnőbb eseteket. A legkisebb özsztatárú Felsőboldogfalvának (Udvarhely megye) van 1.127 katasztrális hold fűtermő helye, arányszáma 36% ugyan (413 katasztrális hold), mégis csak 1.6 katasztrális hold fűtermő hely jut egy számosállatra, ennek létszáma mindössze is csak 265 darab ezen kis-községben! Fenti értékesítő számítás szerint a számosállatlétszám súly $\frac{1}{3}$ -a 44.166 kilogramm, tehát az 530 lakosra egy évben fejenként csak 83 kilogramm hus jut! Ebből hát bőven meg nem élén, látjuk a statisztikából, hogy veteménytermeléssel is foglalkoznak, a tehenek számából és a 87 katasztrális holdnyi mesterséges takarmánytermőterület tejgazdaságra következtethetünk, közel lévén Székelyudvarhely és ez okozza, hogy a faluban 220 a szekerek száma — város mellett jó kereset a fuvar!

A kolozsmegyei hegyesvidékű Kide községnek már több az özsztatárterülete (2.195 katasztrális hold) s abban 35% a szántóföld s 19% (437 katasztrális hold) a rét és legelő. A 364 darabnyi számosállatra már csak 1.2 katasztrális hold fűtermő hely jut, de pótolják 20 katasztrális hold lóhertermesztéssel, szomszédban bérelt legelővel, mert elég jelentékeny az állatlétszám a kis községben: 12 ló, 90 darab tehén, 100 darab növendékmarha, 20 darab ökör, 80 darab bivaly, 400 darab juh, 10 kecske, 80 darab sertés: akkora négy lábú vagyon, hogy becsületére válik ezen községnek, hogy a 792 lakosnak fejenként és évenként 77 kilogramm hus jut. Hát ettől nagyon meg nem hiznak — de 87 katasztrális hold kertekben jelentős a gyümölcstermelés is. Felenyeden 165 katasztrális holdon termelnek lóherféléit, 279 a tehénlétszám, tehát a közeli Enyed részére tejet termelnek. Magyarigenben 210 katasztrális hold kert és 460 katasztrális hold szőlőműveléssel helyettesítik az állattenyésztés jövedelmét; Magyarfülpösön 215 darab tehénnel tejet termelnek a közeli Szászrégennek, de 57 holdon vetnek takarmányt, 410 katasztrális holdon burgonyát s 77 katasztrális holdon mezei veteményt és így tovább: minden fűtermő területtel bíró községnél kikutathatjuk, hogy bár az állatlétszám kisebb, de az állatfaj értékesebb és mindenütt szokásos a mesterséges takarmánytermelés s azonkívül mellékjövedelemre más termelési ág fejlesztésével is törekszenek.

Végezetül néhány hivatalos adattal bemutatom az erdélyi fűtermő helyek kataszteri jövedelmi értékét. Így például Kolozsvár környékén egy I. o. rét tiszta jövedelme 1750 fillér, ugyanott a VIII. osztályúé 110 fillér

katasztrális holdanként, a legelő I. osztályú 1200 fillér és VIII. osztályú 16 fillér; a bánffyhungyadi havasok alján már csak 900 fillér egy katasztrális hold rét tiszta jövedelme, a VI. osztálynál csak 90 fillér; ugyanott az I. osztályú legelőnek 150 fillér, a IV. osztályúnak csak 16 fillér a tiszta jövedelme.

Ami a törvényes gondoskodást illeti: úgy általán a mezőrendőri törvény némely §§-aival védhető a legelő; különös intézkedések érintik a községi legelőket, ebben a keretben találhatunk minden megyében legeltetési szabályrendeleteket, sőt helyenként községi határozmányokat is, azaz minden községben oktrojálható a legeltetési szabályrendelet; ide tartozik némely vármegye szabályrendelete a pásztorolásról is s végül a közbirtokossági legelők jogviszonyait pontosan körvonalozza a legelőközösségekről szóló 1913: X. t.-cz., melyben a közbirtokosságok által hanyagul kezelt legelők *községestése, községi vagyonná való átalakulásának* eszméje is kísért már: törvény, szabály tehát van, csak végre kell hajtani s respektálni.

A rétre, a kaszálókra nincs törvény, ezen területeknek legtöbb helyütt csak mostohája az erdélyi kiscgazda.

Csérer Lajos.

Gabonaárak alakulása 1906 óta az osztrák-magyar vámterületen.

A közgazdasági élet kevés mozzanatáról állanak olyan megbízható, pontos feljegyzések a rendelkezésünkre, mint a gabonaárak alakulásáról. A tőzsdei jegyzések naponta, hónapszámra, évszakonként, esztendőszámra, öt-tíz esztendős átlagokban feldolgozva, rendelkezésünkre állanak. Valósággal azt kellene hinnünk, hogy ezeknek a statisztikai számoknak mindenki számára egyformán nyíltan kell beszélniök és a gabonaárak alakulását illetőleg nem lehet többféle vélemény. A gabonaárak különböző időpontokban vagy időszakokban egymással összehasonlítva megmutatják, hogy a különböző időkben, de ugyanazon helyen együttesen ható okok milyen hatással vannak az áralakulásra, míg a különböző piacoknak egy időben való áralakulása megmutatja, hogy az egyes helyek áralakulásának együtthatói milyen hatást idéznek elő. A ki azonban ezt az összehasonlítást elvégzi, annak nem szabad előre elkészített feleletet várni tőlük. Az egy napon különböző helyen végzett felvételek nagyon sok helyi okot rejtenek magukban. Találunk itt szabad piacot, a melynek buzaára vagy rozsára talán alig van alatta a budapesti vagy bécsi védett piacnak. Ilyen példának a kiválasztása kevés bizonyító erővel bír.

A gabonaáraknak időben egymás után következése is mindig több oknak az eredőjét tünteti fel. A megnövekedett vagy a stationär termelés, a fogyasztás emelkedése és eltolódása, a közlekedési eszközök fejlődése és az érvényben levő vámok együttesen idézik elő az árak alakulását. A ki tehát csak az áraknak egymás után következéséből akarja egy oknak a hatását levonni, az tiszta képet aligha fog kapni. Teljesen jelentőség nélküliek és értéktelenek azok a megállapítások, melyekhez úgy lehet eljutni, hogy összehasonlítunk két tetszés szerint kiválasztott időszakot, egyiket, a melyikben magas vámok vannak, másikat, amelyikben nincsenek vámok és most már a szerint, hogy melyik két időszakot állítottuk szembe (a mi természetesen attól függ, hogy milyen következtetést akarunk levonni), megállapítjuk, hogy a vámok teljes mértékben érvényesültek vagy hogy a vámok teljesen hatás nélkül voltak. Az osztrák-magyar monarchia vagy Németország árainak így idő-

szakok szerint való összehasonlítása egy pillanat alatt megmutatja, hogy ilyen tendentiosus megállapításoknál mi sem könnyebb.

Igy azt olvassuk egyes agrárius könyvekben, hogy a vámok tulajdonképpen egyáltalában nem érvényesültek, mert hiszen a hetvenes években, a mikor védővámok nem voltak, magasabb árak voltak, mint ma. Ezen megállapítások szerzői mélységesen hallgatnak arról, hogy milyenek voltak a termelési, közlekedési, fogyasztási viszonyok akkor és ma. Hasonló lelkiismeretességgel kiválaszthatnánk összehasonlításul például az osztrák-magyar monarchia gabonaárait a 90-es évekből és megállapíthatnánk, hogy a gabonavámok nemcsak teljes összegükben, hanem annál lényegesen nagyobb mértékben érvényesültek.

A vám hatásának megállapítása előtt kövessük nagy vonásokban nyomon, hogy hogyan megy végbe valóságban a gabona áralakulása a monarchia területén. Az árúkicserélődés nem éppen azokon a területeken megy végbe, a melyekről az árjegyzések szólnak. A monarchiába importált buza leggyakrabban Romániából vagy Oroszországból jön hozzánk. De a beszerzés nem a brailai vagy odesszai áron, hanem annál rendszerint olcsóbban történik. A brailai és odesszai ár rendszeren a nyugati (atlanti oczeáni) kikötők, tehát a világpiacz áraihoz igazodik. A feketetengeri kikötőktől távolabb eső termőhelyek gabonája a fuvar-költséggel olcsóbb, mint Braila vagy Odessza. Minél közelebb esik ez a hely a monarchia határához és minél távolabb van a kikötőtől, annál alacsonyabb a Brailához vagy Odesszához viszonyított ára. Ha már most a monarchia importszükségletét ki tudja elégíteni a határához legközelebb eső termőhelyről, akkor ebből kétszeres előnye van. Itt a gabona ára lényegesen olcsóbb mint a kikötőben, viszont a fuvar-költség onnan a monarchia belsejébe a legalacsonyabb. Minél távolabb kell azonban menni, hogy az egész importszükséglet kielégíttessék, annál magasabb paritáson vásárolunk be, viszont a fuvar-költség is magasabb.

Világos, hogyha a behozatal után a vámot meg kell fizetni, akkor behozatal esetén a mi áraink a vám teljes összegével és a fuvar-költséggel állanak azon termelőhely árai fölött, a melyről a behozatal történik. Ugy hogy a vám elsőleges hatása, hogy ha behozatal van, akkor a vámnak is teljes összegben érvényesülnie kell. Eszerint a vám csakis a fogyasztót érintené, az exportországra egészen közömbös volna.

Ez azonban valóságban mégsem így alakul, a mennyiben a vámok folytán az importország szükséglete csökken. A monarchia búza-, rozs-, tengeri-importja is más lenne ma, ha a magas vámok nem korlátoznák a fogyasztást. A vámoknak ez a hatása azután visszahat az árakra is. Ha a búza vagy rozs beszerzésénél nem kell oly messzire elmenni, mert kisebb az importszükségletünk, akkor olcsóbb termelőhelyen vásárolhatunk,

viszont a közelebb eső helyről a fuvar költség is kisebb. Ez a különbség, a mi a vámok másodlagos hatása, kitehet 1—2 koronát. Ennyivel tehát olcsóbb a beszerzés, vagyis ez az összeg az, a mit vámösszegéből tulajdonképpen áthárítunk az exportőrre.

Más szavakkal, ha a vámok folytán nem 4, hanem csak 2 millió métermázsára kell redukálnunk importszükségletünket, akkor igaz, hogy a behozott 2 millió métermázsá után a magyar vagy az osztrák fogyasztó fizeti meg a vámot, de ezt a határainkhoz legközelebb eső termőhelyekről szerezzük be. Minthogy pedig az eladónak a között van választása, hogy vagy nekünk adja el, vagy egészen Brailáig szállítsa és ott adja el a liverpooli paritáshoz viszonyított árban, tehát a brailai árnál olcsóbban vásárolunk a termelőhelytől odáig való fuvar költséggel. Viszont ha 4 millió métermázsá az importszükséglet, akkor távolabb kell menni az árubeszerzéssel, a tőlünk legtávolabbi ponton fogunk brailai, illetőleg a liverpooli paritásban vásárolni, viszont a közelebb eső pontok már megfordítva abban a mértékben emelkednek, a mint közelébb esnek hozzánk. Így a 4 millió métermázsá beszerzésénél az átlagos beszerzési költség az exportország szempontjából az eladási ár lényegesen magasabb, mintha a vámok folytán szükségletünk 2 millió métermázsára redukálódik.

Németország vámjai ugyanígy hatnak, ezeken a termelőhelyeken. Ezek a német importszükségletet korlátozzák és szintén hozzájárulnak bizonyos mértékben a román és orosz termelőhelyeken az árak leszállításához. Tehát a monarchia és Németország vámjainak egy részét közvetve mégis az exportországoknak keli viselni.

A vámoknak azonban úgy a német, mint az osztrák-magyar vámoknak, fokozatosan mégis jobban kell a belföldi árakban érvényesülni és mind kisebb lesz az a rész, a mit belőle a külföldre tudunk áthárítani. Ennek oka, hogy a belföldi szükséglet erősen emelkedik, úgy nálunk, mint Németországban, a vámvédelem daczára is. Így fel kell keresnünk mind távolabb eső helyeket, távolodik az a demarcatiós vonal, a mely a monarchia és Németország felé gravitáló termelőhelyeket a Fekete-tenger felé gravitáló termelőhelyektől elválasztja.

De ha nagyobb a belföldi termés, úgy hogy nincs import, akkor is tévedés volna azt hinni, hogy a vámhatás már talán nem érvényesül és áraink egészen a világpiaczi nivóra, sőt még az alá: az exportparitásra süllyednének. Terméseink az utolsó években is nagy ingadozást mutattak. A termések azonban jó években is épp úgy elfogytak, mint a rossz években. Kivitelre legfeljebb oly mennyiség maradt, hogy az, mint különösen finom liszt, előszereteti áron volt a külföldön értékesíthető, a nélkül, hogy a belföldi árakat rontotta volna. A magyarázat, hogy a magas árak folytán a mi rendes fogyasztásunk annyira összebb szorul, hogy még

sokkal nagyobb termés, mint a normális is könnyen elhelyezhető belföldön, a nélkül, hogy az áraknak egészen az exportparitásra kellene súlyedni. A vám hatása tehát még ilyen években is érvényesül, a mint-hogy látjuk, hogy 1907-ben az 1906-iki nagy termés dacára sem szállottak le áraink a világpiaczi nivóra, hanem 1—3 koronával állottak az atlanti kikötők árai felett.

Behozatal esetén tehát a vám túlnyomó részben a belföldi fogyasztást terheli, és mihelyt számottevő behozatal van, majdnem az egész vám összegével lesz a mi árunk magasabb, mint szabad behozatal esetén. Ez a „majdnem“, ez a nem teljes érvényesülés abban találja magyarázatát, hogy a vám hatása folytán a belföldi szükséglet összébb szorul, és emiatt a belföldi beszerzés olcsóbban történik. Ez a része a vámnak, a mi nem érvényesül belőle, terheli a külföldet. Ennyivel kénytelen olcsóbban eladni, mintha nem volnának vámjaink. Számszerűleg azonban a vám érvényesülési hányadát semmiképen sem tudjuk megállapítani. Ehhez minden összehasonlítási alap hiányzik, kisegítő eszközhöz fordulunk, midőn a budapesti árakat a világpiaczi árakkal hasonlítjuk össze.¹⁾

Nem az absolut árnívó emelkedése, hanem a vámokkal védett piac és a szabad piac (világpiac) árainak az összehasonlítása bir jelentőséggel, a vámhatás szempontjából. Az a különbség, a melyik a védett piac és a világpiac árai között van, fogja — egyéb körülmények tekintetbevételére esetén — megmutatni, hogy a vámvédelem milyen mértékben emelte valamely piacnak terményárát a világpiaczi árnívó felé, vagyis azon ár felé, amely ott szabad kereskedelem mellett kialakult volna.

A hivatalos árstatistika a buza és rozs tőzsdei áralakulásán kívül évi és öt éves átlagokban tünteti fel a budapesti és a főbb világpiacoknak árkülönbségét. Ezekből a táblázatokból az tűnik ki, hogy míg Budapest buzára az 1902—1906. évek átlagában 0·49 K-val áll Hamburg felett, 1·00 K-val Antwerpen felett, 3·05 K-val Odessa felett, 0·68 K-val Liverpool felett, 1·49 K-val Chicágó felett, 2·93 K-val Buenos-Ayres felett, végül 0·62 K-val Amsterdam alatt, addig a következő öt éves korszakban, 1907—1911, évek átlagában, a mikor már 2·70 K-val magasabb buzavámok voltak érvényben, Budapest magasabb mint Hamburg 5·07 K-val, mint Antwerpen 4·22 K-val, mint Odessa 5·67 K-val, mint Liverpool 4·30, mint Chicágó 6·37, mint Buenos-Ayres 6·24, mint Amsterdam 3·77 K-val. Budapest átlagára 1·29 K-val magasabb az előbbi 5 éves cyclusban a hét világpiac áránál, a következő 5 éves cyclusban már 5·79 K-val magasabb, A 2·70 K-ás vámemelés nyomában (magától értetődik azonban, hogy nem kizárólagosan a vámemelés következtében),

¹⁾ Árstatistika, Magyar Statistikai közlemények, Új sorozat. 44-ik kötet. 11. és 12-ik oldal.

a budapesti árnívó statistikailag kimutatható módon 4·50 K-val emelkedett feljebb a világpiaczi nivå felé, mint a megelőző korszakban.

Ez a megdrágulás érthető annak alapján, a mit már a bevezető részben elmondottunk, hogy míg 1906-ot megelőző időkben az addigi 3·60 K-ás buzavám, sőt a lényegesen alacsonyabb, 1·80 K-át kitevő szerb határvám sem érvényesült mindig, minthogy a monarchia még inkább exportterület volt, addig 1906. óta az egész vámösszeg kezd érvényesülni. Így tehát a vámok emelése és a vámtételnek nagyobb mérvű érvényesülése következtében 4·50 K-val emelkedik a második cyclusban Budapest árnívója a világpiaczi szint felé, addig további 2·82 K áremelkedés a világpiaczi áremelkedés következménye. A budapesti buzaárnak 7·32 K-ás áremelkedéséből 4·50 K a vámemelés és a vám nagyobb mérvű érvényesülésének, 2·82 K a világpiaczi árnívó felzárulásának tudható be.

A rozs ára Budapesten 1902—1906-ban 0·22 K-val áll Hamburg (elvámolatlan) felett, 0·91 K-val Amsterdam alatt, 2·35 K-val Odessa felett; 1907—1911-ben 2·21 K-val Hamburg, 1·40 K-val Amsterdam és 3·67 K-val Odessza felett. Az első cyclusban a rozs ára Budapesten 55 f-rel magasabb, mint a három világpiacon, a második cyclusban 2·43 K-val. A vámemelés és a vámok nagyobb mérvű érvényesülése következtében Budapest fölénye rozsnál a 2·20 K-ás vámemelést követőleg 1·88 K-val lett nagyobb, az összehasonlításhoz szolgáló városok árnívója felett, mint az előző cyclusban. Másrészt a rozs átlagára a három szabadpiac átlagában 2·97 K-val lett magasabb. Így tehát a budapesti rozsár 4·85 K-ás emelkedéséből 1·88 K a vámemelésnek és 2·97 K a világpiaczi ár emelkedésének tulajdonítható.

A különbség a budapesti és a világpiaczi árak között, erősebben emelkedett a buzánál, mint a rozsnál. Ez teljes összhangzásban van a monarchia külkereskedelmének adataival. Buzából, a liszt kivitt is buzára átszámítva, egészen a legutóbbi időkig exportterület voltunk, a régi ca. 3·60 K-ás vám is csak kivételesen érvényesült, míg azóta a felemelt vámtétel érvényesül. Rozsból már az előző cyclusban is nagyobb volt a behozatalunk, mint a kivitelünk, tehát ott csak a vámemelés hatása mutatkozik, a budapesti paritás emelkedésében. A világpiaczi ár buzánál és rozsnál megközelítőleg ugyanazon számmal — közel 3 K-val — emelkedett. Világosan kiolvassuk ezekből a számokból a buza és rozs vámjának az érvényesülését, még pedig buzánál a növekvő érvényesülést. Míg 1906. előtt a buza alacsonyabb vámjával alig vagy egyáltalában nem érvényesült, addig 1906. óta egészen vagy legalább is lényegesen nagyobb mértékben érvényesült a felemelt vámtétel. Ezen vámemeléshez járul hozzá a világpiaczi áremelkedés hatása is.

Nehezebb feladat számszerűleg megállapítani, hogy mennyivel vagy milyen arányban érvényesül a belföldi áralakulásnál a búza és rozs vámja, azaz koronákban és fillérekben mennyivel emeli a 6·30 koronás búza-, és az 5·80 koronás rozsvám a búza és rozs árát azon nivó felé, a mely teljesen szabad behozatal esetén kialakult volna. A statistika e tekintetben nem tud bizonyos felvilágosítást adni, a tőzsdei jegyzések között egy sincs olyan, a melyikről nyugodt lélekkel azt mondhatnánk, hogy vámmentes behozatal esetén annak az ára szabná meg a budapesti áralakulást.

Láttuk, hogy ilyen reánk nézve feltétlenül irányadó tőzsdei ár nem is lehet, mert a mi termésünk és a mi szükségleteink nagyságától függ, hogy behozatalra szorulunk-e és ha igen, mely demarcatiós vonalig megyünk el importszükségletünk beszerzésénél; ezen demarcatiós vonal liverpooli vagy amsterdami paritása lesz a mi árainkra irányadó. Viszont ha számottevő behozatalunk nincs, (100.000 métermázsán aluli behozatal nem jöhet számításba) akkor a visszamaradandó készletek elhelyezési lehetőségei (olcsóbb áron való eladás, raktározás, lisztexport, csak végső esetben gabonaexport) lesznek irányadók a mi árainkra. Említettük, hogy a vámok hatása ez utóbbi esetekben is érvényesül, mert a felsorolt módok között az elsőnek az alkalmazása útján a készletek csakhamar megszűnnek az árakat nyomni, még mielőtt azok arra a nivóra szállottak volna le, a mi szabad kereskedelem mellett az importparitásnak megfelel.

Az a körülmény, hogy az 1906-iki vámemelés óta a búza budapesti ára a világpiaczi árhoz képest 4·50 koronával emelkedett, tehát nem az ár, hanem az árkülönbözet emelkedett ennyivel, világosan mutatja, hogy legalább ennyi összegben érvényesül a búzavám még az esetben is, hogyha 1906. előtt egyáltalában nem érvényesült volna. A rozs árának 1·88 koronás paritásbeli emelkedése 1906. óta három világpiaczi ár átlagához képest, még nem jelentheti a vám egész hatását, mert rozsból már 1906 előtt is jelentékeny behozatalunk volt. A rozs vámja már 1906 előtt is érvényesült és ma mindenesetre 1·88 koronával magasabb összeggel érvényesül, mint 1906 előtt. Ha az 1906 előtti rozs vámjának érvényesülését az akkori ca. 3·60 koronát kitevő vám mellett 2 koronára tesszük, akkor 1906 óta mintegy 3·88 koronával érvényesül a rozs vámja.

Ezek szerint búzánál a vámtétel (6·30 korona) háromnegyedére, 4·72 koronára, rozsnál a vámtétel (5·80 korona) kétharmadára, 3·87 koronára kell becsülni a vám érvényesülését.

A gabonavámokról szóló vizsgálódásaink során a búza és a rozs vámjának a hatását csakis a búza és a rozs áremelkedésében és a behozatal csökkentésében kerestük. További megállapításaink ezekre az alapjelenségekre voltak visszavezethetők. Csak mellékesen említettük meg,

hogy a búza és a rozs vámja bizonyos kölcsönhatás révén befolyással van a takarmányok, az állatok és az állati termékek áralakulására is.

A takarmányvámoknál — melyek alatt három fő takarmánygabonának: az árpának, a zabnak és a tengerinek vámjait értjük — igen nagy szerep jut ezeknek a mellékhatásoknak is. Az árpa, zab és tengeri vámjának korántsem abban áll az összes jelentősége, hogy ugyanezen termények árát emeli és ezen terményekből Ausztriába irányuló kivitelnél jobb értékesítését teszi lehetővé, hanem ezenkívül befolyással van az állatok és állati termékek előállítására és áralakulására is.

A vámok közvetlen áremelő hatását a takarmánygabonánál nehezebb megállapítani, mint a búzánál és a rozsnál, mert itt még nagyobb minőségi különbségek vannak. Ezenkívül az aránylag kisebb értékű árúknál a szállítási költség játszik rendkívül nagy szerepet, ezért itt egyöntetű világpiaczi áralakulásról nem lehet szó.¹⁾

Absolutszámban a legfőbb takarmánygabonának, a tengerinek az ára az 1902—1906. évek átlagában Budapesten 13·13 korona, az 1907—11. évek átlagában 13·00 korona. Az emelkedés mindössze 86 fillér, míg az előző ciklusban a megelőző öt éves ciklussal szemben az emelkedés 2·83 koronát tett ki. Az árkülönbözet a monarchiabeli és a világpiaczi árak között nem mutat növekedést, Budapest olcsóbb, mint Liverpool—odessai árú az 1902—1906. évek átlagában 81 fillérrel, és az 1907—1911. évek átlagában 75 fillérrel. A vámemelésből látszólag semmi sem érvényesült, az egész áremelkedés a világpiaczi áremelkedésre vezethető vissza. Az 1902—1906. évek közé azonban két olyan esztendő került, a mikor Magyarországnak abnormisan rossz tengeritermése volt, közbe került az 1904. és 1905. év, 17 és 28 millió métermázsás tengeritermésével, a mikor a monarchiának $3\frac{1}{2}$, illetve $4\frac{1}{2}$ millió métermázsa tengeri behozatala volt, a miből 1, illetve $2\frac{1}{2}$ millió métermázsa Argentínára esett.

Ha a tengerinél is az atlanti kikötők ára volna az, a melyhez a mi tengerink ára alakul, akkor merőben érthetetlen volna, hogy a mikor a monarchia magas vámja a mi árainkat felemeli, akkor a budapesti piac árnívója a liverpoli árhoz képest semmi paritásbeli előnyt sem mutat. Csakhogy 1902. és 1906. közé két olyan esztendő esett, a mikor a budapesti tengeri ár nem a Liverpool minus (romániai termelőhely, és Liverpool közötti szállítási költség) szerint, hanem Liverpool plus Liverpool—Fiume fuvardíj) alapján alakult ki. Éppen a tengeriár példája mutatja, hogy két piac egymáshoz való árkülönbözete sem mutatja még tisztán a vám érvényesülését.

Meg kell elégednünk annak a megállapításával, hogy tengeriből

¹⁾ A három takarmánygabona tőzsdei jegyzését illetőleg l. Árszámok 13. oldal skk.

állandóan behozatala van a monarchiának és azokban a hónapokban, a mikor a behozatal van, a belföldi ár tényleg a vám egész magasságával emelkedik az exportország fölé. Ezenkívül lehetnek időszakok, a mikor a mi áraink nincsenek a szabad piacz árai felett. A tengerinél a vámhatás nem annyira az átlagos ár emelkedésében, mint inkább időszakos lökésszerű emelkedésében mutatkozik. Erre szolgálhat a havi árjegyzések összehasonlítása.¹⁾

Az árpa (takarmányárpa) ára Budapesten 2·59 koronával emelkedett, sörárpa Bécsben 2·21 koronával emelkedett, míg a londoni átlagár csak 1·20 koronával lett magasabb; eszerint úgy a takarmányárpa, mint a sörárpa paritása a londoni árhoz képest magasabb lett a monarchia területén 1·20, illetve 1·40 koronával.

A zab átlagos ára Budapesten az 1902—1906. évek átlaga és az 1907. és 1911. évek átlaga közt 3·38 koronával emelkedett, míg az összehasonlításul szolgáló liverpooli ár ugyanezen idő alatt csak 76 fillérrel lett magasabb. Eszerint a budapesti zabár fölénye 2·62 koronával lett nagyobb a vámemelés óta a liverpooli felett.

A vám érvényesülése mindhárom takarmánygabonánál megállapítható. Tengeriből és zabból behozatalra szorulunk, ezeknél világos, hogy a vámtételnek érvényesülni kell. Az árpából behozatalunk lényegtelen, ellenben igen jelentékeny kiviteli többletünk van. Tévedés volna azonban ebből arra következtetni, hogy a vámhatás itt nem érvényesül. Kivitelre csak sörárpa kerül, míg behozatal csakis takarmányárpából van. Az árpa vámja nem a sörárpa. hanem a takarmányárpa behozatalát korlátozza. Az árpa vámja tehát felemeli a takarmányárpa árát és csökkenti a takarmányárpa és sörárpa disparitását. Míg kivitelre kerülő sörárpánk árát az exportlehetőség dönti el, addig a takarmányárpa árát nagy mértékben befolyásolja a vám; és pedig nemcsak magának az árpának, hanem a tengerinek a vámja is, a melyik kölcsönhatás révén szintén áremelőleg hat takarmányárpánkra.

A takarmányvámok hatásánál azoknak közvetlen hatásán kívül még közvetett hatásukat is tekintetbe kell venni azon takarmányokra, a melyek maguk nem esnek elvámolás alá. Megkülönböztetést kell tenni vám hatásánál piaczi (concentrált) takarmányok és gazdasági takarmányok közt.

Az állattartás alapját a gazdaságban termelt takarmány képezi. A takarmánytermelés és az állattartás egymást kiegészíti. Minthogy maga a gazdaságban termelt takarmány: burgonya, répa, széna, lóhere, luczerna, csalamádé, szalma stb. ritkán kerül eladásra, tehát ezeknek magas vagy alacsony ára a gazdára nézve nem bir nagy jelentőséggel. Ezek a takarmányok nem is esnek vámvédelem alá, de úgy sincs belőlük számot-

¹⁾ Árstatisztika 1—6 old.

tevő forgalom, mert nagy terimékük azt egyenesen kizárja. A kölcsönhatás azonban megvan a gazdaságban előállított takarmányok értékesítési ára és a piaczi takarmányok áralakulása közt. Az állatoknak életműködése és termelő munkája (növekedés, hizás, tejelválasztás, erőtermelés) anyagfogyasztással jár, azaz bizonyos hatóanyagoknak, a takarmány megemészthető részeinek a felhasználása szükséges. Ezek az anyagok, bejutva a vérkörbe, lehetővé teszik a termelést. Hatékonyságuk alapja a bennük rejlő energia, a mely mint helyzeti energia van bennük elraktározva, de tevékeny energiává változik akkor, ha az anyag szétbomlik. A felhalmazott energiamennyiség határozza meg a takarmányok értékét.

Nagy általánosságban tehát minden takarmánynak annyi értéket kellene tulajdonítanunk, a mennyi energia van benne felhalmozva. Ez így általánosságban kimondott elv, csupán annyiban módosul, hogy nem az az összes energiamennyiség a fontos, a mi a takarmányban bennfoglaltatik, hanem az, a mit belőle az állat felhasználni képes. Ennek a mennyiségnek megállapítására Kellner, az állattakarmányozás egyik legkiválóbb szakembere, a legkörülményesebb kísérleteket végezte és ezek alapján megállapította minden egyes takarmányról, hogy az az állati testben hogyan értékesül, vagyis mennyi zsiradékot képes produkálni. Az egyes takarmányoknak ezt a hatékonysági arányát Kellner a keményítő-értékegységekben fejezte ki. Az állattakarmányozás tudományának mai állása szerint a keményítőérték az az összehasonlítási alap, a melyben a különböző takarmányoknak egymáshoz viszonyított értéke kifejezhető. Ez nem jelenti azt, hogy minden takarmány minden állatnak táplálására és minden használati célnak elérésére egyaránt alkalmas, hogy egyik takarmány a másikat bármikor helyettesítheti. Az egyes állatok számára és az egyes haszoncéloknak megfelelőleg különböző koncentrált-ságú, fehérje és zsirtartalmú takarmányokat használnak előszeretettel.

Általában azonban a különböző takarmányok meglehetősen tág határok között helyettesíthetik egymást és a használati célnak megfelelő és keményítő-értékegységekben kifejezett energiaszükségletét módunkban van többféle takarmányban is nyújtani. A takarmány adagolásánál a kiindulási pontot sohasem a piacon vásárolt takarmány, hanem mindig az képezi, a mely helyben nagy tömegben rendelkezésre áll, míg csak a hiányzó hatóanyagokat szokás azok között kiválasztani, melyek a használati célnak egyaránt megfelelnek és melyek legolcsóbban megszerezhetők. A gazdának tehát piaczi takarmányokra, elsősorban mint kiegészítő takarmányokra van szüksége, hogy ezek által állattartását olyan mértékben fejleszthesse ki, hogy saját takarmánytermelését az állattartás útján teljes mértékben értékesíteni tudja. Ha a gazdaságban termelt takarmányok minden fontosabb alkotórészt tartalmaznak, de nincs ben-

nük elegendő mennyiségben (fehérje vagy keményítő), akkor a többi alkotórész sem tud hatást kifejteni. A piaczi takarmány bevásárlása a többi takarmány jobb értékesítését is lehetővé teszi.

A már meglevő állatállományt akkor sem lehet hirtelen leapasztani, hogy ha kevesebb takarmány termett, mint a mennyire a gazda számított. Itt van tehát a piaczi takarmányoknak másik nagy jelentősége, hogy megkönnyíti a gazdának, hogy a szűk takarmányt termő esztendőben se legyen kénytelen állatait potom áron elfecsérelni, vagyonának jelentékeny részét elvesztegetni.

A piaczi takarmányok két kategóriába oszlanak. Az egyiknek keményítőtartalma, helyesebben magas keményítő-értékszázaléka adja meg az értékét; ide tartozik a tengeri, árpa, zab, takarmányliszt, sőt ide volna sorozható, a mennyiben drágasága egyáltalában megengedné, hogy takarmánynak felhasználják, a rozs és a buza is. Ezek mind többé-kevésbé magas elvámolás alá esnek. A másik csoportnak dús fehérjetartalma adja meg az értékét; ezek közé tartozik a korpa és az olajpogácsa. Az utóbbi takarmányok vámmentesek, különben azokból még az osztrák-magyar monarchiának jelentékeny kivitele is van. Minthogy ezeket fehérjetartalmukért fizetik meg magas áron, azért a bennük levő keményítőérték, dacára, hogy vámmentesen jöhetnének be, még így is sokkal drágább, mint a fent elsorolt takarmánygabonákban. Így ezek bármily mennyiségben álljanak is rendelkezésre, nem ellensúlyozhatják az árpa, zab és tengeri vámját.

A mikor tehát a takarmányvámok hatását vizsgáljuk, akkor a magas keményítőértékű, erősen koncentrált takarmánymagvakra: az árpára, zabra és tengerire vagyunk tekintettel. Tulajdonképpen mind a háromféle takarmánygabonából behozatalra szorulunk; hogy árpából nagyobb mennyiség nem jön be, az is csak a vám hatása, a mely a belföldi árpát annyira megdrágítja, hogy ezáltal a sörárpa is nehezebben vihető ki és egyrésze idehaza lesz takarmányárpa gyanánt felhasználva.

Minthogy egyik takarmány a másikat helyettesítheti, természetes, hogy elsősorban az a takarmány jön be nagyobb mennyiségben, a melyiknek aránylag legkisebb a vámjá. Az ötféle gabona vámtétele a következő:

	1 mm.-ra eső vám korona	Kellner-féle keményítő ért. v	Egy keményítő- értékre eső vám fillér
Buza	6.30	71.3	8.8
Roszs	5.80	71.3	8.1
Árpa	2.80	67.9	4.1
Zab	4.80	59.7	8.0
Tengeri	2.80	81.5	3.4

Így normális termésviszonyokat föltételezve, a hiányzó takarmány-szükséglet fedezésére elsősorban tengeri jön be, a melynek aránylag legkisebb a vámjá. Mihelyt a tengeri beszerzése a határunkkal köz-

Vetlen szomszédos területen nehézségbe ütközik és más távolabbi területre kell elmenni, akkor az a demarcationális terület, a melyre már a gabona áralakulásával figyelemmel voltunk, erősen távolodik, akkor a tengeri ára oly mértékben emelkedik, hogy nagyobb mennyiségű takarmányárpa behozatala is érdemes lesz, daczára a keményítőegységre eső magasabb vámvédelemnek. Ha a piaczi takarmányszükséglet valami elemi csapás, árvíz vagy aszály folytán, vagy gyenge román és orosz tengeritermés folytán igen nagy, akkor előfordulhat, hogy még a mostani magas buza- és rozsvámoknál is érdemes bizonyos mennyiségű rozsot, sőt búzát is takarmányozásra felhasználni.

Ha csak a tengeri esnék például vámvédelem alá, akkor mihelyt a tengeri megdrágul, az árpa vagy zab jöhetne be nagyobb tömegben. Az a körülmény, hogy mindegyik tekintetbe jöhető takarmány magas vámmal van megvédve, idézi elő, hogy takarmányhiány egyszerre magasra szökteti fel az összes piaczi takarmányok árát. Ha minden takarmányon, így a takarmányozási célra szolgáló búzán és rozson is csak keményítőértékének megfelelő vámtétel volna, akkor nagy takarmányhiány idején is módjában volna a gazdának, hogy a többféle takarmány között válogatva azt szerezzé be, a melyik a legolcsóbb. Így azonban az árpa, zab, rozs és buza beszerzése takarmányozási célra ebben a sorrendben fokozatosan mind nagyobb és nagyobb nehézségbe ütközik, úgy hogy a vámvédelem takarmányhiány idején sokkal erősebb mértékben jut kifejezésre.

Az egyes piaczi takarmányokban foglalt keményítőegység átlagos árát a mellékelt táblázat tünteti fel, a melyen a keményítőérték egységára mellett a sertés árait is leközljük.

A piaczi takarmányok főhatása a gazdasági takarmányok értékesítésére, hogy mint kiegészítő termelési eszközök azokkal együtt képezik az állati termelésnek a nyersanyagát. A piaczi takarmány elősegíti a különben kevésbé megfelelő takarmány értékesítését és lehetővé teszi a gazdasági takarmánynyal együtt nagyobb arányú állattartási ág bevezetését, de rendszerint nem concurrálhatja le a gazdasági takarmány értékesítési árát, mert még ha vámmentesen és bármily olcsó fuvarral jön is be, a benne levő keményítőegység a gazdaságba szállítva, még mindig lényegesen többbe kerül, mint a gazdaságban előállított nagy tömegű szálas vagy kapás növény keményítőegysége. A gazdaságban termelt szalma, széna, répa, burgonya, stb. értékesítését azonban előmozdítja, ha a tehenészet, hizlalás számára kisebb mennyiségben még szükséges egyéb piaczi takarmány olcsóbban szerezhető meg.

Általában a piaczi takarmány könnyű beszerzése elősegíti a gazdaságban termelt takarmányok értékesítését és mindaz, a mi nehezen leküzdhető akadályt állít a piaczi takarmányok behozatala elé, az a gazdaságban termelt takarmányok egy részét is elértékteleníti.

É v	Budapesti ár keményítő értékben fillér							Sertés, magyar, őreg, nehéz fillér	Sertés, magyar, fiatal, nehéz fillér	Sertés, magyar, fiatal, közép fillér	Sertés, magyar, fiatal, könnyű fillér	Sertés, magyar, szedett közép fillér
	Árpa	Zab	Tengeri	Finom korpa	Durva korpa	Repce- pogácsa	8-as sz. liszt					
1892	16·9	26·8	12·5	17·2	19·3	18·6	18·1	89	93	92	93	90
1893	16·9	21·9	11·9	17·3	19·3	20·7	15·1	92	96	96	95	92
1894	17·3	21·7	12·5	16·5	17·3	17·2	14·7	89	94	93	93	90
1895	16·9	21·3	14·2	16·5	17·7	15·5	15·3	90	99	98	96	88
1896	13·6	20·7	10·0	14·2	16·5	14·3	14·3	32	101	97	92	—
1897	15·7	21·1	10·4	15·5	17·1	15·8	17·0	—	108	106	108	—
1898	18·9	22·5	13·5	17·9	19·6	18·8	17·9	107	111	111	111	—
1899	17·1	19·2	12·2	18·1	20·2	18·2	15·9	89	92	92	93	—
1900	18·5	18·0	13·6	18·2	20·8	19·3	15·7	93	99	98	97	—
1901	17·3	23·3	13·2	18·7	20·9	19·8	15·4	85	92	91	89	—
1902	17·3	23·5	13·6	18·6	20·7	17·7	16·1	103	109	106	105	—
1903	18·2	20·3	15·1	17·2	18·7	16·6	15·8	115	122	122	121	—
1904	19·4	21·7	15·6	21·0	23·3	19·1	18·0	114	117	118	117	—
1905	20·8	23·7	19·7	23·5	26·1	21·7	19·2	124	135	134	134	—
1906	20·3	26·7	16·3	20·3	22·1	23·3	16·3	121	126	129	130	—
1907	21·7	27·3	15·4	26·2	26·9	23·9	22·1	—	135	137	138	—
1908	22·5	28·1	18·1	25·4	28·2	23·9	21·9	—	125	126	129	123
1909	24·2	20·5	18·8	25·6	28·5	25·1	21·7	146	143	144	140	143
1910	20·3	26·8	13·6	20·5	21·0	22·1	17·7	148	154	157	104	160
1911	25·6	32·3	17·3	25·8	28·6	22·0	23·1	—	159	104	—	181
Öt évi átlagok :												
1892—1896	16·3	21·1	12·2	16·3	18·0	17·3	15·5	90	97	95	94	90
1897—1901	17·7	20·9	12·6	17·7	19·7	18·5	16·5	93	100	99	99	—
1902—1906	19·0	23·1	16·0	20·1	22·2	19·7	17·1	115	121	122	121	—
1907—1911	22·9	28·8	17·1	24·4	26·6	23·4	21·3	147	143	146	143	149

Innen az a sajátságos összefüggés, hogy az olcsó vagy legalább normális áron beszerezhető tengeri, árpa, zab és esetleg takarmányrozs nemcsak hogy nem romtja, hanem még emeli a nem piaczképes gazdasági takarmányoknak az értékesítését. A míg állati termelésünknek elegendő biztos piacza van, a míg nem áll akadály állattenyésztésünk fejlesztésének útjában, addig az olcsó piaczi takarmány elősegíti a gazdasági takarmányok termelését és értékesítését. Mezőgazdasági viszonyaink alakulásában szomorúan észleljük, hogy a piaczi takarmányok magas és főképpen rapsodikusan változó árai mennyire rákényszerítenek az egyoldalú szemtermelésre és a külterjes gazdálkodásra.

Ez a helyzet mindaddig, a míg az állati termékek előállítása főképpen gazdasági terményekből történik. A tengerinek vagy árpának, a mit az igásállat vagy növendékállat takarmányába kevernek be, olcsó beszerzése, olcsóbbá teszi az igásállat tartást és az állatok felnevelését, minthogy azonban ez nem a főalkotórésze az állat takarmányának, nem befolyásolja lényegesen a szarvasmarha vagy a ló piaczi árát. Minél olcsóbban jut ilyen esetben a gazda a kiegészítő takarmányhoz, annnyival nagyobb a nyeresége, annnyival kedvezőbb az ő gazdasági helyzete.

A piaczi takarmány azonban bizonyos relációkban helyettesítheti is a gazdaságban előállított takarmányokat. Azon állattartási ágakban, a melyeknél a piaczi takarmány nem csak kiegészítő, hanem mint tulajdonképpen nyersanyag szerepel, ott a helyzet egészen megváltozik. Sertést lehet kizárólag piaczi takarmánnyal: tengerivel, árpával megjavítani és felhizlalni. A sertésállomány igen gyorsan szaporítható, úgy hogy külföldi tengeri, árpa behozatalával egy-két esztendő alatt az állatállomány óriási mértékben növelhető. A külföldi tengeri vagy árpa tehát idehaza minálunk rövid idő alatt kész állati termék: hússá vagy szalonnává változtatható át. Itt már világos az összefüggés a külföldről behozott tengeri ára és a kész sertéstermék ára között, a mint az a mellékelt *táblázatunkból* is kitűnik.

Minthogy pedig sertéstermelésünk túlnyomó része még ma is a gazdaságok nyersanyagából, a gazdaságban termett árpából, tengeriből, burgonyából állítatik elő, tehát világos, hogy egy nagyarányú külföldi tengeri vagy árpa behozatal lejjebb szállítja bizonyos idő elteltével nemcsak a sertéstermékeknek az árát, hanem azokét a gazdasági terményekét is, a melyek rendszeren a sertések nevelésére és javítására szolgálnak. Minthogy 4—5 kg. burgonya képes a sertéshizlalásnál, a hizlalás bizonyos stádiumáig ugyanazt az eredményt produkálni, mint 1 kg. tengeri, tehát a tengeri árának minden 1 koronás megdrágítása mintegy 20—25 fillérrel emeli 1 métermázsa burgonya értékesítési árát is.

Ugyanezt látjuk a szeszgyártásnál is, a hol tengeri, burgonya,

ukorrépa, sőt búza és rozs is helyettesíthetik egymást bizonyos arány számok szerint.

Összefoglalva tehát a takarmányok hatásáról mondottakat, úgy találjuk, hogy a tengeri, árpa és zab vámja átlagosan legfeljebb a vámtétel felével emeli fel ugyanazon termékek eladási árát, de takarmányhiány idején, a mikor legnagyobb szükség van a piaczi takarmányok behozatalára, [nemcsak az egész vámtétel érvényesül, hanem mind a háromféle vámtétel kölcsönösen, sőt a búza és rozs vámja is befolyással van az összes piaczi takarmányok áralakulására. Minthogy a helyettesíthető takarmány is vám alá esik, tehát takarmányhiány idején még távolabbi helyről kell a takarmányt beszerezni, így a vámhoz még a vám összegét esetleg két-háromszorosán felülmúló fuvar költség is járul. Innen a piaczi takarmányok óriási árhullámozása, a mi a vámoknak még sokkal súlyosabb következménye, mint az árnívónak mérsékelt emelése.

A gazdaságban előállított takarmányok értékesítésére kétféle hatása van a vámnak. Azoknak, a melyeket a piaczi takarmány (a tengeri) fontos relációkban helyettesíteni képes (a burgonyának) az árát a takarmányvám bizonyos mértékben emeli. A tengerivámot például ma Németországban főképpen a belföldi burgonyatermelés védelmére tartják fenn. Ha feltesszük, hogy a tengeri vámtételéből $50\% = 1.40$ kor. érvényesül, akkor ez az $\frac{1}{4} - \frac{1}{5}$ rész keményítőértékű burgonya értékét is 28—35 fillérrel emeli métermázsánként. Azon takarmányoknál ellenben, a melyeknek a piaczi takarmányok nem versenytársai, hanem kiegészítői, a magas vámok éppen nem mozdítják elő az értékesítését, hanem akadályozzák.

A kétféle érdek ellentéte a takarmányértékesítés szempontjából csakis mérsékelt vámtétellel egyenlíthető ki.

Balkányi Béla.

Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága. (II.)

Kényszerűvé is válhatik a visszafizetés. Itt azonban mindenekelőtt szigorúan meg vannak szabva azon esetek, midőn a teljes visszafizetést követelheti a Landschaft. Ez esetek azonban ritkák és a legfőbb bizonyára az, mikor a megterhelt ingatlan vevője nem akarja átvenni azt a személyes adósi kötelezettséget, melyben az elődje állott. Ily esetben az új tulajdonos nem lesz tagjává a Landschafternak, de a Landschaft a kölcsönt teljesen felmondhatja. Ugyancsak felmondható a kölcsön, hogyha az ingatlan oly bérért lesz bérbe adva, mely a becsértéknek nem felel meg (az alapul vett hasznosítási kamatlábnál alacsonyabb haszonnal). Felmondhatja annak, a ki a tűzbiztosítást be nem tartja stb.

Fontosabbak azonban a viszonylagos felmondási okok, értve ez alatt azokat, melyek nem az egész kölcsön visszavonását idézik elő, hanem csak azon részére birnak kihatással, mely az ok fenforgása folytán alapszabályszerű fedezettel nem bir.

Egyáltalán a Landschaft részéről az adóssal szemben felmondás eseténél is a főszempont csupán a biztonság kérdése akár abban a tekintetben, hogy a biztonság érdekében előirt feltételeket nem tartja be, akár hogy rajta kívül eső okból áll elő, vagy derül ki a kellő fedezet hiánya.

Magában az adós késedelme alig állapítja meg az egész kölcsön felmondhatóságát és behajthatóságát. A hátralékos adós pedig mindig szabadul mulasztása következéseitől, ha az összes hátralékokat befizeti. Ellenben nyomban érvényesül a felmondás, ha a gazdálkodás csökkenti a birtok értékét, vagy a bér a folyó járulékokat nem fedezi, illetve a bírói árverésen vagy magánúton való értékesítésnél az ár a becsértéken alul marad. Az így kiderülő kisebb értéknek megfelelő kölcsönösszegeken felüli összeg felmondatik és befizetendő.

A biztonságon felül mindenben csak a hitelt igénylő mezőgazda érdeke a mérvadó.

A szorosan vett kölcsön feltételein azonban túlhaladólag számos ked-

vezésben képes ma részesíteni felgyült alapjai és az azok segítségével létesített intézmények útján tagjait a Landschaft.

A kölcsönhöz szervesen fűződő, de annak eredeti tartalmán kívül eső első kedvezmény, melyben a Landschaft részesíti tagjait, az az, mely az árfolyamdifferentiát hivatott helyreütni. Felgyűjtött alapjaiból ugyanis, ugyanazon okiratba való vagy másodhelyi bekebelezés mellett 5⁰/₀-ra annyit ad tagjainak kölcsön, a mennyivel a záloglevelek névértéken alul értékesítették. Ezt a kölcsönt azután az adós a záloglevélkölcsön $\frac{1}{2}$ ⁰/₀ tolijával fizeti vissza, míg ezen $\frac{1}{2}$ ⁰/₀ tolival a pótléktőke és kamat ki nem egyenlítettik.

Ott, a hol a Landschaftnak külön *pénzintézete* van, mely a liquid hitellel foglalkozik, ezen pótlékot ez a bank adja, de szintén a fenti feltételek mellett. Ezen bankok azután más irányban is kisegítik az érdekeltséget, a mint annak esetét fentebb már említettem és magas hozadékaival is szolgálja a tagok érdekét, melyek külön számlája javára az esik. — Kedvező feltételek mellett szolgálják ki a földbirtokosok időszaki hitelét is, de adnak másodhelyi jelzálogos kölcsönöket is.

A Németországban általában sokkal altruistikusabban szervezett *kárbiztosítást* is a Landschaftok látják el sok helyen, illetve a tartományi kárbiztosítási intézetek létesítését elsősorban a Landschaftok tőkái tették lehetővé.

Sőt az *életbiztosítást* is cultiválja a keletporoszországi Landschaft, hogy ezzel az örökösök helyzetét az örökrészek kifizetésénél könnyebbé tegye.

Igen súlyos helyzetben levő birtokosok conversionalis kölcsöneinél az intézet még a folyósítási költségeket is előlegezi az adósnak kedvező fizetési feltételek mellett.

A hosszú időre szóló jelzálogos mezőgazdasági hitel ezen eszményi intézményei ott, a hol a belföldi viszonyok módot nyújtottak hasonló intézmények létesítésére, mindenütt utánoztattak.

Még a Credit Foncier de France is utánzata ezeknek, csak hogy a specialis francia viszonyokból kifolyólag ennél már nem a kölcsönkereső, hanem inkább egyoldalúan a papirosokat átvevő kistőkés szempontja lett uralkodóvá és így a kölcsön feltételei a kifizetés szempontjából tökéletesítve és megmerevítve lettek.

Németországban és Ausztriában azonban csak a városi jelzáloghitelügy terén tudott az annuitásos kölcsön forma dominálni és itt vették át az ezen üzleti elvek szerint működő részvénytársaságok a piaczellátását.

Ellenben a mezőgazdaság szempontjából — dacára amazok nagyobb

üzleti élénkségüknek — mindenütt a Landschaftokhoz hasonló közhasznú intézmények kezelik a zálogleveles hitelt és általában a Landschaftok kölcsönfeltételei az uralkodók.

De még azok a közhasznú takarékpénztárak, melyek a zálogleveles hitel kielégítésére létesített és a belföldi piacra támaszkodó közhasznú intézetek mellett foglalkoznak záloglevél kibocsátásával, azok még ott is, a hol az annuitásos kölcsönformát elfogadták, mint Ausztriában, sokkal rugalmasabban kezelik a fizetési feltételeket, mint a francia formát szigorúan betartó részvénytársaságok és hazai záloglevél-kibocsátó intézeteink.

Az osztrák takarékpénztárak bármikor készek az adós könnyebbségére a fokozatos törlesztést felfüggeszteni és a pusztá kamattal megelégedni, a mi az adós speczialis viszonyai közt nagy előny lehet. Rendkívüli törlesztés esetén pedig készek a megmaradt tőkének új törlesztési terv szerinti fizetésére átmenni.

Ez előnyöket hazai záloglevél hitelünk nem ismeri, nyilván, mert sem nem oly közhasznú, sem nem oly független, mint a milyen kellene legyen.

VI. Zálogleveles hitelünk új forrása és szervezése.

I. Ha a háború befejezésével és a rendes gazdasági viszonyok kezdetével hozzá akarunk fogni zsákutczába jutott olcsó, hosszú lejáratú jelzálogos kölcsönhitelünk újjászervezéséhez, egygyel bizonyára tisztában leszünk: *kizárólag* önmagunkra vagyunk utalva, *saját gazdasági erőinkre* támaszkodhatunk csupán. — De még hogyha ezt nem is tenné kétségtelenné az, hogy még a velünk jó barátságban levő vagy legalább semleges államok tőkéi számára is más alkalom nyílik a befektetésre a háború által elpusztított vagy most szükségesnek kiderülő beruházások eszközlésére, akkor is csak arra gondolhatunk helyes értelemmel, hogy a külföldre való támaszkodásnak már a háború előtt megnyilvánult hátrányait, sőt teljes bedugulását újra lehetővé tevő hitelszervezetet ne teremtsünk megint.

A kérdés immár csak az, hogy van-e reményünk arra, hogy az olcsó jelzálogos, tehát zálogleveles hitel szervezését belföldi hitelforrásokra támaszkodva, egyáltalán megkezdhetjük-e és van-e reményünk az ezen az úton való kifejllesztésre?

A háború előtt erre igen sokan nemmel válaszoltak volna, habár viszont néhány elmében már akkor is derengtek ideák a belföldi olcsó kölcsönforrások lehetőségéről. Azonban a háború talán erre nézve is megváltoztatta véleményünket, mint sok más kérdésben.

Már magában az, hogy lehetséges volt hazánkban 1.170 milliót gyűjteni össze 6°/o-os állami kulcsön céljaira, bizonyítja, hogy a fix kamatozású papírok elől nem akkora az elzárkózás, mint eddig gondolták, mert hiszen ez a kölcsön, ha az államkölcsönök terén kamatlába évtizedes való visszaesést jelent is, — tekintettel a háborút megelőző három év kamatviszonyaira — feltétlenül olcsó kölcsönformában való elhelyezést jelent.

Absolute véve tehát kétségtelen, hogy van hazánkban jelentékeny tőke, mely elhelyezésre igénybe vehető és a melynek tényleges jelentkezése nem feltétlenül kizárt még akkor sem, ha a lefolyt hadi kölcsön jegyzésnél a hazafiasságnak nagy jelentőséget tulajdonítunk is.

A kérdés tovább csak az, hogy lesz-e a háború után is ilyen tőke és rá lesz-e az birható fix kamatozású papírok vételére.

Általánosan megállapított tünet az, hogy habár az igazi tőkealappal biró hadikölcsönjegyzések túlnyomó része pénzügyi betéteink terhére történt, pénzügyeink sehol ezt a jegyzést nemcsak, hogy meg nem érezték, de általában a betétek immár többre szaporodtak fel, mint a mekkora volt a hadi kölcsönjegyzés, sőt a háború előtti legkedvezőbb állományok és ez a betétszaporodás napról-napra folytatódik.

A háború folytán részben beállott üzleti pangás és pénzbőség (felemelkedett állami kiadások, requirált állatok, anyagok és felszerelések árai) bizonyára erősen befolyásolja ezt a körülményt és bizonyos az is, hogy e tőkék a háború megszűntével kis részben direct. nagyobb részben pedig a pénzügyi útján gyorsan fognak elhelyezést találni a fellendülő vállalkozási kedv útján azonban az is kétségtelen, hogy a betevő közönség egy része semmiképen sem olyan üzletemberekből áll, a kik határozott érdekekkel fűződnek majd ezekhez a vállalkozásokhoz, vagy a kiknek egyáltalán alkalmuk lenne és kedvük ilyen vállalkozáshoz hozzájárulni. És habár az ilyen pénzek is hasznosíthatók vállalatok részére a pénzügyi útján, nemcsak, hogy semmi érdekük nem lesz e betevőknek (hivatalnokok, ezek özvegyei, kisbirtokosok és más kis megtakarítók) abban az irányban, hogy pénzügnek ilyen felhasználásához és betétként elhelyezéséhez ragaszkodjanak, de sőt a netalán még túl is áradó vállalkozási kedvvel járó kockázat a betétpénzeket is veszélyeztetettebbeknek fogja feltüntetni, mint eddig.

Kétségtelen, hogy a most felgyűlő betétek egy része meg fog maradni s ha netalán a pénzügyi útján gazdaságilag hasznosítva is lesz, magának a betevőnek a betétkamatnál magasabb hasznot hozni nem fog. Az is valószínű, hogy ez a betétkamat 5°/o-nál magasabb nem lesz.

Kuriózumképen említem fel, hogy a hadikölcsön kiírásakor is voltak

betevők, a kik féltették pénzüket. Szóval bizonyos, hogy a betétbe vetett bizalom a háború alatt csak csökkent, a mire a valódi kihatást majd csak a háború után fogja gyakorolni a háborús veszteségek liquidálása.

Tehát a betétként való elhelyezéshez való ragaszkodás sem lesz oly görcsös a háború után, mint volt eddig. Különösen nem akkor, hogyha csaknem olyan, sőt még liquidebb, még sokkal biztosabb és kamatban is ugyanannyit jövedelmező elhelyezési módot mutatunk a közönségnek. Vagy nem volt-e a moratórium alatt liquidebb az a záloglevél, melynek 60–70⁰/oig bármely pillanatban kaphatott lombardra kölcsönt a tulajdonos, míg betétjének legfeljebb elenyésző részét vehette igénybe!

De az eddig, mint már említettem, részvényekben elhelyezést kereső tőkék is nagyobb hajlandóságot fognak mutatni a fix kamatozású papirok irányában, mert a háború fogja legerősebben bebizonyítani, hogy habár egyes iparvállalatok nagy hasznot is nyújtanak részvényeseiknek, még a régi és bevett pénzintézeteknél is jelentékeny veszteség érheti a részvényesek közül azokat, a kik a mult évtized részére jellemző magas árfolyamok mellett tettek azokra szert. Ugyancsak megjárta mindazok, a kik az újabb alapításoktól sokat vártak és most — hacsak nincs más forrásuk, mely révén az osztalék megfejeztetik — azt látják, hogy a legmagasabb betétkamatlábat elérő osztalékot is csak keservesen izzadva képes társaságuk kiizadni.

Ezenfelül a háború teljesen megfosztotta a vidéki részvénytársaságok legtöbbjének részvényeit minden liquidástól úgy, hogy a tulajdonosok gyakran kinosan tekintettek kővé meredt vagyonukra.

Mindent egybevetve, a háború több oldalról is hozzájárult a nálunk eddig uralkodott pénzelhelyezési módok árnyoldalainak kiemeléséhez és ez által bizonyára felkeltette a hajlandóságot egy új és ezen árnyoldaltól való lehető legnagyobb mérvű mentességgel bíró elhelyezési mód iránt. Viszont a hadikölcsön az által, hogy végtelenül sok megtakarítást gyakorló családdal első ízben megismertette a fix kamatozású papirost, ennek a hitelformának népszerűsítéséhez végtelenül hozzájárult.

Sok ezer faluban, de sok ezer városi családban is, a hol soha sem láttak még fix kamatú papirost, most befészkelődik az állami járadék s hozzászoknak az emberek, hogy félévenként levágva a szelvényt, pénzzé váltsák azt. És ha ennek a kezükben levő papirosnak az előnyeit sorra megismerik, bizonyára nagy lesz bennük a hajlandóság arra is, hogy más ilyen papirosokat, melyek a kellő kamatot meghozzák és talán még biztosabb alapozásuak mint az állampapir, szintén befogad-

janak, sőt keressék, mint legelőnyösebb befektetést arra nézve, a ki az abszolút biztonságra is súlyt helyez.

Hazánkban eddig a záloglevelek, azaz állampapírok is oly mostoha szerepet játszottak, hogy a sorsjegyeken meggazdagodó banküzletek közül bizonyára egy sem foglalkozott ilyenek részleteladásával. A háború után még ez is meg fog változni.

A fentiekből kifolyólag szerény nézetem szerint minden feltétel meg esz arra, hogy a jövőben a hazai közönséget záloglevelek vételére bírhatjuk, ha a kínált záloglevelek illő jövedelmet hajtó és feltétlen biztos alapozásuak lesznek és kellő szervezéssel sietünk a kereslet felkeltésére. Kétségtelen, hogy ez esetben jelentékeny összegű, idővel legalább a már betett összegnek $\frac{1}{10}$ -ét kitevő záloglevél lesz hazai piacunkon magánkezekben elhelyezhető.

II. Azonban addig is, míg ez a csak lassan megindítható és kiterjeszthető hitelforrás kellő mértékben állna rendelkezésünkre, volnának oly nyilvános és rendelkezésre álló kész tőkék, melyekkel a záloglevélhitel szervezése nemcsak hogy megkezdhető lenne, de ezen az úton a népszerűsítés is elő lenne mozdítható.

Már a háborút megelőzőleg tettem kísérletet arra, hogy a közfigyelmet felhívjam oly közpénzekre, melyek a közérdek szempontjából nincsenek kellőképen értékesítve. Elavult gyámsági törvényünk egyrészt túlságosan szűk teret enged az árvaszéki kezelésben összegyűlő tőkék jelzálogkölcsonként való elhelyezésére akkor, midőn a becsérték $\frac{1}{3}$ -részig engedi csak a kölcsön nyújtását, a mivel ezt a külföldön jóval nagyobb és üdvösebb szerepet játszó hitelforrást érzékenyen megszorítja, másrészt viszont, midőn az így el nem helyezhető, illetve csak el nem helyezett tőkékre nézve más feltételt nem szab, mint a pénzügyi betétként a törvényhatósági vagy községi közgyűlés szavazó tagjainak felelősége mellett való elhelyezést, ezzel e tőkék teljesen elvesztek eddig az olcsó hitelkereső számára, mert a betéteket elfogadó pénzügyi intézetnek minden korlátozás nélkül bocsátva rendelkezésére, ezután e tőkék már a legdrágább pénz hullámozását követve csak oly áron jutottak a kölcsönkeresőhöz, mint az illető pénzügyi intézet legdrágább forrásából eredő pénzei. Holott a pénzügyi intézet ezen betétekért gyakran a normálisnál is alacsonyabb kamatot fizetett.

Hogy ezen, eddig pénzügyi betétként elhelyezett árvaszéki és más közalapok és hatóságok tulajdonát képező pénzek mily összeget tettek ki, azt a statisztika nem mondja meg. Azonban abból, hogy Somogy vármegyében, mely nem tartozik sem népsűrűség tekintetében, sem közgazdasági fejlettség, városi élet terén a fejlettebb megyékhez, az árvaszék zárszámadásaiban ezen összeg 10 éven belül sohasem sülyedt 1,200.000

koronánál lejjebb és még a bekövetkezett abnormális idők alatt is alig sülyedt le a millión alul, azt következtetem, hogy az egész országban legalább 100 millióra tehető az az összeg, mely ilyen betétként van elhelyezve, még akkor is, ha abból egy jelentékeny részt a felmerülő hullámrásra eleve levonásba hozunk.

Nincs oly törvényünk, mely akadályozná, hogy ezen betétek mi-kénti hasznosítását a törvényhatóságok feltételekhez kössék, de ez eddig nem volt szokásban és az arra irányuló eddigi kísérletek elfogadást nem nyertek. Így ez az összeg tisztán a pénzintézetek hasznához járul hozzá és az olcsó hitel számára elveszett.

Hadikölcsönjegyzésünk adataiból megállapítható az is, hogy hatóságaink és törvényhatóságaink az ezen tőkék terhére való jegyzésekben meglehetősen szűkmarkuak voltak, tehát ezt a tőkét a háború nem csökkentette s az ezután is tetemes összeggel szerepel.

Ha a pupillaritással úgy is felruházott és az árvaszékek által az általuk kezelt vagyonok után fizetni szokott vagy talán még magasabb kamatlábbal felruházott záloglevelekben helyeznők el ezen készpénzeket vagy hatósági kezelésben levő tőkéket, akkor azok liquiditását bizonyára nem érintenők, mert hiszen pénzzé tételök bármikor eszközölhető volna. Sőt azzal, hogy a felszabaduló tőkék átvevőit, a nagykorúakat, gondnokság alól szabadulókat vagy örökösöket feljogásitanók a választásra, vajjon záloglevelekben hajlandók átvenni vagyonukat, vágy készpénzben, a záloglevelek népszerűsítésére újabb alkalom nyílna. De minden aggodalmat eloszlatathatna az állam akkor, hogyha késznek nyilatkozna az árvaszékek és közalapok által beszerzett zálogleveleknek beszerzési árfolyamon való átvételére az esetre, ha ezt az illető vagyonok károsodásának megakadályozása szükségessé tenné. Tekintve, hogy az így elhelyezett záloglevelek összege nem igen haladná meg a 100 milliót, az állam összes vállalt rizikója alig tenne ki 1-2 milliót még akkor is, ha az egész álladék egyszerre kerülne döntés alá, a mi elképzelhetetlen.

A jelenleg ezen betéteket élvező intézetekre nézve sem képezne e tőkék elvonása oly hátrányt, mely gazdaságilag érezhető lenne. Somogy vármegye 1914. évben egyszerre elvette a megyebeli intézetektől ezen betéteket és az egész összeget az Országos Központi Hitelszövetkezethél helyezte el, a nélkül, hogy e változást az érdekelt intézetek bármiképen megérezték volna.

Kétségtelen tehát, hogy magukban ezen közkezelésben levő tőkékben oly pénzforrás áll rendelkezésre, mely tekintélyes összegű záloglevél elhelyezését biztosíthatná s a kezdet szükségsein messze keresztül segítene.

Ugy hogy a kezdeményezésre egyedül hivatott kormányhatalom-

nak igazán jelentéktelen anyagi erőbe kerülne az egész folyamat megindítása.

III. A további kérdés az, hogy miképen volna szervezendő a hitennyújtás és hogy szükséges lenne-e erre a célra új intézmény létesítése, avagy nem-e lenne elég egyszerűen a már eddig is működött és a máris bizonyos erőre és kiterjedésre szert tett intézményeink támogatása?

Itt természetesen csupán azok a jelzáloghitellel, sőt kizárólag záloglevélhitellel foglalkozó közintézetek jöhetnek kérdésbe, melyek nem részvénytársasági, hanem úgy mondhatni kölcsönösségi alapon és altruisztikus szempontok figyelembe vételével működnek. Ilyenek: a Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Földhitelintézete és a Földhitelintézetek Országos Szövetsége. Az országos központi hitelszövetkezet önállóan nem foglalkozik záloglevélkibocsátással, tehát itt külön figyelembe nem jöhet.

A mi mindennek előtt a Földhitelintézetek országos szövetségét, az u. n. Altruista Bankot illeti, annak feladatköre más irányban is oly hatalmas, hogy idő kell, míg abban az irányban is tényleges eredményekre fog rámutathatni.

A magyar földhitelintézet és a kisbirtokosok földhitelintézete hazánk multjában azok, a melyek még legtöbbet tudtak nyújtani a záloglevélhitel terén. Azonban ezt elsősorban csaknem számtalan kiváltságuknak köszönhatték és egyébként nem tudták megmenteni hazánkat attól, hogy zsákutczába jusson zálogleveles hitelünk és nem tudták magukat felszabadítani a már alapításuknál is komaságot vállaló külföldi tőke befollyása alól annyira, hogy igazi olcsóságukat megóvták volna. A korábban leköszölt kölcsönajánlat mutatja ezt leghatározottabban. Egész szervezetük egyébként a francia annuitásos kölcsönforma alapján áll és így a legjobb esetben is teljesen át lenne alakítandó. Nézetem szerint ez intézetek, melyek ügykezelése is indokolatlanul költséges, semmiféle garanciával nem kecsegtetnek abban az irányban, hogy a fix kamatozású papírosok népszerűsítése terén lényeges szolgálatokra lennének képesek.

De már említett költséges és csak igazi császárvágásokkal megjavítható ügykezelésük mellett oly annyira centralistikusok is, hogy a zálogleveles kölcsönök kellő elhelyezését és megadását egyedül biztosító környezetismeretet s az azzal kapcsolatban legjobban felkelthető záloglevélvételi kedvet szolgálni nem képesek. Kölcsöneikhez ma gyakran több költséges kézen keresztül lehet csak jutni és a kisbirtokosok szervezetének ezt a jellegét az ezek által megkísérlett decentralisatio elernyedése mutatja legélénkebben.

Egy szóval oly alapos és mélyreható ujtásokról lenne szó, melyek

könnyebbé teszik egy czélszerű új épület emelését, mint a régin való toldást-foldást.

A felállítandó új intézmény létesítésénél fel kellene használni úgy a hazai tapasztalatokat, mint a czélszerű külföldi példákat.

A szervezés alapvető elveként kellene felállítani az őszinte olcsóságot és valódi altruizmust, a melynek éppen legszebb példáit a porosz Landschaftokban ismerjük meg.

A záloglevél kibocsátásával, a kölcsönök folyósításával és kezelésével járó hivatalos és jogi teendők ellátását közhatósági jelleggel bíró hivatalokra kellene bízni. A legjobb ez irányú példával nálunk a közjegyzői állások szolgálnak, melyek a közbizalmat és tekintélyt kivívták maguknak.

Ugyanilyen hiteles jelleggel felruházott és ugyanolyan felelősséggel bíró jogi képzettségű egyéneket kellene megbízni a szellemi és irodai munka természetével bíró teendők ellátásával. Nem volna helyes ezeknek az államhivatalnoki karba való beillesztése, viszont azonban a díjszerű jövedelmi forma is mellőzendő lenne, tekintettel, hogy ezek határozott feladatkört töltenének be és nem közokiratot készítenének. Hanem oly fizetéssel látandók el, a mely a rendes polgári megélhetés kellő biztosítására elég s így kizárja, hogy annak kellő megbecslése mellett az azt élvező tiltott mellékjövedelemre törekedjék. Minden hivatali teendő ezen syndikusok (ez a porosz elnevezés) feladatává teendő, a kiknek e hivatali cselekvésük közokirati jelleggel bírjon. Mellette csupán pénztári és egyéb kezelő személyzet volna fizetés mellett tartandó, de oly módon, hogy mindenért a közhatósági joggal felruházott egyén legyen felelős.

E hivatalos hatóságok első létesítése az államnak lenne feladata az e célra hozandó törvény alapján. Ilyen jelzálogkölcsön vagy birtokkölcsön — mert a hitelformát a mezőgazdasági földbirtok számára vélném fenntartandónak — hivatalt bizonyos mértékben decentralisálva kellene felállítani, mert az egész ország ily célra való centralisálása eddig is helytelen intézkedésnek bizonyult. A megyei rendszer feltétlenül kicsinyes e célra és a sok hivatal ugyancsak sok költséget okozna. Megoldási módként kínálkozik a tervezett mezőgazdasági kamarákkal való kapcsolatba hozatal. De míg egyrészt még igen távol állunk ezek felállításától, úgy hogy recte ezek az önkormányzati jelzáloghiteltestületek lennének hivatva azok létesítését majdan inkább elősegíteni, másrészt a mezőgazdálkodó egyének nagy száma ezen kamarák felállításánál is nagyobb decentralisatiót kíván, mint a milyen ezen jelzáloghitel-hivatalok felállításánál a kezdetben ajánlatosnak feltűnik.

Szerény nézetem szerint egyelőre elég volna mintegy a protestáns egyházak kerületi szervezetének megfelelő módon 5–6 ilyen hivatalt

hazánk azon részei számára felállítani, a melyek némileg bizonyos földrajzi és gazdasági rokonsággal birnak. Később, mint említettem, esetleg a mezőgazdasági szakképviselőt szervezésével kapcsolatban a decentralisatio folytatható lenne.

Miután a hivatalos teendők elvégzése mellett a többi tennivalókat, különösen a kölcsönök megszavazásának, a biztonság és becslés megállapításának és az egész ügykezelés anyagi irányításának vezetésére végeredményben az egyetemleges felelősséget viselő kölcsönkérő földtulajdonosok lennének hivatva, eleinte az államhatalom által e célra delegált és a tisztre teljesen ingyen és díjmentesen vállalkozó földtulajdonosok lennének kijelölendők, a kiknek helyét csak később pótolná a szabad választás.

Magának a pénzkezelésnek és a záloglevelekkel való elbánásnak pénzügyi ellenőrzésével talán legczélszerűbb lenne a székhelyen levő pénzügyigazgatót megbízni, de minden a kezelést nehézzé tevő számvevősségi beleavatkozás nélkül.

Ismételten kiemelem azonban mint az olcsóság és igazi altruismus első feltételét, azt, hogy míg az összes érdekképviselőti tisztek teljesen ingyenes és díjmentes oly nobile officiumok kellene legyenek, a minek ellenértékét az élvezett kölcsön előnyeiben részesülés nyújtaná a tisztre megválasztottnak, addig a hivatal vezetésére hivatott jogképzett személy és személyzetének köteles feladata legyen a nekik járó állandó fizetés fejében a kölcsön körüli összes jogi és pénzügyi tennivalók elintézése minden további, eseti díjazás feltétlen kizárásával.

A záloglevelek kibocsátását magát központilag lehetne vezetni s az avval járó teendők ellátását egy mellé kirendelt önkormányzati felügyelő testület ellenőrzése mellett valamelyik budapesti állami pénzügyi hatóságra lehetne bízni oly módon, hogy a netalán csekély összegben felmerülő többletkiadást az állam feltétlenül fedezné.

Addig az egyes kölcsönfolyósító és kezelő hivatalok fenntartási költségeit az állam csak előlegezné. Hat ilyen hivatal felállítása à 30.000 korona legfeljebb 180.000 korona évi kiadást jelentene, a mi már 40 millió zálogkölcsön esetében sem tenné ki annak $\frac{1}{2}\%$ -át, tehát teljes fedezetet nyerne. Az addig való kiadás is vissza volna később az államnak téríthető.

Mindent egybevetve tehát, az államtól e szervezet létesítése sokkal kevesebb anyagi támogatást kívánna, mint bármely más most megvalósítani szándékolt hitelügyi intézkedés s azonfelül sokkal közvetlenebb előnyökhöz juttatná az egész magyar mezőgazdálkodó közöniséget.

IV. Áttérve már most a kölcsönök folyósítási feltételeire, ezek meg-

állapításánál csupán két szempont tartandó szem előtt. Egyrészt a *kölcsön biztonságának körülbástyázása* oly garantiákkal, melyek — a netaláni veszteségek elkerülése mellett — főleg a fixkamatozású papiros iránti vételi kedvet fokozzák, másrészt a *kölcsönkereső közönség* minden irányú érdekének *minél tökéletesebb kielégítése*.

A mennyire feltétlenül mellőzendőnek tartok minden olyan mesterséges eszközt, mely nyereségcombinációkkal, mint pl. prämiumok, sorolások stb. kecsegtetve akarja kedvező színben feltüntetni a záloglevelet a pénzelhelyezését kereső közönség szemei előtt, éppen annyira döntő súlyt kellene helyezni arra, hogy a közönségnek begyökerező meggyőződésévé váljon, miszerint a jelzálogilag biztosított záloglevél azon hitelező számára, a ki bizonyos szerény haszon mellett a feltétlen biztonság szempontjából sem akar engedni, a legelőnyösebb befektetési forma.

Eltekintve egy, mondhatnám agitatórius tevékenységtől, melynek feladata lenne a záloglevelek biztos alapozásán kívül azok liquiditására, könnyen való lombardirozhatására és netaláni egyéb előnyeire felhívni a közfigyelmet, hogy *a betétnél is biztosabb elhelyezési módként tűnjön az ki*, ezt volna hivatott szolgálni a közhatósági ellenőrzés, a kibocsátó és kölcsönt nyújtó hivataloknak minden speculativ nyereszkedéstől való idegenkedése, a kölcsönt igénybe vett földbirtokok tulajdonosainak egyetemleges felelőssége, a mire nézve már van nálunk törvényhozási és gyakorlati példa a szőlőfelujítási kölcsönökben, leginkább azonban a folyósítás jelzálogi biztonsága tekintetében felállított feltételek.

Azt a határt, a mely becslés szerint és a mely mértékig ilyen közgaranciában részesülő zálogleveles hitelt igénybe vehet a föld tulajdonosa, a mezőgazdasági ingatlanok bizonyos gondosan körülhatárolt becsértékének egy részében kellene meghatározni. Annál gondosabban kell itt eljárni, mert a háború által okozott változások még soká nem lesznek világosan meghatározhatók s ha e szempont figyelembevételével szorosra kellene huzni a keretet, viszont a tulságos megszorítás jelentékenyen csökkenthetné a kölcsönnyújtás hasznosságát a mezőgazdálkodó közönség részére.

Arra már a költségesség szempontjából sem lehetne gondolni, hogy egyszerre oly fejlett becslési rendszerrel kezdjük, mint a milyennel a porosz Landschaftok ma bírnak. Erre végeredményben ugyan rá kellene térni, de csak akkor, hogyha ezt már a sok kölcsön felgyült magas összege után esedékes igen csekély díj beszédese mellett létre lehet majd hozni. Addig a szerény kezdet kereteihez alkalmazkodva kell megkeresni a kellően elasticus, mégis feltétlen biztonsággal járó olcsó becsléseket.

Mint legkönnyebb becsérték-megállapítás rendelkezésünkre áll a

katasteri tiszta jövedelemnek kellő százalékos alapon való tőkésítése. Ez lehetne a legalacsonyabb kölcsönökkel beérők úgyszólván semmi költséget sem okozó becsértéke.

Vissza lehet azután térni a Landschaftoknak kimulóban levő vételi összeg szerinti becslésre, a mely becslési mód eddig is divott hazánkban. Éppen a háború után bekövetkező netaláni értékcsökkenésre való tekintettel azonban ez a becsérték feltétlenül igen szigorú feltételekhez lenne fűzendő.

Mig a katasteri tiszta jövedelemnek elég alacsony százalékos alapon való tőkésítése mellett is meg lehetne határozni a folyósítási határt a becsérték felerészében, addig a vételár szerinti becslés mellett a folyósítási határ a vételárnak $\frac{1}{3}$ -ad részénél feljebb alig lenne meghatározható, legfeljebb úgy, hogy pl. 10 évnél régebbi vételárnál a $\frac{1}{2}$ -éig lenne a terhelés vihető.

Az eddig nálunk feltétlenül tulságosan könnyelműen kezelt, mert az egyéni befolyásnak erősen kitett szakbecslés helyett, mely még hatósági és birói becslés esetén is sokszor elhagyta a helyes határt, a nélkül, hogy a netalán életbeléptethető praktikus becslési módok bármely kigondolható módját kizárnók – igen biztos és megnyugtató eredményt lehetne várni a *pénzhaszonbér szerinti becsléstől*. Oly összeg tőkésítésével, a melynek alapját a bármikor elérhető pénzbeli haszonbérből származó évi tiszta jövedelem képezné, oly becsértéket nyernénk, melynek nemcsak a biztossága szembetűnő a legelső pillanatra mindenki előtt, hanem a mely még a kis- és nagybirtok közötti értékkülönbséget is teljes rugalmassággal érvényre juttatná azáltal, hogy a kisebb parcellák általában magasabb pénzhaszonbért képesek elérni. Ezenfelül a pénzhaszonbér mindennemű viszonyokra nézve helyenként igen könnyen és általános érvénnyel megállapítható.

Ha ezen becslési módok felől közönségünket kimerítően tájékoztatjuk és az meggyőződik azok pontos betartásáról, úgy talán kevesebb zálogleveles kölcsön nyújtására lesz ugyan alkalmunk, de éppen ez úton a közönségben a záloglevelek abszolút biztonsága s így minden a biztonság szempontját első sorban szem előtt tartó befektetéssel szemben való előnyössége iránt oly köztudatot kelthetünk, hogy teljesen lehetetlennek vélem, hogy hazai megtakarításunk egy része ne keressen záloglevelekben elhelyezést.

Különösen akkor, hogyha ezen záloglevelek ugyanakkora kamatjövedelmet hoznak tulajdonosaiknak, mint a betétek, sőt parin aluli árfolyam melletti beszerzésnél valamivel még többet és éppen úgy adómentes marad ez a jövedelem, mint a betét, mely után az intézet fizeti meg az adót.

Hogy a záloglevél adómentesnek declaráltassék, arra nemcsak a példa van meg már, hanem ez a mezőgazdaságnak jogos kívánalmát is képezi. De ha ez nem volna teljesíthető, úgy ezen adónak a kölcsönvevők által való fedezése is lehetséges volna.

A záloglevéltulajdonosoknak juttatott tiszta, minden további teheről mentes kamatjövedelem meg kellene feleljen a nálunk divó legmagasabb betétkamatlábnak s úgy 5⁰/₀-os záloglevelek kibocsátásával kellene kezdeni, a mi biztosítaná úgy a fokozatos keresletet, mert a betétkamatláb általában le is szállhat, meg sok helyen ma sem tesz ki 5⁰/₀-ot, mint az árfolyamdifferentiát sem növelné akkorára, hogy az a zálogleveles kölcsönök igénybevevőit érzékenyebben sújtaná. A rendes viszonyok helyreálltával és az egész folyamat kellő megindítása esetében a záloglevelek árfolyama igen kevéssel sülyedne parin alul és nemcsak az emelkedésre, de az alacsonyabb kamattypusra való későbbi áttérésre is lehetne remény.

A záloglevelek kamatlábjának megjelölésével lezártuk a kölcsön feltételeinek azt a részét, melyek a záloglevéltulajdonosok érdekében, a záloglevelek elhelyezésének szempontjából határozandók meg s habár a többi kölcsönfeltételek, a felmondás, visszafizetés, sőt minden csekélyebb szabály is befolyásolhatja a záloglevelek értékesíthetőségét, úgy hogy ha ezekben immár teljes őszinteséggel és altruizmussal, de mégis óvatos igazságossággal törekszünk a kölcsönkereső érdekeit érvényesíteni, a legjobb ajánlója a zálogleveleknek mégis a folyósított kölcsönökkel szemben megnyilvánuló közmegelegedés s így a kölcsönkérő egyoldalú szempontjának érvényesítésével elégitjük ki legjobban e téren a záloglevél jövőendő tulajdonosának érdekeit is.

Miután pedig senki sem magyarázhatja meg önálló értelemmel azt, hogy az adósnek szempontjából a merev francia annuitásos rendszer enne akár anyagilag, akár egyébként az adósra nézve legüdvösebb, nem tudok okot találni arra, hogy az adós érdekeit sokkal őszintébben keresztül vezető porosz rendszerre ne térnénk át, a mely épenséggel ném zárja ki azt, hogy az az adós, a ki magára nézve jónak látja, ne intézze kölcsönének törlesztését oly irányban, mint azt az annuitás tőle kikényszeritené akkor is, mikor ez rá nézve kellemes nem lenne.

És bármennyire különös, mégis igen tanulságos tény az, hogy mezőgazdálkodó közönségünk anyagi elitje, az a jobb módú gazdálkodó, a kit a legolcsóbb kölcsönhöz az vezetne el, hogy jó anyagi helyzete jogosítja fel rá, és a ki igazán csak anyagi gyarapodás vagy családi osztály céljaira veszi a kölcsönt igénybe, éppen azért borzad a zálogleveles kölcsöntől és inkább 1 – 2⁰/₀-kal magasabb egyszerű jelzálogos hitelt vesz igénybe, mert nem akarja, mint mondja, még unokáit is megnyo-

morítani a — súlyos külön leadózás nélkül — a törlesztési tervtől eltérő módon vissza nem fizethető kölcsönnel. A magyar gazda idegenkedik attól, hogy magát évtizedekre lekösse ugyanazon dézsma fizetésére, a melynél soha nincs tisztában, hogy mi a kamat, mi a törlesztés.

Paradoxonnak látszó igazság, hogy a kötelező törlesztést oly hézagosan ismerő porosz zálogleveles kölcsönrendszer a visszafizetést könnyebbé és olcsóbbá teszi s ebben bírja éppen a legnagyobb előnyét a takarékos gazda szempontjából az annuitásos kölcsönforma fölött.

A kölcsön fizetési és visszafizetési feltételeinek megállapításánál az irányelv az legyen, hogy a fizetés célja könnyen áttekinthető, a visszafizetés pedig a különböző körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó legyen. A teljesítendő fizetések rendszerének világos és praecis megállapítása rendkívül népszerűvé tenné a kölcsönöket az eddigi zálogleveles kölcsönökkel szemben, melyeknél a tőketörlesztés és kamatfizetés nehezen volt külön kihámozható az adós laicus eszével. A visszafizetési lehetőségek különbözősége pedig az adós megkötöttségének érzetét könnyítik, eltekintve attól, hogy netán önhibáján kívül beálló súlyos helyzetében még nem sujtják büntetéssel, a mivel az annuitásos kölcsönnél okvetlenül járt a különben a hitelező által türelmesen viselt késedelmés állapot is.

Szemben azzal, hogy az adós tudja, hogy a pontos záloglevél kamaton felül még mennyit s mit fizet, a mi neki esetleg meg nem térül s a mi $0.5^0/0$ -nál több semmi esetre sem lehetne s világosan látná, hogy a törlesztésre még ezen felül netalán fizetett további $1/2^0/0$ az ő tulajdona és annak kamatozásáról évente a folyószámlakivonatot is megkapná, nem lehetne rá nézve veszteség, hogy külön kezelt törlesztési alapja valamivel talán alacsonyabban kamatozna, mint a mit ő fizet a záloglevelek után. Legfeljebb $1/2^0/0$ -ban jelölve meg ezt a kölcsöntőkének átlag $5^0/0$ -át tevő összeg utáni kamatveszteséget, ez még egy 100.000 koronás kölcsönnél is csupán 25 korona volna egy évben.

Mekkora ellenszolgáltatás lenne ezzel szemben az, hogy az évi kötelező fizetési terhe már 12—15 év múlva, ha a törlesztési alapja a kölcsön $10^0/0$ -ára felnőne, lényegesen csökkenne, a mit annuitásos kölcsönnél soha nem érhet el mindaddig, míg a kölcsönből csak egy fillér is fennáll.

Azután, — ha erre szorulna — bármikor, minden újabb költség nélkül — kölcsönét visszaemelhetné az eredeti összegre, a mi eddig szintén nem volt lehetséges. Hiszen eddig még a törlesztés felfüggesztését sem engedték meg soha az adósnak, még rendkívüli befizetések után sem!

A maximálisan $1/2^0/0$ -ban megállapított kezelési járulék, a tervezett

intézményi forma mellett hamarosan többet tenne ki a kiadásokra szükséges összegnél. Ez a többlet feltétlenül a befizetők tulajdona kellene maradjon és javukra gyümölcsöztetendő. Egy ideig még bizonyos összeggé való felgyülés esetén is korlátozni kellene törlesztésre vagy másképen a tulajdonos javára való fordíthatását azért, hogy az intézménynek készpénzalapjai gyűljenek össze, a melyek azután az adósoknak további előnyöket nyújtanának úgy, mint Poroszországban és annyira, a mennyire a mi speciális viszonyaink egyáltalán megengednék, illetve azok érvényesíthetők lennének.

Egyébként úgy az így felgyülő pénznek, mint a kölcsön bizonyos százalékaig előírandó törlesztés, mely célra további $1\frac{1}{2}\%$ túlfizetés volna szedendő, az adós javára külön folyószámlában volnának kezelendők a kezelési év lezárása után gyümölcsseikkel együtt és a kölcsön 10% -ára felgyülve törlesztésre volnának elszámolhatók.

Úgy ezen összegek elszámolása, mint bármikor — bizonyos rövid határidős bejelentéshez kötött — önkéntes többtörlesztés esetében a legmesszebbmenően volna mód nyújtandó a folyósításhoz elkerülhetetlen árfolyamvesztés helyrehozására a fizetésnek záloglevelekben való elszámolása útján. A záloglevelek fedezetével való összhangba hozhatás céljaira a záloglevelek ugyanazon határidő alatt való felmondásának joga lenne kikötendő a kibocsátó részére.

Az ekképen szigorúan meghatározott fizetési kötelezettségek összesen sem tennének ki 5, sőt $5\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelek esetében sem többet, mint a mennyit ma a $4\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleknél az intézet a tőketörlesztésen felül bevesz és így a feltételek mindenesetre előnyösebbek lennének az eddigieknél.

E rövid értekezés kereteit egyébként tulterjedne a részletes feltételek taglalása, mint pl. a biztosítási kötelezettség, bérbeadás hatása és egyéb ellenőrzése annak, hogy a fedezet állaga meg ne csökkenjen. Ily csökkenés esetében is csak a fedezetét veszített kölcsönrész visszafizetését kellene kötelezővé tenni.

Végül — mindig az adósra hárulható kiadások lehető csökkentését tartva szem előtt — ugyanolyan jogi előnyökkel kellene felruházni a kölcsönöket kibocsátó intézményeket, mint a porosz Landschaftokat. A késedelmes adóssal szembeni per nélküli végrehajtási, az ingatlan állagát illetőleg közvetlen árverés szorgalmazási jog nemcsak a követelés biztonságát emeli, hanem az adósra nézve is előnyös az által, hogy a netaláni bírói értékesítés sokkal kevesebb költség okozásával vihető keresztül.

V. Ha e röviden hangoztatott elvek és szempontok alapul vételével és a szemünk elé táruló példák tanulságainak felhasználásával az általami vázolt irányban a cél szeretetétől vezetve, minden mellétekintet el-

hagyásával, igazi önzetlenséggel s ennek a további eljárásban is teljes biztosításával létrehozatnék olyasmi, a mi hazai mezőgazdaságunk hosszú időre igényelt hitelét kellő olcsósággal képes lenne kielégíteni, úgy nemcsak mezőgazdaságunk jövő fejlődése irányában volna sok eredmény biztosítva, hanem ezen intézmény létesítőire is oly büszkeséggel emlékeznének vissza a jövő gazdái, mely felér avval, midőn a porosz Landschaftok ismertetését a szakíró azzal kezdi, hogy azok: „eine viel beneidete Schöpfung des Friedericianischen Staates“. (Hermes, Handw. d. Staatwiss., VI. k., 333. old.)

Függelék. Az előadásomhoz fűződött beszélgetés során a hallgatóság között jelen volt egyik kiváló fővárosi szakember megjegyezte, hogy őt tulajdonképpen félrevezette előadásom címe, melyből kifolyólag ő nem a megrekedt zálogleveles hitel új szervezetének tervét várta előadásomtól, hanem a zálogleveles intézetekre a háború után minden bizonnyal bekövetkező válságra vonatkozólag várt valamit hallani. Miután ez a kétségtelenül bekövetkező válság tényleg a szóbanforgó kérdéssel kapcsolatos, röviden erre kiterjedőleg is ki kívánom fejteni a fentiekkel összefüggő véleményemet.

A háború után a külföldről, főleg, az ellenséges külföldről visszaözönlő záloglevelek kérdése a hazai záloglevélkibocsátó intézeteket, miként hallgatóan kijelentése igazolja, komolyan foglalkoztatja és már is úgy látszik, hogy — rendkívüli intézkedések nélkül — nem tartják lehetőknek az ez úton rájuk háruló feladat teljesítését. Hallgatóan talán azt várta tehát, hogy én mérlegelni fogom a visszaözönlő záloglevelek összegét s ezzel kapcsolatban ki fogom mutatni, hogy mekkora tőkével és milyen formában kell az államhatalomnak a szorongatott intézetek segítségére sietni.

A fenyegető válságnak baleset nélkül való elviselésére tényleg ez az állami segítség lenne az egyik mód, de eltekintve attól, hogy megközelítőleg sem lehet megmondani azt, hogy e célra *hány száz millióra* lenne szükség, a mi talán meg is haladná az államnak a háború után amúgy is oly sok irányban igénybe venni óhajtott erejét, ez a *szandási* mód kizárólag csak az érintett intézeteken segítene, a nélkül, hogy a megrekedt hitelformát ismét lábra állítaná.

A fentebb általam kifejtettek értelmében épen a kétségtelenül válság által fenyegetett záloglevélkibocsátó intézetek érdekében is ajánlatos lenne az általam javasolt közhasznú záloglevélkibocsátó intézmény felállítása. Ez az intézmény ugyanis nemcsak új zálogleveles kölcsönök elhelyezésére lenne felhasználható, hanem egyuttal az eddigi, különösen az utóbbi években mostoha feltételek mellett kötött zálogleveles kölcsönök is convertálhatók lennének, ha nem is olcsóbb kamattypusú, de a valóságban mégis előnyösebb új kölcsönökre, a mi által a mostani folyósító intézetek az eszközendő rendkívül visszafizetések folytán nemcsak a visszaözönlő záloglevelek visszavásárlására, hanem azok *beváltására* is képesítettnének. Sőt azáltal, hogy a megkönnyeb-
bülő intézetek bizonyos készpénzösszegig maguk is átmennének az új intézmény zálogleveleiből, nemcsak ezen összeg erejéig volna lehetséges a convertálás, hanem a lombardirozás segítségével a készpénzösszeg *négyszereséig*.

Szerény nézetem szerint a kétségtelenül bekövetkező válság elkerülésének épen az általam javasolt intézmény felállítása lenne legjobb eszköze, mely nemcsak aránytalanul kisebb anyagi erőt is igényelne a körtől, hanem ezenfelül a pillanatnyi baj orvoslásán túlhaladva, a jövő fejlődés útját is megnyitná.

Neubauer Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

A háborús gazdasági problémák között még mindig dominálja a helyzetet a polgárság és a katonaság élelmiszerellátásának ügye. Lényegesen kedvezőbbé és a jövőre nézve igen biztatóvá tette a helyzetet a jó termés, melynek értékesítése és helyes elosztása most a legfőbb gondja a kormánynak.

Az ide vonatkozó rendeletek között az első a sorrendben a *gabona maximális árát újból megállapító rendelet*. A rendeletnek kiegészítő részét alkotja egy jegyzék, a mely megállapítja a búzáért, rozsért, kétszeresért, árpáért és zabért követelhető legmagasabb árakat. Ezek az árak a következők: a búza alapára 36 - 36^{1/2} K, egyes vármegyékre és a fővárosra 37 K az ár, Fiume számára 37^{1/2} K. Ezek az árakat, a melyek a búzának eddigi árával szemben (39^{1/2}—41) csökkenést mutatnak, augusztus 21. után lépnek életbe. Addig 10 napos időközökben 1 K-val kisebbedik az ár. Kiemelendő, hogy a régi ár 73 kg., az új pedig 75 kg-os búzára vonatkozik. A rozs alapára eddig 31·50—33 K volt, az új rendelet szerint 29·50—30 K, augusztus 1-től kezdve. A kétszeres árának kiszámításánál tudni kell, hogy mennyi benne a búza és mennyi a rozs. Ezeknek a hivatalos ára alapján számítandó ki az ár. Az árpa alapára a régi rendelet szerint 26·50—29 K volt. Az új ár 27—30 K. A zab ára 29 K volt, a rendelet után 28 K lett.

A rendelet szerint búzánál 2⁰/₀-nál nem több, idegen keveréket tartalmazó hektoliterenként 75 kg.-ot súlyminőségű egészséges búzára, rozsnál hektoliterenként 70 kg.-os súlyminőségű egészséges rozsra, árpánál és zabnál súlyminőségre való tekintet nélkül egészséges árpára és zabra vonatkoznak. A mennyiben a búza hektoliterének súlya 2⁰/₀-nál nem több idegen keverék mellett, 75 kg.-nál nagyobb a megállapított legmagasabb ár, a hektoliter súlykülönbségnek minden teljes kg.-ja után 77 kg.-ig bezárólag 20 fillérrel, további 3 kg. súlykülönbségetig, azaz 80 kg.-ig 15 fillérrel emelkedik. A mennyiben a búza hektoliterjének súlya 2⁰/₀-nál nem több idegen keverék mellett, 75 kg.-nál kisebb,

a megállapított legmagasabb ár a hektoliter súlykülönbözethetnek minden teljes kilogrammja után 72 kg.-ig bezárólag 20 fillérrel, azontúl minden további kg.-nál 70 kg.-ig 30 fillérrel csökkent. Ha a búza 2⁰/₀-nál több idegen keveréket tartalmaz, a keveréknek minden megkezdett 2 – 2⁰/₀ többlete után a megállapított legmagasabb árhoz 100 kg.-ként 30 fillért kell levonni. A mennyiben a rozs hektoliterjének súlya 70 kg.-nál nagyobb, vagy kisebb, a megállapított legmagasabb ár a hektoliter súlykülönbözethet után, de legfeljebb 3 kg. súlykülönbözetheti 15 fillérrel emelkedik, illetőleg csökken. Az árak magukban foglalják a rakodó állomáshoz való szállítás költségét is, zsák nélkül, átvétel helyén és készpénzfizetés mellett történt eladás esetére értendő. A zsák árát, ha az eladó maga adja, külön felszámíthatja. A zsákért követelhető legmagasabb árat a kereskedelemügyi miniszter rendelettel szabályozhatja. A rendelet 1915. évi július 10-ik napján lépett életbe. Ettől a naptól kezdve a felsorolt gabonaneműeket a rendelet intézkedéseitől eltérő módon venni, vagy eladni tilos. Gabonaneműeknek a vámkülföldön való beszerzésére a rendelet nem vonatkozik. Kimondja a rendelet, hogy azokra a terménykészletekre nézve, a melyek a jelen rendelet életbelépése előtt már zár alá vétettek, az eddig érvényben állott legmagasabb árak maradnak irányadók. A rendelettel megállapított legmagasabb árak hatályba lépésével elvesztik a hatályukat az eddig érvényben volt legmagasabb árak.

Az árakat megállapító rendeletet követte a *gabonatermés zár alá vételéről szóló rendelet* kiegészítése. Az új 2.468/1915. számú rendelet elsősorban azt a fontos változtatást teszi az előbbi rendelet intézkedéseiben, hogy megengedi a Hadi termény r.-t.-nak bizományosok igénybevételét, illetve közreműködését a gabona vételénél. Ezen kívül a rendelet szabályozza a közreműködés, kölcsön és az előlegnyújtás módjait. Módosítja továbbá a rendelet a mezőgazdasági üzemek saját gazdasági szükségletének bevásárlására vonatkozó intézkedéseket is. Kimondja, hogy a fél vállalatában való feldolgozásra szánt, valamint az állathízlásra egyébként szükséges gabonamennyiségek nem tekinthetők oly gazdasági szükségletnek, a mely a termelőkön való vásárlásra jogosít; az ily szükségletek kiegészítésére szolgáló gabonamennyiségek beszerzésére nézve a rendeletnek az általános fogyasztásra vonatkozó szabályai irányadók. Kereskedők és fogyasztási szövetkezetek is, ha a gabona adásvételével addig is foglalkoztak, annak a törvényhatóságnak területén, a hol üzleti keretük van, a termelőktől búzát, rozst, kétszerest, árpát és zabot továbbeladás céljára is vásárolhatnak, de csak oly termelőtől, a kinek eladásra szánt terméke a felsorolt gabonaneműekből legfeljebb 100 mm.-át tett ki. A vásárolt gabonamennyiségeket a vevő csak az

államnak, a Hadi termény r.-t.-nak, a bizományosoknak, vagy azoknak adhatja el, a kik a korábbi rendelet alapján vásárlásra fel vannak jogosítva. A fogyasztási szövetkezeteknek azt a jogát, hogy további rendelet értelmében nyert engedély alapján és annak a korlátai között saját tagjaik élelmezésére a termelőktől vásárolhassanak, érintetlenül hagyja az új rendelet, az ilyképen vásárolt gabonakészletekre tehát az említett intézkedések nem vonatkoznak.

Az új termés értékesítésénél, mint azt már előbbi közleményünkben irtuk, a Hadi termény r.-t.-é a vezérszerep. A részvénytársaság már megkezdte működését, a mely azonban az érdekeltség számos rétegében elégedetlenséget keltett. Különösen erős ellenvetések hangzottak el a kereskedők részéről. A gabonakereskedők azt a kifogást emelték a Hadi terményrészvénytársaság működése ellen, hogy az nem egyéb, mint egyesek monopoliuma és hogy szervezetével kirekeszti a vidéki gabonakereskedelmet az egész gabonaüzleti forgalomból. A részvénytársaság, hogy a felmerült többé-kevésbé alapos kifogásokat eloszlassa, elhatározta, hogy a gabonakereskedőket bizományosokként megbiz azzal, hogy a Hadi termény r.-t. részére gabonát vásároljanak. Ilyen megbizásra számot tarthat minden gabonakereskedő cég, a mely szervezeténél, megbizhatóságánál és tőkeerejénél fogva erre alkalmasnak látszik és eddigi működésével tanuságot tett arról, hogy ezt a feladatot teljesíteni tudja. Ezenfelül a Hadi termény r.-t. azt a javaslatot terjesztette a kormány elé, hogy az ország területén működő kisebb kereskedőket, a kik eddig gabonavásárlásokkal hivatásszerűen foglalkoztak, rendeleti úton hatalmazza fel arra, hogy saját területükön a kisebb gazdáktól egy-egy waggon gabonát vásárolhassanak. A megvásárolt gabonamennyiséget azonban csak a Hadi termény r.-t.-nak, vagy a társaság bizományosának adhatják tovább. A társaság határozatainak megfelelően a kormány a gabona zár alá vételéről szóló előbb ismertetett rendeletben intézkedett abban az irányban, hogy a vidéki gabonakereskedelem is részt vehessen a gabonaforgalom lebonyolításában. Ehhez képest a Hadi termény r.-t. programja, helyesebben program végrehajtásának módja bizonyos mértékben változott. A program kiegészítve ezekkel a változtatásokkal, lényegében a következő. A Hadi termény r.-t. feladata, hogy a külföld, elsősorban Ausztria és a hadsereg, továbbá azoknak a törvényhatóságoknak a gabonaszükségletét fedezze, a melyek őt ezzel megbízzák. A Hadi termény r.-t. ennek a szükségletnek a fedezésével megbiz olyan gabonakereskedőket, a kik ezzel hivatásszerűleg foglalkoztak és a kik anyagi és erkölcsi tekintetben megbizhatók. A megbizottak száma meglehetősen nagy lesz, a minek a célja, hogy a gabonakereskedők részesedjenek a gabonaforgalom lebonyolításában, másrészt, hogy a gazda

annak adhassa el termését, a kivel évek óta állandó összeköttetésben van. A Hadi terményr.-t. megbizottjai az árúnak az átadásáig mennyiségért és minőségért teljes felelősséggel tartoznak és e mellett kötelesek a teljes árat a termelőnek az árú átvételekor kifizetni. A bizományi díjat a Hadi termés r.-t. 1 koronában állapította meg, amivel hozzávetőlegesen 50—60 millió K_{or} jutalékot engedett át a részvénytársaság a kereskedőknek.

A gazdák részéről is hangzottak el kifogások a Hadi termés r.-t. működése ellen. A részvénytársaság működésének első napjaiban ugyanis az aratás után mutatkozó kínálatnak alig 20-ad részét tudta felvenni. A gazdák megrohanták a régi összeköttetéseiket gabonájuk eladása végett, de a kereskedők nem vehették meg, mert nem volt megbízásuk. A Hadi termés r.-t. maga sem tudott vevőinél annyi árút elhelyezni, mint a mennyire ajánlatot kapott. Ez a zökkenés megakasztotta a kínálat természetes folyamatát. Ez állapot azonban csak rövid ideig tartott. A Hadi termés r.-t., a mint tudomására jutottak a zavarok, a melyek a megbízások hiánya következtében előállottak, fölhevítva bizományosait, hogy ilyen esetekben azonnal tegyenek jelentést a részvénytársaságnál, a mely a szükséges utasításokat azonnal meg fogja adni.

Kétségtelen, hogy ez a nagyfontosságú intézmény, a melyet a német gabonaértékesítő központ mintájára létesült nálunk, egyelőre még nem teljesíti feladatát minden igényeket kielégítő módon. Ítélni még nem lehet az intézmény felett, annyit azonban meg lehet állapítani, hogy kissé elkésve jött létre és hogy funkcionálásánál erősen érezhető azoknak az intézkedéseknek a hiánya, a melyek a német gabonaértékesítő központ kifogástalan működését már előre biztosították. A legfőbb fogyatéksége a magyar gabonaértékesítő szervezetnek, a szállítások kifogástalan lebonyolítását biztosító intézkedések hiánya.

A termés eredményének megállapítása végett a kormány még annak idején rendeletet tett közzé, a mely szerint az elcsépelte búza-, rozs-, kétszeres-, árpa- és zabmennyiséget a cséplés helyének községi előljáróságánál pontosan be kellett jelenteni. A rendelet szerint mindazok, kik valamiféle géppel, maguk, vagy más részére az 1915. évi termésből az említett gabonaneműek egyikét csépelik, kötelesek voltak a végzett cséplésekről községenként és gabonanemenként pontos feljegyzéseket vezetni és az általuk csépelte gabonamennyiségeket a cséplés helyének községi előljáróságánál bejelenteni. A községi előljáróságok viszont kötelesek voltak a rendelet életbeléptetésétől számított 1 héten belül a község területén állandóan lakó cséplőgép-tulajdonosok, cséplőgépbérlők és kezelők névjegyzékét a központi statisztikai hivatalnak megküldeni. Az

erre a célra készített bejelentő-lapokat a községi előljáróságoknak szigorúan bizalmas iratokként kellett kezelniök és zárt borítékban a központi statisztikai hivatal címére postára adniok. Arról, hogy a cséplés befejeztetett, az előljáróságoknak, illetve a polgármestereknek külön jelentést kellett tenniök a statisztikai hivatalnak.

A beszerzett adatok alapján a földművelésügyi minister megállapította az *idei termés eredményét*.

A termés eredményei, a melyeknek a folyó évben, tekintettel a rendkívüli állapotokra, különös jelentőségük van, a következőképpen foglalhatók össze :

A központi statisztikai hivatal adatai szerint a búza vetésterülete a folyó évben 5,875.979 kat. hold volt. Ezen a területen a legújabb helyesbített becslés szerint termett 44,948.483 m.-mázsa búza. Rozsot 1,818.000 kat. holdon vetettek, a melyen 12,200.000 q termett. Az árpa vetésterülete 2,003.586 kat. hold volt, a melyen 12,930.000 q volt a termés, a zab vetésterülete 1,877.054 kat. hold volt és termett rajta 12,390.000 mázsa zab. A jelentés szerint burgonya, cukorrépa is lényegesen javult. A bab és egyéb hüvelyesek is a kedvező időjárás folytán szépen fejlődtek. A termés tehát jól sikerült, a mi a mai viszonyok között valóságos szerencséje az országnak.

A gabona zár alá vételéről, forgalombahozataláról és értékesítéséről szóló rendeleteket természetesen követte a *lisztneműek előállításáról és a búza- és a rozsliszt legmagasabb árának megállapításáról* szóló rendelet.

A két rendelet fő intézkedései a következők:

Az őrlésről szóló 2.725/1915. M. E. rendelet megállapítja, hogy a malomvállalatoknak 2°/o-nál nem több idegen keveréket tartalmazó hektoliterenként 75 kg.-os súlyminőségű búzát az egynemű korpa és hulladék elvonása után, annak figyelembevételével, hogy takarmánylisztet előállítani tilos, 78°/o-ot kell kiörölni és ebből három fajta lisztet szabad előállítani. E három fajta liszt a következő: 1. finom lisztet, azaz a régi nullásliszt minőségének megfelelő tézstalisztet, a megőrlés alá vett búzamennyiség összsúlyának legfeljebb 15°/o-a erejéig. 2. főzőlisztet, a mely nem durvább a régibb típusú 2-es számmal jelzett lisztnél, a megőrlés alá vett búzamennyiség összsúlyának további 25°/o-a erejéig. 3. egyfajta kenyérlisztet oly mennyiségben, hogy az 1., 2. és 3. pontban megjelölt lisztfajták együttesen a megőrlés alá vett búzamennyiség 75°/o-át adják. Rozsból, a melynek hektoliterenkénti súlya 75 kg., az egynemű korpa és hulladék elvonása után a megőrlött mennyiség 80°/o-ának megfelelő egységes minőségű lisztet kell előállítani. Az ellenőrzés végett a malmok a régi árjegyzékeiket lezárni tartoznak és az új őrléstől kezdve új őrlési

jegyzéket tartoznak vezetni. A rendelet kimondja, hogy a vámörlő mal-mokra, valamint a katonai igazgatás részére szóló lisztörlésekre és szállításokra a rendelet nem alkalmazható.

A másik 2.727/1915. M. E. rendelet a legmagasabb árakat állapítja meg. A rendelet szerint a legmagasabb árak július 25-én lépnek életbe, és magukba foglalják a rakodóállomáshoz való szállítás költségét métermázsánkénti tiszta súlyban, zsák nélkül, az átvétel helyét és készpénzfizetés mellett történt eladás esetén. A zsákért a ministerium által megállapítandó legmagasabb ár követelhető.

A legmagasabb árak országrészenként különböznek. A legolcsóbb ár 40·60 K. A megyék egyik csoportjában 41·47 K, egy másik csoportjában 42·24 K. Budapesten 42·24 K a kenyérliszt maximális ára. A rozsliszt legmagasabb ára 43·49 K, de ez csak Fiumében érvényes; a legtöbb helyen 42·24 K, néhány helyen 42·86 K, több helyen 41·64 fillér. Legolcsóbb a Tisza mentén, 41·99 fillér. Az árak csak a nagybani kereskedelemre vonatkoznak. A kicsinyben való árusításnál az eladó csak olyan árakat számíthat fel, a melyek ezeknél az áraknál nem aránytalanul magasabbak.

A fontosabb élelmiszerek közül a *húsrá és a cukor legmagasabb árára* vonatkozóan történt kormányintézkedés. A húsrá vonatkozó kormányrendelet 2.347/1915. M. E. számú lényege az, hogy korlátozni akarja a húsfogyasztást. Ebből a célból úgynevezett *húshagyó napokat* rendel. A rendelet konkrét intézkedései kivonatossan a következők:

Kimondja a rendelet, hogy marhahúst, borjúhúst és sertéshúst a hét két napján kedden és pénteken akár nagyban, akár kicsinyben árusítani vagy forgalomba hozni tilos. Ugyanezek a napok tilos fogadóokban, vendéglőkben, egyesületi jellegű és más étkezőhelyeken az említett húsnevekből előállított ételeket előállítani. A tilalom nem vonatkozik a húsiparban előállított olyan húskészítményekre, melyeknek előállítása hosszabb időt igényel és fogyasztása hosszabb időn át történik; nem vonatkozik továbbá a szarvasmarha, borjú és sertés levágásából nyert és az emberi táplálkozásra alkalmas mellékterményekre. Tilos továbbá a hús és a húsételek elárúsítására szolgáló üzletekben a rendelet által megjelölt napokon tilalom alá eső húst eladásra készen tartani. A tilalom alól kórházak és egyéb gyógyintézetek, valamint gyermeknevelő intézetek javára a belügyminister kivételeket engedélyezhet. A katonai igazgatás részére szállított hús kiszolgáltatása nem esik tilalom alá.

A rendelet intézkedései ellen panaszok merültek fel a húsipar körében. Kifogásolták mindenekelőtt azt, hogy a rendelet elkésett. A rendelet megjelenésekor ugyanis a szóbanforgó húsok árai már oly magasak voltak, hogy a rendelet nem hathatott a húsfogyasztásra, a magas árak

annyira redukálták már a fogyasztást. Kifogásolták azt is, hogy a rendelet nem éri el a célját, azért, mert a magánfogyasztást nem korlátozhatja, mivel a magánfogyasztónak módjában van a húshagyó napokon szükséges húsmennyiséget előző napokon beszerezni; a rendelet továbbá csak a fogyasztókat korlátozza, a termelőket nem, noha ez sokkal fontosabb volna, mert a mai állapot szerint a termelő szabadon pusztíthatja állatait. A rendelet nem volt tekintettel a vidék viszonyaira, mikor a húshagyó napokat az egész országra szólóan keddre és péntekre tette, a mi a vidék számos helyén bajokat okoz úgy a húsiparban, mint a fogyasztóknak; végül nagy hátránya a rendeletnek, hogy a hús elvonásával megdrágítja a mellékterményeket és ezzel a szegény emberek számára a megélhetést még súlyosabbá tette.

A kormánynak ezt a rendeletét kiegészíti a belügyministeriumnak a törvényhatóságokhoz intézett rendelete, melyben felszólítja azokat, hogy a hússal való táplálkozást még a kormány részéről megszabott mértéken túl is korlátozzák. A belügyminister leiratában rámutat arra, hogy a húsétel az emberi szervezet fenntartása szempontjából nem nélkülözhetetlen tápszer és reméli azt, hogy a közönség önként is csökkenteni fogja húsfogyasztását, hogy ezzel elősegítse a ministeriumnak az állatállomány védelmére irányuló törekvését.

Másik fontos élelmiszer, a melyre vonatkozólag a kormány intézkedett, a *czukor*. A kormány az idevonatkozó rendeletében megállapította a fogyasztási czukor legmagasabb árát és pedig a jelenlegi 87 K alapárral szemben 97 K 50 fillérben. Ez az ár 1915. év deczember 31-ig teljesített szállításokra vonatkozik. A rendelet szerint a fogyasztási czukor szállítására nézve budapesti árú- és értéktőzsde szokásai irányadók. A mennyiben azonban a szállítás nem Budapesten, hanem az ország egyes fogyasztási helyeire, vagy pedig nem elsőrangú nagy süvegekben, hanem egyéb fogyasztási czukorfajban, vagy nem teljes kocsi- rakományban, hanem kisebb mennyiségekben történik, az eddigi kereskedelmi forgalomban szokásos megfelelő fuvar, vagy árkülönbözet, illetve árpótlék felszámításának van helye, a melynek összegét kétségek esetében a keresk. minister állapítja meg. A rendelet kimondja, hogy az életbelépte előtt kötött adásvételi szerződések érvénytelenek. A nagykereskedési forgalomban számítható legmagasabb árak, továbbá a detail-árakat, a mennyiben ez szükségesnek mutatkoznék, a közigazgatási hatóságot saját hatáskörükben az egyes fogyasztási területek viszonyainak megfelelően állapítják meg.

A czukorgyárak szervezeténél fogva magyar rendelettel egyidejűleg megjelent az osztrák rendelet, melynek intézkedései lényegében azonosak a magyar rendeletével. Eltérés annyiban van a két rendelet között, hogy

az osztrák rendelet nem érvényteleníti az életbelépés előtt kötött adásvételi szerződéseket; továbbá hogy az osztrák rendelet az osztrák cukornak az árát 8 koronával olcsóbban állapítja meg. Ennek az árdifferentiának ismert indokai vannak; a rendelet megjelenésével egyidejűleg a hozzáfűzött félhivatalos magyarázat a magyar répa kisebb cukortartalmának és a magyar ipar nehezebb termelési feltételeiben igyekszik okát adni. A rendelet árai július 23-án lépnek életbe.

A nyersanyagok közül bőrnél, repczeolajnál és a gumminál volt szükség hatósági beavatkozásra.

A *bőrre* vonatkozóan három rendelete jelent meg a kormánynak. Az egyik *nyers marha- és lóbőr legmagasabb árát* határozta meg, a másik ugyanezeknek a *bőröknek forgalombahozataláról* intézkedik, a harmadik a *bőr nehezítésével* fejtegetett visszaéléseket intézkedik meggátolni. Ezek az intézkedések a bőrpar panaszeit igyekeznek orvosolni és kívánságaikat kielégíteni. A bőrpar ugyanis magára nézve sérelmesnek tartotta annak a szervezetnek működését, a melyre volt bízva eddig a bőr megállapítása és a melynek monopolistikus helyzete a bőrpar panasza szerint ártalmára volt a köz- és magánfogyasztásnak.

Az *ármegállapító* rendelet tartalmából kiemeljük, hogy a rendelet szerint azok a megállapodások, a melyek a rendelet előtt keltek, de azután lennének teljesítendőek, érvényüket veszítik. A rendelet kiegészítő részét alkotja a két jegyzék, a mely a bőrök új árait szabja meg. A bőrök forgalombahozataláról szóló rendelet szerint nyers bőr, vagy száritott marha- és lóbőröket ezentul csak a rendelet intézkedéseinek megfelelően szabad forgalomba hozni. Mindazok, a kik ilyen bőrök termelésével vagy eladásával foglalkoznak, kötelesek, amennyiben a rendelet rájuk nézve kivételt nem állapít meg, készletüket, vagy később termelt beszerzett készletüket 1915. július 17. napjától kezdve kéthetenként a bőrpari központnak a hatóságilag megállapított legmagasabb árakon megvételre felajánlani. A rendelet felsorolja a forgalombahozás eseteit. Kimondja továbbá, hogy a gyárosok az eladásra vagy elidegenítésre szánt készleteiket kötelesek megvételre ajánlani, nyersbőrszükségletüket pedig kötelesek a megelőző hónap 15-ig bejelenteni.

A bőrök *nehezítésének* eltiltására intézkedő rendelet szerint tilos a bőrt olyan anyagokkal nehezíteni, a melyek sem a cserzésre, sem a bőr további kidolgozásához nem szükségesek. A bőrt cserzőanyagokkal vagy zsiradékanyagokkal túlhevíteni tilos. A rendelet megállapítja a szervesetlen anyagok kimosási veszteség és a zsiradéktartalom maximális mennyiségét. Az 1915. év szeptember 1. napjától kezdve köteles forgalomba hozni bőrárújának minden egyes nem nehezített darabját tartós és könnyen olvasható bélyegzéssel feltüntetni, hogy az árú nincs nehezítve.

Egy másik rendelet a kormánynak (2.177/1915.) a *repczeolaj zár alá vételéről, a készletek bejelentéséről és szállításáról* szól. A rendelet értelmében mindazok a repczeolajkészletek, melyek az életbelépés napjától előállításukkal, forgalombahozatalukkal és szállításukkal foglalkozó egyének, cégek stb. birtokában vannak, zár alá helyeztetnek. Zár alá helyeztetnek azok a repczeolajkészletek is, a melyeket a rendelet hatály alatt utóbb fognak előállítani. A zár alá vétel nem terjed ki a rendelet életbeléptének napján meglevő azokra a készletekre, a melyeknek mennyisége 1 métermázsát meg nem halad. A zár alá vett készletekből azok a mennyiségek, a melyek saját ipari üzemből szükségeltetnek, erre a célra szabadon felhasználhatók. A kereskedelmi minister a zár alá vett készleteket indokolt esetben a zár alól feloldhatja. A zár alá vett készletek július 1-ig a június 25-iki állapot szerint, azontul hónaponként, legkésőbb a hónap 8-áig bezárólag az előző hónap utolsó napján volt állapot szerint jelentendők be annál az iparhatóságnál, a melynek területén a készletek vannak. Repczeolaj szállítására vonatkozólag úgy intézkedik a rendelet, hogy a szükséges igazolványokat kizárólag a kereskedelemügyi minister állítja ki. A rendelet intézkedései nem vonatkoznak a repczeolaj a vámkülföldről való beszerzésére. A rendelettel a kormány a július 7-én kiadott 1.924/1915. számú rendeletét a repczetermés zár alá vételét illetőleg a rendeletet hatályon kívül helyezi. Ehhez képest a repczetermésre elrendelt zárlat megszűnik.

A pénzügyek terén a legfontosabb esemény a lefolyt idő alatt a *második hadikölcsön* jegyzésének befejezése. Időközben a kölcsönre vonatkozó elszámolások a hivatalos aláírási helyeken megtörténtek úgy, hogy a második hadikölcsön eredménye megállapítható volt. Az eredmény 1.120,000.000 K. A kölcsönösszegéből $\frac{1}{4}$ milliárdot jegyeztek félmilliónál nagyobb és félmillióssal összegekben, ugyancsak negyedmilliárdot jegyeztek félmilliónál nagyobb és félmillióssal összegekben és negyedmilliárdot jegyeztek 50 ezertől 500 ezer koronás tételekben; a többi kisebb összegű jegyzésekből került ki. Nem lehetetlen, hogy a jegyzés összege nagyobb 1.120 millió K-nál, mert a végleges elszámolás még nem történt meg. Ausztriában a hadikölcsön 2.630 millió K-át eredményezett. Ezzel együtt a monarchia lakossága 3.750 millió K-t bocsátott a monarchia rendelkezésére a második hadikölcsön alkalmával. A két hadikölcsön összege együtt 7.055 millió K, a mi mindenképen impozáns jele a monarchia gazdasági erejének.

Jelentős pénzügyi intézkedése volt a kormánynak továbbá egy *új a valutaszabályozó kölcsön* megkötése. Ez a kölcsön, a mely a két állam pénzügyi kormánya Németországban bocsát ki, ugyanazt a célt szolgálja, mint a múlt év novemberében történt emissió, hogy tudniillik

a külföldi fizetések céljaira eszközt bocsásson rendelkezésre. Az első valutakölcsön 300 millió márkáról szólt. Ebből a két ország pénzügyi intézetei is kaptak az Osztrák-Magyar bank útján néhány millió márkát. Az új 500 millió márkás kölcsön fölött a két állam pénzügyi kormánya fog rendelkezni, az összeg kizáróan állam fizetések céljára fog szolgálni. A kölcsönre azért volt szükség, mert hadseregszállítások fejében, továbbá a július és augusztusban esedékes állami szelvények beváltására nagy összegű német jegybankot kellett volna a jegybanknak nyílt piacon összevásárolni, a mi újból megdrágította volna a márka árfolyamát.

Miután az osztrák-magyar kormány kincstári jegyek ellenében kölcsönkapta a német bankoktól és így új követelésekkel rendelkezik a német pénzpiacra, a német valuta emelkedése nem valószínű. Az 500 millió márkából 300 milliót vett igénybe az osztrák kormány, száztíz milliót pedig a miénk.

Külkereskedelmi forgalmunk abban az irányban mozog, a melyet a statisztikai hivatal az előző havi jelentéseiben jelzett. Az 1915. év márczius havában lebonyolított külkereskedelmi forgalomról a statisztikai hivatal azt jelenti, hogy a behozatalnál a forgalom jelentékeny emelkedést mutat, a kivitel ellenben egészben véve a februári színvonalon maradt. Ausztriával való forgalmunkat külön vizsgálva, közli a statisztikai hivatal, hogy az Ausztria behozatali értéke visszaesett, kiviteli értéke ellenben emelkedett. A kivitel értékösszegének emelkedése természetesen az 1914. és 1915. árak között való nagy különbséggel van összefüggésben. A változott viszonyokhoz képest külkereskedelmi forgalmunk mérlege az 1915. év első negyedében activ volt, 40·9 millió K-val. Ennek az adatnak a mérlegelésénél a statisztikai hivatal utal arra, hogy az értékadatok kiszámításánál a legfontosabb kiviteli cikkeknek az actualis magas árak vannak alapul véve, míg a behozatalnak majdnem minden árúja még az 1913. évre megállapított most már teljesen idejét multa egységértékekkel van számításba véve.

A monarchia külkereskedelmi forgalmának adatai érdekes változásokat tüntetnek fel. A most megjelent adatok szerint az 1915. év első negyedében a behozatal 485 millió K volt, a mi a múlt esztendő megfelelő negyedének eredményéhez viszonyítva annak 55%-a. A kivitel 293·5 millió K értékű volt, a mi 45%-a 1914. év január 2-iki eredményének. A monarchia külkereskedelmi mérlege az első három hónapban 191·5 millió K-val passiv; 40 millióval kevesebb, mint a mennyi 1914. év hasonló időszakában volt.

Említést kell tennünk arról a mozgalomról, a mely a háborúból hazatérő *rokkantak ellátása* ügyében már hónapok óta megindult és eredményekre is vezetett. Törvényes intézkedés még ezen a téren nem történt. Azonban számos olyan actio indult meg, a melynek kétség-

kivül jelentékeny hatása lesz az ügy rendezésére. Ezek között meg kell említenünk a gazdasági érdekképviseltek együttes actióját, a mely a Gazdaszövetség kezdeményezésére indult meg és több ízben tartott tanácskozás után a miniszerelnökhöz felterjesztést intézett, a melyben a rokkant katonák sorsának rendezésére nézve javaslatokat tett. Az emlékirat arra az álláspontra helyezkedett, hogy figyelemmel a közös véráldozatra, méltányos lenne, ha Ausztria és Magyarország együttesen gondoskodnék katonáiról, vagyis, ha a rokkantak ellátásának költsége hadi költségnek tekintetnék és így a quota arányában fedeztetnék. Ebből az álláspontból kifolyólag megjegyzi, hogy a költségeknek a közös költségvetésben kell szerepelniök, de úgy, hogy a magyarországi rokkantak ellátására szükséges eszközök egy összegben utaltassanak át a magyar kormány kezéhez.

Az emlékirat kívánja a rokkantság fogalmának kiterjesztését azokra is, a kik a háború fáradalmi következtében gyógyíthatatlan, vagy nehezen gyógyítható belső bajokat szereztek és ez által munka- és keresetképességük lényegesen csökkent. A rokkantakkal szemben kizárólag állami feladatnak tekinti a gyógykezelést, a munkaképesség visszanyerésének érdekében; továbbá a művégtagokkal való felszerelést az egész élet tartamára; a polgári életpályára való oktatás az esetleges új pályaválasztás előkészítésére. Legfontosabb feladata az államnak a járadéknyújtás.

A rokkantak ellátásának az a mérve, a mely katonai ellátást irányadónak tart, az emlékirat szerint a mai életviszonyok mellett továbbra fenn nem tarthatók. A rokkantsági járadék megállapításánál — kivéve a hivatásos katonákat — az eddigi jövedelmet, a családi állapotot kell irányadónak venni. A tökéből élő egyéneknél járadék helyett valamely tiszteletjelvényt kellene adni. Gondoskodni kellene arról, hogy azok a rokkantak, a kik mind hivatásos koldusok, tolvajok stb. a rokkantjáradékokra érdemtelenekké lettek, az erre a célra létesítendő telepeken helyeztessenek el. A járadék nyújtásánál nemcsak az eddigi kereseti viszonyokat, hanem — különösen fiatalabb egyéneknél — a jövedelmek a jövőben is elérhető gyarapodását is figyelembe kell venni.

A járadék megállapításánál természetesen a rokkantság foka is számításba veendő. Ennek megállapítására külön szakértő bizottság szervezendő. Azok számára, a kik teljesen munkaképtelenek, természetben való ellátás elvét kell elfogadni, ha családjuk körében megfelelő gondoskodást nem találnak. Azon rokkantak részére, a kik bér munkákon élnek, megfelelő munkaközvetítésről kell gondoskodni. E célból a meglévő munkaközvetítő intézeteket kell átreformálni. Végül az állam feladatkörébe tartozik, hogy különleges törvényhozási intézkedésekkel gondoskodjék a középosztályhoz tartozó és önállóan termelő rokkantak üze-

mének fenntartására oly módon, hogy legalább néhány évig a moratórium rendelkezéseit ezekre továbbra is kiterjeszsze, olcsó hitelt nyújtson neki, stb. A társadalom feladatai és a gazdasági érdekképviseltek hivatását a rokkantkérdés megoldása körül a következőképpen foglalja össze az emlékirat: Az állami ingerentia alatt nem álló üzemek hazafias érdeklődésének ébrentartása, a munkaalkalmak gyűjtése és az állami munkaközvetítés részére való bejelentésére. Különösen fontos feladata a gazdasági érdekképviselteknek ama kis existenciáknak a védelme, a kiknek kicsiny üzeme a rokkantság következtében elsősorban lesz kitéve a pusztulásnak.

A mi az önálló iparüző rokkantak ügyét illeti, abban az esetben, ha arra anyagi lehetőség kínálkozik, az előzőekben hangoztatott vezérelveknek megfelelően az önálló iparos lehetőség szerint képessé tenni arra, hogy iparát tovább folytathassa, vagy a mennyiben sérülése miatt erre nem képes, és családja tagjai közt sincs olyan, a ki kellő szakképzettséggel régi iparának önálló üzésében támogatni tudná őt, morális szempontból arra kell törekedni, hogy a volt önálló iparost vagy kereskedőt olyan más szakmában önállósítsuk, a mit rokkantsága mellett is eredménynyel elláthat.

Olyanok, a kik előzőleg önálló iparüzők nem voltak, de rokkantkiképzésük alkalmából valamely iparágat elsajátítottak és családi körülményeik, vagy természetes emberi érzésükuél fogva önállóságra törek-szenek, szükséges, hogy ebben a törekvésükben a lehetőség szerint támogatást nyerjenek. E téren az állami rokkantellátó intézmények mellett működő társadalmi szervek megértése és praktikus támogatása végezhet sikeres munkát. Az állam feladata itt az, hogy oly esetekben, a mikor az ipartörvény az iparüzés jogát bizonyos hosszú éveken át megszerezhető formai kellékhez köti, lehetővé tegye az azoktól való eltérést. Ebben a tekintetben az elsőfokú iparhatóságok sürgős és bizalmas utasításokkal való ellátása kívánatos.

Minthogy a rokkant iparosok a vevők felkeresésére, valamint általában értékesítés szerint nehezebben boldogulnak, kívánatos a termelő és értékesítő szövetkezetek alapítása, még pedig úgy, hogy a szövetkezetekben rokkant és ép iparosok vegyesen csoportosíttassanak, vagy pedig úgy, hogy a rokkantakból álló szövetkezetek administrációjának ügye központi rokkant ellátó intézményt, vagy a kamara feladatává tételnek úgy, hogy ezek delegálnának szakértő vezetőket.

A szövetkezeti úton való csoportosítás bizonyos iparfejlesztési szempontok érvényesülését is lehetővé tenné. A technológiai muzeum közreműködésével mintaműhelyeket lehetne berendezni. A rokkantaknak ott-hon való foglalkoztatása érdekében különösen súlyt kellene helyezni az áruiparra.

Sz.

Iparoktatásunk az 1912—1914. években.

Nemrég jelent meg a kereskedelemügyi m. kir. ministerium beszámolója a magyar iparoktatásnak állapotáról az 1912—1914. időszakban.¹⁾ A munkának számszerű adatokat és az ezekhez fűződő reflexiókat tartalmazó fejezeteit egy *általános rész* előzi meg; ez világosságot vet mindazokra az okokra, melyek miatt az iparoktatás intézményei hosszú időn át nem tudtak a kellő mértékben kifejlődni, az utolsó évtizedekben azonban nagy erővel utat törtek maguknak. Ismerteti a különböző oktatási rendszereket, szembeállítja egymással nevezetesen az iskolai képzés és a mesterműhely előnyeit és hátrányait. A conclusiója az, hogy a tömegnek szempontjából a mesterműhelyi kiképzés nélkülözhetetlen és belátható időben a mesterműhelyekben fog nevelkedni az ipari munkásosztály törzse. Így lesz ez annál inkább, mert az ipariskolák működésének műhelyi gyakorlatokra való kiterjesztését a tanonczügynek érezhető hanyatlása is sürgeti. Ezzel kapcsolatban kifejtve találjuk a tanonczügy hanyatlásának okait és következményeit, főképpen azt a történelmi fejlődést, hogy a 80-as évekkel szemben, a mikor állami jellegű ipariskola alig volt még, miként ment végbe lassan az egész iparoktatásnak államosítása. Az ifjúság ipari kiképzésével párhuzamosan szükségessé vált az idősebb gyakorlatban dolgozó iparosok előképzettségbeli hiányainak pótlása is és így jöttek létre az elismerésre méltó eredménynyel működő ipari továbbképző tanfolyamok. Mindinkább előtérbe nyomult az ipariskola és az ipari gyakorlat közötti harmonikus összeműködés fontosságának belátása is. Az iskola csak úgy töltheti be feladatát, ha tudomást vesz az ipar reális érdekeiről, az ipar meg nagyszerűen kamatoztathatja az iskolákban fejlesztett szaktudást. Fontos problema, mely az iparoktatás intézőinek figyelmét nem kerülte el, az iskolák territoriális elhelyezése. Végül az általános rész azt a tévhitet oszlatja el sikerrel, hogy az ipariskolák műhelytermelése a kisiparnak okozna illetéktelen versenyt.

Az általános részt követő fejezet illusztrálja *az iparoktatás fenntartásának költségeit*. E szerint a kereskedelemügyi és a vallás- és közoktatásügyi tárczák terhére ipari szakoktatási czélokra előirányoztatott 1905-ben 2,490.913, 1912-ben 5,097.351 korona, 1913-ban 6,237.562 korona, az 1914. év első felében 3,118.781 korona. Vagyis az állam által iparoktatási czélokra fordított költségek 1904-től 1913-ig 167⁰/_o-kal emelkedtek. Az iparoktatás költségeit fedezi még az Országos Tanoncziskolai Alap, a melyből 1912-ben 160 tanoncziskola, 180.517 koronát,

¹⁾ Az iparoktatás az 1912—1914. években Budapest 1915. Kiadja a kereskedelemügyi ministerium 590. old.

1913-ban 141 tanoncziskola 160.840 koronát, 1914-ben 140 tanoncziskola 159.817 koronát kapott. Az alap vagyonának álladéka 1912-ben 204.893 koronát, 1913-ban 237.657 koronát, 1914-ben 103.905 koronát tett ki. A kereskedelmi és iparkamarák 1912-ben 122.897 koronával, 1913-ban 143.654 koronával, 1914. első felében 120.247 koronával járultak hozzá az iparoktatás költségeihez. A törvényhatóságok, illetve a községek iparoktatási czélokra 1912-ben 78.854 koronát, 1913-ban 81.502 koronát és 1914-ben (első félév) 97.101 koronát fordítottak.

Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács működésének ismertetése után a ministerium jelentése rátér a tulajdonképpeni *szakoktatásra*. A tanár- és művezetőképzés terén konstatálja, hogy a két évtizede fennálló rendszer igen előnyösnek bizonyult és az 1911—1914. tanévekben állandóan mintegy 15—20 tanárjelölt és 30 művezetőjelölt volt e rendszer alapján kiképzés alatt. Új ipari iskolák nyilottak meg 1912—1914-ben: Beszterczebányán, Miskolczon, Pécsen (mindhárom fémipari szakiskola), Nagy-Váradon (fa- és fémipari szakiskola), Fiumében (hajógépipari szakiskola). Az állandóan nehézségekkel küzdő honmonnai állami faipari szakiskolát átalakították kosárfonó-kisérléti műhelylyé és iskolává, helyébe pedig az eperjesi faipari szakiskolát szervezték. Kibővítés, illetőleg műhelyberendezési fejlesztés alá estek a győri fa- és fémipari, a kolozsvári fa- és fémipari, végül a szegedi felsőipariskolák. Az ipari specializálódás és különösen az építési egészségügyi berendezéseknél, valamint a vegyészeti iparágaknál szakképzett munkások után mutatkozó mind nagyobb kereslet szükségessé tették a budapesti felső ipariskola fém-, vasipari és vegyészeti szakosztályainak megfelelő fejlesztését. A budapesti felső építőipariskolának tanulmányi idejét a gyakorlat követelményeihez képest úgy osztották be, hogy a második és harmadik évfolyamok közt levő nyári szünidőt a tanulók valamely építkezésen tartoznak tölteni. Az építőipari oktatás fejlesztése érdekében az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács további tárgyalások alapjául igen részletes elvi határozatokat hozott, melyeket a ministeriumi jelentés a 48—49. oldalakon ismertet. A női kézimunka-tanítónők képzésének és képesítésének kérdését az 1914. évi 61.071. számú kultuszministeri rendelet úgy oldotta meg, hogy a női kézimunka- és a már fennálló rajztanítói képzés között szerves kapcsolat létesített.

A sorrendben harmadik fejezet beszámol *iparoktatási intézeteink működéséről* az 1911—1914. tanévekben, összehasonlításokat téve régebbi évek adataival is. Az 1892—1893. tanévben mindössze 2.187 tanuló részesült az országban szakszerű ipariskolai kiképzésben. A millennium évében és 1896—1897-ben is még csak 3.566 ilyen tanuló volt;

10 év múlva az 1906—1907. tanév már 7.315 és a közvetlenül lefolyt 1913—1914. tanév 23.914 tanuló szakszerű képzéséről számol be. A lefolyt 22 év alatt a tanulók létszáma tehát mintegy 993⁰/₀-kal emelkedett. Nem kevésbé jellemző a szóbanforgó intézményekre fordított költségek emelkedése. A kereskedelemügyi tárca ügykörében 1896-ban az ipari szakoktatás költségvetése 707.744 korona volt, 10 évvel később 1906-ban 2,111.847 koronára és 1913-ban 4,861.200 koronára emelkedtek ezek a költségek; a 18 évi emelkedés 586⁰/₀-nak felel meg. 1896-tól, mely időtől a gyakorlati ipari szakoktatás teljes egészében a kereskedelemügyi tárca ügykörébe tartozik, összesen 43,271.834 korona fordított iparoktatási célokra. Az állami iparoktatási intézetekben elhelyezett állami vagyon, ingatlanokban és ingó felszerelésekben az 1913. év végén 15,067.488 korona értéket képviselt.

Egyes iparoktatási intézmények szerint volt:

	Tanulók száma		Fenntartási költségek	
	1904/5-ben	1913/14-ben	1904	1913
			k o r o n a	
Felsőipariskolákban . . .	2.342	4.393	428.055	892.429
Ipari szakiskolákban . . .	3.230	9.342	804.231	1,438.330
Kézműves iskolákban . . .	152	275	62.052	93.449

Ismerteti a jelentés ezután egyenként az ország valamennyi iparoktatási intézetét. Az adatok szerint van jelenleg Magyarországon: 4 felső ipariskola, 24 állami és két államilag segélyezett ipari szakiskola (fa- és fémipari szakiskolák, külön faipari és fémipari szakiskolák, kő- és agyagipari szakiskolák, végül egy bőr- és cipészipari szakiskola), 6 háziiparokra nevelő kézművesiskola, 10 nőipariskola. Az iparmúzeumok rovatában a jelentés részletesen megemlékezik a budapesti technológiai iparmúzeumról, a kolozsvári I. Ferencz József iparmúzeumról és a marosvásárhelyi székelyföldi iparmúzeumról, a melyek kiállítások rendezésével, tanfolyamokkal, gépadományozási és más kérdésekben szakvéleményekkel szolgálták az iparoktatás és az általános iparfejlesztés ügyét.

Igen érdekesek azok az adatok, a melyeket a jelentés *az ipariskolákat végzett tanulóknak a gyakorlatban való elhelyezkedéséről tartalmaz*. E szerint az 1905—1913., illetőleg a felső ipariskolákra nézve az 1904—1912. tanévekben 3.617 tanuló közül tanulmányaik befejezése után összesen 3.187 (88·20⁰/₀) maradt ipari pályán. Azon 430 (11·90⁰/₀) tanuló közül, a kik nem léptek gyakorlatba, csupán 7 (0·2⁰/₀) volt olyan, a kik határozottan pályát változtattak; 158 (4·4⁰/₀) katonai szolgálatra ment, 83 (2·2⁰/₀) magasabb tanulmányokat folytat, 112 (5·1⁰/₀) családi vagy egészségi okokból nem vállalt alkalmazást vagy nem volt kipuhatolható.

Nagyipari üzemeknél talált alkalmazást a felső ipariskolát végzettek közül 75·4⁰/₀, a szakiskolát végzettek közül 54·9⁰/₀, a kisiparhoz került az előbbiekből 5·1⁰/₀, az utóbbiakból 29⁰/₀. Bár ezek az adatok igazolják az intézetek szervezetében is rejlő célzatot, hogy a felsőipariskolák elsősorban a nagy-, a szakiskolák pedig a kisipar érdekét legyenek hivatva szolgálni, az ipari iskolásoknak a kisiparban foglalkoztatott hányada mégis keveselhető. A külföldön dolgozó ipariskolások aránylag kicsi száma (2·1⁰/₀) mutatja, hogy a szakképzett munkások itthon is találhatnak megfelelő munkaalkalmakat. Kiemeli ebben a fejezetben a jelentés, hogy az ipariskolai intézetek állandó közvetlen kapcsolatot tartanak fenn az iparos körökkel, minden iskolának megvan a maga vállalati köre, a hol a végzett tanulókat elhelyezheti.

Az *ipari tanfolyamok* adatait, melyeket a tanfolyamokat fentartó iskolák tanévi jelentéseiből már ismerünk, a ministeriumi beszámoló rendszeresen összefoglalja. Az ipari tanfolyamok 5 csoportba oszthatók, úgymint vannak építőipari, gépkezelői, általános és szakirányú továbbképző, egyes iparágakban rendezett gyakorlati, végül úgynevezett vándortanfolyamok. Az összes tanfolyamok száma volt 1911—1912-ben 410, 1912—13-ban 541, 1913—1914-ben 606, a résztvevők száma pedig 1911—12-ben 12.861, 1912—13-ban 16.059, 1913—14-ben 17.145.

Miután röviden megemlékezik a jelentés a javítóintézettel kapcsolatos iskolák és az iparművészeti oktatás terén a legutóbbi 3 év alatt végbement változásokról és kimutatható eredményekről, egy hosszabb fejezetet szentel még az *inasoktatás* érdekében kifejtett munkásságnak. E tekintetben a legfontosabb functiót az iparostanoncz- és a kereskedőtanoncziskolák teljesítik. Az iparostanoncziskolák száma az 1912—13-ik iskolaévben 640 volt, vagyis 57 iskolával több, mint 1910—11-ben. A közismereti és rajzosztályok évi szaporulata 230—220 új osztály, a mi 10⁰/₀-nak felel meg. A tanoncziskolába járó tanulók száma az 1911. évi 113.170 tanulóról 1913-ban 126.822-re emelkedett, vagyis a szaporulat 6⁰/₀. Az egyes osztályok népessége, mely az oktatás intenzitása szempontjából játszik fontos szerepet, a normális felé közeledik. E tanoncziskolákban az 1911—12. évben 2.835 közismereti és 1.857 rajztanító működött; ezzel szemben 1912—13-ban már 3.265 tanító tanított közismeretet és 2.196 tanító rajzot. Az iskolák fentartására fordított összköltség 1911-ben 2,463.484 K-ban volt kimutatható. E szám 1913-ban 3,063.314 K-ra emelkedett, a mi közel évi 10⁰/₀ os emelkedés. Kereskedőtanoncziskola volt 1911. évben 104, 1913-ban pedig 109; ebből önálló kereskedőtanoncziskola csak 85 volt, míg a többi az iparostanoncziskolával kapcsolatos kereskedőosztályokból állt. A tanulók száma 1911-ben 7.641, 1913-ban 8.682 volt, a kik 1911-ben 320, 1913-ban 351 osztály-

ban voltak besorozva; ennél fogva itt is fejlődés állapítható meg. 1913-ban 394 tanfolyamon képesített és 130 nem képesített tanító működött az 1911-ik évi 362, illetőleg 134 tanítóval szemben. Az iskolák fentartására az 1911-ik évi 316.998 K helyett 384.070 K fordítottatott.

A mennyire a száraz számbeli adatokból megítélhető, meg lehet állapítani, hogy iparoktatásunk céltudatos és sikeres kiépítésével, mely a magyar iparfejlesztésnek egyik legszebb része, kulturális fejlődésünk nagy lépést tett előre. Az ide tartozó intézmények megérdemlik, hogy szeretettel karoltassanak fel és támogatásban részesíttessenek erkölcsileg és anyagilag, hogy nagy feladataikat teljesíthessék. Egyébként elfogulatlan szemmel körülnézve, már a jelenben is elég bizonyíték gyűjthető össze annak az igazolására, hogy az iparososztály művelődési viszonyai szemben a régi állapotokkal lényegesen javultak, hogy tehát az iparoktatás szervezete már eddig is az iparososztály és végeredményben az egész állam érdekeit kitűnően szolgálta.

Meg kell még említenünk, hogy a ministeriumi kiadvány egy igen gazdag rendeletgyűjteményt is tartalmaz, a mely kiterjed az iparoktatással kapcsolatos személyzeti ügyekre, a tanulók ügyeire, tanügyi rendeletekre, számviteli ügyekre, tanonczoktatási ügyekre s az ebbe a tárgykörbe tartozó különböző többi ügyekre. A rendeletek gyűjteményéhez betűsoros tárgymutató is van csatolva.

Sch.

Európai háború — amerikai közgazdaság.

(II. Chile.)

A K. Szemle júniusi számában arról próbáltunk megközelítő képet nyújtani, hogy az Egyesült-Államok közgazdasági életére milyen hatással volt a háború. Ezt a vázlatszerű ismertetést ki akarjuk terjeszteni az „új világ“ többi országaira is. Szándékosan választottuk erre a célra rögtön az Egyesült-Államok után Chilét, mert így érdekes és tanulságos összehasonlítást kaphatunk arról, hogy két különböző gazdasági körre milyen más és más hatással volt a háború. Általában az európai gazdasági körökben az a nézet volt elterjedve, hogy a háború Délamerika köztársaságaira nem volt jelentékenyebb befolyással, azok gazdasági élete teljesen a rendes mederben folyt tovább. Ez azonban nagy tévedés, mert ezek az országok annál jobban érezték a háború által felidézett világ-krízis bajait, mert — mint tudvalévő dolog — gazdasági szervezetük, különösen a pénzgazdaságuk, igen labilis alapokon nyugszik. Ez az általános megállapítás Chilére is vonatkozik, a hol bizony az európai

háború igen erősen kritikus helyzetet teremtett. Chile ugyanis már évek óta kifelé nagyon belegabalyodott az adósságokba. Ezekkel az adósságokkal szemben nem állt a kölcsönvett összegek produktív felhasználása, mire jó példa, hogy a chilei vasutak zárszámadásai minden évben nagyobb és nagyobb hiányokkal zárulnak. Ez a körülmény és az, hogy az élvezeti cikkeknek importja aránylag túl magas, nem engedi az országot erőhöz jutni. A salétrom- és rézipar aránylag kedvező fejlődése és az aratás jó eredménye (1914-ben) sem tudtak a váltóárfolyam folytonos esésének tényén változtatni. Ehhez járul még, hogy az ország természeti kincseinek kiaknázása idegenek (eddig csak európaiak, most már amerikaiak) kezében van, úgy, hogy az ez által elért nyereség nagy részben külföldre megy. Ez okozta azt, hogy a salétrom-műveknek nagy része kénytelen volt üzemét beszüntetni és munkásait elbocsátani. Chile északi része nemcsak az importált árukhoz volt a legnagyobb fogyasztója, hanem a déli rész növekvő terményfölöslegei is ott találtak jó piacot. A fentemlített okokból azonban az utóbbi években ez az észak felé irányuló kivitel elmaradt lassanként. A déli rész pedig terményeit külföldre sem tudta szállítani a közlekedési eszközök hiányossága miatt, úgy, hogy a többletet is maguknak a termelőknek kellett elfogyasztani. A nagy deficitek, a melyek a kormányzat egyes ágazataiban minden évben felmerültek, a kormányt nem mindig szerencsésen alkalmazott takarékoskodó politikára sarkalták. Chilében az államhivatalnokok nagy kara mindig a legnagyobb fogyasztótömegek közé tartozott; most pedig, hogy a kormány a fizetéseket leszállította, az állások egy részét beszüntette, ők is kénytelenek voltak szükségleteik nagy részének fedezéséről lemondani. A nagy gazdasági krízis, a melyet az európai háború idézett elő, azért sujtotta olyan nagy mértékben Chilét, mert kormánya gyenge volt ahhoz, hogy az ország gazdasági életét az elmúlt években szilárdabb alapokra fektesse. Minden fáradozása abban merült ki, hogy a pénzviszonyokat akarta rendezni és erre vonatkozólag a congressusnak törvényjavaslatot terjesztett elő, a mely főleg egy convertáló pénztár létesítését tervezte a papírpénz convertálása céljából. Ez a terv azonban nem valósult meg és most a háború okozta krízist a kormány sem tartja alkalmas időnek erre. A conversióhoz szükséges összegek azonban már rendelkezésre állnak a kormánynak. Amennyiben a 150 milliós papírpénztömeggel szemben kerek 160 milliós alappal rendelkezik, mely külföldön van elhelyezve. A valutakérdésen kívül évek óta a legkülönbözőbb reform- és építési tervek merültek fel, a melyek mind az ország felvirágzását célozták, de a melyek a szenátusban és a kamarában nem jutottak a megvitatás stádiumán túl és most a háború kitörése folytán teljesen összedőltek. A háború kitörésekor a salétrom kivitele megszűnt,

egyrészt a hajóforgalom elakadása miatt, másrészt azért, mert Anglia dugárúnak nyilvánította. Így elmaradtak a salétromkiviteli vámok, a melyek legfontosabb bevételi forrását képezték az államkasszának és a melyek ezen programok megvalósítását lehetségessé tették volna. Egyike a kormány-programmoknak például nagy földterületeket akartak öntöző-csatornák építése révén termékenynyé tenni. Csakhogy e tervek mindig halasztást szenvedtek és ahelyett, hogy az ország gazdagságát a mezőgazdasági export emelése folytán növeljék, az országot súlyos helyzetbe sodorták, a mit fokozott még a rossz termés is, úgy, hogy Ausztráliából és Északamerikából kellett importálni a gabonát is, a mi a kereskedelmi mérleget kedvezőtlenül befolyásolta. Szükség lett volna egy hatásos vasuti programra, a mely a lehetetlen közlekedési viszonyokat bár csak némileg is megjavította volna. Természetesen ez sem sikerült, a minek következménye az élelmiszerek és egyéb termékek drágulása lett. A kormány által kidolgozott nagyszabású kikötőépítési tervek is elmaradtak a háború miatt. A városokban csatornázásokat és vízvezetéképítéseket terveztek, a hadseregnél nagy beruházásokat. De nem volt pénz és ez mind elmaradt. A magas- és mélyépítés szintén stagnál. Alig építenek valamit, sőt még a mit már megkezdtek, a háború kitörésekor abbahagyták. A háború kitörése óta a vas és cement ára hallatlan mértékben emelkedtek. Chile fontos kereseti ága még a szőlőművelés. De ezen a téren sem állt jobban a helyzet, mint másutt. Több okból, melyeket — nem tartozván szorosan a tárgyhoz — e helyütt nem kívánunk ismertetni, az árak csökkentek, a mi lassan a termelés csökkenését vonta maga után.

Ilyen körülmények között érte az európai háború kitörése Chilét és első hatása a salétromipar és az északi rész bányauzemeinek teljes meghénülésében nyilvánult meg. A nagyobb városokban, mint Valparaísoban, Santiagóban stb., de a falvakban is a háború okozta nehéz viszonyok miatt a lakosság kénytelen volt szükségleteit az elengedhetetlenre redukálni. A bor fogyasztása is nagy mértékben alábbhagyott (25%-kal 1913-hoz viszonyítva), a mi a bortermelőknél okozott igen nagy károkat. A fogyasztásra kerülő mennyiség is olyan alacsony áron kel el, hogy alig fedezi a termelési költségeket. E mellett óriási készletek fekszenek még érintetlenül, majdnem 60%-a az egész termésnek. Az utolsó ismert ár 8 cent (kb. 8 fillér) volt literenként. Nagy baj, hogy éppen az 1914. évi termés igen bőséges volt, e mellett azonban nagy a hiány hordókban. Daczára annak, hogy a kormány kiviteli prámiumokat ad, nem igen tudnak a chilei bornak külföldi piacot szerezni. Ugyanigy van ez a mezőgazdaság egyéb ágaiban is, különösen a malomiparnál és fakereskedelemnél. A behozatali czégek eladási eshetősége

igen csekélyek. Nagy a pénzsűke, a bankok visszatartják a hitelt. Azután nincs az ország informálva még arról, hogy milyen a termés. Az európai bonyodalmak kitörésének első jelei legjobban mégis az árfolyamoknál jelentkeztek. Julius 25-én a londoni 90/TS váltó árfolyama reggel 9 - 17/32 d. volt, estére már 1/32 d.-re esett. Julius 28-án a jegyzés 9—5/32 d. volt, harminczadikán már 8— $\frac{1}{4}$ d. árfolyammal is történtek transactiók. Az üzleti tevékenység teljesen szünetelt és a börze is elhatározta, hogy minden transactiót beszüntet. A körülmények ilyenén való állása arra indította a kormányt, hogy elrendelje a moratoriumot az összes augusztusban esedékes váltókra, a mit azután még két hónappal hosszabbított meg. A bankok nagy ostromnak voltak kitéve és úgy megrohanták a betevők azokat, hogy nagy részük kénytelen volt nemcsak beszüntetni a hitel adását, hanem a régebben adott hitelt felmondani. A Banco Italiano például nem állta ki ezt az ostromot, kénytelen volt üzemét beszüntetni és liquidálni. A hazai bankokat az állam segítette túl a krisisen 20 millió peso hitellel. A forgalmi eszközök hiánya, a mely a betétek és letétek visszafizetése és más okokból állt elő, árfolyamspeculatioakat idézett elő, a mi korántsem járult a helyzet javulásához. Nagy mértékű befolyást gyakoroltak a salétromüzemek az árfolyamokra, a mennyiben nagy mennyiségű londoni váltót dobtak a piacra, csak hogy pénzhez jussanak. A kivitel megakadása magával hozta, hogy eltűntek a piacról az Európára szóló váltók, a mi nagy baj volt, mert ezzel megszűnt az egyedüli lehetősége az árfolyamok szabályozásának. Azonkívül e miatt nagy kereslet állt be aranyban. Ez a bankokat arra indította, hogy aranyvételeiket beszüntessék, erre viszont a kormány is beszüntette a szokásos aranyauctiókat. Az árfolyamok erősen ingadoztak és szeptemberben érték el a legalacsonyabb pontot, 6— $\frac{1}{6}$ d.-t. Október elsején megnyitották újból a börzét, még pedig oly módon, hogy megállapítottak egy hivatalos napi kereskedelmi árfolyamot.

A háborús évben a postaforgalom is nagyon rossz volt Europa felé, egyrészt mert a postagőzösök, a melyek legnagyobbbrészt angol zászló alatt hajóznak, nem mertek a nyílt tengerre futni, másrészt a leggyorsabb útvonal a Cordillerákon át Buenos Airesben felmondta a szolgálatot. A Cordillera vasúton más években is szokott szünetelés beállni, de ez csak 3—4 hónapig tart. A háborús évben teljes 7 hónapig volt Chile ily módon elzárva Európától. Általában az a vélemény volt elterjedve, hogy az európai háború folytán az ottani piacot egészen Északamerika fogja meghódítani. Csak hogy ez nem vált be. Az Egyesült-Államok gazdasági körei nem voltak a hitel szempontjából a Chilébe való kivitelre megszervezve és olyan nehézségeket támasztottak a chileieknek, hogy ezek az ő feltételeiket nem fogadhatták el. Tavasszal egy bizott-

ság ment Észak-Amerikából Chilébe, hogy tanulmányozzák Dél- és Észak-Amerika közti viszony élénkebbé tételének feltételeit. Hogy milyen eredményre vezetett ez, arról még nem jött hír. — (További közleményeinkben Észak- és Délamerika egyéb országairól fogunk beszámolni.)

p. p.

Anglia gazdasági élete a világháborúban.

Anglia mindenképen rosszul számított ebben a háborúban. Úgy gondolta, hogy a német kereskedelmet rövid idő alatt megsemmisíti, a német ipart tönkreteszi, helyét elfoglalja és annyival lesz gazdagabb, mint a mennyivel Németország szegényebb, Anglia nagy csalódására azonban másképp történt a dolog. A csatornán túl a kereskedelem pang, az élelmiszerárak nagy mértékben emelkednek és a remélt fokozódása helyett a jólétnek jelentékeny csökkenése állt, ami nyomasztólag hat az egész gazdasági életre. Az események a nem várt módon következtek be. A Dardanellák bevehetetlensége folytán szétfoszlott a reménye annak, hogy az orosz gabonát ott ki lehessen hozni. A szuezi csatorna bevételei az 1913. év elején 4·3 millió márkát tettek ki, 1914-ben csak 121.000 márkát, a mi a csatorna forgalmának lehanyatlását jelenti. (Erre vonatkozólag 1. lapunk ily című közleményét.) Az ausztráliai, indiai és a francia gyarmatok rossz termése, valamint Kanada közepes és Argentina elkészt termése következtében Anglia gabonakereskedelme az Egyesült-Államokra vetette magát, a mely 1914 első hat hónapjában 201 millió bushel búzát (1913-ban csak 143 milliót), 7·8 millió bushel kukoriczát (1913-ban 2 milliót) és 37 millió bushel zabot (1913-ban) 11·4 milliót) szállított nekik. Épp így volt ez a hússal is. Ez által minden használható hajó igénybe vétetett. Csakhogy az 50 legnagyobb gőzöst segédcirkálóvá alakították át, 1000—1200 további gőzöst hadi célokra rekviráltak, az amerikai és francia hajók municiót szállítanak, a német és orosz hajók hiányzanak. Ez a körülmény azután a szállítási díjakat hallatlanul felverte. Átlagban 900⁰/₀-al növekedtek, de voltak esetek, a mikor 1150⁰/₀-al. Ha a decemberi adatokat vesszük alapul, úgy 1915-ben a szállítási tételek 2.297 millió márkát tesznek ki, az 1914. évi tételnél 1.310 millióval többet. Minthogy Anglia az éllemezésnél csaknem teljesen a bevételre van utalva, már ezek a körülmények is nagyon befolyásolták az élelmiszerek áralakulását. 1915 márcziusában 6·7 millió centweiglats (1 ctw. = 50·5 kg.) lisztet importáltak, míg 1914 márcziusában 6·3 milliót. Csakhogy az 1914. ben importált nagyobb mennyiség 76 millió márkába került, az 1915-ben importált kisebb mennyiség 94 millió márkába, a mi azt jelenti.

hogy 1914 márciusában 1 ctw. lisztért fizettek 8·17 márkát, 1915 márciusban 13·9 márkát. A behozott hús mennyisége csökkent 80.000 ctw.-vel, értéke ellenben 35 millió márkával emelkedett. Londoni húskereskedők közlése szerint a skót hús (1. osztályú hús) ára 22·64⁰/_o-kal emelkedett, az angol hús (II. osztályú qualitàs) 25⁰/_o-kal, az ír hús 35·48⁰/_o-kal és a fagyasztott hús 50⁰/_o-kal. A halak ára is emelkedett, a tojásé, zsiré, cukoré 72⁰/_o-kal szökött fel. A piacra kerülő szén mennyisége 25⁰/_o-kal csökkent, minek következtében a házi használatra szolgáló szén ára 30⁰/_o-kal emelkedett. Ennek megfelelőleg a vas és aczél ára is emelkedett, még pedig körülbelül 33¹/₃⁰/_o-kal.

1915 első negyedében az angol hajógyárakban 1·6 millió tonna volt építés alatt, 300.000 tonnával kevesebb mint 1914-ben. Anglia 581 ércműhelye közül 185 nem dolgozik. A gyapotiparban 1914 szeptember elején 56.000 orsó közül mintegy 28.000 nem volt üzemben és a szakszervezetek 300.000 márkát fizettek munkanélküliségi segély czimén. Javulás eddig nem állt be. Ezek a számadatok angol forrásokból erednek és Ludwig Herz munkájában (Über die Wirtschaftslage England. Verlagsanstalt Politik—Berlin, W. 47.) vannak érdekesen feldolgozva. Anglia nemcsak olyan módon károsodik, hanem az által is, hogy Németország és Ausztria-Magyarország elmaradt a vevői közül. Ez pedig sokat jelent. Így például a háború előtt az Indiában termelt gyapotnak és jutának ³/₄ részét a központi hatalmak vették meg. Anglia tőkéje a világ összes országaiban van elhelyezve. Ha nem veszünk tőlük, Anglia nem kapja meg a kamatot. Békés időkben Brit-Afrika egész kivitelének 20 százalékát vették meg Németország és a Monarchia, Ausztrália kivitelének 16⁰/_o-át, India kivitelének 15⁰/_o-át. Ezeknek elmaradása nagy gondot okoz a londoni és liverpooli részvényeseknek, hiszen Edgar Speyer bankár becslése szerint már 1910 ben 70 milliárd márka angol tőke volt ezekben az országokban elhelyezve. Finom mérőeszköze az angol gazdasági életnek a leszámolási helyeknek, a clearing house-oknak a forgalma. Ezek forgalma pedig Londonban 1913-ban 328 millió márkát tett, 1914-ben a háború következtében 293 milliót. Január első heteiben a manchesteri gyapotkerület leszámítoló helyének 44·2⁰/_o vesztesége volt, a newcastle-on-tyne-i szénkerületnek 58·1⁰/_o vesztesége. Ugyancsak érzékeny mérője az angol gazdasági életnek a posta bevétele. Ezek 1914 utolsó évnegyedében 98·2 millió márkát tettek ki az 1913. évi 114·2 millió márkával szemben.

Minél több katonát küld Anglia maga a harctérre, ezek a nehézségek annál nagyobb mértékben fognak mutatkozni. Az angol gazdasági élet súlyos helyzete az adóemelésekben is élénken tükröződik. Hadiadóképen felemelték a tea vámját és a sör adóját. A söradó megháromszorozódott. En-

nek eredménye az volt, hogy a sör fogyasztása 1·8 millió gallonnal csökkent, a pálinkáé ellenben 270.000 gallonnal emelkedett. Az emberek tehát az olcsóbb pálinkához fordultak. A fogyasztási adók emelkedtek, megkésztették őket, a mi a polgári háztartásokra iszonyú súllyal nehezedik. A legszükségesebb élelmiszereknek és élvezeti cikkeknek magas áremelkedése, a fogyasztási adóknak megkésztéshez való olyan tűrhetetlen helyezéshez fog vezetni, a mely már sztrájkok és nyugtalanság formájában már most is jelentkezik.

(p. p.)

A szuezi csatorna a háborúban.

1914-ben 4.082 hajó 19,409.495 netto tonnatartalommal ment át a szuezi csatornán, a mi 624.389 tonna csökkenést jelent az előző évvel szemben. A kereskedelmi transito forgalom majdnem 3 millió tonna csökkenést mutat. Ezzel szemben a hadihajóknak és csapatszállítóhajóknak forgalma 2 és fél millió tonna emelkedést jelent. A kereskedelmi forgalom csökkenését a német és osztrák-magyar hajózás szünetelésére lehet visszavezetni, a mi 1,460.000 tonnát jelent. A nagy csapatszállítók következtében a személyforgalom 391.772 személylyel ebben az évben rekordot ért el. A szuezi csatorna forgalma 1914-ben egyes országok szerint így alakult: Angol 2.587 hajó 10,783.201 tonna; német 472 hajó, 2,068.908 tonna; holland 356 hajó, 1,557.491 tonna; francia 224 hajó, 786.722 tonna; olasz 176 hajó, 631.728 tonna; orosz 100 hajó, 288.118 tonna; dán 69 hajó, 196.881 tonna; norvég 42 hajó, 163.820 tonna; svéd 42 hajó, 86.666 tonna; görög 35 hajó, 132.027 tonna; török 29 hajó, 55.120 tonna; más nemzetiségű 96 hajó, 443.623 tonna; összesen 4.228 hajó, 17,185.305 tonna.

(p. p.)

Nagybritannia hajózása 1914-ben.

Már f. é. márcziusában megjelentek a háború első összhónapjára és az egész elmúlt évre vonatkozó angol hajózási adatok, a melyeket az alanti táblán mutatunk be. Kített ürtartalma (registertonnákban) 1913-ban és 1914-ben az angol kikötőkbe és kikötőkből:

	A beérkezett hajók		A kifutott hajók	
	1913	1914	1913	1914
Január—július	27,561.870	28,094.231	38,864.768	39,568.129
Augusztus...december . . .	21,502.363	15,054.108	28,954.933	16,433.819
Egész évben	49,064.233	43,148.339	67,819.701	56,001.948

	Beérkezett hajók		Kifutott hajók	
	1913	1914	1913	1914
Ebből:				
Angol gyarmatok	8,955.852	8,919.760	8,733.127	7,837.708
Idegen országok	40,108 381	34,228.579	59,086.574	48,164.240
Angol nemzetiségűek . . .	32,292.343	29,014.483	40,101.232	32,547.475
Idegen nemzetiségűek . . .	16,771.890	14,133.856	27,718.469	23,454.473

Miután az év első hét hónapjára a beérkezett hajók tonnatartalma tekintetében 532.000 tonnás emelkedés és a kifutott hajók tonnatartalmát illetőleg 703.000 tonnás emelkedés mutatkozott az előző év megfelelő időszakával szemben, a háborús idő 6·45 és 12·52 millió tonnás csökkenést mutat. A csökkenés évi összegben 5·92 és 11·8 millió tonna. Absolute valamint viszonylag véve sokkal erősebb volt a kifutó hajóknál, a mi az igen sok helyet igénylő szénkivitel lényeges megcsappanásával függ össze. Az angol gyarmatokkal való forgalom a beérkezett hajókat illetőleg úgyszólván alig szenvedett (— 36.000 tonna), ellenben nagy esést látunk az idegen országokkal való forgalomban (— 5·9 millió tonna). A kifutó hajóknál észlelhető csökkenés kitesz a gyarmatok felé 900.000 tonnát, az idegen országok felé nem sokkal kevesebb mint 11 millió tonnát. Az Angliába irányuló forgalomban a 3·3 millió tonnás csökkenés a britt zászlóra és 2·6 millió idegen zászlóra esik. Az ellenkező irányú forgalomban 7·5 és 4·3 millió tonnát tesznek ki ugyanezen csoportok megfelelő adatai.

A világ automobilforgalma.

A „Weltwirtschaft“ című folyóirat összeállítást közöl, melyben ki mutatja, az egyes államokban mennyi automobil van forgalomban. Az összeállítás a „Motorwagen“ című szaklapból van átvéve és úgy látszik, több helyen csak átlag- és kerekszámokban mozog. Mindazonáltal nem érdektelen néhány adatát közölni. Legtöbb gépkocsi az Északamerikai Egyesült Államokban van használatban: 1,754.540 (ezenkívül a gyarmatok 3.000). Majd Anglia következik 341.250 kocsival. Utána Németország már csak 95.341-el és Franciaország 90.959-el. Nagyszámú autó közlekedik még Canadában 46.604, Ausztráliában 15.000, Ausztriában 13.000, Olaszországban 12.000. A kisebb európai államok közül viszonylag sok kocsit van használatban Belgiumban 9.048, Schweizban 5.000, Dániában 8.000, Svédország 5.514, Hollandiában 3.500. Ezekhez képest kevés van Magyarországon 6.000, Spanyolországban 8.000 és Oroszországban 10.000. A Balkán államok közt első helyen áll Bulgária 3.000-el, majd következik Románia 1.600-al, Görögország

130-al, Szerbia 98-al. A többi európai ország közül Portugália 2.300-al, Norvégia 700-al, Törökország 500-al szerepel. Ázsiában első helyen az angol gyarmatok állnak, India 7.000 el. Ceylon 2.100-al, majd China következik 1.000-el és Japán 750-el. Afrikában legtöbb van Britdélafrikában 6.000, Algirban 5.850, Tunisban 917, Egyiptomban 850, Marokkóban 400. Délamerikában összesen körülbelül 20.000 kocsí van használatban. Legtöbb Argentínában 10.000, Braziliában 5.000, Uruguayban 1.544. Végül megemlítendő Ausztrália 15.000 és Újzéland 8.000 kocsija.

Orosz vasutépítés.

A mint a „Novoje Vremja” írja, az orosz kormány szükségesnek tartja, daczára a háborúnak, 4.500 versznyi nagy vasutépítés előmunkálatait sürgősen elvégeztetni. Az új vasutak építését Északoroszországban a már létező archangel—vologda—perm— és bogoszlivoszki vasutak, valamint az Ural hegység és a Jeges-tenger közt tervezik. Ezek után következnek a moszkva—korszka vasut pétervár—szonkovo, slobin—roszlave—podolszki vonalai, majd a cherson—kercsi vonal mellékággal a Dnyeperen és a kercs—jenikalei tengerszoroson át, majd a Donecz-medencze keleti részétől Tambov és Vladimir irányában tervezett vonalak. A vasutak bevallott célja az átszelt vidékek kereskedelmének és gazdasági jólétének emelése.

Hajóközlekedés Anglia és Oroszország között.

Az angolok és oroszok a Keleti-tenger és a Dardanellák elzárása következtében ez év elejétől fogva, a mi óta az archangeli hajózás el van zárva, a Norvégián és Svédországon át vezető szárazföldi utra szorultak, a mely azonban a szállítást nagyon drágává teszi. Igyekeznek a tengeri utat a Jeges-tengeren ismét biztosítani. Anglia, mint a „Hamburg. Korresp.” annak idején közölte, egy hadihajót alkalmazott jégtörőnek a Fehér-tengeren. Ez a Thracia nevű gőzöst, amely az orosz kormány számára szállított és beleszorult a jégbe, kivontatta Archangel szilárd jégkéreg-határáig, ahonnan a szállítmányt jég hátán lehetett járműveken partra szállítani. E nyáron nem akarták beérni az archangeli hajóúttal, hanem összeköttetést óhajtottak létesíteni az Ob és Jeniszei-torkolatnál, hogy ezzel a forgalom növelhető legyen. Ha a nyár nagyon kedvező, a jég néha rövid időre lehetővé teszi a szibériai part elérését. De hosszabb időre terjedő összeköttetésről semmi esetre sem lehet szó.

Oroszország vasútjai 1914-ben.

Az orosz közlekedésügyi ministerium hivatalos kimutatásai szerint azt látjuk, hogy a vasutak összes bevételei 1914-ben 1.023,550.615 rubelt tettek ki, azaz 34,095.556 rubellel kevesebbet, mint 1913-ban. A jövedelmi csökkenés a maga teljességében az államvasuti hálózat terhére esik, a melynek bevételei csak 714,954.559 rubelt tettek ki, azaz 37,787.690 rubellel kevesebbet az előző évinél. Ebből azt is látni, hogy a magán vasutársaságoknak 4,253.474 rubeles bevételi többletük volt. A helyi érdekű vasutaknak is 592.715 rubeles jövedelmi apadásuk volt. Összbevételük 6,979.959 rubelt tett ki. Külön említik fel az Usszuri vasutat, a mely jelenleg a kínai keleti vasút kezelésében van, a mely 7,810.292 rubeles összes bevételével 31.375 rubeles többletet ért el. Szállítottak összesen 239,696.860 személyt (1913-al szemben — 3,703.424) és 13.575 millió pudot (— 768 millió pud). A részleteket illetőleg megemlíthető, hogy továbbítottak: kőszenes kocsit: 1,428.885 (— 276.181); sót: 85.535 (— 17.164); naphtát és ennek residuumát: 93.037 (+ 1.080); petroleumot és egyéb naphtatermékeket: 93.037 (28.710); gabonát tengeri kikötőkbe vagy határállomásokhoz: 332.008 (— 210.402).

Az amerikai kereskedelmi hajóhad.

Az északamerikai kereskedelmi flotta régebben fontos szerepet játszott a világkereskedelemben, de a polgárháború után jelentéktelenné vált. Már az 1890-es években látunk odairányuló törekvéseket, hogy ismét a régi nivóra emeltessék. De minden igyekezet azon feneklett meg, hogy az Egyesült-Államok hajózási törvényei szerint általában csak oly hajók vehetők fel a nemzeti hajólajstromba, a melyek honi hajógyárban épültek. Ezek azonban már a lényegesen magasabb munkabérek folytán is jelentékenyen drágábbak voltak, mint európai versenytársaik. Ehez járult, hogy az amerikai hajók üzeme is költségesebb volt, mert a törvények akadályozták a rationalis üzemet. Mivel az amerikai hajósoknak nem állották a drágább építési és a magasabb üzemköltségek folytán a világforgalomban uralkodó erős versenyt, amerikai lobogó alatt való hajózásról tulajdonképpen csak a nemzeti lobogónak fenntartott parti hajózásban lehetett szó. A mennyiben ezen túl még volt rendelkezésre álló tőke hajózási célokra, a külföldi hajósvállalatok felé fordult. Így az 1900-as évek elején Morgan, az amerikai milliárdos által alapított International Mercantile Marine Company megszerezte egy csomó nagy külföldi, javarészből angol hajóstársaság kontrollálását. Morgan igyekezett megszerezni az egész északatlanti forgalom kontrollját is, a mi

azonban a két nagy német társaság ellenállásán hajótörést szenvedett. A morgantrustben foglalt hajóstársaságokon kívül, melyek a múlt év derekán összesen 138 egységből álló, 1,355.236 brutto registertonnás flotta felett rendelkeztek (beleértve az épülő parkot), ma még huszonkét európai hajóstársaság van, melynek tőkéje teljesen vagy javarészből amerikai. Eme hajósvállalatoknak múlt év közepén összesen 162 hajójuk volt 694.766 brutto registertonna tartalommal. A morgantrust hajóival együtt tehát Amerika az Egyesült-Államok tulajdonképeni kereskedelmi flottáján kívül (2.577 jármű kerek 3·3 millió tonnával e közt 900.000 vitorlatonnage) még kereken 300 hajót controllált 2,050.000 brutto-registertonnatartalommal. Rövid idővel az európai háború kitörése után azért, hogy az amerikai kereskedelem rendelkezésére álló tonnatartalmat szaporítsák, törvényt hozott az Unió, megszüntetendő azt az eddigelé fennállott törvényes határozmányt, a mely tiltotta az öt évesnél idősebb külföldön készült hajóknak az amerikai hajólajstromba való bejegyzését. Felhatalmazást nyert az Unió elnöke, hogy az amerikai hajózásra nézve ujonnan átvett hajókat illetőleg fennálló egyéb törvényes kötelezettségeket egészben vagy részben megszüntethessen. Az elnök hamarosan élt e felhatalmazással és rendeletet bocsájtott ki, megszüntetvén ama határozmányt, a mely szerint minden amerikai hajóstisztnek Unióbeli polgárnak kell lennie. E felfüggesztő határozat az ujonnan szerzett hajókra nézve hét évig érvényes. Az ellenőrzésre vonatkozó rendelkezések két évre függesztettek fel. E rendelkezésnek az lett a következménye, hogy augusztus közepétől december végeig 105 hajó 373.840 tonnatartalommal amerikai lobogó alá került. E járművek beleértésével ma az Északamerikai Egyesült-Államoknak több mint 2.600 hajó áll rendelkezésére 3·25 millió bruttoregister tonnatartalommal. Nem szabad azonban felejtetni, hogy nagy részük oly hajósvállalatokhoz tartozik, melyek eddig is amerikai controll alatt álltak, de eddig előnyösebbnek tartották hajóikat idegen zászló alatt járatni.

Svédország külkereskedelme 1914-ben.

Stockholmi jelentések szerint Svédország importjának értéke az első félévben 1914-ben 405 millió svéd koronát tett ki, míg 1913-ban csak 393·7 millió svéd koronát. Az export pedig ugyanezen idő alatt 350·7 millió svéd koronát ért el, az 1913-ban kimutatott 349·6 millió svéd koronával szemben. Az import tehát 11·3 millió svéd koronával növekedett, az export 1·1 millióval. A behozatali többlet kitett 54·3 milliót, 1913-ban ugyanezen idő alatt csak 44·1 milliót. Ha tekintetbe vesszük az aranybehozatalt, úgy a helyzet csupán 4 millió svéd koronával

kedvezőtlenebb, mint 1913-ban. A következő árúk importja emelkedett: a kávé 3·7 millió svéd koronával, a rizs 1·4 millióval, a szőrmeárúk 1·1 millióval, zab 1·2 millióval, vasuti sinek 1·4 millióval, világító olajak 1·4 millióval, közlekedési eszközök 2·5 millióval. Ezzel szemben csökkent a heringbehozatal és pedig 1·1 millió svéd koronával, a lenmagé 1·2 millióval, a szén és koksze 6 millióval. A kivitel emelkedést mutat a következő árúknál: disznóhús 2·2 millió, vaj 2·3 millió, utczakövezetkövek 1·2 millió, separatorok 1·8 millió svéd koronával. Csökkent a szarvasmarha kivitele 1·3 millióval és a cementé 1·4 millió svéd koronával. A kivitel a következőképen alakult a múlt évhez képest:

	Millió svéd koronában	Növekedés és csök- kenés 1913-hoz képest
Mezőgazdasági termékek	74·2	+ 3·6
Faárúk	80·7	— 6·3
Papir és papirárúk	60·7	+ 1·0
Ásványok stb.	47·4	+ 0·3
Ércek és ércárúk	44·9	— 3·8
Gépek és szerszámok	36·5	+ 6·1
Különböző árúk	6·3	+ 0·2
Összesen	350·7	+ 1·1

(p. p.)

Az Egyesült-Államok külkereskedelme 1914-ben.

Az elmúlt gazdasági év az Egyesült-Államokra nézve is két időszakra oszlik. Az első időszak januártól július végéig számítható, a mely folytatása a régóta tartó amerikai depressiónak, majd csatlakozik e periodushoz a háború első öt hónapja, a melyekben, legalább az első pár hónapban, e semleges állam nemzetgazdasága is szenvedett. A külfölddel való összes áruforgalom távolról sem érte el az előző évi mértéket. A bevétel 40·50 millió dollárral, a kivitel nem kevesebbel, mint 269·20 millió dollárral maradt hátra 1913 mögött. Az első hét hónap, bár zavarólag hat az általános conjuncturaesés, a tarifareform óta az első nagyobb periodusnak tekinthető. Az Egyesült-Államokba való bevitt a vámkorlátok megszüntetése folytán sok ország fokozott mértékben gyakorolta. Az első periodusban 121·96 millió dollárral emelkedett. A kivitelben ezzel szemben, ugyanebben az időben 132·28 millió dolláros visszaesés mutatkozott. Ennek okát legelső sorban abban látják, hogy az európai piac telítve volt a maga productiójával. A háború kitörésével abnormis idők következtek az Unióra is. Különböző, ellenkezően ható

befolyások mutatkoztak, a külkereskedelem, de különösen az amerikai export terén. Az Unióra nézve legfontosabb kiviteli cikk, a gyapot, a mely elhelyezése tekintetében főleg Angliára és Németországra van utalva, ezeket a piacokat időközönként majdnem teljesen zárva találta. A réz, melynek legjobb vásárlói Németországban vannak, azáltal, hogy Anglia hadidugárúnak nyilvánította, kivitelében érzékenyen korlátoztatott. Az illető angol rendelkezés ezen iparág terén valóságos válságot idézett fel. Hasonlóak voltak a viszonyok mindenekelőtt a gépiparban, a melynek terén mindenek előtt Oroszország jött számba, mint mezőgazdasági gépvásárló. A háborúnak az amerikai vas- és aczéliparra gyakorolt hatása az aczéltrust és a vasproductio megrendelés-kimutatásaiban tapasztalható alacsony számokban jut világosan kifejezésre. Így az United States Steel Corporation rendelésállománya novemberben 3,325.000 tonnával a legalacsonyabb volt 1911 január óta. A december hónap 3,837.000 tonna megrendeléssel némi javulást jelent. A nyersvastermelés is 8,072.000 tonnás esést mutat 22,656.000 tonnára. Ellentétben ezen csökkenésekkel áll a fokozott gabonakivitel fényes árak mellett, miután Anglia a legtöbb gabonatermő ország rossz terméseredményei folytán az amerikai kivitelre volt utalva. A gabonakivitel ennek következtében 1914-ben 4.942·61 millió bushelre emelkedett 3.223·63 millió dollár értékben, szemben az 1913. évi 2.863·75 millió dollár értékű 4.551·70 millió bushellel. A termés összértéke tehát nem kevesebbel, mint 359·87 millió dollárral emelkedett. Ebből egyedül a buzatermelésre 268·55 millió dolláros értékemelkedés jut. Az emelkedő gabonaszállítás, összefüggésben az újabb időben emelkedő és a semleges és hadviselő államokba irányuló amerikai lőszer- és fegyverkivitellel, valamint a textilárúk és néhány speczialis gép fokozott kivitele a kezdetben történt erős visszaesés után a kivitelnek a háború óta való állandó javulását okozta. Mig a háború első három hónapjának kivitele körülbelül egyharmaddal maradt el az előző év mögött, a novemberi eredmény már erősen közeledett az előző év megfelelő időszakához. A decemberi eredmény már meglepő volt. Oly emelkedést mutatott, amely mögött az előző évi, igaz, hogy rossz eredményű, elmaradt. Ennek daczára az öt háborús hónap összes eredménye 236·92 millió dollárral marad az előző év megfelelő időszaka mögött. Az Amerikába történt bevitel értéke is 81·46 millió dollárral esett a háború kezdete óta, mig az európai konfliktus kitöréseig 121·96 millió dolláros emelkedést mutatott az előző év megfelelő időszakával szemben. A külkereskedelem összes eredménye: a kereskedelmi mérlegben csak 323·41 millió dolláros activumot mutat, szemben az előző évi 733·11 millió és az 1912. évi 581·13 millió dollárral. Az egyes hónapok eredményeit a következő táblázat tünteti fel:

	Bevitel		Kivitel	
	1914	1913	1914	1913
	millió dollárban			
Január	154·74	163·06	204·07	227·03
Február	148·05	149·91	173·92	193·99
Márczius	182·56	155·45	187·50	187·43
Április	173·76	146·19	162·55	199·81
Május	164·28	132·72	161·73	194·61
Junius	157·53	131·25	157·07	163·40
Julius	159·68	139·06	154·14	166·99
Augusztus	129·77	137·65	110·37	187·91
Szeptember	140·09	171·08	156·05	218·24
Október	137·98	132·85	195·28	271·86
November	126·47	148·59	203·77	245·65
Deczember	114·40	140·—	246·27	225·—
Összesen	1.789·31	1.748·81	2.112·72	2.481·92

A mi a külkereskedelmi forgalom részleteit illeti, az egyes országokkal való forgalomra nézve megjegyezhető, hogy az Unió bevitelére terén eltolódás észlelhető. Anglia kivitele amerikai feljegyzések szerint Amerikába 287 millió volt szemben 272 millió dollárral 1913-ban. Még erősebb pluszt mutat fel Kanada 164 (1913: 142) és Cuba 147 millióval (1913: 125). Ellenben Németország bevitelére 184-ről 149 millió, és Ausztria-Magyarországa 19-ről 16 millió dollárra csökkent. Ugyanigy a bevitel Franciaországból, mely 139-ről 104, s az oroszországi, a mely 22-ről 12 millió dollárra apadt le. Sokkal erősebb a háború hatása már 1914 öt háborús hónapja után az Egyesült-Államok kivitelére. A kivitel Angliába valamivel nagyobb, mint a múlt évben, t. i. 600 szemben az 1913-iki 591 millió dollárral. Még erősebb az amerikai export emelkedése Franciaország felé, mely 170 volt szemben 154 millióval 1913-ban. Nagyon számottevő még a kivitel nagyobbodása Olaszországba 98 millió dollárral (1913: 79). Máskülönbön azonban végzetes csökkenéseket mutatnak az amerikai kiviteli számok. Az Egyesült-Államok még Kanadába is csak 310 (1913: 403) millió dollárnyit szállíthattak, Hollandiába csak 101 (122) millió dollár értéket, Japánba 42 (62) milliónyit, Belgiumba 35 (64) milliót, Ausztria-Magyarországba 13 (22) milliót, úgyszintén Argentiniába (27: 53), Brasiliába (23: 40), Mexikóba (33: 48 millió dollárnyit). Az ott uralkodó válságok miatt csak igen megcsökkent értékeket. Mindezen kárt felülmulja az a veszteség, a melyet az amerikai export Németország felé szenvedett: máskülönbön Amerikának máskor harmadik legnagyobb fogyasztója, most

kevesebb, mint a fele annyi árút vett csak át a rendesnél 158·29-t szemben a múlt évi 351·93 millió dollárral. Ennek a következménye az amerikai export súlyos megszorítása általában; míg 1913-ban 2.484 millió dollár értékű árút szállítottak külföldre, 1914-ben már csak 2.114 milliót tudtak elhelyezni.

A svájci külkereskedelem 1914-ben.

A svájci fővámhatóság által a svájci külkereskedelemre nézve kiadott ideiglenes összeállítás szerint a következőleg alakult a háború kitörését megelőző és követő hónapokban: Míg az összes svájci külkereskedelem értéke 1914. első hat havában 1.869·08 millió frankot tett, szemben az előző évi 1.876·05 millióval, tehát majdnem állandó volt, azalatt az évvégi 2.648·50 millió az előző évvégi 3.296·20 millióval szemben teljes 648 milliós esést jelent. Különösen erős a visszaesés a bevitel terén, a mely 1.461·63 millió, azaz az 1913-iki 1.919·81 millióval szemben 458·18 milliós apadás. A kivitel terén, a mely 1.186·87 millió volt, szemben az előző évi 1.376·39 millióval, 189·52 milliós esés tapasztalható. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a beviteli értékek egyelőre ideiglenesek, azaz 1913-iki egységértékek alapján vannak számítva.

A brünni gyapjuárúipar 1914-ben.

A „Verein der Wollindustriellen Mährens“ 1914-re szóló évi jelentéséből azt olvassuk, hogy 1913. második felében kezdte a gyapjuárúipar lassanként kiheverni az előző év bénító depressióját és már az 1913/4. évi nyári idény elég kedvező kilátásokkal kezdődött. Miután 1913. második felében a brünni piacra mértékadó gyártási ágakban a termelés lényegesen korlátoztatott, a kínálat és kereslet közötti normális viszony könnyen el volt érhető és a nyári idény elég jó eredménnyel végződött. Az 1914-iki téli idény a brünni gyárakat jól, sőt részben igen kitűnően foglalkoztatta. Különösen azok a gyárak voltak erősen foglalkoztatva, a melyek olcsó szöveteket gyártanak. Azok a cégek sem panaszkodhattak megrendelési hiányon, a melyek középfinom és finomabb divatszöveteket gyártanak, csak e téren kellemetlenül mutatkoztak a magas nyersanyagárak. A szövőipar ezen kedvező helyzetének megfelelően a segédiparok, fonás, festés és appretura is kedvező képet nyújtanak az 1914-iki téli idény végén és az 1913-ban majdnem teljesen megcsappant beruházási kedv ismét éledni kezdett, a mi új szövőszékek felállításában, fonógyárak létesítésében stb. jutott kifejezésre. A háború

kitörésével a viszonyok egy csapással alaposan megváltoztak. A téli czikkekre vonatkozó folyó rendeléseket a vevők majdnem kivétel nélkül visszavonták, a nyári idényre való készülődést a gyárak többé-kevésbé beszüntették, úgy, hogy a foglalkoztatás hamarosan minimumra szállott alá. Munkáselbocsátások elkerülése végett rövidítették a munkaidőt és segítségükre jött e gyáraknak a mozgósítás, a mely sok hadbavonult munkaerejét vonta el.

Egészen más képet mutattak a posztószállító consortiumhoz tartozó gyárak, a melyek túlhalmozva katonai rendelésekkel, csak minden erejük megfeszítésével tudtak a katonai kincstár nem sejtett nagyságú szükségletének némileg megfelelni. Ezért a fentemlített egyesület oda törekedett a brünni kamarával egyetemben, hogy a jelzett consortiumon kívül álló czégek is részesüljenek a szállításban, a mely köpenyekre és zubbonyokra, takarókra való posztóra terjedt ki. A brünni kártolt fonalipar jellegzetes gyártmányait, különösen a nehezebb fajtákat a hadsereg és a kereskedelem takarók helyett, kórházi czélokra, foglyok felruházására használta fel, úgy, hogy az e cikkekéből való raktárak is kiürültek és nagy áremelkedések következtek be, a melyekkel természetesen a hihetetlenül magas nyersanyagárak álltak szemben. A javult üzleti helyzet kezdetben csak a kártoltfonal gyáraknak és ezek segédiparainak jött segítségére, ellenben a fésüsfonalszövés, a rendes kereskedelmi üzlet megakadásával, nagy nehézségekkel volt kénytelen küzdeni. Ennek folytán az érdekelt czégek gyártásukat nagyban korlátozták, de sőt egyesek kénytelenek voltak üzemüket beszüntetni. A nagy gyapjuanyaghiány folytán kénytelen volt a hadvezetőség kártolt fonalárúk mellett fésüsfonalszöveteket egyenruhakészítésre felhasználtatni, úgy, hogy sok fésüsfonalra specializált vállalat is kaphatott katonai szállítást. A fésüsfonalszövetkészítéshez szükséges fonalat nagyrészt Németországból kellett rendelni. Mivel azonban történetesen októberben a Németbirodalom kiviteli tilalmat rendelt el fonalakra és gyapjura, hosszú tárgyalásokra volt szükség, hogy az osztrák gyáraknak lehetővé tegyék a kívánt anyagok behozatalát, minélfogva, nevezetesen a fésüsfonalárúgyárak, hetekig akadályozva voltak rendeléseik teljesítésében.

A bő hadseregszállítás folytán javult üzleti helyzet kifejezést nyer abban, hogy a heti munkaidő a brünni piacon nemcsak általánosan normális lett, hanem hogy sok fonógyár és appretura kénytelen volt nappali és éjjeli folytatólagos üzemet létesíteni. Ezenkívül a munkásállomány is emelkedett 1.500—2.000 fővel szemben a háború kitörése után következett idővel. A jelentés ama reménnyel záródik, hogy az üzletmenet jó marad a jelzett feltételek mellett, a mennyiben sikerülend a nyersanyagszükségletet valamiképpen fedezni.

Az európai kőolajtermelés a háborúban.

E címen részletes közleményt tartalmaz a porosz földtani intézet kiadásában megjelenő *Lagerstätten Chronik*. A német kőolajtermelésre nézve 1914-ről egyelőre csak a clausthali bányakerület jelentése ismeretes. Ennek termelése 61.130 tonna volt az 1913-iki 71.286 tonnával szemben. Kissé emelkedett a häningsen-obershageni termelés mennyisége, a mely szemben az 1913-iki 7.395 tonnával 7.779 tonnát ért el. Az egyes évnegyedek kimutatásából

I.	14.987 tonna	(1913-ban 22.718 tonna)
II.	15.747 »	(» 16.016 »)
III.	15.171 »	(» 17.276 »)
IV.	15.225 »	(» 18.094 »)

azt látjuk, hogy a háború a termelés fokozására irányuló intenzív törekvés következtében nem csökkentette feltűnően a produkciót. Az említett bányakerület termelés csökkenése 1913-mal szemben 10.156 tonnát tett ki.

A galicziai 1914-iki olajtermelésre nézve megvannak a havi kimutatások a boryslav-tustanovicei főkerületet illetőleg. A háború itt tudvalevőleg egyes helyeken kárt okozott. Drohobycban sok ház égett el, Boryslavban 2.000 tonna olaj pusztult el kifolytatás folytán. Tűz áldozatai lettek részben a glinik-mariampolski és jasloi finomítók. A libuszai finomító készletei elégték. A limanovai és krosnói finomítóknak nem esett bajuk.

A rumániai kormány az olajtermékek kivitele elé sok nehézséget gördít, a minek egyik oka, hogy Oroszország december 8-án közölte, hogy a központi hatalmak számára való kőolajszállítást casus bellinek tekinti. Ujabban a hordóban való kivitelt, a mely tankkocsik hiányában jött szokásba, ugyancsak eltiltották. A kivitelre használt tankkocsiknak hetek és hónapok kellenek egy fordulóhoz. Egyes német benzinvásárlók a benzinkiviteli tilalomra való tekintettel, kénytelenek voltak maguk tanktelepeket létesíteni Romániában, hogy a régibb szerződések alapján esedékes benzinkészleteiket megkaphassák. Az utolsó hónapokban a román kőolaj- és kőolajtermékkészletei havi 60.000 tonnával szaporodtak, úgy hogy az év végén több mint 600.000 tonna raktárkészlet volt felhalmozva szemben az évvégi 300.000 tonnával.

A román Moniteur azt a megjegyzést fűzi e körülményhez, hogy nincs messze az a pillanat, hogy a finomítók üzemét meg kell szüntetni. A nyersolajarak e sorok megírásakor 4—4.5 lein állanak (buztenari nyersolaj). Novemberben nem volt benzinkivitel. Az ország nyersolajtermelése novemberben 148.000 tonna volt, októberben 161.000 és

decemberben hozzávetőleges becslés szerint 175.000 tonna volt. Az egész 1914-iki év termelését újabban 1,784.000 tonnára becslik (1913: 1,886.000). A csökkenés az előző évvel szemben tehát mintegy 102.000 tonna.

Az orosz nyersolajprodukció a szokott mederben folyik. A bakui novemberi termelés 34,605.238 pudot tett (= 567.400 t.) Az 1914. évi első tizenegy hónap produkcióját 508 millió pudra teszik, szemben az 1914-iki 511 millió puddal. A nagy orosz petroleumtársaságok fejlődése az elmúlt évben figyelemreméltó haladást mutat. A Russian General Oil Corp. leányvállalataival 45 millió pudot (= 720.000 t.) produkál. Az Ural-Caspian Oil Co., a mely az önálló Emba Casp. Oil Co.-val dolgozik, az utolsó négy hóban 4,404.831 pudra = 71.000 t.-ra vitte, a mi körülbelül 200.000 tonnás évi termelésnek felel meg. A North Caucasian Oilf. termelését 9·4 millió pudról 22·2 millióra emelte fel. A bakui nyersolajár az év vége felé pudonként 29¹/₂ kopekre ment vissza.

A világ aranytermelése 1914-ben.

A háborúnak 1914-ben még nem volt apasztó hatása az aranyproductióra. Igaz, hogy 1914-ben, 91·25 millió font sterlinget tévén ki, 2·2 millióval kevesebb volt az előző évinél, de a csökkenés már az első, háborúmentes félévre esik. A háborús hónapokban Délafrikában, Indiában és Ausztráliában még több aranyat produkáltak mint az előző év megfelelő időszakában. Az angol Statistből meritett táblázat szerint, a mely becsléseken alapul, (miért is egyáltalán nem tekinthető véglegesnek) a világ aranytermelése 1912-től 1914. országok szerint következőleg alakult (font sterlingben):

Tranvaal	38,757.000	37,358.000	35,588.000
Rhodesia	2,707.400	2,903.300	3,580.000
Nyugatafrika	1,497.100	1,634.700	1,727.000
Ausztrália	11,222.500	10,836.000	10,309.300
India	2,265.000	2,300.000	2,340.000
Kanada	2,500.000	3,360.000	3,360.000
Britbirodalom	58,949.000	58,392.000	56,904.300
Amerikai Egyesült-Államok .	19,268.000	18,200.000	19,000.000
Mexiko	4,860.000	3,610.000	2,000.000
Oroszország	5,000.000	5,250.000	5,350.000
Egyéb országok	8,000.000	8,000.000	8,000.000
Összesen	96,077.000	93,452.000	91,254.300

Amerikai petroleumtermelés.

Az Északamerikai Egyesült-Államok petroleumproductiója 1914-ben újból emelkedett. Az elmúlt tizenkét hónapban az Egyesült-Államok földtani intézetének ideiglenes becslése szerint 292 millió hordó petroleumot termeltek. Ez az előző évi 248,446.230 hordóval szemben tizenhárom százalékos emelkedést jelent. A következő táblázat áttekintést nyújt az egyes fontosabb termelő államokra nézve, összevetve az 1913-as eredményekkel (hordókban):

Ország	1914.	1913.
Kalifornia	103,000 000	97,788.525
Oklahoma	98,000.000	63,579.384
Illinois	21,000.000	23,893.899
Texas	20,000.000	15,009.478
Louisiana	15,000.000	12,498.828
West Verginia	11,000.000	11,567.299
Ohio	7,500.000	8,781.468
Pennsylvania	7,000.000	7,963.282
Wyoming	4,600.000	2,406.522
Kansas	2,700.000	2,375.029
Indiana	700.000	956.095
New-York	800.000	902.211
Kentucky	500.000	524.568
Colorado	150.000	188.799
Más államok	50.000	10.843
	<hr/> 292,000.000	<hr/> 248.446.230

Oroszország bányaipara 1914-ben.

Az oroszországi bányatulajdonosok statisztikai irodájának adatai szerint 1914-ben termeltek: 1.399,670.000 pud kőszén (1913-ban: 1.252,310,000 pud), anthraczitot: 311,310.000 pudot (1913-ban: 291,480.000 pudot), a mi összesen 1.710,980.000 pudot tesz ki (1913-ban: 1.543,790.000 pud), kokszot 277,420.000 pudot termeltek (1913-ban: 270,980.000 pud). Vasuti szállításra került: kőszén 857,650.000 pud (776,590.000 pud) antraczit: 248,900 pud (1913-ban: 254,780.000 pud), koksz 157,900.000 pud (1913-ban: 166,070.000 pud), összesen 1.264,450.000 pud (1913-ban: 1.197,240.000 pud). Szállításra kerültek ezenkívül érczek 297,730.000 pud (1913-ban: 405,010.000 pud), nyersvas 38,220.000 pud (1913-ban: 44,060.000), só 37,320.000 pud (1913-ban: 38,880.000 pud) és folyópát 97,130.000 pud (1913-ban: 96,210.000 pud).

Az angol gyapotkereskedelem 1914-ben.

Hivatalos közlés szerint a következő adatokat adjuk Nagybritannia gyapotbeviteléről és exportjáról az egyes kikötőkben 1914-ben:

Liverpool	bevitel . . .	3,291.649 bál,	kivitel . . .	255.418 bál
London	» . . .	131.876 »	» . . .	53.150 »
Hull	» . . .	44.586 »	» . . .	47.380 »
Manchester	» . . .	524.085 »	» . . .	2.747 »
Egyéb kikötők	» . . .	51.580 »	» . . .	48.510 »

Az összes bevitel ezek szerint 1914-ben 3,971.776 bál, a kivitel pedig 406.740 bál volt. Ezzel szemben 1913-ban az összes bevitel 4,426.311 az összes kivitel pedig 469.847 bál volt.

A származási helyek szerint következőleg oszlott meg a bevitel és kivitel:

Amerika	bevitel . .	2.760.065 bál,	kivitel . .	169.255 bál
Brazília	» . . .	211.333 »	» . .	16.314 »
Keletindia	» . .	253.245 »	» . .	66.122 »
Egyiptom	» . .	494.995 »	» . .	142.827 »
Különböző helyek	» . .	252.138 »	» . .	12.222 »

Az olasz olivajtermés 1914-ben.

Az eddigi előzetes jelentések szerint Olaszország 1914. évi olajtermelése túlhaladja az előző, 1913. évit. Toscanában a termés az átlagszüret kétszeresét igéri. Az átlagtermésnél jobb termésre számítanak, Liguriában, Latiumban, a Campaniában és még egynehány kerületben. Az átlagtermés alatt maradnak Szicília, Sardinia és különösen Apulia. Az összeredményt, szemben az előző évi 9·7 q-val, 11·1 q-ra becsülik, a mi fontos körülmény Olaszország ételzsir-ellátása tekintetében, bár lehetséges, hogy a háborúra való tekintettel túlzottan történtek a becslések.

Az orosz lenipar.

Az orosz leniparosok szövetségének adatai szerint az 1913/14. évben az orsók száma az előző megfelelő időszakkal szemben 21.637 darabbal (5·5%) szaporodott és túlhaladta az 1911/2-i időszakot is, a melyben a nisnijnovgorodi lenfonó még üzemben volt. Az egy vállalatra eső orsószám azonban azáltal, hogy a kis lenfonók, különösen a keleti tengeri tartományokban és a wladimiri kormányzóságban fejlődnek, eső-

félben van. Így míg 1900-ban egy fonóra mintegy 9.000, míg 1907/908-ban 9.870 orsó esett, 1913/4-ben azonban már csak 8.162.

A feldolgozott nyersanyag mennyisége több mint 285.000 puddal emelkedett, a mint a következő áttekintés mutatja (pudban számítva) az egyes termelési körökre nézve:

	Kostroma korm.	Vladimir korm.	Jaroszlav korm.	A többi korm.	Összesen
1912/13 . . .	760.479	1,230.957	329.587	974.835	3,495.858
1913/14 . . .	667.831	1,316.603	517.474	1,083.706	3,585.614
1912/13 . . .	267.669	350.750	112.559	492.683	1,223.661
1913/14 . . .	376.095	368.722	128.430	536.728	1,409.975
Együttvéve:					
1912/13 . . .	1,028.148	1,581.707	642.146	1,467.518	4,719.519
1913/14 . . .	1,043.926	1,685.325	645.904	1,620.435	4,995.590

A munkateljesítés, azaz a feldolgozott lennek egy orsóra eső tömege az előző időhöz képest változatlan maradt.

A nyersanyagfeldolgozás gyarapodásával a fonaltermelés is körülbelül 94.000 puddal szaporodott. A varrófonaltermelés is 27.700 puddal szaporodott. A lengyárakban dolgozó összes szövőszékek száma 1913/4-ben 918-al csökkent. Összesen 15.049 üzemben levő szövőszéket számláltak, szemben az előző megfelelő időszak 15.957 szövőszékével. Ezek közt volt 14.340 mechanikai (15.315) és 608 kézi (642).

Chinai petroleumelőfordulások.

China tizenkét tartományában végzett alapos vizsgálatok folytán több mint kilenczven kerületben leltek petroleumforrásokat. Eltekintve a már feltárás alatt álló jensangi olajföldektől (Senzii tartomány), találtak Huanban, Hupeben, Nangsziban és Arsaniban petroleumforrásokat. A chinai kormány szakhivatalok létesítését tervezi, a melyeknek feladatuk leendő specziális kutatásokat folytatni az olajforrások hozamát illetőleg. Egy chinai szaktekintély, a china-amerikai petroleumtársaság¹⁾ vezérigazgatójának nyilatkozata szerint a jensangi kerület forrásainak olaja jobbb, mint a Jensang rétegekéi. A furásoknál nagy nehézségek mutatkoztak, a mennyiben 1.400 láb mélységben ismételtén eltörtek a furó-készülékek. Az a vélemény a chinai forrásokról, hogy hozamuk nagy államjövedelemmé fog fejlődni, a mely magasabb lesz, mint a földadók jövedelme.

¹⁾ Ennek részvényesei a kínai kormány és a Standard Oil Company.

Szibíria vajkivitele 1914-ben.

Az orosz fő vasuti igazgatás adatai szerint a szibíriai vasut végállomásán Cseljabinszkon át Szibíriából nyugot felé összesen 3,442.484 pud vajat szállítottak az előző 1913-as évvel szemben, a melyben a vajszállítás mennyisége 4,827.564 pud volt. Ez 24·9% csökkenést jelent. Ez a lényegtelennek nem mondható csökkenés abban leli magyarázatát, hogy csak az év első 7 hónapjában lehetett normális vajkivitelről beszélni. Ebben az időben 3,116.484 pud vajat szállítottak, szemben az 1913-iki 3,401.6b5 puddal Cseljabinszkon át nyugat felé. A háború kezdetével beszüntették a külföldre irányuló szibíriai vajkivitelt, de a belöldi piacokra való küldés is csökkent. Ennek oka részben, hogy sok sózott vajat vásároltak a hadsereg számára, másrészt pedig, hogy vasuti szállítási nehézségek voltak. Az elmúlt év utolsó öt hónapjában csak 325.605 pud vajat szállítottak el, szemben az 1913 megfelelő időszakának 1,426.929 pudnyi szállításával. A balti kikötőkbe, valamint a külföldi vasuti állomásokra való szállítás 1914-ben jelentékenyen kevesebb volt, míg a belső piacokra való szállítás, Szentpétervár kivételével, emelkedett. A Rigába való szállítás 119.921 puddal azaz 57·5%-al, a vindauai 1,084.251 puddal (35%), a noviporti 290.789 puddal (28·8%), a revali, libaui és közvetlen küldi szállítás 35.151 puddal, azaz 31·9%-kal csökkent. A Moszkvába való szállítás ellenben 18.960 puddal, azaz 26·1%-kal, a többi orosz városokba irányuló szállítás 191.510 puddal, azaz 54·5%-kal emelkedett.

A külföldre és az orosz belső piacokra küldött vajmennyiségek, az egész szibíriai kivitel, a következő arányokat mutatja 1912, 1913 és 1914-re nézve:

	1912.	1913.	1914.
Összes szállítás ezer pudban . . .	4.455·9	4 821·4	3.442 4
Ebből balti kikötőkbe és külföldre . . .	3.997·3 = 89·8%	4.335·7 = 89·6%	2.825 = 82·1%
Belpiaczokra	458 5 = 10·2%	492 = 10·4%	617 = 17·9%

A mint ezen arányszámokból látható, a kivitel csökkenése a befogyasztásnak nem vált túlságosan előnyére. Hogy az eleső mennyiségből a hadsereg mennyit fogyasztott, megállapítani nem lehet.

Amerikai vasproductió 1914-ben.

Az északamerikai Egyesült-Államok nyersvastermelése az 1914. évben 23,549.752 tonnát tett ki, a mi az előző év 30,966.301 tonnás productiójával szemben 26⁰/₀-os csökkenést jelent. Ez a termelismennyiség a legalacsonyabb 1908 óta, a mikor is 15,936.018 tonnát tett ki. Az itt következő összeállítás mutatja az amerikai vastermelést 1903 óta tonnákban:

1914	23,049.752
1913	30,966.301
1912	29,726.937
1911	23,649.547
1910	27.303.567
1909	25,795.471
1908	15,936.018
1907	25,781.361
1906	25,307.191
1905	22,992.380
1904	16,497.033
1903	18,009.252

A vasércbányászat 1914-ben az előző évhez viszonyítva harmadával csökkent. A produkált vasércz tömegét a földtani intézet 40—42¹/₂ millió tonnára becsüli a bányákból termelt tömeget pedig 39¹/₂—41 millió tonnára. 1913-ban 61,980.431 tonnát termeltek. A bányák vasércz-készletét 13,500.000 tonnára becslik, szemben az 1913. év végi 12,918.633 tonnával. Az árak az elmúlt, 1914. évben tonnánként 50—75 centtel alacsonyabbak voltak mint az előző évben.

Oroszország rézproductiója 1914-ben.

1914-ben az oroszországi rézművek 1,949.720·30 pud rezet olvasztottak ki, szemben az előző év termelésével, a mely 2,095.288·31 pudot tett ki. Vagyis a réztermelés 145.567·93 puddal, azaz majdnem 7⁰/₀-al csökkent. A réztermelés az egyes vidékekre következőképpen oszlott meg:

	1913 pud	1914 pud
Ural	1,055.122	1,025.055
Kaukázus	610.661	495.388
Szibiria	345.272	342.879
Vegyeszeti és finomító gyárak	84.232	86.396

A kaukázusi réztermelés-csökkenésnek oka az, hogy mult év november és deczember havában néhány rézolvasztó üzeme beszüntetett.

**A kereskedelmi tudományok tanítása
az egyetemen. Tanulmányi jelentés
és javaslat, írta Wolff Gerő. 1914.**

A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara megbízásából annak titkára Németországban és Svájcban tanulmányutat végzett. Kutatás tárgyává tette, hogy miként tanítják ezekben az országokban a főiskolákon a szorosan vett kereskedelmi tudományokat és konkrét javaslatot terjeszt elő arra nézve, hogy hogyan vélné ezeket a tárgyakat az új pozsonyi egyetemen előadandóknak. Kifejti javaslatában, mik az egyetem feladatai a kereskedelmi tudományok terén és mik a jogi karon tartandó kereskedelmi tudományok. Kereskedelemtudományi előadások Wolff javaslata szerint a pozsonyi egyetemen a következők volnának: Magángazdaságtan, mezőgazdaságtani, ipari és kereskedelmi üzemtan, a közlekedési, biztosítási vállalatok üzemtana, kereskedelmi technika, kereskedelem-történet, gazdasági földrajz. Ezeknek megfelelően előadja a tanszékekre tantervre, vizsgálati szabályokra vonatkozó óhajait. Végül tervét adja egy továbbképző főiskolának, a mely egy közigazgatási és egy érdekképviseleti osztályt foglalna magában.

Wolff rendkívül széles keretű tervei között akárhány életrevaló is van, a melyek a pozsonyi egyetem megfelelő fejlődésével és a gazdasági érdekeltségek kívánatos közreműködésével idővel bizonyára eredmények szerint meg fognak valósulni.

Kivándorlás.

Epstein László dr. A tengerentúli kivándorlás elmeorvosi szempontból Budapest: Pápai E. ny. 1914. 490. (Az Orvosi Hetilap tudományos közleményei).

A szerzőnek, mint az angyal földi elmeógyógyintézet igazgatójának, feltűnt az intézete kezelésébe utalt visszavándorlóknak viszonylag nagy száma. Három év alatt (1910—13.) nem kevesebb mint 103, Csacán át visszavándorolt egyén került megfigyelése alá. Ha ez a szám kis szám is, a melyből messzemenő következtetéseket vonni egyelőre nem szabad, azt a föltevést mindenesetre megengedi, hogy a kivándorlás számaihoz viszonyítva az elmebetegeknek országos arányszámát (0.1%) felülmulja. Az Egyesült-Államok szigorúan alkalmazzák a törvényt, a mely a lelki fogyatékoságban szenvedő idegeneket az országból kizárja s kérlelhetetlenül visszaküldenek minden gyengeelméjű és elmebeteg kivándorlót. Minthogy eleve fel lehet tételezni, hogy a kivándorlók közt az elmebetegek arányszáma sokkal kisebb, mint az ország népességében, sőt hogy épp a testileg és szellemileg erősebbek és ellenállóbbak vándorol-

nak ki: a szerző azt hiszi, hogy a kivándorlással járó viszontagságok és egyéb káros befolyások oly mérvűek, „hogy velük szemben a máskülönben talán nagyobb ellenállóképesség is elégtelennek bizonyul, vagyis olyanok, hogy gyengébb egyéni hajlamositás mellett is birnak elmebajt kiváltani“.

Tekintettel arra a fajhigieniai és pénzügyi okokkal támogatott törekvésre, hogy a visszautalás joga kiterjesztessék azokra a külföldiekre is, a kiknél partraszállástól számított 3 (vagy 5) éven belül mutatkozik elmebeli fogyatkozás, a szerző lényeges emelkedését várja a szerencsétlenek számának. Körülményes, gondos és nálunk alig ismert kimutatásokat közöl az amerikai bevándorlás nemzetiségi és ezen belül szellemi állapot szerint való megoszlásáról s ha azt a megnyugtató következtetést vonja is azokból, hogy inkább a nyugati európai kivándorlók azok, a kiket a kivándorlás izgalmi lelkiileg jobban viselnek meg, a kivándorlásnak ez a szomorú velejárója nem igényli kevésbé figyelmünket. A mint a legtöbb ilyen elmebetegnél az ügynökök, a munkaközvetítők és egyéb hasonló elősdiék visszaélései váltják ki a betegséget, elképzelhetni, hogy az idegenben bolyongó e szerencsétleneknek azután milyen anyagi és erkölcsi kizsákmányoltatásban van részük.

A szerző néhány tipikus kóresetet is leír, a melyekből kitűnik, hogy az elmezavar (többnyire üldözési mánia) gyakran megszűnik, mihelyt a betegek pár hétig vagy hónapig idehaza kezelés alatt álltak. Mindazáltal teljesen indokolt a követelés, hogy az állam a ki-, illetve a visszavándorlási határállomásokon megfigyelő osztályokat állítson fel, a hol úgy az országot elhagyó, mint a visszautasított és visszaszállított kivándorlókat orvosi vizsgálatnak vessék alá. Azt hisszük, akárhogy végződjék a háború, pusztításai oly nagyok már eddig, hogy biztonsággal kell számítanunk a kivándorlásnak újból való megnövekedésére. Ha a „kivándorlási elmezavar“ csak parányi része is a tömérdek nyomorúságnak, a mely a kivándorlással együtt jár, ennek lehető enyhítése épp oly kötelesség, mint a kivándorlók egyéb bajok ellen való védelem. A szerzőnek érdeme, hogy erre elsőnek figyelmeztet.

Szabó Ervin.

Külön vámterület és vámegység.¹⁾

Sieghart Rudolfnak, az ismert osztrák közgazdasági írónak fönti címmel munkája jelent meg, a mely közgazdasági körökben élénk érdeklődést keltett.

A munka, mint a szerző mondja a bevezetésében, nem a monarchia egész gazdaságtörténetének, az osztrák-magyar vonatkozások kimerítő irodalomtörténetének megírására törekedett, hanem kissé tágabb értelem-

¹⁾ Dr. Rudolf Sieghart: Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie. Wien, Manz, 1915. 413. oldal.

ben, a közbenső vámvonat történetét akarta megírni, annak hatását a javak termelésére, fogyasztására és az egész közgazdasági életre és főként a közbenső vámvonallal tett tapasztalatokat és a belőle meritett tanulságokat kívánta följegyezni a jelen számára. A szerző gyakorlati célokat követ, sőt mint az utolsó fejezetben hangsúlyozza, egyenesen az 1917. esztendő, a vámtarifa, a kereskedelmi szerződések és a kiegyezés megújításának komoly idői számára írta könyvét, hogy történeti tájékoztatásával útmutatást adjon a régi kereskedelempolitikai kor lezárásának és az új korszak megnyitásának nehéz óráiban. Természetesen állást is foglal a monarchia a két államának egymással szemben követendő vámpolitikája kérdésében, és pedig a legnagyobb határozottsággal a közös vámterület mellett. A történelem, a mit könyve hét fejezetében megír, nem egyéb, mint ennek az állásfoglalásnak, a közös vámterületnek történelmi igazolása. A közbenső vámvonat történetének ideje alatt lefolyt politikai és gazdasági eseményekkel bizonyítja, hogy a monarchia és főként Magyarország gazdasági életének hatalmas fejlődését a legutóbbi évtizedek alatt a közös vámterületnek köszönheti. Könyve végén összefoglalja történeti vizsgálódásának eredményeit és az alábbi conclusiókat vonja le belőlük.

Míg a közbenső vámvonat főnnállott, örökös vitára szolgáltatott okot és akadályt volt a gazdasági haladásnak és az állami megerősödésnek a Lajta mindkét oldalán; gyújtóanyaga volt az izgatásnak, a mely végül Világoshoz vezetett, lendítőereje volt törekvéseknek, a melyek az absolutismust visszaállították.

Magyarország és Ausztria közgazdaságai annyira összenőttek és egymásba olvadtak hetven év alatt, hogy a legügyesebb sebész sem tudja a két államot egymástól úgy elválasztani, hogy mind a kettő el ne vérezzen. Két emberöltő alatt a két állam legszorosabban összefüggő termelése, forgalma, árúcsereje, hitelügye organikus közösséggé fejlődött. Ez a közösség beleszővődött a nép életébe, megszűntetése forradalmat idézne föl napi étkezésünkben, ruházódásunkban. Ha elzárnók a 23 millió métermázsa gabonát, a mit Magyarország Ausztriába kivisz: Ausztriának félmilliárd értékű gabonát hirtelen más piacokon kellene beszereznie, Magyarországnak ugyanezt a mennyiséget máshol kellene elhelyeznie. Sok esztendőn keresztül Ausztriának drágábban kellene megfizetnie azt a kenyeret, a mit Magyarország olcsóbban adna el. Az egyensúly, évek multán, kétségkívül helyreállna, de milyen áron? A „kis“ változásnak ezer és ezer árverés és a magyar ipari belpiacz általános gyöngülése lenne a következménye. Ausztriában a kenyér drágulása bérharczokra vezetne, de a vállalkozó nyereségének hány perczentje állana rendelkezésre a béremelés céljaira?

A magyar iparra sem származna ebből előny. Hirtelen abba a kényszerhelyzetbe jutna, hogy 101 millió korona értékű félgyártmány és 550 millió értékű készgyártmány számára kellene új piacot keresnie. A magyar gazda el fogja helyezni gabonáját, mert annak az ára folyvást emelkedik, de a magyar iparos nehezebben. Ebben a tekintetben Ausztria kedvezőbben áll, mert nagyobb ugyan a bevitele Magyarországra, mint Magyarországról Ausztriába, de régi, jó összeköttetései vannak, kivételének nagyobb része most is külföldre megy, a nagyobb rész magával vonná a kisebbet. A magyar iparnak azonban kisebb exportpiacczal és meggyöngyült belföldi piacczal kell számolnia. Figyelemmel zsenge voltára, katastrófát jelentene számára a széjjelválás.

Kétségtelen, hogy a két ország előbb-utóbb összeszedné magát. De ez alatt az idő alatt a többi hatalmak annyira a monarchia elébe kerülnének, hogy számára már csak a hátvéd szerepe jutna a kulturnépek sorában. Egy nagyhatalom helyébe két egymással ellenséges viszonyba jutott, fejlődésében befejezetlen középhatalom kerülne. Ez állna elő abban a történeti órában, a mikor Olaszország imperialistikus célokat tűz maga elé, északnyugaton Németország, északkeleten Oroszország gigantikus gazdasági testekké fejlődtek. A két középhatalom megbizottainak alázatosan kopogtatniok kellene a nagyhatalmak kapuin és kereskedelmi szerződésekért kellene könyörögniök. És nem volna mit följárlaniok követeléseik ellenértékéül; miután iparuk otthon csak félpiacon számíthat, készítményeik csak félannyira specializáltak, félannyira értékesek lehetnének. Ezen az összeomláson nem segítene többé egy újabb szövetség, akár egymással, akár más hatalmakkal. Mert a két állam csak mint védelmet kereső léphetne fel minden combinációban. Ha 1917-ben vagy később nem jönne létre szerződés a közösség alapján, harcz következne, a melynek csak legyőzöttjei lennének: Ausztria és Magyarország, — fejezi be Sieghart, a vámközösség lelkes hive.

Igaza van Sieghartnak. Ha a két országot hirtelen elszakítanák egymástól, úgy, a hogy ő azt könyvében lefesti, az nagy bajokat okozna mindkét államban. De hol van olyan ember, a ki Magyarországnak Ausztriától való gazdasági elválását úgy képzei el, hogy egy sebész elvágja egymástól a két államot? Az utóbbi években már az önálló vámterület legszélsőbb hivei is, a széjjelválásnak csak lassanként és megfelelő idő alatt végbemenő megvalósítására gondoltak. De ez a megoldás sem actualis már; a viszonyok úgy alakultak, hogy széjjelvásról nem lehet többé beszélni. Sieghart nyugodt lehet, ideálját, a vámközösséget, a mi mellett oly lelkesen, annyi tudással, annyi tapasztalattal és oly becsületes meggyőződéssel érvel — nem fenyegeti veszedelem.

Sz. L.

Termelési elmélet.

Dr. Paul Fleischl: Versuch einer Theorie der Produktion. (Duncker & Humblot. München und Leipzig 1915. 163. old.)

Fleischl az elméleti nemzetgazdaságtan módszereivel azokat a problémákat tárgyalja, a melyek a termelési tényezők árképződésével, iparágak szerinti csoportosulásukkal, az egyes termelési processusokból a vállalkozók számára képződő értéktöbblettel és az összgazdaságnak a termelésből vont jölétével függenek össze.

A termelési tényezők árának kialakulását illetőleg Fleischl a Böhm-Bawerk és Wieser által kifejlesztett „Zurechnungstheorie“ alapján áll. Fejtegetései a legvilágosabbak közé tartoznak, a melyeket erről a témáról irtak, de annál inkább szilárdították meg azt a meggyőződésemet, hogy a termelési tényezők árképződése és megoszlása közötti kölcsönhatásokat egyedül a matematika gondolkodási módszereivel lehet tökéletesen átértetni és a matematika nyelvén teljes tisztasággal visszaadni; az osztrák iskola beszámítási törvényei csak egyes specialis esetekben határozzák meg egyértelműen az árakat, míg máskülönben tág és nagyon szövevényes, át nem tekinthető határok közé szorítják őket. Ilyen specialis esetek tárgyaltnak a 22. és, igen csinos grafikai szemléltetéssel, a 41—43. oldalakon; így az első példában x és y egymást egy bizonyos termelési folyamatban kiegészítő termelési tényezők árát adott mennyiségek mellett csak azért határozhatni meg, mert x -nek egyáltalán nincs egyéb alkalmazási lehetősége, míg y más célokra egészen önállóan, x -től függetlenül használható fel. Mindazonáltal a beszámítási elmélet elemzései, a melyeket Fleischl azzal gyarapított, hogy beléjük kapcsolta az új amerikai, a munkával járó pszichikai áldozatokat tekintetbe vevő „disutility“ elméletet, értékes részei az elméleti nemzetgazdaságtannak, mert előkészítenek a lausannei iskola (Walras, Pareto és Barone) általános megoldására és annak az egyszerű esetet felölelő casuistikáját nyújtják; úgy viszonylanak az általános megoldáshoz, mint a hogy egy mértani, teljességében igen nehezen elképzelhető test egyszerűbb profiljai viszonylanak a test matematikai meghatározásához.

A IV. fejezet előkészítő megjegyzései után az V. és VI. fejezet a termelési tényezők és a belőlük készített termékek árai közötti hézagot, a termelési folyamatok „rentabilitását“ magyarázza Schumpeterrel egyetértve azzal, hogy a piac a termelési tényezők árának képzésénél csak a megszokott technikai módszerekkel számít, és ezek szerint szabja meg az egyes termelési tényezőkre eső termékmennyiséget, míg a vállalkozók folyton tökéletesbbítik ezeket a módszereket és így a termelési költségeken felül terméktöbbletet nyernek a maguk számára. A termék-

többlet értékének aránya a termelési tényezők piaci árához a rentabilitás, míg közgazdasági termelékenységnek (Produktivität) nevezetik a termelési tényezők ama értékeihez való arány, a melyek minden mesterséges monopólium nélkül alakulnának ki; Fleischl ezeknek a tágabb értelemben vett monopóliumoknak, mint pl. a kartelleknek, trustoknak és szakszervezeteknek a modern gazdasági élet számára igen nagy jelentőséget tulajdonít.

A vállalkozóknak lehető nagy rentabilitás után való törekvése határozza meg azt, hogy milyen mennyiségekben kombinálják az egyes iparágakban a termelési tényezők különböző fajtáit egymással. Fleischl ez irányú tabelláris elemzése az említett lausannei megoldásnak újabb érdekes profiljait szolgáltatják.

A VI. fejezet utolsó szakasza azt vizsgálja, hogy a közgazdaság maximális haszna mennyire valósul meg ama termelési program által, a melyet a vállalkozóknak maximális nyereség utáni törekvése teremt. A híres „Maximumtheorem“, a mely összefügg azzal a kérdéssel, hogy a klasszikus angol iskolának a szabad verseny dicsőítésével mennyiben volt igazsága, még az elméleti nemzetgazdaságtan mesterségesen egyszerűsített feltevései számára sincsen kielégítően megoldva; itt Fleischl sem volt szerencsésebb elődeinél és, a mint az olvasónak már a megértés rendkívüli nehézségein tapasztalnia kell, inkább elhomályosította a kérdést, semmint hogy tisztázta volna.

A VII. fejezet azt mutatja ki, hogy a mezőgazdasági és az ipari termelés törvényei lényegben nem különböznek; hogy az, a mit Ricardo földjáradékelmélete egy adott nagyságú földbirtokra fordított munkamennyiség gyarapításának a termékmennyiségre gyakorolt hatásáról mondott, az ipari termelésre is áll. Ha a termelés akármely ágában fix mennyiségű termelési tényezőkhöz mind fokozódó arányban csatolunk más, complementär tényezőket, a termék mennyisége egy meghatározott ponton túl lassabban nő, mint a complementär termelési tényezőké. „Theorie der Geld- und Kreditwirtschaft“-omban (12. old.) ezt a matematikailag formulázott tételt így magyaráztam: „A csökkenő földtermelékenység törvényének e kiszélesbbitése azokon a technikai tényeken alapul, hogy sem a föld termékenysége átmeneti termékek és munka csatolásával, sem a munkateljesítmény a tárgyául szolgáló természeti erők és a munkaeszközök szaporításával, sem az átmeneti termékekből (gépek, nyersanyagok) vonható haszon bármennyi természeti erő és munka segítségével a végtelenig nem gyarapítható, hogy, általánosabb alakban kifejezve, bizonyos termelési tényezők véges mennyiségének más tényezők végtelen mennyiségével való egyesülése csak véges eredményt szolgáltat.“

Fleischl annak a fogalomzavarnak, a mely az ettől eltérő nézeteket okozta, igen szerencsésen vet véget azzal, hogy a csökkenő termelékenység törvényével (Gesetz der Intensitätssteigerung) szembe állítja azt a törvényt, a mely a termékmennyiség változásában akkor érvényesül, ha az összes lényeges termelési tényezők változtathatók (Gesetz der Betriebsvergrößerung). Ez utóbb említett törvény szerint az egy termelési ágban működő összes tényezők szaporíthatók úgy, hogy a termékmennyiség vagy aránylagosan, vagy még gyorsabban nő, mint a változatlan árak mellett a termelési költség.

Mindent összefoglalva őszinte örömmel kell üdvözölni a nemzetgazdasági irodalomnak a német nyelvű, de magyar eredetű termékét. A könyv szokatlanul nagy olvasottságot és, a mi sokkal fontosabb, az újabb elmélet gondolatvilágában való teljes otthonosságot mutat. Fleischl ily készség alapján nagy ügyességgel választja ki az okoskodásai számára legkedvezőbb kiindulópontokat, nagy biztonsággal kikerüli a körben való okoskodások útvesztőit és ezzel oly nehézségeket küzd le sikerrel, a melyek tudományos munkásság kezdetén a legkétségbeejtőbbeknek szoktak látszani. Stílusa világos és könnyen érthetővé tesz bonyolult problémákat, úgy, hogy könyve az elméletben tájékozódni akaróknak nagyon ajánlható; eredményeiben pedig — az eddigieken kívül említem értékes fejtegetését arról az összefüggésről, a mely a munkanap egységesen megszabott és nehezen változtatható tartama, a munkanélküliség és a munkabérek között fennáll — sok ponton kiegészíti vagy továbbfejleszti a régebbi elméleteket.

Schlesinger Károly.

Gelléri Mór új könyvei.

Gazdaságtörténeti vagy különösen ipartörténeti literaturánk, jelesen az újabb időket illetőleg, alig van. Különösen hiányos monografikus irodalmunk. Mindannyiszor öröme van mindazoknak, a kiket a hazai ipari élet fejlődésének mikéntje bárminő nézőpontból érdekel, valahányszor Gelléri Mórnak, a magyar közgazdasági élet régi munkásának egy-egy gyűjteményes kötete megjelenik a könyvpiaczon. Címeik nem merítik ki tartalmukat: Kisipar, műipar, iparfejlesztés. — Újabb kiállítások. — Újabb napikérdések a magyar iparköréből. — Érdekes kiállítások 1914-ben. Csak az tudja e könyveket igazán értékelni, a kinek hivatásszerűen kell, az állandóan folyó gazdaságpolitikai élet egyes meneteiben munkálkodván, az eredet, a mozgatók irányában kutatni.

Itt van mindjárt a két kiállítási kötet. A kiállítási tiszavirágok közül a szakember csálhatatlan érzékével ragadja ki Gelléri a tanulságokat, a

jövőre is felhasználható eredményeket. Nem is szólva ama nagy értékről, a melyet gyűjteménye mint krónika képvisel. Nem hagyhatók szónélkül a Gelléri-féle kiállítási programmbírálatok sem, a melyek közül példaképen emeljük ki a szegedi kiállítás terveire vonatkozó észrevételeket és ama kérdés fejtegetését, hogy van-e szüksége Budapestnek világkiállításra, állandó kiállítási területre, tavaszi vásárra.

Az iparfejlesztési törvény revíziójáról szóló sorozat finom studium, a melyet a kérdéssel foglalkozók bizonyára örömmel fognak újból áttanulmányozni.

A napi kérdések szerény címe alatt egész kincsesháza lappang a gazdaságpolitikai aktualításoknak és érdekességeknek, a melyeknek leírásai a beszótt megfigyelésekkel, óhajításokkal, a régebbi Gelléri-féle gyűjteményes munkákkal egyetemben valóságos archivuma a modern és gyakorlati magyar gazdaságpolitikának. Láng, Leipziger, Lingel, Szontágh, Wolfner, Wörner, Törley, Zsolnay mindegyik név egy-egy fejezetét jelenti a magyar ipar történetének és hálás lehet az utókor Gellérinek, hogy lerakta alapjait a még nálunk nyomokban is alig létező exakt gazdasági leírásoknak.

V. I.

A budapesti állami rendőrség működése 1914-ben.

A budapesti állami rendőrség 1914. évi működéséről szóló jelentés azt az érdekes megállapítást tartalmazza, hogy az 1914. évben, szemben az eddigelé tapasztalható folyton emelkedő irányzattal, a criminalitás feltűnő csökkenést mutat. 43.590 bűneset fordult elő ebben az évben, azaz 1913-hoz képest 4.000 esettel való apadást jelent e szám. A háborúval való összefüggés nyilvánvaló. Az apadás okait *ideálisoknak* nevezi a jelentés, azonban ezeket kevésbé behatóan tudja kimutatni, mint a *tárgyi* okokat. „A moratórium eltolása, úgymond a jelentés, a krízisre megérett és ezzel nagyon gyakran a büntetőtörvény paragrafusaival bonyolódó összeomlásokat elodázta. A javak forgalmának redukálódásával, a hitelélet megszorítottságával megcsappant azután az alkalom és mód sok olyan üzelemre, melyek a mi irreális gazdasági és üzleti életünkben már a mindennapiság jellegét vették fel. Megoldotta nemkülönben a háború a munkanélküliség problémáját. A nyomor tehermentesített s ezzel elapadt a kényszerűen bűnösök száma.”

„Ekképen tehát a háborús idő alatt a fővárosban a személy- s vagyonbiztonsági viszonyok nemcsak hogy rosszabbodást nem mutattak, hanem a bűnügyi statistikák negativumain át ellenkezőleg még javulás

is tükröztetnek vissza a múlt esztendőben. Hogy egyebet ne említsünk, az erőszakos és súlyosabb bűncselekmények köréből: a rablás 1914-ben 60%-al kevesebb volt, mint 1913-ban, a gyilkosság, emberölés rovataiban pedig 15% az apadás.

Érdekes gazdasági vonatkozású fejezete a jelentésnek az, a mely a bűncselekmények okozta károkat és azok megtérülését tárgyalja. Itt megjegyzendő, hogy a bűncselekmények okozta vagyoni kár statisztikája csak hozzávetőleges értelemben vehető. A kár bemondásánál egyrészt nagy tere nyílik a subjectiv becslésnek, másrészt pedig sok esetben egyáltalán meg sem állapítható a kár. A rendőrségnek gondosan gyűjtött feljegyzései s annak nyomán megállapított kárstatisztika azonban tájékoztatásra okvetlen alkalmas és megközelítő képet ad a bűnözés okozta anyagi károkról.

A múlt esztendei kárstatisztika emelkedést mutat. 13,925.745 koronára rug a bejelentett kár, míg az 1912. évben 10,937.296, az 1913. évben pedig 11,940.875 koronának felelt meg. A 13,925.745 korona kárból megtérült 6,394.607 korona, tehát majdnem fele. A rendőrség nyomozó működését a kármegtérülésnek e kedvező eredménye igen előnyös színbe állítja.

A bűncselekmények szerinti csoportosításban egyébként a kárösszegek a következőképpen oszlottak meg:

	Kár	Megtérült
Lopás	3,048.058 K	1,760.919 K = 57%
Sikkasztás	3,823.646 »	1,091.270 » = 55%
Csalás	3,959.945 »	1,170.617 » = 29%
Vagyonbukás	1,987.336 »	280 690 » = 14%

A vagyon elleni bűncselekmények fejezeténél rendkívül fontos az, a mit a jelentés a munkanélküliséggel kapcsolatban állapít meg.

Az 1914. évben 38.084 vagyon elleni bűncselekmény került nyomozás alá. Az összesnek tehát 88%-a.

Az egymás mellé tett számcsoportokban mindenekelőtt feltűnő, hogy *a büntettek* száma a múlt évi statisztikában erősen van képviselve. Ellenben valamivel apadt — az előző évekéhez képest — *a rovott multúak* szereplése, viszont feltűnően előnyomulnak a vagyon elleni bűncselekmények activ bűnözői között *a foglalkozás nélküliek*.

A foglalkozás nélküliségnek erősen megnövekedett előretörése a bűnügyi statisztikában igen jelentőségteljes és nyilván a megélhetési viszonyok és kereseti lehetőségek rosszabbodásával van szerves összefüggésben. A következtetést helyesnek kell találnunk, ha a múlt év gazdasági bajaira gondolunk.

A vagyon elleni delictumok közt legnagyobb számmal a lopás szerepel. 1914-ben 26.080 eset fordult elő, 3.410-zel több, mint 1913-ban 13.492-vel több, mint 1912-ben. Szemben a fentjelzett delictumcsökkenéssel, itt azt látjuk, hogy állandó a növekvő irányzat, három év előtt a mult évi lopások számának felénél tartottunk. Helyesen állapítja meg a jelentés, hogy az alsóbb néposztályok bűnözése megnövekedett, mert a gazdasági helyzet rosszabbodását az alsó, nagyobb néposztályok érzik meg legjobban.

A mi a *népesség forgalmának* rendészetét illeti, megállapíthatjuk a jelentésből, hogy az idegenforgalom megcsappant a háború folytán (1913: 79.133, 1914: 75.343). Míg 1913 augusztusában 6.456, azalatt 1914. augusztusban csak 1.875 külföldi fordult meg Budapesten. A kivándorlásnak a mozgóáítás végét vetett.

Julius hó végéig 4.759 útlevel állíttatott ki (3.420 férfinak és 1.339 nőnek). A havi átlag 679 volt. Augusztus 1-je óta, a mióta az útlevelek a m. kir. belügyministerium által állíttatnak ki, az év végéig a főkapitányság mintegy 5.000 útlevelkérelmet vett fel, illetőleg ugyanannyi útlevellapot terjesztett fel.

5 évre visszamenőleg kiállíttatott:

1913. évben	5.766 útlevel, havi átlag volt	480
1912. »	4.586 » » » »	382
1911. »	4.488 » » » »	374
1910. »	4.646 » » » »	387

A mi a közlekedési rendészetre vonatkozó részt illeti, kiemelendő a közuti vasutak fejezete, a melyből azt látjuk, hogy a villamos közuti hálózat hossza a jelentés évében majdnem 15 kilométerrel szaporodott. Ebből az oroszlánrész a budapest – budafoki h. é. villamos vasut 13.387 kilométer hosszú vonalára esik. A szállított utasok száma volt:

	1914 VII 31-ig	(1913 VII/31-ig)	1914 VIII/1—XII/31-ig	(1913 VIII/1—XII/31-ig)	A két év összevetve
Közuti . . .	78,369.275	(75,450.257)	49,915.879	(54,914.309)	-- 23,079.412
Városi . . .	41,959.925	(38,481.549)	22,599.964	(29,492.718)	— 3,414.378
B. U. R.					
vill. vasut .	5,876.403	(5,757.502)	4,134.779	(4,387.058)	— 1,003.388
Fogaskerekű	215.712	(213.506)	62.913	(124.776)	— 59.663
Földalatti .	3,469.178	(3,257.962)	1,654.443	(2,163.483)	— 242.824
Hegypálya (síkló) . .		625.273			+ 27.155
Szentlőrinci	6,529.743	(5,804.702)	3,928.261	(4,576.113)	+ 77.189
Budafoki .	2,188.723	(1,970.397)	1,781.260	(1,511.784)	+ 487.902

A mint ezen adatokból látni, az év első felében tapasztalható tekintélyes forgalmi emelkedéssel szemben a második félévben a városi vasutaknál csökkenés mutatkozik. Kivételt képez a hegypálya, amelynek forgalmi emelkedését a várban levő hatóságok fokozott forgalma okozta. A helyi érdekű vasutak forgalma emelkedést mutatott az elmúlt évben.

A mi a *hajóközlekedést* illeti, a dunai hajózási forgalomban nagy változást idézett elő a hajózási idény közepén kitört háború, mely az első félév nekilendülő erős forgalmát a második félév kezdetén a mozgósítás idején a minimumra redukálta. Később azonban ismét megélénkült a forgalom.

A *társadalmi rendészet* című fejezetből kiemelendő, hogy a csavargás rovatában évről-évre csökkenés észlelhető, ellenben mutatkozik a háború hatása a koldulás rovatain.

Míg az előző évek aránya alig mutat némi eltérést, addig az elmúlt évben az arány az előbbiekhöz képest majdnem a háromszorosára emelkedett.

Mindezekből és egyébként is megállapítható, hogy a budapesti rendőrség évi jelentése mint máskor, úgy ezúttal is érdekes tárháza a közgazdasági szempontból is fontos és jellemző adatoknak.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
 biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
 Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya** ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
 vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítoló váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya** ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
 elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

**Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND**

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Diszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újévkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándékul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leltner Zsigmond.**

A 4°/o-os és 4^{1/2}/o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4^{1/2}/o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4°/o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4^{1/2}/o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75°/o erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.)*

- Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aozél, továbbá vasuti czélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszerek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1008

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy a szállítmányok be- és kirakása alkalmával felmerülő rakodási költségek rendkívüli drágulása miatt a társasági hajókkal szállított mindazon küldemények, a melyek be- és kirakását társasági közegek végzik, folyó hó 10-től további intézkedésig 100 kg.-kint 8 fillér, illetve 8 pfenniggel fognak megterhelteni „rakodási többköltség” címén.

Budapest, 1915. évi július hó 6-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy az 1914. évi hajózás megnyitától gabonából és hüvelyesekből készült liszt és őrlemények szállítására érvényes I. sz., illetve II. sz. átvételi díjszabások a megjelent pótlékkal együtt *folyó évi szeptember hó 1-én* egyelőre pótlás nélkül, hatályon kívül helyeztetnek.

Budapest, 1915. évi augusztus hó 13-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy Vezseny állomást árvíz miatt a mai naptól kezdve további intézkedésig az összforgalom számára megszünteti.

Budapest, 1915. évi augusztus hó 11-én.

Az igazgatóság.

Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia közgazdasági leírása. (I)

BEVEZETÉS.

A szerb kormány a bukaresti béke megkötése után külföldi és bel-
földi szakértőkből álló bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy a
Törökországtól elhódított területet utazza be s a tagok a szakkörükbe
eső közgazdasági ág állapotáról és a haladás érdekében szükséges intéz-
kedésekről jelentést tegyenek. E bizottság szeptember közepétől novem-
ber közepéig utazott s a tél folyamán elkészítette hivatalos jelentését,
melyet a szerb kormány közvetlen a háború kitörése előtt, testes kötet-
ben bocsátott közzé.¹⁾ E munkálat lenne az első igazán megbízható
tájékoztató Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia közgazdasági viszonyaira
nézve.

A bizottság munkálatának ismertetése előtt meg kell jegyeznünk a
következőket.

Ó-Szerbia és Macedonia meglehetősen határozatlan területeket jelen-
tenek. A török közigazgatási beosztás nem ismerte e megjelölést és nem
is alkalmazkodott a főként történelmi jelentőségű területi határokhoz.
Ó-Szerbiához tartozó területül szokták tekinteni: az egész koszovoi
vilajetet, a monasztiri vilajetnek monasztiri szandzsákjából a krcsovai járást
(Kaza), továbbá a Szaloniki vilajetnek Szaloniki szandzsákjából a követ-
kező járásokat: Köprülü (Velesz), Bogomila és Negotin. E terület ki-

---

¹⁾ A bizottság tagjai voltak: *a kereskedelem, ipar és forgalomra*: Szávity Mili-
voj, ministeri felügyelő és Todorovity Milán dr. ministeri titkár; *a földművelésre*:
Kaumanus, németországi gazdasági tanácsos és Nesity Radomir, a sabáci földműves
iskola igazgatója; *az állattenyésztésre*: dr. Detweiler, meklenburgi tartományi állat-
tenyésztési felügyelő és Jovanovity Alexa, a kraljevói állattenyésztési iskola igazga-
tója; *a borászatra és gyümölcshésszetre*: dr. Sztojkovity Velya, ministeri felügyelő és
Rankovity Bozsídár, a sabáci földműves iskola segédtanítója; *az erdőszetre*: Schindler
Brunó porosz főerdész, Gyorgyevity Petár dr. ministeri felügyelő és Jovanovity dr.,
kumanovói megyei erdész; *a bányászatra*: Szimonovity Dragutin és Draskóci Gyula
ministeri bányamérnökök.

terjedése kb. 32.700 négyszögkm., lakossága kerekén 900.000. Maczedonia név alatt rendszerint a Monasztir, Elaszona, Szaloniki, Kavala, Dzsumaja és Stip (Isztib) városok által határolt területet értjük. Beleesett a Szaloniki vilajet egészen, a monasztiri vilajetnek nagyobb része és a koszovoi vilajetből a koszovoi szandzsák. E terület 52.800 km. kiterjedésű s lakosainak számát a legmegbízható források 1,800.000-re becsülték. Amint látjuk, úgy a koszovoi, mint a monasztiri vilajetnek egyes területeit ó-szerbiainak is, maczedoniainak is vették.

Sem Ó-Szerbia, sem Maczedonia nem csatoltatott egészen Szerbiához. Ó-Szerbiából egy részt, a volt novibazári szandzsák nyugati csücskét, Montenegróhoz csatolták. A monasztiri és szalonikii vilajetnek déli része Görögország birtokába került, míg a Sztruma nyugati vízválasztó hegységétől keletre eső maczedon terület Bulgáriának jutott osztályrészül.

Sem a hivatalos, sem a magán szaktudomány nem állapította meg pontosan Ó-Szerbia és Szerb-Maczedonia, vagyis a mostani szerb hivatalos kifejezés szerint *Uj-Szerbia* területi kiterjedését. A szerb kormány által kiküldött bizottság kereskedelmi szakértője e területet 43 — 44.000 négyszögkilométerre becsüli, míg az erdészeti szakértő egész határozottan 38.000 négyszögkm. kiterjedésűnek mondja. Mivel az erdészeti szakértők eléggé behatóan végeztek területi felvételeket is hivatalos tanulmányutjuk alkalmával, ez utóbbi adatot tekinthetjük a valósághoz közelebb állónak.

Szükséges még, hogy röviden vázoljuk e terület népességi viszonyait.¹⁾

Ó-Szerbiában a lakosságnak két főeleme volt: a szerb és az albán. Hozzávetőleg 160.000 lélekre lehet tenni a görögkeleti szerb, 125.000 a mohamedán-szerb, 12.000 a róm. kath. albán, 240.000 a mohamedán lakosságnak számát a balkáni háború előtt. A balkáni háború természetesen nagy változásokat hozott ezekbe a számokba. Különösen nagyot fogyott az albánok létszáma, akik közül sok ezren áldozatul estek a

¹⁾ A mohamedán albán törzsek elnevezései: Pristina szandzsákban Mitrovicza és Vucsitrn melletti: *Sala*; a Dab folyó mentén *Klemen*i és Bitucsi; Gilan és Presevo mellett: Beris, Krasnici és Gasi. Ipek-szandzsákban, Guszinye, Ipek és Rozsaj mellett: *Klemen*i, Kucsi, *Sala*, Szkreli és Hoti. A gyakovai síkságon: Krasznicsi, Gasi, Beris és Haszi. Prizren-szandzsákban Lyuma kazát autochton mohamedán albán lakosság lakja, melynek vad, civilizálatlan, rabló szokásai és erkölcei miatt kikutathatatlan mai is a Sár hegység. E szandzsákban laknak még: Gasi és Krasznicsi törzsbeli albánok, sőt előjönnek Dukadzsiniak is, mely törzsnek vidéke már közel a tengerhez, Albánia szívébe esik. A katolikus albánok nagyobb részt a Merdita-vidékről valók (németesen és rosszul: Miridita). E vidék Aleszio mellett van és a Fani meg Dukadzsini törzsekhez tartozó albánok lakják.

szerb hadsereg előtt járó komitádzsik bosszuálló vérszomjának, igen sok ezeren pedig Albániába menekültek át. Az albánok a török uralom nyomása alól 1690-ben és 1737-ben tömegesen Magyarországra menekült szerbek helyét foglalták el és számuk a szerbek rovására folyton szaporodott, mert a török uralom az albánok erőszakos terjeszkedését nem volt hajlandó komolyan akadályozni. Különösen Ó-Szerbiának északi részében, Üszküben felül és az úgynevezett novibazári szandzsákban volt erős a szerb propaganda, melyet az utóbbi években a szerb kormány is támogatott. Nem kevesebb, mint 120 szerb esperesség és természetesen legalább ötször annyi szerb lelkész s kereken 300 szerb tanító intézte ezt a propagandát. A Bulgáriával határos vidékeken, Kumanovóban, Egripalánkán, Karatován, Stipben, Kocsaneban és Carevo-Szeloban bolgár esperesek voltak kereken 250 alárendelt lelkésszel és 124 tanítóval. Ugyancsak erős volt a bolgár propaganda Tetovo (Kalkandelen) környékén is, ahol a keresztény iskolák nagyobb része bolgár kézben volt.

Az ozmán (török) lakosság létszáma alig volt több 20.000-nél. Kereken 15.000 cigány és 450 zsidó lakos élt még itt.

A mohamedán-szlávok között is sokan tértek át a muzulmán hitre s ezeket *Pomaci* néven nevezik. (Segítők t. i. az ozmán hóditóknak.) Igen kis számban előfordulnak Tetovo környékén a kuczó-oláhok (aromunok) is, a kik nagyjából görögkeletiek és az újabb időben román nemzeti egyházi szervezettel alkotnak. A legjobb munkások és földmivelők. Városokban mint kereskedők és iparosok versenyeznek a zsidókkal. Monastirban nemzeti gymnasiumot tartanak fenn, melyet ez igyekvő nemzetiség fiai rendszerint be is népesítenek.

Macedoniában már sokkal tarkábbak a nemzetiségi viszonyok. A leg tárgyilagosabb és legmegbízhatóbb föltételek szerint kerekszámokban, a balkáni háború előtt következő létszámú nemzetiségi elemekből állott a lakosság: *Makedó-szláv*: 550.000 keresztény; 55.000 mohamedán. *Bolgár*: 70.000 ker., 53.000 moh. *Görög*: 300.000 ker., 15.000 moh. *Aromun* (kuczó-oláh): 100.000 ker., 4.000 moh. *Albán*: 40.000 ker., 66.000 moh. *Ozmán* (török): 4.350 ker., 450.000 moh. *Zsidó*: 75.000. *Cserkesz*: 2.000. *Cigány*: 43.000.

A görögök és kuczó-oláhok által sűrűbben lakott vidékek Görögországhoz csatoltattak, a kifejezetten és biztosan bolgár lakosság és földje Bulgária osztályrésze lett. A kereken félmilliónyi makedo-szláv tekintetében a bolgárok azt erősítik, hogy ezek a makedo-szlávok tulajdonképpen bolgárok, a szerbek pedig azt, hogy szerbek. Az 1912-ben létrejött szerb-bolgár szövetségi szerződés szerint az úgynevezett Ó Szerbiának a Vardartól keletre és északra eső része hivatalosan is tisztán

szerb, Veleszen alul eső része pedig tisztán bolgár területnek ismertetett el, míg egy, küszkendil irányából délnyugati irányba huzódó földszáv, benne Szkoplyével (Üszkü) és Veleszszel vitás területül hagyatott, melynek területi tulajdonjogát az orosz csár lett volna hivatva eldönteni. Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia Szerbiához csatolt vidékeinek lakosságát 1·6–2 millió lélekre lehet becsülni.

E lakosság életviszonyairól, termelő munkásságáról részletes információk vannak a mezőgazdasági szakértők jelentésében. Ezekre tehát csak egyszerűen utalunk. Mivel azonban a szóbanlevő terület közgazdasági képe nem lenne teljes a forgalmi, kereskedelmi és ipari viszonyok rövid jellemzése nélkül, szükségesnek tartom e kérdésekre is kiterjeszkedni.

Forgalom és kereskedelem.

E vidéken a következő vasuti vonalak vannak:

Zibevcse—Gyevgyeli . . .	250 km.	(Vardarvölgyi vasút)
Szkoplye—Mitrovica . . .	119·50 km.	(Koszovói vasút)
Bitoly—Kemali	18 km.	(A szaloniki—bitoly (Monasztir) vasútvonalnak szerb területre eső része.)

A Vardartól keletre eső részen tehát egyáltalán nincs vasút. A Vardartól nyugatra csak egy szárnyvonal van. Bitoly már csak a Görögországba eső Szalonikin át tud jutni a vardarvölgyi fővonalba. A gyenge vasuti közlekedési berendezést csak négy jobb, modernebbül kiépített és minden időben használható útvonal egészíti ki. Ez útvonalak: Velesz—Prilep—Bitoly; Ferizovity—Prizren; Szkoplye—Tetovo—Gosztivár; Velesz—Stip—Kocsane.

A vasuton az áruszállítás tonnakilométerenként, egész kocsirakományokban átlag 14 parába vagyis kétszer annyiba kerül, mint a szerb vasutakon és még sokkal drágább, mint a nyugateurópai vasutakon. Természetes, hogy a tengelyen való szállítás még költségesebb volt és a költség például Ferizovitytól Prizrenig tonnakilométerenként 0·80–2·50 dinárra rugott. A gyenge ökrösszekerek alig rakhattak fel többet 2–3 métermázsánál s ezt is nagyon lassan szállították.

A mint a termelési viszonyok ismertetéséből látni fogjuk a lakosságnak úgy termelő-, mint fogyasztóképesége nagyon alacsony fokon áll. E vidék forgalmát Todorovity dr. hivatalos jelentése a következőkben ismerteti:

Behozatal.

Árúnem	Érték 1 000 dinárban	Árúnem	Érték 1.000 dinárban
Gabnanemű	1.696	Gyapjú, gyapot és fonál	2.638
Gyümölcs és főzelék . . .	635	Gyapjú, gyapot és selyem- szövet	12.733
Rizs	1.380	Kötélárú	847
Liszt	4.603	Építőanyag	640
Sör	205	Papir	815
Bor	87	Üveg és porcellán . .	850
Fűszer és egyéb élelmiszer	1.191	Vegyí termékek, főleg szappan	2.118
Cukor	4.028	Gyógyárú	254
Kávé	1.142	Fém	5.575
Só	1.148	Quincaillerie	34
Borszesz és egyéb szesz .	805	Gépek	512
Olaj	306	Egyéb	3.698
Petroleum	1.246		
Állati bőrök és bőrárú . .	2.262	Összesen . . .	51,347.000
Dohány	1.904		

A behozatal értékének egyharmada a textilárúkra esik. Miután e területeken nincsenek megfelelő iparvállalatok, az egész szükséglet külföldről jön be. Megjegyzendő, hogy csak az olcsóbb, gyengébb minőségű árúk fogynak. A textilárúk után a behozatalban a második helyet foglalják el az élelmiszerek, melyek között a liszt $4\frac{1}{2}$, a cukor pedig 4 millióval szerepel. Kávét és cukrot itt nem állítanak elő. Nagyobb malmok hiányában be kell hozni a lisztet is. A gabnaneműek behozatalának oka az, hogy a hiányos közlekedési berendezés folytán rentabilisabb a külföldre való kivitel és a külföldről való behozatal, mint az itthon termelt árúknak a belföldön való elosztása. A kocsanei rizst az export aránylag jól fizeti meg és még itt is külföldről hozott olcsóbb rizst fogyasztanak. A fémek csoportjában szerepelnek a rövidárúk is, tehát a valóságban sokkal kevesebb a fémbehozatal. Gépekből nem jönnek be olyanok, melyek gyártásra, nyersanyagok vagy félgyártmányok feldolgozására valók. A mezőgazdaság is aránylag igen kevés gépet és eszközt szűkséggel.

A behozatal főleg szalonikii nagykereskedők közvetítésével történik. Az egész behozatal egynegyed része Ausztria-Magyarországból jön. Két-három év előtt Ausztria-Magyarország szállította az összes gyarmatárút, főleg cukrot és kávét. Az utolsó időben Szerbia is szállított cukrot. A gyarmatárúkon kívül Ausztria-Magyarország szállít még pamutszöveteket és bőrárúkat. Az utolsó időben Ausztria-Magyarország tért vesztett Németországgal és Olaszországgal szemben. Németországból főleg a rövidárúk jönnek, melyeket a török statistika fémek alá foglalt. Innen

jön még a Quincaillerie, pamutfonal és az utolsó időben sok gyapot és gyapjuszövet, a mi előbb tisztán Ausztria-Magyarországból jött. A lisztet és szappant Szaloniki szállítja; a dohányt az ottomán dohányegyedárúság, a gyapotszövetet a vodenai és nyegosi gyárak. (Most görög területre eső Macedon városok a Bitoly – Szaloniki vasutvonalon.) Olaszország lisztet, gyapot- és selyemszövetet, Szerbia cukrot, lisztet, sört és kötélárút, Oroszország szeszt és cukrot, Románia petroléumot, Anglia jobb minőségű pamutárúkat szállít.

Az árúk legnagyobb része Szalonikin át, tehát tengeri úton jön. Szárazföldi úton jönnek az Ausztria-Magyarországból és Szerbiából származó árúk.

Kivitel.

Árúnem	Érték 1.000 dinárban	Árúnem	Érték 1.000 dinárban
Gabona	1.356	Selyemgubó	3.000
Gyümölcs és főzelék (főleg szőlő)	3.556	Nyers és szárított bőr	2.466
Rizs	616	Gyapju	348
Liszt	378	Kötélárú	54
Étel és ital	286	Belek	70
Bor	36	Gajtán	176
Állat (főleg juh)	1.793	Fémek	25
Dohány	5.756	Különféle	500
Opium és más	7.179	Összesen	27,595.000

A kivitel tehát csak kevés árúra szorítkozik, mezőgazdasági és állattenyésztési termékekre. A kivitel évről-évre, a termés szerint nagy ingadozásokat mutat. A más és opium például jó esztendőben 100.000 kg. kivitelt is ad, míg a rossz esztendőben 15–20.000 kg.-ra száll alá. Ugyanigy ingadozik a szőlőkivitel is, a mi csaknem kizárólag Szerbiába irányul. Legállandóbb az állatok és állati termékek kivitele. A bőroket csaknem kizárólag Triesztbe és Budapestre, a juhokat Konstantinápolyba és Szalonikiba (kevesebbet Görögországba és Egyiptomba), az opiumot Kis-Ázsiába, Németországba és Amerikába viszik. A dohányt Ausztria-Magyarországba, Szerbiába, Németországba, Amerikába és Itáliába. A gabonát Szalonikiba viszik. A kivitelnek csak Szerbiába és Magyarországba irányuló része megy szárazon, a többi Szalonikin át tengeren.

A kereskedelmi mérleg erős passivitást mutat. A fizetési mérlegben helyreállítja az egyensúlyt — Todorovity dr. szerint — a Szerbiában, Bulgáriában, Romániában és Amerikában dolgozó munkások bére. Ezt évenként 20 millióra becsülik; továbbá a szerb-görög és bolgár komitadzsi organisationnak jött évi 3–4 millió. Végül a török katonaságnak évi 10,000.000 dinárba tett zsoldja.

Az európai piacokkal direct összeköttetésben csak a szkoplyei és bitolyi nagykereskedők vannak. Egyébként a közvetítést a szalonikii kereskedők végzik.

Az árúk vásárlása külföldön általában hitelbe történik. A hitel alakja 3–6 hónapos váltóhitel. A szöveteket Németországban 4 hónapra 5% cassascontóval vásárolják, a pamutot Angliában 3 hónapra. A cukorvásárlás készpénzért történik. Szalonikiból szintén hitelbe vásárolnak, de könyvhitelre, folyószámlára. A kézműárúk általában 6 hónapra, a gyarmatárúk 2–3 hónapra hiteleztetnek. A tartozás rendszerint még egyszer akkora időre prolongáltatni szokott.

Az egész vidék forgalmának irányítója és góczpontja Szaloniki volt s e vidék tulajdonképpen Szalonikinak volt mögöttes területe (Hinterland).

A kereskedelmi hiteligényeket a következő bankok látták el: Banque ottomane, Deutsche Orient-bank, Banque de Salonique. Az elsőnek és utolsóinak Szkoplyében is, Bitolyban is volt fiókja, míg az Orient-bank csak Bitolyban tartott fiókot. Szerb nemzetiségű hitelintézetekül szolgáltak: a Szent György-alap (Fond Szv. Gyorgye) Prizrenben, Szt. Miklós alapja Pristinában (Fond Szv. Nikole) és Szt. Uros alapja (Fond Szv. Urosa) Ferizovityban.

I p a r.

A kisipar terén egyes városokban lehetett megállapítani említésre méltó munkásságot. Prizrenben fafaragás és borotvakészítés, Szkoplyében fafaragás, cink és cinköntés, Prizrenben és Tetovóban ezüstveretezés és késkészítés, Mitrovicában késkészítés, Prilepben, Pristinában és Resznában üst- és kazánkovácsság, Bitolyban és Prilepben messzing- és cinköntés. Szücsipar Novibazár (12), Stip (20), Szkoplye (8), Prizren (30), Kumanovo (2), Velez (8), Prilep (15), Tetovo (5), Struga (2), Ohrida (4), Bitoly (27 műhely) városokban.

Az ipari szükségleteket legnagyobb részt háziiparképpen állítják elő e vidéken. A bizottság hivatalos jelentése nem kevesebb mint 42-féle háziiparágat sorol föl, melyek mindannyia az itteni lakosság primitív háztartási, ruházkodási és egyéb eféle életszükségleti primitív cikkeinek előállításával foglalkozott. Mint nevezetesebbeket felsorolhatjuk a következőket: füstölt és szárított húskészítés Novavarosban; kátrány- és szurokkészítés Breznán (Kratovo mellett); bődönkésztők Szjenica, Prije-polye és Novavaros közé eső községekben a szjenicai és novavarosi turónak; fazekasipar Novibazár körül; vályogvetés, a mivel főleg cigányok foglalkoznak; Janyevo körül messzing- és pakfongöntés, melynek termé-

keít főleg gyűszűket, kannákat, kereszteteket, fülbevalókat Szerbiába, Bulgáriába és Romániába is elviszik; az albán községekben lapát, láda, deszka stb. faipari munka; Prizren környékén kereken 200 család foglalkozik harisnyaszövással; Bujanovci körül kereken 1.200 lélek foglalkozik kötelesmunkával, akiknek termékeiből 30 waggonra menő árú kivitelre is kerül. Fehérneművarrás és szőnyegkészítés Veleszben és Prilepben, valamint Bitolyban. Igen sok községben fonnak kosarat, égetnek szenet és meszet s állítják elő a ruhadarabokat.

Nagyobb iparvállalatokul a következőket sorolhatjuk fel: *vízimalom* van Novibazárban, Szkoplyében (4), Tetovoban, Kocsaneban, Bitolyban (25 kicsi) Palikurában. *Gőzmalom*: Bitolyban és Kavadarban. *Gáz-motoros malom* van Pristinában és Veleszben. *Petroleummotoros* Bujaa-novcén és Prilepben (2), Negotinban és Veleszben, Stipben (5), Szv. Nikolán és Bitolyban. A malmok csak alsóbbrendű liszteket állítanak elő s csak a helyi fogyasztásra dolgoznak. Szakképzett személyzetük nincs.

Egyike a legnagyobb iparvállalatoknak Nedzsib Draga *fűrész*e Mitroviczán. Ennek 4 fűrész, 9 km. erdei és 10 km.-es kötélvaspályája van.

Veleszben van két nagyobb *olajsajtoló*, egy Stipben. Több ilyen kisebb iparvállalat kézi erővel dolgozik, mint Kumanovoban, Veleszben 1, Kavadarban 8, Stipben 5, Gyevgyeliben 5, Radovistén, Kocsanen, Negotinon 5 stb. A géperővel dolgozók 40—50.000, a kézi erővel dolgozók 5—10.000, mák- és szezámolajat állítanak elő.

A *textilipart* 3 gajtán és harisnyaszövő képviseli Magarevon, egy Tetovon. Ezek vízerővel dolgoznak.

Szkoplyében és Gosztiváron van 1—1 *téglagyár*. A gyevgyelii *selyemfonó* a török Dette Publique tulajdona volt. Volt benne 60 gubófojtó kazán. Ezzel szinte kimerítően vázolta a bizottság a szóbanlevő vidékek ipari munkálkodását.

* * *

A vizek szabályozatlansága az első akadálya itt minden gazdasági és kulturális fejlődésnek. Amint a következő fejezetekből kitűnik, a szóban levő területeken megvannak a természeti előfeltételei mindenféle jól jövedelmező emberi kereső munkának. De nagy hiánya van az iskolázott emberi értelemnek, a munkaerőnek és a munkakedvnek is. Nehány generáció céltudatos nevelése útján lehet csak reménység arra, hogy az itteni lakosság a jobb modern munkálkodáshoz hozzátörődik és sok száz millió befektetés, míg a természetadta kincsek okosan felhasználhatók és jövedelmezők lesznek.

A mezőgazdasági termelés Ó-Szerbiában és Szerb-Macedóniában.

A gazdasági élet és a birtokviszonyok rövid áttekintése.

E vidékeken általánosságban két községi typus van: az összeépült és a szétszórt község. Az első typusu községekben főleg albánok és törökök laknak, a szétszórt községekben keresztények. Az építés-, a lakás- és az életviszonyok tekintetében igen nagy különbség van a keresztények és muzulmánok között. A keresztények házai kistelken vannak, földszintesek, kerítésnélküliek, meszeletlenek, kis ablakuak, szobáik kályhanélküliek. A marhának nincs külön istállója és a marha a lakosokkal együtt van a szobában éjjelre, nappal pedig télen-nyáron a szabad ég alatt. Az udvaron ritkán van gyümölcsfa. A keresztény háza és az egész falu elbujtatottnak fűnik fel. A paraszt lehetőleg kerülni igyekezett a tehetőségét annak, hogy muzulmán vendége akadjon.

A muzulmánok háza és élete mindennek ellentétét mutatja. Valamennyi muzulmán, főleg albán ház több lakóhelyiségből áll. Téglából vagy kőből épült, meszeletlen, de szobái tágasak, világosak és el vannak különítve az állatok helyiségétől. Az istálló rendszeren a földszinten van, a lakás az emeleten. A ház körül nagy telek terül el, mely magas kőfallal van körül kerítve. Minden ház körül virágos és gyümölcsöskert van.

A paraszt élete nem sokat különbözik akár városban, akár faluban él. Padon alszik, melyet városban takaróval, faluban szalmazsákkal aljaz. A városban vannak ugyan primitív fapadok a szobákban, de csak a vendégek számára. A háziak a földön ülnek keresztbe tett lábakkal. A szék csak a szoba díszítéséül szerepel. A városiak éjjel pokrócczal takaróznak, a falusiak nappali ruhájukban alusznak és ritkán takaróznak. Ezért a falusiak melegebben öltöznek mint a városiak. A táplálkozásban is nagy az egyszerűség úgy a városokban mint a falvakban. Azt lehet mondani, hogy meleg konyha és főtt ételek nélkül élnek az emberek. Nincs kályha, hanem az ugynevezett *mangalon* (izzószenen) főznek. Szegénynél, gazdagnál a táplálék: nyáron kenyér, paprika és hagyma; télen kenyér, valami kis hússal (szárított kecske- és ürühús), káposzta, hagyma és bab. Kenyérnek árpával és rozsszal kevert buzalisztet használnak. A szegények főleg zabkenyeret esznek, melybe valami kis buza- vagy árpaliszt van keverve.

A magántulajdonnak sokféle formája van. Legnagyobbbrészt az elkülönített magántulajdon az uralkodó. A csekély termelés és jövedelem miatt, a mely ritkán tart el az új termésig, gyakran hérmunkára szorul-

nak a lakosok, pontosabban a keresztény lakosok, a kik Romániába, Bulgáriába, Szerbiába, Ausztriába mentek bér munkára és az utolsó időben nagy számban vándoroltak ki Amerikába is.

A kisbirtok főleg keresztény kézen van. Volt albán kisbirtokos is, csak hogy ezeknek a földje a legjobb minőségű volt és nem hajtották őket ki a birtokukból, nem nyomták el, mint a keresztényeket. Az albánok között volt számos nagybirtokos is. Ezek úgy jutottak a gazdagságukhoz, hogy a török uralom alatt kiűzték a szerb birtokosokat. Ez üldözés folytán sok helyről elköltözött a szerbség, mint például a szkoplyei *Crna-Gora* lejtőjéről.

A nagybirtokok a törökök kezében vannak és a legjobb talajon. Az ilyen török complexumokat csifliknek vagy begluknak hitták. A földeket csaknem kizárólag keresztények művelték, a kik legnagyobb részét szerbek voltak. Nevük volt *Csifcsija*; gazdájuk neve volt: *bég*, *aga szpahija* vagy szajbija. A csifcsija és a földbirtokos között olyan volt a viszony, mint a rabszolga és ura között. Az urnak megvolt minden joga, a csifcsija pedig, a ki éveken át élt és dolgozott a földön, mindenféle jog nélkül csak éppen hogy megélt. A bégek ritkán laktak a gazdaságokban, hanem inkább a nagyobb városokban és főleg az aratás és termény betakarítás idején néztek el a birtokukra. Megbizottaik voltak, a kik az ő nevükben rendelkeztek. Az utóbbi háborúk idején sok bég áttelepedett Ázsiába és az a körülmény, hogy földjüket eladták, vagy bérbe adták, arra enged következtetni, hogy nem is szándékoznak visszatérni.

A csifcsija és bég közötti viszony a századok folyamán jelentékeny változásokon ment át. Az utóbbi időben a jogviszony úgy szabályoztatott mint: a) Csifcsija jogviszonya; b) Begluki munka; c) Negyedese munka; és végül d) *tyeszim*.

Mint csifcsija kap a paraszt a birtokon házat, egy vagy két pár igás állatot és vetőmagot. A csifcsija köteles elvégezni a vállalt föld egész munkáját. Aratáskor a földes ur előbb elkülöníti az állami tizedet, a többi megfelel a csifcsijával. A szerződés az első ízben egy évre köttetik és azután szokás szerint nemzedékeken keresztül is meghosszabbítatik. A begluk viszonyban a bég birtoka egy részét saját rezsiben műveltette. De ezen a részen sem történt a megmunkálás fizetett bér munkások és úgynevezett negyedesei nélkül. A bér munkások ősszel megművelték és bevették a földet és ezért természetbeli vagy pénzbeli bért kaptak.

Utánuk jöttek a negyedesei. Ezek végezték az összes munkákat az aratásig és ezért a termés negyedét kapták. A feleseknél általában van valami saját birtoka és marhája, a mivel dolgoznak a bég birtokán és ezért a vetőmag és adótized levonása után a termés felét kapják.

A negyedések, mint említettük tavasszal lépnek munkába. Ezek a bégektől lakást és élelmezést kapnak, mely utóbbit természetben megtérítenek. Kapnak egy negyed hektár földet főzeléktermelésre. E föld-parcellát *paraszpurnak* hitták. A családtagok kötelesek voltak a bégnek csekély bérért dolgozni.

A *tyesz m* írott szerződés a birtok egy évi bérletére. Itt a csifcsija tetszése szerint dolgozik, de meghatározott mennyiségű termést kell fizetnie a bégnek, tekintet nélkül arra, hogy jó-e vagy szűk-e az aratás. Az ilyen szerződés az utóbbi időkben meglehetősen elterjedt, mert a bérlők tudták a módját, hogy lehet a földesurat illető felerészt kevesbiteni.

Mint említettük sok bég kivándorolt és nem szándékozik visszatérni. Sok az úgynevezett muhadzsir¹⁾ is, a ki ott hagyta birtokát a háború alatt és eddig nem tért vissza. Igen sok csifcsija azzal a panaszsal áll elő, hogy a föld elébb az ő jogos tulajdona volt s a török erőszakkal vette el tőle. Nesity igazgató azt javasolja, hogy az ilyen összes földeket vegye meg az állam vagy megyék meg hitelintézetek s adják el ottani szegény földműveseknek, vagy másünnen odatelepülő szerbeknek.

A részletes mezőgazdasági leírást Nesity igazgató egyes homogén viszonyokat feltüntető vidékek szerint adja. E leírás a következő:

1. Szkoplye (Üszküb) vidéke.

E vidéket a szkoplyei Crnagora déli lejtői alkotják, a melyek Szkoplyétől északra emelkednek és a szkoplyei mező (Szkopszko Polye) vagy szkoplyei síkság, a mely hellyel-közzel elmocsárosodott lapály délkeletre lejt s a Vardar folyó jobb- és balpartján terül el. E vidék határai: Északról a Crnagora; északnyugatról a Sár-Planina kifutói; nyugatról a Zseden hegység; délnyugatról a Szuha Gora; délről a Vodnyanszka hegység és délnyugaton az Ovcse Polye.

Az egész vidék katlanszerű, a mely egykor tó volt. A felsorolt hegységeknek sok szorosa torkollik e vidékre s ezekből több folyó szeli át a síkságot. Így a Derven szorosból, illetve a Tetovoi katlanból jön a Vardar. A Treszka szoroson több folyócska jön a Porecs katlan felől; a kacsaniki szoroson jön be a Lepenác, a Taorszki szoroson megy a Vardar Velesz felé; róla nevezett szoroson jön be a Pcsinya folyó Katlanov község alatt. Mind e szorosok közlekedésre alkalmasak s a kacsaniki és Taorszki szoroson vasút is van.

Északfelé a szkoplyei katlan a Crnagora lejtői alatt ellaposodik s

¹⁾ Az új török kormány által Boszniából áttelepített török.

e vidék neve *Duge Nyive*, mely elválasztja a Morava és a Vardar vizeit. Keleten az Ovcse Polye síkságával olvad össze. Az első irányban az út Szerbia felé vezet, a másodikban Kriva Palánka felé. Ezeken kívül a szkoplyei vidéknek több összeköttetése is van Ó-Szerbiával és Maczedóniával, főleg az Ovcse Polyén keresztül, a miről alább lesz szó.

Vegyük sorra a szkoplyei vidék egyes részeit:

a) *A szkoplyei Crnagora*. Ennek főleg déli része fontos, mely mint szelid és művelt hegylejtő fekszik Szkoplye alatt. Geologiailag talaját porló homokkő, helyenkint mészrétegek és homokos vályog alkotják. Ez a talaj jelentkezik magában Szkoplyében is. A Szerava patak mentén számos domb emelkedik sárga agyagból és kövér homokos vályogból. Ilyen a Gazibaba nevű kis hegy is, a melyen török temető van. E talajalakulás Bardovce faluig tart.

A Crnagorából több patak jön elő, melyek közül a legfontosabbak: A Kriva Réka és Szerava (a Vardarba folynak), továbbá a Bulyucsanszka Réka, mely a szkoplyei mocsárba vész. E patakok völgyei nagyon termékenyek és kalászosokkal, mákkal, kenderrel és lennel vannak művelve. A magasabb lejtőkön szőlők, dohányültetvények és gyümölcsösök vannak. A Kriva Réka völgyében fekszik Banyane falu, a hol, valamint a Csucseré nevű falu határában, nagyban művelik a dohányt, szőlőt és gyümölcsöt. A banyanei dohány híres úgy Ó-Szerbiában, mint Macedóniában. E vidék lakosságának legnagyobb része dohánytermeléssel foglalkozik. Ősszel majdnem minden második falusi ház eresze alatt dohányfüzerek lógnak. Banyane falu alatt sok csatorna és vízvezető árok van, melyekből a réteket és szántóföldeket meg legelőket öntözik. A legelők e vidéken még késő ősszel is buja zöldek. Banyane falu mellett melegvízforrás van.

A mi e vidék lakosságának foglalkozását illeti, az manapság inkább földművelésben, mint állattenyésztésben áll, bár a helybeliek elbeszélése szerint előbb az állattenyésztés erősebb volt. A hanyatlást az albánok e vidékre való betörései okozták. A termelt növények közül a legnagyobb területet foglalja el a mák és dohány, ezek után a kalászosok, majd a len és kender. A kalászosok között főleg a kukoriczát termelik. A lakosság jelentékeny része foglalkozik még szőlőtermeléssel és gyümölcsésszettel, főleg az oldallejtőkön. Az iparágak közül az ácsmesterség és faragás van képviselve. Számos a bér munkás, s különösen sok a jó pék. (Furundzsia.)

A nép legnagyobb része szerb és Crnagorácznak nevezi magát. Azt beszélik, hogy ezek Montenegrónak az albánok által elfoglalt községeiből települtek át, a XVII. és XVIII. században. A lakóházak részint földszintesek, részint egyemeletesek. Faragatlan kőből vagy vályogból épül-

tek, szalmatetővel, ritkábban cserépfedéllel. Kevés ház van bemeszelve és mindenik magas vályog- vagy vakolatnélküli kőkerítéssel van körülvéve. Minden ház körül van virágos és gyümölcsös kert. A földszintes házaknak öt helyisége van. Az egyikben laknak, a másokban vannak a ruhák, fehérneműek és háztartási eszközök (itt szükség esetén alusznak is), a harmadikban tartják az élelmiszert, a negyedikben a kukoriczát, az ötödikben vannak a sertések. Az emeletes házaknak négy része van: a lakószoba, a kamara, a magtár és a vendégszoba. A kamarában vannak a ruhafogasok és különféle szerszámok. Néha ez a helyiség el van választva az állatok téli tanyájától. A lakószoba és a magtár az emeleten van. A vendégszoba egy része a magtárnak. Minden házhoz tartozik egy *polyata*, juhakol; *argacs*-vesszőfonásos szárnyék az állatok nyári éjjeli tanyájául; *szlon*, az állatok levágására, *bocsila* a hegyekben az állatok és pásztorok tartózkodására szánt épületek. (Ezekben készítik a juhturót és juhvaját.) Meg kell még említeni, hogy e vidéken sok a kolostor és templom, mindannyi emléke a régi szerb culturának.

b) *A szkoplyei mező vagy szkoplyei síkság.* E területet két részre lehet osztani, északnyugatra, amely a Vardar Lepenica és Sztreszka mentén van s melyet szkoplyei vízköznek neveznek: és délkeletre, a mely nagyobb és fontosabb s mely a Vardar mind a két oldalán terül el, szkoplyei mocsár neve alatt. A vízköz talaját a három említett folyó hordaléka alkotja és ez az iszapréteg néhány méter vastag. E terület szántóföldeit, rétjeit és legelőit a nevezett folyók vizei öntözik. Ugyane folyók több malomcsatornát táplálnak és sok vizimalmot hajtanak. Bardovci községben, ahol egy nagy birtok van, nem régen egy rizshántoló malom is volt. A vízközben gabona és mákon kívül sok főzelék is terem, különösen hagyma. A szkoplyei vízközt az egész szkoplyei vidék legtermékenyebb részének tartják. A szkoplyei mocsarat több a Vardar völgyében tartó folyó és patak vize alkotja, a mely nem ér el a Vardarba, hanem a közbeeső földeket mocsarasítja el. A helyiek két részét különböztetik meg a mocsárnak, a felsőt, vagyis *karacsini*, továbbá az alsót, vagyis Ibrahim-mocsarat, mely utóbbit *katlanovai tónak* is hívják. A felső mocsarat több folyó és patak öntözi, melyek északkeletről jönnek és szélesen egyesülvén, a katlanovai tavat alkotják. Ez a tó a szkoplyei mező legdélibb részén fekszik és kb. 4 négyszögkilométer területű. Át van növesztés és nádas gázlókkal, melyek néhol a tó közepéig nyulnak. Mikor nyáron a víz kiszárad, dús legelőket és réteket szolgáltat, melyeken sok szénát gyűjtenek és sok marhát, bivalyt és juhot legeltetnek. Ezeken kívül a lakosságnak jövedelme van a sásból, nádból és kisebb mérvben a halászatból is. Ez a tó az említett vizeken kívül sok vizet kap a Vardarból is, főleg tavasszal és ősszel. A Var-

darral összefügg az úgynevezett *mrkviczai* katlan tava is. Ha a Vardar megdagad, vize a tóba ömlik, mielőtt a Vardar a Taor-szorosba menne. Ilyen módon a katlanovoi tó úgy működik, mint a Vardar szabályozó rezervoárja. E vidék lakossága sokat szenved a mocsártáztól.

A katlanovoi tótól délkeletre, a Pcsinya folyó jobb partján van Katlanovo fürdő meleg forrásokkal. E fürdőnél végződik a szkoplyei vidék és kezdődik az Ovcse Polye.

A szkoplyei mocsár középtermékenységgű és helyenként csak legelőnek alkalmas. Ezért itt sok szarvasmarha, bivaly és különösen sok juhnyáj látható. A marha nyáron át a legelőn följavittatik és ősszel eladatik. A helyiek elbeszélése szerint a reggeli harmat után a fűvön némi só marad, a mely az állatokat kiválóan táplálja.

A katlanovoi tótól Szkoplye felé menve, jobb minőségű a föld és itt a talaj a szkoplye-veleszi út mind a két oldalán, a Vardar balpartján, ez útra lejt. A talaj itt enyhén homokos és legnagyobbbrészt mákkal, gabonával és dohánynyal van művelve. Ez úton fekszik a Madzsarluk nevű állami birtok, a melyen a török állami földművesiskola volt. Ez iskola főbb épületei már elkészültek, a melléképületek pedig épülőfélen vannak. Készen láthatók a következők:

1. A tanulók lakása és az iskola négy épülete, melyek közül kettő hat méter széles és nyolcz méter hosszú, kettő öt méter széles és nyolcz méter hosszú. Az első kettő tanítási célra szolgál, mert az iskola két évfolyamú volt; a másik kettő a tanulók lakásának volt szánva. Az épületek alatt tágas pincze van; 2. nagy istálló kemény agyagból, 3 részszel szarvasmarhák részére; 3. öt helyiségű nagy lóistálló (még befejezetlen); 4. szin, eszközök és gépek részére. Az itt levő több gépet és eszközt a háború alatt széthordták; 5. melléképületek (épülő félen). Az iskolához a Katlanovo tó mentén több száz hektár földbirtok tartozik. (Pontosan nincs megállapítva.) A birtok délnyugati részében több árok van, melyeken a Vardar vize vezetetik be öntözésre. Erre a célra létesített egy külön szivattyú és épített kút. Az iskola földbirtokának talaja enyhén homokos iszap. A főkihasználása volt a legeltetés. Gyümölcsfa, erdei fa, díszcserje nincs a birtokon és egyéb mezőgazdasági kulturának sincsenek nyomai. A főépület előtt, a mi a Szkoplye veleszi út mentén fekszik, park van, a mely teljesen el van hanyagolva. Az iskolának két esztendő előtt az egész koszovoi vilajetből voltak tanítványai.

A szkoplyei síkság lakossága különféle foglalkozást űz. A magaslatokon és a napsütött hegyoldalakon a lakosság főleg szőlőtermeléssel foglalkozik. Leghiresebb szőlők vannak: Nereza, Lyubanczi, Kucskovi falvakban. A sík föld főleg gabonával, mákkal, főzelékkel és dohánynyal

van beművelve. Az itteni főzelék hires. Különösen sok hagyma terem, melyet mindenfelé kivisznek és jó áron értékesítenek. Legtöbb főzelék-termő telep a Vardar balpartján van, a hol sok mesterségesen öntözött terület látható. A leghíresebb hagymatermelő falu: Drácsevo. Érdemes megemlíteni, hogy régebben a Lepenáczi folyó völgyében rizst, gyapotot és ánizst is termeltek. Nevezetes terméke még a vidéknek a kis állat és a gyapjú. A lakosság főleg török, szerb és mohamedán-szláv.

A település módja itt kétfajta csiflik. Az egyik fajtánál a földes úr háza (kula) közepén van a telepnek s körülötte vannak a csifcsiják kunyhói. A másikon a földes ur lak odébb esik a teleptől. Ilyen a már említett Bardovce falusi csiflik is, a mely Szkoplyéhez közel van és Agin basa tulajdona. E birtokon két falu van: Bardovce és Novoszelo. A centrum Bardovcéban van. Előbb közel száz csifcsija család dolgozott rajta, most talán ötven. Valaha a birtok több ezer hektár volt, most nem nagyobb területű 1500 hektárnál. A birtokon most főleg kukoriczát, búzát és mákot termelnek. Előbb termett rajta rizs, gyapot és ánizs is. A földesuri lak két részből áll. Az egyik a férfi-osztály (szelamluk), a második a női (háremluk). A háremlukot magas fal köríti és a szelamlukkal fafolyosó köti össze. A háremluk oldalán park, virágos- és gyümölcsöskert volt. A háremluk körül vannak a gazdasági épületek: magtárak, kukoriczakasházak, szerszámkamarák, istállók, gépszinek stb. A háború alatt az épületeket a szerb katonaság foglalta el.

A szkoplyui vidékkel összefüggésbe jön a Markova folyó völgye és a Vardar jobboldalán levő magaslat, a Vodnyanszka hegy alatt, mely területnek *Karsijak* a neve. A Markova folyó völgyében van három falu. (Donya, Gornya és Torbeska.) A lakosok főfoglalkozása a gabona- és máktermelés, a lejtőkön pedig szőlő-, gyümölcs- és dohánytermelés. Az itteni dohány minőségben versenyzik a banyaii dohánnyal. A Karsijak-magaslaton leghíresebb bor terem Nereza-faluban. E vidék lakossága török és mohamedán-szláv, a kiknek *Torbesi* a neve. A torbesek főleg a Markova-patak felső völgyében élnek és mint jó szénégetőket ismerik a vidéken.

A szkoplyei síkság éghajlata melegebb Szerbiáénál. Itt már érezteti a befolyást a középtengeri klíma. Szembeszökő, hogy a szkoplyei katalan vegetációja sokkal előbb indul meg, mint a vranyei medenzéé, bár ehhez kevés és geológiai alakulás tekintetében nagyon hasonlít. Vranje körül még hó van, mikor a szkoplyei mező már zöld és állatok legelnek rajta. Mentől inkább megyünk le délkelet felé, a vegetatio annál előrehaladottabb és Demir-kaputól kezdve már igazi középtengeri klíma észlelhető. Nyáron át a szkoplyei síkságon kevés az eső, s ezért nagy a hőség, a levegő forró és fojtó a sok kipárolgástól. A tél elég kemény;

az északi szél különösen hideg és Szkoplye meg Kumanovo között az úgynevezett Duge Nyivén sok hófuvást csinált.

2. A presevo-kumanovoi vidék.

Ez a vidék a vranyi és sekoplyei medencze között fekszik s elválasztja a Morava völgyét a Vardarétól.

a) *Kumanov vidéke.*

Határai: északról Presevo, nyugatról Szkoplye és Gilyan, délről Stip és Velesz vidéke, keletről Krivapalanka és Kratovo vidéke. Központjául tekinthető a Balkán félszigetnek. E vidék Presevótól délre a Morava és Vardar, illetve a Fekete és Égeitenger vízválasztójánál kezdődik és délen a Golema és Adzsalar folyók mentén végződik. Keleten az Ovcse Polye mellett, a Kriva-Réka alsó folyásánál kezdődik és a gilyáni és szkoplyei Crnagora koszorújánál végződik. Tehát minden oldalról hegyek környezik, és katlanszerű kinézést adnak neki. A környező hegyek is azonban szelid lejtőjűek s az egész vidék fensikok és síkok halmazata. Fizikai és plasztikai tekintetben e vidéket több kisebbre lehet osztani, melyek közül a legfontosabbak: Kumanovo környéke, a nagoricsani síkság, a Rujan hegység lába, a Dugenyive- és Gradiska-mező.

Kumanovo környéke a szó szoros értelmében vett síkság és e vidék legtermékenyebb része. Legfontosabb termékei: mák, búza és főzelék. A kertészkedés leginkább a város közvetlen közelében van, mint Projevác faluban, a hol a kertek a Golema-patakból öntöztetnek. Legfontosabb termék a mák, a melyet részint magjáért, részben opiumnyerésért termelnek. A megyei hatóságoktól szerzett adatok szerint 1905 és 1906-ban a kumanovoi piacon körülbelül 28 ezer oka opium és 240 ezer oka mák adatott el. Az opium átlagos ára volt okánként 120—150 piaster, a máké 2—3 piaster.

Gornye és Donye Konyare, Rezsanovác, Novo-Szeló és Cserkeszki-Szelo környékén, mákon és gabonán kívül jóminőségű dohány is terem.

A nagoricsáni síkság keletre, a kumanovoi környék és Golema-Réka, Pcsinya- és Rujan-hegy között fekszik. Nyugatról keletre lejt. Északi részét fekete talaja miatt Crno-Polyenak hívják. Nem nagyon termékeny, merő nyáron hamar kiaszik, növényei hamar kényszerérésre jutnak és a fű elszárad. E síkság főleg legelőül szolgál. A déli rész kevesebbet szenved az aszálytól és ezért jelentékenyen termékenyebb. Főleg mákkal és kukoriczával művelik. Az egész síkságon nincs erdei

fa. A Rujan-hegy lába a kumanovoi környék északi részén fekszik, melybe keletről nyugatra ékként hatol be. Sok rajta az erdő; a szántó-föld, a mi van, termékeny és kukoriczával van legnagyobbbrészt beművelve.

A Duge Nyive a kumanovoi vidék déli részén fekszik. Talaja mészes és kristályos pala keveréke, néhol homokos agyag veres és kék agyagerakodásokkal. A talajt sekély szakadékok barázdálják s főleg mákkal és dohánnyal, kisebb részben gabonaneműekkel van beművelve.

Gradiska mezeje jól művelt völgy, mely a kumanovoi vidéket az Ovcse Polyéval köti össze. Főleg mák és búza termeltetik rajta.

A Kumanovo vidéki folyók az Égei-tenger medencéjébe folynak. Három nagyobb folyó megy át rajta: a Pcsinya, a Kriva-Réka és a Kumanovszka vagy Golema-Réka. A Pcsinya mentén mindenütt jól művelt földek vannak. A Supalykamen nevű szorosnál van egy odvas szikla, melybe 2—3 ezer juh fér el. E szikláról egy falu és egy szoros neveződött el. E szikla mellett van a Vojnik nevű gazdaság, mely körülbelül ezer hektár területű.

A Pcsinya elég nagy folyó, gyakran árad meg hirtelen; bőven van benne hal. Beléfolynak: balról a Bistrica, Petraslica, Kriva-Réka, Orasacska és Dlska-Réka; jobbról: Szvinyiska, Szerava és Kumanovszka-Réka.

A Kriva-Réka az Oszogovo hegységből ered és csak a Pcsinyával egyesülés előtt van 2—3 kilométernyire szélesebb, termékenyebb völgye. Itt vannak a következő mezők: Belyakovacsko, Jancsiszko és Dovezenszko a bal parton, a Belyakovacsko és Sztreszovszko a jobb parton. E mezőkön a föld részint gabna, részint kender és mákkal van beművelve.

A Kumanovszka-Réka a konyarei és opajei patakok egyesüléséből áll elő. Trnave faluban több kis mocsarat alkot, melyeknek együttes neve: Banka; Tabanovác falu mellett Tabanovacska-Rékának híják; Dojan falu mellett egyesül a Dojanszka-Rékával és Donye-Konyare faluhoz ér, a hol Konyarszka-Réka a neve egész Kumanovoig, a hol ismét az Opajszka-Rékát veszi fel, ettől kezdve a neve Kumanovszka- vagy Golema-Réka.

Az Opajszka-Réka nagyobb a Konyarszka-Rékánál. Vizét jelentékeny terület öntözésére használják fel. Az Opajszka-Réka egyesülésétől a Lipovszkával Kumanovoig van e vidék legtermékenyebb része. E vidéken nincs tó, de egyes elnevezésekből következtetni lehet, hogy valaha volt. Ilyenek: Szuho-Jezero (száraz tó) Jezeriste stb.

A kumanovoi vidéken néhány ásványviz-forrás is van, mint a kumanovoi meleg forrás. A forrás Projevác falu alatt van. Az éghajlat e vidé-

ken a földrajzi helyzet szerint különbözik. A hegyekben hűvös, a Nagoricsani síkságon meleg és száraz. Itt van nyáron a legnagyobb hőség és télen a leghidegebb szél, és bár a kumanovoi vidék katlan, a szelek folytán erős fagyok is előfordulnak. A szelek között leghidegebb az északi, legerősebb a Kosava, legmelegebb a Gornyak. A nyugati részen Notynik nevű szél van, a mely nyugat felől jön. Hóviharok e vidéken rendesek és az esős évszakban nem ritka az eső sem.

A fontos földrajzi helyzet folytán két főútja vezetett itt át a balkáni félszigetnek a középkorban. A Konstantinápoly-ékei tengeri út, a melyen Európa Konstantinápolylyal és a kelettel közlekedett, továbbá a Belgrád-Szalóniki út, a melyen Közép-Európa közlekedett a Balkán félsziget déli területeivel és a kelettel. E két út itt kereszteződött. Ez idő szerint főútjai e vidéknek: Vranje-Kumanovo, Kumanovo-Szkoplye, Kriva-Palánka-Kumanovo, Kumanovo-Gilyán, Kratovo-Kumanovo, Stip-Kumanovo, Velesz-Kumanovo. Ez utak tanúsítják, hogy a kumanovoi vidék közelebről maga Kumanovo város előbb jelentékeny szerepet játszott a kereskedelemben és közlekedésben és fontos kereskedelmi gócpont volt.

A falvak és birtokok e vidéken a XIX. században török kézen voltak s azután egy részük a keresztények birtokába ment át. Gazdasági rendezettségnek nyoma sincs. Szétszórt parcellákban vannak a rétek, legelők, szántóföldek s a művelési módot nem befolyásolják gazdasági szempotok.

Kivételül csak a kerteket emlithetjük fel, melyek rendszerint minden házat környeznek s főleg a muzulmán házak körül jól vannak művelve. Gyümölcsfák és virágok vannak köztük, sokszor főzelék is, különösen hagyma, káposzta és burgonya. A lakosság dolgos és takarékos. Háromnegyedrészt földműveléssel foglalkozik és állattenyésztéssel, valamint kézi mesterséggel és bér munkával. Eloszlik a síkság és hegyvidék között. A síkságon főleg mezőgazdaságból, a hegyek között főleg állattenyésztésből élnek.

A legtermékenyebb részei e vidéknek, a hol a mezőgazdaság erősen van képviselve: Kumanovo környéke, az Apajszka- és Kumanovszka-Réka völgye, a Pcsinya és Kriva-Réka összefolyásának környéke, a Rujan-hegység lába és nagoricsani síkság. Legkevésbé termékeny területek a Kozjak- és Karadaghegyek vidékén vannak. A gabnaneműek közül legtöbb búzát, az ipari növények közül legtöbb mákot termelnek. A búzának több fajtája van. Legkedveltebbek: Crvenka, Oszatka, Vardarka és Murejka. Leginkább ezeket művelik mint őszi terményt. Legkorábban érő az Oszatka.

Ezenkívül művelési terület szerint következnek: az árpa, zab, kuko-

ricza, köles, burgonya és bab. Az árpát és zabot a kenyérliszthez, vagyis buza- és kukoriczaliszthez keverik. Egyes falvakban az asszonyok kisdik a legszebb kalászokat, hogy vetőmagot kapjanak belőle. Kisebb mértékben termelik a kendert és lent, főleg a Pcsinya és Kriva-Réka összeömlésénél. A mezei gazdálkodás mellett erősen van képviselve a szőlőművelés. A legjobb szőlőkertek a Crnagora lábánál vannak, mint Matejcsa, Otma falvak. Matejcsa faluban terem a legjobb dohány. A szőlőkben régi tőkék vannak. Legkedveltebb szőlőfajták: Nisevka, Bikovina, Tikveska, Liszicsina, Tamnyanika és Drenák. E szőlők azonban nem valami különösen értékesek.

A gyümölcstermelés kisebb mértékben üzetik. Főleg a törökök és albánok foglalkoznak vele, a keresztények kevésbé. Ennek főoka az, hogy a földesur többet követelt egy gyümölcsfa termésétől, mint a mennyire valóban számítani lehetett. Ugyanezt tette a tized szedője is, a ki a virágzás alapján számította a hozamot és azzal nem számolt, hogy a virág el is hullhat és a termés kisebb lehet.

A kertészetet mint említettük, erősebben üzik a Kumanovszka-Réka völgyében és főleg Kumanovo város közvetlen közelében. A főzelékek közül leginkább káposztát, vereshagymát és fokhagymát, burgonyát, paprikát termelik. Van dinnye is. Hiresek a kumanovoi görög- és sárgadinnyék, melyek termelésével leginkább az albánok és törökök foglalkoznak. Legelő bőven van a nagoricsani sikon, a Kozjak és Karadag hegységben. Kaszáló kevés van, inkább legeltetnek. Erdő, kivéve a Kozjakot és Karadagot, nagyon kevés van. Állítólag volna itt bánya is, de nem művelik.

Az állattenyésztés a kozjaki és karadagi falvak fő foglalkozása. A kozjaki falvakban sok a juh, kecske és sertés, a karadagiakban inkább nagyobb marhát, bivalyt és lovat tenyésztnek. A Kumanovo vidéki falvakban majdnem minden háznak van 10—20 juha vagy kecskéje, némelyiknek pedig százakra menő nyájai is vannak. A Karadagban a lovat főleg teherhordásra és hátas lónak tenyésztik. E vidéken bőven van szamár is. Sertést csak házi szükségletre tenyésztnek és csak olyan falvakban, a melyekben nincs török meg albán. A bivalyt főleg Kumanovo város környékén tenyésztik. Mig a Szkoplye—Szaloniki vasút nem volt meg. a bivaly látta el az áruszállítást. Selyemtenyésztés kisebb mértékben üzetik a siksági falvakban. Méhészet eléggé fejlett, különösen Kumanovótól délre eső községekben és a Kozjak hegységi falvakban,

Az iparágak közül a városokban főleg a pék- és vendéglős-iparral foglalkoznak, a falvakban pedig még a kerékgyártással, szücsmesterséggel, építéssel, vályogvetéssel stb. A hegyi lakosság szőttéseket, kere-

keket, ekéket, jármokat, ládákat, favillákat, boronákat stb. stb. készít. A szegény lakosság aratásra és cséplésre jár a környékbe, a mit egyébként a hegyi lakosok is megcsinálnak.

Az itteni lakosság eredetéről keveset tudunk. Azt mondják, hogy e vidék egy része volt Dardaniának s az ős lakosok Dardanok voltak. A szlávok hódító fellépése után a felsőbbbségért háborúk voltak itt a szerbek, bolgárok és bizancziak között. Benyomultak e vidékre a szláv hódítás után a bizancziak, tatárok, németek, magyarok, törökök stb. Most e vidéket szerbek, albánok és törökök lakják, mely utóbbiak az utolsó háború alatt jelentékeuy részben elköltöztek. Van oláh, cigány és cserkesz is. A lakosság legnagyobb része szerb. Öt százados rabság után és távol a szerb állami élettől, nincs meg bennük az erős nemzeti öntudat.

E vidéken több nagy gazdaság van, melyek közül említésre méltók a következők:

Musztafa bég gazdasága Projevác községben, melyet ez idő szerint egy Grofenárevity nevű kumanovoi kereskedő bérel. Valaha nagyobb volt, most mintegy 2.000 hektárnyi.

Agin pasa birtoka Ressanovác községben. Valaha egyike volt a legnagyobb birtokoknak és hozzá tartozott az egész község is. Körül volt kerítve sövénynyel és kőfallal, melynek most már csak nyomai látszanak. Meg van az uri kastély. Az első emelet a földesuré volt, az alsó a felügyelőké, kavaszoké és a béresgazdáé (szubasa). Jobbra és balra a kastélytól vannak a földszintes csifcsija és cselédházak, istállók, magtárak, kamarák és csürök. Valaha a pasa ménésének nagy istállói voltak itt 80–100 kanczával. A gazdaság közepén van egy nagy magtár, melybe kereken 12.500 mázsa gabna fért. A gazdaság nagy kertjében Tyamil pasa utóda 500 eperfát ültetett selyemtenyésztés céljából. A hernyókat a lakosság a mezőn táplálta. Ez időben rizs is termeltetett, azután abbahagyták, főleg a cséplés nehézsége miatt. A gazdaságot most Urosevity, a palánkai bank igazgatója bérli évi 650 török font (14.950 korona) bérért. Vannak még nagyobb gazdaságok a következő falvakban: Bedinye, Bilyanovác, Dobrosán, Karabicsan, Mlad-Nagoricsan, Belyakovac, Donye-Konyare, Gornye-Konyare, Tabanovac, Matejcsa, Opalya, Bismila, Orasac, Supaly-Kamen, Novoselyán, Makres, Bajlovác, Grabes, Kucskarev, Sztanyevác stb. Több gazdaság tulajdonosa utolsó háború alatt elköltözött és megbizottaik igyekeznek a gazdaságot eladni vagy bérbeadni.

b) A presevoi vidék a szóban levő vidéknek kisebb felerészét alkotja. Presevszko-Polyénak is hívják. Határai: északon a vrányai kat-

lan, nyugatról a gilyani, délről és keletről Kumanovo vidéke. Ez a vidék is a balkáni félsziget központjához tartozik. Kivéve a Morava, Moravica és Krsevicska, valamint a Pcsinya folyók mentét, e vidék hegyes. Phisikai és plasticai szempontból e vidéket három részre lehet osztani. Az első a Morava és Moravica vidéke, a Karadag és nyugati Rujan hegy lábával; a másik: a Rujan lába, a Krsevicska völgyével; a harmadik: a Pcsinya vidéke. Moravának hívják a szerb határtól a Morava mentén Koncsunya községig húzódó vidéket. Moravicának a Moravica folyó körüli többi területet egészen a kumanovoi vidékig. A Morava és Moravica az egyetlen sík vidékei a presevoi vidéknek. A Moravica folyó sekély medre folytán a talaj nedves, helyenkint mocsaras. Gazdag legelőkben és takarmánynövényekben. Itt látni jó bivalyokat. E vidéken mennek át Presevo legfontosabb útjai, többek közt a Vranje—Kumanovo útvonal is.

A Rujan alja, a Krsevacska folyó völgyével termékeny lejtőkben és fensíkokban. A Rujan legnagyobbrészt erdős, A szántóföld gyengébb minőségű. A Krsevacska völgye termékenyebb és jobban művelt.

A Pcsinya vidéke, e vidék leghegyesebb és legszegényebb része. Nagyon sok a szakadék és patak. A mi kis sík föld van a Pcsinya folyó mellett, eléggé termékeny és jól művelt.

A Kozjak hegy e vidék déli és nyugati határán van. A Pcsinyára hajlik a Retke-Bukve hegység. A Karadag a presevoi vidéket a gilyani vidéktől választja el. E hegyet csak helyenkint borítja erdő, egyébként kopasz.

Vizrajzi tekintetben Presevo vidéke a legfontosabb a Morava-Vardar völgyben. Itt ered: a Pcsinya, Morava és Moravica. Az első a Vardarba, tehát a középtengerbe, a másik kettő a Dunába, tehát a Fekete-tengerbe ömlik.

E vidék egyúttal vízvázasztója a Pcsinyának és Moravának. A Morava a szkoplyei Crnagora északi részében ered, a Klyucska-Polyana nevű hegyen. Első folyásában Jezava a neve és miután Podgragy falu alatt felveszi a Blato patakot, Gornya Morava a neve, később csak Morava. A Morava megtermékenyíti a földet, melyen folyik, de egyúttal elég gyakran erősen károsítja is. Medre nagyon sekély és vize könnyen elárasztja a vetéseket. Leggyakrabban kiönt Lucsan falu alatt és vize mezőkön folyik. Legtöbbet szenvednek az áradásaitól a Levoszajszko és Rakovacsko nevű sík mezők. A Morava gazdag halban, de a nyári kenderáztatás nagyon pusztítja a halat.

E vidéken folynak belé: a Moravica, Krsevicska és Trnovacska-Réka. Az első kettő jobbról, a harmadik balról folyik belé.

A Pcsinyát a Doganica hegység és a Kozjak hegység északi lejtőjéről lefutó patakok alkotják, mint a Kozjodalszka és Triposnica. A Pcsinya az egyetlen vizere a presevoi vidék délkeleti felének. Nem nagy, de veszedelmes, mert hirtelen megárad és akkor pusztító. A Pcsinya völgyében a Vراسi Kamen nevű szorosig több falu van kertekkel, kenderföldekkel, gyümölcsösökkel, füzesekkel és különösen sok a diófa. Az e vidékre eső mellékfolyók közül fontosabbak, jobbról a Kovurszka, balról a Mala folyó. A hagyományok szerint e vidéken is voltak tavak, a melyeknek most csak nyomai vannak. A Linyane faluban levő tó nyáron kiszárad. Nád növi be, melyet házfedésre használnak. Radovnice falu alatt van a Blatiste kisebb tó. A Rakovác melletti tóban főleg az albánok fürödnek.

Az éghajlatot, illetőleg azt lehet mondani, hogy e vidéken kemények a telek. Eső főleg tavasszal és ősszel esik. Legerősebb a tél a Rujan lábánál és Bujanovác mellett van a legtöbb szél és hózivatar. A négy már említett szelen kívül megkülönböztetik itt: Crnomorac (Feketetengeri), Vardarac (vardari), Tyusztendilac (Küsztentili) szelet. A helyiek elbeszélése szerint a szelek sokkal erősebbek, mióta az erdőket hirtelen kipusztították. Valaha több fontos útvonal vezetett e vidéken, a vasut megnyilta óta csak a Presevon átmenő tartotta meg fontosságát, míg a többi csak helyi közlekedésre szolgál.

E vidék két helye közül Presevo a közigazgatási, Bujanovác a kereskedelmi központ. Az első albán jellegű, a másik szerb, bár az utolsó időben ide is sok albán és török telepedett.

Presevo félóránnyira van a vasuti állomástól. Hasonnevű patak mellett fekszik, melynek vizét a lakosok a kertek öntözésére használják. A lakosság főleg szőlőtermeléssel és kertészettel foglalkozik. Szép alma és jó dohány terem itt. Ezek termelésével főleg az albánok foglalkoznak.

Bujanovác falu a Vranje-Kumanovo útnak jobb oldalán, a Trnovacska folyónak ugyancsak jobb partján fekszik. A lakosság főfoglalkozása a kendertermelés, mely a határ egyötödét foglalja el, a többi pedig kukoriczával és búzával van leginkább beművelve. A házi iparágak közül fontos itt a szőnyegkészítés, a mivel a lakosok szobáikat választják el és díszítik. E szőnyeget kenderből, gyapjuból és pamutból csinálják. A házi szövésen kívül foglalkoznak kötélfonással, kerégyártással és sipkacsinálással. A kereskedés fejlett és főleg gabnával, kenderrel és kisebb marhával foglalkozik. Vásárnapokon ide jönnek a kereskedők Ó- és Ujszerbia legtávolabbi vidékeiről.

Ki kell emelni, hogy Bujanovac községben minden lakosnak van

nehány hektár földje. Említésre méltó az is, hogy sok szerbnek van földtulajdont igazoló írása, de nincs földje. E földeket vagy az albánok foglalták el, vagy pedig hozzácsatolták a bégek birtokához.

E vidék többi részén a lakosság gabnát, főzeléket és dohányt termeszt. (Legjobb dohánytermő Trnovac falu.) A hegyes vidéken állattenyésztés van. A rétekre gondot fordítanak, különösen a Moravica vidékén. Több a rét e vidék keleti, kevesebb a nyugati felében.

E vidékről kevés ember megy bér munkára, kivéve a Pcsinya felső folyása melletti néhány falut. Nő egyáltalán nem megy napszámba.

Méhészet és selyemtenyésztés kevés van s főleg török és albán nők foglalkoznak vele.

(Folytatása következik.)

Németh József.

Bankjegy vagy államjegy? (II)

Az államjegyek ventiljei a következők:

1. A központi hitelforrásként működő bank, a hová az államjegyek visszaözlhetnek, ha a forgalom meg akar tőlük szabadulni. Ez természetesen csak akkor áll be, ha a bank leszámítolási és kölcsönüzletében a visszafizetések felülmulják az újonnan folyósított összegeket. A bank a neki felesleges államjegyeket az állampénztárnak szállítja be, a melyek ily módon a kibocsátó helyhez jutnak vissza..

2. Az állami adók, amelyek államjegyekben folynak be az állampénztáraknál. Ide sorolhatók még az összes állami egyedárúsági és egyéb üzemek, a melyekhez szintén visszajuthatnak a jegyek. Így az állami és állami kezelésben álló vasutak, posta, táviró, dohány- és sójövedék, állami vasgyárak stb.

Az eddig említett két biztonsági szelep oly természetű, hogy azokon át kizárólag a publikum szükségleteiből kifolyólag áramlik vissza a pénz a kibocsátó helyhez. A dolog természeténél fogva ezeket automatikus ventileknek nevezhetjük. A szelepeknek másik csoportjához tartoznak azok, a melyek nem működnek önmagukból, vagyis a publikumból kifolyólag, hanem a melyeket maga a kibocsátó hely, az állam hoz működésbe, ha szükségesnek találja, vagyis ha a forgalmi gépezetben zavarok mutatkoznak és a forgalom oly jelenségeket produkál, a melyek arra figyelmeztetik az államot, hogy a forgalom túl van telítve fizető eszközökkel. Ide tartozik tehát

3. Államkölcsönök kibocsátása, a miről már említést tettünk.

4. A papírpénz forgalmának szabályozására a legfontosabb eszköz, a melynek helyes alkalmazásától függ az egész államjegy-systema kifogástalan működése, a valuta paritásának fenntartását célzó műveletek. Az az intézmény, mely e műveletek végzésére van hivatva, tulajdonképpen a készpénzfizetéseknek, az államjegyek aranyra való beválthatóságának modernizált formája. A készfizetések elavult fogalom, a mely a continensen sehol sincs már meg a maga tiszta formájában, a m

legjobban bizonyítja kivihetetlen voltát. Ennélfogva más intézménnyel kell pótolni.

A valutahivatal — így nevezzük a rövidség kedvéért az államjegyek külföldi paritását fenntartó intézményt — minden hozzá beszállítandó aranymennységért különként 3280 koronát fizet államjegyekben. Továbbá megállapított tarifa szerint vásárol idegen aranyérméket. A valutahivatal látja el természetesen az állampénztár összes aranyszolgáltatát (az államadóssági szelvények külföldi beváltó-helyeinek dotálása az esedékességek alkalmával). A valutahivatal feladata a bankkamatláb megállapítása.

A pénzforgalmi organismus pulsusa a devizaárfolyamokban lüktet. Ezek az árfolyamok mutatják, egészséges-e ez a szervezet vagy nem. A valutahivatal állandóan ezen a pulsuson tartja a kezét, figyelemmel kíséri a devizaárfolyamokat és azokat operatívával irányítja, illetve megakadályozza, hogy a valutaárfolyamok bizonyos ponton túlemelkedjenek. Hogy melyik legyen ez a pont, a mely fölé a váltóárfolyamoknak, háborús időktől eltekintve, nem szabad emelkedniök, azt az állam maga szabhatja meg magának. Ennek a pontnak a magasságát nem szükséges nyilvánosságra hozni, hogy a spekulatio vissza ne élhessen vele. Így van minálunk is. A bankszabadalom megújítása alkalmával a két kormány, midőn az osztrák-magyar bankra ruházta a paritás fenntartását, titkos jegyzőkönyvi megállapodást létesített a Bankkal, (a titkosság éppen ezen árfolyamokban rejlett), a melyben meg vannak állapítva azok a határok, a melyekig a Bank a devizaárfolyamokat emelkedni engedheti.

A valutahivatal ugyanazokon a napokon, a mikor a központi bank, kimutatást tesz közzé a forgalomban levő államjegyek állásáról, a mely az egyik oldalon tartalmazza a jegyek összegét, a másik oldalon pedig az arany- és devisakészletet, a központi banknál levő betétet és egyenlegül a fedezetlen jegyek összegét. Pl.

Államjegyforgalom	2.000,000.000	Arany- és devisakészlet	1.000,000.000
		Központi banknál	800,000.000
		Fedezetlen	200,000.000
	<u>2.000,000.000</u>		<u>2.000,000.000</u>

A valutahivatal és a központi bank kimutatásaiban az utóbbinál elhelyezett összegnek egyeznie kell.

Hogy ily valutahivatal működését elképzelhessük, szükséges leírunk, mikép menne végbe az átmenet a bankjegyforgalomról az államjegyforgalomra.

Tehát: a bankszabadalom lejártával hatályon kívül helyeztetik a bank jegy kibocsátó joga, a beváltási kötelezettsége pedig a megszorítással állapittatik meg, hogy az csakis az állampénztárral szemben áll fenn. Egyúttal kimondatik egy új törvényben, hogy törvényes fizető eszköz ezentúl csakis az államjegy. A forgalomban levő bankjegyeket az állampénztárak államjegyekre cserélik be. A becserélések folytán begyűlő bankjegyeket az állampénztár a banknál praesentálja és átveszi a bank tulajdonában levő aranyat, ezüstpénzeket és devisákat a valutahivatal részére.

Az a bankjegymennyiség, mely a bank érczkészletén felül van forgalomban és csak bankszerűleg van fedezve, a bank váltótárczájának behajtása által nagyrészen visszakerül a bankhoz, a mely a jegyeket újra nem adhatja ki, hanem köteles azokat könyveiben leírni és azután megsemmisíteni. Ez a processus legkésőbb a bankszabadalom lejáta utáni 92-ik napon befejeződik, mivel három hónapnál hosszabb lejáratú váltók a jegybankok tárczájában általában nem szokásosak.

Ha az azelőtti jegybank kapja meg az államtól a szerződést, hogy központi hitelforrásként továbbfolytassa működését, az átmenet a továbbiakban következőképpen alakul:

Az állampénztár a bank érczkészletének átvétele után hozzá még begyűlő bankjegyeket beszállítja a bankhoz, a mely azokat az állampénztár javára írja, mint már említett betétet, a mely után bizonyos megállapodásszerű kamatot térít. A bankjegyek a bank könyveiben leíratnak és megsemmisíttetnek. Ez az eljárás folytatódik mindaddig, a míg az összes bankjegyek vissza nem kerültek a bankhoz, Esetleg vissza nem folyt bankjegyek bizonyos idő lejáta után természetesen az államkincstár javára évülnek el.

Ha nem a régi jegybank veszi át a központi bank funkcióját, hanem egy másik intézet bizatik meg vele, az eljárás annyiban módosul, hogy a régi bank köteleztetik az érczkészletén felül az állampénztár által neki prezentált jegyek ellenében azok összegének megfelelő lombardkövetelést az új bankra átruházni. Helyesebb eljárás ez és elkerüli a régi bank lombardfeleinek zaklatását, mint hogy ha a régi bank a lombardkölcsonait felmondaná és a committensei kénytelenek volnának az új központi bankhoz vagy valamelyik magánbankhoz fordulni lombardkölcsonuk új elhelyezése végett. A forgalmi eszközökben beálló ama szükséglet, a melyet a régi bank váltótárczájának behajtása, illetve a megfelelő bankjegymennyiség bevonása idéz elő, az új központi bank leszámítolási tevékenysége által elégíttetik ki, a mihez a pénzeszközöket az állami pénzkibocsátó hivatal bocsátja a banknak a szükséglet mérve szerint

rendelkezésére a már ismertetett betét alakjában. Ily módon egy pillanatra sem állhat be zavar vagy fennakadás a pénz- és hitelforgalomban, a folytonosság meg van óva.

És most térjünk vissza a valutahivatal működésére. Ez a hivatal átvette a bank teljes ércz- és devisakészletét és azzal ugyanolyan módon operálhat, mint eddig a bank. A kamatlábat nemcsak a központi bank által támasztandó igények, hanem a váltóárfolyamok alakulása szerint is szabályozhatja. Alacsony deviza-árfolyamoknál vásárol, magas cursusoknál elad devisákat. Hogy mily devizákat vásárljon, arra nézve teljesen mellékes, hogy az illető valuta tiszta arany-e vagy nem, vagy hogy az illető ország bankja készfizető-e vagy sem. Az egyedüli mérvadó szempont az, hogy oly devizákat vásároljon, a melyekkel szemben a valutahivatal országának fizetési mérlege állandóan passzív. Tehát pl. a hollandi forint vagy a dollár teljesen alkalmas deviza, noha az osztrák-magyar bank érczfedezeti-devizaállományából ezek ki voltak zárva. Ha a devisákból kifogyott és az árfolyamok továbbra is emelkedőben vannak, aranyat küld ki a külföldre és az így nyert követelésekért a külföldi piacokon koronát vétet vagy a belföldi piacon devisákat kínál ki, mely transactióknál szép haszonra tehet szert; ez a nyereség szabad aranyforgalom mellett az arbitrageurök zsebeibe jutna. Nagy bankintézeteknek aranybeszállításokra előlegeket folyósítani sohasem fogja elmulasztani, a mit pl. minálunk az osztrák-magyar bank érthetetlen okokból megtagadott. Ha sem a kamatlábemelés, sem devisák eladása nem vezet az utóbbiak árfolyamának csökkenéséhez, a valutahivatal meg fogja vizsgálni, hogy nem a jegyforgalom túltengése okozza-e a devisák szilárdságát, vagyis a jegyek értékének csökkenését. Ez esetben propositiókat tesz a jegyeknek államkölcson kibocsátása által való megfelelő redukálására. A minthogy a devisák eladása sem egyéb, — a valutahivatal szempontjából — mint a jegyforgalom redukálásának egyik módja. Ha járadék kibocsátására a piac nem volna alkalmas, rövid 3–6 havi lejáratú állami pénztárjegyeknek a magánbankoknál való elhelyezése által csökkenteni ideiglenesen a jegyforgalmat.

Ha azt a kifogást hoznánk fel, hogy egy állami hivatal a maga burokratikus mivoltában ily feladatok ellátására nem lenne alkalmas, mert ehhez kereskedői mozgékonyság, élelmesség szükséges, erre azt kell felelnünk, hogy igenis képes rá egy állami hivatal, megfelelő vezető mellett, a kinek a multban már volt ily irányú praxisa. Itt van pl. a postatakarékpénztári intézmény, a melynek vezetése, legalább minálunk, kiváló üzleti szellemről tesz tanuságot. Különben is a mi bankunk eléggé conservatív, hogy ne mondjuk burokratikus módon

intézi ezt az ügyet és mégis megfelelő eredményt produkál nemcsak a valuta, hanem az anyagi haszon terén is.

Felmerül az a kérdés, nem volna-e egyszerűbb, ha mindjárt áttérnénk az állami (jegy)bank rendszerére, a helyett hogy ily complicált organisatiót teremtsünk. A háború azonban megtanított arra, hogy ettől eltekintsünk. Ugyanis egy állambank követeléseit, a melyeket devisa-transactioiból kifolyólag külföldön tartana, háború esetén az ellenséges állam okvetlenül elkobozná, a mi érzékeny kárt jelentene. Ezért, de csakis ezért nem lehet az állambankot megvalósítani, a mi pedig a bank-ügy ideális megoldásának tekintendő.

Hogy ilyenmő elkobzásnak eleje vétessék esetleges háború esetén, a valutahivatal összes devisa- és aranytransactióinak keresztülvitelével a központi bank lenne megbízandó, amely erre bizonyos jutalékátalány ellenében szerződésileg kötelezhető volna.

És most foglalkozzunk az államjegy-rendszer gyakorlati kivihetőségével a külföldön és minálunk. Ugyanis ha állampénzügyi és valutárius szempontból bármily csábító is az a perspectiva, melyet az új rendszer nyújt, mégis közjogi scrupulusok sok helyütt útját állják az államjegyek kibocsátásának. Ezek oly súlyosak és talán oly tiszteletreméltók lehetnek, hogy egy pénzügyminister sem lenne képes ez akadályokat legyőzni. Az államjegy-systema bevezetésének csakis egységes birodalmakban nincs semmi elvi akadálya. Így Francia-, Angol-, Oroszország ideális talaj erre a rendszerre. Ellenben a német birodalomban, a maga particularistikus pénzverő jogaival, több kisebb jegybankjával nehezen lehetne a központi, birodalmi államjegy kizárólagos uralmát a szövetséges államok érdekeinek sérelme nélkül bevezetni. Már pedig másképp, mint központilag a rendszert megvalósítani lehetetlen, mert kifogástalanul csakis központi vezetés mellett működhetik.

Minálunk az államjegyek behozatalának szinte áthághatatlan akadályát képezi Ausztriával való viszonyunk.

Ha a bankközösség megmaradna, az államjegyeknek is közöseknek kellene lenniök. Közösnek kellene tehát lennie annak az állampénztárnak, mely a jegyeket kibocsátaná, illetve a bankhoz juttatná. Közös valutahivatalt kellene tartani. E mellett igazi államjegykibocsátásról alig lehetne szó, mert minden kibocsátáshoz, mely nem a bankot illeti, a két kormány előzetes megállapodása válnék szükségessé. Ez pedig oly mélyreható beavatkozását jelentené az egyik államnak a másik állam legbelsőbb ügyeibe, állami gazdálkodásába, hogy idővel tűrhetetlen helyzetet teremtene. Különben sincs Magyarországon párt, mely a közös intézmények szaporításába belemenne, bármily anyagi előnyökkel kecsegtetne is ez,

Önálló jegybankok mellett — amire különben igen kevés kilátás van — működhetnék külön magyar és külön osztrák állami jegykibocsátó és valutahivatal. De kartellbankokról, vagyis a mi ezzel egyértelmű: a magyar és az osztrák valutának a paritásáról, ez esetben szó sem lehetne, mivel sem Ausztria, sem Magyarország nem ismerhetné el egyenjogúnak a másik államnak pénzét, oly pénzt, amelynek creálására semminemű befolyása nincs.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egész rendszerből a lényegét meg ne menthessük, ne hasznosíthassuk. Ha maga a pénz államosítása lehetetlen nálunk, hát helyezkedjünk az állami pénzkibocsátás elvi álláspontjára és aknázzuk ki azokat az előnyöket, amelyeket ez az elvi álláspont az államnak a jegybankkal szemben nyújt. A bankszabadságnak az 1917. év végével való lejáratát alkalmából az államnak oly megállapodást kell létrehoznia a Bankkal, hogy mindazoknak az előnyöknek élvezetébe jusson, a melyeket állami jegykibocsátással a Bankkal szemben elérhetne.

Ennélfogva az új bankakta iránti tárgyalások megindításánál a két államkormánynak a következő elvi alaptól kell kiindulnia: a Bank az érczkészleten felüli mindenkori jegyforgalom után bizonyos évi kamatot fizessen a két államkincstárnak, a girobetétek után pedig ennél 1%-al alacsonyabb kamatot. A Bank által az államnak fizetendő vagy az üzletfeleinek felszámítható kamatláb megállapítása ne a Bankot, hanem a két pénzügyministert együttesen illesse. Ennek ellenében az államot illető kamatból levonhatná a Bank a bankjegygyártási költségeket, a bankjegyadó pedig megszűnnék. A deviza- és aranytranzakciókból eredő nyereség a két államkincstárt illeti a Bank bizonyos százaléknyi részesedése mellett. Viszont elmaradna az állam részesedése a Bank tiszta nyereségében. Továbbá kárpótlásul szabaddá lehetne tenni a Bank jelzálogüzletét, amely most a 300 millió kontingenshez van kötve, pedig ennek a megszorításnak semmi értelme sincs. Ezek volnának nagyjában azok az alapelvek, amelyeken a két kormánynak a tárgyalások megkezdésénél állnia kellene.

Ha a jelenlegi feltételeket és az újakat elemeire bontjuk, látjuk, hogy ma az állam bizonyos arányban osztozkodik a Bankkal a Bank saját tőkéinek, a 600 millió adómentes kontingensnek, a valuták és a jelzálogüzlet jövedelmében. Ellenben a limine magának rezerválja az állam a 600 millió kontingensen felüli jegykibocsátás 5%-os kamatját; ebből a Bank részére csak akkor marad fenn haszon, ha a kamatlábat 5%-on felül tartja. De ezen a jövedelmen is osztozkodnia kell az állammal.

Ezzel szemben az új feltételek mellett az állam a limine magának

reklamálná a fő-kamathozamot és a Banknak ebből csak jutalékképen engedne át bizonyos százalékot. A Bank minden egyéb keresete, a devizaüzlet kivételével, érintetlenül a Banké maradna.

A mi specziell a girobetétek megadóztatását illeti, a Bank részéről felhozható az az érv, hogy e betétek kamatmentessége nem egyéb, mint ellenértéke ama rengeteg munkának, a mely a Bankra az átutalások óriási számából hárul. Erre az ellenvetésre a következő a válaszuk:

A Bank a saját tapasztalatából legjobban tudhatja, hogy daczára az egyes számlakövetelésekben beállani szokott hirtelen és nagymérvű ingadozásoknak, a girobetétek összállaga mégsem volt soha oly csekély, hogy a Bank azt üzleteibe — aránytalan csekélyisége miatt — be ne fektethette volna. Ezek a befektetések pedig a Banknak tekintélyes kamatjövedelmet jelentettek. Ha megnézzük a giroállomány változásait az 1913. évtől 5 évre visszamenőleg, a következő számadatokat találjuk: A legalacsonyabb állás 1909-ben volt 113 millió, a legmagasabb állás 1911-ben 339 millió, az öt évben a Bank által kimutatott legalacsonyabb átlagállás 1909-ben volt 182 millió. Azóta az átlag évről-évre nőtt és 1912-ben 228 millióra rugott, míg 1913-ban csak 219 millióra esett vissza. A Bank tehát állandóan igen jelentékeny stock-ra tekinthet úgy, mint amelylyel üzleteket köthet. Az az irodai és tisztviselői organisáció, amelyet a Bank a giroátutalások ellátására és a giroszámlák kezelésére az ő óriási apparátusának keretén belül fentart, mindenesetre csak igen kis töredékét emészti fel annak a jövedelemnek, a mit 100—200 milliónak évi 4⁰/_c-a vagy 5⁰/_o-a jelent.

Az érczkészletnek a bankjegyforgalomból való levonásánál megfontolandó volna, hogy az érczkészletbe beszámítható 60 milliónyi devizakészlet mily elbírálás alá essék. Az érczkészlet ugyanis azért vonandó le a bankjegyforgalomból, mert az ennek megfelelő összeg a Banknak nem hajt semmiféle hasznót. A 60 millió deviza azonban, minthogy közötté úgyszólván soha sincsenek külföldi bankjegyek, hanem kizárólag váltókból áll, kamatjövedelmet hoz a Banknak, évenként körülbelül 2—3 millió koronát, a szerint, a milyen az a külföldi bankkamatláb, a mely a 60 milliónyi devizánál érvényre jut. Ha tehát az érczkészlettel együtt ezt a hatvanmilliós tételt is levonjuk a kamatköteles bankjegyforgalomból, úgy annak egy produktív része adózatlanul, a kincstár részére kiaknáztatlanul marad. Hogy ehhez a jövedelemhez az állam ragaszkodjék-e vagy sem, nyílt kérdésnek hagyom. Egyrészt az elszámolás a devizakamatlábak különbözősége folytán komplikált volna. Ez azonban egyáltalán nem döntő érv. Másfelől azonban ebben a kérdésben a kormány bizonyos engedékenységgel nagyon megkönnyitené a Bankkal folytatandó alkudozások menetét.

Hogy a leszámítolási és a lombardkamatláb közötti különbség az államkincstár javára kihasználható legyen, a Bank köteles lenne mindenkor kimutatni, hogy a bankjegyforgalomból és a girobetétekből mennyi van leszámítolásban és mennyi lombardban elhelyezve. Az utóbbi után természetesen $1\frac{1}{2}\%$ -kal, illetőleg 1% -kal magasabb kamatláb jönne az állam javára számításba. Így pl. a rendelkezésünkre álló utolsó bankmérleg (1913 december 31.) adataiból a Bank a következőképen mutatta volna ki a kihelyezések eloszlását:

A 2.493,641.100 koronányi bankjegyforgalomból mindenekelőtt levonandó az érczkészlet 1.562,517.531·78 korona összegben; marad 931.123,568·22 korona, ehhez adandó a girobetétek összege 168,403.740·38 korona, vagyis összesen kamatköteles 1.099,527.312·16 korona. Ez a következőkép volt elhelyezve:

Váltókban és devisákban (az érczkészlethez számított 60 millió devisán kívül)	950,604.579·52 K
kisorsolt érlékpapírokban	86.945·56 »
végül lombardban	148,835.787·08 »
	<hr/>
	1,099.527.312·16 K

Ha az állam részére a hivatalos kamatlábnál 1% -kal alacsonyabb tételt veszünk alapul, a következő kamatlábak lettek volna alkalmazandók:

$3\frac{1}{2}\%$ 168,403.740·38 korona után (girobetétek),

$4\frac{1}{2}\%$ a kisorsolt értékek és a váltótárcza hátralevő része 782,287.784·70 korona után és

5% 148,835.787·08 összegű lombardkölcson után, feltételezvé, hogy ez az összeg állampapírokra adott kölcsönökből áll, illetve, hogy a lombardállományból legalább is ily összegre rugnak az államkölcsönökre nyújtott előlegek. Hogy a mérlegben feltüntetett 310,618.800 korona összegű lombardkölcson-állománynak csak kisebbik fele kerül a jegyforgalom elhelyezései közé, annak az a magyarázata, hogy a Bank működését olyanformán kell tekinteni, hogy az intézet elsősorban a saját tőkéit (alap- és tartaléktőke) helyezi el, azután, ha ezek investálva vannak, a girobetétekkel és egyéb idegen pénzekkel dolgozik és csak ha ezek a pénzek már el vannak helyezve, kezdi meg jegykibocsátói tevékenységét. Ennélfogva a Bank a saját tőkéit már a lukrativitás kedvéért is a lombardüzletben fogja elhelyezni, amely után magasabb kamatot szed, mint a leszámítolásnál. Mindazonáltal, méltányos-

ságból, a girobetéteknél, habár azok sorban a Bank saját tőkéi után következnek és így elsősorban lombardban vannak elhelyezve, nem lehet a magasabb lombardkamatlábát, hanem csupán a leszámítolási kamatlábát alapul venni. Az állam jogos álláspontja ugyan a magasabb kamatláb volna, de a bankvezetőségnek ugyis elég gondot fogna adni a Bank üzemének oly átalakítása, hogy a részvényeseket kielégítse.

Rendezendő volna ez alkalommal az osztrák kormány 60 milliónyi adóssága a Banknál. A mennyiben Ausztria ez összeget visszafizeti a Banknak, Magyarország köteles annak 30%-át Ausztriának megfizetni. Ezt a tételt egy specziell erre a célra szolgáló közös vagy külön-külön (Ausztria 42 milliónyi, Magyarország 18 milliónyi) államjegykibocsátással lehetne a Bank aktivái közül eliminálni. Ezeket a jegyeket a két kormány a 60 milliós adósság visszafizetésére vagy letenné a Banknál vagy forgalomba bocsátaná őket és ugyanily összegű bankjegyet visszaváltván az állampénztárban, a Banknál letenné az összeget. Ily módon a kölcsön a Banknak vissza lenne fizetve anélkül, hogy az állam más-hol kamatozó kölcsönt venne fel vagy a pénztári készleteket igénybevenné. Ennek a kölcsönnek a visszafizetése által a Bankkal való tárgyalások méregfoga ki volna húzva, a Bank nem hivatkozhatnék többé a kamatmentes kölcsönre, mint külön érdemére, az összeget gyümölcsözőleg elhelyezhetné és kénytelen volna minden irányban engedményeket tenni.

Ha a Bank netalán nem menne bele a dologba, bizonyosan akadna más pénzcsoport, a mely szívesen nyélbeütné a jegybankot a módosított feltételek mellett.

Végül álljon itt illústratióul egy kis táblázat, hogy mily jövedelme lett volna a két államnak az utolsó öt évben csupán egy központi bankhoz való viszonyból, — nem számítva a bankon kívül forgalomba helyezhető jegyek kamathasznát, — ha a pénzkibocsátást saját regie-ben csinálta volna meg. Alapul a kamatszámításnál az osztrák-magyar bank kimutatott évi átlagait vettük az ugyancsak kimutatott évi átlagos kamatlábak szerint. Még pedig a girobetétek után a kamatláb alatti 2%-ot, a többi tételek után a kamatláb alatti 1%-ot számítva. Tudjuk, hogy a számítás ily módon nem tarthat pontosságra igényt, azonban minden-esetre eléggé megközelíti az igazi eredményt.

Év	A két kormány nyereség- részesedése	Bankjegyadó	Összesen	A Bank nyereség- része ¹⁾	Az alap- tőke %-ában
1909	3,807.624	314.602	4,122.226	13,246.067	6·30
1910	6,076.154	2,793.700	8,869.854	15,067.290	7·17
1911	11,317.264	2,320.622	13,637.886	18,207.378	8·67
1912	18,283.564	6,345.210	24,628.764	21,796.073	10·38
1913	22,374.970	11,006.649	33,381.619	23,903.773	11·38
			84,640.349	92,220.581	

Év	Girobetétek után		A bankjegyforgalom után				A Bank deviza- nyereségei	Bankjegy- gyártási költségek	Az állam összes jövedelme lett volna a bank- jegygyárt. költs. levonásával
	%	kamat	%	váltókban elhelyezve kamat	%	lombardban elhelyezve kamat			
1909	2	3,638.360	3	8,731.290	—	—	5,409.744	1,353.972	16,425.422
1910	2·189	4,382.903	3·189	12,012.357	—	—	5,332.985	1,307.003	20,421.242
1911	2·396	4,967.555	3·396	18,664.042	—	—	5,913.418	1,661.062	27,883.953
1912	3·154	7,206.417	4·154	28,828.178	4·654	198.074	4,599.851	1,396.103	39,436.417
1913	3·953	8,688.140	4·953	44,398.593	5·453	7,826.200	6,334.909	2,375.907	64,871.935
									169,038.969

¹⁾ A tartalékalap es nyugdíjalap dotációjának betudásával.

A két táblázatból azt látjuk, hogy az államjegyek elvi alapján a két államkormány jövedelme a kimutatások utolsó öt évében összesen 169,038.969 K-ra rúgott volna a tényleg elért 84,640.349 K-val szemben. Az előző összegből mindenesetre levonandók lettek volna egy állami valutahivatal költségei, de ezek nem rugtak volna összesen 2-3 milliónál többre.

Természetes, hogy a Bank, jövedelmeinek ily nagymérvű igénybevétele mellett, alaptőkéjét sehogyan sem kamatoztathatta volna. Ennélfogva a tárgyalásoknál mindenekelőtt szóba jöhetne a Bank alaptőkéjének reduktiója. Ez könnyen lehetséges volna abból a 60 millióból, a melyet az osztrák kormány, adósságának visszafizetése által, a Banknak juttatna.

Hogy a Bank a többiekben miként találna meg a számadásait az új feltételek mellett, az az ő gondja lenne. Többek között igyekeznie kellene, hogy üzemét gazdaságosabbá tegye. Úgy véljük, hogy különösen az administrationális költségek tekintetében, a melyek igen nagyok jelenleg, volna jelentékeny reduktiónak helye (pl. ha a fiókok egy részét megszüntetné és helyettük mellékhelyeket kreálna). Továbbá igen nagy összegre rúgnak a Bank ingatlanai, a melyeknek jövedelmezősége aligha jelenti a bennük fekvő tőke megfelelő kamatozását.

Az államnak azonban a maga érdekei védelmében kiméletlennek kell lennie mindenkivel, nemcsak az adózókkal szemben. A hol jövedelmi forrás kínálkozik számára, minden melléktekintet nélkül legteljesebben ki kell azt aknáznia. És itt oly jövedelemtöbbletről van szó, a melyért érdemes a kérdés egész complexumát megbolygatni.

Müller Vilmos.

Holland kikötők. (I)

Rotterdam és Amsterdam.

A kis Hollandia kikötőinek, különösen Rotterdamnak világkereskedelmi emporiummá való gyors fejlődése annyira a modern kor szülte conjuncturákhoz és közlekedés-földrajzi kialakulásokhoz van kötve — mint ok és okozat —, hogy nem lehetne pl. a XVI—XVIII. században egy mostani fontosságának — hacsak relative is vett — megfelelő elsőrangúságú *Rotterdamot* elképzelni.

Hamburg volt oly fontos akkor, mint most. Igaz, hogy „Hinterland“-ja oly megszakításokban és territoriális folytonossági hiányokban szenvedett — a mindenütt elszórt Hansa városszövetségi helységek — hogy egy mai Hamburg ily lehetetlenül elszigetelt „Hinterland“-parcellákra való ráutaltság mellett meg nem állhatna. Bréma több volt mint ma, jelentőségében. Mert ma az a helyzet *nehezedik* rá, a mi nagygyáttette és tehette fénykorában: szűkebb környékén beállott gazdasági eltolódások folytán (agrarius Oldenburg, Westfalia) és nem tudta maga *a'att* tartani Hamburgot, a mely a közelség által vált leküzdhetetlen erősségű industriális és hajózási riválisává. Rotterdam közelebb van Amsterdamhoz és Amsterdam tényleg sok idő alatt olyan erősen tartotta maga alatt az akkori Rotterdamot, hogy az Amsterdamhoz viszonyítva csak nagyon harmadrangú kikötő szerepét tölthette be. Később is kezdetett csak fejlődni, mert már inkább a háborúktól átjárt Délhollandhoz tartozott földrajzilag mint a városilag nagyon független Amsterdam; később kezdetett fejlődni, mint Amsterdam, mert a háborúk okozta Holland születése óta sokáig csak hadikikötője, önmagát felemésztő hadibázisa volt mindannak, a mit utrecht-i vagy grooningeri nehéz hollandi düh és hidegen önző gyarmatsóvárság megindított.

Ma már sok minden beigazolta, hogy a holland gyarmatpolitika ott volt már hibás és ferde, a hol más dolognál minden jót ígér a munka. 33.000 qkm. terület századok folyamán néhány millió lakosával nem lehetett extensiv és semmi módon expansiv, tisztán valamikori birvágyból származó gyarmatszerzés és gyarmatkihasználás egészségesen lehető

anyaországa, azt minden eszközzel az önmaga szerves politikai és nemzetgazdasági egészéhez fűző territoriális bázisa.

A mai Holland kikötői csakis a legujabb kor kívánalmai által létrehozott gazdasági és közlekedési viszonylatoknak ezen kikötőkre nézve kedvezően kialakuló formációjára révén juthattak ahhoz a kiváló szerephez, amelyet napjainkban mint a Nyugat behozatali és átrakási kapui visznek és vinni képesek. Fontosságuk a lokális és politikai, valamint tágabb értelmű földrajzi fekvésük szerint csakhamar arányosan fejeződött ki és mutatkozik. Rotterdam az a fokusa a Nyugatra beözönlő tömegcikkeknek, a mely elsősorban kívánja meg a tényleges fontosságnál fogva, hogy sorrendben is elsőnek tárgyalassék.

Rotterdam.

Északnyugat-Európa nagy kereskedelmi műhelyében három nagy raktár a kisugárzó és a nyersmateria a szélrózsa minden irányában szerteküldő központ: London, Rotterdam és Hamburg. Mint negyedik — outsiderektől eltekintve — de már speciális helyi körülményeinél fogva más elbírálás alá eső kikötő Antwerpen. Mivel egészen a XIX. század utolsó évtizedéig a „splendid isolation“ a londoni kikötőt, mint Anglia egész kereskedelmi politikáját, úgy politikailag mint közlekedés-földrajzilag különleges helyre degradálta vagy emelte fel, mellőznöm kell a jelen tanulmány folyamatos egészéhez esetleg hozzátartozható azon momentumokat, a melyek párhuzamot engednének vonni a holland kikötőknek Londonéhoz viszonyított fejlődésében. Mellékesen megemlíthetem, hogy 1890-ben Rotterdam tonnage-a Londonénak 25%-át tette ki, míg 1903-ban ez a számarány már 65% volt. Így lett a rotterdami hajóforgalom egy quantit^é négligeable-ból elsőrendű világkereskedelmi factorrá.

Ennek a növekedésnek minden okát nagy és túlságosan beható tárgyalás nélkül szinte lehetetlen még csak fel is sorolni. Egyet-mást a fontosabbak közül a logikai összefüggés feltételezhetősége miatt még ezen szűkebb ismertetésben is belefoglalandónak tartok.

A legfontosabb szerepet természetesen a szorosan vett hajózás viszi; sok áldozattal sikerült a kikötő iszapos és megbizhatatlan folyami bejáratát (Maas) és magát a kikötői folyammedret minden tekintetben üzemképesé tenni, szabályozásokkal a folyammeder teljesítő- és férő-képességét a legmagasabbra emelni.

Ennek a szabályozási munkának kezdetei a XVI. századba nyulnak vissza és ezen kezdeteknek már azért is fontos a megemlézése, mert ezek a becsületes, erős építkezések, szabályozások még ma is részeit képezik a rotterdami dokkok és az egész hatalmas kikötői complexum

területének. Már a XVI. században túlszárnyalta Rotterdam addig félelmes ellenfeleit: Vlaardingen, Delft és Schiedam-ot és az addig szűk erődítési korlátok közé szorított város a Blaak és Nieuwe Haven (1577.), majd a Haringvliet (1591.), Leuvehaven (1608.), Wijnhaven és Scheepsmakershaven (1613.) megalkotásával új városi területeket volt kénytelen a falakon kívül magához csatolni. A hollandi gyarmatpolitika fellendülésével a XVI. és XVII. században bekövetkezett virágzó korszakot a XVIII. és XIX. század elején bekövetkezett tespedés váltotta fel. Az ismétlődő angol háborúk, később a napoleoni idők kis országokat országútképen használó viszonyai természetesen súlyos időket hoztak magukkal a rotterdami hajózásra, iparra és kereskedelemre. A bécsi béke 1813-ban megváltás volt ezen szomorú tespedésből, a belhajózás és folyamtorlatok nemzetközi jog szerinti szabályozása ugyancsak ezen év alkotása, a Németalföld függetlensége is ezen congressushoz fűződik. Hogy a folyamhajozási illetve folyamtorlati nemzetközi megállapodások végrehajtása éppen a Schelde, Maas és Rajna folyamoknál mily rendkívüli körülmények által lett hátráltatva, illetve körülbelül 1829-ig (Belgium elszakadása Hollandtól) bizonyos időre lehetetlenné téve, az a továbbiak vázolásához szükséges a következőkben foglalható össze.

A bécsi béke a maga relative nagyszerű internationalis megnyilatkozása dacára sem tudta — néha nem is akarta — a maguk teljes egészében végrehajtani nemzetközi értelmű és ily értelműnek szánt határozatait. Paradox, de való, hogy az „Isten kegyelméből való testvérek fejedelmi gyülekezete“ a polgári hódításhoz, a viszonyok polgári pacifikálásához nem tudta azt az erkölcsi sikerrel járó erőt a viszonyok consolidálására gyakorolni, mint a hogyan fegyverrel és vérrel megtette a lehetetlenek egész tömegét, pl. a Bourbonok visszaállítását Franciaországban, egy oly valami után, mint a Quatrevingt-treize volt. A mikor ugyanis Bülow német hadvezér buzdítására Hollandia 1813-ban a francia uralmat lerázta magáról és egy éven belül szövetkezett az ugyancsak ezeitben felszabadult Belgiummal, ipara, kereskedelme és főleg hajózása oly módon el volt gyengülve, hogy legelemibb államháztartásbeli és gyarmatpolitikát kötelezettségeinek sem tudott eleget tenni. Anglia csakhamar végképen rátette kezét Ceylonra, Kaplandra, gyarmatpolitikai tőkék, melyek risiko nélkül hozták a hollandi kikötőknek és társaságoknak a hihetetlen uzsorakamatokat; a francia töke elszerencsétlenült, a napoleoni korszak egyharmadra leszállított államadósság kamatait is kedvezőtlenebb viszonyok váltották fel; Belgium elégedetlen — katolikus és protestáns ellentétek, — a rajnai városok mindenféle követelésekkel lépnek fel a hajozási, városi adók és illetékek megváltásáért; ez lett a gazdag batavai köztársaságból, mignem Belgium 1831-ben leverte a hollandi királyt. Új

korszak; a kis állam a maga erejéből gyarapodott; a 48-as idők csak kis nyomokat hagytak a kis ország békéjén és ennek a békének legmarkánsabb jelei a városi municipiumok hatalmas meggazdagodása, a pénzpiaczon mind jobban tért hódító intensív hollandi magántőke erőssége és a viszonyok, különösen pedig az állam consolidálásának az a körülmény, hogy a hajózás ismét teljes erővel koncentrálódik Rotterdam és Amsterdam felé. A mostani rotterdami kikötői berendezések megteremtése, a bennük elhelyezett hatalmas tőke a múlt század derekától datálódik.

A fellendülés idejéig a XIX. században csak két nevezetesebb kikötőberendezkedési intézkedés történt: a Voorne szabályozása csatorna alakjában (1820—1827) — mely kisméretűsége folytán nem volt képes gyökeresen szabályozni az ár és apály közötti Rotterdam kárára fennálló nagy különbségeket — és „Boompjes“-ek kiszélesítése, mely utóbbi által a Willemsskade és Westerkade ma is fontos kikötőpartokat nyerték a Westerhaven és Veerhaven-ben (1850—1860.). A vasuti vonalak rakparti kiképzésére a rajnai vasutak társasága a Maas melletti pályaudvarra kapott engedélyt, azzal a célzattal, hogy Németország és Belgium felé megteremtsék a lehető legegyszerűbb kapcsolatot szárazföldi forgalom (átrakás) számára. Az 1863-iki törvény, mely Amsterdammak a Nordzeekanalt adta, Rotterdam számára a Nieuwe Waterweg-et teremtette meg, Hook van Holland-ig 6,300.000 hfl. költséggel. A tengerhez vezető út szabaddá lett téve, a fellendülés haladhatott a maga erős útján, csakhamar megalakult a Rotterdamsche Handelsvereinigung égisze alatt a Rinnenhaven és Entrepothaven között a nagyméretű Entrepot, mely még ma is egyik főraktára a Rotterdamon átmenő gabona- és faszállítmányoknak. Nem kívánám részletezni annak a számtalan nagyfontosságú kikötői berendezésnek minden fázisát, melyek megteremtésében a hollandi állam és a városi municipium oly nagy sikerrel munkálkodtak; milliók fekszenek a Waterweg-ben, de Rotterdam ma a német kereskedelemnek csak oly fontos kikötője, mint Hamburg vagy Bréma. Amsterdam és Rotterdam egymáshoz való viszonya olyan, — hogy hazai példával éljek, — mint Nagykőrös és Kecskemét barátsága, mégis mély értelmű az amsterdami ember azon ironikus kijelentése, hogy Rotterdam „het Duitse Haven“, a német kikötő. Koskoskullei, gelliwarai, a Lulea-Elf-en Svédországból akár a Balti-, vagy Tromsön keresztül az Atlanti-tengeren német kohók számára elhajózott, úgyszólván phosphormentes svéd vasércz Rotterdamon át jut Essen-Ruhr vidékére, hogy német szénnel dolgoztassék fel; ausztráliai és ujcaledoniai ólom- és nickelércz is majdnem Hamburggal és Brémával versenyző nagy mennyiségben Rotterdamon át jutnak az olcsó rajnai víziúton Frankfurt a/M., Hessen, Mannheim vegyi gyáraiba. A londoni fuvarpiacznak az év bármely sza-

kában, de különösen a délorosz aratás előtt és közvetlenül utána, egyik legnagyobb „cikke” az azovi, illetve Feketetengerből rotterdami bázison kötött tonnage; ha az „Antwerp or Rotterdam” optio van kikötve, a hajótulajdonosra úgyszólván pozitív nyereség, ha a Charterer a hajót Rotterdamba consignálta. A rotterdami, Graanelevator Maatschappij és a többi hatalmas elevatorvállalat — melyek mindegyike jelentős számú úszó, pneumatikus elevatorral rendelkezik — szerződésileg kezeskedik arról, hogy adott feltételek mellett 3 nap alatt kirak egy 7.500 angol reg. tonnás hajót, éjjeli munkaidő igénybevétele nélkül. Tengerhajózási körökben az a határozott nézet van elterjedve, hogy pld. „berth-freight” esetén az, hogy a hajórakománya Rotterdamba van kikötve, illetve hogy Charterer vagy a Berth Note aláírója Rotterdamba veszi bérbe a hajó-ürt, mondjuk 6/9 d.-cel, megfelel paritásban egy Weserbe consignált ugyanoly rakományú hajó 7/6 d. fuvardíjának. Mivel pedig Rotterdamnak úgy lokális kirakási előnyei, — „quick despatch at Rotterdam” — mint geographiailag oly kedvező fekvése, a hajó a Mediterranbe, vagy Délamerikába való lekötése esetén közel van az angol szénvidékekhez, nagy előnyök a hajótulajdonosra, mint az árú címzettjére nézve, ezen pár motívumból is megmagyarázható a rotterdami kikötő hatalmas előnyomulása a fejezet elején említett nagy kikötők sorában. Az alábbiakban néhány egyéb előnyt és mintaszerű városgazdasági vezetésre valló berendezést tartok érintendőnek; okokat, melyek fontosak és alapvetők a fellendülésnek, mint okozatnak megteremtésében, illetve állandósításában. Volt idő, nem is oly régen, mikor a némettség azt mondta, hogy Hollandia nem más, mint a német folyamok iszapjának és kavicsának lusta lera-kodása és ma annyira létérdeke a német kereskedelemnek és iparnak ezen „homokpad” fejlődése, hogy többször volt eset reá, hogy német-birodalmi városok enquete-eztek némely rotterdami kikötői technikai vagy gazdasági berendezkedés létrehozatala érdekében. A német folyam-hajózási társaságok nagy része entrepotkat, rakterületet bérel a rotterdami városi municipiumtól, a nagy mannheimi, cölmi és duisburgi ipari és gabonakereskedelmi vállalatok pedig létérdekszerűen vannak Rotterdam gazdasági fejlődésében érdekelve.

Mint fennebb említettem, Rotterdam átmenő és különösen Németország felé továbbított import-transit cikkei közül az érczek nagy tömege foglalja el az első helyet; réz-, ólom- és vasércz (Galicia) Spanyolországból, úgyszintén vasércz Északsvédország elsőrangú bányaterületeiről Westfaliába kb. 8,600.000 tonna évi mennyiségében (1911., 1912. és 1913. átlaga) lett Rotterdamba áthajózva, illetve beraktározva. Ezzel szemben a fenti évek átlagában Rotterdamba, illetve ezen át 5 és fé millió tonna köszén került importra Hollandiába a westfalai köszén.

vidékről, mellyel szemben tengerentúlról csak 1 és negyed millió tonna köszén érkezett (túlnyomóan Walesből) Rotterdamba. Itt is látszik Rotterdambnak fokusszerű szerepe a német bányavidékek javára. Az importálásra kerülő érczek Rotterdamban u. n. lighterekbe rakatnak át és vontató forgalomban kerülnek a rendeltetési kohókhoz. Ennek a főnebb vázolt import-export forgalomnak köszönhetik az alsórajnai kikötők, Duisburg, Cöln óriási fellendülésüket, melyet legjobban bizonyít az, hogy 1913-ban cca 13 millió tonna importjuk és 20 millió tonna exportjuk volt, mindkettő majdnem kizárólag Rotterdamon átmenőleg. Az itt mondott export mennyiségében nagy tényezők az importált érczek feldolgozott félkészítményei és ipari termékei, melyek ugyancsak Rotterdamon át exportáltak.

Ezen nagy érczszállítmányok kezelhetősége megkívánja szakszerűen és tágasan kiépített dokkok alkalmazását, hogy a nagyterjedelmű úszódaruk operációs helye kellően biztosítottassék. A hajók winchei és cargo derrickjei ugyan nem annyira hátramaradt eszközei a gyors kirakásnak mint egyszerű látásra gondolható volna, de még legmodernebb elrendezésük mellett sincs oly kirakási képességük, mint a dokkokban alkalmazott úszódaruknak.

Rotterdam dokkjaiban az ércz kirakására két domináló typus van üzemben; az egyik közönségesebb rotációs, a másik transversalis mozgású daru. Mindkét fajta markoló ásóval (grab) van ellátva az ércz megmarkolására a hajó ürben. Ha a hajó rendelkezésre nem állana rögtön disponált uszály (ore-lighter) vagy az áru még dispositió tárgyát képezi, úgy entrepot-ba való kirakáshoz a hajók a partra vagy az entrepotok tetőzetére szerelt 8—10 villamos daruval rakatnak ki. 3 évvel ezelőttig a hajó testére szereltettek a villamos daruk, mivel a hajólegénység maga kezelte a darukat olcsón, de mióta a nehéz és nagy kirakási képességű tetőzeti és parti daruk fényesen beváltak, felhagytak az át-, illetve rá-szerelés komplikáltabb rendszerével. A fennebb említett transporterek 8 tonna kapacitással is bírnak és kb. 10.000 tonna érczet tudnak rekord-szerűen egy hajóból 24 órán belül kirakni. A transporterek karja 130 lábnyira nyúlik ki a víz felé, automatikus „grab”-bal vannak ellátva, mely utóbbit a transporter hidján alkalmazott daru mozgat és irányít. Ezen irányító mozgatás által érhető el az a fontos körülmény, hogy a markoló a hajó hombárjainak minden részére egyformán juthat el és a transporter hidjainak mozgathatósága különösen alkalmassá teszi a hatalmas gépeket az áthajózás — kirakás a hajóból a waggonba direkt vagy átrakás az uszályokba — céljaira, mely Rotterdamban helyi stilszerűsége folytán elsőrangú tényezője a hasznosságnak és használhatóságnak.

A transporterek másik nagy alkalmazása a szénberakás (bunkering) és exportcélra szánt szén átrakása, melyet nem célom érinteni hosszabban, mert a ki- és illetve átrakás proccessusa a coal hoist-ok igénybevétele mellett a fönnebb vázolt érczkezeléstől keveset tér el lényegileg.

A fejezet elején említettem, hogy Rotterdammak mily fontos szerepe jut a nemzetközi *gabonakereskedelem* lebonyolításában, mint import- és átrakókikötőnek. Néhány szóval igyekszem Rotterdam ezen nagymérvű forgalom lebonyolítására eszközölt berendezéseit ismertetni, miután már röviden szoltam a hajózási üzlet gabona charter-eiről a fejezet előző részeiben a gabonaelevatorokkal kapcsolatban. Ezen elevatorokat 1907-ben vezették be óriási alaptőkével rendelkező társaságok Rotterdamba, nagy strike-ot idézve elő a kikötői munkások, hazai nyelven zsákhordók között, a kik féltek, hogy ezek a vasriválisok a manualis kirakó és átrakó munkát teljesen szükségteleníteni fogják. Az ellentétek hamar elsimultak, mert a zsákolás, mérés, ellenőrzés etc. csakhamar elegendő munkaalkalomnak kínálkoztak. Az elevatorok szerkezete nagyjában eléggé ismert: a gabonát a hajóürből u. n. pipe-ek, szivócsövek szívják fel a „receptacle“-be, gyűjtőbe, a hol automatikus módon az első mérés fontos művelete történik és ahonnan az árú az uszályokba kerül. Az elevatorok kapacitása 150—200 tonna óránként és négy úszó elevator alkalmazható egyidőben a hajó különböző hombárjaiban. Az uszályok néha abnormisan nagy szükségeltsége és ennek folytán előálló torlódása az egyedüli hátránya a mechanikus kirakásnak, mert a váró uszályok nagy tömege a Maashaven-ben különösen sokszor elzárja a többi forgalmat. A Waalhavent ezen torlódás veszélytelenné tétele céljából már is nagyobb mérvű szélesítésnek vetették alá.

Ezen rendkívül fontos elevatorok a manualis ki- és átrakás lassú munkáját úgyszólván teljesen feleslegessé tették; a kézzel való művelet csak igen kis mennyiségek kezelésénél jön itt-ott számításba. Elsőrangú érdek, hogy a fentebb említett rotterdami rendeltetésű gabonaszállítmányok megfelelő *raktározáson* menjenek át, mielőtt tulajdonképpeni destinációja felé irányíttatik. A rotterdami kikötő ilyennemű raktározási berendezései, különös tekintettel a gabonaszállítmányok átmenő jellegére — néhány meggátolhatatlan és kikerülhetetlen topografiai tévedés leszámításával — elsőrangúak. A maashaveni *Silo* 17.000 tonna férő-képességű, ezenkívül még 2.000 tonnát képes „alla rinfusa“ beraktározott gabonából felvenni. A Silo-k és egyéb raktári alkalmatosságok, mint már előbb is említettem, trust-szerű érdekcsoportok — (vagy helyesebben kartellek vagy syndicatusok) — birtokában vannak, csakúgy mint a hollandi nagybankok által financzírozott elevator-társaságok. Az előbb említett Silo-n kívül a Blaauwhoedenveem Warehouse Coy.

is rendelkezik egy 18.000 tonna kapacitású Silo-val és mint tanulságos vállalkozást jegyzem fel azon, úgy localis, mint távolabbi érdekeket szolgáló nagy malom építését, a mely a Maashavenben egy a malommal kapcsolatos nagyobb Silo-hoz *mélyvizi közvetlen rakodópartoi* szerzett.

Oroszországból (via Riga, Libau, Helsingfors) és a svéd erdőkből nagymennyiségű *fa* kerül importra Rotterdamban, így 1913-ban 1,400.000 tonna; a Rajnán jórészt tutajban leusztatott fa is legnagyobb részét Rotterdamban éri el folyami végállomását. Hollandia Keletázsiaiában fekvő gyarmatai az anyaországot nagyrészt Rotterdamban át látják el — jóllehet főleg a német vegyi piacz számára — *állati és növényi zsírdékokkal* (*kopra*), sőt az P. & O. és a B. I. S. N. keletázsiai járatai még az anyakikötő érintése előtt futnak be a koprasaisonban előbb Rotterdamba. Értékes és fontos cikke a Rotterdamba és azon át irányuló importnak a *petroleum*. Hollandia ázsiai gyarmatai a helyes és oeconomikus kihasználás folytán ma cca. másfél millió tonna kőolajat — jórészt good average minőségűt — képesek a forrásokból kitermelni, melyből cca. 500.000 tonna kerül Rotterdamba évenként. Véleményem szerint ez a szám egyelőre kissé túlzott, nagyon valószínű azonban, hogy ez a szám rövid időn belül, a hollandi tőke minden közbetoluló productiós nehézség daczára is kitartó érdeklődése folytán, teljesen fixen és könnyedséggel fog az európai nagybani petroleumpiacz egyik jelentős factorává válni.

A nyugateurópai nagy kikötők egyik rendkívül eminens érdeke lett az utóbbi években egy bizonyos nagymennyiségű petroleum, illetve ennek melléktermékei behozatalának és az illető kikötőbe való irányításának biztosítása. A kikötőpolitika ezen pálfordulásához nemcsak a „Hinterland“-ok sürgős és egyidőben állandóan növekvő kereslete adta az impulsust, hanem a petroleum, mint tömegluxuscikk iránt mutatkozó hihetetlenül nagy kereslet okvetlen következménye, a producensek összeütközése, a *petroleumháború*. E helyütt nem volna szándékom a Standard Oil Coynak és európai exponensének a Deutsche Petroleum-Gesellschaftnak stb. az európai és illetve kaukázusi naphtatermelők ellen vivott, valljuk meg, sikeres, küzdelmére kitérni (Nobel, Rothschild, Vacuum Oil Coy, a német Reichspetroleum-Monopol, mint gazdasági torzszülött, tank-cars, az angol admirális petroleumtankjai, Dieselmotorok etc. etc.) csak utalni kívántam rá, mint okra és okozatra. A mióta pedig a petroleumháború alatt a Standard Coy *tankhajóban* és nem hordókban kezdte szállítani rendszeresen a naphtát és a raffinált petroleumot, a hajózás új területet nyert. A petroleumhajókat azelőtt mint pestissel megfertőzöttöket kezelték és félték a kikötőben. Lehetetlen U alakú petroleumkikötőkbe szorították és a kikötői illetékek jelentékeny

plusszal jártak, állandó tűzörség czímén. De ezek a hajók, a melyeknek tűzveszélyességük szempontjából megvolt az a nagy előnyük, hogy nemcsak a petroleum, hanem a hajótest maga is könnyen tüzet fogott, — azonkívül a hordók sem mindig voltak modern biztonsági szeleppel ellátott caissonok, hanem ú. n. second hand barrels — és fából, a mi kedvező körülmény lehetett arra, hogy a hajó rakományostól a rendeltetési kikötőben semmisüljön meg. Ezeket a hajókat nem is lehet azonban a modern tizenötezer tonnás tankhajókkal összehasonlítani. Ezek a tankerek a lehetőség határain belül teljesen tűz- és robbanásmentesek, tehát már semmi szükségük az U alakú kikötőformációra, a mely legfeljebb csak szabad mozgásukban korlátozza őket. Nem tagadható azonban, hkgy a mai ilyenmű hajók mégis szükségelnek külön kikötői berendezéseket. Eltekintve ugyanis a különböző provenientájú ásványolajok vegyi tulajdonságaitól, az olaj beraktározása, illetve kirakása a hajóürből, oly speciális és helyhez kötött építkezéseket és berendezkedéseket kíván meg, melyeket a kikötő egy nem kellően és teljesen erre a célra fentartott részében nem lehet sem megteremteni, sem ezen berendezkedések zavartalan működését biztosítani. Rotterdam ugyan nem a legelső kőolaj- és benzinkikötője Európának, mégis kiválóan észszerű berendezéseket láttam. 56.000 tonna egyidőben való beraktározhatása és a benzinraktárak 35.000 tonna befogadóképessége garanciák egy egészségesen és fennakadás nélküli forgalom lebonyolítására és fejlesztésére. Mint fennebb említettem, az itt importra kerülő ásványolaj nagy része Hollandiából kerül (Royal Dutch Oil Coy) és nagyon helyesen (Fiume!) a kikötőben felszerelt destillatorokban és finomítóknak való kezelés után raktároztatik el a tartályokba. A kirakás illetve a hajóür tartalmának kiürítése az ú. n. *pipes* útján történik, úgyszintén az átrakás tulajdonképeni művelete is: a szárazföldi tartályokból a folyami uszályokba vagy a vasutak tankwaggonjaiba. A modern rotterdami petroleumkikötő nem is képezi a kikötőnek oly izoláltan félt részét, mint a régebbi (1876.) amsterdami petroleumkikötő. Az itt is állandó emelkedő tendenciájú petroleumbehozatal máris szükségessé tette a régi formájú és kedvezőtlen fekvésű petroleumkikötő ujjaépítését. A rotterdami petroleumkikötő is kitelepítették, mivel a parti concessiók 1935-ben lejárván, a fejlődő kikötőrésznek kedvezőbb hely és tér biztosíthatók.

Általánosan ismert körülmény, hogy a kis Hollandia, sajátos geográfiai tömegelosztása jól felfogott következményeképpen, elsőrangúan megoldott vasuti hálózat felett rendelkezik. A középeurópai nagyhatalmakkal és Belgiumon át Németország igénybevételével Schweizczal, továbbá Franciaországgal a lehető legelőnyösebb vasuti összeköttetése van. Az ország csakis ily ügyesen és természetesen consequens vasuti

politikával tarthatta meg a közlekedés modern korszakában saját hasznára közvetítő posícióját. Tengeri import- és exportforgalma érdekében még néha a szárazföld belsejében fekvő városok hátrányára is hozott vasutpolitikai áldozatokat a hollandi államvasutak rendszere. Hogy Hollandia tekintélyes részét befutó Hollandsche Spoorwegen Maatschappij (Hollandi Vasutársaság) üzleti érdekből szinte elkerüli a szárazföld belsejében fekvő nagyobb városokat is, azért, hogy a német fővonalakat és Belgiumot lehetőleg közvetlenebbül összekösse Rotterdammal. Amsterdammal, Vlissingennel és Hook van Hollanddal, az érthető; és business is business; de térképileg is furcsa, hogy Amsterdammak nincsen, — jóllehet a topographiai viszonyok szinte megkívánják, — egyenes összeköttetése Rotterdammal, ez csak az imént említett kikötőpolitikai törekvések egy kevésbé kedvező következménye. Rotterdam kikötői főleg a Maas két partja mellett csoportosulnak. A különböző odairányuló vasuti vonalakat tehát ennek megfelelően kellett elhelyezni a kikötő forgalmának lebonyolítására. Mivel 2 társaság akar a forgalomból és ennek folytán és ellenében a hasznból is, részt venni, a rotterdami városi municipium úgy *szerződött* a társaságokkal, hogy — jóllehet mindkettő járat vonatokat peage-jogban a kikötő mindkét felén egymás vonalain — a kikötői jobbparti vonalak a H. Sp. M., a balpartiak a hollandi államvasutak igazgatása alá esnek. Előnyök és hátrányok támadhatásának elkerülésére a municipium a társaságokkal alapelvileg egyenlő szerződést kötött: *Differentiál-tarifa tilos*; az administratio teljesen a vasutak kezébe van letéve. Ennek a két principiumnak sok előnye van: 1. a vasút nem önkényeskedhetik: 2. nem szakember városi hatalmasságok beleszólása a lehetőség szerint kizárt és a városnak, a mely a kikötőjéből él, jól kell vigyázni arra, hogy ne hagyja dilettantismussal maga alatt vágni a fát; 3. a vasutak ugyan monopoliumhoz jutnak forgalomlebonyolítás tekintetében, de helyzetük annyira fix és annyira controllja alatt állanak a *szakértő* kereskedő világnak, hogy gazdaságilag káros pucscsok kizártnak tekinthetők; de viszont a város ezzel az administratiós monopoliummal egyszersmindenkorra bevágta az útját a kikötői kisvasutak megteremtésének jövedelmező, de igazán nagyon káros magánérdekű útjának. Az első elv különösen a transitoforgalom érdekeltjeire bir nagy fontossággal. A szerződések ugyanis határozottan kimondják, hogy a kikötő egész területe *egyetlen* összefüggő teherpályaudvarnak értelmezendő, magasabb díjak semminemű jogcímen nem számíthatók, mint a város bármely teherpályaudvarán. *Sem tolatásért, sem mellékvágányi kezelésért vagy tárolásért külön díjak nem számíthatók.* A kikötő vasutrendszerének alépitményét a város szolgáltatta, a társaságok viszont sínekről, talpfákról etc. gondoskodtak. Ugyanigy kötelesek — csak igen kis összegben — bizonyos díjakat fizetni a

városnak a társaságok az általuk igénybevett és a város részéről szolgáltatott területért és kikötőberendezési tárgyak használatáért. A forgalom — a kikötőt éppen nagy fa-, gabona- és olajszállítmányok érkezésekor és jelentős számú exportgőzösök tömeges rakodásakor volt alkalmam látni — a lehető legnagyobb rendben és tisztességgel bonyolódik le és ma már bizonyos, hogy Németországnak, és ezzel közvetve nekünk is, a kivándorlóforgalomtól eltekintve, éppen olyan nagy szükségünk lesz Rotterdam kiegészítő közbenjárására, mint Schweiznak és Németország rajnai zónáinak. Mióta a holland parlament Hook of Hollandot hozzácsatolta . — (ad analogiam Bremen-Bremerhaven) — Rotterdamhoz, a városnak, mint kikötőnek, municipiális határai az Északi tengerig terjednek. Ez a körülmény Rotterdamra tengerhajózási szempontból igen nagy jelentőséggel bír, részben, mert Angliával való partközi forgalma közvetlen hatásköréhez csatolódik, részben mert jó külső szenelőállomás a Hook és az államban már is status in statu helyzetét elfoglaló Rotterdam hatalmas területet nyer még eddig teljesen kihasználatlan partban és rayonban további minden bizonnyal hatalmas méretű fejlődésére.

Mivel a hollandi kikötők közül még Amsterdamról is meg óhajtanék emlékezni, aránytalanságokat elkerülendő, Rotterdammal kapcsolatban csak még a kikötő *intern administratiójának* néhány főbb pontját érintem. Mint az előbb elmondottakból kiviláglik, a rakpartok és a kikötők területe legnagyobbbrészt a város municipiumának tulajdonai. A város a munkálatok elvégzésére szükséges összegeket kölcsönök kibocsátásából szerzi, amortisatio és kamatok fedezésére a díjak, illetékek (kikötői és rakparti) szolgálnak. Ez a principium azt hozza magával, hogy a munkák önmagukat térítik meg, míg a másik részről a város megengedheti magának azt, hogy nem számít magas díjakat, csak annyit, hogy a díjak és illetékek fedezzék az amortisatio- és kamatszükségleteket, a költségeket sem hagyva azonban számitáson kívül. Nagyon helyes, okosan komplikálatlan és tisztességes elv. A partbérletek ára azonban nincs fixirozva. Ez természetes is, hiszen a kikötő nagy kiterjedése magával hozza az egyes partrészek többé-kevésbbé centralis fekvését, ebből pretium affectionisát egyesek számára. Az új Waalhavenben például egy czég állandó partbérlet fejében hfl. 1·10-t fizet négyzetméterenként és évenként (plus a rendes rakparti illeték), a mi a belsőbb viszonyokhoz képest eléggé alacsony. A feltételek rendszerint 25 évre szólnak. különös esetekben azonban 50, 75, 100 éves terminusok is előfordulnak. Az ilyen hosszabb lejáratú bérleteknél azonban a város kiköti magának a jogot, hogy 25 év leteltével három szakértő által meghatározza a fizetendő értékbeli plust, a mely azonban nem tehet ki többet, mint 25, illetve 50, illetve 75⁰/₀-ot. Általánosan kiköttetik minden bérletnél, hogy

a bérbevevő köteles a maga bérterületén minden szomszédos területre járó vasuti vaggont átengedni. Említettem előbb, hogy a forgalmat magántársaságok bonyolítják le óriási elevátorokkal és elsőrangú daruberendezéseikkel. A város elevátorokat nem, de a legtöbb kisebb és közép nagyságú darut tart a saját üzemében. A város tulajdonában van még igen sok közraktár elszórtan a kikötőben; ezeknek és az egyéb kikötői berendezéseknek igazgató foruma a „Városi forgalmi berendezések igazgatósága”. Az administratio úgy hajózási, mint kereskedelmi szempontból első rangú; csupa egészen szakember a tagja. A városi darukat és rakpartokat az igazgató adja bérbe egyes munkákra vagy hosszabb időre. Az illetékek tanácsi határozatban vannak szabályozva; kívánatra és indokolt esetben a tanács határozat által megengedi, hogy külön „shed” (rakodó) építtessék a kérelmező részére; ily esetben a költségek 90%-át fizeti évenként a tulajdonos megváltás címén a városnak. Úgy folyami, mint tengeri szolgálatot teljesítő oly hajók, melyek Rotterdamtól forgalmi vonaluk teljesítése közben, vagy ennek befejeztével sokszoros egymásutánban érintik, szükségszerűen és a kereskedelmi szokás hatalmánál fogva is szívesen kötnek a várossal egy és ugyanazon kikötőpart-terület használhatására szerződést. Ily esetben — miután evidens, hogy az u. n. „liner”-hajónak érdeke az állandóan ugyanazon rakodóhely használhatása, tehát rá nézve a hely egy *pretium affectionis* jellegét viseli magán — a város indokoltan egy u. n. „*kadegeld*” (ang.: *wharfage*) külön kivetését alkalmazza. Hogy bizonyos szolgálatban engagált hajóknak néha mily eminens érdeke, hogy ugyanazon megszokott és már eleve — rakományai minéműsége szerint — óvatosan megválasztott rakodó megtarthatása, arra, sajnos, nem térhetek ki, mert nem lehet czélom, hogy Rotterdam kikötői és tengeri kereskedelmével összefüggő ezernyi usanceot, topographiai különlegességet, hacsak részleteiben is, ismertethessek. De minden usancenak gyökerei magában a város életfejlődésében vannak, szinte azt mondhatnám, hogy egymást hozták létre és tartottak épségben, hosszú időkön át, mióta a Rajna vörös főenyének partján kis halászfaluból futottak ki a hajócskák, mindmáig, mikor a „*Deutscher Hafen*” focus lett és világváros, a Hansa-államok életerős *concurrence*. A világháború előtt röviddel láttam Rotterdam munkáját és láttam, milyen életerősek, kiapadhatatlanok *productio* és folyamatos transport tekintetében forgalmának főerei: a tenger és a Rajna. Ezeknek az erekek pedig igazán erős szíve a város; munkabíró, tőkegazdag, realis és modern. És el fogja birni azt a hatalmas, kétoldalról nekizuduló lélettömeget, a mely a háború után akar Rotterdamon keresztül a fogyasztás és haszonná válás helyeire eljutni, vagy mint nyersanyag értékbeli emelkedést elérni és feldolgozás alá jutni. Hollan-

diát a háború nagyon erősen és érzékenyen érinti: nem közvetíthet és nem úgy, mint a hogyan azt az ő nemzetgazdasági berendezkedése haszonhajtás és tömegszejlőség szempontjából megkivánná. A tőke nem dolgozhatik rendszeresen; a hollandi tőke pedig — nemzeti sajátság — csak így tud dolgozni; mintha egymásnak volnának okozatai a lassú és kényelmes kereskedelmi munka és a rendszeres biztosság. Az ország semleges, így tehát a mostani nagy küzdelemben úgy szenved, a meny-nyire értelem nélkül csak szenvedni lehet.

Schweiz és Hollandia nagyon *várja* a békét. Mindketten távolabbi és magasabb nemzetgazdasági célok és félelmek tudatában és azokkal kapcsolatban — a központi hatalmak, a kettős szövetség győzelmével, mert egyrészt ott is tudják praecisen, hogy milyen nemzetgazdasági akaratok és vágyak a triple entente hatalmainak mozgató motivumai; másrészt — geographiai helyzetüknél és illetve gyarmatainál fogva — milyen válságos volna mindkettejük gazdasági berendezkedésének fennmaradhatása. Hollandiának nemcsak legelsőbb rendű érdeke egy meg nem kötött kezű, továbbra is hatalmasan tőkeerős és consumképes Németország, hanem önmaga legelsőbb nemzetgazdaságának is fontos, hogy az erős Németország tudja megvédeni a prestige hatalmával a holland gyarmatok oly szeretettel féltett megtartását. Schweiz pedig velünk szemben nemzetgazdaságilag kölcsönösségi viszonyra épített érdekunióban él; Németország kikötői és vasutjai pedig egy lehető legsokoldalúbb módon látják el Schweiz mindennapi kenyérszükségletét. Újabb időben — kicsiny motivum az általános emberi, közgazdasági és nemzeti, áldásos béke iránti kívánságok indokainak ezrei között — Schweiz egyik leghatalmasabb exportáló ipar-ága, a chocoladegyártás, erősen igénybe veszi Holland-India cacao-termelését is, a mely Ecuador (Arriba) és St.-Domingo productiójával mennyiségben nem veheti ugyan fel a versenyt, de mint outsider igen fontos termelési piac. Mivel a német tőke mellett kiválóan a hollandi van érdekelve a délamerikai cacao-termelésben is és főleg a két ország hajói hozzák Hollandiába feldolgozásra a cacaot, a kis köztársaságra nézve Anglia kiméletlen kalózkodása csak óriási hátrányokat és a sok ezer embert eltartó pangását idézi ekkép elő. Hollandia és Schweiz állami és nemzetgazdasági berendezése sok tekintetben előnyeit élvezi a terjedelembeli kicsinységnek. De itt is áll az a tény, hogy a finom constructionnak nem az ereje a főoldala; a solid, szabályos alapú, de kicsinysége folytán teljes rendszerességet és zavartalanságot életfeltétül kívánó nemzetgazdasági élet teherpróbájának igen szűkek a maximális határai.

(Folytatása következik.)

Bauer Albert Béla.

Közlemények és ismertetések.

Gelléri Mór.

A magyar ipar úttörő munkásainak erősen megritkult gárdája ismét megfogyatkozott egygyel, még pedig a legjavából. Gelléri Mór, az Országos Iparegyesület igazgatója, a ki ennek a hónapnak első éjszakáján hirtelen, váratlan elhunyt, ennek az úttörő gárdának egyik kimagasló alakja volt. Csaknem félszázaddal ezelőtt azzal a generációval együtt kezdett dolgozni, a mely felélesztvén a negyvenes évek nemzeti mozgalmát, a magyar ipari törekvéseknek újabb korszakát teremtette meg.

Ennek a nemzedéknek, a mely eszméit, indítékait, jelszavait, a Kossuth Lajos iparvédő mozgalmának arzenáljából vette, egyik legfogékonyabb tanítványa, majd pedig legtermékenyebb tanítómestere lett Gelléri Mór. Ennek a generációnak, a mely a magyar közélet sok oszlopos alakját, az iparosvilágnak számos vezető emberét tudta maga köré csoportosítani, talán utolsó mohikánja volt, a kinek munkája és szereplése a magyar ipar romantikus korából átnyult a modern időkbe.

Gelléri Mór az ő sokoldalú egyéniségében egyesítette iparunk nagy romantikusainak, Kossuthnak, Batthyánynak, aztán a derék epigonoknak, Szabóky Adolfnak, Zichy Jenőnek, meg a többieknek tüzes lelkesedését, a későbbi racionálisabb idők embereinek gyakorlati érzékével. A magyar ipar neki is szívbéli ügye volt, épp úgy, mint az első rajongóknak, de szívének felbuzdulásait termékeny agya kormányozta, a melyből nagy bőséggel rajzoltak ki az egészen gyakorlati értékű gondolatok, tervek és ötletek. Bámulatos alkalmazkodó képességével mindig felismerte a kor szükségleteit és ehhez szabta kezdeményező munkáját.

Működésének első periodusa a szervezésre esett. A nyolczvanas és kilenczvenes évek iparos társadalmi mozgalmainak Gelléri Mór egyik fő mozgató ereje volt. Az országos iparosgyűlések rendezője, programcsinálója, fontos kérdések előadója. Már mint egészen ifjú ember kiállítást rendezett Szegeden, a mely első szárnypróbálgatása volt a magyar kiállítási ügy egyik legkiválóbb úttörőjének, a ki a millenniumi kiállítás emlékezetes sikerének egyik főtényezője lett.

Úttörő munkát végzett utóbb a közszállítások terén is, folytonos agitációval vetve meg alapját annak, hogy a magyar ipar jogai a hatósági szükségletek beszerzésében intézményesen biztosítottassanak.

Az iparoktatás első alapjait Gelléri segítette lerakni; a kisipar programmszerű kívánságainak — a melyek közül azóta nem egy teljesedett be — valósággal a kis kátétját csinálta meg Gelléri Mór.

És még egész sorát jegyezhetnők ide a magyar iparteremtés megoldott és megoldatlan problémáinak, a melyeknek Gelléri Mór részint felvetője, részint fáradhatatlan mozgatója volt.

Az önálló vámterület tudományos rendszerét Mudrony Soma alapozta meg, de az így megalapozott iparpolitikai programnak Gelléri lett legtevékenyebb apostola. Az ipari törvényhozás előkészítése körül senki sem fejtett ki többoldalú és hatásosabb munkásságot nála. Egyik nagy érdeme volt a magyar közgazdasági élet nemzetközi kapcsolatainak kiépítése, a melyen egész életén keresztül szeretettel fáradozott.

Sokoldalú működésének kiemelkedő része szakirodalmi munkássága, a melynek vagy száz kötet a látható eredménye, kötetbe nem foglalt újságcikkek sokaságán kívül. Ez a munkásság, a mely jórészt agitatórius volt és inkább gyakorlati eredményekre, mint tudományos megállapításokra törekedett, a maga nemében szintén úttörő jelentőségű és maradandó helyet biztosít Gelléri Mórnak a magyar közgazdasági szaksajtó és irodalom történetében.

Most, hogy fáradhatatlanul dolgoz kezéből kiesett a szerszám, szózatosa ajka elnémult, fájdalmas megilletődéssel állunk frissen hantolt sirja mellett. A magyar iparosok tizezreinek, az egész magyar közgazdasági életnek gyászában méltán osztoztak a társadalom szélesebb rétegei, mert Gelléri Mórban közéletünk egyik nagyon értékes, nagyon munkás, nehezen pótolható szerepvivőjét, barátainak nagy serege pedig a legjobb, a legkedvesebb, a legmelegebb szívű embert veszítette el.

(s.)

Háború és közgazdaság.

A legutóbbi számunk megjelenése óta letelt időben a fontosabb intézkedések és jelentősebb események a gazdasági életben, még mindig túlnyomóan az élelmiszerellátás rendezése érdekében történtek.

A kormány mindenekelőtt kiegészítette a *gabona értékesítéséről* külön kiadott korábbi rendeletét azzal, hogy a hatóságilag megállapított árból lealkudni nem szabad. A megállapított árak a rendelet életbeléptetése előtt kötött ügyletekre is irányadók, és pedig akkor is, ha a teljesítés már a rendelet életbelépte előtt megtörtént. Elrendelte továbbá a minis-

terium, hogy közérdekből vagy kiviteli czélokra szükséges gabonamennyiség megvásárlásával és szállításával megbízott Hadi terményrészvénytársaság, valamint annak bizományosai az általuk a termelőtől az 1915. évi termésből megvett búzáért, rozsért, kétszeresért, árpáért és zabért az illető terményre minőség szerint megállapított legdrágább árat tartoznak fizetni. Ha a felajánlott gabonamennyiségek 50 métermázsát nem haladnak meg, a társaság vagy bizományos átvételi árként a hatóságilag megállapított legdrágább árnál 1 koronánál alacsonyabb árat számíthat. Egy másik rendelet kitolja ugyancsak 10 nappal az időnkénti maximális ár érvényességét. Egy harmadik rendelet a malmok terményvásárlásának módjairól intézkedik.

Országos zavart törekedett eloszlatni a kormánynak egy másik rendelete, (2.986/1915. M. E.) a mely az *ipari feldolgozásra szánt gabona és liszt beszerzéséről intézkedik*. A rendelet első sorban a *malátagyártás* céljaira vásárolható árpamennyiségről intézkedik. Kimondja, hogy nem a kizárólag saját sörgyári üzem részére dolgozó malátagyarak a malátagyártásnak az 1915/16. évi termelési időszak alatt összesen 240.000 métermázsa árpát szerezhetnek be, az engedélyezett mennyiségnek azonban a ministerium további rendelkezésére a fele részét dolgozhatják fel malátává. A rendelet hatálya alá eső malátagyári vállalatok részére engedélyezett malátamennyiségeket a vállalatok a Hadi termény-részvénytársaságtól vagy közvetlenül a termelőtől vásárolhatják, a termelővel kötött vételek azonban a Hadi terményrészvénytársaságnak 24 óra alatt bejelentendők. Az engedélyezett árpából előállított és kivitelre kerülő maláta kizáróan a Hadi terményrészvénytársaság útján értékesíthetők.

Ez a rendelet részletesen intézkedik továbbá a malátacsira felhasználásáról és az árpamennyiségek elszállításáról. A pótkávéggyártás céljaira 60.000 métermázsa rozs és 5.000 métermázsa árpa beszerzését és feldolgozását engedélyezi a rendelet a pótkávéggyáraknak. A malátakávés árpakávéggyártás céljaira beszerezhető és feldolgozható árpamennyiségekre nézve a kereskedelemügyi minister, belügyi és földművelésügyi minister egyetértően ad engedélyt. A buzakeményítő gyári vállalatok a buzakeményítőgyártás céljára 110.000 métermázsa búzát szerezhetnek be és ennek a buzamennyiségnek megfelelő lisztmennyiséget dolgozhatnak fel. A rizskeményítőgyári vállalatok pedig a keményítőgyártás céljára 30.000 métermázsa búzát szerezhetnek be és ennek a buzamennyiségnek megfelelő lisztmennyiséget dolgozhatnak fel.

Nagyjelentőségűek a rendeletnek az *egyéb gabona- és lisztfeldolgozó iparágak szükségleteinek beszerzésére* vonatkozó intézkedései. A rendelet szerint száraz sütemény, kétszersült és hasonló gyáraknak,

valamint tészta- és tarhonyagyáraknak az iparág folytatásához szükséges gabona-, illetve lisztmennyiség beszerzésére és felhasználására a belügyministerrel és földművelésügyi miniszterrel egyetértően a kereskedelemügyi miniszter ad esetről-esetre engedélyt. Kisebb termelők szükségleteinek beszerzésére a polgármester, illetve az alispán ad engedélyt. Kenyérgyárak, sütők, pékek, cukrászok, szállodák, vendéglők, továbbá minden egyéb a gabonát és lisztet felhasználó iparvállalatok jogosítva vannak annak a törvényhatóságnak a területén, a melyen az ipartelep van, annyi gabonát vásárolni, a mennyi annak a lisztnek az előállításához szükséges, a melyet az illető üzemben az 1913/14. gazdasági évben felhasználtak, vagy ha az illető üzem később kezdődött, a mennyi az üzem termelési vagy üzemi viszonyainak megfelel. Arra az esetre, ha a felsorolt üzemek folytatásához szükséges liszt előállításához megkívánt gabonamennyiség a törvényhatóság területén kellő mennyiségű gabona hiányában nem szerezhető be, a lisztszükségletéről a közvetlen gabonavásárlási jogosultsággal felruházott hatóságok gondoskodnak. A mezőgazdasági üzemekkel nem kapcsolatos állathizlalással iparszerűen foglalkozó vállalatoknak a rendelet megengedi, hogy annyi gabonaműt vásároljanak, a mennyit az 1913/14. gazdasági évben felhasználtak. A törvényhatóság területén kellő mennyiségű gabona nem áll rendelkezésre, szintén a közvetlen gabonavásárlási joggal felruházott hatóságok gondoskodnak a gabona beszerzéséről. A rendelet annyiban módosítja, a 2.468/1915. M. E. rendeletnek az állatállomány fentartására szükséges gabona beszerzésére vonatkozó intézkedését, a mennyiben kimondja, hogy ez a gabonamennyiség a szomszédos törvényhatóság területén beszerezhető. Az eljárás módját a rendelet szabályozza.

A gabonaforgalom szempontjából megemlítendő rendelkezése a kormánynak, a mely szerint a *vámkülföldről behozott gabonaműveket* az importőrök kötelesek átengedni a Hadi Terményrésztársaságnak, a melynek egyedül ad jogot a rendelet vámkülföldről behozott gabonának a belföldön való forgalomba hozására.

Szeptember 11-én tette közzé a földművelésügyi miniszter a hivatalos *jelentését a termés eredményeiről*. A jelentést igen nagy érdeklődéssel várta az érdeklődő közönség, mert ez volt első jelentés, a mely nem *becslés*, hanem mérés alapján készült. A jelentés nem állapítja meg matematikai pontossággal a terméseredményeket, de ezek az adatok minden esetre pontosabbak és megbízhatóbbak, mint a gazdasági tudósítók becslése alapján készült jelentéseké. Az eredmények egyébként kedvezőtlenek, 8 és fél millió métermázsával redukálja a jelentés a terméshozamokról eddig közzétett adatokat. A jelentés szerint a kedvezőtlenebb eredmény az augusztus hó végétől, állandósult

rossz időjárásra vezethető vissza. Az új kimutatás szerint a búzatermés 2,400.000 métermázsával, a rozs 680.000, az árpa 760.000, a zab 340.000, a tengeri 2,000.000 és a burgonya 2,700.000 métermázsával kevesebb, mint a mennyit a legutóbb közzétett kimutatás jelentett. A termés mégis jó közepes termésnek mondható, végeredményei a következők: 41,206.087 métermázsa búza, 11,549.899 métermázsa rozs, 12,086.203 métermázsa árpa, 11,628.952 métermázsa zab, 47,162.428 métermázsa tengeri, 58,658.726 métermázsa burgonya, 25,512.572 métermázsa cukorrépa.

A kormány szabályozta a *korpának* forgalmát is. A rendelet a búzalisztért és rozslisztért követelhető legmagasabb ár megállapításáról szóló rendeletét az árpakorpára is kiterjesztette. Korpa alatt a rendelet szempontjából a buza, a rozs, a kétszeres és az árpa korpáján felül érteni kell a gabonaneműek minden egyéb őrlési hulladékát. A kizárólag vámórlő malomvállalatok, a melyek lisztet vagy őrleményt bérért vagy az őrlés végett behozott gabonanemű bizonyos hányadáért, kizáróan az őrltető félnek áruszükségletére állítanak elő, az előállított korpát áruba nem bocsáthatják, hanem az őrltetőnek kiszolgáltatni kötelesek. Minden más malomvállalatnak minden korpát, tehát akár saját számlájára, akár más számlájára végzett őrlésből, akár belföldi, akár külföldi gabonaneműekből származott korpát, a rendelet intézkedései szerint alakítandó bizottság — *korpaközpont* — közvetítésével és ennek megállapítandó ügyrendje értelmében kell forgalomba hoznia. A katonai igazgatás megbízásából végzett őrlésből származó korpát a malomvállalat az őrltető katonai igazgatásnak kiadhatja, ha azonban nem adta, az ilyen korpát is a korpaközpont közvetítésével kell forgalomba hozni. A korpaközpont a korpát csak belföldre és a m. kir. gazdasági felügyelőségek által kiállított utalványok alapján vagy kicsinyben való elárusítással foglalkozó kereskedők útján szabad eladnia. A földművelésügyi minister állapítja meg, hogy a termelt korpakészletből mennyit szabad a kicsinyben való elárusítással foglalkozó kereskedők útján elárusítani. A korpaközpont költségeinek fedezésére a közvetítésével eladott korpa után métermázsánként 50 fillér jutalékot, a korpaközpont megbízásából kicsinyben való elárusítással foglalkozó kereskedők pedig a korpaközpont jutalékával együtt legfeljebb 2 koronát számíthatnak fel, úgy hogy a korpa a korpaközpont közvetítésével a malomban vagy a megrendelő kívánsága szerint a malom rakodó állomására szállítva, métermázsánként 18 korona 50 fillért, a kicsinyben való elárusítás által pedig az elárusító üzletében vagy raktárában métermázsánként legfeljebb 20 koronáért adható el. A kicsinyben elárusítónak egy vevő részére egyszerre 10 métermázsánál többet nem szabad adnia. Minden olyan malomvállalat, mely

nem kizáróan vámörléssel foglalkozik, köteles az általa előállított korpamennyiséget a korpaközpont által megállapítandó módozatok mellett a központnak bejelenteni és kimutatni, hogy az előállított korpából mennyit igényel saját üzemének és ha a malomvállalatnak gazdasága is van, gazdaságának szükségletére mennyit bocsáthat forgalomba, köteles továbbá az eladható készletből a központ által kiutalt mennyiséget a központ rendelkezése szerint, de csak készfizetés ellenében szállítani. A rendelet intézkedik továbbá a korpa elszállításához szükséges igazolvány kiállításáról.

Szivesen fogadta a fogyasztó közönség a kormánynak a *hüvelyesek legmagasabb árának megállapításáról* szóló rendeletét. Az élelmiszer ellátás szempontjából jelentős intézkedés meghatározta, az erősen megrágult nyersbab, borsó, lencse maximális árait és pedig a rendelet szerint a nyersbab ára 40 korona, a borsóé 50 korona, a lencséé 50 korona métermázsánként. Az árak, a melyek a felezett, törött vagy megörölt babra, borsóra és lencsére irányadók, magukban foglalják a rakodó állomáshoz való szállítás költségét is és zsák nélkül az átvétel helyén, készpénzfizetés mellett történt eladás esetére értendő. Az eladó a zsák árát felszámíthatja, a melynek maximumát a kereskedelemügyi minister rendelete szabályozhatja. A kisforgalomra nézve a rendelet úgy intézkedik, hogy az eladó csak olyan árakat számíthat fel, a melyek a maximális áraknál nem aránytalanul magasabbak. A vámkülföldről való beszerzésre ez a rendelet nem vonatkozik. Mint utóbb értesülünk, a rendeletnek nem volt meg a várt hatása. Az árút a meghatározott áraknál drágábban adják el s igen nehéz a folyvást ismétlődő kihágásokat megakadályozni.

Jelentős intézkedéseket tett a kormány a *szesziparban*. Két rendelet jelent meg. Az egyik a *szesztermelés korlátozásáról*, a másik a *kincstárnak a szesz eladási árában való részesedéséről* kiadott rendelet módosításáról szól. A szesztermelés korlátozásáról szóló rendelet értelmében az ipari és mezőgazdasági szeszfőzdék az 1915/16. évi termelési időszakban egyáltalán nem dolgozhatnak fel búzát, kétszerest és zabot. Rozsot és árpát csak a sajtolt élesztőt is készítő szeszfőzdék fordíthatnak szesztermelésre. Olyan szeszfőzdék, a melyek sajtolt élesztőt nem készítenek, rozsot egyáltalán nem fordíthat szesztermelésre, árpát pedig csakis az egyéb anyagokból készíthető czefréhez használatos maláta alakjában. Azok az ipari és mezőgazdasági szeszfőzdék, a melyek szesztermeléssel együttes sajtolt élesztőt is termesztene, rozson és árpán kívül egyéb szeszgyári anyagokat oly mértékben dolgozhatnak fel, hogy a rendelkezésükre álló anyagokból összes szesztermelésük az 1915/16. termelési időszakban nem lépheti túl az 1913/14. termelési évadban elért szesz-

termelésük mennyiségét. Az ipari és mezőgazdasági szeszfőzdék, ha túlnyomóan burgonyát dolgoznak fel, az 1913/14. évi termelési időszakban elért termelvény 80%-ának megfelelő mennyiségű szeszt termelhetnek. Egyéb szeszgyártási anyagok tengeri, cukorrépa melasse feldolgozása esetén a szesztermelvény 75%-ának megfelelő mennyiségű szeszt termelhetnek. A *kincstárnak a szesz eladási árában való részesedése* tárgyában kiadott rendelet szerint a fogyasztási adó alá eső fogyasztási szeszfőzdékben termelt szesz után a megállapított árak, az ex contingens nyersszesznél hektoliterfokként 1 korona 10 fillér, ex contingens finomított szesznél hektoliterfokként 1.20 korona, contingens szesznél pedig az előbbi tételeket és a 20 fillért meghaladó részét kell államkincstárnak beszolgáltatni. Ha a szesz cukorrépából készül és a szeszfőzdékből szállítják el, még 20 fillér jár a kincstárnak. A szeptember első napjától termelt szesznek a szabad raktárakból való elszállítása esetén a megállapított eladási árak ex contingens nyersszesznél hektoliterfokként 1.13 korona, ex contingens finomított szesznél 1.23 korona, contingens szesznél pedig az előbbi tételeket és 20 fillért meghaladó részét kell befizetni az államkincstárba.

Számos intézkedés történt a *nyers- és segédanyagok forgalmának szabályozása* érdekében. Így a tűzifa-piaczon uralkodó bajok megszüntetése végett a kormány 2.972/15. M. E. számú rendeletével kimondta, hogy az országban levő *tűzifa készleteket a tulajdonosok tartoznak bejelenteni*. Egy másik rendeletében a kormány *a len forgalombahozatalát* szabályozta és meghatározta *a len legmagasabb árait*. E szerint a rendelet szerint a lenkikészítő vállalatok kötelesek minden hónap 30-án a velük szerződéses viszonyban álló termelőtől szállítandó lenmennyiséget a kereskedelemügyi ministerium ipari műszaki osztályának bejelenteni. A lenből már meglevő és utóbb kikészítendő készleteket pedig kötelesek ugyanezek a vállalatok a magyar szent korona országainak lenipari központja, mint részvénytársaság cégnek — lenközpont — a legmagasabb árak figyelembevételével megvételre ajánlani. A maximális árak a következők: vizben áztatott tilolt len legmagasabb ára 100 kg.-ként I. minőségénél 350 korona, II. minőségénél 325 korona, III. minőségénél 255 korona. Vizben áztatott lenkóc legmagasabb ára 100 kg.-ként I. minőségért 230 korona, II. minőségért 180 korona, III. minőségért 100 korona. A hadvezetőség lefoglalta a monarchia területén lévő *kénsav mennyiséget*, egyfelől azért, hogy a hadsereg szükségletét fedezze és hogy a fennmaradó részt az iparnak és a kereskedelemnek juttassa. A rendelkezésre álló mennyiségek nyilvántartása és szétosztása, valamint a beérkezett megrendelések kezelése végett külön a magyar és külön osztrák központot létesítették. Két rendelete jelent meg kormánynak a

pamut és pamutfonál készletek bejelentéséről, a pamut feldolgozásának korlátozásáról, a pamutárúk készlete bejelentéséről és a pamutárúk feldolgozásának forgalomba hozatalának korlátozásáról. Az első rendelet szerint, a ki nyers, fehérített és festett pamutot a feldolgozás minden phasisában, továbbá, a ki minden pamutfonalat iparszerűleg használ, előállít vagy őrizetben tart, köteles készleteit 1915. év október hó 10-én a magyar és osztrák pamutközpont útján a kereskedelemügyi ministeriumnak bejelenteni. A feldolgozásra vonatkozólag úgy intézkedik a rendelet, hogy 1915. évi szeptember hó 20-ik napjától kezdve pamutot feldolgozni csak annyiban szabad, a mennyiben erre az illető a katonai igazgatástól vagy más hatóságtól kapott megbízást. A pamutfonó gyárak, a nyers pamutot feldolgozó hulladék fonógyárak szeptember 20-tól október 5-ig terjedő időben a gyártást folytathatják, de ez alatt az idő alatt termelésük nem haladhatja meg termelőképességük $\frac{2}{3}$ -ad részét. A másik rendelet a tisztán pamutfonalból vagy vegyesen pamut- és lenfonalból készült szövött és kötszövött kelmékre vonatkozik. Az ezekben fennálló készleteket legkésőbb 1915. évi október hó 8-áig a magyar és osztrák pamutközpont útján a kereskedelemügyi ministernek be kell jelenteni. A rendelet szerint tilos pamutárúkat előállítani háztartási cikkek, asztalneműek, himzési cikkek, plüssök, bársonyok, a lakásberendezésre szolgáló szövetek és egyéb a rendeletben felsorolt szövetek czéljaira.

A bank-, pénz- és hitelügy terén fontos intézkedése a kormánynak a *moratorium feloldása*. A feloldó rendelet, a mely a hivatalos lap július 29-iki számában jelent meg, igyekszik teljesíteni azokat a kívánságokat, a melyek az érdekeltség részéről felmerültek. Ez nem volt könnyű feladat; mert egyik oldalról a moratoriumvégleges megszüntetését sürgették, másrésztől — többek között gazdák és kereskedők részéről — egyes határidőknek a kitolását, a moratorium feloldás tempójának lassítását kérték. A rendelet főbb intézkedései a következők: az 1915. évi július 31-ike után lejáró pénztartozások teljesítése, tekintet nélkül keletkezésük idejére, lejáratukkor teljes összegükben követelhetők, a mennyiben a jelen rendelet kivételt nem tesz. Törlesztéses záloglevélkölcsonoknak, valamint gyámi pénzek elhelyezésére alkalmas, vagy óvadékképessé nyilvánított egyéb kötvények kibocsátására alapul szolgáló követeléseknek 1914. augusztus 1. napja előtt esedékessé vált kamata és tőketörlesztő részletei, a melyek a hatodik moratoriumi rendelet értelmében 1915. július 31. napján még halasztás alá estek, négy egyenlő részletben törlesztendőek és pedig az 1915. november, az 1916. május és november, valamint az 1917. május hónapban, a lejárat napjának megfelelő napon és ha ez a nap az illető hónapban hiányzik, a hónap utolsó napján. A

rendelet megállapítja a biztosítási ügyletekből eredő tartozások fizetésének határidejét. Lakás vagy egyéb helyiség bérletére, egyéb helyiség bérletére nézve kötött szerződésből eredő bértartozás egészen halasztás alá esik, ha a kötelezett fél *katonai szolgálatot teljesít*. Nem esik e halasztás alá a katonai szolgálatot teljesítő egyén lakbértartozása, ha a kötelezett szolgálati vagy alkalmazási viszonyból folyó rendes járandóságaiban, vagy legalább lakpénzben vagy lakbér céljára nyújtott közsegítségben részesül. Ha a kötelezett fél csupán lakáspénzben vagy lakásbér céljára nyújtott segítségben részesül, a bértartozás csak az élvezett lakáspénznek megfelelő mértékben fedezendő. A megbízásból és hasonló más személyes munkateljesítések iránt kötött szerződésekből eredő tartozások hátraléka, a mely a hatodik moratoriumi rendelet értelmében 1915. évi július hó 31-ik napján még halasztás alá esett, kéthavonként huszonöt százalékos részletekben törlesztendő. Ingó dolgok vételára és ipari teljesítmények ellenértéke címén fennálló tartozások fizetésének határidejét részletesen megállapítja a rendelet. A munkavállalót alvállalkozójával szemben terhelő tartozás az első bekezdés szerint törlesztendő részleteken felül is fizetendő abban az arányban, amelyben a munkavállaló a teljesített munkáért az ellenértéket kézhez kapta. Váltón, kereskedelmi utalványon, közraktári jegyen és csekken alapuló tartozások hátralékát két egyenlő részletben kell törleszteni és pedig a látra szóló, vagy az 1914. évi november hónap 1. napja előtt lejárt papírok után az 1915. év október és az 1916. év október hónapjában a halasztás alá eső többi papír után az 1915. év november és az 1916. év november hónapjában. Az 1914. évi augusztus 1. napja előtt folyószámlára elhelyezett betétekkel a betevő szabadon rendelkezik. A takarékbetéti könyvekre elhelyezett pénzekre az új rendelkezések lépnek életbe: Ha a betét 1914. augusztus 1-én 2.000 koronát meg nem halad, a betevő az 1914. augusztus 1. óta folyó egész időre 200 koronának, ha pedig 2.000 koronát meghalad, havonként 200 koronának megfizetését követelheti. Adók vagy köztartozások kiegyenlítésére, vagy államköölcsönökre való befizetés céljából a betevő bármely összeget átadhat a hivatott pénztárhoz betéti könyvre elhelyezett betétekből. A betéti könyvre elhelyezett betét kifizetését összegre való tekintet nélkül követelheti a betevő, ha igazolja, hogy a betéti összeg a saját, vagy hozzátartozói megélhetéséhez szükséges, vagy ha a nélkül üzemét nem folytathatja. A betét ugyanazon intézetnél vagy cégnél más betéti könyvre átvihető.

Jelentős intézkedése a kormánynak, amelylyel a *lombardirozott papírok eladását* szabályozza. A rendelkezés szerint az értékek árverezése a megkereső fél veszedelmére történik, de a giró- és pénztáregyesület a felek között fennforgó jogviszonynak vagy az átadott címletek eset-

leges hiányainak vizsgálatába bocsátkozni nem köteles. Ezen az utasításon kívül a rendelet intézkedik az árverés kiűzéséről a szokásos hirdetések közzétételének módjáról és az ügy összes részleteiről. Egy másik nevezetes intézkedése a kormánynak, amelylyel kiegészíti *a részvénytársaságok és szövetkezetek közgyűlésének idejéről és a mérleg elkészítéséről* szóló korábbi intézkedéseit. A rendelet — 3.008/1915. M. E. — méltányos álláspontra helyezkedve kimondja, hogy ha valamely részvénytársaság vagy szövetkezet az 1914. év augusztus 1-én vagy azután záródó üzlet-évére vonatkozó közgyűlését a háború következtében felmerült akadályok miatt az alapszabályokban, vagy a 130/1915. M. E. számú rendeletben megszabott határidőn belül meg nem tarthatja, vagy a méltánylást igénylő körülmények indokolják, a kereskedelemügyi miniszter a közgyűlés határidejét határozott időtartamra meghosszabbíthatja, szükség esetén a halasztást megismételheti.

Az 1915 : XIV. törvényczikk tudvalevően *könnyítéseket biztosít a házbéradónál és a harmadik osztályú kereseti adónál* azoknak az adókötelezetteknek a számára, a kiket a háborús állapot által okozott rendkívüli körülmények a törvényben megjelölt módon és mértékben sújtottak. A földadóra vonatkozó végrehajtási utasítást közvetlenül a törvény meghozatala után a pénzügyminister kiadta. Legújabbán közzétette a pénzügyminister a harmadik osztályú kereseti adóról és a házbéradóról szóló utasítását is. A harmadik osztályú kereseti adó tekintetében a rendelet úgy intézkedik, hogy ha az adózó fél igazolja, hogy harmadik osztályú kereseti adójának az 1914/16. évekre megállapított alapja katonai szolgálat, vagy egyéb hadi célú személyes szolgálat, vagy a háború által előidézett rendkívüli állapotok következtében legalább 50%-a csökkent, a már jogerősen megállapított harmadik osztályú kereseti adó a keresetcsökkenés mértékéhez képest a csökkenés időpontjának beálltától kezdve mérsékelhető. A házbéradóra vonatkozó rendelet kimondja, hogy a házbéradónak a törlése a hadi állapot tartama alatt bármikor kérelmezhető, ha a ház tényleges birtokosa bérlőjének a házbér egészben vagy részben elengedte. Az adó törlése csak az elengedett házbér arányában és csak abban az esetben lehet helye, ha a ház tényleges birtokosa igazolja, hogy az adóévad alatt az elengedés következtében kisebb jövedelme volt, mint a mennyinek alapulvétele mellett a házbéradót kivetették. A rendelet szerint továbbá a hadi állapot tartama alatt a házbéradó-leírásnak helye van olyan épületeknél és épületrészeknél, melyeket a tényleges birtokos hadi vagy segélyezési célokra ingyen átenged. Házbéradó helyesbítésnek van helye továbbá, ha épületek vagy épületrészek a hadi állapot alatt hadi célokra ellenszolgáltatásért vétetnek igénybe a hatóság részéről.

Külkereskedelmünk alakulásáról tájékoztatást adnak az 1915. év első felének forgalmáról most közzétett adatok. Ezek szerint a monarchia behozatala az 1915. év első felében 150 millió korona értékű volt, az előző év megfelelő időszakának 1.853 milliójával szemben. A csökkenés tehát 803 millió korona, vagyis behozatalunk 43%-kal hanyatlott. A kivitel értéke 525·5 millióra csökkent 1.330 millióról. A kivitel tehát 60%-kal esett, a mi értékben 804·5 millió koronának felel meg. Miután a kivitel és a behozatal értéke a tavalyi mérvekhez viszonyítva körülbelül egyforma arányban csökkent, a passiv saldo alig változott. Az idei év első felében külkereskedelmünk activája 524·5 millió korona volt az előző év 523 millió koronájával szemben. Változásokat okoztak külkereskedelmi forgalmunkban a vámügyi téren tett intézkedések, a melyek ma is folynak és a melyek még legutóbb is számos felfüggesztést rendeltek el, új tilalmakat léptettek életbe.

Legutóbbi szemlénkben említettük, hogy a *rokkantellátás ügyének* rendezése érdekében erős mozgalom indult meg úgy a társadalmi, mint a hivatalos körökben. Időközben megjelent a kormány két rendelete, a melyek megállapítják, a kormány feladatainak tennivalóit a rokkantügy terén. A két rendelet közül az egyik a *béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és gyakorlati oktatásáról gondoskodik, a másik az egész rokkantügyet intéző szerv, a m. kir. Rokkantügyi Hivatal felállításáról, továbbá az összes szükséges intézmények létesítéséről és működéséről intézkedik.*

A két rendelettel meg van vetve az állami tevékenység alapja a rokkantak ellátása terén. Érvényesül bennük a két legtöbbet hangoztatott elv: a rokkantakról való gondoskodás állami feladat és hogy a rokkant katonák keresőképességének visszaadására kell törekedni legelősebben.

A rendeletek közül az első 3.300/1915. M. E. számú, mint említettük, a csonkitott és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és gyakorlati oktatásáról szól. A másik 3.301/1915. M. E. számú rendelet két fejezetből áll. Az első a m. kir. *Rokkantügyi Hivatal szervezetét és hatáskörét* állapítja meg és a szakfelügyelők és a rokkantügyi tanács működését szabályozza. A hivatal a miniszerelnök fenhatósága alatt áll. Elnöke a m. kir. miniszerelnök, ki egyszersmind az alelnököt is megbizza. A hivatal hatáskörébe tartozik az ügy szolgálatában álló összes intézetek, műhelyek, mezőgazdasági és ipari kereseti telepek igazgatása, ilyen intézetek kezdeményezése, irányítása, támogatása és felügyelete; az összes erre a célra létesített alzpok kezelése, gyűjtések kezdeményezése, rendezése és ellenőrzése; a rokkant katonák személyi és vagyoni viszonyaiknak nyilvántartása, a

katonák gyűjtése, szétszórása, elhelyezése stb. munkájuk közvetítése; társadalmi gyámolításuk szervezése és irányítása, jogügyletek kötése, a rokkant iskolák részére tantervek kiadása stb. Az orvosi utókezelést nyújtó intézetek és mesterséges testrészeket gyártó műhelyek felett az orvosi felügyeletet, a gyakorlati oktatást nyújtó intézetek felett az oktatási felügyeletet, a mezőgazdasági és ipari kereseti telepek és műhelyek felett pedig a gazdasági felügyeletet a *szakfelügyelők* gyakorolják, kiket a Hivatal biz meg.

A második fejezet az utókezelő gyógyintézetekről, műhelyekről, és az ipari és mezőgazdasági telepekről szól és ezek működését szabályozza. A rendelet pontosan megállapítja a személyzet hatáskörét és föladatát, ezek között részletesen felsorolja a műhelyfőnök, művezetőmester és a szaktanfolyamvezetők tennivalóit. A művezetőmesterekre nézve többek között kimondja, hogy kötelességük minden egyes növendék életviszonyait, hajlamait, tehetségeit tanulmányozni s különösen azt vizsgálni, hogy a rokkantnak nem volna-e rokkantsága következtében valamely különleges munkaeszközökre, műszerre, munkaprothesisre, vagy más orthopedikus segédeszközre szüksége, nem kell-e munkája közben a rendestől eltérő módon eljárnia. Kötelesek a rokkantakat ebben az irányban utbaigazítani, tanáccsal ellátni és begyakorolni.

Nevezetes intézménye a rendeletben megállapított szervezetnek a mezőgazdasági és ipari kereseti telepek, amelyeknek az a céljuk, hogy a különösen megbízható és munkás, de csonkultságuk, illetve bénultságuk következtében magán-munkaadóknál célszerűen el nem helyezhető rokkantak megélhetését közös munkájuk szervezésével és értékesítésével biztosítsák. A kereseti telepek és műhelyek önállóak, vagy rokkantiskolával kapcsolatosak. A rendeletnek ez a fejezete intézkedik továbbá az intézetek egészségügyi felügyeletéről, a számvitelről, a fölvételtől és kibocsátásáról, az az utókezelő intézetekben ápoltaknak, a műhelyek munkásainak és az iskolák tanulóinak házirendjéről, ellátásáról, az ügy-, pénzkezelés és elszámolásról, végül a belső betegségben szenvedő katonák részére létesítendő intézetekről.

Említést kell tennünk még arról a mozgalomról, amely az *elfoglalt lengyel területek gazdasági kihasználása* érdekében indult meg. Ebben a kérdésben enquete is volt a kereskedelemügyi ministeriumban, amely egyelőre azzal az eredménnyel járt, hogy a kormány a közlekedési nehézségek elhárítása vagy lehetőség szerint való megkönnyítése iránt intézkedett. Ezzel a gazdasági térfoglalás akadályai nincsenek megszüntetve ugyan, de a személyes érintkezés és az áruszállításnál elért nagyobb biztonság kétségkívül közelebb viszi az érdekeltséget kitűzött célhoz.

Sz.

Európai háború — amerikai közgazdaság (III. Argentina.)

Argentínát a háború kitörése súlyos gazdasági krízis közepette érte. Az állam is szinte legyőzhetetlen pénzügyi nehézségekkel küzdött. Már a költségvetés elfogadásánál biztosra lehetett venni, hogy az előirányzott bevételek, különösen a behozatali vámok címe alatt felsorolt tételek, nem fognak befolyni. Nemsokára azután elnöki rendelettel az administratív kiadásokat 10%-kal leszállították. Daczára ennek, az állam kasszái üresen álltak, a legszükségesebb középítkezések is megakadtak, sok hivatalnok három hónapig nem kapta meg a fizetését. E mellett még 1914-ről is kb. 50 millió adósság maradt fenn kiegyenlítettlenül. A kormánynak, hogy csak a legsürgősebb kötelezettségeinek tehessen eleget, 150—160 millió peso-ra lett volna szüksége, viszont semmi reménye sem volt, hogy egyszerre ilyen nagy összeget kapjon. Daczára a kormány nagy pénzszükségletének, az országban nagy a pénzforgalom, a mi azzal magyarázható, hogy a kormány megbízásából a Caja de Conversion a külföldön elhelyezett aranytömegek értékéig papírpénzt bocsátott ki. Ezek az aranytömegek már meghaladják a 100 millió pesot, melynek legnagyobb része Londonban van elhelyezve. A papírpénz contingense ezért 950 millióra emelkedett, melynek 70%-a fedezve van. Természetesen most az aranykiviteli tilalom folytán nem kaphatja meg Argentina aranyát, a mi elég sok gondot okoz a kormánynak. Az üzleti világban nagy kedvetlenség uralkodik, a mit fokoz a háború által felidézett félelem. Ez mind hozzájárul ahhoz, hogy óriási pénzösszegek, — mint jelentik kb. 300 millió peso — elrejtve fekszenek minden gyümölcsözés nélkül. Éppen ezért a kormány pénzügyi transactióra készült a bankokkal. Ennek a hitelműveletnek feltételei a következők voltak: A főváros jelentősebb bankjai a Banco de la Nacion közvetítésével 60 millió peso hitelt nyújtanak kincstári jegyek ellenében, melyek 180 nap múlva fizetendők vissza 6 $\frac{1}{2}$ %-kal. Kereskedelmi és pénzügyi körökben kedvezően ítélték meg ezt a kölcsönt, bár igen valószínűtlen volt, hogy a kormány később tud-e majd egy újabb kölcsönt szerezni, melyből ezt visszafizesse. Annál nehezebbnek látszott ez, mert már azelőtt is több függő pénzügy maradt hátra végleges elintézésre. Ezeknek az ideiglenes kölcsönöknek a rövid története a következő: 1914. elején kapott az argentinai kormány 3 millió font sterlinget a London City and Midland banktól, a mely ugyanazon év december 31-én lett volna esedékes. A kamatok és költségek összesen 6%-ot tettek ki. Márczius közepén Baring Brother egy második 10 millió fontos kölcsönt nyújtott 18 hónapra 5 66 $\frac{1}{3}$ %-al. Ezek az előlegek egy kedvezőbb időpontra terve-

zett 80 millió pesos kölcsönre folyósítottak. A helyett azonban, hogy a helyzet javult volna és így a nagy kölcsön kibocsátására alkalmasnak vélt időpont érkezett volna, kitört az európai háború, mely minden ily irányú reménynek egyszerre véget vetett. Sőt még a régebben megkötött kölcsönök folyósítását is megakasztotta. Így a Baring Brothers csupán 5 millió fontot folyósított a háború kitöréséig, a mikor is vismajorra hivatkozva a további öt millió folyósítását megtagadta, mi által az argentinai kormányt ugyancsak kellemetlen helyzetbe hozta. A kasszák üresen álltak, de a London City and Midland banknak az év végén vissza kellett fizetni a 3 millió fontot. A kormány kénytelen volt tehát újabb pénzforrás után nézni és sikerült is neki amerikai és angol házaktól nagyobb arányú kölcsönt kapni az előbbiek rendezése céljából. A kölcsön állt 5 millió font sterlingből, a mit az angol bankházak adtak és 25 millió dollárból, a mit amerikai bankok adtak. A consolidálandó kölcsönök között volt az is, a melyet deczember végén kötöttek a National City Bank of New-York-kal 15 millió dollár összegben $7\frac{3}{4}\%$ -os netto kamattal, visszafizetendő 1917. deczember 15-éig, évi 5 millió dolláros részletekben. A nagy kölcsön egész összege tehát 5 millió font sterling és 25 millió dollár, a mely utóbbit a következő nagy amerikai bankházak adták össze: a National City Bank, Kuhn, Loeb et Co., I. P. Morgan, First National Bank, New-York. Ez összesen 47 millió arany pesonak felel meg, 94% -os árfolyammal vette át az argentinai kormány, 6% kamattal és 1920. május 15-i lejáráttal. Ezzel a kölcsönnel az angol bankok mindenesetre jó üzletet csináltak. Ezenkívül nem lehetetlen, hogy a kormány kincstári jegyeket, illetőleg címleteket fog kibocsátani a nyilvános építkezések befejezésére, a mely kibocsátás előreláthatólag 30—50 millió peso között fog mozogni. Ilyen nehéz mesterfogásokkal talán sikerülni fog meguszni ezt az évet is az argentinai kormánynak. A kormánynak nincsenek valami nagy reményei egyelőre a vámok emelkedésére és az adók is nagyon nehezen folynak be, mert a kereskedelem és az ipar egyaránt rettenetesen pang. (A Das Handelsmuseum“ közlése).

Argentina általános gazdasági helyzetéről a legjobb képet a Schweizerisch—Südamerikanische Bank jelentése adja, a melyet a Neue Züricher Zeitung közölt. E jelentés fontosabb részeit a következőkben ismertetjük: Ma, a mikor Európában több mint egy éve háború van, Argentínában annak a nagy gazdasági krízisnek második évét fejezi be, mely olyan súlyosan nehezült az országra és sem itt, sem ott nincs remény közeli végre. A mi Argentínát illeti, a depressio az aratás előtt elérte tetőpontját.

Ettől kezdve jelentékeny összegek folytak kamatban és tőkefizetések-

ben Európába. Mindenesetre a tartózkodás még mindig elég nagy ahhoz, hogy a behozatali kereskedelem, a mely különben a háború miatt is nagyon erősen szenved, említésre méltó javulást mutatna. A vámbevételek az 1915. év első semesterében 42·9 millió pesot tettek ki papirban a mult év ugyanezen időtartamában befolyt 70·3 millió peso-val és az 1913. évi több mint 100 millió peso-val szemben. Ez a rendkívül kedvezőtlen eredmény (40% csökkenés 1914-el és 57% csökkenés 1913-al szemben) természetesen rendkívüli mértékben befolyásolja az állam budgetjét. Mindazonáltal a helyzet most már nem rosszabbodik, hanem kis javulás is észlelhető. Jó jelnek vehető, hogy a mezőgazdasági körök a jó termés következtében kötelezettségeiknek aránylag könnyen tudtak megfelelni. A cukortermésről igen pessimistikus hírek érkeznek. A késői nagy fagyok miatt a termésnek majdnem 50%-a elpusztult. Az előző évben a túltermelés a cukorban elég nagy volt, úgy, hogy a régi készletek még mindig 80.000 tonnát tesznek ki. A mostani terméseredmények után ítélve az árak tarthatók lesznek és a bankoknak sincs okuk aggódni a cukorwarrantokra adott előlegek miatt. Az ország fogyasztása normális időben kb. 250.000 tonnát tesz ki, a mostani takarékosabb időkben ez a mennyiség biztosan csökkenni fog. Az idei termést Tucuman tartományban 150.000 tonnára, Jujuy tartományban 80.000 tonnára becsülik, tehát összesen a régi készletekkel együtt 300.000 tonnára. A kivitelre maradó felesleg tehát nem lehet valami igen nagy. Ha tehát nagyon forsirozni akarják a cukorkivítelt, akkor épp úgy, mint két év előtt kénytelen lesznek cukrot importálni. Comodw—ravidaviai petroleumforrások kiaknázása csak lassan halad. A petroleum kereslete igen nagy, különösen az elektromos üzemek részéről, a hol szén helyett használják. De ezt a nagy keresletet csak kis mértékben tudják fedezni. Haldás van, de bizony nagyon lassú. 1914. februárban a havi termelés 2.400 tonna volt, az idén 5.600 tonna. Azt remélik, hogy e termelés az év végéig el fogja érni a 20.000 tonnát.

Argentina ellátása iparcikkekkel a háború miatt egészen újjászerveződött, mert a behozatal Németországból és Ausztria-Magyarországból teljesen megszűnt. De Franciaország, Anglia, Olaszország sincs abban a helyzetben, hogy a régi arányokban tudjanak szállítani, arról nem is szólva, hogy azt pótolni tudják, a mit Németország szállított. Majd minden ország gyárai a hadseregek részére dolgoznak és a nyersanyag kivitelét nem engedik meg. Argentina tehát új beszerzési források után látott és csak egy olyan iparos államot talált, mely szóbjöhett: az Egyesült-Államokat. Az angolok és francziák által oly fennhangon hirdetett kereskedelmi háború teljesen kudarcot vallott és mint nevető harmadik, az Egyesült-Államok kettőzött buzgalommal láthattak hozzá az

az argentinai piacok meghódításához. A múlt év végéig valami nagy eredményt nem tudtak még elérni, sőt bevitelük a statisztikai kimutatás 1914-el szemben 40⁰/₀ csökkenést tüntet fel. De nem kétséges, hogy lassanként el fogják érni azt, a mit akarnak, hiszen az országnak nagy szüksége van idegen tőkére és idegen árúkra. Mindenesetre nehéz küzdelem lesz, mert eddig mindenben alatta maradt Németországnak. De most kezdenek erősen dolgozni, így a new-yorki National City Bank Buenos-Airesben fiókot létesített; ezzel az amerikai tőke megtartotta bevonulását az argentinai értékpiacon és új tevékenysége közben a kormány mindenben támogatja. Az argentinai közvélemény azonban nem nézi az északi szomszédok térnyerését valami nagy örömmel, mert a pan-amerikai gazdasági területtől, mint egy gazdasági izű Monroe-doktrínától éppúgy irtóznak Délamerikában, mint politikai paralelljétől. A németek a háború után mégis kénytelenek lesznek számolni az amerikai concurrentiával, sokkal inkább, mint az angollal és francziával.

* * *

E sorok megírása után jelent meg az argentinai statisztikai hivatal kimutatása az 1915. év első felének külkereskedelméről, mely adatok nélkül nem lenne teljes az általunk vázolt képe Argentína háborús gazdasági életének. A be- és kivitel összege összesen 411,038.278 dollárt tesz ki aranyban, a miből 310,910.368 dollár a kivitelre jut, 100,127.910 millió pedig a behozatalra. Az előző évvel összehasonlítva, a behozatal csökkent 70,888 754 dollárral, a kivitel azonban emelkedett 97,176.414 dollárral. Ennek folytán az argentinai kereskedelmi mérleg erősen aktív, a mit a következő összeállítás is mutat:

Kiviteli többlet:			
az első felében	aranypeso	az első felében	aranypeso
1906	47,257.729	1911	18,674.736
1907	54,872.768	1912	61,343.587
1908	91,802.906	1913	83,902.367
1909	110,535.379	1914	42,717.290
1910	23,277.739	1915	210,782.458

A kiviteli többlet az eddigi (1909) legmagasabb többletnek majdnem a kétszeresét érte el, míg a behozatal a fentiekben kifejtett okokból a minimumra csökkent. Ha a részleteket nézzük, a következő képet kapjuk:

Kivitel:			
	1915 első felében	1914-gyel szemben	
	aranypesokban		
vámköteles árúk	2.806	—	15.104
vámmentes »	310,907.562	+	97,191.518
összesen	310,910.368	+	97,176.414
arany	5.083	—	19,078.776

	Behozatal :	
	1915 első felében	1914-gyel szemben
	aranypesokban	
vámköteles árúk	62,352.846	— 48,604.940
vámmentes »	37,775.064	— 22,283.814
összesen	100,127.910	— 70,888.754
arany	1,667.351	— 13,867.963

A kivitelnél a növekedést a mezőgazdasági termények kivitelének hirtelen felszökése idézte elő, míg az állati termékek kivitele kis visszaesést mutat:

Kivitel :	1915.	1914-gyel szemben
	aranypesokban	
állat és más állati termékek	90,592.457	— 6,168.362
mezőgazdasági termények	208,869.852	+ 98,864.290
erdőgazdaság termékei	7,371.694	+ 2,488.494
hal és vad	911.264	— 61.389
különféle	3,165.101	+ -2,053.381

A behozatalnál az ásványolaj kivételével minden cikknél csökkenés van:

	1915	1914-gyel szemben
	aranypesokban	
textilgyártmányok stb.	21,925.787	— 11.837.838
olaj (ásvány-, stb. olaj)	12,323.509	+ 2,533.070
élelmiszerek	11,456.228	— 2,104.168
kő, cement, kerámiai cikkek stb.	10,452.416	— 7,533.336
vas, aczél stb.	9,498.468	— 13,980.270
építőanyagok	5,515.629	— 6,481.894
kémiai és gyógyszer cikkek	5,254.742	— 1,625.914
szállítási eszközök	2,954.684	— 14,272.865
dohány, likőr stb.	5,929.698	— 1,507.848

(p. p.)

A Bagdad-vasút.

A Bagdad-vasút 1914. évi jelentéséből azt látjuk, hogy egy igazgatósági határozat alapján az Anatoliai Vasúttársasággal a megnyitott vonalrészek ideiglenes üzemét illetőleg 1914 december 31-ig érvényes szerződés azonos feltételek mellett egy további év tartamára meghosszabbított. A jelentési év elején erősen folytatott építő munkálatokat a háború kitörésével nagyjában és egészében beszüntették. Csak ama vonalak építését folytatták, a melyeknek beszüntetésére nagy hátrányok nélkül nem voltak beszüntethetők vagy aránytalanul csekély költségekkel voltak üzembe hozhatók. Így a háború folyamán nemcsak a

Sumike-istabolat és istabolat-sa-marrai vonalak voltak átadhatók a forgalomnak, hanem sikerült továbbá a folyó évben befejezni a nagy Eufrát-hidat és a Bagcse mellett lévő kerek 5 kilométer hosszú alagutat, az egész vonal leghosszabbikát, áttörni az Amanuson. Remélik, hogy a vonalnak másik szakaszát a zEufráton túl Ras-ul-Ainnál és nemsokára meg lehet nyitni. A már egész éven üzemben volt 667 kilométeres vonalhosszhoz járult a 61 kilométeres bagdad—sumikei, a Dzserablisz—Tellől Ebiadig vezető 100 kilométeres, a sumike—istabolati 36 kilométeres és a 20 kilométer hosszú istabolat—samarrai vonal. A topprakkale—alexandrettei szárnyvonalon a november 24-dike és december 13-dika közötti hatalmas áradások helyenként megszakították a forgalmat. Deczember 20-ától kezdve az üzemet a háborús események folytán e vonalrészen be kellett szüntetni. A garantiás hálózaton a nyersbevétel 6.14 millió frankot (2.31) tett ki. A kilométerre számított bevétel 3.786 frankról 8.178-ra emelkedett. A szállított személyek száma a garantált vonalhálózaton 597.675 (407.474), a szárnyvonalon 103.318 (8.186 az előző év 61 üzemnapján) volt. A teherforgalom a garantált vonalakon 116.194 (78.645) t. a szárnyvonalon 9.065 t. volt. A portának a társasággal kötött egyezmény értelmében 2,939.893 frank jár. A fentemlitett 6.14 millió frank bevételhez, a mely a fővonalra esik, járul a szárnyvonalra nézve 0.43 millió fr., 3.08 millió frank volt megtérítendő az Anatoliai Vasúttársaságnak az üzembentartás fejében, Az üzemfelesleg 545.021 (279.977) frankot tett ki. Az igazgatási költségek 120.035 (121.999) frankra rugtak. A háború által teremtett helyzetre való tekintettel osztalékfizetéstől eltekintenek és átviszik új számlára a felesleget, míg az előző évben a tartalékolt 87.552 frankon kívül 5°/_o osztalékot fizettek.

A világ hajóvesztesége 1914-ben.

A világ tonnage-csökkenéséről felvilágosítást nyújt a Lloyds Register statistikája. Ez a statistika a veszteségekről negyedévenként megjelenő kimutatásokra van alapítva. E kimutatásban szerepelnek oly hajók is, a melyek zátonyra futottak, megfeneklettek, de teljesen elpusztultaknak nem tekinthetők. A világflotta vesztesége a statistika szerint vihar, összeütközés, torpedózás vagy elsüllyesztés, aknák stb. következtében 1914-ben 437 gőzös 773.934 brutto tonnatartalommal és 230 vitorlášhajó 152.200 netto tonnatartalommal.

Ezek közül két gőzös és harminczöt vitorlás a tengeren elhagyatott, 13 vitorlášhajó zsákmánynak ítéltetett. Tizenhat gőzös és négy vitorlás elégett, 41 gőzös és 16 vitorlás összeütközés folytán elsüllyedt, 33 gőzös

és 27 vitorlás elsüllyedt, eltűnt, míg 34 gőzös és 22 vitorlás zátonyra futott, megfeneklett 154 gőzös és 104 vitorlás. 154 gőzöst 360.110 brutto tonnatartalommal és 8 vitorlást 12.167 netto tonnatartalommal hadihajók vagy aknák pusztítottak el. Három gőzös és egy vitorlás pusztulásának oka ismeretlen.

A gőzösök közül 296 acélból, 103 vasból és 38 tiszta fából volt vagy fából vasbordázattal. A vitorlások közül 34 acélból, 29 vasból és 167 fából vagy vasbordázattal.

Azok a járművek, a melyek más okból pusztultak el, mint vihar folytán, vagy zsákmánynak ítéltettek, nincsenek eme számokba belefoglalva. 1914-ben ide számítható 54 gőzös 96.728 brutto tonnatartalommal és 45 vitorlás 32.250 netto tonnatartalommal. *A világflotta vesztesége tehát összesen 766 jármű 1,055.112 tonnatartalommal.* Ebbe a statistikába 100 brutto tonnatartalomnál kisebb járművek nincsenek felvéve. Az összes tengerjáró nemzetek kereskedelmi hajóhadai közül a svédnek volt legnagyobb hajótörés-százaléka 1914-ben, a mennyiben hajóhadának teljes tonnage-jából 3·15% pusztult el.

A tengerentúli személyforgalom és a háború.

A nagy hajóstársaságok kimutatásai az 1915. év első felének tengerentúli személyforgalmáról az Egyesült-Államokba és onnan Európába ismét nagy csökkenést mutatnak még az 1914. évi adatokkal szemben is. 1915. első felében New-Yorkba érkezett: az első osztályon 8.795 utas, azaz 23.525 utassal kevesebb, mint az előző év ugyanezen időtartamában; a második osztályon érkezett 34.197 utas, csökkenés 83.461; a harmadik osztályon érkezett 63.481, csökkenés 440.856. Összesen New-Yorkba érkezett 106.473 utas; a múlt évben (ugyanezen időszakban) 547.842 utassal több, vagyis 654.315. Európa felé elindult 1915. első felében: 8.593 utas az első osztályon, 52.964-el kevesebb, mint az előző évben; 23.508 utas a második osztályon, vagyis 53.202-vel kevesebb, mint 1914-ben; a harmadik osztályon 89.451 utas indult el, 167.586-al kevesebb, mint 1914-ben. Összesen tehát 121.552 utas indult el Európa felé, múlt évben ugyanennyi idő alatt 395.304 utas indult el. Végeredményben 781.294-el csökkent az Óceán utasainak száma a háború miatt.

(p. p.)

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI

BIBLIOGRAPHIA

≡ 1915 ÁPRILIS—JÚNIUS ≡

31 Statisztika

- Diener, R.* Das Problem der Arbeitspreisstatistik und seine Lösung. München: Duncker 1915. XXI, 84 p.
- Németország. Statistisches Amt.* Beiträge zur Statistik der Arbeitslöhne, der Stellenvermittlung und der Arbeiteransiedlung. Berlin: Heymann 1915. 57 p. (Sonderbeilage z. Reichs-Arbeitsbl., 3.)
- Ricci, N.* Les bases théoriques de la statistique agricole internationale. Rome: Impr. de l'Inst. internat d'agricult. 1914. XII, 314 p.

*

- Forcher, H.* Die theoretischen Grundlagen der Verwaltungsstatistik im engeren Sinne. StatistMonatschr. 1915. 20, 2. p. 67—155.
- Kollmann, P.* Die belgische gewerbliche Aufnahme 1910. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 273—94.
- Sevenig, J. P.* Die international einheitliche Handelstatistik. WeltwirtschA. 1915. 5, 2. p. 234—243.
- Wolf, J.* Die Methoden der Verwertung der Einkommensteuerstatistik. JBNationalök. 1915. 104, 6. p. 821—31.

312 Demográfia

- Bensasson.* Quelques considérations sur la dépopulation en France. Paris: Diéval 1915. 25 p.
- Marr, J.* Der Krieg und das Geburtenproblem. Werder: Verl. Sexualref. 1915. 12 p.
- Matthias, A.* Deutsche Wehrkraft und kommendes Geschlecht. Leipzig: Hirzel 1915. 56 p.

- Sapper, K.* Die Bevölkerung Mittelamerikas. Strassburg: Trübner 1914. 32 p.

*

- Bayerns* Entwicklung nach den Ergebnissen der amtlichen Statistik seit 1840. JBNationalök. 1915. 104, 5. p. 714—16.
- Gini, C.* I fattore demografici delle guerre. RiformaSoc. 1915. 26, 4—5. p. 281—300.
- Gnauck-Kühne, E.* Die Stellung der Hausmutter in der Berufsstatistik. SozKultur. 1915. 35, 4. p. 193—209.
- Landsberg, O.* Die Ergebnisse der deutschen Berufs- u. Betriebszählung in ihrer Bedeutung für die Sozialpolitik. AnnSozPol. 1915. 4, 1—2. p. 1—73.
- Radlof, L.* Der Weltkrieg und das Geburtenproblem. SozialistMh. 1915. 2, 13. p. 649—53.
- Roesle, E.* Die Aufbereitung der Sterblichkeits- und Todesursachenstatistik für die Kriegsjahre. DStatistZentral-Bl. 1915. 7, 4. p. 97—106.
- Rosentfeld, S.* Die Wanderungen u. ihr Einfluss auf die Darstellung der Sterblichkeit nach Altersgruppen in Österreich. StatistMonatschr. 1915. 20, 3. p. 199—267.

325 Gyarmatpolitika Telepités Vándorlások

- Babcock, K. C.* The Scandinavian element in the United States. Urbana: Illinois Univ. 1914. 223 p.
- Caroncini, Alb.* L'imperialismo economico ingelese. Roma: Athenaeum 1915. 30 p.

- Ford, H. J.* The Scotch-Irish in America. New York: Princeton Univ. press. 1915. 8, 607 p.
- Grey.* The Germans and Africa. London: Cassel 1915. XVIII, 317 p.
- Hagen, M.* England und Aegypten. Bonn: Marcus 1915. 82 p.
- Pfannenschmidt, E.* Landwirtschaft und Kolonisation in Patagonien. Berlin: Landw. Ges. 1915. 66 p.
- Trieszt.* La conquista di Trieste: il problema economico del dominio italiano sull'Adriatico. Roma: Bontempelli 1915. 49 p.

*

- Dánia.* Die neuesten Reformmassnahmen zu Gunsten der inneren Kolonisation. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 4. p. 97—103.

33 Szociálpolitika, szegényügy

- Potthoff, H.* Krieg und Sozialpolitik. Jena: Diederichs 1915. 37 p.

*

- Albrecht, H.* Ansiedlung von Kriegsinvaliden. ZWohnungsw. 1915. 13, 19. p. 245—51; 20. p. 261—66.
- Czettler J.* A földművelő rokkant katonák jövője. MagyGazdákSz. 1915. máj.—jun. p. 160—172.
- Damaschke, A.* Zehn Beiträge zum Kampf um die Kriegerheimstätten. Bodenref. 1915. 26, 9. p. 57—66.
- Fischer, E.* Der Krieg u. das sozialistische Werden. AnnSozPol. 1915. 4, 1—2. p. 74—132.
- Katona B.* A háborús év szociálpolitikája. SzociálpolSz. 1915. 5, 5—6. p. 134—44.
- Kraus, S.* Das Schicksal der beschränkt Erwerbsfähigen. ZArmenw. 1915. 16, 5—6. p. 88—103.
- Stapel, W.* Kriegerheimstätten. Bodenref. 1915. 26, 12. p. 355—61.
- Thielemann.* Die öffentliche Armenpflege, ihr Recht und ihre Beschränkung. SozKultur. 1915. 35, 5. p. 275—91.
- Wolff, H.* Die Arbeiterfürsorge im Kriege 1904. JBNationalök. 1915. 104, 5. p. 650—713.

331 Munkáskérdés

- Angell, N.* War and the workers. London: Nat. Labour Pr. 1915. 63 p.
- Bowley, A. L.* The war and employment. London: Milford 1915. 21 p.
- Czwalina, R.* Die wirtschaftliche und soziale Lage der technischen Privatangestellten in der deutschen Elek-

tro-Industrie. Berlin: Springer 1914. 100 p.

- Ludwig, J.* Die wirtschaftliche und soziale Lage der Wanderarbeiter im Grossherzogtum Baden. Karlsruhe: Braun 1915. VIII, 186 p.

Sievers, O. Die Erwerbsmöglichkeiten während des Weltkrieges u. nach d. Friedensschluss. Berlin: Schargel 1915. 62 p.

Verein für Sozialpolitik. Auslese u. Anpassung der Arbeiterschaft in der Schuhindustrie u. in einem oberschles. Walzwerke. Von R. Watteroth u. F. Syrup. München: Duncker 1915. VIII, 218 p. (Schriften des Vereins, 153.)

*

Jenssen, O. Zur Charakteristik der englischen Arbeiterbewegung. Neue-Zeit. 1915. 33. 2, 3. p. 81—90.

Leipart, Th. Die gemeinsamen Interessen der Arbeiter und der Industrie. SozialistMh. 1915. 1, 7. p. 342—47.

Die Neugestaltung der Arbeitsvermittlung. SozPrax. 1915. 24, 31. p. 718—21.

Die regelmässigen Wanderungen der Landarbeiter innerhalb Italiens. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 4. p. 104—15.

Schlüter, H. Die amerikanischen Arbeiter während des Krieges. Neue-Zeit. 1915. 33. 2, 1. p. 14—21; 2. p. 42—49.

Winnig, A. Die deutsche Arbeiterbewegung u. der Krieg. AnnSozPol. 1915. 4, 1—2. p. 133—48.

Ziese, K. H. Über die von den Gewerkschaften angestrebte „Monopolisierung der Arbeitsvermittlung“. DWirtschZ. 1915. 11, 11. p. 313—23.

331.15 Egyeztetés, békéltetés

Beman, L. T. Selected articles on the compulsory arbitration of industrial disputes. 2. ed. New York: Wilson 1915. 51, 147 p.

Suffern, A. E. Conciliation and arbitration in the coal industry of America. Boston: Houghton Mifflin 1915. 21, 376 p.

*

Fisher, W. C. Field of workmen's compensation. AmEconRev. 1915. 5, 2. p. 121—278.

Röhling. Die Beilegung von Arbeitsstreitigkeiten im Eisenbahnbetriebe der Vereinigten Staaten von Amerika. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 575—82.

331.2 Munkabér

Barassi, L. Il contratto di lavoro nel diritto positivo. 2. ed. Vol. 1. Milano: Soc. Editr. 1915.

*

Braun, A. Erneuerung der Tarifverträge. *NeueZeit* 1915. 33. 2, 13. p. 385—393.

Fehlinger, H. Határbérhivatalok. *SzociálpolSz.* 1915. 5, 5—6. p. 150—55.

Hammond, M. B. Wages boards in Australia. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 2. p. 326—61.

331.4 Női- és gyermekmunka

Bullock, E. D. Selected articles on child labor. 2. ed. New York: Wilson 1915. 26, 238 p.

Kaufmann, H. Die Frauenarbeit in der schweizerischen Industrie. Zürich: Rascher 1915. 119 p.

*

Der Ersatz der Männerarbeit durch Frauenarbeit während des Krieges. *SozPrax.* 1915. 24, 40. p. 921—26.

Gaebel, K. Die Beeinträchtigung der Kindererziehung durch die mütterliche Erwerbstätigkeit. *ZArmenw.* 1915. 16, 5—6. p. 103—10.

Heiss, C. Die Heimarbeit im rhein-mainischen Wirtschaftsgebiet. *SchmollersJB.* 1915. 39, 2. p. 393—420.

Heiss, C. Die jugendlichen Arbeiter in Deutschland. *SchmollersJB.* 1915. 39, 2. p. 381—92.

Persons, C. E. Women's work and wages in the United States. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 2. p. 201—34.

Rambousek, J. Kinderarbeit. *Concord.* 1915. 22, 11. p. 165—69.

Weiteres über den Einfluss des Krieges auf die Frauenarbeit. *Arch-Frauenarb.* 1915. 3, 2. p. 81—95.

331.823 Munkásvédelem

Preger, E. & Wilh. Lehmann. Grundzüge der Unfallverhütungstechnik und der Gewerbehygiene in Maschinenfabriken. Leipzig: Jänecke 1914. 94 p.

Rappard, W. E. La révolution industrielle et les origines de la protection légale du travail en Suisse. Berne: Stämpfli 1914. III, 343 p.

Schmidt, R. Der Arbeiterschutz in Deutschland. Berlin: Sozialist. Mh. 1915. 62 p.

*

Sommerfeld, Th. Hygiene der Achat-schleiferei. *Concord.* 1915. 22, 13, p. 197—204.

331.88 Szakszervezetek

Booth, C. Industrial unrest and trade union policy. New York: Macmillan 1914. 32 p.

*

Ausztria. Die österreichischen Gewerkschaften im Kriege. *ÖstVolkswirt.* 1915. 7, 35. p. 584—86.

Braun, A. Die Gewerkschaften vor, während und nach dem Kriege. *Gewerksch(Berl).* 1915. 19, 23. p. 371—74; 24. p. 387—91; 25. p. 401—4.

Die Einigkeit der deutschen Arbeiterbewegung in Gefahr. *Gewerksch(Berl).* 1915. 19, 27. p. 433—35.

Kampffmeyer, P. Die freien Gewerkschaften Deutschlands u. der Krieg. *AnnSozPol.* 1915. 4, 1—2. p. 149—76.

Kampffmeyer, P. Internationale Vereinbarungen und Arbeiterklasse. *SozialistMh.* 1915. 2, 12. p. 588—93.

Wright, P. G. The contest in congress between organized labor and organized business. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 2, p. 235—61.

333.32 Lakáskérdés

Thompson, Rob. Ellis. The history of the dwelling-house and its future. Philadelphia: Lippincott 1914. 172 p.

Vuoli, R. Il problema delle abitazioni nel diritto pubblico moderno. Roma: Vallardi 1915. 152 p.

*

Albrecht, H. Die Baugenossenschaften und der Krieg. *Concord.* 1915. 22, 9. p. 125—30.

Albrecht, H. Die Baugenossenschaften und der Krieg. *ZWohnungsw.* 1915. 13, 13. p. 173—79.

Altenrath. Die Baugenossenschaften und der Krieg. (2.) *Concord.* 1915. 22, 7. p. 96—103.

Heiss, C. Die Mieteinigungsämter und andere Probleme des Wohnungswesens während des Krieges. *Soz-Kultur.* 1915. 35, 5. p. 265—74.

Steinitz, K. Hausbesitzernot und Hypothekenamt. *SozPrax.* 24, 41. p. 951—55.

334 Szövetkezetek

Kretzschmar, H. Das ländliche Genossenschaftswesen im Königreich Sachsen. Stuttgart: Kohlhammer 1915. XVIII, 501 p.

Manfredi, F. Manuale per le cooperative di produzione, lavoro e agricole, ammissibili ai pubblici appalti. Pref.

di A. Verganini. Milano: Legazione d. cooperative 1915. XIII, 247 p.

Müller, H. Konsumgenossenschaftliche Entgleisungen. Zürich: Rascher 1915. XVI, 431 p.

Petersen, N. Handbuch für Kreditgenossenschaften. Oldenburg: Littmann 1915. VIII, 144 p.

*

Der Moskauer Verband der Konsumgenossenschaften und das ländliche Konsumgenossenschaftswesen in Russland. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 4. p. 16—37.

38 Közgazdaság

Alberti, M. L'economia del mondo. Roma: Athenaeum 1915. 617 p.

Briefs, G. Untersuchungen z. klassischen Nationalökonomie. Jena: Fischer 1915. VII, 283 p.

Conrad, J. Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie. 1. T. Nationalökonomie. 8. Aufl. Jena: Fischer 1915. XVI, 460 p.

Del Vecchio, Gust. Teoria dello sconto. Roma: Athenaeum 1915. 115 p.

Fleischl, P. Versuch einer Theorie der Produktion. Leipzig: Duncker 1915. IV, 163 p.

Landauer, Karl. Die Theorien der Merkantilisten und der Physiokraten über die ökonomische Bedeutung des Luxus. München: Steinebach 1915. 145 p.

Leone, E. Lineamenti d'economia politica. Roma: Tip. editr. nat. 1915. VI, 675 p.

Oppenheimer, F. Weltwirtschaft und Nationalwirtschaft. Berlin: Fischer 1915. 84 p.

Peddy, J. T. First principles of production. London: Longmans 1915. 231 p.

Philippovich, Eug. Grundriss der politischen Ökonomie. 2. Bd. Volkswirtschaftspolitik. 2. Tl. 5. Aufl. Tübingen: Mohr 1915. XI, 459 p.

*

Lietmann, R. Über die Unterscheidung von Wirtschaft u. Technik. ZSozialwiss. 1915. 5. p. 287—296.

Mayr, G. Volkswirtschaft, Weltwirtschaft, Kriegswirtschaft. ArchRechtsphilos. 1915. 8, 4. p. 470—89.

Oberfohren, E. Die Idee der Universalökonomie bei Boisguillebert u. Argenson. WeltwirtschA. 1915. 5, 2. p. 213—233.

Pinner, F. Konjunktur des wirtschaftlichen Sozialismus. Bank. 1915. 4. p. 312—329.

Schlesinger K. Böhm-Bawerk. KözgazdSz. 1915. 53, 4. p. 245—56.

Schmidt, C. Zur Methode der theoretischen Nationalökonomie. Sozialist-Mh. 1915. 1, 10. p. 492—501.

Schulz-Mehrin. Nationalwirtschaft oder Weltwirtschaft? Techn&Wirtsch. 1915. 6. p. 213—218.

380.33 Töke Kapitalizmus

Ely, R. T. Property and contract in their relations to the distribution of wealth. Vol. 1—2. London: Macmillan 1915.

Marhefka, E. Krieg u. Kapitalsanlage. Hamburg: Hermes 1915. 55 p.

Nearing, S. Income; an examination of the returns for services rendered and from property owned in the United States. New York: Macmillan 1915. 17; 238 p.

380.36 Érték Ár

Bowley, A. L. Prices and carrings in time of war. London: Milford 1915. 23 p.

Bresciani, T. Di alcuni relazioni fra i prezzi presenti e futuri nel mercato dei prodotti. Roma: Athenaeum 1915.

*

Necco, A. I prezzi delle merci in Italia nel 1913. RiformaSoc. 1915. 26, 4—5. p. 361—77.

Németszág. Statistisches Amt. Zur Statistik der Preise. VJHStatDR. 1915. 24, 1. p. 1—50.

Lorenz, J. Die Elemente zur statistischen Erfassung der Kaufkraft des Geldes in der Schweiz. ZSchweiz-Statist. 1915. 51, 2. p. 132—42.

380.8 Gazdasági leírás

Ausztria. Handelsmuseum. Wirtschaftliche Verhältnisse Albaniens 1913. Wien: Handelsmus. 1915.

Barker, E. Modern Germany. London: Smith 1915. XI, 852 p.

Blaich, L. Three industrial nations; an industrial geography of England, Germany and the United States. New York: Am. Book Comp. 1915. 12, 366 p.

Buley, E. Chile; phisical features, natural ressources, means of communication, manufactures and industrial development. New York: Appleton 1914. 193 p.

- Buley, E.* North Brazil; physical features, natural resources, means of communication, manufactures and industrial development. New York: Appleton 1914. 216 p.
- Buley, E.* South Brazil; physical features, natural resources, means of communication, manufactures and industrial development. New York: Appleton 1914. 219 p.
- Bürklin, N.* Süd- und Mittelamerika unter dem Einfluss des Weltkrieges. Göttingen: Hapke 1915. VII, 184 p.
- Crini, Seb.* Conference di geografia economica. Catania: Libr. Minerva 1915.
- Dawson, W. Harbutt.* The evolution of modern Germany. New York: Scribner 1914.
- Enoch, C. Reginald.* Mexico. New York: Scribner 1914.
- Frahne, Karl.* Das Wirtschaftsleben Schwedens. Berlin: Ebering 1914. 166 p.
- Hubbock, J.* Russian realities. London: Lane 1915. XIV, 279.
- Konow, S.* Indien unter der englischen Herrschaft. Tübingen: Mohr 1915. VII, 142 p.
- Martinez, Alb. B. & Maur. Lewandowski.* The Argentine in the 20. century. 3. ed. Trad. by Bernard Miall. New York: Scribner 1915. 376 p.
- Mc Farlane J.* Economic geography. New York: Macmillan 1915. 5, 560 p.
- Praesent, Hans.* Antwerpen. Geographische Lage u. wirtschaftliche Bedeutung. Leipzig: Veit 1915. 39 p.
- Rogoyski, K.* Beitrag zur jetzigen wirtschaftlichen Lage Polens. Berlin: Kroll 1915. 40 p.
- *
- Cohn, E.* Ökonomische Verhältnisse Dänemarks unter dem Einfluss des Krieges. WeltwirtschA. 5, 2. p. 365—384.
- Lakos B.* Új Törökország. Huszadik-Száz. 1915. 4—5. p. 239—253.
- Leutwein, P.* Japans wirtschaftliche Weltstellung u. ihre Zukunftsaussichten. WeltwirtschWeltverk. 1915. 3. p. 42—45.
- Mackay.* Das ostasiatische Problem volks- und finanzwirtschaftlich betrachtet. DWirtschZ. 1915. 11, 9. p. 257—63.
- Vas F.* Ausztria közreműködése Magyarország gazdasági fejlődésében. KözgazdSz. 1915. 53, 5. p. 289—307.

380.9 Gazdaságtörténet

- Bland, A. E. etc.* English economic history. New York: Macmillan 1915. 20, 730 p.
- Cleary, P.* The church and usury. An essay on some historical and theological aspects of moneylending. St. Louis: Herder 1915. 13, 783 p.
- Dewey, D. R.* Financial history of the United States. 5. ed. New York: Longmans 1915. 37, 550 p.
- Mavor, J.* An economic history of Russia. Vol. 1—2. New York: Dutton 1914.
- Schnapper-Arndt, G.* Studien z. Geschichte der Lebenshaltung in Frankfurt a. M. während d. 17. u. 18. Jahrh. T. 1—2. Frankfurt a. M.: Baer 1915.
- Vogel, W.* Kurze Geschichte der deutschen Hanse. München: Duncker 1915. 99 p.
- *

- Leonhard, R.* Flurgemeinschaft und Feudalität. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 333—80.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

- Beumer, W.* Deutschlands Wirtschaftslage während des Krieges. Essen: Baedeker 1915. 33 p.
- Carli, F.* La ricchezza e la guerra. Milano: Treves 1915. 328 p.
- Dix, A.* Deutschland im Wirtschaftsleben seiner Gegner. Berlin: Ziemsen 1915. 77 p.
- Fuchs, K. J.* Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege. Tübingen: Mohr 1915. III, 75 p.
- Herkner, Heinr.* Krieg u. Volkswirtschaft. Berlin: Heymann 1915. 30 p.
- Herz, L.* Die Wirtschaftslage in England. Berlin: Politik Verl. 1915. 31 p.
- Jaffé, E.* Volkswirtschaft und Krieg. Tübingen: Mohr 1915. 30 p.
- Levy, H.* Die neue Kontinentalsperre. Berlin: Springer 1915. 50 p.
- Oppel, A.* Die wirtschaftlichen Grundlagen der kriegführenden Mächte. Leipzig: Veit 1915. 48 p.
- Plenge, Joh.* Der Krieg u. die Volkswirtschaft. Hildesheim: Borgmeyer 1915. 200 p.
- Pompecki, J. F.* Die Bodenschätze der Kampfgebiete in ihrer Bedeutung für uns und unsere Feinde. Tübingen: Kloeres 1915. 24 p.
- Raineri, Salvatore.* Le ripercussioni della conflagrazione sulla economia

- mondiale 1914. Torino: Paravia 1915. 80 p.
Schmid, Ferd. Kriegswirtschaftslehre. Leipzig: Veit. 1915. VI, 150 p.
Schmidt, Pet. Weltwirtschaft u. Kriegswirtschaft. Zürich: Füssli 1915. 23 p.
Stresemann, Gust. Englands Wirtschaftskrieg gegen Deutschland. Stuttgart: D. Verl. Anst. 1915. 40 p.
Stuart, C. A. V. Der Wirtschaftskrieg. Bonn: Marcus 1915. 42 p.

*

- Crohn, H. F.* Argentinien im deutsch-englischen Wirtschaftskampfe. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 223—56.
Eulenburg, F. Die deutsche Volkswirtschaft im Kriege. SchmollersJB. 1915 39, 2. p. 31—100.
Fitger, E. Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1915 11, 10. p. 290—95; 12. p. 345—49.
Gruntzel, J. Österreichs Volkswirtschaft im Kriege. WeltwirtschaftA. 1915. 5, 2. p. 317—330.
Halmi Gy. A világháború gazdasági indító okai és várható következményei. MagyarMérnök. 1915. 69, 19. p. 91—94; 20. p. 99—102; 21. p. 103—5; 22. p. 107—9; 24. p. 123—25.
Hartung, H. Italien u. der Krieg. BankA. 1915. 18. p. 299—308.
Hüttenschwiller. Der Krieg und die schweizerische Volkswirtschaft. Soz-Kultur. 1915. 35, 4. p. 239—42.
Herit, G. Die Wirtschaftslage in der Türkei. Handelsmus. 1915. 30, 13. p. 189—91.
Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1915. 11, 8. p. 234—39.
Mendel, J. Zur finanziellen u. wirtschaftlichen Lage der Türkei. Techn-&Wirtsch. 1915. 6. p. 219—226.
Mertens. Die wirtschaftliche Lage Russlands an der Hand des Entwurfes zum Reichsbudget 1915. Arch-Eisenbahnw. 1915. 4. p. 811—39.
Die Rückwirkungen des Krieges auf die Wirtschaftsverhältnisse Argentiniens. Handelsmus. 1915. 30, 16. p. 233—37.
Schairer, E. Deutschlands künftige Wirtschaftstätigkeit in einer siegreichen Türkei. WeltwirtschaftWeltverk. 1915. 3. p. 39—42.
Székely A. Háborús pénzügyi, ipari és szociálpolitika Németországban és nálunk. HuszadikSzáz. 1915. 6. p. 329—339.
Varga J. A világháború gazdasági következményei. HuszadikSzáz. 1915. 4—5. p. 220—238.

- Varga J.* Háború és közgazdaság. KözgazdSz. 1915. 53, 3. p. 152—60; 4. p. 257—71.
Waltershausen, A. S. v. Weltwirtschaft u. Weltkrieg. WeltwirtschaftA. 1915. 5, 2. p. 292—316.

381.2 Vállalat, vállalkozás

- Beutinger, E.* Das Submissionswesen. Leipzig: Scholtze 1915. 235 p.
Egyesült-Államok. Kongresszus. Proceedings of the Conference of American mayors on public policies as to municipal utilities. Philadelphia: Amer. Acad. of polit. and soc. science. 1915. VI, 357 p.
Faehre, H. Die Organisation der Ziegel-Verkaufsvereinigungen. Berlin: Verl. d. Tonindustrie Ztg. 1915. XII, 138 p.
Harms. Die Überführung kommunaler Betriebe in die Form der gemischt-wirtschaftl. Unternehmung. Berlin: Springer 1915. IV, 168 p.
Preische, E. Die Praxis der Gründung einer Aktiengesellschaft. Dresden: Hörisch 1915. 64 p.
Schmidt, K. Das Rentabilitätsproblem bei der städtischen Unternehmung. Stuttgart: Kohlhammer 1915. VII, 105 p.
Wittmann, P. Die Rentabilität der städtischen Gasanstalt München. München: Steinbach 1915. 46 p.

*

- Blue, F. K.* Automatic regulation of monopoly by competitive investment. AmEconRev. 1915. 5, 2. p. 303—10.
Crüger, H. Die Genossenschaften während des Krieges. ArchRechtsphilos. 1915 8, 4. p. 500—12.
Dix, A. Wirtschaftliche Kriegsorganisationen. DWirtschaftZ. 1915. 11, 10. p. 381—90.
Liefmann, R. Amerikanische Trustpolitik u. ihre Beurteilung im Lichte der ökonomischen Theorie. WeltwirtschaftA. 1915. 5, 2. p. 331—349.
Liefmann, R. Monopoly or competition as the basis of a government trust policy. QuartJIEcon. 1915. 29, 2. p. 308—25.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

- Deventer, J. H.* Handbook of machine shop management. New York: Mc Grave-Hill 1915. 8, 374 p.
Dicksee, L. R. Business methods and the war. Cambridge: Univers. Press 1915. 71 p.

Dicksee, L. R. & H. E. Blain. Office organization and management. New York: Pitman 1914. 7, 306 p.

Halsey, F. A. Methods of machine shop work. New York: Mc Graw-Hill 1914. 186 p.

Knoepfel, C. E. Installing efficiency methods. New York: Engineering Magazine 1915. 8, 258 p.

Lockwood, J. H. The creation of wealth; modern efficiency methods. Cincinnati: Standard Publ. 1915. 225 p.

Panzerbieter, H. Exakt-wissenschaftl. Methode z. graph. Ermittlung von Materialverlusten im Betriebe. Hannover: Rechts-, Staats- u. Sozialwiss. Verl. 1915. 19 p. 17 T.

Winternitz, E. Der moderne technische Fabriksbetrieb. 2. Aufl. Wien: Hölder 1915. X, 210 p.

*

Thompson, C. B. Scientific management in practice. QuartJIEcon. 1915. 29, 2. p. 262—307.

381.63 Közélelmezés

King, C. L. Lower living costs in cities. New York: Appleton 1915. 8, 355 p.

Poroszország. Ministerium d. Innern. Lehrkursus für Redner. Volksernährung im Kriege. Berlin: Hobbing 1915. VII, 277 p.

Ruttman, W. J. Der Brotkrieg. Würzburg: Kabitzsch 1915. III, 96 p.

Schumacher, H. Deutsche Volksernährung und Volksernährungspolitik im Kriege. Berlin: Heymann 1915. VII, 92 p.

Verein für Sozialpolitik. Produktion, Absatz, Preisbildung von Molkereierzeugnissen. Beiträge v. E. Jahn, Hübner, H. Geiger, K. Teichert. München: Duncker 1915. V, 423 p. (Schriften d. Vereins, 140, 3.)

Vogel, W. Die überseeische Getreideversorgung der Welt. Berlin: Mittler 1915. 40 p.

*

Albrecht, H. Ernährungsfragen. Concord. 1915. 22, 10. p. 147—51.

Eggenschwyler, W. Produktionsfortschritt und Teuerung. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 101—50.

Szabó F. Háborús idők közlelmezési tanulságai. KözgazdSz. 1915. 53, 4. p. 217—44.

Zitzen, E. G. Die Organisation der Lebensmittelverschaffung. SozPrax. 1915. 24, 28. p. 641—46; 29. p. 665—69.

382 Bányászat

Bartonec, F. Über die geologisch-montanistischen Verhältnisse des südwestlichen Teiles von Polen. Wien: Manz 1915. 4 p. 1 T.

Brockdorff. Die Deckung des Erzbedarfes des oberschlesischen Hochöfen. Kattowitz: Böhm 1915. VIII, 119.

Cantrill, T. C. Coal mining. New York: Putnam 1914. 159 p.

Frech, F. Kohlennot u. Kohlenvorräte im Weltkriege. Leipzig: Veit 1915. 37 p.

Krahmann, M. Krieg und Montanindustrie. Berlin: Simion 1915. 32 p.

383 Mezőgazdaság

Costacero y Velasco, M. Cuestiones agrarias y sociales. Madrid: Gomez Fuentenebro 1915. 104 p.

Guarnieri, Felice. La questione agraria nel cremonese. 1. Conduttori di fondi e contadini. Cremona: Interessi Cremonesi 1915. 156 p.

Hill, T. E. The open door to independence; making money from the soil. Chicago 1915. 448 p.

Keiser. Landwirtschaft und Krieg. Wiesbaden: Berchtold 1915. 14 p.

Kuhnert, R. Der Flachs, seine Kultur u. Vorarbeitung. 2. Aufl. Berlin: Parey 1915. VIII, 147 p.

Lautenschlager, F. Die Agrarunruhen in den badischen Standes- und Grundherrschaften im Jahre 1848. Heidelberg: Winter 1915. XI, 94 p.

Németsország. Landwirtschaftsfragen zur Kriegszeit. M.-Gladbach: Volksver. Verl. 1915. 20 p.

Reventlow, E. Landwirtschaft und Volkskraft. Leipzig: Wolff 1915. 40 p.

Rümker & Warmbold. Kriegsmassnahmen für Ackerbau u. Viehzucht. Berlin: Parey 1915. 26 p.

Strebel, E. Der Krieg und die deutsche Landwirtschaft. Stuttgart: Ulmer 1915. 43 p.

Tanner, Karl. Agrarökonomische Untersuchungen zum schweizerischen Zivilrechte. Bern: Wyss 1915. III, 184 p.

Ziegelroth. Die deutsche Erde und ihre Nährkraft. Frankfurt a. O.: Richter 1915. 59 p.

*

Jaeger, E. Die agrarische Bewegung der 80-er und 90-er Jahre. (4.) Soz-Kultur. 1915. 35, 4. p. 210—26.

- Landwirtschaft und landwirtschaftlicher Export Dänemarks. Handelsmus. 1915. 30, 25. p. 361—63.
Seltmann R. Az orosz agrárreform. HuszadikSzáz. 1915. 6. p. 313—328.

383.1 Földbirtokpolitika

- Eychmüller, Frdr.* Grundstücksmarkt und städtische Bodenpolitik in Ulm 1870—1910. Stuttgart: Kohlhammer 1915. VIII, 87 p.
Göbel, E. Der ländliche Grundbesitz u. d. Bodenzersplitterung in der preuss. Rheinprovinz. Kiel 1915. IV, 132 p.

*

- Dezasse F. gr.* A hollandiai nép telkesítési munkálatai. MezőgazdSz. 1915. 33, 5. p. 160—63; 6. p. 192—96.
Eberstadt, R. Grossstädtische Bodenpreise. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 257—72.

383.49 Erdészet

- Flury, Philipp.* La Suisse forestière. Lausanne: Payot 1914. X, 208 p.

384 Iparpolitika

- Boyley, A. L.* The effect of the war on the external trade of the United Kingdom. Cambridge: Univers. press. 1915. 55 p.
Brandt, O. Die deutsche Industrie im Kriege. Berlin: Heymann 1915. VIII, 263 p.
Burrows, H. L. English industry and trade. New York: Macmillan 1915. 7, 208 p.
Epstein, J. H. Unser industrieller Zweikampf mit England. Dresden: Böhmer 1915. 29 p.
Heringa, A. Freetrade and protectionism in Holland. Haarlem: Willink 1914. IX, 160 p.
Laur, E. Industrie und Landwirtschaft. Zürich: Rascher 1915. 27 p.
Marconcini, Federico. L'industria domestica salariata nei rapporti interni e internazionali. Pref. di A. Lord. Torino: Bertinatti 1915. 847 p.
Sclaverano, G. B. L'industria politica dello zucchero. Torino: Unione Tipogr. 1915. 260 p.

*

- Poppelreuter, R.* Industrie und Bankgewerbe. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 151—68.
Schuchart, Th. Zur Frage der Wiederschaltung der deutschen Industrie. Techn&Wirtsch. 1915. 5. p. 184—191.

384:— Egyes iparágak

- Arnold, J. O.* British and German steel metallurgy. London: Milford 1915. 20 p.
Chapman, S. J. The war and the cotton trade. Oxford: Univers. Press 1915. 23 p.
Delden, W. van. Studien über die indische Juteindustrie. Leipzig: Duncker 1915. VIII, 182 p.
Entscheff, G. Die Industrie Bulgariens mit bes. Berücks. der Mehl- und Wollindustrie. Zürich: Rascher 1915. 243 p.
Ferretti, M. L'industria cotoniera. Milano: Marucelli 1915. 260 p.
Garbe, A. Bezugsquellenbuch der deutsch. Eisen- u. Stahlindustrie, Metallindustrie, Maschinenindustrie u. verwandter Gewerbe. Hannover: Garbe 1915. 870 p.
Grossmann, H. Krieg und chemische Industrie. Berlin: Simion 1915. 32 p.
Knauer, Frdr. Vogelschutz u. Federnindustrie. Wien: Braumüller 1914. 160 p.
Nasse, L. Krieg und Metallindustrie. Berlin: Simion 1915. 32 p.
Reuther, Otto. Die Entwicklung der Augsburger Textilindustrie. Diessen v. München: Huber 1915. 88, 6 p.
Schlipp, K. Die württembergische Akkordeon- und Harmonikaindustrie. Stuttgart: Kohlhammer 1915. VIII, 139 p.
Schrödter, E. Die Eisenindustrie unter dem Kriege. Berlin: Linden 1915. 32 p.
Stickelberger, Eman. Versuch einer Geschichte der Gerberei. Berlin: Springer 1915. 95 p.
Wick, Wilh. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des schweiz. Braugewerbes. Zürich: Füssli 1914. XX, 230 p.

*

- Aubin, G.* Die Leineweberzechen in Zittau. JBNationalök. 1915. 104, 5. p. 577—649.
Glafey, H. Deutschlands Textilindustrie im Kriege. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 4. p. 97—101.
Oetiker, K. Die Standorte der schweizerischen Industrien der Lebens- u. Genussmittel. ZSchweizStatist. 1915. 51, 2. p. 143—76.
Weinwurm, E. Der Einfluss des Krieges auf die Malz- und Bierfabrikation in Österreich. Handelsmus. 1915. 30, 14. p. 205—8.

385 Közlekedés

Hirsch. Wirtschafts- u. Verkehrsfragen im Kriege. Essen: Baedeker 1915. 36 p.

Johnsohn, C. Highways and byways of California. New York: Macmillan 1915. 11, 323 p.

385.3 Postaügy

Melville, F. J. The postage stamp in war: Brixton: Melville 1915. 128 p.

Wittiber, Hugo. Tarifwesen u. Tarifpolitik im Fernsprechverkehr von Ort zu Ort unter bes. Berücks. der deutschen Verhältnisse. Stuttgart: D. Verlagsges. 1915. VIII, 115 p.

*

Maurer V. A m. kir. államvasutak postaszállítási kötelezettsége. Magyar Mérnök. 1915. 69, 15. p. 75—76.

385.5 Vasútügy

Ceresto, G. B. Le strade vicinali. 3. ed. Torino: Unione Tipogr. 1915. 196 p.

Hedrich, Otto. Die Entwicklung des schleswig-holsteinischen Eisenbahnwesens. Kiel: Lipsius 1915. VIII, 196, 20 p.

Hess, R. H. & H. B. Whaling. Outlines of American railway transportation. Madison: Wis. democrat. pr. 1915. 208 p.

Hooper, W. E. Railroad accounting. New York: Appleton 1915. 11, 461 p.

Richey, A. S. Electric railway handbook. New York: Mc Graw-Hill 1915. 832 p.

Tomlinson, W. The North-Eastern Railway; its rise and development. New York: Longmann 1915. 16, 820 p.

*

Bálint J. Közgazdaságunk és vasút-politikánk a háború után. Közgazd-Sz. 1915. 53, 5. p. 308—24.

Edwards. Der Einfluss der Frachtkosten auf die Preise der Massengüter. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 583—631; 4. p. 762—810.

Die Eisenbahnen Deutschlands, Englands und Frankreichs in den Jahren 1909—1911. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 632—61.

Die Eisenbahnen der Erde 1909—1913. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 509—23.

Erweiterung und Vervollständigung des preussischen Staatseisenbahnnetzes im Jahre 1915. ArchEisenbahnw. 1915. 4. p. 743—61.

Zur Frage der öffentlich-rechtlichen

Regelung der Eisenbahnerlöhne in den Vereinigten Staaten von Amerika. ArchEisenbahnw. 1915. 4. p. 840—45.

Köhler, F. Die türkischen Bahnkonzessionen u. der Weltkrieg. WeltwirtschWeltwerk. 1915. 1—2. p. 7—10.

Die königl. württembergischen Staatsbahnen in den Jahren 1912 u. 1913. ArchEisenbahnw. 1915. 4. p. 862—73.

Die königlich bayerischen Staatseisenbahnen in den Jahren 1912 u. 1913. ArchEisenbahnw. 1915. 4. p. 850—61.

Krakauer, V. Der Krieg und die italienischen Eisenbahnen. OstVolkswirt. 1915. 7, 37. p. 616—17.

Krakauer. Das Problem der Neuordnung der österreichischen Staatsbahnverwaltung. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 524—52.

Krakauer, W. Der internationale Eisenbahnverkehr nach dem Kriege. Handelsmus. 1915. 30, 23. p. 337—39.

Kuntzemüller, A. Der internationale Eisenbahn-Personenverkehr im Kriege. WeltwirtschWeltwerk. 1915. 1—2. p. 13—16.

Overmann. Die niederländische Rheinbahngesellschaft. ArchEisenbahnw. 1915. 4. p. 846—49.

Die Reichseisenbahnen in Elsass-Lothringen und die Wilhelm-Luxemburg-Bahnen in 1913. ArchEisenbahnw. 1915. 3. p. 662—98.

385.6 Hajózás

Cassi, G. Il Mare Adriatico, sua funzione attraverso i tempi. Milano: Hoepli 1915. XX, 352 p.

Dressler, W. Der europäische Schifffahrtsverkehr nach Australien. München: Duncker 1915. XI, 190 p.

Hongh, B. Olney. Ocean traffic and trade. Chicago: La Salle Extension Univ. 1914. 438 p.

Hutchinson, Lincoln. The Panama Canal and international trade competition. New York: Macmillan 1915. 12, 283 p.

Owen, D. Ocean trade and shipping. New York: Putnam 1914. 9, 277 p.

Spethmann, Hans. Der Kanal mit seinen Küsten u. Flottenstützpunkten. Leipzig: Veit 1915. 42 p.

Vogel, W. Geschichte der deutschen Seeschifffahrt. 1. Bd. Berlin: Reimer 1915.

Zeno, R. Storia del diritto marittimo nel Mediterraneo. Roma: Athenaeum 1915. XII, 200 p.

*

Zimmermann. Die Beförderungspreise der österreichisch-ungarischen Donau- und die Eisenbahnen. (2.) Arch-Eisenbahnw. 1915. 3. p. 553—74.

386 Kereskedelmi politika

Barolin, Joh. C. Der Hundertstundentag. Vorschlag zu einer Zeitreform unter Zugrundelegung des Dezimalsystems im Anschluss an ein analoges Bogen- u. Längenmass. Wien: Braummüller 1914. 142 p.

Kempe, C. R. Das Recht, zu täuschen! Dresden: Eichgraben 1915. 74 p.

Schwab-Felisch, H. Der Begriff der Warenqualität in der Sozialökonomik. Karlsruhe: Braun 1915. VIII, 88 p.

Sturges, K. M. American chambers of commerce. New York: Moffat 1915. 13, 278 p.

*

Móricz M. Árúüzlet és moratórium. KözgazdSz. 1915. 53, 6. p. 400—3.

Patterson, E. M. Cooperation among retail grocers in Philadelphia. Am-EconRev. 1915. 5, 2, p. 279—91.

386.2 Külkereskedelem

Ebeling, H. Wirtschaftliche Probleme bei dem deutsch-englischen Zuckerhandel. Karlsruhe: Braun 1914. VIII, 150 p.

Hauptmann, E. Deutschlands Stellung auf dem Weltmarkte. Stuttgart: Bonz 1915. 72 p.

Lefons, B. A. La lotta commerciale e la guerra. Firenze: Rossini 1915. 156 p.

Pipia, M. Lo stato di guerra e i contratti commerciali. Milano: Soc. editr. 1915.

Welter, K. Die Exportgesellschaften und die assoziative Exportförderung in der Schweiz im 19. Jahrh. Bern: Stämpfli 1915. IX, 124 p.

*

Bishop, A. L. Commercial attachés and the expansion of foreign trade. Am-EconRev. 1915. 5, 2. p. 292—39.

Ferenczi J. Magyarország 1913. évi külkereskedelme. KözgazdSz. 1915. 53, 5. p. 325—37.

Flügler. Deutsch-österreichische Handelspolitik. SozKultur. 1915. 35, 6. p. 321—33.

Földes, B. Zur Theorie vom internationalen Handel. JBNationalök. 1915. 104, 6. p. 763—807.

Hummel, A. Die Aussichten der Ver-

einigten Staaten auf Gewinnung der südamerikanischen Märkte. DWirtschaftZ. 1915. 11, 12. p. 354—59.

Jacobs, P. Der englische Handelskrieg gegen Deutschland. SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 183—222.

Meinhard, F. Rückwirkungen des Weltkrieges auf den Handelsverkehr der Balkanstaaten. WeltwirtschaftWeltverk. 1915. 3. p. 47—51.

Oppel, A. Der Baumwollhandel in Bremen. WeltwirtschaftA. 1915. 5, 2. p. 385—397.

Die Vereinigten Staaten in ihren Handelsbeziehungen vor und während des Krieges. DWirtschaftZ. 1915. 11, 13. p. 425—32.

386.3 Vámpolitika

Gerloff, W. Der wirtschaftliche Imperialismus u. d. Frage d. Zolleinigung zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn. Stuttgart: D. Verl. Anst. 1915. 35. p.

Haushalter, F. Deutsch-österreichische Zolleinigung. München: Lindauer 1915. 35 p.

Losch, H. J. Der mitteleuropäische Wirtschaftsblock u. d. Schicksal Belgiens. Leipzig: Hirzel 1915. 43 p.

Sieghart, R. Zolltrennung und Zolleinheit. Wien: Manz 1915. VII, 413 p.

*

Heimann, H. Zur Beschränkung des Stickerei-Veredlungsverkehrs mit der Schweiz. DWirtschaftZ. 1915. 11, 12. p. 345—49.

Hellauer. Über ein Zollbündnis mit Österreich-Ungarn. DWirtschaftZ. 1915. 11, 7. p. 193—201.

Keller, Karl. Ein deutsch-österreich-ungarischer Zollverein? SchmollersJB. 1915. 39, 2. p. 295—333.

Luckwaldt, F. Bismarck und die Rückkehr zum Schutzzoll 1879. Recht&Wirtschaft. 1915. 4, 4. p. 89—92.

Philippovich, E. Die Grösse der Produktion von Rohstoffen als Grundlage einer wirtschaftlichen Vereinigung zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Recht&Wirtschaft. 1915. 4, 4. p. 114—17.

Schmidt, F. Die Zollvereinigung Deutschlands mit Österreich-Ungarn. SozKultur. 1915. 35, 4. p. 226—34.

Stolper, S. Ein Zollunionsgegner. Ost-Volkswirt. 1915. 7, 27. p. 425—29.

Varga, E. Der Plan eines deutsch-österreich-ungarischen Zollverbandes. NeueZeit 1915. 33. 2, 8. p. 241—248.

387 Pénz- és hitelügy

- Jolles, L.* Im Reich des Geldes. Berlin: Schuster 1915. 352 p.
Nitti, F. Il capitale straniero in Italia. Bari: Laterza 1915. 150 p.
Schinckel, M. Unsere Geldwirtschaft vorher, jetzt und nachher. Düsseldorf: Düsseldorfer Ztg. 1915. 18 p.
Withers, H. War and Lombard Street. New York: Dutton 1915. 8, 171 p.

*

- Schinckel, M.* Unsere Geldwirtschaft vorher, jetzt u. nachher. BankA. 1915. 14. p. 235—241.

387.1 Bankügy

- Conant, C. A.* A history of modern banks of issue. 5. ed. New York: Putnam 1915. 13, 783 p.
Falco, A. Contabilità bancaria. Milano: Hoepli 1915. 289 p.
Harris, R. S. Practical banking. Boston: Houghton Mifflin 1915. 9, 309 p.
Jöhr, A. Die schweizerischen Notenbanken. 1826—1913. Bd 1—2. Zürich: Füssli 1915.
Obst, G. Das Bankgeschäft. Bd 1—2. Leipzig: Poeschel 1915.
Sánchez de Toca, J. Los bancos de emission y la política economica de la guerra moderna. Madrid: Ratés 1915. XXVII, 447 p.
Santoponte, Giov. Il nuovo regime dell'emissione bancaria agli Stati Uniti. Roma: Athenaeum 1915. 22 p.
Vermes Zs. Bankszervezet. Szeged: Endrényi 1915. 92 p.
Weber, A. Depositenbanken und Spekulationsbanken. 2. Aufl. München: Duncker 1915. XVI, 384 p.

*

- Jacusiél, M.* Auskünfte des Bankiers über seine Kunden. BankA. 1915. 13. p. 221—226.
Lansburgh, A. Die Berliner Grossbanken im Kriegsjahre 1914. Bank. 1915. 4. p. 293—311.
 Die Rechnungsabschlüsse von neun grösseren schweizerischen Handelsbanken für das Jahr 1914. ZSchweiz-Statist. 1915. 51, 2. p. 111—31.

387.2 Takarékpénztárak

- Mader-Keller, Karl.* Das Sparwesen der Schweiz. Zürich: Leemann 1914. II, 32 p.
Wulfsohn, L. Die Postsparkassen. Zürich: Grütliverein 1915. 42 p.

*

- Seidel.* Der Krieg u. die Sparkassen. ZSozialwiss. 1915. 5. p. 269—286.
Stampfli, A. Konjunktur u. Spargelder. ZSchweizStatist. 1915. 51, 2. p. 177—81.

387.4 Pénz Valuta

- Carboneri, Giov.* La circolazione monetaria nei diversi stati. Vol. 1. Roma: Tip. d. Unione ed. 1915.
Federn, W. Krieg und Währung. Wien: Manz 1915. 32 p.
Germanikus. Geld und Geldwesen mit bes. Berücks. der Kulturentwicklung des Deutschen Reiches. Leipzig: Dietrich 1915. 68 p.
Gross, P. Über d. Wert unseres Geldes nach d. Kriege. Wien: Manz 1915. 32 p.
Helbing, Phil. Das Geld u. der Krieg. Stuttgart: Muth 1915. 16 p.

*

- Rényi A.* Észrevételek a pénz lényegének kérdéséhez. KözgazdSz. 1915. 53, 6. p. 390—99.
Wagemann, E. Der Bankzinsfuss in Papierwährungsländern. Schmollers-JB. 1915. 39, 2. p. 169—82.

387.6 Értékpapir Értéktőzsde

- Angiolini, Mario.* Discipline legislative e regolamentari sulle borse, sui mediatori e sulle tasse per i contratti di borsa in Italia. Milano: Pirola 1915. XXII, 300 p.
Göschen, G. J. Theorie der auswärtigen Wechselkurse. Berlin: Prager 1915. XII, 132 p.
Ludewig, H. Geldmarkt u. Hypothekenbank-Obligationen. München: Duncker 1915. X, 148 p.
Santoponte, G. Idebiti pubblici i corsi dei titoli di stato e la guerra. Roma: Athenaeum 1915.
Wagner, Frdr. Kapital-Anlage in Wertpapieren. 2. Aufl. Leipzig: Tobies 1915. 71 p.

*

- Eschwege, L.* Ausländische Effekten als Nationalreserve. Bank 1915. 5. p. 420—427.
Georgiades, L. A. La Graecia ed i cambi esteri. RiformaSoc. 1915. 26, 4—5. p. 329—39.
Porri, V. Il sistema del cambio aureo. RiformaSoc. 1915. 26, 4—5. p. 378—82.

387.7 Hitelügy

- Kruse, Joh.* Wie beschafft man sich Hypotheken von Hypothekenbanken

- und Sparkassen. Dortmund: Niederdeutsche Verl. Anst. 1915. 95 p.
- Michel, E.* Barzahlung und Kreditverkehr in Handel und Gewerbe in d. Prov. Posen. München 1915. IV, 91 p. (Münchener Volkswirtsch. Stud. 133.)
- Morman, J. B.* The principles of rural credits. New York: Macmillan 1915. 18, 296 p.
- Steup, Heinr.* Das lokale Kreditgeschäft der Berliner Grossbanken. Berlin: Klockow 1915. 49 p.

*

- Eggenschwyler, W.* Zerstörung des Weltkredits u. ihre Gefahren. Bank. 1915. 5. p. 427—436.
- Eschwege, L.* Auf dem Wege zur Hypothekarreform. Bank. 1915. 6. p. 512—519.
- Der landwirtschaftliche Betriebskredit in Portugal und seine Reorganisation. InternAgrarRdsch. 1915. 6. 4. p. 67—77.
- Sokal, M.* Militärlieferungen und Kredit. ÖstVolkswirt. 1915. 7, 43. p. 717—20.

388 Biztosításügy

- Blaschke, E.* Die Technik des Pensionsversicherungsgesetzes. Wien: Manz 1915. VIII, 111 p.
- Capeller, E. H.* Der Versicherungswert industrieller Erzeugnisse. Hannover: Rechts-, Staats- u. Sozialwissensch. Verl. 1915. 54 p.
- Hess, K.* Organisationsformen u. Konzentrationstendenzen in d. deutschen Lebensversicherung. Stettin: Hessland 1915. 53 p.
- Menzel, H.* Das englische Feuerversicherungsgeschäft in Deutschland und der Krieg. Breslau: Kern 1915. 43 p.
- Mudgelt, B. D.* The total disability provision in American life insurance contracts. Philadelphia: Am. Acad. of Pol. & Social Sc. 1915. 11, 83 p.
- Royce, J.* War and insurance. London: Macmillan 1914. XLVIII, 96 p.
- Weiland, E.* Die deutsche Feuerversicherung und der Krieg. Wien: Manz 1915. 21 p.
- Zartman, L. W.* Life insurance. 2. ed. rev. by W. H. Price. New Haven: Yale Univ. 1914. 17, 408 p.
- Zartman, L. W.* Property insurance. Rev. by W. H. Price. New Haven: Yale Univ. 1914. 17, 408 p.

*

- Feilchenfeld, L.* Die bisherigen ärztlichen Erfahrungen u. ihre Bedeutung für die Lebens- u. Unfallversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. 3. p. 316—337.
- Gruner, E.* Beitrag zur Frage eines Versicherungs-Monopols. ZVersicherungswiss. 1915. 3. p. 257—301.

388.4 Munkásbiztosítás

*

- Arbeiterversicherung und Volkswohlfahrtspflege. Concord. 1915. 22, 11. p. 161—63.
- Behr-Prinnov.* Statistische Grundlagen für eine allgemeine Mutterschaftsversicherung. DStatZentralBl. 1915. 7, 4. p. 105—10.
- Fischer, E.* Die Grundlage der Arbeitslosenversicherung. SozialistMh. 1915. 2, 11. p. 536—43.
- Hitze.* Zur Würdigung der deutschen Arbeiterversicherung. SozKultur. 1915. 35, 6. p. 333—36.
- Hoffmann.* Kriegsfragen der Sozialversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. 3. p. 301—316.

389 Állami pénzügy

- Bamberger, G.* Finanzvorschläge. Berlin: Heymann 1915. 42 p.
- Murray, R. A.* Principi fondamentali di scienza pura delle finanze. Firenze: Libr. d. Voce 1915.
- Seitz, H. K.* Schweizerische Anleihepolitik in Bund, Kantonen u. Gemeinden. Zürich: Füssli 1915. VI, 285 p.

*

- Adams, T. S.* Separation of state and local revenues. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 131—39.
- Gerloff, W.* Die Finanzen Italiens. DWirtschaftZ. 1915. 11, 14. p. 401—9.
- Hofrichter, A.* Finanzpolitisches aus Österreich. NeueZeit 1915. 33. 2, 10. p. 303—313.
- Kautsky, K.* Ökonomische Wirkungen der Staatsschulden. NeueZeit 1915. 33. 2, 1. p. 1—13.

389 : 355 Háború pénzügyei

- Helfferrich, K.* Kriegsfinanzen. Stuttgart: D. Verl. Anst. 1915. 56 p.
- Grossmann, E.* Die Deckung der schweizerischen Mobilisationskosten. Zürich: Rascher 1915. 28 p.
- Jèze, G.* Les finances de guerre de l'Angleterre. Paris: Girard 1915. 248 p.

- Meisel, F. & A. Spiethoff.* Österreichs Finanzen und der Krieg. 2. Aufl. München: Duncker 1915. 38 p.
- Wall, W. W.* The war and our financial fabric. London: Chapman 1915. XVIII, 224 p.

*

- Heimann, H.* Das Lieferungswesen im Bereiche der Heeresverwaltung. JB. Nationalök. 1915. 104, 6. p. 808—20.
- Köbner, F.* Einfluss des Weltkrieges auf die Finanzen Frankreichs. Bank-A. 1915. 15. p. 251—257.
- Die Kriegskosten der Entente. Öst-Volkswirt. 1915. 7, 34. p. 567—70.
- Lansburgh, A.* Grundsätzliches zur Frage der Kriegsentschädigung. Bank. 1915. 3. p. 199—213; 4. p. 329—338; 5. p. 410—420.
- Sparkapital u. Staatsanleihe. Bank. 1915. 6. p. 520—527.
- Steuern oder Monopole. Gewerksch-(Berl). 1915. 19, 22. p. 353—55; 23. p. 369—70.
- Williams, W. M. J.* British finance and the European war. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 44—58.

389.2 Állami adók és illetékek

- American Academy of Political and Social Science.* Readjustments in taxation. Philadelphia: The Academy 1915. 271 p.
- Buñi, S.* Le imposte dirette in Italia. Napoli: Piero 1915. XXIII, 641 p.
- Burrows, R.* The new income tax in relation to the war and business. London: Newberry 1915. 32 p.

*

- Ausztria.* Branntweinsteuererhöhung. ÖstVolkswirt. 1915. 7, 41. p. 681—84.
- Benedek S.* Kivételes adózási kedvezmények a hadiállapot folytán. AdóIII Sz. 1915. 4, 6. p. 246—50.
- Bernard, A. D.* Annual reassessment versus the unearned increment tax. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 202—13.
- Blakey, R. G.* Amending the federal income tax. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 32—43.
- Boyle, J. E.* The relation between federal and state taxation. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 59—64.

- Fellner F.* Az egyenes adók reformja. AdóIII Sz. 1915. 4, 4. p. 129—35; 5. p. 185—90; 6. p. 241—46.

- George, R. E.* Assessed versus real values of real estate in Pennsylvania. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 158—67.

- Harrington, J.* The inheritance tax. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 87—94.

- Harrison, S. M.* The disproportion of taxation in Pittsburgh. AnnAmAcad. 1915. 58, 174. p. 168—82.

- Howe, S. T.* The central control of the valuation of taxable subjects. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 112—30.

- James, A. E.* Taxation of intangible property. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 95—104.

- Judson, F. N.* The extent and evils of double taxation in the United States. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 105—11.

- Kennan, K. K.* The Wisconsin income tax. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 77—86.

- Köppe, H.* Die Besteuerung der Kriegsgewinne. DWirtschZ. 1915. 11, 13. p. 380—88.

- Komin J.* Háborús veszteségek adómentessége. AdóIII Sz. 1915. 4, 5. p. 190—94.

- Polak, E.* Reduction of tax on buildings in the city of New York. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 183—88.

- Krakauer, V.* Die Frage einer Erbschaftssteuer in Österreich. Öst-Volkswirt. 1915. 7, 31. p. 509—14.

- Milliet, E. W.* Zur Frage der eidgenössischen Tabakbesteuerung. Z-SchweizStatist. 1915. 51, 2. p. 191—93.

- Murphy.* What properties should be exempt from taxation. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 189—93.

- Nearing, S.* The recent increase in land values. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 149—57.

- Pastoriza, J. I.* The Houston plan of taxation. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 194—97.

- Peters A. J.* The underwood tariff act as a producer of revenue. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 12—14.

- Philippovich, E.* Die Steuern in Österreich und Deutschland. ÖstVolkswirt. 1915. 7, 35. p. 580—84.

- Robinson, A.* The heavier land tax. AnnAmAcad. 1915. 58, 147. p. 198—201.

Rota, R. La tassa del pane a Torino ed una relazione quasi inedita di Camillo Cavour. *RiformaSoc.* 1915. 26, 4—5. p. 301—21.

Schiff, M. L. Some aspects of the income tax. *AnnAmAcad.* 1915. 58, 147. p. 15—31.

Seligman, E. R. A. Newer tendencies in American taxation. *AnnAmAcad.* 1915. 58, 147. p. 1—11.

Shortt, A. Municipal taxation in relation to speculative land values. *AnnAmAcad.* 1915. 58, 147. p. 214—21.

Spiethoff, A. Zinsgeld. *ÖstVolkswirt.* 1915. 7, 30. p. 492—95.

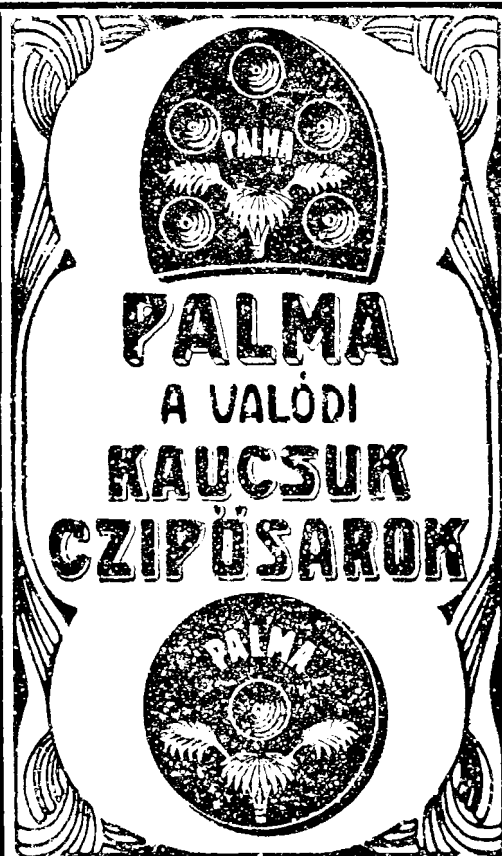
U'Ren, W. S. Single tax. *AnnAmAcad.* 1915. 58, 147. p. 222—28.

Wilcox, D. F. Taxation of public utilities. *AnnAmAcad.* 1915. 58, 147. p. 140—48.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá baresi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre .. . . . . 16 K

Félévre .. . . . . 8 »

Negyed évre .. . . . . 4 »

Díszpéldány egész évre .. 50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándécul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A $4\frac{1}{2}\%$ -os és $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek. *)

- Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem intéhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasúti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méreteres lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy Vezseny hajóállomást folyó évi augusztus hó 31-ikével az összforgalom számára ismét megnyitja.

Budapest, 1915. évi augusztus hó 30-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy Vezseny állomást árvíz miatt folyó hó 14-ével további intézkedésig az összforgalom számára megszünteti.

Budapest, 1915. évi szeptember hó 13-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy a Budapest—Eötvös-téri hajóállomásról d. u. 12.30-kor és Dömösről este 7 órakor induló személyszállítással egybekött terherjáratot a jelenlegi viszonyokra és a főváros élelmezésére való tekintetből további intézkedésig továbbra is fenntartja.

Budapest, 1915. évi szeptember hó 27-én.

Az igazgatóság.

A gabonabehozatali jegyek meghonosításáról.

I.

A gabonabehozatali jegyek rendszere a német közgazdasági és kereskedelempolitikai törekvéseknek lejellemzőbb műve. A mily egyszerű és logikus ez az intézmény eredeti alakjában, oly bonyolulttá és belpolitikai szempontból is keményen vitatottá lett az által, hogy olyan gazdaságpolitikai területekre is áttelepítették, a melyeken kihatásai szinte már át sem tekinthetők. Ez pedig tisztán a német agráriusok mohóságának köszönhető, a kik alig hogy egy ujjat megkaptak, mindjárt az egész kezét akarták és politikai hatalmukkal lassan-lassan magukhoz is vonták. Így történt, hogy a gabonabehozatali jegyek vonatkozásaikban túlterhelte rendszerének éppen a lényege nemcsak a szélesebb néprétegek, de még a német közgazdaságot elméletileg és gyakorlatilag ismerő emberek előtt is homályban maradt és ez a homály nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez intézménynek oly sok ellensége lett. Természetes, hogy az összességet érintő intézményes rendelkezések, ha teljesen fel nem foghatók s végeredményben meg nem ítélnélők, bizalmatlanságot keltenek és ellenséggel találkoznak.

Kétségtelen azonban, hogy a viszonyokat alaposan ismerők a behozatali jegyrendszert — régebbi egyszerű és észszerű alakjában — a német kereskedelmi és vámpolitika felülmulhatatlanul működő eszközének tartják.

Az idevágó közgazdasági irodalom, valamint a kérdésnek a nyilvánosság előtt, a parlamentben, a napi sajtóban stb. való tárgyalása a következő alapvéleményeket szűrte le.

A gabonabehozatali jegy rendkívül hasznos intézménynek bizonyult a német mezőgazdaság, gabonakereskedelem, folyam- és tengerhajózás s a vasuti forgalom szempontjából különösen az alábbi közgazdasági törekvések szolgálatában:

a) A behozatali jegy, vagyis a kivitt gabonamennyiségek fejében a kilépő vámhivatal részéről kiállított tanusítvány, a mely azután idegen országbeli gabonaneműek behozatala alkalmával a vám lefizetésére fel-

használható: egyszerűsíti a belföld és a külföld különböző minőségű gabonájának kicserélését. Különösen jelentékeny szerepük van a behozatali jegyeknek ott, ahol a belföldi gabona egészben vagy részben nem felel meg a belszükséglet követelményeinek és kívánatos, hogy e mennyiségek az országban távolabbi területekre vagy pedig a külföldre kerüljenek.

E mennyiségeknek a belföldön való továbbításánál a behozatali jegyekből származó előny szembeötlő lesz, ha meggondoljuk, hogy ez intézmény nélkül vámtechnikai szempontból mily nehézkes volna pl. a Pomerániában vagy Posenben termelt és a nyugatnémetországi fogyasztási területeknek szánt északnémet búza kereskedelmi forgalmának lebonyolítása. Az északnémet búza, amelynek szállítása a vasuti fuvardíjak nagysága miatt csak hajón lehetséges, így Königsbergben, Danzigban vagy Stettinben hajóra rakva elhagyja a német vámterületet, a hová ismét csak a tengeri és rajnai szállítás után Emmerichbe, Mannheimba, Ludwigshafenba stb. kerül vissza. A gabonabehozatali jegy teszi lehetővé, hogy noha e szállítmányok külföldön is keresztül haladnak, egész tengeri útjukon a — csakis így elkerülhető — vámzár nélkül a legegyszerűbb módon jutnak el rendeltetési helyükre.

Az árúnak a német vámterületről való kilépésekor behozatali jegy állittatik ki, amelyet, ha nem is ugyanazon, de hasonló fajú és azonos mennyiségű árú belföldre való visszajutásakor kirovando vámösszeg fizetésénél használnak fel. A külfölddel való forgalomban szintén a leg-egyszerűbb és a legmegbízhatóbb módon könnyíti meg a szükséges külföldi mennyiségek behozatalát, valamint az illető termelő területen fölösleges és ennél fogva ott kevésbé értékelte belföldi minőségeknek a külföldre kívánczozó kivitelét. De azt is lehetővé teszi, hogy a behozott külföldi búzának a belföldivel való keverése által a hazai termés minősége feljavíttassék, mi által a belföldi fogyasztásnak jobb s nagyobb keresletnek örvendő minőség állhat rendelkezésére. Ez a keverék (amelyben a belföldi és ehhez illő külföldi minőségek egymást mintegy kiegészítik) alkalmasabb és nagyobb kelendőségnek örvendő kiviteli cikké is válik, mint a milyen a belföldi termék eredetileg volt.

b) A német gabonakinálat túltengése esetén a behozatali jegy a német termelőközpontokban megakadályozza az áraknak a világpiaczi árszínvonal alá való sülyedését, a mennyiben — noha a belforgalom a védővámrendszer oltalma alatt áll — lehetővé teszi, hogy a belföldi termékek a világpiaczkok forgatagába jussanak és ily módon a versenyt más országok ott eddig egyedülálló czikkeivel sikeresen fölvehessék.

Hogy ez így van, az kitűnik abból a tényből is, hogy a német gabonakereskedelem nem csupán régi kiviteli összeköttetéseit elevenithette fel,

hanem még oly felvevő területeken is tudott tért hódítani, a melyekre előbbi vámpolitikai érőkben gondolnia sem lehetett. E tekintetben legyen elég az Olaszországba és ideiglenesen Ausztria-Magyarországba és Oroszországba is irányuló kiviteli tevékenységre utalnunk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e kiviteli lehetőségek egy részétől nem lehet elvitatni bizonyos erőszakolt jelleget, a melynek oka egyedül arra a sajnálatos körülményre vezethető vissza, hogy a kiviteli jegyek felhasználhatóságát természetükkel össze nem férő érvényesülési körre terjesztették ki. E vámpolitikai intézmény ily módon a német közgazdaság számára bizonyos tekintetben a védővámok folytán előállott károk correctivumául szolgált; viszont kétségtelen, hogy másfelől a behozatali jegyek a védővámrendszer támaszai, különösen azokon a vidékeken, a hol túltermelés van. Megállapítható, hogy a védővámrendszerrel különben szükségszerűen együttjáró bizonyos csereforgalmi merevség a behozatali jegyek intézménye által volt elkerülhető a kereskedelem s az egész gazdasági élet hasznára. A német külkereskedelmi forgalom kedvező számadatai, a melyek a magas védővámok daczára évenként emelkedő irányzatot mutatnak, teljesen megbízható statisztikai vizsgálódások szerint jelentékeny részben a behozatali jegyrendszer hatásának tudhatók be. Egyben azonban teljességgel megdönti azt a védővámos tételt, a mely a közgazdaság legmagasabb eszményét abban látja, ha az ország másokra való utaltság nélkül önmaga képes lehetőleg összes szükségleteit kielégíteni. Ellenkezőleg áll a dolog: a statistika a védővámrendszer daczára, évenként emelkedő külforgalmi számadatokat tüntet fel.

c) A kínálat túltengése idején is a behozatali jegyek kedvező hatással vannak a pénzforgalomra. Közelfekvő, hogy a gyors értékesítés követelményével nem igen egyeztethető össze, ha az árúk aránytalanul nagy kínálata és meg nem felelő kereslete esetén (a mi különösen nyomban aratás után szokott elfordulni) a gabonát nagy mennyiségekben a belföldön kellene beraktározni, arra számítva, hogy az később esetleg kedvezőbb árakon lesz értékesíthető. Ez eljárás nemcsak azt eredményezné, hogy jelentékeny beraktározási, karbantartási költségek, valamint különösen nagy pénzszükség idején alig elviselhető kamatveszteségek állanának elő, hanem bizonyos, hogy a nemzeti vagyonnak egy része meg volna kötve, a forgalomtól s a további kereseti tevékenységtől el volna zárva. A behozatali jegyek lehetővé teszik a hazai keresletet felülmúló kínálatnak ily módon való kiáramlását a külföldre, nyitva hagyva azt a lehetőséget, hogy egy későbbi időpontban az árú gyakran, aránylag kedvezőbb árak és feltételek mellett beszereztessek, illetve pótolassék. Nem lehetetlen az sem, hogy ennek a pótlásnak később, a világpiaczi helyzet tisztázódása után

a kivitel alkalmával elért áraknál drágábban kell megtörténnie. Ennek a bizonyos tekintetben speculatiós számításnak a sikere a behozattal vagy kivittel foglalkozók számára azonban épp úgy a conjuncturának és kihasználásának helyes megítélésétől függ, mint a gabonakereskedelem többi nagy vállalkozásainál. Előrelátó arbitrage segítségével e kockázatok jelentékenyen enyhíthetők, legalább is azokban az esetekben, a mikor bizonyos kiviteli művelet már jóelőre abban a feltevésben történik, hogy azt majd megfelelő behozatal fogja követni. A túlkorai kivitel e kedvezőtlen momentumát agrárországokban enyhébben lehet megítélni, annál is inkább, mivel ilyenkor főleg a termelőország saját szükségletét meghaladó termékekről van szó, a mely árúmenyiségeknek megfelelő quantumok visszahozatala tulajdonképpen nem is elengedhetetlenül szükséges; a hátrányos mozzanat tehát csak abban áll, hogy az eladások alacsonyabb árakon történtek, mintha az értékesítés a későbbi magasabb árak időszakában következett volna be. Ezek a túlkorai és épp ezért kevésbé előnyös export-eladások, a melyeket a későbbi kedvező conjunctura elhamarkodottaknak bélyegez, mezőgazdasági országokban egyébként behozatali jegyek nélkül is épp úgy megtörténhettek volna. A mig nem agrárországokban, mint pl. a Németbirodalomban egyik aratástól a másikig terjedő időszakban a kalászosok termékeiből nem visznek ki többet, mint a mennyit behoznak (a mely bizonyosság a behozatali jegyek érvényesülési körének túlnagy kiszélesítése következtében ma egyáltalában nincs meg) addig — a rendszer hosszabb érvényességi tartalmát feltételezve — a vázolt kiviteli tevékenységből származó károk a más alkalommal ellentétes irányú, tehát az eladásokat követő alacsonyabb árak felszínre jutása esetén mutatkozó előnyökkel kiegyenlítődnek. Mindent összegezve, a behozatali jegyek intézménye Németországban igen áldásos volt, de csakis az eredeti, korlátozott érvényesülési területen.

Az által, hogy a behozatali jegyek intézményét olyan irányban fejlesztették, hogy felhasználásukat nemcsak nem hasonló terményfajták behozatali vámjának fizetésénél, hanem még csak nem is mezőgazdasági cikkek importálásánál is megengedték, valamint az által, hogy az intézmény rugalmasságát némely irányban túlfeszítették, e kiváló gazdaságpolitikai eszközt bizonyos tekintetben diszcreditálták. E helyen csak a behozatali jegyekről szóló szabályzat 1. és 9. §-aira utalok, a melyek nem csupán a tényleg exportálók számára engedik meg a behozatali jegy kiállítását, hanem azok számára is, a kik a gabonát valamely magánraktárba elhelyezik, feltéve, hogy az elraktározás hatóság közbenjöttével történt; a szabályzat tehát a beraktározást a kivittel azonosítja.

Az intézménynek a határtalanba való elszélesítése következtében, az

állam pénzügyi érdekeinek érintetlensége is szenvedett, mert kétségtelen, hogy oly esztendőben, midőn a gazdag aratás folytán s a behozatali jegyek érvényesülési körének túlnagy bővítése következtében egy bizonyos kalászos fajtából nagyobb volt a kivitel, mint a behozatal, a többletmennyiségekre nézve a behozatali jegyben feltüntetett vámösszeg tulajdonképpen valóságos kiviteli jutalom jellegével bírt. Ha Németországban az illetékes körök megmaradtak volna a rendszer eredeti alakjánál s ha különösen az érdekeltek étvágya étkezés közben nem növekedett volna és nem követelték volna folytonosan a rendszer továbbfejlesztését, akkor kétségtelenül nem állt volna elő az a főképpen a fogyasztókörök képviselőiből toborzódott ellentábor, a mely viszont a maga mértéktelen gyűlöletében úgy látszik képtelen a megkülönböztetésekre s a mely szőröstül-bőröstül az egész intézménynek a kereskedelempolitika teréről való elsöprését követeli.

Mindezek daczára a jövő kétségtelenül a behozatali jegyeké, noha bizonyos, hogy lehetőleg az eredeti alakjára kell majd a fogyasztók érdekeit megillető engedékenységgel az intézményt visszafejlesztteni. Magától értetődő, hogy a német behozatali jegyek jövője, s ez intézmény átalakítása, tovább-, illetve visszafejlesztése a jövő kereskedelmi szerződési időszakban a többi szerződő felek, illetve államok magatartásától is fog függni.

II.

Nem szorúl bizonyítgatásra, hogy a német behozatali jegyek rendszerét nem vehetjük át alakjuk, tartalmuk és kivitelük egyszerű másolatában. Magyarország mezőgazdasági viszonyai alapjukban mások, mint a német iparállaméi. Azért mindaz, a mi a német mintájú gabonabehozatali jegyek viszonyaink által meghatározott módon és mértékben való meghonosítása mellett szól, nem kevésbbé méltó a megfontolásra; sőt a németországi tapasztalatok arra mutatnak, hogy ez a rendszer még inkább alkalmazható mezőgazdasági államban, mint az ipari Németországban, a hol az intézmény ujság volt s eredeti alakjában mégis bevált. Kétségtelen, hogy e vámpolitikai eszköz hatásai nálunk hasonlíthatatlanul kedvezőbbek lennének, mint egy ipari jellegű országban. Termelési, fogyasztási és kiviteli viszonyaink, valamint behozatali lehetőségeink mérlegelése alapján a problémát két kérdésre kell szétválasztanunk. Külön kell tárgyalni: 1. az árpára és külön 2. a kenyérmagvakra (búza és rozs) vonatkozó behozatali jegyek kérdését.

Nem lehetne elvitatni bizonyos fokú jogosultságot olyan törekvésektől sem, a melyek az intézményt a zab külforgalmára is kiterjesztenék. Hiszen elképzelhető, hogy a behozatali jegyek (épp úgy, mint egyéb ter-

mékeknél, pl. különösen az alább tárgyalandó tengerinél) itt is eredményeznének a minőség feljavítását magával hozó bizonyos csereforgalmat. Utalunk azokra a cseh és morva szép nehéz zabminőségekre, a melyek a külföldön bizonyára a régi méltánylásra találnának; ezek pótlására Cseh- és Morvaországba könnyebb fajta magyar zab, viszont Magyarországba — kedvező fuvardíjtelek mellett — balkán eredetű zab volna szállítható. Mielőtt a részletek tárgyalásába bocsátkoznám, kifejezést kell adnom a „behozatali jegy“ elnevezést illetőleg annak, hogy értelemzavarónak és illogikusnak tartom a kivített tanusító jegynek ily elnevezését. „Vámviszatérítési jegy“, vagy „vámkiegyenlítési bárcza“, vagy más megfelelő kifejezést kellene nézetem szerint választanunk.

Statistikailag igazolható tény, hogy az új kereskedelmi szerződések érvénybenléte óta Németországba irányuló árpakivittelünk komolyan hanyatlott és a német kereskedelmi viszonyokba beavatottak szerint ez a hanyatlás a kereskedelmi szerződések tartama alatt nemcsak hogy állandó lesz, hanem még teljesebbé válhat. Az árpabehozatali jegyeknek hazánkban való meghonosítása ez irányzattal minden bizonynnyal szembe szállhatna, a mennyiben Németországba irányuló sörárpakivittelünket újból fellendítené, sőt föltéve, hogy Németország vámpolitikai természetű ellenrendszabályokkal nem gördítene akadályokat e törekvéseink elé, esetleg az előbbi színvonalra emelhetné. Ez által Magyarország ismét visszanyerhetné árpájának legtermészetesebb és legelőkelőbb fogyasztási területét.

E törekvéseink támaszpontokat nyernének az újabban megváltoztott bajor malátaadótörvény határozányaiban — legalább a bajor fogyasztási területet illetőleg —; e törvény ugyanis az ürtartalom megadóztatásáról a súly megadóztatására tért át. Szakemberek előtt világos, hogy a törvény e megváltoztatása által a könnyebb súlyú árpának Bajorországba való behozatali lehetőségei megszorodtak (tehát jórészen a magyar eredetűnek is). A régebbi, az ürtartalmat alapul vevő megadóztatás ugyanis — mivel a könnyebb fajtákat aránytalanul nagyobb mértékben sújtotta, mint a nehezebbeket — a könnyebb minőségi súlyú árpamennyiségek jórészt tisztán ebből a számítástechnikai okból a kivittől elzárta.

Nem hagyhatjuk itt felemlítés nélkül, hogy a német kereskedelmi szerződés érvényének első időszakában a fölemelt védővámom kívül a sörárpa és egyéb árpa közti vám-megkülönböztetés is megnehezítette a magyar árpa kivitelét Németországba. Az árpavámszabályzat hiányainak jóvoltából az alacsonyabb (eredetileg takarmányárpára szóló) vámtétel mellett Németországba behozott árpamennyiségek nagyrészt a malátakészítés céljaíra lehetett felhasználni; természetesen a magyar árpa-

kiviteli lehetőségek rovására. Ezen a bajon csak az árpa szabályellenes használatáról szóló törvény megalkotása segített; de segített: többé igazán nem lehet attól tartani, hogy az 1·30 márkás vám alá eső takarmányárpát malátakészítés, illetve sörfőzés céljára fogják felhasználni.

E törvény megalkotását siettette az úgy Németországban, mint nálunk kifejtett agitatio. Az e sorok írója által feltárt tények (l. erről a németbirodalmi gyűlésen Rösicke képviselőnek 1908. évi márczius hó 16-án tartott beszédét, illetve az erről szóló jegyzőkönyvet), ellentmondást nem tűrő módon igazolták be az alacsonyabb vámtétel mellett Németországba behozott árpának sörfőzési célokra való akadálytalan és kétségtelen felhasználását. Szembetűnő módon mutattam rá az északi és német mezőgazdaság érdekei között e tekintetben fennálló ellentétre. Ennek bizonyítása teljes mértékben megnyerte a német mezőgazdaság képviselőit is azon törekvések számára, melyekkel sikerült megszüntetni azokat a visszaéléseket, a melyeket azok, a kik az árpa denaturálása által óhajtották megoldani a kérdést, nem voltak képesek elnyomni. Így a törvény éppen a német mezőgazdaság képviselőjének energikus fellépése folytán lépett életbe, de a viszonyokat alaposan ismerők szerint ez éppen a magyar árpatermelők kiviteli érdekeire hat a legjótékonyabban, a mennyiben a különbözeti vámnak legalább ezt az egy rendkívül hátrányos következményét megszüntette.

Itt említhetjük fel, hogy a mindnyájunk előtt oly emlékezetes 1912-es évjárat adatai kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy mily jogosult volt az e visszaélések ellen viselt folytonos harcz. Ha e küzdelmet nem folytattuk volna annyi energiával, s ha nem jött volna létre az említett törvény, úgy kétségtelen, hogy a közelmúltban igen nagy mennyiségű szerb, román és orosz 1·30 márkával elvámolt takarmányárpát exportáltak volna Németországba és használták volna ott fel még az eddiginél is jelentékenyebb mértékben sörgyártási célokra. Ugyanis a malátagyártási időszak kezdetén, a mi árpánk árszinvonala az 1912. évi nyár időjárási viszonyai és aratási eredményei következtében a 4 márkás vámnak hozzáadásával oly magasságot ért el, hogy a német sörfőzők még könnyebben szánhatták volna rá magukat silányabb minőségek felhasználására. Sörfőzdék, a melyek régebbi időkben gyöngébb minőségek felhasználásától visszariadtak, most megbarátkoztak ezekkel. Mert a hazai termék, a melynek ára métermázsánként (franco németországi elhelyezési terület) 24—26 márka között ingadozott, igen nehezen volt elhelyezhető ugyanakkor, a mikor a vegyelemzések a szerb és román eredetű minőségeknek a megszokottnál sikerültebb színvonalára engedtek következtetést. E magas árak az érvényben lévő sörárakkal összeegyeztethetők nem voltak.

Ha meggondoljuk, hogy ez időben a sörgyártás céljaira szolgáló és (a törvénnyel való ellentétbe jutást kikerülendő) valóban 4 márkával elvámolt szerb és román árpa még mindig olcsóbbnak bizonyult, mint a hazai termék, akkor fogalmunk lehet arról, hogy mennyivel több ily provenientiájú árpa került volna akkor hazai árpa helyett Németországba, ha mint azelőtt, most is, 1.30 márkával vámoltatott volna el. Határozott meggyőződése, hogy mivel különösen ez időszakban a Németországban malátakészítés céljaira felhasznált szerb és román árpaminőségek a technika haladása folytán bizonyos tekintetben kielégítő eredményeket adtak, — az árpa elvámolása körül elharapódzott visszaéléseket megakadályozó törvény létrejövetele nélkül — Németországba irányuló árpaexportunk nagy mértékben még csökkent volna.

Ezzel a főtárgyunktól némileg eltérő kitéréssel természetesen nem szándékunk azt bizonyítani, hogy e törvény most már mindazokat a káros hatásokat kiküszöbölte, a melyek a német árpavédővám következményei. Csak arra óhajtottam rámutatni, hogy a védővámmal egyidejűleg életbeléptetett különbözeti vámszabályok fogyatékoságával üzött visszaélések megszüntethetők. Árpakivitelünknek a német árpavám felemelése által okozott nagy károsodása nézetem szerint leghatályosabb módon főleg az által volna elkerülhető, ha nálunk is meghonosítanák az árpa-behozatali jegyek intézményét. E lépés Németország árpavámpolitikáját kétségkívül bizonyos tekintetben ellensúlyozhatná.

A háború után remélhetőleg beálló rendes viszonyok között az árpabehozatali jegyek meghonosításából áldásos csereforgalom állana elő: silányabb minőségű takarmányárpa Szerbiából, Bulgáriából s más Balkán országokból behozható, a hazai sörárpa ismét kivihető lenne, míg a mezőgazdaságunkban és állattenyésztésünkben szükséges takarmányárpa-szükségletünk a vázolt módon az aldunai országokból volna jórészen fedezhető. A behozatali jegy a Balkán-államokkal való kereskedelmi szerződéses tárgyalásokban, mint hatékony compensatiós eszköz is szerepelhetne, ha a velünk szerződő feleknek más gazdasági előnyök ellenszolgáltatásaképpen azt nyújthatnók, hogy árpájuk nagy részét a Monarchiába vámmentesen exportálhatják.

Sem magán-, sem pedig közgazdasági szempontból nem menthető az a visszasság, hogy nálunk gyakran használnak fel oly minőségű árpafölösleget is takarmány gyanánt, a mely még külföldön jóminőségű sörárpaként lett volna felhasználható. E gazdasági hátrány kétségtelenül csak azért állhatott elő, mert árpafölöslegünket feldolgozó iparunk (maláta- és sörgyáraink) feldolgozni nem tudta és a vámvédelemmel elzárkozó külföldre e készleteket nem szállíthattuk.

A mi e kényszerhelyzet magángazdasági oldalát illeti, úgy bizonyára

téves föltevés, hogy árpatermelő gazdáinkra kisebb hátrány belföldi, jobb minőségű és kiviteli lehetőséget nem találó árpafölöslegeinket inkább takarmány céljaira felhasználni, mint a szükséges takarmányárpa-mennyiségeket külföldről behozni abban a félelemben, hogy ez esetben az árpa árának általános színvonala süllyedne. Vagy más szavakkal: nem lehet mezőgazdaságunknak nagyobb érdeke a magas árpaár, ha mellette a sörárpa egyrészét takarmányképp használjuk fel, mint a valamivel alacsonyabb ár, (melyet esetleg a külföldi takarmányárpa behozatala idézhetne elő, a mely azonban nagyobb sörárpamennyiségek kivitelét mozdíthatná elő.

Ha a magas árakat bálványozó hazai gazdakörök nem ragaszkodtak volna oly csökönyösen az utóbbi évek emelkedő árszínvonalához, akkor bizonyára sokkal nagyobb árpamennyiség került volna kivitelre, mert akkor a külföld, vagy legalább is Németország inkább lett volna felvevőképes, mint így, a midőn magas áraink következtében a hazai árpának Németországba hozatala az ottani iparra nézve már nem lehetett előnyös. Alacsonyabb árak esetén sokkal nagyobb kiviteli tevékenységet fejthetünk volna ki. A mennyiben az export-tevékenységből származó haszon esetleg nem ért volna föl az árszínvonal kárával, még akkor is teljes bizonyossággal bekövetkezett volna e compensatio azáltal, hogy külföldi takarmányárpát sokkal olcsóbban szerezhettünk volna be céljainkra.

Az a számítás tehát, hogy inkább exportáljunk kisebb mennyiséget magas árakon, mintsem, hogy nagyobb készleteket általában és aránylag olcsóbban importáljunk a sörárpa exportképessé tétele után előállandó takarmányhiány fedezésére — teljességgel helytelen. Különösen szembeötlik ez akkor, ha meggondoljuk, hogy a kivitel lehetetlensége és megszűnése folytán a behozatali országok a jövőben árpánknak felhasználásáról lassacskán leszoknának. Ez a tény hozzájárulna ahhoz, hogy a kivitelre kerülő készletek évről-évre kisebbek legyenek; végre előreláthatólag a kivitel teljesen megszűnnék, a mi annál végzetesebb, mert a már egyszer elveszett elhelyezési területek mindig nehezen hódíthatók vissza; más országok lépnek versenytársakként helyünkbe, sőt az is megtörténhetik, hogy az eddig behozatalra szoruló ország (saját termelési képességének a lehető legnagyobb fokozása és feljavítása által) az új viszonyokra berendezkedik és saját maga fedezi szükségletét vagy ennek legalább is nagy részét. Ily esetekben az eddig bármily közkedveltségnek örvendő nyersanyagról való leszokás az illető ország ipara önfentartásának valóságos alaptörvényévé válik. Mert a külföldről importált nyersanyag túlhajtott árait az ezekkel nem arányos gyártmányárakkal összeegyeztetni nem képes. Magának a német kereskedelemnek is (a melynek az árpatermelő külföldi országgal való összeköttetése rendes

körülmények között nagyobb hasznót nyújt, mint a belföldön bevásárolt árú forgalombahozatala útján létrejött üzlet) be kell látnia, hogy az egyébként jobban keresett behozott cikkek kikészítése, ha egyszer a gazdaságosság követelményével nem fér össze, meg kell, hogy szűnjék. Az e téren tapasztalható hibák és mulasztások, sajnos, máris éreztetik hatásukat a hazai árpa Németországba irányuló kivitelének apadásában. A hazai árpatermelők által követelt és Németországban részben meg is fizetett árak következtében (a melyek köztudomás szerint 1906. óta állandóan magasabbak voltak, mint az alacsony német árpavámok idején) a német maláta- és söripár hozzászokott ahhoz, hogy korábban fogjon hozzá a sokkal olcsóbb belföldi árpa földolgozásához. A német ipar, az eladdigi felfogásokkal ellentétben, azt kezdte tapasztalni, hogy az árpaföldek megművelési technikája s az aratási eljárás javulása, valamint a jobb vetőmag kiválasztása által a német árpa közepes jó aratású esztendőkből már szeptember végétől kezdve czélszerűen feldolgozható és így a szerződéses vámterületről importált árpa felhasználása mind rövidebb időtartamra szorítható s ezzel maga a behozott mennyiség jelentékenyen alábbszállítható. Csak Kissling tanárnak a weihenstephani magtermelő állomásán kifejtett tevékenységére és munkáira utalok, a melyek szerint előreláthatólag sikerülni fog oly német árpafélét előállítani, a mely korai csirázó képessége által a régebbi fajtáknál alkalmasabb a malátakészítésre.

E súlyos következmények egyedül a magas (4 márkás) német vámtétel folytán nem állhattak volna elő, sokkal inkább írhatók ezek a hátrányok az előbb vázolt gazdasági magatartás (a sörárpának inkább takarmány céljaira való felhasználása, mint ennek olcsóbb külföldi fajtákkal való pótlása) rovására, a melynek következtében a szerződéses vámterületen az árpa árszínvonala mesterségesen még magasabbra emelkedett, mint a német 2 márkás vám idején. E magas árak, melyekhez még a vámtétel emelése is járult, a német söripár számára lehetlenné tették immár a magyar nyersanyag felhasználását. Mert hasznót hajtó üzemet e drága árpával fentartani egyáltalán nem lehetett. Ezért nem mondható túlzottnak az az állítás, hogy azok a német sörfőzdék, a melyek technikai berendezésüket illetőleg nem állanak a legmagasabb színvonalon, s a melyeknek különleges helyzetük révén nincsen könnyebb érvényesülési terük — és ezek ugyancsak nagy számban vannak — a hazai terméknek gyakran épp a legfontosabb termelési időszakokban jelentkező magas árai, a fuvarköltség és a 4 márkás vám mellett, a sörárak meg nem felelő magassága következtében, az üzletre a szó szoros értelmében ráfizettek. Ennélfogva arra az elhatározásra kellett jutniok, hogy a szerződéses vámterületről származó árpa feldolgozásával teljesen

felhagyjanak és inkább a szokottnál négy vagy még több héttel később fogjanak a malátagyártáshoz, ha ez időben még nem áll rendelkezésükre megfelelő belföldi árú. Azonban így a hazai termelők számára nem csupán időbeli érvényesülési hátrány állott elő, hanem egyben vevőkörüknek megszorítása is, mert mind kevesebb üzem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy hazánkban importáljon árpát. Csak a legnagyobb és legrégebb német sörgyárak maradtak meg vevőinknek.

A Németországba irányuló osztrák-magyar árpakivitel sajnálatos fejleményei arra vezethetők vissza, hogy Ausztria-Magyarország, a mikor a német árpavám fölemelésére hasonló vámemeléssel válaszoltunk és a vámtételt szintén túlmagassá tettük, egyúttal nem alkalmaztuk a német enyhítő rendszabályt is: a takarmány- és a sörárpa közötti különbszeti eljárást. Tulajdonképpen e különbszeti vámkezelési eljárás alkalmazásáról való lemondás esetén a takarmányárpára kivetett német vámtételnek (1.30 márkának, vagyis 1 korona 50 fillérnek) alkalmazása is elég lett volna arra, hogy az 1.30 márkás német behozatali jegyek alapján forgalombahozott német árpának vagy más minőségeknek a beáramlását megakadályozzuk. Ha észszerűen következtetünk, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ennek így kellett volna történnie és a mulasztottakat ezirányban éppen csak azáltal hozhatjuk helyre, ha az árpabehozatali jegyeket nálunk is életbe léptetjük.

Abból, hogy mi nem honosítottuk meg az árpavámkülönbszeti eljárást, képtelen helyzet állott elő. A takarmányárpa árszinvonala — a melynek magasba szöktetésével elsősorban a mezőgazdaságnak óhajtottak szolgálatot tenni — a szerződéses vámterületen sokkal magasabb volt, semhogy arra lehetett volna gondolni, hogy a Németországhoz hasonló vámtétel mellett az aldunai országokból ide takarmányárpát hozhassunk be.

Tévedésünkkel nemcsak az olcsóbb hústermelés problémájának a megoldását hátráltattuk, hanem elértük, hogy az árpának általában és a sörárpának különösen olyan ára lett, a mely hosszú időkre csaknem lehetetlenné teszi, de legalább is igen jelentékeny mértékben korlátozza Németországba irányuló kivitelünket. A gabonabehozatali jegy mindkét irányban kárpótlást ígér. De meghonosításának mielőbb meg kellene történnie, hacsak lehetséges, még a kereskedelmi szerződések lejárta előtt.¹⁾

További károktól csak haladéktalan intézkedés mentheti meg közgazdaságunkat. Cselekednünk kell, ha nem akarjuk, hogy a délnémet mezőgazdasági szövetkezetek még több tért nyerjenek; ugyanis mindent elkövetnek, hogy az árpatermelési területeket a lehető legnagyobb mér-

¹⁾ E dolgozat túlnyomóan nagy része még a háború kitörése előtt készült el.

tékben növeljék s hogy a belföldi termék minőségét magtenyésztés, továbbá jó tisztító berendezésekkel ellátott számtalan megfelelő raktár és szakavatott kezelés által följavítsák. Németországban gyors egymásutánban követi egyik intézkedés a másikat, hogy a vázolt önállósítási törekvések mind jobban megerősödjenek. E helyen arra a propagandára is utalhatok, a mely a mezőgazdák és a söripar képviselőinek együttműködését tűzte ki céljául s a mely lépésről-lépésre tért nyer; ez az actio központi bevásárlási szövetkezetek létesítésére is törekszik és természetes, hogy ez eszme hivei túlnyomóan, sőt kizárólag a belföldi termékek előnybe helyezését kívánják.

Bizvást mondhatjuk, hogy a feltárt kényszerhelyzetnek — a sörárpa-felesleg itthon takarmányképen való felhasználása — aligha van olyan előnyösebb oldala, a mely a hátrányaival felérne. Nyilvánvaló, hogy e kényszerhelyzet a hazai feldolgozó ipar (maláta- és sörgyártás) számára természetellenesen drágítja meg a nyersanyagot; így pl. jobb vagy bő termés idején ennek természetszerű következménye: az alacsony ár, nem fog az ipar hasznára válni, mert az alacsonyabb árú készgyártmányok és a viszonylag drága nyersanyagok között hosszabb ideig fennálló disparitás nemcsak a belföldi üzlet hasznát csökkenti, de megnehezíti a kiviteli tevékenység fenntartását s föllendítését is. E kényszerhelyzet néha bizonyos tekintetben mesterségesen emeli a belföldi árakat a világpiaczi árak fölé (a mihez a 2 korona 80 filléres vámtétel hozzájárul) úgy, hogy ismételten s olykor megszakítatlan hosszabb időre, kiszorul a világpiaczi árról egy oly termék, a mely pedig természetszerűen minden tekintetben világpiaczi cikknek való volt s a melynek a világkereskedelemben elfoglalt posztója már bizonyos hagyományos jelleggel bírt. E sajnálatos körülmények következtében azonban a pénzforgalom is jelentékeny mértékben szenvedett, mert ettől kezdve csökkent a külfölddel szemben fennállott oly követeléseink száma is, a melyeknek elmulaszthatatlanságára eddig számítani lehetett; ezt aztán a hazai valuta is megérezte. E forgalmi korlátozódás következtében azonkívül úgy a belföldön, mint külföldi viszonylatokban az áru mozgalmak irányítójának: a kereskedelemnek működési köre megszorul és a fuvarozási vállalatok (a vasút és a hajózás) is érzik egyelőbb szinte természetszerűen tevékenységi körükbe tartozó szállítmányozási tárgynak elmaradását.

Ez a kényszerhelyzet azonban a fogyasztók nagy körére is csak károsan hathat, mert a sörgyártás céljaira szolgáló nyersanyaggal megdrágul a készárú is, a mi ez időben Ausztria-Magyarország némely területén megfigyelhető is volt. A hústermelés sem lehet olcsóbb, ha a belföldinél sokkal kisebb áron beszerezhető külföldi takarmányárpa helyett sörgyártás céljaira is megfelelő árpával hizlálnak. Mindnyájan

tudjuk, mily nagy jelentősége van hazánkban a hústermelés fokozásának és mily szükséges volna ezt olcsóbbítani. Épp úgy mint Németországban, a hol már az összes német takarmányvámok megszüntetésének is vannak szószólói — nálunk is sok más kérdésnél nagyobb kérdés ez.

III.

A behozatali jegyek kiállításának módja tekintetében általában a német rendszer szolgálhatna mintaképül. Csak azt kellene mérlegelni, hogy a behozatali jegy az érvényben lévő árpavám teljes összegében (2 korona 80 fillér métermázsánként) vagy pedig kisebb összeg, talán csak a német takarmányárpa-vámtételének összege erejéig (1.30 márka, vagyis körülbelül 1 korona 50 fillér métermázsánként) volna-e kiállítandó.

Természetes, hogy az első megoldási mód hatékonyabb volna, de a második esetben a behozatali jegy — tekintettel az itt számbajöhető szerződő felek ellenhuzásaira, esetleg Németország ellenző magatartására — a kereskedelempolitikai tárgyalásokat mintegy lezáró kompromisszum szerepelhetne, különösen Németországgal szemben.

E szempontokból mérlegelendő volna az is, hogy ajánlatos-e már most a behozatali jegyek összegéről, felhasználhatósága mértékéről stb. nyilatkozni? Nem időszerűtlen-e ez már csak azért is, mert a szerződő felek szinte biztosra vehető ellenajánlatainak természete és arányai sem előre nem láthatók, sem ki nem számíthatók. És így előre még véleményt sem alkotni arról, hogy pl. egy vággon sörárpa kivitele alkalmából kiállított behozatali jegy hasonló nagyobb vagy kisebb árumennyiség behozatalára legyen-e elégséges. Vagyis az, hogy egy vággon árpa kiviteléről kiállított behozatali jegy egy vagy két vággon vagy csak egy fél vággon megfelelő árú vámjának kiegyenlítésére legyen-e felhasználható, tisztán attól függ, hogy milyen irányban kívánunk majd engedményeket tenni.

A mi a behozatali jegyek érvényességi időtartamát illeti, azt hiszünk, hogy (miután a monarchia legalább árpában exportországnak tekinthető, ennél fogva e cikk kivitelének fejlesztésére nagyobb gond volna fordítható és fordítandó) e tekintetben türelmesebbek lehetnénk s ezért a behozatali jegyek forgási idejét egy fél évre vagy még ennél is többre kiterjeszthetnők.

Ugyancsak időszerűtlennek tartjuk már most eldönteni azt, hogy az árpabehozatali jegyekkel csak árpavámost vagy pedig más czikkek vámját is ki lehessen-e egyenliteni. Mindenesetre meggondolandó volna, hogy czélszerű-e az árpabehozatali jegyet, mint vámkiegyenlítő eszközt ten-

gerinek vagy talán lábasjószágnak vagy húsnak behozatalánál felhasználni (utóbbi cikkknél gondolni lehetne arra, hogy a behozatali jegy a szerződésileg meghatározott contingensen felüli bizonyos mennyiségekre, vagy esetleg magának a contingentált mennyiségnek a forgalmára kiterjesztessék, hisz a contingentálás állategészségügyi szempontból tulajdonképpen sehogyan sem indokolható). Épp úgy mérlegelendő volna, hogy tengeri kivitelénél ne állíttassék-e ki szintén behozatali jegy, a mely ismét vagy tengerinek, vagy pedig viszonyosan árpának a behozatalára lehetne felhasználható. A tengeribehozatali jegy végeredményében az elalélt tengerikivittelt újból életre kelthetné, ezenkívül pedig az exportált tengerikészletek pótlásáról is gondoskodnék kedvező fuvardíjtétel-paritás mellett. Így pl. ez intézmény meghonosítása által bizonyára magyar tengerinek Délnémetországba irányuló kivitelét azokban az időkben is meg lehetne próbálni, a mikor a dunai forgalom szünetel, a mikor a Balkánról Délnémetországba nem lehet tengerit bevinni, a mikor a csekély hajófuvardíjtételhez (a melynél alacsonyabbat tengerire a külföldi tarifák sem ismernek) hiányzik a hajó. Ez annál inkább lehetséges, mert e hónapokban (decemberben, januárban) tengerit waggonrakományokban tényleg még Szerbiából és Romániából is szállítottak, drága vasuti fuvardíjtelek mellett Délnémetországba s hozzá tehetjük, hogy ez az árú új s még nem egészen száraz termék volt, melynek a szállítása nagyobb kockázattal járt, mintha csupán Magyarországból, tehát sokkal kisebb távolságra importáltatott volna az árú. Az ilymódon hazánkból Délnémetországba kivitt tengerimennyiségek az esetleg egy későbbi időszakban megnyilvánuló nagyobb belföldi szükséglet esetén teljesen megfelelő pótlást találhatnának az előbbi kivitel alkalmával kiállított behozatali jegyek segítségével importálható balkáni eredetű árúban. A behozatali jegy így belföldi szükségletünk és mezőgazdasági termelésünk megkárosítása nélkül egyszerűen a csereforgalom hatékony eszközévé lesz; lehetővé teszi úgy a kedvező kiviteli conjuncturának (a téli hónapok alatt vasuton Délnémetországba szállítását), esetleg a világpiaci constellatiókhoz s a kedvező conjuncturákhoz képest, megfelelő árak fizetésekor magyar tengerinek a Dunán való kiszállítását ugyanoda; a hajózási időszak kezdete, a midőn a Balkánországokban a tengeri nagy mennyiségekben a kivitelre készen áll és a Dunán Magyarországra könnyen behozható, szintén teljesen ki volna használható. E csereforgalom továbbá az által, hogy az árpabehozatali jegy érvénye a tengerire és a tengeribehozatali jegynek érvénye árpára kiterjeszthető volna, azzal a jótékony hatással is járna, hogy később a szükség szerint több árpa, vagy több tengeri volna e viszonyosságnak a gyakorlatban való alkalmazásaképpen előteremthető. Ennek megfelelően megfontolandó az is, hogy az árpa- és

tengeribehozatali jegy érvényességi idejét nem lehetne-e és kellene-e akképpen módosítani, hogy pl. az árpabehozatali jegynek árpára vonatkozólag 6 hónapi érvénye volna, de a 4. és 5-ik hónapban érvényes volna tengerire s a 6. hónapban húsrá is. Vagy lehetne ezt más változatban is megkonstruálni. Épp így a tengeribehozatali jegy is 6 hónapi érvénnyel bírhatna a tengerire, a 4. és 5-ik hónapban azonban felhasználható volna az árpa, a 6. hónapban pedig a hús vámjának fizetésére is.

De az árpabehozatali jegyekkel való vámkiegyenlítésnek más czikkekre, mint az előbb felsoroltakra, (árpa, tengeri, lábasjóság, hús) nem volna szabad kiterjednie, mert ez hasonló kedvezőtlen következményekkel járna, mint Németországban és az állam pénzügyi érdekei is meg rövidülnének.

Az árpabehozatali jeggyel a legszorosabban összefügg a maláta kivitelénél is kiállítható behozatali jegyek kérdése. Magától értetődőnek látszik, hogy hazai malátaiparunk védelmére a maláta kivitel alkalmával kiállítandó árpabehozatali jegyeknek az árpabehozatali jegy meghonosításával párhuzamos életbeléptetése is szükséges, mert enélkül a maláta kivitel kedvező esélyei adnák meg az árát a nyersanyag-kivitel megkönnyítésének. Nem lehet azonban alapelv, hogy a maláta kivitele esetén a kiállítandó árpabehozatali jegy összege annyira szóljon, mintha a mezőgazdasági termék (árpa) szállíttatnék ki.

Feltéve, hogy a hazai malátaipar képviselői abból indulnak ki, hogy figyelemmel kell lenniök a kereskedelempolitikai helyzetre (a külföldi aspiratiókra), nem kérhetik, hogy métermázsánként pl. 2 korona 80 filléres vámtételt vehessünk a meghonosítandó árpabehozatali jegyrendszer alapjául; vagyis nem lehet kívánni, hogy egy waggon (10.00 kg.) maláta kivitelénél a feldolgozási viszonylathoz (100 kg. árpából 75 kg. maláta készíthető) képest 12.500 kg. árpa behozatalára jogosító, waggononként 350 koronára szóló jegy lehessen kiállítható. Ez a tényleges viszonyokkal és lehetőségekkel nem számoló kívánság. Ne feledjük, hogy Németország annak idején a monarchia számára engedményt tett, a mikor arra kötelezte magát, hogy a maláta kivitelénél maga is csupán a takarmányárpa vámtétele összegéig, vagyis métermázsánként 1.30 márka alapján fog behozatali jegyeket kiállítani. Ha mi már most a 2 korona 80 filléres vámtételnek megfelelően állítanánk ki behozatali jegyeket, úgy ez kétségtelenül malátaiparunk javára szolgálna, de viszont a német malátaiparnak — a szerződés intencióival ellentétben — súlyos károkat okozna, mert bizonyos, hogy a németországiaknál magasabb összegekre szóló behozatali jegyek életbeléptetése a mi malátaiparunk kiviteli esélyeit növelné. Ez ellen a német malátaipar képviselői minden eszközzel annál is inkább tiltakoznának, mert már a német kormánynak számunkra tett

engedménye által is súlyosan károsítva érzik magukat, a mely felfogásuknak minden alkalommal kifejezést is adnak, sőt a birodalmi pénzügy-ministeriumhoz intézett beadványukban kifejtettek, hogy ez az engedmény (a behozatali jegyeknek csupán 1·30 márkás alapon való kiállítása) jogosultságát ma már elveszítette. Mert az árpának a vámtarifa intentióival ellentétes felhasználását megakadályozó törvény életbeléptetésével ez engedmény [alapja] az 1·30 márkás vámmal terhelt (takarmány) árpa malátakészítési célokra való felhasználásának lehetősége immár megszűnt.

A hazai malátaipar ama túlsokat kívánó képviselőinek azt is meg kellene gondolniok, hogy a behozatali jegyek nem csupán a köztünk és Németország között lebonyolított malátakivitel esetén, hanem a Svájcba, Olaszországba és különösen a tengerentúlra és olyan országokba irányuló kivitelkor is kiállíttatnak, a melyekben nem is védekeznek malátavámmal, tehát az oda kivitelre való buzdítás nem is szükséges, mert az oda irányuló malátakivitel akár behozatali jeggyel, akár anélkül máris gyökeret vert.

Kapcsoljuk most ki azt a kérdést, hogy a körülményekhez képest indokolt volna-e nálunk is olyan törvényt alkotni, a mely a takarmányárpnak szabályellenes felhasználását volna hivatva megakadályozni. Szóba jöhetne ez akkor, ha a vámkülönbözeti eljárást minálunk is meghonosítanák, vagy abban az esetben, ha a behozatali jegyek nem árpára egyáltalában, hanem csupán takarmányárpára — azokra a mennyiségekre, a melyek hozzánk importáltatnak — alkalmaztatnának. E kérdés — ha egyáltalán valaha mérlegelés tárgyát képezné, — csak beható megfontolás után volna eldönthető. E szükségnek lehetősége egyelőre kizártnak látszik, mert nem tehető fel, hogy malátaiparunkra nézve előnyös lehetne az alacsonyabb vámtétel mellett behozott, de silányabb minőségű árpa felhasználása és drágább, de hasonlíthatatlanul jobb belöldi árpa mellőzése. Nem hisszük, hogy e csekély árkülönbözet miatt gyáraink termékeik minőségét és jó hírét kockáztatnák. És ha valaki azzal érvelne, hogy hasonló irányú visszaélések régebb Németországban is előfordultak, úgy erre azt válaszolhatnánk, hogy Németországban sokkal nagyobb árkülönbözetről volt szó. E különbség magánál a vámnál métermázsánként 2·70 márkát tett ki (4 márka helyett 1·30 márka), ehhez járult azonban még az igen lényeges árkülönbözet, a monarchia területén vásárolt és más országokból (Oroszországból, a Balkánról stb.) behozott árúk között. A fuvardíjtétel szempontja csaknem teljesen kizárja a vázolt lehetőséget. A német gyárak által felhasználandó idegen árpa behozatalánál mindenesetre elég jelentékeny fuvardíjtelekkel kell számolni, akár a monarchia területéről vasuton, akár pedig a Balkánról, vagy

Oroszországból hajón történjék a szállítás. (Mivel a feldolgozó gyárak s az árpatermelési állomások közötti távolságok nem igen térnek el egymástól, a fuvardíjtételek közt nincsenek lényeges különbségek.) Ezzel szemben a hazai malátaipar szempontjából, a csak valamivel is magasabb fuvardíjttel terhelt külföldi árpa a legtöbbször közelben beszerezhető s csekély fuvar költséggel az az ipartelepre szállítható hazai termék mellett nem igen jöhet figyelembe.

Az árpabehozatali jegy (a tengeribehozatali jeggyel kapcsolatban) megfelelne széles néprétegeink takarmányvámleszállításra irányuló kívánságának is. Fölöslegessé tehetné a húsbehozatali jegyeket, föltéve, ha az említett árpa vagy esetleg tengeribehozatali jegyek az importált hús vámjának kiegyenlítésére felhasználhatók lennének. Ezzel szemben a németországi kikészítési eljárásnak az ottani bevált mintára való meghonosítása által eleget lehetne tenni ipari és kereskedelmi köreink ama további kívánságának, hogy pl. szerb élő jószágot a határon innen fekvő városainkba és községeinkbe, hizlalás, vágás, továbbá hús- és melléktermék értékesítése végett bizonyos meghatározandó helyiségekbe be lehessen hozni. E törekvés tulajdonképpen oda irányul, hogy a monarchia területéről ugyanannyi hús legyen kivihető, mint a mennyi Szerbiából szabadon behozható. A kikészítési eljárás természetesen csak az azonosági követelmény fönntartása mellett léptethető életbe; azonosság kívánalmának elejtése esetén magától értetődőleg csak a behozatali jegyrendszer kerülhet szóba.

IV.

A beavatottak kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy az úgynevezett őrlési forgalomnak megszüntetése sem a monarchia közgazdaságának, sem pedig a megszüntetést annyi hévvel követelő és végül céljukat el is érő mezőgazdáknak nem volt érdeke. Az persze nem szorul fejtegetésre, hogy malomiparunkra nézve mennyi kár származott az őrlési forgalom megszüntetéséből, hogy ez elhibázott rendszabály milyen mély sebet ejtett export-malmaink üzleti tevékenységén, jövedelmezőségén s világpiaczi helyzetén azáltal, hogy tevékenységi körüket megszorította. A közgazdasági viszonyokat világosan megítélők előre látták, hogy agrárköreink még majd meg fognak győződni arról, hogy az őrlési forgalom a termelés érdekeivel nem ellenkezik; a hogy a német mezőgazdaság képviselői is, a kik eleinte a behozatali jegyekről tudni sem akartak, utóbb a behozatali jegyek intézményének a legbuzgóbb hivei és legkitartóbb harcosai lettek.

De a behozatali jegynek nem csupán a kedvező hatásaiból tanul-

hatunk, hanem meghonosítását németországi multján okulva aképpen hajthatjuk végre, hogy azokat a károkat, a melyek a behozatali jegyrendszer helytelen túlfejlesztéséből származtak, mi már elkerülhessük. És ez annál inkább remélhető, mert kenyérmagvak dolgában a hazai és a német viszonyok között nincsen olyan nagy különbség, mint az árpa tekintetében. A kenyérmagvak tekintetében ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia többé nem export-terület. Éppen ezért a behozatali jegyrendszernek nálunk való meghonosításakor gondoskodni kellene arról, úgy állampénzügyi, mint belfogyasztási szempontból, hogy ne álljon elő túlkivitel e cikkekben, vagyis, hogy egy aratási év alatt ne vigyünk ki többet, mint a mennyit behozunk. Ellenkezőleg szilárdan ki kell tartanunk a mellett, hogy a kenyérmagvakra vonatkozó behozatali jegyek csak hasonló termékek behozatalára legyenek felhasználhatók. Ilymódon e vámpolitikai intézmény, az állampénztár és a belfogyasztás megkárosítása nélkül, kizárólag a különböző árúminőségek csereforgalmának lebonyolítására és bizonyos árirányzatok felülkerekedésekor — mérséklő hatásánál fogva — a kereslet és kínálat egészséges kiegyenlítésére szolgálna; ezzel azonban meg volna adva a lehetősége annak, hogy a hazai malomtermékek a világpiaczen a nemzetek árúinak nagy versenyében továbbra is elfoglalhassák az őket megillető helyet.

E világpiaczi versenyben való részvétel folytonossága bizonyos időszakokban a múltban megszakadt; tudniillik, a mikor az árak a monarchia terménytözsdéin és piaczaiban bizonyos körülmények, főleg a spekuláló, illetőleg árfelhajszolásra irányuló tevékenység következtében a világpiaczi árszínvonal fölé szökkentek. Ily körülményeknek persze a külföldi piacokra kevés befolyásuk van. Ha azt akarjuk, hogy lisztkivitelünk ez időszakokban is megtartsa positióját a világpiaczon és ha elkerülni óhajtjuk a mezőgazdaságra és általában az egész közgazdaságra is kiható malomüzemreductiók káros hatásait, úgy ezt csak a behozatali jegyek kiegyenlítő funkciójától remélhetjük. Azt hisszük, hogy a mezőgazdák a behozatali jegyek e bizonyos tekintetben nivelláló hatású functiója ellen nem léphetnének fel csak félig-meddig is számbavehető ellenvetésekkel, hacsak avval a nyílt szándékkal nem, hogy annak a kereskedelempolitikai eszköznek az érvényesülését, a mely a világpiaczi helyzet által nem indokolt egészségtelen belföldi mesterséges árfelcsigázásokat ellensúlyozhatná, lehetetlenné tegyék. Az ily esetekben felhajszolt árak csak egyes mezőgazdáknak és ezek közül is csupán átmenetileg válhatnak hasznára azoknak, a kik véletlenül szerencsésen spekuláltak, azonban a mezőgazdaságra általában az árak ez erőszakolt magasba-szöktetése nem előnyös.

A lisztkivitelnek eleinte sporadikus szünetelése rendszeresen vissza-

térővé lesz és ezzel végül — régi tapasztalatok alapján állítható — bekövetkezik az üzemreductio. Hogy e tény azután a mezőgazdaságra nézve hátrányos, az bővebb bizonyításra igazán nem szorul. Export-malmaink megbénítása elsősorban a mezőgazdák kára.

A behozatali jegynek (az őrlési forgalom helyett való) meghonosítása azonban nemcsak az előbb vázolt módon éreztetné jótékony hatásait, hanem, mint compensatiós eszköz felhasználható volna a Balkán államokkal kötendő kereskedelmi szerződéseknél és jó közvetítőnek bizonyulna a különböző árúminőségek csereforgalmának lebonyolításánál is. Ez intézménynek az itt figyelembe vehető feldolgozó iparágakra, a fuvarozási vállalatokra való az egész közgazdaságot átjáró jótékony hatása kitűnik a németországi eredményekből; hasonlókat várhatnánk tőle mi is. A különböző árúminőségek csereforgalma igen gyakran (részben a a főntebb ismertett iránnyal ellentétesen is) rendkívül előnyösen érezteti hatását, pl. silányabb, de olcsóbb termésnek jobb, de drágább árúval való kicserélésénél. A behozatali jegyek lehetővé teszik, hogy a legkiválóbb hazai minőségek — a mennyiben a belföldi szükséglet nem használhatja föl az egész termelt mennyiséget — a kivitel által a világpiacokon a legmagasabb árakat ériék el, viszont módot adnak arra, hogy a belföldre a kivitt mennyiségek pótlásául kevésbé jó minőségű, de éppen ezért jóval olcsóbb keverési célokra mégis megfelelő minőségek kerüljenek, a melyek ily módon az egész hazai közgazdaság minden tényezőjének jogos igényeit kielégíthetik.

Végül a behozatali jegy lehetővé tenné, hogy a búzának eredeti állapotban való kivitele (a kivitt mennyiségnek más időszakokban való utólagos pótlásával kapcsolatosan), a mely már évek óta szünetelt, bár korlátozott mértékben és csupán egyes rövidebb időszakokra ismét életre ébredjen. Így pl. exportálhatjuk majd búzáinkat Délnémetországba és Svájcba abban az időben, a midőn a Dunai forgalom szünetel, vagyis a téli hónapok alatt, a mikor a Balkán-országok nem szállíthatják a viziút-tarifára utalt termékeiket nyugat felé. Ez időben tehát mi léphetnénk az ő helyükbe. De nemcsak akkor, hanem mindjárt az aratás után lehetne kivinnünk búzát Délnémetországba és Svájcba a behozatali jegyrendszer segélyével. E búzafellevő országoknak ebben az időben különösen nagy szükségük van olyan friss, száraz és szagtalan búzára, a milyen a miénk és e minőségért rendes körülmények között hajlandók is megfelelő magas árakat fizetni. E fogyasztópiacoknak szükségük van e kiváló minőségű búzára, hogy saját régi termésű készleteiket, a melyek beraktározottságuk hosszú ideje alatt minőségükben többé-kevésbé szenvedtek, felfrissítsék. Ez természetesen a mai viszonyok között, az aránytalanul magas árak miatt nem volt lehetséges, de ha a behozatali jegyek

életbelépnének, gyakran meg fog történni, mert az említett országok, minthogy náluk később aratnak, a mi aratásunkat közvetlenül követő időben még ily feljavításra alkalmas minőségek fölött nem rendelkezhetnek. Termékünknek az éghajlati viszonyokból következő előnye: hogy korábban és jobb időjárási viszonyok között takarítjuk be búzáinkat, mint a délnémetországi termelők, ily módon kiviteli emelkedésben jutna kifejezésre; kivételes árakban is, mert a nagy keresletnek örvendő termékminőség ez időszakban még számbavehető versenytárs nélkül léphet föl. Könnyű lesz későbbi kedvezőbb időszakokban, a midőn az árak emelkedését előmozdító tényező: a fogyasztó országoknak a világpiacokon egyidejűleg fellépő nagy kereslete már nem szerepel, és a melyeknek bekövetkeztét a behozatali jegynek hosszabb érvényességi ideje által minden nehézség nélkül bevárhatnók, a kivitt búzamennyiségnek pótlásáról gondoskodnunk.

Még a felső- és alsóausztriai búza is visszanyerhetné ily módon, igaz csak rövid időre, régebbi bajorországi kivitelét, a mit a kedvező fuvardíjtétel kétségtelenül támogat. A kivitelre ily módon ideiglenesen alkalmassá tett területek belszükségletének fedezésére szolgáló későbbi behozatal az u. n. kiegyenlítés, azután ismét oly területekről való import útján következhetnék be, a melyek Ausztria e tartományaival szintén kedvező fuvardíjtétel-viszonylatban állanak. Mi közelebb vagyunk a Balkánhoz, mint Németország vagy Svájc, vagyis mi léphetnénk fel a Balkánon vevők gyanánt, mi által saját termékeinket a kedvezőbb földrajzi helyzet és az erre támaszkodó céltudatos fuvardíjpolitika segítségével előnyösebb feltételek mellett bíránk az említett felvevő gócpontokra hajón és vasuton szállítani, mint a kedvezőtlenebb helyzetben, mert távolabb levő balkániak. Egyszóval mindazok az előnyök, a melyeket a tengeri-behozatali jegyek tárgyalásánál kifejtettünk, részben a buzacsereforgalomban is kifejezésre jutnának.

Azok a hátrányok, a melyek néhány német kis- és középmaiomnál a behozatali jegyek meghonosítása következtében előállottak, a mi viszonyaink között aligha következnenek be; jórészüktől mindenestre megóvna az, ha a rendszer érvényességét bizonyos gabonafajtákra szorítanók.

Nem szorul fejtegetésre, hogy a liszt kivitelénél kiállítandó behozatali jegyek intézménye természetszerű folyamánya volna a búzabehozatali jegyek meghonosításának. A liszt kivitelnél kiállítandó behozatali jegyek életbeléptetésénél felmerülő kérdések (a búzának és lisztnek ára, s jegyek érvényességének körzete és időtartama stb.) eldöntésénél általában a német rendszert lehetne követni, alkalmazására vonatkozó szabályaival egyetemben. Hiszen e rendszer kereskedelempolitikai tekintet-

ben nagyjában bevált és a német-svájci lisztconflictuson kívül (a mely elintéztetett), semmiféle hátrányos utókövetkezményekkel nem járt.

Addig, a míg egy terményfajtából a behozatali jegyek alapján nem exportáltunk nagyobb mennyiségeket, mint a mennyit később behozunk, nem lehet az állam pénzügyi érdekeinek megkárosításáról beszélni. Az ezzel ellenkező állítások — több alkalommal (különösen a birodalmi kanczellár egy 1910. márczius 10-én kelt, a gabonabehozatali jegyek érvényességi körének és hatásainak tárgyában készült s a birodalmi gyűlés elé terjesztett emlékiratában) teljesen megczáfoltattak. Viszont épp úgy azonnal átlátható, hogy abban az esetben, ha a behozatali jegyrendszer alapján több gabonát viszünk ki, mint a mennyit behozunk, e többletkivitelről kiállított behozatali jegyek ma más, különben vámköteles árúk (pl. kávé, tea, déligyümölcsök) elvámolásánál még felhasználható értékével, az állam épp úgy károsodik, mint a kivieli jutalmak esetében. Ha a fölös mennyiségű behozatali jegy nálunk máskülönben vámköteles árúnak elvámolásánál is felhasználható, ezzel az árú behozatalára előirányzott vámbevétel megrövidül. Még ebben az esetben is kérdéses, hogy az államkincstárnak ez a — korlátolt mértékű — károsodása, nem járhatna-e sokkal nagyobb arányú, más irányú előnyökkel, így pl. könnyen elképzelhető, hogy a Balkánállamoknak nyújtott nagyobb arányú kiviteli lehetőség alkalmas eszköz volna számunkra, hogy ipari termékeinket ez országokban nagyobb tömegekben helyezhessük el; a hazai iparnak ilyen gyarapodása végeredményben az adózóképességet is növelné, tehát az államkincstárt kárpótolhatná az elmaradtakért. Épp így a kereskedelem és az összes fuvarozási vállalatok (a vasút, a folyam- és tengerhajózás) is nagyobb forgalomra, nagyobb jövedelmezőségre tehetnének szert a behozatali jegyek meghonosítása révén. Ez némely esetben még e vállalatok subventióit is helyettesíthetné, vagy legalább is lehetővé tenné az állam anyagi támogatásának csökkentését. De nemcsak e vállalatokban nyerne a kincstár erősebb adófizetőket, hanem éreznék a behozatali jegyrendszer jótékony hatásait közvetve mindazok a kereseti ágak, a melyek a megnagyobbodott csereforgalomnak hasznát látják. Hogy az előre nem látható kincstári károkat, a melyek valamely előre el nem képzelt kinövésből származnak, továbbá, hogy a behozatali jegyrendszer esetleg mégis mutatkozó kereskedelempolitikai hátrányait gyorsan és hatékonyan, a törvényhozás nehezkesebb gépezetének igénybevétele nélkül (a behozatali jegyrendszernek bizonyos irányú korlátozásai-val és megváltoztatásával) megszüntethessük, szükséges, hogy e módosítások, mint a hogy Németországban a szövetségtanács határozataival, nálunk rendeleti úton legyenek statuálhatók. A vámmentes kikészítési eljárásnak kiépítését, valamint a gabonaraktári vámkezelését szabá-

lyozó eljárás továbbfejlesztését szintén német mintára lehetne megvalósítani.

Kereskedelempolitikai tekintetben a behozatali jegyrendszerrel a szó teljes értelmében nem csupán compensatiós eszközt nyerünk (oly országokkal szemben, melyekben ipari termékeink odairányuló kivitelét emelni akarjuk), hanem különösen Németországgal szemben oly versenyeszköz birtokába jutnánk, mely kiválóan alkalmas volna a német védővám és a német behozatali jegyrendszer ellensúlyozására. Németország engedményekkel váltaná meg, hogy érdekében behozatali jegyrendszerünkön egyet-mást megváltoztassunk.

A hazai mezőgazdasági érdekelttség egyrésze még mindig hallani sem akar a behozatali jegyrendszerről. Ez elfogultságnak el kell oszlania, hisz az ugyanily hatású őrlési forgalom megszüntetése után is kitűnt, hogy a megszüntetés nem állt a mezőgazdák érdekében. A német mezőgazdák is tiltakoztak a behozatali jegyek ellen és most minden politikai befolyásukat latba vetik, hogy a behozatali jegyrendszer változatlanul fentartassék.

A kereskedelemre és fuvarozási vállalatokra a behozatali jegyrendszer nálunk is előnyös volna, mert e foglalkozási ágaknak működési körét kiterjesztené. E keresetágakat a védővámos politika tevékenységükben korlátozta; a behozatali jegyrendszer munkakörük, illetve kereseti alkalmuk nem remélt kiterjesztését jelenti. A német, közelebbről a Balti-tenger partján működő gabonaexporteurek a behozatali jegyrendszer segélyével nem csupán a régi kereskedelmi utakon lebonyolított forgalmat újíthatták fel fokozottabb mértékben, hanem új üzleti összeköttetésekre is tettek szert. A behozatali jegyrendszer különösen a fuvarozási vállalatok hatalmas fellendülését idézte elő, hisz csereforgalmunknak oly viszonylatait teremtené meg, a melyekre eddig egyáltalán nem, vagy alig gondoltunk; így pl. sokat ígérő alapot teremthetne a Levantéval, valamint az északafrikai országokkal (Marokkó, Tripolisz) lebonyolítandó kereskedelmi forgalmunk számára. Ez által ismét méltó módon beleilleszkednék a világkereskedelem keretébe, a mi eddig védővámrendszerünk miatt lehetetlen volt. Az elzárkózást ily módon a világforgalomban való térhódítás politikája váltaná fel. A behozatali jegyrendszerrel régóta tartozunk magunknak. Ha már német mintára nekünk is rá kellett térnünk a védővámrendszerre, akkor nem lett volna szabad itt megállanunk, hanem nekünk is meg kellett volna honosítanunk a behozatali jegyrendszert, a melyet méltán tekinthetünk a védővámrendszer correctivumának és a mely egyedül biztosíthatja a védővámok mellett a világkereskedelmi positio megtartását. Hogy e térhódításunk a Levantén, a Fekete- és Azowi-tenger partjain, valamint az északafrikai tartományok-

ban miképpen mehetne végbe és közlekedési vállalataink miképpen volnának e cél szolgálatába beállíthatók, e tekintetben a következőkre utalok.

Kiemelendő mozzanat e cél szolgálatában a Tauern-vasút kiépítése; egyelőre nem is lehet áttekinteni, hogy e vasút létesítése milyen átalakulásokat fog a közép-európai, különösen pedig a délnémet árukereskedelem viszonyaiban előidézni; még jó hosszú idő fog addig elmúlni, a míg a kiviteli-, behozatali- és transitó-kereskedelem teljes mértékben ki fogja használni mindazokat az előnyös lehetőségeket, a melyek ez út-rövidülés által számukra megnyíltak.

Triest és Fiume hivatottak arra, hogy az eképpen megszáporodott közlekedési lehetőségeket a maguk számára kihasználják. Ahhoz azonban, hogy a Tauern-vasút forgalmában a magunk számára vezető posztot teremtsünk, nemcsak az szükséges, hogy a két kikötőnk — mint az részben megtörtént — megfelelő technikai berendezésekkel lássuk el, hanem az is, hogy e cél szolgálatában megfelelő tarifapolitikát kövessünk. E tarifapolitikának viszont nemcsak abban kellene állnia, hogy Triestből és Fiuméből a Tauern át Délnémetországba irányuló forgalom számára lehetőleg olcsó vasuti fuvardíjtételeket léptessünk életbe (habár kétségtelenül ez is nagyon szükséges és még mindig nem történt meg olyan mértékben, a milyenben lehetséges volna; mert ugyan mit jelent egy métermázsza gabona fuvardíjtételénél 33 centimeos olcsóbbítás) nekünk állandóan, rendszeresen és tántoríthatatlanul arra kell törekednünk, hogy mindazon viszonylatokban és vonalakra, a melyek a Triestbe és Fiumébe irányuló áruforgalmat emelni alkalmasak, kedvezményes fuvardíjleszállítást léptessünk életbe. Szükséges továbbá, hogy oly tengeri fuvardíjtétel-visszatérítésekről (refactiák) is gondoskodjunk, a melyek az árukat a kikötőkbe terelik, mert a tengeri kikötőknek a szóban forgó jeletőséget csak az adja meg, ha nemcsak, hogy a kikötőből a belföldre vivő vasutak fuvardíjtételei a lehető legolcsóbbak, hanem a tengerentúli kikötőből az illető kikötőbe irányuló tengeri fuvardíjtétel is a lehető legolcsóbb.

Ha már most behozatali jegyek segélyével a Fekete tenger kikötőiből, a Levantéből, valamint az északafrikai termelőtartományokból a monarchia szükségletének kielégítése céljából árpát (de egyéb gabonát is) importálhatnánk, úgy e jelentékeny árutömegek, a melyek a Tauern-vasút igénybevételével Délnémetország felé vennék útjokat, már figyelemreméltó nagyságuknál fogva is jelentékenyen olcsóbban lennének szállíthatók, a mi viszont természetesen az ily irányú forgalom rendszerességét vonná maga után.

A tengeri forgalomnak a triesti, illetve a fiumei viszonylatban való

olcsóbbítása — a behozatali jegyrendszer meghonosítása után — az orosz takarmányárpa forgalmának a mi közvetítésünkkel való lebonyolítására különösen jó hatással volna; ez árpaszállítmányok legnagyobb felvevője tudvalevőleg Németország. Magától értetődik, hogy gyakoribb hajójáratok szintén hozzájárulnának a forgalom állandósulásához és rendszerességéhez.

Eddig Délnémetország szempontjából az Adria közelsége dacára sem tölthette be azt a szerepet, a mely pedig e tengert Németország déli részének tengeri forgalom útján való ellátásában megillette volna. A Tauern-vasút létesítése által az Adriának mintegy természetes előjogai érvényesülnek. És ez kétségtelenül a régi, ránk nézve kedvező, állapotnak visszatérését jelenti. A vasút és a gőzhajózás meghonosodása előtt a Keletről kiinduló áruforgalom Velenczén és az Alpeseiken keresztül bonyolódott le Németországba, a hol számos város köszönhetette e körülménynek fölvirágzását. A behozatali jegyek meghonosításával mutatis mutandis e régi állapot újból föléledne, mert Délnémetország ellátása céljából szükségszerűleg rátalálna erre a legrövidebb és legolcsóbb forgalmi útra, a melyen a Feketetenger partvidékeinek termékeihez a legkönnyebben juthat hozzá.

Fekete- és Azowi-tenger mentén fekvő orosz termelő területeknek Nyugat-Európa ellátása szempontjából óriási jelentősége van és e jelentőséggel együtt fog növekedni a legrövidebb és legtermészetesebb útvonalnak, nemkülönben Triestnek és Fiumének fontossága is. Az orosz gabonakereskedelemről és mezőgazdaságról kiadott számos tanulmány bizonyítja, hogy a termelés és fogyasztás, valamint számos más tényező viszonyainak változása folytán más kikötők és más gabonafajták fognak előtérbe jutni, mint a melyek a 60-as és 70-es években domináltak. A 80-as évek óta Szentpétervár, Riga és Libau jelentőségükből veszítettek, míg Odessa, Nikolajev, Cherson, Rostov, Noworosisk a gabona kivitel tekintetében elsőrangú kikötőkké lettek.

A hogy az orosz parasztosztály felszabadítása idején volt, ismét a Fekete és Azovi tenger kikötői lesznek a gabonakivitel legfontosabb kiinduló pontjai. A gabonakiviteli kereskedelem nagy fellendülése a Keleti tenger partján alig két évtizedig tartó, átmeneti jelenség volt. Csak a szibériai eredetű búzának nagyarányú kivitele folytán lendülhetnének fel ismét a Keleti tenger kikötői, ha a szibériai árú oly gyorsan jelenhetnék meg a világpiaczokon, hogy az európai Oroszországból származó búzával sikeresen vehetné fel a versenyt; erre a közel jövőben kevés a kilátás.

A termelő, illetve exportképes területek jelentőségének, valamint a kereskedelmi forgalmi utak irányának változásával párhuzamosan más

változás is történt: megváltozott az egyes gabonafajták jelentősége a kivitel szempontjából. A zabkereslet Nyugat-Európában egészen a világháború kitöréséig csak lassú tempóban növekedett és a legutóbbi években még a Német-Birodalomban is csökkent a rozskereslet; viszont a búza és az árpa az összes felvevő piacok részéről mind nagyobb érdeklődésben részesül. De ez utóbbi két gabonafajtát épp Dél-Oroszország termeli óriási mennyiségekben, úgy, hogy az orosz búza és árpa a csár birodalmának első helyen álló kiviteli czikkeivé lettek. Az is kétségtelen, hogy az Anatóliából és az északafrikai termelő országokból Európába indított gabonamennyiségek a legutóbbi években növekedőben voltak. Mint már említettük, ez országokból való kivitelre nézve is Triest és Fiume elsőrangú fontosságú behozatali kikötők lehetnek a jövőben; az Adria és a Tauern-vasút Dél- és Közép-Európa élelmiszerekkel való ellátásának fő forgalmi útjaivá lesznek. Hisz, a mely pillanatban Tripolisz és Marokkó a Közép-Európába irányuló gabonakivitel szempontjából jelentős szerephez juthatnak, ugyanakkor ez országokból származó termékek kiviteli forgalmának lebonyolítására az Adria-Tauerni útvonal fog legalkalmasabbnak, — mert legrövidebbnek és legolcsóbbnak — bizonyulni.

Kifejtettük, hogy a forgalom e fölelevenítésére mily jótékonyan hatna a gabonabehozatali jegyrendszer meghonosítása. Saját szükségletünk kitűnő fedezése és az általunk lebonyolítandó transito-forgalom nagyarányú fejlesztése lenne e mélyreható kereskedelempolitikai reform hatása.

A szeszfőzdéknek, árpahántolóknak és árpagyönggyáraknak is csak javára válhat. A túl magas árszínvonal következtében az árpafeldolgozó iparágaknak nem állhatott oly olcsó nyersanyag rendelkezésére, a mely lehetővé tette volna azt, hogy gyáraink a világpiacokon a versenyt külföldi ipartelepek gyártmányaival felvehessék. A szeszfőzdék, árpahántolók és árpagyönggyárak a leggyakrabban megelégednének a minőségileg kevésbé finom, de olcsó külföldi árpával is és más hiányában mégis sokszor kénytelenek szükségleteiknél jobb minőségű s ennél fogva drága (csupán a legmagasabb rendű feldolgozó iparág: a sörgyártás által igényelt) belföldi árpát feldolgozni. Az egészséges, észszerű kiegyenlítés ebben is a behozatali jegyrendszertől várható. A többi iparágakra, különösen pedig azokra, a melyek főleg a Balkánra és Kelet felé exportálnak, a behozatali jegyrendszer főleg annak következtében volna kedvező hatással, hogy gabonájuk behozatalának lehetősége compensatio ez országok számára hazai iparunk termékeinek odairányuló kiviteléért. Közvetett előnye az is, hogy a gabonaárak hullámzását mérsékelné, a kereskedők kevésbbé szenvednének a túlnagy árhullámzás szülte kockázat-

tól, a mi hozzájárulna az élelmiszerek olcsóbbodásához : a gyári munkás könnyebb megélhetése pedig elsőrendű ipari érdek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia sörárpából annyit termel, hogy szükségletét fedezheti ; ha megmaradunk a behozatali jegyrendszernek egyedüli kívánatos formája mellett, nálunk nem fognak bekövetkezni azok a kedvezőtlen hatások, a melyek a helytelen irányban túlfejlesztett behozatali jegyrendszer túlajtása következtében Németországban a belfogyasztás rovására előállottak. A Német-Birodalom ugyanis a belfogyasztás szükségleténél kevesebb gabonát termel ; ha már most onnan gabonát kivisznek a nélkül, hogy megfelelő utólagos pótlásról gondoskodás történnék, jogosulatlan módon drágaság állhat be. Ez elő is fordult Németországban, a fogyasztók nagy méltatlankodására. De a míg gondunk lesz rá, hogy nagyobb mennyiségű kenyérmag, mint a mennyi a belszükséglet fedezése után fölöslegesnek bizonyul, a behozatali jegyrendszer alapján ne exportál-tassék, addig a behozatali jegyek a belföldi közélélmzésre nem lehetnek hátrányos befolyással. Ellenkezőleg, a kivitt mennyiségek gyors és biztos pótlása csak kedvezően hathat, mert a gabona árhullámozását mérsékli. Az árpabehozatali jegy a hústermelést is föllendítené, a fogyasztásnak nagy hasznára.

Horváth Ödön.

Adatok Anglia háborús közgazdaságához.

A négyes szövetség háborújának gazdasági terheit Anglia vállalta magára. Most is Mac Kenna, az angol pénzügyminister felé fordulnak a szövetségesek, mert tőle várják, hogy meginduljon az új aranyfolyam, mely elernyedtt karjaikba új erőt öntsön s municióvá válva segítsen megállítani a szövetséges központi hatalmak győzelmes előnyomulását. A következőkben néhány adattal kívánunk szolgálni Anglia háborús gazdasági életéhez, melyre mindenesetre nagy megpróbáltatások ideje szakadt, épp úgy, mint mireánk. A nagy krízis hatalmas hullámai ott is sok rombolást vittek véghez, de az alap egyelőre még megingathatatlanul áll. Positív tényként eddig csupán azt állapíthatjuk meg, hogy Anglia erősen elbizakodott 'ereje tudatában és ezért sok dologban rosszúl számított, így pl. abban, hogy olyan könnyűnek hitte a német ipar helyének elfoglalását, piacjai meghódítását. Ebben keserűen csalódott.

Az angol gazdasági köröket most a harmadik nagy hadikölcsön foglalkoztatja. A második hadikölcsönről, mely 570,000.000 font sterlinget (kb. 14 milliárd frank) tett ki, Mac Kenna július 13 án számolt be az alsóházaknak. Ez az összeg, bármily hatalmas is, nagy csalódást okozott a kormány vezető férfiainak. Mac Kenna ugyanis fennhangon hirdette, hogy más eredményt, mint 1.000 millió font sterlinget nem ismerhet el eredménynek. És mindent meg is tettek, hogy az eredményt némileg szépítsék. Így a pénzügyi dolgokról jól informált „Evening Standard” annak a nézetének adott kifejezést, hogy a hadikölcsönnek valószínűleg óriási eredménye lesz, azonban stratégiai okokból(?) nem kívánatos egyelőre a teljes összeget nyilvánosságra hozni. Az alsóház június 22-i ülésén a kölcsönprogramm indokolásánál a pénzügyminister ismételtlen nyomatékkal fejezte ki azt a nézetét, hogy olyan összeget remél ettől a kölcsöntől, a mely ez év végeig elégséges pénzt fog a kormány rendelkezésére bocsátani. Az ő számítása szerint ennek az összegnek minimalisan kerek egy milliárd font sterlinget kellene kitenni, a napi hadi kiadásokat 3 millióval számítva. Ezenkívül ebből az összegből akartak 333 millió font rövidlejáratú kölcsönt visszafizetni. Ennek az összegnek

a levonása után fennmaradó rész legjobb esetben 1915. szeptember végéig lesz elégséges, de semmiesetre sem 1916. márczius végéig, mint a pénzügyminister hitte. Tényleg így is alakult a helyzet, a mennyiben augusztus 17-i hágai jelentés szerint az angol kormány még november előtt újabb hadikölcsön kibocsátását tervezi. 18-án már egy amsterdami sürgöny arról ad hirt, hogy az angol ministertanácsban Mac Kenna pénzügyminister megerősítette, hogy még ez év vége előtt tényleg szükség lesz újabb kölcsönre a hadikiadások fedezése céljából, melyek immár elérték a napi $4\frac{1}{2}$ millió fontot. Ujabb Reuter-jelentések szerint az új kölcsönösszeg 250 millió font sterling lesz és Asquith miniszterelnök azt reméli, hogy ez elég lesz 1916. augusztus 1-ig. A „Morning Post” különben így ír az új kölcsönről: „Hála annak a jó fogadtatásnak, a melyre a kincstári jegyek a pénzpiaczon találtak, a legközelebbi időben semmi ok sincs a hadi pénzügyek miatt aggodalomra. Ugyanakkor azonban előrelátónak kell lenni és a pénzpiacz máris azzal foglalkozik, hogy egy új nagy hadikölcsön formáját meghányják-vessék. Bizonyos börzse-körökben azon a véleményen vannak, hogy a kormány — ha akarná — még kitolhatná egy nagyobb hadikölcsön kibocsátását, különösen, ha a mai rendszer — hosszabb lejáratú kincstári jegyek — jobban kiterjesztetnék.” Tény az, hogy a kormány hatalmas agitációt fejt ki a hadikölcsön érdekében. A Guildhall nagy termében megismétlődnek azok a nagy agitációs gyűlések, a melyeken Asquith és Bonar Law egymást licitálják túl abban, hogy a megjelenteket rábeszéljék a kölcsön jegyzésére. Ha lehet a „Neue Züricher Zeitung” tudósítójának hinni, a ki angliai útjáról visszatérve beszámolt az ott tapasztaltakról, úgy nem is igen kellett a közönséget erre rábeszélni. Magában véve a második kölcsön végösszege, a mely 11 milliárd franknál nagyobb, elég bizonyíték erre. Ez a szám pedig nem fictiv szám, mert a jegyzéseket teljes összegben be kellett azonnal fizetni. Nemcsak a felsőbb osztályok vették ki a részüket, hanem a legalsóbbak is. Hogy ezt megkönnyítsék, a postákon 5 shillinges címletek kaphatók, a melyeket igen erősen kerestek. Kis hivatalnokok, munkások, cselédek és még gyermekek is tömegesen vásároltak ilyeneket; a nagykereskedői házak megkönnyítették alkalmazottaiknak a jegyzést.

A nagy hadikölcsönök azonban nem maradtak hatás nélkül az ország gazdasági életére és különösen pénzpiaczára. Ezeknek a kölcsönöknek mindig meg vannak az indirekt költségei. A „Bankers Magazin” című angol lap évek sora óta közli havonta a londoni börzén forgalomban lévő fontosabb papírok árfolyamértéke fejlődésének statistikáját, a mely statistika 387 különböző papírra terjed ki. A juliusi adatok szerint junius 20-ától julius 20-ig ezen papírok összes értékének vissza-

esése majdnem 100 millió font sterlinget, azaz 2 milliárd márkát tesz ki t. i. 3.009 millióról 2.910 millióra csökkent. Ez a nagy visszaesés a hadikölcsönökre vezethető vissza, mert e kölcsönöknek erősen árfolyamcsökkentő, lenyomó hatásuk van.

A pénzpiaczon egyáltalában nem a legrózsásabbak a viszonyok. A „Bankers Magazin” által felsorolt 387 értékpapir árfolyami értékének csökkenése pl. így alakult:

1913 januárban	3.539	millió	font	sterling
1914 »	3.389	»	»	»
1914 júliusban	3.371	»	»	»
1915 »	2.910	»	»	»

1913 januártól 1914 januárig, tehát az értékcsökkenés 150 millió fontot tett ki, 1914 januártól 1914 júliusig 18 milliót, 1914 júliustól 1915 júliusig 661 milliót, tehát 1913 januártól 1915 júliusig összesen 629 millió font sterlinget, a mi kerekén $12\frac{1}{2}$ milliárd márka. A „Morning Post” különben közöl néhány fontosabb erre vonatkozó adatot. E szerint 1915 januártól—júliusig a következő fontosabb részvényeknél a felsorolt százaléku csökkenés állott be: a Northwestern vasút részvényeinél $13\frac{3}{4}\%$, Mindland Deferred vasút részvényeinél $7\frac{1}{4}\%$, a kanadai Trank részvényeinél 24% , Central Argentine vasút részvényeinél $15\frac{1}{2}\%$, a mexikói vasút-társaság részvényeinél 10% , a japáni $4\frac{1}{2}\%$ -os kölcsönnél 2% . Különben egy Londonból ez év augusztus 13-áról datálódó jelentés szerint a nyílt pénzpiaczon bőségesen van pénz, úgy, hogy „napi pénzt” 3—4 perczettel lehet kapni, a heti előlegek $4\frac{1}{4} - \frac{1}{2}$ perczettel keltek el. Ennek a pénzbőségnek köszönhető, hogy a magánkamatláb kezdett engedni, később azonban állandó irányt vett fel, mert az amerikai váltó ára — daczára az utóbbi idők nagy New-Yorkba irányított aranyküldeményeinek — feltűnően gyenge maradt és mert a kormány a discount $4\frac{1}{2}\%$ -ra emelte fel. Végeredményben a legjobb háromhónapos bankváltó tétele alig volt $4\frac{3}{4}\%$. A magándiscont magasabb folyamának előidézéséhez hozzájárult az a körülmény, hogy a kormány — mint az jelentéséből kitűnik — 160 millió font sterlinget fizetett vissza előlegekért az angol bankba. Tekintettel az alacsony amerikai és a magas francia és olasz váltóárakra, kezdenek megbarátkozni azzal a gondolattal, a melytől eleinte huzódottak, hogy ugyanis Amerikában helyezzenek el egy angol kölcsönt. Egyszersmind újabb New-Yorkba irányuló aranyküldeményeket jelentenek be (augusztus első hetében 400.000 font sterling aranyat vittek ki New-Yorkba) és a közönségnek azt ajánlják, hogy a belső forgalomban bankjegy helyett aranyat használjon. Az értékpapirbörzén a forgalom nagyon korlátolt. Varsó eleste, miután már régen várták, nem volt valami külö-

nös hatással, annál inkább azok a kedvező (?) hírek, a melyek a szövetségeseeknek a Dardanelláknál elért sikereire (?) vonatkoznak, hatottak igen kedvező irányban. Az amerikai értékekben csökkenés állott be, a mi azonban nem igen fog nagyobb arányokat ölteni, tekintettel a jó termésre és a municziógyárak hatalmas fellendülésére. Az új hadikölcsön nagyon gyengén állt, a régi — a kamatok beváltása után — megszilárdult. A gyarmati kölcsönöket elhanyagolták és az angol vasuti részvények iránti érdeklődés is ellanyhult. A külföldi értékek közül augusztus első hetében a következő jegyzések történtek: $4\frac{1}{2}$ perczentes orosz kölcsön $75\frac{1}{4}$, 4 perczentes japán kölcsön $65\frac{1}{2}$, 3 perczentes német kölcsön $53\frac{3}{8}$, $3\frac{1}{2}$ perczentes porosz $57\frac{3}{4}$ —59, 3 perczentes porosz 52, $4\frac{1}{2}$ perczentes magyar 54, Brazil Traction 49, Canadien Pacific $162\frac{3}{8}$, Rand Mines $4\frac{3}{10}$, Rio Tinto $54\frac{3}{4}$ stb.

Jellemző az az eset, a melybe a »Times« is beleszólt és a mely talán legjobban jellemzi az angol értékpapirpiacz helyzetét. Egy nagy londoni czég a lapokban hirdette, hogy értékeit a piacra akarja bocsátani. A kincstár azonban óvást tett közzé ugyanazon lapokban, azzal az indokolással, hogy most a „magánkibocsátások nem időszerűek“. Később — minthogy ez nem használt — betiltotta a papir piacra bocsátását.

A hadikölcsönökön kívül azonban a kormány kénytelen mindenféle eszközökkel növelni az államkincstár jövedelmeit. Ebből a célból új adókat szándékoznak kivetni. Az alsóház 1915. szeptember 21-iki ülésén terjesztette Mac Kenne elé az új adókra vonatkozó javaslatokat. Ezek a javaslatok alapján véve már ezelőtt is ismeretesek voltak, meglepetést csak az a rész okozott, a mely a behozatali vámokkal sújtandó árúk kiválasztására vonatkozik. Ez a vám minden esetben $33\frac{1}{3}\%$ -a az értéknek és vonatkozik a motoroskocsikra, motorbicziklikre, ezek részeire, filmekre, kalapokra, tükörüvegre, órákra és mindennemű zeneeszközre. A tea, kávé, czikoria, kakaó, dohány és cigaretta adóját 50% -al emelték, még pedig a tea vámját fontonként 8 d-ről 1 s-re, a kávé és czikoria adóját 2 d-ről 3 d-re, a kakaóét 1 d-ről $1\frac{1}{2}$ -re, a dohányét $4\frac{2}{3}$ s-ről 7 s-re, a cigarettáét $5\frac{2}{3}$ s-ről $8\frac{1}{2}$ s-re. A cukor adóját $\frac{1}{2}$ fontonként $1\frac{5}{6}$ s-ről $9\frac{1}{3}$ s-re emelték. A belföldi posta-, sürgöny- és telefondíjakat mind felemelték. A fél pennys portó levelezőlapokra és nyomtatványokra, teljesen megszűnik s helyébe 1 pennys portó lép. Az 1 pennys bélyeggel eddig 4 unciasúlyú levelet lehetett küldeni, ezentúl csak 1 uncia súlyut; a két uncias már 2 d-be kerül, minden további 2 uncia pedig újabb $\frac{1}{2}$ d-t jelent. A postacsekk illetéke $\frac{1}{2}$ d-vel emelkedett, a csomagé 1 d-vel. Egy tizenkétzavas sürgöny az eddigi 6 d helyett 9 d-be kerül. Minden további szó $\frac{1}{2}$ d. A telefondíjakat

18—100%-al emelték. A jövedelmi adót 40%-al emelték fel; a pénzügyi év még hátralevő hat hónapjára azonban átmenetileg csak 20%-al fognak többet számítani. Az a minimum, a mely még nem adóköteles, 160 fontról 120-ra szállított le. Az iparosok mentesek voltak 160 font jövedelemmel még az adótól, most csak azok lesznek, a kiknek gyermekük van. Mindezek után a pénzügyminister még kijelentette, hogy ezek csak átmeneti intézkedések, mert végleg ezek sem kielégítőek és új megterhelések lesznek szükségesek. Az új adókkal a bevételeket 305 millió fontra becsli a pénzügyminister, a kiadásokat 1.590 millió fontra, tehát a kölcsönökkel fedezendő hiány 1.285 millió font. Ebből már kölcsönök útján fedezve van kb. 850 millió, vagyis a még felveendő kölcsönök összege 435 millió.

A mi a Bank of England helyzetét illeti, arról legjobb felvilágosítást a következő összeállítás nyújt, a mely a bank hivatalos jelentései alapján készült:

	1915 VI 24.	1915 VII 1.	1915 VII 29.	1915 VIII 12.
Össztartalék	39,478.000	35,906.000	45,825.000	51,725.000
Bankjegycontingens	33,130.000	34,636.000	33,531.000	32,463.000
Készpénzkészlet	54,157.000	52,092.000	60,906.000	65,738.000
Váltótárcza	136,393.000	152,915.000	192,195.000	148,136.000
Magánegypénzek letéte	109,563.000	140,654.000	95,540.000	85,076.000
Állami letétek	99,578.000	81,514.000	177,636.000	142,604.000
Bankjegytartalék	38,339.000	34,894.000	44,859.000	50,763.000
Kormánybiztosítékok	51,043.000	51,043.000	53,158.000	45,915.000
	1915 VIII 19.	1915 IX 2.	1915 IX 23.	1915 IX 30.
Össztartalék	53,618.000	54,558.000	49,728.000	47,659.000
Bankjegycontingens	31,958.000	32,325.000	31,623.000	32,800.000
Készpénzkészlet	67,126.000	68,433.000	62,900.000	62,001.000
Váltótárcza	146,184.000	145,105.000	135,677.000	132,315.000
Magánegypénzek letéte	124,636.000	87,922.000	89,646.000	76,689.000
Állami letétek	102,664.000	137,935.000	108,738.000	116,217.000
Bankjegytartalék	52,669.000	53,591.000	49,367.000	47,468.000
Kormánybiztosítékok	45,615.000	44,418.000	31,313.000	31,287.000

A tartalék aránya a passivákhoz augusztus 19-én 23·6 percent volt, szeptember 30-án 24·7 percent. A Clearinghouse forgalma pedig 251 millió volt szeptember 23-ától 27-ig.

Mint a fenti adatokból látható, az össztartalék, a készpénzkészlet, a magán- és állami letétek, valamint a bankjegytartalék emelkednek, a váltótárcza is tekintélyes emelkedést mutat, ez azonban a pénznek a bankból való kiszivárgását jelenti; az állami biztosíték összege csökkent, a bankjegycontingens úgyszólván hétről-hétre változik, még pedig

hol csökken, hol emelkedik. Az augusztus 19-i kimutatás szerint több mint 1 milliárddal volt kisebb, mint június 24-én. Nincs okunk kételkedni a bank kimutatásainak valódiságában, de mindenesetre említésre méltó, hogy a míg a kimutatások az aranykészlet tekintélyes emelkedését bizonyítják, addig egymásután mennek a nagy aranyküldemények New-Yorkba, így a „Daily Telegraph“ sürgönye szerint az utóbbi időben és érkezett oda egy 20 milliós dollár értékű aranyküldemény. A bank aranyforgalma szeptember első hetében így alakult: Japán részére küldött a Bank of England 2 millió sovereignt aranyban, a mi valószínűleg az Oroszországnak szállított japán munició ára volt, Amerikának 4,258.000 fontot aranyban, 40.000 fontot Máltának, az egyiptomi valutarendezés céljaira fordítottak 320.000 fontot aranyban. Ezzel szemben Párisból befolyt 1,055.000 font aranyban és 3 millió sovereign és szabaddá vált valutahátralékokból 450.000 sovereign. Tehát netto aranykiadása volt a külföldre 2,113.000 font, míg a pénzforgalom folytonos korlátozása folytán a vidékről visszaözönlött 1,158.963 font. A nagy aranykivitel a külföldről való horribilis beszerzésekkel függ össze. Ennek a körülménynek tudható be a kereskedelmi mérleg növekvő passivitása is. A kereskedelmi mérlegben júniusban még némi javulás állott be, de júliusban újra visszaesés volt észlelhető.

A behozatali összeg 1915 júliusában 75·54 millió font sterling volt az 1913. évi 59·37 millió fonttal szemben, a mi 16·17 millió font növekvés jelent. Ezt a növekvést tudvalevőleg a hadiszükségletek idézték elő, a mi annál nagyobb súllyal esik a mérlegbe, mert e szükségletek ára állandóan emelkedik. Ebből a növekedésből 12·37 millió font sterling jut élelmiszerekre, italokra és dohányra, 3·25 millió font sterling nyersanyagokra és félgyártmányokra, 1·39 millió font fémre és fémárúkra, különösen ausztráliai és amerikai rézre. A kivitel összege 34·72 millió font sterling volt az 1913. évi 44·40 millió fonttal szemben, a mi 9·60 millió font sterling csökkenést jelent. Ebből a csökkenésből szénre jut 1·48 millió font sterling, készárúkra 7·62 millió font. A kereskedelmi mérleg rosszabbodása egy hónapban tehát 25·85 millió font sterlinget tett ki. Az 1915. év első két hónapjának behozatala volt 504·48 millió font (1913-ban 435·25 millió, tehát + 69·23 millió), kivitel 218·34 millió font (1913-ban 299·86 millió, tehát — 81·51 millió). A „Times“ július 8-án cikket közölt Anglia külkereskedelméről. A vastag betűkkel nyomott cím így hangzott: „Kedvező külkereskedelmi eredmények június hónapban.“ A kedvező eredmény szerinte az, hogy 1915 júniusában az összforgalom, tehát behozatal és kivitel együtt, 118·75 millió fontot tett ki, míg 1914-ben csak 106·75 millió fontot. Azt már azonban nem meri kijelenteni, hogy e fejlődés iránya kedvező. Különben az adatok

felsorolása után így ír a Times: „Míg a pusztá adatok alapján a kereskedelemnek látszólag egészséges fejlődésére lehet következtetni, addig az összeget kitevő egyes számok analízise, olyan eredményekre vezet, melyeket nem lehet kedvezőknek tekinteni. Például az angol kivitel a múlt év júniusához képest $6\frac{1}{2}$ millió font csökkenést mutat, míg a behozatali összeg 18 millióval növekedett. Kézenfekvő tehát, hogy ebben az időközben a kereskedelmi mérleg ellenünk fordult. . . . Ezek a szemlélődések, kapcsolatban a valósággal, ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy a jelenben a kereskedelmi mérleg nem merül ki a hivatalos számokban. Mindenesetre elégségesek ezek annak megállapításához, hogy — mint a miniszterelnök mondta — deficit van, melyet vagy a tőkéből, vagy a megtakarított vagyonból kell fedezni.“

Ez a körülmény még a szabadkereskedelmi elveiről ismeretes londoni Economist-ot is arra bírta, hogy helyet adjon hasábjain olyan cikkeknek, melyek a felesleges luxusbehozatal csökkentésére hívják fel a közönséget. Hogy milyen eltolódásokat idézett elő a háború Anglia külkereskedelmében, arra nézve érdekes felvilágosításokat nyújt a Board of Trade összeállítása. Németország és Ausztria-Magyarország úgyszólván teljesen kimaradtak; Oroszország úgy mint szállító és úgyis mint vevő az érintkezés majdnem legyőzhetetlen nehézségei folytán szintén alig szerepel; Franciaország szállításait csökkentette, míg bevásárlásai emelkedtek; a legnagyobb változás az Egyesült Államok helyzetében állt be, a mely Anglia emelkedő behozatalában nagy szerepet visz. A külkereskedelem országokénti alakulását a következő táblák mutatják:

Anglia behozatai az
1914. 1915.
év első feleiben
font sterling

Oroszország	15,252.000	5,376.000
Svédország	5,908.000	6,837.000
Norvégia	3,575.000	6,881.000
Dánia	12,050.000	12,371.000
Németország	39,292.000	97.000
Hollandia	11,493.000	11,951.000
Franciaország	23,929.000	15,670.000
Svájc	5,775.000	7,489.000
Olaszország	4,517.000	6,140.000
Ausztria-Magyarország . .	3,803.000	24.060
Európai Törökország . . .	648.000	200.000
Egyesült-Államok	70,437.000	124,149.000
India	18,903.000	26,082.600
Ceylon	3,711.000	6,713.000
Ausztrália	21,431.000	28,794.000
Argentína	18,004.000	32,297.000
Új-Zéland	16,068.000	20,228.000
Kanada	9,899.000	14,487.000

	Anglia kivitele az	
	1914.	1915.
	év első felében font sterling	
Oroszország	8,505.000	4,612.000
Svédország	3,757.000	3,875.000
Norvégia	3,544.000	3,803.000
Dánia	2,995.600	3,696.000
Hollandia	8,127.000	9,024.000
Franciaország	14,364.000	33,745.000
Svájc	2,083.000	2,433.000
Olaszország	7,437.000	6,082.000
Japán	5,146.000	2,226.000
Egyesült-Államok	17,769.000	12,330.000
India	34,977.000	2,274.000
Ausztrália	17,711.000	13,518.000
Argentína	9,645.000	5,353.000

Áttérve a gazdasági élet egyéb tereire, kevesebb adattal kell megelégednünk. A mi a mezőgazdaságot illeti — londoni jelentések szerint — augusztus végén az angol kormány bizottságot küldött ki, melynek feladata azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy miképpen lehetne a termőterületet megnövelni. A bizottság azt a javaslatot tette a kormánynak, hogy a búzatermelésre való buzdítás céljából állapítsa meg a következő négy évre a minimális árat 45 shillingben quaterenként (2·91 hl.), a mi hektoliterenként 18 koronának felel meg körülbelül. A mezőgazdasági hivatal vezetője, lord Selborne, egy farmerküldöttségnek kijelentette, hogy a kérdést gondosan megtárgyalva (az admirális-sal is), a kormány a bizottság javaslatát elutasította. A kormány elhatározását azzal indokolta, hogy az angol tengerészet ma már fel tudja venni a német tengeralattjárókkal a harcot. Nem kell félni, hogy a németek Anglia tengerentúli forgalmát meg tudják akasztani, bár jelenleg zavarokat tudtak előidézni. Kanadában és Ausztráliában a termés jól sikerült. Ezenkívül a bizottság jelentése szerint sikerült 1915-ben a megművelt területet 30%-al megnövelni, a szarvasmarhaállományt 384.000 darabbal, a juhállományt 450.000 darabbal emelni.

Fontos szerepet játszik a gyapot. Nagy agitációt fejtenek ki abban az irányban, hogy a gyapotot dugárúnak minősítsék. Augusztus 11-én a Queens-Hallban ezer és ezer ember tolongott, hogy a gyapotiparosok ülésén résztvegyen. A program szerint beszélni kellett Charles Macara-nak és William Ramsay-nak. Charles Macara tudvalevőleg az angol gyapotszövő egyesület elnöke és mint gyapotszakértőnek a tekintélye messze túlterjed Anglia határain. William Ramsay a londoni University College-en a kémia tanára és első szaktekintély a robbanóanyagok terén.

Ramsay a nyersgyapotnak a fontosságát hangsúlyozta a municziógyártás szempontjából. Beszédét így fejezte be: „Ellenségeink minden hadianyagban bővelkednek, csak gyapotban nem, tehát: zárjuk el a gyapotbevitel útjait és a háborúnak hamar vége lesz.“ Charles Macara statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy a háború kitörése óta a semleges államok gyapotbevitelére hihetetlen mértékben megnőtt. Minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani, hogy az így módon importált gyapot legnagyobb része Németországba és a monarchiába jutott. Daczára annak, hogy Dánia gyapotbevitelére harminczszorosra emelkedett, a dán szövők az angolokhoz fordulnak, mert nem tudnak nyersanyagot kapni. Míg a háború kitörésekor a gyapot ára Liverpoolban 7 d-ről 4¹/₂ d-re esett, addig Németországban ugyanezt 2—3 márkáért adhatják el a kereskedők.

A nyersanyaghiány miatt sokat szenved az angol ipar. Legjobban érezhető a festőanyag hiánya. A Baselben megjelenő „National-Zeitung“ közli egy angol gyárosszövetség körlevelét, a mely így hangzik: „Sajnálattal vagyunk kénytelenek a kereskedőket arról értesíteni, hogy a festőanyagok beszerzésének nehézsége és óriási költségei miatt, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a színek tartósságáért kezeskedjünk. Sajnálattalunk annál nagyobb, mert, minthogy a festőanyagok költsége sok esetben több száz százalékkal emelkedett, a további beszerzés lehetősége is kétségesse vált.“ Ugyancsak nagy a hiány üvegárúkbán. Mint egy amerikai konsuli jelentés Londonból közli, daczára annak, hogy az angol üvegárúgyártás igen jelentékeny, mégis nagyon megérzi Anglia a nagy behozatal elmaradását. Poharakat és üvegeket főleg Belgiumból és északi Franciaországból importált, lámpaüvegeket pedig a continensről. Ez most mind elmaradt, miért is ezeknek az árúknak az ára 300%-kal emelkedett. Erősen érezhető a hiány kémiai laboratóriumok részére szükséges üvegekben és optikai üvegekben. Az egyes fontosabb ipari nyersanyagok áralakulásának jellemzésére részletesebben foglalkozunk az érczpiacz helyzetével. Az érczeknek és különösen a cinknek az ára rohamosan emelkedett az utóbbi időben. Londonban a cink ára július 1-től 11-ig többi 10 fonttal, 115 fontra emelkedett, mi által soha nem halott magas árat ért el. A cinkhiány kezd mindnagyobb mérvet ölteni, miáltal a municzióipar sokat szenved, valamint a délafrikai aranytermelés is, mert ahhoz igen sok cink szükséges. A német és a belga cinkkivitel elmaradása némileg pótoltatott az Egyesült-Államokból való kivitellel. 1914 utolsó 5 hánapjában az Egyesült-Államokból 50.000 t. cinket vittek be Angliába, míg rendes időben a bevitel 140.000 tonnát tesz ki, a miből Hollandia, Franciaország és az Egyesült-Államok összesen 10%-ot fedeznek. Az amerikai cinkkészletek, a melyek 1914

elején 41.000 tonnát tettek ki, 1914 június végéig 63.000 tonnára emelkedtek, az év végére azonban már 23.000 tonnára süllyedtek. Az amerikaiak alaposan kihasználták Anglia szorult helyzetét, a speculatio négy-szeresére verte fel az árakat, úgy, hogy a mig a háború előtt a cinkjegyzés Newyorkban 5 cent volt fontonként, addig most 20 cent. Az ausztráliai cinkérczek feldolgozására még mostanig sem tudtak alaposan berendezkedni, mert ezeket eddig Németország és Belgium kohói dolgozták fel. Az elektrolitréz ára 57⁰/_o-al emelkedett a háború alatt, az ólomé 47⁰/_o-al, az óné 16⁰/_o-al. Körülbelül ilyenek a viszonyok a többi nyersanyagnál is.

Ha hézagosa is ezek az adatok, mégis némi támaszpontot nyujtanak az angol gazdasági élet megítélésére. Természetesen már az angol közvéleményt is erősen foglalkoztatják azok a kérdések, melyek a háború után bekövetkező helyzetre vonatkoznak. Ezek között első helyen áll az a remény, hogy a háború után hatalmas, egységes Angliává olvad össze a nagy britt világbirodalom, Londonban székelő birodalmi gyűléssel. Ennek az egységnek megteremtéséhez szükségesnek tartják egész új irányú gazdasági és vámpolitika életbeléptetését. Ez az új gazdasági és vámpolitikai irány nagyjában fedné Chamberlain József és Rhode Cecilnek, a délafrikai mágnásnak eszméit. Ezeknek az eszméknek a lényege pedig az, hogy a gyarmatoknak adandó előnyösebb vámtételek rendszere hatalmas köteléket alkotna ezek és az anyaország között. Ez a rendszer elég garantiát nyujtana idegen védvamos államok versenye ellen, mert hiszen azt az angolok sem hiszik, hogy Németország, ha még le is győzik, ne venné fel újra teljes erővel a gazdasági harcot. És hogy lassan meg is akarják valósítani az új rendszert, azt legjobban mutatják azok a vámemelések, melyeket fentebb említettünk s a melyek a pénzügyi szükségesség leple alatt alapvető támadást képeznek az eddig oly féltve őrzött szabadkereskedelmi rendszer ellen. „We must discourage Imports“ — ezekkel a szavakkal kezdte meg szeptember 21-én az új vámokra vonatkozó beszédét az angol pénzügy-minister, a melyben főleg a luxuscikkek behozatalának a váltóárfolyamra való hatását hangsúlyozta és kiemelte, hogy csak pénzügyi szempontok birták a kormányt erre a lépésre, a melyből korántsem szabad a szabadkereskedelmi rendszertől való elvi eltérésre következtetni. Lényegileg azonban ezek a vámok mégis csak kedvezmények a védvamosoknak.

Erre czéloz legkiválóbb vámpolitikusunk, Matlekovits Sándor is nemrégiben megtartott rendkívül érdekes előadásában¹⁾, melyben erre vonatkozólag ezeket mondta:

¹⁾ Vámegegyesülés Németországgal címen megjelent a Magyar Ipar 44. számában és a Budapesti Szemle 1915. novemberi füzetében.

„Nagybritanniában már hosszabb idő óta vajudik a Nagyobb Britanniának megteremtése utáni küzdelem. Az összes brit birtokok és országok váljanak egy hatalmas gazdasági területté, melynek egyes részei egymást vámkedvezményekben részesítsék, és érdekeiket a nem-brit országok ellenében magas vámokkal védjék. Elszigetelni más országoktól a gyarmatokat és gazdasági érdekbe fűzni az anyaországgal: ez a jelszó vezette Chamberlain pártját. A háború ennek az iránynak új tápanyagot ad. Az óriási hadiköltségek fedezésére új pénzügyi források szükségesek; nem lehetetlen, hogy ismét vámok életbe léptetéséhez térnek s így a Nagyobb Britannia eszméjének keresztülvitelére szükséges alapelv, hogy magának Nagybritanniának, az egyesült királyságnak határain szedessenek vámok és ekkép a gyarmatok számára előnyösebb vámokat lehessen engedni, a mely elv ellen eddig éppen az angol nép a legnagyobb ellenszenvet mutatta, a háborúval kapcsolatos pénzügyi helyzet következtében ki lesz kényszeríthető. Nagybritannia így esetleg elhagyja eddig követett szabadkereskedelmi politikáját és gyarmataival együtt ellenséges vámpolitikát, a gazdasági elszigetelés politikáját fogja követni.“

Pereszlényi Pál.

Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia közgazdasági leírása. (II)

4. Szredorek, Sztracin és Szlaviste.

E megjelölés alatt a Pcsinya és Kriva-Réka közötti vidék értetik, melyet északról a Kozjak, keletről a Liszec hegység határol. Szredorek és Sztracin fekvés tekintetében és geologiailag egységet alkot, azzal a különbséggel, hogy Stracin valamivel magasabban fekszik és összeköttetést képez Szlavistével, melynek ovális medenczéje keletfelé lejt a Liszec hegységig. Szredorek és Sztracin patkóalakú fensik, melyet kopár hegyek környeznek. A talaj itt trachit-tufa, földpáttal és vassal, melyeknek máladékából jó homokos talajrétegek képződnek, helyenként fekete színnel. De csak azok a területek termékenyek, a melyek nyáron nincsenek víz nélkül. Legtermékenyebbek a Pcsinya völgyére hajló területek. Itt mind jól művelt földek vannak, gazdag aratásokkal és sok a nagyobb gazdaság.

Szlavistén át folyik a Kriva-Réka, mely a Pszacska-Kliszura (Kutyaszoros-)ból jön át és a Kavaklijszka-Kliszurán folyik ki. Ránk (t. i. szerbekre nézve) legfontosabb Szlavisténak az a része, mely Rankováctól a Pszacska-Kliszuráig a Kriva-Réka mentén terül el. Ez alluviális síkság, mely a legmélyebben fekszik és legtermékenyebb. Valóságos kert, melyben főzelék, dinnye, buza, kukorica stb. terem. Az egész síkságon szét van vezetve a Kriva-Réka vize a szántóföldekre, kertekre és gazdag legelőkre, melyek még késő ősszel is zöldek. Itt terem a híres szlavistei káposzta, melyből sokat visznek a kumanovoi vásárra. E síkság északi szélén 15—20 méter magas terraszhát emelkedik s ettől egy termékeny és jól művelt síkság kezdődik, melynek főtermékei a mák és gabna. (Főleg kukorica és buza).

Innen, de jobban kelet felé, egy nagy szilvás vidék kezdődik, mely egészen a küsztendili és malesi vidékig húzódik. Legszebb szilvája, almája és körtéje a Szv. Joachim nevű kolostornak és környékének terem, Kriva-Palánka város közelében. A kolostor melletti kertetől, a Go-

Iema-Réka mindkét partján egészen a Pszacska-Planináig terjednek a gyümölcsösök, főleg szilvások. Balról a Kriva-Réka a Dugacska-Réka ömlik, melyek mellékén gyümölcs és kiváló bab terem. Általában e vidék lakossága inkább gyümölcstermeléssel, szőlészettel és állattenyésztéssel foglalkozik és csak kisebb mértékben gabnatermeléssel. A török uralom alatt egyedül a palánkai járás évenként 150.000 oka szilvát és 300.000 oka almát szolgáltatott. A gabnaneműek közül főleg a rozst termelik e vidéken.

Az említett termelési ágakon kívül a lakosság még fafaragással és szénégetéssel foglalkozik. A hegyi községekben nyáron a kucó oláhok legeltetik juhnyájaikat s itt csinálják a juhturót és a Kaskaval nevű sajtot. E vidéken sok selyemgubót termelnek. A lakosság szláv eredetű és *Sop*-nak nevezi magát. Sopnak mondja magát az Ovcse Polye, Stip, Radoviste, Sztrumica lakossága is. Jellemző vonásai a Sopnak: zárkózottság, munkaszeretet és takarékoság. Sok e vidéken a török, az oláh és a cigány.

5. Kratovo, Lesznovo és Zletovo vidéke.

Kratovo egykor bányavidék központja volt. A Tabacska-Réka partján szépen fekszik. A városban sok a mélyedés és szakadék, melyeken hidak vezetnek keresztül. Környékén jó mák és dohány terem s kisebb mennyiségű gabna, főleg rozs.

Lesznovo környéke, melyen egy kolostor is van, híres kőbányájáról. A kolostor 500 éves és Olivér vajda (Dusán fia) építette.

Zletovo környékén főleg dohány és mák terem. A föld sötét színű. Zletovo alatt, a zletovoi patak mentén csupa dohányföld van. A környékbeli falvakban is híres dohány terem, mint: Sopszka, Rudar, Barbarevo, Probistina, Kalaniste, Nekare és Patovci. A leghíresebb dohány terem Banyane és Gubice községben. Innen is rendszeresen hordják a mákot a kumanovoi vásárra.

A lakosság e vidéken ugyanolyan, mint Szredorek, Sztracin és Szlaviste környékén.

6. Ovcse Polye.

Az Ovcse Polye fensík, mely a szkoplyei síkság felé 100–150 méterre emelkedik. Határai: nyugatról a Vardar, a Pcsinya torkolatától a Bregalnica torkolatáig; északról a Bregalnica és Kriva-Réka vízválasztó hegysége; keletről a Zletovistica és Azmak folyó vízválasztója; délről szintén hegyek, melyek közül az 550 méteres Bogoszavac a legnagyobb. Az Ovcse Polye északról délnek 40–50 kilométer hosszú és

keletről nyugatra körülbelül 30 kilométer széles. Területe 14.000 négyszögkilométer körül van. Folyói közül legnagyobb az Azmak, főhelye Szv. Nikola. Ez a vidék is valaha tó volt, mint a szkoplyei medencze.

Az Ovcse Polye délkeleti része, mely a Bregalnica folyó jobb partján terül el, Stip tájékán Jezsovo Polyének neveztetik.

Az Ovcse Polye nyugati részét pala, mész és serpentin alkotja, melyen homok- és agyagrétegek vannak. Az Ovcse Polye e részét mély szakadékok keresztezik, melyeken, ha nincs eső, víz sincs.

Basino Szelo és Szv. Nikola között másféle a talajalakulás. Itt inkább fehéres-sárgás márga, fehér és sárgás agyag van. Az Ovcse Polye középső része valaha nyilván a tófenék centruma volt.

E geológiai alakulás folytán az Ovcse Polye fensíkja Basino Szelo és Szv. Nikola között sekély árkokkal van barázdálva, néha 40—50 méterre emelkedő gerinczekkel, melyek között levő árkok az át nem eresztő agyag folytán megtartják a vizet. Az ilyen helyeket *Szlatina* vagy *Gyerdán* néven ismerik. Itt is mint a szkoplyei síkságon, azt tartja a lakosság, hogy a harmat után finom sós réteg marad a mezőn, mely igen hasznos a legelő marhának. Egyébként az Ovcse Polye fenekét néhol két méter mély fekete földréteg takarja. Itt-ott kavics- és homokrétegek láthatók, melyeket esővíz hord össze. Állandó vízfolyás és igazi völgy nincs az Ovcse Polyén.

Fő mélyedése az Ovcse Polyénak az, melyben az Azmak folyik és minden többi mélyedés e felé lejt. Az Azmak völgye sekély és itt-ott 2—3 kilométer széles. Ez a völgy és Szv. Nikola mezeje a legtermékenyebb része az Ovcse Polyénak. Legszelesebb Szari Hamgyali és Bogoszavci község mellett és itt Erdzseliszko Polye a neve. E mezőn az Azmak itt-ott elmocsarasodik, s a mocsarakban főleg július és augusztus hónapokban, a mikor a víz elapad, sok bivalyt látni. Az Azmak felső folyásán a völgy néhol 80—100 méterre mélyül. Az Erdzseliszko Polye körül Kurudar falutól Stipig koszorúként hegyek emelkednek és ezek alkotják az Ovcse Polye déli szélét. Stiptől északra van a Jezsevo Polye, melynek talaja vastag homokos agyag-rétegekből áll.

Az Ovcse Polyénak kényelmes közlekedése van Szkoplyével s Ó-Szerbia és Macedonia egyéb vidékeivel. A legfontosabb útvonalai: a veleszi, szereszi és a Stip-veleszi. Ez utóbbit a Vardar-völgyi vasút teszi különös jelentőségűvé. Ha vásár van Veleszben (Köprülü), a Bregalnica mellékéről és az Ovcse Polyéről nagy karavánokat lehet látni gabonával, rizsszel, gyapjuval és egyéb terményekkel terhelve, valamint nagy juhnyájukat, melyek Velesz felé hajttnak. Velök szemben nagy terhes kocsik jönnek különféle árúkkal.

Mindenfelé nyitva lévén, az Ovcse-Polye klímája nagyon szélsőséges és erősen ki van téve a szeleknek és viharoknak. A tél kemény, a nyár forró és esőtlen. Ezért jelentékeny területek sivatag kinézésűek nyáron s csak a Szlatina nevű mélyedésekben látszik zöltség. Nyáron már korán éget a nap és nincs sehol sem fa. sem árnyék. A lakosság Veleszből kapja az épületfát. A fa hiányában tüzet száraz trágyából csinálnak, melyet szalmával kevernek és kiszáritanak. A helyiek előadása szerint Ovcse-Polye nem volt mindig fátlan. Dzsumán és Tyelesev községek környékén, az északi határon most is van fa, sőt lombos erdő is. Míg erdő volt, az éghajlat is egyenletesebb volt.

Az Ovcse-Polye területén legtermékenyebb Szv.-Nikola mezeje és az Azmak folyó melléke. A főtermékek itt a mák és buza. Leginkább a Crvenka és Oszatka buzafajtákat művelik, melyek közül az első valamivel értékesebb. Termelnek még árpát és zabot és kisebb mértékben egyéb gabnaneműt is.

A mákot a legjobb földben termelik és pedig gyakran 3 éven egymásután. Az első évben a mákot buzával vagy rozsszal vetik, azután csak mákot vetnek. Jól terem a mák rozs után és legjobban az ugar után, a mikor többször fölszántják és nem vetik be. A szántóföldeket ritkán és kevésbé trágyázzák, mert a földeken vastagon van a termékeny réteg. Sőt Erdzseli falu mellett olyan kövér a föld, hogy trágyázás után a vetések kiégnek.

A máktermelés jövedelmezőségére nézve Arsity Náca, szv.-nikolai birtokos a következő adatokat szolgáltatta, egy három hektáros középminőségű tábláról:

Kiadás		Bevétel	
Szántás	60— dinár	25 oka ópiumért	
15 oka mag (à 0·50)		(à 60)	1.500 dinár
és a vetés munkája	22·50 »	800 oka mákért	
Az első kapálás .	60— »	(à 0·50)	400 »
A második kapálás .	40 — »		
25 oka ópium szedése			
(à 12 dinár)	300— »		
A mák leszedése és			
kicséplése	50— »		
Összesen	532·50 dinár.	Összesen	1.900 dinár.

Ez a birtokos a múlt évben 8.000 oka ópiumot és 160.000 oka mákot adott el. A buzatermelés is jelentékeny, mert a múlt évben is 250 waggont vittek ki a szv.-nikolai járásból; az előbbi évben pedig 400 waggon körül. A Crvenka-buza 100 okájának átlagos ára 20, a többi buzafajtákért 18 dinár. A rozst és zabot emberi táplálékra használják. Állati takarmányul legnagyobbbrészt a zab szolgál.

Termelnek az Ovcse-Polyén kisebb mértékben ánizst és szezámot is. Ez idő szerint a szezámtermeléssel felhagytak.

Nagy szarvasmarhanyájákat és méneseket látni itt, de legtöbb a juh, a melytől e vidék nevét is vette. (Juhok mezeje.) A juhok nagytestűek, hosszú és sűrű gyapjuk van, de gyengén tejelnek. Legnagyobb részt a Szlatina nevű mélyedésekben tartják, a hol, a lakosság vélekedése szerint, szépen fejlődnek a harmat utáni sórétegtől. Az itteni juhot egész Macedóniában szívesen vásárolják.

Sertés kevés van, kicsi és fajtájuk neve: Karudzse. Valaha, a helyiek előadása szerint, sokkal több volt a marha, de az utolsó háború alatt nagyon megfogyott az állomány. Kevés a falu és a gazdaság. Tiszta szerb falvak vannak az északnyugati részen, délen és Bogoszavac körül a török falvak túlnyomók. A törökök a Jürük-törzshöz tartoznak, a kik Kis-Ázsiából telepedtek ide. Ezek fizikailag és szellemileg is a legelmaradottabbak. A Konyároknak nevezett törökök szintén Kis-Ázsiából származtak, de erőteljesebb kinézésűek, eszesebbek és aránylag elég munkások. A házak vályogból valók, szalmával fedettek és szegényes kinézésűek. Az Ovcse-Polye főhelye Szv.-Nikola, mely egyúttal közigazgatási központ is. A város piacán nagytömegű mák és buza kerül forgalomba.

7. Stip környéke és a Kriva-Lakavica völgye.

Stip környékén elég a sik föld, főleg a Bregalnica mellett, de helyenkint mocsáros és termékenysége ezért közepes. A jobb helyeken mákot, buzát és kukoriczát termelnek, a nedveseken rizst. Leghíresebb stipi termék a mák, melyből a híres stipi mákolajat és opiumot nyerik. Az opiumot legnagyobb részt Szalonikiba viszik és itt angol kereskedőknek jó áron adják el.

A Kriva-Lakavica völgye a folyó két oldalán terül el egészen a Bregalnicába való torkolatáig. Jobb felén emelkedik a Konecska-hegység, a mely a Vardar völgyét és a tikvesi katlant is határolja. A termékeny völgyben főleg mákot és gabnát termelnek. A hegyoldalakon és magaslatokon szőlők és gyümölcsösök vannak.

E vidék főhelye Stip, mely a Bregalnica és Hotinpatak összefolyásánál fekszik. Egy nagy török város benyomását teszi. A Vardar-vasút megnyitáig Stip Ó-Szerbiának fontos kereskedelmi góczpontja volt. Különösen fejlett volt itt a juh- és kecskebőrkereskedelem. Stiptől Veleszbe vezet Európai-Törökország legjobb útja. Útak vezetnek még innen Krivolak, Gracko és Tikves felé, melyeken a vasúthoz mennek a termékek és árúk jönnek onnan.

8. Kocsane vidéke.

Ez egy nagy medencze, mely a Bregalnica felső folyása mellékén van. Északról a Crveni Breg, délkeletről a Placskavica Planina lába, keleten a Golyak hegység határolja, nyugatról pedig az Ovcse Polye. Az egész medencze talaja sik és aluviális.

A kocsanei medenczén át folyik a Bregalnica, mely a Placskavicáról jövő mellékfolyásai révén az egész éven át bővizű. A mellékfolyók közül legnagyobbak: Zletovstica, Kocsanszka Réka, Orizarska Réka, Oszojnica, Prekolasnica, Blatasnica. E folyókon kívül, eső után és hóolvadáskor a Placskavica hegységből sok patak folyik a Bregalnicába. Mind e vizek sok iszapot hordanak össze és állandóan fentartják a talaj termékenységét, melyet még az öntözés is javít. *A kocsanei medencze egész Ó-Szerbiának és Maczedóniának legtermékenyebb vidéke.* A medencze középső legtermékenyebb részét Centralna-Kocsanszko-Pirincsanszko Polye-nak hívják és itt terem a híres kocsanei rizs. A legjobb az Orizarszko Polye rizstermése, Orizar község mellett, melyen át a hasonnevű patak folyik s a földeket ennek vizéből öntözik. A rizst Szent György nap előtt 10—15 nappal vetik. A földet előbb kétszer-háromszor szántják. Azután rábocsátják a vizet és az így képződött hig iszapba vetik a rizst, miután két-három napig vízben állott. A mint a rizs kinő, ismét vizet bocsátanak rá, a mely ott marad az aratás előtti néhány napig. Vízben történik a gyomlálás és minden ápoló munka. Az aratás előtt 10—15 nappal a vizet részint lebocsátják, részint lapáttal kimerik. Minden munkát valamennyi birtokos egyszerre egy időben végez. A learatott rizst kévékbe kötik, azután cséplésre, rostálásra és osztályozásra kerül. A tisztításra és osztályozásra primitív malmok állanak. Kocsane mellett van egy modern rizshántoló is, mely most nem dolgozik. A helybeliek elbeszélése szerint a legutóbbi háborúban a bolgárok rombolták el a gépeket s e miatt szűnt meg a malom munkája.

Orizar községen kívül a legjobb rizs terem a következő falvakban: Grodec, Lipeć, Blatevác, Javilova, Isztibane, Kocsane, Pribalevo, Grdok, Morac, Podlok, Obleszevo, Burinovac, Pasladzsik és Leszke. Kocsane környékén a rizsföldek területét néhány ezer hektárra lehet becsülni.

A Rizsen kívül jó neve van a Carevica fajta kukoriczának. A Kocsane—Stip útvonalon sok községben gyapotot is termeltek. Most leginkább Szokovarce községben termelik. Híres még a Nivica községi dinnye, a hol 10—12 kilogrammra is megnő egy-egy darab. Termelnek még buzát, kölest és egyéb gabonaneműt.

A sok mocsár és nedvesség miatt a kocsanei medencze egészseg-

telen és nyáron, meg esős időben rendes betegsége a lakosságnak a mocsárláz. A nedvesség miatt minden község magaslaton van. Leg-egészségesebb a fekvése, legjobb a levegője és vize Vinica községnek, mely a Placskavica hegység lábán fekszik és szőlőtermeléséről híres. Vinica községben vasárnaponként nagy vásár van, mely nem kisebb a kocsaneinél. A környékbeli kereskedők, különösen Kocsane és Stipből különféle árút hoznak oda, a parasztok pedig az Oszogovija és Males nevű vidékekről ide hajtják a marhát, hozzák a gyapjút, bőrt és egyéb terméket. Az árút öszvérek és lovak hozzák. A fuvarosok főként az Oszogovija hegységi oláhok. Ezek a telet a városok és falvak körül töltik s néhol meg is telepednek. Ilyen oláh különösen sok van Kocsane és Kriva Palánka városokban.

9. A veleszi medencze, Hasz és Klep környéke.

A veleszi medencze Basino-Szelo mellett a Taor szorosnál kezdődik és a veleszi szorosig tart. Földje nagyon termékeny, gabnával, mákkal és dohánnyal van beművelve, magaslatain és hegylejtőin pedig a híres veleszi szőlők vannak. Basino-Szeloban majdnem az egész határ szőlővel van beültetve.

Hasz és Klépa vidéke délnyugatnak a Topolka és Babuna folyók között fekszik. Hasz a Golesnica Planina alatt van s az említett folyók völgyére terjed egészen az Izvoristica torkolatáig. Klépa az Izvoristica torkolatától kezdve a Babuna mentén terül el. Hasznak főhelye Bogomila, Klepának Csicsevo. Mindkét vidék valaha tó volt, melyet Hasko Jézeronak hívtak. Mindkettőben főleg gabna és mák termeltetik. Sok főzelék terem, melyet Prilepben és Debarban (Dibra) jó áron adnak el. Kis mennyiségben rizst is termelnek.

A Topolka és Babuna völgye köti össze a bitolyi katlant a Vardarral és éghajlatilag átmenet a középtengeri és közép-európai éghajlat között. A bitolyi és vardari vidék között főközlekedési vonal volt a Velesz—Prilep-i út. Ennek nagy jelentőségét csökkentette a Bitoly—Szalonik-i vasút. Mig ez ki nem épült, a nevezett úton mentek a bitolyi medencze termékei a Vardar felé. A Vardar kulcsa Velesz volt, mely a Vardar mindkét partján fekszik, több hiddal összekötve és innen volt Köprülü török neve is. Veleszre nyílik az Ovcse Polye és a Bregalnica egész környéke. Ennélfogva Velesz uralkodik és fog uralkodni jövőben is az egész Vardar-völgyi közlekedésen.

Mint Velesz a Vardar völgyén, úgy uralkodik Prilep a bitolyi katlán északi részén. E város csak a török uralom alatt helyeződött át mostani helyére, elébb (Markova Palanka név alatt) egynegyed órányira

északnyugatra feküdt. Termékeny környéke és alkalmas fekvése miatt Prilep már a középkorban is fontos piac volt és a török időben itt tartották a balkáni félsziget legnagyobb vásárjait. Prilep most is élénk kereskedelmi város s lakossága a legmunkásabb és legvállalkozóbb szellemű munkás és kereskedőül van elfogadva. Piaczán legfontosabb árúk: a marha, dohány, gabna, opium és a híres prilepi paprika. A vásárokat szalonikii, bitolyi és egyéb vidéki kereskedők látogatják.

10. Tikves és Rajac.

A tikvesi vidék alatt azt a medenczét értjük, mely a veleszi szorostól Demir-Kapuig terjed. Északkeletről a Plausa, Dauldzinka és Koncset alacsonyabb hegyek határolják; délnyugatról a murihovoi erdős és magas hegység. E medenczével összefügg a rajaci medencze, mely a Rajac folyó völgyében huzódik. Ez is valaha tó volt, a melybe a Rajacon kívül több folyó is ömlött. A veleszi szorostól Demir-Kapuig, a tikvesi medencze kb. 50 km. hosszú, a rajaci katlan 40 km. A tikvesi medencze területe 1.741 négyzetkm., a Rajac 306 négyszögkm. Tehát a tikvesi és rajaci medencze a Metohija nevű után a legnagyobb Ó-Szerbiában és Macedoniában. Ugy is lehet tekinteni mint a szkoplyei és ovcse-polyei medencze folytatását. Legalacsonyabban fekvő és legmelegebb medenczéje Közép-Macedoniának. Ennélfogva az itteni szőlő korábban érik és sokkal cukrosabb mint a többi bortermelő vidéken.

A tikvesi medencze erős befolyása alatt áll a középtengeri éghajlatnak. Eső csak ősszel és tavasszal esik s a föld akkor is kellőleg átnedvesedik és a patakok kiáradnak. Junius végén és julius elején nagy forróság áll be, a levegő forró lesz és a napos lejtők erősen kiszáradnak. Majdnem egész nyáron át tikkasztó hőség van Tikvesben, mert az ég nagyon ritkán borul s a hőséget nem mérsékeli erdő és élő fa. Mégis különbség van a Vardar jobb oldalán és a baloldalán fekvő területek között. A baloldali vidék dombos, száraz homokkő és majdnem szántó-föld nélkül van.

Nyáron itt kopár a vidék és ritkán látszik valamelyes gyeperdő vagy fű, mert ez időben ki van égve. Kevés itt a falu és a meglevők kisebbek mint a Vardar jobb oldalán. A lakosság a mint nyáron a forróságtól, úgy télen a nagy hidegtől szenved. Itt főleg Jürökök laknak, kik között nagy a halálozási százalék, a minek egyrészt a kulturátlan életmód is az oka.

Sokkal termékenyebb és lakottabb a Vardar jobb oldalán fekvő

terület. Itt a talaj homokos, messzes s főleg szőlővel van beültetve; a Rajac folyó mentén elég rizs, kender és mák terem.

Tikves és Rajac a legnagyobb szőlőtermő vidéke Macedóniának és Ó-Szerbiának, a mely egész Sztrumicáig nyulik. Főleg vörös szőlőfajtákat termelnek, melyeket Nikodinka és Tikveska névvel jelölnek. A fehér szőlőt Bergelka fajtának mondják. Legjobb szőlő van Roszomán faluban és legjobb bor Kamen-Doli faluban. Szőlőikről híresek még a következő faluk: Bronikovo, Kosana, Beliste, Reszava stb.

A tikvesi és rajaci szőlő főpiacza Kavadar volt, mióta a vasút van, a kereskedők Krivolák és Gradszko állomásokra mennek. E vidék szőlőtermését 40.000 métermázsára becsülik.

Szőlőn kívül termelnek itt mákot, ánizst, szezámot és gyapotot, a gabnafélék közül főleg kukoriczát.

A rizst főleg a Rajac-völgyében és a Crna-Réka mellékén termelik. Legtöbb terem Vozarci község határában, a hol Hai bég több ezer hektáros birtoka fekszik. A rizst két esztendőnként művelik és pedig kukoricza után.

A Crna-Réka mentén a mocsaras helyeket nád és sás növi be, melyből az ottani lakosok szatyrokat készítenek.

E vidék főhelye és közigazgatási centruma Kavadar. E város legszebb részét a bégek kastélyai alkották, a hol valaha a féktelen tikvesi bégek laktak. Kavadartól 6 óra járásra van Bunarcse falu, a melyben egy kb. 2.000 hektárnyi muhadzsir birtok van. Kavadaron kívül nevezetes helyei még e vidéknek Krivolák és Gracko, melyek mint több kereskedelmi jelentőséget nyernek; Prilepnek és Tikvesnek fő vasuti állomásai.

Krivolak és Kavadar között van Negotin város, melynek lakosai mák, szőlő és szezámtermeléssel foglalkoznak. Itt primitív műhelyek vannak mák- és százámolajkészítésre. Egy oka szezámolaj előállításához $2\frac{1}{2}$ oka szezámra, egy oka mákolaj előállításához 3 oka mákra van szükség. Az olajat okánként 6·80 dinárért adják el, a megmaradt anyag takarmányul szolgál s okánként 0·40—0·50 dináron értékesül. A Gracsko és Kavadar közötti úton fekszik a Palikura nevű gazdaság, mely egy Zeiset nevű, ide települt német tulajdona több mint 30 esztendő óta.

E birtok egy kiemelkedő terraszon fekszik, homokos és meszes, nagyon termékeny agyag talaj. Főtermékei a buza és mák, kisebb mennyiségben árpa, zab és egyéb növény. E birtokon van egy tenyészállat és haszonállat tenyésztőtelep, szarvasmarhára és lóra. A szarvasmarha több fajta keveréke és nem valami jó minőségű. A lovak jobbak és az arabvér az uralkodó bennük. A lovakat főleg ígás gazdasági munkára használják. A kb. 1.500 hektáros birtok nagyobb része felébe ada-

tik ki. Többi része nem igen jól van művelve éppen munkaerő hiányában. Ennélfogva Zeiset ur az utóbbi időben főleg opium és mák adásvétellel foglalkozik.

A Crna-Réka balpartján, Gracko felé haladva, egy alacsonyabb terraszhuzódik, mely még termékenyebb; búzával, mákkal és kukoriczával van beművelve.

A Palikura gazdaságtól, Velesz felé fekszik a Szv. Arangyel-kolostor. Ennek földjei vörösek és nagyjából szőlővel és gyümölcsösökkel vannak beművelve, melyek igen jó termést adnak. A kolostorban a bolgár propaganda már régebben földművesiskolát rendezett be. Felépítette a szükséges épületeket. Itt tejgazdasági és szőlőfeldolgozó eszközöket is látni. A kolostoré a Szvetyáni nevű birtok is, mely a hasonló nevű falu határában fekszik. E birtokot csifcsiják művelik és főleg kukoriczát termelnek. Meg kell említeni, hogy a kolostor környékén bányaművelés nyomai is látszanak.

Tikves és Rajac környékén a lakosság jórészt mohamedán, de van elég szláv is.

11. A gyevgyelii medencze.

Ez a Ciganszka Kliszura és Demir Kapu között fekszik, a Vardar mindkét partján. Északi részét Bojmijának hívják.

E medencze talaja sík, vastag sárgás homokrétegekből és a Vardar iszapolásából áll. A sík földből több kopasz domb emelkedik ki. Ilyen van a vasuti állomás mellett is, a melyben rézbánya van.

A homokos talajt, miután bőven van itt víz, a víz szétvezetése igen termékennyé teszi. Éghajlata középtengeri. Igazi tele nincs, és esős idő csak tavasszal és ősszel van. Nyári hőség enyhébb még, mint Szalonikiban is.

A gyevgyeli katlan első sorban selyemtenyésztő vidék. Annyi itt a szedres, mint Nyugat-Szerbiában a szilvás. E vidék a macedoniai selyemtenyésztés központja vagyis az a selyemtenyésztésre nézve, a mi Tikves és Rajac a szőlőtermelésre. A szedreseken kívül elég föld van beművelve mákkal, gyapottal, szőlővel, szezámmal, dohánynal és dinnyével. Van még buza és kukoricza is, de e termények ritkák maradnak. A dohánytermelés szembeütik Krivoláktól Gyevgyeli felé menve. A vasútvonal mindkét oldalán sok dohányföld látszik.

A gyevgyeli medencze caracteristikusan tünteti fel a települést Ó-Szerbiában és Macedoniában. Délen a Ciganszka Kliszura, északon a Demir Kapu szoros lakatlan és bár környékükön van művelhető föld, csak két község van ott. Ennek okául a biztosság hiánya látszik. Az

egész lakosság a gyevyeli medenczébe szivárgott, mely túlnépes és lakosainak egyrésze bér munkára megy.

A gyevyeli katlan községei a legnagyobbak Macedoniában. Főhelye Gyevyeli város, mely legnagyobb részt európai kinézésű. Két nagy gyárépület van benne selyemgombolyításra. E város a selyemtenyésztés és gubókereskedés központja. Magában a városban, a saisonra a kereskedők egész házakat bérelnek ki selyemgubótenyésztésre, melyek nagy épületek és a tenyésztő helyiségek a városi házak felső emeletén vannak. A város alatt nagy területek látszanak szederfával, szezámmal és gyapottal beültetve, a széleken pedig szőlők vannak.

A lakosság között, szlávok, törökök, oláhok és cserkeszekon kívül sok külföldi is van, de főleg a selyemtenyésztési idő alatt. A helyiek előadása szerint a selyemgubó kg.-ként 3 — 4 dináron kél. Az egész vidék erősen van művelve.

12. A Bitoly-Prilepi medencze (Pelagonia).

E medencze egyike a legnagyobbaknak Ó-Szerbiában és Macedoniában s területe 1.212 négyszögkilométer körül van. A medenczében egy nagyobb — a bitolyi — és egy kisebb — a prilepi — síkság van. Mindkettőn keresztül folyik a Crna-Réka, mely a prilepi síkságon a Blato nevű folyót, a bitolyi síkságon pedig a Szakuleva és Semnica folyókat veszi föl. A bitolyi síkság, a Dragor és Crna-Réka folyók között eső keleti részen vályogos homok és humusz. A Crna-Réka partján sok a pocsolya és mocsár és itt a Crna-Réka medre sekély és szűk. Ilyen a legnagyobb része az Orizarszko Polyénak, melynek szélén fekszenek: Gornyi és Donyi Orizer, Novaci, Logari, Ribari községek. Novacin át folyik a Szuva-Réka, mely tavasszal és ősszel összegyűjti az esővizet, a Crna-Réka kiöntéséből származó vizet és szétviszi a mezőn. Medre Branyevci községnél elvész. A Crna-Réka baloldalán valamivel emelkedettebb és néhány méter magasságban húzódik, sárgás homok- és kvarcz-terraszokat alkotván. E terraszkok szélén van Branyevci község. Bitolytól északra, Topolcsanac falu mellett van egy hegyhát, mely a Pelagonia medenczét a prilepi és bitolyi síkságra osztja. E vidék valaha tó volt. *Ez a medeneze Macedonia éléstára.* Főtermékei a kukoricza és búza. A termékek legnagyobb részét Szalonikiba viszik. A gyümölcs-termelés fejletlen, az éles éghajlat és erős szelek miatt. Kukoriczán és búzán kívül termelnek itt mákot, dohányt és nagy mennyiségben paprikát. Kereskedelmi központok: Bitoly és Prilep. A lakosság főleg ószláv, mely leginkább a csiflikeken tartotta fenn magát.

A szántás-vetésen kívül főfoglalkozása a lakosságnak a kis állatok

tenyésztése, gyapjú-, bőr-, turó- és vajtermelés. Meg kell említeni, hogy e vidéken erősen ki van fejlődve a bér munka s most már nagy az amerikai kivándorlás. A visszavándorlók e vidék kulturáját erősen fejlesztették. Az itteni földművelőknél vasekéket, boronákat, vetőgépeket stb. látni. A földet jobban művelik, az aratási hozamok nagyobbak, mint Ó-Szerbia és Macedonia többi részén.

Prilep piacán főtermékek: a dohány, opium, gabna (főleg búza) és paprika. A dohányból évenként 80—100.000 oka kél el, okánként 8—10 piasterért. Opiumból 4—10.000 oka, 45—60 dinár átlag áron. A kereskedők Bitolyból és Szalonikiból dolgoznak, de inkább megbizottaik útján, mint személyesen.

Bitoly, Dél-Macedoniának legfontosabb helye, nemcsak politikai és hadászati, de kereskedelmi és ipari szempontból is. Teli van különféle bazárokkal, melyek között különösen említésre méltó a sok nagy magtárt tartalmazó gabnabazár. A gabnát főleg Szalonikiba viszik, de sok megy innen Albániába is. Említésre méltó még a marhavásár, főleg a kisebb állatok vására és a halvásár. Van a városban néhány lakos, aki tejgazdasággal foglalkozik. Igaz, hogy ez a foglalkozás nagyon primitív és fejletlen. Közel Bitolyhoz, a prilepi úton van a *földműves-iskola*, melyet az új török kormány három év előtt alapított. Az iskolának mindössze tiz mohamedán vallású tanulója volt és az volt a főcélja, hogy a tenyészállattenyésztésre és kezelésre képezze ki őket. Erre lehet következtetni abból, hogy az iskolának mindössze apaállatok számára való istállója volt és 10 hektárnyi földjén nem volt semmiféle művelés. Volt itt néhány arab mén, szimenthali bika és szamár. Az apaállatokkal egyes birtokosok anyaállatait fedeztették. A városhoz közel a vasuti állomás irányában van a Cvetkovity testvérek gyümölcsöse, mely erősen el van hanyagolva.

A város szépen fekszik, a Gracko Polye legalacsonyabb részén és ezért messziről nem látszik. Keresztül folyik rajta a Dragor és Kurdare folyó, mely utóbbi gyakran kiönt és kárt okoz.

Az éghajlat száraz és hűvös, de egészséges. Télen sok hó esik és erős szelek fujnak. A nyár rövid, az esték hűvösek s ezért a lakosság mindig melegen öltözik. A város teli van kerttel éppen úgy, mint a környéke s a kertekben sok főzeléket termelnek. A lakosság szerbekből, görögökből, törökökből és zsidókból áll s mintegy 40.000 főre rug. Kétségtelen, hogy Bitoly kereskedelmi és forgalmi tekintetben, különösen mióta Szalonikival vasut köti össze, erősen fejlett és Macedoniának legfejlettebb városa. Most a forgalom a változott körülmények folytán megcsökkent, de ha Bitolyt Prilepen át Veleszszel s így a Vardar völgyével vasut fogja összekötni, a fejlődés újra erősen megindul.

13. A Preszpa és Ohrida tó medenczéje.

Mindkét medencze a hasonnevű tavak északi oldalán terül el. A preszpai medencze, különösen Reszna körül, gazdag gabonában, az ohridai tó pedig különösen gyümölcsben, szőlőben és főzelékben. A gyümölcsfélék közül különösen nagyra becsülik az ohridai cseresznyét, diót és szőlőt.

Mindkét tó környékének fontos jövedelemforrása a halászat. Különösen híres az ohridai angolna. Ezt leginkább a Crni-Drimben, az ohridai tó fő folyójában fogják.

* * *

Az eddig leirt vidékeken érezhető befolyása van a középtengeri éghajlatnak. A Sár—Planina—Karadag—Kacsaniki szoros között eső vidékeken, a melyeken a Lepenác folyó megy keresztül, már szárazföldi éghajlat van. Koszovo, Metohija és a többi kacsaniki szorostól északra eső vidékeknek középeurópai klímája van s itt a nyarak nem olyan forrók, mint a leirt vidékeken. A csapadékok eloszlanak az egyes évszakokra. Nyáron az eső nem ritka és télen sok hó esik. E vidékeken sok a folyó és patak, melyek nyáron sem száradnak ki s a földeket nyáron is buja zöltség borítja. E vidékeken nagy erdőcomplexumok, rétek és legelők vannak. Déli növények helyett itt főleg gabonaneműek és gyümölcsfák vannak, mely utobbiak között legerősebben a szilva és gesztenye van képviselve. A szőlőkben nem terem olyan édes szőlő és jó bor, mint délkeleti Macedoniában.

14. A tetovoi katlan.

A tetovoi katlan északkeletről délnyugatra huzódik és határai: északnyugatról a Sár-Planina; délről a Vlahinica és Bukovik Planina; délkeletről a Szuha-Gora és Zseden. A medencze három részre oszlik: Gornyi Polog nevűre, mely a Vardar forrásától a Tetovszka Bisztricáig tart és melynek fő helye Gosztivár; Donyi Pologra, mely a Tetovszka Bisztricától északra huzódik s fő helye Tetovo (Kalkandelen); és Polgor, mely Tetovótól a Sár hegység alatt nyulik s főhelye Tearce. E medencze keleti részén összeköttetésben áll a szkoplyeivel. Az első kapcsolat a Szuha Gora és Zseden közti átjárás, melynek neve a keleti részén Szuhodolica, nyugati részén Kaldrimi-Bogaz; a másik kapcsolat a Vardar Derven szorosa, északra a Zseden hegységtől. Ez is tó volt valaha, mint a szkoplyei. A Szuhodolicán át szekér- és karavánút vezet. Ezen nagy forgalom van, mert sok bérmunkás, karaván és juhnyáj megy át rajta, különösen mikor telelésre Dél-Macedoniába és Görögországba hajtják a juhot.

A tetovoi medencze nagy jelentőséggel bír északnyugati Macedóniára és Albánia szomszédos vidékeire nézve. Egyrésztől Kicsevo-Porecs és Debar között fekszik, másrésztől összeköttetésben van a Vardar fő völgyével. Jelentőségét fokozza még az is, hogy tőle nyugatra és északnyugatra egészen az adriai tengerig nincs nagyobb síkság. Tágas és termékeny s ezért nagyon fontos a nyugati hegyi lakosságra nézve. Végül a Sár-Planina alatt fekszik, melyen keresztül sok út vezet Prizrendbe és a Sár hegységi falvakba.

Védve a Sár hegységtől és nyitva lévén a Szuhodolicza által a szkoplyei medencze és Vardar felé, a tetovoi medencze éghajlatilag átmenetet alkot a déli, vagyis macedon és északi, vagyis ó-szerbiai medenczék között. A telek kemények és hosszantartók, de erős és tartós szelek nélkül valók. A tél korábban kezdődik, mint Szkoplyében és valamivel későbbben végződik, a tavasz és őszi rövid és esős. Nyáron nincs a macedoniai nagy hőség, sőt a levegő kellemes, mint májusban a déli Macedon medenczékben. Sok a csapadék, a mit nyugati és délnyugati szelek hoznak. Különösen védve van a hideg szelektől a Podgor és egyéb déli területei a Sár hegységnek. A földek termékenységet itt folyton megújítja sok patak és folyó iszapja, melyek a Sár hegységről jönnek le és melyek az egész medenczét öntözik. A tetovoi medencze gazdag magtár, a mely a magáén kívül a környékbeli hegyi lakosságot is táplálja. Fő termék a kukoricza, azután a buza. Mint gyümölcsstermesztő vidék leggazdagabb az egész Balkán félszigeten. Különösen teli van gyümölcsfával a Podgor, melyben egész gesztenyeerdők vannak. Ezek az erdők a Tetovszka Bisztriczától a Kacsanik szorosig huzódnak. Leghiresebbek a Lesan kolostor környékén levő gesztenyések. A gesztenyén kívül kiváló terméke a Sár hegységi Podgorinának az alma- és körtegyümölcs is. Sok a diófa és helyyel-közzel a szilvafa. A Polog nevű vidéki almát, mely a legnevezetesebb, Szerbiába is átvitték tetovoi alma név alatt. Leghiresebb almatermelő községek: Bosica és Racsani.

Az almát nagy mennyiségben viszik Konstantinápolyba, főleg a Gyulabija nevű fajtát. Terem dinnye is. Gosztivár alatt Csaul község környékén jó dohány is terem, míg Gosztivár körül sok babot termelnek. A Vardar mellett sok a kender- és lenföld. Szőlő kevés van és a bor gyenge minőségű.

Leginkább alkalmas e medencze az állattenyésztésre. A Sár-, Bukovik- és Suha-Gora-hegységekben levő jó legelők kitűnő alapját adják a marhatenyésztésnek. Látni itt helyyel-közel luczernásokat is, melyeket évenként 5—6-szor kaszálnak. A tejtermékek közül leginkább vaját, túrót aludttejet produkálnak. Az állattenyésztéssel legynagyobb részt az albán lakosság foglalkozik. Az egész medencze fő helye Tetovo, mely egyuttal

közigazgatási és kereskedelmi központ is. A Tetovszka-Bisztrica partján fekszik, melynek vize [el van vezetve úgyszólván minden udvaron át. Majdnem minden ház udvarán szivattyús kút is van. Ezért Tetovo az egész Szerbiában és Macedoniában a legegészségesebb város. Mintegy 20.000 főnyi lakósa között legtöbb a török, azután szláv és albán. Gosztivár a második város, melyet gyümölcsösök és füzesek környeznek. Kereken 3.000 lakósa között csak 3–400 keresztény van. Gosztivárban félig vasekéket csinálnak kerék nélkül. A harmadik város Teárce, melyet főleg albánok laknak.

A tetovoi medenczéből is eljár, főleg a keresztény lakosság, bér-munkára. Leginkább Szerbiába mennek át s itt mint pékek, pecsenyesütők, keleti frissítőket árulók dolgoznak. Meg kell említenünk, hogy a XIX-ik századig, e medenczében a szlávok voltak többségben s ekkor kezdődött az albánok erős odatelepülése.

15. A Sár-hegységi vidékek

E területet egyes fő helyei szerint osztják különböző környékekre — Zsupákra. A Lyuboten-csucsától északra, a Lepnica folyó felső folyása mellett van a Szirinity-Zsupa. Ettől délre van a Szredacska-Zsupa, mely a Prizrenszka-Bisztrica felső folyásának medenczében van. Ettől délre a Gracko- és Koritnik-hegység között van a Gora-Zsupa. A Koritnik- és Cvilyen-hegység között van Opolye-Zsupa. A Sár-hegységen keresztül sok út vezet, a mely e Zsupákat a tetovoi medenczével, a Metohijával és Koszovoval köti össze. Ez utak között a legforgalmasabb a Tetovo—Prizren útvonal.

A sárhegységi vidékek között legjobban van művelve Szirinity és Szredszka-Zsupa, mely legsűrűbben lakott és gazdag völgyekben. Ezek zónája fölött van a rétek és szántóföldek zónája, a hol a szántóföldek között gyümölcsösök vannak. E felett van az erdei zóna s végül a cserje-zóna.

Az állattenyésztéssel főleg az albánok foglalkoznak, továbbá Szirinity, Szredszka- és Gora-Zsupák keresztény lakossága. Nyáron az állatokat a hegyi juhászon (Bacsija) tartják, a hol vajat és turót csinálnak. E hegyi telepek épületfalai vesszőfonásból, fedelei szalmából valók. E kunyhókban vannak a szükséges edények és szerszámok, de bennük alszik a juhász is családjával. Egy másik kunyhó van a bojtárok részére, s külön félszer a bárányok és gidák részére. E telepek mindig falvak közelében vannak. Régebben a lakosság erősebben foglalkozott az állattenyésztéssel és több volt az állat. Az albánok idetelepülése óta meg-

fogyott az állattenyésztés, mert az albánok, főleg a lyumavidéki albánok gyakran elrabolták az állatokat.¹⁾

16. Koszovo.

A Koszovo Kacsaniktól Zvecsanig, Mitrovica alá nyúlik. Tágas síkság, melynek hossza 84 km. és körülbelül 14 km. széles. Középmagassága valamivel több 500 méternél. Több részre osztható. A tágas rész Ferizovity és Nerodimlye körül neveztetik a tulajdonképeni Koszovonak, melynek főhelyei: Pristina, Vucsitrn, Ferizovity és Liplyan. A déli keskeny rész, mely főleg a Lepenác folyó völgyében terjed, Obica nevet visel. Dombos részét, a Nerodimka és Szitnica folyók között Lugovinak hívják. A Ferizovitytól délre eső részt Paun-Polyénak. A tulajdonképeni Koszovótól nyugatra húzódik a Drenica-vidék a Lapusnik patakkal és északkeletre a Lab tágas völgye, melyet Maló-Koszovónak (Kis-Rigómező) hívnak és főhelye Podujevo. A Lab folyó felső részén van a Belaszica vidék (Zsupa) és Mitrovica alatt, az Ibar felső folyásának mellékén van a Sztari-Kolasin nevű Zsupa. Összeköttetésben vannak a Koszovoval a Szirinity, Gornya és Dornya-Morava vagy Izvornik nevű vidékek. E medenczén két nagyobb folyó megy át: a Lab és a Szitnica. A két folyó közül a Lab a nagyobb és sebesebb, a Szitnica a kisebb és lassúbb folyású, melynek sok holt mederrésze van, különösen a Vucsitrn körül. E két folyó mentén aluviális a talaj és ezt tekintik Koszovo legtermékenyebb részének. A humusz néhol két méter vastag. Legtermékenyebb területek Obica és Lugovi körül vannak. A Lab völgye összeköttetésben van a tulajdonképeni Koszovoval és egészen Belaszica faluig terjed, a Kopaonik hegy alá. (A Kopaonik Szerbiának délnyugati határhegysége.) Az egész koszovoi síkságon néhányszor tíz méter magas emelkedések vannak, melyeket homok és kavics alkot.

Főtermékei a Koszovonak a gabnaneműek, melyek között a buza áll első helyen. A gyümölcsösök és szőlők ritkák. A földművelésen kívül főleg a kis állatok tenyésztése van kifejlődve.

A Koszovo földjének gazdagsága és termékenysége folytán a régi szerb államnak nagy jövedelmet adott. Termékeny mezői, bányái, állatállománya kimeríthetetlenek voltak és csak a török uralom alatt sülyedtek oda a lakói, hogy csak annyit termelnek, a mennyi megélhetésükre

¹⁾ A vázlatos és nyilván csak hallomáson alapuló leírásból is gyanítható, hogy a szerb bizottság e vidéket nem utazta be. A Lyuma nevű albán törzs eddig is megközelíthetetlené tette a Sár-hegységet idegenekre nézve. Az odaküldött első szerb járási főnököt hamarosan megölték s eddig nem is sikerült a szerb közigazgatásnak a Lyuma albán törzs területén berendezkedni. N. J.

szükséges. A lakosság különféle eredetű. Legtöbb az albán és mohamedán szerb, azután muhadzsir. Számszerint az albánok után a szerbek következnek, a kik legsűrűbben Gracsanica és Pristina közötti falvakban laknak. Vannak még szerbek a Szitnica mentén, Mitrovica körül, G.- és D.-Morava vidékén és Kolasin körül. Harmadik helyen vannak számra nézve a törökök. De van cigány és cserkesz is. Egyes régibb utazók írásai szerint a Koszovo valaha sűrűbben volt lakva. E medencze tó volt, melynek vize az Ibar közvetítésével a Dunába, a Lepenác révén az Égei-tengerbe folyt.

17. A Metohija—prizreni vidék.

Ez a vidék a Beli Drim mentén terül el egészen a Crni Drimmel való összefolyásáig. Határai északról a Prokletija, Bogityevity, Koprivnik és Mokra Gora hegyek; délről a Sár Planina; nyugatról a Merdita hegyek; keletről a Csicsavica, Goles és Crnolyev hegyek, melyek a Koszovotól választják el. A Beli Drim forrásától, a Mokra Gora alatt Gyakovicáig húzódik. Főhelye Pety (Ipek). Metohiját négy részre osztják. Az északit, a mely dombos, a Mokra Gora alatt, Petytól Rudnik faluig húzódik, *Podgornak* hívják és főhelye Isztok. A keletinek, mely szintén dombos, s mely a Glina és Beli Drim körül van, *Prekoruplye* a neve. Délnyugatra ezektől van egy aluvialis síkság, mely a Petyanszka Bisztrica és Drim között terül el s melynek neve *Prekovode*. A nyugati részt, mely a Decsanszka Bistrica körül terül el, Rékának hívják. A Gyakovica melletti síkságot és a Drimmenti dombos vidéket Hasznak hívják s ennek főhelye Gyakovica (Gyakova).

A prizreni vidék Gyakovicától délkeletre terül el. Részei: Podrim, dombos hegyes vidék a Drim balpartján, mely a Prizren—Koszovo útig terjed. E vidék főhelye Orahovác. Jobbra a Prizren—Koszovo úttól a Kodzsa Balkánig terül el a Prizrenszki Podgor. Prizrentől északra a Topluhák mentéi síkságot Prizrenszko Polyénak hívják.

A Metohija és Prizren vidéke vízben legdúsabb területe a Balkán-félszigetnek. Legnagyobb folyók: a Beli Drim mellékfolyóival, az Isztok, Bistrica, Petyanszka és Decsanszka Rékával. A kisebbek közül megemlítendő: a Glina Blana, Erevnik és Krszna, mely két utóbbi Gyakovicán át folyik. A Podrim-vidéknek főfolyója a Topluha, melynek felső folyása a Prizrenszki Podgor-vidékre esik. A Topluhába folyik a Bisztrica, melynek főforrásai a Sár-hegységben vannak.

A Beli Drim, Petyanszka Bistrica és Isztok folyó közé eső terület a Metohija legtermékenyebb és legsikabb része. Az itt folyó patakok és folyók vize szét van vezetve a buja legelőkre és rétekre, melyeket három-

szor kaszálnak. A szántóföldeket főleg kukoriczával és búzával vetik be, melyek bő aratást adnak. Bőven termelnek itt még főzelékféléket is, különösen sok babot, melyet Mitrovicán át visznek ki. Az itteni búza-fajták közül híres a gyakovica, azután a Dragolyevác falubeli.

Mindenütt sok a gyümölcsfa, különösen az alma. A fák késő nyáron is zöldek és bő lombúak. Még késő ősszel is buja füvet hordanak a falusiak rétjeikről.

A Pety, Decsan és Gyakovica körüli földek még e földön is kitűnnek termékenységgükkel. Itt látni a legbujább legelőket és réteket, a melyeket öntöznek s a melyeken juhnyájak és marhagulyák legelnek. Minden faluban sok a gyümölcsfa s Boksa és Decsan falu körül sok a gesztenye és mogyoró. A Metohiját az északi szelektől a Prokletija hegy védi, ezért éghajlata enyhébb, mint a koszovói. Ugy látszik, hogy a Metohijára nyugat felől a tengeri klíma is hat. Hó rendszerint csak decemberben esik és ritkán februárban. A vetések előbb fejlődnek, mint a Koszovon. A Metohija gazdag nemes gyümölcsben s majdnem annyi gesztenye van rajta, mint a tetovói Podgoron. A gyümölcsök közül legértékesebb a *Buzlija* nevű alma, mely szinte átlátszó. Mivel ez alma nagyon érzékeny a hideg szél iránt, csak Pety körül és a legnaposabb területeken tenyészik.

A prizreni medencze jelentékenyen kisebb a Metohijánál, Prizren alatt a Bisztricianak sok vizmosása látszik, a melyek mélyek és megszaggatják a mezőt. A Bisztrica sokszor változtatja a medrét. A talaj legnagyobb részt termékeny, mert a szántóföldek, rétek és legelők természetes vagy mesterséges öntözés alatt vannak. A Sár Planináról és a többi környező hegyről nagyon sok vízfolyás jön ide. A Beli Drim mentén leginkább kukoriczát és búzát termelnek. Ugyane termények termeltetnek a Podgor vidékén is.

A Koszovot és Metohiját a novibazári Szandzsáktól a Rogoz, Ó-Szerbia és Macedonia medenczéjéig pedig a Sár és Karadag hegység választja el. Ez a vidék volt valaha központja a Nemanja-dinastia szerb államának. Innen vezetnek legrövidebb utak az Adriai- és Égei-tengerhez. Mig nem volt meg a mitrovica vasút, e vidék kereskedelmi utai főleg Szkutariba (Szkadar), Aleszióba (Lyes) és Durazzóba (Dracs) vezettek. Ez összeköttetések a mitrovica vasút felépítése óta megszűntek s a Koszovo és Metohija kereskedelmi forgalma most Szaloniki felé irányul. E két útirányon kívül fontos volt még a Boszniába vezető út a novibazári Szandzsákon át. A helyi érdekű utak között legfontosabbak a Koszovóra vezető, melyek egyike Ferizovityon át megy a Koszovóra, a másik pedig Petyen át Mitrovicára. Meg kell még említeni a Lab-völgyi utat, mely Pristinán át a szerb határhoz vezet. Út van még Pris-

tina és Gnyilane között, a mely egyesül a Ferizovity Gnyilane úttal és a Morava völgyében Vranje városba visz. E gazdag vidékek valaha sűrűbben voltak lakva, mint most s az élet is jobb volt a mostaninál. A jólét nyomai még látszanak, a házak jobb építési módján, tágas udvarán és kerítésén.

Az albánok házai távol esnek egymástól s mindenik udvarán egy ablak nélküli, csak lőrészekkel ellátott toronyféle épület (Kula) is van. A szerbek házai közelebb vannak egymáshoz és gyakran csak szalmából vagy sövényből való kunyhó a lakóház. A házaknak két helyisége van: egyik a marháknak, másik az embereknek. Tiszta szerb falvak leginkább a Podgor és Prekoruplye vidékén vannak, legkevesebb van a Prekovode és Réka vidékén. Pety és környékén legtöbb az óhitű szerb. A többi lakosság az albán törzsekhez tartozik.

E vidéken vezetett át az egykori Zétai-út (Zetszki put) mely Prizrenen keresztül Szkutarival kötötte össze a Koszovot. A mióta a vasút megvan, a vonalhoz közelebb eső Mitrovica, Liplyani stb. városok fejlődnek, míg Prizren, Pristina és Gyakovica hanyatlanak.

Az e vidékre eső városok rövid leírása a következő:

Prizren, a Bistrica partjain fekszik a Cvilyena hegység alatt és közelében emelkedik a Pastrik, Koritnik és Sár hegység. A város alatt fekszenek a Podrim és Podgor nevű termékeny vidékek, valamint a gyakovicai Hasz. Prizrennel vannak összeköttetésben a Sár hegységi Szredsza és Opolye nevű Zsupák. Legközelebbi vasuti állomás Ferizovity. Prizrenben van nyerges-, szijgyártó-, kovács-, ezüstműves-, fazekasipar. Hiresek az itteni filigranmunkák. Valaha Prizren nagyjelentőségű volt és Szerb Carigradnak (Konstantinápoly) hitták. Most Prizren nagyon hanyatlott és fejlesztésének egyetlen módja lenne a Duna-Adriai vasút. Az új török uralom alatt sok vasekét osztottak itt ki és itt fiókja is volt a szkoplyei török mezőgazdasági banknak, mely sok vasekét adott el részletfizetésre.

Pety (Ipek) a Petyanszka Bistrica partján fekszik, a Prokletija hegység alatt, központja Metohijának. Kedvező éghajlatánál fogva környékén erősen ki van fejlődve a gyümölcstermelés, szőlőtermelés, selyemtenyésztés, főzelék- és dohánytermelés.

Gyakovica az Erenik és Krszna folyó menti levő síkságon fekszik és kereskedelme eléggé fejlett. Fő lakhelye volt az albán bégeknek.

Ferizovity a Koszovon, a vasút mellett fekszik és fontos kereskedelmi állomása Prizrennek, továbbá a Podrim, Podgor, Obica, Lugovi, Gnyilani vidékeknek. Jelentőségét a vasútnak köszöni.

Pristina a Koszovo legszélesebb részének keleti szélén fekszik.

Nagyon ki van benne és környékén fejlődve a kertészkedés. Miután a vasúttól távol van, forgalma nincs.

Vucitrn albán város, jelentéktelen albán lakosságú hely.

M. trovica a vasút kiépítése óta nagy jelentőségre tett szert. Az Ibar és Szitnica folyók között fekszik. Ez a kiviteli és behozatali állomása a novibazári Szandzsáknak, a Metohija-Prizren vidéknek és az egész Koszovonak.

18. Novibazár vidéke.

E vidéket Ó-Szerbiától és Macedóniától a Rogoz hegység választja el. A Dinári alpok láncolatai borítják, szűk völgyekkel, melyek között legnagyobb a novibazári. Éghajlata plasztikai mivoltához alkalmazkodik s ezért éles, nagy havas telekkel.

A Rogoztól északra eső részét Raska vidékének hívják, mely gazdaságilag igen szegény, földművelése alig van s a főfoglalkozása az állattenyésztés. Terjedelmes hegyi legelők vannak, melyeken nagyszámú juh és szarvasmarha legel. A juhok nagytestűek a szarvasmarhák kicsik és nagyobb részt szürke színűek.

E vidék legnagyobb siksa a Raska patak völgye, mely Pazaristétől Novibazárig terjed és ezt a Novibazár vidék központi medencéjének hívják. E mezőn mintegy 8 völgy fut össze. Itt volt hajdan a Rasz nevű vár, mely után az első szerb államot Raskának hívták. (Innen származik a mi rácz elnevezésünk). Valaha Novibazár fontos útvonalon feküdt Ragusa és Nis között és a novibazári vásáron adták el a Macedóniából, Boszniából, Szerbiából és Albániából hozott termékeket. A városnak élénk kereskedelmi összeköttetése volt Szkutarival, Raguzával, Szerajevóval, Nissel és Szalonikival. Legfontosabb termékek voltak: gyapjú, juh, kecskebőr és viasz. Az utóbbi időben a koszovói vasút ismét a fejlődés útjára terelte a hanyatló várost. Környékének terményei között még a gyümölcs bir némi jelentőséggel.

A földművelés és az aratási hozam.

A gazdálkodás a legextenzivebb. A gazda nem sokat számol azzal, hogy mit vetett és mit aratott. Primitív élethez lévén szokva, nem nagyon busul a rossz aratáson, és nem nagyon örül a jó aratásnak. Kivéve Dél-Macedonia egy részét, minden többi vidéken az egyetlen földművelő eszköz a Ralica nevű faeke, melyet a lakosság századok óta használ és mellyel a földnek csak a legfelső sekély rétegét képes megforgatni. Boronául tüskés ágat használnak. A termést sárlóval és kaszával szok-

ták csak levenni. Kézzel vetnek mindent, úgy a gabnát, mint az ipari növényeket. A vetés után az aratásig semmi munkát nem ismernek. A terméshozamot tehát úgy a szántás, mint a boronálás, vetés és aratás primitív módja is csökkentette. A cséplést bottal, szarvasmarha-, számár- vagy lónyomtatással végzik. Ez utóbbi cséplési módot alkalmazták a bégek, az előbbi a keresztény kisbirtokosok. A mag tisztításában csak az úgynevezett és nem régen még nálunk is divatos szórásig haladtak. A kévét a családtagok a hátukon hordták, ritkábban számárháton, vagy ökrös-, illetve lovasszekeren. A kenyérmagvak szűken fizetvén, a lakosság könnyebben pénzzé tehető mák-, dohány-, rizs- és főzeléktermelésre adta magát s ennek értékével szerezte meg a még szükséges évi táplálékot.

Nem igen használnak itt trágyát, kevés helyütt öntöznek és még kevesebb mértékben alkalmazzák a lecsapolást és vízszabályozást. A trágyázást csak a mák-, dohány- és főzeléktermelésnél alkalmazzák. A trágya külön gyűjtése ismeretlen, a minthogy istálló is nagyon kevés van. A trágyát, a mennyiben gyűjtik, olyan helyekről szedik, a hol a marha hosszabb ideig állott és ez állapotában viszik ki. Természetesen főleg a közelesőkre. Ezért a mák- és dohányföldeket, kerteket a lakóházak közelében látjuk. A használt trágya hitvány és kismennyiségű. A szántóföldön, még ha kiviszik is, szétszóratlanul és alászántatlanul áll és legértékesebb része elpárolog. Az öntözésben a törökök és albánok járnak elől, bár ezek öntözési módja is teljesen primitív és az Isten-adta víz szétvezetésében áll. Lecsapolásnak, talajszáritásnak, vízszabályozásnak hire-nyoma sincs. Nem ismerik a vetésforgót és csak a máktermelésnél alkalmazzák némileg. A gabonaneműt, ide számítva a kukoriczát is, évenként át termelik ugyanazon a parcellán. Csak az ugar akasztja meg némileg az egyoldalú kihasználást. A felsorolt körülményeknél fogva a legfontosabb kulturnövények átlaghozama hektáronként a következő:

Buza	800 – 1.200 kg.
Árpa	100 – 1.300 »
Zab	500 – 800 »
Rozs	1.200 – 1.400 »
Kukoricza	1.300 – 1.800 »
Köles	1.000 – 2.000 »
Mák	400 – 600 »
Opium	15 – 25 »
Gyapot	1.000 – 1.500 »

A természeti föltételek, úgy a talaj mint az éghajlat, kedvezők minden növények termelésére és ha jobb eszközökkel, jobb munka, fejlet-

tebb gazdasági rendszer vétetik alkalmazásba, e vidékek gazdasági jövedelme könnyen megsokszorozható.

* * *

Ezek volnának az említett szakértő bizottság hivatalos adatai a földművelés ó-szerbiai és szerb-macedoniai állapotára vonatkozólag. Szinte természetes, hogy az állattenyésztés sem mutatja a meglevő kedvező természeti föltételek okos kihasználását. A szarvasmarha aránylag kevés és kis testű, mert nem gondozzák, télen alig takarmányozzák s tenyész kiválasztásról, egyszóval modernebb állattenyésztési eljárások alkalmazásáról itt szó sem lehet. Sertésenyésztés, miután a mohamedán uralom ennek semmiképpen sem kedvezett, alig van. Legtöbb a juh és kecske és ez is egyik oka a Balkán félszigeti dombok és hegyoldalak elkopárosodásának. Baromfi aránylag bőven van és minden ház udvarán sok tyukféle kapargál. Liba, kacska, pulyka már szórványosabban fordul elő. A haszonállatok közül csak a bivaly fejlődik ki, mert csak mocsaras vidéken tartják, a hol a vegetatio erősebb, frissességét kora tavasztól késő őszig megtartja s a bivaly télen nagyon szükös takarmányozással is megelégszik. Ló csak kis testű hegyi ló van s még a jobban kezelt néhány uradalmi tenyészet sem foglalkozik más, mint teherhordásra vagy kis balkáni szekerek és talyigák vontatására alkalmas lóanyag előállításával.

A mezőgazdasági fejlődést rendkívül hátráltatja, vasuti, közuti és vizi közlekedés, továbbá a mezőgazdasági hitel hiánya. Vasutja, mint tudjuk, csak a Vardar völgyének van, melyet a Koszovoval az üszkübitrovicai szárnyvonal köt össze. Vasuti közlekedése a Vardar völgyétől félrebb eső vidékek közül csupán Bitolynak van, a bitoly-szaloni szállyvonal révén. Az új török kormány alatt épült néhány útvonal, mely a Vadartól távolabb eső vidékeket a vasuti vonallal köti össze, a milyenek: a Stip-Velesz, Szkoplye-Gosztivár, Kumanovo-Palánka útvonalak, de ezek is meglehetősen hitvány állapotban vannak és sok kell hozzá, hogy jelentékeny módon megkönnyítsék a közlekedést. Az utak legnagyobb része csak csapás, úgynevezett Karaván-út, vagy éppen csak ösvény, gyalogközlekedésre vagy teherhordó lovakkal való közlekedésre alkalmas.

A részletesen leirt vidékek Ó-Szerbiának és Szerb-Macedoniának mezőgazdasági művelésre alkalmas, vagy az ottani viszonyok között fejlettebbnek mondható állattenyésztéssel bíró vidékei. Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia összes terjedelmét kereken 38.000 négyszögkilométerre vagyis 3,800.000 hektárra lehet tenni. A mezőgazdaságilag művelt medenczék területe pedig a szerb kormány hivatalos szakértői szerint a következő:

Koszovo	50.108 hektár
A szkoplyei medencze	16.524 »
A Metohija	226.385 »
Binacska Morava völgye	6.111 »
A tetovoi medencze	23.219 »
A Karadag völgyei és lejtői	22.758 »
Rugovo vidék	32.367 »
Murihovo	138.994 »
Pelagonia	121.254 „
Mogléna	93.270 »
Ohrida	103.837 »
Prespa	136.654 „
Ovcse Polye	180.000 »
Összesen	1,151.481 „

E területeknek is azonban csak nem egészen fele része áll művelés illetve legelő vagy rét kihasználás alatt. A török hivatalos statistika szerint az e vidékre eső koszovoi vilajet 3,290.000 hektár területéből 349.067 hektár vagyis csak 10·61⁰/₀, a bitolyi vilajet 285.000 hektár területéből 208.016 vagyis 7·30⁰/₀ volt beművelve. (Vagyis a két vilajet területén összesen 557.083 hektár földet szántottak, illetve kapáltak, egyszóval műveltek.) A szántóföldi termelés százalékos aránya körülbelül nem nagyobb mint a török hivatalos statistika megjelölte.

Ugyane statisztika szerint a művelt föld 88·04⁰/₀-éka volt kalászosokkal beművelve, az ipari, kerti növényekre, szőlőkre és gyümölcsösökre 11·96⁰/₀ marad. Részletesen 4·14⁰/₀-éka van a művelt területnek ipari növényekkel, dohánynyal, mákkal és szezámmal, 5·29⁰/₀-éka szőlővel és gyümölcsössel, 2·53⁰/₀-éka kerti növényekkel beművelve.

A szerb kormány elé terjesztett javaslatok ez állapotok javítására a következő intézkedéseket indítványozták: Az úgynevezett Szandzsák-vasut kiépítése, de persze nem a bosnyák, hanem a szerb vasuti hálózatba kapcsolása Raskán át; a Velesz-Tetovo-Monasztir (Bitoly)-Durrazzo vasutvonal kiépítése; az úgynevezett Duna-Adriai vasut kiépítése Nistől Mrdárén át valamelyik adriai, albán parti kikötőhöz; az úthálózat javítása és szaporítása; földműves iskolák létesítése; gazdasági hitelszövetkezetek létesítése; tenyészállatok, gépek, eszközök és vetőmagvak osztása, illetve közigazgatási úton való terjesztése.

Nyilvánvaló, hogy sok száz millió befektetés után, ha a Vardar és fő mellékfolyói is szabályoztatnak, Ó-Szerbia és Macedonia számot tehet a mezőgazdasági termelő területek között. Ma nem. Van ugyan a területekről ürü-, kecske-, szőlő-, gyümölcs-, buza-, rizs-, olaj- és opium-kivitel, de az egész kis mennyiségű és élelmiczikke kivitele csakis a helyi fogyasztás rendkívüli igénytelensége folytán lehető.

Németh József.

Közlemények és ismertetések.

A világháború költségei.

Ezt a témát, amióta a háború tart, sokan feszegetik és a többé-kevésbé komoly számítások, találgatások egész sora keletkezett. Ezek közül nem lesz érdektelen egyiket-másikat reprodukálni. A Weltwirtschaftban Wirth ¹⁾ régibb háborúk költségeit állítja össze és emlékezetbe idézi, hogy a krími háború az oroszoknak több mint 6 millió márkájukba került. A francziáknak az 1870—71-es háború, beleértve a hadikárpótlást és a pusztításokat, tizenkét milliárdjukba. A búr háború, a mely csak egynegyed millió embert mozgatott meg, az angoloknál 4·1 milliárd márkával van elkönyvelve. A mandzsuriai háborúban az oroszok 4·3, a takarékos japánok 1·6 milliárdot vesztettek. Az egyetlen háború, a melylyel az 1914/15-diki összehasonlítható, Európa pénzügyi megkopasztása a napoleoni megrázkódtatások alkalmával. Ezek által az angol államkölcsön 15 milliárd márkával emelkedett. Csakhogy azok a megrázkódtatások sok évre oszlottak meg és alapjában véve a háborúk egész sorozatából állottak. De ezekkel szemben is óriásinak tűnik fel a mai világfelfordulás, a mely tavasz óta csak Németországnak, valamint Angliának naponként legalább külön-külön 60 millió márkájába kerül.

Érdekesesek azok a világháború-költségszámítások, a melyeket egyes statisztikusok jóval a háború kitörése előtt végeztek. Egy német kutató ²⁾ kiszámította, hogy a világháború egy éve Németországnak 11 milliárd márkába kerülne. E számításnál egy katona napi költsége tíz márkával számított, tekintettel arra, hogy a német-francia háborúban egy katona napi 6, az orosz-japánban napi 10 márkába került. Most utólag hozzáteszik a számításhoz, hogy a német évi nemzeti jövedelem 30 milliárdra tehető. Ezek szerint az egy éves háború költségei nem tennének ki többet, mint a nemzeti vagyon 5⁰/₀-át és az évi jövedelem 37 százalékát. Tehát 11 milliárdos háborús szükséglet nem okoz zavart az államháztartásban.

¹⁾ Die Kosten des Weltkrieges 5. Ig. No 4., 5.

²⁾ „Zeitschrift“ Hamburg, 1913. jun. 17.

Ez a becslés kétségkívül nagyon elmaradt a valóság mögött, lehet, hogy 100³/o-al is! Zickert¹⁾ röviddel a háború kitörése után végzett idevonatkozó számításokat. Ő az egész világháború költségeit, legfeljebb egy éves időtartammal, 33 milliárd márkára becsülte. Ez is igen alacsony becslés. Wirth figyelembe veszi, hogy az angolok, a kik igen magas zsoldot fizetnek és jó katonai ellátást adnak, május végéig 16 milliárdot adtak ki, a németek pedig 15-öt. Úgy véli, hogy 1915. augusztus 1-ig 90—95 milliárdba kerül a háború. Ebbe az összegbe nem számítja bele az ágyukban, felszerelésben, hajókban beállott károkat, a pusztulást és a keresetcsökkenést.

Észlelhető általában, hogy az összes kalkulálók keveset számítottak. Így pld. az innsbrucki Gerloff²⁾ napi 200 millió korona költséggel, évi több mint 70 millió koronát számít.

A számítás főnehézsége abban rejlik, hogy nem választják külön a legénység költségeit a lőszer- és hadihajóköltségektől és sem ez utóbbiakat, sem pedig a seregszállítási költségeket megállapítani nem lehet. Ugyancsak majdnem teljes lehetetlenség az egyéni károk összegezése

Az angol Grammont, külön számítva a zsoldot, ellátást és tulajdonpusztulást, valamint egyéb károkat, évi 9·15 milliárd font sterlinget számít ki. Egyes számításaihoz sok szó fér. Megállapítása szerint Németország 57, monarchiánk 31, Franciaország 34, az oroszok 29, az angolok pedig 26 milliárdot költenek évenként. Nem lehet elképzelni, hogy Oroszország rosszabb organisatiója és nagyfokú közismert belső korrupciója mellett kevesebbet költene, mint monarchiánk.

Némi, noha gyenge rámutatásokkal szolgálnak a háború költségeire egyes államférfiak nyilatkozatai a különböző országokban, bár nyilvánvaló, hogy sokat szándékosan elhallgatnak. De azért figyelemreméltó, hogy a francziák el vannak készülve arra, hogy 1915. október 1-éig 32 milliárd frankjukba fog kerülni a háború.³⁾ Nem kevésbé érdekes az angol pénzügyminister májusi nyilatkozata, mely szerint az angolok napi háborús költsége újabban három millió fontra emelkedett, miután azelőtt alig 2·2 millióra rugott. Németországot illetőleg valamelyest lehet következtetni az eddig jegyzett kölcsönök alapján. Eddig 13½ milliárdot jegyeztek. Ehhez járul 3 milliárd, a melylyel a háború elején szabadon rendelkeztek, továbbá 2 milliárd a rendes állami jövedelmekből. Hátra marad azonban a legkeményebb dió, a bankjegykibocsátás, a melyről pontosat hozzávetőleg sem lehet tudni. Nehezen állapítható meg végül az is, hogy mivel tartoznak egyes államok a külföldnek szállításokért.

¹⁾ „März“ 1914. októberi száma.

²⁾ Tag 1915. június 8-i száma.

³⁾ Kamarai közlés.

Az e téren fennforgó legkülönbözőbb kölcsönösségek, clearingek még soká fogják a statisztikusokat foglalkoztatni. Egyesek rámutatnak ama körülményre is, hogy sok külföldi értékpapir adatott el. Feltételezik, hogy németek és angolok milliárdokra rugó amerikai papirokat vetettek vissza az amerikai piacra.

A főprobléma mégis az marad, amint fentebb jelezve volt, hogy miként választassanak szét a háborús költségek közül a szorosan vett legénységi költségek a többitől, a lőszer, erősítések, hadi- és léghajók és egyéb hadviselési költségtől. Nem is szólva a diplomáciai kiadásokról (olasz és balkáni lapok és ministerek, valamint közvélemények megvásárlása).

A főköltségeknél figyelembe veendő, hogy ezúttal a tüzérségi lövészek fogyasztása összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint régebben volt. Egyesek számítása szerint az összes harcztereken naponta legalább 50 millió márka ára lövöldözés történt. Ez már magában évi 18 milliárdot tenne ki. Gerloff azon állításával szemben, hogy ha a háború tovább tart, költségei apadnak, szemben áll az az angol kormánynyilatkozat, a mely szerint a költségek emelkednek. A német nyugoti fronton, a hol valósággal állandósultak a viszonyok, a költségek apadtak, ellenben keletin annál jobban szaporodtak, mentül messzebbre kell embert és hadianyagot szállítani. Ha meggondoljuk, hogy április óta az angol napi kiadások túlhaladják a 60 millió márkát, míg azelőtt 45 millióra becsülték és augusztus—szeptemberben valószínűleg még alacsonyabbak voltak, akkor Angliára nézve megállapíthatnók, hogy évi háborús kiadásai 18 milliárdra (márka) rugnak. A második évben ezek a költségek természetesen tetemesen emelkednek már az emelkedő nyugdíjak folytán is. Ebben a 18 milliárdban persze nincs benn a sok mellékköltség az inséges szövetségeseknek állami és szállítási költségekkel való segélyezése, diplomáciai költségek, a hajózás támogatására, megtorpedózott hajók biztosítására szánt költségek stb.

A világháború költségeinek megállapításánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a semleges államok mozgósítási költségeit sem. Magában Svájcban 480 millió koronát tesznek ki hozzávetőleges számítások szerint.

Az Egyesült-Államok hadiszerkivitele.

A Handelsmuseum egy figyelemreméltó cikkben igyekszik megvilágítani az amerikai Unionak hadiszerkivitelét. Adatait északamerikai napilapokból meríti közvetlenül vagy közvetve. Actualitásánál fogva talán nem lesz érdektelen, egyetmást közölni belőle. Már 1915. év márcziusában 1.000 millió dollárra becsülték a Nagybritannia, Franciaország és

Oroszország részére eszközölt hadianyag szállítások, valamint azoknak értékét, a melyek elkészítésre vártak (fegyver, lőszer, tengeralatt járó hajók alkatrészei, egyenruhaszövet, cipő stb.) Ezekhez járultak az olasz kormány rendelkezései, a melyeket már április elején 50 millió dollárra becsültek. Akkor Olaszország még nem vett részt a háborúban.

Május elején jelentették, hogy a Lackawanna aczéltársulat az entente-tal 50.000 tonnás shrapnel szállítási szerződést kötött, a melyből tíz naponként 5.000 tonnát kellett hajóra tenni. Ugyancsak az ententenak szállított az E. W. Bliss Comp. naponként 30.000 shrapnelt.

Május első felében részletes híreket hoztak az amerikai lapok egy 83 millió dolláros hadiszer szállításáról, a melyet a Canadian Car and Foundry Company kötött az orosz kormánnyal. Ebből az óriási szállítmányból a canadai nevezett társaság maga csak egy kis töredéket szállíthatott, nevezetesen 5 millió tűzérségi lövedéket. A többit átadta más cégek egész rajának.

A legnagyobbak közül említjük a következőket: Recording & Computing Machine Co., Dayton O. (szállított 6,000.000 millió dollár értékű hadiszert), Michigan Brass & Copper Co. Detroit, Mich. (2,400.000), Federal Pressed Steel Co. Milwaukee, Wis. (1,850.000), Burney & Smith Car Co., Dayton Ohio (1,122.000). Még ezeken kívül három társaság szállított 10—10 millió dollár értékben, nevezetesen az American Locomotive Co., a Pressed Steel Car Co., az U. S. Cartridge Co. Az Oroszország számára történt északamerikai hadiszállításokkal áll kapcsolatban az a nagy fellendülés, a mely az Uniónak Sibiria, nevezetesen Wladiwostok felé irányuló kivitele terén mutatkozik.

Ez a kivitel 1914. évi augusztus 1-től 1915. évi ápril 30-ig körülbelül 19 millió dollárt tett ki, szemben az ezt az időt megelőző megfelelő békés 9 havi időszakkal. Egy július végéről származó washingtoni hír szerint augusztus végeig 400 vasuti mozdony és rengeteg waggon, állítólag 20.000 darab kell hogy Wladiwostokon át Oroszországnak szállíttassék. A Handelsmuseum az amerikai naplókból számos szemelvényt közöl, megvilágítandó azon praxist, a melylyel a veszedelmes hadianyagszállítás utasok szerzésével történt.

Jellemző a New-Yorker Handelszeitung-nak a hadiszerszállítással járó óriási nyereséget vázoló cikke. E szerint minden amerikai üzem, a mely félig-meddig rendesen van felszerelve, kaphat hadiszállítást. Legnagyobb nyereséggel dolgoznak a vegyészeti gyárak, melyek robbanóanyagot termelnek. Ezeknek haszna mesébe illő. Például hozzák fel a Solvay Process Comp.-t, mely korlátlan mennyiségű pikrinsavra és benzolra kapott rendelést. Az első cikket a háború elején 40 centtel vették meg fontonként, holott az előállítási költség legfeljebb 15 volt. Ma már a savért 1.80 dollárt követelnek.

A lőfegyvergyártás is tüneményes hasznot hajt. A háború előtt kevés magángyár volt katonai fegyvergyártásra és az árak 15 – 18 dollár közt mozogtak, holott a közönséges katonafegyver előállítására állítólag csak 5.50 volt. Hir szerint a Westinghouse Comp. szerződést kötött Franciaországgal egy millió darab egy bizonyos katonafegyver-typusra, a melyért darabonként 27.50 dollárt fizetnek. Egy újabb ilyen milliósos szállítmányért már 30 dollárt kérnek darabonként. A 7 milliméteres töltényekért azonnali szállításnál úgyszólván minden követelt árat megfizetnek. A füstnélküli lőpor ára fontonként egy dollár, szemben a háború előtti 75 centtel.

Eladósodott vállalatok meggazdagodtak, szegények dúsgazdagokká váltak. A gyártás sok nehézséggel jár. Igen nagy a hiány tanult magasabbrendű munkásságban, ennek folytán a tanult munkások bérei hihetetlen magasságot értek el.

Juniusban azt jelentették a lapok, hogy a felolvadt és jégmentes Archangelskbe való elszállításra, az orosz kormány rendelkezése, New-Yorkban 80 millió dollár értékű lőpor, gránát és fegyvertöltény áll készen.

A fentidézett New-Yorker Handelszeitung junius 15-én azt jelentette, hogy a legnagyobb mérvű hadirendelést a világhírű Westinghouse Electric and Manufacturing Comp. kapta, nevezetesen egy millió fegyvert kellett szállítania az orosz kormánynak, darabját 27.5 dollárért. Állítólag tárgyalások folytak egy második ily nagymérvű szállítás tárgyában. E nagy fegyverszállítások teljesíthetése végett a Westinghouse társaság megvette két nagy társaság gyárait, nevezetesen a Stevens Arms & Tool Comp., valamint a Stevens Duryea Automobile Comp. telepeit.

Az 1915. évi junius 19-én New-Yorkból Liverpoolba indított Cymric nevű White Star gőzösön 60 első és 200 másodosztályú útsón kívül sok ezer tonna mindennemű hadianyag volt elraktározva. A fedélzeten hadiautomobílok, valamint sok 27 láb hosszú és 30.000 font súlyú láda lövészárokkészítő gőzekével. A hajóstársaságok tisztaban vannak a szállítással járó nagy veszedelmekkel és minden útsát módot felhasználnak a szállítmányok leplezésére és az utasfogásra.

Az Evening Ledger cz. philadelphiai lap, talán némi túlzással azt írja (jun. 23), hogy a hadiszállítási üzlet valósággal elárasztotta Pennsylvániát. Mindennap csak úgy dűlnek be a hadirendelések. Például felhossa Chester városát. A Baldwin Locomotive Comp. 23.000 munkást akar szerződtetni, hogy fegyvert gyártson Eddystone-telepén. A mostani konjunktúra, úgy mond, legalább két évig fog tartani és e munkásoknak 2.000 új lakásra van szükségük. A legnagyobb hadiszállítás, a mely Amerikában valaha kiadatott, a Bethlehem Steel Companynak jutott.

A mikor e társaság elnöke Schwab, a háború elején Angliába ment, Kitchenertől személyesen kapott rendelést 600 millió márka értékű hadianyagszállításra. E társaság utolsó megrendelése egy millió Lyddit-lövedékre szólt, a melyekből napi 4.000 darabot kellett szállítani. A Bethlehem Steel Comp. naponként 85.000 lövedéket állít elő, ezek közt 35.000 shrapnel és 50.000 az egyfontos. A kész lövedékeket Readingtonban töltik és ellenőrzik. E munkát 2.000 munkásnő végzi. A bethlehemi művek állítólag még nagy mértékben bővítettnek.

A svájci húsbevétel.

A bazeli kereskedelmi kamara 1914. évi jelentésében azt olvassuk, hogy ha már az elmúlt esztendők bővelkedtek a gazdasági élet terén meglepetésszerű eseményekben, a háború kitörése teljesen felfordított mindent. A húsbevétel hihetetlenül megnehezült, majd végül teljesen megszűnt. Miután a húst mindenütt a legfontosabb élelmiszernek tekintik, a háború kitörése után azonnal teljes kiviteli tilalmakat bocsátottak ki a hadviselő államok úgy élő marhára, mint friss húsról és húskonzervre. De a semleges államok is féltették készleteiket és elzárták határaikat Svájc elől, a mit az ország különösen előbbi időkbeli főszállítóinál, Dániánál és Hollandiánál nagyon is megérzett. Csak Olaszország tette huzamosabb ideig lehetővé, hogy Svájc készleteit gyarápítsa, különösen sertéshúsban, a mely árúból még 1914. vége felé tetemes készleteket szerezhetett be. Az év legvégén már ezt a lehetőséget is beszüntette a teljes kiviteli tilalom, úgy hogy Svájc most önkéntelenül került bele ama helyzetbe, amelyet a svájci mezőgazda lakosság régen hőn óhajtott, a teljes öntermelésbe. Persze a fogyasztók érzik elsősorban ennek árnyékoldalait, a mennyiben egyes húsneműek érzékeny áremelkedést szenvedtek és máris oly hiány mutatkozik, hogy az év folyamán még nagyobb lesz a drágaság. A tengeri hadjárat és koczkázatos mellékkörülményei egyrészt megnehezítik és megdrágítják a tengerentúli behozatalt, másrészt Amerikában a hadviselő felek fokozott vásárlása folytán az árak megfizethetetlenül felszöknek.

Egyébként a húsfogyasztás, az általános gazdasági depressio természetes következményeképpen lényegesen csökkent, mert az általános drágaság mellett a húsfogyasztás széles körökben korlátoztatik. E mellett megállapítandó, hogy Svájcznak egyáltalán nincsenek elégséges készletei, különösen sertéshúsból és a külföldre van utalva.

Az itt következő számok szemléltető képét nyújtják a húsbevétel nagyságának az 1914. év első hét hónapjában, szemben az előző egész évi bevittel. Importáltatott ugyanis élő állat:

	Január—júliusig d a r a b	Az egész évben	Értéke frc.
1914-ben	145.876	185.905	31,945.691
1913-ban	167.979	275.604	60,406.085

Apadás

1914-ben	22.103	89.699	28,460.394
	= 47 ^o / _o		

Még nagyobb mérvű csökkenést mutatnak a következő cikkek a jelentés évében :

	1913.	1914.	1914-i apadás métermázsákban
Vámtarifatétel 76b. friss sertéshús	57.182	34.223	22.959 = 67 ^o / _o
» 77a., c. » borjúhús stb. . .	52.073	22.613	29.460 = 130 ^o / _o
» 77a., b. » sózott és füstölt hús	13.685	6.783	6.902 = 102 ^o / _o
» 78. húsconserv	3.968	3.178	790 = 25 ^o / _o
» 78a. fagyasztott hús . .	24.039	7.636	17.403 = 225 ^o / _o

A behozatali csökkenés a legerősebb a fagyasztott húsnál, melynek behozatali összege az első hét hónapra nézve azonos az egész évvel, mert a fentemlitett okok folytán a háború tartama alatt e cikk Amerikából vagy Ausztráliából való behozatalára gondolni sem lehet. A baseli jelentés a következő figyelemreméltó mondattal végződik: Ha régebbi jelentéseinkben még mindig rámutattunk a húsról és húsneműekre kivetett magas védővámok veszélyeire, most viszont érezzük a hátrányait az önkéntelen splendifer isolationnek, melynek következményei a folyó évre nézve még egyáltalán nem láthatók előre. Ismételjük a már sokszor megokolt állításunkat, hogy Svájc a húsról behozatalára legnagyobb mérvben rá van utalva őstermelése elégtelensége folytán és hogy a mezőgazdasági körök minden ellentétes törekvése a valóságos tényállás félreismerése mellett particuláris érdekekre vezethető vissza.

A francia vasúttársaságok és a háború.

A francia vasutak tudvalevően jórészt társaságok kezében vannak, amelyek állami felügyelet alatt állanak. Az államosítás, amelyet elvben a parlament ismételtelen fejtegetett, a nyugati vasut állami megváltása által csak látszólag tett egy lépést előre. Ezzel a félszázados francia vasutpolitikába az első hatalmas rést ütötték. Már harmincz év előtt a nagy magánvasutak vonalai mellett teremtetek államvasuti hálózatot, amely azonban nem indult nagyobb szerű fejlődésnek. Ennek az volna a hivatalos célja hogy az államnak gyakorlati tapasztalatokat nyújtson arra nézve, hogy a magánvasutak ellenőrzését szaktekintéllyel és szak-

tudással eszközölhette. Valóságban azonban majdnem elijesztési eszközzé vált. Az igazgatás bár oly jó, mint akármelyik más vonalon, de a képzhető legkedvezőtlenebb viszonyok közt dolgozik: a vonalak oly területen fekszenek, amelynek kevés áruszállításra van szüksége.

A legjövödelmezőbb vonalak, amelyek ama vidéken lehetségesek voltak, az Orleans vasutói. Szóval úgylátszik az államvasuti hálózatot szándékosan úgy helyezték el, hogy rosszul jövödelmezzen és ezzel intő példa gyanánt szolgáljon az államosítás ellen. Az eme tapasztalatokra való rámutatás valóban évtizedeken át jó érv volt a magánvasutak híveinek kezében. Az államvasutaknak a magánvasutakhoz való aránya Franciaországban olyanforma, hogy az állam az összes vasuti hálózatnak alig egy tizenkettede felett rendelkezik. Mily kedvezőtlenek az üzemviszonyok, abból láthatni, ha figyelembe vétetik, hogy a vonalak $\frac{1}{12}$ -én a jövödelemnek csak $\frac{1}{40}$ -ed részét tudják elérni az államvasutak. Azok a nagy különbségek, amelyek a vonalhossznak a bevételhez való arányában mutatkoznak az egyes magántársaságoknál, bizonyítják legvilágosabban, mily szükséges az összes vonalakat államosítani. Pl. az északi vasut a legkisebb hálózat, de a jövödelmezőséget illetőleg második helyen áll mert az északi ipari vidéket uralja és alig van megterhelve nem jövödelmező vonalakkal. Első helyen áll a Paris—Lyon—földközítengeri vonal. Ezen fekszik Marseille, ahol a corzicai, algiri, tunisi és a riviérai áruk kerülnek szállításra észak felé ennek a vonalnak kedvez a termékeny Durance vidék is.

Az 1915. április 15-diki L'information közlése a francia vasutársaságok közgyűlésére vonatkozó jelentéseket, amelyekből megállapítható a háborúnak a vasutakra gyakorolt hatása. A nyugati vasut államosítása óta Franciaországban még öt nagy vasutársaság van: az északi, a keleti a Paris-Lyon-földközítengeri, a déli és a Paris-Orleansi vasut. Az osztalék tekintetében a háború hatása nem mindenütt érvényesül, mert az állam 1883-diki szerződések értelmében a befizetett tőke minimális kamatozása biztosítja. (1914. végével az állam eme kötelezettsége az északi; és a Paris-Lyon-földközítengeri vasutal szemben megszűnt.

A földközítengeri vasut egy nemrégiben keletkezett törvénnyel felhatalmazást nyert, hogy az államtól részvényenként biztosított 55 francos osztalékot még egy évvel a háború után tovább fizethesse. Ezzel az engedéllyel, bár az államot 32 millió franc erejéig igénybevette, teljes mértékben nem élhetett, hanem kénytelen volt 40 frankkal beérni.

Legtöbbet szenvedett a háborútól az a vasut, amely mint fent jelezve volt, pénzügyileg legkedvezőbben állt, az északi vasut. Ez eddig sohasem volt államsegélyre szorulva; 1913-ban 74 francos osztalékot fi-

zetett. Az államtól 1914 végén garantált osztalékja 54 franc volt. E vasutársaságnak legnagyobb és legjövedelmezőbb területe német csapatok által tartatik megszállva. Moratoriumot vesz igénybe, osztalékot nem fizetett.

A keleti vasutat is befolyásolta a háború. A Maas és Mosel közötti gazdag iparosvidék is német csapatok kezén van. Hogy a 35 francos minimális osztalékot fizethesse, az államsegélyt kell igénybe vennie. A harcztértől távol fekvő Déli vasutnak is igénybe kell vennie az államsegélyt, hogy minimális osztalékot fizethessen. Az Orleans vasut mely 1913-ban is 17 milliós hiánnyal zárta le mérlegét, 62 milliós hiányt mutat fel, holott katonai szállítmányokért 36 millió francot vett be. Üzemi költségei 180 millióról 184-re emelkedett. Az 56 frankos minimális osztalék kifizetéséhez az állami garanciát 51·24 millió franc erejéig kell igénybe vennie, szemben az előző évi 17·42 millió frankos állami hozzájárulással.

Ezek a számok is mutatják, mennyire szenvedett a francia közlekedési élet a háború hatása alatt. És miután a vasuti gazdasági kezelés egyik legjobb mértéke a gazdasági élet egészének, némi fogalom alkotható ezen utóbbinak állapotáról. A franciaország gazdasági helyzetéről szóló kedvezőtlen jelentések és a francia kormány aggályos pénzügyi műveletei ezekkel az adatokkal újabb megvilágosítást és megerősítést nyernek.

Oroszország aranytermelése.

Oroszország a világháború tartama alatt igyekszik saját aranytermelését lehetőség szerint kiaknázni. Ez azonban mostanáig csak korlátozott mértékben sikerült. Az itt közölt adatok közt csak az az arany van figyelembe véve, a mely az orosz állami aranyolvasztóban gyült össze. Ezenkívül azonban a nyert arany egy része egyáltalán nem kerül kiolvasztásra, hanem oly alakban viszik a külföldre, hogy a regisztrálás alól elvonatik. E mellett, a mióta felkeltetett az általános érdeklődés a szibériai aranybányászás iránt, működik egy csomó külföldi társaság is, a melyek igyekeznek Oroszország ásványkincseit kiaknázni. A külföldi társaságok alapítása fiatal keletű, mert eddigelé tilalom létezett külföldi bányavállalatok létesítésére nézve. Csak újabb időben engedélyeztetett a kínai határterületen súlyos alakiságok elintézése után a szabad mozgás külföldi társaságoknak. Ezek közt szerepelnek első sorban angolok (legnagyobb a Lena aranybányatársaság), francziák és németek. Az orosz aranytermelés abszolút számai valószínűleg magasabbak, de az itt közöltek is fokozott termelésről tanuskodnak.

	Kelet- Szibéria	Nyugat- Szibéria	Ural	Összesen
		p u d o k b a n		
1911	2.135	189	132	2.457
1912	1.894	200	190	2.285
1913	2.023	204	207	2.435
1914	2.263	204	159	2.627

A többlet kizárólag a szibériai termelésszaporodásra vezetendő vissza. Kelet-szibériáé az 1913-iki termelést 240 puddal, azaz közel 12⁰/₀-kal multa felül. Ezzel szemben az urali termelés az előző évvel szemben gyengébb volt és pedig 48 puddal, azaz 23⁰/₀-kal. Az orosz állami aranyolvasztó össztermelése 191 puddal, azaz kereken 8⁰/₀-kal emelkedett. Ha feltételezzük, hogy a magánolvasztókban ugyanannyi anyagot nyertek, mint 1913-ban, vagyis körülbelül 971 pudot, az egész orosz aranytermelést 3.187 pudra tehetjük az előző évi 3.007 puddal szemben. Az emelkedés tehát tekintélyes, de további szaporodásra nem igen lehet számítani, mert az e célra szükséges gépek megszerzése nagy kiadással jár és ezen beszerzési költségek fedezése nehézségeket okozott. Már az év elején kénytelen volt az orosz aranyipar az orosz kormány segítségét kérni. Az aranytermelők akkor tartott gyűlésén az orosz állami bank igazgatójával Sipovval megbeszélték az aranytermelés finanszírozásának fontos kérdését. Beleegyezett egy rövid lejáratú 3·40 millió rubeles kölcsön nyújtásába, viszont elvetette azt a tervet, a mely szerint aranytermelő bankot kívántak létesíteni, melyben az állam 26 millió rubel részvénynyel részesedett volna. Ezek szerint az egész finanszírozási terv meghiúsultnak tekinthető.

Munkanélküliség Ausztriában a háború alatt.

A Sociale Rundschau-ban közölve vannak az ausztriai munkanélküliségre vonatkozólag folytatott felvételek eredményei, a melyekből láthatni, hogy az 1914. év végén és 1915. elején miként alakult a munkanélküliség mérve. A statisztikába bevont munkásszervezeteknél a munkanélküliek százaléka 1914-ben, a háború kitöréseig 4·6—6·7 között mozgott. Augusztusban 18·3⁰/₀-ra emelkedett, majd ezután hónapról-hónapra csökken deczemberig 8·1-re. 1915. februárjában és márcziusában a munkanélküliség 6·1, azaz 5·3⁰/₀ munkanélkülivel, az előző 1914. év megfelelő időszakának mértékére csökkent.

Jellemző, hogy a háború egészen másként hat a férfiak munkanélküliségére, mint a női munkásokéra. A háború kitörése előtt a munka-

nélküliség átlagban a férfiaknál $2-4\%$ -kal nagyobb volt, mint a nőknél. Augusztus óta ellenben a nők munkanélkülisége a férfiakét túhaladja $9\cdot12\%$ -kal. Ez jórészt onnan van, hogy a férfiak munkapiacját a katonai behívások tehermentesítik; másfelől figyelembe veendő az a körülmény is, hogy a munkanélküliség néhány oly iparcsoportot befolyásolt erősebben, a melyekben több nő van foglalkoztatva.

A statisztikában szereplő munkásszervezeteket a munkanélküliség tekintetében a háborús események különböző mértékben befolyásolták. Viszonylag legnagyobb mértékben — több mint 40% -kal — szaporodott a munkanélküliség a háború kitörése után az esztergályosoknál, bórdíszműmunkásoknál, valamint a cseh szakszervezeti tanácshoz tartozó üvegmunkásoknál és nyomdászoknál. Több mint 20% -os emelkedés tapasztalható a munkanélküli porcellán-, agyag-, textil- és bőrbutor-munkásoknál, szabóknál és cipőkészítőknél. Mindezeknél a szakszervezeteknél azonban — az üvegmunkások kivételével — a munkanélküliség hamarosan újból csökkent és 1914. végén a munkanélküliség — a mennyiben a rendelkezésre álló jelentésekből megállapítható — csak az agyagmunkásoknál és a kalapos- és nemezáru-munkásoknál haladta túl a 11% -ot.

A kő-, fém-, fa-, kartonnage-, könyvkötő-, ács-, szobrász-, stukk-könyomdász-, könyvnyomdász-, betűöntőmunkások szervezeteiben a háború kitörése a munkanélküliségnek $5-20\%$ -os emelkedését idézte elő. Ezekben a szervezetekben is csökkent idővel a munkanélküliség. A fém-munkásoknál, könyvkötőknél és kartonnagemunkásoknál 1914. december végén már leszállott az 1914. éveleji állapot alá. A fémmunkások, könyvnyomdászok munkanélkülisége 1915. márcziusában alacsonyabb fokú, mint 1914. márcziusában. Egyes munkaágakban a háború kitörése egyáltalában nem okozott munkanélküliséget vagy csak nagyon csekély mértékben fokozta. Így a bánya- és kohómunkásoknál, fogtechnikusoknál, sütőknél, cukrászoknál, vendéglői, szállodai és kávéházi alkalmazottaknál, a vegyi ipari, kereskedelmi, szállítmányozási, forgalmi és lapkiadóhivatali munkásoknál nyerges- és fodrászsegédeknek. A két utóbbi szakszervezetnél a munkanélküliség 1915. évi márcziusban ellentétben az előző évvel, teljesen megszűnt.

A szakszervezetek a háború kitörésekor segélyező tevékenységüket lehetőség szerint fokozták. Így pld. 1914. júliusában száz szakszervezeti tag közül $2\cdot6$ élvezett munkanélküliségi segélyt, augusztusban ellenben $11\cdot1$. Száz munkanélküli közül támogatást nyert júliusban $53\cdot1$, augusztusban $60\cdot7$. Ezután a támogatás mérve ritkul, némely szakszervezet kénytelen volt a támogatást pénzügyi okokból is korlátozni.

Nagybritannia mezőgazdasági termelőképessége.

Az angol kormány nemrégiben háborus-közgazdasági bizottságot küldött ki, a melynek feladata volt az ország beültethető területe megnagyobbításának kérdésével foglalkozni. Ez a bizottság oly véleményt terjesztett a kormány elé, a mely szerint államilag kellene biztosítani a legközelebbi négy esztendőre a buza quarterjeért 45 shillinget (minimális árat).¹⁾ Lord Selborne földmivelésügyi minister kijelentette egy nála tisztelgett farmer küldöttség előtt, hogy a kormány alapos megfontolás után, egyetértésben az admiralitással elhatározta, hogy a bizottság javaslatát el nem fogadja. A kormánynak ezt az elhatározását következőleg okolta meg: A haditengerészet a tengeralattjáró hajók veszedelmével állítólag szembe tud szállni. Nem kell attól tartani, hogy a németek az angol tengerentúli járatokat teljesen megakadályozzák, ha időről-időre fordulnak is elő zavarok. A kanadai és ausztráliai termés igen bőséges volt. Azonkívül a bizottság kiküldése óta statisztikai megállapítások jutottak a kormányhoz, a melyek szerint kétségtelen, hogy 1915-re a beültetett terület majdnem 30%-kal, a szarvasmarhaállomány 384.000 darabbal, a juhállomány 450.000 darabbal szaporodott. Az angol sajtót a földmivelésügyi ministerium állásfoglalása kielégítette.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

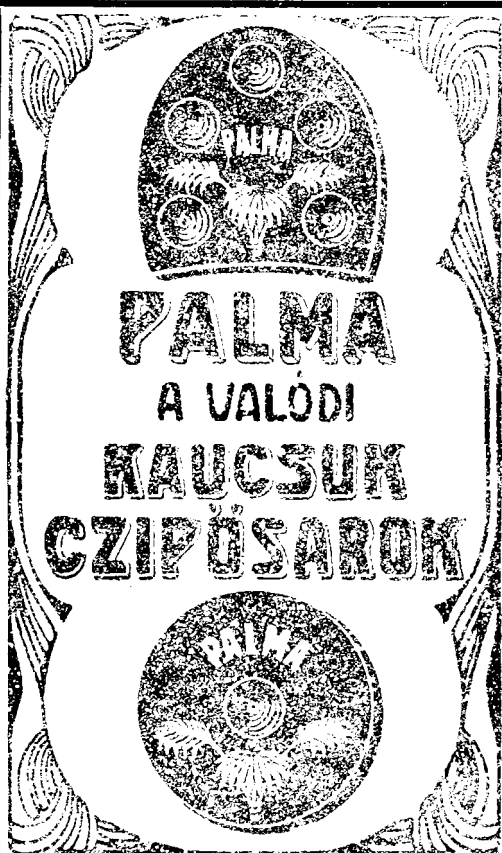
A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi október hó 16-án, szombaton délután 6 órakor Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsos, elnök elnöklete mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Hantos Elemér orsz. képviselő *Az osztrák-magyar monarchia hadikölcsönei* címmel előadást tartott.

Az előadáson nagyszámú közönség volt jelen, mely az előadást nagy érdeklődéssel kísérte. Ott voltak Exner Kornél, Baumgartner Nándor közigazgatási bírák, Hegedüs Lóránt orsz. képviselő, Mandello Gyula műegyetemi tanár, igazgató, Bud János ministeri titkár, Havas Emil, Zsengery Manó bankigazgatók stb. Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki a Társaság köszönetét előadónak tartalmas és értékes előadásáért.

¹⁾ Egy quarter kereken 2·91 hl., tehát körülbelül 18 koronás ár 1 hl. gabonára.

HIRDETÉSEK.

:: Zajtalan, rugalmas járást ::
 biztosít és az idegeket kíméli!

:: Mindenütt kapható! ::
 Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya
- vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya
- elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fumei közraktáraiba, továbbá baresi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre	16 K
Félévre	8 »
Negyed évre	4 »
Díszpéldány egész évre ..	50 »

Az Ország-Világ minden évben újevkor előfizetőinek pompás Almanachot ad ajándéku.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet záloglevelei, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet községi kötvényei óvadékképesek és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió korona**t meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek. *)

Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Bremában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasuti oszlokokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fémlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy Vezseny hajóállomást folyó évi október hó 12-ikével az összforgalom számára ismét megnyitja.

Budapest, 1915. évi október hó 11-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság közli, hogy budapesti és bécsi raktáraiban és rakodóhelyein beállott árutorlódás következtében az érkezett árúkra a társasági helyi árudíjszabás I. rész B) szakaszának D) fejezetében, a XI/1—B—b) pont alatt (I. pótlék 7. lap) megszabott fekbérmentes határidőt, a társasági hajókkal Budapestre és Bécsbe érkező küldeményekre november hó 5-től kezdődőleg további intézkedésig 2 napra szállítja le.

Egyidejűleg és ugyanezen időponttól való érvénynyel az említett díjszabás fenti fejezetének XI—B—4—d), e), f), g) pontjaiban megszabott fekbérilletékek, Budapestre és Bécsbe érkező árúk tekintetében, azok háromszorosára emeltetnek fel.

A folyó év márczius hó 18-án és június hó 9-én kelt hasonló tárgyú hirdetések egyidejűleg hatályon kívül helyezettnek.

Budapest, 1915. évi október hó 30-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy vegyeshajóáratait Budapest—Ercsi és Szigetújfalu között a folyó évre akként szünteti meg, hogy az utoisó menet lefelé folyó évi október hó 30-án, felfelé pedig október hó 31-én lesz.

Budapest, 1915. évi október hó 28-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy a Kisdunán Budapest—Dömös között közlekedő és menetrendszerint Budapestről reggel 8 óra 30 perczkor felfelé, illetve Dömösről este 6 óra 30 perczkor lefelé induló vegyeshajóáratot 1915. évi november hó 4-ével a folyó évre megszünteti.

Budapest, 1915. évi november hó 2-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság közli, hogy a rendkívüli viszonyokra való tekintettel teherárúk felvételét Bécs feletti állomásokon és ez állomásokra, további intézkedésig, folyó hó 10-ével megszünteti. Ettől a naptól fogva árúk csupán a wien—budapest—ujvidéki vonal állomásainak egymásközi forgalmában, továbbá e vonalról tiszai állomásokra és viszont fogadtatnak el elszállítás végett.

Budapest, 1915. évi november hó 4-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirrre teszi, hogy tekintettel az előrehaladott időnyre, a budapest—Eötvös-téri hajóállomásról d. u. 12 óra 30 perczkor és Dömösről este 7 órakor induló személyszállítással egybekötött terherjáratot folyó hó 20-ával ez évre végleg megszünteti.

Budapest, 1915. évi október hó 18-án.

Az igazgatóság.

Liefmann theoriája.¹⁾

A theoretikus gazdaságtan az újabb évtizedekben megint virágkorát éli. Az angol classikus iskola letűnése óta soha nem foglalkoztak annyian és oly eredményesen tudományunk elméleti kérdéseivel, mint az utóbbi időkben. Főérdeme van ebben a határhaszonelméletnek, mely éltűnő bátorsággal mélyedt el oly theoretikus finomságok kutatásába, melyek a gyakorlati ember szemében merőben feleslegeseznek és kifürkészhetetleneknek tűnnek fel, de a melyeket megvilágítani, tisztázni okvetlenül szükséges ahhoz, hogy a gazdaságtan rendszere teljes egészet képezzen és szilárd alapon álljon. Mint minden tudománynak, úgy a gazdaságtannak tárgyát képező jelenségek is az életben a maguk bonyolultságában állanak előttünk s a mikor e bonyolult jelenségek magyarázatát keressük, minden magyarázat, melyet adunk, további magyarázatra szorul. Mindennek megvan az oka, ennek megint a maga oka s gy tovább a végtelenségig, illetőleg addig, a midőn egyszerűbbre már nem fejthető tényekhez jutunk. A kutató egyéniségétől függ, hogy mennyire mélyed el a magyarázatban. A felületesebbek megelégszenek a legközvetlenebb megfigyelésből levonható durva szabályszerűséggel, a mélyebben gondolkozó azonban belemerül az okok és okozatok láncolatába s igyekszik végigkövetni az utat, a hogyan az élet bonyolult jelenségei létrejöttek oly egyszerű tényezőkből, a melyek érvényesülése lépten-nyomon tapasztalható s így kétségtelenül bizonyos. Így tesz pl. Böhm-Bawerk, a mikor az ár bonyolult problémáját az értékből, az értéktörvényt viszont a haszonból, az emberi szükségletekből s végeredményben az embernek boldogságra törekvéséből vezeti le. A boldog-

---

¹⁾ *Felhasznált forrásmunkák :*

Liefmann: Ertrag und Einkommen (Jena, 1907.).

Liefmann: Die Entstehung des Preises (Archiv für Sozialw. u. Sozialp. 1912).

Liefmann: Das Wesen der Wirtschaft (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik 1913).

Liefmann: Wirtschaft und Technik (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik 1914).

ságra törekvés oly egyszerű s általános, az élőlények egész világában tapasztalható tendencia, a melynek további magyarázata felesleges, de lehetetlen is, a melyben tehát, mint végső magyarázatban, megnyugodhatunk. Ellenben az ár azon magyarázata, mely szerint az a kereslet és kínálat viszonyától függ, értelmünket nem elégítheti ki, nem érezzük eléggé indokoltnak, teljesnek. Nem végső magyarázat s így egyáltalában nem is magyarázat. Vagy értéktelennek tartjuk az egész theoriát s megelégszünk a tényeknek s a tényekben mutatkozó szabályszerűségeknek constataálásával, a nélkül, hogy e tények „miért”-jét firtatnók, vagy pedig szükséges a magyarázat, a tudomány s akkor nem szabad visszariadni attól, hogy esetleg nagyon is messzefekvő kérdésekbe bonyolódnunk, hanem végig kell követnünk a megkezdett utat. Az újabb generatio nem is habozik a gazdaságtan sokáig kitagadott gyermekét, a theoriát, újból teljes erővel felkarolni s mit sem törődve a kívülállókkal, nagy buzgalommal dolgozza magát bele oly problémákba, melyeket gyakorlatiasabb társaik egészen kikapcsolnak érdeklődésük köréből. Ez az elmélyedés nemcsak hogy nem baj, hanem szükséges előfeltétele a tudomány végleges rendszerbe-öntésének. E nélkül sohasem emelkednénk túl a tapogatódzások, tetszetős, de bizonytalan szabályszerűségek megállapításán.

Liefmann Rudolf, a kinek elméletével foglalkozom a következő lapokon, egyike a legújabb, legeredetibb s legmélyebbre merészkedő theoretikusoknak. Önálló, gondolkozó fő, nem tartozik a határhaszon elméletének iskolájába sem (mely iskola pedig újabban valóságos gyűjtőhelye lett a theoretikus tehetségeknek), egészen a maga útján jár és oly szempontokat vet fel, a melyek újdonságuknál, finomságuknál fogva megkapják érdeklődésünket s fontosságukról meggyőz bennünket az író az által, hogy a gazdaságtan egész rendszerén végigvezeti azokat és kimutatja, hogy mellőzésük milyen hibákat eredményezett. Szerinte — és ebben többé-kevésbé igazat kell adnunk neki — az összes eddigi gazdasági elméletek közös alaphibája a materialistikus alapszinezet: nem vették észre a gazdasági jelenségek végső sorban lelki, pszichikai természetét s így nem tudtak túlelnyelkedni maig sem a classikai iskola durva anyagiasságán. E szemrehányás értelme csak akkor lesz tiszta előttünk, ha elméletével részletesebben megismerkedünk.

Liefmann rendszere szervesen összefüggő egész. Középpontjában a magyarul leginkább talán a „nyereség” szóval fordítható „Ertrag oder Gewinn” fogalma áll. Erre alapítja egész elméletét, kezdve magának a gazdaságtan fogalmának meghatározásán s folytatva az árelméleten át a jövedelem magyarázatáig.

Hogyan jutunk e fogalomhoz?

Induljunk ki a szerzővel együtt abból a kérdésből, hogy tulajdonképpen mivel is foglalkozik a gazdaságtan. Az eddigi elméletek e kérdésre adott feleletük szempontjából két categoriába sorozhatók: socialis és individualis elméletek. Socialis elméletek azok, melyek a gazdasági jelenségeknek szigorúan társadalmi természetet tulajdonítanak s így abból indulnak ki, hogy gazdaság csak ott van, a hol emberek csoportba vagy csoportokba tömörülnek s a csoportnak egyes tagjai egymással összeköttetésbe lépnek. A socialis álláspont azonban tarthatatlan. Hiszen nemcsak a csoportban élő ember, hanem a forgalomból kizárt, az emberi társaságtól elkülönített egyes is gazdálkodik. Absurdum a természetgazdaságot üző parasztról, a távol világrészekben élő gyarmatosról azt mondani, hogy nem folytat gazdasági tevékenységet. A legtöbb theoria az individualis állásponton van. Ezek az egyén gazdasági tevékenységéből indulnak ki s azon az alapon, hogy az egyesek gazdálkodásában is ugyanazon szempontok irányadók, mint a melyek a legszövevényesebb társadalomgazdasági problémák megoldásának kulcsai, igyekeznek kideríteni azokat a legegyszerűbb tényeket, melyek az egyén gazdálkodását irányítják, igyekeznek e tények szerepét a complicáltabb gazdasági jelenségek egész sorozatán végigvezetni s általuk az egész oeconomiai rendszer magyarázatát nyújtani. Liefmann is ezek táborába szegődik. Minden gazdaságtani gondolkozó egyetért ugyanis abban — mondja ő, — hogy a gazdaságtan főfeladata a cseregazdaság jelenségeit megmagyarázni; már pedig a cseregazdaság azért jött létre, javainkat azért cseréljük ki egymással, hogy mindennemű szükségleteinket lehető teljesen kielégíthessük. Így tehát minden gazdasági élet oka az egyes emberek szükségleteiben van, miért is szükségképpen az egyes ember gazdasági élete az a basis, melyen a gazdaságtan rendszere felépítendő.

L. gondolatmenetét ezek után a következőkben foglalhatjuk össze: Daczára annak, hogy az individualis kiinduló pont az egyedül helyes és kezdettől fogva a legtöbb gondolkozó e helyes úton indult, mégis az eddigi elméletek közül egyik sem kielégítő. A minek megvan a maga természetes oka. Mindenki egyetért ugyanis abban, hogy minden gazdasági tevékenység végcélja: szükségérzeteink minél tökéletesebb kielégítése. A szükségérzetek kielégítésére való törekvés a vezérlő motívum a gazdasági életben, ez irányítja cselekedeteinket s így a gazdasági élet csak ennek segélyével, ennek alapján magyarázható. A szükségérzetek pedig merőben egyéni, subjectiv tényezők. Mert hogy mi után vágyódjunk, mit kívánjunk birni, minek a szükségét érezzük, mindez nem rajtunk kívül fekvő dolgoktól, hanem a mi belső lényünk természetétől függ.

Következik ezekből, hogy a helyes gazdaságtani rendszer csak subjectiv alapon állhat, vagyis az egyén szükségérzeteiből kell kiindulnia s kizárólag ebből kell levezetnie a gazdaságtani törvényeket, ennek alapján kell magyaráznia a bonyolultabb és bonyolultabb gazdasági jelenségeket. Az eddigi elméletek azonban ezt a subjectiv alapot mindjárt kiindulási pontjuknál elhagyják; ebben rejlik mindezen elméletek hiányossága s mi is csak úgy óvhatjuk meg magunkat attól, hogy hasonló hibába essünk, ha a gazdasági jelenségek subjectiv voltát fejtegetéseink folyamán soha egy pillanatra sem hagyjuk figyelmen kívül.

Az összes eddigi gazdaságtani elméletek objective, materialistikusan fogják fel a gazdasági jelenségek természetét. Nyilvánul ez első sorban abban, hogy többnyire abból indulnak ki, hogy a gazdaságtan tárgyát a jószágok, tehát a külvilághoz tartozó, érzékelhető dolgok képezik. Maguk az írók is, a kik elvileg elismerik, hogy nem csak külső, érzékeink aláeső tárgyak tartoznak a gazdaságtan körébe, hanem a különböző személyes szolgáltatások is, pl. az orvosi, művészi tevékenység, a munkás munkája stb., maguk ezek az írók is ezt a gondolatot nem viszik következetesen keresztül, hanem miután megemlítették, rögtön cserben hagyják az által, hogy rendszerüket úgy alkotják meg, mintha annak csak külső javakhoz volna köze.

Ugyancsak materialistikus színezetűek azon elméletek is, melyek az érték fogalmából indulnak ki. Az érték a javakhoz fűződő, a javakban bennrejlő tulajdonság; tehát nem mibennünk, embereken, hanem rajtunk kívül, a külvilághoz tartozó javakban található, objective tényező. Minthogy pedig a gazdaságtan subjectiv alapon kell hogy álljon, így nem indulhat ki az érték fogalmából. Az érték fogalma materialistikus fogalom, mely csak zavarja a gazdasági jelenségek helyes megértését. Minden elmélet, mely az értéket veszi kiindulópontul, szükségképp beleesik a materialismusba. Így járt maga a subjectiv érték jegyében küzdő határhaszonelmélet is. Ez az elmélet az értékfogalmon épül föl s a javak értékét azok ritkaságából magyarázza. Szerinte a javak azért értékesek és csak azon javak értékesek, a melyek ritkák. A ritkaság azonban objective tényező, a melynek egy valóban subjectiv elmélet körében semmi helye. Subjectiv elmélet viszont csak az, mely az egyén szükségérzeteiből vezeti le a gazdaságtan törvényszerűségeit. Már pedig a ritkaság nem is befolyásolja a javaknak szükségleteink szempontjából való jelentőségét, hasznát — a mint pedig a határhaszonelmélet tanítja — mert hisz az élvezet, melyet pl. az alma megevése okoz, sem nagyobb, sem kisebb nem lesz, akár csak 1 drb., akár egy mázsa almám van. A ritkaság csak a költség szempontjából határoz: minél ritkább valami, azaz minél kevesebb példány van belőle, annál

nagyobb veszteséget jelent egy-egy példánynak a nélkülözése, tehát pl. elvesztése vagy a termelésnél felhasználása. S így végeredményben a határhaszonelmélet a leglényegesebb pontban találkozik a classikus és általa annyit kritizált elmélettel: abban, hogy a javak értékét szintén a termelési költségek objectiv, quantitativ-materialistikus fogalmában találja. Minden költségelmélet szükségképpen objectiv-materialista, mert hogy mennyi költségbe kerül valami, az külső, az egyéni érzéseken kívül fekvő körülményektől függ.

Azt várnók ezek után, hogy szerzőnk magából a szükséglet fogalmából indul ki. Nem. Ezt veszedelmesnek tartja, első sorban azért, mert könnyen a szükséglet tárgyára, a javakra vezet s vele az előbb jellemzett materialismusba; de főleg, mert a gazdaságtan körén kívül fekvő jelenségekbe bonyolít s azt eredményezi, hogy a szükségletek mivolta s lényege felőli philosophiai és lélektani speculációkba merülünk el.

Szerinte leghelyesebb kiindulni abból, a mi minden gazdasági jelenségben közös, t. i. a gazdasági cselekvés, vagy általában gazdasági dolog fogalmából (*Begriff der wirtschaftlichen Handlung oder, wenn man will, des „Wirtschaftlichen“. Das Wesen der Wirtschaft 629.*) A gazdasági cselekvés lényegének megértéséhez pedig legközelebb úgy jutunk, ha az úgynevezett „gazdasági főelv“ értelmét vizsgáljuk. A gazdasági főelvet különbözőképp lehet felfogni s a gazdaságtan történetében tényleg találkozunk is ezen különböző felfogásokkal. Ilyenek: 1. a legkisebb eszköz, 2. a legnagyobb eredmény és 3. a legkisebb eszközzel elért legnagyobb eredmény elve. (*Prinzip des kleinsten Mittels, Prinzip des grössten Erfolges und die Kombination beider: grösster Erfolg mit möglichst geringem Aufwand von Mitteln“ Wirtschaft und Technik 738 l.*)

A legkisebb eszköz elve szerint a gazdasági tevékenység lényege: minél kevesebbet áldozni. Ez az elv nyilvánvalóan helytelen. Ugyanis csak az eszközről beszél, a célról nem. Ennek az elvnek az alapján a legideálisabb gazdálkodás a semittevés volna, mert így áldoz az ember a legkevesebbet. Ez az elv azon divatos materialista elmélete szülötte, a mely a javak értékét azok korlátolt mennyiségben való előfordulására alapítja. E szerint azért kell takarékoskodnunk a javakkal, mert nincsenek korlátlan mennyiségben. Pedig ez helytelen felfogás: a gazdasági elv akkor is érvényesülne, ha a javak mind korlátlanul állnának rendelkezésünkre, mert akkor is takarékoskodni kellene egy dologgal, t. i. az emberi munkaerővel. De van a legkisebb eszköz elvének egy másik hiánya is. Ugyanis a gazdálkodás lényegéhez tartozik: számot vetni azzal, hogy melyik jószágot mily mennyiségben szerezzük be; hogy

vajjon 5 kg. cukrot vegyünk-e vagy elégedjünk meg 1 kg.-mal s a megmaradó pénzen inkább mást vásároljunk-e. A legkisebb költség elve erre nézve semmi felvilágosítást sem ad. Ez az elv csak egy követelményt ismer: hogy minél kevesebb költséggel állítsuk elő azt, ami előállítandó; már pedig 1 kg. cukor termelésénél ép úgy van egy legolcsóbb termelési mód, mint egy mázsa termelésénél.

A „legnagyobb eredmény“ elvének viszont az a hibája, hogy a másik egyoldalúságba esik: csak a célt tekinti, az eszközt nem. Ez alapon, a legintenzívebb szükségletkielégítésre törekedve, a szomszjas ember a legfinomabb italt fogja megvásárolni, tekintet nélkül arra, hogy egyéb szükségletei céljára marad-e pénze vagy sem.

A gazdasági főelv tehát csak ebben a harmadik alakjában állhatja ki a kritikát: lehető legnagyobb eredmény lehető legkisebb áldozat árán. Azonban még ily alakjában is megvan az a hibája, hogy nem specializál, nem írja körül a gazdasági jelenségek sajátos feltételeit, azaz nem ad oly ismérveket, melyek a gazdasági tevékenységet minden egyéb tevékenységtől megkülönböztetik. Hiszen pl. ha esztétikai élvezetre törekszünk, akkor is azokat a műalkotásokat fogjuk választani, a melyekben leginkább gyönyörködünk s a melyekhez a legkisebb áldozattal juthatunk a mellett; azaz a legkisebb költséggel elért legnagyobb eredmény elve szerint járunk el, ép úgy, mint a gazdálkodásnál. Minthogy pedig a meghatározásnak épen az a célja, hogy a meghatározandó dolog minden mástól megkülönböztethető legyen, ezért tehát a gazdasági tevékenység fogalommeghatározásába további korlátozásokat kell vonnunk, melyek mellett a „legkisebb költséggel szerzett legnagyobb eredmény“ általános elve specifikus gazdasági elv jellegét nyeri.

A legkisebb költséggel elért legnagyobb eredmény elve alapján nem tehetünk szemrehányást az eddigi elméleteknek, a melyek a gazdasági főelv érvényesülését abban találták: bizonyos adott eszközökkel a lehető legnagyobb eredményt, illetőleg bizonyos adott célt, eredményt a lehető legkevesebb eszközzel érni el. Pl. kiindultak abból, hogy egy kabátra van szükségem (adott cél) s azt kutatták, hogy miképen elégíthető ki ez a szükséglet a legelőnyösebben; vagy: van 50 forintom (adott eszköz) s kérdés, hogyan használhatom fel a legcélszerűbben. Pedig a probléma ily felfogása helytelen, azért, mert a gazdasági tevékenység nem annál a pontnál kezdődik, mikor a cél vagy eszköz nagysága már meghatározott, hanem sokkal előbb. A gazdasági tevékenység legfőbb feladata épen abban áll: meghatározni, hogy a meghatározhatatlanul sok cél (a különböző emberi szükségletek) közül melyeknek kielégítésére kerülhet sor; illetve: hogy mily mértékben hozzunk áldozatokat (az áldozatok a javak megszerzésének eszközei) szükség-

leteink kielégítése céljából. Nem szabad abból kiindulni — a mint pedig az eddigi elmétek kivétel nélkül teszik — hogy: szükségem van egy kabátra, vagy: van 50 forintom. A legfőbb feladatunk éppen az, megmagyarázni: hogyan jött létre ez a szükséglet, miért éppen kabátot akarunk a pénzünkön venni s nem mást; illetve: miért van éppen 50 forintunk s nem 100 vagy 200, azaz miért nem dolgoztunk annyit, hogy több bért kapjunk a munkánkért, miért szabályoztuk a munkánk mennyiségét úgy, hogy éppen 50 forintunk legyen. A gazdasági tevékenység akkor kezdődik, mikor szükségleteink jelentkeznek. Mivel valamennyi szükségletünket nem elégíthetjük ki s főleg, mivel nem elégíthetjük ki őket áldozatok nélkül, ezért mindjárt a szükségletek jelentkezésekor döntenünk kell a felett, hogy közülük melyeket elégítsünk ki. Tehát el kell dönteni (s ez már a gazdasági tevékenység körébe esik), hogy vajon fogok-e egyáltalában kabátot vásárolni, vagy pedig egyéb szükségleteimet részesítem előnyben; ha a kabát mellett döntött, kérdés: vajon megelégszem-e egy kabáttal, vagy többre lesz szükségem; el kell dönteni, hogy mennyi áldozatot (végeredményben munkát) vagyok hajlandó különböző szükségleteim céljára fordítani. Hogy e kérdésekre felelhessünk, számot kell vetnünk összes szükségleteinkkel, számot kell vetnünk azokkal a módokkal és nehézségekkel, melyek árán a különböző szükségletek kielégíthetők s csak ezután dönthetjük el, hogy mely szükségleteket mily mérvben érdemes kielégíteni. Így jutunk a gazdasági tevékenység azon megszorításához, miszerint az a legkisebb költséggel szerzett legnagyobb eredmény elve alapján való cselekvés, azonban *az összes szükségletek és ezek kielégítésére szolgáló eszközök figyelembevételével*. Tehát: minden egyes szükségletre nézve megállapítjuk, hogy mennyi a kielégítésével járó haszon s azt is, hogy mily nagy áldozat szükséges ennek megszerzéséhez; e két mennyiség (haszon és áldozat) közti különbséget nevezzük nyereségnek; most ezen nyereségek nagysága szempontjából összehasonlítjuk a különböző szükségleteket s azoknak kielégítése mellett döntünk, melyek a legnagyobb nyereséggel járnak.

Hangsúlyoznunk kell itt, miszerint az a körülmény, hogy számításainknak mindig több különböző szükségletre kell vonatkoznia, a gazdaság lényegéhez tartozik, annak nélkülözhetetlen fogalmi alkateleme. Ha csak egy szükségletet tartunk szem előtt és azt kutatjuk: miként elégíthető ki ez a legnyereségesebben, ez nem gazdasági ténykedés. Ha például egy erdőben sétálva, elfáradunk s pihenőhelyet keresünk, akkor is ügyelni fogunk arra, hogy a lehető legkevesebb áldozattal a lehető legtöbb élvezetet szerezzük s ezért minél árnyékosabb, minél kényelmesebb, forráshoz közel fekvő s általában a legelőnyösebb helyet fogjuk

választani. Még sem végzünk gazdasági tevékenységet, mert csak egy szükségletnek, a pihenésnek, kielégítéséről van szó. Mig ellenben egy kabát vásárlása gazdasági tevékenység, mert mielőtt erre elszánnám magamat, el kell döntenem, hogy nincsenek-e egyéb oly szükségleteim, melyek előbb elégitendők ki; itt tehát a kabát-szükségletet összehasonlítom egyéb szükségletekkel.

Hogy azonban a gazdaság lényegének egészen tiszta felfogásáig juthassunk, szükséges lesz egy, már eddig is többször érintett félreértés végleges eloszlatása. Az eddigi elméletek mindig külső jószágokról beszélnek s azt hiszik, hogy a gazdasági törekvés célja s a gazdasági főelv értelme: lehető kevés jószág feláldozásával lehető sok új jószágot nyerni. Pedig nem ez jellemző a gazdasági elvre. Az embernek általában nem végcélja a külső jószágok birtoklása. A javak csak eszközök egy távolabbi cél, a szükségletkielégítés szolgálatában. Igaz ugyan, hogy gazdasági számításaink kabátról, házról stb. szólnak, de ezek mögött mindig az ezen jószágokkal kielégíthető szükségletek, élvezetek lappanganak. E szükségletek, élvezetek azon célok, melyek után törekszünk. A gazdasági főelv tehát azt jelentheti csak és jelenti, hogy a lehető legtöbb élvezetre törekszünk a lehető legkevesebb szenvedés árán. „A gazdasági főelv a maga eredeti, gazdasági, nem átvitt értelmében nem: lehető csekély eszközökkel elért lehető nagy eredmény, hanem: lehető legnagyobb élvezet, haszon a lehető legcsekélyebb költség, fáradozás, áldozat árán.“ A gazdálkodásnak tehát nem jószágokkal, hanem élvezettel és áldozattal van dolga, e szavakat pszichológiai értelemben véve, mint kellemes- és fájdalomérzeteket („Lust- und Unlustempfindungen“). Ez a leglényegesebb megismerése a gazdaságtannak, mert ez alapon könnyű lesz elkerülni a régi tévedéseket. „A gazdasági főelvnek ebből a felfogásából rögtön megértjük, hogy a gazdasági cselekvés lényegének tanulmányozása szükségképen a pszichológiába vezet. És ez magától értetődik. Ugyanis mivel minden gazdálkodásnak az indító okát lelki jelenségek, szükségérzetek képezik, így hát lelki folyamatoknak kell lenniök azoknak is, ameiye a gazdaság céljának elérését, a szükségérzetek kielégítését szabályozzák.“ (Das Wesen der Wirtschaft 643—44.) A gazdasági tevékenység tehát lelki tevékenység; megfontolása, mérlegelése, összehasonlítása kellemes és kellemetlen érzéseknek. Maguk ezek a megfontolások meritik ki a gazdálkodást. A gazdálkodás tehát nem materialis tárgyakkal dolgozik, pl. jószágok termelésével, átalakításával, mint eddig hitték. A gazdálkodás egy tisztán szellemi tevékenység. Nagyon nehéz ezt megérteni annak, a ki beleélte már magát az eddigi fogalmakba s nem tud megszabadulni attól, hogy a mikor a gazdaságra gondol, önkéntelenül is külső javak képe, javak termelése, átalakítása, kereskedés által való

továbitása, áthelyezése stb. tolakodjék a képzeletébe, csupa oly dolog, melyeknek a gazdaság lényegéhez semmi közük. „Das Wesen der Wirtschaft... im letzten Grunde etwas Psychisches ist, eine ganz besondere Art von Erwägungen, die man ganz unbestimmt als ein Disponieren bezeichnen kann.“ (Wirtschaft und Technik '733.)

Ha már most visszaemlékszünk arra, miszerint a gazdasági főelv lényegét abban találtuk, hogy a legnagyobb eredményre a legkisebb költség árán törekszünk, figyelembe véve az összes szükségleteket s kiválasztva ezek közül azokat, melyeknél a költség és eredmény közötti differencia az utóbbi javára a legnagyobb, s ha most hozzávesszük, hogy a legnagyobb eredmény alatt a gazdaságban a legnagyobb élvezetet, legkisebb költség alatt a legkisebb szenvedést kell érteni, — akkor most már a gazdasági tevékenység lényegét abban foglaljuk össze, hogy az nem más, mint a törekvés: az összes szükségletek közül úgy választani ki azokat, melyek kielégítésére sor kerül, hogy a lehető legkisebb áldozattal a lehető legtöbb élvezetre tegyünk szert, azaz, hogy az élvezet és áldozat közti differencia a lehető legnagyobb legyen az előbbi javára. Ha pedig ezt a differenciát, különbözetet nyereségnek nevezzük, akkor a gazdasági tevékenység célja; szükségleteinknek oly módon való kielégítése, mely a legtöbb nyereséget biztosítja. Gazdasági tevékenység csak az, melyet a lehető legnagyobb nyereségre való törekvés vezet.

A legutóbb mondottak átvezetnek a gazdasági jelenségek lényegének új formában való kifejezésére. Láttuk, hogy a gazdasági tevékenységnek mindig számos szükséglettel van dolga, melyeket összehasonlít egymással s azoknak a kielégítését határozza el, melyeknek kielégítése a legnyereségesebb. Minden szükséglet fokozatos kielégítése folyamán ez nyereség egyre kisebbedik, mert míg az áldozat, melyet az ugyanazon fajtájú szükséglet kielégítésére alkalmas további jószágpéldányok megszerzése igényel, éppen nem csökken, addig az élvezet a kielégítés folyamán egyre kisebb lesz. Hogy az ismert példát használjuk: az első tál étel sokkal értékesebb, mint a hatodik, melyet már szívesen elengedünk. Így az ugyanazon szükséglet fokozatos kielégítése folyamán a kielégítéssel járó nyereség egyre csökken. Eképen előbb-utóbb eljutunk egy ponthoz, melynél ez a nyereség kisebb lesz, mint egy más, általánosságban véve kisebb jelentőségű szükséglet kielégítésével járó haszon. Például a táplálkozás általában előbbrevaló a ruházkodásnál, de még sem fogja senki egész vagyonát ételneműekre költeni, hanem miután táplálkozási szükségletének bizonyos mérvű kielégítéséről gondoskodott, előnyösebbnek találja megmaradt pénzét ruhára költeni. Bizonyos ponton túl tehát a ruhavásárlás előnyösebb lesz a táplálék vásárlásánál. Így van ez persze többi szükségleteinkkel is: mindegyiknek kielégítésében csak

addig a határig megyünk el, míg nem találkozik egy más szükséglet, melynek kielégítése gazdaságilag előnyösebb. Mihelyt az egyik szükséglet kielégítése csak egy csekéllyel is előnyösebb a másiknál, rögtön áttérünk annak a kielégítésére. Ezáltal egy sajátságos egyensúlyt idézünk elő: minden szükségletünkre nézve a nyereség, melyet az utolsó kielégítéssel elérünk, körülbelül egyenlő. Ez az egyensúly állandó marad, mert mihamarabb valamely szükségletnél nagyobb nyereség kínálkozik, annak megfelelő mérvű kielégítésével rögtön leszállítjuk a nyereséget az átlagos nívóra. Ezt a nyereséget, mely valamely szükséglet utolsó kielégítésével jár, határnyereségnek nevezzük. A gazdasági főelv alapján való tevékenység, a gazdasági tevékenység tehát — mint láttuk — szükségképen a határnyereségek kiegyenlítéséhez vezet. »A gazdálkodást tehát úgy is definiálhatjuk, mint a határnyereségek kiegyenlítésének törvénye szerint való cselekvést.« (Das Wesen der Wirtschaft 650.) Ebben látja Liefmann a gazdaság lényegét, a határnyereség toglalmában a gazdaságtan legfőbb alapelvét.

Hogy az itt vázolt elméletnek minden eddigi felfogástól való lényegbeli eltérését egészen tisztán lássuk: térjünk ki ezek után néhány szóval a gazdaságtan és a technika között lévő különbségre, a mire különben már eddig is több utalás történt. Az eddigi elméleteknek főhibája épp abban áll, hogy e kettőt összezavarják s a gazdaságtanba merőben technikai kérdéseket kevernek bele. Annál könnyebben esnek ebbe a hibába, mert technika és gazdaságtan megegyeznek abban, hogy mindketten a lehető legkevesebb költséggel a lehető legnagyobb eredményt akarják elérni. Mig azonban — mint láttuk — a gazdaságtan nem adott nagyságú, hanem meghatározhatatlan költség és haszonból indul ki, addig a technikát éppen az jellemzi, hogy vagy az eszközök, melyekkel minél nagyobb eredményt, vagy a cél, eredmény, melyet minél kevesebb költséggel elérni igyekszünk, adva van. A gazdaságtan legfőbb problémája annak adott esetben való megállapításában rejlik, hogy pl. 1 kiló vagy 1 mázsa cukorra stb. van-e szükség; a technikára ez egészen közömbös, mindig egy bizonyos egységből indul ki, a melyből minél többet, illetőleg a melyet minél kisebb áldozattal lehet előállítani.

Megesik azonban, hogy a gazdaság is adott eszközökkel vagy adott céllal dolgozik elvétele. Ezért tehát a főkülönbség gazdaságtan és technika között nem az, a mit előbb említettünk. Hanem a főkülönbség abban áll, hogy míg a gazdaságtan szigorúan lelki, pszichikai jellegű, addig a technika külső, érzéki, quantitativ fogalmakkal operál. Jelentkezik ez a különbség a két tudomány céljában és eszközeiben egyaránt. A gazdaságtan célja a szükségletkielégítés közvetlenül, azaz a szükségletkielégítés-

sel járó gyönyörérzetek, az élvezet. A technika célja javak előállítása, a mely javak majd csak azután eszközlik a szükségletkielégítést. A technika célja tehát egy közbenső cél, mely a továbbiak, a gazdaság céljának eszközül szolgál. „A technika az az eljárási mód (Betrachtungsweise), mely az ember tulajdonképpeni célja szerint csak eszközként szereplő tárgyat tűz ki céljául. Ugyanez a különbség áll fenn az eszközre nézve is. A gazdaságtan minél kevesebb szenvedéssel minél több élvezetet akar szerezni, mint láttuk. Az eszköz tehát, melyet használ, „a szenvedés“; lelki tényező. A technika minél kevesebb jószágból, mint termelő eszközből, minél több terméket akar előállítani. Az eszközt tehát éppúgy, mint a célját, külső javak képezik. A technika tehát világosan elkülöníthető a gazdaságtantól; hogy mégis minduntalan összezavarják a kettőt, annak oka abban rejlik, hogy a praktikus életben a technika dominál s a gazdasági számítások csak a technikai tevékenység háttérében játszódnak le. Az életben ugyanis külső javakra törekszünk és bár ezt csak azért tesszük, mivel élvezetet jelentenek számunkra, mégis mivel a közvetlen célunk: minél több jószágot szerezni, így nem distingválunk a közelebbi és a távolabbi cél között s a jószágokban való gazdaságot a gazdaság céljának tekintjük. „Az a körülmény, hogy a természet tárgyaitól való függőségünknek tudatában vagyunk, arra visz bennünket, hogy ezeket gazdasági megfontolások tárgyává tegyük. Annál is inkább, mivel a külső természet tárgyai többnyire nem abban a formában, helyen és időben állanak rendelkezésre, a hol szükségünk van rájuk. Kiváltképp az utóbbi körülmény azt eszközli, hogy e gazdasági megfontolások kezdettől fogva, különösen azonban akkor, ha a szükségletek száma nagyobb, a szükségletkielégítés pedig komplikáltabb lesz, szükségképp hosszabb időközre vonatkozzanak, hogy minden pillanatban rendelkezzhessünk a szükségletkielégítésre szükséges javakkal. A pénzgazdaság lehetővé tette: mindenkorra biztosítani a szükségletkielégítést, a nélkül, hogy előre kellene arról gondoskodni, hacsak a szükséges pénz birtokában vagyunk. A szükségletkielégítés gondja helyébe a pénz birtoklásának gondja lépett. Eképp a pénzszerzés gazdasági tevékenységnek tűnt fel, és mivel a termelés ma annyira specializálódott, hogy egyetlen kézi tevékenység, egy gép kiszolgálása, önálló kereseti tevékenység (munkamegosztás), melyre a munkás egész szükségletkielégítését alapítja, így azon technikai tevékenységet gazdasági tevékenységgel egyjelentésűnek vették és a cseregazdaság alanyainak tulajdonképpeni gazdasági tevékenysége, mely a munkásnál rövid néhány perczet igényel, egészen háttérbe szorult.“ (Liefmann: Ertrag und Einkommen 44—45. l.) Ezen a nyomon indulva, tehát félrevezetve a látszat által, az eddigi elméletek örökösen összezavarták a technikát a gazdaságtannal s így nem juthattak a gazdasági jelenségek helyes ismeretéhez.

Szem előtt tartva mindig a gazdasági jelenségek szigorúan immateriális természetét, megismerkedhetünk ezek után a főbb gazdaságtani problémákkal s mindenekelőtt az árelmélettel. A közkeletű meghatározások szerint az ár a javak azon mennyisége, melyet a csereforgalomban egy meghatározott jószágért kaphatunk. A fentiek alapján óvakodni fogunk az e fajta definitióktól. Tudjuk már, hogy az ár, mivel gazdasági fogalom, nem vonatkozhatik külső javakra s pláne nem meghatározott mennyiségre. Mindezek technikai elemek. E technikai színezet mellett az eddigi árelméletek másik nagy hibája, hogy az értékelméletből indulnak ki. Az érték pedig egy hasznavehetetlen fogalom, mely nélkül a gazdaságtan összes problémái megérthetők.

Az ár objectiv fogalom: meghatározott piacon meghatározott egyforma árat fizet ugyanazon jószágért az is, a ki szubjectiv becslése szerint az összes vevők közül legtöbbre, s az is, a ki legkevesebbre becsüli azt. Ha most meggondoljuk, hogy az egész gazdasági élet vezérlő motívumának, kiinduló pontjának az emberi szükségérzeteket találtuk, — akkor világos lesz előttünk, hogy az árelmélet s egyáltalában a gazdaságtani theoria feladata — „kimutatni, hogy miként áll elő a szubjectiv szükségérzetekből az objectiv ár.“ (Die Entstehung des Preises 17. l.)

Induljunk ki tehát a szükségérzetekből. Tény, hogy vannak szükségleteink; ezek kielégítést követelnek. Tehát törekvésünk lesz: megszerezni mindazt, a mi szükségleteink kielégítésére alkalmas.

A cseregazdaság mai állapotában minden ember rendelkezik bizonyos jövedelemmel. Ezt a jövedelmet használja fel arra, hogy szükségletei kielégítésére szolgáló javakat vásárol magának. Mindent, a mit szeme-szája megkíván, nem szerezhet meg, ehhez Dárius kincse sem elég. Így önkéntelenül felmerül annak szüksége, hogy a különböző jószágok közül kiválassza azokat, a melyeknek megszerzése a többiekénél előnyösebb. Első látszatra a legkézenfekvőbb megoldás az volna, hogy mindenki legelőször is a legnélkülözhetetlenebb javakat szerzi meg s ha még maradt pénze, akkor fokozatosan rátér a kevésbé mellőzhetetlenekre, azaz szükségleteit ezek fontosságának sorrendjében elégíti ki, legelőször a legerősebb s aztán sorban a kevésbé erős szükségleteket. Azonban ez nem áll, a miről a legegyszerűbb tapasztalat meggyőzhet. Ha egy vendéglőben ülünk, s a 20 koronás tokaji, meg a 2 koronás homoki bor közt kell választanunk, mindenesetre inkább kívánjuk az előbbit, vagyis ez erősebb szükségletünket elégítené ki; s mégis a legtöbb ember a másodikat választja. És pedig azért, mert az előbbi túl drága. Szóval nemcsak a szükséglet fontossága, de a kívánt jószág megszerzéséhez szükséges áldozat nagysága is szerepet játszik abban, hogy mely javakat szerezzünk meg. A haszon és áldozat közötti különbözet,

a nyereség lesz irányadó szükségleteink kielégítésénél, oly értelemben, hogy elsősorban azokkal a javakkal látjuk el magunkat, melyeknél legnagyobb a nyereség. A nyereség nagysága pedig a következőképpen állapítható meg: képzeljük el, hogy jövedelmünket beosztjuk úgy, hogy minden fontos szükségletünk kielégítésére jusson belőle. Eképen megállapítható volna, hogy minden egyes szükségletünk kielégítésére mennyi áldozatot szentelhetünk, mennyi az az összeg pénzben kifejezve, melynél többet semmi esetre sem adhatunk érte. Ha ezt az eképen, tehát subjectiv becsléssel megállapított összeget összehasonlítanók az illető jószág objectiv piaczi árával, a kettő közötti különbség (feltéve, hogy az utóbbi a kisebb) adja a nyereséget. Eképen megállapítható volna, hogy az egyes javaknál külön-külön mennyi a nyereség s megállapítható tehát, hogy azok közül melyiket fogjuk beszerezni.

A valóságban azonban nem tudom az egyes nyereségek nagyságát számokban kifejezni, mert hiszen a nyereség egyik componense, a haszon egészen individuális tényezője érzéséletünknek, melynek nagyságát számokban pontosan kifejezni nem lehet. Azt azonban bármely két jószágra nézve meg tudom állapítani, meg tudom érezni, hogy a kettő közül melyiknek a megszerzése előnyösebb, nyereségesebb reám nézve. Ha pl. arra határozom magam, hogy a rendelkezésemre álló 100 koronáért egy télikabátot veszek s nem mást, akkor ezt bizonyára azért teszem, mert az összes lehető bevásárlások közül, melyekre pénzemet fordíthatnám, ez a vétel a legelőnyösebb jelenleg. Tehát éppen nem áll az eddigi elméletek azon közös tanítása, hogy ez esetben a kabát nekem 100 koronát ér. Nem! Többet ér annál, mert ha nem így volna, akkor nem volna semmi indoka annak, hogy a 100 koronámat elcseréljem egy másik jószágért, mely annál semmivel sem ér többet. Minden cserének egy indoka van: az, hogy a cserélőnek a jószág, a melyet kap, többet ér annál, a melyet ő ad.

(Nem mond ennek ellent az a trivialis igazság, hogy ha pl. a hivatalnok elsején megkapja a fizetését, esetleg nem a legnagyobb nyereséggel járó vételt bonyolítja le először, hanem az útjába eső boltban előbb szerzi meg a kisebb nyereséggel járó vásárolni valókat. Ugyanis az az ember, a ki évek megszokásából tudja már, hogy mely szükségletek kielégítésére telik a jövedelméből, meg tudja azt állapítani, hogy valamely viszonylag kevésbé előnyös cikk megszerzésére fog maradni pénze a fontosabb bevásárlások mellett; s így mi sem állja útját annak, hogy ezt az összeget esetleg időbelileg már akkor adja ki, mielőtt az előnyösebb bevásárlásokat lebonyolította volna. Ha 200 koronás fizetéséből elsősorban 100 korona élelemre kell, még mindig marad legalább 40 korona ruhára s így bátran vehet magának ily összegért egy öltönyt

mielőtt az egész hónapra való élelmezéséről gondoskodott volna ; a nélkül, hogy ez az eljárása a fentebb előadottaknak ellentmondana.)

Láttuk tehát, hogy ha az egyes bevásárlandó jószágoknál nem is tudjuk megállapítani a megszerzésével járó nyereség nagyságát számszerűleg, azt azonban meghatározhatjuk, hogy a lehető alkalmak közül melyek a nyereségesebbek és kevésbé nyereségesek, vagyis az egyes javakat sorozni tudjuk a beszerzésükkel járó nyereségek nagysága szerint. Ha már most a nyereség nagysága szerint megállapítottuk a javak sorrendjét s így megállapítjuk azt, hogy mely javakat kell elsősorban beszerezni, akkor ezen javakra nézve a piacon vevőkként fogunk fellépni.

A piacon találkozik a kereslet a kínálattal. S ezzel elértünk az árelmélet ugrópontjához, a melynél eddig minden elmélet megbukott. Az összes elméletek közös jellemvonása ugyanis, hogy csak azt kutatják: hogyan alakul az ár meghatározott fizetéképes kereslet s meghatározott kínálat mellett. Azt kutatják: hogyan alakul az ár, ha a fizetéképes kereslet 100 tagból áll, vagy ha 1.000, 10.000 stb. tagból áll ; ha 100, 1.000, 10.000 kínáló van a piacon stb. Holott az árelmélet egyedüli feladata éppen az, hogy megállapítsa: hogyan alakul a kínálat meghatározatlan számú és intenzitású kereslet esetén, melyről csak annyit tudunk, hogy a különböző egyének különböző vagyoni helyzete és szükségletei szerint különböző nagyságúak. A gazdag hajlandó, ha olcsóbban nem tudja megszerezni, 1.000 koronát is adni egy ruháért, a szegény soha. Az árelméletnek „feladata megmagyarázni, hogyan alakul a kínálat tényleg határtalan, azonban a szükségletek intenzitása, illetőleg vásárló erő tekintetében állandóan kisebbedő kereslet mellett“. (Die Entstehung des Preises 37.) Mindegyik termelő természetesen minél nagyobb nyereségre törekszik s azon jószágok termelésére adja magát, melyeknek a fogyasztására nagy intenzitású kereslet irányul. De természetesen minél többen fognak ily termelési ágban működni, annál nagyobb lesz a kínálat s annál csekélyebb vásárló képességű fogyasztók is hozzájutnak ahhoz a jószághoz s így annál alacsonyabb lesz annak az ára. Ez az árcsökkenés pedig mindaddig halad, míg el nem éri a pontot, mikor a termelő nyeresége kisebb, mint a mily nyereséget egyéb termelési ágakban el lehet érni, mikor is a termelő ezen egyéb termelési ágak egyikébe tér át. Ekép végeredményben az árak úgy fognak alakulni, hogy az átlagtermelőre, tehát arra nézve, kinek különös előnye termelőtársaival szemben nincs, minden termelési ágban körülbelül egyforma nyereséggel jár a termelés, mert mihelyt a mérleg az egyik termelési ág javára billen a többiekkel szemben, rögtön előzőnlik ezt az ágot a más ágakból jövő termelők s az így megnagyobbodott kínálat az ár csökke-

nését s vele a nyereségnek a többi ágban való nagyságra süllyedését eredményezi. Ez a nyereség pedig az úgynevezett határnyereség." A termelők minden jószágot csak oly mennyiségben állítanak elő, hogy a határnyereség, vagyis az a nyereség, melyet a legdrágábban termelő elér, minden termelési ágra nézve körülbelül egyenlő nagy." (Die Entstehung des Preises 39. l. — Ez a kitétel: a legdrágábban termelő, arra vonatkozik, hogy az egyes termelők költségei, tehát nyereségei is, különbözők s így meghatározott ár mellett lesz egy, aki a legdrágábban termel mindazok között, kik a termelésükkel járó nyereségért még érdemesnek tartják folytatni a termelést.) Ekép szabályozza a határnyereségek kiegyenlítődésének törvénye a kínálat terjedelmét s ezáltal a kereslet azon tagjainak számát, a kik még cseréhez jutnak. „Egy jószág kínálata addig terjeszkedik, míg oly fogyasztó rétegekig száll le, melyeknek vásárló ereje a saját személyes értékeléseik és jövedelmi viszonyaik szerint oly csekély, hogy szükségletük csupán az átlagos gazdasági (volkswirtschaftlich) határnyereségnél csekélyebb nyereséggel volna csak kielégíthető" (azaz, ha a termelő az átlagos határnyereségnél kisebb nyereséggel beérné). Egy meghatározott jószág ára úgy alakul, hogy a legdrágábban kínáló, hosszabb időt véve alapul, az átlagos gazdasági határnyereséget elérje." (U: o. 39. l.) Nem a költség, sem a haszon határozza meg tehát az árat, hanem a nyereség, a határnyereség. Az ár egyenlő lesz: határnyereség és annak a termelőnek költségei, ki éppen csak ily nyereségre s nem nagyobbra tesz szert.

A határnyereség határozza meg a pontot, a meddig a kereslet kielégítettik. A kereslet azon tagjai, a kik subjectiv értékeléseik alapján nem képesek oly nagy, hanem csak kisebb árat fizetni, mint a mely mellett a határnyereség a legdrágábban termelő részére biztosítva van, a kereslet ezen tagjai nem jutnak a kívánt jószághoz. A kereslet is ugyanarra törekszik, a mire a kínálat: minél nagyobb nyereségre. Áll pedig ez a nyereség abból a különbözetből, mely a tényleges ár és azon összeg között van, melynél nagyobbbat semmi esetre sem volna hajlandó a jószágért fizetni. Erre a nyereségre tesz szert a jószág megvásárlása által; ez a fogyasztói nyereség. A termelő átlagos határnyeresége nem lehet nagyobb ennél, mert ha nagyobb volna, akkor a fogyasztó a nagyobb nyereség által vezéreltetve, a helyett, hogy fogyasztásra való jószágokat vásárolna, inkább tőkésitené a pénzét és a termelők közé állna. A termelői és fogyasztói határnyereség tehát mindig egyenlő nagyságú, a mely megállapításnak a segélyével meghatározhatjuk az árat a fogyasztói határnyereség nagyságának ismerete alapján oly esetekben is, mikor a termelői határnyereség nagyságát nem ismerjük.

Különösen hasznát vesszük e tételnek oly jószágok árának meg-

határozásánál, melyeknél termelő költségekről nem lehet szó. Ilyenek a személyes szolgáltatások általában, vagy pl. egy színielőadás nyújtotta élvezet. Az eredeti formula szerint ugyanis az ár egyenlő: határnyereség — a legdrágábban termelő költségei. A személyes szolgáltatásoknál azonban nem lehet szó termelési költségekről. Itt tehát segítségül vesszük az előbbi tételt s azt mondjuk, hogy a szolgáltatások ára úgy alakul, hogy a legdrágábban vásárlónak fogyasztói nyeresége (a különbség tényleges és végső esetben fizethető ár közt) éppen egyenlő legyen a különböző termelési ágakban általánosan uralkodó határnyereséggel.

Ugyanezen alapon érthetjük meg a monopolistikus áralakulatokat. Gyakran megesik, hogy egyes jószágok ára jóval magasabban áll, mint: utolsó termelő költségei + határnyereség. Olyankor lehetséges ez, mikor valami akadálya van annak, hogy a kínálat a termelést bizonyos ponton túl terjeszsze ki. Ily esetben a jószághoz hozzájutó fogyasztók közül az, a kinek subjectiv becslése szerint a legkisebb fogyasztói nyeresége van, mégis legalább az átlagos fogyasztói nyereségre kell hogy szert tegyen, mert különben visszalép a vásártól. A jószág ára — tekintet nélkül a termelők költségeire — egészen eddig a magasságig felszökhet. Az utolsó fogyasztó fogyasztói nyeresége határozza meg ilyenkor az ár felső határát, míg alsó határát a legdrágábban termelő költségei + határnyeresége képezik. E két pont között valahol lesz adott esetben a tényleges ár.

Végezetül pár szót az árak összefüggéséről. Minden gazdálkodó jövedelmének csak egy bizonyos részét hajlandó egy valamelyik szükségletének kielégítésére fordítani, jövedelme többi része marad egyéb szükségleteire. Jövedelmét beosztja az egyes szükségletekre. Ha azonban bizonyos szükségletek kielégítésére szolgáló javak ára alacsonyabb annál, mint ahogy számította, akkor több marad egyéb szükségletekre, vagyis az ezek kielégítésére szolgáló javakért az előirányozottnál magasabb árat hajlandó fizetni, miáltal ezek ára — melyet végeredményben a fogyasztó becslése határoz meg — felszökik. Így az árak képződése a már létező ártól függ s eképpen az összes árak kölcsönhatásban állanak: egyik a másiktól függ és a másakra visszahat.

Ha már most az ár lényeges ismérveit akarjuk összeállítani, a következőkre jutunk: Az ár nem valamely, bizonyos átengedett értékért cserébe kapható jószágmennyiség, — a mint pedig általában felfogják — hanem subjectiv becslések összetevője, eredménye (Schätzungs-begriff). Ezen becslés pénzben van kifejezve, az ár tehát kizárólag a pénzgazdaság jelensége. „Egy jószág ára az a pénzösszeg, melyet az illető jószágért lehet vagy kell adni, hogy a legkevésbé vásárhépes fogyasztó, úgyszintén a legdrágábban kínáló számára biztosítva legyen az átlagos határnyereség.“ (Entstehung des Preises 54 l.)

Az eddigiekben előadtuk Liefmann árelméletének alapelveit. A szerző ezek után, hogy teoriáját minél inkább megszilárdítsa, sorra veszi és kritizálja azon ellenvetéseket, melyek tana ellen kínálkoznak. Ezek az ellenvetések a határnyereségek kiegyenlítődésének tétele ellen irányulnak s onnan erednek, hogy a csereforgalomban számos körülmény van, mely megakadályozza, hogy a jelenségek oly tisztán tükrözzék az említett tendenciát, mint a hogy a *theoria* teszi. Azonban e zavaró körülmények dacára is működik az, szabályozza a termelést és előidézi a termelők örökös vándorlását a momentán kisebb nyereséggel járó termelési ágakból azok felé, melyek a legnagyobb nyereséggel kecsegtetnek. Határozatlanul ugyan, de azért alapjában ugyanezen elvet fejezik ki azok az elméletek is, melyek a *concurrentiának*, a szabad versenynek a termelőket az egyes termelési ágakba elosztó szerepéről szólnak.

Ilyen zavaró körülmény — mely a tétel helyességét persze nem érinti — hogy nagyon sok termelő a határnyereségnél sokkal nagyobb nyereségre tesz szert. Ez azonban természetes. Mindig vannak, a kik társaiknál kedvezőbb helyzetben lévén, olcsóbban tudnak termelni stb. A határnyereségek tétele is számol ezzel a mindennapi körülménnyel s nem állítja, hogy minden termelő csak a határnyereségre tesz szert, hanem csupán az összes termelők közül a legkedvezőtlenebb helyzetben lévőkről mondja ezt.

Egy másik ily zavaró körülmény az új termelési módok feltalálása. Ezek az új módszerek mindig előnyösebb, olcsóbb, azaz nyereségesebb termelést jelentenek azok számára, a kik élnek velük. Természetes azonban, hogy a régi, kevésbé gazdaságos tőkéket nem fogják ily esetben azonnal kivonni a termelésből, hanem használják továbbra is, minek következtében aztán ugyanazon termelési ágban nagyon különböző nyereséggel dolgozó tőkéket találunk. „Olcsóbb termelési módszereknek felmerülése megzavarja a határnyereségek kiegyenlítődésének állapotában lévőknek gondolt gazdaságot (*Volkswirtschaft*) s ezért ennek következménye kell legyen — theoretikusan tekintve — az átlagos gazdasági határnyereség megváltozása.“ (*Die Entstehung des Preises* 436 l.) Annál kevésbé változtat mindez az elmélet helyességén, mivel az új módszerek olcsóbb termelése csökkenti az árat és pedig hamarosan oly niveaura, hogy az új módszert felhasználó termelők is az átlagos határnyereséggel kénytelenek beérni.

Egy további zavart okozó körülmény: a kockázat különböző foka. Nagyobb kockázattal járó termelési ágakba csak nagyobb nyereség reményében hajlandó a termelő befektetéseket eszközölni.

Végül kétségtelen, hogy a különböző termelési tényezőknél nem egyformán érvényesül a határnyereségek kiegyenlítődésének elve. A

munkajövedelemnél inkább, mint a tőkejövedelemnél, bár ez is csak a kvalifikálatlan munkáról mondható el, mert a kvalifikált munka nyeresége igen tág határok között mozoghat. Általában akár munkáról, akár tőkéről van szó, a nyereségek kiegyenlítődésének tétele annál inkább érvényesül, minél helyettesíthetőbb, mozgékonyabb az illető munka vagy tőke.

Mindez esetek azonban csak apróbb ingadozások, melyek a tétel helyességét nem érintik, csupán felismerését nehezítik.

Hátra van még ezek után, hogy a termelési költségek sokat vitatott problémáját közelebbről vizsgáljuk meg. Termelési költségek alatt értjük mindazt, a mit a termelésnél a termelés érdekében felhasználunk. Kérdésünk tehát ez: mi szabja meg ezek árát? A költségelmélet szerint a termék értékét a termelési eszközök értéke határozza meg, ez utóbbi tehát neki alapul szolgál a termék magyarázatához s így mint valami eleve meghatározottat, nem pedig mint meghatározandót fogja fel. A mi kérdésünk tehát egyáltalán nem problema számára. A határhaszonelmélet az előbbivel ellentétben a termék árából teszi függővé a termelési eszközöket; hibája azonban, hogy ez utóbbiak értékéből összetettnek fogja fel a termék értékét, a mely érték azután bizonyos arány szerint amazokra, mint forrásokra vezethető vissza (Zurechnungsproblem), a helyett, hogy a termék árának kizárólagos forrásául határozottan a fogyasztók subjectiv becsléseit állítaná oda.

Liefmann magyarázata a következő: A költségül szolgáló javak ára éppen úgy alakul, mint egyéb javaké: „A költségjavak árát is az átlagos határnyereség határozza meg, azaz valamely költségjóság előállítására is a gazdálkodók a mai munkamegosztásos gazdaságban csak annyiban fordítanak tőkét és munkát, a mennyiben nyereségük (Erwerbs-ertrag), melyet eladásnál elérnek, legalább is egyenlő az átlagos gazdasági határnyereséggel.“ (Die Entstehung des Preises 457. l.) Persze senki sem hajlandó drágábban vásárolni meg a termeléshez szükséges dolgokat, mint a mennyit majd ő a kész termékért kap, azaz: a termelési javak ára függ a termék árából. A termék ára viszont a fent levezetett ártörvény szerint: legdrágábban termelő költségei + határnyereség. Hogy ki lesz adott esetben a legdrágábban termelő, azaz hogy mily magas költségek mellett lehetséges még a határnyereségre szert tenni, az a kereslet subjectiv becsléseitől függ s nagyságát a kereslet azon tagjának subjectiv becslése jelzi, a kinek még az illető ár mellett éppen az átlagos fogyasztói határnyereség biztosítatik. Ezen utolsó fogyasztó becslése határozza meg tehát a termék árát. Viszont a termék árából függ, hogy a termelő — a ki költségein felül még a határnyereségre is igényt tart — mennyit fizethet a termelési eszközökért.

Az ő ezen becslése — mivel ő az általa a termelésnél felhasznált javak fogyasztója — határozza meg a termelési javak árát. Ezen termelési javak pedig termékszámba mennek azon II. rendű termelési javakra vonatkozólag, melyek előállításuknál felhasználtattak. Áruk tehát ugyanoly módon befolyásolja ezen II. rendű termelési javakét, mint a kész termék ára az övéket. Ugyanezen elv alapján alakul a III., IV. stb. rendű javak ára. Így vezethető vissza a legtávolabbi termelési eszközök ára a közbenső termékek közvetítésével végeredményben a termék árára, illetőleg még tovább: a termék árát meghatározó fogyasztói becslésre. „Igy az ár és a költségek, melyek a legtávolabbi termelő jószágra fordítanak, a határnyereségek kiegyenlítődésének törvénye által és az így meghatározott átlagos határnyereség által (a mely minden résztermék előállítására a határt jelzi) az utolsó fogyasztó egyéni hasznától függ, az utolsó fogyasztótól, a ki — ismét a határnyereségek kiegyenlítődésének törvénye által — a használati jószág árát meghatározza.“ (Die Entstehung des Preises 458. 1.) Így pl. egy télikabát árát végeredményben annak a fogyasztónak becslése jelzi, a ki egyénileg legkevesebbre becsüli azt mindazok között, a kik elfogadható árat hajlandók fizetni érte. Az a szabó, a ki ily árak mellett csak a határnyereségre tud szert tenni, határozza meg subjectiv becslésével a kabáthoz szükséges anyagok árát. Ezen anyagok azon készítője, ki az említett szabó meghatározta ár mellett csak a határnyereségre tesz szert, szabja meg azon javak árát, melyeket viszont ő használt fel. És így tovább. A költségjavak ára tehát teljesen beleillik az általános ártörvény kereteibe.

Az árelméletre építi fel Liefmann — legalább is a cseregazdaságot folytató társadalomra nézve — a jövedelem tanát. A jövedelem helyes magyarázata eddig egy elméletnek sem sikerült, a mi már abban is kifejezésre jut, hogy valamennyien jövedelemeloszlásról beszélnek. Az összes eddigi elméletek közös hibája ugyanis, hogy az úgynevezett termelési tényezőktől származtatják a jövedelmet. Általában három ily termelési tényezőt különböztetnek meg: föld, munka s tőke s e szerint a jövedelemnek három fajtát ismerik, azt mondva, hogy az vagy a földtől, vagy a tőkéből, vagy végül a munkából eredt. E felfogás szerint tehát a társadalom összjövedelme feloszlik a három termelési s így egyúttal jövedelemszerzési tényező között, azoknak mindegyikére az összjövedelem egy hányada esik, mint a mely belőle lett, neki köszöni létét. Ennek a felfogásnak helytelenségét mi sem mutatja inkább, mint az, hogy gyakran mindenféle termelő eszközből sokat áldozunk a termelés érdekében s ez mégis sikertelen marad, sőt jövedelem helyett veszteséggel jár. A fogyasztók ugyanis csak oly jószágot vásárolnak, mely nekik egyéni szükségletük szempontjából becses. A mely termelő tehát nem

találja el a vevők izlését, az hiába áldoz akár mennyit a termelésre, portékáját senki sem veszi meg s ő jövedelem nélkül marad. Viszont a kevés áldozattal készült, de a vevőközönség igényeinek megfelelő árú jó áron kel el, meggazdagítva termelőjét. A jövedelem tehát nem a termelési tényezőkötől, hanem a vevőknek, a keresletnek subjectiv értékbecsléseiből ered. „A jövedelem tehát nem folyik a munkából, földből, tőkéből. Nem úgy áll elő, mint a hogy a gyümölcs nő a fán, hanem okozata az azon termelőeszközökből készült termékek becslésének, azon emberek által való becslésének, a kik azokat szükségleteik kielégítésére használják. Ezért nem lehetséges a jövedelem különböző részeit e tényezők minden egyikének a termelésnél való közreműködése számlájára írni, azt a termelési tényezőkre, mint ok gyanánt működő objectumokra visszavezetni. A tan, mely ezt teszi (Zurechnungslehre), s mely azt állítja, hogy a termelési eszközök, föld, munka, tőke, mint költségek, határozott értékkel mennek a termelésbe s ezért a jövedelem egy részét javukra kell írni, — és a proportio tana (Proportionalitätstheorie), a mely azt állítja, hogy a jövedelem oly arányban vezetendő vissza az egyes termelési eszközökre, a milyenben ezek a termelésre fordítottak, a legnagyobb és legsúlyosabb következményekkel járó tévedések, melyeket a nemzetgazdaságtan tudománya máig felmutat.“ (Ertrag und Einkommen 51. l.)

Liefmann szerint jövedelem akkor keletkezik, ha a kész terméket többre becsüljük, mint az ennek termelése érdekében hozott áldozatokat, felhasznált termelési eszközöket. Két értékbecslés — a termék és a termelőeszközök becslése — közti különbség a jövedelem. A termék becslésére nézve irányadó az az élvezet, melyet vele szerezhethünk magunknak. A termelőeszköz becslésére pedig az az élvezet, melyet a mindazon jószágok közt a legkevésbé becses nyújt, a mely jószágok megszerzése érdekében hajlandók vagyunk az illető termelési eszközt feláldozni. Ha például a rendelkezésünkre álló bőr legelőnyösebben czipő készítésére, aztán szijak gyártására s végül könyveink bekötésére használható s oly mennyiségben bírjuk, hogy ez utóbbi célra is hajlandók vagyunk áldozni belőle, akkor a bőrnek, mint termelési eszköznek becsét ez a haszon határozza meg, melyet könyvek bekötésével hajt. Ha czipő készítésére használjuk a bőrt, akkor jövydelmet hajt, mely jövedelem egyenlő a könyvek bekötésének haszna s a czipő haszna közti különbözettel.

Igy a cserenélküli gazdaságban. A pénzzel dolgozó cseregazdaságban a jövedelemszámítás sokkal egyszerűbb. Összehasonlítjuk a csereből befolyó összeget a csere érdekében történt kiadásokkal s e két pénzösszeg közti különbség adja a nyereséget. Ez az egyszerű számítás azonban csak elleplezi, nem változtatja meg a jövedelem azon lényeges

ismérveit, melyek a cserenélküli gazdaságban szembetűnnek. Ugyanis a cseregazdaságban is a két pénzösszeg leple alatt két élvezet lappang. Az egyik élvezet az, melyet a termelésre fordított kiadások képviselte pénzösszegért vásárolhatnánk (ez a költség) s a másik az az élvezet, melyet a cseréből befolyó pénzen vehetünk. Tulajdonképen e kettő közötti különbséget képezi a jövedelmet. A jövedelem egy élvezetquantum. Itt újból szemben találjuk magunkat az uralkodó elmélettel, mely a jövedelem tanában is összezavarja a gazdasági jelenségeket technikaiakkal. Így beszél nyers jövedelemről, mely alatt a termelés által előállított javak összegét érti, szemben a tiszta jövedelemmel stb. Világos, hogy a javak összege, mint tisztán technikai fogalom, a gazdaságtanban nem szerepelhet, ott annak semmi keresnivalója.

Az eddigi jövedelemelméletektől való fontos eltérése Liefmann tanának az is, hogy a különböző jövedelemformák (föld-, tőke-, munka-jövedelem) helyett csak egyetlen faját ismeri a jövedelemnek. Mindenfajta jövedelem abból ered, hogy a vevők a jószágot többre értékelik, mint előállítása került, így tehát minden jövedelem ugyanegy forrásból, a fogyasztók becsléséből származik, tehát semmi ok és jog nincs arra, hogy különböző jövedelemfajokról beszéljünk.

Mindannak daczára Liefmann is szól tőke- és munkajövedelemről, de nem oly értelemben, mintha a kettő lényegére, eredetére különbözne, hanem csak eszközeire, a mennyiben amazt tőke. ezt munka segélyével szereztük. A tőkejövedelemről szóló fejtegetéseire egy futó pillantást vetünk itt, mivel egy sokat vitatott problémának, a kamatnak, a szerző által adott magyarázata bizonynyal érdekli az olvasót.

A tőkejövedelem kétféleképp származhatik: vagy termelésre fordítjuk a tőkét s a termelt javakat eladjuk s ez által a termeléskor feláldozottnál nagyobb pénzösszeghez jutunk, vagy pedig kölcsön adjuk a tőkét másoknak, a kik ezért kamatot fizetnek. A tőkekamattal problémájának megoldása — bár egyike azon kérdéseknek, melyek a legtöbb controversiára adtak okot a nemzetgazdaságtanban — Liefmann szerint oly egyszerű, hogy egyszerűbbet már képzelni sem lehet. Szerinte ugyanis e magyarázat a következőkben áll: a tőke termelésre fordítva, jövedelmet hajt, ha tehát a tulajdonos tőkéjét másoknak engedi át használat végett, akkor elesik attól a haszontól, melyet tőkéjének termelésre fordításával szerezhetett volna s e veszteségének recompensációja a tőkekamattal. Mert ha a kölcsönvevő ily recompensációra nem volna hajlandó, akkor a tulajdonos termelésre fordítaná tőkéjét s így tenne szert a jövedelemre.

A mit aztán Liefmann a munkajövedelemről s a vállalkozói nyereségről mond, az következetesen folyik abból az alapelvéből, mely jövedelemtanán vörös fónálként huzódik keresztül, hogy t. i. a fogyasztó subjectiv becslése a kizárólagos forrása mindenféle jövedelemnek.

*

Végimentünk így nagyjában Liefmann egész gondolatmenetén. Az olvasó, ha a munkákat, melyek e kivonat forrásául szolgáltak, elolvassa, talán meglepődve fogja tapasztalni, hogy egyik dolgozatát sokkal részletesebben vettem figyelembe, mint a másikat. Tettem ezt azért, mert munkáiban nagyon aránytalanul van elosztva az, a mi rendszere szempontjából fontos és nem részletkérdés (a mitől irtózom) s mert ama rövid néhány évre terjedő időközben, mely alatt munkái megjelentek, Liefmann szokatlanul nagy fejlődésen ment át s pl. első könyvének nagyrésze olyan, a melyet későbbi munkáiban megtagad vagy legalább annyira módosított lényegében is, de különösen formában, hogy nagyon sok lapját kellett egészen figyelmen kívül hagynom. Ez a körülmény nagyon megnehezíti azt, hogy rendszeréről világos képet nyerhessünk s ha ilyet nyújtani nekem talán az olvasó ítélete szerint nem sikerült, azt ne egyedül az én hibámnak, hanem legalább részben tárgyam természetének tudja be.

Mezey Lajos.

Anglia gondoskodása czukorszükségletéről a háborúban.

A gazdasági életet szabályozó rendelkezésekkel, melyeket Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom kormányai a háború folyamán életbe léptettek, számos tanulmány foglalkozik, nagy részüket a napilapok is tárgyalják, bírálják. Az ellenséges országokban tett intézkedésekről azonban csak elvétve, hiányosan és egyáltalán nem megbízhatóan értesülünk. Pedig kétségtelen, hogy Anglia, Franciaország és Oroszország kormányai is foganatba vettek egyes olyan rendszabályokat, melyekkel sikerült országukat a háborúnak egy vagy más hátrányos gazdasági hatásától megkímélni vagy e hatást legalább enyhíteni.

Ilyen sikeresnek látszik az angol kormányának az az actiója, melylyel a háború kitörése után az ország czukorszükségletéről gondoskodott.

Míg a korábban Németországból beszerzett vegyészeti anyagok ki-maradása az angol iparban minden jel szerint komoly nehézségeket okozott: a czukorszükségletben a kormány jól átgondolt és sikeresen megvalósított actióval pótolni tudta azt a hiányt, melyet az európai continentális államok czukorbevitelének elmaradása okozott.

Az angol kormány rendszabályainak megértéséhez mindenképp tudni kell, hogy békeidőben Anglia miképen fedezi czukorszükségletét. A rendelkezésre álló 1911-iki angol külkereskedelmi statistika szerint¹⁾ Anglia bevitele finomított czukorban így alakult:

Származási országok	Mennyiség		Érték	
	1910 Cwts	1911 Cwts	1910 angol font	1911 angol font
Németország	10,617.902	12,914.659	8,131.936	9,472.408
Ausztria-Magyarország	83.842	169.192	68.994	118.553
Hollandia	2,604.877	3,216.637	2,006.867	2,662.609
Belgium	963.738	1,017.175	723.933	865.725
Angol birtokok	44.345	642.647	35.547	565.327
Egyéb országok	2,568.403	784.214	2,166.075	368.822
Összesen	16,883.107	18,744.524	13,133.352	14,353.444

¹⁾ Annual statement of the trade of the United Kingdom with foreign countries and British possessions. 1911.

Az angol statistika számadataihoz mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy azok nem tüntetik fel a valódi származási országot, hanem származási országnak azt tekintik, a honnan az árút elhajózták. E szerint tehát ez a hajóstatistika, melyben a tengerparttal nem bíró államok nem is szerepelnek, Ausztria-Magyarország rovata alatt csak olyan cukorbevitelt mutat ki, mely valamelyik magyar vagy osztrák kikötőből egyenesen került Angliába, a mit a hajóokmányok igazolnak. Hogy Magyarország és Ausztria a feltüntetett mennyiségnél jóval több cukrot vitt ki Angliába, azt mutatja a szerződéses vámterület statistikája, mely szerint 1911-ben Angliába kivittünk 2,089.827 q finomított cukrot 74,815.807 K értékben. Viszont a fenti táblázatban feltüntetett német, holland és belga kivitel is bizonyára tartalmaz a monarchiából német, holland és belga kikötőkön át Angliába szállított cukrot. Hozzávetőlegesen azonban mindenesetre megállapítható, hogy Anglia finomított cukorban való bevitelének 70%-a 1911-ben a központi hatalmak országaiból származott.

A fenti táblázatban kimutatott finomított cukor csaknem egész mennyiségben cukorrépából készült. Angliában magában a cukorrépa termelése nem tud meghonosodni, részben azért, mert az ország éghajlata olyan, hogy nem alkalmas nagy cukortartalmú cukorrépa termelésére, a sok esőzés és a ködös időjárás árt a növény fejlődésének, részben azért, mert az angliai magasabb munkabérek miatt az ott termelt és finomított répacukor nem igen tud versenyezni a tőlünk vagy Németországból odaszállított áruval. Így magyarázható azután az a nagy bevétel a continensről, és az, hogy kész, finomított cukor tekintetében Anglia rá van utalva az európai continensre. Mindössze pár évvel ezelőtt alapították Cantley-ben (Norfolk) próbaképen az első modern angol cukorrépa-finomítót, a melynek működése kielégítőnek ígérkezett, de minthogy egyedüli gyár, természetesen nem lehet nagyobb befolyása az ország cukorszükségletének kielégítésére.

A táblázatban feltüntetett finomított cukron kívül Angliának még nyers, nem finomított cukorban és cukornádban mintegy ugyanannyi értékű bevitele van. Az így bevitt nyerscukrot azután Angliában az ottani nádcukor-finomítók dolgozzák fel. A nádcukor elsősorban Jávából származik, azután még Kubából és az Egyesült-Államokból, az angol gyarmatok közül pedig a legtöbbet a Madagaszkár közelében levő Mauritius (azelőtt Isle de France) szállítja az anyaországnak.

Ezek szerint világos és érthető az a helyzet, melyben az angol kormány a háború kitörésekor szemben találta magát. Sehol Európában nem fogyasztanak annyi cukrot, mint Angliában: az évi fogyasztás 17.7 millió métermázsa, a mi fejenként és évenként 39.5 kg.-nak felel

meg; ennél több csak Ausztráliában jut az egyes fogyasztóra: 55 kg. Mindenekelőtt gondoskodni kellett a kormánynak arról, hogy az addig Magyarországból, Ausztriából és a Németbirodalomból származó finomított cukormennyiséget valamiképen pótolja, még pedig minél gyorsabban, mert a piacon, de főleg a kiskereskedelemben, a cukorárak veszedelmesen emelkedtek. Németországnak a háború kitörése után életbe léptetett kiviteli tilalmai közt szerepelt a cukor is, úgy hogy arra sem lehetett számítani, hogy Anglia esetleg semleges országokon, németalföldi kikötőkön át, megszerezheti a szükséges cukrot, hiszen Németország éppen azért tiltotta meg ebben a cikkben a kivitelt, hogy ne jusson belőle Angliának, nem pedig mintha nem lett volna elegendő készlete. Minthogy tehát Angolország sem finomított cukorhoz, sem pedig cukorrépához nem juthatott, a kormány a gyarmati cukorra irányította figyelmét.

A kormány mindenekelőtt egy állami bizottságot alakított, melynek egyedüli feladata az volt, hogy gondoskodjék a cukorszükséglet fedezéséről. A bizottság hét tagból állt, elnöke egyik híradás szerint a mostani pénzügyminister Mac Kenna lett, a ki akkor belügyminister volt, egy másik forrás szerint azonban a bizottság a Board of Trade vezetése alatt működött. A bizottság haladék nélkül érintkezésbe lépett a legnagyobb és legtekintélyesebb hat angol cukorbizományos céggel és megbizta őket, hogy az ország cukorszükségletének fedezésére 900.000 tonna cukrot vásároljanak. Így tehát a kormány nem kimondottan ugyan, de ténylegesen monopolizálta a cukorkereskedelmet, mert egyuttal megtiltotta az angol cukorfinomítóknak, hogy saját számlájukra ők maguk vásárolhassanak nádcukrot; szükségletüket csakis az állami bizottságtól vagy ennek közvetítésével fedezhették. A kormány ezzel elérte egyrészt azt, hogy kezében tartotta az egész ország cukorszükségletének ellátását és áttekintése volt az ország teljes nyerscukorkészletéről, másrészt a termelőknél nem találkozott a saját országa gyárainak versenyével.

Az angol állami bevásárló bizottság számára természetesen csak a tengerentúli termelő helyek voltak nyitva; tulajdonképpen csak arról volt szó, hogy a már a békeidőben is nagy mennyiségben bevitt nádcukor importját emeljék.

Maguknak az angol gyarmatoknak e részben csak kevés jelentőségük volt. Mig a világ cukortermelése 1900-tól 1910-ig 142%-kal emelkedett: az angol gyarmatokon az emelkedés ebben a tíz évi időszakban mindössze 26% volt. Az itt szóba jöhető angol gyarmatok a következők:

	Nyerscukortermelés millió métermázsa ²⁾	
	1901/2-ben	1910/11-ben
Brit-India	17·50	22·26
Queensland és New-South-Wales	1·39	2·30
Mauritius	1·48	2·18
Brit-Guayana	1·24	1·08
Egyéb angol gyarmatok	3·03	3·23
Összesen	24·64	31·05

Az itt felsorolt gyarmatok közül mindenekelőtt India termelése még a saját szükségletét sem fedezi. Noha Ziegler idézett könyvének adatai szerint Indiában fejenként és évenként mindössze 9 kg. a cukorfogyasztás: a 300 milliónyi népesség fogyasztása finomított cukorban 28 millió métermázsa, úgy hogy Indiának 22 milliónyi termeléséhez még mindig mintegy hat millió métermázsa bevitelre van szüksége. Ez a bevitel legnagyobbrészt jávai cukorból áll, a többit Mauritius és Ausztria-Magyarország szállítja:

	Brit-India cukorbevitel 1912/13-ban. ³⁾
	Cwts
Jáva	9,302.247
Mauritius	3,015.626
Ausztria-Magyarország	1,054.427
Egyéb országok	120.027
Összesen	13,492.327

A háborúban természetesen elesik a monarchia bevitel India, és ott ezzel is nagyobb lesz a kereslet nádcukor iránt. India tehát nem jön számba Angolország cukorszükségletének ellátásánál, és Mauritius az egyetlen angol gyarmat, melynek fölösleges cukortermelése van. Ez a cukor azonban, mint látjuk, nagyrészt Indiába kerül és a termelőnek Mauritiusban csak akkor érdemes az angol gyár részére szállítani, ha a gyár viseli a szuezi csatornában fizetendő díjat, mert máskülönben a díjtételek India felé alacsonyabbak. Az ausztráliai jelentéktelen termés pedig még az ottani szükségletet sem fedezi. Az angol gyarmatokból tehát csak kis mennyiségekre lehetett Angliának számítani, és ezért cukorbevásárló bizottsága máshova fordult és főleg Jávában, Kubában és Amerikában vásárolt össze óriási mennyiségeket, még pedig nyerscukrot és finomított cukrot egyaránt. Jávában és Kubában bizonyára rendkívüli nagy nehézségeket kellett e részben leküzdeni, mert innen a cukor békeidőben első sorban az Egyesült-Államokba jut, úgy hogy Anglia itt az amerikai versennyel találta magát szemközt.

²⁾ Siegmund Ziegler: Die Zuckerproduktion der Welt und ihre Statistik. 1912.

³⁾ Das Handelsmuseum. 1913. július 10.

Mikor azután ily módon mégis sikerült biztosítani az ország szükségletét, a másik nehézség abban állott, hogy a hazai gyárakkal kellett a finomítást elvégeztetni, olyan nádczukormennyiség finomítását, mely csaknem annyival lett nagyobb, mint a mennyi finomított czukor a háború miatt tőlünk és Németországból elmaradt. Ezek a gyárak azonban csak arra a mennyiségre állottak készenlétben, a mi rendes időkben az európai finomított czukron kívül mint nádczukor kerül az országba. Azonnal hozzáfogtak tehát a finomítók kibővítéséhez és egyes, üzemén kívül álló régi gyárakat ismét üzembe helyeztek. Ilyenformán sikerült az ország teljes czukorszükségletéről gondoskodni és csak a bevitelnél látunk az egyes czukorfajták közt bizonyos eltolódást:

	1913 14	1914/15
	tonna	
Nádczukor	404.880	1,212.150
Répaczukor	478.406	4.743
Finomított czukor	884.628	636.022
Összesen (átszámítva nyersczukor-mennyiségre)	1,866.324	1,922.581

A Neue Zürcher Zeitung-ban közölt ez az összeállítás azt mutatja, hogy a répaczukor bevitele csaknem teljesen megszűnt. Ez azelőtt tőlünk ment Angolországba; az itt kimutatott, de jelentősen csökkent mennyiségű finomított czukor holland, dán és svéd eredetű volt. A bevitt nádczukor mennyisége azonban a háború folyamán mintegy megháromszorozódott.

Az angol gyarmatok részesedését a bevitelben egy másik kimutatás tünteti fel. E szerint 1915. januártól augusztusig a saját gyarmatokból 174.400, idegen gyarmatokból pedig 483.100 tonna nádczukor volt a bevétel. A fenti táblázat végösszegéből azonban kitűnik, hogy az ország lakossága a háború folyamán egyáltalán nem szenvedett rövidséget és a szükségletet sikerült teljes mértékben kielégíteni.

Mikor a kormány ilyenformán biztosítva látta a szükséglet fedezését, 1914. október vége felé igen jelentős rendelkezésre határozta el magát: megtiltotta a czukor bevitelét. Ezzel természetesen csupán a némeszármazású czukor bevitele ellen akart védekezni, a melynek kiviteli tilalmát időközben felfüggesztették. Most már az angol kormány volt az, a mely nem akarta, hogy ez a gyártmány semleges országokon át bejuthasson Angliába; csak az állami bizottság kötése alapján biztosított czukrot engedték be.

A bizottság a czukor maximális árát is hamarosan meghatározta. Németországi lapok szerint a czukor ára 1914. augusztus első hetében a rendesnek háromszorosára szökött fel; a maximálás azonban az árakat csaknem arra a nivóra szorította le, a melyen békeidőben voltak.

Fayer Pál.

Holland kikötők. (II)

Amsterdam.

A XVII. század Amsterdamja olyan kivételesen szerencsés körülményeknek köszönhetette akkori példátlan egyeduralmát, hogy semmiképen sem volna logikus, ha a mai Amsterdam mai nemzeti állását és kereskedelmi posícióját egy a multból átvett standarddal igyekeznénk bármiképen is összefüggésbe hozni és illetve összehasonlítani. Akkor a hollandi *kereskedelem* köztársaságának fénykorában, Amsterdam volt annak a jellemző hollandi kereskedelmi politikának a kiinduló pontja, sőt mozgatója, hogy teljes kereskedelmi szabadság és szabadkereskedelem a Köztársaság számára, egyidejűleg azonban a lehető legtökéletesebb elnyomása minden más állam kereskedelmi aspiratióinak. Ennek a politikának a legerősebb bizonyítéka az egykor erősen virágzó déli Provinciák teljes kereskedelmi elnyomása, mely aztán a münsteri békében érte el időleges céljainak tetőpontját: a Schelde-t elzárta és Antwerpent mintegy 200 évre lehetetlenné tette kereskedelmileg. Pedig a déli Provinciák lakossága csak vallásban volt elkülönözve a tulajdonképeni Hollandtól. A kis Köztársaságban minden hollandi volt: jellem, képességek, kapzsiság, aránytalan testi erő és politikai agresszivitás. A Gyarmatok! Amsterdam egész boldogsága, megizmosodása, politikai szereplésének sikere, riválisainak életrekelése mind a Gyarmatok megszerzése és kizsákmányolása körül forog, elbukása, illetve jóidőre letűnése a legnagyobb kikötők sorából mind egy-egy közvetett oka vagy folyamánya a holland kereskedelmi politika chronologicus eseményeinek. Ezek a gyarmatok mozgatják a vallási veszekedések és háborúk mellett az akkori Európa minden tagját; nekiállott Hollandia is, mert kereskedelmi politikái (minden városának és tartományának külön-külön volt kereskedelmi aspiratiója) hirtelen, talán illogikusan megkövetelték ezt. Valami csodálatosan bizarr dolog volt a kis ország gyarmatszerző szereplése és kereskedelmének gyarmataihoz való viszonya. Egy teljesen agricultúrára szokott és arra képes ország, kicsiny, higgadt, szinte unalmasan actiólusta lakossággal, mint egy kis vampyr, úgy vetette magát a rajnai

kereskedelem folytán előállott en mageant vient l'appetitvel a gyarmatokra. Ma mások ezek a gyarmatok Hollandiának, a királyságnak, mint akkor voltak, Amsterdammal az élükön a hollandi kereskedők köztársaságának. Ma — sit venia verbo — „Schmerzenskind“-ek; úgy féltik őket Hollandiában, ügyelnek rájuk, mert még a Ma is kíváncsának találja őket — Japán szemében. Itthon csak néhány hadihajó van, de messze Keleten, a Szigetek minden öble egy-egy ágyúaszádot rejt, hiszen Japán oly rövidesen áthajózik a Philippinek érintésével a drága Indiákra. De akkor még aludt a Kelet. Ott még nem voltak kereskedelmi aspiratiók, sőt a portugálok is inkább csak némi renaissance ízű kereskedelmi rablási vágyat éreztek *tudatosan* a Kelettel szemben. A hollandi hajókat azonban már a tiszta és tudatos kereskedelmi vágy vitte oda a Szigetekre. Raboltak, minden nemzetgazdasági teoriát megszegyenitően productióképesek is voltak, óriási, soha nem sejtett fűszer és ásványi cikkek kerültek Amsterdam, Harlingen etc. piacaira. A hollandi kereskedelem megtalálta önmagát: mint közvetítő kereskedelmet. Csak ilymódon tudta megtartani az árak magasságát, sőt meg tudta tartani azok -- abban az időben nagyon jelentős -- pretium affectionis-át. Az akkori amsterdami piacz egy árjegyzését érdemes volna megtalálni: annyi bizonyos, hogy fittyet hányta minden ár és minden cikk a határhaszonelméletnek. A rablásuk, melyet minden gyarmatukon — kivéve a Fokföldet — a legnagyobb energiával és minden oldalú kiméletlenséggel hajtottak végre, valóságos nemzetgazdasági paradoxon, a jelen productióképességet tekintve. Ceylonban és a Fokföldön inkább emberanyagot uzsoráztak ki a végletekig, mindkettőt hamar el is veszítették, Hanem az indiai szigetek kihasználása a rablógazdaság minden teoriát meghazudtoló diadalma. A legbámulatósabb kihasználási systémák alkalmazása pattant ki a nehézkes amsterdami városatyák fejéből: muskatdió monopolium, fűszerek zárolása, egyes hanyatlásnak indult cikkek valorizációja. De aztán — Napoleon előtt nem sokkal, de csak jóval 1688 után — az angol colonisatio megkezdte a maga szívós kettős munkáját. Egységes *nemzeti* kereskedelmével letörte a *városok*, kapzsiságuknál fogva kissé kapkodóan működő kereskedelmi rendszerét: olyan céltudatosan nemzetgazdasági alapon működő kereskedelmi ténykedés, mint az angol nemzeté — jóllehet rablógazdasági alapon álló pénzügyi és kereskedelmi elvekkel — sokkal fölébe került, szinte lehetetlenül gyors idő alatt, a hollandi városok, főleg Amsterdam, mindent a rablásért jelszó alatt dolgozó árúfelhalmozásának.

A másik iránya az angol gyarmatpolitikának maga a gyarmatok megszerzése volt. Először a besurranás politikája, aztán az u. n. Punkt-Kolonisation. A legjobban megfelelő forma az angol kereskedelem,

ismétlem, nemzeti kereskedelem, céljaira. Kezdetben. Sok időre szinte pangott az amsterdami kereskedelem. A hollandiai királyság, felszabadulva a reá nézve úgyszólván kizárólag csak lehetetlen situációkat szülő Napoleon-regime alól, azt vehette észre, hogy — némi anachronismussal, ő maga is beletartozott *Seeley* azon kiméletlenül igaz mondásába, hogy Anglia az ájultság egy pillanatában hódította meg a világot. Fokföld és Ceylon elveszett. Háborúk, politikai küzdelmek, látható nyomokkal szorítottak egyet-egyét a még megmaradt kereskedelmi relációkon. A kikötők legnagyobb részét letörtek; a melyik nagy város volta folytán, vagy miatt nem sülyedt teljesen improductiv kisvárosi niveaura, annak kereskedelmi élete még viszonylag véve is, nagyon alászállott. I. Vilmos aerája meghozta az agrarpolitikai réformokat: ezek Hollandiában a közlekedés és meliorisatio kettős célját szolgáló csatornarendszerek megteremtését és illetve javítását jelentik még ma is. A bécsi béke után legfőbb dolog volt továbbá az indiai kereskedelem, import viszonyait rendezni. Mert a nagy kikötők már kezdtek lassan, de biztosan tönkremenni. Akkor még a rajnai import- és exportnak nem volt meg az a hatalmas mérete, sem szerepe, mint ma. Drága volt és háborús, talán momentán nem is nagyon élénk. Mig az árú Amsterdamba, vagy Rotterdamba feljutott, addig keresztül ment minden rajnai város vizi vámján rajtafeküdt minden város görcsösen önző rövidlátásának terhe: a Schiff-fahrtsabgaben. 1818—1825. I. Vilmos megépíttette a Noord-Hollandsch-Kanal-t. Célja az volt, hogy Amsterdamba az Indiákról jövő hajók, akkori legnagyobb méretekkel is, bejuthassanak Amsterdamba, a nélkül, hogy merülésüket az árúk részleges kényszerkirakása által csökkenteni kellene. A csatorna azonban csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert a mellett, hogy hosszú volt, a hajózás sem folyt le simán a nagyszámúan szükséges zsilipek folytán. Iránya Helder-Nieuwedieptől Alkmaaron át Amsterdam volt. Bejáratát a tengerből a Texel Stroom képezi, a Zuider-Zeet bekerítő félsziget és a Texelland-sziget között. A csatorna nem sikerült, mert rövidesen a nagyhajózás ismét a Texel-Stroom—Zuider-Zee—Pampus irányát vette Amsterdam felé, daczára a Zee sok zátonyának. A feléledő kereskedelem, a rajnai viszonyok — bécsi béke után — megváltozása hozták magukkal, egy új emporiumhoz jutott. A XIX. század már szemben találta magát a producens és consumens kettős szerepében a feléledt amerikai államokkal, már nem lehetett csak fűszerimportból megélni, a kereskedelem nekiindult a nagy fejlődés útjának. Pillanatnyi hibák, rövidlátás, vagy valami más kis momentum elzárta egy új hegemonia útját Amsterdam előtt. Rotterdamnál átvágták a Voorne-szigetet (1827—1829) és a Hook of Holland elérése — részben ezen átvágás keresztülvitele által — nagyot lendített Rotter-

damon Amsterdam hátrányára. Az a gondolat, hogy Isthmus van Hollandot Ymuiden és Amsterdam között átvágják, már régen kísértett, mert célszerűsége is kézenfekvő volt. 1634-ben merült fel először egy ilyenmű csatorna terve, akkor csak mint a Rijnland birtokosainak ármentesítő és talajvizlevezető eszközéül. I. Vilmos tervei között is helyet foglalt a később Noord-Zee-Kanal néven megvalósult csatorna terve, de a sokféle vízépitési munkálat túlságos nehézségeket gördített a technika akkori állása elé. A mire, sok kétkedés, ellenvetés és főleg rosszakaratú rövidlátás után megvalósult (1876) a Noord-Zee-Kanal, addigra Rotterdam, egy negyedszázad alatt, mert még közben a belga krízis is felbukkant, teljesen helyrehozhatatlanul magához ragadta az első helyet. Közben még Antwerp is megszabadult a Schelde-dijaktól és törtetett előre. Amsterdam lemaradt, pedig a Vecht (Pampus-Utrecht-Lek vagy Vianen-Gorichem-Waal) kihasználásával még mint rajnai kikötő is jelentősen nyert volna forgalomban. Mindazonáltal Amsterdam nagyon sokat nyert önmaga és szorosabb „Hinterland”-ja számára a Noord-Zee-Kanal által. A csatorna remekmű. Milliókat fektettek bele megteremtésekor is. Azóta az állandó nagyobbító műveletek is sok pénzt kívántak, maga a város szinte olvasatlan milliókat fordított erre a célra. A csatorna meghozta — legalább az előtte levő nagy pangáshoz viszonyítva — a maga hasznossági kamatait. Amsterdam ma kétségkívül első városa Hollandiának. Ha mint transitkikötő, az előbb említett sok körülménynél fogva, csak Rotterdam után jöhet számításba, sőt Antwerp mögött is némely tekintetben, de mint exportáló város és kikötő, továbbá mint némely nagy tömegcikk elsőrangú importhelye, igen nagy szerepet játszik. Amsterdamra egyébként jellemző közgazdasági életmegnyilvánulásainak sokfélesége. Hollandia kereskedelmi és pénzügyi élete az amsterdami Damrakon, a Tőzsde épületébe van koncentrálva; még a rotterdami piacot is aránytalan módon befolyásolja az amsterdami tőzsde. Ez a kereskedelmi vezérszerep talán recompensatio a mult napok effectiv kereskedelmi hegemoniájáért és az amsterdami Városháza „Tengerek herczegnője” reliefjéért. Még Montesquieu fogja ezen általános bevezetéselem elején a hollandi köztársaság és Amsterdam kereskedelmi fénykoráról és ezek hanyatlásáról elmondottakat némileg igazolni: „A mig egy kereskedelmi köztársaság mérsékelt és meggondolt helyet foglal el, addig ez a közepszerűség adja meg zavartalan létének kezességét. De mihelyt túl magasra emelkedik, felkelti más államok irigységét, a melyek minden hatalmukban állót elkövetnek, hogy letaszítsák tisztességes helyéről, a hol mintha meglepetésszerűen lett volna”, ezután pedig Amsterdamot mint kikötőt jelenlegi helyzetében kell illusztrálni.

Ezen jellemzésnek egy általános kereskedelmi és hajózási factumot

kell elébe bocsátani, és pedig azt, hogy Amsterdam sokkal inkább *kereskedő* város, mint Rotterdam. Gyára ennél és az ország egyéb ipari viszonyainál fogva is több van, mint Rotterdammak. Első városa Hollandiának. Mint kikötő előbb már említett okoknál fogva lényegesen háttérbe szorult a Rajna által és a német ipar meg fa- és gabonakereskedelem által minden módon támogatott Rotterdam mögött. Régen megfordított szerepe volt Amsterdammak, akkor itt volt a ki- és befelé irányuló hajórakományok *átmenő* helye. A mai helyzet az, hogy mivel Rotterdam kétségtelen célpontja lett egyes nagy tömegcikkkel érkező hajóknak és járatoknak, Amsterdam egy olyan helyet biztosított magának Hollandia és részben a Hinterlandja forgalmában, a mely csak a viszonyok megváltozásába való okos beletörődés és rendkívül gyors kikötőpolitika folytán lett lehetővé. A holland-indiai kávé, chincona-bark, copra, gummi, dohány, nádcukor, tea, cacao nagyrészt 50%-on felüli quotában Amsterdamon keresztül kerül behozatalra. Itt vannak ugyanis az ú. n. auctiók és a gyarmatárú-kereskedelemre rendkívül előnyösen berendezett gyarmatárú-entrepot-k, melyeket részben a municipium, részben szakszerűen vezetett érdekközösségek tartanak fenn. Ezekről az érdekközösségekkel kapcsolatban néhány érdekes megfigyelésre nyílik alkalom. A hollandi tőkének — és ez talán túlközel megítélésből paradoxonnak látszik — igen erős sajátsága, a gyarmatai nacionalizálása érdekében főleg, hogy rendkívül nagy hajlandósága van producens és exploitációs társaságok, szövetkezetekben való összeállásra. Hajózási vállalatok, plantage-ok tulajdonosai, biztosítási csoportok, mellékágként szívesen vesznek részt gyarmattelepítési és ültetvényátalakítási vállalkozásokban. Jellemző sajátsága az ilyennemű syndikátusok, társaságok címleteinek, hogy ezüstértékre is (külön megemlítve) szólnak. Ez természetesen az Indiák különös kíváncsiái szerint van így. Valamint a Nederland Bank ezüstállományát is állandóan nagy mértékben veszik a kelet-ázsiai szigetek közvetlen forgalom céljaira igénybe. De visszatérve a holland tőke — i. e. amsterdami — ilyennemű szereplésére, elsőrangúan érdekes *nemzetgazdasági* és gyarmatpolitikai jelenség, hogy nincs az a kis gyarmati cikk, mérsékeltent rentabilis hajójárat, gyarmatárúkat feldolgozó ipari vállalat, a melyet az amsterdami tőke ne venne érdekeltiségei közé. Hollandia gyarmatpolitikáját, ezzel vagyonosodását az amsterdami tőzsdén iutézik. Rotterdam más, ott német kikötő van. Már pénzügyileg nehézkesebb az amsterdami tőke. Ez is paradoxon, pedig nem keresve talált. De tény, hogy a legutóbbi időkben a hollandi kormány éppen a nagy gyarmati és hajózási concernek hideg és mérsékelt részvétlensége vagy részvéte miatt nem tudta simán keresztülvinni a 250 millió forintos hadikölcsön jegyzését. És ez a nagytőke volt az — ter-

mésztesen modern alkotásokat véve csak figyelembe, a melyik messze-
menő előrelátással és okos üzleti érzéssel financirozta a városi érdek-
közösségek számára a belvizi csatornákat. Itt nem Rotterdam és a hozzá
tartozó, *más módon* jól ellátott Hinterlandja volt érdekelve, hanem Közép-
és Északhollandia: Amsterdammak, mint import- és exportkikötőnek
közelebbi és távolabbi vidéke. Mert ezeket a csatornákat a nagytőke
arra a természetes üzletre használja ki, hogy általuk juttassa az amster-
dami entrepot-k erre szánt árúit az országnak. Ez Amsterdamt köz-
ponttá teszi az itteni nagytőke hasznára — Rotterdam ellen és daczára —,
és megfelel az ország gazdasági berendezkedésének, a mely recipiens,
mert önmaga szükségleteit nem tudja kitermelni. Ez a nagytőke terem-
tette meg a Merwede-Kanalt, a mely a Rajnával köti össze 1892 óta —
bizony elkésve és kicsinyen — Amsterdamt — és akarta összekötni a
Noord-Zee-Kanal igénybevételével a tengerrel. De már akkor lerontott
minden rentabilitást Rotterdam. A Merwede-Kanal azonban már meg-
volt és mivel a megépítésébe fektetett több mint 20 millió hollandi forint
eléggé markáns motívum volt kikötő politikai cselekvények és jó ideák
megindítására, az amsterdami kikötőhivatal és Bureau van Handels-
inrichtingen csakhamar felismerte az egyedül lehető módot, hogy Am-
sterdam hasznot huzzon a látszólag teljesen rentabilitás nélküli csatorna
megépítéséből. Mint említettem, Amsterdam kereskedelmi életében igen
fontos szerep jut a raktárakban felgyülemlett árúk olyként való elosztá-
sában, hogy ezek az árúk — legnagyobbbrészt tömeg-luxuscikkek — a
csatornák útján kerülnek a consumptio tulajdonképpeni helyére. Viszont
a város élelmiczikkekkel és mezőgazdasági féltermékekkel való ellátása
is okvetlenül fontos az amsterdami városi kereskedelemnek, mint egy-
ségnek. Így jöttek létre a város különböző tőzsdéin: az árú-, fa- és
gabonatőzsdéken ú. n. provinsdagok, vidéki napok, a melyek résztvevői
az ezen napokra árúkkal és megrendelésekkel vidékről összegyűlt keres-
kedők, vizi fuvarozási vállalkozók, mezőgazdák etc. Leuwarden és
Groningen felé a legrövidebb út, a legolcsóbb is, a Zuider-Zeen át
visz. A Rajnáról feljött hajók forgalmát pedig oly módon tette hasznossá
a városi municipium, hogy 1898-ban kimondatott, hogy rajnai hajó, a
mely Németországból jön és egy hónapon belül oda ismét visszatér,
semmiféle hid- vagy zsilipdíjat nem fizet, ily módon a rajnai hajók
amsterdami kikötővel való transitforgalomban sem fizetnek semmi díjat,
mert csatornailleték nincs és a város a mondott időpont óta semmiféle
Merwede-Kanalon közlekedő hajóra nem vet ki kikötői illetéket. Tehát
magának a városnak nem hoz semmiféle jövedelmet a Merwede-Kanal
rendkívüli mértékben egyre növekvő üzeme, de a kereskedelem igen
sokoldalú és egyre nagyobb mérvű üzletágak kifejlődéséhez jutott. Külö-

nösen sokat köszönhet a Merwede-Kanal forgalmi képességeinek az építőanyagok kereskedelme. 1908-tól 1912-ig pl. a megmunkált és nyers terméskő behozatala megháromszorozódott, a nyers és félkész vasé pedig 15-szörösére emelkedett; hogy az építkezési anyagok kereskedelme mily fontos Hollandiában, azt mi magyar szempontból nézve szinte aránytalannak tartanók. Ha ellenben meggondoljuk, hogy pl. az igazán kiválóan megépített Noord-Zee-Kanal építési költségeit mintegy 45—55%-kal drágította meg tulajdonképpen az a körülmény, hogy a rendkívül solid építési nyersanyagok majd mindegyikét (követ Svédországból és Norvégiából, rezet Amerikából, vasat jórészt *Hamburgon, Brémán* és Rotterdamon át Németországból vagy Belgiumból) külföldről — akkor is már magas fuvardíjjal — kellett hozni, akkor könnyen bejátható, hogy az állandóan gát-, úttest- és csatornajavitást, átépítést végző Hollandia mily sokat nyer egy nyersanyagokat fölösen produkáló országgal való olcsó és közvetlen összeköttetés révén. A Merwede-Kanalon Amsterdam felé közlekedő hajók 91%-a 1912-ben direct a városba volt destinálva, a többi jórészt a Noord-Zee-Kanal mellett vagy a Zaan mentén találta rendeltetési helyét. Az ezen csatornán közlekedő hajók közép nagysága 660 tonna, a mi tiz forgalmi évvel ezelőtti adatokkal összehasonlítva, cca. 37% növekedést mutat.

Amsterdam mint tengeri kikötő egy factum elé állit. Itt, mióta a gyarmatárúkereskedelem renaissanceát élni kezdte, vagyis a mult század közepe óta, megalakultak a nagy házak, egyirányba szerveződött a kereskedelem. A tengerrel való igazán jó összeköttetés aránylag — a nagy tespedés és visszaesés után — elég hamar megteremtődött; a hajózási vállalatok megalakításába a *kereskedő* nagytőke teljes megkööttetlenséggel és a nemzeti érdekek nem is egészen egoista hangoztatásával sikerrel folyhatott be. A gyarmatok sokfélét és sokat produkáltak; mint említettem a hollandi tőke egyforma előszeretettel vette pártfogásába valamennyi terméket. Mivel azonban a nemzeti piac és a külföld szükséglete számára is dolgozó iparvállalatok felvevőképessége, továbbá import iránti kíváncsi nagyobb keretek megalkotását tették szükségessé, az amsterdami kikötő csakhamar, a tőke leleményessége és gyors látása folytán, új productumokat vehetett fel és oszthatott szét. A tőkeszegény Dél-Amerika a maga kávé-, kakao-, gummi-, dohánytermelésével, ha ugyan nem túltermelésével, a lehető legalkalmasabb terrenum volt egy felvevőképes ország hajózásának odavonzására. Ez a földrész még ma is közgazdasági értelemben Senki országa, mint az egyes nemzetek, illetve államszövetségek *saját* nemzetgazdasági territoriuma. Északamerika nem elég tőkegazdag ahhoz, hogy megnyerhesse magának végleg és egészen az Államok minden fajta kereskedelmi relatióját. Anglia és

Németország pedig — egyik a másik miatt, nem mertek ezideig még annyit áldozni egy vagy más irányban, hogy teljes obligóban maradjanak önmagukkal szemben. A helyes középút mindenestre Hollandiáé. A hollandiai kereskedelem és hajózás Délamerikában csak azt és annyit kötött le önmagának, a mennyire neki szüksége volt. Ennek a kereskedelmi térfoglalásnak legfőbb oka azonban nem a tőke elhelyezkedhetése, hanem az a körülmény volt, hogy Holland-India nem mindenben tudott annyit kitermelni, a mennyi iránt tulajdonképen, különösen a XX. század első éveiben a gyarmatárú-, gummi- és dohánypiacra kereslet mutatkozott. Ez a rövid, túlnagy kereslet volt azonban egy oly jelenségnek közvetett okozója, a mely a holland tőkét Délamerikával való foglalkozására rávezette, az eddiginél fokozottabb mértékben. Ez a jelenség a Braziliára oly könnyen végzetessé válható túlproductió két elsőrangúan kultivált termékben, a kávéban és gummiban. A kávétermelés 1825 óta Sao Paulo, Minas Graes és Rio de Janeiro államokban szinte hihetetlen mértéket kezdett ölteni. 1885-ben volt az első krízis, a melyet azonban könnyűszerrel lehetett átélni, mert az utána következő évek csak nagyon közepes termést hoztak. A kilenczvenes években kezdődött az olasz, spanyol és német telepesek rövidlátó túlproductiója és mivel különösen Sao Paolonak nem volt olyan emberlakta vidéke, a mely ne lett volna a minden képzeletet felülmúló bujasággal termő kávécserjével beültetve, előállott, — különös szerencsétlenségképen még az 1903. év óriási termése jött közbe, — egy súlyos túltermelés, a mely azután a pénzügyileg amúgy is gyengén álló államot, de különösen Sao Paolot a legkülönbözőbb intézkedések megtételére kényszerítette. Ezek az intézkedések (államközi conferenciák, kiviteli vám, új kávécserje ültetésének magas megadóztatása etc.) a kávé-valorisatio neve alatt lettek ismertté. A kávéárak hihetetlen módon süllyedtek, az állam (Sao Paulo) nagy pénzeket ölt bele abba, hogy kávékészleteket vásárolt meg, de a bajon csak 1908-ban tudtak segíteni, mikor is *kiviteli adó*, 15 millió £ valorisatiós kölcsön etc. valahogy megállította a nagy veszedelem továbbterjedését. A hollandi tőke nagyon kevésbé volt ezekben a kávéültetvényekben érdekelve, annál inkább azonban a kávé árának óriási süllyedésében. Az amsterdami auctiókra nagyobbrészt a Koninklijke Hollandsche Lloyd hozta a kávé Braziliából. Mikor aztán a nagy ársüllyedés beállott, a mely a continentális szűkebb piacon egyszerre több nagy kikötő kereskedelmét érintette érzékenyen (Havre, Rotterdam, Amsterdam, Hamburg), arra kellett gondolni, hogy a készleteket zárolják. Ez a zárolás a hollandi tőkének igen nagy kamatveszteségébe került, természetesen a későbbi haszon kiegyenlítő hatásának csak nagyon kevés reményével. A háború mint *deus ex machina* természetesen helyreütött sok kárt

és a Holland Oversea Trust megalakulásáig óriási haszon jutott ki a zárt hávémenyiségek exportálása által Hollandiának. Közvetlen elszámításról akár a készletek felvásárolásában való részvételben, akár a hajójáratok forcírozásában azonban nem lehet szó, [legfeljebb csak arról, hogy Hollandia saját magának okozott kárt, mint anyaország, hogy a holland-indiai kávétermékek árát hosszú időre nagyon leszállította. A kaucsuktermelés szintén Braziliában érte el túltengését. A múlt század hetvenes éveiben a kautschuk-plantage-ok a Malaj-félszigeten és Holland-Indiában megmozgattak oly tőkét, a melyek addig idegenkedtek tulajdonképeni ültetvényes üzletektől. Az angol tőke mai becslések szerint mintegy 75 millió £ összegben vesz részt a plantage-rendszerű kautschuktermelésben, a hollandi tőke ilyenmő részvételének beruházási összegei különösen Java, Sumatra és Borneon nem sokkal maradhatnak el a fenti tekintélyes szám mögött. A brazili kaucsuk-kitermelés a minden korlátok nélküli rablógazdaság még ma is. Egyedüli megmentője az, hogy az északamerikai Egyesült-Államok a termelés 60%-át minden nehézség nélkül tudják az automobilipar számára igénybevenni. Holland tőke nem is igen törődik brazili kaucsukkal. A szigetek adják a nagy quantumokat az amsterdami piacra, a mely az indiai kautschuk (Hevea) különösen kiváló minősége folytán igen keresett és látogatott auctiókat tarthat, dacára annak, hogy Antwerpen békében egyik elsőrendő piac volt úgy Rotterdam, mint Amsterdam kárára. A Hamburg által jegyzett árak természetesen még mindig igen erősen befolyásolják a hollandi kaucsukpiacz árait, de egy teljes függetlenség, tekintettel a hollandi és hamburgi piacz különböző provinientájú árúira, nem messzefekvő lehetőség. Az amsterdami kaucsukpiacz fellendülésének kétségtelenül nagy oka a hollandi tőke élénk részvétele, a Szigetek ültetvényeiben való érdekeltségek nationalizálása és az a körülmény, hogy az ottani kaucsuk a világpiacz egyik legjobb minőségű ültetvényi productuma. Ennek a nationalizálási törekvésnek egy érdekes momentuma a hollandi kormány és a Szigetek kormányzásának azon egyetértő rendelete, hogy a gyarmatokról az anyaországba importált kaucsuk auctiói felváltva Amsterdamban és illetve Rotterdamban tartandók meg; ez az intézkedés indirecte a tőke érdekeit szolgálja. (Connossamentek, warrantok, devisák etc. jutalékok).

A délamerikai kakao importja is jelentősen érinti az amsterdami tőke törekvéseit. Ezen cikknél az importáló és ipari tőke egy igen érdekes érdekközössége is megfigyelhető, hiszen factum, hogy Hollandia kakao-ipara csak egy szolidan és reá nézve előnyösen működő import mellett látható el nyersanyaggal. Itt is mutatkozik egy nationalizáló törekvés: az import hollandi hajók közbenjöttével szolgáltatja a nyers-

anyagot az ipari feldolgozásnak. Hollandia, jóllehet nem csak délamerikai kakaot consumál (St. Thomé, Trinidad, Java), fő érdeklődése mindenkor a délamerikai, különösen az ecuadori kakao termése felé fordul. A világ két standard kakaója, az arriba és „Bahia” (Ecuador) Amsterdam legkeresettebb kakaófajai. A délamerikai kakao importja Hollandiába gyakran nagy nehézségekbe ütközik; így pl. a mindig pénzéhes Ecuador gyors egymásutánban felemelt kiviteli vámjai, a guayaquil-i strike nagy megfélemtetésekben részesítik csaknem periodikus rendszerességgel a pontos hollandi tőkét. Néha még az is járul a délamerikai kellemetlenségek sorozatához, hogy Lissabonban, a St.-Thomé-kakao piacán, nagyon felszökik az arany agio, és így jelentős árak dominálhatják az auctiókat; ez ugyan messziről paradox, de valóságban mégis megtörténik.

Egyéb gyarmatárúk és exotikus termékek közül még csak a dohánynal kell foglalkozni, hogy Amsterdam jelentősége ezen a téren is némileg megvilágíttassék. És itt ismét egy tényre kell rámutatni, hogy megérthető legyen a dohánynak, mint tömegluxuscikknek Amsterdamba való importálása. Ez a tény az, hogy Németország és Schweiz nem képes dohányszükségletét — még a Balkán és Magyarország exportja mellett sem — a continensen kielégíteni. A másik és harmadik kísérő körülmény részben Hollandia fejlett dohányipara, a mely szintén nationalisálni igyekszik a Szigetek elsőrendű dohánytermelését és exportját, továbbá az Egyesült-Államok minden egyéb körülmény daczára is nagy szükséglete. Nem kerülhető el néhány száraz adat felemlítése, hogy Amsterdamnak a holland és nyugateurópai dohánypiaczon való részvétele és fontossága tisztán látszik: Hollandia elsőkézből való dohányforgalma 1912-ben 99 millió h. forint volt, Amsterdam részesedése ebben a számban 84 és fél millió. Ezen évben Hollandia egész dohányimportjának (110.000 tonna) Amsterdam importja 58·4%-át tette. Java dohányt 70%-ban, Sumatra 89·8%-ban és Borneo dohányt 100%-ban importáltak direct Amsterdamba, Hollandia dohánytermékimportjával összehasonlítva. A mi Hollandia másodkéz-dohánykereskedelmét illeti (auctióból Németországba nagyrészt), észrevehető itt is az amerikai dohánytrust működése, a mely különösen az utóbbi 5—6 év alatt úgy a német, mint a hollandiai dohányiparnak óriási károkat okozott. Németországban egy bojkottszerű mozgalom volt ennek a károsodásnak külső megnyilvánulása, míg Hollandiában, különösen Amsterdamban egy általános kívánság, hogy a kormány az amerikai tisztességtelen verseny ellen egy, a német „Gesetz betr. den unlautern Wettbewerb“-nek megfelelő szigorú törvényt hozzon, mert a trust nagy nyomásának a hazai dohányipar és kereskedelem nem tud sikerrel ellenállni.

Amsterdam mint rizspiacz nem jelentős; fejlődésre nincs kilátás

sőt az utóbbi három év alatt a hollandiai importban való részesedése 37⁰/₀-ról 19⁰/₀-ra csökkent le. A Szigetek közül csak Java képes — a nagy helyi consum következtében — némi mennyiségeket exportálni, behoza-
talra siami, japán és hátsóindiai rizs kerül. Hollandia és a Szigetek rizstermelése emlékeztet Anglia és Kelet-India viszonyára. Rizs van Hindostánban, a Ganges mellett és Kalkuttáig mindenütt Elő-Indiában csak-
úgy, mint Hátsó-India (Rangoon, Bassein, Moulmein, Akyab etc.) folyam-
völgyeiben, bőven, minden évben elegendően bőséges mennyiségben, de
szemben áll a rizstermessel a túlnépes ország, a nemzeti eledelre éhes
nagy India. Hátsó-Indiában gyéreb a lakosság, meg van adva az export
lehetősége. Ha exportálnak mindent és a termés esetleg nem ütött ki
jól, mint kísérő jelenség megjelenik az éhinség a maga keletien ijesztő
mértékeiben. Ha a Szigetekre nézve nem volna erélyes és csak különös
viszonyok esetén enyhített kiviteli tilalom, akkor könnyen beállhatna az
a helyzet, hogy míg a speculatio a jóllehet igen nagy termésquantumo-
kat szolgáltató rizst kedvező árakon elhelyezi az ázsiai és európai
piaczokon, addig a Szigetek lakossága csak a jelentőssel drágább árú
importrizszal tudná legszükségesebb fogyasztási igényeit kielégíteni. Az
exporttilalom elvileg csak akkor enyhítettik Holland-Indiában, ha 1. a
szomszédos termelő országok igényei az ottani termés által már nagy-
részt biztosítva vannak és így az esetleges onnan való import nem
látszik kizártnak; 2. ha a Szigetokről exportált rizs quantumai már meg-
állapodottnak látszanak és hozzávetőleges becslés szerint a bennszülött
lakosság szükséglete mindenképpen fedezve látszik. Az amsterdami piacz
a rizskereskedelem nagy irányain ma már határozottan kívül esik; függ
legfőképpen a londoni piacztól, már az ottani rizsfuvarpiacz folytán is.
A Hollandiában consumált rizs eléggé tekintélyes része, még Rotterdam
némi elmellőzésével is, Anglián és Antwerpenen keresztül kerül az
országba, így még a Szigetek, különösen Java exportrizse is. Ez a termés
rendszerint nem is képezi a hollandi rizshántoló-ipar fő nyersanyagát;
főleg Burma fedezi a maga kimerithetetlen termésével a hántolók
szükségletét.

Amsterdam mint czukorpiacz Hollandiában elsőrangú helyet foglal el.
E helyütt nem szándékom a czukor európai harczeit és egyéb mind-
eddig csak akadémiusan megoldott kérdéseket a czukorproduktio és
világkereskedelem köréből fejtegetni. Annyi bizonyos, hogy kevés ország
vitte és viszi ma is a czukorkereskedelmet és az ezzel összefüggő nem-
zetgazdasági kérdéseket hasznos megoldás felé, mint a Németország,
Ausztria-Magyarország, Oroszország czukortermelése mellett igazán
quantité negligeeable-nak vehető Hollandia. Itt, az amsterdami piacz
ügyes irányítása és a Gyarmatok kormányának messzelátó politikája két

kérdést oldott meg az ország számára — igaz, hogy hosszas kísérletezések után —; az egyik a nemzeti *consumptio* kérdése, a másik a Gyarmatok és az anyaország termésének értékesítése tisztán nemzetkereskedelmi szempontból. Elvben: a Szigetek az anyaországba direct csak annyit exportáljanak, a mennyit a nádcukor *finom* termékeiből importálni tudnak oda; az ázsiai piac a maga hallatlanul nagy és állandó consumképességével, partközi olcsó fuvardíjteleket véve figyelembe, biztosítja a holland-indiai cukor versenyképességét mindig Hong-Kongban, vagy Shanghaiban pl. a Philippini Szigetek czukra mellett.¹⁾ Az anyaország a finom termékeket consumálni tudja, a nélkül, hogy a maga árnyosan elegendő répacukor termésének bármily kárt okozna evvel; a mit Hollandia pl. Angliába, Dániába és Belgiumba főleg nyerscukorban exportál, az csak annyi, hogy a maga kis számszerűségével valamit javítson az általános mérlegen. Rotterdambot talán azért előzte meg Amsterdam a cukorimport- és forgalom terén, mert a tőke inkább itt szokta meg a nagyobb cukorauctiókat, meg Hollandia két legjelentősebb cukorraffinériája Amsterdamban van. A város és a hajózási vállalatok által fenntartott és illetve részben alapított Entrepot-k is inkább lévén Amsterdamban a zsákolt, vagy bálókban csomagolt gyarmatárúk raktározására construálva, mint a rotterdami fa, nyersérczek, alla rinfusa gabonaraktárak, kölcsönös figyelmet hívtak fel egymás igényeire a cukor-kereskedelem és a raktározás. Jóllehet az amsterdami piac forgalmának nagyobb részeit kitevő gyarmatárúk (fűszerek, cukor, dohány, kávé, tea) nem mennek át egy olyan értelmű transitoforgalmon, mint bizonyos árúk Rotterdamban, mégis nagyfontosságú Amsterdamba, mint kikötőre és mint ezen árúk eminens piacára, hogy Entrepot-i különösen alkalmasak legyenek az árúk esetleges hosszabb beraktározására. Más sok szemponttól eltekintve, pl. auctiók megtartása esetén fontos, hogy a kereskedő teljes értékbeli biztonságban tudja a néha nagyon kényes árut, a mely minőségbeli standardok szerint lévén véve és eladva, semmiféle értékcsökkenést nem tűr meg. Így pl. a cukor biztos és szakszerű elraktározására épült entrepot-k igen fontos szerepet játszanak az amsterdami kikötő cukorforgalmában, a mely különben egész Hollandiának importban évek hosszú során át 96·00/0—92·50/0-át tette ki. A város entrepot-jai nem nagy quantumokat képesek cukorból befogadni; nem is gazdaságos egy általános entrepot helyiségeiből egy, csak cukor elraktározására szánt helyiségrészt kihasítani, mivel a cukor köbözése egyéb fogyasztási árúkhöz viszonyítva, elég magas. Amsterdamban a magán és szövetkezeti cukorentrepot-k forgalma nagyobb, mint a város

¹⁾ Java—China—Japan-vonal.

czukorraktáraié, előbbiek az összes amsterdami czukormennyiség 67⁰/₀-át raktározzák évenként.

Az amsterdami kikötőbe irányuló árúk között a *tea* importja igen jelentékeny. Természetesen a londoni teapiacz méreteivel nem igen állaná ki összehasonlításban a versenyt. Hollandia teakereskedelme azonban kiválóan van érdekelve az amsterdami teaauktiókon, mert az ország importjának 75⁰/₀-a Amsterdamba van destinálva. A holland tőke természetesen igen erősen van érdekelve ezen auktiókban, mert a Szigetek cca 30 éves, erősen fellendült tea-kulturája nemzeti tőke teremtvénye. Ez a befektetés még eddig — látszatra ellentétben oly momentumokkal, mint állandó kereslet Ázsiában, Európában és Ausztráliában, rendes termési viszonyok, etc. — nem hozott oly biztos hasznokat, mint a hogy pl. Ceylont a vomilea vastatrix kávépusztítása után a nyolczvanas években — „the rapid intervention of the tea culture“ — gazdaságilag a teaplantageok mentették meg és hoztak soha nem várt kamatokat az ott érdekelt angol tőkének. Ennek az oka talán az, hogy az indiai és némileg a chinai tea concurrentiája nagy, az anyaország felvevőképesége elvégre is limitált, az ausztraliai piacz csekély felvevőképesége mellett nem nagyon gazdaságos (magas és trustszerű hajó-fuvardíjtételek) és a legnagyobb consumensek, az angol és kapcsolatos piacok részben inkább fordulnak ceyloni és indiai tea felé, másrészt ezen termékek csaknem állandó bőségessége nem emeli a javai tea értékniveauját. Mindenesetre meg van a hollandi piaczban az az igyekezet, hogy a Szigetek teáját lehetőség szerint consumálja, a mit bizonyíthat annak a számszerűsége, hogy Amsterdam teaimportjának (1912: 17.000 tonna) több mint felét Java-tea szolgáltatta.

Egyéb cikkek, a melyek Amsterdam gyarmatárúforgalmában jelentősebb szerepet játszanak: indigó, muskátdió, szegfűszeg, cimmet stb. nem képezhetik hosszabb forgalmi és kereskedelmi tárgyalás anyagát, mert vagy olyanok, a melyek kora, értéküknek arannyal való veteke-dése már rég lejárt, vagy a vegyészeti tudományok haladásának martirjai és így vagy teljesen letűnőben vannak, vagy árúk és forgalmuk csak csekély változásnak van alávetve. Auktiókat csaknem mindegyik ilyen-fajta árúból tartanak még ma is, de fontos szerepük nincs. A china-cserje meghonosítása óta különösen Java és Sumatra élénk producensek; a kormány is fenntart plantageokat, egyelőre még csekély eredménynyel. A kinin feldolgozása nagyrészt csak Németországban történik, auktiók útján másodkézből kerül oda.

Természszerű, hogy ezen kisebb-nagyobb cikkeknek, a rizs, kávé és némileg tea kivételével, nincs közvetlen hajózási és illetve kikötő-forgalmi jelentőségük, ez utóbbiban csak számszerű szerepük. Az

amsterdami kikötő tömegárú-forgalmában — a rajnai és belvizi forgalomtól egyelőre eltekintve — nagyobb szerep, annak a hangsúlyozása mellett, hogy Amsterdam távolról sem lehet ily tekintetben versenytársa Rotterdammak a fa, petróleum és gabonaneműek, liszt, továbbá bőrök és a halászat termékei forgalmának lehet.

Jóllehet ezen árúk, már használhatóságuk jellegénél fogva is, nagy mennyiségben keresik fel Amsterdamt, különösebb valeuröket nem képeznek a kikötő forgalmában és illetve berendezéseiben. Még leginkább a fa-import az, amelyik a fában szegény Hollandiát minél több oldalról igyekeztet megközelíteni, az amsterdami kereskedelem fontosabb cikkei közé tartozik. Németország felőli fabehozatal aránylag kicsiny szerepet játszik, a Fehér-Tenger orosz és az Atlanti-Oceán amerikai provenienciájú fái között. A hollandiai építkezési szükségletnek megfelelőleg csak erősebb minőségű építőfa importja realizálható Amsterdamba; teljesen megmunkált fabevitele — a famegmunkáló ipar erősödése folytán mindinkább visszaesőben van. Az Északamerikai Egyesült Államok adják az amsterdami fakikötő legnagyobb kontingensét és pedig különösen félig munkált gerendákban. (Partfalépítés.) Öröndetes jelenség, hogy az amsterdami fapiacz hazai iparvállalatoknál disponálhatja az ott megvásárolt fa feldolgozását.

Gyarmati érdekekkel lévén összeköttetésben, az amsterdami fapiaczra nagyobbszerű jelentőséggel bírhat az u. n. tropikus fák behozatala. Így pl. a holland hajóipar igen fontos érdeke, hogy teak-fa szükséglete állandóan fedezve legyen. Ezen megbecsülhetetlenül értékes hajóépítkezési fa termelési zónáinak némely nagy állományát az angol hajóépítő-ipar óriási szükséglete már kimerítette; a fa még meglevő nagy állományai is annyira igénybe vannak véve (Siam, Malacca, Java, Borneo) a világ hajóépítő-ipara által, hogy csakhamar új surrogatumok után kell nézni. A többi tropikus fa-nemek, a melyek a világpiaczen nagybani kereskedelem tárgyát képezik, Amsterdam piacán csak igen kis mennyiségben forgalmaztatnak, mert Bréma, Hamburg, London és Havre túlerősen igénybe veszik a tropikus készletek elhajózásait.

Az állati bőrök Észak-Amerikából, Chinából és a Szigetokről keresik fel az amsterdami piacot. Ausztráliai, newzeelandi és délamerikai — nagyrészt — szórt bőrök nem tudtak még eddig megfelelő piacot találni Amsterdamban. A többi bőrök piacát is erősen meggyengítette Rotterdam, különösen azzal, hogy a hollandi kormány különös rendelete folytán a Szigetokről importált — és nagyjából Amerikába reexportált bőrök aukcióit csak Rotterdamban tartatja; ez által Amsterdam bőrszövő és kikészítő ipara érzékenyen károsodott, továbbá káros volt az addigi amsterdami reexportra is, a mely jóideig kezében tartotta a szigetokről Északamerikába reexportált bőrök áthajózását.

Amsterdam a nagy tank-hajók életbelépésével veszítette el nagybani petróleumkikötő jellegét. Rotterdam már hosszú idő óta a kis mennyiségek átvételére és továbbadására szolgáló import szerepére szorította Amsterdamot. Petróleum-kikötője is elavult és a városi municipium úgy reméli Amsterdamnak régi helyzetét megteremteni — ha csak részben is, — hogy új petróleumkikötőt építtet, a mely hivatva lesz túlnyomólag és nagy preferenciákkal a Szigetek félig raffinált petróleumát Amsterdamba és annak finomítói számára megnyerni. Rotterdam ezen téren való vezető szerepe és állása — különösen a Standard Oil Co. consignatioi folytán — azonban már annyira erős, hogy nagy fel lendülés nem igen várható a kikötő ezen üzembrészének forgalmában, még az említett reformok behozatala árán sem.

A halászati termékek piacza Amsterdamban több okból találhat igen kedvező körülményekre. A város természeti és államterületi fekvése igen alkalmassá teszi, hogy a halászat termékei egyrészt fogyasztási piaczot találhassanak a nagy városban, másrészt a szűkebb Hinterland sűrű lakosságának is alkalma van a város halászati piaczán szükségleteit kielégíteni, a mellett, hogy a conservipar is arányos és czélszerű központot kap a nagy város halászati piacz voltánál fogva. Tisztán locais, vagyis városellátási szempontból pedig nagy könnyűségére szolgál úgy a kicsinyben való halászati kereskedelemnek, mint a fogyasztóknak a város csatornahálózata, a melynek segítségével a bárkák, akár kötélén, akár géperővel vontatva, a legközvetlenebbül felkereshetik az egyes városrészeket. Természeti fekvését Amsterdamnak azért jellemeztem előnyösnek, mert a Zuider-Zee úgy halállomány, mint minőség szempontjából Hollandia halászatában elsőrendű factor és Amsterdamnak a Pampuson át a legközvetlenebb összeköttetése van a Zee-vel. A közelmúlt néhány évében nagy export is volt különösen Kelet- és Délkelet-Hollandiába és ezen át Németország határvidékeibe, de mióta a német halászat a kiel, stralsundi és Hansa városi consortiumok által minden külimporttól függetleníteni akarja és talán tudja is a német fogyasztást, az amsterdami halászatnak mindinkább meg kell elégednie a hazai fogyasztás ellátásával.

Rendszeresség és quantitás szempontjából még helyet kérne a gabona és lisztkereskedelem és illetve import is Amsterdam ezen kikötői és forgalmi ismertetésében. Hollandia gabonaneműekben exportálni természetszerűleg nem képes, szükségletét maga nem tudja kitermelni, a mi az ország topographiai és agriculturalis viszonyainak általánosan ismert következménye. A kis ország egész területének csak 74·07⁰/₀-a termő- és művelésképes talaj, ennek a területnek 49·5⁰/₀-a pedig mező- és legelőgazdasági célokra lekötött — néha másra nem is igen hasz-

nálható — terület. Tisztán szántóföld csak 35⁰/₀-át teszi ki a termelésre alkalmas összterületnek, a mi természetesen a nagyon sűrű népességű ország gazdasági életében és szükségletei kielégítésében határozott előidézője annak, hogy Hollandia import útján szerezze be a nem fedezhető szükségleti mennyiségeket. Már Rotterdam tárgyalásánál szembe-tűnő lehetett a gabonarakományoknak tengerentúli útjukról Hollandiába való lekötése. Németországnak Dél-Hollandiával a Rajna útján mintegy szervesen összefüggő részei mindenesetre az olcsó és békében nagyon megbízható viziút közvetítésével szerzik meg a tengeren érkező gabona-quantumokat; Schweiz is erősen érdekelve lévén — Mannheim etc. közbenjárásával — a Rotterdamon átrakott gabona-importjában, hamar megtalálható a rotterdami rendeltetésű importgabona végcélja, ha csak nagy vonásokban is. Természetszerű dolog azonban az is, hogy ha a hollandiai összes gabonakereskedelem-statisztikáját forgatjuk, szembe-tűnővé válnak az exportra nem eleget termelő ország gabonaexport- és importra vonatkozó számadatai. Így pl. 1912-ben Hollandia a külkereskedelmi és átmenő forgalomban

	importált	exportált
	m é t e r m á z s á k b a n	
búzát	17,881.900	14,913.230
búzalisztet	1,821.940	140.250
rozst	5,330.080	2,772.980
árpát	6,744.050	5,215.580
zabot	7,460.010	5,998.160

mennyiségben forgalmazott. Ezzel szemben Hollandia és különösen Észak-Hollandia erős consumképessége folytán évenként cca 7 millió q búzát, 7·5 millió q rozst, 3·5 millió árpát, 4 millió q zabot szükségel a vetőmag és az ipari fogyasztás szükségleteivel együtt, a mi a fenti számadatokkal bizonyos számszerű ellentétben van. Igaz ugyan, hogy a fennebbi import-export táblázat számadatai csak az országba érkező és illetve onnan átmenő forgalomban továbbadott mennyiségeket foglalják magukban, tehát az ország reális kitermelését nem nagyon érintik, mégis szembe-tűnővé válik még az ily módon fennmaradó, jobban-mondva az országban import-gabonából bennmaradó gabona elégtelen mennyisége. Búzában az ország szükséglete a fentiek szerint cca 7 millió q, ebből az ország maga csak cca 1·3 millió q-t termel ki, és majd ilyen arány mutatkozik a többi gabonaneműnél is. A kikötők — eo ipso intelligitur — nagyon erősen dőlgozhatnak, hogy az ország számára gabonát hozzanak a hiányok pótlására. Erre — szinte specia-lisan — Rotterdam van hivatva. Sem Amsterdam, sem a többi, kisebb tengeri kikötő nem állja Rotterdam fokus-szerű concurrentiáját. Amster-

dam éveken át alig kap európai gabonát (Oroszország) a tenger felől, csak néhány kisebb rakomány német árpát, lisztet és búzát. Csak Dél-Amerika importál — a szerződéses hajójáratok folytán és kedvéért — Amsterdamba búzát és nagynéha tengerit. Az Unio Amsterdamot, mint gabona- és illetve lisztrakományok számára csak mint Rotterdam mögötti gyöngye második és másodrendű kikötőt ismeri és egyes nagyobb lisztrakományok kivételével nem is nagyon frequentált helye az amerikai hajóknak. Tehát Amsterdam csak szárazföldi bázissal dolgozhatik üzletszerű nagyságban. A malmok szükséglete állandóan nagy; az országnak úgyszólván egész mobil termését a nagymalmok vásárolják fel, a kik — a békében nagyon erős belga malomipar forcírozott liszt-importjával szemben állva — mindent elkövetnek, hogy szükségleteik kielégítésében ne állhasson be fennakadás. Erősebb versenytársa akadt azonban, még nem is oly régen, a hollandi malomiparnak és importkereskedelemnek a német malmok nagy külföldi campagne-jában. A minimumig redukált versenyárak, jó minőség, nagy quantumok csak éppen a rozslisztben nem tudták az utolsó években a hollandi malomipart kritikus helyzetek egész sorozatára juttatni. Ha Közép-Németország amúgy sem nagyon exportképes folyammenti vidékei a Rajnán — valamelyes gyengébb termés következtében — nem tudtak importálni, és esetleg a sorozatos balkáni háborúk periodikus rendszerességgel elzárták a fekete-tengeri gabona útját Rotterdam — a distribuáló centrum — felé, akkor egymást licitálták *le* árakban és quantumokban a német malmok a hollandi piacon. Hogy egyidejűleg az Unio liszttömegei is elárasztották a piacot, ugyancsak alacsony árak mellett, az már keveset változtathatott a malomipar válságain. Ennek a még mindig tartó — Unióból a tengeren Rotterdamba és kis részt Amsterdamba, Németországból kis részt tengeren és főleg vasúton és csatornán Amsterdamba — liszt- és gabona-özönlésnek csak egy relativ előnye van az országra — a kikötői bevételektől eltekintve —: az úgyszólván állandóan olcsó lisztárak; háború, kiviteli tilalmak, szállítási lehetetlenségek most Hollandiában egy eddig el nem képzelt liszthiányt és drágaságot hoztak, mert csak Amerika erre nem elég, a gyarmatok, a termékeny szigetek pedig csak kukoriczát termelnek exportképes mennyiségben. Sit venia verbo: a háború nagyon is sújtja a kis országot, nemcsak forgalmilag, hanem kenyér dolgában is; most: „Holland in Nöten“ és régi hibák miatt úgy, hogy még segíteni sem igen tud magán. Az annak idején gazdagságában mintegy jóllakott emberként elnyujtózott és falánk Hollandia úgy látszik gazdasági „ájultság egy pillanatában“ szerzett össze mindent, hogy szintén oly ájultan, minden szervezettség nélkül odadobjon váltság nélküli áldozatul Anglia gyarmatosító karjaiba. Valamikor, a mikor a

holland gyarmatpolitikai hibák az önfeledt városok kapzsi gyönyöreiben megfogantak, csak hibák voltak és nem teljesen téves rendszerek sorozata, a melyet Hollandia ma már a gyarmatok meglévő részeivel, a világ ezen legfurcsább gyarmatalakulásával, kénytelen-kelletlen, folytat. A holland kikötők és Hollandia egész gazdasági élete nagyon függ a gyarmatoktól; ezeket a gyarmatokat hibák halmozták olyan földrajzi alakulásba, az anyaországtól földrajzilag egyoldalilag oly mérhetetlen akadályokon át távol, *ma* legtermészetesebb, hogy ezek a gyarmatok nem lesznek sokáig Hollandia kezében és az ország — nagy fájdalom árán, de megszabadul két nagy tehertől. Az egyik, hogy a kis ország nem fogja a „Pathos der Distanz“ által is mód nélkül szeretett gyarmatait tovább féltetni, mert a csodák és csodás nemzeti energiák Keletje ráteszi egy új Monroe-elv alapján a kezét a szigetekre; a másik, hogy az anyaország maga sok tehertől fog megszabadulni, a melyeket a gyarmatszerző hibák miatt vállalt — az idők folyamán mértani arányban — magára és a terhek nem érzésével meg fog szűnni Hollandia ideál-politikájának önmagára nagyrészt csak káros következménye, a melyek a hibák elkövetésében megfogant gyarmatpolitika kedvéért kényszerített magára az ország, a gyarmatoktól szervesen oly mérhetetlenül távol, most, a nemzeti és kontinentális lehetőségek nagy korszakában is.

Amsterdam kikötői berendezéseiről vajmi kevés különös felemlíteni való van, a rotterdami technikai berendezések előrebocsátott ismertetése után. A város kikötőpolitikájának egynéhány üzletszerű ideájára már rámutattunk a forgalom tárgyalásánál. Bizonyos mértékben azonban szükséges még a Noord-Zee-Kanalt és a jórészt Amsterdamból irányított hollandi hajózási politika néhány momentumát figyelembe venni.

Hollandia két nagy kikötője között vont fejlődési párhuzamban már előbb említett az a momentum, hogy Rotterdam — a Rajna által — nagy fejlődésbeli előnyt biztosított magának Amsterdammal szemben és ezt az előnyt, szinte mondhatni minden különösebben ügyes kikötőpolitika nélkül is, meg is tartotta. A mikor a múlt század hatvanas éveiben Amsterdam már eléggé belátta, hogy a Noord-Holland-Kanal csak minimális forgalmi kívánalmakat elégíthet ki, a Zuider-Zee az akkori még eléggé kezdetleges zátonyviszonyok következtében meg éppen nem volt kívánatos a nagyhajózás előtt, a város érdekelt *ipari* és *kereskedő* körei valóságos irodalmi propagandát kezdtek a Noord-Zee-Kanal érdekében. Az idea életrevalóságához — Amsterdambot egy teljesítőképes és modern csatorna által rövid úttal összekötni a tengerrel — szó sem férhet, de csak az évek száma, a mely a megnyitás óta már eltelt, mutatják meg Amsterdambot, hogy mennyivel korábban kellett volna ennek

az ideának megtermékenyíteni Amsterdam újjáéledni kívánczó forgalmát. A csatorna 1876-ban, aránylag rövid, de roppant költségeket felémésztő építési idő alatt, átadatott a forgalomnak. A csatorna azonban nem volt eléggé mély, már az akkori merülési viszonyok is szükségessé tették egy mihamarabb bekövetkezendő mélyítés keresztülvitelét, a mely így aztán 7-20 méternyi merülés befogadására volt képes. A csatorna tengeri bejáróját sem készítették megfelelő előrelátással; a homokos és lapályos, minden északtengeri viharnek erős mértékben, de kevés abszolút ellenállással kitett hollandi part egészen különleges biztosítását kívánta a parti bejárónak. Az építők ugyanis minden további meggondolás nélkül a doveri molók és partfalbiztosítók példáját alkalmazták az ymuideni bejárónál, a mely azonban teljes csődöt mondott (újabb időkben az ily módon épített kikötői rendszerek közül a háború elején sokat emlegetett Zeebrügge behomokosodása classicus példa a vigyázatlan építési módra). A bejárat kotrási költségei mind nagyobbak lettek és a mi jövedelem a kikötött föld eladásából származott, az még a befolyó csatornailletékekkel és kikötői díjakkal együtt sem menthette meg az Amsterdam-Kanal-Maatschappijt, a mely a csatornát állami felügyelet alatt építette és kezelte, a bukással egyetjelentő állami intervenciótól. Ez az állami közbelépés mindenképp előtti állami csatornaüzemet eredményezett; ezenfelül a finantialis ügyek rendezését. A csatornadíjak és illetékek eltörlésétől sokat remélt Amsterdam; az állami üzem annyira rendbehozta a csatornatársaság meglehetősen züllött stádiumban lévő ügyeit, hogy fokozatosan életbe lehetett léptetni a forgalom érdekében szükséges tarifális reformokat is, azonkívül, az érdekelt városok (Zaandam, Amsterdam) bevonásárai újabb befektetések eszközlése is keresztülvihetőnek ígérkezett. A csatornadíjak először az Amsterdamba és illetve Zaandamba a tengerről jövő hajók számára töröltettek el, majd rendeleti úton a csatornán közlekedő hajók mentesítettek az u. n. állandó »time-canal & harbour dues« csatorna és kikötői díjak alól. Az északtengeri halászatnak a 90-es években a nemzetközi halászati egyezmények következtében való nagy fellendülése magával hozta a nagy csatorna bejárójának bázisul való felhasználását, a mi a halászgözösök és bárkák nagy számát véve tekintetbe, semmiben sem vált a nagyhajózásnak előnyére. Szükséges volt tehát, egyéb védő- és zsilipmunkálatokon kívül a hajóforgalmat a halászzal járó kis hajók tömegétől kellően függetleníteni. E mellett nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az állam jelentős érdekei fűződnek a halászhathoz és respectálni kellett a halászatnak Amsterdam felé való gravitálását is, ipari és kereskedelmi szempontból. Technikai szempontok helyes figyelembevétele által teljes mértékben sikerült ennek a kettős kérdésnek úgy a hajózás, mint a halászat szem-

pontjából, megoldást találni: a bejárat nagyobbítása és a halászhajók specialis céljaira készült független dokkmedencze által. Az utóbbi dokkmedenczének az a helyes és localis szempontokból különösen fontos elhelyezése van, hogy közvetlenül a külső kikötő elhagyása után, de még a nagy bejárat csatorna zsilip előtt construáltatott a partba. Sok egyéb javítás, mindenekelőtt pedig igen jelentékeny pénzáldozatok árán sikerült a csatornát annyira tökéletesíteni, hogy teljesítőképessége Amsterdam igényeit teljesen kielégíti. A hajózás szempontjából nézve a csatornát, megállapítható, hogy ha — természetes — hátrányai vannak is, úgy az állam pilótaszolgálat, mint az a körülmény, hogy a csatornán találkozók hajók elhaladhatnak egymás mellett megállás nélkül (a Suez-csatornán nem), teljes biztonságot és főleg bizonyos rendszeres kényelmet biztosítanak a hajóknak. Egy nagy baj azonban van: az előrehaladás, minden körülmény dacára is, nagyon lassú. (A csatorna jelenleg 9·80 méter mély apály alatt, fenékszélessége 50 méter, víztükre 120 méter széles, tehát minden nagyhajózás kívánalmának megfelel.) Hogy ez a csatorna adhatta csak meg Amsterdammak a kikötő renaissance-ának lehetőségét, azt az a két körülmény teheti leginkább plausibilissá, hogy *a)* egyetlen, a kikötő complexumhoz tartozó objectum sem került Amsterdammak annyi befektetésébe, mint a Noord-Zee-Kanal. Pedig a csatorna fenntartása, javítása és üzemképessége nemcsak Amsterdammak kizárólagos érdeke. *b)* Nincs az amsterdami kikötő területének oly berendezkedése, oly területi vagy építkezési objectuma, a mely — még előbbi kifejlődési módjának feladása árán is, — ne kezdett volna újból fejlődni, illetve újjá construálódni a csatorna megalkotása óta. Az amsterdami kikötő addig, a míg a csatorna nem helyezettett üzembe, mint *tengeri* kikötő be volt ékelve egy Istmus derekába, egy nem teljesítőképes régies csatorna torkolata és egy félig holt, depressziós víztömeg, a Zuider-Zee közé. Mihelyt a csatorna megnyílt, minden év új kívánalmakat támasztott a kikötő üzemképessége irányában, a megnövekedett csatornai forgalom megkívánta új entrepot-k, dokkok és kikötői gyűjtőmedencze nagyobbyszerű kifejlesztését. A kikötő árúforgalmának előbb már nagyjában specializált karaktere meg a kikötői terület alakulása hozta magával, hogy a kikötő egyes részeinek kifejlődése más részek hátrányára történjék, a mint ez sok tekintetben természetes is. Helytelen kikötői politika lett volna például Amsterdamban, ha a tisztán tömegárúval (vas, fa, ércz stb.) érkező hajók számára specializált kikötőrészek fejlődését éppen az amsterdami piacz typicus hajórakományainak kikötőhelyeivel, az azokkal kapcsolatban álló entrepot-k nagyszabású megalkotásával helyezték volna előnybe. A kikötő u. n. general cargo rakományai a költségesen kiépített Y-ben, a Handelskade-n kerülnek

kirakásra, a melynek a kikötőben hossz tengely irányában való szinte cenztrális elhelyezkedése mintegy közvetlenül egyenes vonalat képez a Noord-Zee-Kanalnak a kikötőbe való torkolásával. Ennek is sok mértékben van fontossága. Amsterdamban, a hol a belső kikötő egyes objektumai zsilipekkel vannak egymástól és illetve a gyűjtőmedenczétől elkülönözve. A nagyobb hajóegységek, a melyek a vízniveauk különbözőségére való tekintettel a csatornán már a tengerről való bejáratnál zsilipeken mentek keresztül, nem vehetnék kellemesen a kikötőben való zsilipelést. A csatornai kotrott meder az Y-Kade és Handelskade mindkét oldaláig folytatódik magában a kikötőben, a mi a nagyobb merülésű hajók számára igen nagy előny.

Helyes volt tehát mindenképpen, hogy a kikötőpolitika felismerte a kikötő egyes részeinek relativ és localis fontosságát. Fiumében — eltekintve attól, hogy itt nem nagy hajlandóság mutatkozik a sok idő alatt befektetett milliókban, hogy számbavehető rentabilitást bizonyítsanak — természetesen mások a topografiai viszonyok, tehát más ett volna az észszerűnek nevezett kikötőpolitika, mint Amsterdamban, de annyi általánosságban igaz és sajnos, pangó körülmények factuma, hogy a fiumei kikötő egészen a legújabb időkben bekövetkezett figyelemre méltó reformokig, csak „kísérleti nyula“ volt többé-kevésbé lehetetlen és legtöbbször ötletszerűen rövidlátó nem hajósoknak, nem építészeknek és nem kereskedőknek. A kik azt hitték, hogy Fiume epitheton ornansa — a magyar korona gyöngye — sok millió nagyobbbrészt teljesen irreális befektetésével majd rentabilis és productiv lesz az ország számára, melynek mindmaig sajnos csak egyetlen kikötője. Amsterdam nagyobb város, világkereskedelmi központ, egy kis gazdag és ügyesen dolgozó ország kereskedelmén belül irányít mindent az ország közgazdasága irányában; Fiume a productiv „Hinterland“-tól nagyon messze esik, a vasuti előfuvar, mivel nálunk, alföldes országban és esőért kezeket tördelő földön, a csatorna rendszerek kiépítése ankétek meddő témája és azok szorgalmazása még kereskedő körökben is „monomania“, a vasuti előfuvar az árúkra mázsás súllyal nehezedik rá, minden preferentialis tarifálás ellenére is. Azonkívül, itt most sajnos elmondhatatlan okokból, a magyar vállalkozó tőkéből hiányzik és a mult kellő időpontjaiban is hiányzott az az intuitio, hogy mily nagy és kedvező conjuncturák kihasználhatása volna békeidőben lehető egy teljesen teljesítőképes Fiume által és közbenjöttével. Hollandia — pedig oly sok gazdasági pendentiaja van még látszólagos világbékek alatt is, hát még a mostani nagy világégésben — minden igyekezetét arra használta fel, hogy a tengeri forgalmat minden lehetőség szerint kihasználja; halódásnak indult kikötői forgalmak éledtek fel, a szomszédos országokkal való vasúthálózatok kiépítése egy hihetetlen

erőfeszítés árán lett szinte tökéletes mértékben megvalósítva és a kis „Pufferstaat“ ügyes tengeri és forgalmi politikával érte el relativ gazdasági függetlenségét más államoktól, a mit Magyarország, nem is olyan megvetően kis belviz-rendszerrel, az irántuk való kereskedelmi és hajózási indolentiával, közlekedéspolitikai hibákkal teli vasuthálózattal, valószínűleg belátható időn belül nem fog gazdasági téren senkivel szemben sem elérni.

Mert nálunk nem az a fontos, hogy a Németországban, Hollandiában és Franciaország északnyugati és középrészeiben áldásosan meglévő harmónia a vizi és vasuti közlekedés között meglegyen és mielőbb meglegyen (vide csatornák hiánya a nagy mozgósításnál Dél fele), hanem az, hogy személyeskedések, egyéni refactia érdekek teljes szabad teret nyerjenek és a merkantilisták és agráriusok „Kleinkrieg“-je legyen az, hogy a vasút és csatornarendszerek vajjon melyik nagy tábor politikáját szolgálja inkább, eo ipso intelligenter, hogy a másik akkor teljes befolyással ellenezze a harmónikus együttműködés megvalósulhatását.

Hollandia a világháborúban? Eddig minden ott történtet csak abban lehet összefoglalni, hogy a kis állam és kikötői nagyon megéreztek a maguk tisztességes neutralitásának súlyát. Ezt a végtelenül jóindulatú, de mindenképpen korrekt neutralitást nagyon kell értékelnünk a háború végén; minden elmaradt hasznót nem lehet majd pótolnunk a nem szerződésekkel hozzánk enyvezett, de tisztességből és kereskedői előrelátásból velünk jóindulatúan semleges Hollandiával szemben; de a Kettős Szövetség kereskedői és a hollandiai közvetítő kereskedelmi forgalomra ráutalt gyárai mindenesetre fogják tudni kötelességüket a vízszontszolgáltatás morális kötelezettségét Hollandiával szemben. Hogy a háborúban oly sokat károsodott Hollandia fogja-e tudni a maga százados continentalis területi aspirációit a Kettős Szövetség diplomatiája segítségével kivinni és biztosítani (Belga—Luxemburg Maastricht-hez, Antwerpen—Liersi vonal Délhollandhoz), az egyelőre nagyon kétséges. Bizonyos mértékű preferentialis vámoknak hollandiai árúkra való engedélyezése Németország részéről már csak azért is helyes volna, mert a háború után bekövetkező nagy szükséglet kielégítések nagy tömegek behozatalát fogják szükségessé tenni és Németország számára nem volna áldozat a vámok lecsökkentéséből származó vámjövedelem csökkenés, ha arról a kettős célról volna szó, hogy az ipari és kereskedelmi szükségletek minimalis vámolás közrejátszásával elégíttessenek ki és a hollandiai és német kereskedelem számára kedvező conjunctura biztosíttassék a vámok leszállítása által. A Holland Oversea Trust angol kényszer szülte és nem az ország kereskedelmi politikája, hanem Angliától függő üzletemberek monopoliumának megtestesülése.

A háború után előreláthatatlan dolgok tömege fog kedvezően és hátrányosan Hollandiára háramlani. A kereskedelem mindenesetre kifogja használni a beálló magas conjuncturát, a mely abban az esetben, ha lesz önálló Belgium, ennek az országnak a restaurálásával csak növekedni fog, jóllehet a holland kereskedelmi körök most félnek annak a favorizálásnak a bekövetkezésétől, melyben a „mártir“ Antwerpent az angol és francia hajózás esetleg részesíteni fogja. Németországgal szemben az eddigi nagymérvű rajnai forgalom mellett még a Mittel-land-Kanal kiépítésével beálló nagy gazdasági (különösen agriculturalis) eltolódások még szorosabbra fogják a holland kikötők forgalmának Nyugatnémetországgal való érdekeltségét és kapcsolatát fűzni.

Bauer Albert Béla.

Források és idevágó művek: a) Rotterdam: Le Port de Rotterdam, 1911. par la Municipalité du Rotterdam; u. a. 1912. „Fairplay“, London, 1913. évfolyam egyes számai a „The freight market“ és a „Rotterdam News“ c. állandó rovatokban. u. a. 1914. 1629. sz. Foreign edition: Special Rotterdam Supplement. b) Amsterdam: The Harbour of A. a Chamber of Commerce and Industry Amsterdam kiadása, 1907. (angol kiadás); Report... of Trade, Shipping and Industry of A. by the Chamber of Commerce & Factories of A. (holland és angol kiadás) 1912. és 1911. Statistische Mededeelingen uitgegeven door het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam: No. 42.: „Overzicht van de Scheepvaart en den Aanvoer van de voornaamste Stapelartikelen in de Haven van Amsterdam.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság.

A lefolyt hetek legkiemelkedőbb eseménye a háborús közgazdaságban a harmadik hadikölcsön kibocsátása volt. Harmadszor fordult a kormány a nemzethez, a háborúhoz szükséges pénzösszegek előteremtése végett, s mint az eddig nyilvánosságra került adatokból látható, ismét az előbbi kölcsön eredményeit meghaladó sikerrel. Ezeket a belföldi kölcsönöket, a háborús közgazdaság legérdekesebb és legtanulságosabb jelenségei közzé kell sorolnunk. Kevés jelenség mutatja a háborúnak a gazdasági életre gyakorolt hatását, mint ezek a kölcsönök. Ekkora összegek belföldön való elhelyezésének lehetősége, az egész művelet könnyed végrehajtása, új jelenségek, amelyek igen értékes anyagot és új alapokat szolgáltatnak úgy a háború, mint a béke közgazdaságának elmélete számára.

Az új kölcsön, mint *Ulmann* Adolf, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója a „Magyar Ipar“ ez évi 42. számában írja, épp oly előnyös feltételeket, illetve épp oly magas kamatozást nyújt az új vásárló közönség részére, mint a milyent a megelőző kibocsátások aláírói élveztek. Ismét 6 százalékos járadékkötvények kerülnek kibocsátásra, melyeknek aláírási ára azok részére, akik október 30-ig fizetik be az ellenértéket, 97 korona 10 fillérben, azok részére, akik október 30-tól november 17-ig fizetik be a kötvényeket, 97 korona 40 fillérben, s azok részére pedig, akik a részletekben történő befizetések kedvezményeit igénybe veszik, 98 koronában van megállapítva. Ezen az aláírási áron kívül kamatok egyáltalán nem fizetendők. A kamatokat a 30, illetve 90 fillér képviseli, amennyivel az utóbb említett két átvételi módozat mellett többet kell fizetni, mint az október 30-ig történő átvétel esetén. A járadék tehát ismét 6%-ot meghaladó kamatjövedelmet biztosít tulajdonosának, amely kamatozás 1921. május elseje előtt az állam részéről nem csökkenthető és azontul is csak olyképpen, hogy az állam azoknak a kötvénybirtokosoknak, akik a kölcsön kamatlábanak leszállításába bele nem egyeznek, a fentemlített áron vásárolt címle-

tekért a teljes névértéket fizeti vissza. A kölcsön kötvényei, épp úgy, mint az első és második hadikölcsön 6°/o-os címletei, zároltan is jegyezhetők és az aláíró, aki az ilyen módon zárolt kötvényeit öt éven át megtartja, azt a jogot nyeri, hogy a hatodik év végére a járadékot névértéken való visszafizetésre felmondhatja, a mely esetben az általa az aláíráskor befizetett 97 korona 10 fillér helyett 100 koronát kap vissza. Ezt az árfolyamkülömbözetet tekintetbe véve, a járadék mintegy 6²/₃^o/o kamatozást biztosít az aláírónak.

A kölcsön végleges eredménye még nem tudható. Nem kétséges, hogy teljes sikerrel fog járni, s hogy a végösszeg ismét nagyobb lesz, mint a megelőzőé. A siker érdekében a pénzügyminiszter megengedte, hogy a hadikölcsön céljaira, az 1914. augusztus 1-e előtt elhelyezett takarékbetétek 50°/o-a a jegyzett összeg 50°/o-a erejéig igénybevehető.

Időközben a pénzügyminister kiadta a második kölcsön eredményéről szóló jelentést és statistikát közölt arról, hogy a kölcsönt kik jegyezték. A statitika szerint a kis jegyzések (50—99.50 koronáig) száma 367.300 volt, értéke 372 millió korona; a közép nagyságú jegyzések (10.000—99.950 koronáig) száma 17.400 volt, értéke 347.3 millió korona; a nagy jegyzések (100.000 koronától feljebb) 1.300 volt, értéke 414 millió korona. Az előbbi kölcsönhöz hasonlítva érdekes változások észlelhetők a második műveletnél, amennyiben a kisjegyzések összege 330 millióról 372 millióra emelkedett, a középjegyzések 332 millióról 347,300.000 koronára, a nagyjegyzések összege 510 millióról 414 millióra csökkent.

Az élelmiszerellátás terén fontos intézkedés volt a *gabona- és lisztkészletek requirálásának* elrendelése. A kormány tudvalevően 2.075/915. sz. rendeletével az 1915. évi buza-, rozs-, kétszeres-, árpa- és zabtermést zár alá vette. Ez a rendelet kimondotta, hogy a vásárlásra jogosítottak november 1-ig vehetnek a termelőtől gabonát. November 1-én tehát a kormánynak a közszükségletek fedezésére szükséges gabona- és lisztkészletek biztosítása céljából intézkednie kellett. A új rendelet kimondja, hogy november 1-től kezdve senkinek sem szabad gabonát eladni, csak a közérdekből szükséges mennyiségek beszerzése céljából a Hadtermény részvénytársaságnak. November 25-én minden birtokosnak meg kell állapítani a gabona- és lisztkészletét és november 28-áig be kell jelentenie. Ez a kötelezettség mindenkire vonatkozik, akinek gabona- vagy lisztkészlet van a birtokában, a nem termelőre is, tehát jogi személyekre, vállalatokra, hatóságokra is. A bejelentés kötelezettsége nem gátolja a készlet birtokosát abban, hogy készletét december 25-ig a Hadtermény részvénytársaságnak a maximális áron eladhassa. A ki azt elmulasztotta, december 25-e után köteles készletét a maximális árnál

4 koronával alacsonyabb áron a Haditermény részvénytársaságnak átadni. A készletből a termelő csak annyit tarthat vissza a házi és gazdasági szükségletek fedezésére, a mennyit az eddigi rendeletek engedélyeznek.

Ugyancsak ez a rendelet intézkedik a bab-, borsó- és lencsekészletek bejelentéséről és requirálásáról, a gabona- és liszt requirálására vonatkozó rendelet intézkedéseivel hasonló módon.

A gabona-lisztrequirálás elrendelésének eredményei e sorok írásakor még nem kerültek nyilvánosságra. Az önkéntes följajánlások szaporodtak ugyan az alacsonyabb áron való requirálás hatása alatt, de a készletek még mindig nagyok és a Hadi Terményrészvénytársaság nem bírja a szükségletet kielégíteni, mert nem kap elég gabonát. Valószínű, hogy a tömeges följajánlása a készleteknek a requirálás előtt néhány nappal fog bekövetkezni, ami a forgalom lebonyolítását meg fogja nehezíteni. Aggodalom merült föl abban az irányban is, hogy a kereslet nem biztosítja a szükségletek akadálytalan kielégítését, mert a december 25-iki requirálás járó munka sokáig elhúzódik s közben zavarok fognak beállni a szükségletellátásban.

Egy másik rendelettel az idei *tengeri termés* zár alá vételéről és forgalombahozatalának szabályozásáról intézkedett a kormány. Egy másik rendelettel megállapította a *burgonya maximális árát*. A megállapítás itt nem egységesen történt, az ár időszakonként változik és 9 és 11 korona között hullámzik. A takarmányárak folyvást tartó emelkedésének megszüntetése végett a kormány megállapította a *takarmányfajták* maximális áraig. Az árakat az egyes takarmányok tápláló értéke alapján határozták meg; a tápértéket az élettani intézet állapította meg.

Érdekes rendelete a kormánynak, amelyben *fogyasztási cukorért* követelhető árakat szabályozza a nagykereskedői és a kiskereskedői forgalomban. Ez az első rendelet a kis forgalom árait országosan megállapítja. A rendelet szerint a fogyasztási cukor ára a nagykereskedői forgalomban métermázsánként két koronával lehet magasabb a gyári alapárnál, a melyeket a rendelethez csatolt táblázat sorol föl. A kisforgalomban az ár kijogrammonként nyolcz fillérrel magasabb lehet a nagykereskedelem számára megállapított árnál; a nagykereskedelmi árba nem számítható be a nagykereskedő által fizetett fuvardíj.

A *talajművelő gépek* közcélokra való esetleges igénybevételének biztosítása céljából a kormány elrendelte azoknak zár alá vételét és szabályozta használatukat.

A hadsereg felszerelési cikkeinek előállításához szükséges nyersanyagok biztosítása végett a kormány több intézkedést tett. A fémanyagok biztosítása érdekében rendelkezett a *háztartásokban használt nikkelt*,

réz-, tompak- és réztárgyaknak requirálása iránt és ezzel egyidejűleg meghatározta a réz- és nikkelárúk pótlására szolgáló vasárúk maximális árait; elrendelte továbbá *egyes meghatározott fémek és ötvözetek* készleteinek hadicélokra való igénybevételét és szabályozta a korábbi rendelettel (3820/20 – b) igénybevett fémanyagoknak az átvevő bizottsághoz való szállítását. A háztartási fémtárgyak requirálása ijedelmet okozott egyes iparágakban, a melyekben a fémtárgyak nélkülözhetlenek és nehezen pótolhatók. Ezek, főként a vendéglős- és kávésipar, egy értekezleten ki is fejezték aggodalmukat és ott kérelmet intézték a kormányhoz, hogy a requirálásnál legyen tekintettel az iparosok és kereskedők érdekeire. A *textilnyersanyagok és félgyártmányok* biztosítása végett a kormány elrendelte a pamut- és pamutfonál és pamutárú készletek bejelentését, korlátozta a pamut földolgozását és szabályozta a pamut forgalombahozatalát; elrendelte továbbá a pamutfonálból vagy vegyesen pamut- és lenfonálból készített szövött- és kötszövött kelmék készleteinek bejelentését és hogy szeptember 20-tól kezdve az angol hatvan finomsági számnál vastagabb pamutfonalat csak a katonai igazgatás vagy más hatóság megbízása alapján és csak a rendeletben felsorolt célokra szabad fölhasználni. Eltiltotta továbbá pamutárúk előállítását háztartási cikkek, asztalneműek és több, a rendeletben felsorolt cikkek számára. A *len* forgalombahozatalát is szabályozta a kormány és meghatározta a maximális árait. A *kender* legmagasabb árát is megállapította a kormány, a *gyapjúkészleteket* lefoglalta és a gyapjú árát újból megállapította.

A háborús állapotnak egyik érdekes társadalompolitikai kérdése volt a hadbavonult magántisztviselők, kereskedelmi és ipari alkalmazottak szolgálati viszonyának rendezése. Az érdekeltség behatóan foglalkozott ezzel az úgy a munkaadókat mint a munkásokat egyaránt érdeklő kérdéssel, az érdekképviseltek közös tanácsa fölterjesztést is intézett a kormányhoz, melyben javaslatot tett a problema megoldására nézve. A kérdés elintézését nyert a kormány erre vonatkozóan kiadott rendeletével, melynek legfőbb intézkedései a következők:

Oly kereskedősegédeknek, továbbá ipari és kereskedelmi vállalatok oly tisztviselőinek szolgálati szerződése, a kik 1914. július 25-én már az időpont előtt kötött szolgálati szerződésük alapján végleges szolgálati viszonyban állottak és a háború ideje alatt katonai szolgálatot teljesítenek, a háború befejezéséig, illetőleg katonai szolgálatuknak végleges megszűnéséig szünetel.

Ezeknek az alkalmazottaknak szolgálati szerződésük katonai szolgálatának végleges megszűntével újból hatályba lép és a munkaadó azt csak ez időpont után és csak a törvényben illetőleg a szerződésben megállapított módon szüntetheti meg.

Ha azonban oly szolgálati szerződésről van szó, a mely szerint a felmondási idő bármelyik fél javára a törvényes felmondási időnél hosszabb felmondási időhöz nincsen kötve és a mely szerződés alapján az alkalmazott 1914. július 25. előtt legalább négy hónapot nem töltött még tényleges szolgálatban a munkaadó a szerződés újból hatályba léptének időpontjában, de tényleges szolgálat újból megkezdése előtt a szolgálati viszonyt a törvényben, illetőleg a szerződésben megállapított felmondási idő felének megtartásával is megszüntetheti.

Oly munkaadóval szemben, aki üzemet a háborús események következtében beállott vagyoni romlása miatt megszüntette, az alkalmazott fenti követeléseit nem érvényesítheti.

A rendelet hatálya nem terjed ki oly alkalmazottakra, a kik alárendelt munkákra alkalmaztattak.

Sz.

India helyzete a világkereskedelemben.

Az angol közvéleményben a háború hatása alatt feléledt az a régi vágy, hogy az egész nagy angol birodalom szorosabb kötelékekkel kapcsoltsák össze. Sokan úgy képzelik ezt, hogy Anglia a mai háborúból olyan egységesen fog kikerülni, mint Németország az 1870 - 71-es háborúból. Ez az egységesség e hatalmas birodalom nagy szétdarabolt-ságánál fogva csakis a szorosabb vámkötelékben nyilvánulhat meg. Ez a mozgalom erősen veszélyezteti India ma teljes mértékben fennálló kereskedelmi szabadságát. Súlyosbítja ezt a helyzetet az a körülmény, hogy az új britt kabinet határozott imperialistikus irányzatot követ. Annak is nagy jelentősége van, hogy a kormányban két olyan államférfi van, a kik már viselték az indiai alkirály méltóságát. Mindezekből a körülményekből arra lehet következtetni, hogy India kénytelen lesz differentialis vámokat behozni az anyaország javára, épp úgy, mint ezt már régebben Kanada, Ausztrália és Délafrika megtette.

Nagy népességénél fogva (315 milliónyi lakossága majdnem akkora, mint egész Európáé) Brit-India úgyszólván első piacza a világnak. Minél jobban kiépítik a vasutakat, annál inkább fokozódik e hatalmas piac felvevő képessége. Az utolsó tíz évben India kereskedelme megkétszereződött, úgy, hogy kereskedelmének aránylagos fejlődése meghaladja az anyaországét. Az utolsó három évben így alakult India külkereskedelme:

	Behozatal m i l l i ó	Kivitel m á r k á k b a n	Összesen
1911	2.299	2.951	5.250
1912	2.623	3.254	5.878
1913	2.809	3.459	6.559

A kiviteli árúk tekintetében az utolsó évtizedben teljes változás állott be. Mig előzőleg főleg gyökereket, indigót, kalikot, selymet, elefántcsontot stb. exportáltak, addig ma már a tömegárúk dominálnak, mint a milyen a rizs, a búza, hüvelyesek, gyapot, jute stb. A kivitel igen sok államba irányul, a behozatalt azonban majdnem teljesen Anglia dominálja. Anglia részesedése a bevitelben 63⁰/₀ volt 1913-ban, Németországé ezzel szemben csak 6·4⁰/₀. A fontosabb, India kereskedelmében részes államok a következő arányokat mutatják (1913-ban):

	Behozatal Indiába 1.000 font sterlingekben]	Kivitel Indiából
Anglia	67.623	40.433
Angol gyarmatok	7.227	25.295
Németország	6.869	16.576
Egyesült-Államok	3.469	12.527
Japán	2.711	12.473
Franciaország	1.453	10.503
Ausztria-Magyarország]	2.352	4.835
Belgium	2.029	8.758

Mig Anglia Indiából 828 millió márká értékű árút vásárolt, addig 1.386 millió márká értékűt szállított oda, úgy, hogy Anglia javára 558 millió márkás többlet mutatkozik. Megfordítva áll a helyzet Németországnál. Németország kivitele Indiába 140 millió márká, behozatala onnan azonban 339 millió márká, vagyis Németország 199 millió márká erejéig adósa Indiának évente. Éppen ilyen a többi államok helyzete is Indiával szemben.

(p. p.)

A lyoni selyemszövő-ipar 1914-ben.

A lyoni kereskedelmi kamara évi jelentései szerint az ottani selyemszövő-ipar az elmúlt nyolcz évet illetőleg a következő adatokat mutatta. Az évi termelési eredmény volt millió francban kifejezve:

1907-ben	446·1
1908-ban	406·0
1909-ben	437·1

1910-ben	454·2
1911-ben	399·2
1912-ben	412·0
1913-ban	467·7
1914-ben	324·4

Hogy a francia selyem- és bársonyszövő-iparra vonatkozó adatok állandósíthatók legyenek, a lyoni számadatokhoz hozzáadták a St-Etienneben, Toursban, Picardiában és a Roubaixben előállított szövetekre vonatkozó adatokat is. Az itt felsorolt termelés értéke normalis időkben 20 millió francra tehető. Magában St-Etienneben 1914-ben 6·2 millió franc értékű félselyemszövetet állítottak elő és Picardia termelése, főleg könnyű mousseline árú, a mely a háború folytán nem igen szenvedett, 4—6 millióra becsülhető.

A lyoni selyemszövés productiója főleg a következő fontosabb tételekből adódik:

	1914.	1913.
	millió franc	
Tiszta selyem sima szövet	98·2	142·7
„ „ mintás szövet	21·6	37·5
„ „ fémszálas szövet . .	6·0	10·0
Fél „ sima „ . .	44·6	61·2
„ „ mintás „ . .	5·0	9·2
Musseline	33·0	47·0
Krepp	35·0	48·0
Tüll	12·0	18·0
Gaz és grenadin	6·0	8·0
Bársony és plüs	34·7	40·5
Butorszövet	0·7	1·1
Csipke és csipkefélék	6·0	10·0
Paszományczikkék	15·4	24·5
Műselyemárúk	2·5	4·0

A termelés csökkenése észlelhető az összes ipari csoportokban, ha nem is valamennyi egyforma mértékben szenvedett. A lyoni statisztika megerősíti azokat a kedvezőtlen híreket, a melyek a háború kitörése óta a francia selyemszövőiparra vonatkozólag szárnyra kaptak. Az a feltevés, hogy a francia selyemipar, a melynek a háború alatt minden forrás rendelkezésére áll és a melynek számára úgy, mint annakelőtte, az összes piacok nyitva vannak (Németország, Ausztria, Magyarország és Belgium a francia selyemtermelésnek alig 10⁰/₀-át veszi fel), rendszeren tovább fog dolgozni és ki fogja tölteni a német ipar helyét, nem vált be. A francia mozgósításnak rendkívül messzemenő igényei, kapcsolatban egyéb nehézségekkel, a lyoni selyemgyártás üzemét jórészt

megbénították. A lyoni statisztika ugyancsak közvetett értesülést nyújt, mert az egész 1914-ik esztendőről szól. Világosabban szólnak a külkereskedelmi statisztika adatai, bár itt meg az a körülmény veendő figyelembe, hogy a háború óta a kiviteli üzlet a termeléshez arányitva nagyobb szerepet játszik, mint azelőtt. A legfontosabb kiviteli tételek némelyikére a számadatok a háború előtt és után következőleg alakulnak:

	január 1—júl. 31.	augusztus 1—decz. 31.
	f r a n c	
selyemszövetek	113,373.000	41,230.000
félselyemszövetek	40,380.000	13,338.000
selyem és félselyemszalag (bársonyszalag nélkül)	24,047.000	12,687.000
tüll és csipke	18,296.000	4,695.000
postacsomag-kivitel	22,330.000	1,301.000

Mig az összes országokba, főleg Angliába, a francia selyem fő-exportpiacára irányuló lyoni selyemkivitel lényegesen csökkent, azalatt az Egyesült-Államok rendelkezései tetemesen szaporodtak.

A világ műtrágyatermelése.

A római nemzetközi mezőgazdasági intézet adatai szerint következőleg alakul a műtrágyák kereskedelmi világforgalma: A világproductió így adódik az egyes államok termeléséből:

	Superphosphatok		Thomas-salakok	
	1912	1913	1912	1913
	t o n n á k b a n			
Németbirodalom	1,718.000	1,818.700	2,110.000	2,250.000
Ausztria-Magyarország	250.000	265.000	92.000	100.000
Belgium	450.000	450.000	534.000	655.000
Északam. Egyesült-Államok	3.248.000	3.248.000	—	—
Spanyolország	210.000	255.000	—	—
Franciaország	1,950.000	1,920.000	679.000	700.000
Nagybritannia	840.000	820.000	400.000	404.000
Olaszország	1,019 266	972.494	20.000	20.000
Németalföld	305.800	—	—	—
Portugál	110.000	126.000	—	—
Svédország	168.478	—	14.978	16.821
Luxemburg	—	—	253.000	250.000

A Chili salétrom tekintetében következő érdekes adatok állanak rendelkezésünkre:

	1913	1914	Különbség
	t o n n á k b a n		
A termelés volt	2,783.440	2,471.351	— 312.089
A kivitel volt :			
Európa és Egyptom	2,028.426	1,240.085	— 788.341
Egyesült-Államok	633.404	541.787	— 91.617
Különböző országok	87.411	72.170	— 15.241
Összesen	2,749.241	1,854.042	— 895.199

Felhasználásra történt szállítások :

	1913	1914	Különbség
	t o n n á k b a n		
Európában július 31-ig	1,444.423	1,607.163	+ 162.740
Egyesült-Államokban decz. 31-ig	568.986	487.703	— 81.283
Különböző országok decz. 31-ig	87.411	72.170	— 15.241
Készletek a chilei parton decz. 31-én	507.769	1,109.219	} + 640.771
Uszó készletek a chilei parton deczember 31-ig	—	39.321	

Figyelemreméltó a nagy termeléseszkökenés az elmúlt évben, a mig nagyobb csökkenés a kivitelben és a chilei partokon levő készleteknek ezzel összefüggő növekedése. 1914. június végén ezek 776.260 tonnával szerepeltek, szaporodásuk év végeig 372.280 t-ról 1,148.540 t-ra ment. Érdekesek a calciumcyanamid világtermelésére vonatkozó adatok is :

	1912	1913	1914
	t o n n a		
Németország	22.000	24.000	(36.000) ¹⁾
Ausztria-Magyarország	5.000	7.500	(24.000)
Amerikai Egyes.-Államok	(14.000)	31.006	(64.000)
Franciaország	(7.500)	(7.000)	(7.500)
Olaszország	10.304	14.982	22.500
Japán	5.199	(7.500)	(7.500)
Norvégia	13.892	22.111	(23.500)
Svédország	6.043	17.000	(17.000)
Svájc	(7.500)	(7.500)	(7.500)
Összesen	(91.438)	(139.093)	(209.500)

¹⁾ A zárjelben levő számok a gyárak termelőképességét jelezik, a többi számok a tényleg megállapított termelést mutatják.

A munkaközvetítés szabályozása Ausztriában.

Az ausztriai általános munkaközvetítő intézetek országos szövetségünk elnöksége június 24-én megvitatta azokat az alapelveket, a melyek szerint a munkaközvetítés Ausztriában szabályozandó volna. Az összes figyelembejövő kérdések megvitatása után a szabályozásra nézve a következő alapelvekben egyeztek meg:

1. A mennyiben nem történik országos (tartományi) törvények alapján vagy államilag megfelelőnek elismert módon megfelelő intézményekről gondoskodás, a közigazgatás által nyilvános munkaközvetítő helyek lesznek egységes alapelvek szerint létesítendőek. Ezek a közvetítők általánosak lennének, azaz tevékenységük kiterjedne a munkák és szolgálatok minden nemére és egymással összeköttetésben kellene, hogy álljanak.

2. Tizenötezer lakosnál nagyobb helyeken a községeknek kellene munkaközvetítőket létesíteniök.

A mennyiben nem szabályoztatik már e kérdés tartományi törvény által, a tartományi fővárosban létező munkaközvetítő tekintendő az illető tartományra nézve fő-munkaközvetítő intézetnek.

3. A demobilizálás idejére a legközelebb fekvő főmunkaközvetítő intézetnek kell a katonai leszerelő állomások székhelyein jelentkezőhelyeket létesíteni, a mennyiben az illető helyen nyilvános munkaközvetítő nem működik.

4. A mezőgazdasági vándormunkások közvetítésére külön szakmunkaközvetítő hely létesítendő Bécsben.

5. A munkaközvetítők mellé tanácsadó szakszervek lesznek rendelőek.

6. A munkaközvetítés díjtalanul történik. Ezen elvet nem érintik ama kis regieköltségek, a melyeket beszédnének.

7. A közvetítőhelyek költségeihez az állam, a tartományok és községek hozzájárulnának.

8. A nyilvános munkaközvetítők posta-, táviró- és távbeszélődíjai elengedendők vagy államilag megtérítendőek lesznek.

Munkakeresőknek a munkaközvetítő intézet kiutalására szabad utazás biztosítandó az állami és tartományi vasuti útvonalakon a végből, hogy új munkahelyeikre mehessenek. Ha az állást a munkás hibáján kívül el nem foglalhatja, szabad vissza- vagy továbbutazást is biztosítani kell számára.

9. A munkaközvetítő intézetek minden egyenes adózástól mentesítendőek.

10. A 8. és 9. pont alatt említett kedvezményekben részesítendőek volnának a már fennálló közhasznú munkaközvetítő intézetek is. Az itt ajánlott szabályozás végrehajtása után további engedélyek iparszerű munkaközvetítésre kiadhatók nem lesznek és a felszabaduló engedélyek bevonandók.

A szabályozás sürgősségét a tanácskozmány általában hangsúlyozta és a birodalmi szövetség elnöke Schwiedland bizatott meg, hogy a felsorolt alapelveket a kormány előtt képviselje.

Oroszország külkereskedelme 1915. év első felében.

Az orosz vámkormányzat közzétette európai Oroszország külkereskedelmének adatait az 1915. év első feléről. Ez adatok szerint volt a

k i v i t e l	(milliárd rubeleekben)		
	1913-ban	1914-ben	1915-ben
élelmiszerekből	296·7	391·1	51·9
nyersanyagokból és félgyártmányokból	237·8	259·1	34·9
élő állatokból	15·5	11·9	—
iparczikkekből	14·1	15·5	8·1
összesen . . .	564·1	677·6	94·9

b e h o z a t a l			
élelmiszerekből	51·9	84·0	33·1
nyersanyagokból és félgyártmányokból	282·1	359·9	78·2
élő állatokból	208·4	265·0	70·3
összesen . . .	564·0	710·2	181·2

A mint ezen adatokból látható, a külkereskedelmi forgalom összege, a mely az 1914. évben 1.128 millióról 1.387 millió pudra emelkedett, 1915. évben 276 millióra esett vissza. Ezzel szemben azonban a kereskedelmi mérleg 86 millió activát mutat fel az ország javára. Korántsem szabad azonban azt hinni, hogy ez az activa az ország gazdasági helyzetének javulásával van összefüggésben. Jelen esetben csupán azt mutatja, hogy Oroszország izoláltsága folytán nem tudott a külföldről annyi árut behozni, a mennyire tényleges szükségletének fedezéséhez szüksége lett volna.

Származási országok szerint külkereskedelmi forgalma így oszlik meg

K i v i t e l	1913-ban	1914-ben (1.000 rubelekben)	1915-ben
Anglia	98.445	118.150	30.220
Franciaország	40.648	47.038	2.371
Románia	9.156	10.798	1.433
Svájc	3.731	4.979	1.295
Szerbia	400	87	909
Norvégia	2.570	3.379	334
Dánia	13.185	14.315	259
Egyesült-Államok	5.736	7.962	156
Olaszország	29.740	35.682	52
Németország	195.727	219.459	—
Hollandia	55.600	75.980	—
Belgium	23.508	42.862	—
Ausztria-Magyarország	33.295	36.414	—
Törökország	16.135	12.051	—
Spanyolország	3.316	6.068	—
Egyiptom	4.169	3.855	—
Finnország	22.307	23.589	57.422
B e h o z a t a l			
Anglia	76.760	94.342	59.461
Egyesült-Államok	37.684	66.675	16.849
Németország	283.716	352.164	13.783
Svédország	9.246	7.092	12.167
Kína	7.416	7.596	6.918
Franciaország	26.970	36.206	6.011
Japán	260	1.273	5.555
Hollandia	9.611	13.500	3.690
Olaszország	8.304	13.149	3.607
India	17.388	19.690	3.420
Dánia	7.589	6.923	2.166
Svájc	2.272	3.027	1.232
Norvégia	3.545	4.238	966
Románia	1.026	1.268	827
Bulgária	21	37	801
Ausztria-Magyarország	10.012	19.987	708
Törökország	8.290	7.895	484
Finnország	23.426	28.151	34.615

Oroszország forgalma ezek szerint Anglia után a legélénkebb Németországgal volt a háború előtt. Feltűnhet az a körülmény, hogy 1915-ben még a három ellenséges országból behozatal van feltüntetve, a mi úgy magyarázható meg, hogy a statiskai felvételre az árú csak akkor kerül, ha a raktárt elhagyta és nem akkor, a mikor a vámhatárt átlépte, úgy, hogy ezek az árúk már a háború kitörése előtt lettek beraktározva. A Finnországon át való forgalom 60%-kal emelkedett. (p. p.)

Az első háborús év államadósságai.

A »Bank-Archiv« utolsó számában dr. St. Jacobi érdekes összeállítást közöl az első háborús év államadósságairól. Felhasznált minden adatot, a melyek a háborútviselő és a semleges államok állami pénzügyeire vonatkoznak és a melyek hozzáférhetők voltak. Ezen adatok szerint az első háborús évben a legnagyobb pénzszükséglete Angliának volt: 25.3 milliárd márka. Ehhez hozzá kell még számítani a britt kolóniákban felvett tőkéket 2.2 milliárd márka értékben, a mi összesen tehát 27.5 milliárd márkát tesz ki. Anglia után Oroszország következik 16.8 milliárd márkával. Harmadik helyen Franciaország áll 13.9 milliárd márkával és csak azután jön Németország 13¹/₂ milliárd márka hadikölcsönrel. Az összes új — háborús célokat szolgáló — kölcsönök, melyek 1914. év augusztusától 1915. év júliusáig vétettek fel, hadviselő felek részéről 81.7 milliárd márkát tesznek ki, a semlegesek részéről 3.8 milliárd márkát, összesen 85.5 milliárd márkát. A hadviselő felek közül a központi hatalmakra jut 20.5 milliárd márka, az összesnek 24⁰/₀-je, ellenségeinkre 61.2 milliárd márka, vagyis 76⁰/₀.

Érdekes annak a megállapítása is, hogy ez egyes országok mennyiben vették igénybe a külföld pénzügyi segítségét, jobban mondva, mennyiben nyújtottak segítséget más államoknak. Így Németország nem kapott sehonnan sem pénzügyi segítséget, de adott az osztrák-magyar monarchiának 800 millió márkát. Mig ezzel szemben Franciaország, a »világ bankára« 1.400 millió márkát kölcsönzött külföldről s ő maga mindössze 800 milliót adott kölcsön, tehát egy 600 millió plusz marad terhére. Anglia barátainak és a hozzá barátságos semlegeseknek 4 milliárd márkát hitelezett. Az Egyesült-Államok pénzemberei eddig kb. 1 milliárd márkát adtak kölcsön ellenségeinknek. Az új kölcsönökre fizetendő évi kamatok a központi hatalmakra nézve 1.050 millió márka évi terhet jelentenek, az ellenséges országoknak 2.180 millió márkát.

A háborús pénzszükséglet természetesen az államadósságok képét egészen megváltoztatta. Ha a háború első évének államadósságait hozzászámítjuk a régiekhez, úgy a következő képet kapjuk az egyes államok államadósságairól: Anglia 63.8 milliárd márka, Franciaország 40.6 milliárd márka, Oroszország 35.9 milliárd márka, Németország 34.4 milliárd márka, Ausztria-Magyarország 23.2 milliárd márka. Az összes hadviselő államok államadósságai a háború első évének végén 224 milliárd márkát tettek ki, a mi azt jelenti, hogy a világháború első évében az összes államadósságok 57 percenttel emelkedtek.

(p. p.)

A háború hatása Japán külkereskedelmére.

Japán külkereskedelmére is nagyon kedvezőtlen hatással volt a háború, különösen ez év első három hónapjában, később azonban javult a helyzet. A kivitel lényeges emelkedést mutat a mi különösképen a nagy hadianyag megrendelésekre vezethető vissza. A behozatalban nagy csökkenést állt be. Más években az év első hónapjaiban a behozatal jóval felülmulta a kivitelt, ez évben épen a megfordítottja volt ennek, mint azt a következő, az elmúlt három év, első három hónapjára vonatkozó adatai mutatjuk:

	import	export
1913	190,474.648 jen	188,432.703 jen
1914	193,973.717 »	154,257.215 »
1915	127,237.962 »	140,683.047 »

1913-ban és 1914-ben a behozatal jóval felülmulta a kivitelt. 1915-ben a behozatal már kisebb, mint a kivitel, még pedig 13 millió jennel. Az elmúlt évvel szemben a behozatal 71 millió jennel esett vissza, a mi nagyrészt a Németországból való import elmaradásának következménye. Németországból különösen festőanyagot és gyapjúárúkat vett nagy tömegben Japán. Nagy a csökkenés a gyapot behozatalában. Az export a múlt évvel szemben 13 millió jen visszaesést mutat, dacára a nagy hadiszállításoknak. A fontosabb cikkek forgalmát a következő táblázat mutatja:

	K i v i t e l :		
	1913-ban	1914-ben	1915-ben
Gyapjú	4,716.000	3,810.000	5,982.000
Nyersgyapot	71,125.000	83,994.000	56,646.000
Gyapjszövetek	3,099.000	2,516.000	1,111.000

	B e h o z a t a l :		
	1913-ban	1914-ban	1915-ben
Selyem	6,431.000	8,502.000	9,499.000
Gyapotszövet	7,427.000	9,111.000	8,691.000
Selyemhulladék	3,408.000	2,791.000	810.000
Nyersselyem	35,537.000	39,692.000	23,018.000
Gyapotpamut	18,442.000	24,862.000	15,977.000
Selyemkendők	1,045.000	581.000	436.000
Törülközők	620.000	788.000	528.000
Alsóruha	1,326.000	1,807.000	1,308.000

(p. p.)

A háború és az európai országok jegybankjai.

A „Kursblatt der Schweizerischen Kreditanstalt“ augusztus 30-iki száma erről a kérdésről érdekes tanulmányt közöl, a melyből kiemeljük a következő adatokat: Mint előre lehetett számítani, a háborús állapot beálltával, a mikor a kisebb hitelintézetekkel szemben minden bizalom szinte teljesen eltűnik, a jegybankok igénybevétele óriási méretekben fokozódott. Hogy a rendkívüli hiteligényeknek és annak, hogy érczkészletüket megőrizhessék, megfelelhessenek, a jegybankok minden országban rögtön a háború kitörésekor feloldattak azon kötelességük alól, hogy bankjegyeiket aranyra váltsák be. Az egyedüli jegybank, a mely ez alól kivételt képez, a Bank of England volt. Angolországra (vonatkozólag még külön ki kell emelni, hogy az angol kormány által a háború idejére behozott állampapírpénz (treasury notes) szintén aranyra volt konvertálható. Ezért ugyancsak az angol banknak az aranykészletei szavatoltak. Franciaországban, a hol a többi országokkal ellentétben, a bankjegyforgalom törvényileg számszerint van megállapítva, ez a contingens (mely békében a törvény szerint 6·8 milliárd francban volt megállapítva), felemeltetett a háború elején 12, később májusban 15 milliárd francra. Sokkal kisebb jelentősége volt a mostani háború gazdasági viszonyaiban a német törvénynek, a mely a német birodalmi banknak megengedi, hogy a törvényben megállapított contingensen felül kibocsátott bankjegyek után fizetendő kamatot a háború tartama alatt ne szolgáltatassa be. Ennek a törvénynek nem volt olyan nagy jelentősége, mert a háború előtti időben sem korlátoztatta magát a német birodalmi bank contingensen felül kibocsátott bankjegyek után fizetendő adó által. A további törvényhozási intézkedések közül csak azok említésreméltók, melyek az aprópénzhiány megszüntetése céljából kis értékű bankjegyek kibocsátására jogosítják fel a jegybankokat. A svájci nemzeti bank kénytelen volt 20, 10 és 5 francos bankjegyeket kiadni, a német birodalmi bank főleg 20 márkásokat, az osztrák-magyar bank pedig 2 koronás bankjegyeket bocsátott ki. Az angol bank egy font sterlinges és 10 shillinges papírpénzeket hozott forgalomba a már említett állami papírpénzek mellett. A francia jegybank 25, 20 és 5 francos bankjegyeket bocsátott ki. A bankjegyforgalom állami papírpénzek kibocsátása által egészített ki, mint jeleztük már, Angliában, de azután Németországban is, a hol 1911. márczius 22-én hozott törvény értelmében a birodalmi pénztárjegyek összegét 240 millióról 360 millióra emelték fel és rögtön meghatározták, hogy a 240 milliót meghaladó birodalmi pénztárjegyek

ércpénz, vagy kölcsönkötvények útján fedezendő. A svájci szövetségi tanács az 1914-ik évi augusztus 14-ik szövetségi határozat szerint átadott a svájci nemzeti banknak egyelőre 30 millió franc értékű kényszerárfolyammal ellátott szövetségi pénztárjegyet 20, 10 és 5 francos szelvényekben, a melyeknek a beváltásáért a szövetségi állampénztár mellett a nemzeti bank is szavatol. Valutapolitikai szempontból igen nagy jelentősége volt annak az intézkedésnek, a melyet egyik állam sem mulasztott el, annak t. i., hogy azonnal a háború kitörésekor megtiltotta az aranynak kivitelét, csupán a jegybankokat hatalmazva fel arra, hogy a közérdekből feltétlenül szükséges aranykivitelét lebonyolítsák. Nagyon fontos, sőt döntő jelentőségű intézkedés volt a jegybank-ügy terén az osztrák-magyar bank bankactájának a felfüggesztése úgy Ausztria, mint Magyarország részéről, miáltal a kormányok egész egyszerűen felhatalmaztattak arra, hogy „rendkívüli intézkedéseket tegyenek a bank üzleti vezetésére vonatkozólag és hogy ebből a célból eltérjenek az érvényben levő alapszabályoktól”. Mindenekelőtt az eddigi bankjegyfedezeti előírás változott meg, mely szerint a bankjegyforgalomnak legalább $\frac{2}{5}$ részben törvényes ércpénzzel kell fedezve lenni, a mennyiben megadták a banknak azt a jogot, hogy nagyobb bankjegymennyiséget bocsásson ki, mint a mennyi a $\frac{2}{5}$ -ös fedezeti rendszernek megfelel, ha e mennyiség bankszerűen vagyis az osztrák fölfogás szerint váltókkal, devisákkal és értékekkel van fedezve. A háború kezdetén felfüggesztették továbbá a banknak azt a köteleességét, hogy hetenként kimutatást közöljön úgy, hogy lehetetlen képet nyerni arról, hogy az osztrák-magyar banknak jelenleg milyen a helyzete. Julius végén követte az osztrák-magyar bank példáját a francia bank is és ő is megszüntette a heti kimutatások kiadását, de október elejétől kezdve újra közli mérlegének legfontosabb tételeit. 1915. kezdetétől pedig már a teljes kimutatásokat közli. Az európai jegybankoknál az utóbbi években általában az a törekvés tapasztalható, hogy érckészletüket minél nagyobb mértékben szaporítsák, a mint azt a következő kimutatás mutatja:

A jegybankok érckészlete.

	Svájci Nemzeti Bank				
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	84	140	171	192	263
Évi átlag . . .	58	136	173	194	212
Minimum . . .	33	125	166	182	186
Maximum . . .	84	144	182	202	263

Német birodalmi bank

	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió márka)				
Év végén . . .	704	915	1.008	1.447	2.130
Évi átlag . . .	843	1.046	1.129	1.351	1.716
Minimum . . .	679	910	989	1.082	1.489
Maximum . . .	985	1.152	1.238	1.540	2.130

Banque de France

	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	3.615	4.393	4.019	4.158	4.514
Évi átlag . . .	3.674	4.524	4.036	3.972	—
Minimum . . .	3.556	4.371	3.907	3.316	—
Maximum . . .	3.797	4.631	4.110	4.175	—

Ezekhez a számokhoz meg kell jegyeznünk, hogy Németországban hozzájárult a fenti aranykészlethez az aranyérmékben lévő úgynevezett hadikincs 120 millió márka értékben, valamint az 1913. évi július 3-iki törvény értelmében létesített „aranytartalék“ 85 millió márka értékben, melyet a birodalmi bank pénztárába utalták át. A francia bank érczkészletének megnövelése annyiival súlyosabban esik a mérlegbe, mert az aranytartalékja a banknak nagyon lényegesen megnövekedett. Amennyiben a 2.56 milliárd 1904. évi átlag 1908-ban 3.05 milliárdra, 1913-ban pedig 3.34 milliárdra emelkedett. 1914 december végén a Banque de France aranykészlete 4.16 milliárd frankot tett ki. A francia jegybank kimutatásai ismételten kiemelték, hogy az ezüstkészletnek a folytonos csökkenése főképpen a latin éremunio országaiban és a francia kolóniákban való ezüstkivétel folytán állott be. Az angol bank aranykészletei az utolsó tíz évben relative igen kicsiny hullámozást mutatnak fel. 1905-ben 28.53, 1913-ban 34.98 millió font sterling volt a bank aranykészlete. A háború elején azonban az angol bank aranykészlete az 1914-iki kimutatás szerint 27.62 millió fontra szállott le. De ezt a csökkenést annál rohamosabb, szinte bámulatos emelkedés követte, úgy, hogy ugyanezen év december 17-én a bank érczkészlete 72.41 millió fontot tett ki.

A legfontosabb jegybankok bankjegyforgalma a következőképpen alakult:

Bankjegyforgalom.

Svajczi Nemzeti bank					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	159	262	315	314	456
Évi átlag . . .	89	191	254	272	335
Minimum . . .	47	158	228	254	250
Maximum . . .	159	262	315	336	456

Német birodalmi bank					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió márka)				
Év végén . . .	1.886	2.072	2.251	2.593	5.046
Évi átlag . . .	1.479	1.577	1.664	1.958	2.918
Minimum . . .	1.275	1.333	1.372	1.712	1.375
Maximum . . .	1.886	2.072	2.295	2.593	5.046

Banque de France					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	4.801	5.166	5.269	5.714	10.043
Évi átlag . . .	4.800	5.080	5.243	5.665	—
Minimum . . .	4.585	4.875	4.957	5.361	5.743
Maximum . . .	5.093	5.415	5.574	6.022	10.043

Az angol bank bankjegyforgalmának minimuma február 18-án volt 28,077.995 font sterling, a legmagasabb pontját, 37,186.495 font sterlinget augusztus 19-én érte el. A maximum és minimum közötti különbség tehát 9,108.500 font sterling, vagyis kereken 229 millió frank. A bankjegykontingens alacsonyságát a correny notes kibocsátásának fokozottabb mértéke teszi érthetővé. 1914 augusztus 19-én 16·6 millió font volt ezeknek a jegyeknek összege, az év végén azonban már 38·5 millió font. Különben a bankjegy Angliában korántsem olyan fontos fizetési eszköz, mint a continensen. A legfontosabb fizetési eszköz ottan a csekk, elterjedésének oka az angol bankaktának az a rendelkezése, mely a fedezetnélküli bankjegykibocsátást igen szűk korlátok közé szorítja (18·45 millió font sterling).

A jegybankok nagymértékű hitelnnyújtási képességét egyrészt a bankjegyforgalom nagymértékű megnövekedése (a bankjegykontingens felemelése), másrészt az állam és a magánosok letéteinek jelentékeny szaporodása tette lehetővé. A német birodalmi bank kimutatásaiból azt látjuk pl., hogy ez a tétel már a háború első hónapjaiban majdnem 200 milliós emelkedést mutat a békés idők maximumával szemben.

A Banque de France-nál a „comptes courant et dépôts de fonds“ legmagasabb tétele 1914-ben 2·79 milliárd frank (december 17), 1913-ban csupán 1·96 milliárd frank. Az angol banknál ugyanez a tétel 1914 kezdetén 53·71 millió font sterling volt, a végén (december 2) 180·13 millió font.

A nagyobb mérvű hitelnyújtás természetesen a váltótárczában is észlelhető. Erről a következő összeállítás nyújt képet:

Váltótárcza.

Svajczi nemzeti bank					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	106	154	158	147	196
Évi átlag . . .	56	85	111	102	148
Minimum . . .	20	53	66	78	75
Maximum . . .	106	154	158	162	283

Német birodalmi bank					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió márká)				
Év végén . . .	1.494	1.273	1.793	1.491	3.940
Évi átlag . . .	1.105	919	1.078	1.136	2.302
Minimum . . .	864	723	831	846	751
Maximum . . .	1.494	1.304	1.793	1.732	4.756

Franczia bank					
	1907	1909	1911	1913	1914
	(millió frank)				
Év végén . . .	1.216	889	1.246	1.526	3.736
Évi átlag . . .	1.126	762	1.204	1.645	—
Minimum . . .	849	547	944	1.335	1.309
Maximum . . .	1.556	1.553	1.769	2.303	4.476

Az angol banknál az „other pecurities“ tétele, amely a váltótárczát és a lombardkölcsonöket foglalja magában, július 22-én 33·63 millió font volt, szeptember 2-án 121·82 millió font és az év végén 106·24 millió font. Az angol bank — ilyen nagy igénybevétel mellett — olyan nagyméretű állami támogatásban részesült, amelyent sehol máshol nem lehetett tapasztalni. A kormány és az angol bank ugyanis 1914 augusztusában és szeptemberében szerződést kötöttek, melynek értelmében a bank kötelezte magát, minden időben, az augusztus 4-ike előtt elfogadott váltókat leszámítolni azzal a kikötéssel, hogy ha bemutatásnál nem

honoráltatnak, nem fogja a bank azokat ovatoltatni és nem fog eljárni a váltóadás ellen. Az állam ezzel szemben kötelezte magát, hogy a banknak minden ebből eredő kárát megtéríti. Másfelől azonban újabb szerződést kötött az angol kormány a bankokkal és a jegybankkal, a melynek célja az, hogy a bankok a kereskedőknek és iparosoknak elfogadványaik kifizetésére hitelt nyújtsanak. Az angol bank pl. bizonyos feltételek mellett hitelt nyújt ily célra, mely egy évvel a háború befejezése után törlesztendő.

Sajnos e kimutatásokból a mi jegybankunkat kénytelenek voltunk kihagyni, mert a háború kitörése óta nem ad ki jelentéseket, a mit nem tudunk eléggé hibáztatni, mert hiszen van olyan erős, hogy egész nyíltan közölhetné azokat.

(p. p.)

Hivatalos statisztikai forrásmunkák.

A magyar királyi központi statisztikai hivatal nyilvános könyvtárának könyvjegyzéke. 1. köt. Szerk. és kiadja a központi statisztikai hivatal. Bp., Athenaeum, 1915. V., 138 p. Ára 4.— K.

Általános és specialis statisztikai felvételek hol megelőznek, hol nyomon követnek úgyszólván minden igazgatási és gazdasági ténykedést. Abból a törekvésből, hogy minden társadalmi életnyilvánulást statisztikailag fogjunk meg, akkora nyomtatványtömeg származott, hogy ez az anyag ma már csakis külön erre a feladatra berendezkedő könyvtárakban gyűjthető. Nincs az az általános tudományos könyvtár, a mely rendszeresen és hiány nélkül egyszersmindenkorra vállalhatná ennek az anyagnak az összehordását és kezelését. Erről le kell tenniök. Ezt a feladatot át kell engedniök a statisztikai szakkönyvtáraknak már csak azért is, hogy az évről-évre elévülő anyag fölös teherre ne váljon. Az időszaki kiadványokban megjelenő statisztikai anyaggyűjtést módszeres feldolgozás vagy összefoglalás szokta követni s ilyen módon feleslegessé válnak a heti, havi, negyedévi, sokszor az évi statisztikák, ezek kiselejtezésével egy általános tudományos könyvtár nem bibelődhetik. Németország nagy tudományos könyvtárai mellett a Deutsche Statistische Gesellschaft szükségesnek tartja egy központi statisztikai könyvtárnak a felállítását s erről most a nyáron, a háborúban tanácskoztak.

De nemcsak ez a szempont teszi szükségessé a statisztikai szakkönyvtárak fentartását, hanem főleg az, hogy a különböző hivatalos és félhivatalos állami, városi, községi, érdekképviselői, társulati és vállalati statisztikák és igazgatási jelentések a kiadványcsere óriási apparátusa nélkül meg se szerezh-

hetők. Olyan könyvtár tehát, a mely ilyen hivatalos kiadványokat cserébe fel nem kínálhat, hozzá se juthat e kiadványokhoz, hisz ismeretes, hogy a hivatalos kiadványok általában igen hiányosan jutnak be a bibliographiákba, még ott is, a hol erről külön gondoskodás történik. Éppen a hivatalos statistikák és közigazgatási kiadványok nehéz megszerezhetősége kell, hogy a statisztikai szakkönyvtárakat arra indítsa, hogy ezeket minél teljesebben gyűjtsék. A központi statisztikai hivatal nyilvános könyvtárának mostanában megjelent könyvjegyzéke éppen ebből a szempontból értékes és nagyjelentőségű. A megjelent első kötet 272 hasábon a hivatalos statisztikai kiadványok felette gazdag nemzetközi bibliografiáját nyújtja. A katalogus igazgatási áganként csoportosítja a hivatalos kiadványokat s a csoportokon belül a földrajzi osztályozást veszi segélyül. A csoportosítást a következőkép végezték: Népszámlálások és foglalkozási statistikák. — Születés, házasság, halálozás, halandósági táblák. — Vándorlások. — Közegészségügy. — Mezőgazdaság. — Állattenyésztés. — Bányászat. — Ipar. — Kereskedelem. — Árak. — Hitelintézetek. — Biztosítás. — Közuti közlekedés. — Vasutak. — Hajózás. — Posta, távirda, telefon. — Szövetkezetek és egyletek. — Munkásügy. — Fogyasztás, háztartás, épület- és lakásügy. — Szegényügy, jótékony-ság. — Közoktatás, közművelődés, hitélet. — Közigazgatás, választójog, választások. — Állami, tartományi, önkormányzati pénzügy. — Bűnügy és jogszolgáltatás. — Véderő.

Ezekben a csoportokban tagolja a katalogus a hivatalos statistikákat. Úgy véljük, hogy nincs az a gyakorlati közigazgatási ember, vagy socialpolitikus, avagy közgazda, a ki ennek a könyvjegyzéknek a nyilvánvaló nagy hasznát fel ne ismerje, mert valahányszor összehasonlító adatok után tapogatóztak, minduntalan elháríthatatlan akadályokba ütköztek, nem tudva azt, hogy bizonyos felvételeket hol, melyik szerv hogyan végzett el és hogyan publikált. A nélkül, hogy a statisztikai hivatalban meglévő e könyvanyagra tekintettel lennénk, ez a katalogus, mint az információnak eszköze, feltétlenül sok időt megtakarító szerszám. Kár, hogy a háború a külföldi kiadványok kiegészítését sok esetben lehetetlenné tette, ez egymaga indokoltta tehette volna a katalogus e része kiadásának elhalasztását.

A katalogus második része, mely a könyvtár egyéb tartalmát öleli fel, sajtó alatt van s azt a jegyzéket fogja ujjal felcserélni, a melyet 1885-ben Findura Imre állított össze. Azóta éppen harmincz év múlt el s a könyvtár állománya azóta a százezer kötetet messze meghaladja.

Kőhalmi Béla.

Magyar Közgazdasági Társaság.*Felolvasó-ülés.*

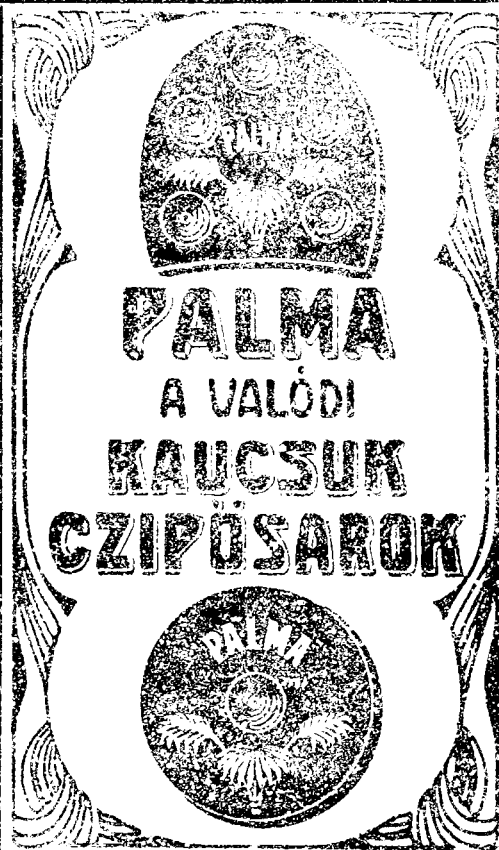
A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi november hó 27-én, szombaton délután 6 órakor Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, elnök elnöklete mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Czettler Jenő, a Magyar Gazdaszövetség titkára. *A közélélmzés a háború u'án* címmel előadást tartott.

Az előadáson nagyszámú közönség volt jelen, mely az előadást nagy érdeklődéssel kísérte. Ott voltak Matlekovits Sándor v. b. t. t., Mandello Gyula, Horváth János, Koppély Géza, Szabó Ferencz stb. Elnök előadás után a Társaság nevében meleg szavakban köszönetet mondott előadónak érdekes előadásáért.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany
és ezüst-pénzjegyeket és idegen bankjegyeket;
kölcsonöket értékpapírokra; leszámítol váltó-
kat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket
folyó- és check-számlára, betéti könyvekre és
pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki kül-
földre és minden tőzsdei megbízást helyben
ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain
a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-
S. abadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút,
Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ∴
elfogad mindennemű terményeket és árukat a
közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és
fiumei közraktáraiba, továbbá baresi raktá-
raiba leendő beraktározásra; előleget ad
azokra a legjutányosabb feltételek mellett
és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

Hirdetmény

Ezennel közhirrre tételik, hogy mi-
után a Magyar Királyi Pénzügy-
miniszterium ellenőrző közegei a
Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték
(XXXV. sorsjáték) I. osztályára szó-
ló sorsjegyeket felülvizsgálták, azok
a főárúsítóknak árusítás végett ki-
adattak.

Az I. osztály húzása 1915. Decem-
ber hó 21. és 22-én tartatik meg. A
húzásak a Magy. kir. Lottó- és Jövedéki
Igazgatóság, mint állami ellenőrző
hatóság, és királyi közjegyző jelen-
létében, nyilvánosan történnek, a hú-
zási teremben. Sorsjegyek a Magy.
Kir. Szab. Osztálysorsjáték vala-
mennyi árúsítóinál kaphatók.

Budapest, 1915. December 5-én.

M. Kir. Szab. Osztály-
sorsjáték Igazgatósága.

Tolnay.

Hazay.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A $4\frac{1}{2}\%$ -os és $4\frac{1}{8}\%$ -os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet záloglevelei, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet községi kötvényei óvadékképesek és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet $4\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-a erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítéku szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége. Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy 260 millió korona értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje 250 millió koronát meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítéku szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.)*

- Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítéku szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aozél, továbbá vasúti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hínótengelyek, sodrony és sodronyszegkek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár ozélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüzetek és iparvállalatok.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy tekintettel az előrehaladott évadra, a vukovár—ujvidéki vonalon levő Bácsujlak és Opatovac ladikállomásokat folyó évi november hó 20-ával megszünteti.

Budapest, 1915. évi november hó 15-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy menetrendszerű vegyes hajójáratait Vukovár és Ujvidék között a beállott jégzajlásra való tekintetből a folyó évre megszüntette.

Budapest, 1915. évi november hó 30-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy tekintettel az előrehaladott évadra, menetrendszerű vegyeshajójáratait Baja és Apaitn között folyó évi november hó 20-ával a vonalon levő összes állomások személy- és gyorsárúforgalmával együtt ez évre végleg megszünteti.

Budapest, 1915. évi november hó 15-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy tekintettel az előrehaladott évadra, menetrendszerű vegyeshajójáratait a Kisdunán Budapest és Dömös között a vonalon levő állomások személy- és árúforgalmával együtt folyó évre akként szünteti meg, hogy az utolsó felfelé menet folyó évi november hó 20-án lesz.

Budapest, 1915. évi november hó 15-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirre teszi, hogy személyszállítással egybekötött menetrendszerű teherjáratait a Tiszán a folyó évre akként szünteti meg, hogy az utolsó menet Szolnokról—Csongrádra folyó évi november hó 18-án, Csongrádról—Szegedre és vissza november hó 20-án és Csongrádról—Szolnokra pedig november hó 21-én lesz.

Budapest, 1915. évi november hó 15-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság közli hogy az előrehaladott időnyre való tekintettel az árúfelvételt Budafok, Érd, Ercsi Szigetújfalu, Dunaföldvár, Paks, Fadd-Tolna, Baja, Dunaszekcső, Mohács, Kiskőszegbezdán, Apatin, Vukovár, Dunabökeny, Sárengrád, Ilok, Palánka, Susek-Koruska, Bánostor, Cserevics, Beocsin és Ófutak állomásokkal való forgalomban a folyó hajózási évadra a következőleg szünteti meg:

Wien és Pozsony állomásokról november hó 26-ával;

Budapestről és a Budapest alatt fekvő állomások egymásközi forgalmáról november hó 30-ával.

Kivételt képez a vukovár—ujvidéki vonal állomásainak egymásközi forgalma, mert e viszonylatokban az árúfelvétel december hó 9-én szűnik meg.

Ujvidékről a felfelé irányuló viszonylatban, bezárólag Budafok állomásig terjedőleg, — a vukovár—ujvidéki vonal kivételével, —november hó 30-ával szűnik meg az árúfelvétel.

Budapest alatt fekvő állomásokról Ófutakig terjedőleg — tehát Ujvidék kivételével — Budapestre és Budapest fölötti viszonylatokban az árúfelvételi határidő:

Wienre november hó 24.;

Pozsonyra november hó 26. és

Budapestre november hó 30-ika.

A fentebb közölt határidőkön túl további intézkedésig az időjárás- és vízviszonyoktól függőleg még csupán Wien, Pozsony, Budapest és Ujvidék állomásokon vehetők fel árúk és pedig kizárólag ezen négy állomás egymásközi forgalmában.

A társaság egyben közli, hogy az Aldunán közlekedő Orsova, Kladovo, Prahovo, Widin, Lom, Rahova, Somovit, Nikopoli, Sistov és Rustsuk állomásokat érintő személyjáratok az időjárás- és vizállási viszonyoktól függőleg további intézkedésig még fentartja, amely járathoz az utóbb említett állomások egymásközi forgalmában korlátozott mennyiségben szállítható gyorsárúk felvételnek.

Budapest, 1915. évi november hó 21-én.

Az igazgatóság.

A rokkantak visszavezetése a német mezőgazdaságba.¹⁾

I.

A világháború rokkantpolitikája tudvalevően azt a legfőbb célt tűzte maga elé, hogy mindazokat a katonákat, a kiknek sérülés, betegség vagy baleset következtében megcsökkent a munkaképessége, megfelelő gyógykezeléssel és azzal kapcsolatosan technikai, oktató és socialpolitikai rendszabályok segítségével lehetően a régi foglalkozásukba vezesse vissza. Ha ez a szempont fontos a többi foglalkozási ág szempontjából is, fokozott érdekek fűződnek ahhoz, hogy a mezőgazdaság visszanyerje régi munkásait. A közgazdaság, a népesedés és a honvédelem érdekei találkoznak e ponton a rokkantak legsajátosabb érdekeivel.

Már a világháború előtt Középeurópa mezőgazdasága egyre fokozódó munkáshiány miatt szenvedett; Németországban a városba vándorlás olyan méreteket öltött, hogy ott az intensív mezőgazdaság munkásszükségletének fedezésére, az év derekán, közel egy millió idegen, nevezetesen orosz, olasz és osztrák vándormunkásra volt szükség. A világháborút követő nemzetközi helyzet a német birodalom számára kívánatosá teszi, hogy az idegen munkásokat lehetően ki lehessen küszöbölnie s emellett a közélmezésnek a külföldről való teljes függetlenítése érdekében, a mezőgazdaság termelékenységét még lehetőleg fokoznia is kell. Az egyre fokozódó munkásszükséglettel szemben nem lehet azokhoz az eszközökhöz nyulnia, mint az iparban. A gazdasági munka minősített munka, a melynek kellő elvégzéséhez veleszületett hajlam és hosszas gyakorlat szükséges; arra még magasabb szellemi képességek mellett is nehéz a falutól idegen elemeket betanítani. Pedig a világháború a legszélesebb rendeket éppen a mezőgazdasági munkaerők soraiban vágta. A falusi lakosság az, a mely a rendelkezésre álló sorozási statisztikák igazolása szerint, évtizedek óta a legtöbb és a legalkalmasabb katonaanyagot szolgáltatta és a falusi katona

¹⁾ A szerző tanulmányúti tapasztalatainak értékesítésével.

most mindig a tűzvonalban küzd, míg más foglalkozási rétegeknek emberei részben mégis különböző segédszolgálati ágakban, továbbá a hadfelszerelési üzemekben teljesítik kötelességüket.

Nemcsak a közgazdasági haladásnak, hanem a nemzeti gyarapodásnak és a jövő honvédelemnek nagy érdekei is hozzáfűződnek ahhoz, hogy a falusi lakósság megmaradt elemei rokkantan is visszatérjenek régi környezetükbe. A falusi lakósság élettartama és természetes szaporodása ugyanis a legkedvezőbb és megfelelő gazdasági politika mellett, leginkább lehet attól elvárni azoknak a rettenetes vérvesztéseknek a pótlását, a melyekkel a világháború az országokat sujtotta.

A felsorolt közgazdasági, népesedési és katonai érdekekkel egybehangzóan a mezőgazdasági rokkantoknak külön érdeke is azt kívánja, hogy lehetőleg visszatérjenek a mezőgazdaságba. A rokkant jövőendő keresetének nagy része, a nyugdíjjáradéka és sebesülési pótdíja stb. a vidéken is éppen annyi lesz, mint a városokban, holott a városban sokkal drágább az élet. A falun még a nincsetlen ember is, akár ház- és kertbérlet útján is elérheti, hogy olcsón lakjék és a legfőbb élelmiczkiket, a főzeléket, tojást, tejet, sertéshúst stb. a maga gazdaságában könnyű munkával szerezze be. És ha e mellett maga és esetleg családtagjai mint földművesmunkások vagy iparosok valamennyire keresni is fognak, nem szükséges, hogy több pénzt keressen, mint társai a városban, és mégis jobb helyzetben lesz, mint azok, többet takaríthat meg, több vagyont hagyhat gyermekeire.

A vidéki viszonyok nemcsak a mezőgazdaság köréből származó rokkantoknak nyújtja a legjobb kilátásokat jövőjükre nézve, de a volt városi foglalkozások súlyos rokkantjainak is, kivált ha azok származásuknál fogva még némi kapcsolatban vannak a földdel. Azok a városi rokkantak, a kiknek munkaereje nem elegendő már arra, hogy valamely ipari vagy kézműves foglalkozást, az idő és a hely korlátai között folytassák, gazdasági jövőjüket úgy alapozhatják leginkább meg, ha vidékre vagy a városok környékére vonulnak és ott lakás- és élelmezési szükségleteiket, lehetőleg állandó tűzhely alapításával (bérlet vagy tulajdon formájában) biztosítják. Már a lábán megcsonkitott ipari munkásról is alig lehet elképzelni azt, hogy egy bérkaszárnya magasabb emeletéről járjon a messzefekvő gyárba. Bizonyos belső betegségekben szenvedő, állandóan bizonytalan munkaképességű rokkantak a tüdő-, sziv-, idegbajosok számára pedig — a kik csak a nyugdíjjárandóságukra lesznek utalva, de sebesülési pótdíj nélkül — alig is lehet más, emberhez méltó létlehetőséget elképzelni, minthogy egészséges, falusi és illetve városkörnyéki életet kezdenek. Ott a kertészkedésben az egészségüket is leginkább szolgáló foglalkozásra tehetnek szert, úgy, hogy a régi vagy

új iparukat, a mire a vidéken is sok lehetőség van, inkább tudják legalább mellékesen folytatni, mint a városban. A városoknak és a városi lakósságnak érdeke is azt kívánja, hogy a „miles gloriosust“ a falu egészségügyi és erkölcsi viszonyai közé vezéreljék vissza, a melyek tisztas életmódját sokkal inkább biztosítják, mint különösen a nagyvárosi élet sikamlós talaja.

II.

A rokkantaknak a mezőgazdaságba való visszavezetése elé — kellő óvóintézkedések nélkül — bizonyos akadályokat épen a foganatba vett *rokkantpolitika* egészségügyi, socialis és pedagógiai rendszabályai gördíthetnek és ezeket még fokohatták a rokkant jellegzetes előítéletei.

A legtöbb kórház természetesen a városokban van és ez kivált Németországban, a hol a vidéki lakósságnak a városokba tódulása amugy is igen erős, korán bizonyos veszélyeket jelenthet. A hónapokig tartó kórházi tartózkodás alatt a sebesültek, betegek természetesen tetszésük szerint mozoghatnak a városban és mindenütt a legnagyobb barátsággal és előzékenységgel találkoznak. Sok helyen bőkezűen megvendégelik, megajándékozzák őket; hangversenyeket, ének- és szavaló előadásokat rendeznek számukra; gyakran kocsis- és hajókirándulásokon vehetnek részt. A rokkant a városi életnek csak a fényoldalát látja és ezek valóssággal elkápráztatják.

Ehhez járul azután, hogy az őt környező személyek, mint az ápolószemélyzet, az orvosok, a rokkant-tanácsadók a legtöbb esetben városi emberek és a tanácsuk nincs mindig tekintettel a falunak, a mezőgazdaságnak az előnyeire. A továbbképzésükre való lehetőségek többnyire városi viszonyokra illők. A továbbképző, polgáriiskolai, gép- és gyorsírói, könyvvezetési és a szakipari tanfolyamokon rendszerint minden rokkant, a földműves is részt vehet. Ha eleve teljes eréllyel nem hangsúlyozzák vele szemben azt, hogy a gazdasági rokkant minderre az új ismeretre a jövőjét kizáróan ne alapítsa, mindezeknek csak művelési, terápiái, legfeljebb mellékkereseti jelentősége van, akkor az oktatás is sok zavart okozhat és megnehezítheti a rokkantnak visszavezetését a mezőgazdaságba.

A mezőgazdasági rokkantakat amúgy is gyakran tölti el kétség aziránt, hogy visszatérhetnek-e megfogyatkozott testi erővel, csonkán vagy bénán a régi foglalkozásukhoz. Bántja őket a gondolat, hogy mint másodrendű emberek, a falu csufjai térjenek szülőföldjükre vissza. Kezdetben rendszerint iparra sem igen hajlandók menni, hanem elsősorban valami könnyű állást kívánnak az államnál, a községnél vagy a köz-

üzemeknél elnyerni. Bizonyos természetjogi követelés él bennük az állammal szemben; túlnyomóan szolgai, kapus, póstás, vasutas vagy más hasonló, tulajdonképen sinekurának tekintett állásra pályázunk. Az értelmesebbek attól is tartanak, hogy mentől többet fognak dolgozni, annál kisebb lesz az államtól várható nyugdíjjárandóságuk.

A német rokkantpolitikának általános szervezete és szelleme alkalmasnak ígérkezik arra, hogy ezeket a veszélyeket elhárítsa. A szervezet ott a helyi decentralisáción és azon belül a hatóságoknak és a társadalomnak, foglalkozási ágak szerint tagozott gyakorlati és szabad socialis szellemű összeműködésén alapszik.

Az utókezelésre szoruló rokkantakat, kivéve a legsúlyosabb eseteket, nem koncentrálják kizáróan egyes nagy városi kórházakban, hanem igyekeznek azokat lehetőleg mielőbb szűkebb hazájuknak e célra a szükséges eszközökkel berendezett kórházaiba szétszítani. A rokkant többnyire már ott a kórházban jut érintkezésbe a saját tágabb szülőföldjének rokkantgondozó szervezetével, polgári tanácsadók útján. Az összes kórházakban megfelelő röpiveket osztanak szét és a mezőgazdasági kamarák szakemberei a földművelésügyi minster rendeletére előadásokat is tartanak külön a gazdák és a munkások részére, hogy a falusi rokkantak érdeklődését a mezőgazdaság iránt ébren tartsák.

A legsúlyosabb rokkantakat Németországban is a békeidőből származó nyomorékokthonokban és részben különleges berendezésekkel bíró utókezelő kórházakban gyógyítják és nevelik új életre. E kórházak mellett mezőgazdasági gyakorlóterek vannak, hogy a rokkant maga idejekorán tehessen kísérletet, az esetleg szükséges mesterséges testrészekkel, annak a kipróbálására, hogy tud-e még és ha igen, milyen irányú mezőgazdasági munkát végezni. Bajorországban pedig a mezőgazdasági súlyos rokkantakat lehetően a külön berendezett vidéki utókezelő kórházakban egyesítik, a melyek megfelelő szakoktatási tanfolyamokkal kapcsolatosak. Az utókezelés decentralisációjához fűződik a rokkantakról való socialis gondoskodás localisalt keresztülvitele.

A szövetséges államok központi hatóságaitól megállapított és közzétett irányelvek alapján a gyakorlati munkát városi és járási rokkantgondozó szervek végzik. A járási szervek élén a Landrat áll, a ki a járáshoz tartozó községek polgármestereivel együtt, de az érdekelt osztályok, elsősorban a gazdaközönség bevonásával végzi munkáját.

A tanácsadást és a szakoktatást a mezőgazdasági rokkantak részére a legjobban a rajnai tartományban szervezték meg. A rajnai tartományban julius elején 80 városi és járási körzetben működött rokkantügyi bizottság (Ortsausschuss). A bizottság idejekorán megkapja a maga körzetéből származó rokkantakra vonatkozó kérdőíveket, esetleg szakértői véleményt és

vagy a kórházban, vagy legkésőbb elbocsátásuk után személyes érintkezésbe lép velük és a rokkant megmaradt munkaerejének legmegfelelőbb munkanemnél igyekszik őket elhelyezni. Az elhelyezés után a rokkant időnkint tartozik a tanácsadó szervnél jelentkezni, illetve az maga néz utána, hogy az esetleg felmerülő egészségügyi, gazdasági stb. bajain segítsen. A helyi tanácsadó szervek azonban nem tekinthetik át a tartomány összes gazdasági lehetőségeit és azt sem tudják mindig megállapítani, hogy a sebesült melyik gazdasági munkára alkalmas. Kétség esetén a helyi gondozó szerv a sebesülthez vonatkozó kérdőívet beküldi a gazdasági szaktanácsadónak Bonnba és esetleg, ha az utóbbi a kérdőív betekintése után szükségesnek tartja, a rokkantat magát is — az utiköltségek viselése mellett — odautasítja. A rajnai tartománynak a rokkantakat gondozó bizottsága (Tätigkeitsausschuss für die Kriegsbeschädigtenfürsorge in der Rheinprovinz) a „Deutscher Verein für ländliche Wohlfahrtspflege und Heimatspflege“ egyesületnek Bonnban székelő tartományi osztályát bizta ugyanis meg azzal, hogy háborús sérültek számára mezőgazdasági tanácsadót (landwirtschaftliche Berufsberatungsstelle) létesítsen. Ez a középpont a legszorosabb összefüggésben dolgozik a mezőgazdasági kamarával (Landwirtschaftskammer), mely egész tisztikarát rendelkezésre bocsátja.

„A tanácsadónak (Beratungsstelle) célja — írja az intézet vezetője — elsősorban az, hogy minél kevésbé lássék hivatalos szervnek: ez socialis intézmény, mely csakis a sérültek javát tartja szem előtt. Ezzel teljesen megnyerjük a sebesült bizalmát, ki a jóakarátú kérdezősködésre szabadon, elfogulatlanul mondja el kívánságait.“

Ha a rokkantnak bizonyos mezőgazdasági munkára van kedve, akkor a mezőgazdasági kamara szakemberei állapítják meg, hogy el tudja-e a munkát végezni, melyet választott? Különösen bevált, hogy az illető urak, — a tanácsadó állomás és a mezőgazdasági kamara egy épületében vannak — észrevétlenül eljönnek és fesztelen beszélgetés közben végzik el vele a pályaválasztást. A szükséghez képest a mezőgazdasági foglalkozások igényeit ismerő orvos és gyakorlati gazdából álló bizottság is megvizsgálja a rokkantat. Ha valamely szakban ki kell a rokkantat képezni, akkor a tanácsadó hivatal vagy mezőgazdasági kamara jár el az illető tartományi tanintézetnél. A közönséges mezőgazdasági munkába való gyakorlati kiképzésre Bonn közelében néhány birtok áll rendelkezésre. A mezőgazdasági kamara munkaközvetítője végzi a felső fokon a munkaközvetítést.

A jellemzett socialis szellemben működő bizottságnak sikerül is a rokkantak bizalmát felkelteni. A rokkant az okos szó és más rokkantak példáján, de főleg a saját kísérletein okulva, csakhamar hajlandó a

neki még leginkább megfelelő gazdasági munkát folytatni vagy megtanulni, kivált ha megnyugtató, hogy ez a jól megérdemelt katonai nyugdíját nem érinti. A socialis gondoskodás, nevezetesen a tanácsadás és az oktatás nemcsak azokra szorítkozik, a kiknek vagyoniuk vagy eltartójuk nincsen, mint hazánkban, hanem minden rokkant, tekintet nélkül helyzetére, közérdekből igyekeznek önálló keresővé tenni és a gazdasági életben a legmegfelelőbb helyzetbe juttatni.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a mezőgazdaság nyújtja megrokkant munkásának a legtöbb és a legbiztosabb munkalehetőséget. A kiknek kis földbirtokuk van, súlyos sérülés esetén is többnyire boldogulhatnak, ugyanis a felügyelő és könnyű munkákat végzik, a nehezebb munkákra pedig, ha alkalmas családtagjaik nincsenek, járadékukból esetenként segéderőket fogadhatnak, avagy olyan intenzív üzemszerű (kertészet, apró állattenyésztés stb.) térnek át, a mely könnyebb munkát követel meg és akkor természetesen ez irányban nyernek oktatást is. Sikerrel jár a legtöbb esetben a gazdasági munkásokat is visszavezetni a mezőgazdaságba. A mi a szorosan vett földművesmunkákat illeti, a tapasztalat azt mutatja, hogy azok a rokkantak, a kik a felsőkarnak csupán harmadát, vagy pedig csak alkarjukat veszítették el, a csonkhoz erősített műkézelők (protézisek) segítségével, az utóbbi fogójához (kampó, gyűrű) szerkesztett kaszát, kapát, villát egyaránt jól kezelik. Egy egykarú földműves a „Tag“-ban (május 16.) megható szózatot intézett megszaporodott társaihoz. Ebben a vallomásszerű cikkében elmondja: „Meg kellett tanulnom szántani, a legnehezebb, legkeményebb ugart ökörfogattal felszántottam. Megtanultam a gabonát villával felhányi, trágyát felrakni, a kaszát kezelni stb. Nincs munka a mezőgazdaságban, a mit meg nem tanultam és elvégeztem volna. Hogy ma e mellett jó vadász, uszó és kerékpáros vagyok, az csak megerősíti a fentmondottakat. Azokat a földműveseket tehát, a kik a háborúban elvesztették egyik karjukat, nagyon kérem, ne hagyják abba régi szép hivatásukat és kivált semmi esetre se hagyják magukat valami irodába dugni.“ Lesznek talán a háborúnak is egykarú rokkantjai, a kikben lesz elég akaraterő, hogy ezt a példát kövessék és ilyenkor pl. a balkarúak részére egyes német gyárakban már gyártott kasza stb. is megkönnyítheti a munkájukat, de ezt általánosságban nem remélhetjük.

A kiknek egyik alsó végtagján esett hiba, azok megfelelő műlábbal — ha a térd egészséges vagy az amputatio nem éppen a felsőnegyed felett történt — a frissen szántott mezőn is járhatnak, kaszálhatnak, szánhatnak, de súlyos terhet nem hordhatnak, néha pedig egyéb könnyítéssel kell élniök, pl. az ekén megfelelő ülést kapnak. A legsúlyosabb esetekben azonban, nevezetesen ha mind a két lábat amputálták, vagy

az egyik alsó végtagot a felső negyed táján kellett levágni, akkor ülő foglalkozásra kell őket utalni.

Bár functionalis szempontból az alkarján amputált vagy egy műlábban járó mezőgazdasági rokkant szintén visszatérhet a legerősebb talajművelő munkához is, gazdasági szempontból még sem ezt szokták nekik tanácsolni. Munkateljesítményük ugyanis, az eddigi kísérletek szerint, átlag 20—50%-kal csökken. Igaz, hogy a rokkant a kiegészítő járadékkal együtt kellő energiával így is felviheti a régi keresetre és a munkaadónak sem jelent olyan áldozatot, ha őket alkalmazza, mint pl. az ipari munkaadónak, — mert a gazdasági munka természete nem kíván annyira egyöntetű ritmust, mint pl. a gyári munkamegosztásban dolgozók munkája — mindazonáltal a mezőgazdaságban is kívánatos, hogy a súlyosabb rokkantak, esetleg továbbképzés útján a munka minőségében nyerjék vissza azt, a mit a munka mennyiségében veszítettek. Ha olyan helyre állítják a részleges rokkantat, a hol még teljes értékű munkát végezhet, gazdasági szempontból megszűnik rokkantszámba menni, esetleg a jövedelem szempontjából egy fokkal magasabbra is emelkedik. E részleges mezőgazdasági munkaerőknek illetően elhelyezkedésére nézve a lehetőségek egész fokozata áll rendelkezésre.

1. Először is minden előképzettség nélkül betölthetik — bizonyos természetes képességek esetén — a bizalmi, felügyelő és kezelő állásokat, a melyek különösen a nagygazdaságokban vagy a községi szolgálat körében kínálóznak: pásztor, állatgondozó, őr, csősz, munkafelügyelő, majoros, magtáros, raktárkezelő.

2. Az alapos német népoktatás nagyban megkönnyíti a rokkantak szakképzését is, az intensív gazdálkodással kapcsolatos gazdasági mellékágakban. A rokkantak kertészet, apró állattenyésztés, méhészet, borászat, tejgazdálkodás, továbbá az erdészetben (egyszerű vadászok) nyerhetnek kiképzést és elhelyezést, vagy a mezőgazdasággal kapcsolatos kereskedelmi ágakban képezik ki őket.

3. A kiknek a mozgás nagyon nehezükre esik és a kellő szellemi képességük megvan, azokat szakiskolákban gazdatiszteké, vagy pedig a mezőgazdasági szövetkezetek, pénztárak, egyesületek irodai alkalmazottaivá, üzletvezetőivé, könyvelőivé, pénztárosaivá is kiképezik.

A rajnai tartományban pl. bevonták e célra tejgazdasági, baromfitenyésztési, méhészeti, borászati, gyümölcsészeti s kertészeti iskolákat. Az általános mezőgazdaságban való begyakorlásra néhány birtok áll Bonn közelében rendelkezésre. A testi munkára már nem alkalmas értelmes földművelők továbbképzésére Bonnban külön gazdasági rokkantiskolát (Landwirtschaftliche Kriegsbeschädigtenschule) létesítettek, a hol őket modern telepesekké, nagyüzemek gazdatisztjeivé, illetve szövet-

kezetek üzletvezetőivé képezik ki. A rokkantakat a négy hónapi tanfolyamon — ebből két hónapig különösen a földművelés, két hónapig az állattenyésztés ismereteit — heti 28 órában oktatják. A mezőgazdasági kamara és a „Verband rheinpreussischer landwirtschaftlicher Genossenschaften“ tisztviselői is részt vesznek az oktatásban.

4. A legsúlyosabb esetekben hajlandók csak a németek a mezőgazdasági rokkantat arra a néhány ülő mesterségre és mechanikai munkára kiképezni, a melyek ilyenkor még számbajönnek, gyorsan elsajátíthatók és falun is folytathatók: szabó-, cipész-, szijgyártóipar stb. De ezt nem javasolják, sőt igyekeznek őket erről lebeszélni. Ha a két lábán amputált mezőgazdasági munkást cipészsze vagy szabóvá nevelik, az mindig azzal a kockázattal jár, hogy szülőfalujában mint önálló mester nem tud boldogulni, mert vagy erős versenytársa akad, vagy nincs elég üzleti érzéke, ha pedig a városba megy, mint másodrendű munkaerő előreláthatóan otthoni munkássá válik és mint bérnyomó, szaktársaitól lenézve, a legnyomorúságosabb proletársorsra süllyed le. Méltán tartanak a németek attól is, hogy a lakásspeculatio a városokban éppúgy, miként a 70—71-iki háború után, újra nagy arányokat fog ölteni és a lakásinség alatt éppen a nagycsaládú rokkantak fognak szenvedni.

A különböző szolgai, portási stb. könnyű közzolgálati alkalmazásokat, a fenti eljárás mellett, szintén fenn lehet tartani azok számára, a kik más hasznosabb munkára testi, értelmi vagy erkölcsi hibáik folytán képtelenek, különösen pedig a nagyszámú *belsőbetegek* részére. A porosz hadügyminister szeptember 18-án kelt rendeletével különben utasította a helyettes Generalkommandókat, hogy ezentúl az alsó hivatalnoki állásokra jogosító alkalmazási igazolványt is csak azoknak az elbocsátott nyugdíjjaradékosoknak szolgáltatassák ki, a kik a régi, vagy ahhoz közel álló foglalkozást kétségtelenül nem tudják folytatni. E célból meg kell hallgatni a polgári rokkantgondozás szerveit.

III.

A német közvélemény — fel a legmagasabb körökig — nem tartja a rokkantakról való gondoskodást kielégítőnek, ha az nem párosul a *telepítéssel* is. A rokkantaknak, valamint a harcosok hozzátartozóinak, a kik a legnagyobb áldozatot hozták a hazáért, lehetően módot kívánnak adni arra, hogy a honi földből legalább talpalatnyi telket kapjanak tulajdonul vagy bérbe, a melyen kis kertes ház jut osztályrészükül.

Úgy a gazdasági, mint a városkörnyéki lakótelepítés kérdése Németországban már hosszabb eredményes multra tekint vissza. Most a

háborús rokkantak és az özvegyek telepítését is a fennálló törvényes intézményeknek és a bevált berendezéseknek felhasználásával és továbbfejlesztésével, részben egységesítésével kívánják megoldani. A mezőgazdasági elemek telepítésére vonatkozó javaslatok túlnyomóan a Poroszországban, a 80-as évek óta fokozatosan kifejlesztett járadékbirtokrendszerhez, a városi elemek lakástelepítésére vonatkozó eszmék pedig az építőszövetkezetekhez és a legutóbb a birodalmi alkalmazottak javára létesített lakásügyi törvényhozáshoz fűződnek.

A járadékbirtoktörvényhozás eredeti célja tudvalevően az volt, hogy a városba vándorlás csökkentése és az idegen munkások kiszorítása végett a nagybirtokok között kisbirtokok keletkezését mozdítsa elő. Ezt a folyamatot az állam azzal segíti elő, hogy a telepest felmenti a vételár túlnyomó részének rögtöni fizetése alól. Az állami járadékbank ugyanis az új gazdaság becsárának 75%-áig járadéklevelek formájában olcsó kölcsönt nyújt és ez évi csekély járadékösszeg fizetésével törleszthető (összes teher évi 4%). Különleges tartományi hatóságok (Generalkommissionen) és illetve külön bizottságok ellenőrzik a járadékbirtokok keletkezését és közvetítik a hitelt, de maguk nem telepítenek. A telepítők községi kötelékek, közhasznú társaságok vagy szövetkezetek, néha egyes földbirtokosok is. Csak az „Ansiedlungskommission für Westpreussen und Posen“ folytat nemzeti érdekből, nagy állami anyagi támogatással, közvetlenül is telepítést. 1913-ig a hatóságok felügyelete alatt Nyugat-Poroszországban és Posenben kereken 16.000 ha-on közel 26.000 járadékbirtokot alapítottak, illetve kerekítették ezuton ki. A porosz állam pusztán Keletporoszországban, a hol az állam közvetlenül is beleszült az Ansiedlungs-Kommission útján a telepítésbe, kb. 1 milliárdot fektetett közvetlenül az actióba.¹⁾

A porosz járadékrendszeren nyugvó telepítésnek eredetileg tisztán mezőgazdasági jellege volt. A legkisebb birtoknagyság a munkástelek (Arbeiterrentengut) volt néhány porosz Morgen (egy Morgen = 2500 m²) kiterjedésben. De utóbb Nyugatnémetország birtokrendszerét jellemző szétaprózottság hatása alatt megengedték, hogy a járadékelv alapján kellő biztosítékok mellett az ipari munkás csekély $\frac{1}{2}$ Morgen (1250 m²) nagyságú telken is építhessen magának kertes házikót. Ilyeténmódon a porosz járadékrendszerben a rokkantak minden kategóriája (beleértve a városi elemeket is), jól előkészített talajt és hitelforrást talál.

A „Reichsarbeitsblatt“ (márcziusi szám melléklete) a német belső

---

¹⁾ Délnémetországban ellenben eddig a járadékrendszer bevezetését a birtokrendszer szétaprózottsága megakadályozta, de a Bayerische Landeskulturrentenanstalt pótolja ezt azzal, hogy másodhelyű kölcsönöket nyújt.

telepítés terén eddig kifejtett tevékenységet a következő főirányok szerint tagolja :

1. Nagybirtokok felosztása parasztbirtokokra, iparos- és munkástelkekre. A belső telepítésnek ezt a formáját paraszt- vagy vegyes telepítésnek nevezik. Ez általánosságban *új községek* létesítését vonja maga után.

2. A kis telepítés (Kleinsiedelung). Ennél kis területek megvételéről van szó, melyeken főképen munkásokat — földműves és ipari munkásokat -- és iparosokat telepítenek meg. Az új telepet többnyire már létező községhez kapcsolják.

3. Tőzegtalajon, pusztákon és más művelhető, de művelés alá nem vett területeken való telepítés. Az állam vagy köztestületek, tartományok, kerületek, községek tulajdonában lévő területekről, vagy magánosok birtokáról is van itt szó, a melyeken a tulajdonosok túladnak, mert a mai gazdálkodási módozatnak megfelelően maguk vagy nem tudják, vagy nem akarják azokat kihasználni.

Mind a három módozatnál nem csupán új telkeket hasítanak ki, hanem gyakran kisebb-nagyobb területrészeket a szomszédoknak is eladnak, a mi által munkások és iparosok, a kiknek már van házuk, megfelelőbb telkekhez jutnak.

4. Bérházaknak és lakásoknak építése vidéken s földbérlet munkások részére a végből, hogy alkalmuk legyen a vidéken elhelyezkedni és boldogulni, a nélkül, hogy megtelepednének s ezzel költözködési szabadságukat korlátoznák.

A belső telepítés mind a négy főirányánál a munkástelepítésnek többé-kevésbé lényeges szerepe van.

A munkás- és iparostelepítés terén mint telepítők tevékenyek :

a) az állam, a telepítési bizottságok (Ansiedlungskommissionen) útján, a vegyes telepítésnél ;

b) a nagy földértékesítő társaságok (Landgesellschaften) ; működésük köre többnyire egy egész tartomány, tevékenységük a vegyes telepítés. De részben tiszta munkástelepítéssel is foglalkoznak. Az állam ezekben jelentékeny törzsbetétek útján vesz részt, gyakran a tartomány és a kerületek is. Félig állami vállalatoknak tekinthetők ;

c) a kerületi és kommunális közigazgatás, a kisebb telepítő vállalatok, közhasznú szövetkezetek, társulatok és egyesületek alakjában. Ezek a kicsinyben való telepítést hajtják végre. Nagyobb jelentőségük keleten van s itt főképen Posen tartományban ;

d) a berlini „Landbank“. Ez részvénytársaság, mely a birtokadás-vételben a legnagyobb arányokban vesz részt, e mellett azonban Poroszország összes tartományaiban élénk telepítő tevékenységet folytat ;

e) magánszemélyek. Ezek között vannak például nagybirtokosok, kik munkásokat, a „Generalkommission“ támogatásával vagy a nélkül, önállóan telepítenek, igen gyakran parasztok s más birtokosok is, kik belterjesebb gazdálkodás érdekében földjük egy részét eladják vagy csak a puszta részeken adnak túl;

f) a Verein für soziale Kolonisation (Zehlendorf, Berlin mellett). Ez a városokból munkanélkülieket von a vidékre, művelés alá nem vett területeket tesz művelhetőkké, felosztja a megművelt földet s járadékbirtok gyanánt adja át a települni kívánóknak.

Telepítő hatóságok, a telepítő bizottságtól eltekintve, a „Generalkommissionok“, melyek maguk telepítéssel nem foglalkoznak, hanem kérelemre csupán járadék-bankhitel közvetítésére vállalkoznak, mely másképen járadékbirtok képzésére nem volna megszerezhető s ebben az esetben messzemenő felügyeleti és elhatározási jogot gyakorolnak.

A kedvező tapasztalatok alapján, a porosz kormánynak az 1915 május 10-én a rokkantügyben kibocsátott alapvető rendelete is a járadékbirtok-rendszert ajánlja a rokkantgondozás figyelmébe. „A rokkantaknak mezőgazdasági telepítésére irányuló törekvések — mondja a rendelet — méltók a gondozó bizottságok támogatására. A keresetképeségnek a háború okozta csökkenése ritkán lesz oly fokú, hogy az kisebb földterületen mezőgazdasági és kerti munkának végzését lehetetlenné tenné. A mennyiben a rokkantnak csökkent munkaképessége kiegészítést nyer feleségének, gyermekeinek s egyáltalán hozzátartozóinak munkája által, kisebb földterületeknek mezőgazdasági és kertészeti művelése kétségkívül lehetséges s úgy a rokkant, mint a közre nézve előnyös lesz. Az egyes eset körülményeihez képest, kivált ha a rokkant hajlamaival egyezik s maga, valamint felesége járatos a mezőgazdasági és kertészeti munkában s vagyoni viszonyai is megfelelőek, ajánlatos tehát a rokkantak telepítését tisztán mezőgazdasági vagy a városok közelében kisebb kertészeti üzem folytatása céljából elősegíteni. Hogy itt *nem lehet telepekről* szó, amelyek kizáróan hadi rokkantakból állanak, nem szorul bővebb megokolásra. Azt a kérdést, hogy a porosz telepítési törvények szerint pénzügyi tekintetben érvényes alapelveken túlmenően a rokkantak részére különleges helyzetet lehet-e biztosítani, főleg abban az irányban, hogy kevésbbé tehetős jelentkezők készpénz kimutatása nélkül is telepesekké lehetnek-e, attól kell függővé tenni, minő szabályozást nyer a rokkantak kártalanítása a birodalom részéről.“

Egyébként azt tartja a rendelet, hogy a rokkantak telepítését a belső colonisatio előmozdítására a Poroszországban fennálló szervezet munkakörébe nehézség nélkül lehet beilleszteni. Az elsősorban illetékes hatóságok (telepítési bizottságok) és „Landgesellschaft“-ok készséggel s

különös gondossággal vállalkoznak rokkantak telepítésére. De ezek mellett a porosz kormány szélesebb körök, mindenekelőtt a „Kommunalverbände“ hathatós támogatására is számít. Azokban a provinciákban, a melyekben a telepítésnek állami támogatásban részesített provinciális szervei vannak, első sorban ezeket fogják az actióba bevonni. Magánjellegű szervezeteket, melyeknek megbízhatósága és munkaképessége hosszú és eredményes gyakorlat alapján igazolva nincsen, csak a legnagyobb óvatosság mellett szabad e feladattal megbízni.

Említettük, hogy az állami járadékbank csak a birtok becsárának háromnegyed részére nyújt járadékkölcsönt; ezért a vagyontalan rokkantak érdekében új hitelforrásokat kívánatos nyitni. A legkomolyabb javaslatok a rokkantaknak Németországban tetemes nyugdíjjáradékait illetve azoknak egy részét — teljes rokkantság esetén a közlegényeknek mai katonai rokkantjárandósága 84, illetve 114 márka — kívánják többnyire oly formában igénybe venni, hogy azt tőkésítve egyszerre fizessék ki neki.

A „Gesellschaft zur Förderung der Inneren Kolonisation“, a mely az eddigi telepítési gyakorlat terén működő közhasznú szervezeteket öleli fel, Frankfurt a/O-ben május 7-én Schwerin tartományi elnök vezetésével tartott ülésében a következő, a fennálló porosz járadéktörvényhozás fejlesztését célzó határozatot hozta:

„Alulírott, a belső colonisatio terén tevékeny társaságok azt a kérelmet intézik a birodalmi gyűléshez, hogy a háború sérültjeinek és özvegyeinek, a mennyiben azt maguk kívánják és a falusi viszonyokat ismerik, földbirtok (Poroszországban járadékbirtokok, — munkás-, kézműves-, kertész-, paraszttelkek stb.) szerzését törvényes rendszabályokkal könnyítse meg. A társaságok ez irányban szükségesnek tartják, hogy az 1906. május 31-éről kelt legénységi nyugdíjtörvénynek és az 1907. évi május 17-éről kelt és a katonák hátramaradottjairól (Militärhinterbliebenengesetz) szóló törvénynek módosításával, a rokkantjáradék, illetőleg az özvegyi ellátás egy részét, mint tőkét lehessen a jogosultaknak kifizetni a végből, hogy módjukban legyen valamely földbirtok megszerzésénél szükséges készpénzfizetést teljesíteni.“

Ez a határozat nem kíván tehát a birodalomtól külön pénzügyi hozzájárulást a rokkantak telepítéséhez, csupán a fennálló katonai nyugdíjtörvények megfelelő módosítását. A határozat megokolása kívánatosnak jelzi, hogy a szövetséges államok törvényhozásai is alkossanak porosz mintára járadéktörvényeket. A katonai járadék tőkésítését nem tartják a rokkantakra nézve kockázatosnak. Kényszerárverés a kellő gondossággal megalapozott járadékbirtokokkal szemben alig fordult elő. A telepítőkre és a felügyelő hatóságokra kell bízni azt is, hogy esetről-esetre állapítsák meg azt, hogy katonai járadék mily nagy részét kell tőkésíteni. A háború-

ban szenvedett sérülés dacára fennmaradt testi képességek, a család nagysága és a kor szerint való összetétele, a rokkantjáradék nagysága, a saját vagyon és kiváltképen a birtok nagysága stb. lesznek mértékadók. Mentől kisebb a birtok, a járadéknak annál kisebb részét szabad tőkésíteni, mert annál kisebb a hitelképesség tárgyi alapja és a hitel tárgyi szüksége is.

Egyesek azonban elvileg ellenzik a rokkantjáradék tőkésítését, mivel egyforma elbánás esetén a rokkant esetleg mégis tönkre mehet, elveszíti létfenntartásának kizárólagos alapját, a kis gazdaságot és — koldusbotra jut. A rokkantak között való válogatás pedig rossz vért szülhet. Ezen nehézségek kiküszöbölése végett többféle javaslat merült fel. Azt javasolják, hogy egy közhasznú hitelező, az állam nyujtsa a maradékkölcsönt is és a rokkant zálogosítsa el annak fejében az évi nyugdíjjáradék megfelelő részét. Egyesek e célra külön birodalmi rokkanttelepítő alap létesítését kívánják, a melybe azután a maradékkölcsön fejében évenként a megfelelő nyugdíjjáradék folyik. Végül egyesek szerint kívánatos, hogy az állam és a községek telepítsenek (Wodgozinsky), mert ezek nincsenek arra utalva, hogy a telepes az ingatlan árának egy töredékét rögtön kifizesse, hanem birtokaik egy részét évi járadékfizetés ellenében is felaprózhatják. Ez a forma leszerelné azoknak a kisembereknek aggályát, a kik az örökbérlettől idegenkednek, mivel formailag nem biztosítja a föld tulajdonjogát.

A „Deutscher Verein für Wohnungsreform“ a lakóházi telepítésre szorítkozva, a birodalmi gyűléshez és szövetségtanácsához intézett beadványában a fennálló közhasznú lakásépítő egyesületek és szövetkezetek közvetítésével, azt az építő alapot kívánja mint másodhelyi hitelforrást a rokkantak és az özvegyek meg árvák javára is hozzáférhetővé tenni, melyet a birodalmi törvényhozás „a birodalmi üzemekben és közszolgálati ágakban, valamint a katonai üzemekben alkalmazott munkások, kézművesek és kifizetésű hivatalnokok számára alkalmas kis lakások létesítésének elősegítésére“ teremtett meg. Ez az alap t. i. az ingatlan becsértékének 90%-áig nyújt másodhelyű kölcsönt. De ez az egyesület sem zárkózik el attól, hogy a nyugdíjjáradék egy részének, legfeljebb azonban felének tőkésítésével tegye a birodalom lehetővé a rokkantnak, vagy az elesett harcosok hátramaradottjainak, hogy egy-két-szobás házat és a hozzátartozó kertet tulajdonul, vagy akárcsak haszonélvezet céljából is szerezzenek. Utálnak arra, hogy a megfelelő járadék-rész elmaradásával szemben a család — a mai lakásbéreket tekintve — nagyobb összeget takarít meg és ehhez járulnak e lakásmódnak egészségügyi előnyet, az élelmezés javítása a növénytaplálék növelésével, sőt

a kerti és egyéb termékek feleslegéből származó esetleges mellékjövedelem. Az eddigi közhasznú lakásügyi gyakorlat is azt mutatja, hogy kellő óvatosság mellett a tőke elvesztésétől nem kell tartani, különösen akkor nem, ha a telekkönyvben — a mi kívánatos — a birodalomnak visszavásárlási jogot és illetve elővásárlási jogot biztosítanak, esetleg új törvényt alkotnának az eladósodási határra nézve. A lakásreform-egyesület azonban a járadékélvezőnek nemcsak házszerzés, hanem, a mi sok esetben a nagyvárosok közelében fontosabb, kertes kisháznak közhasznú jellegű (építőszövetkezet) állandó bérletének szerzése céljából is lehetőségessé kívánja tenni a járadék egy részének tőkésítését. Azonban biztosítékokat kíván teremteni, arra az esetre, ha a járadékos és a közhasznú építő egyesület között a bérleti viszony megszűnik. Ilyenkor a szövetkezetnek a járadéktőkét a rokkantnak, helyesebben azonban a birodalomnak ismét megfelelő arányban rendelkezésére kellene bocsátani. Ez utóbbi rendszabállyal kívánják megakadályozni azt, hogy a rokkant ürügyül használja fel a bérlakás felmondását arra, hogy a járadéktőkéhez jusson, a melyet azután esetleges kockázatos üzleti vállalkozásokban vagy egyéb úton csakugyan elveszithetne.

A telepítésnek egyik legeszményibb formája épen a rokkantak részére, a kertváros-telepeken való elhelyezkedés. Németországban külön szövetség, a „Garstenstadt-Gesellschaft“ vezetése alatt már 31, a szoros értelmében vett kertváros-telep jött létre. Ezek a kertvárosok tudvalevően egyenes ellenlábasai a spekulációra épített telekvásárló és értékesítő társaságoknak, a melyek azonban különösképp szeretik magukat kertvárosoknak nevezni. A kertvárosok — a szó praegnans értelmében — közhasznú, de gazdasági jellegű vállalkozások, a melyek a szövetkezeti önségély útján, minden magánhaszon kizárásával, kívánnak a népnek tervszerűen épített, egy-egy családnak szánt kertes házakból és a szükséges közintézményekkel ellátott új lakó- és munkatelepeket létesíteni. Vezető elv az, hogy a föld a kertváros köztulajdonában marad, elköltözés esetén házra a közösségnek elővételi joga van és így az ingatlan árának emelkedése is a közösségé marad. A kertvárosok előnye a súlyos rokkantak szempontjából az, hogy a városi és a mezőgazdasági elemeknek az esetnek megfelelő arányban nyújt módot gazdálkodó és ipari tevékenységre. A volt mezőgazdasági elemek inkább a gazdálkodásra helyezhetik a súlyt, kivált a családtagok munkája révén, a téli és szabad időben részt kérve a háziipari munkálmakból, a rokkant iparosok pedig, a kik nem mehetnek már a távoli gyárba vagy műhelyekbe, az e célra létesített közös műhelyekben dolgozhatnak, mellékesen pedig kertészkedhetnek, gyümölcsfélét termelhetnek, baromfit tenyészthetnek, a saját szükségletük, valamint esetleg szövetkezeti értékesítés útján

a piac számára. A kertváros-szövetség emlékirata¹⁾ az ipari munkalkalmak teremtésére helyez nagy súlyt. A hadsereg és hatóságok szükségleteinek előállítására munkaszövetkezeteket kívánnak létesíteni, minősített háziipari cikkek készítését kívánják meghonosítani és végül a kertváros saját szükségleteinek ellátására szükséges iparágakat bevezetni. A minden családi támasz nélkül való rokkantak részére megfelelően berendezett kis földszintes legényotthonokat kívánnak berendezni. A kertvárosmozgalom mereven elutasítja új rokkantkertvárosok létesítését. E célra a rokkantakat a már létező és tervbe veendő kertvárosokban, az egészséges telepések között kívánja elosztani. Nem jótékonytságot kíván velük gyakorolni, hanem az eddigi gazdasági elveinek fenntartásával kívánja a birodalomtól, államoktól, biztosító-intézetektől, tartományi és községi kötelekektől, hogy kedvező kamat- és törlesztési feltételek mellett nyujtsanak nekik a jövőben jelzáloghitelt; a rokkantjárdék tőkesítését szintén helyeslik. A rokkantak telepítése a kertvárosokban már szintén megkezdődött, nevezetesen Köln mellett, Bergisch-Gladbachban.

A rokkantak és a hátramaradottak telepítésének ügyét egybekapcsolja a telepítés általános problémájával a „Hauptausschuss für Kriegerheimstätten“ cz. hatalmas szervezet. Doktrinär javaslatai azért érdemelnek megemlítést, mivel nem kevesebb, mint 1730 közgazdasági és socialis szervezet kerek 3 millió taggal csatlakozott már hozzá és tehetséges, előkelő tollforgatói a sajtóban nagy agitációt fejtenek ki.

A „Hauptausschuss“-nak tárgyi javaslatairól alapszabályai és „a harcos tűzhelyek létesítésére vonatkozó birodalmi törvény alapelvei“ értelmében a következő képet lehet alkotni. A háború minden német résztvevőjének vagy özvegyének *igényt* kell biztosítani egy „tűzhelyre“. A tűzhelyek családi otthonok, még pedig kertes kisházak, úgynevezett lakótűzhelyek (Wohnheimstätten), vagy különböző nagyságú kertészeti vagy mezőgazdasági telepek, úgynevezett gazdasági tűzhelyek (Wirtschaftsheimstätten). Az előbbit valamennyi harcosnak, az utóbbit csak azoknak lehet adományozni, a kik megfelelő előképzettséggel és megfelelő üzemi tőkével birnak. A harcosok igénye elsősorban az olcsó föld előteremtésével nyerjen kielégítést, a melynek árára nézve nem a piaczi érték, hanem a tűzhely biztos fennmaradására való tekintet legyen mértékadó. A telket ne tőkefizetés ellenében adományozzák, hanem mérsékelt, fel nem mondható járadék fejében. A telekre azután az építkezés céljából az építési költség 9/10-éig a birodalom nyujt

¹⁾ Unseren Kriegsinvaliden Heim und Werkstatt in Gartensiedlungen. Denkschrift der Deutschen Gartenstadt-Gesellschaft.

olcsó kölcsönt, sőt bizonyos körülmények között a közhasznú pénztárak a vagyontalanoknak az utolsó tizedet is előlegezik.

A tűzhelyjog (Heimstättenrecht) új jogi formát jelent, a melynek lényeges vonása az, hogy mind a tulajdonos, mind a magánjogi hitelezők messzemenő korlátozásoknak vannak alávetve. A főczél az, hogy a tűzhely állandó fennmaradását biztosítsák. A keresztülvitel szervezeteképen, a birodalmi belügyministeriumban létesítendő tűzhelyhivatalt („Heimstättenamt“) javasolnak, kerületi tűzhelyhivatalnokokkal. Azonkívül a birodalom egyes államokra, községekre és közhasznú egyesületekre is átruházhatja a tűzhelyalapítás jogát. A szükséges nagy földterületek megszerzésére bizonyos korlátok között (pl. kényszerárverések, egy évtizeden belül kétszeres ingatlancsere) alkalmazható elővételi és kisajátítási jog szolgálna. A már rendelkezésre álló közföldeket is fel kívánják használni. A szükséges pénzeszközöket részben a már létező, de a birodalom alkalmazotaira korlátozott „Reichsbürgerschaftsfonds“ útján, tehát olyképen kívánják beszerezni, hogy a birodalom kezességet vállal a más oldalról nyújtott kölcsönökért, vagy pedig hogy különleges birodalmi jelzálogintézet kibocsátványaival szerezze meg a szükséges eszközöket. Azonkívül ők is a „Reichswohnungs-Fürsorgefonds-ot“, valamint közhasznú pénztárakat kívánnák az utolsó tized fedezésére igénybe venni, e részben azonban a rokkantak és hátramaradottak járadékának tőkésítését is helyeslik és végül 2⁰/₀-os pusztá-adót (Ödlandsteuer) kívánnak minden magánbirtokra kivetni, a melyet több mint 5 évig nem vettek művelés alá.

E messzemenő és épen nem mindenben gyakorlatias javaslatok, a melyek épúgy irányulnak nagyszabású városi- ipari lakásügyi és telepítési reformra, mit a mezőgazdasági belső kolonizációra, már a fedezet híján is aligha fognak a közeljövőben megvalósulni. De nagyon jellemzők arra a felfogásra, a mely a német nép legszélesebb rétegeit a belső telepítés szükségességére nézve eltöltik.

A rokkantak és a hátramaradottak telepítését a *birodalmi gyűlés* is megsürgette a legutóbbi augusztusi ülészakában (augusztus 26.), a nyugdíjtörvények megfelelő módosítása — a járadék részleges tőkésítésének lehetősége — alapján¹⁾ és ez a megoldás a társadalom felső osztályai körében is rokonérzést kelt. Legutóbb Trachtenberg-Hatzfeld herceg, a német önkéntes betegápolás katonai felügyelője, császári biztos, szintén *emlékirattal* fordult a birodalmi kormányhoz, a melyben a rok-

¹⁾ Az úgyszólván egyhanguan elfogadott határozati javaslat így hangzik: „Der Reichstag wolle beschliessen, den Herrn Reichskanzler zu ersuchen, baldigst einen Gesetzentwurf vorzulegen, durch welchen die Ansiedlung von Kriegsbeschädigten und Kriegerwitwen auf eigener Scholle mit Hilfe der Kapitalisierung eines Teiles der diesen zustehenden Bezüge herbeigeführt werden kann.“

kantak telepítésének előnyeit abban foglalja össze, hogy 1. a telepítés a rokkantak ellátására a legjobb mód, 2. a legkedvezőbb lakásviszonyokat teremti meg, 3. a járadékhistériát a legjobban megelőzi. A herceg a rokkantak telepítésének egységes organisatióját a birodalomtól várja.

A birodalmi kormány a hozzá intézett felterjesztések és a birodalmi gyűlésen elfogadott indítvány hatása alatt október 25-én félhivatalos közleményt adott ki, a melyben bejelenti, hogy a nyugdíjtörvények olyatén módosítását már foganatba vette, a mely lehetővé teszi a járadéknak részbeni tőkésítését, de kizárólag csak *tűzhelyalapítás* céljából. Arra alkalmas egyének számára pedig a kormány is jobb ellátásnak tartja egy kis gazdaság berendezését a kizárólagos pénzjáradéknál és ennek pénzügyi szempontból sincsenek akadályai. A reform azonban, a melynek a belső telepítés szempontjából is nagy jelentősége van, alapos előkészítést igényel. (Frankfurter Zeitung 27. Okt. Erstes Morgenblatt.)

A rokkantak telepítésének Németországban erős lökést fog adni a nyugdíjtörvények várható reformja. A telepítés irányára nézve már ma meg lehet állapítani a német hivatalos, tudományos és gyakorlati férfiak egyöntetű nyilatkozataiból, hogy nem külön nagy rokkanttelepekről lesz szó. Egyéni telepítések mellett a szülőföldön gazdátlaná vált birtokok felhasználása mellett, a már létező telepeken való elhelyezésről vagy új vegyes mezőgazdasági kertváros-telepek létesítéséről van szó, a meglevő szervezetek útján vagy általános érdekű új közhasznú telepítő társaságok és szövetkezetek keretében. Egészen egyértelmű az állásfoglalás abban a tekintetben, hogy a rokkantaknak egészséges emberek között kell új életet kezdeniök. Az egészségesek példája utánzásra ösztönzi a csökkent munkaképességű egyéneket is, ellenben a kizárólagos rokkantkörnyezetben egymást sajnálva, a közös sorsukon sajnálkozva vagy éppen egymással zsörtölődve töltenék napjaikat és igazi életöröm híján is hiányoznák az ösztönzés a folytonos haladásra.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy miként a német rokkantpolitika többi ága, a városi-ipari és a gazdasági belső telepítés is hozzáfűződik a socialpolitika már létező általános érdekű intézményeihez és illetve mozgalmaihoz, onnan nyeri életerejét, de egyuttal azoknak ad újabb lökést. A németek előreláthatóan nagy arányokban fogják a világháború után folytatni az összes arra alkalmas nemzettagoknak, első sorban azonban a rokkantaknak és a hátramaradottaknak gazdasági helyzetüknek, családi körülményeiknek és hajlamaiknak leginkább megfelelő formában való telepítését. Számításba kell azonban venniök a külföldi németek nagyarányú visszavándorlását is. Hiszen az 1915. évi február 2—15. között alkotott orosz földkisajátítási törvény bizonyos határmenti

országrészekben egy vonással megosztott — egyes becslések szerint — kerek 1 millió egykori német, magyar és osztrák alattvalónak parasztbirtokos utódját a földjétől.

Erősen foglalkoznak tehát a német szakkörök a kérdéssel, hogy honnan teremtsék elő a több millió lélek telepítésére szükséges nagy kiterjedésű földterületeket? A parasztbirtokok teremtése szempontjából első sorban a mocsaras és pusztá területeket veszik számításba, a melyeket éppen a háború alatt az orosz foglyok munkájával nagy arányokban készítettek elő a művelésre. Másodsorban az állami uradalmakra és magános nagybirtokokra gondolnak. Különösen Keletporoszországban szabadul fel most számos nagy kincstári és magános uradalom. Az előbbiek bérlői s az utóbbiak tulajdonosai nem kívánnak a veszélyeztetett határterületeken tovább gazdálkodni és ezért ott nagyarányú telepítésre lesz mód. A nagybirtok feldarabolásánál egyébként, különösen egyes országrészekben, gazdasági és politikai érdekekből óvatosságot tartanak már szükségesnek. Számbaveszik az elszórt kisbirtokokat is, a melyek a háború alatt birtokosukat elvesztették és a telekspeculatio megelőzésére, az állam elővételi jogát kívánják érvényesíteni. Mint negyedik forrást, kivált a féligrokkantak számára, a kik már nem tudnak kiscgazdák módjára gazdálkodni és kertes kistelkek művelésére vannak utalva, a városok földjét és telkeit kívánják átmenően (a beépítésig) vagy járadék-birtokok formájában igénybe venni. Ebből a szempontból maga a háborús élelmezési szükség Németországban már évtizedek óta fejlődő bérkert-mozgalmat (Schrebergärten) is rendkívül számos, — egyes becslések szerint százezer — kiskerttel gyarapította. Ezeknek bérbeadásánál a jövőben első sorban a rokkantakat és a hátramaradottakat kívánják elsőbbségben részesíteni, mert ha e kertecskék a megélhetésre nem is elegendők, de egészségi jelentőségük mellett, az élelmezést jelentékenyen megkönnyíthetik.

Mindazokat a területeket, a melyek a mai Németországban ez alapon rendelkezésre állanak, nem becsülik elégségesnek arra, hogy Németország közgazdasága a jövőben agrárius szempontból is teljesen harmonikusan fejlődjék és ezért a balti tartományokra gondolnak mint új telepítési területekre. Az utolsó években, már az orosz uralom alatt is nagy német parasztkolonisatio ment ott végbe. Most pedig, mivel a lettek és litvánok éppen nem helyezkednek barátságos álláspontra az új német uralommal szemben, a benszülötteknek német telepesekkel való részleges vagy teljes helyettesítése a nagynémet politika mérlegeléseinek tárgya.

Érdekes feladat volna a német mezőgazdasági rokkantpolitikának és általános telepítési perspectiváinak különleges tanulságait a mi visze-

nyaink szempontjából levonni. De e tanulmányom tárgyául, már az anyag terjedelmére való tekintettel is, kizárólag a németek intézkedéseinek ismertetését tűztem ki; a magyar viszonyok szempontjából a Munka-nélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületében fogom, mint a kérdés előadója, szerény nézetemet kifejteni. A jelen dolgozatomat tehát csak néhány eszméltető kérdéssel zárom.

Vajjon nem marad-e rokkantpolitikánk csonka, ha nem tetézzük azt mielőbb be nagyszabású, a falusi és városi viszonyokra egyaránt kiterjeszkedő telepítéssel? Vajjon kisebb mértékben szorunk-e erre, mint hatalmas szövetségesünk, ha tekintetbe vesszük nemzetünk rendkívüli vérveszteségét, a kivándorlás újra fenyegető rémét, a visszavándorlás annyira kívánatos megindítását, a városi lakásügyünknek és közéletünknek állandó bajait és végül a háború után ránk szakadó rettenetes pénzügyi terheket, a melyeket csak mezőgazdaságunk termelékenységének fokozásával tudunk fedezni?! Vajjon célszerű és a nemzethez méltó volna-e egyes caritativ alapon felépült, élő temetőkre emlékeztető rokkantfalvakkal és kerttelepekkel megelégedni, vagy a rokkantak telepítését bármily altruistikus mezben csillogó magánvállalkozásra bízni? Nem kétségtelen-e, hogy hazánkban is, az állam erkölcsi és anyagi támogatása mellett kell a népünk számbeli és anyagi gyarapodását leginkább biztosító telepítést első sorban az erre leginkább méltó rokkantakkal és hátramaradottakkal megkezdeni? A rokkantak és a hátramaradottak nyugdíját már ebből a szempontból is megfelelően — nevezetesen tetemes és állandó járadékösszegek megállapításával — kell nálunk végleg rendezni. Az államháztartásra amugy is háramló katonai nyugdíjjáradékok azonban különös könnyebbiséget nyújthatnak a telepítési probléma anyagi részének megoldására és a gyógykezelés drága ideje alatt keresztülvitt szakoktatás segítségével pedig leginkább lehet az anyagi tőkét a helyes gazdálkodáshoz szükséges szellemi tőkével is kiegészíteni!

Kívánatos, hogy a magyar nemzet, a mely katonai és politikai erejét oly fényesen igazolta az ellenséggel folytatott küzdelemben, a rokkantak és hátramaradottak méltányos és célszerű ellátásában rejlő culturalis feladatok, nevezetesen a telepítés terén szövetségesei mögött se maradjon el.

Ferenczi Imre.

Az egyesület már az 1915. május 4-én a m. kir. miniszterelnök úrhoz intézett felterjesztésében szorgalmazott ilyen irányú törvényjavaslatot. (A rokkantak gazdasági elhelyezkedése. A M. E. K. M. E.-nek kiadványai. 9. sz. 208. l.)

Az erdélyi mezőgazdaság földrajzi váziata.

A bérczes kis haza mezőgazdasági téreinek vázlatos beutazását alig tehetjük méltóbb kalauzzal: mint a magyar regevilág szent madarával a *Tarullal*. Ez a jelképe a hazát kereső és küzdelmes vándorutakon járó ősmagyarság lelki, szívbeli alapérzéseinek; testi erejének, elszánt akaratának képletes kifejezője: ma magyar ethnosnak mondják. Ennek legfényesebb kivillanása Petőfi, Kossuth. Az első lelkéből fakadt honunk legszebb földrajzi meghatározására — „ha a föld Isten kalapja, hazánk a bokréta rajta” — ennek a bokrétának pedig ezer esztendővel dacoló tartója: Erdély — hazánk keleti bástyája — így nevezte el Kossuth.

A magyar ethnos minden elszántságával, de erejével is kell megkísérelnünk az erdélyi mezőgazdaságot leíró körutot, hiszen ezuttal is, akár csak a Turul madár, ismeretlen tájakon kell átrepülnünk, keringenünk — *helyesebben mondva*, ismeretlen utakon, ki nem próbált alkalmatosságokon kell az utazást megkísérelnünk — mert a mezőgazdasági földrajzi tudománynak eddigi irodalmunkban alig jelentkeztek még pilótái — pedig milyen kedves, milyen fontos téma! — legyen szabad hát ezen új irányban megpróbálnom az utazást.

Emelkedj hát a fellegekbe, te szent madár, iveld körül az ősi székely foglalást, rendre pihenj meg a Királykőn, Retyezáton, Biharon, Ünökön, Hargittán és a Csukáson — s előtted lesz Csaba királyfi országának gyönyörű térképe...

* * *

Az imént felsorolt égbenyuló sziklabérczekkel koszorúzott kerek földdarabot tényleg bástyának mutatja a modern térkép, azzá teszik tengerszintfeletti magassági viszonyai, hegrendszeri. Az ország keleti szakaszán: a Szármáta síkság, a Fekete tenger vízrendszereinek és a Balkán sziklagyűrődései sarkában ott emelkedik a kemény magyar bércz — talán a „Mindenekfelettvaló” állította oda a Nyugat és Kelet határára. A magyar birodalomnak még a papirosra vetett gyönyörű képén földrajzi-földtani szempontból is szembetűnő ez az erdélyi *plató*, a mely 500–600 méteres tengerszintfeletti átlagmagasságával mintegy támasz-

pontja a Tisza sikságának, egyúttal ellentállója minden Keletről jövő rohamnak, még ha az időnként idegen embercsoportok rossz szándékából indul is ki. Ezt a történelem is igazolja. Egy évezreden át sokszor csattant alá a visszhang a fogarasi havasok kristálypaláiról, a Hargitta trachitbérczeiről, a Nagyhagymás krétakori türemléseiről, a Biharhegység gránit magjáról: „Ne bántsod a magyart!”

Ime a Turul szárnyain a magyar tudomány földtani megállapításaihoz érkezünk el: de ezután a magunk erejével kell tovább haladnunk. Az imént nagyjából jelzett földtani váz veszi körül az erdélyi fensikot. Ennek kialakulása a tudomány magas szféráiba visz, de nekünk *gazdák-nak* nem lehet célunk ezuttal a földtantudomány nagy titkait részleteiben kutatni: a világteremtés erőinek ütközése, kitörése, munkájának, eredményeinek megismerése csak azért fontos, hogy láthassuk, hogy a mi basisunk a *termőföld*, milyen keretek között alakult ki?

Ám ne sajnáljuk a körhegyek és magaslatok nem éppen könnyű bejárását kötő s kutató kalapáccsal is a kezünkben: mert megismerjük úgy a mezőgazdasági talaj régióit, kezdve a gránitos s trachitos máladékokon magasan települt havasi legelők földjein; a fenyvesek, bükkösök és tölgyrengetegek máloftabb agyagán áthaladva, a kaszálók már televénydúsabb talajára, erdélyiesen szólva, a pompás havasi *szénafüvek* tájékaira érünk. De még a hegyek derekán vagyunk, a hol a meszes agyagban, a márgás oldalokon, a trachitos ugarokban még eredeti helyen mállott talajon terem Nőé nektárja, a rozsamáli, leányka, somszőlő vagy más venyige. Alább ereszkedve, a domboldalokon már vastagabb a termő réteg, már áramlásos jellegű és a hol helyenként megüllepedett, ott vastag rétegű, sokszor a növényvilág maradékaival szinesedett, de már megérteti velünk, hogy miért terem a domoldalok sokféle változatú agyagján, vályogtalaján, meszes vagy gipszes keveredésen oly pompás beszterczei szilva, ponyik- és batul alma s miért érnek itt mesekort a terebélyes diófák. Már leértünk az erdélyi medencze dombvidékére, a hol az eocén, miocén korszakok változatos és erősen keveredett agyagtalaján s kivált a „Mezőség” métervastag fekete földjein a búza, rozs, tengeri, burgonya stb. oly bőven megterem — ha az ember is akarja. Az Ösmaros, Összamos, Olt s Küküllők stb. árjai olyan mezőgazdasági basist hordottak össze, hogy emberi igyekezettel a talaj kincsei századokig kimeríthetetlenek. Csak kiaknázó emberi tudás és akarat kell. Ám ennek hiányában a Természet erői tovább dolgoznak, a folyamatok tovább rombolnak és építenek, hordanak s ha az ember elejbök nem áll, megmozdulnak a kimosott aljú hegyoldalak, a nem is olyan régen selymes füvet termő völgyeket iszap, kő és homok borítja: a legujabbkori kavicssterületek így folyton nagyobbodnak a mezőgazdasági terület

rovására, talán ha a hegyek erdőit jobban kimélték volna, nem suvadna helyenként olyan tömegekben, nem töltődnek fel iszappal a patakok és folyók ágya s kevesebb termő erőt mosna ki a vizár Erdélyből.

Ha pedig ezután megvolnánk elégedve a termőföldünk őseréjével, mégis számba kell vennünk a felette elterülő *égghajlatot* is. Hiszen magassági és a földkéreg gyűrődései viszonyaiból is következik, hogy Erdély klímája is elütő és változatosabb, mint az anyaországé és mégsem olyan szeszélyes, mint az Alföldé. Általán hűvösebb, esősebb s ebben kiegyenlítettebb mint az anyaország, széljárásban, naptűzésben nem mutat akkora végleteket, mint a magyar medencze.

A hőmérsék évi átlaga $8-10^{\circ}\text{C}$ között szokott lenni Erdély nagy részében, különösen áll ez a Maros és Olt folyók közötti érdekes ú. n. Kétküküllő vidékre, illetve Gyulafehérvártól a Hargitta aljáig terjedő területre; hogy ez a legmelegebb része Erdélynek, igazolják a sűrűn található szőlőskertek, a melyek termése majd mindig beérik s elsőrendű borokat teremnek; hogy a tengeri, búza bőven és jól sikerülnek, nem is kell talán említeni. A Maros és két Szamos közötti területen (Mezőség) az évi átlagos hőmérsék $7-8^{\circ}\text{C}$, de azért még kitűnő gazdasági vidék — de már a kissé kései tengeri $20-30\%$ -a (kivált esős őszen) nem érik be. Így állana Erdély medenczéjének hőmérséke. A peremen körös-körül, a hol a hegyrendszerek magasodnak, már csak $6-7^{\circ}\text{C}$ körüli az átlagos évi hőmérsék: a szőlő, a tengeri már elmaradnak, vagy naptűzéses helyeken lugos szőlővel dicsekszenek, vagy hogy fagyig ehetnek zsenge tengerit, a búza is már kevesebb magot ad, de azért még súlyos a szeme (Háromszék), előtérbe lép a rozs, a burgonya — a veres szőlő (ha már fokmérőnek használjuk) — de ennek nedvéhez sok cukor kell a botfalui cukorgyárból, akkor leszen belőle az aszuval vetekedő ribizli-bor. Jellegzetes hűvös folt (6°C) Kolozsvár környéke, helyesebben a Kisszamos és Aranyos folyók közötti terület, itt nagy a léghuzam egyrészt a gyalui havasok felől, másrészt a keleti (muzska) szél utolsó hullámai is itt ütköznek a nyugati magas levegőárammal. Végül leghidegebb vidékek a határhegyek Csikban, Gyergyóban, Fogarasban évi 6°C átlagos hőmérsékkel, de azért 800—1.000 méteres tengerszintfeletti magasságokban október végén is zöldül a havasi legelő, ha nem volt korai hóesés. Legmelegebb része Erdélynek a közép Marosvölgye, különösen Gyulafehérvár—Szászváros között, a hol a legzamatosabb borok, almák, körték, diók teremnek; a hol urahagyott feudális kastélyok napos faltövében *fűgét* is mutat az új honfoglaló.

Még kevésbé változatos Erdélyszerte a *csapadékeloszlás*. A hegyes peremen köröskörül 800 milliméter az évi átlag, ennél kevesebb (600 milliméter) a Maros folyó dereka tájékán s az Olt felső szakaszán,

— Erdély közepének átlaga 700 milliméter, tehát alig egy milliméterrel több, mint az Alföld átlaga, — hanem az erdélyi csapadéknak mégis szerencsésebb egész évi eloszlása, persze baj, ha aratás vagy a cséplés idején huzamosabb esők vannak, de beállanak ezek szénakaszálás idején is, vagy az őszi szántást hátráltatják. Az uralkodó szélirány inkább a *keleti* egész Erdélyben, legfeljebb a Maros völgyén nyomul fel a nyugati szél, nyomában esőt hozva, télen egy kis lanyhosságot. A határhegyek nagyobb szorosainál állandó helyi szelek is vannak s ez például a gyümölcstermelést befolyásolja. A jégeső inkább sporadikus, hálás területe a biztosítóintézeteknek — ellenben a helyi záporok (felhőszaadások) különösen a hegységek lábánál, völgyek találkozásánál gyakoriak — de már Botfalu országos nevezetesség sűrűn ingadozó időváltása következtében méltó társa Árvaváraljának — s nagy ellenlábasa Fiuménak — a hol szokás szerint „minden csendes“, azért ám ne sajnáljuk Botfalu vidékét, mert ott a szántónak 40%-án ipari növényt s 20%-án lóhereféléket termelnek és a sörárpa 10 métermázsás terméseket ad. Az „ember“ szempontjából pedig általában egészséges Erdély klímája.

* * *

Igy nagyjában tisztában lévén Erdély éghajlati viszonyaival is, reá térhetünk a természeti helyzet okozta mezőgazdasági alakulásokra s termelési viszonyokra.

Gazdaságüzemi szempontból indulva meg részletező utunkra, a hegységek derekán — mondhatni a havasalji gazdasági tájékokon — a természeti viszonyoknak megfelelően a faluhatárok művelési beosztása külterjes. Vannak helyek 800—1000 méteres tengerszintfeletti magasságokon, a hol a határgazdaság csakugyan ősfoglalkozás jellegét mutatja, kivált északi fekvésű községi határokon csak fa, fű és bányakő terem: tehát az egész éven át fatermeléssel, kidolgozással, legeltetéssel — tehát állattenyésztéssel s állatkereskedéssel s esetleg bányászással foglalkoznak. Itt az *eke* fölösleges tárgy, ellenben a kasza és a fejsze a fő munkaeszközök — és mert ezt a jelleget legelőgazdasági rendszernek mondjuk: a kenyeret a völgyekben vásárolják a lejáró lakósok erdei és állati termékeikért kapott pénzen; bizony a zordabb teleken megesik, hogy hetekig nincs mit aprítani a tejbe! Itt a „Miatyánk“ úgy variálódik: „add meg nekünk a mindennapi juhsajtunkat“, ám az e vidéki lakósok aratómunkásként lejárnak Biharba, Romániába vagy a Mezőségre s megesik, hogy a karácsonyfa hazájában buzakenyeret eszik arató keresetéből a mokány, a mig mezőségi atyafia 60—70%-os tengeri kenyérrel tömi el az éhséget. Viszont mikor a téli eleség legjobban szűkül, januárban, februárban, akkor a főtt marharepa vagy párojt sarjú savanyú

czibrének készítve is nem lehetetlen gyomorcsillapító — jó szárazra füstölt birkaoldalassal vagy kecskehússal súlyosbitva. Hát ebben a remek tiszta levegőjű magas vidékeken úgy némely télenként nincs is más betegség okozó.

Alább ereszkedve, olyan havasalji gazdasági régiókat érünk, melyeket a tudomány *legelőváltós gazdasági rendszer* jelleggel illet. Itt már fel szokták szántani a határ egy kisebb részét, a helyi fekvés, meg a naptűzés ereje szerint tavaszi rozsszal, zabbal, alakorral vetnek be, előző évben jól megtrágyázva a kikopott gyepezetű kaszálót. Egy-két évben terem így a föld 2—3—4 magot, aztán új táblát törnek fel a legelőből, azt trágyázzák, szántják, vetik pár évig, addig a régi szántó gyeperedik s ez így halad tovább emberéleten át. Így papirosra leírva ezen üzemi formát: Svájcban vagy Holsteinban képzelné magát az utazó (hiszen a kaszálókat rendszeren trágyázzák) — de itt az eredmény primitív, nem elég a magtermés — tehát még az e vidékiek is eljárnak az Alföldre arató munkába; tömegesek, de még kisszerűek az állattenyésztés jövedelmei; folyik még a faipar s fuvarozás vagy usztatás, továbbá a gyapjúszövő ipar — saját egyszerű ruházati igényük kielégítésére. Részben a juhtenyésztés folyik nagyban, vagy a rideg marhatenyésztés: a borjukat a völgyi falvakból szerezvén, itt nevelik 4—5 éves koráig tinónak, de azért tehéntartás is van, hiszen piros marhát e vidéken is szaporítanak a tejhozam miatt. Helyenként 5.000—6.000 darab legelő állatot találunk. A határok e magas helyeken részben tagosítottak: kiki a saját birtokán gazdálkodik — tehát szabad gazdaságot űznek, nincs közös kényszer, legfellebb a közös erdőn vagy a legelőn — de azért messze esik ám ez a világ a brasóvidéki gazdasági „szabad gazdasági” rendszertől. Itt már bekerített helyeket találni; a hol trágyás fészkekbe a „pityóka” is tartozik termést hozni, a fuszulyka pedig lefagyásig zsenge hüvelyeket terem, — a mi a városokban a nyár idején csemege számba menne — mert itt száraz babbá nem bír beérni. A kerítés körül és ház tájékán már a szilvafa készül felvenni a versenyt a felséges havasi málnával, afonyával s gombával.

Lejebb ereszkedve, a *hegyvidéki* gazdasági rendszerhez érkezünk, a hol már a fűtermő helyek és a szántóföld aránya 50: az 50-hez; *kétnyomásos gazdálkodási módnak* is mondjuk, mert a szántóhatárnak csak a felén gazdálkodnak egy éven át, másik felét ugarolják s legeltetik juh- meg sertésnyájjal. Hát nyolczszáz méteres tengerszin feletti magasságról van szó: a *tavaszi* buza meg a zab és az *őszi* rozs termő helye, de melegebb hajlatokban a tavaszi árpát, sőt őszi búzát is megkísérlik.

Egy-egy melegebb oldalban a *korai* tengeri is beérik, különben

már a rendesebb keretekben adja késő őszig a tejes csövet. A burgonya már erőteljesebben nő itt, úgy szintén beérik a paszuly is; a lencse éppen híres e vidékeken, a len- vagy kendertáblácskák adják a téli háziipar nyers anyagát, itt a tönköly termés már a disznónak jut (árpa helyett), de azért napraforgó mag-olajért a Mezőségre jár az egyházfi — tekintettel a sűrű oláhböjtökre, — s onnan requirálja a „magyar gesztenyét“, a sütő-tököt is s az ünnepi csemegét, a pattogatott tengerinek való csinkantint. E régiókban már fel sem veszi a szilvafa a 3—4 évenkénti elfagyást s már akadt társa az alma-, dió-, mogyoró-, meggyfélékből is: sőt ezek terméséből már télire is aszalnak, bőtermésű években italt is főznek a szilvából a magyar királyi pénzügyőrség közrefigyelésével. Itt-ott, kivált havasalji magyar községekben a *lóherés kertek* mérőfokai a belterjességnek.

Állattenyésztés dolgában már változatosabb az üzemi alakulás. A székely hegyek alján az erdélyi fehér marha 400—600 főnyi csordákban járja a legelőt, ahol borjú, tinó nevelés folyik (Bodzán, Békásban és a Hargittán és felső Szamos mentén) ott falunként 1.000—2.000 darabból álló létszámot találunk több csordában. A juh még elterjedt — nem ritka a 10.000—20.000 darabból álló létszám egy-egy község ahtarán; de ez a hazája más helyeken, a Retyezáttól a Marosvölgyön át a Biharhegységen keresztül a Sebes-Kőrös völgyéig, a pirostarka (mokány) marhának és hasonlólag a fogarasi hegyek alján meg a Besztercze-Naszód vidékén: a hasznosítás az igázáson túl csak az állatkereskedelem, a tordai állatvásárra 15.000 darab állatot is szoktak felhajtani. Sok erdős határon nagy a kecske létszám (Besztercze, Hunyad), már általános a sertés tartás, baromfitenyésztés, sőt falunként 2—3 méhész gazda is akad 2—3 kassal. E vidékeken már tömegesebb a tehénsajt, még inkább a juhsajt készítés, tehát már kereskednek állati termékekkel.

A legelőgazdasági zónán nem ritkák a 20.000 catastralis holdnyi faluhatárok, alább 10.000 catastralis hold a mérték s az imént vázolt hegyvidéki gazdasági övön még mindig 5—7 ezer hold az átlagos faluhatár, mert sűrűbbek a falvak. Ezentul az erdélyi medenczében 3.000—4.000 catastralis hold az átlagos határ. És míg a felső övön a mezőgazdasági határnak 70—90%-a fűtermő hely, a középregiókban 60%, a két-nyomásos határokon 40—50%-át, addig a következő belterjesebb területeken már csak 15—30%-át foglalja el a fűtermő hely az egész gazdasági határnak, mindig *erdőterület* nélkül értve a határokat. Sajnos, már nem ritka az olyan község, a melynek vagy legelője vagy kaszálója nincs, az előbbi vidékek nagy fűtermő helye azonban predestinálja ezen zónákat a kiterjedt állattenyésztésre, bárha belterjesebb is lehetne.

Eddig gyalog, lóháton, szekeren vagy akár tutajon is utaztunk, ezután már vasuton is járhatunk: a 3- és 4-nyomású határgazdasági üzemekkel bíró tájékok felé. Tehát az erdélyi medenczében járunk, melynek legjellegzetesebb gazdasági kialakulásai az egyrészt a bő termőföldű fehér marhát tenyésztő Mezőség a Maros és a Szamos határolta területen. A másik gazdag vidéke a két Küküllő folyóra támaszkodó szelíd dombvidék: minden gazdasági kultúrájában belterjesebb alakulásokkal. A Mezőségen is vannak jó bortermő szőlőfoltok, elszigetelt gyümölcsös telepek, itt-ott kenderföldek stb., de ha Szamosujvártól Szászrégenig szekéren vagy lóháton átszeled a mezőségi tavak mentén a Mezőséget, azt vélnéd, hogy a délamerikai Pampaszon vagy az orosz Steppén utazol: a sok legelőn s kaszálón túl, néhány kopott erdőcske mellett elhaladva csak kalásztermő táblákat s kukoricaföldeket fogsz találni, sokszor gyenge terméssel biztató képpel — a drága jó fekete földön. Ez az erdélyi mezőségi (pásztor-) élet hazája, sokszor járhatlan utakkal, ivóvízhiánnyal, fásítás nélkül — teljes téli munkátlansággal. Itt van még a legtöbb nagybirtok; itt a kisterjedelmű paraszthatárokkal, sokszor legelő- vagy kaszálóhiánnyal — erdeje a parasztnak itt alig van, — de mindent ad a nagybirtok, egész évben kereshet itt napszámért, részért, szakmáiban a kiscgazdaelem vagy cselédsorban, patriárchális egymásra utaltságában! De még nem akar rendszeresen jövedelmet keresni, kisigényű, így a nagybirtok se bír teljes termést produkálni. Mégis nem merem eldönteni: a gazdamunkáselem fejlődő igyekeztével fog-e a mezőségi nagybirtok a belterjes üzemmódra áttérni, vagy a nagybirtoknak kell jó példát erőltetni s utánna a kiscgazda is fog haladni. Ámbátor a szászok fejlődött üzemi gazdasági határain nincsenek nagybirtokok, viszont a pusztakamarási, kissármási, radnóti, pagocsa, szengyeli, mezőméhesi, záhi stb. nagybirtokok terméseredményei, tenyésztési ágai rendszeres hasznai igazolják, hogy a Mezőség Erdély Bánátja lehetne s ma Erdély egész évi kenyértermését se bírja megtermelni, főkenyér a tengeri lévén, évről-évre behozatalra szorul. És viszont igazolhatják a kisüzem belterjességének lehetőségét a nagysármási, marosludasi, detreheai állami telepítések már-már jövedelmező kiscgazdaságai. Ám most veszem észre, hogy az agrárpolitika országutjára tévedtem, tehát térjünk vissza a gazdasági földrajzhoz.

A Marostól az Oltig terjedő *Küküllő vidék*, igaz, hegyvízrendszerénél fogva is előnyösebb helyzetű, több a vasútja, országutja; völgyeit értelmes s szorgalmas székelység, magyarság s különösen példamutató szászok lakja. Itt már több a védő erdő, annak aljában jó fűvű legelők, a völgyekben dús fűvű kaszálók, — igaz, ezeket a hirtelen nyári vizár sokszor mossza, a palás, vályogos meredekebb domboldalak nagy

darabon meg-megcsusznak, mert a kapzsi eke ott is szántóföldet erőltet, a hol erdő tenyészne legjobban, — de már sok a fásítás, a vizmosás, kötés és mederrendezés. És úgy látom, ez a kevert lakosságú vidék vetekedik is egymással a gazdasági haladásban, *a többtermelésben*. Itt már sokféle kulturák vannak: hisz a Nyárádmentét „murokország“-nak hívják, kicsi földjén kertészkedéssel kénytelen többet, értékeset termelni; jó jel, hogy a Marosvölgyén 8—10 községben már dohánytermelést engedélyezett a kincstár; szorgalmat jelent, hogy ez a hazája (Nagyküküllő, Udvarhely, Háromszék megyék) a komlótermelésnek, — Segesvár, Héjjasfalva, Senterzsébet, Fogaras, Ilyefalva híres termőhelyekkel; a marosvásárhelyi és botfalui cukorgyárak mentén a cukorrépatermelés is mindjobban terjed, bár lassú tempóban; a kendertermelésnek a Küküllővidék a hazája, a lennek a Hargitta völgyei, ámbár kenderdülője majd minden erdélyi községnek van, ez okon hamisítatlan hazája az ősi viseletnek: szemed gyönyörködhet a kivarrott katrinczán, székely szőtteken, kalotaszegi varrottasokon; még a székelyharisnyás uniform is kedves — így nevezvén itt az abaposztó népi ruházatot is, de megilletődést vált ki a szász ünnepi ruha is — az ő antik formájával, ezüstcsattos diszeivel. De vissza kell fordulnunk az etnografiai fájékokról más mezőkre, a hol sokszor már *tagosított*, szabadhatár gazdasági üzemű kis és nagy határokon megtalálhatjuk a kalászosok mindenféle nemét. A Maros, Kisküküllővölgyek szép buzatermő földjeit (sajnos, átlagban katasztrális holdanként csak 6—7 métermázsás termeléssel), a Barcaságnak már híres sörárpáját, a háromszéki Szépmező meg a hunyadmegyei történelmileg is híres Kényérmező aczélos buzáját; Csikország s Udvarhely és Szeben súlyos zabját, a domboldalokon jósikerű rozstermelést. De még jellegzetesebb e vidéknek a *tengeri termelése*; a községi határ $\frac{1}{3}$ -án termelnek általán és talán csak nagyobb városok mentén ad helyet más belterjesebb kapás növényeknek, káposztának (Torda, Petele), hagymának (Szászrégen, Besztercze), burgonyának, árpás lencsének (Háromszék megye), lóherének, luczernásnak, takarmányrépaföldnek a szászoklakta területeken mindenütt vagy köles, vagy pohánka is kerül eléje Barcaságon, Erdővidéken. Ez lehetne hazája a borsónak, babnak, napraforgónak, még talán a dinnyének is (Ompólykisfalu, Radnót, Marosludas) s ezzel visszakanyarodunk a gyümölcsfélékhez.

Ez a hazája a beszterczei szilvának, a nagydisznódi cseresznyének, a szászsebesi diónak, a marosszéki pirospáris (alma) benne van a nótában, a gyógyi alma valaha a Maroson hajószámra úszott alá a Bánátnak, a tartós pónyikalma, az Erdélyszerte oly változatos Batul-almának ez a hazája. De sok van az aranypármemből, sóvári, londoni pepin, ananász, renet almákból; izambert-, bergamott- s királykörtéből. Bájos

lesz utazásunk virágzó tavasszal Besztercze, Magyardécse, Dés, Magyarbikal, Nagyenyed, Diómál, Marosszék, Görgény stb. gyümölcsfaligetein át, de októberi szüret idején a szép és bő termésben a közgazdasági hasznot kell meglátnunk egész Erdély kertészetét illetőleg, mert minden vidéken megfelelő fajtával sikeresen termelhető a gyümölcs. Igazolják ezt Besztercze, Teke, Szászrégen, Marosvásárhely, Medgyes, Segesvárglédába ültetett modern kertligetei. Földművelési utunkat talán legmeltóbban Erdély szőlősvidékein fejezhetnénk be, de sokára érkezünk az utolsó stációra, a népies mondás szerint ez alkalommal gyakrabban „meg-megállván“, itassunk! Nem is tudom, az erdélyi „Hegyalján“ kezdjük-e az utat a gyulafehérvári „rózsamáli“ kertekben, vagy a krakói kárbenetet termőhegyről? Mindegy! Közbeesik a tokajival vetekedő celnai szőlősvölgy, de megállás nélkül alig lehet elhaladnunk Nagyenyed, Marosujvár (som, leányka) s Csombord rizling virányai mellett: s Erdély borászati térképét nézve, kapkodnunk kell a kiszállásokban, el nem mulasztva a felvinczi szép szőlőshegyet, az egerbegyi somszőlőtermést, a hadrévi muskotályt, de még Marosludason, Nagysármáson át be kell kukkantanunk a Besztercze vidéki modern szőlőskertekbe, innen Tekén, Szászrégenen át haladva, megismerkedve a jól pincézett „szász borral“, a Küküllővölgyig és végig Dicsőszentmártonon, Szőkefalván, Bolkácson át már ruhandi som, sauvignon, burgundi fehér, vörösfarku, fekete járdovány nevezetekkel fogunk megismerkedni, ha győzzük magyar becsülettel, de az utat méltóképpen fejezhetjük be Medgyes, Ekemező, Erzsébetváros „Traminit“ rejtő bozótai alatt, azontúl már csak meleg nyaru esztendő után merjük folytatni utunkat Székelykeresztur, Kőhalom, Nagyszeben és Bánffyhunrad véghatárookra, mert hűvös esztendő szőlőtermésében már csak rabvallató az erő! Ámbátor borszéki, előpataki, málnási, kászonyi, borkuti stb. borvizzel keverten sok minden lecsuszik a magyar turista torkán.

* * *

Erdély közepének 3 vagy 4 nyomású vagy éppen szabad gazdasági rendszerű falu határainak tanulságos jellegzője még az *állattenyésztés* is. Talán nincsenek akkora falucsordák, nyájak s ménesek, mint a havas-alja „hegyvidéki“ zónákon, hiszen itt a 3.000—4.000 katasztrális holdas (sokszor inkább kisebb) faluhatárokon éppen az ekekultúra miatt kisebbre szorul a természetes fűtermőterület s viszonylag több állatot csak azért találunk, mert már mesterséges takarmánytermelés is folyik: első helyen a lóheretermelés, majd a luczerna, a hegyoldalakon kezd terjedni a baltaczim; nedvesebb, trágyásabb vidékeken már csalamádé, zabos bükkönyt, marharépát is találunk, tehát az egész évi istállózásnak, állat-

tartásnak is meg vannak a kezdetei. Azonban a határ egyharmada ugar lévén, vásári és növendékállatnak ott is akad némi legelő. Sokfelé, sajnos, az őszi legelők kedvéért hagyják meg a tarlót — pedig a rendszeres őszi szántás révén már egy métermázsával többet teremne a tavaszi vetemény Erdély összes szántójára átszámítva koronaértékben: mi mindent lehetne a sok száz millióval pótolni — csak mezőgazdasági téren is! Ám ne rekrimináljunk, de utazzunk tovább!

Legáltalánosabb háziállat a baromfi, a sertés és a juh: a szegény emberek állatai. Ilyeneket még a legelőjoggal nem bíró zsellérek is tartanak, nem árt az az ugarnak, tarlónak, ha a szegény embernek malacza is turja. A Mezőségen a szőke és fekete mangaliczát találjuk, a szászok földjén a nyugati fajtákat — ezek találkozási pontján a Küküllővidéken a legujabb erdélyi specialitást, a báznait, a hegyvidékeken nagyfejű, hosszúlábú hegyi disznó otthonos — a létérti turásban s a járás-keelésben megnyulván végtagjai. A *juh* szintén ősi különleges háziállata az erdélyi mezőgazdaságnak: általán a raczka szolgálja a gazdáját gyapjújával, tejével, sajtjával, bárányával s előregedésével saját húásával is. A Székelyföld keletén inkább a cigája terjedt el. A kecske a szegény ember tejelő állata — helyenként csordaszámra jár — (Hunyadban, Szebenben, Besztercze-Naszódban) de majd minden faluban van 20—100 darabig. Csak azt nem lehet kibölcsekedni, hogy az erdélyi nagy faluhatárokon található nagy kiterjedésű „műveletlen területek“ a kecske kedvéért létesültek-e, vagy a kecske terjedt el a kopárok kedvéért. Ám erdőmestert e felől ne kérdezzünk, de valószínű, hogy az is szereti a kecskegidópecsenyét — s a bozsenyiczát (füstölt, páczolt kecskehúst) — kivált ha *örmény* ember!

A tejelő tehén (a riska) tartás is általános a falusi gazdák körében, sőt a városok külvárosi (hóstatí) munkáslakóinál is — de ennek már meg kell váltani a legelőbárczát, ha különben nincs legelőjogosultsága az embernek. Ám az igazi szarvasmarhatenyésztés erdélyszerte (az uradalmakon kívül) falusi bejáró vagy a „künnháló“ csordákban történik, vagy községi vagy más közös legelők birtokában, téli eleséget adó kaszálókából is bir, rendszeres és kellő apaállattartással, községi vagy vármegyei legelőrendtartással — s a mindeneket ellátó csordás, gulyás vagy pásztor beállításával.

Eredetileg egész Erdélyben az úgynevezett erdélyi (*szürke*) magyar szarvasmarha volt elterjedve s ma is nagy számban találjuk a Mezőségen, Székelyföldön, Dobokában sőt sok mellette kitarló szász községben is. Általában minden faluban van magyar csorda is. Hires tenyészhelyei: Radnót, Záh, Magyarország, Kolozskara, Cintos, Pusztakamarás, Gernyeszeg, Héjjasfalva, Fiátfalva, Székelykeresztur, Uzon és még sok.

szász hely. Az erdélyi medenczében minden nemét tenyésztik, a hegyes régiókban a borjúkat nevelik fel, hogy felkerülve a havasalji vidékek óriási legelőire, kialakuljon a hirneves *magyar ökörré*, amely páratlan erőforrás az igában, kitartó hadtápanyag a Uzsoktól a Bugig való történelmi járás-kelésben, a „gulyáságyúban“ lévén dicső elmulása: saját erejét átszarmasztatja a muszkaverő gazdája izmaiba — de békés időkben is, előregedvén s szeszgyári moslékon 1000 kilogrammra hívva — Szent Marx (bécsi vásár) küszöbéről büszkén tekinthet utolsót ebbe a keserű világba.

Már csak azért is, mert az úgynevezett nyugoti (piros-tarka) tejelő jellegű szarvasmarha erősen szorítja Erdélyszerte a honfoglalókkal bejött *ősi marhát*. A városok nagyobbodó tejfogyasztása révén nyomult előre Erdélyszerte a pirostarka szarvasmarha s ma már ott szerénykedik minden vasuti őrház aljában, a városkörnyéki falvakban még igen tarka formában; az uradalmi bérlőknél, mint »lefejő tehenészet« — de egyed-uralkodó a szászok földjén, mint pinzgauai fajta marha, Háromszékben s Brassó környékén, mint berni szimmentáli keresztezés; Marosszéken zsemlyetarka formájában, Hunyadban már kevésbé tejelő, inkább ígás szarvasmarhává durvul, míg a bihari, fogarasi, naszódi havasokban mokány marhává törpül — de mindenütt gyorsan fejlődő, jó húsu bő tejelő állat (jó tartással) s kétszer lehet belőle pénzt csinálni addig, amíg a fehér marhából egyszer. Való azonban, hogy a bajt, betegséget hamarabb megsínyli a tarka marha.

Elterjedt és jellegzetes állata az erdélyi medenczének a *bivaly*. Hazája Fogaras, Kalotaszeg s a Közép Maros völgye, de a dombvidékeken minden faluban található bőven: óriási igaerejénél fogva s zsiros tejéért kedveli az erdélyi gazda — no meg talán, hogy nem nagyon siet.

A *lótenyésztés* magasabb fokon az uradalmakban történik — csak kisebb méretekben, mint 50—60 évvel ezelőtt, csak úgy „bedekker“ módra említem fel a zsibói, választi, kolozsborsai, mezőméhesi, mezőszengyeli, küüllővári stb. méneseket. Remonta tenyésztés folyik angol félvérekkel. A köztenyésztés ma elsatnyult, kivált a Mezőségen — pedig ugyancsak 50—60 éve híres ló volt a békási, az oroszhegyi székely ló, a nagyilvai nemes mokány ló, a fogarasi, topánfalvi s biharhegyi dézsás ló — a mi még jó anyag volt található ezeken a vidékeken: azt felémésztette az 1914/15-iki háború! Ez a kemény patájú, széles szűgyű, tömörhátú hegyi ló volt a legsikeresebb gépfegyverhordozó! A szászok földjén (Kőhalom, Prázsmár, Dedrád, Lekencze) jól fejlődik a nagycsontú szász ló tenyésztése állami Nóniusok és Gidránok révén. Húséges trénló, a tüzeesebbike ágyuslónak is avanzsált — de békés időben ekével, boronával megrakott szekér elé fogva a *gazdáné* ül az ostorhegyesen a Michel a

szekérülésről ügyel nagy nyugalommal a hármass fogatra — az asszony majd csak vigyáz magára!

És ha már itt ülünk a szászok földjén (Brassó) Erdély legjobban művelt, így *legtöbb eredményeket* mutató mezőgazdasági területén, a hol termelési arányok, erők és eszközök már kellően be vannak állítva, tegyük még végezetül egy utazást a művelési arányok, tőkeerők számvilágába, kezünkbe véve a 836. oldali statisztikai tabellát:

A 836. oldali táblázat 10 községét Erdély különböző vidékeiről szedtem elő s legfőképpen *különböző tengerszintfeletti magasságokról* — ezen földrajzi fekvések okozta különböző jellegű gazdasági nemekkel, berendezkedésekkel. A legmagasabb havasalji község a tengerszint felett 1074 méternyire fekszik, a legmélyebben (236 méternyire) pedig a két Küküllő vizének a Marosba való torkollásánál Mihályfalván. Ez jellegzetes fenékfekvés, — ám a Marossal lefelé haladva, még 100 méterre esik alább a felszín, — de ismétlem, Mihályfalva mélysége jellegzetes. A határgazdasági rendszerek alkalmazkodnak a természeti fekvés viszonyaihoz s alig csodálkozhatunk, ha Gyurkucza magasságában 10 katasztrális hold szántón erőlködnek, azaz itt az egész gazdasági határ fűtermő jelleggel bír, de az erdőrengeteg is indokolja az ősi foglalkozásokat. Azonban úgy a táblázat rovatain, mint a valóságban is alább csuszva, lassanként megnő a szántóföld területe, természetesen a sikon (Uzon, Mihályfalva) jut uralomra területileg, de azért még itt is elég jó a fűtermő (kaszálló, legelő) területek arányszáma. Átlagosnak, helyesebben egész Erdélyre jellegzetesnek Nagyszőlősi határeloszlása mondható: 57% szántóhatárral s 43% fűtermő területtel, természetesen van sok község, kivált a Mezőségen, a hol alig van fűtermő terület.

A kertterület területszámai változók, de az bizonyos, hogy a magasabban fekvő községekben inkább fűtermő szilvásoknak, gyümölcsösöknek nevezhetjük; az alsó határon már inkább megvan a változatos konyhakert meg gyümölcsös jellege — de majdnem általános, hogy a kert egy részében ott van a házi kukoriczás. A szőlősterület már hűebben jellegzi a felszíni fekvést, — egész rendszeres üzem van a szelid fekvésű Nagyszőlősiön, — ezzel már nevének is tartozik.

A kaszálóterület, felfelé haladva megnagyobbodik, hasonlólag a legelőterület is — ezek fontossága számszerűleg egy alábbi pontban fog kidomborodni. Általán nagy fűtermőterületük van az erdélyi községeknek. Talán Uzon áll leggyengébben, de azért fejlődött az állattenyésztése, hiszen már 160 katasztrális holdon termelnek lóherét. Az *erdőterület* is természetszerűleg a magasságok felé nagyobbodik, a völgyekben kevesbül — de a Mezőséget kivéve majd minden falunak van erdeje — ezzel megint nevének tartozik ez az országrész. Nincs törvényszerűsége a

I. Földművelési üzemi adatok

Erdély különböző tengerszintfeletti magasságú fekvő községeiből. (Dr. Csérer Lajos összeállítása 1913.)

Sorszám	Község, megye	Tengerszin feletti magasság méter	Lélekszám	Mező- gazdasági rendszer	A határterület eloszlása							Arány- szám	A szántóföld eloszlása					J e g y z e t
					szántó	kert	szőlő	ka- szálló rét	legelő	erdő	termé- ketlen	össze- sen	Szántóföld	Fütermelő terület	ugar	kalá- szos	tengeri	
1.	Felsőgyurkucz Kolozs-m.	1.074	1.700	legelő gazdaság	10	—	—	800	4.500	26.700	—	32 000	0/0	100	—	—	—	1 eke. 1 borona.
2.	Gyimesközéplők Csík-m.	781	3.918	szabad legelő gazdálkodás	415	2	—	2.424	3.207	1.414	218	2.688	6	94	—	70	23	* 3 4 tavaszi kalászos.
3.	Magyarjéremónostor Kolozs-m.	738	2.295	2 nyomásos határ	2.700	139	—	4.873	2.031	1 644	270	11.657	28	72	50	34	14	* 60 0 tavaszi kalászos. Van 310 faeke, 42 vaseke.
4.	Magyarbodza Háromszék-m.	692	5.638	szabad határ	1.449	36	—	1.774	202	19.362	90	25.334	42	58	—	96	4	260 borona, 6 rosta, 2 csepő- gép, 72 0 tavaszi kalászos, 580 db. vaseke, 500 borona, 33 0 őszi kalászos; 40 faeke
5.	Kézdiszentlélek Háromszék-m.	588	3.005	3 nyomású határ	3.088	178	—	1.070	19	4.115	351	8.824	73	27	33	63	1	1 200 vaseke, 620 borona, 8 rosta, 60 kath. hold őszi, 400 tavaszi.
6.	Uzon Háromszék-m.	515	1.776	Ugaros szabad határ	2.723	139	—	570	146	—	216	3.835	79	21	21	37	26	320 burgonya, 160 kath. hold lóhere.
7.	Jád Beszterce-N.-m.	406	1.541	jávított hármás nyomású határ	1.939	81	33	4.394	1.912	5.742	263	14.881	23	77	35	42	22	12 0 0 tavaszi kalászos, 186 vaseke, 297 borona, 3 rosta.
8.	Szentágota Nagyküllő-m.	447	4.232	Ugarmentes szabad határ	3.328	174	2	2.179	757	3.445	546	10.379	52	48	—	20	44	7 konkolóvó, 4 vetőgép és 4 csepő 664 k. h. lóhere 332 kh burgonya 200 k. h. hüvelyes 99 h. kender.
9.	Nagyszőlős Nagyküllő-m.	345	1.416	4 nyomású határ	1.482	48	143	757	326	876	202	3.834	57	43	25	25	25	364 k. h. lóhere, 420 vaseke, 336 borona, 16 csepőgép.
10.	Mihálczfalva Alsó-felér-m.	236	?	3 nyomású határ	2.568	112	25	392	558	322	359	4.336	72	28	31	31	31	140 k. h. takarmány, 800 " tengeri és 800 " őszi.

terméketlen területeknek, ha csak az nem, hogy sok községben elég kiterjedt a használhatlan kopár, omlásos terület. Az *összhatár* szempontjából a táblázatban általán óriási területek láthatók, — mindazonáltal egy átlagos erdélyi község határa 3000—4000 katasztrális hold között lesz.

A táblázat utolsó rovatai a *szántóföld használati eloszlását mutatja* százalékszámokban. Ma még általán az erdélyi községek határait a három nyomásos használat mellett a kalászosok, a tengeriművelés jellegzik — az ugaron tul. Vannak azonban havasalji községek ugar nélkül, de szabadhatár rendszerű völgyi fekvésekben már sok az ugarmentes határ. Tipikus arányszám a 33⁰/₀, vagy a négynyomásos határokon a 25⁰/₀, viszont a kétnyomásos helyeken (Magyargyerőmonostor) az 50⁰/₀. A kalászosok arányszáma is túl nagy, átlagban 46⁰/₀, ez havasalji határokon tavaszi kalászosot jelent, alant fekvő vidékeken őszi kalászosok, túlnyomóan őszi buzaföldeket. A *tengerit* a hegyvidékeken a tavaszi buza, zab vagy árpa is helyettesíti, de az alantas fekvésekben átlagban 30⁰/₀-os a művelési területe — de van melegfekvésű község, a hol 50⁰/₀ a termőterülete. A táblázat „*másféle*“ rovata alatt tényleg mindenféle termelhető növény értendő, sajnos, az arányszám általán csekély: pedig répát, burgonyát, fonálnövényeket, mesterséges takarmányokat egy-egy határnak legalább 25⁰/₀-án kellene termelni a *helyesebb termelési arány* elvénél fogva is — de nagy gát a hármas forduló-kényszer! Ugyanigy még nem jelentékeny a *mesterséges takarmányterület* arányszáma is Erdélyszerte — itt egyedül *Szentágota* község mutat követendő példát. A földművelési fokra még lehet következtetni a táblázat *jegyzet* rovatából is — a mi a termelt növények területét és a gazdasági eszközök, gépek elterjedését illeti.

Az állattenyésztési arányok verticalis alakulása a II. táblázaton szemlélhető s természetszerűleg összhangban áll a fennebb mondottakkal, hogy a tengerszin feletti fokozatos emelkedésekkel általán nő a fűtermőterület s ezzel arányban mind nagyobb az állatlétszám. A mellékelt táblázat 10 példaközségének állatstatistikája is tanulságos: A legmagasabban fekvő községekben a külterjes állattenyésztési ágak (juh, kecske, ridegmarha) jelentősek, a középfekvésekben előtérbe kerül a szarvasmarha s pedig első fokon a fehérmarha, alább a nyugoti marha; a szántóterület növekedésével megnő az ökör- és lólétszám, az alsóbb övökön a tejelőmarha lép előtérbe, vegyesen a bivalylyal, a mely a táblázatban a legjobban alkalmazkodik a klimatikus lehetőség törvényeihez, mert a mig a mély védett alantos fekvésekben jelentékeny számban van elterjedve — felfelé haladva a hidegebb tájak felé — fogyóban van. A sertés és a kecske általános használatuak lévén, minden zónában ott-honosak Erdélyszerte.

II. Állattenyésztési üzemi adatok

Erdély különböző tengerszintfeletti magasságon fekvő községeiből. (Dr. Csérer Lajos összeállításában 1913-ból)

Sorszám	Község, megye	Tengerszin feletti magasság méter	Lélekszám	Mező- gazdasági rendszer	Gazdasági állatlétszám										Számos állatlétszám	Jut 100 lélekre = számos állat	100 k. hold szántóra jut számos állat	100 k. h. fűter- melő helyre jut számos állat	Jegyzet
					ló és csikó	fehér marha	piros- tarka	növen- dek állat	ökör	bivaly	juh	sertés	kecske						
1.	Felsőgyurkucz Kolozs-m.	1.074	1.700	legelő gazdasági r.	68	94	223	459	155	4	361	133	4	823	48	—	15		
2.	Gyimesközéplők Csík-m.	781	3.918	szabad, legelő	396	1.411	136	1.079	290	—	4.115	686	144	2.756	70	689	49		
3.	Magyargyűrómona-tör Kolozs-m.	738	2.295	2 nyomású határ	127	118	98	204	170	37	2.017	161	57	801	36	29	11		
4.	Magyarbodza Háromszék-m.	692	5.638	szabad határ	366	264	1.057	1.325	974	4	4.253	2.558	270	4.048	72	289	213		
5.	Kézdíszentlélek Háromszék-m.	588	3.005	3 nyomású határ	175	623	10	—	92	18	1.610	161	60	1.052	35	35	105		
6.	Uzon Háromszék-m.	515	1.776	ugaros szabad határ	97	95	222	170	285	24	130	678	2	964	56	35	137		
7.	Szentágota Nagyküklő-m.	447	4.232	ugarmentes szabad határ	184	20	485	451	418	23	364	2.500	—	1.012	49	61	69		
8.	Jád Besztercze-N.-m.	406	1.541	javított hármás nyomás	484	273	269	294	748	209	—	800	147	2.284	152	120	36		
9.	Nagyszőlős Nagyküklő-m.	345	1.416	4 nyomású határ	132	8	291	83	72	156	792	375	1	815	18	58	81		
10.	Mihálczfalva Alsó-fehér-m.	236	?	?	31	280	70	120	296	4	1.840	850	—	1.002	—	40	111		

Ha már most a viszonylagos elterjedést vizsgáljuk: Például a lakosság számával hasonlítjuk össze az állatlétszámot, úgy a 10 község átlagképe: hogy 100 lélekre 64 számosállat jut, számosállat alatt az összes állatnemek átszámítását értjük = 500 kilogrammos papirosállatra: azonban törvényszerűség itt alig állapítható meg, mert a helyi viszonyok szerint igen változik a lélekszám.

A területhez arányítva a számosállati létszámot: láthatjuk a táblázatból, hogy a magasan fekvő községekben kevesebb a szántóföldterület, tehát ennek 100. katasztrális holdjára több állat is jut s ez például Gyimesközéploknál szinte aránytalan, azaz kiegyenlítődik a fütermő területnél. Szabványos arányúnak mondható Nagyszöllös községnél, csekélynek tetszik Magyargyerőmonostornál, pedig 4657 katasztrális holdnyi összhatáron 72% a fütermő hely és 28% a szántóterület, de mindent megmagyaráz, ha tudjuk, hogy 2.700 katastrális holdnyi szántóhatáron kétnyomásos földmivelést végeznek. De még jellemző, hogy a mig Gyurkucza 100%-os fütermőterületének 100 katastrális holdjára csak 19 darab számosállat jut, addig a legkevesebb fütermőterülettel bíró Uzonban a táblázat mind a három arányszáma nő, következik, hogy a fejlődő mezőgazdasági kultúra mégis jobb alapja az állattenyésztésnek is, mint a havasalji tetők számtalan füves térsége. A táblázat községeiben a fütermő terület 100 katastrális holdjára 82 darab számosállat jut, helyesebben elhagyva Magyarbodza aránytalan (4.048 darab) nagy létszámát, az átlag 68 darabra helyesbül. Ezen számnál csak a Duna jobbpartján találunk jobb (77.28) arányszámot. El ne bizzuk azonban magunkat, a mennyiben a táblázatban válogatott községeket sorolok fel így egész Erdélyben 100 katastrális hold fütermőterületre átlagban csak 42 darab számosállat esik — s ezzel az országrészek között az utolsó helyre kerül Erdély.

* * *

Végezetül még befejezésül az erdélyi lakosság statistikája, néprajza stb. szempontjából kellene egy földrajzi körutazást végeznünk. És ez lenne talán a legérdekesebb, de legnehezebb összehasonlító tanulmányunk a sok nyelvet beszélő, különálló, összeolvadó vidékek miatt. Ez a legkényesebb területe a *transilvanismus* tudományának, a hol már *Kőváry* szerint 1847-ben volt 3 jogos nemzet: magyar, székely, szász; másféle egy-egy sereg, úgymint oláh, örmény, görög, zsidó, *czigány*; még ezeken kívül: morva, lengyel, orosz és egyéb maradványok. Ma a magyar, szász, román területek, a nyelv szempontjából jegeczedtek ki az *egyen-jogositás* révén, — de csak a nemzetiségi, közigazdasági, sovinsta, iredenta tudósok vitairataiban; ám egy ilyen feltűnés sporadikus, — a

kenyérért küzködő, másoknak húst termelő, pénzintézeteket hizlaló, városi és gyári munkaerőt termelő és hadkiegészítő *gazdasági falusi népmil iók* — általán erdélyszerte nem differentialódnak uj módi társadalmi s közgazdasági feltételek szerint: közös a szempontjuk — mennél több-jobb s télen, nyáron *biztos kenyeret* termelni. Megható ez a maradiság, de ezen *tenyérkérgesítő*, verejtékhullató közös törekvésben *egygyek* az erdélyi föld népei — *Erdély egységesítését tehát közgazdasági téren kell megteremteni.*

* * *

Egy fajmagyar álmodó találta ki: *hog*y felragyogna a magyarok csillaga, ha a jelen nagy idők orosz rabszíjján a Szarmata és szibériai mezőket, meg az Uralaltáji földrészeket járó, itt-ott elmaradó, oldaltlépő Csaba-utódok a Körösi Csoma Sándor és Vámbéry Ármin ősmagyar nyomain végül is meglelnék valahol a Pamir alatt az ősmagyar hazát s onnan az ősmagyarokkal újból megindulna az új honfoglaló népvándorlás: felszedve útközben a Turkesztán sikon portyázó turáni utódokat, a Kaukázust bujó „Zich“ ivadékokat, a Dunamelléki szittyia maradékokat, a Dnyeszter mentén halászó „ungur“ telepeket, a moldvai és bukovinai csángókat s mind-mind áttelepítenék Árpád országába, a hol olyan kevesen vagyunk!

Indulj hát el szent Turul madár — repüld át a két világrészt a hol még magyarok beszélnek, panaszkodnak, raboskodnak, de *az új szabadságban* reménykednek, szállítsd őket haza a magyarok Istene segedelmével: szükségünk van reájok. A közös rabszíjjon, a közös sorsban bizonyára sokat megtanultak s az itthon maradottaknak is tanítómesterei lesznek abban, hogy ma nem a honfoglalás, de a honmegtartás, erősítés, gazdagítás legyen az új tudomány, a mindeneket egyesítő közgazdasági munkával.

Csérer Lajos.

Ó-Szerbia és Szerb-Macedonia erdei.

A szerb kormány megbízásából a meghódított területeken levő erdőkre vonatkozó adatokat egy Schindler Brunó, szakértőnek meghívott poroszországi erdész, Gyorgyevity Péter a közgazdasági ministerium felügyelője és Joavnovity Gyóka megyei erdészből álló bizottság vette fel helyszíni eljárás alapján. Ez adatok mintegy kiegészítik a mezőgazdasági leírást, mely főleg a medenczékre, katlanokra és völgyekre terjed ki; az erdők leírása viszont kizárólag a hegyes területeket veszi figyelembe.

Ó-Szerbiában és Macedoniában a lakott területek közelében egyáltalán nincs erdő. Egészen az új török kormányzás kezdetéig jóformán senki sem törődött az erdővel. A korán szerint a fa Isten ajándéka, mint ilyen a szultáné és a mennyiben ő nem törődik vele, azé, a kinek szüksége van rá, vagyis a ki kívágja. Tehát egészen a mult század végéig az erdőkre senki sem gyakorolt administratív vagy gazdasági befolyást. Voltak ugyan Konstantinápolyban, valamint a vilajetek székhelyein erdészeti közegek, de ezek az erdőkbe nem igen jártak s egyik-másik ügyesebb üzérnek engedélyt adtak ez vagy amaz erdő vágására. Az ilyen engedélyesek azután valami csekély bért is fizettek, de azzal, hogy csak az engedélyben megjelölt területeket használják-e ki, valójában senki sem törődött. A lakosság egyik-másik némi erdővel bíró vidéken lóháton hordta be a tűzifát a városi piacra s ezért az ottani állami pénzbeszedőnek minden egyes alkalommal, a behozott fa arányában csekély taksát fizetett.

Az erdők pusztításában a konstantinápolyi vagy más helyi hatalmasságoktól engedélyt nyert üzérek és a lakosság vett eleinte csak részt. Az utolsó évtizedben már a nagyon elszaporodott komitádzi bandák és az ellenük küldött török katonaság versenyezve pusztították a fát. Az előbbieket a hideg éjszakákon való melegedésre évenként nagy fakomplexumokat használták fel; a katonai csapatok pedig egyes nagyobb erdőségeket azért égettek fel, hogy a bandáknak ne legyen bennük menedékhelye. Sok erdőt a községek marhatartó lakossága gyújtott fel

azért, hogy a legelőterülete szaporodjék. Az új török kormány azután megyei és járási erdészeket, valamint helyi erdőőröket állított, de ezeknek szolgálatát már szinte lehetetlenné tette a közbiztonsági viszonyok megromlása, melyek közepette az erdészeti közegek teljességgel nem mertek az erdőbe kimenni.

Az erdő pusztításnak egyik kitűnő példáját szolgáltatja az elől nevezett bizottság hivatalos jelentésében. E szerint egy Nedzseb Draga nevű albán engedélyt kapott a Berim Planina, Mojsztir és Draga községek közelébe eső vidékeken a fa vágására és a fának Mitroviczán való feldolgozására. Ez az ember gőzfűrészt állított Mitroviczában és egészen tetszés szerint használta ki az erdőt, minden gondoskodás nélkül az erdő megújításáról. Mojsztir községig egy 9 km.-es erdei vasuton, onnan 3 és fél km.-es drótkötél pályán szállította a fát az Ibar folyóhoz. Ezenkívül köbméterenként 2·40 dinárért sok fát is vásárolt a lakosságtól. Egynehány kisebb fűrészmű is épült Mojsztir község környékén s ezek Nedzseb Draganak 3—4 ezer dinárt fizettek mint évi-bért vagy albérleti taksát.

Ilyen körülmények közt szinte természetes, hogy az említett bizottság hivatalos jelentésében az erdészeti állapotokról a következő adatokat találjuk:

A Szerbiához csatolt új területek összes területe kb. 38.000 négy-szög km., vagyis 3,800.000 hektár. Ebből a bizottság nézete szerint teljes 60%, vagyis kerekén 2,280.000 hektár erdei terület. E területnek 75%, vagyis 1,710.000 hektár terület kopár és csak 570.000 hektár van cserjével vagy fával benőve. A tulajdonképeni, nagy fával benőtt erdő-területet csak 114.000 hektárra lehet becsülni. Az egyes erdőkre vonatkozó adatok, a központjukban fekvő városok szerint csoportosítva, (mely városokat erdőigazgatóságok székhelyül javasolt a bizottság) a bizottság jelentése szerint a következők:

Prijepolye.

1. *Zlatar*. Fekszik Koszatica, Drazsevity, Nova-Varos, Akmeccity, Durmenovity, Szeliste, Goracsity, Milosev Do, Hiszardzsik kolostor határában. Kiterjedését 6—8000 hektárra lehet tenni, melynek azonban csak egy harmada van benőve. Főleg fenyőerdő, de Szedobró községtől nyugatra alacsony tölgy és bükk is van. A fenyő érett a vágásra, a gerinczeken azonban csak 40—60 éves. Nova-Varos mellett a fenyőerdő igen jó és zárt, a gerinczen hitványabb és ritka. Talaja meszes és palás. Ha vége vettetik a határos községi lakosság azon eljárásának, hogy legelőnyerés végett irtja a fát, jó minőségű erdő lesz belőle.

Üzemtervet kell kidolgozni, ápolás alá venni a ritkásokat és beerdősíteni fenyővel a kopárakat. Ez erdő legnagyobb részben állami tulajdonnak tekinthető.

2. *Ozsaly*. Fekszik Bucsija, Podozsály és Vrbovo községek határában 1.500—7.000 hektár területen. Körülbelül 100 esztendő, jó minőségű fenyőerdő. Talaja meszes. A Plevlye melletti Szv. Trojica kolostor tulajdona és üzemterv szerinti kezelést szükséges előírni.

3. *Pobjednik*. Fekszik Graorica, Kalafatovity, Marcity és Rajity községek határában. Körülbelül 1000 hektárnyi bükk- és fenyőerdő, 55—60 éves, jó minőségű. Talaja meszes. Tulajdoni viszonyai ismeretlenek.

4. *Golesa-Varoska*. Fekszik Radojity, Tocza és Marcity községek határában, kereken 500 hektár. Bükk, tölgy és fenyő. Minősége közép, talaja meszes. Túlvénytült részeit föl kell ujitani, a többit pedig legeltetési tilalom alá helyezni.

5. *Crni-Vrh*. Fekszik Vlaska és Jablanica község határában 800 hektár területen. Igen ritka, rossz erdő, 80—100 éves fákkal. Vágási tilalom alá kell helyezni és a kopárokat beerdősíteni. Állami tulajdon.

6. *Kamena Gora*. A montenegrói határon Golosevina község mellett fekszik. Területe 1000 hektár s 80—1000 éves bükkös és fenyő. Nagyon rossz erdő. Állami tulajdon.

7. *Milosev Do*. Fekszik Milosev Do, Szubotnica, Kacsevo és a Milosevszka patak között, 2—300 hektáron. Fenyves és bükkös. A fák 80—100 évesek, a fiatalosak 1—8 évesek. Jó erdő. Talaja palás. A fenyveseket meg kell ritkítani és a bükkösöket kivágni, fenyőerdővel való újra ültetés végett. Állami tulajdon.

8. *Babine*. Fekszik Ograda, Roguse és Vrbovo községek határában Bükkös és fenyves, 5—600 hektár területű középkorú fákkal benőve rossz, palás altalajjal. A sok kopárt be kell erdősíteni és vágási tilalom alá helyezvén, az egész erdőt felujítani. Állami tulajdon.

Novi Pazár.

9. *Jarut Plan na*. Fekszik Rudnica, Osztrovica, Zircse, Botrab, Saronye és Revnice községek határában. Területe 4—5000 hektár s 1—20 éves alacsony bükkal és tölgygyel van benőve. Rossz erdő. Legeltetési tilalom alá kell helyezni s a kopárakat beültetni. Állami tulajdon.

10. *Hum Planina*. Fekszik Rudnica, Szas, Dolova, Revnice és Tyerekar községek határában. Területe 2—3000 hektár. Rossz erdő, közepes magasságú tölgygyel, a felső részeken 1—20 éves fiatal fákkal. Állami tulajdon.

11. *Mojsztirska Suma*. Fekszik Hristyánszki és Turszki Mojsztir községek, továbbá a Sedim és Mokra Gora hegységek között. Területe 100—1500 hektár. Legnagyobb részben fenyővel, továbbá jávorral, bükkal és juharra van benőve. Tetőn 80—100 éves, alól 40—60 éves a fa növés. Harmadosztályú minőségű, kevésbé zárt. Az altalaj mészes. Ezt az erdőt Nedzseb Draga engedélyes nagyon okszerűtlenül használta ki. Tulajdoni kérdése tisztázandó és üzemterv szerinti kezelése rendelő el. A lakosok bemonása szerint az erdő Nedzseb Dragáé.

12. *Draska Planina vagy Slova Gora*. Fekszik Turszki, Mojsztir, Draga és Jablanicza községek határában. Területe 3—4000 hektár. Legnagyobb részben fenyő és jávor. A legjobb minőségű, elsőrangú, zárt erdő 80—100 éves és még idősebb fákkal. Altalaja meszes. Mielőbb rendes üzemtervszerű kihasználás alá kell venni. Állami tulajdon.

13. *Rogozna*. Fekszik az Ibar folyó és Novibazár város között. Területe 10—15.000 hektár; részben kopár, részben kis bükkös és tölgyes cserjes. Kis része 80—100 éves, nagyobb része 1—20 éves növéssű. Középmínőségű. Altalaja palás. Csakis a hajlásokban és patakok mentén levő régibb növéssű részek használhatók ki, többi részét legeltetési tilalom alá kell helyezni és erdősíteni. Állami tulajdon.

14. *Kopaonik*. Ez a hegység Szerbia és a volt novibazári Szandzsák elválasztó határhegysége volt. Túlsó lejtői Szerbia régi területére esnek. Az itt szóbanlevő terület az Ibar folyó, Mitrovicza, Vucitrn és a Lab folyók között fekszik. Területe 15—20 ezer hektár. Alacsony bükk és tölgygyel benőtt, 1—20 éves, fiatalos, rossz erdő. Legeltetési tilalom alá kell helyezni és kopárait beerdősíteni. Állami tulajdon.

15. *Csicsavica Planina*. A Szitnica, Drenica és Lyusta folyók között fekszik. Körülbelül 10.000 hektárnyi, alacsony bükkös és tölgyes, fiatalos, rossz erdő. Ezen is csak a legeltetési tilalom és a kopárok beerdősítése segíthet. Állami tulajdon.

16. *Borim Planina*. Fekszik Csicsevo, Radeseva, Oklaczi és Dren községek határában, körülbelül 2000 hektár. Bükkös és tölgyes nagyon kevés fenyővel. A fák 40—60 évesek. Rossz erdő, tilalmazásra és erdősítésre szorul. Állami tulajdon.

17. *Kozjak Planina*. Fekszik Mahova, Lyuszkar, Sare, Crncse községek és a régi szerb határ között. Területe 1500—2000 hektár. Bükkös, tölgyes és fenyves. A bükkös 1—20 éves, a tölgy és fenyő felnőtt. Minősége közép. Tilalom és erdősítés szükséges. Állami tulajdon.

18. *Crnis Planina*. Fekszik Crnis, Szircse, Osztrovica, Mitrovo községek határában, 2—3000 hektár. 1—20 éves bükkös és tölgyes. Minősége közepes. Állami tulajdon.

Ferizovity.

19. *Crnolyevszke Planina*. A Prizrenbe vezető út, Dragacs, Budov Malopolycse községek között fekszik. Bükkös és cserjés; csak 400 holdon van rajta tulajdonképeni erdő, bár az egész terület 2—3000 hektár között van. Minősége közepes. Altalaja mész. Felnőtt részét kihasználás alá kell venni és felujítani, egyéb részét tilalom alá helyezni s erdősiteni. Legnagyobb részben állami tulajdon.

20. *Bukova Glava*. Fekszik Budakov, Mirov és Jezerec községek között, 80—100 éves bükkerdő, körülbelül 1500—200 hektáron. Jó minőségű. Üzemterv szerint kihasználható, természetes felujítással. A lent fekvő részek legeltetési tilalom alá veendő. Legnagyobb részt állami tulajdon.

21. *Jezerszka Planina*. Fekszik Mirova, Nerodimlya és Jezerec községek között. Területe 1000 hektár körül van. Bükk erdő, a hegy lábánál 1—20, legfeljebb 80—100 éves fákkal. Minősége közép. Altalaja palás. A felső részeket üzemterv szerint kihasználás alá lehet venni, az alsókat legeltetési tilalom alá helyezni. Legnagyobb részt állami tulajdon.

22. *Sarenik*. Fekszik Petrics és Szuvodo községek határán kb. 1000 hektár. Középmínőségű bükkös. Altalaja palás. Az öregebb részek kihasználándók, a fiatalosabbak tilalom alá helyezendők. Legnagyobb részt állami tulajdon.

23. *Zsegovac*. A Gracsanszka Réka és a Szitnica folyók között fekszik 8—10.000 hektáron. Fiatal, 1—20 éves bükkös és tölgyes. Közepes minőségű. Altalaja mész és pala. Az egészet legeltetési tilalom alá kell helyezni és erdősitéssel jövedelmező erdővé lehet alakítani. Állami tulajdon.

24. *Prapastica*. Fekszik Pristina, Janyevó és Novo Brdó községek között, 12—15.000 hektáron. Jellemző adatai ugyanazok mint az előbb említett erdőé.

25. *Velika Planina*. Fekszik Novo Brdó, Izvor, Makres és Rabovac községek között, 3—4000 hektáron. Az előbbi kettővel egyforma jellegű.

26. *Gyurgyev Do*. Fekszik Kacsanik, Gyurgyev Do, Korbulity, Drmlyak községek között 1500—2000 hektár. 4—500 hektáron felnőtt tölgyerdő, egyébként törpe bükkös és tölgyes. A felnőtt erdő 80—100 éves, a többi 1—20 éves. Minősége jó. Altalaja pala, trahit, mész és kvarc. A felnőtt erdő kihasználándó, felujítandó, a fiatalos tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

27. *Bukovik*. Fekszik Bop, Ivany, Sztrazsa, Bacsila, Szlatina, Bugyevac és Milevác községek között. Körülbelül 2000 hektáron.

Körülbelül 1000 hektáron jó bükkös, különösen az Ivanyszka Réka és a Szlatina folyók között; Bop községtől Ivanyig alacsony tölgyes. Felnőtt része 80–100 esztendős, fiatalosa 1–20 esztendős. Minősége jó. Altalaja pala, trahit, mész és kvarc. A felnőtt részét ki kell használni és tűlevelűekkel beerdősíteni. Állami tulajdon.

28. *Karadag*. Fekszik Kacsanik, Kucseviste, Brodic községek között kb. 8–10.000 hektár területen. Mintegy 3000 hektár 80–100 éves jó bükkös, a többi alacsony bükkös és kopár. Minősége közép. Altalaja pala és homokkő. Az öreg erdőt ki kell használni és felujítani, a többi részét pedig fokozatosan tilalom alá helyezni. Állami tulajdon, csak kis részben községi.

29. *Kostyanevszka Suma*. Fekszik Kostanyeva és Burnik községek határában kb. 1500 hektáron, fiatalos, 1–20 éves bükk és tölgyerdő. Minősége közép. Altalaja pala és homokkő. Tilalom alá helyezendő. Legnagyobb részben állami, kis részben községi tulajdon.

Prizren.

30. *Sar Planina*. Vrac községtől Jasincéig terül el, 20–30.000 hektáron. Csak mintegy 1000 hektáron van bükkal benőve, részben 60 évig menő, nagyjából 1–20 éves fiatal fával, egyéb része kopár. Minősége közép. A források mellékét és a községekhez közel eső részeket be kell erdősíteni, hogy e községek fa szükséglete ellátható legyen. Állami tulajdon.

31. *Museticska Suma* Fekszik Musetiste, Delovac, Bukos és Vrbestica községek között 2–3000 hektáron. A tetőn 80–100 éves bükkös és tölgyes, alól 1–20 éves fiatalos. Minősége közép. Altalaja pala. Öreg részeit ki lehet használni, természetes felujítással, a fiatalosakat tilalom alá helyezni. Legnagyobb részt állami tulajdon.

32. *Osztrovica Planina*. Fekszik Bukos és Popovac községek határában. Területe 3–400 hektár, 80–100 esztendős bükkös, tölgyes és fenyves. Jellemző adatai ugyanazok mint a fentié.

33. *Prevalac*. Fekszik Kabas, Musinkó, Barevac, Vrbestica és Szevce községek között, 2–3000 hektáron. Bükkös, tölgyes és fenyves, 40–60 éves fákkal. Minősége közepes. Altalaja pala. Rendszeres üzemterv szerint kihasználható, a fiatalos részek tilalom alá helyezendők. Állami tulajdon.

34. *Milanovac*. Fekszik a Mirusa folyó és a Gyakovicára vezető út között kerekén 1000 hektáron. Bükkös és tölgyes s csak az Osztrozub-hegy körül felnőtt erdő, egyébként fiatalos. Minősége közép. Fokozatos legeltetési tilalom útján jövedelmező erdővé alakítható. Legnagyobb részt állami tulajdon.

35. *Drenica*. Fekszik a Drenica és Mirusa folyó, valamint a Crnolyevszke hegység között. 2—3000 hektáron. Fiatal bükkös és tölgyes. Minősége közép. Legeltetési tilalom alá helyezendő. Legnagyobb részt állami tulajdon.

36. *Goles Planina*. Fekszik Lapcsity és Rezinovac községek között kereken 1000 hektáron. Jellemző adatai mint a fentié.

Gosztivár.

37. *Korab*. Az albán határ, Tanusaj és Rozsnaj községek között fekszik, körülbelül 1600 hektáron. Bükkös és kis részben fenyves, a tető kopár. Közép minőségű, alacsony erdő. Legeltetési tilalommal jó erdővé alakítható. Legnagyobb részt állami tulajdon.

38. *Blez Planina*. Fekszik a Szuhagora, Gosztivár községek a Vardar forrásai, a Padanista és Bolycsinac folyók között, 6—8000 hektáron. Fiatalos 20 éven aluli bükkös és tölgyes. Minősége közép. Egyes részei legeltetési tilalom alá veendő és erdősitendő. Állami tulajdon.

39. *Cvilyen (Celovica) Planina*. Fekszik Kicsevó, Velika Réka folyó, Szvetovrák és Blesz Planina között 2—3000 hektár. Jellemző adatai ugyanazok mint a fentié.

40. *Drenovo és Jama Planina*. Fekszik a Jalovac, Gár, Lazaro Polye, Tajmiste, Dunogosaj és Izvor községek határában, 4—5000 hektáron. Felnőtt, 80—100 éves bükkös és tölgyes. Minősége közép. Altaja mész. Kihasználható természetes felújítás mellett s csak a kopár részeket tülevelűekkel beerdősíteni. Állami tulajdon.

41. *Zserkovica*. Fekszik Zserkovica és Grebe Bolyetin községek között, 2—3000 hektáron. Középkorú bükkös és fiatal tölgyes. Minősége közép. Altalaja mész. Öregebb része kihasználható, a fiatalos tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

42. *Bunovik*. Tajmista, Kolane, Bukovicsena és Gjonovica községek között fekszik, 1000—1500 hektáron, 80—100 esztendő s bükkös. Minősége jó. Altalaja mész. Kihasználható, természetes felújítás mellett.

Ohrid. (Ochrida).

43. *Petrinszka Planina*. Fekszik Reszna, Szvinyista, Kuratica, Openac, Leszkovica és Konzka községek határában 6—8000 hektáron. Fiatal bükkös és tölgyes, 1—40 éves fákkal. Minősége közép. Altalaja mész. Tilalom alá helyezendő.

44. *Kuraticzka*. Fekszik Kuratica, Klimendova, Lesan, Veksz, Velmaje és Zleste községek között. Törpe, részben 80—100 éves, nagyobb részben 1—20 éves tölgyes erdő. Minősége rossz. Túlvénuült és korhadó

fájú, ki kell vágni; fiatalosait és kopár részeit erdősíteni. Állami tulajdon.

45. *Ilinszke Planine*. Fekszik Demir Hiszár, Brezsane Plaka és a Kicsevo-tól Bitolyba vezető út között. Területe 3—4000 hektár, melyből csak 1000—1500 hektár területen van tulajdonképeni erdő. Ez a Demir Hiszár melletti bükkös. A többi fiatalos bükk és tölgy cserjés. Minősége jó. Altalaja palás. Az öregebb részeket ki kell használni, a fiatalosakat és a kopárokat erdősíteni, a többit pedig legeltetési tilalom alá helyezni.

46. *Prosztranszka*. Fekszik Mrámorák, Belica, Velsevác és Brezsán községek között, 1500—2000 hektár. Jó, 80—100 esztendőes bükkös és tölgyes. Kihasználás alá vehető. A cserjéseket és kopárokat erdősíteni kell és legeltetési tilalom alá helyezni, mint az előbbi is. Állami tulajdon.

47. *Kladnicska*. Fekszik Doienac, Kladnik, Kozice és Sztorovác községek között. Területe 2000—2500 hektár. Fiatalos, 1—20 éves bükk és tölgy. Minősége jó. Altalaja palás. A kopárokat be kell erdősíteni és az egészet legeltetési tilalom alá helyezni. Állami tulajdon.

48. *Baba Planina és Buseva Suma*. Fekszik Kicsevo, Bród és Buseva között 5—6000 hektáron. A Baba Planina nagyjából kopár, kis részt bükk és tölgy cserjés. A Buseván 2—3000 hektár jó minőségű, 80—100 esztendőes tölgy és bükk van. Altalaja mész és trahit. Az első tilalom alá kell helyezni, az utóbbit ki lehet használni természetes felújítással.

49. *Turija Planina*. Fekszik Lukova, Szlivová, Judova, Ivancsiszte, Zsupa és Szelce községek között, 2000—2500 hektáron. Bükkös és tölgyes fiatal cserjés, helyel-közzel túl öregedett korhadó fákkal. Minősége rossz. A túl vénült fákat ki kell vágni és az egész területet tilalom alá helyezni. Állami tulajdon.

50. *Kara Orman*. Fekszik Begovica, Lukova, Izdeglava, Pohule és Berovice községek között 2—3000 hektáron. 1—40 éves bükkös és tölgyes. Minősége rossz. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

51. *Jablanica*. Fekszik Sztruga község, az albán határ a Drim folyó és Krsznane községek között 3—4000 hektáron. Minősége mint az előbbi. Állami tulajdon.

Bitoly. (Monasztir).

52. *Murihovszke Planine*. A Crna Réka folyó és a szerb-görög határ között fekszik. Területe 10—12.000 hektár. 80—100 éves és öregebb jó minőségű fenyőfával, bükkal és tölgygyel van benőve. Igen jó minőségű zárt erdő. Ki kell használni, már felújítás végett is és Bitolynak fával való ellátása céljából. Állami tulajdon.

53. *Periszter*. Fekszik Magarev, Manovinye és Kazsani között, 1000—15000 hektáron; túlevelüekkel s némi részben tölgygyel és bükkal van benőve, melyek kora 40 évig terjed. Minősége rossz. Altalaja szerpentin. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

54. *Baba Planina*. Fekszik a Bitoly—Resznai út, Szarinac, a Preszpa-tó és Podlocsán községek között, 1000—1200 hektáron. A tetőn fenyővel, a lejtőkön tölgygyel és bükkal van benőve. 1—20 éves fiatalos, rossz minőségű erdő. Altalaja szerpentin. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

55. *Drvenik Planina*. Fekszik Bucsine, Padine, Lopastice, Szuhodó és Murgas község között, 2—2500 hektáron. Minősége az előbbivel azonos.

56. *Dzsvanyszka Suma*. Fekszik Dzsvana község és Mren község között, 5—600 hektáron. Bükkös. 80—100 éves fákkal. Minősége jó. Altalaja szerpentin. Kihasználható természetes felujtással. Állami tulajdon.

57. *Ivanyszka Suma*. Fekszik Szlepsze község és Szv. Ivany-kolostor körül. Területe 3—400 hektár. Minősége mint a fentié.

Velesz (Köprülü).

58. *Babuna Planina*. Fekszik a Vardar, Kodina és Babuna folyók között, 10—12.000 hektáron. A tetőkön kb. 4000 hektáron felnőtt bükkös és tölgyes, egyébként 1—20 éves fiatalos. Minősége közép. Altalaja palás. Az öregebb részeket ki lehet használni Velesz és Szkoplye szükségletének ellátása végett; a fiatalosat részenként tilalom alá helyezni. Nagyobb részben állami tulajdon, kis részben Abar pasáé.

59. *Karadzica Planina*. Bródtól kezdődik és Lokvicén át Tresnyevo Panevo és Breznica községek körül terül el 3—4000 hektáron. A tető kopár, a hegylábán van fekete fenyő és tölgy. A fa középkorú. Zártsága és minősége rossz. Altalaja palás. Be kell erdősíteni a kopárokat s megtiltani a további vágást. Állami tulajdon.

60. *Mar onszka Planina*. Fekszik a Vardar, Demir Kapu és a görög határ között, 10—12.000 hektáron. Fenyves, bükkös és tölgyes. A fák 80—100 évesek és még öregebbek. Minősége jó. Kihasználás alá veendő és felujtandó. Állami tulajdon.

61. *Gradecs Planina*. Fekszik a Vardar és Kriva Lakavica folyók között, 2—3000 hektáron. Bükkös és tölgyes. A fa 1—20 éves, fiatalos, zártsága és minősége jó. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

62. *Belaszica Planina*. Fekszik Valandovo, a bolgár határ és Csalikli község között. Területét a bizottság nem becsülte fel. Bükkös. Állami tulajdon.

Radoviste.

63. *Placskavica*. Fekszik a Bregalnica, Sztrumica, a bolgár és görög határ között. Területe 15—16.000 hektár, a miből 3—4000 hektár bükk- és tölgyerdő, 10—12.000 hektár pedig 20—40 éves fiatalos. Az öreg erdő jó minőségű, a fiatalos rossz. Altalaja palás. Az erdőt ki lehet használni Kocsane és Stip ellátása végett; a fiatalos tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

64. *Gavran és Goten*. Fekszik Mesar, Samtepe, Ratovo, Szmilyance, Kunikula, Rajac és Kadi községek között, 6—8000 hektáron. Bükkös és tölgyes. A fák 80—100 évesek. Minősége közép. Altalaja pala és trahit. Kihasználható Kocsane és Stip szükségletére s a kihasznált részek tilalom alá helyezendők. Állami tulajdon.

65. *Males*. Fekszik Pehcsevo, Ratovo, Berovo és a bolgár határ között. Egész területe nincs felbecsülve. Körülbelül 2000 hektáron bükk, 800 hektáron fenyő van, a fák 40—100 évesek. Minősége jó. Altalaja pala és trahit. Az öregebb részeket ki kell használni, a fiatalosakat tilalom alá helyezni. Állami tulajdon.

Kumanovo.

66. *Szkopszka Crna Gora*. Fekszik a Matejity-kolostor, Kitka, Crni Vrh, Trnovac, Sztrano és a Sztruma folyók között, 6—7000 hektár. Bükkös, részben 80—100 éves, nagyobb részben 1—20 éves fákkal. Minősége közép. Altalaja mész, pala és trahit. Az öregebb részeket természetes felújítással ki lehet használni Kumanovo és Szkoplye ellátása végett, a fiatalosakat tilalom alá kell helyezni. Állami tulajdon.

67. *Kozjak Planina*. Fekszik a Pcsinya folyó és a kumanovo—kriva—palánkai út között, 4—500 hold felnőtt bükkös, 1500—2000 hektár fiatalos. Minősége közép. Altalaja mész. Az öregebb részeket ki lehet használni Kumanovo és Szkoplye részére, a fiatalosakat tilalom alá helyezni. Állami tulajdon.

68. *Kutyura és Csopina*. Fekszik a Pcsinya folyó és bolgár határ között, 2—3000 hektáron. 1—20—40 éves bükkös és tölgyes. Minősége közép. Altalaja mész. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

69. *Liszac Planina*. Fekszik a Kriva és Kratovszka Réka folyó között, 4—5000 hektáron. Bükkös és tölgyes, többi adatai a fentivel azonosak.

70. *Oszogovszke Planine*. Fekszik Kriva Palánka és a bolgár határ között, 2—3000 hektáron. Bükkös, némi tölgygyel. Jó minőségű 80—100 éves erdő. Altalaja mész. Állami tulajdon.

71. *Retke Bukve*. Fekvése közelebbről megjelölve nincs, de térképeken ez a név szerepel. 1000 hektár. Minősége a fentebbivel egyező.

72. *Zsivinszke Planine*. Fekvése megjelölve nincs. Kiterjedése 1000—2000 hektár. 1—20 éves fiatal bükkös és tölgyes. Jó minőségű. Altalaja kréta. Tilalom alá helyezendő. Állami tulajdon.

* * *

Az erdők — mint már említettük — főleg hegyeken vannak. A szóbanlevő vidék erősen hegyes, mert hiszen síkságai inkább csak hegyközi medenczékül és kisebb völgyekül tekinthetők. A bizottság e hegyeket 8 főlánczra osztotta, melyek egymással szerves összefüggésben vannak. E hegylánczok a következők:

a) Az első Bulgáriából jön át mint az Oszogovszke Planine, illetve a Riló-hegység része és északnyugaton a Moravica völgyébe bocsátkozik, mint a Rujan (617 m.), azután a Pcsinya völgyébe, mint a Kozjak (1352 m.), a Kriva Réka völgyébe mint a Liszac (1500 m.) és a Kratovszka Réka völgyébe mint az Oszogovo—Carev Vrh (2104 m.) és délnyugatra a Kratovszka Réka és Pcsinya között egyrészt és a Bregalnica között másrészt, mint az Ovcse Polyei hegység egy része — a Crni Vrh, a mely a Vardarig halad Szkoplye és Velesz vonalában, bezárván északról és keletről az Ovcse Polye és a Jezsevo Polyét. Másik tagja e láncznak Pehcsevotól és Berovotól a Bregalnica mentén nyulik mint a Zvigor Planina (1495 m.), azután a Males Planina (1530 m.) és Kocsane meg Stip irányában Carevo Szelo községtől a Golesa Planina (1555 m.) és a Placskavica (1357 m.), mely Goten (1213 m.) és Galvan (1050 m.) nyulványaival Radoviste felé jön és a Szmrdes (950 m.) hegy útján a Plaus-hegységhez vezet, a mely alább összeköttetésben áll a Belaszica-hegységgel (1494 m.), mely a Dojran-tóhoz ereszkedik és a Gradec-hegységhez (750 m.) csatlakozik, mely a Kriva Lakavica és Vardar között zárja be az ívet.

b) A második hegylánc a Vardar és Crna Réka között Szkoplyétől délre húzódik Velesz és Prilep mellett, mely elválasztja a Crna Rékát a Treszka, illetve Velika Réka völgyét, délnyugatra Szkoplyétől Bród és Krusevo tájékán és valamennyit elválasztja Ohridától és Bitolytól. A Szkoplye—Velesz—Prilep vonalon, Szkoplyétől kezdve vannak a következő hegyek: Vodno (1003 m.), Golesnica (2530 m.), Babuna (1855 m.), Verila (1534 m.) és a Szerecska Planina (1505 m.)

A Szkoplye—Bród—Krusevo vonalon, a Vodno felé vezetve vannak; a Karadzica (2530 m.), a Buseva (1563 m.), a Baba Planina (1654 m.) és a Prosztranszka Planina, mely két tagra oszlik. Az egyik Ilinszka

Planina (1300 m.) Bitoly irányában halad, ismét két tagra szakadván, melyek egyike a Bigla (Baba) Planina, másik a Periszter Planina (2582 m.) és a másik, a mely a Preszpa és ohridai tó között húzódik, mint Petrinszka Planina (1700 m.) A Prosztranszka Planina másik tagja a Crni Drimig és Debar felé nyulik, mint Kuraticzka Planina (1300 m.), azután Turija (1570 m.), továbbá a Kara Orman (2145 m.), mely továbbat Sztogova Planina név alatt kapcsolódik a Sár-hegység Jama Planina név alatt ismert részéhez Kicsevó fölött. E hegyek a vizválasztói a Crna és Velika Rékának, a Crni Drim és az ohridai meg Preszpa-tó tápláló folyásainak.

c) A harmadik hegyláncz tulajdonképen meghosszabbítása a másodiknak és két tagra szakad: Az egyik, a mely a Velika-Treszka folyó és a Vardar között nyulik, mint Jama Planina (1550 m.), Kicsevo fölött, azután mint Drenik, Bukovik és Celovicza Gosztivár fölött, végül mint Szuha Gora (1450 m.) és Zseden (1360 m.) a szkoplyei medenczében végződik. A másik tag a Sár hegység, mely a Crni Drim és Vardar között egyrészt, a Lepenicza és Bisztricza között másrészt vonul a Beli Drim völgyébe. A Jaman át összeköttetésben áll a Moravszka-Planina-Bisztrával, azután a Korabbal (2645 m.), a Bataniczával és Sár Planina név alatt nyulik a Lyubotenig (1510 m.), innen pedig Bukovik és Derven név alatt megy a Lepenica völgyébe. Prizren felett a Cvilyem által a Koritnikhoz (2385 m.) kapcsolódik. E hegyláncztagozat alkotja a vizválasztóit a Vardar, Lepenác, Bistrica, Beli és Crni Drim folyóknak.

d) A negyedik hegyláncz nem egyéb mint a Sár Planina hegytömb meghosszabbítása, a melylyel Prevalacnál kapcsolódik s egyfelől a Nerodimszka Réka és a Szitnica között, másfelől a Béli Drim mentén húzódik az Ibarig. Ennek egyes hegységei: Jezerszka (1300 m.), Crnalyevica (1415 m.), Milanovac (1300 m.), Lapusnik (1508 m.), továbbá Csicsavica (1211 m.), Devics (1250 m.), Szuha Planina (1300 m.) és Mokra (Berim Planina 1340 m.), mely Sztari Kolasintól az Ibarhoz húzódik s ez utóbbit az elől nevezett folyóktól elválasztja.

e) Az ötödik hegyláncz az Ibar, Raska és Lyudszka Réka között, továbbá egyfelől az Uvac és Vapa, másfelől a Lim között húzódik, magában foglalván a következő hegységek vonalát: Rogozna (1300 m.), Hum (1900 m.), Jarut (1453 m.), Krusevica (1850 m.), Szuha Gora (1433 m.), Javornik (1450 m.), Zlatar (1408 m.) és Szokolác (1279 m.), mely Pribolyig nyulik, mint a Kozjak Planina (1250 m.) második tagja és mint része a Golija és Jávör Planinának, az Uvácig és Lyucka Rékáig húzódik, a nevezett folyók vizválasztóját alkotván.

f) A hatodik hegyláncz a boszniai hegyek nyulványa, mely a Lim

és Tyotina Réka között nyulik be s külön elnevezésű részei: Kovacs (1531 m.), Javorje (1468 m.), Pobjenik (1232 m.), Gradina (1337 m.), Ozsalye (1227 m.), Mujajlovica (1406 m.), Bahuna (1303 m.), Ivóvnik (1320 m.), Ravna (1347 m.) és Kamena Gora (1495 m.), mely a Podgorán át kapcsolatban van a montenegrói (Tara) hegységgel.

g) A hetedik hegyláncz a Kopaonik, Golyak és Karpina hegység folytatása, melyek a mi régi határainkon vannak s e hegyláncz be-nyulik az Ibar, Szitnica, Lab és Binacska Morava völgyébe. Részei: A Saly (Salbrdo 1682 m.), Lesnicska Planina (769 m.), Sztolovi-Rugovác, Prapastica (1261 m.), Jelacs (900 m.), Velika Planina (Novo Brdo 1124 m.) Karpina és Bilyacska (720 m.), melyek vízvásztók a Jablanica, Toplica, Rasina és Raska folyók között.

h) A nyolczadik hegylánczot a Kara dag és nyulványai alkotják, melyek egyrészt a Binacska Morava és Moravica, másrészt a Lepenác és Nerodimszka Réka között huzódnak és a Zsegavec hegységben végződnek, a mely délkeletről zárja be a Koszovot és Ferizovity, meg Gracsanica között huzódik, a nevezett folyó vízvásztóját alkotván. A Karadag legmagasabb csucsa a Crni Vrh (1804 m.), azután a Bilo Kita (1600 m.), Puplyak (1515 m.), a Zegovác (1250 m.), azután a Dragovác (Crni Kamen 1407 m.), Szlankovác (1109 m.).

Mint az albán hegyeknek az előbbiekkal össze nem függő nyulványa van nyugatra az ohridai tótól és a Crni Drimtől a Jablanica, melynek legmagasabb csucsa Krsztac (2212 m.) és a mely Albánia és Szerbia határa.

A szóban levő vidékek hegyeinek magas hegységi jellege van és nagyon meredeken esnek a síkságokra, melyeket környeznek. Nyilvánvaló, hogy egykor tengerpartját alkották a Pelagonia, a Koszovo, valamint a prizreni, tetovoi stb. síkságokon levő tengereknek.

E hegyek erdőiben leggyakoribb fák a tölgy (három fajta), a bükk, a fenyő (öt fajta). A legalsó lejtőkön rendszerint tölgy van, azután bükk, a mely gyakran fenyővel vegyül (Males Planina), míg a legmagasabb részeken kizárólagos a fenyő. A gerinczek és fensíkok nagyobb-részt kopárok.

Az említett fákon kívül azonban előfordul itt Közép-Európa minden fa neme. A Sár és a Karadag hegységen nevezetes a sok gesztenye. A fenyvesekben van tiszafa is.

A vadászatra eléggé változatos vadállomány kínálkozik. A hasznos vadak közül a nagyobb hegységekben, mint Murihovo, Sár, Prosztranszka, Ilinszka, Placskavica és Males hegységekben van: szarvas, vadkecske, őz, az alacsonyabb helyeken nyul. A madarak közül: nyir-fajd, sziklatyuk, szalonka, vadgalamb, fogoly, fűrj; a vizek mentén

vadlud, buvár és sok más vizimadár, különösen az ohridai és Preszpa tavon.

A duvadak közül előfordul a Murihovo, Males és Sár hegységeiben a medve és vad disznó, a farkas és a róka. A tavakban van vidra és hód. (Hód csak a dojráni tóban van.) Ragadozó madár van: többféle sas, ölyv és egyéb.

A rovar világ ugyanaz, a mi Szerbia régi területén. Az erdőben könnyű megállapítani a betűzöszű, a fenyőerdőben pedig a Bombyx pini jelenlétét.

A vadászat szabad volt, csak vadászjegyet kellett váltani, mely egyszersmind jogot adott vadászfegyvertartásra is.

* * *

A bizottság a kopárok területét, melyeket erdősíteni kell, 1,171.000 hektárra becsülte.

Németh József.

Közlemények és ismertetések.

Német népesedéspolitikai társaság.

Nemrégiben Berlinben népesedéspolitikai társaság alakult, a mely a következő felhívást bocsátotta ki:

„A német nemzeti erő a mostani háborúban még hatalmasabban nyilvánul meg, mint az utolsó évtizedek óriási gazdasági fellendülésében. Teljességének köszönhető mindenekfelett, hogy ellenfeleinek minden erejük megfeszítése mellett sem sikerült az a tervük, hogy a németiség jövőbeli reménységeit tönkre tegyék.

Bármily erősnek bizonyult legyen a német nép ereje, nem ad jogot a gondtalan továbbélésre. Nem elpusztíthatatlan kincs.

Ha nem is kell attól tartani, hogy a népesség állománya a háború folytán megtörnék, mindenesetre nem jelentéktelen gyengülés fog okozni. Túl nagy a hősi halált haltak száma és köztük ép a legerősebbekké, a kik még nem gondoskodhattak értékes tulajdonságaik átruházásáról, ahhoz, hogy a nép ereje a háború következményeitől szenvedjen. Ez a veszteség annál súlyosabban esik latba, hogy összeesik a régi hagyománnyal való szakítással és a gyermekszegény és gyermektelen házasságok idejével.

A fenyegető veszélyt nem lehet gyenge kísérletekkel és félrendszerbályokkal elhárítani. Csak akkor lehet sikeresen elejét venni, ha nem rettenünk vissza az egész munkától. Ezt a munkát társadalmunk tettersen és céltudatosan kívánja megragadni. Reméli, hogy annak a felfogásnak, a melynek folytán a családok azelőtt nagyszámúak voltak, új hivatást nyerhet meg és a törvényhozást és közigazgatást meg tudja győzni az erélyes beavatkozás szükségességéről.

A társaság feladata lesz a német népnél odahatni, hogy ne térjen rá a gyermekszám-korlátozás útjára, a mely annak egészére nézve végzetesnek bizonyul. Hogy azonban a lakosság kevésbé tehetős része számára könnyebben elviselhetővé tétessék a nagyszámú családdal járó gond, oda törekszik, hogy az utódok ellátásának költsége az eddiginél igazságosabb módon oszoljon meg, hogy a nőtlenek, gyermektelenek és kevésgyermekűek kényszeríttessenek a sokgyermekűek támogatására.

Azt is nem kevésbé szíven akarja viselni, hogy a háziasszonyi hivatás nemzeti fontosságát is nyomatékosan hangsúlyozza és a női fiatalság ez iránybeli nevelését különösen elősegítse. Igyekezni óhajt a nagyvárosi élet egynémely visszásságán segíteni és a belső telepítés fejlesztésével gondoskodni, hogy a megtelepülési lehetőségek túlmenjenek a maiakon.

Nem éri be a társaság azzal, hogy csak az akart gyermektelenség és gyermekszegénység ellen küzdjön, elejét akarja venni a lehető legintenzívebben a nem szándékoltnak is. Így a nemi betegségek leküzdését célzó törekvéseket is tetterősen támogatni fogja, sikra fog szállni az asszonyok és lányok ipari munka általi károsítása ellen való megvédése érdekében, támogatni fogja a hatályos anyavédelmet, a szülési segélyezés tökéletesbitését, a gyermekágysegélyezést stb.

A népességszaporodást végül azzal akarja a társaság szolgálni, hogy gondoskodik, hogy az életképesek az újszülöttek közt lehetőleg életben tarthassanak. Ezért programjába vette az alapos csecsemő- és gyermekvédelmet is.

Feladatai és eszközeinek száma ezzel nincs kimerítve, hanem csak az irány van kijelölve, a melyben tevékenykedni kíván. Nem az életöröm, nem a társadalmi felemelkedés ellen akar küzdeni, hanem a minden felelősségérzettől ment önzés ellen és e mellett minden akadályt el akar távolítani, ami ma a lakosság száma gazdaságilag és társadalmilag egészséges szaporodásának útjában áll és a jövőben még fokozottabb mértékben állhatna útjában.

A társaságnak előnyére szolgál, hogy érdemes testületek feladatainak egyikét-másikát máris sikeresen tették törekvéseik tárgyává. Ezekkel szoros kapcsolatban kell majd programját megvalósítani.

Igy szól az egyesület kiáltványa. A társulat október végén tartotta első nyilvános gyűlését a berlini képviselőházban. Elnökéül Prof. Julius Wolfot választotta meg. Hogy milyen eredménnyel fog működni, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy ezideig eféle egyesületek lényeges eredményeket előidézni nem tudtak. Mindenesetre jellemző a Németbirodalomban tapasztalható készülődés a következő békére. Amilyen derekasan készültek a háborúra, oly jól készülődnek a békés feladatokra.

Svédország állami vizierőművei.

Svédország tudvalevően nagy szénbevitelre szorul, miért is nagy függésben van a néki szenet szállító külföldtől. Ezért belföldi erő- és hőforrásainak kihasználása, melyeket a természet az országnak sok víz-esés formájában adott, igen közel fekvő, a mi különösen a mostani háború alkalmából bizonyosodott be.

A svéd vizierőtársulat jelentése szerint 1914-ben vizesések kiépítése tolytán összesen körülbelül 40.000 lóerőt nyertek új telepek és meglevő telepek bővítése folytán. (1913: 53.000, 1912: 73.000 hp.) Ebből a 40.000 lóerőből igénybevettek: a vas- és bányaipar mintegy 15.000, a fa-, faanyag- és papiripar 15.000, a textilipar 1.000 és a kisebb ipari szükségleteket fedező erőelosztó-telepek mintegy 9.000 lóerőt. Kiszámították, hogy a Svédországban modern telepekkel kihasznált vizierő 1914. év végén mintegy 760.000 turbina lóerőt tesz ki. Beleszámítva az év végén még nem teljes kiépítéseket, körülbelül 915.000 lóerő, azaz a rendelkezésre álló összes vizierőknek mintegy 15⁰/₀-a van használatba véve.

Az angol árúárak emelkedése.

Az „Economist” hasábjain nyilvánosságra jutott adatok szerint az árúárak az ősszel Angliában rendkívüli módon emelkedtek. Az Economist által közzétett indexnumber augusztus hóra negyven pontos emelkedést mutat és szeptember hóban 3.336 pontot jelez, a mi nemcsak, hogy a legmagasabb szám a háború kitörésétől fogva, hanem a legmagasabb számot jelenti 49 évre visszamenőleg. Ez alatt a negyvenkilencz esztendő időszak alatt, eltekintve a háborús hónapoktól, csak egyszer haladtatott túl a háromezer pontos határ. Ez év elejétől kezdve emelkedtek a számok a háromezer ponton túl és áprilisban, valamint májusban elérték a 3.327 pontot, majd az 1915 júniusában bekövetkezett rövid ideig tartó visszaesés után szeptemberben 3.336 pontra történt a felemelkedés. A legerősebb áremelkedés tapasztalható a harmadik csoportban, a textilárúk csoportjában, a mely csoport egy hónapon belül 39 ponttal emelkedett, majd ez után következik a második csoport (vaj, cukor, kávé stb.) harminczkét pontos emelkedéssel és a negyedik, a fémek csoportja kilencz ponttal. Árcsökkenést látunk az első csoportban (tulajdonképeni értelemben vett élelmiszerek, gabona- és húsfélék) és az ötödik csoportban (gummi, olaj, faárúk, festékek stb.). Megállapítható, hogy a tea, vaj, cukor, gyapot, réz és ólom árainak emelkedése okozta főleg, hogy az angolországi árúk árainak általános niveauja oly nagy mértékben emelkedett.

Új szénforrás.

Ma, a mikor a szénkérdés mindenütt égető érdekességű problémává válik, nagy actualitása van ama sok tekintetben figyelemreméltó és nagyszabású munkának, a mely a Spitzbergák körül, a világ egyik legfélreesőbb táján folyik avégből, hogy új szénforrásokat nyisson meg. A spitzbergai szénbányászatban Svédország is érdekelve van, részben ama széleskörű kutatások révén, a melyeket ott svéd geologusok végeztek, részben közvetve az Isfjorden-Bellsund részvénytársaság útján. A Spitzbergákban való szénbányászat ma már biztosított, jelentékeny fejlődésképes gazdasági tényként tekinthető. Eddig csak a nagy poláris szigetvidék parti területein művelték rationalisan a gazdag szénkészletek bányászását. A már folyó üzem a Green Harbour, Advent Bay és a Bellsund melletti Bracanca-öböl körüli bányákra szorítkozik. Ezek közül különösen az Advent Bay mellett levő bányákat fejlesztette az észak-amerikai The Artic Coal Company valóban jelentékeny ipari vállalatá. Angol, svéd és norvég részről eddig csak kísérletek történtek.

Az Advent Bay körüli bányák rationalis üzeme 7—8 éve folyik mind nagyobb eredménnyel. Ez idő alatt 60.000 tonnára rugó szénmennyiségek termeltettek. Főleg Norvégiába kerültek, a hol a nagy gőzhajtársaságok voltak főfogyasztói. Egy része Archangelszkbe került. Főleg a nagy szállítási költségek folytán még a jövőbeli intensivebb kiaknázás esetén is csak a legészakibb vidékek lesznek a spitzbergai szénnek úgyszólván kizárólagos, fogyasztói. Tekintettel ama nagy jövőre, a melyet Archangelszknek és a Fehértenger összes kikötőinek jövendőlnék, a háború utánra nem szorul különös magyarázatra, mily nagy szerep juthat az efféle természetes szénállomásnak, az északamerikai poláris partokhoz közeli Spitzbergáknak. Ezenkívül a spitzbergai szénnek az összes szakértők szerint oly kitűnő a minősége, hogy a közönséges angol szén fölött áll; nagyobb állítólag a hőfejlesztőképessége és kevesebb a salakja.

Svájcz kereskedelmi oktatásügye.

Schak Béla e kis kétíves füzete a berni kiállítás alkalmából megjelent nagy összefoglaló ismertető munka alapján mutatja be Svájc kereskedelmi oktatásügyét a többi számbajövő források felhasználásával. Értékes kis monographia, a mely a szakember biztonságával tájékoztat. Különösen becsesek benne a magyarországi rokonintézményekkel való érdekes perspektivákat nyitó összevetések.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi működése.

Társaságunk az 1915. év folyamán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük igazgató-választmányunk tagjait, Széll Kálmán v. b. t. t. volt miniszerelnököt és Gelléri Mórt, az Országos Iparegyesület igazgatóját.

Széll Kálmán szerepe közéletünkben, mint pénzügyminiszer és később miniszerelnök, sokkal ismeretesebb, mint hogy annak részletes ismertetésére rá kellene térnünk; a magyar jelzáloghitelügy terén pedig az a működése, melyet mint a Magyar Jelzáloghitelbank kormányzója kifejtett, különösen a külföldi francia piacnak a megnyerése a magyar záloglevelek számára, neki örök emléket szerzett. — Gelléri Mór, a ki Társaságunk működésében alapítása óta élénken részt vett, az összes hazai iparügyek lelkes előharczója volt. Életéről, munkásságáról a „Közigazdasági Szemle” 1915. évi szeptemberi számában részletesen megemlékeztünk.

Elhunytak továbbá: Bálint Béla dr., az Osztrák-Magyar Bank jogtanácsosa, Dánér István miniszeri segédfogalmazó, Fuchs Hugó mérnök-igazgató, Hajduska Emil dr. ügyvéd, Picker Károly közigazdasági író, Szalai Béla, a Magyar Bank és Keresk. r.-t. igazgatója és Gaál Gyula földbirtokos.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban — jóllehet a háborús viszonyok miatt a tagdíjak kevésbé folytak be, mint azelőtt, — mégis javulást mutat, a mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1914. évről 1915. évre 28.305·50 koronáról 29.968·50 koronára emelkedett, jóllehet vagyonskimutatásunkban a 10.051·50 (1914-ben 9.005·50) koronát kitevő tagdíjhátralékkal szemben 10.000 (1914-ben 8.000) korona hátraléktartalékot állítottunk be.

Az 1915. évben 10 új tagot vettünk fel; 27 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1915. évben Társaságunkban a következő előadások, illetve viták tartottak:

Február 18-án: Dr. Hantos Elemér orsz. képviselő, a Magyarországi Pénzügyintézetek Orsz. Szövetségének igazgatója: A világháború pénzügyi ellátása.

Márczius 4-én: Pernyési Szabó Ferencz, Budapest székesfőváros vásárigazgatója: Háború és közéleti helyzet.

Április 7-én: Dr. Berényi Pál, a Magyarországi Pénzügyintézetek Orsz. Szövetségének igazgatója: Hitelszervezetünk és a moratorium.

Április 10-én: A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete a Magyar Közigazdasági Társaság részvételével szaktanácskozást tartott „A rokkantak gazdasági elhelyezkedése” tárgyában.

Április 19-én: Dr. Neubauer Ferencz, ügyvéd: Zálogleveles jelzáloghitelünk válsága.

Április 29-én: Dr. Szabolcsy Antal, hirlapíró-szerkesztő: Német — osztrák — magyar — balkán — kisázsiai forgalmi szövetség.

Október 16-án: Dr. Hantos Elemér, orsz. képviselő: Az osztrák-magyar monarchia hadikölcsönei.

November 27-én: Dr. Czettler Jenő, a Magyar Gazdaszövetség titkára: A közélémezés a háború után.

Társaságunk a tavaly jelzett irányban újból megkezdte működését és különös figyelmet fordít a háborúval kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalására.

Társaságunk kiadványait illetőleg jelentjük, hogy hivatalos közlönyünk, a *Közgazdasági Szemle* 1915-ben is az előirt terjedelemben, gazdag tartalommal megjelent; melléklete, a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia*, a melyet a Fővárosi Könyvtár közreműködésével, a decimalis osztályozás alapján adtunk ki, megszűnt. A „Közgazdasági Szemle» szerkesztőségének sikerült azonban a Társadalomgazdasági Bibliographiának további közlését a Szemle keretén belül biztosítani. Szerkesztésére megnyerte dr. Krisztics Sándor fővárosi könyvtárórt. A Közgazdasági Szemle a háború kitörése óta nagy gondot fordít arra, hogy a legfontosabb háborús közgazdasági adatokat és intézkedéseket feljegyezze, úgy hogy ezek majd fontos anyaggyűjteményt alkotnak.

Kiadványaink közül, a mint azt már mult évi jelentésünkben is jeleztük, a *Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből* című munka az év folyamán megjelent és Társaságunk tagjainak tagilletményképpen megküldetett. További tervezett kiadványainknak előkészítésével foglalkozunk, azonban a háború befejezéseig biztos ígéretet nem tehetünk, azok megjelentetése iránt.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely zárszámadásunkat, valamint vagyonskimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Ügyszintén ide mellékeljük az 1916. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

Az alapszabályok 15. § a, illetőleg 18. §-a értelmében az 1916. évre az elnöki állás betöltendő; betöltendő továbbá egy főtitkári és két igazgató-választmányi tag helye.

Az alapszabályok 9. §-a 3. pontja értelmében az 1916. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgató-választmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1916. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány

1915. évi december hó 30-án tartott üléséből.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1915. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1914. XII. 31-én		Törlés halál vagy kilépés miatt	Átírás	Új belépés	Összesen	Taglétszám 1916. I. 1-én
Alapító tag	6	—	—	—	—	6
Fővárosi tag à 20 K . .	316	—20	—2+1	+9	—12	304
Vidéki tag à 20 K . .	44	—2	+2+1	+1	+2	46
Vidéki tag à 10 K . .	38	—5	—1—1	—	—7	31
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag	3	—	—	—	—	3
Összesen :	407	—27	—	+10	—17	390

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám 1915-ben	Előirányzat 1915-re	1915-ben befolyt tagdíjak
Alapító tag	6+0= 6	Régi hátraléokra . 1443.— K
Fővárosi tag à 20 K . 316+8=324	6480	1915. évi tagdíjra 3945.— „
Vidéki tag à 20 K . . 44+4= 48	960	1916. évi tagdíjra 20.— „
Vidéki tag à 10 K . . 38—2= 36	360	Összesen : 5408.— K
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag	3+0= 3	Az 1915. évben az 1916. évre befizet- ett tagdíj levonás- ba hozandó . . . 20.— K
Összesen :	417	Össz.: 7920 K
		Az 1915. évi tag- díj- és hátralék- bevétel . . . . 5388.— K

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1914. XII. 31-én	Előirányzat 1915-re	Hátralék- törlés 1915- ben (I. a IV. A) jegyzé- ket)	Befizetés rég hátralékra	Befizetés 1915. tagdíjra
9005·50	7920	1486	1443	3945
Összesen : 16925·50		Összesen : 6874.—		

Külömbözet: 10051·50

Régi hátralék :

$$[a - (c + d)] = [9005·50 - (1486 + 1443)] = 6076·50$$

1915. évi hátralék :

$$[b - e] = [7920 - 3945] = 3975.—$$

Hátralék 1915. XII. 31-én :

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 10051·50$$

Mandello s. k., igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevétel	Összesen		Tételszám	Kiadás	Összesen	
		K	f			K	f
1	Befolyt tagsági díj	5408	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4690	—
	Hátralékra	1443—		2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Biblio-	400	—
	1915. évi tagdíjra	3945—			graphiához	3000	—
	1916. " "	20—		3	Irodai, nyomdai és postaköltség	1000	—
2	Segélyek	4500	—	4	Kiadványok	600	—
3	Kamat és nyereség	1147	—	5	Műgyeten közgazdasági szemináriumra		
	Kamat	255 77		6	Értékpapírvásárlás (5000 K n. é. 1915. évi II.		
	Szelvény	900—			6 ^{9/10} -os és 5000 K n. é. 1915. évi III. 6 ^{9/10} -os		
	Összesen	1155 77			hadikölcsön-kötvény)	9680	—
	Költség banknál	8 77		7	Pénztármaradvány 1915. évi XII. 31-én	4917	—
	Összesen	1147—					
4	Térítmény az irodai stb. költségsszámla javára .	900	—				
5	Térítmény a „kiadványok” számla javára . . .	32	—				
6	Pénztármaradvány 1914. év XII. 31-én	12300	—				
	Főösszeg	24287	—				
						Főösszeg . .	24287 —

Budapest, 1915. évi december hó 31-én.

Hoszpótzky Alajos s. k.,

Huszár Gyula s. k.,

Mandello Gyula s. k.,

Baumgarten Nándor s. k.,

elnök.

pénztárnok.

igazgató

ellenőr.

Ezen zárszámadást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1915. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k.

Beck Dénes s. k.

Schöber Béla s. k.

Székelly Ferencz s. k.

Zsengery Manó s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1915. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1915. XII. hó 31-én . . .	4917	—	1	Hátralék-tartalék	10000	—
2	Értékpapírok [névértékben] (10000 K. n. é. M. Takp.-rt. Kzp. Jelzb. 4 ¹ / ₃ záloglevél és 15000 K. n. é. 6 ⁰ / ₁₀₀ hadikölcsön-kötvény	25000	—	2	Egyleti vagyon : a) alapítványokban . . . . . b) vagyontöbblet	2000 27968	— 50
3	Hátralékos tagsági díj	10051	50				
	Összesen . . .	39968	50		Összesen . . .	39968	50

Budapesten, 1915. évi december hó 31-én.

Hoszpótzky Alajos s. k.,
elnök.
Huszár Gyula s. k.,
pénztárnok.
Mandello Gyula s. k.,
igazgató.
Baumgarten Nándor s. k.,
ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1915. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1916. évre.

Kiadás		Összeg		Bevétel		Összeg	
		kor.	fil.			kor.	fil.
1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4490	—	1	Pénztármaradvány 1915. XII. 31-én	4917	—
2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2	Tagdíj	4000	—
3	Irodai, nyomdai és posta-költség	3000	—	3	Hátralék befolyásából .	1000	—
4	Kiadványok	1000	—	4	Segélyek	4000	—
5	Műegyetemi Közgazdasági Szeminárium könyvt.-nak	600	—	5	Kamat	1073	—
Összes kiadás .		9490	—	Összes bevétel .		14990	—
				Előirányzott kiadás .		9490	—
				Várható több bevétel .		5500	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1915. évi december hó 30-án tartott üléséből.

*Mandello s. k.,
igazgató.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1915. december 30-án ülést tartott Hoszpötzky Alajos elnök elnöklése mellett. Rendes tagokul felvételtek: 1915. január 1-i hatállyal, dr. Bacher Pál ügyvéd, Budapest, Bauer Albert Béla Magyar keleti tengerhajózási r.-t. tisztviselő, Budapest, dr. Fleischl Pál, Budapest, dr. Rósa Ferencz ügyvéd, Budapest; 1916. január 1-i hatállyal, Engel János, a Magyar Cseh-Iparbank főtisztviselője, Budapest, Halász Antal okl. közgazdász, Budapest, Kovács Jenő, Adria tengerhajózási r.-t. tisztviselője, Budapest, dr. Strasser Imre szfv. bizottsági tag, kereskedő, Budapest, nagyszalutnyai Halász Béla takarékpénztári ügyv. főkönyvelő, Szent-Gothárd, Horváth Ödön dr. m. kir. keresk. ministeri szaktudósító, München.

Az igazgató-választmány megállapította az 1916. évi közgyűlés elé terjesztendő 1915. évi működéséről szóló jelentését, melyet a számadási mellékletekkel együtt a »Közgazdasági Szemle« ezen számában közlünk.

Az igazgató-választmány felhatalmazta az elnökséget, hogy a Társaság rendes 1916. évi közgyűlését február hó valamelyik napjára tűzze ki.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI

BIBLIOGRAPHIA

≡ 1915 JÚLIUS—SEPTEMBER ≡

31 Statisztika

Westergaard, H. Statistikens teori i grundrids. Kobenhavn: Gad 1915. 442 p.

*

Buday. Entwicklung der ungarischen amtlichen Statistik. AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 197—212.

Englis, K. Eine Erhebung über die Lebensverhältnisse der Wiener Studentenschaft. StatistMonatschr. 1915. 20, 4—5. p. 273—354.

Furlan, V. Reorganisationsfragen in der schweizerischen Statistik. Z-SchweizStatist. 1915. 51, 3. p. 268—74.

Most. Die Kommunalstatistik in den Städten ohne statistisches Amt. AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 189—196.

Schmid, F. Über Begriff und Umfang der Sozialstatistik. StatistMonatschr. 1915. 20, 6. p. 359—85.

Scukarev. Über die Gleichungen der Kinetik der sozialen Vorgänge. AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 69—84.

Wirminghaus, A. Die neueren Ergebnisse der deutschen Konkursstatistik. JBNationalök. 1915. 105, 2. p. 217—36.

Zürcher, E. Statistik der Gewerbeberichte der Schweiz 1903—1912. ZSchweizStatist. 1915. 51, 3. p. 207—46.

312 Demográfia

Henderson, R. Mortality laws and statistics. New York: Wiley 1915. 7, 111 p.

54. köt. 6. sz.

Thompson, W. S. Population: a study in Malthusianism. New York: Longmans 1915. 216 p.

*

Furlan, V. Die Konzentration der schweizerischen Bevölkerung. Z-SchweizStatist. 1915. 15, 3. p. 313—23.

Rolcke. Einfluss des Alters der Eltern auf das Geschlecht der Kinder? AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 45—69.

Tönnies, F. Die Gesetzmässigkeit in der Bewegung der Bevölkerung. ArchSozWiss. 1915. 39, 3. p. 767—94.

Vogt, R. Die Organisation der Todesursachenstatistik in der Schweiz. ArchSozHyg. 1915. 10, 4. p. 386—95.

Zehrfeld. Die Kriegseheschliessungen. JBNationalök. 1915. 105, 1. p. 86—99.

325 Gyarmatpolitika Telepités

Deutsche Kolonialgesellschaft. Die Kolonien d. europ. Mächte u. d. Vereinigten Staaten v. Amerika. 2. Aufl. Berlin: Reimer 1915. 120 p.

Hauser, H. Le problème colonial. Paris: Chapelot 1915. 111 p.

Helmreich, P. Das Geldwesen in d. deutschen Schutzgebieten. 3. Teil. Nürnberg: Schrag 1915. 121—155 p.

Lewin, E. The Germans and Afrika. London: Cassel 1915. XVIII, 317 p.

Moses, B. The Spanish dependencies in South-America. 2 vol. New York: Harper 1915.

Ullmann, H. Krieg u. Kolonisation. München: Callwey 1915. 26 p.

- Valentin, V.* Kolonialgeschichte der Neuzeit. Tübingen: Mohr 1915. XI, 226 p.
- Warnack.* Unsere Kolonialwirtschaft. Berlin: Mittler 1915. 136 p.

*

- Bruck.* Beziehungen Afghanistans zu Britisch-Indien. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 165—170.
- Loehr, E.* Die Bodenfrage und die Bodenpolitik in Deutsch-Ostafrika. JB-Bodenrei. 1915. 11, 3. p. 161—79.
- Mackay.* Das ostasiatische Problem in weltwirtschaftlicher Beleuchtung. WeltwirtschWeltwerk. 1915. 6. p. 105—110.
- Oroszorszádg.* Die wirtschaftlichen Ergebnisse der inneren Kolonisation in Sibirien. InternAgrarökRdsch. 1915. 6. 5. p. 95—113.
- Pringsheim, O.* Grundbesitzverteilung u. Kolonisation. AnnSozPol. 1915. 4, 3—4. p. 384—406.

33 Sociálpolitika Szegényügy

- Davis, Philip.* The field of social service. Boston: Small 1915. 436 p.
- Mallock, K. H.* Social reform. New York: Dutton 1915. 12, 391 p.

*

- Evert.* Die Ergänzung des Elberfelder Systems durch berufliche Armenpfleger. KommunRdsch. 1915. 8, 21. p. 259—61.
- Frankenberg.* Kriegsfürsorge durch Sozialversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. 15, 5. p. 501—517.
- Hirsch.* Kriegsfürsorge der deutschen Gemeinden. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 3—4. p. 261—348.
- Kraus.* Der gegenwärtige Stand und die nächsten Aufgaben der Kriegsinvalidenfürsorge. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 3—4. p. 217—260.
- Mayr, G.* Staatssozialismus im Krieg und im Frieden. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 10. p. 219—24.

331 Munkáskérdés

- Coulton, G. G.* Workers and war. Cambridge: Bowes 1914. 23 p.
- Macdonald, J. R.* War and the workers. London: Union of democr. control. 1915. 16 p.
- Toogood, G. E.* Labour unrest. London: Brown 1915. 78 p.

*

- Kürten, O.* Einkommen und Wohlstand der Haushaltungen in Sachsen. JBNationalök. 1915. 105, 1. p. 69—85.
- Rambousek, J.* Unsere nächsten Ziele und Wege im Arbeiterschutz und in der Gewerbehygiene. Concord. 1915. 22, 15. p. 229—33.

331.2 Munkabér

- Sasais Santaló, J.* El contrato de trabajo. Buenos Aires: Suárez 1915. 49 p.
- Ream, L. F. etc.* Compulsory minimum wage scale. New York: Wilson Co. 1914. 54 p.
- Visscher, Ch. de.* La contrat collectif de travail. Bruxelles: Goemaere 1914. 30 p.

*

- Hammond, M. B.* Wages boards in Australia. QuartJIEcon. 1915. 29, 3. p. 563—630.
- Timerling, H. E.* Die Ableitung der Formel für den natürlichen Arbeitslohn bei J. H. v. Thünen. JBNationalök. 1915. 105, 2. p. 183—91.

331.4 Női- és gyermekmunka

- Queck, J.* Die Frauenarbeit in d. Spinnereindustrie Sachsens. Leipzig: Veit 1915. VII, 102 p.

*

- Silbermann.* Die Verdrängung der Männerarbeit durch Frauenarbeit. ArchFrauenarb. 1915. 3, 3. p. 125—78.
- Hanna, G.* Die Förderung der Frauenerwerbsarbeit durch den Krieg. SozialistMh. 1915. 2, 17—18. p. 872—78.

331.7 Munkanélküliség

*

- Földes B.* Világháború, közgazdaság, munkanélküliség. Munkanélküliség. 1915. 4. okt. 1—4. p.
- Francke, E.* Der deutsche Arbeitsmarkt im Kriege. Wirtsch&Recht. 1915. 4, 7. p. 176—80.
- Leipart.* Gesetzliche Regelung des Arbeitsnachweises. ASozPolGesetzg. 1915. 4, 3—4. p. 407—436.
- Magyarország.* A háborús munkapiac helyzete és szervezete hazánkban. Munkanélküliség. 1915. 4. Jun. 6—13. p.
- Schiavi, A.* A visszavándorlás és a munkanélküliség Olaszországban. Munkanélküliség. 1915. 4. Jun. 14—18. p.

331.88 Szakszervezetek

Asworth, J. H. The helper and American trade unions. Baltimore: Johns Hopkins Press 1915. 134 p.

Németország: Die kathol. Arbeitervereine Westdeutschlands u. d. Weltkrieg. München-Gladbach: Volksvereinsverl. 1915. 36 p.

*

Brauer, F. Zur Entwicklung der Christlichen Gewerbeschaffen. ZPolitik. 1915. 8, 3—4. p. 534—45.

Braun, A. Internationale Verbindung der Gewerkschaften. ArchSozWiss. 1915. 39, 3. p. 689—740.

Die deutschen Gewerkschaften nach dem Kriege. Gewerksch(Berl). 1915. 19, 38. p. 613—16.

Glocker, F. W. Amalgamation of related trades in American unions. AmEconRev. 1915. 5, 3. p. 554—75.

Sassenbach, J. Die freien Gewerkschaften in Deutschland während des Krieges. ZPolitik. 1915. 8, 3—4. p. 546—74.

Schmidt, R. Die deutschen Gewerkschaften im Kriegsjahr 1915. SozialistMh. 1915. 2, 16. p. 801—7.

Troeltsch, W. Die Gewerkschaften Deutschlands im Kriege. Rechts&Wirtsch. 1915. 4, 6. p. 137—141.

Wilden, J. Die Handwerksorganisation im Kriege. Wirtsch&Recht. 1915. 4, 7. p. 167—71.

333.32 Lakáskérdés

Kürten, Oskar. Einkommen und Miete. Dresden: Zentralstelle f. Wohnungsfürsorge 1915. 29 p. (Freie Beiträge zur Wohnungsfrage, 6.)

Vuoli, R. Il problema della abitazioni nel diritto pubblico moderno. Roma: Francesco Libreria 1915. 162 p.

*

Das Wohnungswesen und der Krieg. RArbBl. 1915. 13, 8. p. 664—72.

334 Szövetkezetek

Müller, H. Konsumgenossenschaftliche Entgleisungen. Zürich: Rascher 1915. XIV, 431 p.

Schulze-Delitzsch. Vorschuss- und Kreditvereine als Volksbanken. Berlin: Guttentag 1915. XX, 387 p.

*

Crüger. Die deutschen Genossenschaften während des Krieges. JBNationalök. 1915. 105, 1. p. 1—24; 2. p. 145—82.

Egyesült-Államok. Die Grange. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 6. p. 1—20.

Müller. Krieg und Konsumgenossenschaften. A SozPolGesetzg. 1915. IV, 3—4. p. 349—383.

Németország. Die Konsumvereine während des Krieges. ReichsArbBl. 1915. 13, 9. p. 743—48.

Spanyolország. Das Genossenschaftswesen in der spanischen Landwirtschaft. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 5. p. 15—25.

38 Közgazdaság

Alfonso, N. R. Una nuova fase dell'economia politica e il caro prezzo de' viveri. Milano: Soc. Ed. Libr. 1915. 67 p.

Devas, C. S. A synopsis of Devas' Political economy. Ed. by C. D. Hugo. New York: Benziger 1915. 63 p.

Emmer, J. Arbeitswirtschaft. München: Lindauer 1915. III, 180 p.

Fleischl, P. Versuch einer Theorie der Produktion. München: Duncker 1915. X, 163 p.

Mayer, G. Volkswirtschaft, Weltwirtschaft, Kriegswirtschaft. Berlin: Rothschild 1915. VII, 64 p.

North, Cecil C. The sociological implications of Ricardo's economics. Chicago: University 1915. 66 p.

Oberfohren, E. Die Idee d. Universalökonomie in d. franz. wirtschaftswissenschaftl. Literatur bis auf Turgot. Jena: Fischer 1915. V, 204 p.

Savoy, J. G. & M. V. Teck. The ABC of socialism (incl. the ABC of economics). Boston: Badger 1915. 140 p.

Sommarin, E. Ekonomilära. Stockholm: Geber 1915. X, 206 p.

Taussig, F. W. Principles of economics. New ed. Vol. 1—2. New York: Macmillan 1915.

Walsh, C. M. The political science of John Adams. New York: Putnam 1915. XII, 374 p.

Watkins, G. P. Welfare as an economic quantity. Boston: Houghton 1915. 25, 191 p.

*

Brinkmann, K. Die Entstehung der Staatswirtschaftslehre. JBNationalök. 1915. 105, 1. p. 25—43.

England, M. T. Promotion as the cause of crises. QuartJIEcon. 1915. 29, 4. p. 748—67.

- Heimann, E.* Über Individualismus und Solidarismus in der kapitalistischen Konzentration. ArchSozWiss. 1915. 39, 3. p. 741—66.
- Pesch.* Volkswirtschaftliche Aufgabe und Weltwirtschaft. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 21—40.
- Waffenschmidt, W. G.* Graphische Methode in der theoretischen Ökonomie dargestellt in Anlehnung an das Tauschproblem. ArchSozWiss. 1915. 39, 2. p. 438—81; 3. p. 795—818.

380.36 Érték Ár

- Bowley, A. L.* Prices and earnings in time of war. New York: Oxford Univ. 1915. 23 p.

*

- Balkányi.* Gabonaárak alakulása 1906 óta az osztrák-magyar vámterületen. KözgazdSz. 1915. 54. 1—2. p. 501—514.
- Clark, J. M.* The concept of value. QuartEcon. 1915. 29, 4. p. 663—723.
- Eulenburg.* Bewegung der Warenpreise während des Krieges. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 171—212.

380.8 Gazdasági leírás

- Bartholomew, J. G.* An atlas of economic geography. New York: Oxford Univ. 1915. 64 p.
- Billiard, R.* La Belgique industrielle et commerciale de demain. Paris: Berger-Levrault 1915. XXII, 275 p.
- Calmon, K.* Volkswirtschaftliche Betrachtungen über Belgien. Berlin: Verl. f. Fachliteratur 1915. 87 p.
- Curr, A.* Commercial geography. New York: Macmillan 1915. 8, 440 p.
- Eggenschwyler, W.* Die schweizer. Volkswirtschaft am Scheideweg. Zürich: Füssli 1915. 80 p.
- Ensor, R. C. K.* Belgium. New York: Holt 1915. 256 p.
- King, W. J.* Wealth and income of the people of the United States. New York: Macmillan 1915. 24, 278 p.
- Lethbridge, A.* The new Russia. London: Mills & Boon 1915. XV, 314 p.
- Wiedentfeld, K.* Antwerpen im Weltverkehr u. Welthandel. München: Bruckmann 1915. 48 p.

*

- Hesse, A.* Das deutsche Volksvermögen. JBNationalök. 1915. 105, 3. p. 289—312.
- Hoffmann.* Die wirtschaftlichen Fort-

- schritte der Vereinigten Staaten während der letzten 75 Jahre. Allg-StatistischesA. 1915. 9. 1. p. 85—107.
- Jaffé.* Die Stellung Belgiens in der Weltwirtschaft. BankA. 1915. 19. p. 319—323; 20. p. 341—348; 21. p. 360—364.
- Zinis.* Sozialökonomischen und nationalen Verhältnisse in den „deutschen“ Ostseeprovinzen. NeueZeit. 1915. 33. 2. 24. p. 759—769.

380.9 Gazdaságtörténet

- Borckenhagen, F.* National- u. handelspolitische Bestrebungen in Deutschland (1815—22) u. die Anfänge Frdr. Lists. Berlin: Rothschild 1915. X, 83 p.
- Davidsohn, R.* Wirtschaftskrieg im Mittelalter. München: Franz 1915. 15 p.
- Lipson, E.* The economic history of England. Vol. 1. New York: Macmillan 1915. 8, 552 p.
- Perris, G. H.* The industrial history of modern England. London: Paul 1914. XIX, 603 p.
- Veblen, Th. B.* Imperial Germany and the industrial revolution. New York: Macmillan 1915. 8, 324 p.

*

- Keutgen.* Entstehung des britischen Weltreiches. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 54—88.
- Müller.* Die Geschäftsreisen und die Gewinnanteile Endres Imhofs... von 1508—1525. VSozWirtschaftsgesch. 1915. XIII. 1—2. p. 153—179.

381 : 355 Gazdaságpolitika és a háború

- Alsó-Ausztria. Bureau d. Handels- u. Gewerbekammer.* Der Wirtschaftskrieg. Wien: Braumüller 1915. II, 172 p.
- Arumugam, S.* The golden key to world power and the war. New York: Longmans 1915. 8, 127 p.
- Bürklin, W.* Süd- u. Mittelamerika unter d. Einfluss d. Weltkrieges. Göttingen: Hapke 1915. VII, 184 p.
- Clémentel, É.* Un drame économique. Paris: Lafitte 1914. 318 p.
- Cornélissen, Ch.* Les dessous économiques de la guerre. Paris: Berger-Levrault 1915. 66 p.
- Dernburg, B.* German resources and the war. Chicago: Germanistic Soc. 1914. 15 p.

- Edgeworth, F. Y.* On the relations of political economy to war. New York: Oxford Univ. 1915. 36 p.
- Gothein, G.* Die wirtschaftlichen Ausichten nach d. Kriege. Berlin: Liebheit 1915. 19 p.
- Günther, E.* Die wirtschaftl. Hilfskräfte Deutschlands u. seiner Hauptgegner. Essen: Baedeker 1915. 81 p.
- Hantos, E.* Volkswirtschaft u. Finanzen im Weltkriege mit bes. Berücks. auf Österr.-Ungarn. Göttingen: Hapke 1915. VII, 89 p.
- How the great markets met the European war crisis. Chicago: Continental Bank 1914. 19 p.
- Kellen, F.* Die Arbeit der Daheimgebliebenen. Hildesheim: Lax 1915. 160 p.
- Lenz, Frdr.* Ist Deutschlands Krieg ein Wirtschaftskrieg? Berlin: Paetel 1915. VIII, 119 p.
- Lévy, R. G.* Effets économiques de la mobilisation austro-hongroise. Paris: Alcan 194. 66 p.
- Lohmann, A.* Las consecuencias económicas de la guerra mundial. Barcelona: Tip. la Académica. 1915. 21 p.
- Mataré, F.* Die wirtschaftl. Kriegsmotive d. Mächte d. Dreiverbandes. München: Lindauer 1915. 55 p.
- Mollat, G.* Krieg u. Wirtschaftsleben. 5. Aufl. Siegen: Volksbildungsver. 1915. 28 p.
- Péret, R.* La puissance et le déclin économiques de l'Allemagne. Paris: Alcan 1915. 39 p.
- Phocas-Cosmetatos, S. P.* An lende-main des guerres balkaniques. Préf. d. R. G. Lévy. Paris: Payot 1915. 127 p.
- Rohrbach, P.* Germany's isolation. Chicago: Mc Clurg 1915. XVII, 186 p.
- Sering, M.* Die deutsche Volkswirtschaft während des Krieges v. 1914—15. Berlin: Reichsdr. 1915.
- Toerpe, F.* Bedeutet das Ende des Krieges d. Anfang einer Hochkonjunktur? Magdeburg: Rathke 1915. 42 p.
- Westphal, M.* Der Krieg u. d. Volkswirtschaft. Hamburg: Boysen 1915. 15 p.
- *
- Arndt.* Neue Beiträge zur Kapitalanlage im Auslande. ZSozialwiss. 1915. VI, 3. p. 158—164; 4. p. 215—224; 5. p. 297—311; 6. p. 377—387; 7. p. 445—460; 8—9. p. 532—549.
- Delius.* Ersatz deutscher Auslandsschäden und Regulierung deutscher Auslandsforderungen. BankA. 1915. 22. p. 376—380.
- Fitger, E.* Krieg und Wirtschaft. DWirtschZ. 1915. 11, 16. p. 466—71; 18. p. 522—27.
- Herlt.* Folgen des Krieges für das wirtschaftliche und finanzielle Leben der Türkei. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 147—164.
- Leach, A. B.* The effect of the European war on American business. AnnAmAcad. 1915. 149. 143—45.
- Mendel.* Zur finanziellen und wirtschaftlichen Lage der Türkei. Techn-&Wirtsch. 1915. 8. 6. p. 219—226; 7. p. 275—283.
- Osel, H.* Künftige Wirtschaftspolitik der Zentralmächte. SozKultur. 35, 7. p. 377—82.
- Quessel, L.* Der Krieg als Kapitalanlage. SozialistMh. 1915. 2, 19—20. p. 975—81.
- Roeder, F.* Kriegswesen u. Wirtschaftsleben. ZPolitik. 1915. 8, 3—4. p. 494—512.
- Schlesinger.* Methodologische Vorbemerkungen zu einer Geschichte der zentraleuropäischen Kriegswirtschaft. WeltwirtschA. 1915. 6. 1. p. 1—20.
- Spragne, O. M. W.* The crisis of 1914 in the United States. AmEconRev. 1915. 5, 3. p. 499—533.
- Stolper, G.* Die Kriegswirtschaftliche Vorgänge und Massnahmen in Österreich. ZVolkswSozPolVerw. 1915. 24, 1—3. p. 1—113.
- Szabó, E.* Krieg und Wirtschaft. Arch-SozWiss. 1915. 39, 3. p. 643—88.
- Székelly A.* Háború és közgazdaság. VárosiSz. 1915. 8, 5—6. p. 289—330.
- Wekerle S.* A háború gazdasági következményei. BpSzemle. 1915. 162, 460. p. 1—17.

381.2 Vállalat Vállakozás

- Brown, W. J.* The prevention and control of monopolies. New York: Dutton 1915. 19, 198 p.
- Crowell, J. F.* Trusts and competition. Chicago: Mc Clurg 1915. 191 p.
- Hayes, H. V.* Public utilities. New York: Van Nostrand 1915. 207 p.
- Lordint, L.* Le società commercial in rapporto alla prescrizione. Torino: Unione Tipogr. 1915. XII, 294 p.

Schiff, E. & H. Ludewig. Öffentl. Betrieb u. Konzessionswirtschaft. Berlin: D. Kommunalverl. 1915. 72 p.

*

Cassau, Th. O. Demokratie und Grossbetrieb. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 67—92.

Grünebaum. Die Kartellfrage im Kohlenbergbau. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 11. p. 261—68.

Matthias. Abschreibungen, Erneuerungs- und Erweiterungsfonds bei städtischen Betriebsunternehmungen. ZKommunalwirtsch. 1915. 5, 17—18. p. 240—44.

Passow. Der Anteil der grossen industriellen Unternehmungen am gewerblichen Leben in Deutschland, England und den Vereinigten Staaten. ZSozialwiss. 1915. VI. 8—9. p. 491—518.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

Drury, H. B. Scientific management; a history and a criticism. New York: Longmans 1915. 222 p.

Franklin, B. A. Experience in efficiency. New York: Engineering Mag. 1915. 11, 167 p.

Nicklisch, H. Egoismus, Betriebswissenschaft. Mannheim: Bensheimer 1915. 9. p.

*

Copeland, M. T. Statistical indices of business conditions. QuartJIEcon. 1915. 29, 3. p. 522—62.

Stromeyer, H. Steigerung der Arbeitsintensität bei Industriearbeitern. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 119—72.

381.63 Közéletmezés

Clark, W. E. The cost of living. Chicago: Mc Clurg 1915. 168 p.

Fischl, F. Das Getreidemonopol in Österreich. Prag: Haase 1915. 31 p.

Gerber, G. H. The high cost of living. New York: Book Co. 1914. 150 p.

Giles. War on weeds. How to double our food supply. London: The Smallholder off. 1915. 60 p.

Kuczynsk, R. & N. Zuntz. Unsere bisherige und unsere künftige Ernährung im Kriege. Braunschweig: Vieweg 1915. VI. 85 p.

Plank, R. & E. Kaller. Über die Behandlung u. Verarbeitung von gefrorenem Schweinefleisch. Berlin: Zentral Einkaufsges. 1915. III, 73 p.

Wells, R. Germany's fond can it last? London: Univers. Press 1915. 232 p.

*

Fischer, E. Das Milchmonopol. SozialistMh. 1915. 2, 15. p. 758—64.

Francziaország. Die landwirtschaftlichen Massnahmen während der ersten 6 Monate des Krieges. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 5. p. 78—94.

Guradze, H. Die Brotpreise in Berlin in der ersten Hälfte des zweiten Kriegsjahres 1915. JBNationalök. 1915. 105, 3. p. 369—84.

Kuczynsky-Zuntz. Deutschlands Nahrungs- und Futtermittel. AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 167—188.

Sidó Z. A főváros háborús élelmezése. VárosiSz. 1915. 8, 5—6. p. 331—391.

Zeiler, A. Die Entwicklung der Lebenskosten und ihre Einwirkung auf Gehalt und andere feste Bezüge. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 295—358.

382 Bányászat

Engelhardt, R. Englands Kohle u. sein Überseehandel. Berlin: Mittler 1915. 40 p.

Klein, G. Handbuch f. d. deutschen Braunkohlenbergbau. 2. Aufl. Halle: Knapp 1915. XIII, 880 p.

Raefler, F. Die Brauneisenerzlagerstädten Oberschlesiens. Kattowitz: Böhm 1915. III, 66 p.

Uglow, W. L. A study of methods of mine valuation. Madison: The State 1914. V, 73 p.

Wollheim, C. Der Kohlenmarkt im Kriegsjahre 1914. Berlin: Thilo 1915. 94 p.

*

Simmersbach, B. Der Steinkohlenbergbau links vom Niederrhein. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 93—118.

Ungeheuer. Wirtschaftliche Bedeutung der französischen Kohlenindustrie und die Kohlenfrage in Frankreich. Techn&Wirtsch. 1915. 8. p. 305—321; 9. p. 352—369.

383 Mezőgazdaság

Costa, Joaquin. Obras completas. Vol. 5. Colectivismo agrario en Espana. 2. ed. Madrid: Hernández 1915. 646 p.

Cortacero y Velasco, Miguel. Cuestiones agrarias y sociales. Madrid: Fuentenebro 1915. 104 p.

- Eza, Vizconde.* El problema agrario en Espana. Madrid: Rodriquez 1915. 303 p.
- Georgs, R. & H. Grafe.* Die Lage d. schleswig-holsteinischen Milchwirtschaft i. J. 1914—15. Süderbrarup, 1914. 197 p. (Arb. d. Landw. Kammer f. Schleswig-Holstein, 21.)
- Jemira, A.* Economia rurale. Torino: Soc. Tipogr. 1915. 337 p.
- Keiser, F.* Landwirtschaft u. Krieg. Wiesbaden: Bechtold 1915. 14 p.
- Leonhard, R.* Die landwirtschaftliche Zustände in Italien. Hannover: Helwing 1915. 61 p.
- Martiny, B.* Geschichte der Rahm-gewinnung. Berlin: Parey 1915. XV, 444, 100 p.
- Németsország.* Der Krieg u. d. deutsche Landwirtschaft. 6 Vorträge. Prenzlau: Mieck 1915. 49 p.
- Oroszország. Direction générale de l'organisation agraire et le l'agriculture.* Industrie agricole en Russie. Petrograd: Golické 1914. 252 p.
- Robinson, E.* Early economic conditions and the development of agriculture in Minnesota. Minneapolis: University 1915. 5, 306 p.
- Waters, H. J.* The essentials of agriculture. Boston: Ginn 1915. 10, 450, 36 p.

*

- Belgium.* Ein Plan zur Schaffung einer Berufsvertretung der Landwirte. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 5. p. 1—11.
- Czettler J.* A magyar mezőgazdaság a háború alatt. BpSzemle. 1915. 162, 461. p. 220—42.
- Eschwege.* Das Stickstoffmonopol. Bank. 1915. 7. p. 619—631.
- Jaroslav, B.* Zur Kultivierung des Ödlandes. JBNationalök. 1915. 105, 1. p. 111—17.
- Kolb, A.* Deutschlands Stickstoffbedarf im Kriegsjahr. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 5. p. 124—30.
- Oroszország.* Die grosse Agrarreform von 1906 und ihre Ergebnisse von 1907—1914. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 6. p. 118—35.
- Szentirmay.* A csödelhárítás jogintézménye agrárpolitikai szempontból. MagyGazdákSz. 1915. jul.-aug. p. 193—207.

383.1 Földbirtokpolitika

- Bredt, J. V.* Welche Umstände verteuern das städt. Bauland? Berlin: Heymann 1915. VII, 60 p.

- Nagybritannia.* The land after the war. London: St. Catherine Pr. 1915. 73 p.
- Rabel, B.* Landwirtschaftliche Besitzverteilung u. Besitzverschiebung in Altbayern. Leipzig: Veit 1915. III, 78 p.
- Reichert, R. & A. Maltzan.* Handbuch d. Grundbesitzes im Deutschen Reich. Berlin: Stricker 1915. VIII, XXII, 88, 16 p.

*

- Prinksheim.* Grundbesitzverteilung und innere Kolonisation. ASozPolGesetzg. 1915. IV. 3—4. p. 384—406.
- Rudloff, L.* Der Reinertrag und Kaufwert der landwirtschaftlichen Grundstücke in Frankreich. SozKultur. 1915. 35, 8—9. p. 447—60.
- Uitz, K.* Die Rückgang des bäuerlichen Besitztums in den Alpenländern. ZVolkswSozPolVerw. 1915. 24, 1—3. p. 228—85.

384 Iparpolitika

- The American industrial opportunity.* Philadelphia: Amer. Acad. of Polit. Sc. 1915. XII, 357 p. (Annals of the American Academy of polit. and soc. science, 59.)
- Baritsch, K.* Deutsche Industrien u. der Krieg. Hamburg: Boysen 1915. 44 p.
- Öcherhaeuser, W. V.* Zwei kurze Kriegsansprachen an die deutsche Industrie. Berlin: Springer 1915. 16 p.
- Peddie, J. T.* British industry and the war. London: Longmans 1914. 102 p.

*

- Davies, J. E.* The function of government in its relation to industry. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 58—59.
- Farrel, J. A.* Central and south-american trade as affected by the European war. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 60—68.
- Matlekovits S.* A háború és az ipari élet. BpSzemle. 1915. 162, 461. p. 180—201.
- Németsország.* Das Handwerk und der Krieg. ReichsArbBl. 1915. 13, 7. p. 579—87.
- Pudor, H.* Volkswirtschaftliche Werte der Qualitätsindustrie. Schmollers-JB. 1915. 39. 3. p. 359—86.
- Rohland, P.* Der Krieg und die Industrie. DeutscheRev. 1915. 2, 2. p. 241—46.

Schilder. Lehren des Weltkrieges hinsichtlich Rohstoffversorgung. WeltwirtschaftsWeltverh. 1915. 4—5. p. 66—70; 6. p. 100—105.

Siemens. Kriegstechnische Betrachtung. Techn&Wirtsch. 1915. 8 7. p. 257—275.

Wolf, J. Trade possibilities in Germany and Austria. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 35—38.

384:— Egyes iparágak

Arnold, J. O. British and German steel metallurgy. New York: Oxford Univ. 1915. 20 p.

Chapman, S. J. The war and the cotton trade. New York: Oxford pamphlets 1915. 23 p.

*

Höpker. Verluste der Bauhandwerker und Baulieferanten bei Neubauten in Gross-Berlin. AllgStatistischesA. 1915. 9. 1. p. 1—45.

Sigmond E. A kurzervipar jelentősége. MezőgazdSz. 1915. 33, 8. p. 269—73.

Taussig, F. W. Die amerikanische Seidenindustrie unter dem Einfluss des Schutzzolles. ArchSozWiss. 39, 2. p. 410—37.

385 Közlekedés

Kirkaldy, A. W. & A. D. Evans. The history and economics of transport. London: Pitman 1915. IX, 338 p.

385.3 Postaügy

Speiser, W. Von der Feldpost zur Postreform. Leipzig: Poeschel 1915. 31 p.

*

Castle, H. A. The post office and socialisme. NorthAmRev. 1915. 202, 1. p. 68—75.

385.5 Vasútügy

Hsu, M. Ch. Railway problems in China. New York: Longmans 1915. 184 p.

Mc Carty, R. J. Federal valuation of railroad property. Kansas City: Tiernan Dart. Pr. 1915. 103 p.

Ripley, W. Z. Railroads. London: Longmans 1913—15.

Watarai, T. Nationalization of railways in Japan. New York: Longmans 1915. 156 p.

*

Edwards. Der Einfluss der Frachtkosten auf die Preise der Massengüter. ArchEisenbahnw. 1915. 5. p. 951—1015.

Haines, Ch. O. Our railroads and national defense. NorthAmRev. 1915. 202, 3. p. 385—94.

Hallóssy. A Bagdad-vasút. Huszadik-Száz. 1915. 7. p. 20—28.

Pilder. A német vasutak és a háború. MagyMérnKözl. 1915. 69, 37. p. 211—13.

Schultze, E. Opfer der Eisenbahnunfälle in den Vereinigten Staaten von Amerika. ArchEisenbahnw. 1915. 6. p. 1205—22.

Thiess, F. Finnland und seine Eisenbahnen. ArchEisenbahnw. 1915. 5. p. 1016—1032.

Wagner. Das hannoversche Eisenbahnwesen. ArchEisenbahnw. 1915. 6. p. 1177—1205.

Wehrmann. Die Bedeutung von Friedrich List für den deutschen Verkehr. ArchEisenbahnw. 1915. 5. p. 933—50.

Weiss-Bartenstein, W. K. Bulgariens Verkehrspolitik und Verkehrswesen. ArchEisenbahnw. 1915. 6. p. 1223—42.

Wien. Die Entwicklung der städtischen Strassenbahnen der Stadt Wien. ZKommunalwirtsch. 1915. 5, 17—18. p. 246—52.

385.6 Hajózás

Alemann, E. F. Hamburgs Schifffahrt u. Handel nach d. La Plata. Heidelberg: Rössler 1915. 91 p.

Bakenhus, Renben E., H. S. Knapp, E. R. Johnson. The Panama Canal. New York: Wiley 1915. XI, 257 p.

Bubendey, J. F. Die Rheinschifffahrt u. ihre Zukunft. Hamburg: Boysen 1915. 34 p.

Németország. Weserstrombauverwaltung. Das Ems-Weser Gebiet. 3. Aufl. Berlin: Gea Verl. 1914. X, 202 p.

Németország. Rheinstrombauverwaltung. Das Rhein-Donau Gebiet. 4. Aufl. Berlin: Gea Verl. 1915. VIII, 315 p.

Németország. Weichselstrombauverwaltung. Das Weichselgebiet und die östlichen Schifffahrtstrassen. 3. Aufl. Berlin: Gea Verl. 1914. VIII, 152 p.

*

Backer, B. N. The importance of an American merchant marine. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 52—57.

386 Kereskedelmi politika

- Brentano, Lujo, A. Jandorf etc.* Der Handel im Kriege. Berlin: Collignon 1915.
- French, G.* Advertising; the social and economic problem. New York: Ronald pr. 1915. 258 p.
- Fuller, H. B.* The act to regulate commerce. Washington: Byrne 1915. 10, 585 p.
- Leopold, M.* Die Stellung wirtsch. Interessenvertretungen z. Fragen d. Detailhandels. Nürnberg: Koch 1915. VI, 173 p.
- Schwab-Felisch, H.* Der Begriff der Warenqualität in d. Sozialökonomik. Karlsruhe: Braun 1915. VIII, 38 p.
- Tschumi, H.* Kollegialität u. Konkurrenz. Weinfelden: Schlaepfer 1914. 15 p.

*

- Heimann, O.* Krieg und Detailhandel. DWirtschaftZ. 1915. 11, 15. p. 433—37.

386.2 Külkereskedelem

- Antonescu, C.* Die rumänische Handelspolitik v. 1875—1900. Leipzig: Schunke 1915. XII, 295 p.
- Bowley, A. L.* The war and external trade. New York: Putnam 1915. 8, 56 p.
- Brown, H. G.* Foreign exchange. New York: Macmillan 1915. 10, 159 p.
- Bunesch, V. M.* Die Ausfuhrprämien u. ihre handelspolit. Bedeutung. Halle: John 1915. 78 p.
- Curti, A.* Ein schweizer. Exportverband. Zürich: Selbst. Verl. 1914. 52 p.
- Jackman, W. J. & T. H. Russel.* Transportation, interstate commerce, foreign trade. Chicago: Inst. of Business 1915. 413 p.
- Mürz, J.* Die Zukunft des deutschen Aussenhandels. Berlin: Reichsverl. 1915. 88 p.
- Oelwein, A.* Der Aussenhandel u. d. Handelsbilanz in mineralischen Brennstoffen. Berlin: Verl. f. Fachliteratur 1915. 5 p.

*

- Boggs, T. H.* Capital investments and trade balances within the British Empire. QuartJEcon. 1915. 29, 4. p. 768—93.
- Egyesült-Államok.* Die Waffen und Munitionsausfuhr der Vereinigten Staaten. Handelsmus. 1915. 30, 35. p. 350—53.

- Folkmar, D.* The effect of the European war on America's trade with India. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 22—34.
- Kies, W. S.* Cooperation in export trade. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 39—51.
- Pratt, E. E.* Trade relations in latin America as affected by the European war. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 72—97.
- Price, Theod.* The future of America's foreign trade. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 17—21.
- Redfield, W. C.* America's international trade as affected by the European war. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 1—16.
- Schuchart.* Praktische Wege der amerikanischen Aussenhandelsförderung. Techn&Wirtsch. 1915. 8. 8. p. 322—333.

386.3 Vámpolitika

- Jordi, H.* Über Zölle u. Landwirtschaft. Zürich: Buchh. Grütli. 1915. 24 p.
- Laur, E.* Principes économiques à l'usage de la politique douanière suisse. Brongg: Effingerhof 1915. 72 p.

*

- Bernát.* Románia vámpolitikája. MagyarGazdákSz. 1915. jul.-aug. p. 208—222.
- Emery, H. C.* The tariff and the ultimate consumer. AmEconRev. 1915. 5 3. p. 534—53.
- Flavii.* Szerbia vámpolitikája. MagyarGazdákSz. 1915. jul.-aug. p. 257—268.

386.315 Vámszövetség

- Diehl, K.* Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. 2. Aufl. Jena: Fischer 1915. 50 p.
- Gürtler, A.* Österreich-Ungarn u. des Deutschen Reiches Anteil am Welt-handel. Graz: Leuschner 1915. 35 p. 2 T.
- Jastrow, J.* Die mitteleuropäische Zollannäherung und die Meistbegünstigung. Leipzig: Hirzel 1915. 47 p.
- Stengel, K. M.* Zur Frage der wirtschaftlichen und zollpolitischen Einigung von Deutschland und Österreich-Ungarn. München: Callwey 1915. 46 p.
- Wolf, Jul.* Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband. Leipzig: Deichert 1915. IV, 25 p.

*

Dániel. A közép-európai vámunió és a magyar közgazdaság. HuszadikSzáz. 1915. 7. p. 38—46.

Dub, M. Nochmals zur Frage der Zollunion. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 277—94.

Philippovich, E. v. Die Grösse der Produktion von Rohstoffen als Grundlage einer wirtschaftlichen Vereinigung zwischen Deutschland u. Österreich-Ungarn. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 5. p. 114—17.

387 Pénz- és hitelügy

Bendix, L. Krieg u. Geldmarkt. Berlin: Simion 1915. 32 p.

Powell, E. T. The evolution of the money market (1385—1915). London: The Financial News 1915. XV, 732 p.

*

Johnson, J. F. The probable condition of the American money market after the war is over. AnnAmAcad. 1915. 149. p. 130—37.

387.1 Bankügy

Baumgart, W. Unsere Reichsbank. Berlin: Simion 1915. 63 p.

Grönstedt, J. Bankerna. Stockholm: Förl. 1915.

Steup, H. Das lokale Kreditgeschäft d. Berliner Grossbanken. Berlin: Klockow 1915. 49 p.

Weber. Krieg u. Banken. Berlin: Simion 1915. 32 p.

Wolf, S. Das Gründungsgeschäft im deutschen Bankgewerbe. Stuttgart: Cotta 1915. X, 284 p.

*

Adler. A magyar pénzintézetek és a Pénzügyi Központ. HuszadikSzáz. 1915. 9. p. 157—171.

Jaffé. Die deutsche Bankverwaltung in Belgien. BankA. 1915. 24. p. 407—412.

Seidel. Das Hypothekendarlehen in seiner geschichtlichen Entwicklung und seinen wichtigsten Grundbestimmungen. Bank. 1915. 8. p. 718—728; 9. p. 825—833.

387.2 Takarékpénztárak

Jenne, W. Spahr- u. Leihkassen der Schweiz. Zürich: Füssli 1915. II, 167 p.

Stevens, F. B. History of the Savings Banks Association of the State of New York 1894—1914. New York: Doubleday 1915. 29, 703 p.

*

Seidel. Deutsches und französisches Sparkassenwesen im Weltkriege. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 6. p. 166—51.

387.4 Pénz Valuta

Baudin, P. L'argent de la France. 3. éd. Paris: Grasset 1915. XXXVI, 326 p.

Hardwicke, W. W. The British currency decimalised and imperialised. London: Watts 1915. 15 p.

Rudert, Th. Möglichkeit, Nutzen u. Notwendigkeit einer völlig. Entmetallisierung des Zahlungsmittels. Berlin: Verl. f. aktuelle Philosophie 1915. 64 p.

*

Haring, C. H. American gold and silver production in the first half of the 16. century. QuartJIEcon. 1915. 29, 3. p. 433—79.

Helander, S. Das Inflationsproblem im Kriege. JBNationalök. 1915. 105, 2. p. 246—52.

Heyn, O. Englische und deutsche Währung. DWirtschZ. 1915. 11, 18. p. 517—22.

Müller. Bankjegy vagy államjegy? KözgazdSz. 1915. 54. 1—2. p. 447—460; 3. p. 604—614.

387.6 Értékpapir Értéktőzsde

Brand, J. T. The business of trading in stocks. New York: Mag. of Wall Street 1915. 188 p.

Hotz, J. Beiträge zur Lehre von Börse u. Geldmarkt. Zürich: Schulthess 1915. IV, 80 p.

*

Beebe, A. F. Municipal bonds as popular investments. NationalMunRev. 1915. 4, 2. p. 245—53.

Eschwege. Pflichtenkonflikte im Aktienwesen. Bank. 1915. 9. p. 807—813.

Hartung. Zukunft der Emissionen ausländischer Wertpapiere. WeltwirtschWeltverk. 1915. 6. p. 97—100.

Nussbaum, A. Die Wertpapierbörse im Kriege. Recht&Wirtsch. 1915. 4, 8—9. p. 204—7.

Schwoner, A. Das Dividendeneinkommen des ersten Kriegsjahres. Handelsmus. 1915. 30, 31. p. 441—49.

387.7 Hitelügy

- Ausztria.* Ergebnisse d. Beratungen über d. gesetzl. Regelung des Eskomptes offener Buchforderungen. Wien: Hof- u. Staatsdr. 1915. 45 p.
- Liesse, A.* L'organisation du crédit en Allemagne et en France. Paris: Berger-Levrault 1915. 170 p.

*

- Claparède.* Der Kapitalzins und seine Schwankungen. Bank. 1915. 7. p. 598—608; 8. p. 706—718.
- Goldzieher.* A kamatszámítás gazdasági-mathematikai elmélete. KözgazdSz. 54. 1—2. p. 461—476.
- Maurer, H.* Volkswirtschaftliche Probleme im landwirtschaftlichen Kreditwesen. SchmollersJB. 1915. 39, 3. p. 173—224.
- Neubauer.* Zálogleveles jelzáloghitel-lünk válsága. KözgazdSz. 53. 6. p. 365—389. 54. 1—2. p. 515—530.
- Nussbaum, A.* Über den Schutz der Hypothekenschuldner. JBNationalök. 1915. 105, 3. p. 385—95.
- Polozio, D.* Die verzinsliche Hypothekenschuld in Italien am Ende 1910. InternAgrarökRdsch. 1915. 6, 5. p. 46—72.
- Schwartz.* Tilgungshypothek und der städtische Hausbesitz. BankA. 1915. 23. p. 393—399.

388 Biztosításügy

- Deutscher Versicherung-Schutzverband.* Krieg u. Versicherung. Reden. Berlin: Selbstverl. 1915. 124 p.
- Englich, E.* Über die finanziellen Garantien d. Aktienkapitals u. d. Reserven bei d. Aktiengesellschaften auf d. Gebiete der Sachversicherung. Langensalza: Wendt 1915. VIII, 112 p.
- Gow, Wm.* Sea insurance according to British statute. London: Macmillan 1914. XL, 478 p.
- Jannott, K.* Eine Kritik am Haftpflichttarif. München: Steinebach 1915. 123 p.
- Linsing, K.* Geschichte d. deutschen Glasversicherung. Oldenburg: Stalling 1915. VII, 196 p.
- Ostertag, F.* Das Bundesgesetz über d. Versicherungsvertrag. Zürich: Füssli 1915. VIII, 260 p.
- Pariser, A. L.* Die rechtliche u. wirtschaftliche Natur d. Abonnentenversicherung. Leipzig: Deichert 1915. X, 67 p.

- Rothbarth, W.* Die Seeversicherungs-police. Marburg: Elvert 1915. VIII, 42 p.
- Schaefer, W.* Feuerversicherungswissenschaft u. Feuerversicherungspraxis. Hannover: Rechtsverl. 1915. 95 p.

*

- Broecker.* Voraussichtliche Wirkungen des Krieges auf die Lebensversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. XV, 5. p. 487—501.
- Fuld.* Einwirkung des Krieges auf die Normalversicherung. ZVersicherungswiss. 1915. XV. 4. p. 371—383.
- Grunenberg, A.* Die Kapitalanlage der preussischen Landesversicherungsanstalten. SozKultur. 1915. 35, 7. p. 390—414.
- Piloty.* Sozialversicherung der Selbstständigen. ZVersicherungswiss. 1915. XV, 4. p. 395—412.
- Rósa.* Megtámadhatlan biztositási követvények. KözgSz. 1915. 54, 1—2. p. 477—490.

388.4 Munkásbiztosítás

- Heimann, H.* Die hausgewerbliche Krankenversicherung in Gross-Berlin. Berlin: Formularverl. 1915. 88 p.
- Littauer, R.* Die private Volksversicherung. Berlin: Falk 1915. VIII, 118 p.

*

- Hahn D.* A baleseti sérülések következményeinek megszokása. MunkásSz. 1915. 6, 11. p. 250—55; 12. p. 280—88.
- Hartmann K.* A német munkásbiztosítás a háború jegyében. MunkásSz. 1915. 6, 11. p. 243—50.
- Németország.* Die deutsche Sozialversicherung während des Krieges. ReichsArbBl. 1915. 13, 7. p. 590—96; 8. p. 674—77.
- Stoecker.* Die Gewöhnung an Unfallfolgen. ZVersicherungswiss. 1915. XV, 5. p. 517—531.

389 Állami pénzügy

- Zimmermann, M.* Vereinfachung der staatlichen Rechnungsstellung f. 1914 u. 1915. Nürnberg: Korn 1915. 32 p.

389:355 Háború pénzügyei

- Jéze, G., J. Barthélemy, C. Rist & L. Rolland.* Problemes de politique et finances de guerre. Conférences. Paris: Alcan 1915. VII, 227 p.

Jones, J. H. The economics of war and conquest. London: King 1915. XVII, 160 p.

Lawson, W. R. British war finance. London: Constable 1915. VI, 367 p.

Stieda, W. Krieg und Finanzen. Berlin: Kameradschaft 1915. 40 p.

*

Bendix, L. Germany's financial mobilization. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 4. p. 724—47.

Gerloff, W. Die Finanzen Italiens. *DWirtschZ.* 1915. 11, 14. p. 401—8.

Hantos E. Pénzügyeink a háborúban. *BpSzemle.* 1915. 162, 462. p. 388—407.

Hantos. Ungarns Finanzen und Geldwirtschaft im Kriege. *BankA.* 1915. 19. p. 323—330.

Harding, W. P. The results of the European war on America's financial position. *AnnAmAcad.* 1915. 149. p. 113—18.

Hemphill, A. J. America's financial position as affected by the war. *AnnAmAcad.* 1915. 149. p. 119—22.

Lamont, Th. The effect of the European war on America's financial position. *AnnAmAcad.* 1915. 149. p. 106—12.

Mahin, F. W. International finances. *NorthAmRev.* 1915. 202, 2. p. 220—25.

Patten, S. N. The financial menace to America of the European war. *AnnAmAcad.* 1915. 149. p. 123—29.

Schneider, O. Die Kriegsfinanzen der europäischen Grossmächte. *SchmollersJB.* 1915. 39, 3. p. 225—76.

389.2 Állami adók és illetékek

Burrows, R. The new income tax in relation to the war and business. London: Newberry 1915. 32 p.

Kaufmann, W. Die Einwirkung des Krieges auf die direkten Steuern im Königreich Sachsen. Leipzig: Rossberg 1915. 44 p.

*

Diehl, K. Die dänische Kriegsgewinnsteuer vom Jahre 1915. *JBNationalök.* 1915. 105, 2. p. 214—16.

Fellner F. Az egyenes adók reformja Magyarországon. *AdóIII Sz.* 1915. 4. 7. p. 297—304.

Hofmann. Belgisches Abgabenwesen. *ZZollwesen.* 1915. 15, 6. p. 161—67.

Lockhart, O. C. Recent development in taxation in Ohio. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 3. p. 480—521.

Ranecker, B. Für und wider die Besteuerung der Kriegsgewinne. *Soz-Kultur.* 1915. 35, 8—9. p. 441—47.

Rohde. Die Besteuerung der Kriegsgewinne. *PrVerwBl.* 1915. 36, 43. p. 692—96; 44. p. 705—11.

Talmon-Gros. Die Zuwachsststeuer in Württemberg. *Bodenref.* 1915. 26, 17. p. 524—29.

Tucker, R. S. The British taxes on land values in practice. *QuartJIEcon.* 1915. 29, 4. p. 794—819.

Vargha J. A részvénykibocsátási illeték. *AdóIII Sz.* 1915. 4, 7. p. 324—30.

389.4 Községi pénzügy

Behrens, L. Die Entwicklung d. direkten Steuern in Hamburg. Hamburg: Boysen 1915 IV, 78 p.

*

Foster, Augh. M. The city's house-keeping. *NationalMunRev.* 1915. 4, 2. p. 224—30.

Lowrie, S. G. Municipal revennes in Ohio. *NationalMunRev.* 1915. 4, 2. p. 254—61.

Seidel. Die gemeindlichen Steuersysteme in Deutschland. *ZKommunalwiss.* 1915. 2, 4—5. p. 84—95.

Stehlow. Die Grundsteuer nach dem gemeinen Wert in der neuen Fassung des Kommunalabgabengesetzes. *JBNationalök.* 1915. 105, 3. p. 364—68.

Weis J. A községi háztartás alapkérdései. *Várm.* 1915. 13, 34. p. 6—7; 35. p. 5—6; 36. p. 6—7; 37. p. 5—6; 39. p. 5—6.

HIRDETÉSEK.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya 22 22 22 22 22 22
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany
és ezüst-pénzjegyeket és idegen bankjegyeket;
kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltó-
kat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket
folyó- és check-számlára, betéti könyvekre és
pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki kül-
földre és minden tőzsdei megbízást helyben
ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain
a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-
Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút,
Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya 22 22 22 22 22 22
elfogad mindennemű terményeket és árukat a
közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és
fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktá-
raiba leendő beraktározásra; előleget ad
azokra a legjutányosabb feltételek mellett
és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ORSZÁG- VILÁG

36. ÉVFOLYAM.

Szépirodalmi képes hetilap

Szerkesztik:

Dr. VÁRADI ANTAL,
Dr. FALK ZSIGMOND

Előfizetési ára:

Egész évre . . . . . 16 K
Félévre . . . . . 8 »
Negyed évre . . . . . 4 »
Díszpéldány egész évre .. 50 »

Az Ország-Világ minden
évben újevkor előfizetői-
nek pompás Almanachot
ad ajándécul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. ker., Hold-u. 7. sz.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mány Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4¹/₂-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-a erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékkul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek. *)

- Az esedékes kamatszélvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasúti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hínótengelyek, sodrony és sodronyszerek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár ozélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.